Др Љубомир Дурковић - Јакшић

СРБИЈА И ВАТИКАН
1804 - 1918

Краљево - Крагујевац

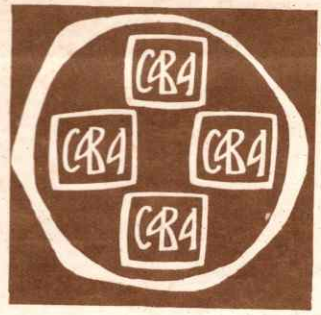
СРБ
СРБ
СРБ
СРБ

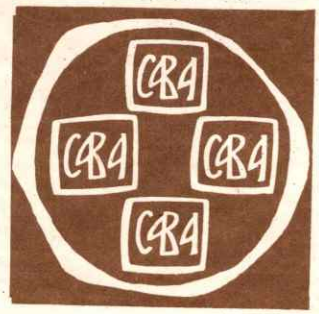
СРБ
СРБ
СРБ
СРБ

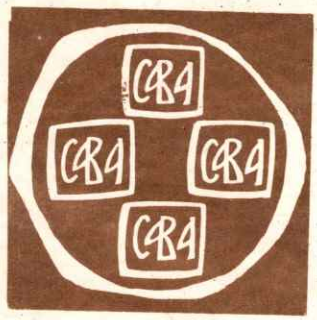
СРБ
СРБ
СРБ
СРБ

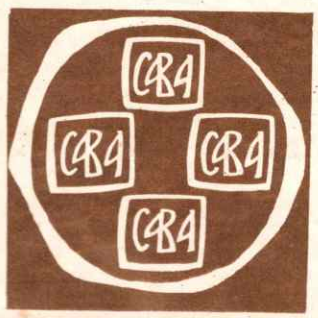
СРБ
СРБ
СРБ
СРБ

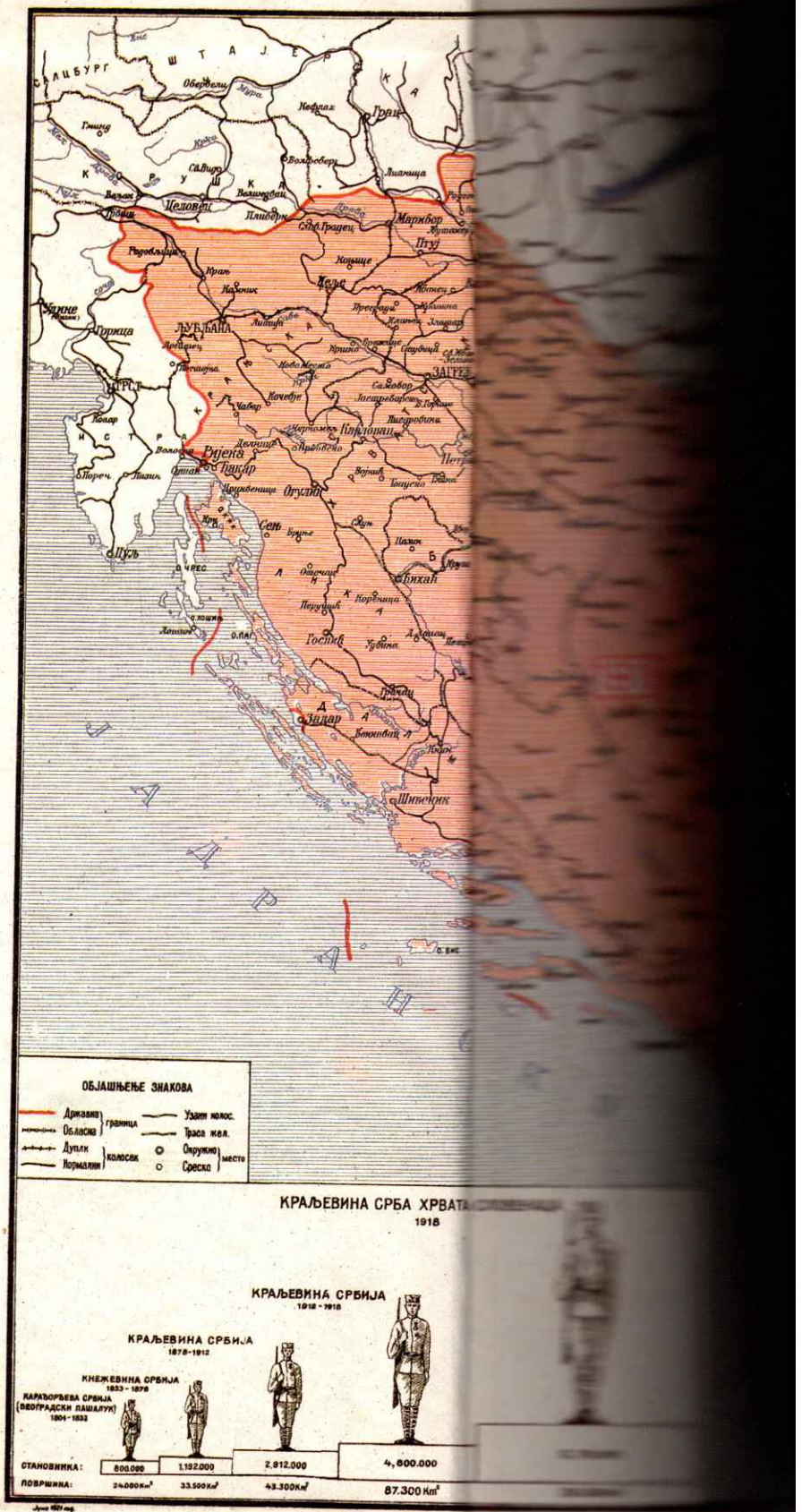
ОБЈАШЊЕЊЕ ЗНАКОВА
Државна
Обласна
Дуплк
Нормални
граница
колосек
Узани колос.
Траса жел.
Окружно
Среско
место
КРАЉЕВИНА СРБА ХРВАТА
1918
КРАЉЕВИНА СРБИЈА
1912 - 1918
КРАЉЕВИНА СРБИЈА
1878-1912
КНЕЖЕВИНА СРБИЈА
1833 - 1878
КАРАЂОРЂЕВА СРБИЈА
(БЕОГРАДСКИ ПАШАЛУК)
1804 - 1833
СТАНОВНИКА:
800.000
1.192.000
2.812.000
4,600.000
ПОВРШИНА:
24.000Км²
33.500Км²
48.300Км²
87.300 Км²

КАРТА
ИСТОРИЈСКОГ РАЗВИТКА
КРАЉЕВИНЕ
СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
1804-1918
Размер 1:2.000.000
1918
1804 - 1833
1833 - 1878
1878 - 1912
1912 - 1918
12.700.000
250.000 Km²

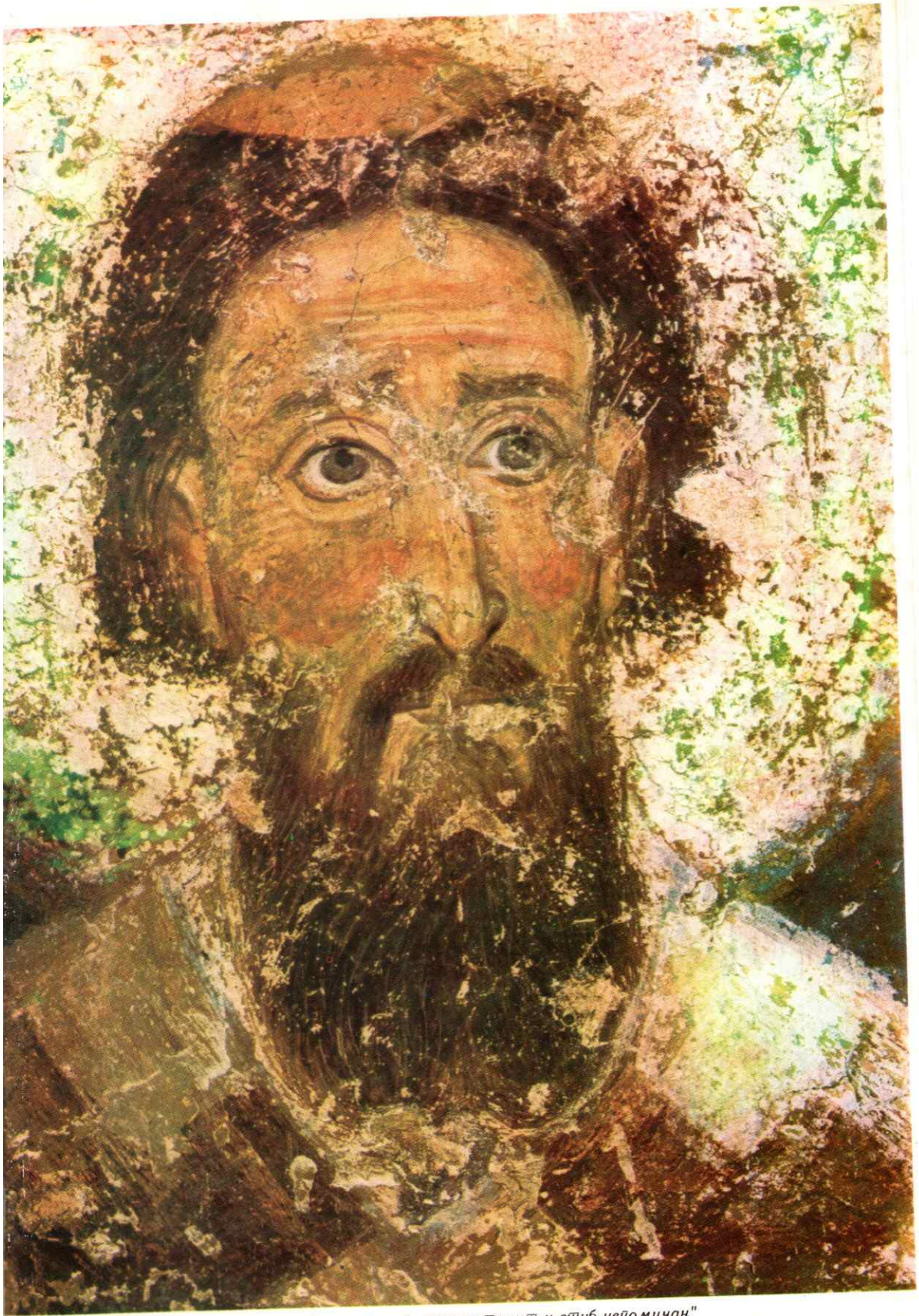

Свети Сава „светитељ богоносан и пастир истинит и стуб непомичан" Теодосије

Др Љубомир Дурковић - Јакшић

СРБИЈА И ВАТИКАН
1804 - 1918

Краљево - Крагујевац
1990

Издаје:
С благословом епископа СТЕФАНА
Српска православна епархија жичка
и
с благословом епископа шумадијског др САВЕ
Српска православна епископија шумадијска

Рецензенти:
Епископ шумадијски др САВА
и
Светозар Душанић, управник Музеја Српске православне цркве

Технички уредник:
Завиша Мунћан

Коректори:
Милка Вукашиновић и
Стојна Ристић

Репродукције:
Радомир Живковић, мајстор уметничке фотографије

Тираж: 3.000

Штампа:
Штампарско-издавачко предузеће „Бакар" - Бор

СРБИЈА И ВАТИКАН 1804 - 1918

ПРЕДГОВОР

"Грозни су односаји међу нама и Ватиканом, крвљу су написани они листови наше повјести, и ми их морамо држати вавијек отворене пред очима своје народа, да га криви пророци не преваре и не уведу у нове напасти, у несреће горе", писао је 1881. римокатолички свештеник Људевит Вуличевић бискупу Штросмајеру.

"Срећна вакта за оне који образа немају" често је говорио митрополит скопски Јосиф после другог светског рата.

"Они што хоће да што пре забораве спремни су да понове", записане су речи у логору у Дахау.

Када је Србија, на матичној земљи српског народа, васкрсла почетком XIX века *била је најправославнија земља у свету, и у њеном ослобођењу није учествовао ни један једини римокатолик.* Међутим, после су почели долазити страни радници, међу којима су били и римокатоличке вероисповести. Васкрсла Србија, без обзира на веру и народност, примила их је и *према раду и владању* одобравала им послове. Често им је поверавала најодговорније и најповерљивије положаје у земљи.

О овоме се најбоље може стећи уверење прегледом спискова службеника у *Шематизму* Србије, који је издаван сваке године од 1852. Ту се налазе имена и многих римокатолика. Према томе, ваља навести од истакнутих странаца примера ради следеће личности, који су заузимали високе положаје: Тодор Хербез министар финансија (1859-1860), Ипполит Монден министар грађевина (1862-1865), Драгутин Франасовић министар иностраних дела (1886-1888) и министар војни (1886, 1893-1895), Ђура Хорватовић министар војни (1886-1887), Сима Лозанић професор Велике школе (од 1872), 1905. први ректор Универзитета, министар народне привреде (1894-1895), а неко време и посланик у Лондону, Јован Ћаја министар унутрашњих дела (1892), Фрања Зах први управник Војне академије (од 1850) и помоћник министра Војног, Матија Бан професор Велике школе и први шеф за информације. Од научника могу се истаћи Јанко Шафарик и лекар Аћим Медовић, а затим многи службеници, учитељи, наставници, лекари, инжењери, итд. На крају треба нагласити да се кнез Михаило оженио римокатолкињом Јулијом, којој је у Двору подигао капелу и плаћао посебног свештеника да у њој служи, а краљ Милан се оженио такође са Наталијом. Поред тога, православна Србија је чак поверила римокатолику др Лују Бакотићу,

рођеном у Сењу, да припреми, преговара са Ватиканом о конкордату закљученом 1914. и да је заступа код папе.

И тек што су Срби постигли прве успехе у уређењу своје Отаџбине, Римокатоличка црква, под заштитом Аустрије, *поставила је захтеве да јој се обезбеди слободна мисија*, односно да православне Србе приводи под власт папе, било преласка на римокатолицизам, било преласка у унију.

О насртања Римокатоличке цркве, односно Ватикана,[1] на православне Србе доста је проучавано. Овде се с правом могу истаћи научни радови: Никодима Милаша,[2] Станоја Станојевића,[3] Михаила Гавриловића,[4] Јована Радонића,[5] Виктора Новака[6] и Љубомира Дурковића,[7] не наводећи најновије радове који се објављују на основу проучавања о геноциду над Србима и њиховој Цркви, нарочито у току другог светског рата.

Архимандрит Нићифор Дучић, који је добро био упознат о методу насртања Римокатоличке цркве, дао је о томе свој суд, написавши 15. септембра 1898: „Рим је увек био грозна чума за наш народ", коме су се Срби одупирали, како је то написао 21. септембра и.г. митрополит Србије Инокентије: „Мудре су зверке ови Латини, али и ми Шумадинци имамо мозга, па нећемо на њихов лепак".[8]

Када је епископ Милаш, у своме делу *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља* 1881, оштро осудио бискупа Штросмајера за организовање ходочашћа Словена у Риму и упорни рад, којим је хтео да учење словенских апостола изокрене као да су они у име Ватикана радили да православне Словене, наводно „шизматике", „отпаднике", „грешнике" поврате у крило под власт папе, поглавара „истинске"; придруже му се.

И истакнути римокатолички проповедник, родом из Цавтата, Људевит Вуличевић је у писму из Трста од 8/20. септембра 1881. осудио противсловенски и противправославни рад бискупа Штросмајера. Он му је тада, између осталог, написао:

„Вјеруј ми, пресвијетли бискупе, да ти се је боље манути славјанских и некатоличких предјела, и да је боље Србе и Славјене оставити у оној вјери у којој су се родили, јер кад би се они подвели ватиканској власти изгубили би сузнање своје силе и *свијести свог народа, духовно би пошинули. Изгубили би ону мужевну цјелоћу коју Рим кроји у људима.*

Погледај мало у повјест, прегледај одношаје римпапе са Славјанима, и увјерићеш се, *да горега душманина до Ватикана ми нисмо имали.* Виђи

---

1 О Ватикану значајна је књига Вјекослава Цврљеа *Vatikan u savremenom svietu*, објављене у Загребу 1980, и о његовој ударној снази путем мисије је књига Игнација де Лојала *Načela jezuita*, која се појавила 1987. у Београду.

2 Никодим Милаш, *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља. Поводом римског покрета 1880-81 год. против Православне цркве*, Задар 1881 (друго издање у Београду 1985), исти, *Православна Далмација*, Н. Сад 1901. (друго издање у Београду 1970).

3 Станоје Станојевић, *Борба за самосталност Католичке цркве у Немањићкој држави*, Београд 1912.

4 Михаило Гавриловић, Исписи из архива Ватикана, који се чувају у Архиву САНУ у Београду, бр. 9260.

5 Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XI до XIX века*, Београд 1950.

6 Виктор Новак, Magnum crimen, Zagreb 1948 (друго издање у Београду 1986, треће у Немачкој).

7 Ljubomir Durković-Jakšić, *Austrija i pitanje jurisdikcije nad rimokatolicima u Kneževini Srbiji 1851-1860.* Историјски гласник (Београд), 12, 1956, 44-56.

8 Ови судови ће се наћи у наведеним текстовима овога рада.

повјест ових славјана близу којих ја живим. *Папа их је због вјере издесетио ножем или ватром, и папи су помагали немачки цареви* [. . .].

Грозни су одношаји међу нама и Ватиканом, крвљу су написани они листови повјести, и ми их морамо држати вавијек отворене пред очима својег народа, да га криви пророци не преваре и не уведу у нове напасти у несреће горе [. . .].

Нећеш ми рећи, да су друга сад времена, јер бих ти одговорио да је ватиканска окрутност свеђ иста; оно што није у дјелу јест у моћи и ћуди: ни тигар свеђ не прождире, али је свеђ готов да прождире [. . .].

Очито је, да Ватикан започе борбу са Православном црквом, и ти хоћеш да му будеш посредовањем. *Увјери се, да вас Славјани, чланови оне Цркве, познају толико им је доста да се од вас знају чувати. Ђе сте били до сад? Ђе су били ватиканци када су се попови и калуђери ове Цркве борили за народ свој? Јесу ли они своје крви пролили и слили с нашом? Они бијаху у вијећу наших непријатеља, у вијећу крвопија, да би згазиле и угушиле све оне што хлепе за слободом*".[9]

И поред овога упозорења истакнутога римокатоличког проповедника, бискуп Штросмајер је отворено наставио истицати да му је *крајња жеља* да оствари оно што нису довршили, како он то каже словенски апостоли Ћирило и Методије. Зато је, у Новој цркви у Ђакову, приликом њеног освећења „Првостолнику" Св. Петру, 18. септембра /1. октобра 1882, и то на дан у који је пре тридесет година био доведен у тамошњу Стару цркву, у проповеди изказао своје животно темељно опредељење, између осталог, рекавши:

„Ми Славени нећемо извршити великог оног посланства у Европи ни у Азији, ако нисмо једно. Све невоље наше долазе нам од неслоге наше. Једино јединство могло би нас спасти, паче по јединству могли бисмо у живот привести и све оне основе, које нам провидност Божја као пред очи ставља. *Садашње доба наличи оному прије хиљаду година.* Непријатељи наши били би нас тада сатрли, јер бијасмо несложни, јер бијасмо оруђе у непријатељским рукама. Али у то кобно доба бануше нам с Истока свети апостоли Ћирил и Метод, говорећи нам нашим језиком, и они нас ујединише. . . Данас пријечи јединство незнање и завист . . .*Имаде их, а и ти су већина, који мисле, да би јединство цркава промијенило обичаје Источне цркве. . .*, да би разнародило народе (Славене), али ти су на кривом путу. Ми бисмо се баш обратно јединством вратили онамо, гдје смо били за Ћирила и Метода, *јер раскол није њихово ни словенско дјело. . . Јединство, слога и љубав нашега народа била ми је и јест ми и сада једина и највећа жеља на овом свијету.* Ја сам *за то јединство*, за ту слогу и љубав вазда мислио, вазда радио, па ма да су ме многи ради тога криво судили и осудили. *А за то јединство народа нашега ја сам приправан и живот свој жртвовати.* Народ нам је сиромашан, бију га тешке невоље, народ нам неима пријатеља, али све ће се дати помоћи, ако дођемо до слоге и љубави, ако дођемо до јединства. И ја, када се будем растајао с овим свијетом, посљедња ће ми молитва бити за јединство народа мога. . . Свемогући вјечни Боже, смилуј се мому доброму народу и уједини га".[10]

Овде бископ Штросмајер, на језуитски начин, говори о „нашем" народу, „мом" народу, а никако да каже како се тај народ зове, има ли име. Међутим и кад говори о јединству не каже ко и са ким, па се једва може наслутити да је реч о Источној цркви, која ако се уједини с оном коју не спомиње, Римокатоличка црква, неће изгубити „обичаје", а то је познати позив за прелаз у унију, све што је

9 Хришћански весник 1881, 47-58. Подвлачење у тексту је моје.
10 Riječ (Zagreb) 7. XI 1926. Подвлачење у тексту је моје

у Православној цркви, само да призна папу; и то му је *јединство* за које се залагао бискуп Штросмајер. Дакле, то је заиста био животни циљ дволичног бискупа Штросмајера на ходу Западне цркве и Источне цркве, па је због те дволичности био критикован са словенске стране, посебно са српске, где је хтео насилно да отвори широм врата Римокатоличкој цркви.

Кад сам ја, као ђак пољских истакнутих историчара и правника римокатоличке вероисповеди, код којих сам се научио о методу истраживања и доласка до *истине*, проучавао југословенско-пољске односе, нарочито у XIX веку, ушао сам у суштину бити: 1) *о односима Ватикана* према православним на Балкану, *на првом месту на српској земљи, која му је била најближа;* 2) *о неуспелој нади родољубивих Пољака, који су на многим бојним пољима проливали крв за слободу своју и других,* да ће им Ватикан помоћи у борби за ослобођење Пољске, поробљене и поцепане, и 3) *о ватикановом искоришћавању* тих Пољака и уз помоћ *француских лазариста* у Цариграду, у покушајима *увођења* уније код појединих словенских племена, *па и код Срба,* којима су родољубиви Пољаци свесрдно помагали у учвршћивању њихове Отаџбине,[11] и одвраћали југословенске римокатолике од настојања рада на уједињењу под заставом бечког двора.[12] Не би било праведно, а још мање разумљиво, а да се овде не нагласи, да Ватикан није био бољи ни према тим истим Пољацима, јер је он увек био и остајао на страни Аустрије, односно Аустро-Угарске, против које су се Пољаци борили, јер им је била поробила део Отаџбине. И зато, он их није узимао у заштиту, чак и за време последњег рата, када су као и Срби били подвргнути геноциду. Једноставно ћутао је све време.[13]

Према томе, борба Срба и Пољака против Германа, уз које је била Римокатоличка црква, донео им је исту судбину, мада су пви остајали чврсти православци, а други римокатолици. Срби су имали одвратност према аустријској завојевачкој политици, коју су помагали хрватски римокатолици и у време првог светског рата, када је учињен покушај да се, рушењем на Ловћену Његошеве задужбине - цркве, угаси српска православна свећа,[14] а у краљевом Двору у Београду, подижући римокатоличку цркву, угаси српско огњиште,[15] и зато су Срби Немце називали погрдно „Швабама". О томе је најбоље дао суд велики пољски писац и верни римокатолик, који је од 1864. до 1866. као емигрант боравио у Србији, Зигмунт Милковски, звани Теодор Томаш Јеж. Он је судио, да је

---

11 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско-пољска сарадња 1772-1840,* Н. Сад 1971. (то исто на пољском у Вроцлаву 1977); исти, *Мицкјевичч и Југословени,* Н. Сад 1988 (то исто на пољском у Познању 1984).

12 Исти, *Гајев покушај да издаје „Народне новине" ћирилицом,* Историјски часопис, 4, 1954, 35-95; исти *Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1861-1862,* Историјски записи, 1, 1964, 11-44; исти, *Бранислав. Први југословенски илегални лист* 1844-1845, Београд 1968.

13 M. M. Scheinman, *Watykan w Europie Zachodniej (Wrzesien 1938-czerwiec 1941),* Książka i Wiedza (Warszawa) 1953, 77-90; Kazimierz Piwarski, *Kuria Rzymska a polski ruch narodowo-wyzwoleńcza 1794-1863,* Kraków 1955; исти. Watykan a faszyzam (1929-1939). Książka i Wiedza (Warszawa) 1960, 210. 225; J. Jurkiewicz, *Watykan a Polska w okresie miedzy wojennym (1918-1939),* Warszawa 1901; Henryk Ofszewski, *Historia doktryn politicznych i prawnych,* Poznan 1973; Jerzy Wysocki, *Konkordat polski z 1925 roku,* Poznań 1977 (види чланак Ф. Илешића *Конкордат између Пољске и Ватикана,* објављен у *Новом животу,* кь. 21, стр. 19); Zygmund Zielinski, *Papiestwo i papeiże dwóch ostatnich wieków,* Poznań 1986; Tadeusz Włodarczyk, *Konkordaty,* Warszawa 1986; Edward J. Palyga, *Polsko-Watykanskie stosunki dyplomatyczne,* Warszawa 1988.

14 Др Љубомир Дурковић - Јакшић, *Његош и Ловћен,* Београд 1971: исти, *Његош и Ловћен првог светског рата,* Гласник СПЦ 1988, бр. 9.

15 Avala (Beograd) 20. октобра 1918.

српском свештенику лако било народ држати у православљу, на основама патриотизма, основи отпора против „настојања мисије католичких, протегованих од Аустрије", свештеника, јер је „протекција та неутрализовала мисионаре настојања". Поред тога, Срби су у мисионарима видели преко њих ширење омрзнутих „Шваба", о којима су с колена на колено преносили казивања како су их користили у ратовима против Турака, варали их, а затим предавали у плен муслиманским тлачитељима. Пишући о овоме, Милковски је истакао:

„Зато, под њиховим крилом скривајући се, римокатолицизам је изазивао код [Срба] одвратност, не с уверењем о предности православља већ из осећања и изазивања патриотских, дубоко у души људи трајно укорењених. *Патриотизам код Срба је сила створена, жива, готова у сваком моменту да се докаже* [. . .]. Према томе, Срби с правом Немце погрдно називају „Швабама".[16]

Пошто се епископ Милаш уверио да је бискуп Штросмајер имао главни задатак да у име Римокатоличке цркве, која се, по речима Пољака Милковског, скривала под заштитом „Шваба", искривљујући учење словенских апостола Ћирила и Методија, наметне Словенима унију, тј. да их наводно као „шизматике" врати учењу словенских апостола, верних пастира Ватикана, а не Цариграда, који их је и послао да брани Словене од Германске напасти, вођење уз помоћ представника црквених власти из Рима, написао је и 1881. објавио своје дело *Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља*, и том приликом је казао зашто је то учинио, нарочито рекавши:

„*Изазвани,* ми смо се латили да пишемо о истини православља. Следећи начелу вјерске толеранције сношљивости, ми смо писали, *не да кога умртвујемо, него да одбранимо православље од напада;* покренути смо били оним чим је покренут био блажени патријарх Фотије, кад је папи Николи I писао: „Non contradicenti studio, sed defendenti voluntate".[17]

Приликом писања *Поговора* за друго издање овога епископа Милаша непревазиђеног дела, ја сам на страни 0394. у напомени констатовао следеће:

„На крају, када се буде давао коначни суд о Милашу и његовој борби против свих оних снага које су деловале против православља, Срба и Словена уопште, у образложењу тога суда мора се неизоставно ценити делатност тих снага, не само пре Милаша и за време његово, него и у првом и другом светском рату, када су оне биле дошле до пуног изражаја, чије се последице монструозна криминална дела: разарање организације Српске православне цркве, убијање епископа и свештеника, рушење и паљење цркава и манастира, насилно превођење на римокатоличку вероисповест (а потом често и убијање истих), масовно убијање, одвођење у логоре и тамо зверско ликвидирање, итд. Ово све не сме се изоставити, ако се хоће дати непристрасан суд о Милашу, који је у својим радовима упозорава и на страховите последице непријатељских снага, које су на крају, у току ратова, извршиле незапамћене злочине о којима сведоче јаме по Херцеговини, Лици и Кордуну, Оглинска црква, Манастир Моштаница, Јасеновац и други логори, који једино чине историју тзв. „Независне Државе Хрватске", која се прославила у делу „Maximum кримен".

Велики број после рата суђења и пресуда, објављених књига, расправа и чланака о јамама и логорима, о извршењу геноцида над Србима и њиховој

16 Teodor Tomasz Jeż, *Od kolebki przez życie*, Kraków 1937, 308.

17 Милаш, *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља*, 370. Подвлачење у тексту је моје.

Цркви у тзв. „Независној Држави Хрватској", и то све *у име Христа по учењу Римокатоличке цркве са благословом Ватикана*, а под окриљем немачког оружја, стоје као крунски докази за моје горње констатације. Међутим, неки припадници Римокатоличке цркве и народа, из кога су настали и деловали починиоци геноцида, *место стида и да заговарају молитву да се то више никад не понови, они су у хору напали моју констатацију*, на првом месту *прочелник* Катедре Екуменске теологије Богословског факултета у Загребу др Јосип Турчиновић,[18] а затим и други,[19] сви служећи се фразама а не документима.

Познати творац апсолутистичке монархије у Француској, и први министар краља Луја XIII кардинал Ришење рекао је: *„Дајте ми шест редова из било ког написа, ја ћу у њему наћи разлог да обесим писца"*. Према томе, *стојећи на позицији да се не говори о геноциду над Србима, уништавању њихове Цркве и прекрштавању, већ да се заборави у интересу екуменије*, само на основу неколико речи из мога суда о геноциду поменути писци изрекли су ми оптужницу за „екуменски инцидент". А за приказивање геноцида, који је епископ Милаш предвидео да ће до њега да дође ако се не прекине подржавање насртања Римокатоличке цркве на нашим просторима, а ја за њим *сам констатовао да је* био у праву, јер се то и остварило, неко верно чедо Римокатоличке цркве, кријући се под иницијалима *B. S.*, сарадник римокатоличког листа *Glasa Koncila*, у чланку Gde je istina o genocidu изазивачки поставио је питање:

„А кад су и како католици у тој Србији добили сва грађанска и вјерска питања".[20]

Изазван овим провокативним, безскрупулозним и безстидним питањима, сетио сам се мудрог, искусног и правичног митрополита скопског Јосифа, који је у току рата замењивао патријарха Гаврила, кога су антисрпске и антиправославне коалиционе силе држале у немачким логорима, *и прашио* с болом у срцу последице геноцидних радњи над Србима, па је после рата често изговарао речи: *„Срећна вакта за оне који образа немају"*, тј. припадници Римокатоличке цркве, која је стајала и учествовала у тзв. „Независној Држави Хрватској", створеној и одржаваној немачким оружјем. Један од тих припадника Римокатоличке цркве нестидећи се поставља питање грађанских и верских права римокатолика у Србији после ослобођења од Турака, место да се бави каква су права имали Срби у његовој тзв. „Независној Држави Хрватској".

Тај *изазов*, од стране овог бездушника и безстидника, навео ме је да изнесем *истину* о положају римокатолика од 1804. до 1918. у Србији *аутономној* до 1878, а затим *сувереној* (коју је суверености Аустро-Угарска ограничавала са протекторатом над римокатолицима), и на крају у *проширеној* од 1912. Тражећи ту *истину* старао сам се да је докажем са што више непобитним доказима, са оригиналима, да они говоре место мене, како би се мој суд *могао на основу њих и проверити*.[21]

И када сам се *одазвао* том изазову, у години када се прослављала шетогодишњица Косовског боја и *распламсавања српске свести*, коју су на

18 Dr Josip Turčinović, *Ekumenski incident*, Kana (Zagreb) svibanj 1986, str. 12; Glas Koncila (Zagreb) 8. lipnja 1986.

19 Luka Vincetić, *Nove stare igre oko Strossmayera*, Danas (Zagreb) 11. XI 1986, стр. 47-48; Marinko Culić, *U povodu nove knjige dr Lj. Durkovića-Jakšića. Prekrajanje povjesti*, Večernji list (Zagreb) 25. XII 1986; Nenad Ivanović, *Otkrića Pravoslavlja*, Danas 2. XII 1986.

20 B. S., *Gde je istina o genocidu?* Glas Koncila (Zagreb) 26. listopada 1986.

21 Датуми су наведени по старом календару, јер је тако било у Србији. Архивска грађа понајвише се налази у Архиву Србије (АС).

српиновом огњишту били запретали стари и нови кривници, с правом, постављам питање В. S., сада грађанину на територији бивше тзв. „Независне Државе Хрватске", да одговори:

Које су последице укидања православним Божјеї и грађанскоі права на веру и живот у тзв. „Независној Држави Хрватској", и у име Христа благосиљане тоіа од представника папе Марконе[22] *и хрватских бискупа Степинца?*[23]

22 Carlo Falconi, *Le silence de Pie XII 1939-1945*, Milan 1965.

23 Branimir Stanojević, *Alojzije Stepinac zločinac ili svetac*, Beograd 1985; Paris Edmond, *Genocid in Satellite Croatia 1941-1945. A Record of Racial and Religious Persecution and Massacres. Translated from the French by Lois Perkings* (издао Амерички институт за Балкан у Чикагу после 1958).

I УВОД

1. У име Христа поробљавање српског народа и рушење његових цркава

У дуготрајним и честим борбама између Аустрије и Турске, нарочито после турске опсаде Беча 1683. и настанка источног питања, Аустрија се обраћала Србима са позивом да дижу устанке противу Турака, што су они и чинили, а када су потписивали Аустријанци уговоре са Турском нису водили рачуна о Србима као о својим савезницима, већ су са њима подмиривали безобзирно своје интересе. Како се Аустрија, у таквим случајевима, понашала према устаницима, њиховој земљи и Цркви може као пример да послужи њено понашање у време кад је била, уз подршку Срба освојила део Србије и њиме управљала од 1718. до 1739. године.

После победе у рату, Аустрија је пожаревачким миром 9/21. јула 1718. добила од Турака Банат, доњи Срем, Србију до Западне Мораве, узани део Босне уз Саву, полу Влашке до реке Алуте.[1]

При успостављању администрације наглашено је да је Србија „ein absulutun dominium vel peculium regium", који је цар оружјем освојио. Њена управа имала је да примами остале хришћанске крајеве на Балкану да стану на страну Аустрије. „Гувернером Србије" именован је принц Александар од Виртемберга. Земља је била подељена на округе-дистрикте, на челу којих је стајао Немац провизор. Преко њих су Срби на разне начине економски израбљивани и подвргавани тортурама, па су се Срби жалили Бечу противу таквих поступака.[2]

Пре уласка аустријских трупа у Србију *у њој није било римокатолика,* али су Аустријанци одмах отпочели колонизацију са Немцима римокатоличке вероисповести из свих својих пренасељених места. Ишли су специјални агенти, одређени за овај посао, који су наговарали и разним обећавањима примамљивани немачки живаљ да се досељава у Србију. Њима су давани поседи од 24 јутра оранице, 6 јутра ливаде, потребну пашу за стоку, слободну сечу дрва за огрев и грађу. Осим тога, били су ослобођени од пореза прве три године, друге три половину, а идуће плаћали су само три четвртине. Први колонисти су дошли у село

1 *Одломци из историје Београда. Београд 1717. год.*, Годишњица Николе Чупића, 7, 1865, 237-322; др Душан Поповић, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира (1718-1739)*, Београд 1950, 13; др Рајко Веселиновић, *Београд под Аустријом 1717-1739*, Историја Београда, Београд 1974, I, 523-572.

2 Др Драг. М. Павлобић, *Аустријска владавина у Северној Србији (од 1718-1739)*, Београд 1901, 1-53.

Остружницу, коју су колонисти назвали Остербах. Касније су се насељавали нарочито поред Дунава и Саве, у Миријеву, Гроцкој, Обреновцу, итд. У Руднику и на Авали била су насеља немачка рудничка насеља. Било је Немаца у Смедереву, Јагодини, Ваљеву, Пожаревцу, Градишту и у другим местима. Немачким елементом требало је повећати број становника наспрам српског домородачког, како би преузео у своје руке цео живот земље: културни, верски и трговачки, и стави га у службу аустријске политике, као господара, који је заменио турски јарам.[3]

Због свега овога, Аустрија је посебну пажњу посвећивала Београду, и то само оном његовом делу који је назван *Немачка варош*, јер је био одређен за средиште државних власти, које су га поделиле на три дела: *Немачку варош* на Дорћулу и око њега, где су се досељавали Немци; *Српску варош* око Саборне цркве (оба дела била су у Шанцу, јер су били окружени појасом варошког утврђења), и *Нова варош* на падинама Саве, уз Саву, звану *Доња варош* (Савамала).

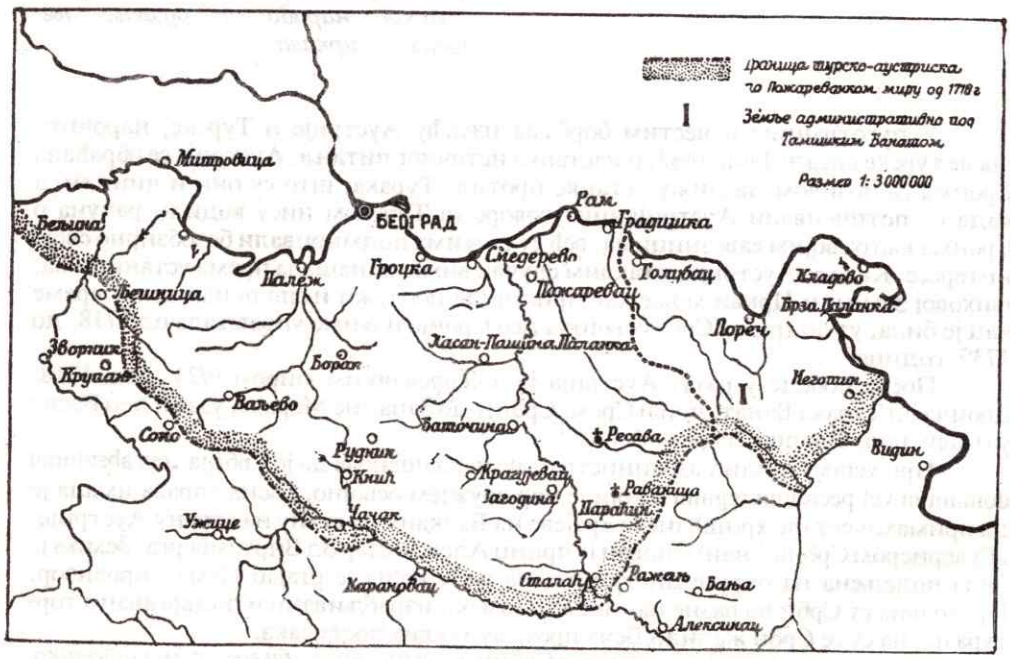

Карта Србије под аустријском окупацијом 1718-1739.
(Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд*, Београд 1950, 14)

По освојењу града, после четири месеца, доселило се преко 300 немачких породица, највише занатлија, трговаца, лекара, чиновника, тумача, итд. Они су били из разних крајева. Међу њима је био и „*Хохан Георг Штросмајер, пореклом из Беча*, који је убрзо стекао велико богатство. О њему се говорило у тузбама да би се могла читава књига написати". Он је стекао 20-30.000 форинта, а кад је дошао у Србију „није имао ни толико фенинга". Највише је зарадио либерујући дрва за Београд, које није плаћао, а српски сељаци су је морали за себе куповати. Осим тога, добио је право да само он продаје восак. Када је умро остао је дужан државној каси 3.270 форинти.

3 Исти, 85-152.

Упочетку, Немци су се били помешали са православним Србима, Грцима и Јерменима, али су се ови, према одлуци с почетка 1726, из Немачке вароши морали преселити у Доњу варош (Савамалу).

При обновљењу и утврђењу града, изграђено је 11 бастиона, који су названи именима неких царева или принчева аустријске породице, или било слично тим именима, на пример: Бастион Свете Терезије пружао се на данашњем Косанчићевом венцу до Космајске (Маршала Бирјузова) улице, односно од некадашње Шабачке до Варош капије; Бастион Франциска или Фране обухватао је данашњи Топлички венац на изласку из Змај Јовине улице; Бастион Светог Карла се налазио између Сремске и палате у којој је данас Југословенска књига; Бастион Св. Бенедикта у близини Народног позоришта; а Бастион Св. Јелисавете од Позоришта до Скадарске улице; Бастиони Св. Марије, Св. Јевгеније и Св. Ксавијера пружали су се од Варош капије, код Цркве Св. Александра Невског, косо према Дунаву, до Темишварске капије; Бастион Св. Стефана, Св. Јосифа и Св. Александра штитили су Београд са Дунавске стране, од Темишварске капије до Доњег града, на који су се наслањали и тако завршавали бастиону тврђаву.

Изграђивање бастиона је прелазило преко имања приватних лица и Православне цркве. Зато се митрополит Вићентије Јовановић 1734. жалио бечком епископу и народу Бачке епархије, нагласивши да су Београђани „на многе начине и веома изгурани и лишени свога имања, своје куће и баште, које је покрила царска фортификација и земљу сравнила". *Приликом изградње ових утврђења је срушена и стара резиденција београдских митрополита.* Обавеза кулучења била је уведена за све Србе у Београду, и због тешких услова многи су се из њега иселили, чак неки и у Турску.[4]

У освајачким подухватима на Балкану, Аустрију је помагала Римокатоличка црква, а ова јој, опет, узвраћала у њеном насртању на балканске православне хришћане. То се најбоље види како је то чинила у српским крајевима у време од 1718. до 1739, а што је о томе најбоље дао оцену Павловић. Ево шта он о томе каже:

„Тесна и скоро нераздвојна веза између католицизма и хабзбурске државне идеје чинила је те су црквени односи у Аустријској монархији имали особити политички значај. Не само културних но далеко већих политичких последица имало је уређење црквених односа. И природно је било очекивати, да ће заједно са новим редом ствари доћи и пропагатори католицизма. Католичка црква и њен шеф с особитим учешћем пратили су ток рата 1716-1718. На аустриско-турске ратове гледали су католички кругови не само као на политичке већ и као на верске. Утицајем папе Иноћентија XI закључен је савез између Млетака и Аустрије 1684. у Линцу противу Турака. А Климентије XI послао је принцу Евгенију мач после победе код Београда. Нема сумње, дакле, да су успеси аустрискога оружја отварали Католичкој цркви шире поље утицаја и да се о томе у Риму мислило.[5]

4 Павловић, *Аустријска владавина у Северној Србији (од 1718-1739)*, 33-34, 94-102; Поповић, *Србија и Београд под Аустријом од 1717-1739*, 180-185; Веселиновић, *Београд под Аустријом од 1717-1739*, Историја Београда, I, 523-572.

5 Папа Климентије XI завршио је свој говор кардиналима 1. новембра (п.н.) 1717. - по извештају Wienerisches Diarium-a овим речима: „Hirzu weilem alle Hülf und Sorgfalt bishero beyzutragen wir keineswegs unterlassen haben weder fürohin unterlasen werden, wil es sich geziemen dass unseren Bemühungen auch mit allgemein-eurigen gegen Gott ergiesendem Gebeht die vereinigte Hülf beygepflishtet werde; auf dass die vor Alters im höchsten Flor gestandene Länder welche von der uralten Religion und dem heiligen Christenthum abgerissen nach endlich vertilgter Tyranney der Barbaren und ihrigen Aberglauben-Ausrottung Christo wieder zugebracht werden: und dass diese in voherige Freyheit des Evangeliums Gott dem Urheber eingeraumet seyen, Wir samt auch dermaleins uns erfreuen mögen". Wienerisches Diarium Nr 1487, год. 1717.

Већ 20. маја 1718, дакле, докле још не беше закључен мир, Карло VI на предлог Дворског камералног већа решио је, *да се пошаљу у Србију мисионари 'у славу Божју и за утеху и спасење душа'* ('zur beförderung der Ehre Gottes auch zum Trost und Seelheyl') *и наредио Дворском ратном већу да им војна власт буде на руци.* А 29. маја (п.н.), *исте године, на молбу Стефана Динарића, далматинског провинцијала језуитског, решио је цар да се пројшци мисионара језуита даје годишње из камералног буџета 1.000 фор.* Кад је генерал Одијер 18. августа (п.н.) 1718. држао благодарење на дан годишњице освајања Београда, служио је *у нарочито украшеној језуитској цркви* супериор језуитски Vogel, а предиковао је опет језуита Hürstl.

Када је привремена управа у Србији замењена сталном онда је и црквена политика[6] добила одређенији правац. У институцији, у првој тачци третирани су црквени односи. *Православни су добијали потпуну слободу вероисповести у селима и градовима, где становништво није измешано са католицима, а где је измешано, ту је била слобода већ сужена. Инструкција је нарочито наглашавала да треба радити на унији Православне и Католичке цркве, и то опрезно: не преоптеретити свет сувишним бројкама свештеника и мисионара, јер му је то тешко издржавати; а затим, да треба из Турске привући што већи број хришћана.*

Како су виши политички кругови у Бечу о томе мислили, види се лепо из предлога камералног саветника Боршекца, о уређењу свију грана државног живота у Србији, који је он по нерећењу председника Дворског камералног већа израдио. *Није само питање савести већ и питање чисто државно хоће ли бити у земљи јединства вере. Сви паметни управљачи радили су да изведу јединство вере у својој земљи. Треба с тога једино католичку веру потпомагати, али да се не би сасвим депопулисала земља то се Источна црква мора трпети* (. . .'die so unzählige exempla, was durch das Rligions dissidium und spaltung auch in dem zeitlichen werfen vor unheyl und zerrittung entstünden, durch Historien und alltägliche erfahrenheit beklagt, so pflegen alle vorsichtigen Regenten auf die uniformitatem Religionis nicht allein motu conscientiae sondern auch ex ratione status publici et politici sorgfältig bedacht zu seyn').[7]

Нова управа у Србији имала је дакле потпуно одређени пут у овоме питању. Она је имала свим силама *штитити и помагати* католичку веру, а

6 „Da pluralitas incolarum e religione graeca, sic nominata schismatica, sich befindet ad magis alliciendum populum hujus ritus den griechischen Bischoff Sitz zu Novak in Servien aus kays. Gnaden zu confirmiren und das ganze Neoacquisticum hujus religionis in consistorialibus zu dieser Diöces zu dressiren, jedoch bey solchem Consistorio e religione dominate catholica ein paar gelehrte assessores et juris canonici peritos weldlichen Standes zu constituiren, für welche wie den Bischoff und übrige ecclesiasticos ritus graeci in Hauptern und Subalternen ex oblationisbus dieser Glaubensgenossen der gar reichliche unterhalt sich leichtlich in Ausfund stellen, diese grosse kays. Gnade aber des freyen unbeschränkten excercitii religionis in Kirchen und Schulen, aus bey jeder Kirchen Concedirung nur einer Klocken Volck aus denen türkischen territoriis am maisten herbeylocken und in der Devotion erhalten, auch sensim ad unionem cum religione catholice bewegen würde, mithin der dissidirenden griechischen Religion ein zwar freyes, jedoch sowohl au dem Land, als in Stätten sine promiscua habitatione, wie auch in gewisen Dörfern, Districten , oder resp. Gassen und Vorstäten limitirtes exercitium religionis zu gestatten, auch ihnen wider angewöhnte excessus jurium, ut vocant Stolae, ein höchst nöthige Universal Ordunng vorzuschreiben". Из инструкције. I-mo Sphaera Ecclesiastica. Langer, стр. 167. и 168. Подвлачење у тексту је моје.

7 „Desgleichen auch Ihro Excellenz der Herr General von Mercy in einem Vortag Sub. Nr 4-to dahin angetragen dass in diessem neu eroberten Landen fürohin keine andere als die allein selig machende catholische Religion zupflanzen" - Borscheks-ov предлог, предат 20. јуна 1720, предс. Камералног већа. Neoacquistica Nr 131, Фасцикула 2. Kriegsarchiv. Подвлачење у тексту је моје.

трпети Источно православну, *да у приликама суживати јој права и сузбијати је у све уже границе.* Те се црквене политике држала администрација српске [устријска] све до краја аустријске владавине.

Али да би католичка пропаганда могла имати ослонца, морала је имати макар и најмањи број присталица, *јер у земљи, где је становништво искључиво православно и онако религиозно, није лако било одмах директно ангажовати. С тога видимо где власти помажу немачки и католички елеменат уопште.* Чини се, као да је за то имала Администрација и нарочито упуство. *Тако су се 1721. г. обратили Администрацији 'католички Илири' молбом да им се врате виногради, куће, итд. које су пре имали у Београду (позивају се на диплому Леополда I 1690, 28. децембра д.н.) и да у Магистрат Немачке вароши уђу по 2-3 њихова члана.* Гроф Розенберг је помагао њихову молбу на основу инструкције, која је наређивала да се помажу католички и немачки елементи, *који треба да буду у Београду увек јачи од српског* ('Nachdeme aber in der von Ihro Kaysr. und Königl. Cathol. Maytt: Ihr Administration mitgegebenen Instruction § 4-to enthalten ist, dass keine andere Insassen als deutsche und römisch catholische bürger anzunehmen seyndt, die raizschgriechsche und armenische Nacion als ein gleichsamb abgesonderte Communität ebenmässig zu gedulten, bey jodoch die Mass zu nemen seye damit die cathol. uns teutscge Insassen jedes mahl stärcker, als die. Griechen und schismatici sein solten').[8] И да би се постигла 'concordia animorum et religionis' имали су сви, који се у Србију досељавају, бити католици, тако је гласила царска резолуција, коју је 3. јануара (п.н) 1726. Дворско ратно веће доставило Субделегацији. Исте године, месеца фебруара, Дворско ратно веће наредило је расписом принцу Александру (у Србији), Мерсију (у Банату), Одијеру (у Славонији), и Фигеу (у Влашкој) да се у неоаквистичким земљама могу настањивати једино католици ('Von seithen des Hofkreigsrathes pro secreta notitia et directione die allergnädigste kays, resolution angezeiget, wo Sie wollen dass absondlich bey gegenwärtigen Umbständen eine concordia animorum et religionis seye, mithin aus denem von anderswerting in Hungarn et provinces Neoacquisticas keine andere als der catholischen Religion zugethane admittirit').[9]

Када је тако број католика колониста порастао, онда се могао увећати и број агената. Дотле су били једини језуити као пропагатори. Они су ишли свуда с војском као војнички свештеници. Све до 1723. г. примали су 1.000 фор. помоћи од камералне касе, а тада им је то укинуто. Сада долази као агенти и калуђери других редова: францишкани, минористи, тринитарији, капуцини и бенедиктинци. Језуите није марио принц Евгеније, бојећи се ваљда да њихова сувишна ревност не учини пре штете но добра.[10] *1726. г. би установљена католичка епископија у Србији са седиштем у Смедереву, али је уистину владика резидирао у Београду.* За првога католичкога владику би постављен гроф Турн-Валсасина, дотадашњи каноник у Рабу. *У Шапцу, Јагодини,*

---

8 Акт Розенберга Hofkammer-u од 9. маја п.н. у Hofkammerarchiv-u. Подвлачење у тексту је моје.

9 Prot. Subd. од 3. јануара 1726. Neoacquistica, фасцикла бр. 4, акт 322. Kriegsarchiv. Ово се ваљда тицало колониста из Аустрије, не из Турске, јер би се иначе косило са жељом инструкције да се хришћани из Турске привлаче.

10 Језуити су ишли с војском као њени духовници, с тога су били и први католички пропагатори. Кад су дошли доцније и други свештеници и постављен био владика, онда су они гледали да истисну језуите и од службе код војске. И тај спор између језуита и владике Турка (а после владике Енгела) трајао је све до 1735. када је решен у корист језуита, јер је њихов capellanus major Tönnemann показао папску булу, да су они једини војни духовници. Акт. Двор. кам. већа 1735, 1. фебруара, у Hofkammerarchiv-u. Подвлачење у тексту је моје.

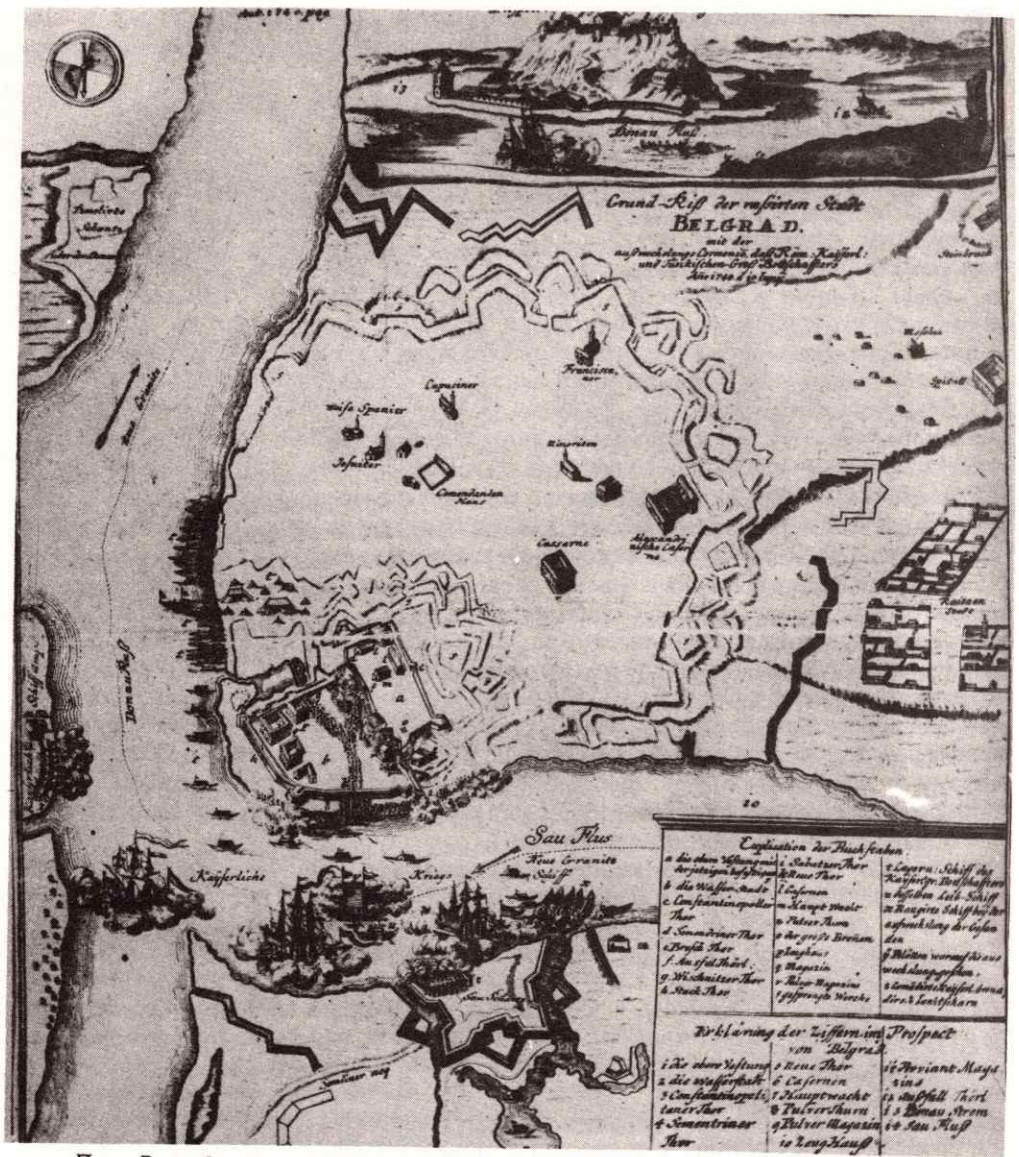

План Београда из времена аустријске окупације Београда 1718-1739. објављен 1740.

Руднику, Смедереву и Параћину беху постављени каноници, које је плаћала камерална каса. *Поједини редови почеше себи дизати манастире. Тако је капуцинима, који се у својој молби позиваху на ревносну службу у Београду и разним мисијама, дато 1724. г. 400 фор. у готову и 500 фор. у материјалу за зидање манастира и уз то одобрење да путем милостиње могу искупити још пара. Тринитарији су доцније, 1730. г., сазидали себи манастир и стан опет истим средствима (из камералне касе 150 у готову и 150 фор. у материјалу) а исто тако и францишканци. И Београд је имао већ неколико храмова католичких, али нову катедралу није било лако подићи, већ је Адми-*

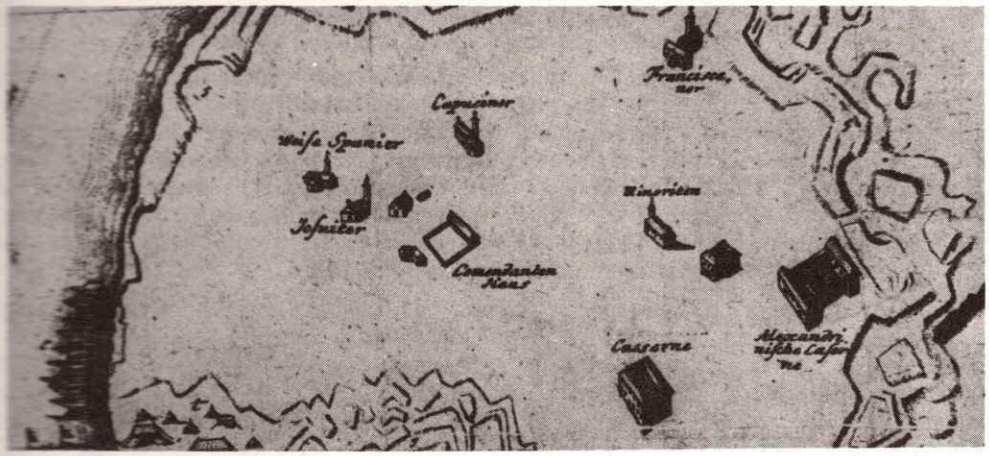

Распоред подигнутих римокатоличких манастира за време аустријске окупације Београда 1718-1739.

нистрација уступила једну већу турску мошеју, која би прерављена на цркву.

Буџет католичке цркве за Београд и Србију није био тако мален, јер је износио неколико половина камералног буџета, 13.000 фор. *Из те суме плаћан је владика (8.000 фор.), доштрани свештеници и трошило се за црквене потребе. 1730. Београд католички био је толики, да се осећала потреба још за 4 каноника, те за декана би постављен* Христифор Пејчић са 1.000 фор. годишње плате ('pro primo capituli belgradiensis canonico et decano'), *а за канонике: Кајетан Мец (са 800 фор.), и доктори теологије Андрија Крал и Мартин Хартуни (са по 600 фор.).* Питања црквена сматраху се у Бечу увек као врло прешна и важна, да је о њима, и када изгледају сасвим ситна, често расправљано у заједничким седницама Дворског већа, Ратног и Камералног. Кад је Андреја Крал дао оставку на звање каноника београдског (не хтевши због мале плате да се прими) за његово место јавише се три кандидата: Јерменин Барум, затим Рајмундо Фигуера и Мишел Буфантен. Иако је Менас Барум имао препоруке од шефа De propaganda fide, кардинала Располија и кардинала Пјетро, иако се показао као добар агитатор у Ердељу, ипак му се није веровало и у заједничкој седници оба већа би изабран Фигуера, који је у Србији био још од рата 1716 (у коме је и рањен).

Не брзо али непрестано је католицизам у Србији напредовао. Иако немамо никаквих дата: да ли се број католика увећавао само новим колонистима, ипак је немогућно варовати да је било и Срба уроћеника, који су мењали вером. Вероватно је, да је било и таквих ретких случајева, али да су конвертирци били ти, који су увећавали нагло број католика, не може се никако узети, јер је становништво српско и сувише предано било религији својих предака, а католичка Пропаганда ни из далека није била онако агресивна као у Влашкој или чак у самом Банату. *Све жалбе представника Православне цркве, као што ћемо видети, у Србији наперену су против Администрације, која је хтела да сузи привилеције Српске цркве. Католицизам је тек спремао земљиште за*

Пропаганду и остајао је сваким даном све активнији, те би вероватно и Пропаганда била агресивнија да је аустриска окупација дуже трајала.

Пред крај окупације (1736. г. маја месеца) Администрација и католички владика, сада Енгел од Ваграјна, гроф Турн беше премештен 1733. г., послали су Дворском камералном већу опширан извешај о стању католицизма у Србији. Нажалост тај нам се извештај није сачувао ни у једноме архиву (где су акта Дворских већа). *Према одговору на извештај, број католика беше знатно порастао, те су с тога установљене парохије у Миријеву, Ваљеву, Пожаревцу и Градишту. И у сва четири места беху постављени свештеници са годишњом платом од 150 фор.*

Поред цркве имала је и школа помагати ширењу католицизма. Нарочито се имало да пази на учитеље јесу ли они доиста добри католици и добро верзирани у религиозним питањима. Учитељи (основне школе у Београду) имали су пред језуитима полагати испит из тога, и тек онда су добијали места.[11] *Поред основне школе установљена је била и нека врста гимназије. Царевом одлуком 1726. установљени су четири разреда латинске школе. У њој је било два професора, језуита. Доцније је суперіор језуитски, Franciskus Xaver Zungo, тражио да се постави још и трећи професор за поезију (V) и реторику (VI), јер у синтакси (IV) има доста ђака, и царским декретом (1729) би постављен опет језуита са 200 фор. годишње плате.*

Изгледа да су и Срби Београђани били склони, сигурно ради учења језика, слати децу у немачку школу, и да се на тај факат пријатно гледало у Администрацији. 'Поуздано је пак да би многи Срби давали своју децу у школу, и да би временом заједно с децом и родитељи можда прешли у католичку веру' ('Indessen ist aber ganz gewiss dass auch viele Raizen ihre Kindter in die Schule schicken und mit der Zeit vielleicht sambt ihren Eltern die Catholische Religion annehmen würden!') вели Алтер у своме извештају".[12] Тако стоји у опису на основу грађе из бечких архива.[13]

Када су Аустријанци отпочели напад на Београд било је у њему око 80 џамија, од којих 56 великих и око 20 малих. У току борби неке су порушене, више њих дате Римокатоличкој цркви и за потребе магацина на коришћење.[14] Већ је 1718. донета одлука да у Београду мора увек бити више Немаца него Срба. Ту одлуку је нарочито искористила Римокатоличка црква и њено свештенство, да би ширило „праву веру" међу „шизматицима".[15]

---

11 Протоколи Субделегације од 9. септ. (п.н) 1723. Neoacquistica Nr 365. Фасц. 4. Kriegsarchiv. Подвлачење у тексту је моје.

12 Угарска канцеларија неуспевши да присаједини Србију Угарској покушала је да ескамотора своју надлежност у црквеној сфери у два маха. 1733. г. она је тражила од католичког владике у Београду, да јој поднесе извештај о броју цркви и католика у Србији. Овакво мешање принц Александар и Двор. кам. веће енергично су одбили. Други пут, 1735, владика београдски жалио се да је угарски примас катол. цркве тражио од њега да прилоге, које он има давати за фортификацију Београда, пошаље овоме. И тада су одбивени захтеви угарски као неоправдани. За сваку је пошту она готовост, којом се католичко свештенство одазвало папином позиву, да прилозима помогне грађење утврђења око Београда и Темишвара. Суме су доиста знатне биле, којом је оно помогло. У Hofkammerarchiv-u има читава фасцикла о томе: „Festungsbau zu Belgrad und Temesvar und geistliche Subsidien". Лангер је најглавније екцерпирао у своме поменутом чланку, стр. 217. Подвлачење у тексту је моје.

13 Павловић, *Аустријска владавина у Северној Србији (од 1718-1739), 53-61;* Поповић, *Србија и Београд,* 118-120.

14 Поповић, *Србија и Београд,* 174-175.

15 Исти, 211-214.

Римокатоличка црква била је у Аустрији владајућа црква и за време аустријске управе у Србији (religio dominas). Њени редови језуита (исусовци), фрањевци, капуцини, минорити и тринитари увећавали су се бројно. Када је аустријска војска нападала Београд, у њеним редовима било је 94 разних свештенија, од којих 27 језуита.[16] Стјепан Динарић, Хрват, старешина аустријске провинције, је 1717. замолио цара за дозволу да се у Београду успостави за језуите дом, па је већ 1718. и Дворски ратни савет обавестио команданта Београда да ће језуити управљати црквеним пословима у Београду. Они су водили надзор над другим црквама и школама. Они су поред цркве, *која је била смештена у једној џамији*, имали и школу. Било им је додељено земљиште и неколико зграда на коришћење. У њиховом манастиру било је шест мисионара од 1729. до 1739. Кроз њихов манастир прошло је 59 чланова овога реда. *И други редови имали су своје лепе манастире*, а власти су им помагале у раду. Као што је већ речено, у Београду је основу царске одлуке од *2/14. априла била основана митрополија, и то у џамији.*[17]

Српска православна црква под аустријском управом била је у тешком стању, можда горем него када је била турска управа, тежем јер је уништавана у име Христа, и смишљеним језуитским средствима који су ради циља оправдавали средства. Осим тога, Римокатоличка црква имала је ослонца на власт окупатора, који ју је издржавао, *а Српску православну цркву је та иста власт оптерећивала наметима, забрањивала јој обнављање старих и подизање нових манастира и цркава, набавку звона и звоњења, онемогућавања отварања школа, а нарочито 1720. остваривању уједињења Београдске митрополије и Карловачке митрополије у једну јединствену Митрополију.*

И поред тога, Српска православна црква, рачунајући на снагу народне свести, одупирала се и успела је да се одржи у уједињеној Београдско-карловачкој митрополији, чији рад је аустријска власт стално имала под својом строгом контролом. Она јој је сметала да се развија, па је зато била противу вођења црквено-народним пословима из Београда, као српског центра, и зато се старала да сужавањем ранијих привилегија, даваних Србима, омете сваки покушај вођења српских послова у корист српског народа и његове Цркве. Своје намере, *Аустрија покушала је да одлуком 1724, која је имала девет тачака, рећи крупна спорна питања којима се хтело ограничити слобода Српске православне цркве, нпр.: да православни признају и католичке празнике; питање избора митрополита; забрана Србима да заузимају за своје потребе џамије, које су биле резервисане за римокатолике; питање наслеђа умрлих без наследника; забрани новчаних давања Српској православној цркви и опорезивање њеног и свештенства земљишта, да би се ослабила њена моћ.*[18]

16 Miroslav Vanino, *Isusivci u Beogradu XVII i XVIII stoleća*, Vrela i prinosi (Sarajevo), 4, 1834, 24.

17 Поповић, *Србија и Београд*, 211-216; Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739.* I. 554-555; Vanino, *Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoleći*, 24-47.

18 М. Ђ. Милићевић, *Белешке о неким нуријама, црквама и манастирима у Србији из времена 1730-1736*, Споменик СКА, 37, 1900, 165-170; Павловић, *Аустријска владавина у Северној Србији (од 1718-1739)*, 62-85; Димитрије Руварац, *Митрополија београдска око 1735. год.*, Споменик СКА, 42, 1904, 101-104; Душан М. Поповић и Милица Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717-1739*, Београд 1958, 230-241; Радослав М. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1739)*, Споменик СКА, 52, 1914, 84-208; Поповић, *Србија и Београд*, 121-164, 331-341;

Пре и за време рата, многа српска села остала су била без свештеника. То су искористили римокатолички свештеници, па су „начали уже крстити и вјенчавати од наших". Тако је било и у Београду, где су високи аустријански службеници кумовали при крштењу, а нарочито су језуити крштавали нахочад.[19]

Аустријске власти биле су према Србима најстрожије у Београду, и зато су их издвојили из немачке средине. Оне су сматрале да је познато како је на *„велику незгоду, штету, хришћанским и немачким грађанима овај народ Œ. . æ, да вреди као принцип да се Срби сведу на што мањи број"*, *јер по мишљењу цара Карла „то мора заувек непромењено у Београду,*

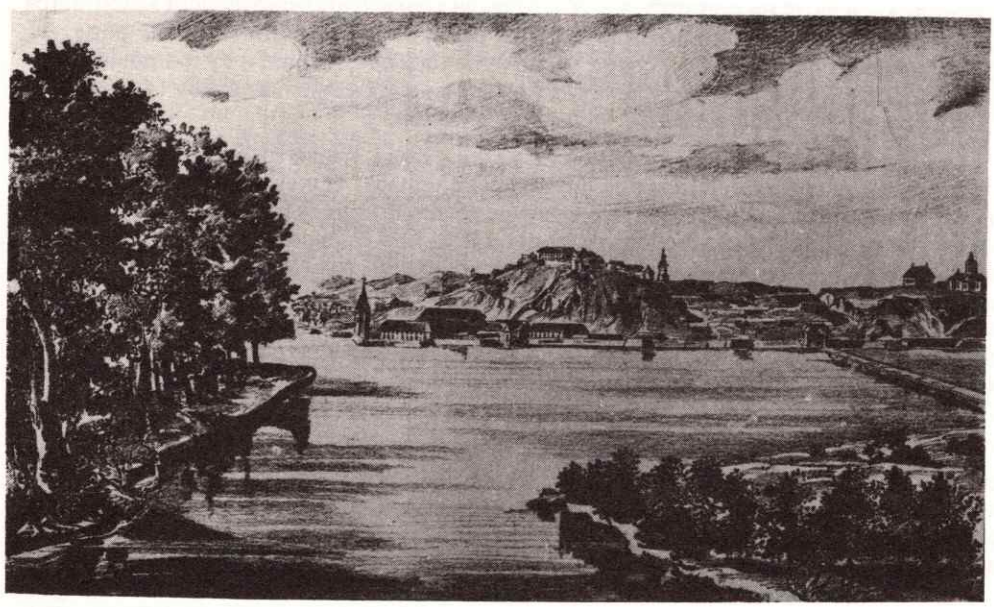

Поглед са Ушћа Саве на Београд 1739.
(Нова искра, Београд 1905, 298)

као крајњем граничном месту и првом зиду целог хришћанства, немачка нација у свако доба мора бити прва по снази и по броју". Према томе ставу, у сам статут о уређењу Београда ушла је одредба да се у Београду могу насељавати Немци и римокатолици, а Срби да се у својој општини могу само трпети. Зато је 1726. варошка управа немачког дела Београда успела да донесе решење о исељавању Срба из краја који су Немци насељавали. Са њима су исељени и сви православни: Грци и Цинцари. *После 1726. остало је само нешто мало Срба око Митрополије и данашње Саборне цркве, а остали су пресељени у Савску или Доњу варош, тј. српски Београд.*[20]

Срби у Београду имали су само две цркве. Саборну цркву су им Турци били разрушили, па су је они морали поново подизати. То је Св. Архистратига

19 Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. године*, Историја Београда, I, 555.

20 Поповић, *Србија и Београд*, 221-224. Подвлачење у тексту је моје.

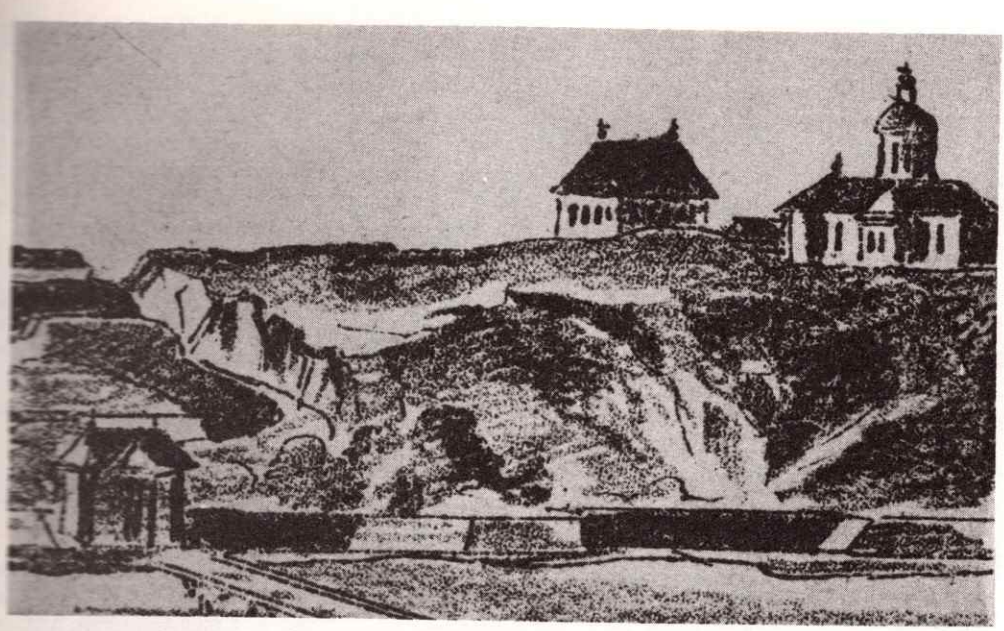

Српска православна црква и Митрополитски и Народни двор 1739. у Београду
(Нова искра, Београд 1905,298)

Михила и Гаврила, налази на истом месту где и сада, и другу Св. Јована Крститеља, у Новој вароши, коју су подигли пошто су се иселили из Немачке вароши.[21] Због регулације Београда била су срушена два стара митрополитска двора, и зато је 1725. отпочело са подизањем новог двора, „Новоправитељујушчи београдскиј двор Архиепископске-митрополитске резиденције".[22]

Почетком XVIII века Срби нису имали ни правих школа, ни правих учитеља, а ни правих уџбеника. То стање забрињавало је црквене власти и народне прваке и под аустријском влашћу у Београду, ово с разлогом, јер је још пре потписивања уговора о миру у Пожаревцу цар Карло одредио, да се у Србији пошаљу мисионари, чији рад, разуме се, није могао бити користан српском народу. Дакле, *требало је Србима учинити све само да се приволе на унију.* Зато им је нуђено да се о државном трошку оснује штампарија и отворе школе. Међутим, Срби то нису прихватили, јер су знали чему то води,[23] па су сами настојали да себи оснују своје школе, које ће сами водити и контролисати.[24]

У то време, Срби нису имали никога код кога би затражили помоћ, сем код православних Руса. Зато се београдско-карловачки митрополит Мојсије Петровић обраћао молбама руском цару Петру Великом за помоћ. Он је 1. септем-

21 Исти, *Грађа за историју Београда од 1711-1739. год.*, Споменик СКА, 78, 1936, 13-283; исти, *Србија и Београд*, 331-341.

22 Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739.* Историја Београда, I, 559-560.

23 Поповић, *Србија и Београд*, 355-356.

24 Радослав М. Грујић, *Српске школе (од 1718-1739)*, Београд 1908; исти, *Прилози за историју српских школа у првој половини XVIII века*, Споменик СКА, 49, 1910, 99-143; Поповић, *Србија и Београд*, 355-356; Властимир Ерчић, *Манојил (Михаил) Козачински и његова Трагедокомедија*, Н. Сад 1978, 70-140.

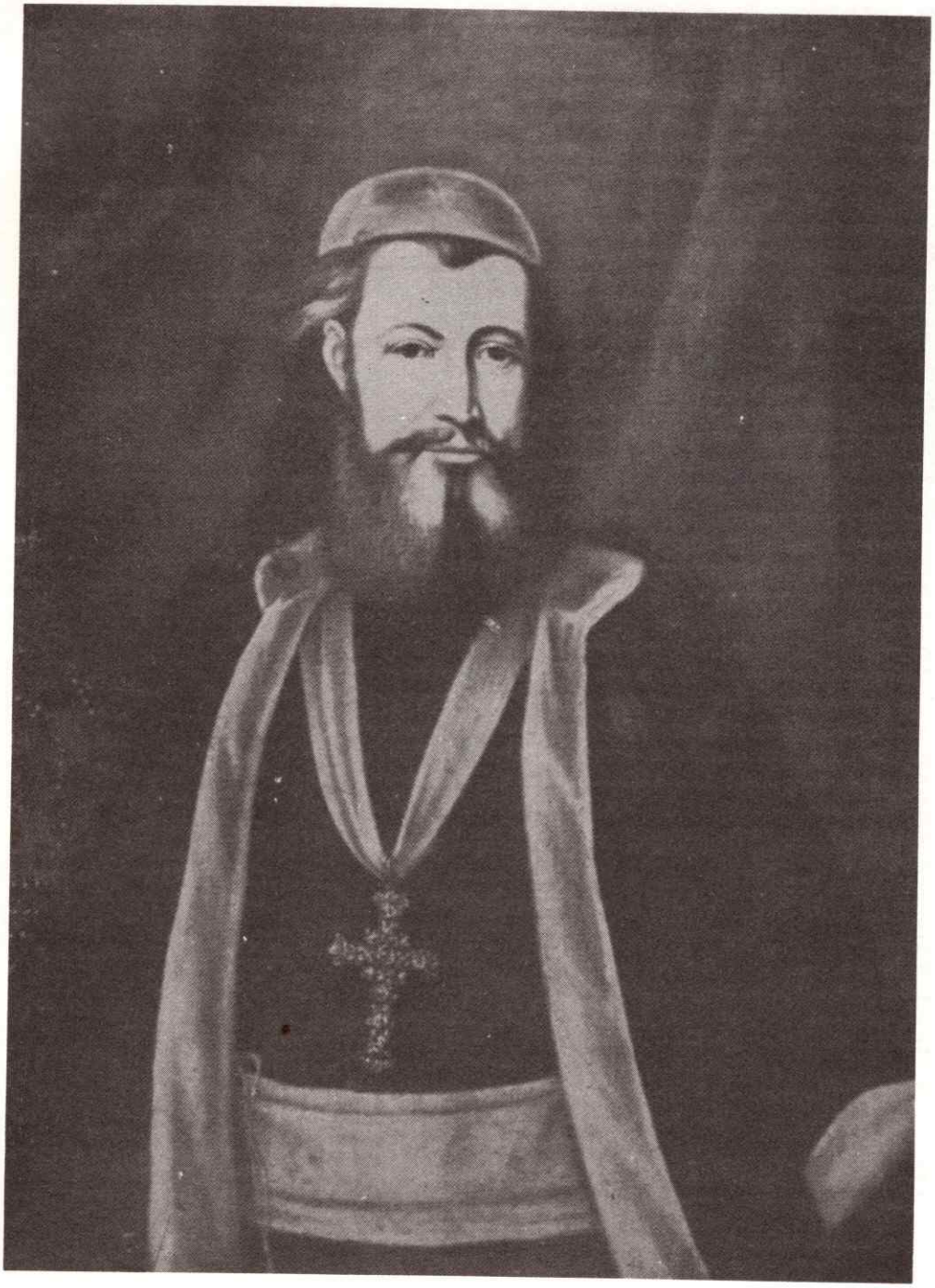

Митрополит београдско-карловачки Мојсије Петровић 1726-1730.

бра 1718. молбом тражио, да му цар пошаље учитеље. Том приликом је писао: „Не мало нам је стужајут римскије учитељи, спор творјаше и прелшчајуше незлобових и неучених словом о православној вјерје нашој и о исповједанију нашем, јако да приведут их посљедовати им ученију и чадом бити римскаго костела".[25] О невољама, које је Србима чинила Аустрија са Римокатоличком црквом још боље су исказане у другом писму митрополитовом, од 30. октобра 1721, које је упутио руском цару, у коме је писао између осталог и ово:

„Лишеније наше не допускајет нас без досади вашему величанству; супротивнији лестију (и ашче јешче и не јавно и нуждно) казанијами их лживими развращчајут народ: похваљајутсја да учињајут типографију в нашеј страње, да печатајут књиги нашја, и школи на славјанкиј језик, и говорјат нам, јегда неимами потребно јест от њих взјати. Гдиж да разсудит ваша великаја мудрост, до чега би достиг сеј наш скорбни народ!? От чего многомилостивиј да сохранит нас от таковаго питија.

Ашче би просили от њих с радостију хотјели би нас положити в ложном их пургаторији; орудија не имједем да отвјешчајем им у толико јесми лишени, јако на силу можемо наити кого дап оставимо с[вја]шчеником.

И того ради здје в сербској страње сут и села без с[вја]шченика, которија нуждајутсја от фратров госпоствујушчих нас; понеже г[лаго]љут нам, јегда не имами ми с[вја]шченика оне не остављат људеј без с[вја]шченика, и начали уже крстити и вјенчати от наших.

И сија произходит от оскудјенија нашего. Не оставите нас, убо подајте тихоје слишаније и бл[а]гоје зрениje општему нашему прошенију. Буди другиј апостол Христов к нам, просвјети и нас, јакоже и људи твоја, да не рекут врази наши: гдје јест Б[о]г их и њест помагајај".[26]

2. Поучени поступцима Аустрије и Римокатоличке цркве, Срби су учинили покушај да успоставе заметак војничког организовања за устанак

Када су Турци протерали Аустријанце из српских крајева, и приморали их да потпишу 1739. пожаревачки мир, сви Немци и римокатоличко свештенство повукло се са својом војском, а Србе су и њихову Цркву оставили незаштићену, да се Турци њима свете. *Дакле, није познато да је и један римокатолички свештеник набијен на колац нити страдао за своју веру, коју су тако свестрано у Србији проповедали као једину спасавајућу веру.* Тиме су дали доказа, да су долазили и одлазили као грабљивци иза аустријске војске, и под њеном заштитом вршили злодела у име Христа.

Из оваквог поступка Аустрије и Римокатоличке цркве, Срби су се поучили да предузму кораке како би учинили заметак војничке организације, којом би својом снагом васкрснули своју слободу и независност Србије. И то су заиста и

25 Димитрије Руварац, *Мојсије Петровић митрополит београдски 1713-1730,* Споменик СКА, 34, 1898, 146-148.

26 Грујић, *Прилози за историју српских школа у првој половини XVIII века,* 103-104.

покушали у последњем аустријско-турском рату 1788-1791, када је Аустрија као и раније позвала Србе да се дижу на устанак уз њену помоћ. Овога пута, они су то учинили још радије, јер је и Русија од 1787. била у рату са Турском, па су се у њу надали да ће им помоћи, да се ослободе турског робовања. На учешће у овом рату, Србе су подстрекавали бачки владика Јован Јовановић, свештенство и виђенији људи у Србији с десне стране Саве и Дунава. Овога пута образовани су и српски одреди: Коче Капетана одред и Михаљевићев фрајкор да би помогли на терену у борбама за Београд и дубље у српске крајеве, и тиме ометали Турцима да шаљу појачање на фронт. Осим тога, Аустрија је овим хтела да што више са освојеног терена прикупи новаца за попуну ратне касе, јер је била начисто да су њена освајања у Србији привременог карактера. Због тога није предузела ништа у корист Срба. Али зато, чим је освојила Београд, настојало се да се римокатоличка црква поправи и доведу фрањевци и други калуђерски редови.[27]

Међутим, Србима није дата ни пара за цркву и школу. О томе сведочи једно писмо митрополита Дионисија, упућено грофу Валисију, у коме се он јада и набраја што је, он митрополит, урадио за народ, између осталог спомиње да је и једну српску школу у Београду издржавао из својих скромних средстава.[28]

И поред, овим ратом, опустошењима свих српских крајева и Српске православне цркве, страдања народа, сам рат био је користан по Србе. *Јер, у њему су истакнутији људи оспособљени за војничку службу* и да воде своје добровољачке и фрајкорске одреде, међу којима је био и *сам Карађорђе,* а свест српског народа ојачала се у уверењу да више не може трпети турску тиранију, што је и довело и до Карађорђевог устанка, који је био ширих размера.[29]

Овај последњи рат аустријско-турски, у коме је учествовала и Русија, завршио се 1791. свиштовским миром. Према преузетим обавезама, Турци су били принуђени да Србима дају извесне повластице: један део политичког живота, државне администрације, судства, слободу вере и право обнављања богомоља. Приликом спровођења тих повластица, Турци су увели и Србе противу незајажљивих јањичара, који су ипак успели да се од 1799. враћају, а пошто су 1801. убили београдског пашу преузели су власт дахије, који су увели насиља над српским народом, *и тиме изазвали тај народ да се 1804. дигне на устанак под Карађорђем.*[30]

Са све време тога доба, код Срба сазрела је свест да се могу у борби за ослобођење једино ослањати на православну Русију. На томе су радили нарочито истакнути црквени прваци, међу којима су били цетињски митрополит Петар I Петровић, архимандрит пивски Арсеније Гагобић и митрополит карловачки Стеван Стратимировић, који су радили на припреми Карађорђевог устанка. Архимандрит Гаговић, у договору са митрополитом Петром I и митрополитом

27 Др Драг. М. Павловић, *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог фрајкора,* Глас СКА, 48, 1904, 111-158; исти, *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1791.г.),* Београд 1910; др Душан Пантелић, *Аустријски покушај да освоји Београд 1787. и 1788,* Глас СКА, 98, 1921, 1-98; исти, *Покрет у Северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић 1788-1790,* Глас СКА, 138, 1930, 147-218; исти, *Крајина у последњем аустријско-турском рату(1788-1791),* Годишњица Николе Чупића, 43, 1934, 178-153.

28 Павловић, *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1891),* 247-248.

29 Исти, 253-256; Пантелић, *Крајина у последњем аустријско-турском рату (1788-1791),* 253.

30 Исти, *Београдски Пашалук после свиштовског мира 1791-1794,* Београд 1927; исти, *Београдски Пашалук пред први српски устанак (1794-1804),* Београд 1949.

Стратимировићем, пред устанак ишао је у Русију и тражио од ње помоћ Србима. Цар Александар I обећао је помоћ и 1803. поклонио му напрсни златни крст, који се сада налази у Хиландару, и зато је архимандрит водио Херцеговце у време Карађорђевог устанка.[31]

О савезу између аустријског цара Јосифа II и руске царице Катарине из 1781, у коме се говорило о међусобној подели Европске Турске, цар Јосиф II у јесен 1782. обележио је турске области на које је имао претензије. Он је, у случају распада Турске, тражио град Хотим с околином, западну Влашку до Олпе, затим на десној обали Дунава од Никопоља до Београда један појас земље три миље ширине, са Видимом, Оршавом и Београдом, и од Београда најкраћом линијом на ушће Дрима у Јадранско море. Руска царица Катарина тражила је остали део Европске Турске, где је намеравала да образује Византијско Царство, на чије чело би дошао царичин унук велики кнез Константин као владар. Таквом поделом већина српских земаља би припале Аустрији.[32]

О овоме соразуму, намерама распарчавања српских земаља и прикључивања их под власт аустријског цара, дознао је и митрополит Стратимировић, па је он једним меморандумом, упућеним у јуну 1804. руском цару Александру I протествовао у име српског народа,[33] молећи га у исто време да не дозволи да такву поделу Европске Турске, већ да помогне обновљањем Славеносрпског Царства, државе Срба, јер „нема под небом народа, који би имао толику љубав и наклоност према Русима и руским владарима, као што су Срби", који „једину наду на Русију имају". Том приликом, митрополит је захтевао да Русија не дозволи да Срби подпадну под власт Аустрије, *између осталог и зато што би она увођењем унијe уништила православље код Срба, па и сам народ.* Тражећи да се обнови Славено-српско Царство, он је предлагао да на челу те државе дође неко од руске царске породице, а ако то не би било могуће, због супротстављања од стране европских држава, „в таковом случаји нужно би било кого нибуд от њемецких зјатов, или шурин, или сојузних пријатељеј својих, но нарочито таковаго протестанта к тому определити, кој би веру и благочестије восточноје, поне, в потомствје воспријал, сије же того што кромје восточнаго православнаго благочестија Русија не обрела би својего прјамаго намјеренија в заведенији таковом, хотја би којего ни буд инаго исповеденија новиј таковиј господар бил, так же и самији Турки, которији би в том округје пре били, к другому исповеданију не имјели би ни љубав, ни повјеренија толикаго, как к восточнаго испобједанија государу. Протестанта же дља того, что римскокатолик не хотјел би благочестија восточнаго пријати, развје притворно, с смјешанијем папства и унијатства, јеже јест покровеноје пособије к распространењенију папскија власти и церкве, и что под владјенијем римско-католическаго государја инаго и самаго восточнаго исповједанија христиане никагда спокојни, и от уступљенија и презренија свободни, и во својем исповједанији безопасни, живети не могут. Сије њет измиуљено, ниже клеветноје на всјех историјах доказуемаја и в самом сушчествује папскија јерархији основанаја истина".[34]

31 Исти, *Београдски Пашалук пред први српски устанак*, 367-388; др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Прилог за биографију Арсенија Гајовића*, Зборник Историјског музеја Србије, 8-9, 1972, 111-119; исти, *Из живота архимандрита Арсенија Гајовића вође Херцеговаца у Карађорђевом устању*, Гласник СПЦ, 1987, 113-116.

32 Стојан Новаковић, *Турско Царство пред српски устанак 1780-1804*, Београд 196, 2-23; Пантелић, *Аустријски покушај за освајање Београда 1787-1788. године*, Глас СКА, 98, 1921, 5-9; др Васиљ Поповић, *Источно питање*, Београд 1928, 73-74; Гргур Јакшић, *Политика Русије на Балканском Полуострву*, Политика 6-9,. I 1938.

33 Ст. Димитријевић, *Ставана Стратимировића митрополита карловачког план за ослобођење српског народа*, Београд 1926 (сепарат из „Богословља" за 1926), 3-47.

34 Исти, 46.

II ОБНОВЉЕЊЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ ПОЧЕТКОМ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА

1. Васкрснуће Матице Срба и обнављање државе Србије

На освитку XIX века, Срби су били под турском и аустријском влашћу, сем оних у Црној Гори. Српска православна вера под Турцима је била неканонски и незаконито силом државне власти подчињена Цариградској патријаршији, која је српским епископијама управљала уз помоћ владика Грка, И, *док су Турци силом исламизирали Србе, дотле је Аустрија, уз помоћ Ватикана, помагала да Римокатоличка црква Србе приводи у своје крило путем присилног преласка у римокатоличку вероисповест или у унију.*

Митрополит карловачки Стеван Стратимировић, из искуства, најбоље је знао каква Српској православној цркви и српском народу прети опасност од рада језуита и аустријских власти на преверавању и ширења уније на Балкану, а нарочито у Аустрији, па је зато јуна 1804. о томе учинио предочење руском цару Александру I и молио га, да приликом распада Европске Турске помогне Србима обнављање српске државе, како би се ујединили у својој држави и народној Православној цркви.[1]

Када су се Срби дигли на устанак 1804. под Карађорђем и 1815. под кнезом Милошем Обреновићем, српско монаштво и свештенство учествовало је у борби и у обнављању српске државе. Срби из других крајева притекли су у помоћ устаницима учешћем у борби или слањем помоћи у новцу или оружју. *Тада у устаничкој Матици Србства, која је васкрсавала, није било римокатолика из југословенских земаља, нити је њихове цркве, а није познато да се неко од њих борио на страни устаника или да им је слао помоћ,* као што је то чинило српско свештенство на терену у борби и ван њега.[2]

У почетку обнављања српске државе затечено је очајно стање у организацији Српске православне цркве. Епископи Грци већом сумом новца куповали су епархије од Цариградске патријаршије, и обавезивали се да јој плаћају уговорену суму, а они су свештеницима продавали парохије. Све је то оптерећивало свештенство, *а нарочито вернике.* Такви епископи долазили су са султанским бератом, који су добијали приликом наименовања, у којима су наглашавана њихова права и обавезе да раде у корист турске власти. Међутим, када су Срби

1 Ст. М. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита карловачког план за ослобођење српског народа,* Београд 1926 (сепарат из „Богословља" за 1926), 1-47.

2 П. Швабић, *Учешће српског свештенства у покрету Срба за своје политичко и црквено ослобођење у XIX веку,* Извештај Богословије Св. Саве 1904-5, 15-32; Св. Ј. Никетић, *Српска црква у време устанка,* Православље (Београд) 1871, 315-353, 338-405.

Георгій Петровичъ

ЧЕРНЫЙ.

Предводитель Сербовъ.

Карађорђе 1804. "диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши, из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души".
(Његош, Горски вијенац, стих 15-16)

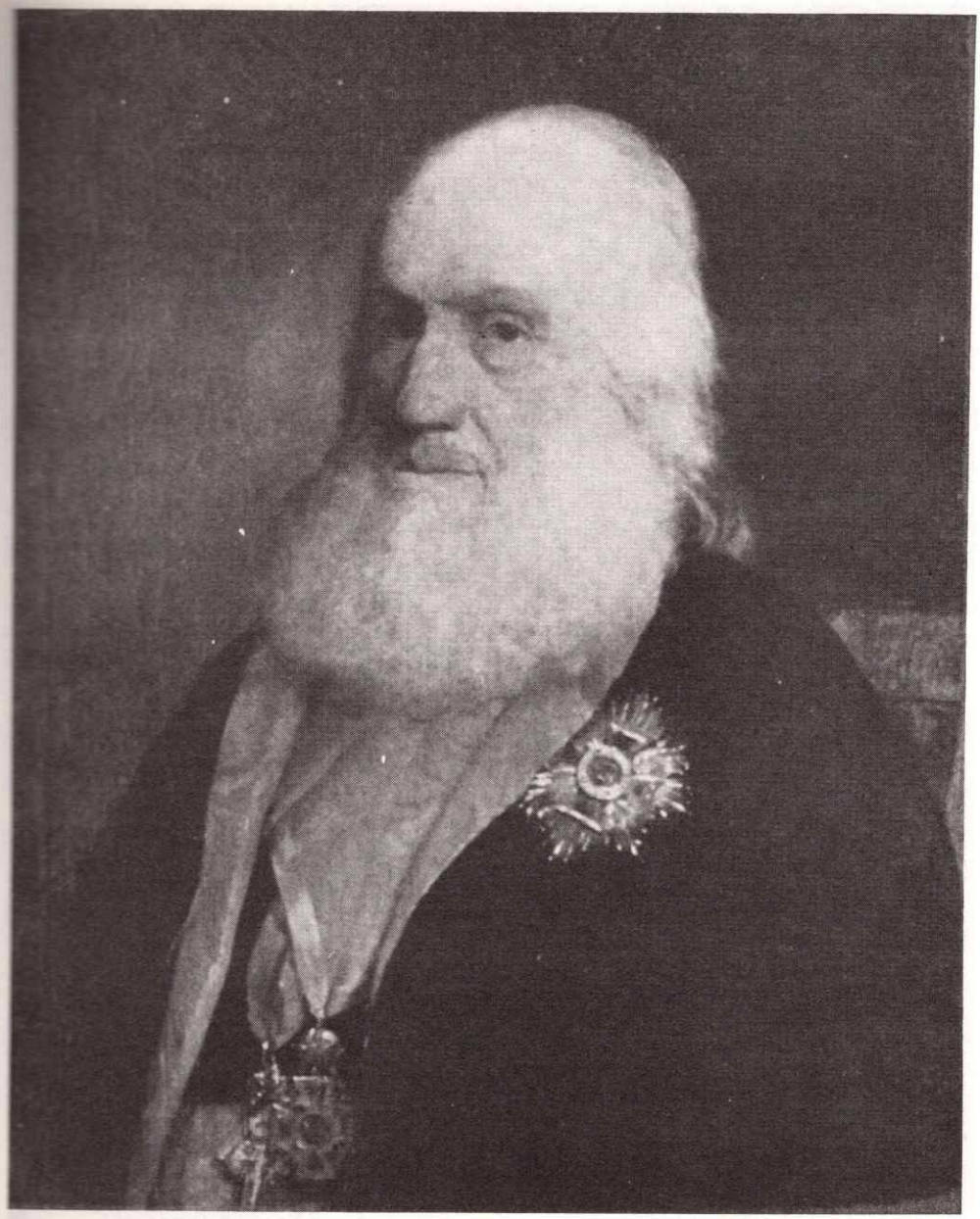

Митрополит карловачки Стефан Стратимировић

отпочели устанак радило се на промени тога стања. Вођд Карађорђе настојао је да Цркви и народном свештенству помогне, а кнез Милош је још више на томе радио, будући је био у бољој ситуацији, па је сам решавао многа црквена питања,

Кнез Милош Обреновић

не питајући владике Грке: обнављао је и нове подизао манастире и цркве; заштићивао народно свештенство, и радио на успостављању поретка у Цркви.[3]

3 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Развитак основног закона у Шумадији у првој половини XIX века (1804-1847)*, Гласник СПЦ 1947, 292.

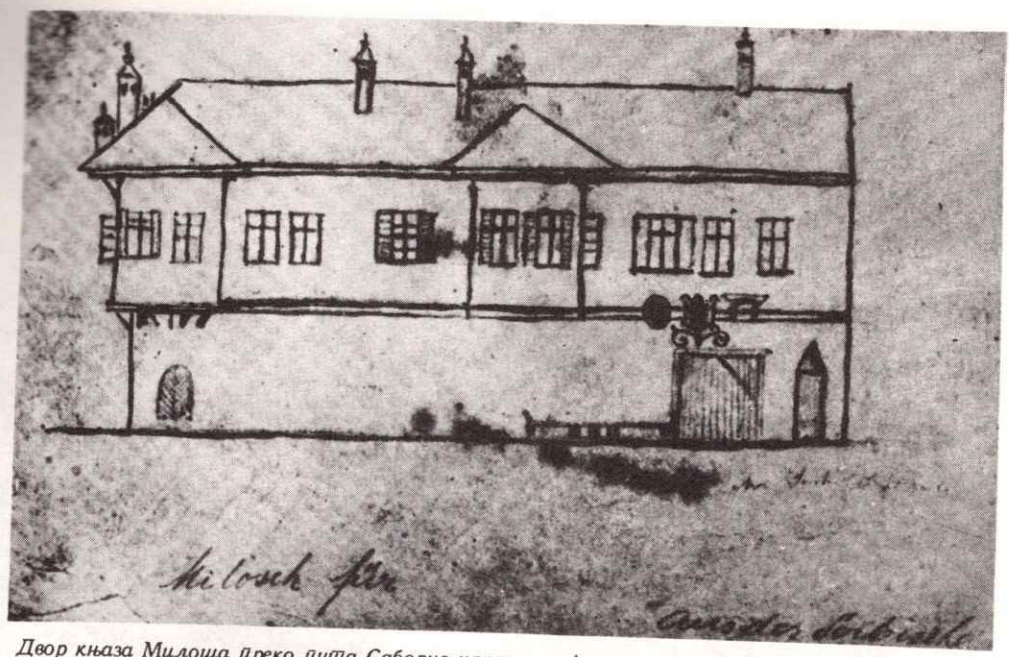

Двор кнеза Милоша преко пута Саборне цркве, у чијем суседству с десне стране од улаза у Двор била је слична зграда Митрополије, седиште митрополита

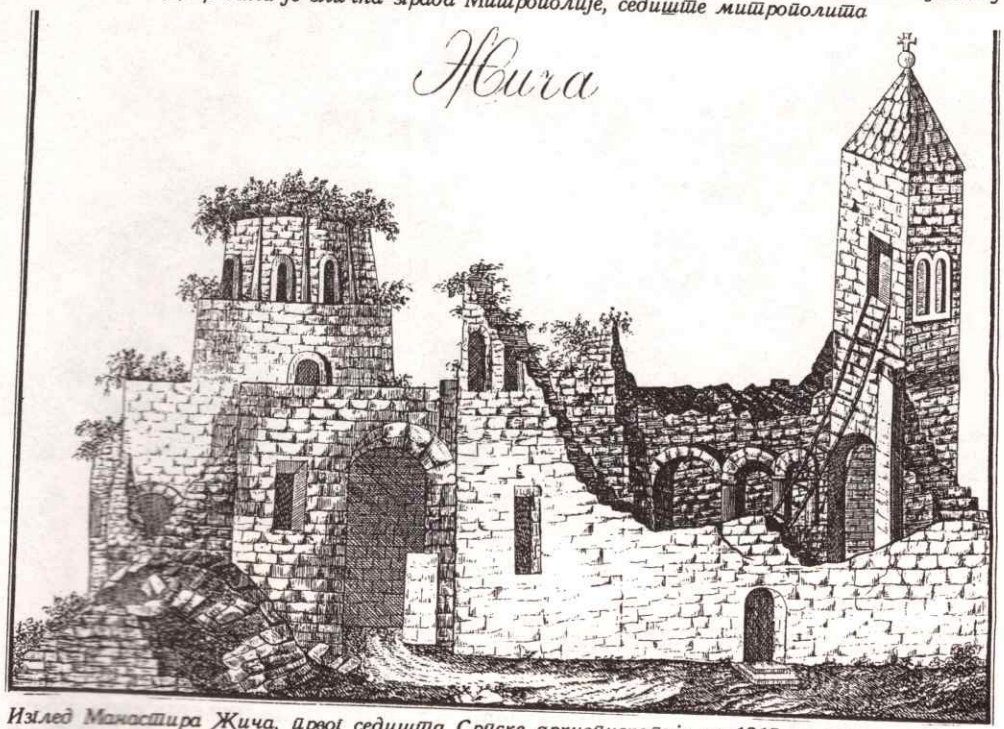

Изглед Манастира Жича, првог седишта Српске архиепископије из 1219, у почетку обнове Србије

Обновљени манастир Жича

Кнез Милош на увођењу редовног стања у Цркви отпочео је 1822. Пошто епископи Грци нису били Цариградској патријаршији исплатили своје новчане обавезе. Народна скупштина је 13. и 14. децембра 1822, приступајући правом уређењу стања у Цркви на сталној основи, одлучила је да дуг епископа одмах плате Патријаршији, и то за епархије: Београдску 80.000, а Шабачку 56.000, свега

Митрополит Мелентије Павловић 1831-1833.

136.000 гроша. То је Цариградска патријаршија сматрала да није довољно, па је Србија идуће године преко Порте платила 200.000 гроша.[4]

4 Вукашин Ј. Петровић и Ник. Ј. Петровић, *Грађа за историју Кнежевине Србије*, Београд 1882, I, 382-399; исти, II (1884), 403-408; Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, Београд 1897, I, 179-180.

Митрополит Петар Јовановић 1833-1859.

Султанским хатишерифом, објављеним новембра 1830. у Београду, Србија је добила аутомна права, а Црква да бира Србе за епископе, па је за првог београдског митрополита 18. августа 1831. у Цариграду хиротонисан архимандрит

Мелентије Павловић. Наредне године са Цариградском патријаршијом постигнут је договор о *црквеној аутономији, према коме Србија се обавезала да за хиротоније Срба за епископе даје по 300 дуката, а годишње за сваког по 3.000 гроша. Када су се 1833. нове нахије прикључиле Србији, она је морала плаћати по 9.000 гроша годишње, и то је трајало све док Србија није 1878. проглашена за самосталну државу, а њена Црква затим 1880. за аутокефалну-независну Српску православну цркву у Краљевини Србији.*[5]

Као што се види, Срби су слободу и правну самосталност својој Цркви платили крвљу и новцем. *Ово не треба заборавити када се говори о тражењима римокатолика у Србији на права и да јој она подиже цркве и плаћа епископа и свештенике, подизање школа и плаћање учитеља, и то с правом на слободно проповедање да приводе Србе у унију и почињавају их папи, који би својим уплитањем у унутрашње послове ограничавао и суверенитет српске државе.*

Кнежевина Србија је 3. фебруара 1835. добила први *Устав*, у коме се говори и о уређењу Српске православне цркве (чл. 92-96) и о слободи и покровитељству других вероисповести. Ево шта је *Устав* о томе прописивао:

Чл. „97. Свако вероисповеданије у Себији има право свршавати богослуженије своје слободно, по својим обредима, и свако биће покровитељствовано од Правитељства Србског".

Чл. „98. Заклињање људи, који нису православног вероисповеданија, свршава се по обредима њене цркве".[6]

Идуће године, 31. маја 1836, донет је први писани основни закон Српске православне цркве у Србији, тзв. *„Начертаније о духовној власти у Сербији"*, према коме је њена врховна власт Конзисторија, коју су сачињавали сви епископи, али њена сва донета правила подвргавана су кнежеву одобрењу (чл. 4).[7]

Ускоро по доношењу *„Начертанија о духовној власти у Сербији"* увидело се да по њему не могу водити како ваља послови. Зато се почело радити на доношењу новог закона. То је урађено тек 1847. године[8] на чијим изменама се радило нарочито од 1858. године.[9] Према закону из 1847, чл. 20, названог *„Устројење духовне власти Књажества Србског,"*[10] Српска православна црква *није имала право да непосредно општи са страним духовним властима изван земље, већ је то могао митрополит београдски обављати преко државних власти.*

---

5 АС. - КК, XL 91, 93; V. Карић, *Србија. Опис земље, народа и државе*, Београд 1887, 546; Сион (Београд) 1874, 212-213; Српске новине 5. ЬШ 1879; Светозар Никетић, *О независности Српске цркве*, Београд 1880, 23-24; Алекса Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски, његов живот и рад 1833-1859*, Београд 1911, 7-11.

6 *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији*, 30, 1877, 15.

7 АС. - КК, XXXV, 440; Дурковић-Јакшић, *Развитак основног закона у Шумадији у првој половини XIX века (1804-1847)*, Гласник СПЦ 1947, 296-297. Султански хатишериф од 12/24. децембра 1838 (чл. 21-23) стављао Попечитељству правосудија у задатак, да са црквеним управљачима уређује све оно што се односи на закон, богослужење и цркве, а попечитељи могли су бити само Срби и српски држављани (*Зборникъ закона и уредабы, I, 1840, 6*).

8 Дурковић-Јакшић, *Развој основног црквеног закона у Шумадији (1804-1847)*, Гласник СПЦ 1947, 297-299.

9 *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора*, Београд 1900, 245-385.

10 Зборникъ закона и уредаба и указа изданихъ и Княжеству Србскомъ, 1847, IV, 100.115; V, 152.

2. Појава радника - арбајтера римокатолика у Србији и на помолу наметање јој питања решавања права вероисповедања тих дошљака римокатолика

Као што је напред речено, у српским устаницима нису учестовали римокатолици из Аустрије. Међутим, у време Карађорђевог устанка има помена да су Немци коришћени као радници-арбајтери за копање ровова, који су приликом пропасти овога устанка 1813. побегли из Србије. У Србији кнеза Милоша до 1838. има помена да су страни држављани долазили по позиву, а нарочито сами на рад. Њих је било 27, може мало и више: аустријских поданика 21, турских 5 и витенбершких 1. То су били занатлије 1 диригент, 1 лекар и 2 инжењера. Они су били у Београду и у Крагујевцу.[11]

На тражење аустријског конзула у Београду, Управа града Београда је 16. фебруара 1837. направила списак страних држављана. Њих је тада било 32, од којих су *могли бити неправославне вероисповести: Јован Силви,* занатлија, досељен 1835, *Алојзи Герили,* механџија, досељен 1834, Јозеф Штајнлехнер, занатлија, досељен 1837, *Јован Георги Вајблцаар,* трговац, досељен 1834, *Мелхиор Шмит,* трговац, досељен 1832, *Кајман Лебл,* трговац, досељен 1820, и *Јозеф Шпорер,* занатлија, досељен 1835. године.[12]

Године 1840, такође на тражење аустријског конзула, српске власти су прикупиле податке о аустријским држављанима у земљи. Тада их је било у Београду 112, већином занатлија и трговаца, 1 запослен у Министарству унутрашњих послова, и 10 у војном штабу, али у извештају није речено колико је од њих било римокатолика, вероватно што се тада није постављало питање вероисповести за странце, али се може са поуздањем да су то били већином Срби, нарочито они који су били у државним службама.[13] Међутим, за време политичке кризе у Србији 1842/43. године неки аустријски поданици напустили су 1842. Србију, јер су били умешани у тадашње догађаје, па је аустријски конзул тражио да им се плате губици због лишења службе.[14]

Из познатих текстова планова о политици Србије, Заховог и Гаражашаниновог, за „*Начертаније*" из 1844, сазнаје се, да је тада у Београду био незнатан број римокатолика, како је то изричито наведено: „Овде живеће католике трговце" или „овде живеће католике".

На првој миси, која је у Београду одржана, присуствовало је 128 душа. Према извештају Управничество вароши Београда од 9. маја 1845, упућеном Попечитељству унутрашњих дела, „неколико дана" пре тога дошао је из Влашке један доминиканац и собом донио „све потребе за богослужење", и однио у аустријски конзулат. Ту је, у ходнику, предходног дана служио мису и заказао да ће у наредну недељу такође служити мису, а после подне „некиј благослов за отпуште људима његова вероисповеданија", што је давало повода да хоће и после „себе сасвим у сталност поставити".

11 Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, Београд* 1924, 172-175. Године 1839 досели се из Пруске Бернад Грол, пиварски радник, и као српски поданик умро је 1840 (АС. - МПц 1851, III, 434).

12 Историјски архив града Београда. - Управа града Београда, полиција, 1837, бр. 49

13 АС. - МУД, П 1840, XVI, 5; МПц 1841, III, 115.

14 Гргур Јакшић- *Преписка Илије Гарашанина, Књига I 1839-1849,* Београд 1950, 62.

У наставку овога извештаја, Управничество вароши Београда је нагласило: „Будући да до сада у вароши овој тај верозакон овога свештеника имао није, нити су свештеници римокатоличког закона њиова богослужења држали. И почем види Управничество ово, да је то једна новост, која ће се да заведе", и зато сматра „за свету дужност своју", да о томе извести Попечитељство унутрашњих дела.

О свему овоме, Илија Гарашанин, попечитељ унутрашњих дела, обавестио је 18. јуна Попечитељство просвећенија, као надлежног за верска питања, „ради знања и расмотренија", а истог дана наредио је Управничеству вароши Београда, „да добро мотри да овај фратар не би где у вароши овој изван конзулата чинодејствовао, које ако би оно приметило" Попечитељство извести, „а њему забрани то овде по вароши упражњавати".[15]

Установљено је да је у попису крштених у Београду од 29. јуна/2. јула 1945. до 16/28. фебруара 1847. уведено 27 деце, док је 28. августа/8. септембра 1847. добило св. потврду 18. римокатолика од бискупа никопољског и апостолског администратора Влашке и Србије, а 27. јула/8. августа 1850. крижмовао је 21 римокатолика. Те године, 1850, било је и 30 крштења.[16]

Аустријски конзул није се слагао са римокатоличким свештеником, доведен из Чешке, који је био велики фанатик, због чега је изазвао мржњу не само противу римокатоличке вероисповести већ је и против илирства. Зато је молио Јована Гавриловића, председника Друштва српске словесности, да му препоручи једног свештеника из Ђаковачке или Загребачке дијецезе. Гавриловић је на то пристао под условом да тај свештеник буде Славонац или Хрват, да добро зна свој језик и да му се дозволи да може служити и на словенском језику - „глагољашким језиком". По томе питању Гавриловић је 16. фебруара 1847. писао Људевиту Гају. Пошто му је саопштио о разговору са аустријским конзулом додао је: „Молим вас, дакле, да ви нађете тамо кога доброга кат. свештеника па ми за његово име јавите познатим вам путем, да га ја после г. конзулу препоручим. Тај свештеник да има, осим више наведена три својства и ова сљедећа: као прво", да је човјек влади аустријској привржен, да је овдашњему конзулу покоран, да је доброг и ако је могуће и примерног владања, тј. да је човек познат с литературом свијух, особито јужних словенских нарјечја, да ћирилицу добро зна, да није нимало фанатик за своју цркву, на против, толерантан према Цркви православној, и зато дружеван и суисходитељан према овдашњем свештенству и људима. Остало владање, какво да буде, кад дође казаћем му се.[17]

Зна се да се тада једно време радило, да се у Београд пошаље Мате Топаловић за римокатоличког свештеника. Он је био Штросмајеров друг, волео је Србију, београдски митрополит Петар Јовановић му је био професор, и имао је у Београду више пријатеља, где је 1846. долазио два пута. О стању римокатолика у Србији добијао је обавештења из Земуна. О свему томе је писао Гају на Спасовдан 1846, и пошто се овај вратио из посете Србији. Пошто је тада Топаловић добро стајао код Срба и код Хрвата, и важио за великог поборника за сарадњу, једног од најистакнутијег илираца, овде се наводе његова ова схватања, написана тада Гају:

„Дакле, ви бисте у Србии и хвалисте ондашњи дух. И ја сам ниешто мало искусио и с добре стране био познавао уну браћу, ал' ме у послиедње вриеме ниекако одашњих нових тежење и дух побудио. Међутим, радие увиек добро,

15 АС. - МУД 1845, III, 73.

16 Dr Vjekoslav Wagner *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vieku,* Bogoslovska smotra (Zagreb), 1, 1933, 4-5.

17 Građa JAZU, 6, 1909, 83. 84.

нег зло вјерујем, и како ону браћу љубим, то сам Бог може знати, а ја ником изказат не могу. Ја сам само тиелом овдие, а дух је мој тамо, тамо господине, по оних босанских, сербских и бугарских горах блуди он и мотри шта се тамо ради, и нашто се справља и неима другог весеља, друге наде и другог разкошја, него само да може што год допринести к сриетноме развитку замершеног оног клупка од разноверсних намиерах и тежњих. И ово је баш о чем сам с вама рад био разговарати и да ми може бит, сад би тамо скокнуо и прие нег у Беч пођете и вама моје мисли, моје одлуке саопћио. Ej, како ми је тешко писат о оном што се исписат не може. Ал' ипак морам вам казат, јербо да ми и ви у том савјетујете. Ствар нек остане само при вама засад. За њу још незна нитко (бар од мене) изван мог колеге Штросмајера.

15. ожујка писао сам једном великом духовном достојенственику у Беч о једној ствари, с којом се моја душа већ од много година бави. Укратко ћу вам казати, а ви ћете друго сами моћ дометнут. У Србии, Болгарии, Албании и Босни има наших католиках помало. Њима слово од живота и утиехе од виере диеле којекакви Талиани и Ниемци, непознавши ни наш језик, ни обичаје наше. Ја сам одредио жертвоват се њима, а тако у нашој народној ствари у оних странах. Да би успиешније могао дјеловат, мислим, најбоље би било, кад би ме хотјели у Рим најприе у какви тамошњи колегијум примит за неке вриеме, да си тамо пријатељих прибавим, а и дух свој у оном миесту од умиестностих и красотах, у оном сриедишту од свиух, а највластито вјерозаконских спомениках. Ви чете и то малко докучит, колико од потриебе нам је и такве версти људих.

Мој колега [Штросмајер],[18] бивши тамо горе у Бечу, како вам је ваљда приповиедио у име своје катедре, устмено ми је донио гласе, да је моја одлука с особитом радошћу примљена, и да је исти господин одмах к посланику римском ишо и с њиме ствар саопћио, тек да ће ми одмах резултат добије мени писат и послат. Рећи и то: да у Биоград, ако би хтио одмах могао отић с плаћом, како рече од 400 фор. у сребру, покрај које би још и обиед имао код аустрианског консула. Сад, ево већ тому 3 мјесеца, а недобивам ништа, нити знам на чему сам. Ја би свакако волио онак, како сам желио, тј. најприе за ниеко вриеме у Рим, па онда ма куд у нашу Илириу (То бо сам очито молио, не тако да ме потлие кудгод у Америку баце), у Илириу рекао сам, ил ма другу коју државу међу пуке славјанске.

Мој је колега [Штросмајер] додуше и сам тамо казао, да би ја волио у Рим, међутим, да ћу се може бит и у Биоград одмах одлучит. Сад не знам, дакле, што се ради, ил је Нунциатура писала на Пропаганду у Рим, па чека на одговор, ил је може бити изпод руке Б. уписала бил ме овај пустио, па је може бит добила неповољан одговор, једно од овог двога мора бит, и да ће бит ово послиедње одтуд закључујем, што сам од прилике 2 недјеље, како сам гор писао, овд на пошти видио један лист из Беча на Б... како му драго ја би рад из свег сердца знати, што би ви на то рекли и бил пробитачно било, и бил се својим начином тамо у пољу од изображења нашег пука и успјехом диеловат могло. Према вама, као несвиештенику већина су се ниекоји знам изјаснили, и може бит да сте штогод и нехотице чули од тамошње биоградске католичке мисие. Мени су о њој верло зло писали, што ми је такођер бригу задало, и о тамошњем духу не баш најбоље свиедочило, као нп. да му полициа не допушта ни боласника своје виере походити, ни мертваце у гробље отпратити, дапаче истим бабицама да је забрањено новорођену од католичких родитеља диецу *шокачком попу* на крштење носити. То ми је све из Земуна писано, јер нисам хотио управ у Биоград ни на ког обратити. Ну, ако је баш и истино све, што ми се из Земуна о томе пише, ја то

18 Биктор Новак, *Вук и Хрвати*, Београд 1967, 183.

ипак приписујем већма оној околности, што према мисионару никакве симпатије тамо неимају, каноти према туђини, незнајући наш народ, него ли, каквој мержњи према онима, који су наш закон и одтуд мислим да би велики напредак био за нашу ствар, кад би тамо човиек дошао (ако га баш Влада тамо хоће подупирати), кои симпатију ондашњег поглаварства и циелог народа имаде. Засад тако ја невјерујем, да би ико бољи био за то, него сам ја. Неговорим то, да се хвалим, јер немам се зашто ни хвалит, садашње бо моје миесто овдје, свакако је боље, него тамо ма бискупом био. Истина, да би радо видли и Марјановића, кад би дошао тамо, ал само с једне стране, тј. привержености садашњег владања, други тако јер их и Милошевацах, како чујем, не мало има, каноти очитог свог противника, не би могли терпети. Што се мене тиче, ја нисам им познат ни као једно ни као друго, него само, колико толико као домородац. Тамо је више ниегдашњих карловцих саучесниках и тамошњи митрополит јест ми ниегда професор у синтаксу био, и нерачунајући моју привреженост према књижевности њиовој".[19]

3. Кнез Милош из пријатељских и хришћанских побуда помаіао је 1836. обнову фрањевачкоі манастира у Земуну под Аустријом

Фаустин Паризи, старешина фрањићишканског манастира у Земуну, обратио се 16/28. јануара 1836. кнезу Милошу са молбом за помоћ, да би могао оправити свој манастир. Он је латиницом и слабим нашим језиком писао: „Пресјајни, преузвишени и узвеличани господине принципе, преславне Сервие господару, мени пуно штимани! Усуђујем се њихову прејасност с овим молбено и препонизно просити, да би сте достојали милостиво мојој сиронашној цркви и манастиру земунскому за поправу најпотребниу једно четердесет или педесет фатух ма (!) ситниег камена одобрити, и то из сљедећи узрока:

Прво. Јербо је манастирски церковни торањ, коино је до досад вас дервен био, па тако труло стање сада доспио, да није више могуће било одержати. Зато сам био пренужден дати га прие зиме скинути, да не би се ове зиме у порушењу море бити његовом по јаком ветру какве несриће веће догодило, штоно је ласно могло бити. Одлучио сам, дакле, на пролиће торањ мали церквени зидати, да је виковити, ако би од његве пресјајности молбеног камена за њга добио.

Друго. Манастир ми је тако у земљу дубоко доспио тада кадно је вароши друм крај манастира јако извисила, да су нам сада собе као у подруму, или да право речем, више у земљи него сверху земље пребивамо; и будуће да нам је из овога узрока манастир јако нездрав радби га, ако би могуће било, дошастог лита на три ципеле барем подићи, ако би молбеног камена од његовог сјатељства добио.

Треће. И церква и манастир тако сирома и да тако животарит моремо, будућ да манастир нити каквог спајлука, нити своје земље имаде, него од саме прошње мора се уздржавати, а од овуда тешко је и живити а камо сад манастир и церкву оправљати.

19 Исто, 257-260; Архив Брлића у Броду, бр. 683-писмо Мате Топалића из Ђаковице Брлићу у Беч.

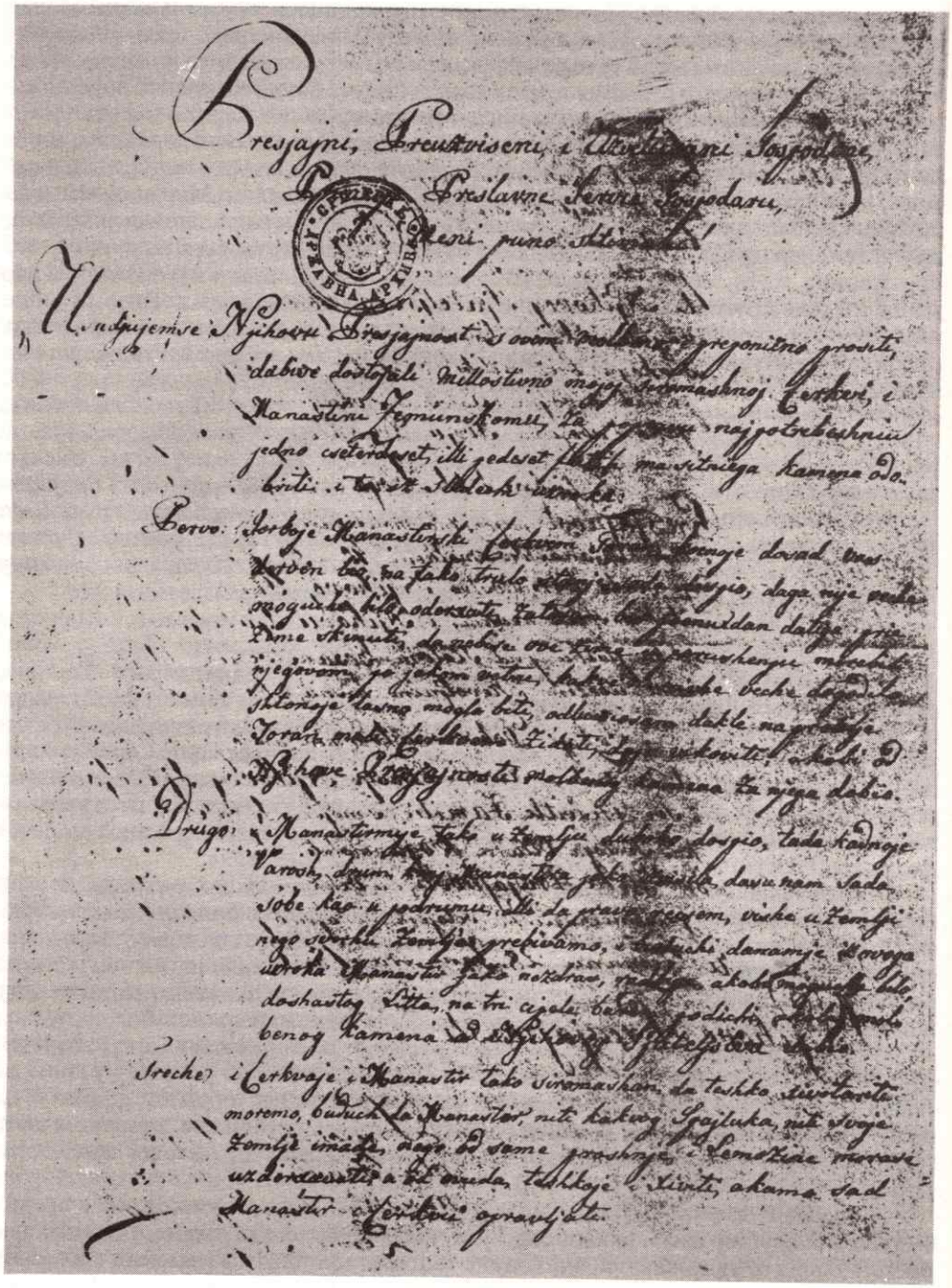

Молба старешине Фрањевачког самостана у Земуну кнезу Милошу, којем је 1836. затражио помоћ за обнављање самостана

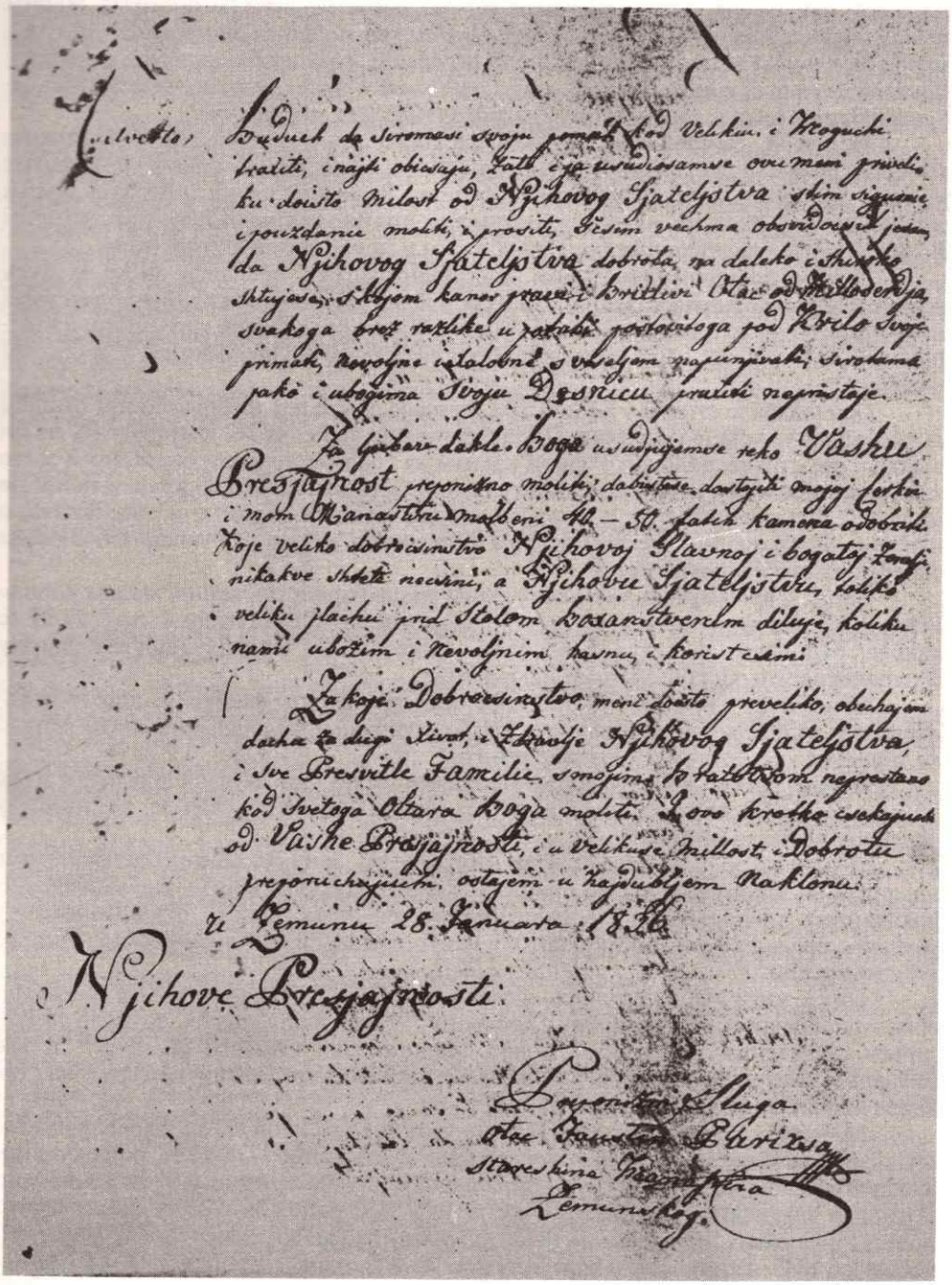

Четберто. Будући да сиромаси своју помоћ код великии и могући тражити и наши обичају, зато и ја усудио сам се ову мени привелику доисто милос од

њиховог сјатељства, с тим сигурние и поуздание молити, и просити, желим већма обсвидочит јесам, да њиховог сјатељства доброта, надалеко и широко штује се, с којом кано правии отац од милосерђа, свакога без разлике у потреби поставити га под крило своје примати, невољне и жалосне с весељем напуњавати, сиротима пако и убогима своју десницу пратити непристоје.

За љубов, дакле, Бога усуђујем се, реко вашу пресјајност, препонизно молити, да бисте достојили мојој церкви и мом манастиру молбени 40-50 фатих камена одобрити, које велико доброчинство његовој славној и богатој земљи никакве штете не чине, а његову сјатељству, толико велику плаћу, прид столом Боженственим делује, колику нами убожим и невољним и корист чини.

За које доброчинство, мени доисто превелико, обећајем да ћу за дуги живот и здравље његовог сјатељства и све пресвитле фамилие с мојим братством непрестано код светога олтара Бога молити. Ја ово кратко очекујем од ваше пресјајности и у велику се милост и доброту препоручујући, остајем у најболем наклону".

Ова молба је стигла у Београд 31. јануара, и већ је 1.фебруара кнез Милош донео одлуку, која је гласила: „Представљеније ваше од 28. јануара т.г., да би вам се с ове стране дало 40-50 фати камена за грађење торња и оправљање свете куће ваше у Земуну, ја сам подробно разумео, и уваживши га издао сам налог на овдашње Исправничество, да кад се ви, пречесни годподине и оче, јавите, о предњем вам згодно место, на ком ћете моћи речено количенство камена одсећи, а потом однети моћи.

Мени је врло драго, да сам се у стању нашао представљенију вашем удовљетворити, тим више што је на свето намереније и обшчествену пољзу. Ја ћу се такође радовати ако дух овај буде способан к лакшему достожеланију благочестивог и општепољезног намеренија.

Изволите, дакле, ваша пресност, кад време буде јавити се код Исправничества овдашњег и ступити с њим у споразуменије како ћете моћи речено количенство камена одсећи и употребити".

Кнез је, истог дана, наредио Исправничеству Окружија београдског да се удовољи молби вађења камена за земунски манастир. Он је ту наредбу образложио овим речима:

„Из жеље доброг пријатељства на суседству, и из уваженија благочестивог намеренија, удовљетвори смо прошенију овом, у сојузу с којим удовљетворенијем нашим препоручујем Исправничеству, да онда, кад се отац Фаустин у реченом предмету јави, определи му место где ће он моћи речено количество камена насећи".[20]

Ово је кнез Милош учинио у време када је и сам приступао да поруши и обнови дотрајалу Саборну цркву у Београду.[21] Треба напоменути, да је римокатолички свештеник у Земуну Стјепан Маријановић био Милошевац,[22] и као илирац држао је страну Срба, у више момената, па је то могло утицати и на став кнеза Милоша према фрањевцима у Земуну.

Међутим, кад је у питању Римокатоличка црква он је, пре свега, радио за њу, и зато је долазио у Београд, истраживао места где су 1718-1739. под окупацијом аустријском били подигнути римокатолички манастири, и припремао подстицај за подизање римокатоличке црве у Београду. Зато је, у опису својих посета овом граду, објављеном 1842. у Људевита Гаја часопису *Danici ilirskoj*, 21. новембра 1842. тврдио, да у Београду има 35.000 душа, од којих су 28.000 Срби, а

20 АС. - КК, XXXV, бр. 608.
21 Исто. -КК, XXXV, бр. 218.
22 Grada JAZU, 6. 1909. 259.

остали Турци, Јевреји, Јермени, Грци „и доста римокатоличког вјероисповједања имаде". Ово да је било *доста* римокатолика, видеће се да је било неодговорно изречено из даљег излагања у овом раду. Овде је потребно истаћи да је он знао зашто је тако нешто тврдио. То се види шта се иза тога крило, а то је сам исказао када је написао ово:

„Поводом заслужног мужа г. *Димитрија Аманацковића*, ц. к. конзула у Београду, градит ће се у овом мјесту скоро, каконо се преповједа, римокатоличка црква, гдје ће се и духовни пастир установити. На ову сврху обећа честити заповједник београдски Киамил-паша 4.000 пјастерах и даде земљиште, гдје ће се речено црква подигнути, њ. величанство, срећно владајући, цар и краљ апостолски *Фердинанд*, 200 комадах дукатах. Такође и г. *Љубића*, мати бившег српског кнеза *Михаила*, дароват ће каконо се чује на ту заиста хвале вредну сврху 500 талирах. Нит је двоумити, да овај примјер идруги часници духовни и свјетовни, како српски тако и аустријски слједити неће, за да прву римокатоличку цркву 19. столећа у Србији украсе, и примјерними приходци утемеље. Боже дај, да јој се скоро темељи поставе". Тако је писао овај илирац 1842, служећи и на карту Аустрије, што ће му се касније и осветити за то.

4. Сарадња управљача Србије са босанским фрањевцима

Влада Србије је одржавала везе са родољубивим људима у Славонији и Хрватској, и преко римокатоличког свештеника у Земуну Стјепана Марјановића све до 1845, када је, због војничких власти у Земуну и Петроваридину честих жалби на његов рад, био премештен у Осијек.[23] Међутим, Влада је успоставила крајем 1842. и почетком 1843. тесну сарадњу са фрањевцима у Босни, када су они долазили у Београд, да би указали у каквом се стању налазе због сукоба са својим бискупом Рафаилом Баришићем. Богослов Тома Ковачевић је дошао крајем 1842. и остао у државној служби, са задатком да одржава везу са босанским фрањевцима, међу којима су се истицали Блаж Јосић, Мартин Недић, Ловро Караула, Антон Оловчић, Фрања Јукић, Филип Пашалић, Јозо Ковачевић и други. Према једном списку из 1844. било је 40 посигурних родољуба међу фрањевцима. У Београд су долазили и млађи римокатолички богослови, који су се укључивали у Тајни демократски клуб, основан 1844, међу којима је био Матија Бан из Дубровника и Паја Чавловић из Загреба. Влада Србије је помагала фрањевце и преко свога представника на султанском престолу у Цариграду, као и на националном раду у Босни.[24]

---

23 Архив Чартористких у Кракову, бр. 5413, 147. 148; Радослав Перовић, *Београд за време Вучићеве буне. Необјављене белешке Стојана Марјановића 1842-43*, Годишњак града Београда 1955, 181-203 (на стр. 15 налази се литература о Марјановићу).

24 АС.-ИГ, 82, 83, 121, 263, 269, 649; Journal de Debat (Paris) 20. I 1844; др Драг. Страњаковић *Србија привлачи Југословене. Босански фрањевци 1843-1844*, Правда (Београд) 27-30. IV 1940; др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Стојан Марјановић и његов рукопис о Београду*, Годишњак града Београда 1954, 221-230; исти, *Српско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Београд 1957, 14, 190-191; Илија Кецмановић, *О неким Досијејевим тежњама у деловању босанских фрањеваца а нарочито Ивана Фрање Јукића*, Ковчежић (Београд) 1961, 108-119; Владимир Стојанчевић, *Да ли су босански фрањевци одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашанинов „Начертанија" 1844. године?* Зборник Филозофског факултета, 11/1, 1970, 575-589.

У Београду су искрено сарађивали са фрањевцима, али је било и таквих који су хтели да их искористе за своје потребе и *за увођење унције у крајевима где је била јака Православна црква*. То су чинили и француски лазаристи у Цариграду. Са њима се 1842. споразумео Адам Чартористи, вођа монархиста Пољака у емиграције, чије је седиште било у Паризу, да на њиховом имању оснује пољску колонију у селу удаљеном четрдесет километара северно од Цариграда на Босфору, која је названа *Адампол*. [25] Према изјави Чартористог, у то место за пароха наименован је босански фрањевац. Зна се да је тамо служио Маријан Шуњић док је 1847. изабран за бискупа у Босни, и у јесен морао ићи тамо, па је после повратка из Рима дошао на његово место Пашалић.

Све је ово рађено према плану Чартористог ради вођења пољске акције на Истоку. То се јасно види из инструкције дате 1841. Људвику Орпишевском, представнику његовом у Ватикану, коме је препоручио, да у Ватикану помаже босанске фрањевце, између осталог Пашалића и Караулу, у борби против њиховог бискупа, и настојање да се Ватикан усмери у источно питање, са наслоном на Француску место на Аустрију. Ово, тим пре, зато што је Чартористи још 12/24. фебруара 1844, у ноти Француској, о тој потреби предлагао, што је поновио и почетком марта идуће године.[26]

Чартористи је покушавао да обезбеди себи подршку Ватикана и Француске у борби против руског и аустријског утицаја на Балкану, посебно у Молдавији, Влашкој и Србији, и зато је уз помоћ лазариста успео да босански фрањевци дођу за пароха у Адамполу, *хотећи да их користи у спровођењу уније у подунавским кнежевинама*. Зато је на томе радио Орпишевски у Ватикану, чак дајући мито једном у Пропаганди, а понајвише је то радио у Цариграду Михал Чајковски, који је 1847. чинио притисак на Пашалића да се укључи у тај посао. Према извештају Орпишевског, средином 1847, Пашалић је оклевао да поведе акцију да се ради уније служи на народном језику, изговарајући се, да треба са том сачекати да не би то Турци рђаво схватили, и док се не реши питање босанског бискупа, где се читало Јеванђеље и посланице на народном језику. Пашалић је и пре тога разговарао са Чајковским о слању босанских фрањевца за римокатоличке свештенике у подунавске кнежевине, али је 1847. изјавио, да у Србију *могу ићи без икакве опасности*, док у Молдавију и Влашку не би били радо виђени зато што тамошњи народ не воли Словене и не би имали успеха.[27]

Године 1848. било је, у Босни међу римокатоличком свештенству нерасположење против Турака као и Мађара, и као других ненародних елемената. Према извештају Томе Ковачевића, од 13. маја те године, у Херцеговини су били дошли 5 језуита, који су били протерани из Папине државе, и тамо дошли са аустријским пасошем. Међутим, јављао је „интереси фратра босанских неће овим поповима у Босни датиући".[28]

Илија Гарашанин је још 1858. увидео каква опасност прети Србији од аустријске пропаганде у Босни, па је на то упозорио и давао савете како треба водити

25 Paul Ziolkowski, *Adampol (Polonezkeuy)*, Stambul 1922; Jerzy s. Łatką, *Polavy Turcji*, Lublin 1980, 50-60; isti, *Polska wieś* nad Bosforem, Krakow 1981.

26 Latka, *Adampol* 5, 256-27, 57-65: Архив Чартористих у Кракову. - Документ XVII, 1188: 5321, 361-366, 389, 5398, . 39-116, 249, 5494, 101-104; Marceli Handelsman, *Adam* Czartorwski, Warszaya 1949, II 140; Архив Чартористих у Кракову. - Документ из Рима, бр. 5374, 217-255, 53, л. 41-474, 5378, л. 377-380. 5380, 41-49.

27 Библиотека ПАН у Курнику крај Познања. - Документа, бр. 5458, I, л. 29; 5458, I, 6, л. 31-32: 5458, 10, л. 48-51: 5459, 1, л. 1-10.

28 АС. -ИГ, бр. 263.

борбу противу те опасности, која је, према његовом мишљењу, била гора од турске опасности.[29]

Али, када је бискуп Штросмајер проширио своју акцију и на Босну, фрањевци су касније променили свој став и према Србији. Тај свој став Штросмајер није до смрти изменио, јер, како каже, Босну није „никоме уступио", а „године 1878, готово помлађен, слави са четама окупације прави пир у Ђакову", тј. када је Хрват генерал Јосип Филиповић, чији је отац раније служио у Босни, на челу аустријске војске из Брода умарширао у Босну, окупирао је и био на челу управе која је учврстила аустријску управу, која је 1908, и анектирала Босну и Херцеговину.[30] О промени става фрањеваца јасно се види и из једног извештаја, који је послат из Фојнице 6/18. фебруара 1867. у Београд, писан ћирилицом са потписом „Нејо О". Тамо се, између осталог каже: „Овдашњи аустријски конзул, по заповеди своје владе, покушавао је неби ли пробудио љубав у нашем народу за Аустрију, али не могући ништа успјети сад чека помоћна средства, да с тијем бољу срећу окуша. Неки од наших питали су треба ли им новаца за школу.

Фратри су уопште за Аустрију због сједињења с Хрватском. За тај посао овде постоји и друштво конзулатско; његови су организатори, Рајковић, фра Грга Божић и Ристо Радуловић, десни пријатељ Рајковића. „Ту, супрот тога наш је народ у Босни, одушевљен за Србију више него икад, и има у том послу добрије калуђера, и оније који су малоприје били непријатељи, сад су му пријатељи, само у Сарајеву има доста Бранковића, као и у Бањој Луци и Лијевну.

Турци су се од рата препали, једнако вијећају и мисле, да ли је крај њиховом царству, па многи нису за рат. Оце у џамијама пробуђују дух освете уопште на хришћане, а највише на Србе. То им је било наређено. Наши људи се злостављају и убијају на више страна, и тајно и јавно, али Српство не малаксава духом, опет воли с Турчином него под Аустрију и Аустрија неће бити у стању поткупити народ.

Руски конзул сад се особито заузима са ствар нашег народа, и он је веома нужден у овим околностима".[31]

5. Почетак сукоба због уплитања Аустрије у послове Србије

Одмах пошто је васкрсла Србија, почела је да се подиже и ослања на своје унутрашње снаге, али била је и принуђена да отпочне тешку борбу, којој се тада није могао сагледати крај.[32] То је била борба противу аустријске шпијунаже, преко које се уплетала у послове Србије, ометање њено напредовање и претила јој покоравањем. О томе злу по Србију најбоље сведочи следећи документ.

---

29 Исто. - ИГ, бр. 1090.

30 [*M. Cepelić i Matija Pavić*], *Josif Juraj Stossmayer biskup bosanski i sriemski. God. 1850-1900*, Zagreb 1900-1904, 735-736; Milan Prelog, *Vladika Strossmayer i bosanski franjevci*, Riječ 1930, бр. 45, стр. 5-7, бр. 46, стр. 4-6; исти, *Strossmayer i Rački prema bosansko-hercegovačkom ustanku i okupaciji*, Riječ 1930, бр. 38, стр. 2-4, бр. 39, стр. 2-4, бр. 40, стр. 2-3, Ante Cikojević, *Biskup Strossmayer i bosanski franjevci*, Nova revija 1936, бр. 1, стр. 76-68. Подвлачење у тексту је моје.

31 АС. - ИГ. бр. 1665.

32 Догађаје у Србији је будно пратио аустријски конзул, на челу кога је био 1835. дошао Хрват Михановић писац песме *Лијепа наша*, а касније је Антун Филиповић, отац генерала Јосипа Филиповића који је 1878. прешао Саву и окупирао Босну и Херцеговину.

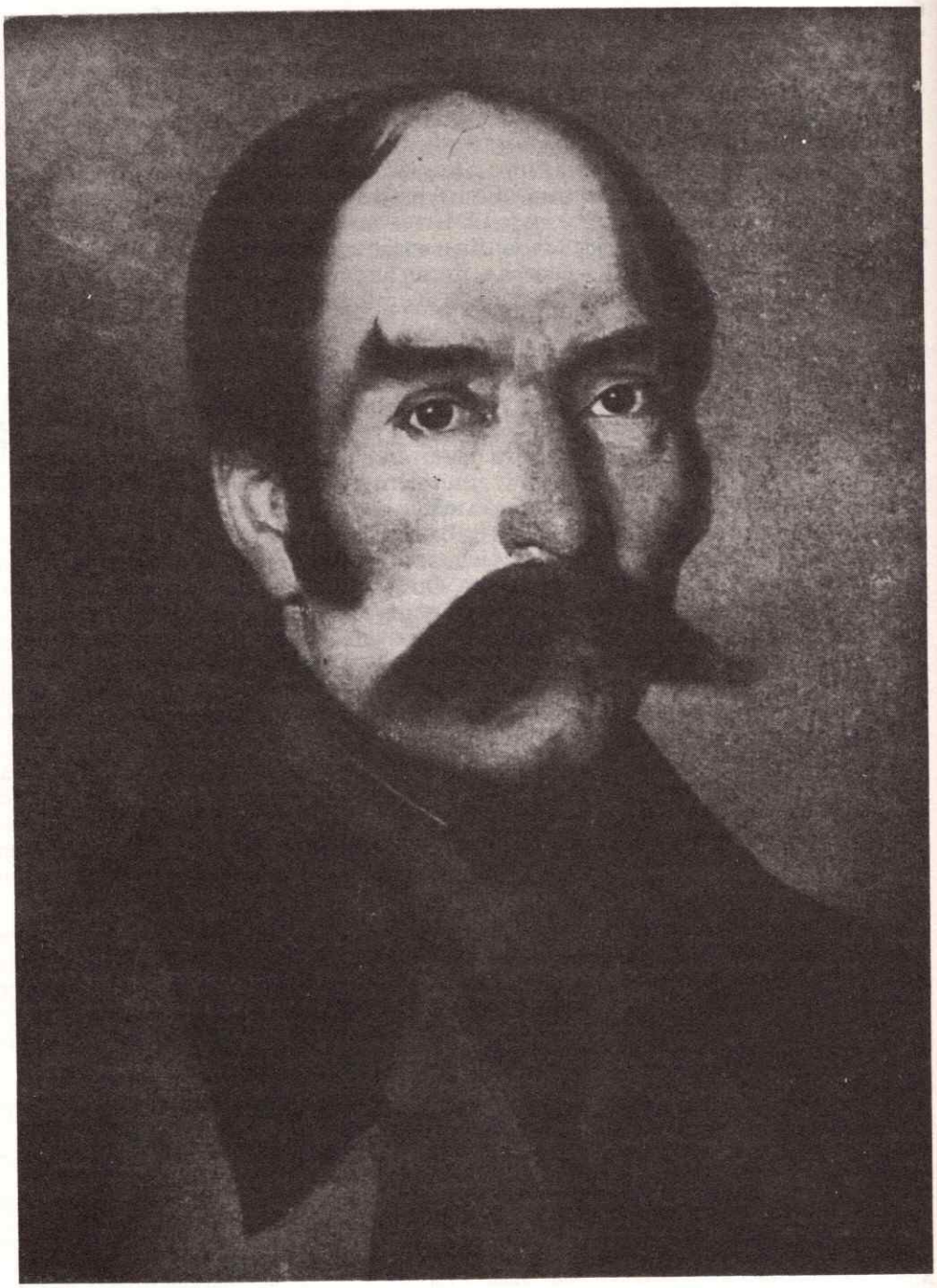

Сима Милутиновић, учесник у устанцима и књижевник

Кнез Милош је, из Крагујевца 20. јула 1837. упутио ово наређење Панти Х. Стоилу, управнику Царинарнице у Београду:

„Познато вам је, да се у Земуну[33] пре зна шта се овде ради, него што се у Србији то знаде. Да би се ово зло шпионство предупредило, препоручујемо вам, да ви, како сте на том месту, бодро настојите, да пронађете који су то што такове шпионлуке воде. К тому намереniју сводобно ће вам бити свако писмо приватно, а ту се разумевају сва писма која нису ни од какве власти наше, отворити и видити шта у њима пише, па ако нађете какве новине у њима, јавите нам; ако ли буду само приватна писма, а ви наново запечатите и пропустите.

У прочем вообште, мотрите на сваког, који би се могао показати подозрителъ и видите шта ради, с ким и каква сношенија има. Како му драго, и како боље знате, настојте да се похватају ти шпиони, што овуда шпионирају.

Ступите о овом у споразуменије и с Милошем,[34] па и он како на то мотри". Стојило је одговорио 25. јула и. г., изразивши своју спремност да извршава наређење и обавештавајући да се већ споразумео са Милошем.[35]

При оцени у доцнијим поступцима Аустрије према Србији, треба уважавати поменуту опасност од Аустрије, јер је настојала, да и преко Римокатоличке цркве прошири своје уплитање у послове Србије, да би имала над њом доминацију, па је зато користила и римокатоличке мисионаре који су долазили у Србију.

6. Значајно мишљење Симе Милутиновића о Ватиканској пропаганди

Сима Милутиновић, који је био учесник у Карађорђевом устанку, и знао све поступке Аустрије према устаницима, па и после, као и за време устанка под кнезом Милошем, у једној белешци дао је суд о Ватиканској пропаганди. Та његова белешка гласи:

„А папиштанскост у моралном па попрв да и у религиозном Ватиканске пропаганде, тако је, и зато је у моима очима г. о. библиотекар Копитар све славенско-свесрпски Меристофел, а Вук му је доктор Фауст; у овоме свему ако сам што крив ја о злосрећу овако, то сам крив евово, и да оволико сматрам и прозирем ствар до краја некога, и видим је и повиедам онакву каква но је, и рашта је, а и зашто је баш онакова. Брус је камен кои тупи у глупца рукама, но и оштри у паметнога; прва је и најпрва погодба у преосвештаватеља, да од људи обични не учиња скотове и зверове развратом, и заблудом своим; свашта у све соједињује и улива се, и каквостима својима узрокује сходна и количества, пак и следства".[36]

---

33 Аустријске војне и цивилне власти биле су у Земуну.

34 Вероватно Милош Тајсић, члан Великог суда (Мита Петровић, *Финансије и установе Србије до 1842*, I, 539).

35 АС.-КК, VIII, 1110. Наметање своје воље, Аустрија је категорички захтевала, да аустријски поданици, без обзира на народност, пишу њеним властима „на мађарском, латиницом и немачком језику". (АС. -МПс 1842, I, 29).

36 Рукописно одељење Матице српске, М. 12. 998.

III ИСКОРИШЋАВАЊЕ РОДОЉУБИВИХ ПОЉАКА, У ВРЕМЕ КАДА СУ СЕ ОНИ БОРИЛИ ДА ОБНОВЕ СВОЈУ ПОДЕЉЕНУ И ПОРОБЉЕНУ ОТАЏБИНУ, У РАДУ ЗА УВОЂЕЊЕ УНИЈЕ У СРБИЈИ 1840-1848.

1. Покушај увођења уније уз помоћ самозваног кнеза Николе Васојевића

Политичка и црквена борба за престиж и првенство између Рима и Цариграда највише се одражавао на штету Словена. Због тога су Света браћа Ћирило и Методије отпочели њихову борбу у одбрани Словена од насртаја западних, нарочито германских, насилника, који су имали за циљ да ове верски истребе. Међа, на којој се ослања осовина од Балтика до Јадрана, на којој су деловали Света браћа Ћирило и Методије остала је доцније граница, преко које су кроз све векове западњачке војске нападали на Словене, а за њима су ишли римокатолички мисионари.[1] Треба подсетити да на тој линији и у наше време стоје две армије двају табора: западни, први основан, и источни, касније настао да би се бранио од нападача.

Последица ривалства Рима и Цариграда је била подела 1054. хришћанске цркве на источну - Православну и на западну - Римокатоличку. Од тога доба, Римокатоличка црква води сталну борбу за „превођење" православних, или како их назива „шизматицима", „отпадницима", у римокатолицизам, или да их „присаједини" путем „*уније*", тј. да признају папску власт и догму „филиокве", с правом да задрже своје раније црквено уређење, црквени језик и богослужење, с мањим исправкама или допунама. Римокатоличка црква је у свим временима користила поробљиваче и ратове, нарочито вођене против Словена, и на њиховим поробљеним деловима земље, *под заштитом поробљивача*, насилно су успостављене уније.[2]

---

1 Др Никодим Милаш, *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља*, Задар 1881 (фототипско издање изашло је у Београду 1985, са поговором др Љубомира Дурковића-Јакшића, у коме је дат и списак Милашевих радова); др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Култ словенских апостола Ћирила и Методија код Срба*, Београд 1986.

2 Др Никодим Милаш, *Пропаганда. Њезин почетак и данашња уредба*, Београд 1889; исти, *Списи о историји Православне цркве у Далматинско-истријском владичанству од X до XIX вијека*, Задар 1899; исти *Православна Далмација. Историјски преглед*, Н. Сад 1901 (фототипско издање у Београду 1975); Рад. М. Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберіу*, календар Црква, Срем. Карловци 1938; др Душан Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986; Јован Б. Олбин, *Унија и унијати*, Каленић (Крагујевац) 1986. и 1987; Коста Милутиновић, *О неким покушајима унијаћења у Далмацији и Боки у првој половини XIX века*, Историјски записи, 60/1, 1987, 61-73.

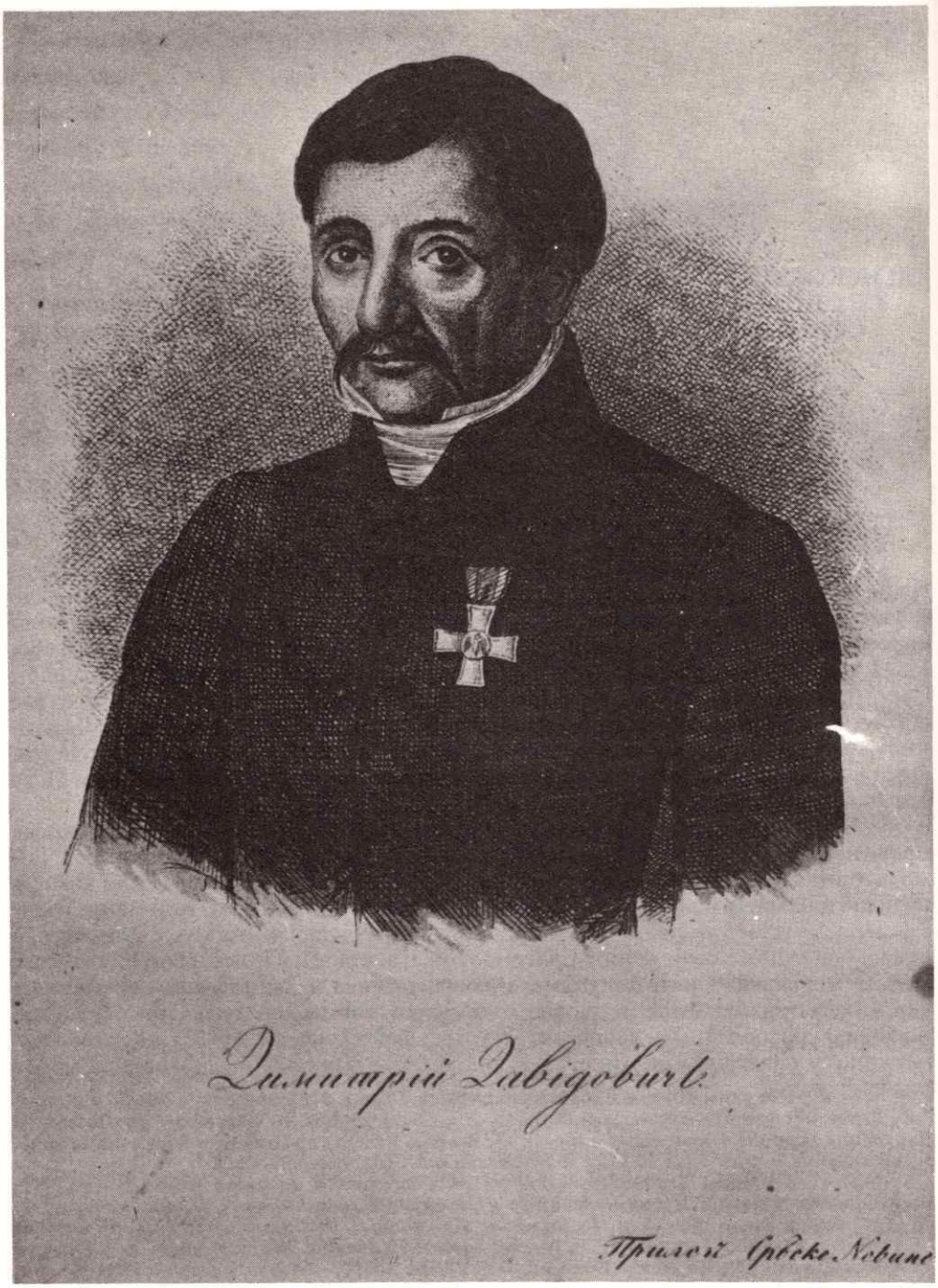

Димитрије Давидовић "Сав Србин"
(Српске новине 30. XI 1838)

О насилном унијаћењу Срба чуло се и у тек васкрслој Матици Срба - Србији. Димитрије Давидовић, издавач и уредник бечких „*Новина србских*" од 1813, крајем 1821. је прешао у Србију и запослио се код кнеза Милоша, није се хтео вратити у Аустрију. Војна генерална команда у Петроварадину код Новог Сада августа 1822. тражила је, да се врати у Беч. Давидовић је у одговору јавио зашто неће да то учини, између осталог навео је ово:

„*Последованије* системе *Пропаганде* римске у Далмацији наумљеном од ц[арско] к[раљевског] владјенија *унијом некатолички* житеља и једноплеменика моји у оној области, а тим осведочено толиким привилегијама, и самом здравом разуму, и дух овог века *противно, несношенија закона,* који нит' је несносителњнији од римокатоличког, нити, пак, следећи на верност г. н. у поданика њ[еговог] ц[арског] к[раљевског] величанства, осведочену, у толико векова, држави погубан, чим је наравно стра проиведен да држава, која је покушала католичење у једној области *неће пропустити уводити и у другим, а тога ради тонити оне који би се усудити противити се системи, тј. од који би први био ја*".[3]

Овакав став о унији деловању Аустрије на томе морао је имати утицаја у ослобођеној српској земљи, нарочито у околини кнеза Милоша и црквених људи, који су долазили у везу са Давидовићем, посебно на митрополита Петра Јовановића, који је био родом из Илока, учио у Срем. Карловцима гимназију и богословију, па је и сам знао како се у Аустрији спроводила унија.

Пољаци су чврсти римокатолици, као што су Срби православци, и док је Пољаке римокатолицизам очувао од руског православља и немачког протестантизма, дотле је Србе православље очувало од ислама са Истока и римокатолицизма од Запада. Оба ова народа, у борби за слободу, коју су ценили изнад свега, тражили су помоћ један код другог. У тим случајевима, *Римокатоличка црква је настојала да користи невољу Пољака, па их је нарочито и уцењивачки искоришћавала и у настојању да уведе унију у тек ослобођеној Србији.*

Обновљена Србија, тек што је стала на своје ноге, после скоро петвековног источњачког зла - *насиља исламизације,* почела је да је напада *нова* не мања опасност, овога пута западњачко зло - *покушаји римокатоличења и унијаћења.*

Права таква акција је почела преко Пољака, који су припомогли Србима у борби за осамостаљење и организовање своје управе у Матици Српства. - Кнежевини Србији, у чему се највише истакао пољски племић кнез Адам Чарториски. Он је, као школски друг руског цара Александра I од јануара 1804. до јуна 1806, водио Министарство иностраних дела Русије, у нади да са тога положаја помогне положај Пољској, која је била подељена између Пруске, Аустрије и Русије, и у то време помагао је и српским устаницима, о чему је доста писано. Међутим, доцније је прешао у опозицију и учествовао као вођа у пољском устанку против Русије 1830/31. године, а када је овај устанак угушен повукао се у Париз, и ту је организовао седиште, одакле је наставио борбу за ослобођење своје отаџбине.[4]

У вођењу ове борбе, Чарториски, као римокатолик, наслањао се на Ватикан, а затим на Француску, Енглеску и Турску, коју је саветовао да Јужним Словенима даје што шира аутономна права, а овим да не дижу устанке већ да се

3 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Епископ Јанићије Нешковић и обнова 1856. манастира Жиче,* Краљево 1987, 25-29. Подвлачење у тексту је моје.

4 Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski,* Warszawa 1948-1950, I-III; M. Kukiel, *Czartorys - ki and Europan Unity 1770-1861,* New Jersy 1955.

Кнез Адам Чарторириски

окупљају око Србије и под њеним вођством да се ослобађавају како би једног дана при распаду Европске Турске могли да је замене, и тиме не дозволе да ову међусобно нагодбама поделе и присвоје Русија и Аустрија, против којих је он водио и сам борбу, јер су му држале део отаџбине под окупацијом. У том циљу, Чарториски је већ 1841. почео да води тзв. *пољску југословенску политику*, која је врло значајна, нарочито до 1848. године, и она је узгред, *у интересу*

своје ослободилачке борбе, понекад подржавала и римокатоличку пропаганду, која се вешто убацивала у ту борбу.[5]

То је Чартористи почео да ради кад се у Паризу упознао са Николом Васојевићем, самозваним кнезом. Овај пустолов је рођен у Васојевићима, школовао се у Русији за инжењера, где је неко време служио, а затим је прешао у Турску и служио у њеној војсци на Балкану, па је дошао у Србију, и после је био кратко време енглески конзул за Босну, Херцеговину и Северну Албанију, са седиштем у Новом Пазару. Одатле су га 1838. Турци принудили да побегне у Србију, из које је у фебруару отпутовао у Париз и тамо се упознао и са кнезом Чартористим, коме је казивао о стању на Балкану, и да настоји у Васојевићима и околним пределима, између Србије и Црне Горе, успоставити српску државу, тзв. *Холмију*, због чега је тражио ко би му за то пружио помоћ.[6]

Тада је Чартористи ступио са Васојевићем у преговоре, у циљу да у његовом крају Васојевићима оснује пољско упориште, одакле би могао лакше водити борбу противу утицаја Аустрије и Русије на Балкану и да би Пољаци једног дана могли повести оружану борбу за ослобођење Пољске. Резултат тих преговора довео је у пролеће 1841. да се склопи уговор о заједничком раду на организовању јаке војничке и грађанске власти у „Холмији", коју би Чартористи помагао новчано и слањем Пољака да служе код Васојевића. Према „Резимеу" тајног уговора, писаног 25. марта/6. априла 1841. Васојевић је пристао да се његови становници „уједине са римокатоличком црквом" и уведе нови календар. Из једног рапорта Михала Чајковског, блиског сарадника Чартористог, каже се да је Васојевић тражио, да му се из Рима пошаљу мисионари, а он им је обећавао своје покровитељство и подршку. Према Васојевићевом захтеву, Рим је требало да подигне две римокатоличке цркве у „Холмији", за које би он дао грађу, само да Рим даде 10.000 франака за трошкове. У случају да Ватикан не би на то пристао, онда је требало тражити неког доброг римокатолика да он ту акцију помогне.[7]

Да би се могао остварити овај договор, Чартористи је са француским пасошем преко Рима послао у Цариград за свога политичког изасланика Михала Чајковског, да би основао Пољску агенцију, преко Беча у Србију са енглеским пасошем првог политичког изасланика лекара Адама Лишчинског. Са целом овом акцијом, Чартористи је хтео за своје интересе, као Пољака, укључи Ватикан, Француску и Енглеску да би и они своје интересе проширили на Балкану словенском. Међутим, сами Пољаци су почетком 1842. открили јавности да је Чартористи преварен, јер се Васојевић изгубио, а као што је познато он је 1844. убијен из заседе код Спужа, идући за Србију.[8]

Првом пољском изасланику у Србију Лишчинском Чартористи је у инструкцији био дао налог, да, између осталог, испита стање разних *религија* који употребљавају *латиницу*, што *их не чине православни*, и не потчињавају се утицају Русије. Лишчински је кренуо на пут 1841. и преко Беча, Пеште, и Срем. Карловаца, Земуна дошао у Београд. У ослобођеној Србији није

5 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *О почетку југословенске политике Адама Чартористог (1841-1843)*. Зборник за историју Матице српске, 9, 1974, 30-64, Тамо је наведена и грађа из Архиве Чартористих у Кракову.

6 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Београд 1957, 28-39.

7 Исти, 39-43.

8 Исти, 43-63; исти, *О почетку југословенске политике Адама Чартористог (1841-1843)*, Зборник за историју Матице српске, 9, 1974, 30-64.

остао, јер се разболео, па се већ у децембру вратио, и Чартористком поднео извештај о својим запажањима у тој земљи. Он је, том приликом, истакао да су Срби неограничено одани Русији, не воле Мађаре, Пољаке и Турке јер су друге вере. По његовом мишљењу, Срби су јединствени у вери, која их је очувала, и да зато до 1839. није успео покушај немачке колонизације код њих.[9]

2. Покушај увођења уније уз помоћ француских лазариста у Цариграду

Адам Чатористки, у својој спољној политици у догађајима у Европској Турској, настојећи да балканске Словене приближи и окупи око Србије,[10] а у складу са својим интересима, ступио је у везу с француским римокатоличким мисионарима у Цариграду, тзв. *лазаристима*, који су имали своје мисије у скоро целом свету. Био је то ред калуђера повезаних животом заједничког сиромаштва, чистотом, послушношћу и служењем у борби за образовање и бољи живот нарочито сељака. Назвали су се лазаристима по њиховој главној кући у Паризу, званој „Св. Лазар". Оснивач им је био св. Вицент од Паула. Почетком XVI века почели су да проповедају *Јеванђеље* идући пешке по малим местима и селима и нису ништа узимали од другог. Ширили су римокатоличку веру и борили се против протестаната. Они су били подељени на провинције, а ове на куће. Једна од таквих провинција била је и у Цариграду са кућама: у Цариграду мисија од 1784 (Колегија-школа, а семинарија од 1867), у Солуну мисија и школа од 1784 и у Битољу мисија и школа од 1856. године.[11]

О сарадњи Чартористког с лазаристима има један важан доказ. Сачуван је текст *Пројекта једног словенског друштва*, сачињеног 1840. између Чартористког и лазариста.[12] Он гласи:

„Пројекат словенског друштва. Окупити људе који би се, не називајући себе ни одбором ни друштвом, итд., да не би изазвали нетрпељивост у иностранству, споразумели да раде на ширењу цивилизације у словенским земљама у Отоманском Царству, и помоћу те цивилизације успоставити утицај Француске.

Да не би дошло до супарничког такмичења са ширењем вере, друштво ће избегавати отворена настојања да шири католицизам, али ће га свуда помагати и стављаће му се на располагање.

---

9 Dr Ljubomir Durkovicz-Jakszicz, *Pierwszy polski agent dyplomatyczny w Białogrodzie w XIX w.-dr Adam Łyszczynski*, Odbitka z „Problemów Europy Wschodniej" (Warszawa) 1939, 1-16.

10 *Les Polonais en Orient. Sadyk Pacha (colonel Czajkowski)*, Revue Britanique (Paris) 1877, 141-149; Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, 90.123. О политичкој акцији тога времена написана је докторска дисертација у Келну (Hans Henning Habn, *Die Diplomatie des Hôtel Lambert 1831-1847*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropes, Wiesbaden, 21, 1973, 345-347); Mihal Budzinski, *Wspomnienia z mojego zicia*, Poznan 1880, I, 350-3 355.

11 *Encykloped ja kościelna*, Warszawa 1881, XIV, 424-432. Због неуспеха Пропаганде у Битољу је затворен 1869 (Димитръ Косев, *Русия Франция и Българското освободително движение 1860-1869*, София 1978, 174).

12 Архив Чартористких у Кракову, XVII/1185; Библиотека ПАН у Кракову, 2458, лист, 33-42; 2459, лис., 1-10. У једном другом документу, б.д. и м. говори се о друштву за пропаганду. Ту се говори да би биле школе у Софији, Букурешту или Свиштову.

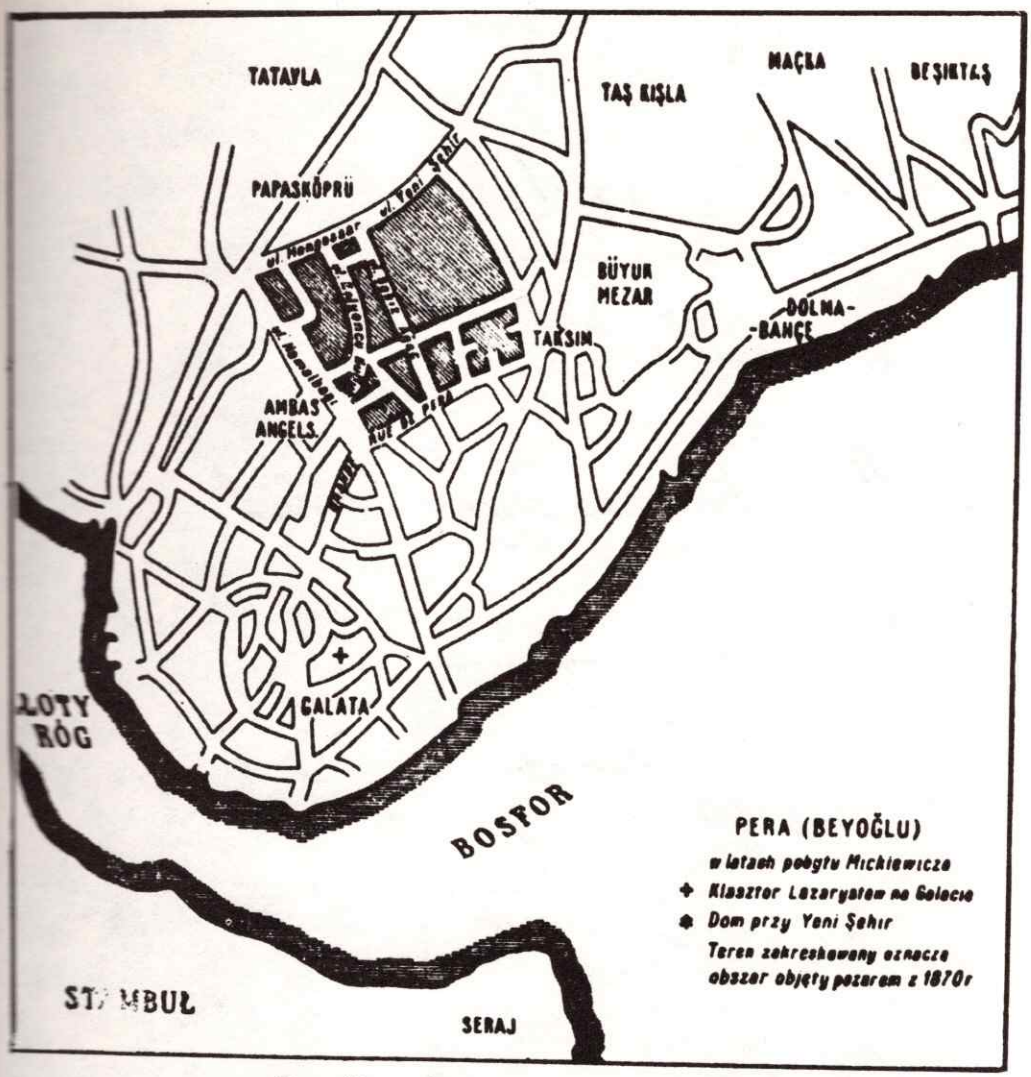

План Цариграда у првој половини XIX века
(K. Kostenicz, *Ostatnia lata Adama Mickiewicza*, Warszawa 1978, 334)

Не називајући себе католичким именом и сходно томе не истичући католицизам, оно би лакше могло да успостави односе са Словенима шизматицима и да утре пут католицизму.

Друштво ће радити у сагласности с владом, потпомажући је и тражећи њену подршку.

Друштво ће радити у потпуној сагласности с лазаристима и прихватиће њихово руковођење у свему где се укаже потреба.

Њ. вис. кнез Чарториски, поступајући већ у сагласности с лазаристима, поступиће такође у сагласности с друштвом, бираће и организоваће Пољаке неопходне овоме послу и биће гарант његове тачности при испуњавању задатака који ће им бити дати.

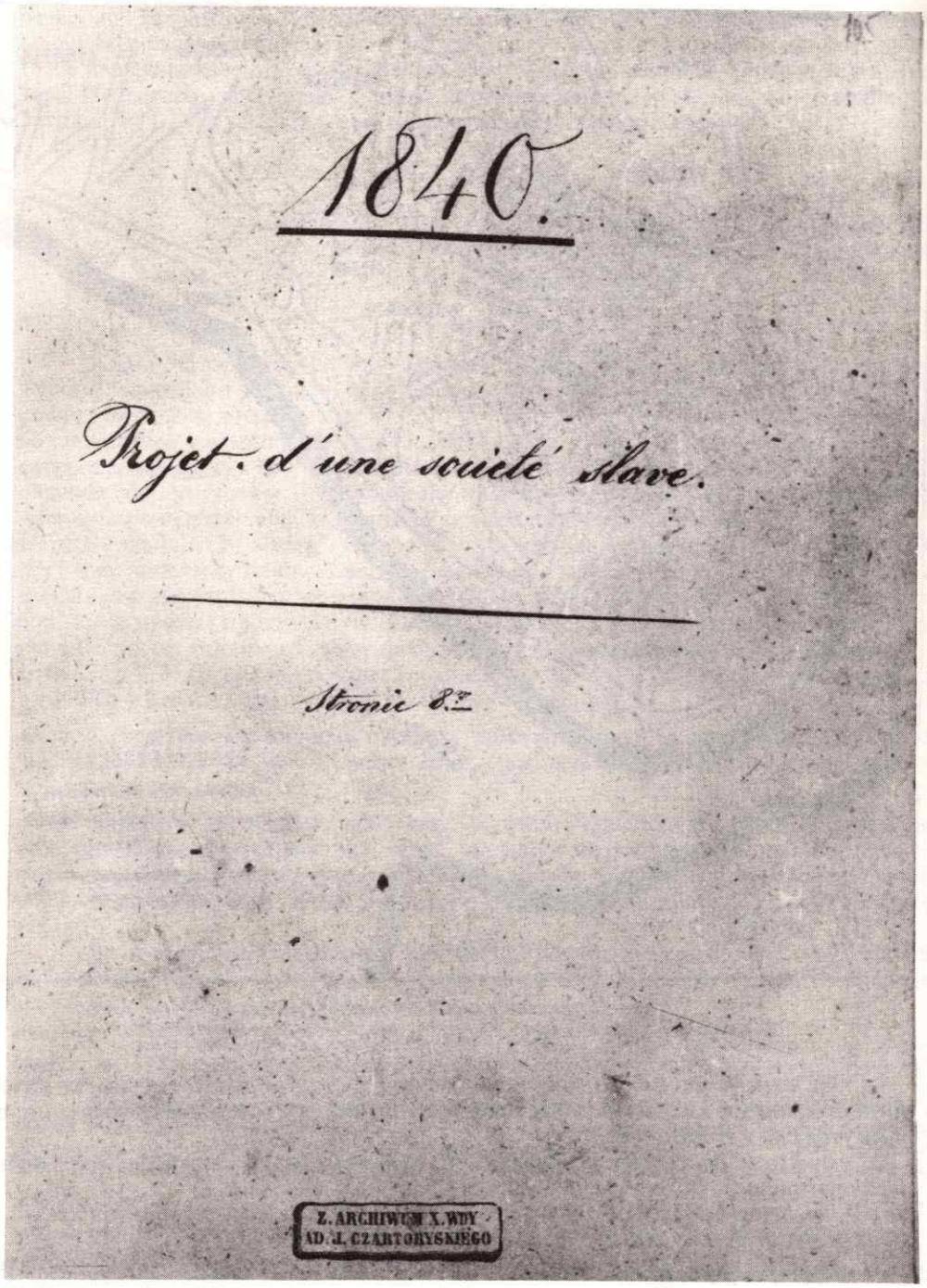

Пројекат Словенског удружења 1840.

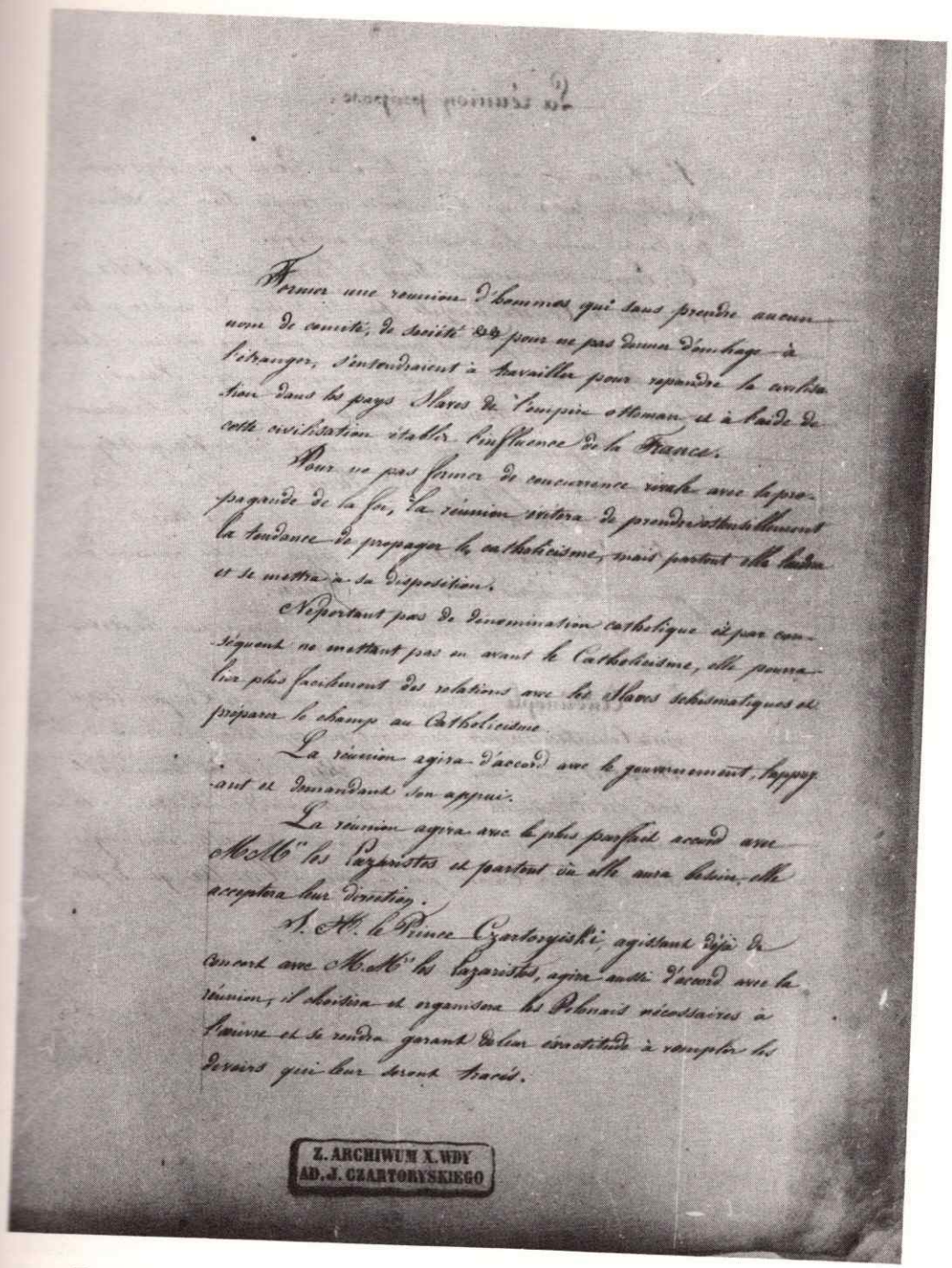

Z. ARCHIWUM X. WDY
AD. J. CZARTORYSKIEGO

Друштво предлаже: 1) основати једну словенску штампарију у Паризу, где би се штампали на словенском језику преводи основних дела, или постићи

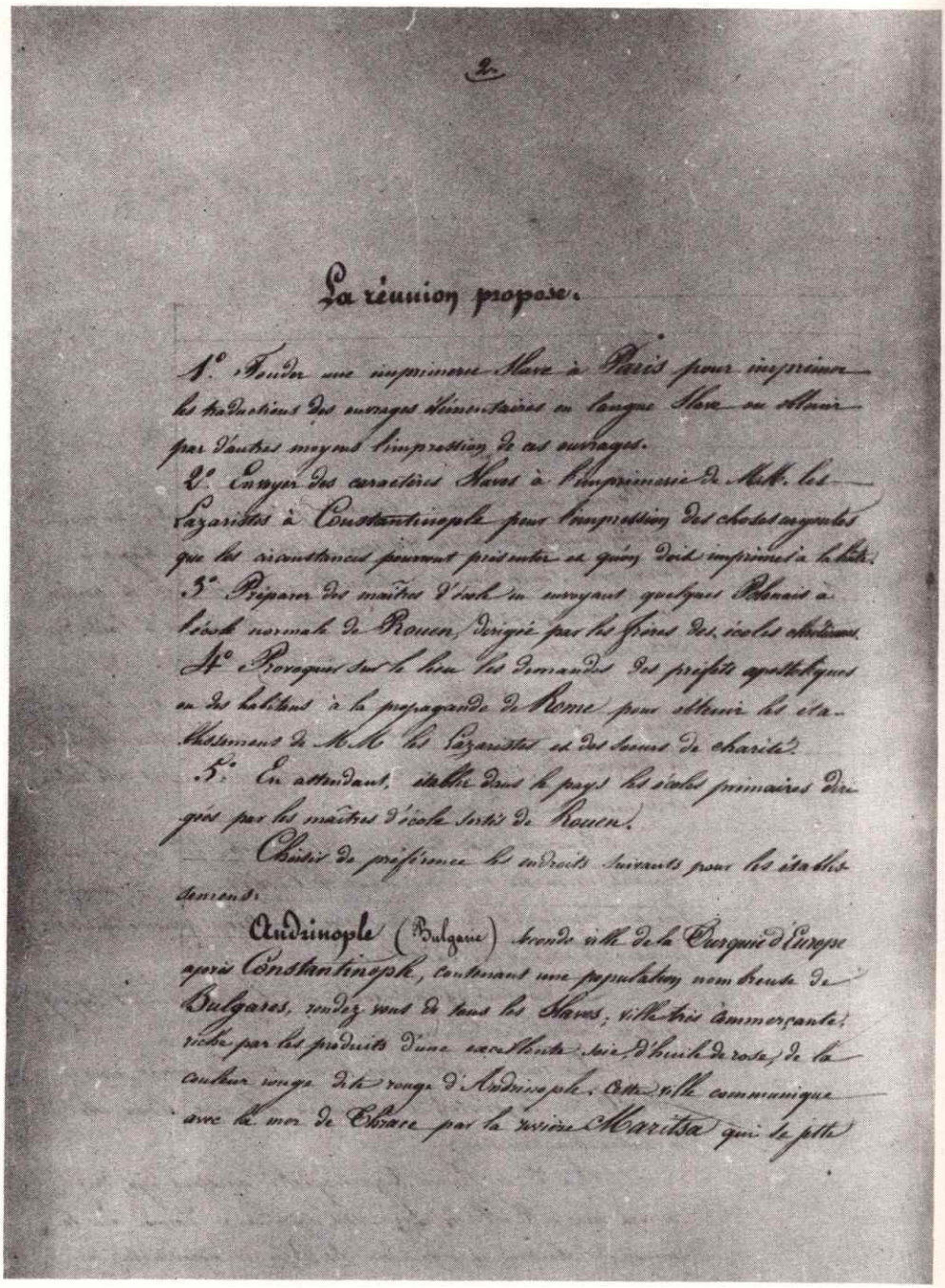

2.

La réunion propose.

1° Fonder une imprimerie Slave à Paris pour imprimer les traductions des ouvrages élémentaires en langue Slave ou obtenir par d'autres moyens l'impression de ces ouvrages.

2° Envoyer des caractères Slaves à l'imprimerie de MM. les Lazaristes à Constantinople pour l'impression des choses urgentes que les circonstances pourront présenter et qu'on doit imprimer à la hâte.

3° Préparer des maîtres d'école en envoyant quelques Polonais à l'école normale de Rouen, dirigée par les frères des écoles chrétiennes.

4° Provoquer sur le lieu les demandes des préfets apostoliques ou des habitans à la propagande de Rome pour obtenir les établissement de MM les Lazaristes et des soeurs de charité.

5° En attendant, établir dans le pays les écoles primaires dirigées par les maîtres d'école sortis de Rouen.

Choisir de préférence les endroits suivants pour les établissemens:

Andrinople (Bulgarie) seconde ville de la Turquie d'Europe après Constantinople, contenant une population nombreuse de Bulgares, rendez vous de tous les Slaves; ville très commerçante, riche par les produits d'une excellente soie, d'huile de rose, de la couleur rouge dite rouge d'Andrinople. Cette ville communique avec la mer de Thrace par la rivière Maritsa qui se jette

другим начинима штампање ових дела; 2) послати словенска слова штампарији лазариста у Цариграду за штампање хитних ствари које околности могу намет-

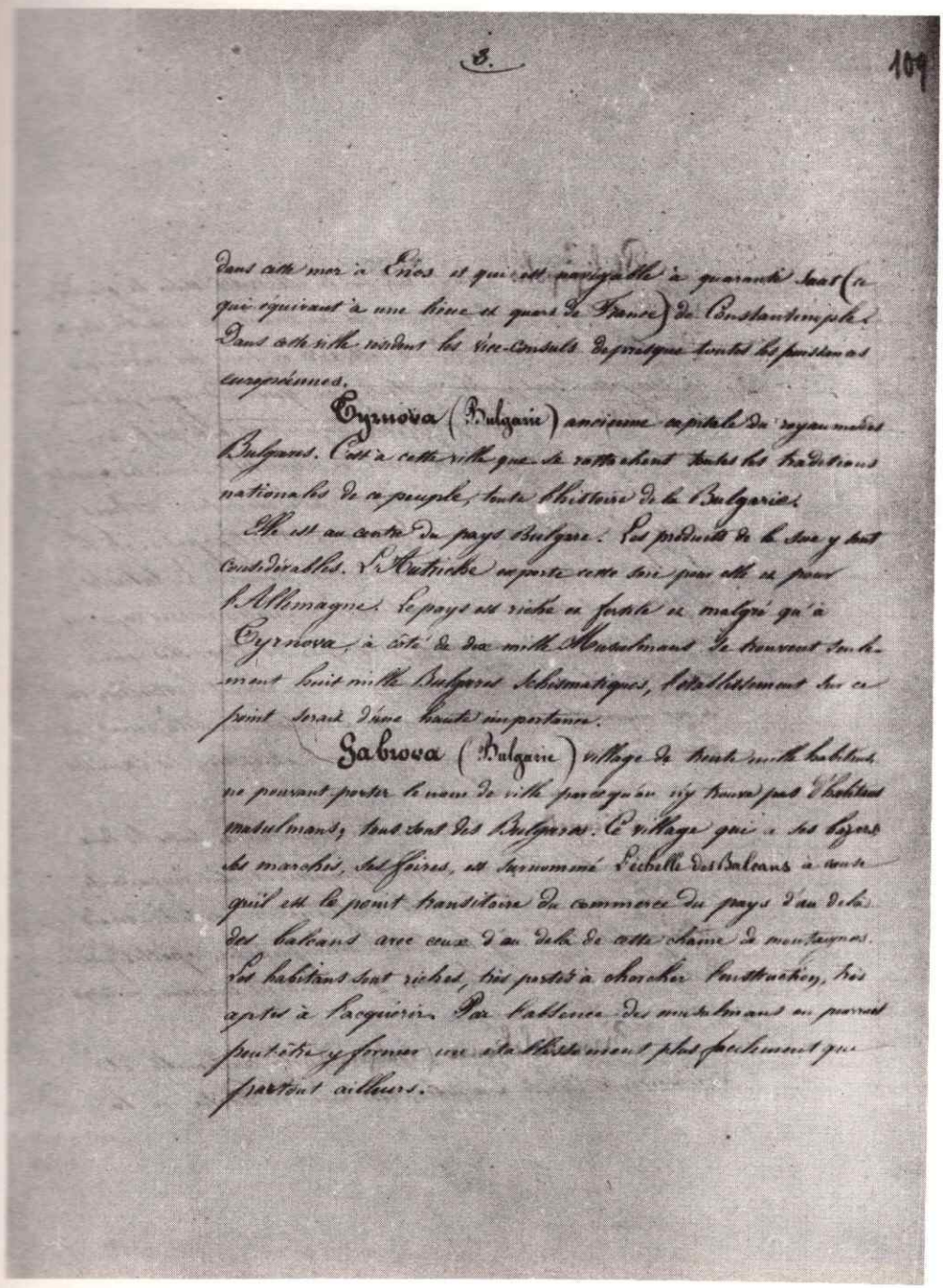

нути и које је потребно штампати журно; 3) припремити школске учитеље, пославши неколико Пољака у школу у Руану којом руководе браћа из

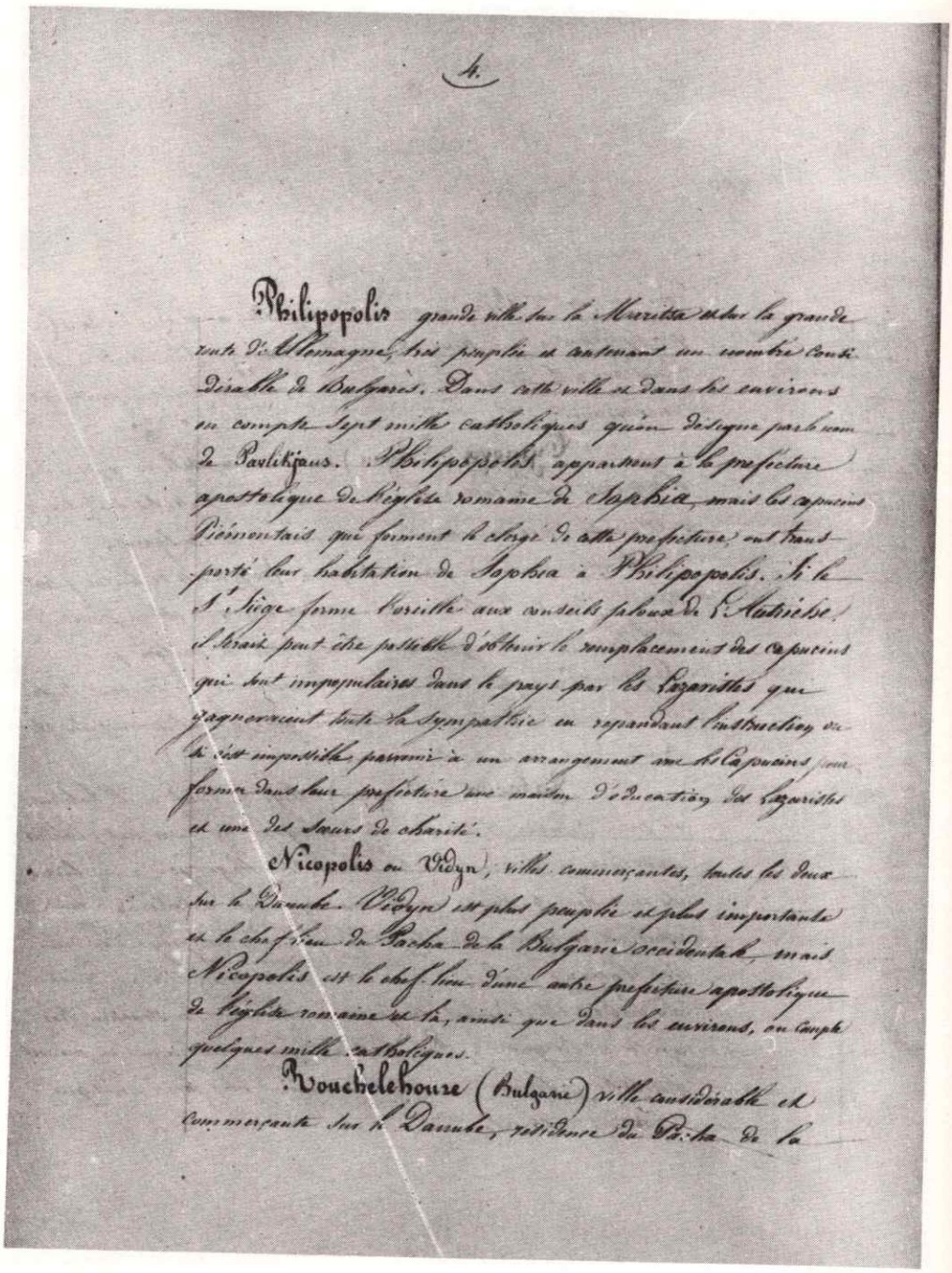

4.

Philipopolis grande ville sur la Maritsa et sur la grande route d'Allemagne, très peuplée et contenant un nombre considérable de Bulgares. Dans cette ville et dans les environs on compte sept mille catholiques qu'on désigne par le nom de Pavlikjans. Philipopolis appartient à la préfecture apostolique de l'église romaine de Sophia, mais les capucins Piémontais qui forment le clergé de cette préfecture, ont transporté leur habitation de Sophia à Philipopolis. Si le St Siège ferme l'oreille aux conseils jaloux de l'Autriche, il serait peut être possible d'obtenir le remplacement des capucins qui sont impopulaires dans le pays par les Lazaristes qui gagneraient toute la sympathie en répandant l'instruction ou si c'est impossible parvenir à un arrangement avec les Capucins pour former dans leur préfecture une maison d'éducation des Lazaristes et une des Sœurs de charité.

Nicopolis ou Vidyn, villes commerçantes, toutes les deux sur le Danube. Vidyn est plus peuplée et plus importante et le chef-lieu du Pacha de la Bulgarie occidentale, mais Nicopolis est le chef-lieu d'une autre préfecture apostolique de l'église romaine et là, ainsi que dans les environs, on compte quelques mille catholiques.

Rouchelehoure (Bulgarie) ville considérable et commerçante sur le Danube, résidence du Pacha de la

хришћанских школа; 4) изазвати на лицу места захтеве папских старешина или становништва у погледу пропаганде из Рима, како би се заводи добили од лаза-

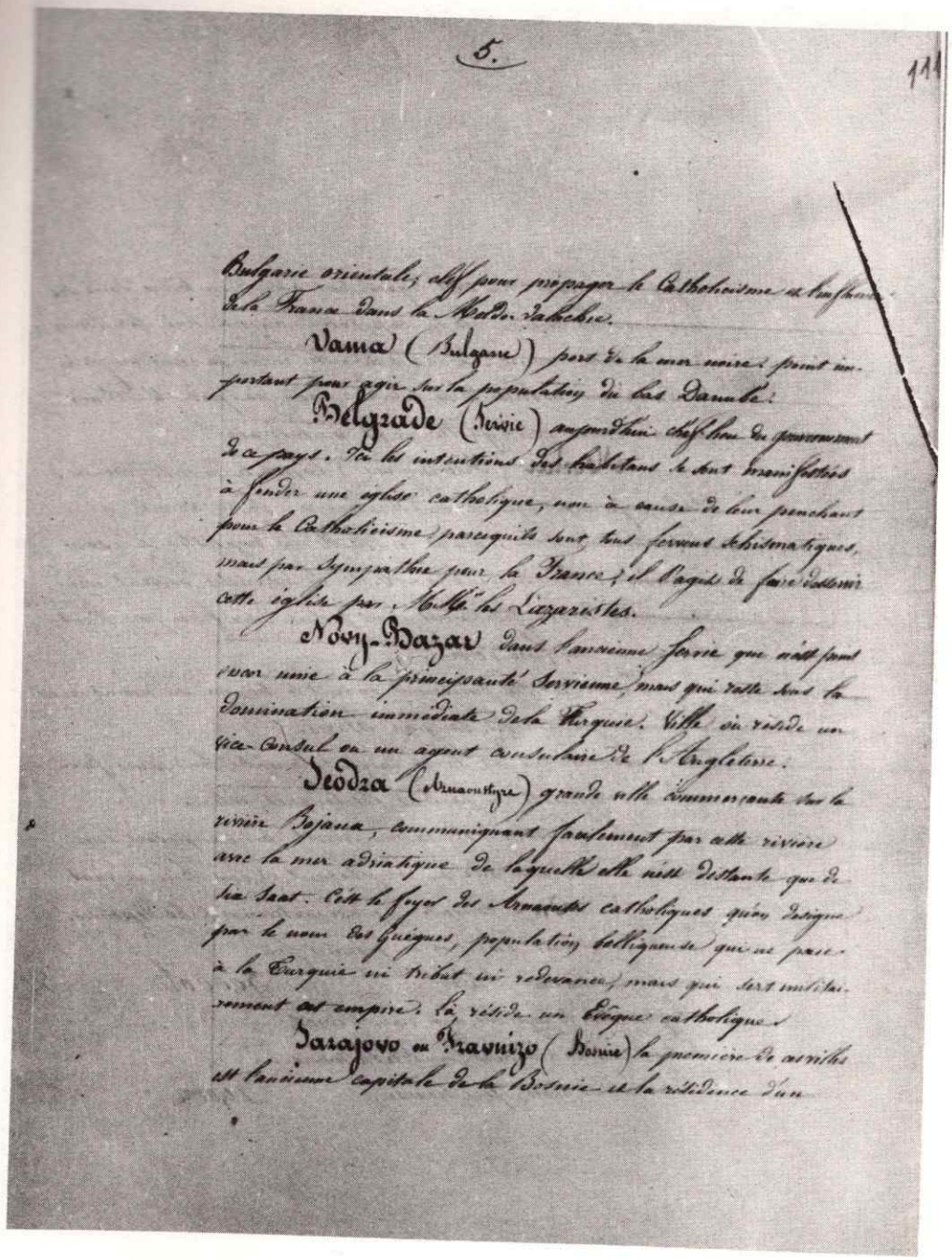

риста и од милосрдних сестара; 5) у међувремену, у земље установљавати основне школе с учитељима изашлих из школе у Руану.

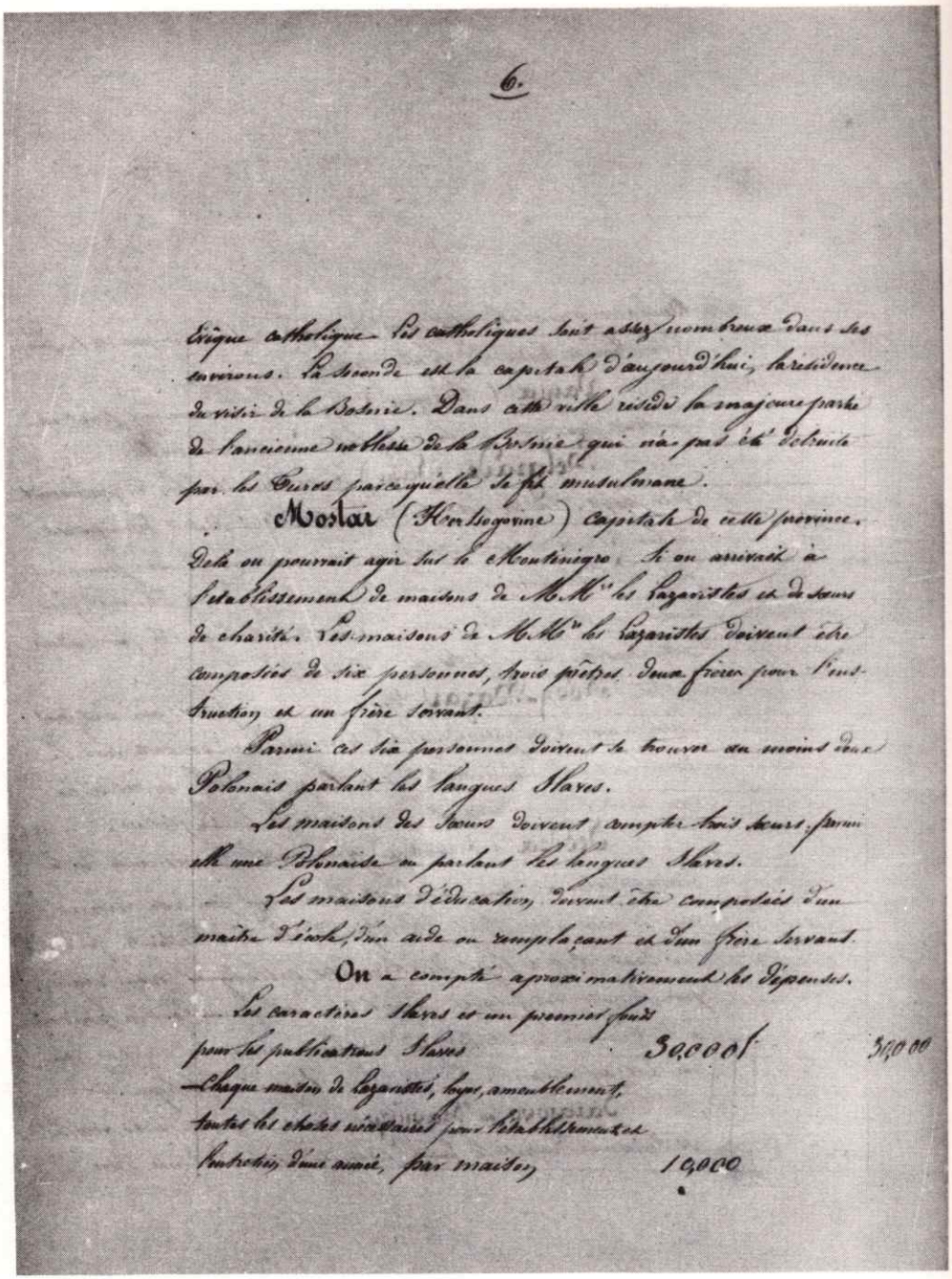

6.

Église catholique. Les catholiques sont assez nombreux dans les environs. La Bosnie est la capitale d'aujourd'hui, la résidence du vizir de la Bosnie. Dans cette ville réside la majeure partie de l'ancienne noblesse de la Bosnie qui n'a pas été détruite par les Turcs parce qu'elle se fit musulmane.

Mostar (Herzégovine) capitale de cette province. Delà on pourrait agir sur le Monténégro. Si on arrivait à l'établissement de maisons de M.M^rs les Lazaristes et de Sœurs de charité. Les maisons de M.M^rs les Lazaristes doivent être composées de six personnes, trois prêtres deux frères pour l'instruction et un frère servant.

Parmi ces six personnes doivent se trouver au moins deux Polonais parlant les langues Slaves.

Les maisons des Sœurs doivent compter trois sœurs parmi elle une Polonaise ou parlant les langues Slaves.

Les maisons d'éducation, doivent être composées d'un maître d'école, d'un aide ou remplaçant et d'un frère servant.

On a compté approximativement les dépenses.

Les caractères Slaves et un premier fond
pour les publications Slaves 30,000f 30,000

Chaque maison de Lazaristes, linge, ameublement,
toutes les choses nécessaires pour l'établissement
instruction d'une année, par maison 10,000

За отварање школа бирати првенствено следећа места:

Једрене (Бугарска), други град Европске Турске после Цариграда, бројно бугарско становништво, место окупљања свих Словена; веома трговачка варош,

богата производима као што је одлична свила, ружино уље, црвена боја звана Једренско црвено. С Јегејским морем ова варош је повезана реком Марицом, која се

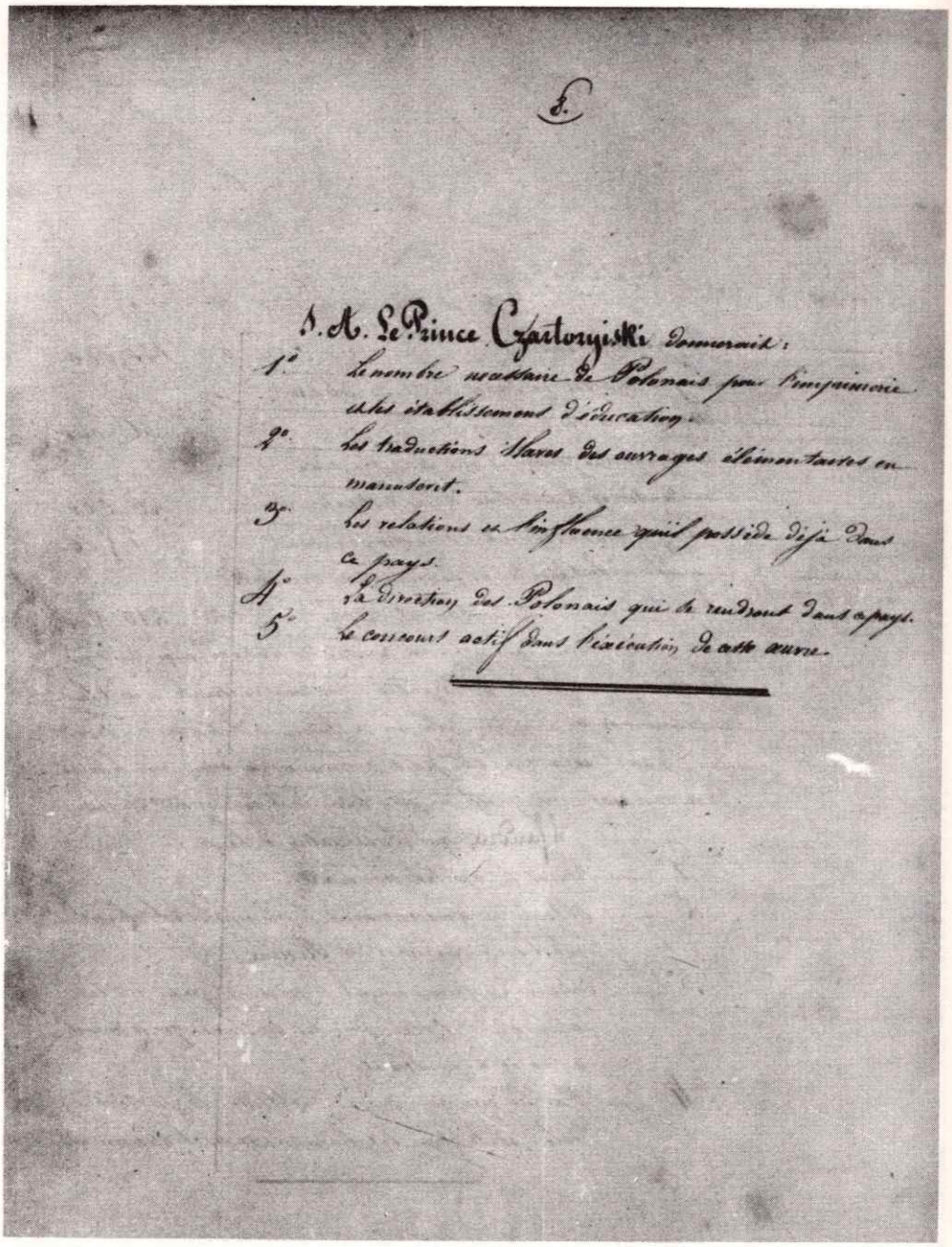

S. A. Le Prince Czartoryiski donnerait :

1° Le nombre necessaire de Polonais pour l'imprimerie et les établissement d'éducation.

2° Les traductions Slaves des ouvrages élémentaires en manuscrit.

3° Les relations et l'influence qu'il possède déjà dans ce pays.

4° La direction des Polonais qui se rendront dans ce pays.

5° Le concours actif dans l'exécution de cette oeuvre.

у то море улива код Еноса, и која је пловна, на 40 сахата (што одговара миљи и четврт у Француској) од Цариграда. У овој вароши бораве вице-конзули готово свих европских сила.

Трново (Бугарска), некадашња престоница Бугарског краљевства. За ову варош везују се све националне традиције овог народа, сва историја Бугара. Она је у средишту Бугарске земље. Знатно је производа од свиле. Аустрија ову свилу извози себи и у Немачку. Земља је богата и плодна, и мада у Трнову поред десет хиљада муслимана има само осам хиљада шизматика Бугара, завод на овом месту био би од великог значаја.

Габрово (Бугарска), село од тридесет хиљада становника, које се неможе звати варош зато што ту нема муслиманског живља; све су Бугари. Ово село, које има своје базаре, пијаце и вашаре, назива се Мердевине Балкана зато што представља тачку кроз коју пролази сва трговина између области изнад Балкана и области испод овог планинског венца. Становништво је богато и врло склоно да тражи образовање, врло спремно да га прихвати. Захваљујући одсуству муслимана овде би се можда завод могао основати лакше него другде.

Филипополис, велика варош на Марици, и на главном путу за Немачку, густо насељена и са знатним бројем Бугара. У тој вароши с околином броји се седам хиљада катила које називају павликијанима. Филипополис припада Апостолској префектури Римске цркве у Софији, али су капућини из Пијемонта, који представљају црквени клер у овој префектури, пренели своју насеобину из Софије у Филипополис. Ако би се Света столица огласила љубоморне савете Аустрије, можда би било могуће постићи да се капуцини, непопуларни у овој земљи, замене лазаристима који би стекли наклоност ширећи образовање, а ако је то немогуће, постићи договор с капућинима да се у њиховој префектури створи образовни завод лазариста, а такође и милосрдних сестара.

Никополис или *Видин,* трговачке вароши, обе на Дунаву. Видин је насељенији и седиште је западно-бугарског паше, али је Никополис седиште друге апостолске префектуре Римске цркве и овде, као и у околини има неколико хиљада католика.

Русе (Бугарска), прилично важна варош, трговачка, на Дунаву, седиште источно-бугарског паше, кључ за ширење католицизма и утицај Француске у Молдо-Валахији.

Варна (Бугарска), лука на Црном мору, важна тачка за деловање на становништво доњег Подунавља.

Београд (Србија), данас седиште Владе ове земље. Овде постоји намера становништва да се оснује католичка црква, не због њихове склоности ка католицизму, јер су они ватрени шизматици, него због наклоности према Француској. У овој цркви требало би да служе лазаристи.

Нови Пазар у Старој Србији, који још није припојен Кнежевини Србији, а који остаје под непосредном турском доминацијом. У овој вароши борави вицеконзул или други конзуларни представник Енглеске.

Сеоца (Арнаутлук), велика трговачка варош на реци Бојани којом се лако повезује с Јадранским морем, и од кога је удаљена само 6 сахата. Ово је центар католичких Арнаута који се називају Геги, ратоборно становништво које Турској не плаћа ни данак ни порез, него војнички опслужује ову царевину. Овде је седиште једног католичког бискупа.

Сарајево или *Травник* (Босна), прва од свих вароши је стара престоница Босне и седиште католичког бискупа. Друга је данашњи славни град у коме борави босански везир. У овој вароши живи највећи део некадашњег племства, који Турци нису уништили зато што су постали муслимани.

Мостар (Херцеговина), главни град ове области. Одатле би се могло деловати у Црној Гори ако би се установили заводи лазариста и милосрдних сестара. Заводи лазариста морали би имати по 6 особа, три свештеника, два

брата за образовање и једног брата који служи. Међу ових шест особа треба да се нађу бар два Пољака која говоре словенске језике.

Заводи милосрдних сестара треба да броје три сестре, а међу њима једна Пољакиња која говори словенске језике. Образовни заводи треба да имају једног школског учитеља, једног помоћника или заменика и једног брата који служи.

Израчунати су прилични трошкови: словенска слова 30.000 ф; сваки завод лазариста, кирије, опрема, ствари неопходне заводу и једногодишње издржавање по заводу 10.000; дванаест завода 120.000; сваки завод сестара 3.000, дванаест завода 36.000; пут за особе које ће из Цариграда отићи на место одређења 20.000; сваки завод коштаће 4.500, тј. издржавање 3 особе годишње 2.500 по заводу, опрема 2.000; укупно 210.000.

Треба, дакле, имати капитал од 260.000 ф. али како ће заводи лазариста и милосрдних сестара имати своје издржавање за ширење вере, друштву би био потребан само капитал од 74.000 ф, па чак би активност могла да почне и са половином капитала зато што друштво не мора да исплати све трошкове одједном.

Друштво *треба* да се обавеже да: 1) скупи неопходан капитал; 2) постигне код владе смештај Пољака у школу у Руану; 3) постигне код владе бесплатан превоз на државним бродовима за оне који по том задатку путују на Исток; 4) добије на исти начин заштиту Порте за људе и заводе.

Њ. В. кнез Чартористки обезбедиће: 1) потребан број Пољака за штампарију и за образовне заводе; 2) словенске преводе основних дела, у рукопису; 3) везе и утицај које већ има у овом крају; 4) упућивање Пољака у овај крај; 5) активну помоћ за извршење овог посла".[13]

13 Архив Чарторисних, 5325, лист, 105-114; XVII/1185, 1520, 1773; Handelsman, *Czartoryski, Nicola Ier et la Question du Proche Orient*, Paris, 40-67; Krumka Šarova, *Les Bulgares dans la politique balkanique de L'emigration polonais (1842-1843)*, Bulgarien Historical Revienj (Sofia), 3, 1974, 25-52. О раду пољске емиграције у Бугарској, поред рада Шарове има и других радова, као што су: Кирил патриарх български, *Католическата пропаганда сред Българите през втората половина на XIX век. I (1859-1865)*, София 1962; Ванда Смоковска-Петрова, *Неофит Бозвели и българският църковен въпрос*, София 1964; Крумка Шарова, *Славянското дружество в Париж и неговият весник* „La Pologne" за балканските народи (1848-1849), Векове (София), 3, 1973, 6-18/; иста, *Българо-полска конференция за полската емиграция на Балканите през XIX в.* Исторически преглед (София), 3, 1974, 249-254; иста, *Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на XIX в.*, България и европейските страни през XIX и XX век, София 1975, 2, 46; Јежи Сковроник, *Михал Чайковски и българското национално движение (1841-1845)*, В чест на академика Димитър Косев, София 1874, 91-104; Николай Генцев, *Франция, католицизм в Ориента и в Българи през 40те-50-те години на XX в.*, България и европейските страни през XIX-XX век, София 1875, 48-64; Симеон Дамянов, *Френската политика на Балканите през 1848-1849 г.*, Болгариря и европеуските страни през XIX-XX век, София 1975, 65-83. У овим радовима је дата и друга литература. У београдском листу *Глас православља* од 7. октобра 1883, у рубрици „Вести из црквеног живота", јављао је да је у *Московском црквеном веснику*, објављено писмо учитеља Словенске гимназије у Солуну, упућено некаквом мисионару, јеромонаху, који је тамо живео. У том писму се истицало како у Македонији и Тесалији успевају папски мисионари.Они су у Солуну основали две гимназије, мушку и женску, у којима предају римокатолички калуђери. Папа им је дао 25.000 гроша а лазаристи су успели да преобрате становништво Пољонинског округа у римску веру, скоро 50.000 људи. Тако успева Пропаганда, користећи неслогу Бугара са Цариградском патријаршијом. Русија би требало да предузме мере противу ове опасности, иза које стоји „Швабо-Мађарија", која у својим рукама носи окове православним становницима словенског порекла.

Француска Колегија у Цариграду.

Преглед.

Од онога тренутка кад је Турција напојавајућисе појатицима запада, ступила на стазу садашње Цивилизације, дошло је у томе народу почувствовити неку нову потребу састојећасе у томе, да се тако уведу наставе сагласивајућасе с напредовањем просвештења и развијања душевне силе у Европи. Та потреба, јавно признана од свију у Цариграду налазећих лица, биће у најскорије савршена подмирена. Једна Колегија, заведена под руковањем Браћства Лазариста, и уређена на начин најбољи заведена Француске, поднеће сва средства к потребним наставленима; а у исто време присајединће свако јемствовање за неповредимост и благопријатност, које су толико нужне у једноме тога рода заведењу. Та Колегија лежеће у Бебеку у једноме од најлепших и најздравијих положаја Босфорских приобрежија, гдеје сва прилишћа која могу обећавати здравље и одржавају напредовање деце. У њу се примаће ученици од осме године узраста, и кроз савршено усштање, даће им се средства да постану полезни друштву и себи самима. Директор под. помагаће мирским и духовним Професорима носиће ову бригу о неображеноју духа и срца деце, која ту буду пиштена. Вероисповед извор сваке моралне снаге, биће основ усштања; душевништво пуно јевности и просвештења предаваће вероисповедне предписе и настојаваће да Ученицима у срца усели љубав к извршивању дужности.

Наставленје делитсе у три класе наука: Науке литературне - ученности - и Трговине.

Науке литературне садржаваће француски језик и грамматику, реторику, и философију, латински, грчески и садашни грчки, енглески, турски и словенски језик.

Науке ученности садржаваће: стару и садашњу Историју, Географију, и све части математике употребителне на трговину и главне потребе, као: подпуну численцу, Геометрију с њеним зналенима, и основну Алгебру; наследку основе Космографије (Астрономије) физике, земље, и јестествене Историје.

Науке Трговине садржаће: Краснописање, водење тевтера, законе трговине, и јасна и точно одређена појатија о Сврстајној индустрији (: радиности :).

Наставена у цртованью, музики и немачкоме језику предаваће се особитоме залтеваћу и трошку родитеља. За сво време трајања наука настојаваће се да се физическа снага деце развија разумним Употребленем разлишна Гимнастическа упражнавања.

Сваке године у свима класама држаће се по четири главна испита, Родители ће преко Директора бити извештавани о Количости сваког испита, у колико се то сваког поради њеове деце тиче.

Заведењу придат је и један лекар (Доктор) да у њему обитава. Рана за децу она је иста, која и за Директора и Професоре. Лица вешта и разумна имаће налог да потре и настојаваћу за сваким што се односи на здравље, чистоту и ургање деце. Довољан број служитеља удовлетвораваће свима потребама домаће службе.

Цена пензије је сто тридесет Талира на годину. Та пензија плаћаће се сваке три месеца напред. Набавлена артије, пера, мастила, књига и пр. и забава деце сачињаваће предмет уредног рачуна између Фамилије и Директора заведења. Родители који не би обитавали у Цариграду, ваља у истоме Граду да имаду једног Кореспондента, с којим ће се Заведење споразумевати.

Прибором и осталом нуждном гардеробом, одећом, постељом, и огревом ради трпезарије и грејања нуждном, Сваки Ученик при своме долазку, на начин у Заведењу постојећи, опхођаће се снабди..

Класе су отворене 1ª Октобра 1840.-

Оглас Француске колеџије у Цариграду 1840.

Исте године, 1840, упућен је писмени позив *Француске колеџије у Цариграду,* у коме се саопштавало да постоји „једна Колегија, заведена под руководство лазариста, и уређена на најбољих завођења Француске", која је у Бебеку на Босфору, и у којој предају духовни и мирски професори. У овој школи је предаван „славенски језик". Родитељи су плаћали за интернат и наставу годишње по 130 талира. Почетак рада био је оглашен за 1. октобар 1840. Овај позив био је написан на српскохрватском језику, ћирилицом и Вуковим правописом, а умножен је литографски, на једној страни листа вел. 40 x 26,8, док је сам текст био 27 x 20,3 см величине.[14] То је прва проба штампања у Цариграду ћирилицом на српскохрватском. Није познато да ли је ово имало какву везу са споменутим планом оснивања Словенског друштва.

Године 1840. у Цариграду је постигнут договор између апостолског викара, старешине лазариста и Француске амбасаде о координацији рада у спровођењу цивилизације-римокатолицизма у Турској, а идуће године амбасада је успела да добије берат за француско покровитељство над римокатолицима, па је ускоро оживела француска мисија на Истоку, а лазаристи су 1842. отворили римокатоличку школу за дечаке и девојчице. Све је ово било срачунато на ширење римокатолицизма у Турској, а испред тога и утицаја Француске.[15]

Према једном нацрту ноте из 1841, упућене у Рим, у вези с афером с бискупом Рафом Баришићем у Босни, истакнута је улога лазариста, који у Бугарској и другим словенским земљама раде на унији и ширења римокатолицизма.[16] Сачуван је и извештај о Србији из те године и једна белешка о њеним људима: Вукашину Радишићу, секретару српског капућехаја - представника у Цариграду, и Симеону Андрејевићу као сигурним, Исидору Стојановићу, проф. Лицеума, Вукашину Радошевцу, попечитељу просвештенија, Александру Околъском, Пољаку, учитељу француског језика, који је добар Словен, али не воли Русе, Тому Вучићу Перишићу, Авраму Петронијевићу.[17] У то Пољаци су хтели користити лазаристе, Французе и поменуте Србе. Чајковски је познавао Решид-пашу док је овај био турски амбасадор у Паризу с неким Србима, нарочито када је 1843. долазио у Београд с француским пасошем под именом Canot, да би помогао Србима у довођењу кнеза Александра Карађорђевића на престо, коме је издејствовао 500 дуката од богатог бега Хусеин-паше, бившег аге јањичара, помоћу кога је Махмуд II уништио ову бојну формацију.[18]

Пошто је Чајковски стигао у Цариград при крају лета 1841, ускоро је, уз помоћ драгомана Француског конзулата, успоставио везу с тамошњим лазаристима, нарочито с њиховим старешинама и апостолским префектом Лелеум,[19] који је у Цариграду у својству апостолског префекта мисије лазариста, са мгр Хилероом, француским свештеником и мисионаром на Левенту а од 1835. апо-

14 Архив Чарторисских, XVII/1522. - Коресподенција Бистшоновског.

15 Николай Генчев, *Франция, католицизмът в Ориента и в България през 40те-50те години на XI в.*, 52-53.

16 Архив Чарторисских, 5374, 387-400.

17 Исто, 5404, 10, 12-17.

18 Budziński, *Wspomnienia z mojego życia*, 353-360.

19 *Записки Михаила Чайковскаго (Садыкъ-Мехметъ Пащи)*, Русская Старина, 6, 1898, 874; Библиотека ПАН у Кракову, 2458, I, к. 15-18. - Mémoire sur l'Agence polonaise dans l'Epire Ottoman.

столским викаром у Цариграду, основао 1842. школу хришћанске браће за образовање омладине оба пола.[19a] Преко њега упознао се с представницима Француске амбасаде, чију је услугу касније често користио. Чајковски је своју акцију усаглашавао са интересима лазариста, а Чарторискн, који је имао намеру „ширити римокатолицизам међу Словенима ради сједињења са Православном црквом и одвајању их од Москве", помагао је лазаристима својим интервенцијама у Паризу и у Риму, када је то било потребно.[20] На тај начин нађени су и усаглашени интереси Пољака и лазариста у Турској, па су једни другима били од помоћи.

Још 27. децембра 1841. Чарторискн је покренуо питање заједничког насеља с лазаристима, које би помагао и акцију Васојевића, у кога се још надао,[21] а већ 5. фебруара 1842. споменуо је у писму да је намера лазариста да оснују насеље у Филипопољу, Нишу или Призрену, Травнику, Београду или Крагујевцу.[22] После тога, на предлог лазариста, Чајковски је примио од њих комад земље на азијској страни Босфора, у подножју планине Алем Дага, 30 км далеко од Цариграда, и у мају 1842. основао пољско насеље Адам Киот, тзв. Адампоље, садашње Полонезкиот, о коме је већ било речи, где су насељавани Пољаци емигранти.[23] На тај начин, Чајковски је помоћу лазариста могао ступити у широке односе, имати њихову заштиту и помоћ. Користећи њихову школу, штампарију и боравиште могао је да обавља и свој тајни рад који му је био поверио Чарторискн.[24] Други важан корак који је Чајковски учинио био је упознавање са Србима и босанским фратрима, тзв. фрањевцима, који су долазили у Цариград у везу с Баришићевом афером. Од првих је могао добити обавештења о догађајима у Србији, а од других о стању у Босни.[25] Он је једне и друге користио у свом раду. Фрањевцима је 1847. дао у Адампољу земљу за подизање цркве, куће и баште, пошто су служили у цркви у Адампољу, и да би их лакше могао упућивати на што тешњу сарадњу са Србима. Када су фрањевци подигли цркву, Чарторискн

19a) Dr Ludwik Biskupski, *L'Origin et l'historique de la representation officiel du Saint-Siège en Turquie (1204-1967)*, Istambul 1968, 72.

20 Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, 97. Нека писма Чајковског налазе се и под 5556. у Архиву Чарторискнх. Он је водио борбу за ослобођење Пољске и свој повратак у Украјину, и био је велики противник језуита (Marceli Handelsman, *Ukrainska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojna Krymska*, Warszawa 1937, 100-104).

21 Архив Чарторискнх, 54, 361-363, 425-428.

22 Исто, 181-184.

23 Исто, XVII/1185. - Адампоље 1842-1843; Fr. Rawita, *Michał Czajskowski (Sadyk Pasza)*, Petersburg 1901, 38; Paweł Ziołkowski, *Adampol (Polonezkioj). Osada polska w Azji Mniejszej*, Poznań 1929, 7-33 (то је исто на француском 1922); Franciszek Sokulski, *W kraju i nad Bosforem (1830-1880)*, Wrocław 1939, 42-66; Jerzy S. Łątka, *Polacy w Turcji*, Lublin 1980; исти, *Adampol-Polska wies nad Bosforem*, Kraków 1981.

24 Handelsman, *Adam Czartoryki*, II, 97. Чајковски се понекад изговарао истраживачким радом, тражењем старина у Турској, нарочито на Балкану, у вези са тим послом, који му је било дало Министарство просвете Француске, он је 1843. нашао један рукопис који се односио на српску и бугарску историју, и послао га је у Париз / *Зайиски Михаила Чайковскаіо (Садыкъ - Мехмедъ - Паши)*, Русская старина, 7, 198, 202; др Љубомир Дурковић - Јакшић, *О ликовима срйских и буіарских свейаца, ейископа, царева, краљева и краљица нађених у Буіарској 1843. і.*, Богословље (Београд) 1968, 67-72.

25 Сачуван је списак фрањеваца из 1843, из кога се види како су се који држали према акцији за ослобођење (АС.-ИГ 1843, 83).

им је послао икону и одежде. Први капелан у тој цркви био је Филип Пашалић, који је Пољацима говорио на српскохрватском језику.[26]

Пољаци су се у Паризу 1839. служили литографијом за умножавање.[27] Тим поводом је 24. септембра 1842. издато у Паризу *Објављение еѓзарха Стоилова хаци-Бојоѓлу еѓзарх од Ески-Заѓра.*[27a] Пошто је Чајковски ступио у сарадњу с лазаристима, покренуо је питање пропаганде, а тиме и штампарије. Зна се да су лазаристи већ јануара 1842. саветовали да се набаве руска и словенска слова за њихову штампарију.[28] Чајковски је 5. фебрауара 1842. јављао Чарториском да су лазаристи уверени у могућност рада међу Словенима у Филипопољу, Скадру и код фрањеваца у Босни, и желели су, ако би се могло и у Београду или у Крагујевцу, и то помоћу пољских мисионара, па су предлагали да Пољаци ступе у лазаристе и буду мисионари и учитељи у школама. Он је и 24. фебруара нагласио у писму Чарториском да лазаристи имају штампарију за коју би хтели уз његову помоћ, тј. Чарториског, да купе у Паризу пољска и руска слова, како би на тим језицима штампали најпре историјске списе, којима би могло додати „Мицкјевичеве лекције, ту стране, и преведене на словенске језике" и слале у словенске крајеве. Према тврђењу Пољака Александра Верешчињског, лазаристима се журило да оспособе штампарију, јер су се надали сигурном и материјалном добитку пошто су знали да су тада у велој Турској постојале само две штампарије, у Београду доста слаба, и једну при отоманском *Monittore-u*[29] Чајковски је већ 27. априла 1842. подсетио Чарториског на неколико његових писама у којима је говорио о штампарији. И старешина лазариста писао је Лелеу у Париз, јер је питање штампарије постајало све значајније. Вукашин Радишић, који је говорио да треба сви Словени да имају један језик и веру, обавештавао је Чајковског да ће он спремити рукопис о потреби уједињавања календара, о унији, о Пољској и

26 Архив Чарториског, XVII/1186, лист, 363-371, 1187-1188; Библиотека ПАН у Курнику крај Познања, 2458, II, к. 29-43, 48. 51; *Записки Михаила Чауковскаго (Садыкъ - Мехмед -Паши),* Русская старина, 7, 1898, 224-225; др Јосип Матасовић, *Фојничка регестра,* Споменик СКА, 67, 1930, 335; Budziński, *Wspomnienia z mojego życia,* I, 377-382. Проблем подржавања фрањеваца у борби, који су водили против бискупа Баришића, није обрађен како треба. За тај проблем има грађе и у Архиву Чарторијских (нарочито под бр. XVII (1186-1188), архивима у Бечу и Риму, као и Архиву Србије (ИГ 1843, 82. и други), а такође и у литератури, од које су најглавнији: *Записки Михаила Чауковскаго (Садыкъ-Мехмедъ-Паши),* Русскаъ Старина 1898, (Петерсбург) и др.; Juliusz Kijas, *Bośnia nieznana powieś Czajkowskigeo,* Pamiętnik słowiański (Wrocław), II, 1961, 160-173; Tugomir Alaupović, *Biskup fra Marian Šunjić,* Serafimski perivoj (Sarajevo) 1910; др Јосип Матасовић, *Фојичка регестра,* Споменик СКА, 69, 1930; dr Berislav Gavranović, *Uspostava katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine,* Beograd 1935; Adam Lewak, *Dzieje emigraciji polskiej w Turcji,* Warszawa 1935; dr Rastislav Drlić, *Prvi ilir Bosne fra Martin Nedić 1810-1895,* Сарајево 1940; др Драгослав Страњаковић, *Босански Фрањевци у Србији 1843-1844,* Правда (Београд) 27-30, IV 1940; исти, *Србија привлачно средиште Југословена,* Београд 1940. (из „Срп. књ. гласника"); *Spomenica kulturnog rada bosanskih franjevaca,* Glasnik hrvatskog zemaljskog muzeja (Гласник земаљског музеја), Sarajevo 1941; Marceli Handelman, Adam Czartoryski, Warszawa, II; Илија Кецмановић, *Баришићева афера,* Сарајево 1954; Berislav Gavranić, *Bosna i Hercegovina od 1853-1870. godine,* Sarajevo 1954; Vaclav Žaček, *Bosna u tajnim političkim izveštajima Františka Zacha iz Beograda (1843-1848),* Sarajevo 1976; Jerzy Skowronek, *Projekty i akcije polskiego ruchu narodowego wobec Bośni i Hercegoviny w HIH w.,* Pamiętnik słowiański (Wrocław) 1977. У тим радовима је и друга литература.

27 Архив Чарториских, XVII/5340, 75-77, 97-100.

27a) Исто, 5404, лист, 45-46. Сачуван је „Извънареденъ листъ на България 4. юни 1861", у коме се јавља о покретању овог листа и берату Јосифа Сокољског за патријарха, а у прилогу је берат (Архив Чарториских, XVII/2030).

28 Архив Чарториских, XVII/1185, лист, 29-34.

29 Исто, 5409, лист, 3355-357.

Мицкјевичу. И Симеон Андрејевић Игуманов се изјашњавао за сарадњу.[30] Радишић је био присталица Обреновића и сматрао је да Пољаци на Западу корисно раде за Словене, што сведочи и Мицкјевичева катедра, која је била установљена за све Словене. У то време и Чајковски је хтео да се Обреновићи одрже на власти, само је настојавао да их одвоји од Руса.[31] Због тога је помагао Радишићу да му Пољаци у Лондону литографски издаду 1842. брошуру *Сабор словенстава*, која је служила као нека врста прогласа упућеног Словенима о јединству. У њој су величани кнез Милош, Чарториски и Пољаци.[32] Лазаристи и Чајковски су тражили да Звјерковски набави српска слова у Београду, али им је он 19. августа 1842. одговорио да се у тамошњој Типографији не могу добити, јер их није хтео дати директор Типографије Василије Берар, Немац из Франфурта, коме се није могло веровати, па је предложио да се користе проста пољска са обичним француским; или да се направе према словима у српским књигама, и то само она слова којих нема у руској азбуци.[33]

Кароль Круљиковски 1839. је радио у пољској штампарији у Паризу, у којој је била и литографија.[34] Пошто је Чарториски, већ био ступио у сарадњу с лазаристима у Цариграду, средином 1842. одредио је Круљиковског да води њихову штампарију. У инструкцији, датој маја исте године, каже се да рад Круљиковског може бити користни Пољацима и лазаристима, који су имали и школу, па им је био потребан и наставник за историју Словена и добар штампар, који познаје неке словенске језике, пошто су намеравали да оснују штампарију, која би им служила као главно средство за пропаганду међу Словенима. Тада је Чарториски изражавао наду да ће се основати насеље и школа у Филипопољу, и то по угледу на школу у Бебеку, па је предложио да Круљиковски води штампарију лазариста, коју су имали да му предаду управу штампарије у којој су биле две

30 Исто, 5486, лист, 39-45, 61, 167-169; XVII/1185, лист. 61-66. У Смирни је основана бугарска штампарија 1840. за потребе Библијског друштва, а у Цариграду су се 1843. штампале бугарске књиге, док је од 1848. излазио лист *Цариградски весник* у штампарији коју су Руси помагали, и овај је лист сматран њиховим органом (Маньо Стоянов, *Българско възрожденска книжнина*, София 1957, 509-510; Кирил патриарх бугарски, *Католическата пропаганда сред България*, 45, 100-101. У Архиву Чарториских забележио сам следећу белешку: „Бугарске новине (Новинна българска) Цариград 1846/47. Два пут недељно, на бугарском и „илирском" језику, 5-6 бројева (нема податка о излажењу овог листа)" али сам омашком изоставио уписати сигнатуру, и у више наврата нисам могао то наћи, када сам желио да о томе сазнам нешто више.

31 Године 1837. објављен је у Паризу позитиван чланак о Србији и кнезу Милошу, коме се приписују успеси и унапређења ове земље. По свој прилици писао га је Чајковски, мада у презимену аутора има нечега што би означавало друго лице, или је због једног словног знака погрешно сложеног у штампарији место Чајковски испало Црајковски (Michel Czaykowski, *La Servie et la prince Milosch*, Revui du Nord (Paris), 5, 1835, 233-242. То је заиста могао да напише Чајковски, јер је две године касније написао и роман, којим је доказао да је познавао прилике у дунавским кнежевинама (Michel Czaykowski, *Kirdzali. Powieść naddunajska*, Рагуź 1939). Поред познатих његових дела, треба знати да је оставио у рукопису роман *Бошња*, који је датиран 14/31. маја 1871, а који је пронађен после другог светског рата у Универзитетској библиотеци у Варшави, у коме се говори о збивањима у Турској од 1834. до 1851. нарочито у Босни око Бихаћа (Милирад Живанчевић, *Непознати роман Чајковског о Босни*, Летопис Матице српске, 387, 1961, 480-482).

32 Архив Чарторијских, XVII/1522; 5325, лист, 193-234; 5410, лист, 501-508; Љубомир Дурковић-Јакшић, *О Српској књизи коју су Пољаци штампали у Лондону 1842. „новосвесло - венским правописом"*, Вуков зборник 1966, 329-277 (О Радишићу види још *Братство* (Београд) 1887, 42); Сербске новине (Београд) 18. I 1841. У Енглеској била је пољска колонија емиграната, која је 1834. имала 500 чланова (Ludwik Zieliński, *Emigracja polska w Anglii w latach 1831-1866*. Gdańsk 1964, 115).

33 Архив Чарториских, 5410, лист, 681-683.

34 Исто, XVII/1553. - Коресподенција К. Круљиковског 1839-1857; *Polski słownik biograficzny*, XV, 372-374.

пресе и потребна количина слова, да лазаристи набаве словенска слова и турска слова и обезбеде му издржавање код њих, а приход од штампарије да буде њихова својина. Према овој инструкцији, штампарија је имала да служи пропаганди лазариста и Пољацима на целом Истоку, нарочито међу Словенима. Ова акција била је уперена и против утицаја Русије у Србији, где је требало деловати издавањем новина. Зато је предвиђено да се помогне кнез Милош да би се одржао у борби против Русије. Том приликом истицано је да се може из Србије деловати и на Словене у Аустрији, у Босни и међу Бугарима, истичући код Срба њихову историску предност. *У Србији је требало радити на помирењу с Римом.* Помагање те потребе сматрано је најглавнијим задатком, јер се мислило да је то најбољи начин да се Русија одбије с Балкана и даде предност Пољацима. Било је предвиђено коришћење школа у Бебеку и Филипопољу, ако се и овде отвори, али о њима је требало говорити врло опрезно. Сваки ученик Словен, ако не буде наклоњен римокатолицизму, или му не буде противан, лакше би схватио да је Пољска једина застава која повезује и независност тих народа. На крају је констатовано да би омладина, која би изашла из тих школа, служила и пољским интересима.[35]

Чајковски је већ 26. јануара 1842. писао Чарториском да је с лазаристима направио пројекат о штампарији, да припрема писмени уговор, и обећавао је да ће га донети са собом кад дође у Париз. Овом приликом изразио је наду да ће наћи аматера за ову ствар која је веома важна, јер ће се с њом моћи утицати на Словене. После тога Чајковски је отпутовао у Париз.[36] Према забелешкама, направљеним на основу Чајковских извештаја од 31. децембра 1842, види се да је Валери Вјељогловски учио словенски језик за рад у штампарији, да Круљиковски није ништа учинио за њу и да је било припремљено словенских рукописа за штампу, а од 31. јануара 1843. да је требало молити Министарство просвете Француске да упути књиге „публичној библиотеци" у Србији и у Цариград, и елементарне српске и бугарске граматике и буквареза Словене.[37] Међутим, посао са лазаристима није ишао тако лако. Чајковски је из Цариграда 5/17. септембра 1843. јавио Чарториском како се није надао да ће он, Чарториски, имати толико невоље с лазаристима, јер то што су они чинили није ни римокатолицизам, већ трговина, па је 16/28. октобра исте године јављао да су с лазаристима поремећени односи, али се надао да ће се поправити.[38]

О потреби штампарије у Цариграду сведочи и случај штамања *Службеника малог*. Архиђакон Јован Димитријевић из Охрида, „попечитељ при Патријаршији у Цариграду", молио је крајем 1844. Србију да му се у 1.600 примерака штампа ова књига, за шта је платио 2.000 гроша, па је књига и објављена крајем те године.[39]

И Срби су нешто мало касније, 1846, намеравали да оснују штампарију у Цариграду. Константин Николајевић, секретар српског капућехаје у Цариграду, у писму од 30. августа 1847, подсетио је Матију Бана на прошлогодишњи разговор о потреби покретања у Цариграду једног листа на српскохрватском језику. Он је Бану саопштио да је добио дозволу за покретање листа и питао га је кога би узео за редактора, да ли би се у Типографији у Београду могла набавити српска

35 Архив Чартористих, XVII/1227, инструкција дата К. Круљиковском, има две копије с датумима 21. и 30. V 1842.

36 Исто, 5486, лист, 163-165.

37 Исто, XVII/1228.

38 Исто, 5426, лист, 273-275, 443-445.

39 АС.-МП 1843, Протокол бр. 1664.

39а) Архив Историјског института Србије. Заоставштина Матије Бана. - Кореспонденција К. Николајевића.

слова. Бан му је одговорио 6. новембра 1847. И он је подсетио на поменути заједнички разговор у Београду, на „познатом месту", о корисности таквог листа у Цариграду, из кога би се могло утицати на Јужне Словене, јер у њему живе многи Бугари, Босанци, Далматинци и Македонци, и налазе се ту и Руси и Пољаци. Зато је, по мишљењу Бана, била потреба да се из тога средишта опрезно распростире ослободилачка идеја, тако да се не би изазвало подозрење код Турака. Осим тога, Бан му је нагласио да је идеју о покретању листа одобравао и Илија Гарашанин, и предложио му је за редактора Драгутина Голуба, професора Трговачке школе, под условом да се с Владом у Београду реши питање његовог стажа и плате, а један слагач да је пристао да иде у Цариград за плату од 400 гроша. На крају је Бан напоменуо да ће се о програму самог листа разговарати други пут.[39a]

Пошто је сазнао о одласку Лишчињског из Србије, Чартористи је крајем 1841. одредио Људвика Звјерковског да иде у Београд.[40] Он је још 6/18. фебруара 1842. известио Чартористког како су лазаристи мислили да Звјерковски иде у Молдавију и Влашку у својству агента њихове школе у Бебеку. Ускоро, 15/27. фебрура, саопштавао је да лазаристи намеравају увести у ову школу и учење језика, да примају децу разних народа и да приме Пољака, кога би Чартористи препоручио, који би био надзорник школе, а после би се установила римокатоличка мисија. Са оваквим намерама лазариста слагао се и Чартористи. И заиста је у априлу 1842. кренуо у Букурешт с француским пасошем, под именом Луи Л Нуар (Luis Le Noir), као придодан француском грофу др Сивраку (Sivrac), са задатком да овом даје обавештење о Словенима у Европи, посебно о Пољацима и утицају Чартористког, итд. На том путу, Звјерковски стигао у Београд, где се приказивао као Француз, учитељ француског језика, знајући мало и руски. Он је тамо стигао по одлуци лазариста и у њихово име, и имао је задатак да води званичну преписку с њиховим старешинама Лелеумом, а у име Пољака тајну с Чартористким.[41] Тада су Звјерковског издржавали у Београду лазаристи, и њима је писао да није хтео предавати француски, иако му је нуђено место за 600 пјаста. Међутим зна се да је јула 1842. поднео молбу Попечитељу просвешћенија, у којој је молио да му се дозволи да води „приватну класу француског језика", јер су му нека лица изјавила да желе учити тај језик, а и сам је хтео, како је то назначио, да научи српскохрватски. Његова молба с препоруком упућена је кнезу Александру Карађорђевићу, али после тога није донето никакво коначно решење.[42] Француски конзул у Београду није Звјерковском давао дозвољну подршку и заштиту, па се жалио на њега и тражио је од Чајковског пасош за боравак да не буде зависан од Француза. Он тада није имао пуномоћије од Чартористког да може деловати у његово име и стално се прибојавао да га открију као Пољака, јер га је, како је то писао, Чајковском, откуцавао драгоман српског капућаје у Цариграду.[43]

Од доласка Звјерковског у Београд било је 1842-1843. покушаја да се пронађе наводно потребна подизања римокатоличке у томе граду. Узимало се у обзир, као доказ за то, да је Француска заштитница римокатолика у Турској, да

---

40 Stanisław Łukasik, *Relaţiunile lui Mihail Czaykowski-Sadyk Paşa cu Românii*, Revista Istorikâ Românâ (Bzkureşti), 2/2-3, 1932, 241-243.

41 Архив Чартористких, 5486, лист, 51-57; Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, 99-100; Budziński, *Wspomnienia z mojego życia*, I, 358.

42 АС.-МП 1842, V, 1845.

43 Архив Чартористких, 5411, лист, 665-668, 667-680, 735-789, 877.

има свој конзулат у Београду, и да има у Босни римокатолика.[44] И сам Чартористи је јануара 1843. саветовао да се у Београду подигне црква за римокатолике, којом би управљали француски мисионари.[45] Његов агент, Фрања Зах је пре поласка у Београд 1843. предлагао Чартористом *да Француска утиче на Србе како би пристали на уједињење цркава, и да се у Београду подигне римокатоличка црква*, да тамо служе милосрдне сестре под заштитом Француске, образовање да буде у рукама свештенства и да Српска влада мора имати план за образовање, како не би Русија утицала на њихово православље. Он је тада сматрао да би у тој француској акцији и Чартористи могао одиграти велику улогу. Али, Зах се брзо уверио у Београду, како је јављао у извештају 25. децембра/6. јануара 1844, да у Србији нема римокатолика, а у Бугарској да има само мало.[46] Иза тога крила се политика, а не потреба верника, јер у Србији тада није било римокатолика Срба, сем у Београду неколико дошљака других народности и особља француског и аустријског конзулата, који су ишли у Земун на мису. И поред тога, то питање је дуго и после било на дневном реду, јер су га потезали политички интереси са стране који су били уперени против словенског православља, а поготово Србије.[47]

Чајковски је доста помогао лазаристима у организовању економске школе у Бебеку, а лазаристи су очекивали велики прилив ђака, па су зато средином 1842. тражили да Пољак предаје историју Турске и народа који су живели у њој, под условом да се не истиче у насловима историја Словена, па чак и Пољака.[48] Према тврђењу Александра Верешчињског у писму Чартористом од 14/26. априла 1842, који је био дошао у Цариград да отвори трговачку радњу, словенска деца радо су долазила у школу лазариста.[49] *Из Србије деца нису долазила.* Звјерковски је у *Додатку Српских новина* 13/25. јуна 1842. објавио пуни текст позива за упис *Француске колеџије у Цариграду*, који је 1840. био умножен литографијом, сем што је изменио датум уписа, тј. место 1. октобра 1840, дао је 1. октобра 1842. и у напомени је позвао родитеље да му се јаве за ближа обавештења на стан код гостионичара Паридона Петреона Хамбургера.[50] Да српска деца

44 Исто, XVII/1185, лист, 315; 5404, лист, 81-94.

45 Исто, 5404, лист, 94; Marceli Handelsman, *La Question d'Orient et la politique yougoslave du prince Czartoryski après 1840*, Séance et travaux de l'Académie des sciences morales et politique (Paris), Novembre-Décembre 1929, 21.

46 Архив Чарторисках, 5390, лист, 9-18, 20-25, 187; 5410, лист, 692.

47 Budzinski, *Wspomienia z mojego zycia, II*, 113-116; *Записки архимандрита Владимира Терлецкого бывшаго уніатскаго миссионара 1808-1858*, Рускаъ старина, 9, 1889, 559-562; 10, 1891, 383-385; dr Ljubomir Durković-Jakšić, *Austrija i pitanje jurizdikacije nad rimokatolicima u Kneževini Srbiji 1851-1860*, Историјски гласник (Београд), 2, 1956, 44-56; исти, *Рад Хиландита Терлецког на унији и Југославени*, Историјски гласник, 1-2, 1976, 107-130; Milorad Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 6, 1970-1971, 397-413; Ђорђе Митровић, *Једно непознато писмо бискупу Ј. Ј. Штросмајеру у збирци архивалија Историјског музеја Србије*. Зборник Историјског музеја Србије (Београд) 1973, 85-94. Познато је да је у инструкцији датој 17. јануара 1848. Људевиту Орпишевском, агенту Чартористом код папе, наглашено да Чартористи мисли да би увођењем литургије код римокатолика у Босни на народном језику имало велики утицај на православне у тој земљи (Marceli Handelsman, *Rok 1848. we Wtoszech i polityka ks. Adama Czartoryskiego*, Kraków 1936, 66). Те године и Мицкиевич желео је да му Терлецки у Легиону служи као капелан, а доцније је с њим одржавао везу и долазио у Паризу код њега на богослужење за унијате, јер је Мицкјевич са Жељеским подржавао акцију за уједињење цркве, али само под вођством Римокатоличке цркве (Władysaw Mickiewicz, *Życie Adama Mickiewicza*, *Poznan* 1895, IV, 151, 293, 300-301, XXXVII-XXXVIII).

48 Архив Чарторјуских, 5486, лист, 59-65.

49 Исто, 5409, лист, 205, 241-244, 355-357; 5410, лист, 713-718.

50 АС.-МИД, Протокол 1842, I, IV, 120.

нису шиљана у школу лазариста има доказа. Тадашњи српски капућехаја у Цариграду Алекса Симић известио је 10/22. септембра 1843. Попечитељство иностраних дела да школа у Бебеку на језику француском издржава француска влада, с циљем да помогне млађе људе који желе доцније студирати на високим школама, да иста школа стоји под управом лазариста, на које православни не гледају добро, јер подозревају да су језуити, а Руси их мрзе, и да га је претходне године директор школе наговарао да дејствује код Српске владе да шаље децу о свом трошку. О томе Симић није раније писао, јер би Руси због слања деце подозревали Србе да симпатизирају Французе. Пошто је Попечитељство иностраних дела примило овај извештај, решило је 16. октобра да га спроведе Попечитељству просвештенија, с напоменом да не прима ничије молбе за ову школу, о којој се „разнео глас" био у Београду, јер се српска деца из горе наведених разлога не могу слати на васпитање у школу у Бебку.[51]

3. Покушај увођења уније уз помоћ Фрање Заха

Људевит Звјерковски је 1842-1843. деловао у Београду за време тамошње политичке кризе која је настала због промене на престолу, и имао је задатак да помаже уставобранитељима и кнезу Александру Карађорђевићу, али на крају је сам напустио тај задатак и вратио се у Цариград. За време те кризе, Чартористи је у јануару 1843. упутио Српској влади писмене савете, тзв. „Савети шта треба Србија да ради", у којима, поред осталог препоручивао је да се посвети што више пажње свештенству, да би национално и просвећено свештенство било велика гаранција за садашњост и будућност Србије, и да се зато мора помагати његовом школовању и на одговорним местима бирати најспособније људе.

Помажући и штитећи своју националну цркву, у наставку тих Савета Чартористи је предлагао да Влада Србије треба показати толеранцију према другим вероисповестима, како би стекла поверење код свих земаља, *а Француској да омогући штитити римокатолике,* и на тај начин да се користи и њена, по потреби, интервенција, као заштитница римокатолика у Турској.

Поред овог, Чартористи је нагласио да „Србија треба направити план спољне политике за будућност. Она треба да настоји, да се повећа ако неће да изгуби своје постојање у сред догађаја који прете Турској Империји".[52]

Поред слања ових „Савета", Чартористи је 1843. решио да у Београд установи политичку агенцију, као филијалу оне у Цариграду, и за свога представника у њој је послао Чеха Франтишека Заха (код нас познат као Фрања Зах), који је пред одлазак на опредељену дужност поднео Чаторискому исцрпан план свога рада у Србији, према своме виђењу, у коме је сматрао да Срби морају одвојити цркву од Цариградске патријаршије, и да на челу ње доведу црногорског владику Петра II Петровића Његоша. Осим тога, морају просвету препустити свештенству, које ће развијати национално васпитање, јер „свештеник је природан народни учитељ који ће помоћу религије народ учинити добрим и пуним врлина делима".[53]

51 Исто, Протокол 1843, I, под бр. 1336; МП 1843, VI, 483.

52 Handelsman, *La Question d'Orient et la politique yougoslave du prince Czartoryski après 1840,* Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques (Paris), Novembre-Décembre 1929, 17-26.

53 Исти, 36-37.

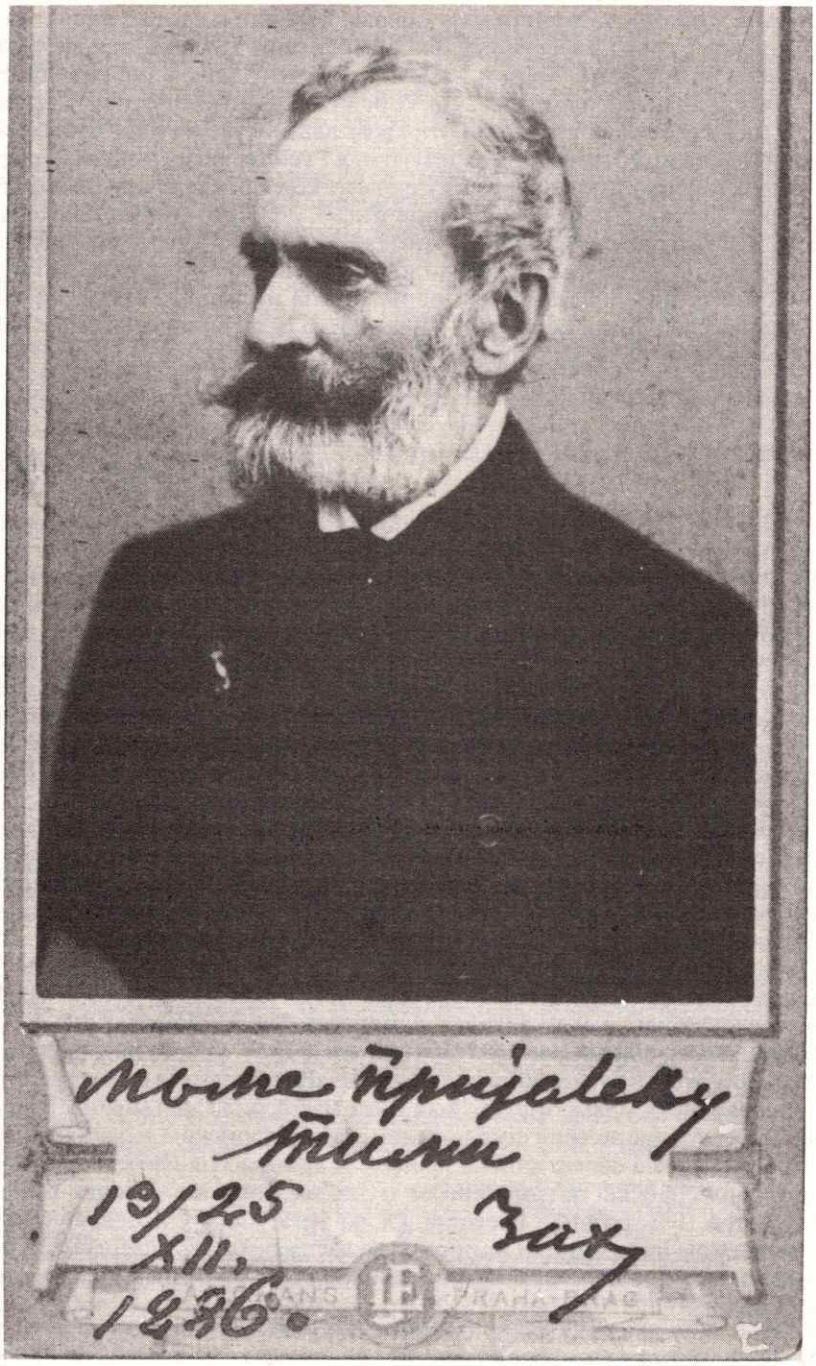

Српски генерал Фрања Зах као пензионер

Зах је дошао у Србију априла 1843, а већ у првој половини идуће године, по савету Чартористког, написао је план *Славенске политике Србије* и предао га Илији Гарашанину, попечитељу унутрашњи дела. Он је тај план писао на основу упознавања тадашњи прилика у земљи, онога што су му саопштавали појединци и договора са Стјепаном Царем, кога је зато са своје стране био овластио Људевит Гај, како би нашли начин за заједнички рад Срби и Хрвати на ослобођењу и уједињењу, односно о томе како Србија треба да води своју унутрашњу и спољну политику како би се остварио постављени крајњи циљ ослобођење и уједињење Јужних Словена. Уствари тај план је имао да буде онај који је Чартористки предлагао да за себе уради Србија.[54]

У Заховом плану, који се тако може и назвати, изражена су ова стремљења основна: 1)српско-хрватско и 2) југословенско-чешко, оба настала на основу онога како је ко схваћао борбу за ослобођење, тј. како су схватали *турски Словени*, како *аустријски Словени*, односно они што су тада били под Турском и они што су били под Аустријом, и на основу тога како су се формирала два схватања о циљу борбе за ослобођење. Јер, док су се тако звани турски Словени борили да протерају Турке са њихове земље и обнове своју стару државу, дотле су се аустријски Словени, углавном борили за неке привилегије или аустономије у Аустрији. Дух овог другог схватања нашао је место и у Заховом плану.

Кад је Зах дао свој план Илији Гарашанину овај га је проучио и наново прерадио, прилагодивши га ондашњој потреби своје отаџбине, пошто је добро знао с ким Србија има посла и колико се на кога може поуздати у вођењу земље, а што је најглавније нико у Србији није тако знао у то време којим путем треба млада држава да иде. Он је свој план при крају 1844. завршио, на тај начин што га је прилагодио на *реалне интересе* отаџбине, назвавши га *Политика Србије*, који је у јавности познат као „Начертаније".[55] Оригинал Заховог плана је сачуван[56] и објављен је 1939. године,[57] Гарашанинов оригинал није пронађен, али први пут објављен 1906. године,[58] и постоје два његова преписа из ранијег периода.[59] *Гарашанин је писао своју верзију плана: радиће се оно што се може, а оно што се тада није могло то је остављао у задатак за доцније време.* Писао је по Његошевој логици: „што може бива, што не може биће".

И у Заховом и у Гарашаниновом плану говори се о питању слободе вероисповести, нарочито *православне* и *римокатоличке:*

а) У тексту где се говори какву политику Србија треба да води према Босни, Херцеговини, Црној Гори и Северној Албанији, у Заховом плану је предлагано:

„Само онда када се римокатолички и православни Бошњаци међусобом о својој народној политици разумели и сложили буду, може тек бити реч о успјеху произведењу ове политике.

Главне основе политике њихове, обадвема частима предложити је дужност и задатак Србије, јер она при овом дјелу са важношћу поступати може, на које јој дипломатички препознато биће њено и дугољетно искуство пуно право даје. Као један од ови главних основа назначавамо ми: Начело пуне вјеро-

54 Народна библиотека у Београду, Р. 559/15.

55 О „Начетанију" је много писано. На недавном симпозијуму у Српској академији наука и уметности 1987. поднео сам и сам рад о настанку тога документа, где сам навео литературу. Чека се објављивање.

56 АС.-ИГ - 123.

57 Споменик СКА, 91, 1939, 19-40.

58 Дело (Београд) 1906, 331-336.

59 Народна библиотека, Р. 163. и Р. 343/III-а.

Велики српски државник Илија Гарашанин

законске слободе. Ово начело заиста ће свима христијанима, а може бити и неким муамеданским, задовољити и допасти се".

Гарашанин је то исто, али мало и друкчије, исложио у свом плану. Ево што је написао:

„Треба на то ићи да се два народа, источни и римокатолички, међусобно о својој народној политици разумеду и сложе, јер само тако може се са добрим успехом сва политика следовати.

Србије је дужност да главне основе ове политике обадвема частима народа ондашњих предложи, јер она у овом делу може са важношћу поступити и које она по праву дипломатически признати и по млогогодишњем искуству чинити је дужна. Један од главних основа назначава се: Начело пуне верозаконске победе. Ово начело мораће се свима христијанима, а ко зна да по времену и неком мухамеданцима, допасти се мора и задовољиће се".[60]

б) О најбољем начину на приближавању и утицају Србије на Босну, Зах је предлагао:

„Као особито средство, од највеће вредности, које би за побуђење и ојачање народног чувства код свију Бошњака врло много учинити могло, означавано ми уводење типографије у Босни, које се већ дјело привести наумило и предуготовљава. У рукама просвећени и ватрено-родољубиви босанских фрањцишкански фратера, по свој прилици, тако ће ова типографија дејствовати, да ћеду они најпре једну католичку молитвену књигу и песме дуовне штампати. После тога, ако не исто тако молитвену књигу за источне христијане, а оно бар сбирку народни пјесама, које би на једној страни са латинским, а на другој са кирилским писмима штампана била. После тога, могла би се, као трећи степен, штампати кратка и обштенародна историја Босне, у којој не би се смела изоставити слава и име о њеки к муамеданској вјери прошавши Бошњака. Наравно се предпоставља, и само се разуме, да би ова историја морала бити списана у духу славенске народности и сасавим у духу народног јединства Срба и Бошњака. Чрез штампање ови, и овим подобни патриотски дјела, о слободи (еманципира) се Босна од уплива аустрискога и обрати се земља ова више к Сербији. На исти начин би заједно и Далматинци и Хорвати добили у руке дијела, који штампања је у Аустрији немогуће, одкуда би следовало тешње скопчање земље са Србијом и Босном. Са оваким књигама заиста би се могло и на муамеданске Бошњаке удјествовати, јер и они језик разумеју, докле би им се бар предчитати могле. Ко зна не би ли се управо овим средством гдјекоја муамеданско-босанска фамилија опет за отечество своје и вјеру христијанску задобиле.

Но, да би и Сербија, при употребију ове типографије, важно и ријешитељсно торговати могла, треба да и она њено заведење подпомогне. Ми мислимо то би се најбоље на сљедећи начин учинити дало: Нека Сербија на свој трошак у тој тимографији дјела штампа дâ, која ће се у народу у Босни раширити, или нека подпомаже трошком прибављање за типографију нужног материјала".

С обзиром на однос према Аустрији и материјалним могућностима, Гарашанин је по овом питању реалније сагледао у свом плану. Према њему, „да би се народи католически вероисповедања од Аустрије и њеног уплива одвратили и Србији већма приљубили, нужно је на то особито вниманије обраћати. Ово би се најбоље постићи могло посредством фратера ондашњих, између којих најглавније требало би да идеју сједињења Босне Србији задобити. У овој цељи нужно би било наредити да се по гди која књига молитвена и песме духовне у

60 Споменик СКА, 91, 1939, 87.

београдској типографији штампају. После тога и молитвене књиге за православне христијане, збирка народних песама, која би на једној страни са латиницом, а на другој са кирилским писменима штампана била. Осим тога, могла би се као трећи степен штампати кратка и општа народна историја Босне у којој не би се смела изоставити слова и имена неких к мухамеданској вери прешавши Бошњака.

По себи се претпоставља да би ова историја морала бити списана у духу словенске народности, и сасвим у духу народњег јединства Срба и Бошњака. Чрез штампања ових и овим подобних патриотских дјела, као и чрез остала нужна дјејствија, која би требало разумно определити и набљудавати, ослободила би се Босна од уплива аустријског и обратила би се ова земља више Србији. На овај начин би уједно Далмација и добила у руке дела, којих штампање је у Аустрији немогуће, и тим би се слеђовало тешње скопчање ових земаља са Србијом и Босном. На ово дело треба особито вниманије обратити и историју о којој је горе реч дати написати чрез човека врло способног и дубоко проникавајучег."[61]

в) И Зах и Гарашанин су доиста ценили рад босанских фрањеваца, па их је требало придобити. Зах је о томе писао:

„На источној вјероисповједанији Бошњака већи уплив неће бити за Сербију тежак задатак. Више предострожности и вниманија тога изискује то, да се католички Бошњаци задобију. На челу ови стоје франћишкански фратри. На срећу је Хорватска, овоме сасвим народном раду дала, не без собственог поштовања, начин мишљења, који њи Сербији привржени чини. Сербија треба сад сама мало да дода, и сасвим ће и за себе придобити. Поред подпоре за оснивање горе поменуте типографије, врло би добро и савјестно било, једног од ови босански фратара при Београдском лицеуму као професора латинског језика и старе класическе историје наместити. Чрез то ступили би Срби у неки савез са католичким Бошњацима, дали би им очевидно доказатељство толеранције или вјерозаконске братске слоге, и имали би посредственике у својим рукама. Као католички свештеник могао би се овај трудити о утемељењу католичке капеле за овде живеће католике трговце, и могао би се у том послу обратити најпре на француског конзула. Ово би дело француском владању повод и прилику ствар ту, ако не са искључење а оно бар са надвишењем Аустрије, свршити, и тако би Српско правитељство, премда би се при том послу само страдатеља (старателно) владало, да не би вјерозакоње предсудске увредило, у ближе отношење према Француској ступило".

Гарашанин је ово саставио на свој начин:

„На источној вероисповеданија Бошњака већи уплив имати неће бити за Србију тежак задатак. Више предострожности и вниманија на против тога изискује то, да се католички Бошњаци задобију. На челу ових стоје фрањевци фратери. Пред горе споменутог штампања књига, не би ли добро и совјетно било да се један од ових фратера босанских при Београдском лицеуму као професор латинског језика и још какве науке поставити? Овај професор могао би служити као представник између Србије и католика у Босни, јер с тим би ми прво повјеритељан корак учинили и стим дали би на доказатељство толеранције. *Зар не би могао овај фратер установити једну католичку капелу за овде живеће католике, с чим би се избеiло подизање капеле под уплuвом аустријским, које ће раније и доцније слеђовати морати? Ову капелу могли би ставити под покровитељство овде станујућеi конзулата Француске?* [62]

61 Исто, 89.

62 Исто, 91-92. Подвлачење у тексту је моје.

Гај, преко два своја човека, Хркаловића и Цара, и Заха, *без материјалних средстава и Хрватске у име које је говорио*,[63] покушао је да Србију ушени нудећи јој сарадњу Хрватске и Босне, а тим што би то Србија *олакшала* ту сарадњу, нпр. улагала би у штампарију, *закључила савез са Хрватском*, као да је то била *суверена држава*, и да код себе *уведе латиницу*. Ево како је то Зах, у свом плану формулисао:

„Босна брани Хрватску и Србију с леђа, ако би се ови против Беча и Цариграда окренути морали. Чрез католичке христијане Босне стоји у тесном сојузу са Хрватском, а чрез источне христијане опет сојуз са Србијом [. . .].

Зато Илири и њихов вођа [Гај] желе:

1-0. Раширење образа Александра [кнеза Карађорђевића], но у српско-народном оделу, а не туђој униформи представљеног; и с подписом кирилским и хорватско-латинским писменима [. . .].

2-0. Хорвати и њихови славјани сусједи служе се са латинским писменима, но језик књижевни од дана на дан *све више бива српски*. Србија треба да ову литературу све већма уважи, а читање ови књига особито чрез то олакша, да се у школама покрај кирилске и ове хорватско-латинске азбука учи, и да букварима за школе народне и ова латинска азбука буде. Чрез то ће се већ у децу она мисао усадити, *да су Срби и Хорвати један и исти народ и да они један језик говоре, и да само двојака писмена пишу*. Макар да се ово средство из почетка само као књижевно сматра, опет ће мисао једноће и сједињење довести".[64]

Гарашанин у свој план није узео ништа од овога, јер је водио предострожљиву политику према Аустрији како јој не би сарадња са Словенима пала у очи.[65]

---

63 Словенофил Ф. В. Чижев, професор Универзитета у Петрограду, математичар и књижевник, посетио је 1843. Задар, Сплит, Дубровник и Котор, у 1844. боравио је у Трсту, Ровињу и Загребу, где је посетио Гаја и његове сараднике, према речима проф. Милорада Живанчевића, ту Чижов „упозна се с циљевима и догађајима илиризма који је, истина, имао максимални свесловенски програм, али више као девизу, док је у суштини био аустославизам, а као непосредни национални задатак прихватио југословенску оријентацију. Очигледно је да се то није могло свидети словенофилу Чижову, који у своме дневнику није скривао незадовољство и разочарање," па је зато и написао у своме дневнику следеће: „Все, что передо мною, очень неутешительно. Здес иллиризм исключает сербов, исключает всех других южных славян и приписывает себе средоточие славянско света (. . .). Вообще здесь видно, что-то напрямое. Они любят нас, русских, иначе и не встречали бы с радушием, но радушие, подмешанное западом (. . .). Вот вам и народность. Толкуют о народности, а куда ни обернись, все австрийское находшь . . . Нет, на это поколение нет никакой надежды ; будет ли, нет ли что-нибудь от следующего, а это сильно понемчено. Сколько языков: общественный - немецкий торговный тоже, церковный у и судебный (...). Славяне, везде славяне. У нас то же, что в Загребе. Все говоят о народности и ничево не делают; кто делает, тот заботитя о том, чтобы набить карман. Но таковы судбиы божии. А все это сильно грустно на меня подействовало (. . .). Нас приняли в Загребе ласкаво, за нами ухаживали, чего же более? Что же, как не славянство, сближало нас между собоу? Другая мысль - сила Австрии. Хорошо, что я поехал по этим краям, они мне много открыли. Граница вся теперь решительно австрийская, не по политическому разделению, а по духу. Все и говорит и думает по-австрийски. *Что им до славянства и до движения умов*? В этом отношении хвала и чест Гаю (. . .). *Как грустно мне видеть, что все што далеко, и сильно далеко, от того, что я предполагал*, а предполагал не только a priori, но судя по Далмации. Вот тебе и раз-скоро начинают *разрушаться понятия о близком* славянском оживлении" (Милорад Живанчевић, *Путешествије Ф. В. Чижева по југословенским земљама*, Зборник Матице српске за славистику, 29, 1985, 39-59).

64 Споменик СКА, 91, 1939, 92-93. Подвлачење у тексту је моје.

65 Споменик СКА, 91, 1939, 96-97.

Међутим, Гарашанин је омогућио да се у Београду у државној штампарији објави 1844. латиницом књига Гајевог пријатеља Богослава Шулека под насловом *Šta namjeravaju Iliri?*, којој су, у прилогу, дате упоредо ћирилска азбука и латинска абецеда, као и једна страница ћирилицом и латиницом из дела Доситеја Обрадовића. Те године, 1844, почело је и штампање у Београду илегалног листа *Branislav*, који је пребациван бродом Сава у Хрватску. Он је излазио 1844-1845, у 14 бројева, али га је аустријска цензура открила, па је морао престати да се појављује.[66]

Гај није испунио обећање дато Српској влади о штампању својих *Narodnih novina* и ћирилицом, мада је 1846, када је био у посети Србији и новчану помоћ добио, а идуће године и ћирилска слова за своју штампарију. Он то није могао, а дао је обећање, јер је долазио у Србију као поверљив достављач Метернихов, који је тада све унутрашње и спољне послове Аустрије држао у својим рукама. Томе и таквом Метерниху је Гај, по повратку из Београда, послао из Земуна опширан извештај о посети. И зато се и овде показао непостојаним сарадником, боље речено агентом Аустрије.[67]

Овде треба нагласити да је и Зах, као Чартористког повереник, покушао да у свој план унесе оно што је и Чартористи желео. Зна се до које се мере залагао Чартористи за завођење латинице у Србији, чиме би је приближио римокатолицизму. Кад је Јован Мариновић, по Гарашаниновом савету, посетио Чартористког у Паризу, писао је октобра 1847:

„Посетио сам ону особу, о којој смо један пут разговарали, и изјавио сам јој поздрав од ваше стране. Поздрав ваш, као што можете мислити примљен је с великим уважењем и задовољством. Затим смо имали разговор о стању и делима Србије", која сада не даје повода никаквим политичким препиркама. „Одједанпут, као што кажу Срби 'с неба па у ребра', примећено ми је, да би добро било *да ми примимо латинску азбуку, да је наша несавршена, и мало боља од хинске*, итд. Мени је то примјечаније, као што ћете лако веровати, учинило се врло непристојно, и зато сам и ја морао на њега, следујуће, одговорити:

„Сасвим напротив тога, ми се надамо да ће Срби католичког исповеданија примити нову азбуку, којом се већа част народа српског служи, и која у неким очима неразлучно сојузава са собом идеју наше народности, јер много је пријатније да мањи попусти већини, као што се то и у самом Загребу већ признаје; што да се знаменита већина за мањином поведе".[68]

4. Покушај Хиполита Терлецкоі да наметне 1848. унију у Србији и његова сарадња са бискупом Штросмајером

66 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Бранислав, Први југословенски илегални лист 1844-1845*, Београд 1968.

67 Исти, *Гајев покушај да издаје „Народне новине" и ћирилицом*, Историјски часопис (Београд), 4, 1952-1953, 95-127.

68 АС.-ИГ, 247; Дурковић-Јакшић, *Сарадња Југословена и Пољака 1848-1849. године*, Историјски часопис, 19, 1972, 193. Подвлачење у тексту је моје.

Проф. Милорад Екмечић објавио је значајну расправу под насловом *Покушај уједињавања хришћанских цркава 1848.* и *Јужни Словени.* [69] *И ја сам написао такође расправу о томе, у нади да ће она послужити и онима који се баве истраживањима Штросмајерове акције у Риму.*[70] *Овога пута у њему сам учинио исправке и допуне, у коме је главна личност описана и њен рад на унији* Хиполит Терлецки.

О Хиполиту Терлецком (1808-1889) највише се зна из мемоара Чајковског и Михала Бућињског, као и из кратке биографије коју је написао Људвик Јановски.[71] Терлецки се родио у Волињској губернији, која се налазила под руском влашћу. Био је из породице која је дала неколико унијатских бискупа, међу којима је био и чувени бискуп луцки и островски, Кирило Терлецки, који је највише радио на унији, јер је био учесник и организатор уније 1596. године.[72] Неки Терлецки остали су унијати, а неки су се вратили у православље, док су неки прешли у римокатоличанство и сматрали се Пољацима. Овим последњим припадали су родитељи Хиполита Терлецког, па је и он крштен у римокатоличкој цркви. Док је учио у Кшемјењецком лицеју, био је равнодушан према религији, али се ту и у Вилњу, на Универзитету, развио код њега пољски национализам.

За време пољског устанка 1830/1831. Терлецки је учествовао у коњичком одреду, у коме су били Чајковски и Бућињски. После овог неуспелог устанка склонио се у Кракову, где је завршио медицину и радио у тајним демократским организацијама,[73] Па је због тога 1836. морао напустити своју земљу и емигрирати преко Трста. Прво је боравио у Швајцарској, где је вршио функцију секретара Пољског савета, а затим је отишао у Француску, у којој је 1838. положио докторат из медицине, али се њом није могао бавити. У почетку је припадао демократској грани пољске емиграције, јер је био по схватању републиканац. Још 1844. био је члан демократског друштва у Паризу, које је помагало Пољаке,[74] а две године касније 4. октобра, налазио се у књизи уписа Литерарног друштва у Паризу.[75] Међутим, он се разишао и са демократима због идеологије. Када је био у Кракову, почео је да чита *Свето писмо;* доцније је напустио медицину, па се

---

69 Радови Филозофског факултета у Сарајеву, 6, 1970/1971, 393-413.

70 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Рад Хиполита Терлецког на унији и Југословени,* Историјски гласник (Београд), 1-2, 1976, 107-133.

71 *Записки архимандрита Владимира Терлецкого бывшого греко-уніатского миссионара 1808-1858,* Русскоя старина (Петерсбургъ), 7, 1889, 1-26; 9, 1889, 559-578; 6, 1891, 581-606; 10, 1891, 351-391; Червоная Рус 1890, бр. 12, 35, 36; *Записки Михаила Чайковскаго (Мехмедъ-Садыкъ Паши),* Русская старина, 9, 1898, 653-654; Michał Budzyński, *Wspomienia z mojego życia,* Poznań 1880, I, 344-349, II, 43-44, 112-116; Ludwik Janowski, *Słownik bio-bioggarficzny dawnego Uniwersytetu Wilenskiego,* Wilno 1939, *465.*

72 Срби су раније обавештени о унијаћењу у Пољској (Лътописъ Матице српске (Будим), 4, 1839, 67-70; Сербска пчела (Н. Сад) 1840, 146-153).

73 У Кракову се Терлецки оженио са веома лепом Аном, кћерком Хермана Шугта, проф грчке и латинске књижевности на Академији Јагељоњској, рођеној 1810, а досељеној тамо 1812. Знала је језике, музику и писала је песме. Умрла је 1835. на порођају, оставивши сина. Потписивала се Ана из Кракова (Słovianin (Lwów) 1837, 22-23, 122-123).

74 Dziennik Narodowy (Paryż) 17. VIII 1844.

75 Библиотека пољака у Паризу, папири Литерарног друштва, бр. 495.

предао проучавању религије. Због тога је отишао у Рим и тамо је наставио школовање код језуита. Године 1843. рукоположио се за свештеника и добио је степен доктора теологије.[76] Прво је био свештеник у једном манастиру. Са пољским калуђерима, који су тада били у Риму, основао је неку врсту калуђерског реда који је назван змартвихвстањци, за који су састављена и правила.[77]. Терлецки је био међу првом седморицом чланова оснивача.[78] Њега је нешто вукло православном обреду. Пошто није налазио разлику између обреда римокатоличког и православног у суштини, више је нагињао православљу. На ово је могло пресудно *да утиче схватање раније улоге његових предака у раду на унији у Пољској,* о чему је држао предавања у Риму. Зато је предложио да се калуђерски ред змартвихвстањци подели на два одељка: римокатолички и унијатски. Са овим се нису сложили остали чланови овога реда. То је био разлог да се Терлецки разиђе са њима, па је научио службу на црквенославенском језику за унијате и *отпочео је рад на унији, признавши папу за поглавара.*[79]

Пошто је Терлецки, како сам прича у својим мемоарима, завршио школовање и рукоположио се за свештеника, кренуо је из Беча, у намери да оде у Краков да би посетио сина. Тамо му нису дали да служи унијатску службу, зато је отишао преко Минхена у Париз. Године 1844. и 1845. путовао је по Француској као мисионар међу Пољацима. Радио је за сиромашне и инвалиде Пољаке. То је чинио у име друштва за доброчинство, под председништвом жене кнеза Чарторисског, и на тај начин приближио се овом Пољаку. Негде око 1845, или наредне године дошла је у Париз калуђерица Марина Мечисловскаја, која се представила као игуманија унијатског манастира у Минску. Она је причала о тамошњем прогону унијата, због чега је и сама морала побећи. После је из Париза отишла у Рим, где је причала то исто. Папа ју је примио под своје окриље, па је прешла у римокатоличку веру.

Када је папа Пије IX 1846. био изабран за папу, хтео је да измири све хришћане у Римокатоличкој цркви, па да се и уједини са православном. Ту папину жељу хтео је да искористи Терлецки, хтео је да оствари своју идеју: да подчини Православну цркву Римокатоличкој. Ради тога отишао је у Рим. Код папе је био примљен 23. новембра/5. децембра 1846. и том приликом изнео му свој план о унији.[80] Тада је тамо живела Зинаида Волковскаја, некадашња лепотица, код које су се раније решавала судбинска питања Европе јер је била прешла у римокатоличку вероисповест, али је и даље волела православно богослужење у цркви. Код ње су долазили многи мисионари, а одржавала је и добре односе са Пољацима. Код ње је Терлецки упознао бискупа Ликеа, Француза, који се био недавно вратио из Индије, где је радио као мисионар, и који је раније и папи предлагао да свуда буду народно свештеноство, ради чега је био дошао да и даље на томе ради. Ту је био присутан прокуратор римокатоличке мисије. На том сусрету договорено је да се оснује Источно друштво, чији би чланови радили на унији. Оно је имало половину чланова из Римокатоличке цркве, а половину из унијатске. Председник му је био кардаинал, који је руководио Пропагандом (Congregatio de propaganda fide). Састављен је и Комитет, у који су ушле истакнуте

76 Pawet Smolikowski, *Slowianoznawstwo i Zmartwychwstańcy: Hipolit Terlecki,* Przegląd Polski (Kraków) 1896, III, 337.

77 Paveł Smolikowski, *Historya Zgromadzienia Zmartwychwstania Pańskiego,* Kraków 1895; исти, *Słowianoznawstwo i Zmartwychwstancy,* Przegląd Polski (Kraków) 1896, III, 331-358, 636-664, IV, 42-76; Ks. Piotr Semenenko C. R., *Dziennik, Rzeczy polskie i słowianskie, Rzym 1955.*

78 *Jeneral Zamoyski 1803-1863,* Poznań 1918, IV, 339.

79 Русская старина, 9, 1896, 653-654.

80 Smolikowski, *Stowianofilstwo i Zmartwychwstańcy,* III, 358.

личности блиске папи: на челу је био као председник префект Пропаганде Франкони, канцелар-бискуп Лике, а секретар Терлецки, *коме је папа дозволио да се врати обреду својих предака унијата*, за секретара у име Римокатоличке цркве био је изабран кнез Лихновски, а за благајника кнез Шапанице Кадор. Тако је било по казивању самог Терлецког.

Зна се да 14/26. јануара 1847, поднета једна непотписана промеморија, којом се предлагало прихватање постојећег православног обреда, помоћу којег би се лакше православни привукли унији и признали папу, пошто они мрзе римокатолике зато што сви имају службу на латинском језику.[81] Нема сумње да је ово писао сам Терлецки, јер се зна да је био код папе после Три Краља 1847. када су разговарали о тзв. „православној скизми". Том приликом он је предложио следеће: да се служи на словенском језику и да латински не буде испред других језика; да се одреде кардинали за унијатску службу, на првом месту за православне; да се на Истоку служе унијатске службе и да се у Риму оснује школа за свештенике ради мисије; да се прогласи слобода у зближавању Римокатоличке и Православне цркве; да се установи за Руску цркву свесловенски патријарх; да се признају права православним свештеницима и да њему (Терлецком) папа додели титулу апостолског мисионара.[82]

Терлецки је 22. маја/4. јуна 1847. поднео писмени предлог о питању уније, у коме је истакао *да је највећа опасност за Римокатоличку цркву „руска шизма", Руска православна црква*, па је требало њу придобити за унију усвајањем православног обреда, који би римокатолички свештеници обављали служећи службу проповедајући на словенском језику. *На тај начин, по његовом мишљењу, могло би се радити и међу Словенима на Балкану, којима је предодређена историјска улога у уједињењу.* Због свега тога предложено је ово: да се оснује једна верска конгрегација са словенским обредом; да се обнови калуђерски ред Василија са седиштем у Риму; да се неко унапреди у звање унијатског словенског кардинала; да се наименују бискупи и оснује патријаршија за унијатску словенску цркву. После овога основано је 5/17. јула 1847. „Источно друштво за унију свих хришћана Истока", *у ствари за подчињавање на првом месту православних Словена папи*, које би издавало књиге на језицима свих народа, издавало један часопис, издржавало школу за унијатске свештенике, итд.[83] То је заиста оно друштво о којем је била пре реч на основу причања Терлецког. *У ствари то је била паклена завера против Православне цркве, односно на првом месту против Словена.*

Терлецки је наглашавао да је у самом почетку, по разговору са папом, опозиција почела да се супротставља његовој акцији, јер се бојала да ће то бити конкуренција Пропаганди. На челу те опозиције стајао је сам кардинал Франкони, који је Друштво још не његовој првој седници, одржаној 7/19. јуна 1847, назвао конкуренцијом Пропаганде и сматрао га некорисним. Том приликом чланови Друштва су га уверавали да није у праву. И поред те опозиције папа се сагласио са циљевима и радом Друштва, а бискуп Лике упутио је у име Друштва у све римо-

81 Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, 395-396.
82 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwychwstańcy*, III, 636-640.
83 Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, 396. Сачуван је примерак штампане брошуре на 4 стране велике осмине, под насловом *Société orientale pour l'inion de tout les chrétiens d'Orient*, у коме је списак имена управе. Међу њима су први секретар мгр Лихновски, Немац, други секретар Терлецки, Русин, а члан управе свештеник Касјевич, Пољак. Остали сз чланови из разних земаља. Терлецки је био секретар за Исгок (Архив Чартористких, 5377, лист, 185-188.

католичке државе, римокатолицима и унијатима, позив у чланство, истакавши задатке Друштва. *Сам Терлецки је кренуо почетком августа те године на Исток у мисију.* То је учинио у сагласности са папом, па му је издат пасош и дата диплома за мисионара, али је био без пара за пут и рад. Зато су му пољски песник Богдан Заљески, његов брат Јузеф, Антоније Витвицки (брат књижевника Стефана Витвицког) и други сакупили нешто новаца за пут. Пред сам одлазак писао је и Чарториском, као и грофу Монталамберу, члану француске католичке партије, којима је изложио циљ пута, па је замилио првог да га препоручи својим представницима на Истоку, а другог да га препоручи код Француза, такође на Истоку. Терлецки је већ 5/17. августа стигао на Крф, а одатле је путовао преко Смирне, Бејрута и Јерусалима, па је био у Цариграду од средине новембра 1847. до јануара 1848. године.[84]

По одласку Терлецког из Рима, Друштво је 30. јула/11. августа 1847. предложило папи текст енциклике, коју је спремило по инструкцијама Пропаганде. Њу је папа 4/16. јануара 1848. објавио у форми писма. У њему се папа обраћао унијатским бискупима и свештеницима, а и православнима који још нису признали папску власт. Од ових последњих тражило се да прихвате јединство цркава и папу признају за поглавара цркве, *у коме случају би могли задржати своје свештеничке чинове и свој црквени обред, из кога би се уклонило само оно што је било супротно римокатоличком учењу.* Ова енциклика је била објављена у Риму на латинском и грчком. После тога настала је полемика око ње, која је трајала дуже време, јер су православни теолози папин изазов оценили као напад на православље. У то време Цариградска патријаршија држала је под својом влашћу православну цркву и у Кнежевини Србији, којој је била дала само права самоуправе. Он је у име Синода 13. марта 1848. писмом, које је потписало 16 владика, обавестило митрополита београдског Петра Јовановића о осуди папске енциклике и *молио га да не дозволи у Кнежевини Србији прелажење у унију.* Митрополит Петар је у одговору од 16. јуна и.г. нагласио да ће чувати своју паству „од сваког злог учења од заразе духовне". Патријарх му је 28. јуна поново писао и тражио од њега новчану помоћ за борбу против уније. Он је уз ова писма слао у Београд и одговоре у више примерака првославних источних цркава на папину енциклику, у којима је она осуђивана. Није познато шта је митрополит одговорио на ово писмо.[85]

И Терлецки је осудио папску енциклику. Према његовим речима, истакнутим у мемоарима, енциклика је била написана са пуно надмености и са позиција власти, а не у хришћанској љубави, па су на њу послали одговор источни патријарси, у ком су је оштро осудили. Тај одговор је објављен у *Творенія святыхъ отцевъ* за 1848, док се папски изасланик који је донео енциклику у Цариград држао гордо.

---

84 Smolikowski, *Słowianofilstwo u Zmartwychwstańcy*, III, 640-646: Архив Чартористког 5421, лист, 388-389. На једном месту Чајковски је тврдио да је Терлецки стигао у Цариград са Кавказа и да је био послат у Галицију од стране универзитетске омладине и пољских калуђера (Michał Czaykowski, *Dziwne życie Polaków i Polek*, Lipsk 1865, 153-154), а Видершаљ да је неко време задржаван у Цариграду у Агенцији с намером да га се пошаље на Кавказ (Ludewit Widerszal, *Sprawy kaukaskie w polityce europejskiej w latach 1831-1864*, Warszawa 1934, 109).

85 Др Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашње уредбе*, Београд 1889, 146-147; Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, 398-404.

Представници Чартористког у Риму пратили су са великом пажњом акцију за унију у рад Терлецког, и о томе га обавештавали.[86] Људвик Ољпишевски, његов представник при Ватикану, јавио је 5/17. априла 1847. да су у Риму на пројекту школе, у којој би се школовали Словени за свештенике, а која би била у пољској колонији Адампоље код Цариграда или код лазариста у Цариграду. *На томе је радио и босански фрањевац Филип Пашалић, који је био 1847. у Риму и желео да буде бискуп.*[87] *Чартористи и лазаристи нису му веровали. Он је хтео да школу оснује негде код Дунава и Црног мора.* Сам Чартористи је био да се та школа оснује код лазариста у Цариграду.[88] Терлецки је намеравао да оснује школу у Риму, у центру римокатоличанства.[89]

Михаљ Будзињски, један од главнијих агената Чартористог, још је 27. маја/8. јуна 1847. из Рима обавештавао Чартористог о плановима Терлецког, који му је говорио да ће путовати у Турску и Русији, али да за пут има мало новаца, да се пољски свештеници у Риму љуте што су босански фрањевци у пољској колонији, у Адампољу, а не пољски, да се заузима за фрањевце у Риму, *да је разговарао са Пашалићем о увођењу народне службе у цркви и да је овај обећао увести то и у Босни чим добије бискупа.* Зато је Будзињски желео да скрене пажњу на пут Терлецког, да не би овај нанео штету Чартористом на Истоку.[90]

Орпишевски је јављао Чартористом 5/17. јула 1847. такође о намерама Терлецког. Том приликом нагласио је да овај путује на Исток као мисионар Римокатоличке цркве и да му је папа дозволио да прими словенски обред, како би могао основати калуђерски ред Василија и ширити га међу Словенима, школовати свештенике и радити на просвети. Ова акција Терлецког имала је да обухвати све Словене, али да се не меша са политиком, јер тај рад није смео бити пољски, српски, руски или бугарски, већ свесловенски и мирољубив, тј. користан за све Словене. На крају свога извештаја Орпишевски је изразио наду да ће агенти Чартористог на Истоку помоћи Терлецком у раду.[91]

На писмо Терлецког, у коме је изразио покорност Чартористом и обавестио га о својој намери, овај му је одговорио 18/30. јула, у коме му је дао савете и упутства како треба радити. Према мишљењу Чартористога, Друштво основано ради уједињења хришћана, могло је бити корисно ако би радило прво на одређеном терену, а затим на ширењу. Пошто је истакао да добро познаје нека источна компликована питања, упутио је томе друштву следеће савете:

---

86 О проблему агената Чартористог у Риму има нових података у радовима: Ciampiero Bozzolato, *L'Agenczia Centale Romana alla luce di un carteggio ritrovato a Cracovia (1844-1849). Relazioni tra Pedora e la Polonia,* Studi in onore dell' Universita di Cracovia nel VI centenario della sui Fondazione, ed. Antenore (Padova) 1864, 221-252; исти, *Un Momento della politica estera dei conservatori polacchi verso il Vaticako e verso l'Oriente slavo: Michele Czaykowski e le sue missini in Italia (1840-1841),* Rassegna Storica del Risorgimento (Roma) 1964, 219-344. О ставу Ватикана према Словенима значајна је оцена дата у раду: Angelo Tamborra, *Jernej Kopitar a Roma (1842-1943) e le politica slava di gregorio XVI,* Storiografia e Storia (Roma) 1974, 947-974.

87 Архив Чартористих, 5377, лист, 367-374.

88 Исто, 5377, лист, 99-106, 123-128.

89 Исто, 5377, лист, 173-174.

90 Исто, 5377, лист, 195-206.

91 Исто, 5431, лист, 159-162.

1) *Словенски крајеви у Турској имају велико нерасположење према унији. Они је не желе. Са њом иступати било би штетно и безуспешно.*

2) У Бугарској унијатска пропаганда не би успела. Тамо треба прво уверити свештенике у корист уније и преко њих деловати. Била су придобијена два свештеника, *али су они брзо откривени и избачени.*

3) На Истоку могу унијати нешто радити; њих има мало.

4) *О Србији не треба сада ни мислити, а у Босни треба се ослонити на фрањевце, на њихов савет и мишљење.*

5) У Влашкој и Молдавији мрзе Словене. Тамо могу радити фрањевци лазаристи.

6) Ако Друштво хоће у Галицију и Пољску да делује, онда у Мађарску треба поћи, где има доста свештеника унијата.

На крају је Чатористи сматрао да Терлецки добро ради што почиње путем на Исток, пошто треба прво упознати тамошње земље, па му је препоручио Буђињског да му, ако буде требало, помогне обавештењима и саветима.[92] Осим тога, Чартористи је копију писма послао 29. јула/10. августа 1847. Чајковском у Цариград и обавестио га о оснивању Друштва у Риму, а упознао га је и о своме ставу према овом питању, да би и он знао како треба поступати у вези рада Терлецког на Истоку.[93]

Буђињски је 27. јула/8. августа 1847. упутио Чарториском опширан рапорт о мисији Терлецког, у коме је јављао да се слаже са Чајковским о питању Пашалићеве мисије у Риму, јер је сматрао да не би требало да овај оде из Рима док не сврши посао, пошто је он (Буђињски) у своје име поднео ноту секретару Пропаганде о проблему босанских фрањеваца у Цариграду. За Терлецког је јављено да је 24. јула/5. августа отпутовао је за Јерусалим, одакле ће поћи за Цариград. Пред одлазак био је код папе и служио је литургију на словенском језику. Овом приликом Буђињски је дао своје мишљење о положају религије у словенским крајевима под Турцима, истакнувши да је његова оцена заснована на личном познавању тог проблема (био је на служби у Цариграду). Терлецки, каже он, неће ништа предузети на Истоку пре но што поднесе папи рапорт кад се врати са пута у јануару 1848. Зато је Буђињски предлагао да се до тада спреми рапорт у Паризу, пошто је опште мишљење да се Босна и Херцеговина на граници Хрватске, а пољски свештеници, ако су изабрали словенске крајеве на Балкану као базу за свој рад у Галицији, погрешили су, јер су ти крајеви веома удаљени од Галиције. *Стварање овакве народне цркве у Бугарској као што је сада у Србији, Молдавији и Влашкој био би успех за уједињење Словена у крилу Римокатоличке цркве, пошто су Бугари против Грка и траже да имају свог патријарха.* Међутим, није ништа успео код Турака за бугарске борце Неофита Бозвели Хилендарског и друге. *Према томе, требало би да папини свештеници раде у сарадњи са Чајковским; њихова мисија би у прво време могла радити у Бугарској, а не у Србији, пошто у првој земљи има пет римокатоличких села која су против Грка. Зато је у вези римокатоличке мисије требало да*

92 Исто, 5420, лист, 611-614. Подвлачење у тексту је моје.
93 Архив Чарториских, 5398, лист, 220; 5377, лист, 229-294.

Чарторискиј позове Пашалића к себи да му о свему каже своје мишљење и да нареди пољским свештеницима да се споразумеју са босанским фрањевцима о сарадњи, а када се учврсти мисија у Бугарској, Србију треба да препусте фрањевцима, који знају језик, итд. У том случају пошло би се преко Босне и Херцеговине на Црну Гору и илирске провинције, а преко фрањевачких манастира одржавала би се веза с Римом и Паризом. Фрањевци су важан чинилац за пољску мисију. У Цариграду био би центар одакле би се водила сва та акција, јер се ту окупљају Срби, Бугари и Руси. То би се могло остварити ако би Франсоа Гизо, француски министар унутрашњих дела и историчар, прихватио програм Источне мисије, наишао је Буњињски на самом крају свога рапорта.[94]

У одговору Буњињском 4/16. септембра 1847. Чарторискиј је изјавио да сматра папину енциклику као веома значајну не само за религију већ и за политику, зато је Владислав Замојски спремио меморандум који би Чарторискиј упутио папи, у коме би се подржали фрањевци, који су, према мишљењу самог Чарториског, једина сигурно у раду на Истоку, управо темељ за тај рад. Стога је препоручивао ступање у ред фрањеваца.[95]

Терлецки тврди да је у Цариграду становао код лазариста и да је у то време добио одговоре на писма која је био послао Чарторискиом и Монталамберу. Одговор Чарториског био је дипломатског садржаја: његов циљ је обнова Пољске, а ако је рад Терлецког у складу са тим, помоћи ће га пољски агенти на Истоку. То је значило подчинити се Чарторискиом, што он није могао учинити. Монталамбер га је саветовао да не говори француским агентима о своме циљу. Осим тога, писао је да му не може помоћи, али је веровао да ће у име Бога успети. Сам Чајковски га је примио добро, као ратног друга из пољског устанка, *али га није подржавао у мисији. Терлецки је веровао да је Чајковски то чинио под утицајем савета Чарторискоі.*

Према извештајима Чајковског, Терлецки је неко време становао у пољској колонији Адампоље. Са Чајковским је одржавао пријатељске везе, како је то наглашено у извештају од 14/26. септембра 1847. Тада је Терлецки намеравао да нађе неколико Словена из Турске које би повео у Рим, а онда послао натраг да раде међу Словенима на унији. *Чајковски му није одобравао ту намеру,* иако му је овај изјављивао да неће својим радом укрштавати политику са Чарторискиом. Једно време Терлецки је намеравао да иде на Атос Неофиту Бозвели и да од њега тражи препоруку за рад у Бугарској и другим словенским земљама. *Фрањевци и лазаристи у Цариграду радо су му обећали помоћ.* О свему овоме Чајковски је овако расуђивао: на кога се Терлецки ослања нема значења, само ако уме радити.[96]

Чајковски је у извештајима, у првој половини децембра 1847, писао Чарторискиом да Терлецки неће сачекати папског изасланика, нит поћи Неофиту Бозвели, *већ да намерава из Цариграда отпутовати у јануару 1848. у Бугарску, а затим преко Србије у Загреб, пошто се уверио да је тај пут најбољи и да у Загребу језуите и пољски свештеници морају имати агенте. Терлецки је говорио Чајковском да му је у Риму обећан бискупски шешир за унијатскоі бискупа. Због оваквих планова и прича Чајковски* је био према њему обазрив и говорио је да буде опрезан. Међутим,

94 Исто, 5377, лист, 229-254.
95 Исто, 5377, лист, 283-286.
96 Исто, 5421, лист, 388-389; 5493, лист, 457-458.

акцију Терлецког у Цариграду открили су Руси и почели да га прате.[97] Тако је Терлецки својом несмотреношћу нанео ударац и пољској Главној агенцији у Цариграду, на чијем је челу био Чајковски, човек одан Чартористком. Чајковски је 14. децембра/6. и 4/16. јануара 1848. јављао Чартористком да је руски посланик Титов отпочео нови напад на Агенцију због доласка у Цариград Терлецког,[98] кога је он помагао, о чему је обавестио Чартористког 14/26. јануара, када му је послао и посебан извештај, писан 2/14. јануара.[99] *Чајковски прича у мемоарима да се Терлецки у Цариграду издржавао продајући ствари које је добио на поклон, на пример двоцевке, сатове, прстење, наруквице, женске украсе и друге свемоћне дранулије. Њему је дошао у посету са писмом Замојског, који га је молио да му помогне при продаји ових ствари, или да приреди лутрију, како би добио што више новца за пут у Београд, где би започео мисију код пољских пријатеља Срба. Замојски је писао да би Срби прешли у римокатоличку вероисповест радије но на унију, која је мртво рођенче, па је сматрао да треба одржати латински језик.* Чајковски није дозволио да Терлецки продаје ствари или приреди лутрију, већ му је на рачун Замојског дао неколико хиљада франака за пут, а ствари је задржао у залогу.[100]

Интересантно је писмо неког Пољака, послато неком бискупу, писано 3/15. фебруара 1848. у пољској колонији Адампоље. Тај Пољак је сматрао за своју дужност да извести о стању пољске колоније, о приликама у словенским крајевима под Турцима, посебно у Бугарској, Босни и фрањевцима, и да је према томе пољска мисија Терлецког неоправдана, јер у тим крајевима нису потребне пољске верске мисије и пољски свештеници из Рима, *пошто ту могу радити само фрањевци и лазаристи.*[101]

Пре доласка Терлецког у Београд није могло бити ни речи о унијатској акцији. Једино је покретано питање отварање цркве за римокатолике, који су би дошли за зарадом у Србију. То питање се поменуло 1844, када је долазио у Београд босански фрањевац Хилип Пашалић. И овде треба подсетити да су, као што је и раније речено, и на том питању радили Пољаци Чартористког, али су на томе заиста највише радили Аустријанци.[102] Људи око Илије Гарашанина залагали су се од 1846. да се добије право да југословенски римокатолици добију дозволу да могу служити службу на словенском језику. Матија Бан, који је био римокатолик, 1845. тражио је да се не пишу и објављују чланци *у Сербским новинама* против римокатоличке цркве, да то не би сметало Србији у народној пропаганди.[103] Те године покушао је Константин Николајевић да објави у тим новинама чланак о православнима у Пољској, али му није примљен.[104] Бан је предлагао да се Мате Топаловић пошаље у Рим, где би радио код папе да дозволи службу на словенском језику за све римокатолике Словене, јер је сматрао да „исти језик, исти обреди, исто црквено ношиво у објема црквама изгладило

97 Исто, 5398, лист, 295-299; 5421, лист, 439-440; 5493, лист, 479-482, 538.
98 Исто, 5399, лист, 1.
99 Исто, 5399, лист 12.
100 Русская старина, 9, 1898, 653-654.
101 Архив Чартористких, ЫVII/1251.
102 Кирил патриарх български, *Католическая пропаганда сред България през втората половина на XIX век*, София 1962, 30; Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*. 394-395.
103 Исти, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, 405, 407.
104 Сербске новине (Београд) 18. VIII 1845.

би њихову разлику, а унутрашња догматична и онако је незнатна". Топаловић, који је двапут долазио у Београд, 1846. и 1847, стварно желео је да дође за римокатоличког свештеника у том граду и био је велики римокатолик.[105] У то време и у Хрватској било је потраживања да се служи на словенском језику и да се свештеници жене.[106] То је поновљено и почетком револуције 1848. године.[107] И сам Штросмајер почео је 1846. да размишља како би дошао у додир са Србима у Србији и вероватно је са његовим знањем и Топаловић долазио у Београд. *Сиријан Робер, професор славистике на Сорбони, када је новембра 1850. писао у органу Словенског друштва у Паризу о агитацији око акције Терлецког у томе граду, тврдио је да Штросмајер служи Аустрији као орган за пропаганду међу Словенима.*[108]

Терлецки тврди да је у Цариграду остао само два месеца и да је почетком 1848. кренуо у Београд са два пратиоца која је најмио и који су познавали Турску. Један је био Пољак, а други Босанац који је добро познавао пут. Пред полазак 4/16. децембра 1848. Чајковски му је у инструкцијама препоручио да се не задржава у Бугарској, и не открива своју мисију. Имао је само да упозна стање римокатолика Филипопоља и Никопоља *и да, ако могне двојицу Н. и Х., украде да би их одвео у Рим, а такође и архимандрита Максима, који је био прогнан и налази се у Букурешту.*[109] Терлецки је путовао *са папским пасошом* преко Софије. У Београд је стигао са писмом Чајковског, који је био према њему уздржљив. У српској престоници је учинио познантсва и био је представљен и самом кнезу Александру Карађорђевићу, *коме је уручио црвени крст који је добио у Риму од папе*, после чега је истакао да су му се у Србији допали највише народни прости обичаји и патријархални живот, *где још није продрла одвратна западноевропска култура.*

О боравку и акцији Терлецког у Београду оставио нам је више података Фрања Зах у својим извештајима упућиваним Чартористком. Он је 14/14. фебруара 1848. јавио да је Терлецки стигао 9/21. фебруара, и да га је срео на путу Паја Чавловић, који га је довео у стан код њега. *То значи да је Терлецки био упућен на адресу Чавловића, и са њим била сареја.* Терлецки је носио са собом и препоруку из Јерусалима од помоћника француског конзула, па је већ идућег дана посетио београдског француског конзула и *био код Матије Бана.* Он је са собом донео и писмо од Богдана Зељеског, који га је нарочито препоручивао Заху. У току посете, Терлецки је дуго код Заха разговарао о пољској емиграцији, па је истицао и запажања која је стекао пролазећи кроз наше крајеве. Он је Заху поклонио *крст из Јерусалима, медаљу са портретом папе на једној страни и ликом Богородице Ченстоховске на другој страни, такође и два примерка статута Источног друштва у Риму.* Према Заховом саопштењу, главни циљ Терлецког на том путу био је да посети унијатске дијецезе у Мађарској, јер је сматрао да тамо постоји могућност да нађе ослонац за акцију. Зато је тражио да му Зах помогне да пређе у Мађарску. Зах му је искрено рекао да он то не може уничити, али да ће му омогућити, преко француског

---

105 Дурковић-Јакшић, *Бранислав. Први југословенски илегални лист 1844-1845*, 138-139.

106 Национална и свеучилишна библиотека у Загребу, документ бр. 3989.

107 Ekmečić, *Pokušaj ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni*, 409-413.

108 Душан К. Петровић, *Прилог за историју зидања прве римокатоличке цркве у Београду и XIX веку*, Православље (Београд), 3, 1937, 351-353; La Pologne (Paris) l. XI 1850.

109 Ванда Смоковска-Петрова, *Неофит Бозвели и българският църквен въпрос*, София 1964, 118.

конзула, да отпутује преко Ријеке у Рим. Он му је објаснио *да нема шта да ради у Београду*, али је сматрао да би могао имати успеха у Мађарској. Том приликом је Терлецки изјавио да жели посетити у Крижевцима унијатског бискупа, па је тражио да му Зах препоручи два Босанца, од којих би један отпутовао у Цариград. Зах му је предао и писмо које је било стигло од Чајковског, па му је овај узгред причао да је сазнао од Чартористог да су за кнеза Александра у Паризу купљене неке пољске књиге и да су из Београда послали тамо човека да купи књиге за јавну библиотеку у Србији. Међутим, то није било тачно, јер је кнез за своје паре куповао књиге преко Јована Мариновића, који је тада био у Паризу, и биле су намењене за оснивање једне посебне библиотеке, али не јавне. Зато је Зах уверавао Чартористог да није сигуран да ће кнез купити послате књиге, мада му је саставио списак.[110] Из Заховог извештаја од 1. марта (п.н.) 1848. види се да је Терлецки био примљен код кнеза 16/28. фебруара и да је у његовој пратњи био француски конзул. Терлецки је био обучен у цивилном оделу и поклонио је кнезу крст који је добио од папе. Матија Бан га је водио у Читалиште и у школу. Упознао га је с Јанком Шафариком, Јованом Гавриловићем, проф. В. М. Голубом, римокатоликом из Славоније, и Јелисејем Вукајловићем. Са посљедњом двојицом разговарао је о римокатоличкој вероисповести и унији. Том приликом, Бан га је упутио на два свештеника, Мату Топаловића, доброг кандидата за мисионара, и у Новом Саду Павла Стаматовића, човека енергичног, доброг Србина и Словена, о коме је владало добро мишљење код Словена. Приликом Захове посете код кнеза 17/29. фебруара овај му је рекао да Терлецки није тражио од њега покорност папи и да се уверио да је то пољски свештеник, што је овај и признао, додавши да је и лекар. Кнез је нагласио да га није препоручио и да му Терлецки није предлагао да учини путовање по Европи. У овом извештају Зах је писао Чартористом о садржају разговора са Терлецким, нарочито о оном што му је он говорио о намерама да ради у Риму.[111] У својим мемоарима Чајковски је констатовао *да су Срби Терлецког лепо примили и предложили му да сазидају унијатску цркву, али му је Аврам Петронијевић рекао да само не говори ништа против Православне цркве, јер, наиласио је, он зна да Терлецки својим радом користи Швабама и Мађарима, који су непријатељи српског народа, који народ хоће да остане у православљу.* Када је Терлецки схватио да нема шта да ради у Београду, кренуо је 17/29. фебруара 1848. на даљи пут.[112]

Када је Терлецки кренуо из Београда понео је са собом Баново писмо, написано истог дана Људевиту Гају у Загреб. Он је јавио да је Терлецки Рушњак, свештеник и секретар једног друштва у Риму, које је основано *са задатком да се римокатоличким словенима поврати стара народна, ћириловска, литургија и источне одежде, како би се на тај начин приволели на присаједињење они који су изван папске власти, и заједно основали словенску цркву.* Бан је нагласио да се слагао са Терлецким у погледу службе на народном језику, али о раду на присаједињењу православних није хтео ни да чује, јер је сматрао да би то изазвало још веће неслоге међу црквама, а сем тога Словени би били огорчени, па би у том случају сав рад на зближавању био промашен. *Зато је сматрао да целу ствар треба преписатати и за њу, ако не може изостати, радити само потајно.* На крају је замолио Гаја да и он са своје стране Терлецком каже своје мишљење, како би имао јасну слику о околно-

110 Архив Чартористих, 5394, лист, 432-436.
111 Исто, 5394, лист, 440-444.
112 Русская старина, 9, 1898, 653-654; 6, 1891, 581-585.

стима нашег народа у погледу верског питања. У свему се не слажу текстови писма послатог Гају,[113] и копије, која се чува у Београду,[114] па се овде даје и садржај копије, која је била, ваљда, прва верзија писма. У тој копији се каже да је Терлецки секретар „неког пољског друштва", да су у Београду мислили о увођењу у цркву народног језика и зато је наговаран Топаловић да иде у Рим и ту ствар тамо обави, али да су их претекли у томе Пољаци, јер им је папа основао друштво и Терлецког послао да ради на сједињавању цркава код Словена. *Пошто је ово изнео, Бан је наїласио да у томе има обичної римскої масла, јер би папа хтео да под свој широки плашт довуче православне.* Срећа што је Терлецки више родољуб него црквени човек. Он је донео са собом и папину прокламацију, али су га приволели да је не објављује, да се не би нанела штета нашем народу. Тога ради, Бан је молио Гаја нека и он утиче на Терлецког да не објављује ову прокламацију у Хрватској, пошто би то код Срба изазвало подозрење према Хрватима, што би штетило обема странама. Једном прокламацијом не одрођавају се народи од својих цркава. Јужним Словенима потребни су обреди, један језик, једна ношња, тј. сва спољашњост јединствена, а о догматима не треба да нас боли глава; нек сваки остане при своме. „Ја сам рођен римокатолик, живим у средини православној, *а у ствари сам деиста*, и ако бих желео да сви Словени имају једну цркву, желео бих је на Христовим основама: 'Љуби Бога више од себе, а као год и себе и све друге људе, и онога ко тебе каменом ти њега хљебом'. Потомци наши нека мисле о овим стварима, *а ми треба да настојимо да се изїладе између две цркве спољашње разлике. Кад би се увео један језик, једна* ношња и обреди изједначили, онда би остало само да нас раздвајају календар и свештенички чин. У том погледу увођења календара без иницијативе Русије нема успеха, а што се тиче брака, могли би ви да предузмете иницијативу у Хравтској. Промислите о томе", нагласио је Бан на крају своје копије писма намењене Гају.

Зна се да је Терлецки на путу из Београда за Загреб упознао Игњата Брлића, који му је причао о Мати Топаловића, па је свратио у Ђаково да га посети. Тамо је био у Семинаријуму, где су му семинаристи приредили приредбу и том приликом певали националне песме. У Загребу се упознао са загребачким бискупом Ђуром Хауликом и Смичикласом, унијатским, из Крижеваца, коме је изложио свој план рада, у намери да добије материјалну помоћ за пут у Галицију.[115] После неколико дана чуло се у Загребу за револуцију у Италији. Због тога је Терлецки решио да одмах отпутује преко Ријеке и Трста у Рим. Када је дошао у Рим, није било ни трага од Источног дружтва, које се растурило после његовог одласка на Исток. Он је тада покушао да га обнови, али није у томе имао успеха. Папа га је примио, али му није дао да говори, правдајући се да не зна ништа о Источном друштву. Терлецки је предао папи још један пројекат о сједињењу цркава, па је због тога неколико пута био приман на разговор. Тај пројекат је штампан у посебној брошури. У једном моменту папа му је обећао да ће дати унијатима кардинала и патријарха. Чак је Конгрегација то прихватила и одобрила. Како се револуција ширила, папа и већина кардинала морали су побећи из Рима. Због тога, а и под притиском догађаја током револуције, пројекат и дело Терлец-

113 Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 8, 1955, 283.

114 Архив Историјског института Србије, V/1.

115 Dr Fr. Bučar, *Nastojanja Hipolita oko grkokatoličke unije Južnih Slovena. Biskup Štrosmajer i unija. Korespodencija s obitelji Brlić u Slavonskom Brodu*, Obzir, (Zagreb), на Ускрс 1936, бр. 86, стр. 4.

ког су у темељу рушени. Он је у то време морао давати лекције из руског језика, да би одржао голи живот. *Агенти Чарторискоі и Цариграду и у Београду били су против ма какве црквене акције вођене на штету Православне цркве на Балкану, а нарочито међу србима.* То су доказали Чајковски и Зах приликом покушаја Терлецког да ради у Србији. И Захов привремени заменик у Београду Људвик (Леонар) Звјерковски био је истог мишљења. Он је добро познавао стање у Србији, па је зато и могао 14/24. јула 1848. јавити из Београда Чајковском да су поступци бана Јелачића и Људевита Гаја сумњиви, јер први ради за Швабе, а други за Русе. Звјерковски је био код кнеза Александра, с којим је разговарао о стању у Европи и у Србији, *да је после тога Чајковскоі молио да пише у Рим, да се нареди римокатоличким свештеницима да у Хрватској и Славонији не буне народ против православних Срба, јер је видео у томе језуитско масло, тим пре што је патријарх Рајачић издао неколико прокламација у циљу да то стање смири.*[116] *Овај предлоі морао је имати успеха, јер је Чарторискиу депеши од 23. августа/5. септембра 1848., упућеној своме агенту у Ватикану, наіласио да је Српска црква била у саставу Цариградске патријаршије, али да се доцније издвојила, док су Карловачка митрополија раније осамосталила, на чијем је челу био патријарх, који је циљао да уједини Југословене, или припоји Бачку и Срем Србији. У једном и у другом случају желео је да буде патријарх. Према једном извештају Звјерковскоі, он би се у томе случају могао приближити унији, али се није могло проверити да ли је наклоњен томе. У тако деликатној ситуацији треба пажљиво радити, јер пољска мисија у Мађарској ваља у томе циљу да тежи.*[117]

Зна се да је посигурно Терлецки одржавао везу са Мицкјевичем, великим пољским патриотом и песником, још од 1839, коме је писао 17/29. новембра док је овај био у Лондону. Он га је тада подсетио на обећане стихове његовој покојној жени Ани.[118] Године 1844. давао је суд о предавањима Мицкјевича, нарочито о његовим нападима на цркву.[119] У априлу 1848. Мацкјевич је разговарао с неким о Терлецком и пољским калуђерима са којима је овај основао калуђерски ред Змартвихвстањци и који као свештеници заслужују да буду кардинали. На дан 21. априла/3. маја Мицкјевич је писао Терлецком у Рим и предложио му да дође у његов Легион за свештеника. То је било онда када је Мицкјевич позивао Словене да ступају у овај Легион. Терлецки му је одговорио тек у почетку јуна и одбио да буде капелан у Легиону, јер је сматрао да ће његов рад бити корисниіи у Галицији. Из писма Јузефа Заљеског, писаног из Париза 2/14. октобра 1848. Терлецком у Рим, сазнаје се да је разговарао са Мицкјевичем о пројекту црквенословенском, тј. о унији. Говорио му је о потреби установљења патријаршије о и настојањима својим.[120]

---

116 Архив Чарторисних, 5423, лист, 957-961.

117 Исто, 5378, лист, 334-336.

118 Библиотека пољска у Паризу, рукопис 676.

119 *Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Wroctaw)* 1957, 107-108, 167-168.

120 Dyonizy Zaleski, *Korespodencya Jótefa Bohdana Zaleskiego*,Lwów 1900, II, 104-105, 116-120; Jan Thon, *Knihovice a knihomilové*, Praha 1947, 47; Ksenia Kostenicz,*Kronika życia i twórczosci Mickewicza*,Warszawa 1969, 158, 186, 225, 267, 356-357.

У Риму су Торлецком ометали рад, нарочито Пропаганда, али да би се најзад решило његово питање, дато му је пуномоће да може ићи у Галицију и у Мађарску да тамо ради. Дате су му препоруке за тамошње унијате бискупе, који су умољени да га подрже. У тим документима говорило се да он иде у име папе, а осим тога добио је инструкције како треба да ради на терену. Са свим тим препорукама Терлецки је кренуо крајем 1848. у Париз, са намером да тамо од пријатеља добије новац за пут. У Париз је стигао на Нову годину 1849. Ту је добио новац од Заљеског, папског нунција и од других пријатеља, чиме је вратио дуг који је направио у Цариграду, па је после кренуо на пут у Галицију и даље у Кијев и у Русију.[121] Када је стигао у Дрезден, отишао је у аустријско посланство, где се упознао са послаником грофом Лукшом Гучетићем, Дубровчанином и словенофилом, али који није волео Русију. Преко њега је тражио визу за улаз у Аустрију.[122] Међутим, визу му није дало Министарство иностраних дела у Бечу. Док је чекао на визу у Дрездену, одржавао је везу са Бакуњином, а за време револуције био је ухапшен па је после 33 дана пуштен, под условом да одмах напусти град. Тада су му пријатељи сакупили новац за пут, па је отпутовао у Брисел, где се упознао са Јоахимом Љељевелом, вођом пољских демократа у емиграцији. У том граду издао је брошуру, у којој је говорио о хапшењу у Дрездену, *Relation de l'emprisonnement d'un prêtre catholique a Dresde pendant les événements du mois de mai 1849*, па је у августу стигао у Париз.[123]

По доласку у Париз, Терлецки је наставио свој рад. Ускоро је молио париског бискупа Сибуру да му дозволи у његовој епархији да оснује богословију за мисионаре, у ствари скуп васкресенаца. За богословију је прикупљао новац приликом беседе великог проповедника Лакордера у Паризу, са којим се упознао у Риму. Новац су сакупљали и париске даме. У овом послу помогао му је и бискуп Сибур. Благодарећи помоћи и подршци у Паризу, Терлецки је могао већ у јануару 1850. да објави вест о оснивању богословије и отварању цркве. Пре тога, са благословом папе и бискупа Сибура, који је био архијепископ, основао је у Паризу Католички словенски институт за спремање мисионара, који је сам водио. Да би се помогла његова акција, основан је Комитет, на чијем је челу био почасни председник архијепископ Париза, а потпредседник војвода де Кадар. Комитет је био састављен од значајних духовних и световних лица. У њему су, поред других, били Чарториски и Замојски. Сви чланови обећали су материјалну помоћ. Тај Комитет је доцније претворен у Источно друштво за сједињење свих хришћана.[124]

---

121 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwychwstańcy*, III, 651-653.

122 Лукша Гучетић-Овчаревић, родом из Дубровника, служио је у аустријској дипломацији. О њему је писао Медо Пуцић 1871/72. у *Nacionale*, а писано је и поводом његове смрти у бечком листу *Veterland*. Нешто о њему има и у *Новој Европи*, у броју посвећеном Дубровнику. Свакако су значајни нови подаци о њему у радовима: Giuseppe Pierazzi, *Luca Gozze, diplomatico, patriotta e cavaliere di Malta. Schizzo bioggrafico*, Annales de l'Ordre Souveren Militaire de Malte (Roma), 1-4. 1971, 73-84; исти, *Il manifesto del conte Luca Gozza per la formazione di una Societa cattolica tra gli slavi*, Rasegna Storica del Risorgimento 1973, 207-313. Гучетић је користио идеју Терлецког, па је и он водио акцију за оснивање у Риму једног центра за Словене.

123 Smolikowski,*Słowianofilstwo i Zmartwychwstańcy*, III, 654-664; Danica ilirska (Zagreb) 31-III 1949; Helena Weckowska, *Listy emigracyjne Joakima Lelewela*, Wrocław 1956, V, 205.

124 Wenckowska, IV, 55:, Кирил патриарх български, *Католическата пропаганда сред Българите през втората половина на XIX век*, 86-87.

Терлецки је 1949. и 1850. водио пропаганду пишући брошуре и чланке о унији. Тако је 1849. објавио на француском и на пољском *Appréciation des paroles d'un Ruthénien à ses frères slaves (Słowo Rusina ku naszej braci szczepu słowiańskiego o rzeczach słowiańskich)* у Паризу, од „un prêtre de l'eglise greco-slave-catholique",[125] где је проповедао да треба продрети међу православне шизматике и придобити их за римокатолике и Запад. Рачунао је да има 80.000.000 Словена: Срба, Хрвата, Коруштанаца, Босанаца, Славонаца, Далматинаца и Словена Илира 7.240.000, Бугара 3.587.000, па је тврдио да се мора утицати на Србију, Бугарску, Црну Гору и друге крајеве јужнословенске, тим пре што ће ти народи срушити турски јарам. Године 1850. објавио је у Паризу брошуру *Rzecz o bvrządach katolickich wschodnich w schyzmie wszhodniej, miana w Paryżu w Kosciele Neibowiecia,* где је наглашено да сви Словени морају бити римокатолици. Терлецки је своје идеје проповедао и у чланцима, које је објавио 1849. и 1850. у органу Словенског друштва у Паризу *La Pologne; De l'espris de l'élglise russe,* 2. decembra 1949; *Du rôle de la Pologne vis-â-vis de l'Eglise Orient* 10. фебруара 1850.

Године 1850. Терлецки је настојао да се у Паризу отвори капела, коју је називао православно-словенско-католичком. О томе је одржана 2/14. априла беседа у Парискоj катедрали, која је објављена са предговором Терлецког, Русина, римокатолика источнословенског обреда, у којој је говорио против Руса, који су, како је он тврдио, *издали Србе и Бугаре не једанпут!* Том приликом је саопштио да је у Риму 1847. основао друштво које би се борило за унију, али су доцније 1848. омели папу и друге да раде на томе, и зато се после револуције отпочело са радом на оснивању унијатске капеле у Паризу, коју су Французи помагали и о томе писали.[126]

Терлецки је 19/31. августа 1850. осветио православно-словенску капелу. Том приликом био је присутан и Адам Мицкјевич, кога је он сматрао оданим папи.[127] Ј. Б. Островски је оштро реаговао против те капеле. Он је напао Терлецког у листу *La Voix de la Vérité,* који је био под непосредним утицајем париског бискупа. Островски је оптуживао Терлецког да радом помаже Москву. На ове оптужбе Терлецки је одговорио у истом листу, где се бранио истичући да он говори само са верског, а не политичко-националног гледишта,[128] па је наставио са радом и даље. Он је 1851. намеравао да подигне у Паризу цркву за унијате, па је предузимао кораке да се то оствари.[129] Из те године сачувана је копија Мицкјевичеве белешке о Пантеону и оригинал диктиране примедбе за Терлецког о томе пројекту, где се говори о једној цркви за све хришћане.[130] Против Терлецког био је и нунције у Паризу, јер је са неповерењем гледао на његов рад и подржавао је став Рима, сматрајући да му папа није дао благослов за тај рад у Паризу. Према томе, нунције је веровао да рад Терлецког нема основа и да неће имати

125 Ова беседа приказана је у пољској штампи у Пољској *(Przegląd Posnański* 1849, IX, 805; *Tygodnik Lwowski* 1850, 137). Терлецки је почео да пише и објављује радове још 1833, прво из медицинске струке, а после је писао о проблемима политичким и верским (Maryan Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne polskie 1832-1863,* Warszawa1964, 694).

126 *Kazanie P. O. Lacordaire, miane w katedrze paryskiej dnia kwietnia 1850 na rzecz zaozenia Kaplicy greko-słowiansko-katolickiej,* Paryż 1850, III-XXIII.

127 X. Pawel Smolikowski C. R., *Stosunek Adama Mickiewicza do XX. Zmartwychwstańców,* Kraków 1899, 44.

128 Ferdynand Hoesik, *Juliana Klaczki zapomniane pisma polskie (1850-1866),* Kraków 1912, 13-21, 29-30.

129 Библиотека пољска у Паризу, рукопис, бр. 676.

130 Исто, бр. 48.

будућности. Због тога је осуђивао и париског бискупа због покровитељства над радом Терлецког, јер је сматрао да то није његов посао.[131]

Према казивању Терлецког, он је основао богословију и отворио капелу, са чиме се слагао Људвик Бистшомовски, блиски сарадник Чарториски. У једном чланку о том питању каже се да је рад на оснивању богословије као расаднику унијатских свештеника и капеле почео 1847. Ту акцију помагали су војвода де Кадар, опат Сарон и проф. Сорбоне Озанам. Комитету који је водио ову акцију помогао је и Лакордер и један број дама, чијом се помоћи успело да се у октобру 1850. освети капела за унијатске свештенике.[132] Терлецки је такође истицао, да је у богословији имао два питомца, па је у септембру и.г. послао римокатоличким и унијатским бискупима писмо, у коме их је обавестио о задатку богословије тражећи њихову помоћ. *Неки од њих су одговорили, међу којима је био и загребачки бискуп Хаулик. Овај му је обећао да ће послати рукопис, којим ће тражити да се скупљају прилози за новоосновану богословију.* Године 1851. Комитет, или, како се званично звао, Institut slave-catholique-Maison des mission du rich slavocatholique, имао је 22 члана, па је решио да се израде правила која би потврдио папа. Она су касније послата у Рим, али није отуда добијен одговор. Тада је Терлецки оптуживан у Риму да је православан у души, револуционар, итд. Из једне белешке без датума, свакако писане после 1853, коју је писао сам Терлецки, сазнају се имена чланова пољске организације, као и подаци када је који Пољак емигрирао. На тој листи је уписан као први Терлецки. За њега се каже да је емигрирао 1831, тј. отишао у Краков, а да је дошао у Француску 1836. У белешци од 27. децембра/8. јануара 1854. Терлецки је уписао и осам свештеника. И ту је он први на списку, а Силвестер Кењерски, који је отишао у Цариград, последњи. Те године он је писао Мицкјевичу о неким људима који су ступали у организацију.[133]

Терлецки је покушао да добије помоћ и из Хрватске. Андрија Торкват Брлић, из Славонског Брода, пријатељ и блиски сарадник бискупа Штросмајера, сарађивао је са Терлецким, који је упознао његова оца када је путовао 1848. преко Брода. Терлецки је 2/16. јануара 1849. нашао Брлића у Паризу. Тада је Брлић чуо да је овај послат од стране папе, „да слободу црквену у руску цркву улије", да одвоји Русине од православља и да је Терлецки хтео да папа именује унијатског кардинала.[134] После тога присуствовао је и на његовој беседи и ускоро је примио од њега писмо за Топаловића, [135] који му је одговорио. Брлић се 2/16. фебруара састао са Терлецким и Стеваном Хркаловићем, са којима је разговарао о политичким кретањима у Хрватској, па је давао савете како ће Терлецки добити пасош. Због тога је молио Гучетића у Дрездену да Терлецком визира пасош, али се у томе није успело. Терлецки се жалио и Брлићу да му језуити у Риму ометају рад. Њих двојица су се срели последњи пут почетком марта 1849.[136] По одласку из Париза Брлић је добио преко Гучетића од Терлецког поздраве, а када се поново вратио у Париз, Гучетић га је саветовао да посети Терлецког и да са њим сарађује. То се види из Гучетићевих писама. Он му је 20. јуна/2. јула 1850. хвалио Терлецког, *док је у писму од 19/31. децембра наглашавао да је у то време најважнија ствар Терлецког и да му је мило што га је и Брлић хвалио, а загребачки бискуп га помагао. На крају, у писму од 3/15.*

131 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwychwstańcy*, IV, 62-63.
132 La Pologne (Paris) l. IX 1850.
133 Библиотека пољска у Паризу, рукописи, бр. 676, 112a, 11125.
134 Ivana Brlić-Mažuranić, *A. T. Brlić kao banov emisar u Parizu*, Zagreb 1935, 32-33.
135 Иста, 35.
136 Иста, 41-42, 45, 82.

априла 1852, тврдио је да ће дело Терлецкоі бити корисно и да треба скренути пажњу бискупу, највероватније Штросмајеру јер је тада Брлић био у вези са њим, на ово дело.[137] Сам Брлић о сарадњи са Терлецким оставио је податке у свом необјављеном „Дневнику", који је водио у Паризу од 3/15. јуна до 20. августа/3. септембра 1850. За то време он се више пута осврће на рад Терлецког. Ти подаци, иако кратки, веома су важни. Он је 3/15. јуна био у посети код Терлецког, а овај код њега 7/19. и. м., кад му је приповедао о своме раду и читао му добијена писма од Гучетића. Брлић је 13/25. јуна посетио и Петра Семењенка, од кога је сачувано једно писамо које му је овај писао 1949,[138] *а* 15/27. и. м. са Терлецким посетио је Људвика Бистшоновског, са којим су разговарали о могућностима побуне код нас. Са Терлецким је био у друштву 17/29. јуна, код кога је нашао једног Пољака приспелог из Загреба, где је живео као свештеник. Тога дана посетио је париског бискупа и захвалио му за помоћ коју је указао Терлецком. Брлић је 20. јуна/2. јула споменуо подухват Терлецког, који је бранио и сматрао да је користан, док је осудио интриге пољских калуђера. После два дана посетио је Терлецког, кога је молио да пише Мати Топаловићу да би се изјаснио о његовом делу. Брлић му је обећао да ће то урадити да овај дође у Париз. Тада је било говора о захтеву Чарториског да Владислав Замојски и Бистшоновски буду у Комитету који је водио Терлецки. Тога дана је забележио да је писао Штросмајеру и Топаловићу о подухвату Терлецког, а са неким људима у Паризу разговарао је о организовању словенске општине у томе граду. Он је 25. јуна/7. јула забележио да је потребно да Терлецки и Русини дођу и њему, па се већ два дана касније састао и са Семењенком. Идућег дана разговарао је с Чарториским и Замојским о начину вођења политике према Аустрији, Русији и Турској, па и о раду Терлецког, о коме је требало писати Топаловићу. Брлић је 29. јуна/11. јула посетио Терлецког, где су разговарали претходног дана о збору, али не каже о којем, тј. да је Комитет Терлецког, и да је он писао Стевану Хркаловићу, вероватно о Терлецком и његовој акцији, јер је 22. јуна/14. јула писао Штросмајеру о Комитету и стварима Терлецког. Брлић је споменуо Терлецког још и 7/19. јула, код кога је био у посети и том приликом упознао две младе Рускиње које су ступиле у калуђерство. Пред одлазак из Париза, Брлић је ручао са Терлецким 20. августа/1. септембра.

Брлић се вратио из Париза у Загреб 28. септембра/10. октобра 1850, одакле је наставио преписку са Терлецким, коју је водио од 6/18. октобра 1850 до 6/18. фебруара 1852. Писма Терлецког су сачувана. *Из њих се види да је био оптуживан и да је зато тражио преко Брлића материјалну и моралну подршку из Хрватске.* Терлецки се 6/18. октобра 1850. жалио да је нападан са више страна, нарочито из Рима од језуита, а у Паризу од људи који су имали подршку нунција, који је тражио да се протера из Париза. Нападали су га и Пољаци, а највише Островски. Један од узрока зашто је оптуживан био је манифест који је 1850. издао његов Комитет, који је он послао свима бискупима, чак и на Исток. Уз овај манифест послао је и своје писмо, у коме је објаснио да је он основао покрет за унију, па их је позивао да се пријаве за почасне чланове Комитета. *Тада је напоменуо да ће му бити неопходна помоћ Топаловића, па је молио Брлића да разговара са Штросмајером и да га наговори да му помогне материјално, а нарочито морално, јер би његова морална подршка била најбољи одговор онима који су га нападали из Рима и у Паризу.*

137 Grada JAZU, 16, 1948, 85-206, 208, 216, 225.
138 Архив Брлића у Слав. Броду, бр. 572.

Из писма Терлецког од 12/24. маја 1851. види се да је примио два писма од Брлића, у којима му је овај јављао да се заузима за његово дело, на чему му се Терлецки захваљује и наглашава да је најважније помоћи богословију да се развије. *Ми смо, каже Терлецки, осведочени римокатолици, али нам је дениза милосрђа. Ми радимо на уједињењу Словена на темељу римокатоличанства, али по нашем обреду*". У то време у богословији је било 6 ученика, од којих 4 Русина, 1 Пољак и 1 из Македоније, који је био недавно придобијен и дошао из Цариграда, па се спремао за свештеника. Очекивана су још два, а затим 1 Рус и 2 Пољака. Терлецки је у том писму молио Брлића да се заинтересује у Загребу и пише Топаловићу, коме ће и сам писати, не би ли се *нашли младићи из Хрватске и Славоније који би служили унији*, а најбоље би било да се у богословији, која треба да прерасте у завод правог панславизма, установљен на истини и праведности, *нађу римокатолици и православни, који би служили на корист уније. Загребачки бискуп Хаулик му је јавио да је упутио распис ради скупљања помоћи и обећао је да ће то чинити сваке године, али он није рачунао на ту помоћ.* Зато је молио Брлића да ступи у везу са управитељем загребачког Сјемеништва, кога је упознао 1846, и који га је добро примио, и да поздрави крижевачког бискупа Смичикласа, који га је такође добро примио у Загребу, коме је писао, али му он није одговорио, па му се не усуђује писати. *Жалио се да му нису писали ни Топаловић ни Штросмајер, а потребна му је помоћ бискупа.* Зато би о томе могао говорити Топаловић самом Штросмајеру. *Осим тога, милио је да му шаље вести* о Србији, Босни и Крајини и да му шаље књиге, слике, речнике, граматику, итд. Све је тражио за словенску библиотеку, коју је основао, али није имао новца за куповину књига. Нарочито је нагласио како су га ожалостиле вести које му је јавио бан Јелачић и Гај, па је предлагао да се реагује против Руса.

Терлецки је у писму од 29. маја/10. јуна 1851. тврдио да није добио ни једно писмо од Штросмајера, Топаловића и Смичикласа. Није му одговорио ни бискуп Хаулик, који му је раније био обећао помоћ. Међутим, он је најављивао да ће и даље куцати на њихова врата, јер је сматрао да његово дело може бити средиште свих словенских народа. *Није му одговарао ни провинцијал из Босне, којег је такође молио за помоћ. Жалио се и на елементе око себе, на које није могао рачунати као емигранте. Али, зато је сматрао да има право Брлић кад говори о Србији, јер је то словенска земља, где се може народни дух слободно развијати, и она би могла постати средиште народне акције не само за Југословене већ и за Словене, па ако би она хтела да ступи на чело, помогли би је сви словенски народи. Треба радити на зближавању ширењем културе, књижевности и вере по Србији, Бугарској, Босни и Далмацији, итд. На крају овог писма предлагао је да се разговара са Штросмајером о оснивању једне за хришћански одгој, слично таквој установи каква је била тада у Бретањи.*

Брлић се заузимао за Терлецког код Штросмајера. То се види из писма Терлецког од 6/18. фебруара 1852, у коме овај захваљује за то, па га је молио да и даље буде тачан тумач његове захвалности због Штросмајерове наклоности према његовој акцији, која му је веома потребна због „силног оговарања и нападања". *Поред тога што је уз ово писмо послао и писмо Топаловићу јављао је да ће тих дана писати Штросмајеру и Томаловићу, после чега*

би писао нунцију у Беч. Због тога је писао зашто му не пише када ће Штросмајер бити у Риму, јер би и он тамо пошао.[139]

Терлецки је писао папи, секретару Пропаганде и другим истакнутим људима у Риму, којима је говорио о своме раду и његовој корисности за цркву, па их је подсећао на раније своје реферате које је подносио Риму. На та писма одговори Ватика били су врло кратки, а њихова садржина хладна. Године 1853. два кандидата завршила су богословију код Терлецког, а тада је он отишао у Рим, где је молио папу да им се дозволи рукоположење и да се затим пошаљу у Галицију да отпочну мисију. Папа се сложио да се ова два богослова рукоположе, с тим да се пошаљу у Бугарску под јурисдикцију никопољског римокатоличког бискупа. Тако су они рукоположени 23. маја/1. априла 1854. године.[140]

За време кримског рата 1854-1855. био је отежан положај Терлецког и постављало се питање његовог даљег рада у Паризу. Уздајући се у заинтересованост француске политике за Словене на Балкану, надао се да ће му француско Министарство просвете помоћи. Зато му се за време рата обраћао представкама, у којима је тражио помоћ у новцу, али у томе није успео ни овога пута, као што није раније кад се обраћао Французима за помоћ. Због тога је ишао и у Рим и молио папу за помоћ. Папа га је примио неколико пута, али никако није хтео да му изађе у сусрет. Он је тада био оптуживан код папе за поједине радње, а кад је он на једном пријему, упитао папу да ли жели да и даље одржи установу у Паризу, овај му није одговорио ни „да" ни „не". Секретар Пропаганде му је рекао нека ради шта хоће, и није хтео ни да чује за њега. Такав поступак изазвао је код Терлецког огорчење. То га је сломило и даље није могао издржати у борби за опстанак свога дела. Решио је да престане са радом у Паризу и да уништи своје дело у томе граду. По повратку наредио је ученицима који су још били у богословији, да све паре поделе, а ствари и друге вредности из богословије пошаљу у Лавов Народном дому и руској цркви, јер је, како каже, била то својина руског народа, а сам је решио да се закалуђери. О овоме поступку Терлецког 1857. развила се дискусија, али у њој није био нападан, чак је похваљиван.[141]

Пошто је Терлецки престао да ради у Паризу, настојао је да добије право боравка у Галицији,али му та дозвола није дата. Године 1858. ступио је у Мађарској у ред базилијана, узевши име Владимир, са којим је остао до краја живота. Две године касније путовао је у Рим, где је поднео извештај о стању уније у Аустрији, али није хтео да општи са Змартвихвстањцима. Отуда је отпутовао у Праг, а 1861. у Галицију. У Лавову је држао беседе за Русине, због чега је морао отићи у јесен у Мађарску, где је живео у једном манастиру.[142]

Имајући своје верске и политичке планове на Балкану, бискуп Штросмајер је у ово време покушао да оживи унијатску пропагандну

---

139 Оригинална писма Терлецког налазе се у Архиву Брлића, одакле их је користио Бучар у споменутом чланку 1936.

140 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwychwstańcy*, IV, 62-67.

141 Исти, IV, 68-71; Кирил, патриарх български, *Католическата пропаганда сред Българите през втората половина на XIX век*, 87-88. Док је био у Риму, Јузеф Заљески му је 18. II 1855. указивао да су за њега тада били створени услови за рад у Бугарској, Србији и Босни Залески, Коресподенција Јозефа Бохдана Залескиего, II, 336-337). О раду на унији у Бугарској има доста грађе у Архиву Чарторијских у Кракову, између осталог и под сигнатуром XVII /1773 (Рачун за унију у Бугарској 1860. 1862), XVI/2030 („Исвънреден лист на Бълрари 4. н 1861". где се говори о берату за Јосифа Соколоског да буде патријарх, а ту се налази и сам берат, XVII/1128 (Бугари у Паризу 1895-1896), XVII/1520 (Цомите́ де л'унион цатхолийуе дес Булгарс 1861-1862, записи са седница, мала свеска, исписано 71/2 листа. Ово се налази у омоту „Varia. Do ulozenia").

142 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwychwtańcy*, IV, 71.

акцију, у којој је најзначајнију улогу доделио Терлецком. Да би га укључио у планирану акцију на тлу Балкана, у коју би се уклопио и македонски песник Константин Миладинов, ради тога и сам спреман на материјалне жртве, он је тражио сагласност и новчану помоћ аустријског министра председника Рехберга, којем се из тих разлога обратио посебним писмом 14/26. јануара 1861, наглашавши да није реч само о верској него и о врло значајној и по аустријске и политичке интересе корисној акцији. Ове кораке Штросмајер је предузео уз претходни договор са Терлецким, с којим се пре тога и лично састао.[143] Не зна се како је на овај Штросмајеров захтев реаговао Рехберг, али како се он убрзо после бискуповог писма морао повући с положаја министра председника, читава акција је пропала, штавише у условима политичког система, под владом Антона Шмерлинга, крајем 1862. Терлецки је био приморан да напусти Аустрију. *Против њега је био нарочито бечки нунције. Наиме, када су га аустријске власти протерале из земље, препоручиле су бискупима да му забране сваки рад, сматрајући да он има панславистички карактер, иза којег се крије Русија.*[144]

Када се Терлецки уверио да га више не помажу ни папа, ни Пропаганда, ни унијати и римокатолички бискупи, ни пољски калуђери, ни агенти Чарториског, ни француско Министарство просвете, ни аустријске власти, па ни Словени у Турској и Аустрији, а да му неки чак и сметају у раду, *решио се да оде у Русију, где је у Кијеву јавно прешао на православље* и ту остао две године у манастиру Св. Михаила. Од 1874. до 1879. био је свештеник кнеза Демидова у Флоренцији. У то време, 1878. чињени су покушаји да се он врати у крило римокатоличке цркве. Неки су предлагали да га пошаљу у Бугарску. Он је све те понуде одбио, рекавши да је под старе дане нашао хљеб и грицкаће га до краја живота. Кад су умрли Демидов и његов син, кнегиња му је израдила пензију у висини 1.200 рубаља, па је од 1879. као православни архимандрит живео у Житомјежу и Одеси, у којој је умро 21. децембра 1888/3. јануара 1889. године.

Терлецки је хтео да унијом приведе Словене папи, уствари да изврши сједињење Православне цркве са Римокатоличком црквом. То је отпочео са организацијом воскресенаца.[145] Пошто није имао новаца ни власти, а нико га није подржао није успео у томе, па се вратио у крило Православне цркве где је нашао свој мир до смрти. *Међутим, његово дело је, било како било, наставио бискуп Штросмајер користећи рад и заслуге за Словене Свете Браће Ћирила и Методија, али, иако је имао власт, новац и подршку Рима и Беча, није успео да пробије одбрану Православне цркве, на првом месту Српске православне цркве, што ће се видети из даљег излагања.*

---

143 V. Krestić, *Koncepcije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju, biskupova prepiska sa austrijskim ministrom predsednikom Rehbergom,* Istraživanja (Н. Сад), 5, 1975, 367-426.

144 Dr Edith Saurer, *Die Kurie und die Griechisch-Unierten im 19. Jahrhundert, Bericht über den zehnten österreichischen Historikertag in Graz, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 20. bis 23. Mail 1869, Herausgegeben vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine* 1970, 81-87.

145 Smolikowski, *Słowianofilstwo i Zmartwycgwtańcy,* II, 351-391; *Jegenal Zamoyski 1803-1868,* IV, 339.

IV ОТПОРИ НАМЕТНУТОЈ ЈУРИЗДИКЦИЈИ НАД РИМОКАТОЛИЦИМА ДОШЉАЦИМА - „АРБАЈТЕРИМА" У СРБИЈИ

1. Потчињавање дошљака римокатолика у Србији под јуриздикцију бискупа Штросмајера

До године 1851. римокатолици у Србији били су поверени бризи бискупа Никопоља, *који је био под турском влашћу*. Он је 1850. посетио Београд. После тога, Ватикан је предузео мере да се бискупу Никопоља ускрати јурисдикција на ослобођеној српској земљи и повери бискупу из Аустрије. На томе се радило од раније, па је чак припреман и кандидат који би био наименован за надлежног бискупа под окриљем аустријске владе. О томе има доказа.

Јосип Јурај Штросмајер је још 1846. био почео да размишља како би дошао у везу са Србијом,[1] и када је бечки нунције 20. јуна/2. јула 1851. кренуо из Ђакова у Београд повео га је са собом.[2] Том приликом он се састао са водећим људима у српској престоници и са њима, изгледа, разговарао о преузимању бриге над римокатолицима у Србији,[3] али о томе у српским изворима за сада није нађена потврда. После те посете, заузимањем аустријске дипломације и бечке нунцијатуре,[4] њему је Римска апосолска столица ту бригу поверила.

У Београду и северној Србији било је сачувано по злу памћење о немачком презимену *Штросмајер* из времена аустријске владавине у Србији 1718-1839. године. Тада се међу насељеницима у Београд појавио и *Јохан Георг Штросмајер* ((Strohmayer), трговац из Беча. Он је, а као што је то у овом раду раније речено, под заштитом административног гувернера Србије Принца Александра од Витемберга, био потказивач и помагач у богаћењу, због чега су улагане многе жалбе. Један из породице Штросмајера касније се преселио у Осијек.[4a]

1 Viktor Novak, *Josip Juraj Strossmayer apostol jugoslovenske misli* Izveštaj Drž. trgovačke akademije u Osijeku za školsku godinu 1933/34, 12.

2 [M. Cepelić i Matija Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski. God. 1850-1900*, Zagreb 1900-1904, 740.

3 Novak, *Josip Juraj Strossmayer apostol jugoslovenske misli*, 13.

4 Архив Ђаковачке бискупије 1851, 1025; Ф. . Šišić, *Josip Juraj Strossmayer. Dokumenta i korespondencija*, Zagreb 1933, II, 190.

4а) Др Драг. М. Павловић, *Аустриска владавина у северној Србији (од 1718-1839)*, Београд 1901 (сепарат из *Гласа СКА, 62. у 64), 5-21, 31-35; исти, Србија у Београд од пожаревачког до београдског мира (1718-1839), Београд 1950, 185;* Iso Velikanović, *O njemačkoj krvi Strossmayerovoj!* Riječ 1929, бр. 42, ст. 50-51; Vjesnik za prosvetu i upravu 1930,бр. 3,/4 стр. 38; Ferdo Šišić, *Strossmayer u Beču 1848*, Riječ 7. XI 1926.

Јосип Јурај Штросмајер по пореклу „није чисте хрватске крви." Његов предак, кад су Турци прогнани из Славоније и Аустријанци утврђивали град Осијек, био је у војној посади осијечке тврђаве. То је био Немац, „неки стражмештар *Паул Стросмајер*, родом из Линца". Ту се оженио Хрватицом и придомазетио се у кући женините родитеља. Од тога Немца изродила се велика породица „која се звала 'Паулови'. Када је Штросмајер дошао за бискупа они се почеше звати Стросмајерови". Сам бискуп је доцније „жалио што није у младости узео презиме Паулов или Пауловић". Праунук Паула био је Иван, рођен 1789, који се оженио Аном Ердељац. Из њихова брака, када је Иван имао деведесет година, родило се пет синова, међу којима је био и Јосип Јурај Штросмајер, најмлађи и близанац, рођен 1815. године.

Штросмајер се школовао у Ђакову и у Пешти, а 1838. је рукоположен и 1840. послан у Петроварадин за свештеника, где је била и Војна генерална команда. Те године је долазио у Земун и Београд, а затим је, иако то није желио његов надлежни бискуп у Ђакову, по царском одобрењу отишао је у Беч на више теолошко школовање при Св. Аусгустину. Када је 1842. докторирао био је 1845. предложен за царског „капелана и директора у вишем институту" свештеничког завода. Тако је дошао да служи у царски двор, где је „био врло радо гледан и у предикама радо слушан", па је 1847. добио и „суплентуру каноничног права на Бечком свеучилишту".

Кад је за време буне 1848. у Бечу, упознао се са баном Јелачићем, учврстио је и приширио своје везе са утицајним људима на бечком двору, нарочито са родитељима предстолонаследника Фрање Јосипа, *који га је био препоручио за свога поузданика.* За ђаковичког бискупа хиротонисан је 1850, када је прву беседу изговорио на латинском језику. На устоличењу у Ђакову одржао је беседу на хрватскосрпском језику, у којој је препоручио чување вере и државе, свога народа и његовог језика.[5]

Бискуп Штросмајер још до 1850. имао је сасвим утврђено мишљење о православљу и односу Римокатоличке цркве према њој. То мишљење се сводило на:

„1) Штросмајеру је непобитна истина: да је Католичка црква права Христова црква и једино она има од Христа власт и дужност да Христову праву вјеру научава и од сваке заблуде и шишме чува.

2) *Православље*, протестантизам и остале херезе и шизме очите су заблуде и немају никаква права, *да се представљају као праве цркве Христове.*[6]

3) Трпељивост или толеранција не смеју се нигда протегнути за *заблуде*, јер се, мјесто вјечних одлука Божанске мудрости не смеју постављати таште измишљостине људскога мишљења".[7]

Бискуп Штросмајер и папа Пије IX (1850-1878) слагали су се, а нунције из Беча Михајл Виала Прела посетио га је у Ђакову маја 1851, када му је бискуп спремио „свечан дочек", после чега га је пратио на путу у Београд.[8] Иза тога, „Св. збор за ширење вере" и папа поверили су му управу над римокатолицима у Србији. То наименовању од 11/23. септембра 1851, у слободном преводу, гласило је:

„Декрет Св. скупштине о распрострањењу вере. Одавно је већ Св. скупштини о распрострањењу вере достављено, да једноверни католици у

5 [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strosmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski*, 27-58.

6 Подвлачење у тексту је моје.

7 Dr A. Spiletak, *Biskup J. J. Strossmayer i pravoslavlje*, Bosanska smotra (Zagreb) 1935, 123-124.

8 [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski*, 271-272.

вароши и диецези београдској, и у овој канонично сојуженој диецези смедеревској, особеног неког Апостолске столице провиђенија потребује, зато што душевним њиовим потребама епископ ови епархија, припјастован неким особиним околностима дела и оног времена, није за доста учинити могао, због чега је, по совјету и раширенију исте Св. скупштина, свјатјеши государ папа Григорије XVI пречешњејш. Оца Јосифа Марију Мајолани, епископа никополитанског сходном и нуждном, по мњенију Св. скупштине, влашћу одредио [је], да тамо једноверним под владом кнеза београдског стојећима стараније води.

Даље, како је дуже временим искуством доказано, да провиденије ово није за постижење пожељаног дејства довољно било, нити да може бити местозаступник валахијски, због растојанија места довољно потребама једноверника притећи. Из посљедњег се, пак, извештаја пречст. оца г. Михаила Виале Прела, архиепископа картагинског и апостолическог посланика при њевом имп. и краљевск. величеству Јосифу Францу, аустријскоме императору, увидело, да би се могло боље стараниј у Србији станујућим једноверним притекло кад би се ова изванредна власт предала епископу босанскоме и сријемскоме у Мађарској; због чега је Св. збор мењавала (!) испросити од сватјеш. государа нашег папе Пија IX за садашњег епископа босанског сходну и нуждну власт, да би старање и управљање више поменути једноверника као местозаступник апостолически, на задовољство Св. скупштине надзирати могло. Ово Св. скупштине решеније, по представљени доле подписаног секретара у аудијенцији 17. августа 851. у свему је милостиво одобрио, и заповедио настојећиј декрет издати и извршење тога непостојећим (!) ма каквим противностима наложити. Дано у Риму, из дома названог Св. скупштина о распространењију вере, 23. септембра 851 (М. П.). Ј. Ф. Корда Франкони, префект, Ал. Барнабо, секретар".

Нунције бечки, достављајући бискупу Штросмајеру овај документ, у спроводном акту, чији је превод са латинског на српскохрватски учињен, писао му је 25. септембра /7. октобра 1851. године:

„Преосвјатењејшиј и пречестњејши господине, *како сам Светој столици најнесрећније положење католика у Србији станујући доставио, и средство којима би се душевним њиовим потребама у помоћ притећи могло представио,* сватјејши је господин наш моје известије Св. скупштини о распространењу вере на испит и оцењење предати наредио.

Како је опет Св. скупштина *ова од мене предложења одобрила,* највиши је владика такове апостолском својом влашћу потврдити благоволио, а уједно декрет издати заповедио, којим се преосвјаштењејшему и пречешњејшему господству твоме сходна и нуждна власт предала, *да би старање и управљање више поменутим једноверника, као местозаступник апостолски на задовољство Св. скупштине надзирати.*

Овог декрета доставерну копију, овом мом писму прикључену, шаљем твоме преосвјашт. и пречешњејшему господину, препоручујући из свега срца *обрану вере у пределима мени најбоље проникнутој љубави* и ревности твога преосвјашт. господства.

Моја ће дужност бити ово Св. апостолске столице установљеније преосвјашт. никополитањском епископу, који је досад старање о оним једноверницима носио, *а тако и Ц. к. губерниуму, до знања доставити.*

Међутим, остајем са чуствима особитог почитанија пресвјашт. и пречест. господства твог најуслужнији слуга м. ариепископ картагенски и посланик

Josef Georg Strossmayer biskup von Diakovar 1861.

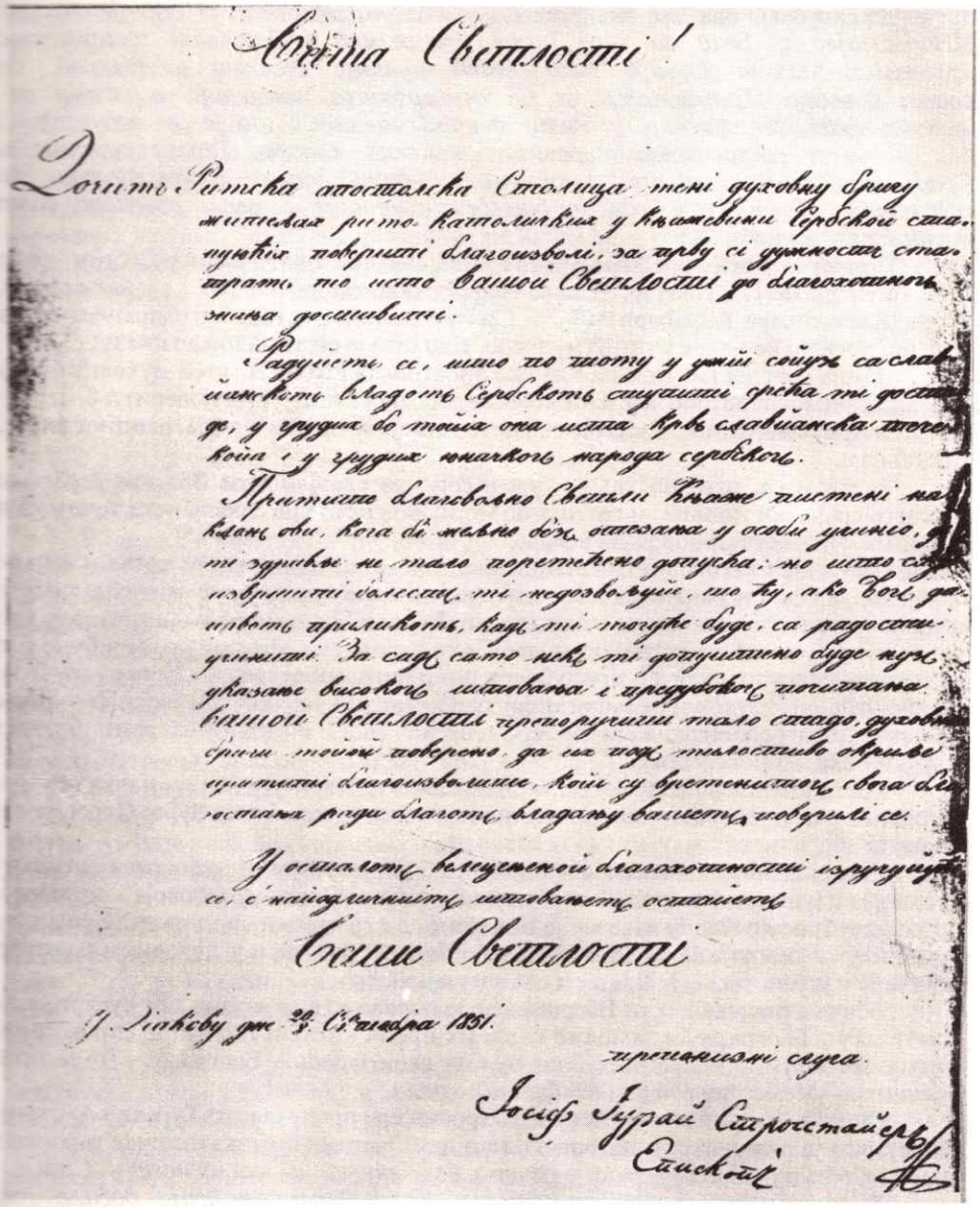

Ваша Светлости!

Дочитъ Ритска апостолска Столица тені духовну бригу
жителах рито католичких у Кнежевини Сербской ста-
нуюћих повериті благоизволі, за прву сі дужность ста-
трать то исто вашой Светлости до благохотнога
знања доставити.

Радуйте се, што по тому у ужій сойуз са слав-
йанскоть владоть Сербскоть ступиті срећа ті доста-
де, у грудих бо тойих она иста крвь славйанска тече
койа і у грудих юначкоги народа сербскоги.

Притите благовољно Светли Кнеже пистені на-
клонь ови, кога бі жељно без отезања у особи учиніо, да
ті здравље не тало поретећено допуска; но што сад
извриніті болесть ті недозвољуйе, то ћу, ако Бог да-
прво приликоть, кадь ті могуће буде, са радости
учиніті. За сад сато неке ті допуштено буде нуз
указање високоги штовања і предубокоги почитања
вашой Светлости препоручити тало стадо, духовну
бригу тойой поверено да их под тилостиво окриље
прититі благоизволите, кой су вретенитоги свога бла-
гостања ради благоть владању вашеть поверилі се.

У осталоть велецењеной благохотности ізручуйуть
се, с найодличнійть штовањеть остайеть

Ваше Светлости

У Діакову дне 20/8 Октобра 1851.

преподнизні слуга.

Іосіф Іурай Строгстайер
Епископ

Бискупа Штросмајера писмо кнезу Александру Карађорђевићу 1851.

апостол. У Бечу, 7. октобра 1851. Преосвјаштен. и пречестн. господину, господину Јосифу Георгију Штросмајеру ђаковачком и сремском".[9]

9 АС. - МИД, 1857, VII, 189; Иван Невестић, *Штросмајерове везе са Србијом*, Народна одбрана (Београд) 1939, бр. 36, стр. 594-505. Подвлачење у тексту је моје.

Из садржаја ова два значајна документа произилази: 1) *да је бискуп Штросмајер у Бечу за овај позив припреман у дворским и црквеним круговима,* 2) *да је пре тога бечки нунције долазио у Београд, са собом доводио Штросмајера и на основу свога извештаја о стању римокатолика издејствовао у Риму декрет за овог,* 3) *да је све ово урађено без знања и сагласности турских и српских власти, Турске суверене и Србије аутономне, на чијој земљи су били дошли римокатолици по обновљењу Србије,* и 4) *да је био бечки нунције о овом известио само аустриске власти.*

Пошто су бискупу Штросмајеру поверени римокатолици у Србији, он је 8/20. октобра 1851. о томе из Ђакова обавестио писмом, *писано ћирилицом,* кнеза Александра Карађорђевића и Српско правитељство, изговарајући се да због болести то не може учинити лично. Ево шта је он тада писао кнезу:

„Ваша светлости! Дочим Римска апостолска столица мени духовну бригу житељах римокатоличких у Књажевини сербској станујућих поверити благоизволи, за прву си дужност сматрам то исто вашој светлости до благоходног знања доставити.

Радујем се, што по тому у ужиј сојуз са славјанском Владом сербском ступити срећа ми допаде, и грудих по мојих она иста крв слављанска тече која и у грудих јуначког народа сербског.

Примите благовољно, свети књаже, писмени наклон ови, кога би жељно без отезања у особи учинио, да ми здравље не мало поремећено допусћа; но што сада извршити болест ми недозвољује, то ћу, ако Бог да, првом приликом, кад ми могуће буде, са радости учинити. За сад само нек ми допуштено буде нуз указање високог штовања и предубокок почитања вашој светлости препоручити *мало стадо,* духовној бриги мојој поверено, да их под милостиво окриље примити благословите, који су временитог свога благостања ради благост владању вашем поверили се.

Уосталом, велецењеној благонаклоности изручују се, с најодличним штовањем, остајем ваше светлости препонизни слуга. Јосип Јурај Стросмајер, епископ".[10]

Нешто слично написао је и Влади Србије, изјавивши радост што ступа „у ужи сојуз с јуначким народом сербским и мудром Владом његовом", молећи је да поведе бригу о *стаду* које му је поверено, да га прими „под окриље своје, да тамо, *где материјалног благостања ползе ужива,* и у духовном и светбеном зару изкуси, да му је Влада и отац и мајка".[11]

Оба ова писма бискуп Штросмајер је послао уз спроводни акт аустријском конзулату у Београду, и замолио га да их преда кнезу и Влади. У спроводном писму препоручио је „закриљу" конзулову своје *стадо* у Београду. *То је исто учинио и Министарству иностраних дела у Бечу.*[12]

Овим наименовањем бискупа Штросмајера пренета је из Турске у Аустрију јуристикција римокатоличке власти над дошљацима римокатоличке вероисповести у Србији, као што је раније речено, *без знања и сагласности Србије.*

Тиме је Србији задат тежак ударац, *јер је тим Аустрија добила јако средство којим се служила у борби против њеног развоја и стицања пуне суверености, а Ватикан под окриљем Аустрије и услузи бискупа*

10 АС. - МИД, 1857, И, VII, 189; Vjekoslav Wagner, *Strosmayer apostolski administrator u Srbiji,* Katolički list 1933, 53-54.

11 АС. - МИД, 1857, VII, 189; Šišić, *Josip Juraj Strossmayer. Dokumenta i korespondencija,* II, 188-189; Wagner, *Povjest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku,* Bogoslovska smotra, *1, 1933. 5;* др Драг. Страњаковић, *Србија пијемонт Југословена* 1842 - 1843, Београд 1937, 59.

12 Šišić, *Josip Juraj Strossmayer. Dokumenta i korespondencija,* II, 190-194.

Штросмајера су отворена врата за мисију на штету Српске православне цркве.

Устварн, у борби против две моћне царевине, Турске и Аустрије, за пуну независност државну и аутокефалност црквену, и за проширење, Србији је наметнута и борба против настојаја мисије Римокатоличке цркве, и то под разним изговорима.

Отада, Србија и Српска православна црква су водили на свом терену одбранбену борбу против *нове опасности* за државу и Цркву која ће их коштати огромних жртава. Само кад се ово схвати, моћи ће се правилно оценити борба на смрт и живот коју је Србија у својој земљи водила противу пропаганде из Ватикана, што ће се видети из даљег излагања у овоме раду.

2. Законом из 1853. регулисање положаја римокатолика у Србији

Бискуп Штросмајер није добио одговор из Београда на своја писма,[13] и зато је 26. октобра/8. новембра и. г. писмом питао тамошњег аустријског конзула каква су његова ранија писма учинила утисак у Београду кад их је предао кнезу и Влади. Овај му је одговорио да му је речено, да ће се дати римокатолицима слободно исповедање своје вере и дати дозвола да граде себи капелу.[14]

За ову капелу сам бискуп Штросмајер дао је 50 форинти онда када је са бечким нунцијем долазио у Београд, а од цара аустријског је добијено 200 дуката и одобрио је 600 форинти годишње за издржавање мисионара. Том приликом је бискуп Штросмајер означио и патрона капеле Св. Јосифа,[15] што је требало да подсећа на цара Фрању Јосифа, кога су Срби сви и свуда мрзели.

У мају 1852. бискуп Штросмајер извршио је визитацију римокатолика у Београду. То је учинио са знањем и одобрењем Министарства иностраних дела у Бечу, па је преко београдског конзула аустријског био обавештен кнез и митрополит Петар Јовановић. На тражење конзула да се бискуп свечано дочека звоњењем звона, кнез је одговорио да ће бити достојно дочекан, али без звоњења. Приликом овога доласка, бискуп Штросмајер је 9/21. маја „потврдио у вјери 40 католика",[16] јер је служио у капели конзулата, која је била обновљена, а он ју је осветио. Осим тога, посетио је кнеза, београдског пашу, и неколико виђенијих Срба.

Аустријска влада је хтела да се, поред капеле у конзулату, подигне римокатоличка црква у Београду. Њен конзул Радосављевић је о томе разговарао са кнезом да се она подигне о трошку Српске владе, али кнез није пристао на то. Доцније, он је ипак пристао да се подигне о трошку државном, с тим да у њој могу служити свештеници само из Босне, фрањевци поданици турски. Председник аустријске владе је, на то, рекао да је нато немогуће пристати, јер се свештеник мора тражити од бискупа из Ђаковице. После овог, кнез је одустао од

13 Оба ова акта, писма бискупа Штросмајера и акт конзула су стављена у акта (АС. -МИД, J, Птотокол 1851, под бр. 2784. и 2785.

14 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku,* Bogoslavska smotra 1, 1933, 6.

15 Исти, 6-7.

16 Исти, 7. Зна се да су Турци забрањивали и ометали звоњење звона. То је могао бити и један од разлога и 1852. да се не звони кад је бискуп Штросмајер дошао у Београд.

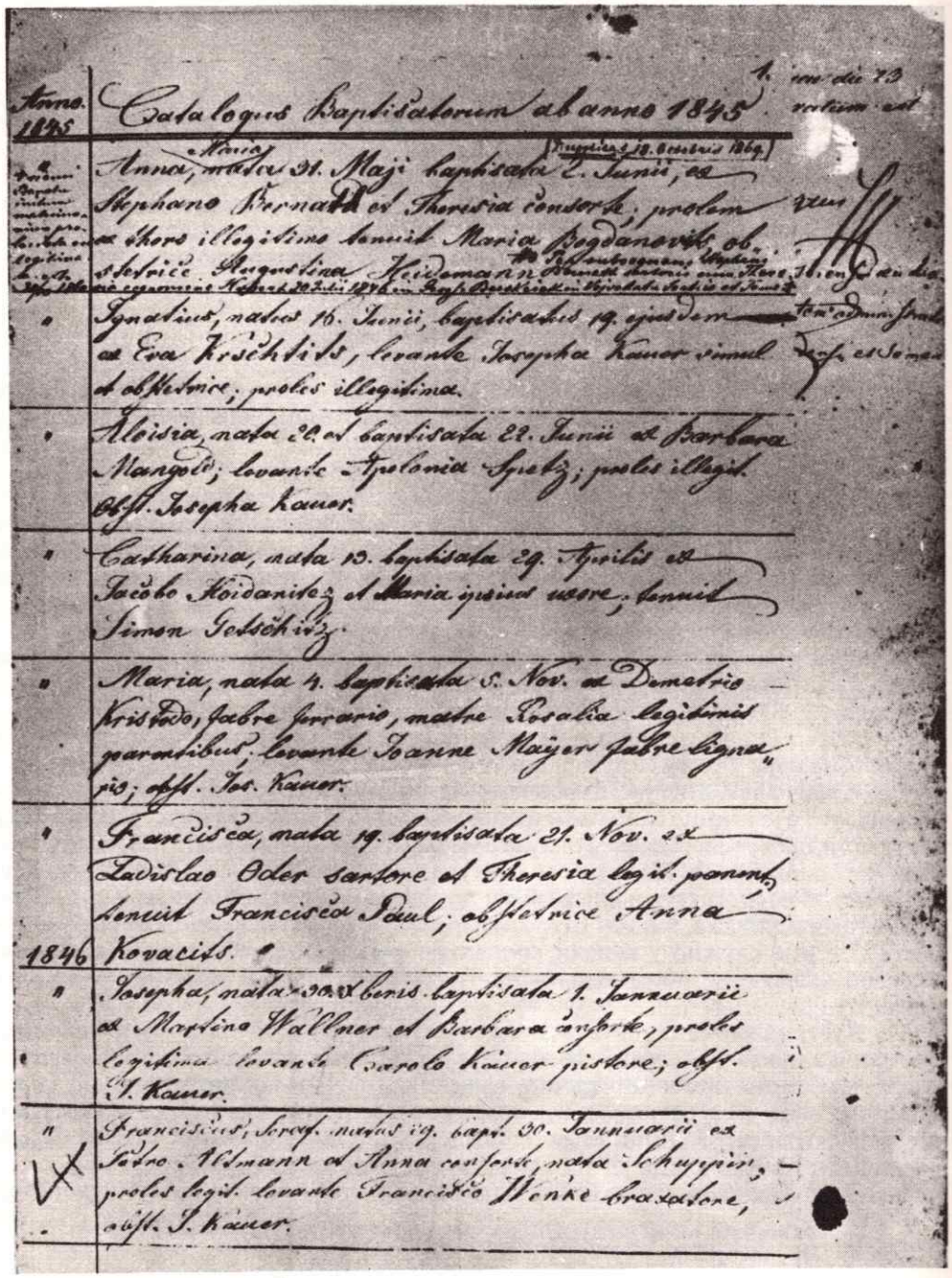

Anno 1845 — Catalogus Baptisatorum ab anno 1845

Anna, nata 31. Maji baptisata 2. Junii, ex Stephano Bernath et Theresia consorte; prolem ex thoro illegitimo tenuit Maria Bogdanovits, obstetrice Augustina Heidemann

Ignatius, natus 16. Junii, baptisatus 19. ejusdem ex Eva Krschtits, levante Josepha Kauer simul et obstetrice; proles illegitima.

Aloisia, nata 20. et baptisata 22. Junii ex Barbara Mangold; levante Apolonia Spetz; proles illegit. obst. Josepha Kauer.

Catharina, nata 13. baptisata 29. Aprilis ex Jacobo Hoidanitez et Maria ipsius uxore; tenuit Simon Getschitz.

Maria, nata 4. baptisata 5. Nov. ex Demetrio Kristodo, fabre ferrario, matre Rosalia legitimis parentibus; levante Joanne Mayer fabre lignario; obst. Jos. Kauer.

Francisca, nata 19. baptisata 21. Nov. ex Ladislao Oder sartore et Theresia legit. parent.; tenuit Francisca Paul; obstetrice Anna Kovacits.

1846

Josepha, nata 30. Xbris baptisata 1. Januarii ex Martino Wallner et Barbara consorte, proles legitima levante Carolo Kauer pistore; obst. J. Kauer.

Franciscus, seraf. natus 29. bapt. 30. Januarii ex Petro Altmann et Anna consorte, nata Schuppin; proles legit. levante Francisco Wenke braxatore, obst. J. Kauer.

Почетна страна Матичне књиге рођених римокатоличке деце, уведених од 1845. у капели аустријског конзулата у Београду

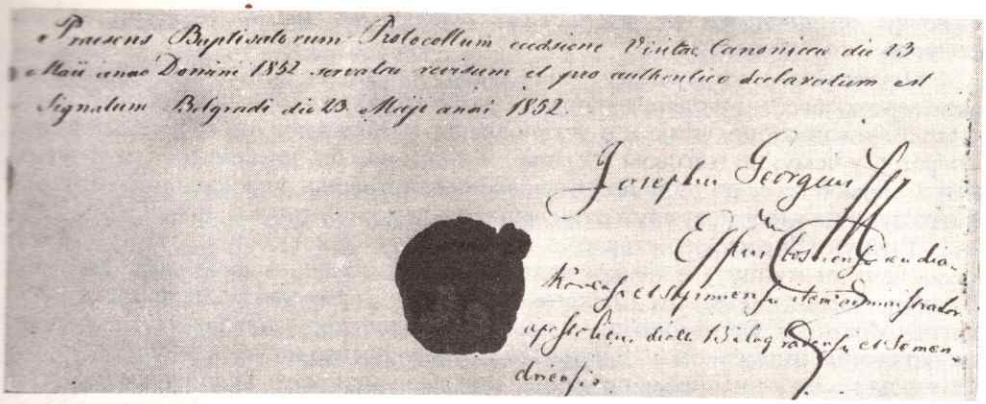

Бискупа Штросмајера уведена 1852. Матична књига за рођену римокатоличку децу у Београду

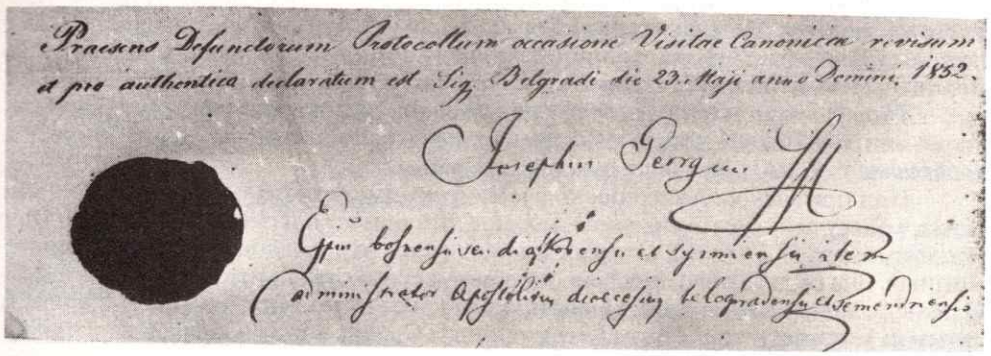

Бискупа Штросмајера уведена 1852. Матична књига за умрле римокатолике у Београду

свог раније обећања за подизање цркве. У то време, и француски конзул у Београду желео је да оснује капелу у свом конзулату, како би довео свештеника босанског фрањевца, који, и ако су били Словени по пореклу нису имали никакве везе са руским панславизмом, а мрзели су Аустрију и желели су слободу и уједињење Јужних Словена, па су могли да га обавештавају о догађајима у Босни, *као што ће се видети више у каснијем излагању о жељи и настојању по том питању.*

Српска влада, а нарочито Илија Гарашанин, који је био велики противник Аустрије, поздравили су предлог француског конзула, тим пре што се потпуно слагао са изложеним идејама у Гарашаниновом „Начертанију", где је истакнута потреба за придобијањем фрањеваца из Босне и сарадњи са њима. Зато је Гарашанин изјавио француском конзулу:

„Ако ви издејствујете код Римске курије (свете столице) да босански фрањевци могу вршити службу у једној католичкој цркви у Београду, и то изван надлежности аустријског владике, ми ћемо видити мање сметње за успостављање једне католичке цркве", а затим је додао: *„Оно што бисте урадили за једну капелу у вашем конзулату*

могло би да послужи за установљење цркве, јер ми не можемо водити преговоре са папом".

Француски је конзул саветовао Српској влади, да донесе закон о слободи за све вероисповести, и да нађе начина како би се римокатолици у Србији одвојили од Ђаковачке бискупије и о установљењу националне бискупске столице у Београду, у чему, по његовом уверењу, и руски цар би пристао да његова влада понуди помоћ да се од папе добије дозвола о подизању римокатоличке цркве у Београду, и да у њој могу служити свештеници који су турски држављани.[17]

Бискуп Штросмајер старао се да што боље обави своју преузету обавезу према бечком нунцију и бечкој влади. Он је мисионара фрањевца Тибурија Ткалчеца заменио Иваном Енекесом, *војним свештеником* бродске регименте у Млецима. Ово је учинио на предлог аустријског конзула. О томе сведочи бискуп својим писмом од 6/18. јуна 1853, које је послао истом конзулу, и у коме истиче да је „на учињене му предлоге" опозвао мисионара Ткалчеца и поставио Енекеса, како каже, „у нади да ће испунити наде моје и конзула, јер је вешт у пословању, пријатан и зна језик потребан". Ткалчец се опирао бискуповој наредби, али на крају морао је да иде из Београда, а Енекес је 27. јула стигао у Београд и примио дужност, о чему је известио бискупа, од кога је тражио да му дозволи да се може молити Богу за аустријског цара, као добротвора цркве која се има подићи у Београду.[18] И ово сведочи да је сва та акција била спровођена под јаким диктатом и контролом бечке политике према Србији.

Тада је мисионара у Београду издржавала римокатоличка Пропаганда из Рима, а чим је Енекес дошао у Београд отпочео је *да ради на ширењу римокатоличке пропаганде*, тј. мисији по Србији.[19]

Под притиском Аустрије, која је непрекидно захтевала да се римокатолицима, који су већином били њени држављани, призна законски право слободног исповедања вере, а тиме и слободу мисионарског рада римокатоличким свештеницима. Зна се да је прво одређено посебно место за сахрањивање римокатолика. О томе је конзул 29. марта/11 априла 1853. известио бискупа Штросмајера, а затим га је известио почетком јуна и. г., да је Српска влада намеравала дати римокатолицима сва права која имају у Влашкој; да се нада да ће Влада о свом трошку подићи цркву, плаћати свештеника, исто онако како се плаћа православним.[20]

И заиста, године 1853. у Београду се озбиљно почело разговарати о захтевима аустријског конзула. Тако је Попечитељство иностраних дела предложило кнезу, да тражи од влашког кнеза да пошаље извод из свог законодавства о правима римокатолика у Влашкој. Тако је и било. На кнежево тражење од 31. марта 1853. стиго је из Влашке одговор, датиран 24. маја и. г., у ком се каже, *да непостоје у архиви никаква акта о питању римокатоличкоі вероисповедања*, али је правно стање тада било следеће:

„1. Будући је госпоствујуће вероисповеданије Влашке обрјад грековосточни, то су друга богослуженија трпљена с извесним ограничењама, а имено:

---

17 Страњаковић, *Србија пијемонт Југословена* 1842-1834, 56-59. Подвлачење у тексту је моје.

18 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1853, под бр. 6689, 927; Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, Bogoslovska smotra, 1, 1933, 7: Šišić, *Josip Juraj strossmayer. Dokumenta i korespondencija*, 272.

19 Архив Ђаковачке бискупије 1854. Протокол 1853, под бр. 998, 1075, 1118; 1854, под бр. 257.

20 Šišić, *Josip Juraj Strosmayer. Dokumenta i korespondencija*, 266-267; Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1853, под бр. 855; Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 7.

Увек, кад би увеличење популације католическе, или ког другог, на ком било месту Књажества Влашке, захтевало да се устроји обштина за упражњавања богослуженија, то би могло имати места тек у следству одобрења особитог формалног. Правитељство влашко, почем се уверило да је нуждно установити такву обштину, давало је захтевано дозвољење с уведомљењем митрополитским и књажевском хрисовуљом.

Подобна акта била су поименице отпуштана у сљедујућим случајевима: 1) 10. јулија 1798. год. књазом Ханцелиом за цркву католичку римничку; 2) декемвра 1799. књазом Мурузи за цркву митуранску букурештанску; 3) 10-маја 1813. књазом Карацом за цркву католичку трговинску.

2. По сили подобни уступања, постоји у осталом једна црква католичка у Букурешту и једна капела у Чопљу недалеко од Букурешта, но, епископална столица никако није била допуштена у Влашкој, и епископ који управља католичким делима духовним има своју столицу епархијалну у Никопољу у Бугарској.

3. Сваки обрјад упражњава слободно своје богослуженије у црквама, или домовима посвећеним за ово назначење, без икаквог препјаствија и смитње од стране наше цркве.

4. Бракови смешани између једног лица вероисповеданија православног и другог ког вероисповеданија морају необходно, ако ће законит да буде, бити свршавани у цркви господствујућег греко-источној, изузимајући супружнике вероисповеданија одпадническог,[21] ползујућег се даном му способностију свршавати брак по свом обреду. Дејства грађанска ови бракови немају важност пред нашим судовима, у случају распре између супруга; развод може бити тек по сили суђења Консисторије наше цркве".[22]

И митрополит београдски Петар Јовановић интересовао се о давању права римокатолицима у Србији, и на тражење Српске владе да о томе даде своје мишљење постоји једна забелешка, која гласи:

„По мњенију г. митрополита може се дозволити католицима: 1. Да имају своје гробље одвојено од нашег; 2. да њиов свештеник јавно, по обрјаду католичке цркве, може спроводити и сарањивати мртваце католике; и 3. да њиов свештеник може слободно походити домове своји верни по делима закона, но то да не бива никад у црквеном одјељанију.

Г. Митрополит примећава, да би требало да овдашњи католици саставе једну католичку обштину, и да имају своју капелу, одвојену од конзулата, и да имају свог свештеника, који ће бити у свим грађанским одношенијама под влашћу нашег Правитељства; па онда гореименована три права да се њима уступе, но под следећим условима, који да се набљудавају, и ако би се остало при садашњем конзулском свештенику: 1) да католици никад не носе литију своју по вароши и изван вароши; 2) да никог из наше цркве у своју веру не примају; 3) да не венчавају оне бракове, гди је једна, ма која страна, од наше вере, и брачне распре овакови бракова да наша духовна власт суди, а не римокатоличка, 4) да овдашњи католици своје празнике и по нашем календару, сљедовательно с нама заједно, празнују".[23]

О питању римокатолика у Србији, у Попечитељству иностраних дела, у то време, сачињен је један предлог о томе, чија садржина гласи: „Шта би се и под којим условијама могло уступити овдашњим римокатолицима у извршавању њиховог закона [вероисповедања], и то као нова ствар не падне јако у очи и не

21 Неправославног вероисповедања.
22 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189.
23 Исто.

произведе у нашем народу какво незадовољство, нарочито пак да не буде ни најмање вредоносно нашој цркви? Могло би се уступити:

1. Да Римокатолици поред своје капеле у аустријском конзулату имају овде у Београду, на сходном месту, још и своје гробље. То гробље имало би бити не уз наше, него одвојено на другом сходном месту, да се избегне свака неприлика, која би се могла догодити због разног обреда, кад би исти случајно над гробовима наблизу лежећима наши и њини упокојени у једно време свршавао.

2. Да њихов свештеник јавно по обреду своје цркве спроводи сарањује мртваце своје цркве.

3. Да слободно походи домове своји верни по делима закона, но то посештеније да ни онда, кад иде причестити болног, не чини у црквеном одејанију. Кад и наш свештеник, осим проношења Богојављенске водице, не посештава све домове у одјејанију церквеном; нек не чини то ни римокатолички.

4. Да не носи литију ни на Брашанчево, ни по вароши, ни изван вароши по пољима. Литију носе христијани по својим местима, по својим пољима, а не по местима о пољима посљедователља друге цркве. Чудно би то изгледало и не би имало смисла, кад би римокатолици носили литије овде, гди нема не само цели сокака с њиовим кућама, него ни почешћи њиови домова у појединим сокацима. А друго не би се могло праведно захтевати од наше полиције, да оно на Брашанчево, који тада у наш радни дан, *за љубав неколико људи* обвезана буде обдржавати по сокацима потребну за такво торжество тишину, и нуждан поредак.

5. *Да ништошто не присоједињава ни једној христијанина ни христијанку православне восточне цркве својој цркви, па било то лице из Србије или из друге државе, и ма које му драго народности.*

Наша ће црква и унапредак, као и досада, примати у своја недра римокатолике као и посљедователље други цркви, који би год без икаквог принуђења, по једном свом внутрењем расположенију ради били њој присајединити се. Али, то право не може она уступити и Римској цркви, нити ова може са основом искати то право, *почем число њени посљедователља према нашем житељству изчезава, па ту су, изузимајући њи неколико, страни поданика и као такви не носе никакве овдашње земаљске терете, па се због тог разумно и не може изједначити Римска црква с нашом, сувише што је народ наш, све сам православни христијанин, што је право задобио у својој земљи за себе, а не за посљедователље други цркви, и што би он онакво уступленије Римској цркви не без основа сматрао за велику своју увреду, и за повређење своји скупом жертвом задобијени преимућства.*

6. Да нико не испитује и не венчава онаквог женика и невесту, где је једна ма која страна римске вере, а друга наше Православне цркве, па било оно опет окуд му драго и које му драго народности; но такво лице да се непремјено од нашег свештеника испитају и у нашој цркви венчавају, не мање и деца из таковог смешаног брака да се у нашој цркви крешчавају и у нашем православију воспитавају; и ако би се међу таквим супрузима породила брачна парница, да се таква не предузима на суду Римске цркве, него да подлеже суђењу и решавању наше надлежне Консисторије.

Осим примјечанија на преидуђу тачку која у главном и овде важе, може се овда додати још и то, да би неправедно било, онаквог супруга наше цркве у смешаном браку, који би по несрећи неверност свог друга искусио, и због рђавог с њим живота хотео ползовати се благодјејанијем своје Цркве, које она даје разво-

дом на ползу невине стране, лиши тога благодјејанија, а то би било, кад би онаква брачна парница дошла пред духовни суд Римске цркве, која при законом закљученом и савршеном браку не даје никад онаквог бладјејанија.

7. Да овдашњи римокатолици своје празнике по старом календару, сљедовательно с нама заједно празнују.

Узимањем нашег календара овдашњи римокатолици у нечем нама приближили би се и у некиј сојуз ступили, а сами би имали велику корист, што не би морали због једног празника двапут дангубили, нерадећи и на своје и на наше празнике.

Овакова *изложена* ограњичења римокатолика нису за њи страна, почем се нека упражњавају не само у Русији, него од части и у књажевинама Валахије и Молдавије, где они, особито у Русији, у маси и као поданици живе, па опет онаквом ограниченију подлеже, и тако би чим пре имали подлежати овде, *іде су редки и једва их неколико у поданству има.*

У случају пребацивања, да се оваково ограничење у извршавању верозакона не само слаже са садашњим веком и духом времена, може се накратко возразити: *да тај дух времена није од јуче, па кад се друге државе нису сасвим повеле за њим, неіо су неке доскора онако, као што је и наведено у горњим тачкама, ограничавале наше православље, па и сад нам не дају подпуну слободу, кад је у средоточију Запада прекратког времена отречен потреб православном; то зашто да нас осуђују због оног, што су сами до јуче творили и сада понешто творе, зашто да нас укоравају, што се спасавамо од онакви новости у нашој земљи, кад су они од такви још више на опрезу били; зашто да нам замерају што не дајемо више слободе странима поданицима, кад они својима поданицима други вероисповеди нису сву слободу давали нити је и данас дају? Зашто да то све чине кад о нама држе да нисмо колико они проникнути духом садашњег времена, ком се они тако јако фале и превозносе?*

По свему овом не треба ништа више поступити у овом предмету; него што је горе изложено, па и то под условијама, која су онде придана. Ако ова ствар дође до Цариграда, па да се умоли Порта, нек не наваљује на нас због те ствари, него нек ју, као много засецајућу у наша внутрења дела, на нас упућује и свакојако нас подржи, а тако да се умоли и покровитељница за њега у овом за нас потешком обстојатељству много помоћно покровитељство, које ће се, као што је поуздано надати се од православне Русије, овде показати у благотворном виду.

Све ово написано је по садашњем стању овога предмета, по ком се о њему води преговор са аустријским конзулатом.

Но, много би било боље, и можно и пробитачније за нас, да се тај предмет изведе на прави и лакши пут уговарања са самим овдашњим поданицима римокатоличког закона.

Консуларске су капеле по страним сржавама само за персонал консулата, а не и за поданике и житеље истог закона, који онде живе. Могу истина и они или у такву капелу на богослужење, али не могу стојати као парохијани под свештеником онакве капеле, или ако за време стоје по нужди, што у месту немају свог свештеника, не треба да остане тако на свагда. *Тако на пример, православни у Бечу, и ондашњи и страни, долазе на богослуженије у Руску капелу, али тамошњи руски свештеник не може не само по Бечу ни крстити, не венчавати, ни потребати православне, изузимајући Русе, или онакви случајева, іде би му се то од тамошње православноі*

свештеника нарочито допустило. То исто не би смео чинити ни свештеник римокатоличке капеле у страној држави.

Кад, дакле, свештеници конзуларски капела не могу бити уједни и пароси житеља своје вере у истом месту, то би ваљало ову неудобност и код нас уклонити тим начином, да се каже аустријском консулату [са стране руком написано: 'О овом не треба никакве разговоре имати с аустр. конзулатом']: да *до скора није било римокатолика у овдашњем поданству*, а и што их је било, да се нису јавили за допуштење имати свештеника, који би им разне потребе њихова закона свршавао, но ако сада, како их од дана на дан *све више долази у поданство*, пријаве за то, да ће Правитељство што је право учинити. А међутим, нек се својим начином даде на знање поузданијим римском закону људима у овдашњем поданству, да моле за дозвољење имати нарочитог свог свештеника.

После таквог преданог прошенија нек се пред надлежном нашом влашћу уговори шта ће ти просителји давати за одржавање тог свог свештеника, па онда нек се такви својим путем набави с тиме, да ступи у овдашње поданство, и тако да постане редовним свештеником овдашњих римокатолика.

Са оваквом црквеном општином лакше би се горе изложеним точкама уговорило, шта ће јој се уступити у смотрењу извршавања закона и по каквим условима.

Тој би се општини црквеној, које њеним, које наше власти дјествовањем, инали присојединити и остали римокатолици, били они чији му драго поданици. Таквој би свештеник у делима грађанским, подобно нашем духовенству, подлежао нашој грађанској власти, а кад би се могло израдити, да и избор његов зависи од нашег Правитељства,то би још боље било.

Онда би ваљало да речена црквена општина, или римска парохија, нађе један удобан дом за капелу и за обитавање свог свештеника, докле временом не буде у стању начинити себи нарочиту капелу, па позније и цркву, и тако би капела у консулату или престала, или само за консулат остала.

Но, ако ово не би могло бити по томе, што је капела при консулату већ заведена, или што би тешко било за овдашње римокатолике, наново је устројавање на другом месту, онда нека би остала садашња, али да се свакојако пристави овдашњим римокатолицима нарочити свештеник у качеству нашег поданика, па би тај био и свештеник оне капеле, или ако би консулат другог свештеника за себе имати хто, не би се овај ништа мешао у дела закона овдашњи римокатолика.

Ако би се овако почело дејствовати, онда би се по овом предложенију имале преиначити горње точке за капелу и свештеника".[24]

На основу овог припремног материјала, у којима су формулисани и предлози како би се у то време могло решити питање римокатолика у Србији, Попечитељство иностраних дела је 10. јуна учинило предлог Совјету како мисли да се реши ово питање, наметнуто од стране Аустрије и Римокатоличке цркве. Тај предлог је гласио:

„Познато је висок. Совјету из досадашњих устмени саопштенија Попечитељства иностраних дела, које је овдашњи Ц. кр. аустријски конзул у више прилика захтевао, да се католицима овди живећим даде право слободног упражњавања њиове религије, у чему је он разумевао, да католици могу постројити једну цркву или капелу католичку; да могу сарањивати своје мртве по опреду католичком, и при пратњи једног свештеника њиове вере; да имају своје

24 Исто. Раније се тај документ налазио под сигнатуром КК, варија, кутија III, бр. 14 (Ljubomir Durković-Jakšić, Austrija i pitanje jurizdikcije nad rimokatolicima u Kneževini Srbiji 1851-1860, Историјски часопис (Београд), 2, 1956, 46). Подвлачење у тексту је моје.

одвојено гробље, и да њиов свештеник може посећивати домове своји верника ради исповеди, причешћивања и други римокатоличких потреба.

Овим захтевима аустријског конзулата, Правитељство је досад, као што је висок. Совјету познато, удовљетворило у толико, што се је постарало о распрострањенију здања конзуларног ради удобног смјештаја у истом једне католичке капеле, а у претресање остали вопроса слободе религиозне није се оно упуштало.

Но, како се с напредком времена, и с увеличањем наши разнородни сношенија не само са суседном Монархијом, но и с другим народима католичке вере, предмет овај постаје све од веће важности, и како је и число наши собствених поданика католическе вере у вароши овој већ толико, да би имало места и основа, да се Правитељство постара о њиовим религиозним потребама, како они не би морали тражити религиозно попеченије код свештеника једне иностране власти, то Попечитељство ин. дела суди, да би према свима овим околностима, као и за предубежденија даљи о предмету овом од стране оностране власти изискивана и претресана, Правитељство наше најбоље [би] учинило, кад би издало једну наредбу следујућег садржаја:

1-во. Да српски поданици католичке вере могу имати у Београду једну капелу за упражњавање у истој своје богомоље, а кад би дошли у стање да и цркву могу подићи, да ће им се и то дозволити.

2-о. Да могу имати своје одвојено гробље.

3-ће. Да њиов свештеник јавно, по обрјаду католичке цркве може спроводити и сарањивати мртваце католика.

4-о. Да њиов свештеник може слободно похађати домове своји верника по делима закона [вере], но то да небива никад у црковном одјејанију.

Свештеник ове наше католичке обштине да се поставља чрез нашу надлежну државну власт, и да у свима одношајима грађанским зависи од наши закона и наше земаљске власти; к томе да се при установљенију ови права за католике и сљедујуће определи:

1-о. Да католици никад не носе литију своју по вароши и изван вароши.

2-о. *Да никога из наше цркве у своју веру не примају.*

3-ће. *Да невенчавају оне бракове, где је једна, ма која страна од наше вере, и брачне распре овакови бракова да наша духовна власт суди, а не Римокатоличка.*

4-о. *Да овдашњи католици своје празнике по нашем календару, сљедовательно с нама заједно, празникују.*

И почем би се ово установило за католике наше поданике, то би страни поданици ове вере уживали иста религиозна олакшања и користи без да Правитељство наше има потребу о томе са страним правитељствима или њиовим властима трактирати.

Што се, пак, тиче страни конзула, њиови чиновника, њиови служитеља и фамилија, будући да ови по трактатима имају право на држање собствене конзултске капеле и једног конзулатског капелана, и будући да њима остаје неповређено право, да их њиови капелани исповедају, причешћују и опевавају и сарањују, итд., то је Попечитељство оностр. дела мњенија, да ће требати у том случају и на потребовање и сарањивање персонала страни конзулата распространити под 3. изложену слободу, при свем том, шта ће се они хтети може служити у томе својим конзлатским капеланом, а не овдашњим обштинским католичким капеланом.

Ово мњеније Попечитељство ин. дела у смотренију овом, које мњеније ако високосл. Совјет одобри, онда ће се Попечитељство ово постарати о средствима

Кнез Александар Карађорђевић

и о начину како да Правитељство наше при подарењу ови права и предложене предострожности за себе утврди и обезбеди".[25]

Иза тога, пошто је Совјет дао сагласност, припремљени су пројекти за законско регулисање положаја римокатолика у Србији, и то онако како је то предложено било Совјету. Из тих предлога се види каква је опасност претила од Аустрије и Римокатоличке цркве, и како је то српска власт покушавала да обезбе-

25 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189. Подвлачење у тексту је моје.

ди своја суверена права и Српске православне цркве *од прозелитизма.* То се јасно види из самог текста предлога који су на крају формулисани:

„I Узимајући у призрење, да је у Београду умножењем народонасељенија за неколико последњих година, и число последователя разни христијанских вероисповеданија, умножило се, и желећи показати како нам на срцу лежи олакшати и обезбедити овим људима уживање њиови религиозни потреба, сообразно духу столетија и напредку времена, у ком живимо, као и примерима, које налазимо у поступању високи дворова, господствујућег и покровителствујућег, нашли смо за добро, определујући следеће:

1. Слободно упражњавање вероисповеданија, по определенијама, која ће се нарочито у смотренију том издати, установљава се за последовање свију признати христијански, православну восточну веру неисповедајући, вероисповеданија.

2. Чим се число последователя једне од поменутих кристијански вера узвиси до тог степена, да они могу образовати за себе једно обштество, и да могу издржавати свога свештеника и једну капелу или цркву, они ће се тога ради обратити Правителству земаљском за нуждно дозвољење.

3. Свакад при давању дозвољења, извршителна власт прописатиће установљеним начином условија и правила, која ће се у смотренију овом наблудавати.

II Правила за успостављање католичког обштества у Београду.

Будући да је число подданика Србије католичку веру исповедајући, и у Београду обитавајући, већ толико да они могу за себе једну црквену општину образовати и једног свештеника издржавати, то Правителство, на основу закона, дозвољава да они у Београду једну такву општину саставе. На тај конац следујуће се определује:

1. Обштество ово моћи ће имати своју собствену капелу, а по времену, кад новчана средства дозволе, и своју цркву на месту, које му се од стране земаљске власти на тај конац назначи.

2. Оно ће имати једно одвојено место за сахрањивање своји мртваца, гди се од месне власти нађе за сходно определити.

3. *Свештеник овог католичког обштества биће постављен чрез српску власт, и у свим одношенијама грађанским дужан ће бити поштовати се наредбама земаљске власти и закона српски, и зависиће од исти, као и остали грађани српски.*

4. Он ће моћи мртваце своје вере, по обредима католичке цркве, до гробља спроводити и сахрањивати.[26]

5. Он може домове своји верника слободно посећивати по делима закона, но никад то неће моћи у црковном одјејанију.

6. Изван ограде капеле или цркве, католици неће моћи никуд литију своју носити.

7. Они ће, у Београду живећи, празнике своје по нашем календару, следователъсно у оне дане кад и ми, празновати.

III По показаној потреби нашли смо за добро определити следујуће:

1-во. *Прелазак из Православне восточне вере у другу ма коју веру, најстрожије се у Србији забрањује, и сваки онај који би кога на то или саветовао и примамљивао, или иначе садејствовао к том резултату, биће строгом одговору подвргнут.*

26 До тада је свештеник могао да опјева мртвог у капели конзулата и није могао да га прати на гробље, већ је то чинио православни свештеник, јер се није могло дозволити да страни свештеник иде кроз град у свештеничкој одежди. Подвлачење у тексту је моје.

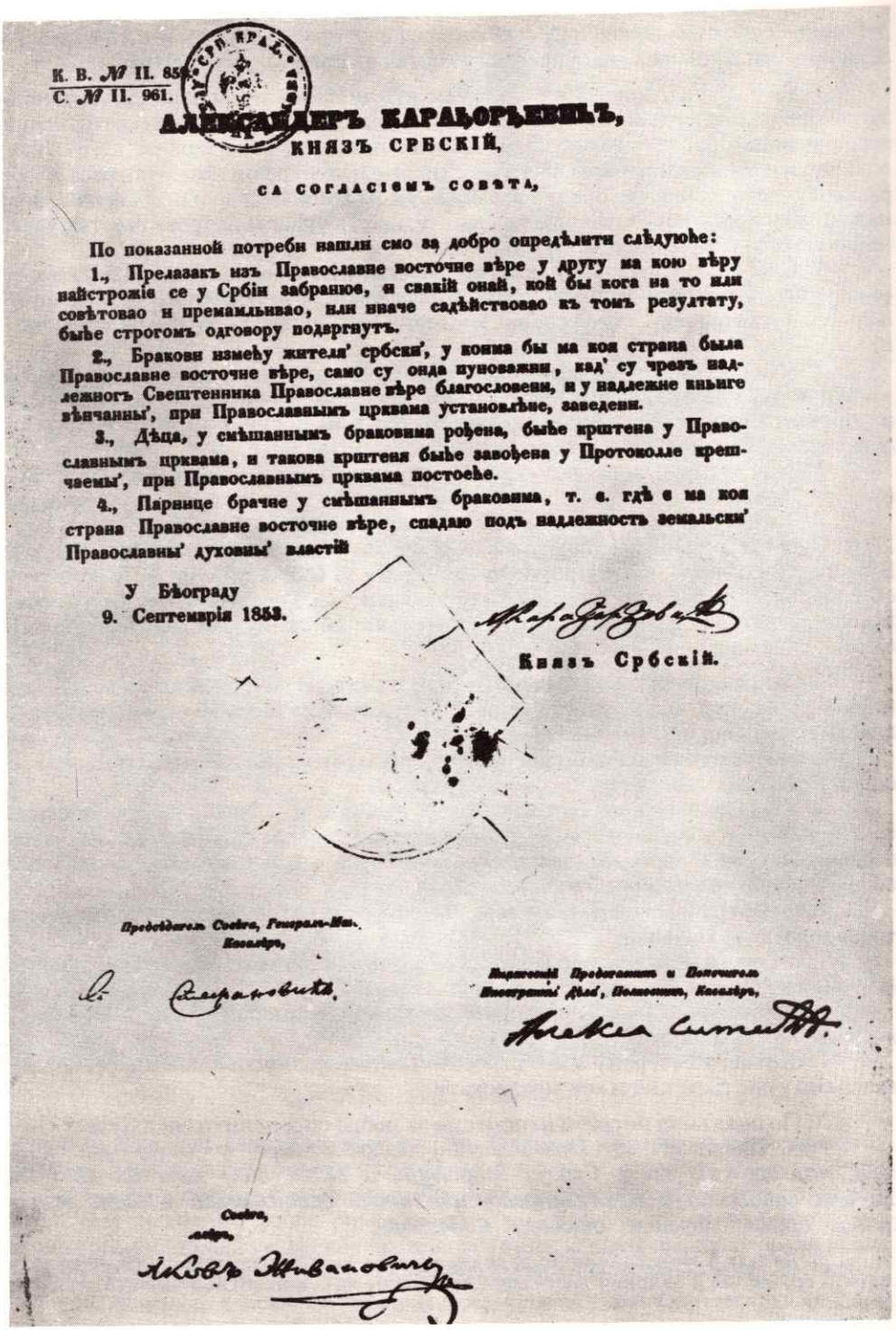

К. В. № II. 85[illegible]
С. № II. 961.

АЛЕКСАНДЕРЪ КАРАЂОРЂЕВИЋЪ,
КНЯЗЪ СРБСКІЙ,

СА СОГЛАСІЕМЪ СОВѢТА,

По показанной потреби нашли смо за добро опредѣлити слѣдуюће:

1., Прелазакъ изъ Православне восточне вѣре у другу ма кою вѣру найстрожіе се у Србіи забранює, и свакій онай, кой бы кога на то или совѣтовао и премамльивао, или иначе садѣйствовао къ томъ резултату, быће строгомъ одговору подвргнутъ.

2., Бракови измећу жителя' србски', у коима бы ма коя страна была Православне восточне вѣре, само су онда пуноважни, кад' су чрезъ надлежногъ Свештенника Православне вѣре благословени, и у надлежне кньиге вѣнчанны', при Православнымъ црквама установлѣне, заведени.

3., Дѣца, у смѣшаннымъ браковима рођена, быће крштена у Православнымъ црквама, и такова крштеня быће завођена у Протоколле крешчаемы', при Православнымъ црквама постоеће.

4., Парнице брачне у смѣшаннымъ браковима, т. е. гдѣ е ма коя страна Православне восточне вѣре, спадаю подъ надлежность земальски' Православны' духовны' властій

У Бѣограду
9. Септемврія 1853.

Князъ Србскій.

Предсѣдатель Совѣта, Генералъ-Ма[illegible]
Кавалѣръ,

Кнѧжескій Представникъ и Попечитель
Иностранны' Дѣла', Полковникъ, Кавалѣръ,

Совѣта,
[illegible]лѣръ,

Законски пропис о заштити Српске православне цркве од насртања мисионара других вероисповести

2.-го. *Бракови између житеља српски, у којима би ма која страна била православне источне вере, само су онда пуноважни, кад су чрез надлежног свештеника православне вере торжествовани, и у надлежне књиге венчања, при нашим црквама установљене, заведени.*

3-ће. *Деца у смешаним браковима рођена, биће крштена у православним нашим црквама, и таково крштење биће уводена у протоколе крштених, при нашим црквама постојеће.*

4-то. *Парнице брачне у смешаним браковима, тј. ади је ма која страна источне вере, спадају под надлежност земаљски духовних власти*". [27]

Совјет је 1. септембра 1853. прихватио предложене законске пројекте, па их је 3. и. м. упутио кнезу на потврду, што је овај после шест дана, тј. 9. септембра, то и учинио. Текстови законски пројеката о слободи хришћана неправославног вероисповеданија (I) и забрани преласка православних у друге вероисповести (III) објављени су, први у 80, а други у 420 примерака,[28] затим у *Зборнику закона и уредаба.*[29]

Међутим, законски текст „Правила за установљење католическог обштаства у Београду", садржана су у Совјету „до даље наредбе"[30] ово је Србија све урадила по савету руског конзула[31] и француског конзула,[32] који су настојали да Влада једним законом даде права слободе за све вероисповедања и нађе начина како би римокатолике у својој земљи одвојила од ђаковачког бискупа Штросмајера, и *установовила независну бискупију у Београду*, у чему би руски цар могао помоћи да се то издејствује.

Одмах иза овог, 10. септембра, Попечитељство иностраних дела обратило се руском конзулу, као представнику земље која је била покровитељица Србије, пославши му примерке законских прописа под I и III, изложила му подрубно зашто су прописи донети, тражећи помоћ и подршку да се питање римокатолика у Србији коначно реши. Ево тога што је у томе акту било изложено:

„Као што ће славни Императорски руски генерални конзулат благоволети видети из приложеног под ./. екземплра закона, Правитељство српско установило је слободно упражњавање вероисповедања под наблудавањем извесни правила за посљесоватеље свију препознати христијански, Православну восточну цркву не посљедујући, вероисповеданија. И будући се на основу тога закона сад има приступити к установљенију једног католическог обштества у Београду, при чему Правитељство српско жели, да свештеник тога обштенства не зависи ни у каквом сношенију од римокатолическог ђаковачког епископа (у ког су јурисдикцију досад счишљавани у Србији живећи), но да буде начињен или непосредственом начелству Римске власти, или коме од римокатолически епископа или апостолски викара у Турској пребивајући, и поред тога, да и правила у прилогу под .//. изчислена буду чрез надлежну римокатоличку духовну власт призната за обвезателна за овдашњег њиовог свештеника, који су предмети за преговарање с Римским двором, то Попечитељство иностраних дела, имајући у дужност старати се о дејствованију овога споразумеванија, налази за најсходније обратити се у цељи тој к Конзулату покровитељствујуће државе, најучтивије умољавајући га, да би имао доброту ову потребу и жељу

27 АС. - МИД, И. 1857, VII, 189. Подвлачење у тексту је моје.
28 АС. - МИД, В, 1854, II, 1; Страњаковић, *Србија пијемонт Југословена 1842. 1843*, 58-59.
29 Зборник закона и уредба, 7, 1853, 78-81.
30 АС. - Совјет 1854, 1.
31 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 7-8
32 Страњаковић, *Србија пијемонт Југословена 1842-1843*, 58-59.

Српског правитељства представити на благонаклоно вниманије императорскому министру и подејствовати код истога, да оно по своме милостивом участију спрама Књажеству овог удејствованије предизраженог желавног резултата Императоскоме посланику у Риму повери и препоручи.

Попечителство иностраних дела поуздано надајући се, да ће милостиво Августњејшег Србије покровитеља удостојити предмет овај свога благонаклоног вниманија, очекиваће с повереним сообшчениje похваљеног Генеталног консулата о резултату предмета овог".[33]

Попечитељство иностраних дела је 21. септембра послало примерке „Уредбе и закона" издатог о слободи исповедања вере у Србији, страним вероисповеданијама у Србији, а још 3/15. и. м. такође и аустријском конзулу, нагласивши да је то уједно и одговор на његову ноту од 16/28. маја 1853, којом је поновио интервенцију „по питању овдашњи римокатолика", и да „тиме је наравно предмет овај приведен концу, на један начин, чиме ће, надам се", аустријско правителство бити задовољно, наглашено је тада.[34]

3. Бискупа Штросмајера 1854. оштро критиковање закона о положају римокатолика у Србији и његов протест

Аустријски конзул у Београду је већ 2/14. септембра 1853. обавестио бискупа Штросмајера да је Влада Србије дозволила јавно исповедање вере римокатолицима, а 18/30. и. м. послао му је и заноске прописе о томе проблему.[35]

Чим је бискуп Штросмајер добио те законске прописе, послао их је нунцију у Беч, а овај у Рим. По наређењу из Ватикана, бечки нунције је бискупу Штросмајеру препоручио да уложи протест код Владе Србије. Он је то ревносно учинио из Ђакова 12/24. марта 1854, подвргнувши оштрој критици те прописе. То је учинио писмено, овога пута писмом латиничким, а потписао се само као бискуп, неозначавајући своју функцију коју је имао у Србији. Његова критика је гласила дословно:

„Високо Књажевско правитељство! Када сам прошле године разумио, да је висока Влада Књажевине сербске, желећи показати, колико јој је на серцу лежи олакшати и обезбедити свим житељима разних кристијанских вероисповједањах уживање њихових религиозних права и потребах, намерама свим подјелити слободно упражњавање вјероисповједање, радостју ми сердце узигра с тога, што сам тверду гајио наду, да ће католичким житељим Србије пријатније сунце сијнути.

Изашао је у обзиру слободе вјероисповједања у Србији, дне 9. септембра 1853, у три разна комада закон, који би сљедователњим католичкога вјероисповједанија, правди, правици и кристијанској љубави скохдно обезбјеђена подјелити имао. Ну, чим сам поглед бацио на точке реченога Закона сочињајуће, опазио сам, да се тамо налазе многа, која не само да никакву слободу вјероисповједања

33 АС. - МИД. И, 1857, VII, 189: КК, варија, кутија VII, 4 (реферат аката о религиозним повластицама у Србији).

34 АС. МИД, И, 1857. VII, 189.

35 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1853, под бр. 1081; Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19 vijeku, 7-8.*

католицим неподјељују, него паче напрѣчас права церкве католичке, права човечанства врјеђају, противa којима је, кано апостолски намјесник и управитељ церкве римокатоличке и свију ову исповједајућих житељах у Сербији, слѣдећи како позив совјести и дужности своје, тако и вишје духовне области, свечано се ограђујем, и од стране Церкве римокатоличке протест у обзиру слѣдећих точках постављам:

1. У точки првој споменутог Закона Н-о II опредељено је слѣдујуће: „Прелазак из Православне восточне вјере у другу ма коју вјеру најстрожије се у Србији забрањује, и сваки онај, који би кога на то или савјетовао и примамљивао, или иначе садјејствовао к том резултату, бит ће строгом одговору подвргнут". Тим се на пречас *укида слобода совјести*, дочим се житељам сербским *брани слиједити освједочење* своје; што се *праву човјечанскому посве противи*. Нисам ја овдје тога мјенија, како да висока Влада сербска не би право имала, *пут пријечити сваком проселитизму;* ну када би римокатолички свећеник рјеч господњу посветом науки церкви своје, најпервој и најважнијој дужности својој сходно навјештавајући, слишатељи, који би се од оног вјероисповједанија у церкви десили, рѣчми и доказими својими освједочио о истинитости наука свога, и тако у њими побудио жељу на прелазак у Церкву римокатоличку, мислим да би по том дужности својој само задовољио, нити би се икаквом одговору подверћи имао.

2. У точки другој одређује се: „Брак између жителъах сербских, у којима би ма која страна православне вере, само су онда пуноважни, када су чрез надлежног свештеника православне вере благословљени, итд." Ово је *противно науку, праву и наредбам Католичке цркве* чега ради церква ова *на то никад пристати на може*. Боље би било, кад би држава, или што је наравно ствари сходно, церковна власт у Србији слѣдователъим вјероспиовједанија свога, свеколике смјешане бракове забранила, *што је и тако жеља Церкве католичке*.

3. Трећа точка споменутог Закона вели: „Дјеца у смјешаним браковима рођена, бити ће крштена у православним церквама, и такова крштења бити ће завођена у протоколе крштених при православним црквама постојеће". Ово би преки пут био к уништењу вјероспиовједанија римокатоличког у Србији, дочим би и *тако мали број* тамошњи католиках, по притегнућу дјеце из смјешаних бракова порођење у церву восточну, све мањи постојао, док најпосле са свим не би се изгубио. Ну, ако би смјешани бракови забрањени били, тада би и ова тегоба престала.

4. Што се парницах брачних у смјешаним браковима тиче, ове кад већ не би судишту католичком подпадати посве могле, то барем у толико у колико се католичке стране тиче, *духовној католичкој области пристасти би морале*.

5) У точки 3-ој Закона Н-о III опредјељу је слѣдеће: „Свештеник овог римокатоличког обштенства битиће постављен чрез књажеско-сербску власт, и у свим одношенијама грађанским дужан ће бити повиновати се наредбама земаљске власти и законах сербских, и зависити од истих, *као и остали грађани сербски*". Што се тиче дужности свештеника римокатоличког, повиновати се наредбама земаљске власти и законах сербских, против тому неимам што приметити, будућ да је то посве сходно рјечма апостолскима, заповједајући има покорност свакој власти. Међутим, протусловити морам оному, да се наиме свештеник римокатолики поставља црез књажеско сербску власт. Знам бо, да и у источној церкви восточној ниједан свештеник не може чин свој свештенички на опредјељено му мјесто обављати, дотле док црез црквену своју власт онамо не

пошаље и докле на ту сверху потрјебито пуномоћије од ње не добије. А то исто и у церкви католичкој ваљаност своју има.

Ако висока Влада сербска намјерава свештеника римокатоличког у Београду дотирати, то ће онда њој власт припадати за место таквога особу предложити, њу свакако бискупу право иде овог свештеника потврдити и опуновластити, да може наук свештеников навјешћивати, свету тајну обављати и свето тајство својим вјерним подјељивати; иначе бо не би пастир био, који к стаду своме законитим путем улази.

6) Што се тиче празновања заповједних светковинах по старом, тј. Јулиевом календару, то мнием да Влада сербска *неразумије овдје славјење празниках у цркви* по служењу службе и реци Божјој. Ово би *сама Света римска столица католиком прописати може.*

Дочим *овај протест* против изданом у обзиру слободног упражњавања католичког вјероисповједања Закону *у име своје, у име римокатоличких жителъах, и у име Свете римске столице високој Влади* Књажевине сербске, поднети имам част, исту, уједно званично и уљудно скупа, молити, да издани Закон преиначи и жителим римокатоличким она права подјели благоизволи, која следбеници *Источне цркве у Цесаревини аустријској уживају,* тим бо ће само висока Књажеска влада посвједочити, да је свима својим подаником права мајка, која чеда своја, без разлике вјероисповједанија једнако герли, љуби и њиховим потребштинама доскочити приправна је.

Овим себе и стадо своје у благонаклоност изручујући с најодличним штовањем остајем високој Књажеског правитељства, слуга понизни Јосип Јурај Штросмајер, бискуп.[36]

Протест је предао 8/20. априла аустријски конзул Дирекцији Попечитељства иностраних дела у Београду, на који није дат одговор, јер је стављен *„у акта"*, пошто је у Београду изазвао велико *незадовољство.*[37]

4. Наметљива и насилничка критика бискупа Штросмајера Закона о положају римокатолика у Србији

Ватикану, бечком нунцију, а нарочито бискупу Штросмајеру, који је рођен на југословенском тлу међу и православном живљу, и познаваоцу историје и каноског права са Универзитет у Бечу, били су познати методи којима се Римокатоличка црква служила да би заштитила своја права, а никад није подигла глас против обезправља других вероисповести у оним земљама где је баш она била призната за државну веру. Бискупу Штросмајеру је све то било познато када је упутио Влади Србије протест по заповести Ватикана и бечког нунција. Он је нарочито познавао каква су обезправљена права била према православнима у његовој држви Аустрији, на која он упозорава Владу Србије као на позитивна и примерна права. Овде се наводе само неколико тих примера безправља према Србима и православном исповеданију у земљама у којима је Римокатоличка црква била државном вером:

36 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189. Подвлачење у тексту је моје.
37 Исто. Подвлачење у тексту је моје.

1. Срби нису добијали дозволу или су је с муком добијали за подизање или оправку цркава:

а) Српска православна црква у Трсту од средине XVIII века је била веома богата, јер су се чланови њене Црквено-школске општине понајвише бавили трговином и бродарством, па су зато могли помагати и Карађорђев устанак и српске књижевнике и културне раднике. Она је себи била купила место за цркву и гробље, и тек 1782. добила је у заједници са Грцима да подигне Цркву, а затим 1861. да има своју засебну цркву, која и сада постоји. Све су то урадили тамошњи Срби са својим новцима, а не државним.[38]

б) Дубровачке власти у својим земљама нису дозвољавали православним „ни живима цркве, ни мртвима гробље" све до почетка XIX века. Дубровачки Срби су се 1790. организовали у своју православну општину, и затим купили кућу за молитву, па су онда тражили одобрење да може њихов свештеник живети у Дубровнику. Тек под притиском Русији дозвољено је свештенику да служи, *али под условом да то не може јавно чинити. Године 1803. забрањено му је живети у Дубровнику, а идуће године одобрено му је било да може два пута у години доћи и у граду се задржати само по 8 сати.* Међутим, те године забрана је повучена, а црква је сазидана тек 1877. године.[39]

в) Срби у Загребу су тек 1866. могли са својим прилозима подићи пристојну цркву.[40]

г) У Бечу, аустријских царева престоници, где је бискуп стекао највеће богословско образовање и био наставник на Универзитету за канонско право, служио на царском двору и био омиљен високих кругова око двора и у самом двору, живило је око 500 Срба, претежно држављана Аустрије, који су сами издавали српске новине и књиге, тек су 1860. могли основати одбор за подизање цркве Свети Сава, коју су тек 1893. подигли.[41]

Дакле, бискуп Штросмајер је морао знати добро да су Срби не само у Турској и у Аустрији морали, без државне помоћи о свом трошку подизати и издржавати цркве већ и школе, и то смуком добијали су за то дозволе, а радили су под строгом контролом државних власти. Знао је и то да су римокатоличка и михамеданска вероисповест биле државне религије, заштићене од других и помаганих од својих државних власти.

2. Србима православног исповедања вере било је забрањено празновање својих празника и наметан им је нови календар Грегоријански. По доласку 1690. они Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, који је био савезник Аустрије у борби противу Турака, била је загарантована употреба старог календара, али то није поштовано. До Бахове власти, Срби су морали затварати радње на ри-

---

38 Миодраг Пурковић, *Историја Српске православне црквене општине у Трсту*, Трст 1960: др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Прилог историји Српске православне цркве у Трсту*, Богословље (Београд) 1970, 79-143.

39 Епископ Никодим [Милаш], *Из недавне прошлости Православне цркве у Дубровнику*, Српски свештеник (Сарајево) 1913, 271-268., 293-300, 325-333, 358-372; Црква. Календар српске православне Патријарпшије, Београд 1986, 98.

40 Димитрије Витковић, *Српске православне општине, парохије и школе*, Београд 1985, 45-47; Владимир Радишин, *Српска аутономна школска управа у Карловачкој митрополији*, Нови Сад, 1989.

41 Др Стефан Сакић, *Споменица о стогодишњици живота и рада Српске православне општине Светог саве у Бечу 1860-1970*, Нови Сад 1971, 8-29.

мокатоличким празницима, а на своје празнике то нису могли. Србима су ускраћивани празници, нпр.: празновање Светог Кнеза Лазара и Светог Саве. Године 1770. укинути су им сви празници сем Светог Саве. Чак, у календарима нису могли да се каже да су српски светитељи, већ само православни. Од 1774. забрањује се светковање Светог Кнеза Лазара, итд.,[42] док је 1776. у Карловачкој митрополији био покушај да се уведе нови календар.[43]

3. За Србе у мешовитим браковима *важио је римокатолички брак.* У Аустрији је 1849. и 1850. свима хришћанима била призната пуна самосталност, али је 1855. са Ватиканом склопљен споразум о односу Римокатоличке цркве и државе, познат и као аустријски конкордат, против кога се није смело до 1859. писати. Тада је арцибискуп Георгије Хаулик, али без потписа, величао Римокатоличку цркву, а Православну напао, назвавши је *одпадничком од живог корена,* верног јединства-*Римокатоличке цркве,* нашто му је замерио својим одговором архимандрит Крушедола Никанор Грујић. На основу овога конкордата издат је 1856. Закон за женидбу католика и напутак за духовне судове", и још неколико других, али се они односе само на римокатолике. Једино је у необјављеним прилозима обвезивало да ће се држати у снази постојећи тада законски прописи и наредбе о мешовитим браковима и васпитању деце из тих бракова и прелазу једне вере у другу.[44]

На основу прописа пре и за време важења овога конкордата *православни у Аустрији могли су ступати у мешовити брак пред римокатоличким свештеником. То је морало да учини и једна велика личност српског народа, један књижевник и научник, чак и пријатељски расположен према њему је био и сам бискуп Штросмајер. Био је то Вук Стефановић Караџић.* Он се у Бечу 1818. венчао у Римокатоличкој цркви са Аном римокатоликињом, али је зато требало да општина Беча даде сагласност, зашто је био страни држављанин, и то под условом да Ана неће моћи отићи са њим у његову земљу „без одобрења највише власти", и женска деца из тога брака морала су се крстити у римокатоличкој цркви, мушка могла су у Православној цркви,[45] и зато је Вукова кћи Мина, да би се венчала 1858. у Православној цркви била принуђена да склопи брак са Алексом Вукомановићем, вероисповести православне, у Београду.[46]

Тако је било у моћним државама у којима је Римокатоличка црква била проглашена за државну веру. А ево како је то било у Србији, која се била тек нешто мало опоравила од робовања под Турцима четири и више векова.

У почетку устанка под Карађорђем настојало се успоставити законитост државе, али одмах и законито стање у Српској православној цркви, која је силом државне турске власти *била стављена под управу Цариградске патријаршије која је то прихватила иако је знала да то није канонски чин.* Зато је устаничка власт од почетка настојала да грчке владике замени са српским владикама, а после, кад је Србија извојевала аутономију, затражено је да се у

42 Димитрије Руварац, *Како је постао данашњи број заповедних празника код Срба?* Београд 1888.

43 Споменик СКА, 53, 1922, 270-271. Не треба заборавити да се овде спомене и то, да Срби у земљама Аустро-Угарске од давнина морали су да дају десетак римокатоличким свештеницима, што је морало бити познато и бискупу Штросмајеру, познаваоцу историје Римокатоличке цркве баш у тим крајевима (Архив САНУ, бр. 7094).

44 Д. Руварац, *Аустријски конкордат и Хрвати,* Срем. Карловци 1909 (сепарат из „Богословског гласника") 3-24.

45 *Архивска грађа о Вуку Караџићу,* Београд 1970, I, 78-84; др Алекса Ивић, *Архивска грађа о српским књижевницима и културним радницима 1740-1888,* Београд 1926, I, 449.

46 Голуб Добрашиновић, *О Мини,* Београд 1974, 25.

Православној цркви у Србији призна аутономија. Тако је Србија добила 1830 аутономију, а Српска православна црква 1831. такође аутономију, а када је Србија 1878. добила суверенитет, и Српска православна црква је 1879. добила самосталност-аутокефалију. Ову добит Срби су платили великом ценом у крви и новцу.

Колико је Србију коштала самосталност Српске православне цркве довољно је зато навести неколико примера. Познато је да су грчке владике на терену устаничке Србије плаћале Цариградској патријаршији извесну суму новаца, тзв. *мирију*. То они често нису чинили, па је за њих била принуђена Србија да то чини. Зато је било договорено да од 1817. плаћа по 145.675 гроша годишње. Године 1824. договорено је да у знак поштовања према Цариградском патријарху плаћа годишње 6.000 гроша. За постављање београдског митрополита 1826. и за дуг владика Грка плаћено је 16.000 гроша. Идуће године плаћено је 46.000 гроша за избор владика. За проглашење 1831. аутономије Српске православне цркве, поред плаћених дугова за владике, кнез Милош је дао патријарху 50 дуката као пешкиш-поклон. Године 1837. плаћена је мирија 9.000 гроша, а 1839. за издавање патријаршијског писма о признавању аутономије 1831. дато је такође 9.000 гроша,[47] док је за хиротонију митрополита плаћено 300 ћесарских дуката и дате обавезе да ће се плаћати годишње по 6.000 гроша, а када су прикључени Србији још шест нахија плаћање годишње повећано је на 9.000 гроша.[48] Све је то чињено зато што је и Србија све до стицања независности 1878. Турској плаћала годишњи данак. И добијање 1879. плаћена је већа сума.[49]

Србија није само за Српску православну цркву подносила наведене жртве. Јер, у крајевима које је преотела испод турске власти били су манастири и цркве скоро све у рушевинама, због чега су се Срби и под дрвећем причешћивали.[50] Њих је требало обнављати и нове подизати. Кад је и где то чињено постоје тачни подаци.[51] Довољно је истаћи, да је манастир Жича, у којој је Свети сава основао 1219. аутокефалну Српску православну цркву, обновљен тек 1856. године,[52] а неколико српских београдских занатлија су 1895, поводом 300-годишњице спаљивања Светог Саве, подигли о свом трошку мали храм посвећен Светом Сави на Врачару, на ком месту се сада подиже огромне величине нови Храм, прилозима српских верника и њихових пријатеља.[53]

Пошто је у Васкрслој Србији од самог почетка успостављан правни систем у земљи, разумљиво што је то учињено и о брачном праву за православне и судовима за спорове брачне.[54] Године 1857. донета је уредба о књигама крштених и венчаних,[55] а 7. децембра 1861. за римокатолике и лутеране, који нису имали црквене судове, донет је посебан правни документ, којим су уповажњени

47 АС.-ЗМП, бр. 480, 1504, 1575, 1599, 1618, 1725, 1765, 1835, 3312, 7197, 7393; Д. Н. Несторовић, *Писмо цариградског патријарха Константина и признање аутокефалности Српској цркви од 1832. месеца јануара*, Споменик СКА, 9, 1910, 9-15.

48 Павле Швабић, *К питању о аутокефалности Српске цркве*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији 1903, 375-384; *Независност Српске цркве. Проглашење 1879. год.*, Београд 1980.

49 *Независност Српске цркве. Проглашење 1879.* 1879. год., 28-37; Живојин М. Перић, *Берлински конгрес и питање о народности с погледом на Кнежевину Србију*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 187.

50 АС. - Митрополија 1861, 1363.

51 АС. - КК, XXXV, 1837, 1618, 1631,; Митрополитъ Михаило [Јовановић], *Православна српска црква у Кнежеству Србии*, Београд 1874.

52 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Епископ Јанићије Нешковић и обнова 1856. манастира Жиче*, Краљево 1987, 21-92.

53 Исти, *Подизање храма Светог Саве на Врачару у Београду*, Београд 1986, 30-31.

54 Исти, *Историја законодавства и судства о браку у ослобођеној Шумадији до 1888.* године, Зборник Православног богословског факултета (Београд), 1, 1950, 175-190.

55 *Зборник закона и уредаба, X, 8.*

грађански судови да расправљају њихова брачна питања. Тај прави пропис је гласио:

„*Свима Попечитељствима и управама.* Да би се знало, која је власт у нашој земљи надлежна, да расправља брачне спорове између римокатолика и лутерана, који су наши грађани, ја [кнез Србије Михаило Обреновић] сам, на предлог Управе просвете, који је она под 20. пр. месеца, ПНо 3471, а по предходном одоговору са Попечитељством правосудија, учинила, сагласно са Државним савјетом од 28. такође пр. месеца, Но 2370, поставио и постављам ово правило:

Да се општи грађански судови не само за расправи брачни парница, но и за сама питања о важности или разводу брака, за лица неправославна, одреде, те да они по постојећем судореду и поступку, за грађанске парнице прописаном, не само и та питања ислеђују и суде, но и пресуде о њима гласаће, по незадовољству стране, Великом суду на решеније и пресуђење подносе; а што се материјалног закона тиче, међутим, док се нарочити закон непропише за католике у духу Цркве католичке, и за лутеране у духу њиове цркве, да судови наши суде у речи стојеће ствари по основама, примљеним у законима оне цркве, којој супрузи принадлеже, а ако је брак смешани, по законима оне цркве, у којој је брак благословен, где би им год стране закон своје цркве аутентично саме показати могле, а иначе, где то стране не би биле у стању учинити, или у случају сумње, да се обрате Попечитељству просвештенија на настављање, које ће се за то имати са Управом просвете споразумети, коће и онако моћи преко свештеника дотичне вероисповести не само закон цркве за неки случај стојећи, но и за објашњење смисла његовог прибавити. Уосталом, разуме се, да они смешани бракови, где је на које лице православно, и о којма особено законодавствено наређење постоји, под ово наређење неспадају".[56]

5. Неуспео покушај 1854-1855. да се добије фрањевац из Босне за свештеника

Због притиска од стране Римокатоличке цркве уз помоћ моћне администрације Аустрије, и бискупа Штросмајера критике прописа донетим о слободи вероисповедању вере у Србији, ова млада држава је покушала да нађе помоћ код фрањеваца у Босни. Зато је Влада послала Тому Ковачевића и Блажа Јосића у Босну, по којима је, у име Владе, министар иностраних дела Алекса Симић послао своје писмо од 11/23. новембра 1854. бискупу и апостолском намеснику у Босни Маријану Шуњићу и Мартину Дедићу, фрањевачком провинцијалу, следеће садржине:

„Правитељство српско установило је сходним законом слободно упражњавање вероисповедања под испуњавањем извесни правила за последоватеље сви припознати христијански верозакона.

На основу тога закона постоји овде у Београду Протестанска општина која има своју капелу, и свог свештеника, и сада има се приступити уређењу и католичке општине, па при све том, *што нема овде довољни број католика који су српски сажитељи, ипак Правитељство српско, желећи католицима овдашњим набавити свештеника, који ће Портин поданик, а не странац, бити и у свим грађанским односенијама саображавати се*

56 Исто, XIV, 202-203.

наредбама земаљске власти и закона српски, обраћа се настојећим вама, високопреосвештени господине, као новонаименованом бискупу босанском и шиље вам свог чиновника госп. Тому Ковачевића заједно са госп. Блажом Јосићем у тој жељи, да вам они устмено у свој обширности разложе какву потребу Правитељство српско има, да се наименује наричити за католике овдашње свештеник, *који неће странац бити, као што је садашњи католички свештеник аустријског конзулата, која је по опредељењу његовом круг делатности само за конзулат и за лица истоме принадлежећа, а не изван тога.*

Правитељство српско пуно право има недати, да ненадлежни страни свештеник, као што је више именованиј конзуларниј, а исто тако и страниј бискуп духовну власт у Србији има, као што чујемо да ђаковачки бискуп такву себи присваја, јер он је бискуп аустријскиј, а Србија није Аустрија, но Порћина провинција, па никојим начином неможемо допустити, да се стране власти и страни свештеници у верозакона дела у Србији приштиву сваког реда мешају.

Наша је жеља да се духовна власт бискупа босанског и на католицима у Србији раширше, и да бискуп босански, која Босна у вашем лицу с радошћу сада поздравља, чему се и ми, познавајући вас за пријатеља и доброжелатеља свог народа, јако радујемо, свештеника за католике, српске житеље, наименује и пошље, које ће мрћваце своје вере, по обредима Римокатоличке цркве до гробља спроводити и сараниваши и домове своји верни по делима закона посећиваши моћи. Она јавно чинодејствовања нису се моила конзуларном свештенику, као страном и ненадлежном, дозволити, а надлежном дозволиће се сходно прописаном закону. Осим тога, Правитељство српско опредељује свом свештенику, која тражи, 300 талира годишње на издржавање, осим безплатног обиталишта, и осим прихода, које ће од својих верни имати моћи.

Кад вам још и наш посланик жељу у речи стојећу ствар подробно објасни, ја сам уверен, да ћете ви намеру Српског правитељства у пуној мери одобрити *и у споразумљењу с гос. министром провинцијалом отаца реда Св. Фрање у Босни, код светог оца паше најживље подејствовати, да се привремено дата администрација ђаковачком бискупу над католицима у Србији одузме и да се духовна власт босанског бискупа, као што сам мало пре казао, и над католицима у Србији раширше, па да би, као босански бискуп благовремено једног доброг свештеника за католике одашље изаберете и овамо пошаљете, како би што пре сходно горе споменутом закону чинодејствоваши почео, имајући, као што је више наведено своје добро и извесно издржање.*

Ја узимам част, овом приликом, по госп. Томи Ковачевићу послати кнезом и Правитељством српским даровати 100 дуката цез. на помоћ католическим црквама, које се сад у Босни, како нам је госп. Јосић казиво, постројавају и молим вас, да ову суму по вашем благонахођењу на речену цељ расположити изволите, а мени ће мило бити ако и из овог увидите колико Правитељство српско жели, *да се католическе цркве у Босни подижу, као што ће оно радо дозволити, да се и у Београду такова начини, чим број католика овдашњи житеља, порасте тако да они за себе општине састависи и себе цркву или капелу подићи моту.*

Надајући се, да ће ми госп. Ковачевић, када се с пута врати, донети повољну вест, *да сте више изложену молбу нашу пријатељски примили и њу іди надлежи својски препоручили*, ползујем се овом приликом да вам, као мом познанику, изјавим најотменије уваженије, с којим јесам ваш истини почитатељ Алекса Симић".

Уз ово писмо био је послат пројекат закона за организовање римокатоличке обштине у Београду.

На писмо попечитеља Симића одговорили су бискуп Шуњић и провинцијал Недић 29. новембра/11. децембра 1854. У том одговору су они писали:

„Фисокородни господине, пријатељско и преугодно писмо ваше од 11/23. студенога т. г. на нас доле потписане послато, по г. Томи Ковачевићу примили смо на 10/28. просинца и разумјели с великом радосћу из учињеног предлога од вашег високог госпоства, да оно исто што смо ми од више година желели, то нам ви сада на име високославнога Правитељства сербскога милостиво престављате, то јест да наша Редовничка Држава Босанска прими на се бригу за провидит, једним од својих синовах редовниках, а подајника високе Порте с духовном службом римокатоличке сажитеље сербске. Што нам је толико угодно, колико знадемо да је знатних дио тијух католика одовуд из Босне тамо се настанило, и настањивати слиједи.

Ми се из свеіа серца радујемо посестрими Сербии, да су јој тако храбри и бистроумни у ово будно доба управитељи запали, да је не само свој високи положај уздержат, неіо да је у вриеме обћеі од просвете у Еуропи напридка прид лицем свеі ученоі свиета освјетлала с оним ланске іодине Декретом, с правом іраћанским и духом примерну слободу такођер и туде уживати моіу; радујемо се сувище, да можемо и ми истом с. о. папи са серчаном похвалом вашеі високоі Правитељства уіодно упечатљење и у Риму учинити.

Ми ћемо се побринути, да ствар по вашем предлогу у дјело приведемо док и наше ствари дозру и подпуни правац узму, што ће те бистрио устмено од господа Ковачевића разумети.

Милостиво дарованих 100 дук. сесарских за церкве наше, а тако исто и личне за нас двојицу поклоне с особитим благодарбошћу примили смо, за које ћемо ми свагда захвални остати, а протоколи Провинских наше сачуват ће спомен они пријатељских и братских поклонах, такође и народ наш у новим својим церквама. За исте доброчиниоце свесрдно ће се Богу молит. Уз ову чувства благодарности примите високородни господине увјрење нашег свагдашњега штовања с којем остајемо вашега високорођа благодарни. О. Мартин, провинцијал, о. Мартин Шуњић, наим. бискуп".[57]

О судбини молбе која је упућена босанским фрањевцима, фрањевац Блажа Јосић слао је из Ђакова обавештење своме колеги Томи Ковачевићу, секретару Начелства округа београдског. Он му је 17/29. јануара 1855. јавио следеће:

„Наш бискуп Шуњић, до кои дан амо ће доћи на посвећење, а може бити да и данас чатише, сваки дан га погледамо. Овди ће бити разговор о миснику за Београд из Босне. Незнам хоће ли моћи и провинциал доћи, а поради тога посла баш је и он амо позван, ну будући да ће он остати у Босни засад у осутју бискупа и његов намиесник [...] незнам хоће ли поћи. Еле, с бискупом доћи ће Караула и Тузланчић [...]. Сва тако писма, која се тога посла тичу, Шуњић је већ одпремио

57 АС. - МИД, И, 1854, 988; dr Jelenić, *K problemu konkordata sa Srbijom*, Serafinski Perivoj, 13. III 1913, стр. 33-35. Подвлачење у тексту је моје.

у Рим, и чека одговор. *Овделе је ови бискуп одговорио аустријанком у Београду што мисли о том предмету, и тужио се је да Сербска влада у њега неима повированье, када је, вели, привољила прие да то време на њега спада.*[58] текст ваљда писма позват ће бити тамо, на ког спада, јербо је и писато нашки. Кад би ви одатле какав напутак амо послати, могло би прислат [...]. Ја би се заузео, ако и може у тај разговор позиву, ко што мислим да ће и учинити. Ово на своје мисто прикажи. Ја мислим да ће скоро изаћи у нов [ивинама] загр [ебачим] мислостиња у коју је Влада сербска католицим босанским дала за цркве и манастире, а други дарови за сад, мислим, неће се напоменути поред млоги узроках. Конзул Атнацковић у Сарајеву све знаде куд си ти хода, кад си изашао, с ким опћио, иц. и ц., пак му је тешко било што му одма официозе није јављено било. А да сам и ја тамо долазио, и у ком послу знаде".[59]

У другом писму, Јосић је 27. фебруара /11. марта и. г., написао да је 6/18. фебруара у Ђакову Шуњић посвећен за бискупа,[60] и да је о томе писано у *Novinama ilirskim* у Загребу и зато о томе неће писати, али је наглашавао: „Ну, само то немогу пропустити што је у *Listu katol.* Загреб. било, да напоменем, кад тамо непримете како циеним, у Фојници када су се буле папине прочитале, и бискуп кад је светчано на то достојанствено инсталиран, између младих здравицах, које су напите том свечаности, напита је здравица и у здравље њ. светлости кнеза сербског и његова Попечитељства како доброчинитељах и доброжељатељних босански.

Овди био је разговор о београдском свештенику из Босне, и кад је Мариан Шуњић све казао овом бискупу Штросмајеру, он се је повукао, *и казо да ние прие ствар разумио, писао је одма, по истом Шуњићу, нунцију папину у Беч, да би он драговољно од администратуре београд. одступио и Шуњићу придо, ако би С. столь. на то привољио, и од свега да ће са Шуњићем разговор имати, који ће сву ствар устмено истом нунцију приказати. И, будући да је Шуњић сад у Бечу, а исти нунције папин и доста му је наклоњ, и доброга хоће, а међуто које достојанство јест у Риму потум фац, и после папе први, дапаче све чини.*

Сад би од потребе било, да Сербска влада одма једног пуномоћника у Беч пошаље, да с нунциусум и Шуњићем *о тој ствари трактат* учини. Ја сам већ чуо, незнам је ли истина, да је наумила иста Влада једног свог виећника послати управ у Рим, и може бити да је послао, ну Антонели, бивши папин министар статус, одступио је и резигнирао, а овај још ние стиго, зато нисша неће тамо моћи опремити, а то у Бечу сад може и јевтиние што се трошка тиче, и берже, и лаше опремити. Дакле, ово је моје мњење и мисао. Гди је од потребе одма прикажи, да се том ствари пожуре, јербо ће нунциус бивши одлазити у Рим, а и Шуњић берзо се настојати повратит.

А, што се може учинити у Риму, сад може у Бечу. Јербо је она глава, који све чини и уређује, а и у Риму он ће исти водити, без њега нит може бити, нит ће се ишта бити. Дакле, судим да је од велике важности и за нас и за Србиу да сад у Беч Влада сербска свог аблегата пошаље, и тако може се ускорити. И, поради

58 Нема доказа да је влада Србије тражила бискупа Штросмајера за бискупа, јер није ништа знала пре његовог наименовања. Подвлачења у тексту је моје.

59 АС. - Заоставштина Драг. Страњаковића, ф. I, бр. 3.

60 Бискуп Штросмајер је преко „нунција, добротвора свога Виалу Прела", издејствовао избор Шуњића за бискупа [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski*, 734). Прематоме, и овога пута све је зависило од бискупа Штросмајера, а зна се шта је о овој ствари мислио, па је зато и овај покушај Србије пропао.

тога, ово писмо на пошту врга ретур рецеписе шаљем, добро гаплативши, да вам сигурно и што прие у руке дође.

Шуњић је овдале на 26. фебр. отишао преко Загреба у Беч, још ние, мислим стиго у Беч, јербо ће се и у Загребу неколико данах задержати. С њим је Караула сам отишао. *Ја сам чито писмо, које је Штросмајер писао у Беч нунцију-су папину, он ће сасвим помоћ сад, што жели Сербска влада да постигне...* Друго остављам бистром расмотрењу вашем". У напомени, на крају, Јосић је молио да му јави шта ће се учинити по овој ствари.[61]

Бискуп Шуњић је оставио представку Владе Србије нунцију у Бечу и предложио му да бискуп Штросмајер и даље остане апостолски администратор у Кнажевини Србије све док се то питање другачије реши у Риму.[62]

О владину покушају да реши питање римокатолика у Београду уз помоћ босанских фрањеваца сазнао је аустријски конзул у Београду, о чему је 8/20. децембра 1855. јавио Штросмајеру, који је већ 17/29. и. м. по том питању одговорио конзулу. Он је том приликом нагласио, да се не може противити, нити хоће, ако се њему одузме власт у Кнежевини Србији законским путем, *али неким другим путем, ради напредка римокатоличке ствари, и да он „доста недокучује" како Влада Србије мисли да ствар оконча ако добије свештеника из Босне.* На крају је подвукао, *да према оном што је Влада Србије чинила и обећала не може "никакво повјерење у њезина најновија обећања" имати.*[63]

Покушај Владе Србије да повољно реши ово питање није нашло места код бискупа Шунића у пуној мери, а још мање нунција у Бечу, и зато је конзул известио бискупа Штросмајера да је у вези извештаја бискупа Шуњића, у коме му је јављено шта је београдска Влада тражила од босанских фрањеваца, писао у Рим и том приликом *да је предложио да бискуп Штосмајер и даље задржи власт над римокатолицима у Кнежевини Србији, али да се наименује неко од фрањеваца из Босне за мисионара „ако би корисно било", као што је желела Влада Кнежевине.*[64]

Вероватно, под притиском аустријске владе, Србија је одустала од захтева да фрањевац из Босне буде свештеник. Међутим, она је у својој одлуци да свештеник буде држављанин Кнежевине остла и даље непопустљива. То се види из извештаја аустријског конзула од 12/21. јуна 1855, послатог бискупу Штросмајеру.[65]

Бискуп Штросмајер није пристао на овај уступак Владе у Београду. И, кад му је Министарство иностраних дела из Беча 25. јуна/5. јула 1855. јавило да је Кнежевина Србија дала слободу вероисповести римокатолицима, да ће се њима подићи црква и плаћати свештеник, само под условом да исти буде поданик Србије, бискуп је у одговору нагласио:

„Да на погодбу Владе сербске, да мисионар тамошњи поданик њезин буде, никад и ништашто пристати не може".[66]

То је био стил југословенства бискупа Штросмајера према малој Србији која се борила за своју и других Југословена слободу. То најбоље сведочи, *да је бискуп Штросмајер био и остао до краја Аустројугословен, а не Југословен, и противник ослободилачке борбе Србије...*

61 АС. - Заоставштина Драг. Страњаковића, ф. И, бр. 2. Подвлачење у тексту је моје.
62 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku, 8-9.*
63 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1854, под бр. 1184.
64 Исто, 1855, под бр. 361.
65 Исто, 1858, под бр. 631; Шишић, *Josip Juraj Strosmayer. Dokumenta i korespodencija,* 325-326.
66 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1855, под бр. 733.

6. Подизање у Београду римокатоличке цркве

Пошто је изашао Закон о слободи вероисповести, римокатолици у Београду су се 10. децембра 1853. обратили молбом кнезу, у којој су тражили место за гробље и цркву. На молбу су се потписали и они који нису били српски поданици. Кнез је молбу спровео Попечитељству просвештенија, под којим је била и Српска православна црква, да оно као надлежно, у споразуму са Попечитељством внутрењих дела, *утврди колико има у Београду римокатолика српски поданика, као и да ли би они бројно моғли основати своју општину, која би била у стању сатрадити цркву, одржавати и плаћати свештеника, па ако би моғли то осигурати, да им се законским путем одреди место за цркву и свештеник. За стране поданика, кнез је наредио да им се не даје никакво право више но оно „које уживају од наше цркве обично страни поданици нашег вероисповедања овде живећи"*, који нису имали никакве „према цркви наша права, па ни дужности".[67]

Попечитељство просвјешченија је спровело 2. јануара 1854. молбу римокатолика Попечитељу внутрених дела, с молбом на поступак. Ово Попечитељство је већ 9. јануара затражило од Управничества вароши Београда „тачан списак ови људи", тј. римокатолика, њихове податке о материјалном стању и поименично који од њих жели да сноси трошкове за цркву и гробље, њихово подизање и одржавање. Тражени подаци су 6. јануара достављени, и Попечитељство внутрених дела, враћајући предмет Попечитељству просвештенија, јавило је 20. априла, *„да само 20 лица има који су сажитељи српски и од ови само 1-2 пристају терет онај сносити, о којим у прошењију говоре, а сви прочи не пристају. Тако, дакле, ово число, подвлачи Попечитељство, ни близу не може образовати општенство такво, које би у стању било цркву сазидати и ову и свештеника издржавати, и како им по томе ни гробље особено определити се не може, то је Попечитељство ово мњенија, да се њином захтевању за сад неудовољетвори. Уосталом, на горе приложеном прошењију потписана су лица, која нису српски сажитељи"*.

Са овим се сложило Попечитељство просвешченија у „свему", и донело је одлуку да по питању том не предузима даље кораке, а молбу римокатолицима је вратило 5. маја и. г. кнезу, и у спроводном акту је нагласило, „да се жеља проситеља остварити не може, и молби њиховој за сад не може удовољетворити". Кнежев представник је 13. маја ту молбу поново упутио Попечитељству просвештенија, с тим да је преда молиоцима. Тако је молба преко Управничества вароши Београда њима уручена 7. јуна 1854. године.[68]

Крајем 1854. нису били добри односи између чиновника аустријског конзулата и мисионара Ивана Енекеса. Овај се мисионар 15/27. децембра 1854. жалио на конзула и остале чиновнике како му не дају почаст као што он њима

---

67 То је важило за оне Србе, који су били дошли на рад и нису били српски поданици. Њих је било највише из Аустрије тада. Подвлачење у тексту је моје.

68 АС. - МПц, 1854, II, 134; МЈД, Б, 1854, II, 1; Протокол 1854, под бр. 73, 112 Подвлачење у тексту је моје.

чини,[69] али је у јануару 1856. опозван и премештен на службу код Славонског Брода, а на његово место доведен Едмундо Бочкар.[70]

Према извештају новог мисионара од 15/27. јануара 1855, Влада Србије била је дозволила да римокатолички свештеник врши јавно обреде над умрлим римокатолицима, као и то да конзул настоји да се одреди место за гробље, и да се направи разлика између поданика Аустрије и Србије, и зато је конзул био све упорнији у својим настојањима, која је чинио по питању римокатолика у Београду. Он је по том питању добијао упуства из Беча,[70a] па је, на изричити захтев баш из Беча, 25. марта/6. априла предао Влади Србије ултимативну и уцењивачку ноту, у којој је, пошто је споменуо да је раније добио закон о слободи вероисповедању у Србији, диктирао:

„Ову како правдену и умјестну, тако и времену сходну уредбу сазнало је моје високо Правитељство са задовољством, јербо се мислило да је дошао тренутак, да је и високо Српско правитељство озбиљно наумило католицима у својој земљи ону слободу религије допустити, коју је висока Порта у читавоме простору Османског Царства давно већ гарантирао.

Царско правитељство сматрало је у изданом закону право ону слободу верозаконог упражњавања, коју ми нарочито у остала два подунавска књажества, гди је, као и у Србији, законодавство утврђено на христијанском основу, а не на Корану, у пуној снаги и употребљењу видимо.

Но, будући да се при свем том, што је онај закон у год. 1853. изашао, *једновернщима моіа узвищеноі суверена* млого стручне тегобе у верозаконом упражњавању на супрот стављају и тако београдска католичка општина и данас боље не стоји него што је пре ове уредбе, то се може лако појати, да такво стање ствари у делу најозбиљније вниманије царскаго кабинета узбудити може.

Ово вниманије добија тим озбиљнији вид, што се интолеранција високог Српског правитељства и у овоме тренутку још показује, у ком се царским двором и осталим великим силама ради, да се за сигурање и успешни развитак христијанског житељства читаве Турске довољна јемства добију и утврде.

Ја мислим, да неморам ваше вниманија внимателним чинити, како је пожелателно, да се високо Књажеско правитељство о *значењу* ови обстојателства увери и до убеђења дође, да је за њега важније, сад но икад, да све употреби како би задобило и одржало симпатије сила, које би вредило да се при уређењу велики данашњи питања за њега интересирају.

Ако би се вашег високородија, високо Правитељство противу очекивања и сад затезало, овим представљенијама, које ја вашем висородију у интересу Књажеског правитељства и земље у поверењу сообштоти за дужност држим, то нека ваше вискородије не зачуди, ако се моје Царско правитељство определи другим путем тражити помоћ овоме стању католика општине у Београду, које се више трпети не може.

Ја очекујем скоро собштење онога, што би вашег вискородија Правитељство о овоме предмету наредити побуђеним се нашло".[71]

---

69 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1854, под бр. 1178.

70 Важно би било користити архивску грађу која се налази у Државном архиву у Бечу, која је мени недоступачна, не мојом кривицом. Из ње би се видело најбоља чему је Аустрија циљала.

70a) Архив Ђаковачке бискупије. протокол 1854, под бр. 137. До 30. марта 1855. римокатоличком свештенику из конзулата није било дозвољено вршење ма какве требе ван Конзулата (Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 9).

71 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189.

Поводом ове ноте аустријског конзула, Попечитељство иностраних дела је 1. априла исту послало у препису Попечитељу внутрених дела, и затражило да му хитно јави: „Да ли се који и колико њи који су српски поданици од овдашњих римокатолика, који су њему [конзулу] обратио са жељом, да се овдашња католичка обштина снабде са свештеником, и да се к грађењу месне католичке цркве приступи, да ли су показали да средства на то имају, и какво је и како је средства ова добила?"[72]

Попечитељство внутрених дела је већ 16. априла и. г. доставило свој одговор, у коме је саопштавало:

„Попечитељство просвештенија спровело је Попечитељству овом под 2-г јануара пр. год. ПНо 1589. прошеније наших сажитеља вероисповеданија католичког, којим су ови њиову светлост молили, да им се гробље и место за зидање цркве определи, и по височајшем налогу, ступивши о истој молби, у споразуменију са овим Попечитељством, молило је, да га оно, са повраћањем исте молбе, извести колико има чисто наши сажитеља вероисповеданија католичког у овој вароши, и да ли би они у стању били предпријатија у речи стојеће, не само произвести но и свештеника и цркву издржавати.

По молби овој, Попечитељство внутрених дела придобило је списак овде живећи сажитеља наши, вероисповеданија римокатолическог, и почем се је како из овог, тако и из известија Управитељства вароши Београда, од 6. априла пр. г. Но 182, уверило да мално число ови поданика неће моћи сочињавати таково обшчество, које би у стању било свештеника и цркву издржавати, као и не желе тај терет на себе узети, оно је под 20. априла пр. год. ПНо 1122. о свему томе Попечитељство просвештенија, с повраћењем прошенија, често речени католика увједомила, с тим да само 20 лица има, који су сажитељи српски римокатоличког вероисповеданија, и да од њи само 1-2 пристају терет онај, о коме су у прошенију свом говорили, сносити, а сви прочи на то непритају; к овоме, јавило је истоме Попечитељству, да ово число католико ни близу неможе образовати обштенство таково, које би у стању било цркву сазидати, па ову и свештеника издржавти, због чега да им ни особно гробље определити није могло, већ је истоме Попечитељству мњеније дало, да се овом захтевању за сад не удовљетвори". На крају, Попечитељство внутрених дела је то исто тврдило и предложило Попечитељству иностраних дела, „да ови по свему засад још никако у стању нису за себе цркву градити, па ову и свештеника издржавати". У одговору послат је и списак римокатолика у Београд.[73]

Списак поданика српских римокатоличке вероисповести, који су живели у Београду сачињен је у Управителству вароши Београда 6. априла 1854. и достављен Попечитељству внутрењих дела. У њему су: 1. *Јован Силви*, кујунџија, држављанин српски од 1851, има кућу и доброг је стања; 2. *Никола Петровић*, њеромиција, дошао 1821. из Босне, нема решење, има кућу и мало земље, сиромашног је стања; 3. *Иван Маслић*, шпекулан, дошао из Босне 1839, нема отпуст из раније држављанства, има малу лађу, сиромашног стања; 4. *Филип Шајец*, шњиговезац, држављанин од 1853, нема непокретног имања, средњег стања; 5. *Сима Јаковљевић*, дуванџија, дошао пре 25 година из Турске, нема отпуст, нема непокретног имања, стања средњег; 6. *Јован Липовски*, цимерман, држављанин од 1853, има кућу, стања средњег; 7. *Јован Малнер*, шлосер, држављанин од 1853, има кућу, стања средњег; 8. *Натанаил Милкау*, зидар, држављанин од 1847, има кућу, стања средњег; 9. *Антон Ермаел*, цимермајер, држављанин од 1845, има кућу стања средњег; 10. *Мишко Николић*, опанчар,

72 Исто. Протокол 1855, 1274.
73 Исто. - МИД, И, 1855, 1308.

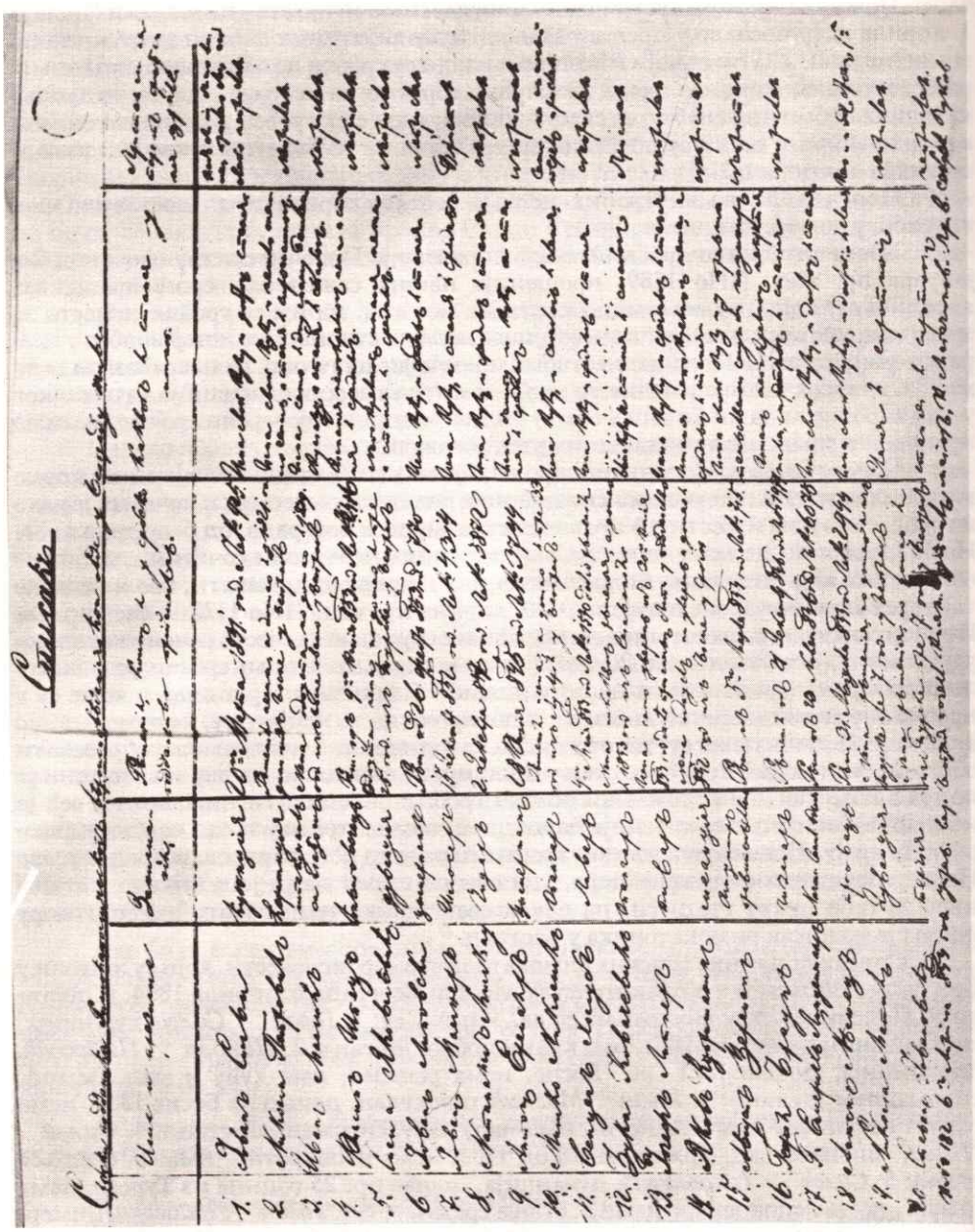

Списак римокатолика у Београду 1854.

дошао пре 1833. из Аустрије има решење, има кућу, слабог стања; 11. *Вендуел Холуб,* ливр, држављанин од 1853, има кућу, средњег стања; 12. *Ђука Ковачевић,* опанчар, дошао 1853 из Славоније, нема решење, нема кућу, слабог стања; 13. *Јозеф Лиштнер,* пивар, обећано му 1853. да ће бити примљен у

држављанство, нема отпуст, имања непокретног нема, средњег стања, 14. *Јаков Куприщанин, меанџија, дошао 1842. из Босне, средњег стања; 15. Август Церман*, државни инжењер, држављанин од 1854, има кућу и у државној је служби; 16. *Георгије Браун*, чизмар, држављанин од 1847, има кућу, доброг стања; 17. *Емерих Линдермајер*, начелник Санитетског одељења, држављанин од 1846, има кућу, доброг стања; 18. *Антон Њемец*, трговац, држављанин од 1853, има кућу и доброг је стања; 19. *Никола Матић*, дуванџија, дошао из Турске пре седам година, нема решење, стања је сиромашног; и 20. *Стеван Јовановић*, терзија, дошао из Турске пре седам година, нема решење, стања је сиромашног. Сви ови су одбили да подносе „терет грађења цркве", сем *Силвија* и *Њемеца* (бр. 1 и 18), који „кад би ијбило више" пристајо, „али овако непристаје", а *Николић* је изјавио да „само на мањи терет пристаје".[74]

Притисак Аустрије на Србију бивао је све јачи. Њен конзул је 6/18. маја 1855. интервенисао поново нотом, у којој је нагласио, да у вези препоруке своје владе моли да му се што пре одговори на ноту од 25. маја/6. априла 1855. по питању решења слободе исповедања римокатоличке вероисповести. Попечитељство иностраних дела је 7/19. маја донело одлуку да Совјету предложи да се то питање реши у смислу Владине одлуке.[75] Већ 8. јуна 1855. група од 20 римокатолика, поданика Србије, поднело је молбу Попечитељству внутрених дела, у којој су тражили да им се одреди место за гробље и за цркву и на њену о државном трошку подигне црква и да се одреде трошкови из државне касе, као и за кућу за свештеника, и да се црква и свештеник издржава од стране државе, док би чланови црквене обштине, „по могућству свом, што на жертву" приложили, „како би се римска црква нужним потребама снабдела и служити могла". Они су у образложењу подвукли, да су „српски поданици", и да као таки да су „достојни имати слободу јавног упражњавања своје вере", да је њихова „обштина још мала и нејака, тако није у стању ни свештеника издржавати, камо ли себи цркву градити", и зато упућују молбу у нади да ће им се изаћи у сусрет.[76]

Попечитељство внутрених дела ову молбу је спровело Попечитељству просвештенија на мишљење, напоменувши са своје стране да молби треба удовољити. После тога, 10. јуна, Попечитељство просвештенија је молбу упутило Совјету на решавање, и са своје стране изразило сагласност, „да се овој молби у свему удовољетворити" треба.[77] Тада је Совјет 13. јуна и. г. предложио кнезу следећу одлуку:

„Да се из призренија к малобројном стању српски поданика римокатоличког вероисповеданија жителља београдски, к утешенију њином духовном подпора једна од стране Прављенија нашег учини, и то:

1. Да се за једну римокатоличку цркву плац један уступи, који Совјет у правитељственом плацу, на коме је негда била кућа Симе Марковића, близу Делијске чесме до џамије, преко пута башче ваше књаж[ске] светлости, прелаже.

2. Да се о трошку Правитељственом направи једна црква и један квартир за свештеника. Црква да се направи од камена, а квартир од цигле с дирецима, и на обоје да се изда једна сума од 2.000 талира из касе Правитељтвене.

Спрам ове суме да се направи један план, и тај да се предходитељно Совјету на увиђај поднесе, а к послу да се што скорије приступи, како би зданија што скорије готово бити могла.

74 Исто. - МИД, И, 1855, 1308; 1857, VII, 189.

75 Исто. - МИД, И, 1855, 189.

76 Исто. - МИД, И, 1855, VII, 189; В, 1856, III, 369; Совјет 1855, 302.

77 Исто. - Совјет 1855, 302; МПц, 1855, 619; др Бранко Перуничић, *Управа варошци Београда 1820-192*, Београд 1970, 334.

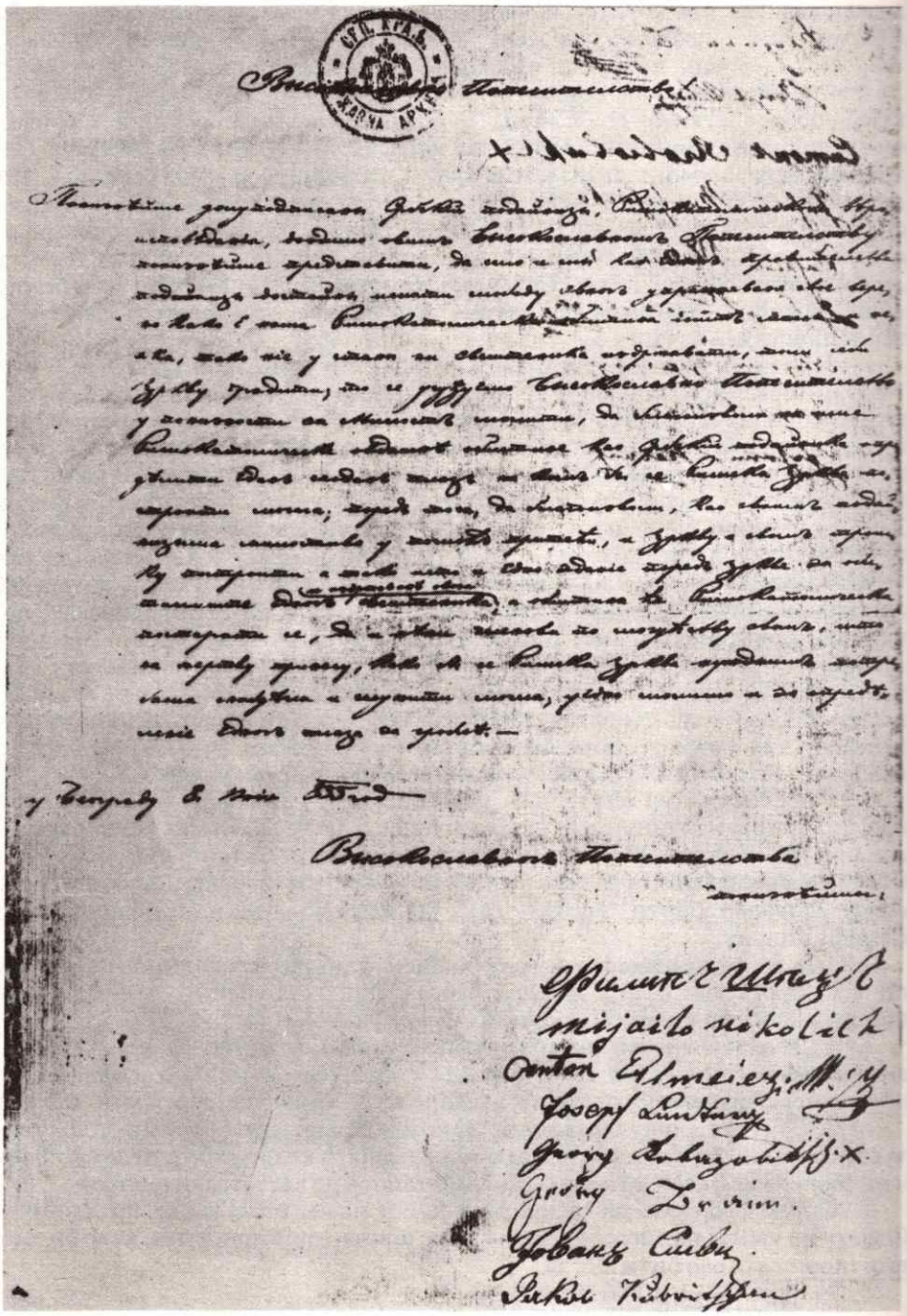

Молба римокатолика 1855. да им се подигне црква, плаћа свештеник и одреди место за гробље

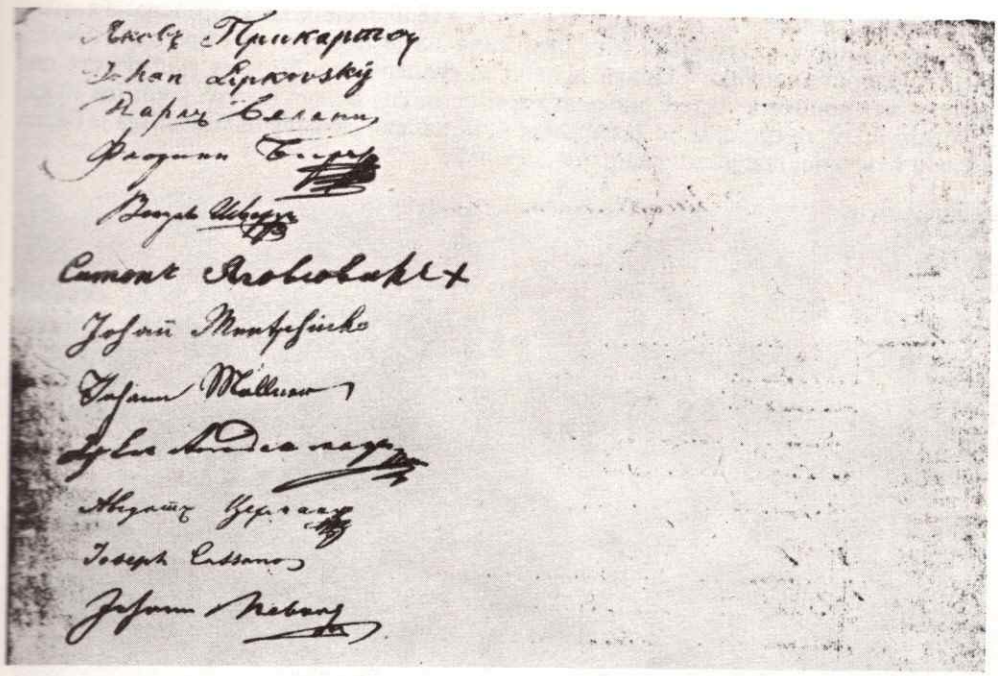

3. Да се на обдржавање римокатоличког свештеника из касе Правитељствене сваке године по 300 талира издаје, донде док обштина толика не нарасте да она сама свештеника свога издржавати може.

Покрај речене помоћи од годишњи 300 талира, свештеник овај да наплаћује припадајуће му таксе од својих верника, макар чији поданици били, по тарифи, која ће се онда издати кад свештеник дође на место.

Свештеник пак да буде српски поданик.

4. За гробље једно римокатоличко да се определи једно сходно место, које за такво нађе ово варошко Управитељство у договору са овомесном обштином".

Кнез Александар Карађорђевић је 16. јуна 1855. у свему се сагласио са предложеним горњим текстом и потписао га, и већ идућег дана достављено је Попечитељству внутрашњих дела, просвештенија, финансија и Совјету, на извршење.[78]

Зна се да је после овог, у септембру те године Бискуп Штросмајер посетио Београд.[79] кога је мисионар Бочкар из Београд 10/22. јануара 1855. известио да су власти у Београду спремне, да изађу у сусрет потребама римокатолика.[80]

После, када се приступило подизању цркве и куће за свештеника, направљен је план и радови су уступљени, без икакве лицитације, мајстору-шлосеру Јосифу Штајлехеру, коме је накнадно, 19. септембра 1956, одобрено још и 213 форинти и 48 крајцара у сребру, јер су искрсли отежавајући послови при копању темеља за цркву, тако да је за подизање цркве и куће за свештеника држава дала 4.370 форинти и 93 крајцара у сребру, о чему је надзор водио инжењерски диур-

78 АС. - МИД, В, 1855, III, 369; Совјет 1855, 302; МЈД, Ј; 1857, VII, 189.

79 Šišić, *Josip Juraj Strosmayer. Dokumenta i koresnpondencija*, 329.

80 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1858, под бр. 110.

ниста Новак. Послови су завршени пре 27. јула 1856, па је затим образована комисија, која је пре 6. септембра и.г. утврдила да је предузимач градњу, према уговору, завршио добро.[81] Црква и кућа за свештеника биле су подигнуте на плацу иза садашње зграде Српске академије наука и уметности, у улици Вука Караџића бр. 9, са плацем до Јакшићеве 4, недалеко Дефтер џамије, која је била на крају те улице, где је сада кафана „Пролеће".

Црква подигнута 1856. за римокатолике у Београду иза садашње Академије наука, на плацу између ул. Вука Караџића и Јакшићеве са улазом из Вукове улице
(Фото: И. В. Громан, *Виды Серби, сл. 20)*

У току подизања цркве и куће за свештеника за Србију искрсло је још једно тешко питање, везано за ову градњу, а којим се спутавала самосталност одлучивања у органима ове младе државе. Јер, када је Азис-паша, заступник султанов у Београду, сазнао да ће се подићи црква за римокатолике, послао је 22. фебруара 1856. протест, у коме је писао:

„Мени је дошло до знања, да се у Тевшердару, у Турској мали, и то до саме св. џамије почео темељ за цркву копати, због чега сам јуче Попечитељство иностраних дела Алексу Јанковића, к себи дозвао и казао му, да се црква и овако подобна зданија не могу без одобрења блистателне Порте градити, и по дуже о своме вођеном разговору, закључили смо, да се прављење цркве за сада отложи, па да ја с моје стране, а Правитељство од своје стране блист. Порти пише, и њу за одобрење моли.

81 АС. - МИД, В, 1856, III, 369; МПц, Протокол 1855, под 655, 951; Совјет 1855, 1302; Перумичић, *Управа вароши Београда 1820-1912*, 335.

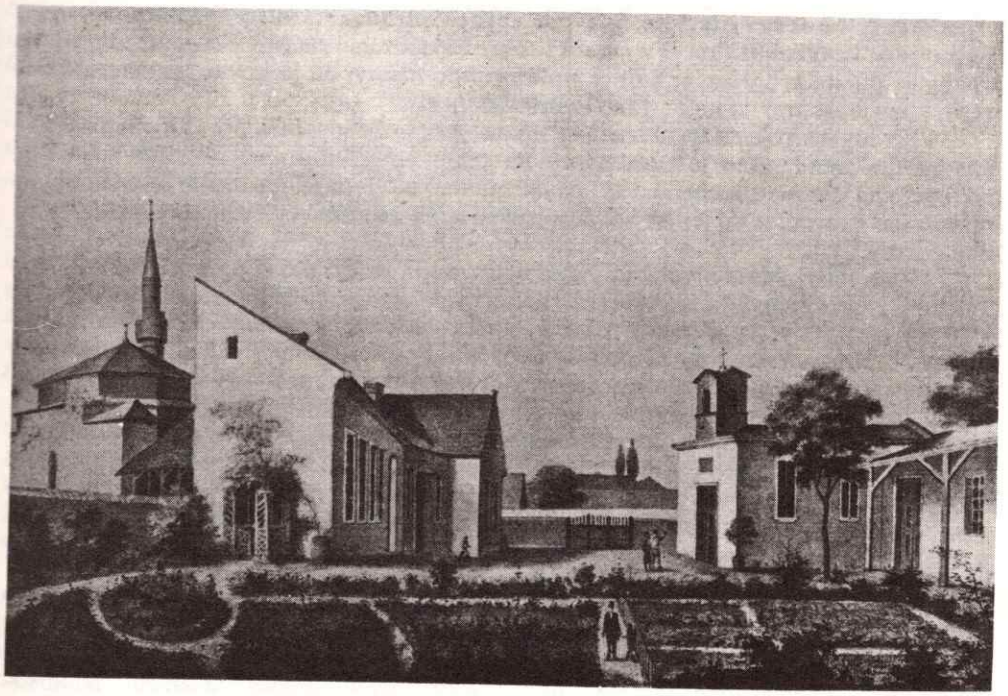

Црква и кућа за свештеника подигнута 1856. у Београду за римокатолике (поглед из дворишта)
(Фото: И. В. Громан, *Виды Серби, сл. 21)*

Терцуман, пак, дошавши сада к мени јавио ми је, да је ноћас решено да се црква мора непремјено онде градити, захтевајући, да ја писмено Правитељству српском узроке због који се онде црква не може градити објасним.

Ја се морам овоме дивити, почем смо, као што горе реко, с Јанковићем закључили, да се прављење цркве отложи, Правитељство србско на то неприста-је, већ је у намери да грађење продужи. Узрок, због кога не могу допустити да се црква на предпоменутом месту гради тај је:

Пре неколико дошао је овди у копији с царским хатом украшеној ферман, у коме изричито стоји, да се за прављење зданија, који се за богомољу спремају мора најпре блист. Порти обратити и њу за одобрење молити. Па, будући да је место, на коме се намерава црква правити у Шанцу, и то у самој Турској мали, то би онда прављење такво без одобрења блист. Порте против предпоменутог фермана било. Ако Правитељство не би грађење цркве до одбрења восоке Порте обуставило, *ја ћу бити принуђен то сам по мој дужности учинити.*

Да не би, дакле, до тога дошло, ја најучтивије молим вашу светост, да она благоволи наредити да се прављење цркве до одобрења блист. Порте обустави, и њој се за одобрење, као што сам с Јанковићем закључио, обрати".

Кнез, у подужем одговору од 24. фебруара, јавио је да ће се црква градити на одређеном месту, јер је 1855. решено да се она подигне *у сред града*, где станују скоро сви римокатолици. Овај свој став кнез је поткрепио правом добије-ним од султана 1830, јер је тада Србија добила потпуну независност у адми-нистрацији у Београду, *те зато одбија паши право да се меша у такве послове.* Међутим, паша и даље је слао протесте, али су они остали безуспешни.

О овом пашином иступу, кнез је 27. фебруара писао заступнику великог везира у Цариград, истакавши да је и сам Азис-паша настојао да се у Београду подигне црква за римокатолике, и кад се приступило послу, он је почео да омета. Због тога, кнез је молио да паша тако нешто не чини.[82]

У току настојања на подизање цркве, још 6. фебруара 1856, Попечитељство внутрених дела дало је препоруку да се римокатолицима одреди место за гробље, где је ново одређено и за православне,[83] а 7. јула је наредило да се за цркву праве две капије, и то једна мала и друга већа као што су биле на француском конзулату.[84]

Иза тога, Попечитељство просвештенија је 20. октобра препоручило: 1) Управитељству вароши Београд да саопшти римокатолицима, да набаве све што је нужно за цркву, и 2) Попечитељству иностраних дела да нађе свештеника за ту цркву.[85] Управитељство вароши Београда, у одговору од 26. новембра, саопштила је да римокатолици „нису у стању потребе" за њину цркву набавити, јер су „већ једанпут" набавили „за ону цркву, која постоји у аустр. конзулату", него да мало „за подејствовати", да могу „све ствари своје из те цркве изнети, и у прву сместити, и ако то не буде, да Правитељство само по списку, које је овом спроведе, вопросне ствари набави". По овоме питању, Попечитељство просвештенија је 10. децембра замолило Попечитељство иностраних дела, да затражи од аустријског конзулата сагласност, „да се намештај из цркве конзулата у нову цркву пренети може", што је ово и учинило 17. децембра.[86]

Зна се да је Попечитељство иностраних дела тражило од аустријског конзула да би „имао доброту пријатељски постарати се, како би надлежна црквена католичка власт определила и овамо упутила *једног доброг и мирољубивог свештеника*", *који ће*, "*хришћанску љубав између римокатолика и православних одржавати и унапређивати*".[87]

Конзул је обавестио бискупа Штросмајера о томе да га је Влада Србије обавестила о завршетку радова на цркви и кући за свештеника, и да је црква мала, а стан за свештеника још мањи, само две собе, „*чега ради да се не усуђује мисионар у нов стан преселити, будући да је исти међу Турцима, који при оторчењу у фанатизму свом лако би могли мисионару неугодности брибавити*". Осим овог, јавио је, „да католици потребних ствари немају" и да их не могу набавити, јер су сиромашни. Бискуп Штросмајер на овај извештај није одговорио. У протоколу стоји записано: „Бискуп ће одговорити у своје вријеме"[88]

Међутим, аустријски конзул је опет 3/15. марта 1857, на писмо Попечитеља иностраних дела од 17. децембра 1856, одговорио, између осталог и ово: „*Да је бискуп ђаковачки определио, да се у новосаграђеној капели засад још почети не може. Она није освећена, и почем довољно места код ње на сместиште једног црквењака нема; служба Божја не може и изјаснио се да је он тотов капелу сам осветити, но до тога не може*

82 Исто. - МИД, И, 1858, IX, 40. Подвлачење у тексту је моје; Б. Лазаревић, *Београд*, Београд 1909, 49.

83 Исто. - МИД, Протокол 1856, под бр. 494.

84 Исто. - Совјет 1856, 328.

85 Исто. - МИД, И, 1857, VII, 189.

86 Исто. - МПц, Протокол 1856, бр. 1805; Архив Шаковачке бискупије, Протокол 1856, под бр. 18.

87 АС. - МИД, И, 1857, 189; Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1856, под бр. 125. Подвлачење у тексту је моје.

88 АС. - МПц, Протокол 1856, под бр. I, 3402; Архив Ђаковачке бискупије, Протокол 1856, под 1251. Подвлачење у тексту је моје.

бити пре него би високо Књажеско српско Правителство њега као од Светог стола постављеног апостолског викара за Србију, у једном непосредном писму на њега управљеном са своје стране признало, јер он у пословима овд. католичке општине жели стајати у непосредном саобраћају с високим Књажеско српским правителством, како би потом у то за њега пријатном положају доћи могао, да о том повољна известија Светом столу подносити може".

По овом предмету није ништа урађено, јер је предмет стављен у акта.[89] То је учињено, јер је са овим захтевом бискуп Штросмајер хтео *уценити Владу Србије да би га признала чак за апостолског викара за Србију.* Он није проценио колико је Србију коштала извојевана слобода па је *испод аустријске заставе* мислио *да јој може тек тако лако нож држати испод грла.* Од тада ће Србија друкчије са њим поступати, *све док не одустане од апостолске службе у Србији.*

И, док је вођена преписка око новоподигнуте цркве, она је затворена пропадала, јер није имала чувара, па је зато морало Попечитељство просвештенија 21. фебруара 1857. замолити Управитељство вароши Београда, да нареди чување цркве и да му јави какве су оправке потребне, како би се одмах извршиле. Доцније је био постављен чувар,[90] а 1859. извршена је и оправка цркве и куће за свештеника.[91]

Сву ту подмуклу борбу, иза које је стајала Аустрија, била је ојачана одлукама париског уговора из 1856, којима је, после кримског рата Русији ускраћен протрторат на Балкану, и тиме дата већа могућност Аустрији да слободније делује на слабљењу утицаја Русије на балканске православне народе, односно на подршку православним црквама на овом простору.[92]

У новој погоршаној ситуацији, Попечитељство иностраних дела је решило да се питање римокатолика у Србији реши, па је зато Совјету упутило своје мишљење о томе да би га он решио. У томе предлогу је изнета историја овога проблема, уствари шта је раније рађено на његовом решавању, приказујући и сву документацију о томе. Оно је овде доставило документа, да се види откуда су били притисци на званичне органе Србије, и то у периоду њеног настајања до времена њеног остајања на своје ноге и учвршћивања се. Због свега тога, попечитељ иностраних дела Алекса Симић је 13. маја 1857. писао Совјету свој предлог:

„Још год. 1851, писмом својим од 8/20. октобра Но 1025. објавио је Правителсјству српском бискуп ђаковачки Стросмајер, да му је од Римског двора под 23. септембра и. год. поверио архипастирско старање о свима житељима Србије римске вероисповеди.

И пре овога, али особито у исто доба, учестала су се усмена и писмена представљања и заузимања за католике у Србији живеће, од стране правитељства римокатолички држава, како овде код Попечитељства овог, тако и у Цариграду код Књажеско српске агенције, и при таковом стању ствари почело се од стране Књажеског правитељства озбиљно мислити о томе, како да се положење римокатолика у Србији у бољи ред доведе.

Попечитесљтво иностраних дела имајући пред очима трактате, које су разне европске силе с Портом, у смотренију слободног управљања вероисповеди заклучиле, постарало се сазнати к тому, како се по разним областима Отоман-

89 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189; Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1856, под 752.

90 АС. - МПц, Протокол 1857, под бр. 278; 1858, под бр. 1442. пдвлачење у тексту је моје.

91 Исто. - Совјет 1859, 7Л4.

92 Перић, *Белински уговор и питање о народности с погледом на Кнежевину Србије,* Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 184.

ског царства ова практична опредељења разуму и у практики извршавају. На оваквим основама, учинило је Попечитељство исто, под 10. јунија 1853. ИНо 1890, високославном Совјету представљење, у следству чега је, под 9. септембра и. год. ВНо 859, височајша власт закон у два комада издала, којима се правила за слободно управљање своју неправославни христијански вероисповеданија у Србији постављају, и која данас у целом пространству пуноважна постаје.

По молби од римокатолика, књажеско-српски, и по представљању Попечитељства просветенија, благоволила је даље височајша власт, под 16. јунија 1855. ВНо 691, решити да се на једном правитељственом плацу, о трошку државне касе, за потребе овд. римокатолика једна црква и квартир за њиовог свештеника, који ће српски поданик имати бити, и који ће плату из правитељствене касе у 300 талира год. уживати, а исто тако да се и једно особито место за гробље римокатоличко одреди, признавши приликом суштествованија особене римокатоличке општине у Београду.

Почем су вопросна зданија за цркву и квартир готова била, Попечитељство иностраних дела, у следству захтевања Попечитељства просвештенија, обратило се од 25. октобра пр. год. ИНо 4312, овд. ц. к. Генералном консулату, као представнику суседне римокатоличке државе, која се увек за римокатолике у Србији заузимала, умоливши га, да се постара набавити за цркву од римокатоличке општине једног мирољубивог и способног свештеника, који ће умети и хтети христијански, закон између овд. поданика римокатоличке цркве уврђивати, и добро споразумевање и хришћанску љубав између књажеско-српски поданика разни хритијански вероиповеданиј одржавати и распространавати.

На ову молбу одговорио је књажевском представнику овд. ц. к. ген. конзул г. Радосављевић президијалном нотом својом од 15. марта т. год. ПНо 105, како је г. *бискуп ђаковачки, као надлежнић, по молби овог Попечитељства решеније учинити определио, да се у новопостројеној капели за сад још, почем она није осведена, и почем довољно места код ње за сместити се једног црквењака тамо, одржање службе Божије не може почети, и како се исти г. бискуп изјаснио да је он готов капелу сам осветити, но да то не може бити пре него би Књажеско српско правитељство њега као од Римског стола постављеног апостолског викара за Србију у једном непосредном писму на њега управљеном са своје стране признано, почем у пословим овд. римокатоличке општине жели стајати у непосредном саобраћају с Књажеско српским правитељством.*

Премда се г. бискуп Стросмајер писмом горе наведеним од 1851. год., а и доцније под 24. марта 1854, Но 200, протестирајући и тражећи објашњење о неким тачкама под ВНо 859. од 1853. истекли височајши определенија, тичући се положаја римокатолика у Србији, Попечитељство исто није се хтело упуштати у *непосредну* с истим господином, *тим мање што се оно не држи овлашћено без нарочитог упуства или определенија законодавне власти у земљи нашој, над сажитељима нашим макар и у духовном смотрењу надлежност једног страног епископа.*

Судећи, пак, да је Књажество српско правитељство сушествовање римокатоличке општине у Србији признало, и особитим законом упражњавање римокатоличке вероисповести, по обредима западне цркве, гарантовало, к тому држећи, да за ту цељ неопходне нуждниј овд. католичкој општини свештеник може само од надлежне више своје власти наименован бити, ако дотична државна власт и има право против избора појединих лица изјатија правити, или као што сам г. бискуп Стросмајер изражава, ако држави и престоји право, њој по-

требно лице надлежној духовној власти представити, а ова кандидата именовати има.

И знајући, да је архијерејска власт именованог за дијезезу београдску и смедеревску бискупа in partibuo пређе пренета на викара Рисмоског стола и бискупа никопољског, а под 23. септембра 1851. год. на бискупа сајужене сремске и ђаковачке или босанске дијецезе, и да право бискупа за поједине пределе именовати пристоји искључно глави Римокатоличке цркве, ако исто и основано и ограничено бити *може уговором закљученим с државом, за коју се бискуп наименовао буде,*[93] и напоследку, да докле год Римска столица не пренесе на предлог црквеног власника духовно управљање католика у Србији живећи. Једини је Стросмајер, који може свештеника за српску римокатоличку општину у Београду, *Попечитељство иностраних дела мисли, да у овом обстојателству Правителство или треба да призна надлежност бискупа Стросмајера, или да код Римског двора дејствује да се духовна власт над римокатолицима у Србији пренесе на каквог другог у Турском Царству станујућег епископа.*

Према нашем политическом положенију спрама блистатељсне Порте и остали независних држава, истини би за нашу земљу приличније било, да по примеру остали наши институција, и духовна католичка власт, од које би наши поданици римокатоличке вероисповести у духовном обзиру зависили, резидира где год у Турском Царству. Но, с друге стране, кад се узме у призрение, да овакова делења духовни јуриздикција поглавар Римске управе чини сам у управљању своје неограничене власти и да је он једини надлежан о томе решениje изрећи; да ми по нашем политическом положенију неможемо у овој ствари очекивати успеха од непосредственог нашег дејствовања у Риму, а од дествовања посредством блистатељне Порте да се још мање можемо каквог озбиљног регулисању надати, будући да су досадашња наша дејствовања код турски министра, у смотренију овог остала без успеха; да у самој ствари, промена јуриздикције, више се односи на форму него ли на вештество, што се тиче саме ствари католицизма, она остаје једна и иста у сваком случају, и при свакој јурздикцији, да је и изван наше земље обична ствар, да римокатолически бискупи житеље разни држава у својој дијецези имају, тако је нп[р]. у гдикојим немачким државама, тако спада и Тесин под Миланску, Босна под ђаковачку дијецезу, итд.; Попечитељство иностраних дела налази довољно основа, да особито у смотрењу овом, кад су изгледи за успех сасвим слаби, покушава у Риму придобити промену ове католическе јурисдикције. Међутим, како је ствар досад без икаквог резултата у неизвесност развлачена, а то се даље чинити не може, и како после они изчислени мера, издати на олакшане римокатолика, Правитељство наше не може не издати од себе и у ствари овој решениje, јер без тога се свештеник за овдашњу општину набавити не може, то Попечитељство иностраних дела држи за дужност све ове разлоге високолавном Совјету на расужденије поднети, и од њега решениje очекивати".

Совјет, изненађен оваквим извештајем и *захтевом* (предлогом), и пре него што би то питање расмотрило и донело решење, он је 5. маја 1857. затражио од Попечитељства иностраних дела да потребује он (Совјет) „да зна ког је мњенија Попечитељство, будући да из предложења његовог Совјет увиђа само обстојателсне разлоге, а не јасно мњениje Попечитељства у предмету, то чему по

93 Овога није било, јер се Србија, па ни Турска, није питала када је бискуп наименован, тим пре образована дијецеза београдска и смедеревска, а у Смедереву није било ниједног римокатолича. То је уствари обнављање стања из времена аустријске окупације Србије из 1718-1839.

већини гласова позива Попечитељство, да у предмету предходитељно мњење своје Совјету поднети изволи".

На ову оштру замерку и захтев да се даде предлог, Попечитељство иностраних дела је, у закључку свога на то одговора од 6. јуна, нагласио своје мишљење и дало овај предлог:

„Ненадајући се успеху од тражења промене у овој јурисдикцији, оно је мњенија, да се та промена не тражи, из чега по самој сили ствари следује, да се јурисдикција г. Стросмајера, као једина досад по правилима Римске цркве надлежно призна".[94]

Тада је Совјет био у саставу: председник Стефан Стефановић, чланови: Илија Гарашанин, Паун Јанковић, Павле Станишић, Јован Вељковић, Јеврем Ненадовић, Лазар Арсенијевић, Илија Новаковић, Алекса Јанковић, Јеремија Станојевић, Гаврил Јеремић, Миљца Трифнуновић, Живко Давидовић и Александар Ненадовић; секретари: Јован Живановић, Рајко Лешјанин и Јеврем Грујић.[95]

Совјет у овом саставу заседао је 10. августа 1857. и расправљао о питању римокатолика у Београду, које је покренуо попечитељ иностраних дела, па је донело решење, које је упутило кнезу на одобрење. Он је кнезу, пошто је поновио све ове разлоге навео које је њему попечитељ иностраних дела изнео, и предлог како да се реши питање римокатолика у Београду, а затим је са своје стране дао своје разлоге зашто не може прихватити предлог Попечитељства иностраних дела, донео решење којим је тај предлог одбио. Ево шта је и како то Совјет решио:

„Све предложено, Совјет узевши у данашњем главном заседању свом, у свестрано расуђење, *част има приметити, да регулирање црквени односенија једне земље спада међу питања највеће важности, и таква, која се без дествителног учествовања и споразумевања земаљског правленија никоим начином решавати не могу.*

Тако је Правленије наше сматрало и обделало вопрос регулирања Отечествене цркве, која је православна, заједно с осталима вопросна, у права народна спадајућима, споразумевши се с високом Портом и Патриаршијом цариградском, и предмет је регулиран височајшим царским хатишерифом и конкордатом, закљученим између Српског правителства и Велике цркве цариградске, којом је приликом Правленије наше у предмету утврдило се у свој автономији.

Предмет постављенија архијереја за земаљске вероисповеди, и определењенија њине надлежности, по самој природи ствари садржи у себи значај највише важности питању регулирања црквени отношенија једне вероисповеди. По чему ако ишта, овај предмет не може друкчије решен бити, развије у следству учествовања и споразумљења нашег Правленија, *откуда по себи следује, да именованије епископа римске вероисповеди за исповедателе исте у Србији, и определењије надлежности оно од кога год дало, како је без предходителног учествовања и споразумевања земаљског правленија проистекло, као што је случај овде, вређа автономију земаљску, и наруша̄ва пут онај који је за регулирање Отачанствене цркве, па још са сузереном земље, и природном јерархијом указан и практициран: ништа иде може сматрано бити за саобразно достојанству правленија једне земље имајуће своју совствену автономију, да се предмет наш-*

94 АС. - МИД, И, 1857, VII, 189; Совјет 1857, 552. Подвлачење у тексту је моје.

95 *Календарь са Шематизмомъ Княжества Србіе*, Београд 1857, 17.

именованья једноі епископа и опредељења њиове надлежности сматра за окончан једном писменом изјавом епископа, управљеном на једно правленије, да је он од своје власти наименован за епископа земље, којом она управља.

Предпославши ове примедбе у предмету уобште, Совјет прелази на предмет специјалности.

У вопросу је епископ ђаковачки, у аустријској Славонији, кога је његова светост римски папа за епископа римске цркве у Србији наименовало, определивши тим надлежност његову, *као епископа стране државе у држави стране, чим су основи, у предмету уобште горе изложени, довређени.*

Правленије наше, желећи потврдити и кретати у кругу права своји, *у управљању независимости унутрашњеі правленија своі, и у саме Домаће цркве Православне отношенијама постарало се о предупређењу свакоі страноі утицаја, и израдило је да архијереје своје само оно бира и поставља, и само имена новопостављени своји архијереја саобштава Великој цркви царградској.* Природно следује да му неприличи мање право у избору и постављењу епископа за Римске цркве посљедователье, за житеље своје, *и онако из неколицине лица, службе и упражњавања ради занатта своји са стране у Србији доселивши се, састојаће се, и тако числом и имањем слабе, да без подпоре Попечителства ни цркву и парохијални дом, ни свештеника обдржаватти не моіу, следователно, којима Правителство за ублажење совјести њиове, подпору датти решило се.*

Па као што Отечествена црква Православна нијакаквом сношенију не стоји ни с којом православном црквом иностраном, но само са Црквом великом царградском тако Совјет налази природним, да и римска црква, која се у Србији заводи, не треба да се постави у одношенију са којом му драго јерархијом исте вероисповеди државе иностране, но да епископ буде у истоі држави, чим ће и сношеније општине римокатоличке у Београду подижући се, са неним епископом природно постатти и значително одлакшатти се, а и са законом земаљским, по ком свештеник римске општине београдске има бити сажитељ Србин, сообразно постатти.

По чему је Совјет, у данашњем главном свом заседању решио учинитти вашоі књаж ескоі светлости предложење, да се, из горе наведени подбуђенија, предузму преговори с римским папом, и да се од стране нашеі Правленија положи старање о томе, да се за римокатоличку цркву у Србију определи један исте цркве епископ, који у Турском царству има своју епархију, и ни од какоі другоі епископа у страноі којој земљи станујућеі, но непосредствено од престола папскоі у Риму зависи.

Које *своје решеније* чест има он [Совјет] вашој светлости *на високајше одобрење* у понизности *подноси*".

Како је било расположење и гласање у Совјету приликом доношења овога предлога најбоље се види из писма Илије Гарашанина, које је 11. августа 1857. упутио Јовану Мариновићу. Ево шта му је писао:

„Ономад је представник [Стефан Марковић, попечитељ иностраних дела] опет говорио у Совјету за ствар Штросмајера, прочитавши писмо козулово, да ће тај бискуп у септевријуу ићи у Мајданпек, да кризма људе онамо његовој вери принадлежне. Том приликом вели конзул, да ће и на свити бискуповој придружити се. Совјет је одговорио представнику на основу оног пређашњег

решенија, да он неможе улазити у знање о бискупу Штросмајеру, но да ће чекати резулта решенија, које је већ у том смотренију учињено. *При целој ствари било је чудно, да и сви остали министри били су мњенија са Совјетом, и тако у том вопросу остао је т. Марковић сам самцит*".[96]

Бискуп Штросмајер је у септембру 1857. посетио римокатолике у Мајданпеку, који су се тамо као страни држављани налазили на раду, да је тим демострирао испред аустријске заставе против одлуке Совјета. Том приликом га је пратио аустријски конзул из Београда, који је пре тога обавестио српске власти о доласку Штросмајера. Попечитељство внутрењих дела питало је Попечитељство иностраних дела како треба поступити у овом случају, тј. да ли треба указати и какаве почасти бискупу Штросмајеру. Њему је Попечитељство иностраних дела јавило 16. августа, да се бискупу Штросмајеру не признаје власт над римокатолицима у Србији, да се његова посета Мајданпеку сматра *као посета црквеног високодостојника суседне римокатолицима поданицима исте државе, и да га треба примити са оном предусретљивошћу која му припада као отменом гостy*.[97]

Због оваквог става српских власти приликом ове посете, *предузети су нови кораци од стране Аустрије да би се Српска влада принудила* да призна бискупа Штросмајера. О томе сведочи и нота аустријског конзула од 18/30. децембра и. г., у којој он, позивајући се на ноту од 3/15. марта, тражи да му се одговори шта је решено по његовом предлогу да се бискупу Штросмајеру призна надлежна власт над римокатолицима у Србији.[98]

Аустрија и Римска црква и даље нису попуштале са притиском на власт Србије. Аустријски конзул је 22. јануара/3. фебруара 1858. јавио бискупу Штросмајеру да је примио 800 фиорина, и да ће и добијених од цара 200 фиорина, дати на камату, и у одређене сврхе употребити.[99] Он је такође 11/23. јуна известио бискупа, да је 1000 фиорина, намењених за римокатоличку капелу у Мајданпеку, дао на камату.[100] Мисионар Бочкар са своје стране известио је бискупа 12. марта да је примио 50 фионира од Нунцијатуре у Бечу.[101] Дакле, из овога се види да је бискуп Штросмајер намеравао да у Мајданпеку подигне капелу.

Овај мисионар је 2/14. фебруара 1858. јавио бискупу Штросмајеру *да Влада Србије тражи и даље посебног бискупа за своју земљу*. Она то жели и даље, иако јој је Порта одговорила да јој у томе не може помоћи, *јер јој не припада право да се меша у те послове*.

Када је бискуп Штросмајер за ово сазнао, писао је Нунцијатури у Беч „*да би, из тог обзира што захтевања Владе Србије на погоршање католика тамо станујућих смјера, и из мержње настрам владе аустријске, досадање управљање бискупије београдске и смедеревске упливом својим обезбедити благоизволева*".[102]

Ето тако, сам је бискуп Штросмајер овом изјавом јасно казао зашто се Србија борила противу наметнуте јуриздикције над римокатолицима у тој

96 АС. - Совјет 1857, 552; МИД, В, 1857, Протокол 1857, под бр. 1160; Ст. Љубић, *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, Београд 1931, I, 346. Подвлачење у тексту је моје.

97 АС. - МИД, Протокол, В, 1857; VI, 101; МУД, Протокол 1857, под бр. 3012. Подвлачење у тексту је моје.

98 Исто. МИД, Протокол, И, 1857, под бр. 4989.

99 Архив Ђаковачке бискупије. Протокол 1858, под бр. 95.

100 Исто, Протокол 1858, под бр. 384.

101 Исто, Протокол 1858, под бр. 170.

102 Исто, Протокол 1858, под бр. 130. Подвлачење у тексту је моје.

земљи, како је сам тај бискуп био *на линији аустријске владе којој је служио, запостављајући тзв. југословенство према Србији која се борила за слободу своју и осталих Јужних Словена.*

По питању римокатолика у Београду 1859, судећи по архивској грађи, која је на располагању, није ништа рађено од стране српских власти. У међувремену, римокатоличка новосаграђена црква у Београду била је почела да прокишњава, па је зато Попечитељство просвештенија 26. септембра 1859. тражило новац за прекривање цркве. Зна се да је кнез 15. октобра и.г. одобрио 1.350 гроша за поправку ове цркве.[103]

7. Уступање 1860. римокатоличке цркве и куће за свештеника Аугзбуршкој општини у Београду

Са досељеницима аугзбурске вероисповести, који су били добили српско поданство, није било скоро никаквих проблема. Њи су 35 у августу 1853. почели

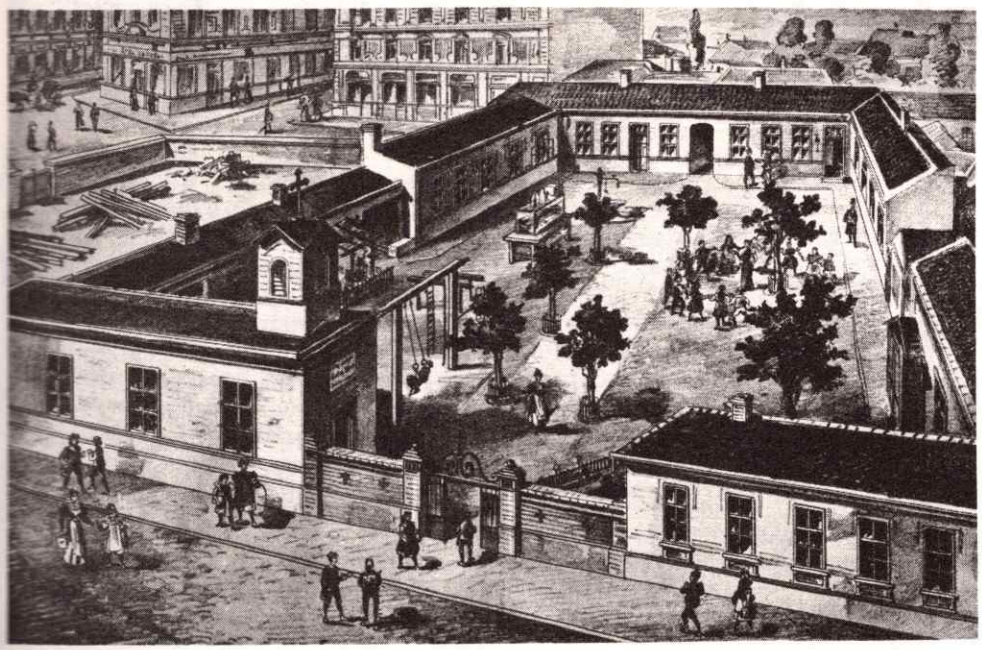

Евангелička црква (подигнута 1856. за римокатолике) и школе у Београду 1904. (Gedenschrift und die Gründung und an die entwiskung der Evanglichen Kirchen und Schullgemied zu Belgrad (Serbien), Belgrad 1904, 30/31).

103 АС. - Совјет 1859, 704; В. Карић, *Србија. Опис земље, народа државе,* Београд 1867, 548; Душан К. Петровић, *Прилог за историју прве римокатоличке цркве у Београду XIX века,* Православље (Београд) 1937, 260-264, 351-354.

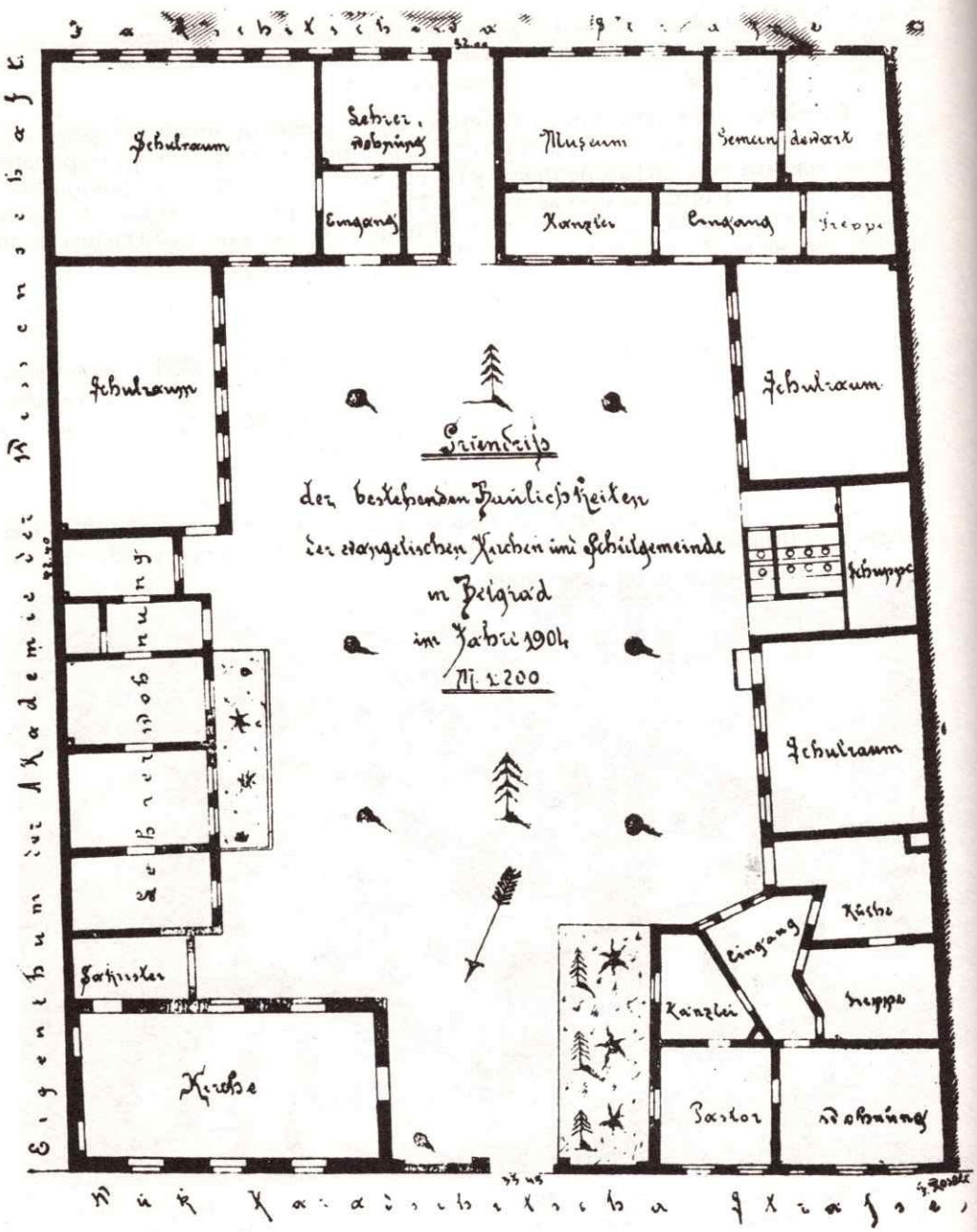

Основни план постојећих грађевина Евангелистичке црквено-школске општине у Београду 1904.

да сакупљају новац за оснивање своје општине, а већ 5. јуна 1858. одобрена су им правила општинска, пошто су имали довољан број чланова српских поданика. Према овом одобрењу стоји записано, између осталог:

„1. Општество ово моћи ће имати сопствену капелу, а по времену кад му средства новчана дозволе, и своју цркву овде у Београду, на месту, које му се од стране надлежне земаљске власти на тај конац означи.

2. Као што сви чланови овог обштестава сваки за себе, а сам пастор њиов имају бити грађанин српски тако и ово обштенство у свим отношенијама и својих грађанским и духовним приморани безусловно и искључитељно Правитељству земаљском, и има се у свему подчињавати и сообразовати законима земаљским".

Даље се говори да ће се општина, за своје какве канонске потребе, морати обраћати преко Попечитељства просвештенија, док не буде у могућности да оснује своју конзисторију; пастору је било дозвољено да наплаћује услуге приликом обављања треба.

Овој општини је била одобрена државна помоћ од 2.500 талира за зидање цркве и 300 талира годишње за издржавање цркве и свештеника док општина не буде у могућности да опстане без помоћи.[103a]

Доласком на власт кнеза Михаила, Попечитељство просвештенија је предложило, а кнез се 16. априла 1860. сложио, „да се она капела и кућа свештеника, која је по решењу од 14. децембра 1855. год. ВНо 1459. начињена за наше поданике римокатоличког вероисповеданија, на коју они нису хтели пристати, уступи нашим поданицима вероисповести аугсбурговцима". И тако је Управа аугсбурске обштине примила кључеве од цркве и куће за свештеника 29. априла/11. маја 1860. године,[104] па је у њој организовала и своју школу.[105]

8. Потраживање црквених ствари из аустријског конзулата и њихова судбина

По доласку на престо Михаила Обреновића обратили су му се 7. марта 1861. молбом римокатолици, који су били примили држављанство српско и они који су били поданици аустријски. Они су били чули да се аустријски конзулат намерава преселити у зграду Илије Милосављевића на Стамбол-капији и тамо пренети капелу из Ђумручког здања, где је до тада била у конзулату. Противу те намере конзулата, бискуп Штросмајер је тражио да капела остане на истом месту као својина конзулата. Са овим се нису слагали римокатолици српског поданства, па су тражили да им се уступи намештај и друге ствари које су биле раније новцем верника набављене, а молбом кнезу тражили су да им се подигне засебна црква, нагласивши, „да ће римокатолици српског поданства признати Српској влади право врховног надзора над управом црквене општине".[106]

103а) До тада су имали своју богомољу у приватној кући у „абаџинској чаршији" (Ђ. Б. Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана*, Београд 1902, 8).

104 АС. - МПц 1860, X, 1703; МЈД, В, 1858„ 1999; Совјет, Протокол 1860, под бр. 807, 115, 1344; *Зборник закона и уредби*, 11, 1858, 85-86; 16, 1864, 33-34; W. Denton, *Serbien und die Serbien*, Berlin 1865, 11; *Gedenkschrift die Gründung und an die entwisklung der Evangelischen Kirschen und Schullgeminde zu Belgrad*, Belgrad 1904; К. Н. Христић, *Записи старог Београђана*, Београд 1937, 439-440. Подвлачење у тексту је моје.

105 Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана*, 8.

106 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 11. Вагне греши кад каже „католици Срби", јер таквих није било, већ су могли да буду римокатолици који су долазили у Србију на рад. Њих је било више Немаца, Пољака, Чеха и других.

Попечитељ просвештенија је у разговору са новим мисионаром, са службом у капели аустријског конзулата, рекао, да је Српска влада спремна, да одреди ново место за подизање римокатоличке цркве и да је сагради са новцем Правитељства, али све под условом *да црквена каса буде под контролом српске власти*[107] *и да свештеник мора бити српски поданик.* Он је упозорио, да се бискупу Штросмајеру као администратору римокатолика у Србији не противи, *али му замера што се служи титулом „апостолског намјесника Бискупије београдске и смедеревске у Кнежевини* у Србији.[108] Разлози за такав став су били следећи:

„1. Што би бискупу такав наслов носећему кадгод службено долази по закону, као и другом којем бискупу Србије, звоњено, пуцњаву музарах, речју свечанослужбен дочек дужни били; *аустријскоме, пак, бискупу не би нико рада толико обавезани били.*

2. Што бискуп аустријски, *тај наслов носећи такођер и у политичком обзиру какав уплив могао имати на државу, која од Аустрије зазире и бојати се има.*

3. Што би се могло догодити, да би се број католика у Србији умножавао, те би тад, као у Босни и Албанији новог властитог у Србији пребивајућег бискупа хотели имати, а бискуп тај ђаковачки могао протестирати. Срби би зато волели бискупа, *који је турски поданик, јер као такав чим ступи на тло српско и у њој функцира, подпада Српској влади, што код аустријских бискупа не стоји. А, ако би и морали пристати на аустријског бискупа, онда би свакако изабрали Штросмајера, који је и по мјесту и по језику најближи, али уз увјете: а) да им се докаже, да је он директно од Св. оца наименован, б) не са споменутим насловом, него као намесног бискупа управе над католицима у Србији".*

У овом разговору, попечитељ просвештенија јасно је истакао чему се Србија тада противила и да није ни покојој цени хтела да попусти и зато је настојала: 1) заштити своје суверено право, 2) недозволити да се Аустрија меша у њена унутрашња права, 3) да бискуп, администратор, нема титулу београдско-смедеревске епархије, која није постојала, а наметана је Србији једнострано, 4) супротстављање свакој радњи римокатоличког мисионара, тј. на *прозелитизм,* које је Аустрија подржавала, и 5) да реши питање слободе римокатоличког вероисповедања оним римокатолицима који су примили држављанство српско, с тим што би они имали цркву и свештеника српског држављанина, и били подложени само српској власти.[109]

Ускоро после тога, Попечитељство просвештенија је 27. маја 1861. јавило Попечитељу иностраних дела да је кнез 24. маја решио, „да се засад, док се не покаже колико ће управ зданије требати за цркву овдашње римокатоличке општине, која ће (црква) по истом највишем решенију бити приступна и свима странима овде живећим католицима, одреди оно место у нашој ћумручком зданији, где је до сада била капела аустријског конзулата. А, како је општина ова слабога стања, отворен је Управи просвете кредит од 600-800 талира за подпомагање исте општине у набавки у ствари за богослужење нуждни". Саопштавајући ову кнежеву одлуку, Попечитељство просвештенија је молило Попечитељство иностраних дела, да оно о томе обавести аустријски конзулат и да се, у складу са тачком 3. решења од 16. јуна 1855, „постара свештеника наше римокатоличке

107 И православне цркве и манастири су подлегали државној контроли.

108 Кад је добио ову титулу у Смедереву није било римокатолика.

109 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku,* 11-12. Подвлачење у тексту је моје.

општине, који ће онаква качества имати каква поменуто височајше решеније изискује, познатим му путем за обслужење наше општине добави".[110]

Када је Попечитељство иностраних дела о овом решењу 3. јуна обавестило аустријског конзула, овај 26. и.м. затражио, да му се достави законско решење од 16. јуна 1855. и да му се одговори на више питања, како би могао опширно о свему поднети извештај својој влади. Због тога, Попечитељство иностраних дела је већ 29. јуна послала му тражено решење, па истог дана тражило од Попечитеља просвештенија да му достави одговоре на питања која је био поставио конзул. И, заиста Попечитељство просвештенија је дало одговоре на та питања, и доставио их Попечитељству просвештенија. Ти одговори су гласили:

„1. Да је наше Правитељство облагодјетељствовало овд. римокатоличку општину уступљењем оног локала у коме је до сад била капела аустријског конзулата.

2. Да је готово набавити јој утвари црквене.

3. Да ће Правитељство свештенику, докле год општина у стању не буде сама га издржавати, годишње по 300 талира помоћи давати.

Да би, пак, с једне стране општина већа била, а с друге стране да би и странци благодјелијем овдашње цркве пољзовали се, да је законом од 16. јуна 1855. ВНо 691. наређено, да се сви странци без разлике, били они чији му драго поданици, ако су римокатолици, општини нашој римокатоличкој причислити и благодјејаније оног, које наши поданици, у овом смотренију имају, учасници бити могу, премда ће свештеник за свештенодејства како год од наши поданика, тако и од примљени црквеној општини странаца, прописане тарифом такве наплаћивати.

Свештеник, пак, имат ће бити српски поданик, а начин одношаја према Високој столици определит' ће се по томе, како се свештеник за добавку кога већ писано Попечитељству иностраних дела, одакле и на који начин прибавио буде, који ће одношај између свештеника као човека стојећег под нашом јурисдикцијом и државне власти, која је изван земље наше и којој би он у црквеном смислу подчињен бити имао, имати Попечитељство иностраних дела регулирати.

Што се тиче унапређења општине и њеног спољног црквеног великољепија, особито у подизању с временом великог храма, Правитељство обвезатељство никакво на себе не прима, но оставља могућности општине, јер је код нас правило да се и зидање цркви и издржавање свештеника све општине црквене саме у дужности имају, и уколико би год која могућнијом постала, да јој је слободно великољепни храм сазидати и свештеника боље облагодејствовати, а ако би се општина увећала, и више свештеника држати.

Домаћа капелица књагињина[111] нема никакве везе са званијем свештеника општинског, но само ако би овај хтео и доспевао без уштрба дужности своје у општини и капелу књагињину обслуживати, а и књагиња ако би желела да тако буде, не би тиме правно никакве сметње иначе полагале се.

При оваквом стању ствари, треба, дакле, да се нимало не смета наша општина од стране Ц. к конзулата, ако конзулат мисли опет капелу конзулатску држати, да из садашњег локала у конзулат изнесе, па да одма Правитељство наше потребне утвари за нашу општину набави, а иначе ако конзулат мисли престати капелу конзулатску држати и своје поданике упутити, да се уз нашу општину придруже, онда се зна и по себи шта је право, и како треба да се утварима црквеним, у набавки којих су и наши поданици учествовали, поступити, премда је Попечитељство српско готово за сваки случај овд. цркви римској, као

110 АС. - Совјет, Протокол 1861, под бр. 1299; МЈД, Ј, 1858, 172.

111 Књегиња Јулија Обреновић.

што је више пута речено, утвари црквене набавити, и оно од своје стране никакве помоћи у том нити од кога потребује, нити од кога прима, но само обштини својој надокнађује да благодејанија, која би јој се и са стране, макар у овом смотрењу ради ојачања њеног, указивала, као такова сама собом примити може.

Напосљедку, за случај тај да би Ц. кр. ген. конзулат пре него се утвари црквене за нашу обштину набаве и новац онај, који је у суми од 600-800 талира одређена то утроши, обштини нашој и своје поданике придружити и утвари црквене уступити за добро наше, Управа просвете би готова била за онај кредит од 600-800 талира, подествовати код вишега места, да се као фонд црквени изузме и под интерес изда, те да расте у цјели тој, да после с временом обштина, ил' за подизање већег храма, ил' за издржавање таковог употребити може".

После овог, Попечитељство иностраних дела је 20. септембра 1861. ове одговорне доставило аустријском конзулу, на његова питања, према оном како их је формулисало Попечитељство просвештенија, па је још додало и *одлучно нагласило:* „Да је Правитељство српско за свештеника учинило нужне кораке у Риму, *и да се по томе ништа споразумевати са владиком ђаковачким у ствари овој" неће чинити.*[112]

Када се аустријски конзулат преселио са Саве на Стамбол-капију, капела је остала у старој згради, где је раније био конзулат. Римокатолици, поданици српски, на тој капели променили су натпис, који је гласио: „K. c. Oesterreichiste General-Kapelle", и написали: „Katolische gemeid-Kapelle". На томе је остало до 1862, када је конзул, са дозволом бискупа Штросмајера, у своју нову зграду преселио и капелу. Та зграда је била касније Коларчева задужбина. После селидбе капеле настао је спор око њених утвари и новчаних прилога. Представници римокатолика српских поданика Јован Силви и Филип Шпец, задржали су у својим рукама црквену касу и затражили су да им се барем половина црквених ствари врати, тврдећи да су римокатолици српског поданства учествовали у издржавању капеле, или да им се место ствари даде новчана надокнада. Они су овај захтев поставили као тутори тзв. римокатоличке општине у Београду. Око овог спора вођена је дуга преписка између аустријског конзула и српских власти, због чега је и бискуп Штросмајер долазио 1863. и 1865, али без успеха.[113]

Спор се водио нарочито око утвари, које је конзул пренео у нову зграду своје установе, где ј у подруму организовао капелу. Римокатолици српског поданства тражили су утвари у чијој куповини су учествовали својим прилозима, и зато су међу њима били и поклони ствари, као нпр. свештенички окрут добијен од књегиње Јулије Обреновић и 200 дуката које је бискуп Штросмајер био поклонио капели. Средином 1862. била је образована заједничка комисија која је имала да утврди шта може припасти римокатолицима српског држављанства, у име којих су у тој комисији учествовали, осим Јована Силвија и Филипа Шпеца још и др Линдермајер. Они су комисији подносили доказе да је капела на Сави била њихова парохијска црква, па по томе и утвари и капитал њезин припада римокатолицима српског поданства. Међутим, члан у име конзулата, његов свештеник, „није хтео не само те основе усвојити, него није пристао ни да продужи да разговара о тој ствари". Представници римокатолика српског поданства, у чијим је рукама била каса капеле, предлагали су да њима припадне каса, а утвари да остану у својини конзулата. У овим захтевима имали су подршку и српских власти.

На крају, дошло се до споразума 1865, јер је конзул пристао на предлог римокатоличке општине, тј. римокатолика српског поданства. Остао је само спор

112 АС. - МИД, И, 1868, XIII, 172. Подвлачење у тексту је моје.
113 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 12.

око новца које су биле поклон бискупа Штросмајера. По овом питању изјаснио се и сам бискуп, својим писмом упућеном конзулу 26. маја/7. јуна 1865, у коме је казао:

„Као што ће познато бити сл. Ц. к. конзулату, дао сам прије нѣколико година 200 дуката на потребоћи-религиозно-моралне католичке обћине у Београду, Кнежевини Србској.

Пошто се је, пако, у овом посљедње вријеме нѣко неспоразумљење гледе овога дара породило, то ми је дужност овим очитовати: да је ових 200 дуката поклањам католичкој обштини у Београду без разлике поданства буди којему драго високе владе, и то само на религиозно-поралне сврхе, под тим увјетом, да католичка обштина тим новцем управља, али уједно бити се јој дужност сваке године разне рачуне сврху тих новаца сл. Ц. к. аустријском конзулату достављати, којега најуљудније молим, да би сврху тога бдило и мене извјестити благоволѣло, да ли се тај новац мојој жељи и намери сходно употребљује.

Дочем ми је част ово приобћити сл. Ц. к. конзулату, уједно молим да би сл. Ц. к. конзулат овом и католичку обштину извјестити изволио".

После овог, чланови римокатоличке општине, бивши тутори капеле у конзулату, Силви и Шпец, а затим др Линдермајер и Јован Френц и Петар Џампић, којима је српска власт поверила да заступају римокатолике, у више наврата су упућивали молбе Попечитељу иностраних дела да им се нађе свештеник. То су поновили и 6. октобра 1868. Они су молили да им се добави свештеник и одреди неко место на бившим турским плацевима, чиме би се омогућило ослобођење исељавања из државног здања на Сави.[114]

На крају, зна се да је Министарство финансија Краљевине Србије 1889. спровело Министарству просвете и црквених послова молбу маршала двора, и затражило „да се чувару Јозефу Ебену на име заслуге нека сума новаца из управе фондова" изда, зато што је био чувар „српске католичке црквене општине", основане „прилозима пок. кнеза Михаила и бив. књагиње Јулије".[115]

9. Школа у Београду за римокатолике 1857-1859

Управитељство вароши Београда је 16. јула 1857. известило Попечитељство просвештенија, да су католици у Београду тражили, да им се римокатоличка капела, коју је за њих изградило Правитељство уступи за немачку школу, наводећи да су нашли учитеља за исту. Попечитељство просвештенија је, у свом одговору, наредило Управитељству вароши, да молитељима саопшти да им се захтев одбија.[116]

Ускоро после тога, 20. јула, поново је поднета молба у којој је писано: „Будући да већ од дужег времена понизно потписана католичка обштина у Београду потребује учиона за воспитаније своје деце, која се у погледу врло притешњена до сада налазаше; сад, пак, за постигнуће гореречене цељи, такође

114 АС. - МИД, И, 1868, XIII, 172.

115 Исто. - МПц. Протокол 1878, под бр. 436, 3154, 1644, 2454, 2795; 1881, под бр. 812, 5129, 5269; 1889, под бр. Ј/37; 1898, Б. 3233, А.

116 Исто. - МПц, Протокол 1857, под бр. 1061. Неки Павле Вернер, учитељ немачког језика, тражио је молбом 1830. да му се дозволи, да у Београду отвори „намчку школу", у којој би децу Београђана брзо научио „немачком језику", али се не зна да ли му је то одобрено (АС. - КК XXXVIII, 17).

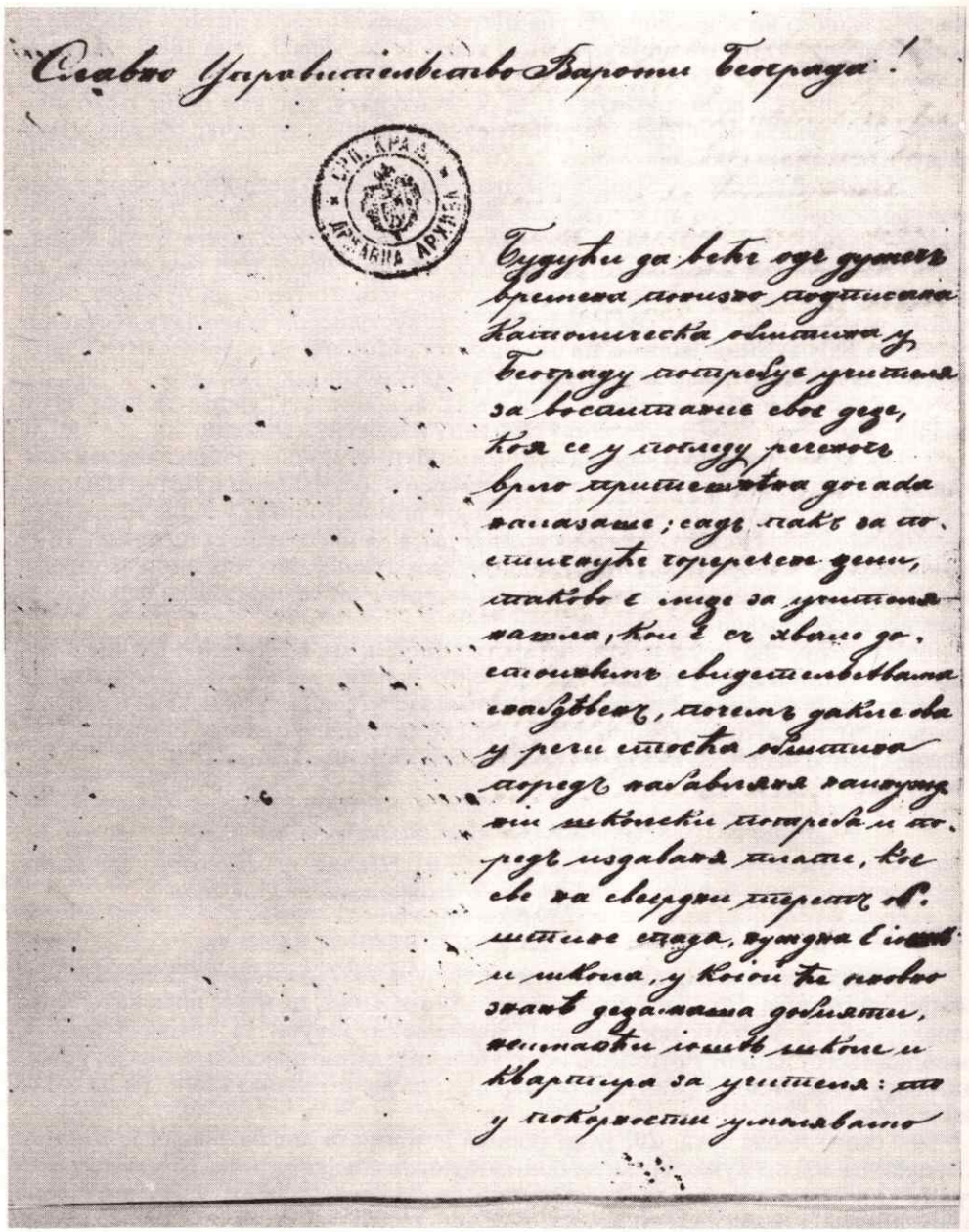

Молба римокатолика у Београду 1857. да им се подигнута за римокатолике црква и кућа уступе за школу учитеља

је лице за учитеља нашла, који је хвале достојним свидетељствима снабдјеван, почем, дакле, ова у речи стојећа обштина, поред набављања најнужнијих школских потреба и поред издавања плате, које све на свесрдни терет обштине

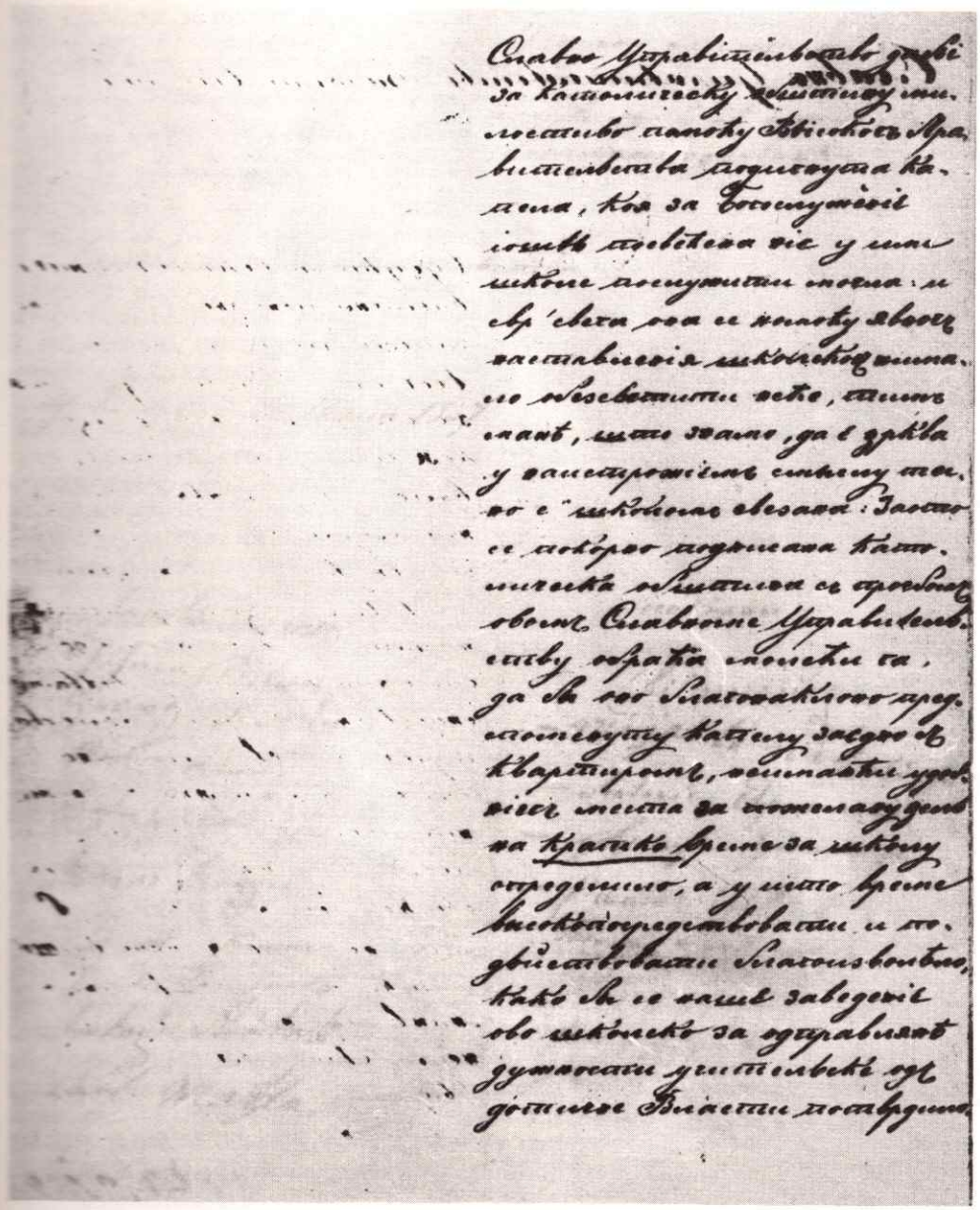

спада, нуждна је још и школа, у којој ће се основно знање деца наша добијати, немајући још школе и квартира за учитеља, то у покорности умољавамо Управитељство да за католическу обштину милостиво помоћу високог Правитељства подигнута капела, која за богослуженије још посвећена није, у име школе послужити могла, и свр свега она се помоћу јавног настављенија школског

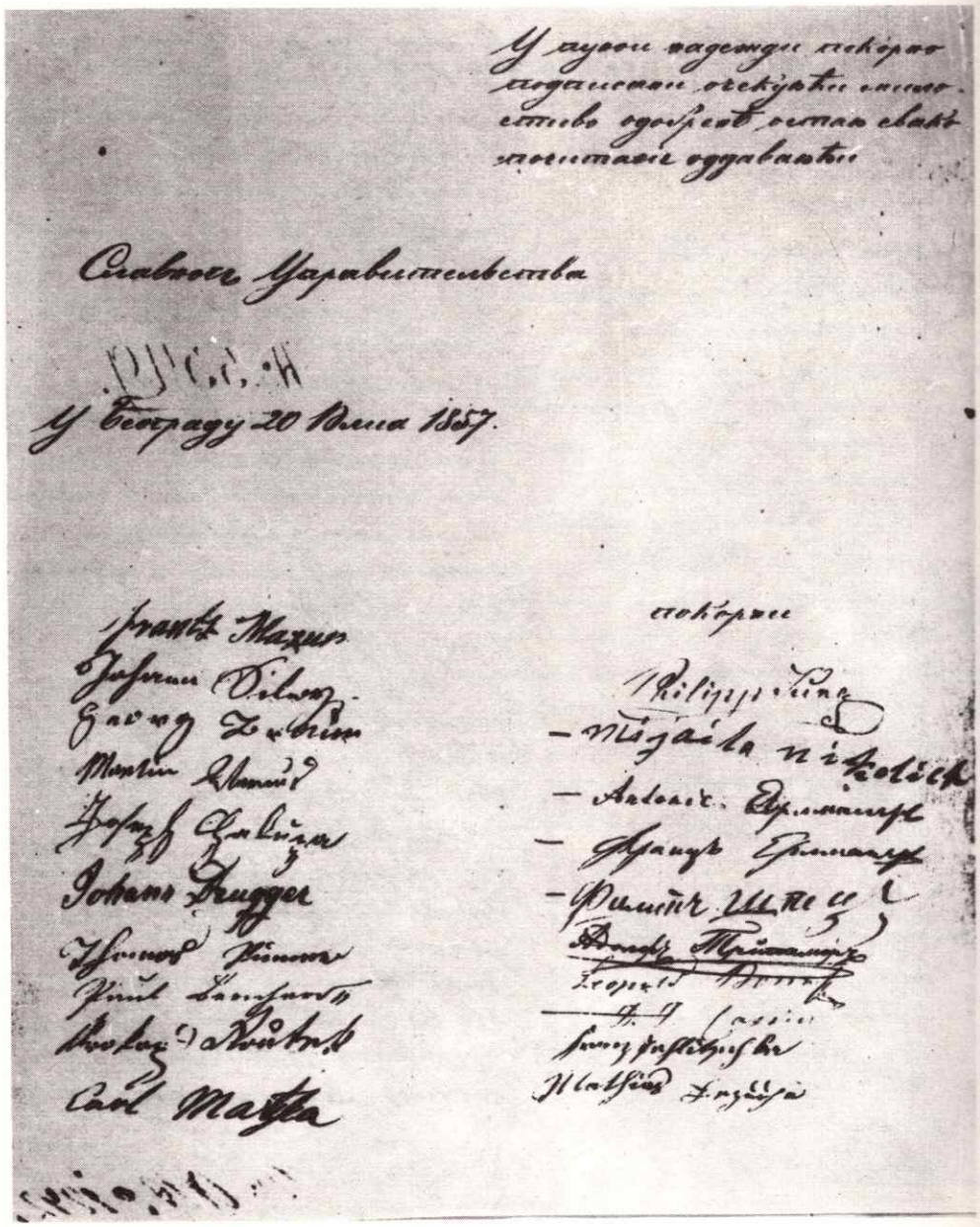

нимало обесвестити неће, тим мање што знамо да је црква у најтрожијем смислу тесно с школом свезана.

Зато се покорно потписана католическа обштина с прозбом овом славном Управничеству обраћа, молећи га да би оно благо наклоно предспоменуту капелу, заједно с квартиром, немајући уреднијег места за пожељану цељ на

кратко време за школу определило, а у исто време високопосредсвовати и подејствовати благоизволељело, како би се наше заведеније ово школско за одправљање дужности учитељске од дотичне власти потврдило".

Ову молбу потписали су њих деветнаесторица, док је тада у Београду живело римокатолика свега 27, и то: 1. Емерик Линденмајер, начелник Санитета, 2. Јован Силви, кујунџија, 3. Јосиф Касано, архитектст, 4. Јосиф Панчић, професор, 5. Јозеф Лиднер, пивар, 6. Август Церман, инжењер, 7. Филип Шпец, књиговезац, 8. Јован Шпачек, учитељ Девојачке школе, 9. Мишко Николић, опанчар, 10. Ђура Ковачевић, опанчар, 11. Јаков Купрешанин, меанџија, 12. Јован Мишин, доктор, 13. Људевит Шпанић, професор, 14. Јован Липковски, тесарски мајстор, 15. Јаков Прикартис, књиговођа, 16. Ђорђе Петровић, дуванџија, 17. Антон Есмаер, тесарски мајстор, 18. Карол Бенсони, доктор, 19. Јован Неволи, инжењер, 20. Вендел Холуб, марвени трговац, 21. Франц Зах, управитељ Академије војне, 22. Јован Мерчимбо, тишљер, 23. Хајнрик Ступек, зидар, 24. Херман Мајнорт, декоратор, 25. Еразнир Кломишек, инжењер, 26. Матија Бан, професор, и 27. Бирг, доктор.

Управитељство вароши је 29. јула предложило, да Суд варошки саслуша све потписане у молби, који су тражили отварање *немачке* школе, шта појединци о томе мисле. На позив Суда је 14. августа 1857. дошло њих свега 11, и они су изјавили „да желе да се овде једна елементарна немачка школа Правитељством српским, и о трошку његовом, отвори у коју ће свим бити слободно ићи учити се, а то зато што је немачки језик овде спрам суседне државе аустријске свакоме, па шта више и за саму српску децу, одвећ нуждан, и тако ни једни родитељи не би нужде убудуће имали своју децу од себе отуђивати и на страну шиљати, да језик немачки уче.

Тако исто, они желе, кад се та школа отвори, да сваки свештеник од вере учеће се деца, у школи свој час има". Овај записник потписали су свих њих 11, али је Људевит Шпанић, од стране евангелистичких поданика у записнику додао: „С тим примјечанијем , што мисли да би се тим начином сваки уплив најбоље одбити могао". Матија Бан је дао одвојену изјаву, која је гласила:

„Почем сам уверен да деца у најњежнијим годинама елементарног кратког учења се ни толико ползовати неће колико ће за 11 година, што се по садашњој системи учи немачки језик, то се противим установљењу оваке школе као излишном, а желио би да се за страни језик један особитиј течај установи". Ову Банову изјаву су потписали још Јован Дерок и Јосиф Касано.

О овом тражењу, Управитељство вароши је 16. августа и. г. опширно одговорило Попечитељству просвештенија, констатујући, да је молбу за школу потписало „много лица, која нису поданици овдашњи", и да је због тога наредило „да се овдашњи римокатолици призову и о овоме саслушају". Њих у Београду има 26, а на списку од 27 лица показало се да Људвик Шпанић није римокатолик. Сви нису могли да се сакупе, „јер многи одсуствују или су иначе по послу своме удаљени". Саопштавајући шта су присутни изјавили, Управништво је предмет послало Попечитељству просвештенија на решавање.

Управничество је већ 21. септембра 1857. саопштило Попечитељству просвештенија да је у здању бившег кнеза Милоша на Сави, у коме је канцелар аустријског конзулата Враницани становао, „отворена и дејствује римокатоличка школа, која је за децу поданика аустријских установљена", нагласивши „да на отварање те школе од стране овдашње власти није дозвољење дато". Позивајући се на свој горе поменути извештај о овој школи, Управитељство је 22. новембра јавило Попечитељству просвештенија, да је „иста школа сада у кући Живка Стојковића", служитеља Фонда школског, у којој „обитава и г. Бочкор,

мисионар капеле у Ц. к. аустријског конзулата, који је у исто време и учитељ. Та школа је тада имала свега 13 ученика, „између који имаде синова наши поданика и нашег вероисповеданија, а и синова страни поданика и римокатоличког вероисповеданија. У школи овој, као што се дознало, обучавају се деца буквару и молитвама".

Према саопштењу од 18. септембра 1858, приватно задуженог лица од Попечитељства просвештенија, римокатоличка школа била је у кући Косте Зорнића, у којој је било 50 ученика, од којих је било 27 мушких и 23 женских. Учитељ им је био неки Матија Дубец, доведен из Аустрије. Тај учитељ је причао да се аустријски конзулат стара да му се обезбеди стална плата из државне касе, и да ће за римокатоличку цркву ускоро добити оргуље, на којима ће у цркви држати певање. Осим овог учитеља и нека Петровићка предавала је женски ручни рад. Тада је било предвиђено да се школа од Митровдана пресели у кућу Марковића, совјетника. Ова школа је радила и у православне празнике, као нпр. „Велику и Малу Госпођу". У њој су предавани сви они предмети као у другим основним школама.

Прибавивши ове информације, Попечитељство просвештенија је 3. марта 1859. тражило од Управничества вароши, да му саопшти ко плаћа учитеља и како се школа издржава, колико има деце у њој, има ли у њој „деце наши поданика и вероисповеданија", и који се предмети предају. Према одговору Управничества, рапортом од 9. марта и.г, школа је била још у кући Јове Ваљевца, на Шанцу до Теразија, о којој Упревничество није имало „никаква сведенија". У њој је предавао Матија Дубец, а отворена је на основу одлуке „Ц. к. уатријско конзулата". Школа и учитељ издржавани су „из Маријем фонда, који је у Бечу". Ученици су плаћали по пола цванцика месечно, које је учитељ скупљао и слао Маријем фонду. У то време било је ученика 31, међу којима и један неког Србина Димитрија Николајевића. У школи су предавани: буквар, читанка, мали и велики хатихизам, Еванђеље, библијска историја, писмовођство, латински, рачунање и диктат писање.

На крају, Упревнишество вароши, питало је Попечитељство просвештеника да ли ова школа има одобрење или нема, „како би Управничество, у случају ако нема, могло речену школу затворити".[117]

О злоупотреби у раду ове школе најбоље се види из једног акта Општине београдске од 11. јула 1889, упућеног Министарству просвете и црквених послова, у коме се дословно каже:

„Одбору Општине београдске дошло је до знања, да учитељ овдашње римокатоличке основне школе *не говори ниједан други језик сем мађарског, и да је ту скоро други учитељ те исте школе отпуштен из службе једино због тога што на овогодишњем Св. Саве није држао школска предавања, него је тај дан сматрао за празник, па децу распустио.*

Налазећи да му је дужност, да о овоме извести господина министра просвете и црквених послова, Општински је одбор препоручио Председништву да то одмах учини и у исто време умоли господина министра за наређивање, да се право стање испита *и на случај обистињења даље надлежно поступи, како би се стало на пут мађаризирању српске деце у сред престонице*".[118]

117 АС. - МПц 1860, 1661; Перуничић, *Управа варошу Београда*, 354-355. О римокатоличкој школи види још: МПц 1884, XI, 80; 1889, XVI, 112. В. Дентон наводи, да је 1865. у Београду било 3 православне цркве, 11 џамија, 3 синагоге, 1 римокатоличка капела у конзулату, 1 ромокатоличка школа, 1 женска немачко-васпитна и једна јеврејска (Denton, *Serbi und die Serbien*, 11).

118 АС. - МПц 1889, XVI, 112. Подвлачење у тексту је моје.

10. Из Београда слање на поклон књига римокатоличкој омладини.

Познато је да су Сјемеништву у Загребу од 1843. из Београда, по одобрењу Пауна Јанковића, попечитеља просвештенија, и Стојана Симића, потпредседника Совјета, на дар слате књиге и новине државног издања, као и од стране Српске омладине и појединих писаца.[119]

То је чињено и Ђаковачком сјеменишту, о чему сведоче његова писма писана ћирилицом Дружству српске словесности и Српском ученом друштву. Њихова садржина је пуна патриотизма и брацке љубави, па их ваља и овде објавити, да се види шта је Србија значила код омладине у Ђакову, седишту тадашњег бискупа Штросмајера, где је било ђака и из Босне, када нису били на линији аустро-угарске мржње према Србима.

Прво писмо је писано 15/27. фебруара 1861, и гласило је: „Славно Дружтво, нема народа којему би нуждније била пучка књига од нашега народа југославенскога, а ипак ово поље тако пусто лежи, да је мучно знати, с којега би краја тко почео обделавати то поље, с којега ли почео. Оскудица ова тим више боли, што се је проти нам заклео вас свијет, те нас притисли са свих страна немили душмани, Талијани, Нијемци, Мађари и Турци, којим свим бијасмо подножје, страном црн им образ био пред Богом и свијетом, издајници преварени, а страном и силом присиљени.

Код такове мисли, да пучка књиа остати може у запећку, пак да народ и надаље јоште чами у пустој магли нензнанства и народне несвијести као до сада, тај је проти нам опојен вражјом злобом црнога главара пакленских судова.

Хвала Богу што се је код нас једном почело спознавати, да смо синови једне и исте мајке, сиви соколови из једне горе, свржи с једнога стабла листови с једне хвоје, те си као браћа пружамо узајамну помоћ, да што до сада немогосмо учинити појединце, од сада у ћело творимо 'сједињеним силами'.

Такову, пако, подпору узајамности пружило нам је славно Дружтво српске словесности, на чем ино не можемо већ најсрдачнију нашу захвалу изразити, увјеравајући славно Дружтво, да ће мо започетој стази неузколебљиво напред ступати под окриљем преосвештенога нашега владике, и неуморно око тога настојати, у колико то слабе наше силе допуштају, да и себе што свестраније изобразимо, да се тако и наш народ користи плодом просвјете наше, то да га тако доведемо к жељеному цијељу ослобођено од туђинства. А није могуће, да је Бог, који све народе брез разлике грли и љуби, у својој вјечитој промисли, да без једини на вазда останемо у забити, дочим је свакому другому народу допало бар једном у повјести главну своју улогу одиграти у позоришту свеобћега човјечанства.

Изволите, милостиво примити најсмиренију и најврућу нашу захвалу, коју славному Дружтву потно изјављујемо најдубљијим почитанијем. Духовна омладина ђаковачкога сјемеништва".[120]

Ново писмо је од 24. децембра 1862/5. јануара 1863, а потписао га је М. Модрожић, председник „Збора дух. младежи ђаковачке", гласи: „Славно Друштво, са најдубљом срдачак снижености узима си Збор сух. младежи ђаковачке чест и слободу поздравити наше Друштво српске словесности у Београду.

---

119 Дурковић-Јакшић, *Бранислав. Први југословенски илегални лист 1844-1845*, 18-24.

120 Архив САНУ - ДСС 1861/35; Перуничић, *Друштво српске словесности 1841-1864*, Београд 1973, 656-657.

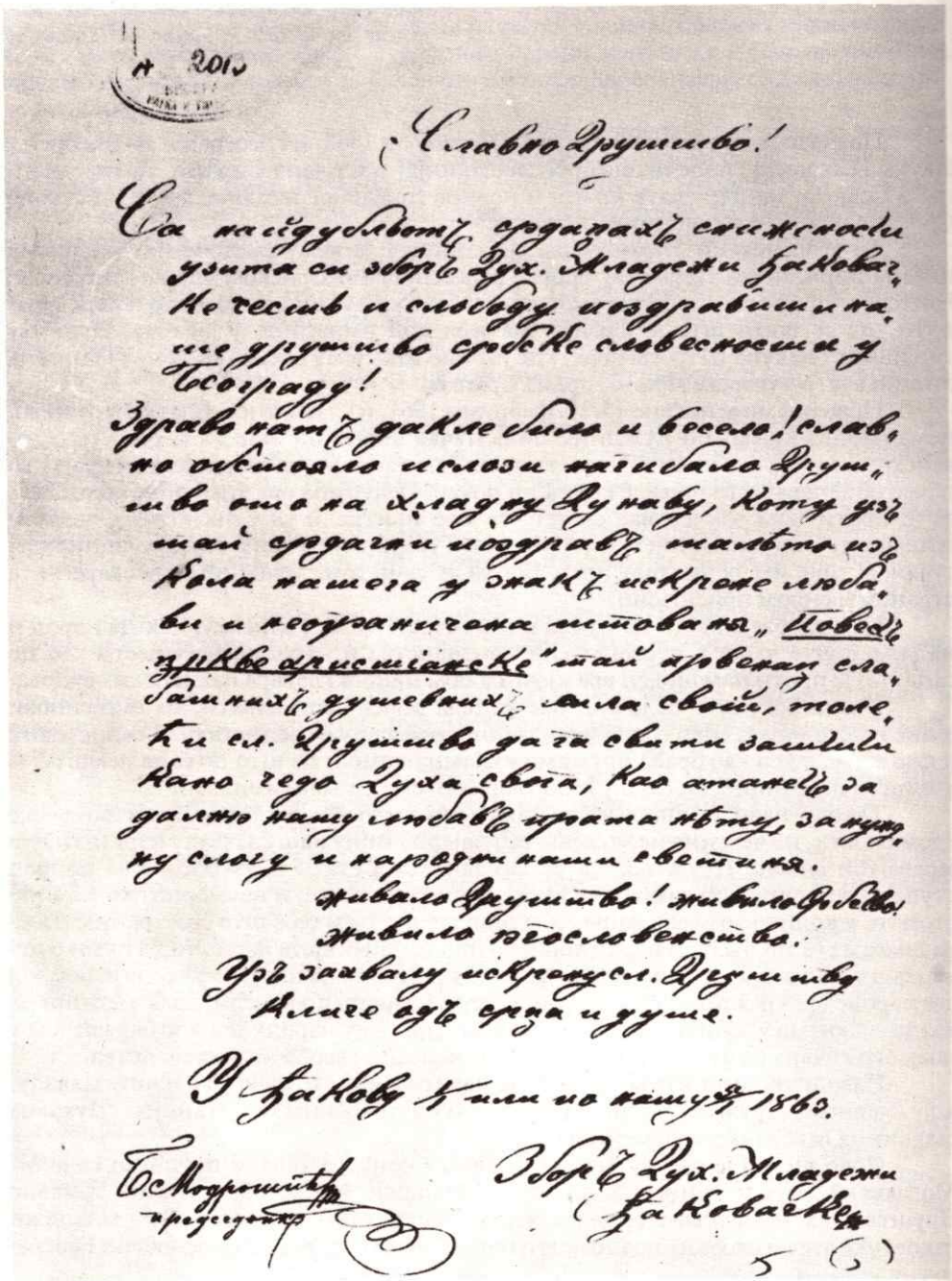

Писмо збора духовне омладине Бановачкоі сјеменишта 1863. Друштву Српске словености

Здраво нам, дакле, било и весело! Славно обстојало у слози нагибало Друштво амо на хладну Дунаву, кому уз мој срдачни поздрав шаљемо из кола нашега у знак искрене љубави и неограничено штовања *Повестъ цркве христианске,* тај првенац слабашних душевних сила своих, молећи сл. Друштво да га свими заштити као чедо духа свога, као аманет за даљну нашу љубав према њему, за нуждну слогу и народњи светиња. Живело Друштво, живело Србство, живело Југославенство! Уз захвалу искрену сл. Друштву кличе од срца и душе Збор дух. младежи ђаковачке".[121]

И на крају, писмо је од 29. децембра 1855/10. јануара 1866. од „Редовничке младежи босанске" у Ђакову, упућено Српском ученом друштву, које гласи: „Славно Дружтво, обестојавши Дружтво српске словесности у Београду, јест нам благохотно слало своје књиге на поклон, а особито свој 'Гласник', од кога смо примили 14 свезака. Будући тако исто Дружтво, под својим именом пристало радити, а друго се место њега уздигло, то јест Српско учено дружтво, с тога, ниже потписани у великој снижености овим умољавају славно Српско учено друштво, да би нам благоизволело наставити слати своје књиге од оног броја гди смо пристали добивати, на исто ако би славно Дружтво пристало и услишало нашу молбу, то може достављати нам своје књиге преко Ц. к. поштом у Земуну.

Наду велику гајећи, да ћемо бити услишани са нашом молбеницом препоручујемо се и благодатност славног Дружтва са почитајемости јесмо слуге покорне, Редовничка младеж Босанска".

Тада су послате *Гласника* свеске од 15. до 18, као и књига *Живот Светог Саве* од Доментијана, и то преко Гавриловића и Шафарика.[122]

И другима римокатоличког вероисповедања слате су књиге. Редовни члан Дружтва српске словесности Милован Јанковић је 29. новембра 1862. предложио Дружтву, да пошаље на дар књиге библиотекама: у Љубљани, Целовцу, Марибору, Леку и Горици, као и школама „гимназијама целовачкој, крањској, горичкој, гродачкој, трстанској, мариборској, Љуб и у Новом Месту, реалци целовачкој и богословији горичкој и школи економској у Љубљани, јер „се наша браћа *Словенци* одликују љубављу према Србима, већма него икоје друго словенско племе. Они су уверени, да на свету нема дичнијег и лепшег народа од Срба, и то они јавно изјављују. А кад хоће да кажу, да је толико племет да се то не може исказати они ће онда укратко рећи: 'Прави је Србин', и држе да је сваки Србин већ тим самим *срећан човек* што је *Србин.* Овако доброј и верној заиста је дужан да се братски одазове сваки свестан Србин, а нарочито књижевник и просветна друштва".

Друштво српске словесности је прихватило овај предлог и одлучило, да се по један примерак свих до тада изданих књига пошаље „Библиотекама гимназије мариборске, љубљанске, горичке и тршћанске; библиотекама љубљанској, мариборској, богословији горичкој и економском друштву у Љубљани". Ове књиге су слате Ђорђу Поповићу, уреднику *Данице* у Новом Саду, а он их је даље слао.[123] То је чињено да не би аустријске власти чиниле сметњу, јер су вршиле контролу слања књига из Србије на њену територију.

---

121 Архив САНУ. - ДСС 1863/4; Перуничић, *Друштво српске словесности 1841-1864,* 724.

122 Архив САНУ. - СУД 1886/17.

123 Исто. - ДСС 1862/43; Протокол ДСС за 1862, под бр. 205-206, тач. 98; Перуничић, Друштво српске словесности 1841-1864, 701-702.

V НОВА НАСТОЈАЊА ДА СЕ РЕШИ ВЕРСКО ПИТАЊЕ РИМОКАТОЛИЧКИХ ДОСЕЉЕНИКА

1. Покушај 1862-1864. да се реши верско питање римокатолика

Власти Србије 1862. приступиле су решавању верских питања својих држављана римокатоличке вероисповести. У томе циљу обратили су се бискупу Штросмајеру с предлогом како би се то питање најбоље могло привести крају. Зато је Министарство просвете и црквених послова, надлежно за верска питања, упутило у Ђаково свога секретара Саву Сретеновића на договор са бискупом Штросмајером. Сретеновић је, по повратку 1. децембра 1862. поднео извештај заступнику министра просвете и црквених послова и министру финансија Кости Цукићу о разговору са бискупом. Тај извештај гласи:

„По датом ми настављењу од г. министра просвете и црквених послова, ја сам био у Ђакову код владике ђаковачког г. Стросмајера, ради договора о томе: 'како би било најсходније, да Српско правитељство непосредно у саопштење са Римском владом ступи, и почем г. Стросмајер оставку на звање викара у Србији поднесе, да Римски стол, пољзујући се избором лица, од стране Српске владе учињеним, исто лице, као свештеника, једно од Римске столице зависећег, за београдску римокатоличку општину наименује'.

Пре свега, јављам г. министру, да г. Стросмајер пристаје, да поднесе оставку на звање апостолског викара у Србију. А што се тиче начина како би Српско правитељство ступило у непосредно сношеније са Римским двором, и израдило да он избирајући се од Правитељства лица за свештеника римокатолицима у Србији, једино од Римске столице зависиће наименовање, договорио сам се на овај начин: да Српско правитељство пошаље од своје стране једно лице управо у Рим, које би јавило Римскоме двору (што би, по мишљењу г. Стросмајера, њему врло повољно било, кад би он увидео, да се Српско правитељство стара за римокатолике под својом владом) како се број српски поданика римокатоличке вере у Србији умножио, и како је њима, по српском закону, дозвољено слободно исповедање своје вере, но да они немају свога свештеника ни уредне црквене управе, и да Српско правитељство бринући се о римокатолицима, и желећи да они имају добре и паметне свештенике, жели у исто време, да римокатоличка црква у Србији зависи непосредно од Римске владе, а не од кога апостолскога владике из друге државе. То лице треба да подносе Римском двору и

написана условија, што се тиче избора и наименовања лица за римокатоличке свештенике.

Кад би се тако одредило, Римски би се двор обратио за мњење г. Стросмајеру, као надлежноме у тој ствари, и он би од своје стране подпомогао, да Римски двор пристане на оно што Српско правитељство захтева, у чему би га он, као што се држи, и послушао.

Но, у случају уређења, да римокатоличка црква у Србији зависи непосредно од Римске столице, морало би се за црквену римокатоличку управу наименовати одмах још у почетку два лица: викар и његов капелан-свештеник. Јер, Римска столица, неће, по канонима своје цркве, пристати, да Двор има непосредно посла у црквеним стварима са свештеником. Тада би Српско правитељство, осим уредне плате за свештеника римокатоличког, требало да уреди неку плату и викару.

То је најбољи, најудеснији начин, који сам ја у мојим разговорима са г. Стросмајером пронашао, да се до уређења црквене римокатоличке управе у Србији, сходно даном ми настављенију дође.

Било је разговора, како би се и на други начин то могло исто постигло, а да се не шиље лице од Српског правитељства у Рим, као на прилику, да српски агент у Цариграду жељу Српског правитељства о уређењу црквене римокатоличке управе у Србији, представи посланику Римског двора, и преко њега да се о томе воде разговори и погодбе са Римском столицом. Но, такав начин није признат да би сасвим удесан био. Јер, у томе случају, лако би могло испасти да би аустријски двор за то дознао, и у то се, ако не јавно, а оно тајно уплео, и чинити сметњу у достижењу онога, што Српско правитељство жели. Тада не би се утврдо држати могло, да би Римски двор пре послушао г. Стросмајера, кога би он такође за мњење питао, него устријскога министра, који би ту потајно у тој ствари савете давао, по свој прилици, супротне ономе што би г. Стросмајер говорио.

Што се тиче уређења црквене управе над римокатолицима у Србији, ја сам се упуштао са г. Стросмајером и у такве разговоре, како би било, да Српско правитељство не тражи да буде одвојено и непосредно од Рима зависића римокатоличка црква у Србији, него да допусти да један од римокатоличких владика из суседних области, Турске државе, наименовања предлаже Српском правитељству свештенике за римокатолике српске, и да може у Србији долазити ради извршавања они свештенодејстава која Влади припадају, па смо се споразумели, да не би рђаво било, кад би Српско правитељство допустило да, наприлику, босански римокатолички владика, који је најближи српској држави, то право добије, који би се могло постићи оним начином, којим сам горе казао, да је најудесније, кад би се тражило, да римокатоличка црква у Србији, непосредно од Римског двора зависи.

Побуђења, која су нас навела, то смо се сложили, да то не би рђаво било, ова су: кад би се признала власт босанскога римокатоличкога владике и над римокатоличком црквом у Србији, Српско би правитељство могло тражити, да задобије глас при наименовању босанскога римокатоличкога владике, и користећи се тиме, оно би предлагало за такова званија лица родољубива, која би се старала утиманити велику мржњу римокатолика босански на своју браћу православне вере, и казујући им сваком приликом о народном сродству, зближавао би људе једнога народа, који су само вером подељени. Римокатолици у Босни, видећи да Српско правитељство уважава њинога владику, престали би отуђивати се, као што сада чине, како од православних Бошњака, тако и од Срба. Осим тога, Српско би правитељство могло у таком случају, имати лица, која би по своме положају и важности, лако могла распространавати његова политичка убеђења

међу Бошњацима. Јер, римокатоличког владику босанског, који је свагда родом Бошњак, и који би послом долазио у Србију, а може бити због незгода живљења у Босни, и настанио се да у Београду живи, Српско правитељство, имало би прилику лако придобити на своју страну, и место тога, што сада римокатоличке владике у Босни служе интересима Аустрије, служили би интересима Србије.

Истина да од тога не може ништа бити, док је садашњи владика босански Себастијан Франковић, који је сасвим аустријској влади одан, но он ће, као што се утврдо држи, скоро бити удаљен или на другу епархију или у манастир, и на његово место доћи ће, по уверењу г. Стросмајера, бољи човек, са којим ће Српско правитељство бити задовољно.

Завршујући ово моје известије, јављам г. министру, да сам ја сходно датом ми настављенију питао г. Андрију Брлића, да ми каже: које би лице Српско правитељство за римокатоличког свештеника у Београд могло примити, и он ми је казао, да би најбољи за то био Гргур Мартић, фратар у Новоме Шеху у Босни, познати списатељ књиге, која се зове *Осветници*.

На последку, прилажем у смерности овоме моме извештају и писмо г. Стросмајера, на личност г. министра управљено".

Горе споменуто писмо, упућено заступнику, министра просвете и црквених послова и министру финансије Кости Цукићу, датирано 21. новембра/3. децембра 1862, гласило је:

„Преузвишени господине попечитељу, дочим намјеравам одрећи се части апостолскога намјесника у Србији, с разлога што ми је здравље преслабо, желио би, да се том приликом двије сврхе постигну и то: да се жељама високога Књажевскога управитељства задовољи, а друго да се дотични интереси католичких српских поданика ојача. Частим се вашој преузвишености изјавити, да ово једно од другога посве зависи. Света столица ће без икакве двојбе, праведним захтевима високе Српске владе задовољити, како би видила интересе католика у Србији довољно осигуране.

Како би се то најприје и најуспешније достићи могло, разговарао сам са изаслаником преузвишености ваше.

Уосталом, с особитим штовањем остајем вашој преузвишености на служби Стросмајер, владика".

Када је све ово добио, министар Цукић је тек 28. децембра 1863. упутио министру иностраних дела Илији Гарашанину и свој предлог што би требало даље урадити по питању римокатолика у Србији. Ево тога његовог предлога:

„Господине, *од времена, када је Српско правитељство преузело управу над народом у Србији живећим, почели су се из различни држава досељавати у Србију ради живљења људи различне вероисповести. Међу њима било је и људи римокатоличке вере.* Они у почетку нису имали свога свештеника, него су се ради свршавања своји вероисповедни потреба обраћали свештеницима православне вере, или прелазили у суседна места аустријске државе, кад су потребу за то имали, то су им римокатолички свештеници такове потребе извршивали; а ако се више такви потреба у један мах показало, они су призивали римокатоличке свештенике из суседни места аустријске државе, те су и те им такове потребе извршавали, па се опет у своје место живљења повраћали.

Од дошавши у Србију људи римокатоличке вере, многи су, по њиовој молби примани у српско држављанство.

Старајући се о душевној потреби својој сажитеља римокатоличке вере, Српско је правитељство, при аустријскоме конзулату, начинило једну капелу, у којој су како римокатолици српски

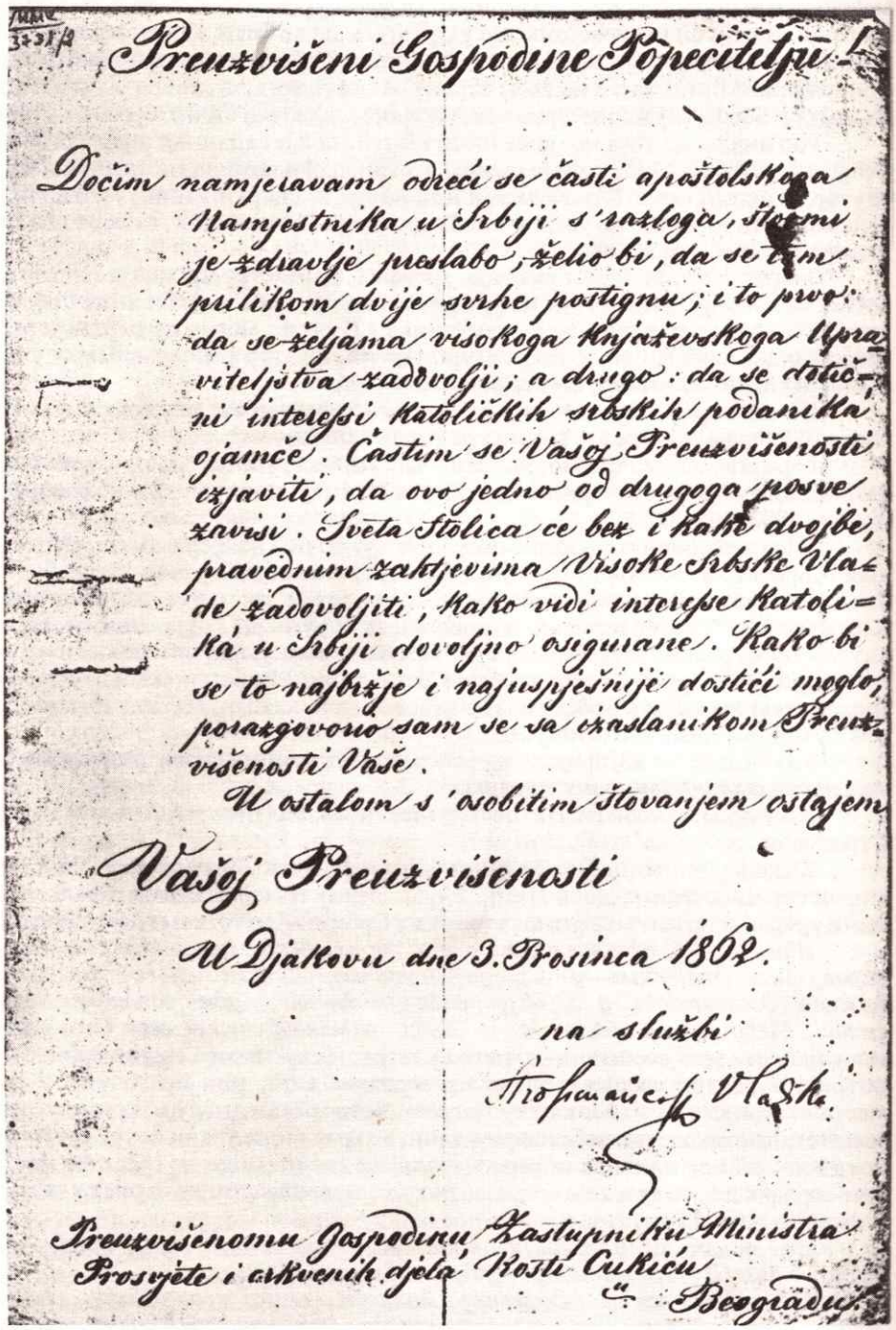

Preuzvišeni Gospodine Pokrovitelju!

Dočim namjeravam odreći se časti apoštolskoga Namjestnika u Srbiji s razloga, što mi je zdravlje preslabo, želio bi, da se tim prilikom dvije svrhe postignu; i to prvo: da se željama visokoga Knjaževskoga Upravitelj stva zadovolji; a drugo: da se dotični interesi Katoličkih srbskih podanika ojamče. Častim se Vašoj Preuzvišenosti izjaviti, da ovo jedno od drugoga posve zavisi. Sveta Stolica će bez i kake dvojbe, pravednim zahtjevima Visoke Srbske Vlade zadovoljiti, kako vidi interese Katolika u Srbiji dovoljno osiguane. Kako bi se to najbrže i najuspješnije dostići moglo, porazgovorio sam se sa izaslanikom Preuzvišenosti Vaše.

U ostalom s osobitim štovanjem ostajem

Vašoj Preuzvišenosti

U Djakovu dne 3. Prosinca 1862.

na službi

Štrosmajer v. r.

Preuzvišenomu Gospodinu Zastupniku Ministra Prosvjete i crkvenih djela Kosti Cukiću

u Beogradu.

Писмо бискупа Штросмајера 1862. заступнику министра просвете и црквених послова Кости Цукићу

сажитељи, тако и сви римокатолици страни поданици своје вероисповедне потребе свршавали. У тој капели су извршивали свештеничке дужности римокатолички свештеници, који су понекад поради тога из суседне аустријске државе дозивани били. Доцније конзул аустријске државе почео је држати, а и сад држи при себи постојаног римокатоличкога свештеника, *који је аустријски поданик*, и он је свршавао све свештеничке дужности како у потребама римокатолика аустријских поданика, тако и српски, а и римокатолика поданика други различни држава.

Кад се број римокатолика, које српски сожитеља, које страни поданика, у Србији толико намножио, да је за њи *капела начињена Српским правителством при аустријском конзулату*, постала тесна, онда на молбу римокатолика српски поданика, због њинога сиротнога стања, Српско правитељство, по највишем решенију, од 16. јунија 1855. год. ВНо 691. поклони им једно место у Београду за цркву, на том месту начини за њи цркву и кућу за свештеника, одреди им особито место за гробље и обећа издржавати свештеника.

Но, пошто се римокатолици у Србији настокоро јако умножише, изјаве да је саграђена за њи црква тескобна, па зато је она, скупа са свима њој припадајућим зградама, по највишем решенију од 16. априла 1860. г. ВНо 1112, употребљена за богомољу наши поданика аугсбурске вероисповести, и другим највишим решенијем од 24. маја 1861. г. ВНо 1089, одредио је, да се за римокатолике, наше поданике, сагради друга, према њином броју, пространа црква и кућа за свештеника, и та црква да буде приступна и за оне римокатолике који нису наши поданици. Истим највишим решењем и то је благодјеније од стране нашего Правитељство учињено римокатолицима нашим поданицима, што им је, док се, међутим, пространа црква за њи несагради, уступљена на послугу она капела, коју је наше Правитељство при аустријском консулату саградило, почем је оно из зданија, у ком је било, гди се и капела налазила, изместило, и поред тога поклоњена им је сума од 800 талира за набавку при богослуженију потребни ствари, с обећањем издржавати свештеника.

Па да би сва она благодјејанија, која је наше Правитељство чинило, и која ће убудуће чинити римокатолицима, који су под његовом управом за њи од душевне користи, потребно је, *да се и црквена епархија римокатолика српски поданика уреди, и определе односаји римокатоличких свештеника, као људи стојећи, с једне стране под српском јуриздикцијом, и с друге опет у исто време имајући односење и према вишој црквеној власти, која је изван Србије, и којој они у црквеном смислу имају бити почињени.*

У том смислу писато је од стране бивше Управе просвете Попечитељству иностраних дела 27. маја 1861. г. ПНо 1319. и доцније 26. августа и.г.ПНо 2254, да се оно постара регулирати одношеније наше римокатоличке епархије према вишој црквеној римокатоличкој власти, која је изван земље.

Па, као што ни до сада, при својој жељи и старању од стране Српскога правитељства, у тој ствари, није се до повољни и извесни наређења доћи могло, то част имам молити вас, господине, да изволите наново познатим вам путем подејствовати, да се ствар римокатолика српски житеља у ред доведе.

Основи, на којима би се ово уредити могло, држим, били би и по римокатолике и по Правитељство српско и по Римску епархију најудеснији ови:

Да се римокатоличка црква у Србији стави под босанскога римокатоличког владику, који је најближи и који, као поданик отоманске порте, не би иначе принуђаван био давати повода неспоразу-

мљењу између црквене и државне власти. Исто би тако нужно било, да свагдашњи свештеник овд. римокатоличке општине буде српски поданик, који уосталом и у духу већ постојећег закона, који је једногласан и у смотренију свештеника Општине аугсбургшке вероисповести. По духу истог закона и по примеру положења и саме Православне цркве, сходно закону од 30. септембра 1862. и Општине аугсбургшке вероисповеди према земаљском Правитељству, *нужно је поставити границу, где престаје независност црквене управе од контроле државне власти, како би се предупредило неумесно утицање цркве на политично стање земље.*

Уосталом, како је избор православних владика у Србији подвргнут одобрење Правитељства, а и одређивању више црквене власти за овдашњу Општину аугсбургшке вероисповеди остављено власти српској, следствено је, да и на одређење римокатоличког владике за Србију има Српско правитељство утицаја.

Ја сам саставио на овим основама пројекат наређења ове ствари, који у прилогу имам чест послати вам, с учтивом молбом, да ме изволите о успеху вашег дествовања по овом предмету у своје време известити".[1]

Пројекат који је у прилогу послат, има посебни доказ добре воље Српске владе да реши питање њених грађана римокатоличке вероисповести. Ево садржине тога пројекта:

„Уређење положења у Србији римокатолика српски поданика.

Књажеско-српско правитељство старајући се, да би римокатолици српски поданици у Србији имали своју законисту јерархију, која би се за душевно спасеније њино бринула, умолило је светога оца католичке цркве у Риму, те је за католичку цркву у Србији ово наредило:

1) Црква римокатоличка у Србији подпада под управу босанскога римокатоличкога владику, који ће потребне свештенике за римокатолике у Србији постављати, и она свештенодејствија за њи извршавати, које достојанству владике припадају.

2) Свети отац свагда ће бити наклоњен саслушати жељу Српскога правитељства при наименовању лица за босанскога римокатоличкога владику, кад се тако буде постављало.

3) Свештеници, који се за римокатолике у Србију постављају, биће српски сажитељи. Свагда при постављању такови свештеника, владика ће се саображавати у томе са жељом Српскога правитељства.

4) Свештеник римокатоличке цркве у Србији, може се у чисто духовним питањима, која он сам не може по правилима Римокатоличке цркве да реши непосредно за решење обраћати босанскоме владици. Свештеник ће дужан бити целу таку коресподенцију уводити у онај протокол, у који се уводе решења о свима делима обшества римокатоличке цркве у Србији. Но, така решења босанскога владике не могу имати силу извршења пре него их министар просвете и црквених дела не одобри".[2]

Из наведене документације јасно се види, да је Србија тражила пут и начин на који би решила питање римокатолика, под условом да се ослободи

1 АС.-МИД, 1868, XIII, 172; Ђорђе Митровић, *Једно непознато писмо бискупа Ј.Ј. Штросмајера у Збирци архивалија Историјског музеја Србије,* Зборник Историјског музеја Србије, 10, 1973, 85-93. Подвлачење у тексту је моје.

2 Митровић, *Једно непознато писмо бискупа Ј. Ј. Штросмајера,* 93-94.

утицаја Аустрије, јер је њој било потребно да по сваку цену то учини, остало је једино било да се обрати директно Ватикану са молбом за дозволу босанском бискупу да именује свештеника римокатолицима у Србији, пошто је овој земљи тада највише одговарало и због побољшања рада на ослобођењу зашто је придобијана Босна.[3]

Имајући у виду ове интересе Србије, Илија Гарашанин је почетком 1864. упутио ноту Светој столици, којом је преко кардинала Антонелија послао пројекат за споразум о римокатолицима у Србији, и затражио решење римокатоличког проблема у његовој земљи, а онда је 11/23. маја 1864. замолио француског конзула у Београду, да дејствује код своје владе, како би ова у Ватикану подржала српске захтеве. Овога пута, Гарашанин, подсећајући га да му је тај проблем добро познат, доставио му је пројекат споразума за решење тог важног проблема, изразивши да ће конзулов утицај допринети успешном решењу у Ватикану, према коме би Србија добила римокатоличког свештеника из Босне.[4]

Гарашанин је и преко руског конзула затражио интервенцију руског цара, који је одмах деловао у Ватикану преко свога амбасадора у корист Србије. Међутим, кардинал Барнабо, секретар Свете столице, одговорио је руском амбасадору, да Гарашанин обавести Пропаганду о националном саставу верника римокатолика у Србији, и посумњао је у тврдњу да су босански фрањевци турски држављани.[5] Ватикан је тада захтевао, оно што је бискуп Штросмајер предвиђао, да се у Србији пошаље један апостолски намесник, који би преузео и водио управу свих римокатолика и који би се споразумео са Српском владом на следећим основама:

„а) да сви римокатолици слободно упражњавају у редовном богослужењу,

б) да смешани бракови буду уређени по правилима римокатоличке цркве, и

в) да се Св. столици остави потпуна слобода односно уређења парохија и школа".[6]

Гарашанин је и 12/24. марта 1865. предложио, да се привремено постави Босанац Марко Бошњак за римокатоличког свештеника, док је кардинал писмом од 17/29. априла и.г. био зато да се за префекта апостолског именује Иполит Хосиге.[7]

Пошто је Ватикан овим хтео да и званично утврди Србију као terra missionis, тј. да његови свештеници свим средствима могу ширити римокатоличко учење на штету Православне цркве, па на тај начин да оснивају парохије где хоће, док је Србија била сагласна да парохије могу да се оснивају само у оним местима где има довољан број римокатолика који могу издржавати своју паро-

3 АС.-ИГ, бр. 1259 („План о националној политици Србије" 1862); Slobodan Jovanović, *Strossmayer i Srbi*, Spomen spis, Zagreb 1926, 27-28; Виктор Новак, *Једно спорно питање из српскохрватских односа шездесетих година прошлог века*, Историјски часопис (Београд), 1-2, 1949, 3-20.

4 АС.-МИД, И, 1868, XIII 172. Изгледа да је Илија Гарашанин покушао да искористи овај проблем и проф. Л. Лежера, кога му је још 22. јула/4. августа 1868. препоручио писмом бискуп Штросмајер као доброг човека, пријатеља Словена који „говори сва скоро наречка славјанска". То је уствари писац књиге *Cyril et Méthode* (Париз 1868), коју је посветио добротвору бискупу Штросмајеру (види приказ у *Вили* за 1868, 459-550). Овај Леже писао је Гарашанину 25. октобра/6. новембра 1864: „Ствар о којој смо разговарали, када сам имао част бити код вас у Београду, не иде како би си ја желио. Ја сам готов, али наш сарадитель, господин Убицини двоји много о успеху. Незнам још, шта ћу радити, ипак до тога часа не би хтио остати без одношаја са Србијом" (АС.-ИГ, бр. 1207).

5 АС.-МИД, И, 1868, XIII, 172

6 Ђорђе Б: Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана*. Београд 1902, 14-15.

7 АС.-МИД. ПО, 1904, V/13.

хију, и није се слагала да римокатолички свештеници врше мисију на штету Православне цркве, као ни на штету других вероисповести. Због свега тога, Србија је овог пута престала да преговара о питању својих држављана римокатолика.

2. Учешће француске дипломатије у настојању Србије да се из Аустрије пренесе јурисдикција над римокатолицима српске држављанности

Француски конзули били су пријатељски наклоњени према Србији и њеним интересима, тим пре што су интереси Француске налагали да она успостави што више свог утицаја на Балкану, где су имале Русија и Аустрија. То се јасно види из извештаја конзула из Београда од 1852. до 1864, упућених Министарству иностраних дела у Паризу.

Конзул је још 12/24. маја 1852. саопштавао да је пре два дана у Београд дошао ђаковачки бискуп Штросмајер из Мађарске, да би кризмовао римокатоличку децу у граду, већином аустријских држављана, и да освети недавно обновљену капелу у аустријском конзулату. Са аустријским конзулом посетио је кнеза Александра, пашу београдског и представнике српских власти, али о свему томе да он није био обавештен.

У извештају од 21. августа/2. септембра, конзул је нагласио да због таквог става аустријског конзула осећа потребу, да и Француска има своју римокатоличку капелу у београдском конзулату, ради извесне политичке предности, и то под једним условом. Ево зашто.

Аустрија је првобитно желела да се у Београду подигне римокатоличка црква о трошку Србије за своје поданике, већином занатлије. Српска влада је одбила тај захтев, и прихватила само учешће у градњи капеле у аустријском конзулату. Због тога је настало извесно захлађење у односима. У таквој ситуацији аустријски конзул му је предлагао да и он, француски конзул, поднесе захтев. Међутим *он се оглушио на тај захтев, да се тиме не би супротставио кнезу, и да би омогућио себи касније да може поднети захтев за остварење такве капеле у свом конзулату.*

Оно што је Аустрија желела да оствари за римокатоличку цркву у Србији, у овој земљи „шизматичкој", био јој је циљ да докаже римокатолицима Босне, да она брани верске интересе, *док се кнез Александар бојао зато што Беч шаље у Србију да служе свештенике грко-римокатолике, тј. унијате, који имају много више утицаја на „грко-шизматике" него латински свештеници.*

Српска влада сматра да се треба бојати извесне пропаганде од стране грко-римокатоличке, нарочито од када је у Србији, на захтев бечке владе, био непажљиво ограничено Опатији из Филипопоља рад за уједињење са аустријском Опатијом.

У наставку овог извештаја, конзул је јављао колико би значајно било за Француску избећи јурисдикцију аустријске Опатије, иначе да би могла бити

компромитована политички избором свештеника који би био одређен за конзула. Зато би требало изабрати неког свештеника, који не би бринуо српску владу, *која би била изнад свега срећна ако би избор у погледу овог био такве природе, да би Француској пружио известан утицај у Босни, јер таквим утицајем имала би свој највећи свој интерес.*

Према томе, конзул је предложио, кад дође време, постављање свештеника, да за конзулат буде наименован један од босанских фрањеваца. Таквим избором свештеника посећивали би капелу босански калуђери, које послови доводе у Београд, и имати одјека у Босни. Уосталом, босански фрањевци су противници Аустрије, чијим подсредством моћи ће се сазнавати о стању у њиховом крају. То је све утицало, да се информације шире преко капеле, а тиме и сам утицај француске цркве биће реалан. Овде је конзул мислио првенствено на утицај француских лазариста, који су проповедали унију из Цариграда.

О овом питању, конзул је и 12/24. октобра и.г. извештавао. Овом приликом, он каже, да су сви босански фрањевци пореклом из Босне, да су Словени по осећању, али њихова љубав према њиховом пореклу *нема ничег заједничког са руским панславизмом,* јер се задовољавају само да раскину савез и слободу Словена, јер њихова жеља не прелази преко постигнутог побољшања од Бога, коме су истински одани и посредством Француске, пошто не желе ништа од Аустрије. Ти фрањевци су прилично образовани и супериорнији су од грчких свештеника са њиховим латинским образовањем, а такође што на Римокатоличку цркву није утицала страшна симонија, која нагриза „шизматичку" цркву. Куршид-паша је такође приметио да има много више римокатолика него „шизматика". Сам конзул се *тајно договорио* са фрањевачким властима, да учини предлог за подизање капеле у конзулату, а они би уступили преставника за свештеника и тражили сагласност од Пропаганде у Риму.

У извештају од 6/18. децембра 1852. конзул је нагласио, да је због прихватања потребе подизања капеле у Београду, осетио замку коју му је поставио аустријски конзул, па је тим поводом писао, да је капела подигнута у аустријском конзулату, *сасвим аустријска својина положајем али направљена новцем Србије.* Неколико година римокатолици у Србији су се налазили под јуриздикцији бискупа in partibusa de Phillipopolis-a", са седиштем у Букурешту. Аустрија није хтела, да римокатолици у Србији буду под бискупом Пропаганде, па је издејствовала одобрење из Рима, да се ови римокатолици одвоје од јуриздикције букурештенскога бискупа и ставе под јуриздикцију ђаковачког, са седиштем у Славонији аустријског бискупа. „Ова јуриздикција је била мртво слово без означавања римокатоличке цркве негде у Србији". После тога, Аустрија је затражила од кнеза Александра, у име многобројних поданика странаца у Београду, да дозволи подизање цркве. Пошто су Срби „грко-шизматици" најнетрпељивији одбили су подизање ове цркве, и тек после других и живих иступања пристали су само да поставе обичну капелу без икаквих спољних верских обележја. Аустрија, видећи да се нема чему надати, затражила је да се ова капела направи у згради конзулата, која је припадала Српској влади. И тако је било. Стари засвођени магазин постао је место молитве, и под аустријском заставом служена је миса. Међутим, обична капела није чинила посао бискупу Штросмајеру, јер је он желео да има цркву у Београду, и то са звонима и звоњењем. То је подржавала и Аустрија, *јер ма шта да чини Србија, једанпут сазидана црква имала би јако аустријско обележје, царска би оружја ту блистала, бечки би кабинет ту начинио видљива обележја припадности којима се Срби не би могли противити.*

Аустријски конзул је, два дана касније најавио француском конзулу да долази бискуп Штросмајер у Београд и затражио да га и он подржи у захтеву за подизање римокатоличке цркве, нагласивши *да се Срби највише боје доласка „ирко-уније тских" свештеника* под руководством бискупа Штросмајера, јер они такквог свештеника *„презиру изнад свега"*. Француски конзул је подсетио да је по доласку у Београд учинио предлог о издејствовању отварања капеле у свом конзулату, и довођењу свештеника из Босне, и зато очекује одговор, на основу кога би бискупу Штросмајеру, кад буде дошао, могао одговорити да је за предлог аустријског конзула незаинтересован, зато што Француска има план да му пошаље свештеника.

Конзул је све ово нагласио и задовољно нагласио, да би остварење овога плана била задовољна и Српска влада. Јер, Илија Гарашанин му је пре тога на неколико дана рекао: „Ако добијете из Рима фрањеваца из Босне и још ван јуриздикције аустријског бискупа видимо много мање неприлика за градњу римокатоличке цркве", а затим је додао: „Оно што бисте ви чинили за капелу у вашем конзулату могло би послужити као пут за градњу цркве, јер ми не можемо директно преговарати са папом".

Конзул у своме извештају од 22. децембра 1852/3. јануара 1853. је саопштио само две вести: *да ће бискуп Штросмајер у свом дворцу у Ђакову организовати школу за свештенике Босанце и Албанце, и да Аустрија незанемарује са своје стране како би се утицало на живот Срба у Турској.* Према извештају од 13/25. јануара 1853, конзул је добио из Париза наређење да размотри могућност подизања капеле у конзулату, да сачини рачун трошкова и пита кнеза би ли Србија учествовала у томе. И заиста, на његово питање Србија је одговорила да треба део трошкова да падне на саме римокатолике, *а да ће део сама покрити, с тим да свештеник буде босански фрањевац, изузет испод јуриздикције бискупа Штросмајера.* Међутим, јављао је конзул, Аустрија тражи од Београда и Цариграда да црква буде подигнута у Београду и да буде римокатолички свештеник њен. На крају је конзула француског предлог прихватио кнез и Совјет, који је обећао да ће покрити све трошкове. Тада је Српска влада подржала и предлог тога конзула да се добије одобрење у Риму за долазак босанског фрањевца у Београд, и то да би он служио у богомољи коју би она подигла. У оваквој ситуацији, конзул је питао: *„Не би ли то био разлог да се изазове наклоност римокатолика у Србији, помоћи Друштву за ширење вера? Неколико милиона франака, по мом било би ласирано у Србији".*

У свом извештају од 15/27. јула и.г., поднетог у Паризу, конзул о питању подизања римокатоличке капеле у Конзулату и довођењу за свештеника босанског фрањевца, са чиме су се биле француске власти сложиле, поновио је захтев да се тражи од Рима, да поништи опозив јуриздикције од бискупа у Букурешту и њеног преношења на бискупа Штросмајера. Према његовом мишљењу, он је сматрао да би најбоље било кад би се капела сместила у споредној згради конзулата, коју би одобрила Српска влада, па би се на тај начин показало да не треба подизати цркву коју је тражила Аустрија и сам бискуп Штросмајер.

По повратку у Београд, конзул је 29. августа/10. септембра јавио да су Срби заморени од Аустрије, која је непрестано тражила да се подигне римокатоличка црква у Београду, *али да су они избегавали то питање да не би допустили да се заведе утицај аустријског бискупа.* Због тога су они тражили од руског конзула да им каже шта да чине. Овај им је рекао да озаконе слободу вере, уствари он их је заинтересовао да траже одвојење римокатолика, који живе у

Србији, од јуриздикције бискупа из Ђакова, и ишао је дотле да им је нудио подршку своје владе у Риму, да би добили свештеника који би служио у цркви независно од поменутог бискупа. После тога, конзул је могао већ 12/24. септембра јавити да је савет руског конзула донео плод, јер је Совјет одобрио прописе о слободи вероисповести, по којима римокатолици и протестанти добили су право да се организују у општине и право о свом трошку подизања цркава, са обавезом да свештеник и пастир мора бити поданик турски, изабрани или бар потврђени од српских власти.

Конзул је 23. септембра/5. октобра писао француском министру иностраних дела: „Удаљавање Словена од Хабзбурговаца, што се осећа у свим друштвеним класама, код најнижих слојева оно произилази због сталног пореског намета из године у годину, кад просвећеније дело удаљавано иде до мржње и стварања тежње на сувише германских код већине, која је на челу српске управе. Оно што треба бити упозорење за Европу то је, уколико се меридијални Срби удаљавају од Аустрије утолико се приближују Русији. Русицизам, монструозна идеја, прожела је ову земљу. Оно што ме нарочито узнемирило и запрепастило је то што сам то ново осећање срео и код аристократије и код младог римокатоличког свештенства".

Посебно је значајан извештај конзула од 10. марта п. н. из 1856, где се говори о чињеним незгодама Српској влади око подизања римокатоличке цркве у Београду, које су захтевали римокатолици, којих је било бројно доста. Капела у аустријском конзулату, говорили су да је политика, уколико свештеник одсуствује, морају се обраћати аустријском конзулату да им доведе свештеника из Земуна, и тиме најинтимнији осећаји подлежу као некој врсти казне од стране странаца. Они су своје захтеве за подизање цркве подносили више пута Српској влади, *а паша београдски им је обећавао, уколико им кнез не одобри неко место за цркву, да ће им он дати које се налази у близини падине Тврђаве и лично наредити да се гради црква.*

У таквој ситуацији, последњег јула је кнез одлучио да се подигне црква, школа и свештеничка кућа, а Совјет је то усвојио и изгласао средства за градњу. После неколико дана отпочело се са градњом цркве у сред вароши, поред једне џамије. Када је то спазио један турски официр отишао је и о томе известио пашу, а овај је онда уложио протест кнезу, зато што га о томе није обавестио и тражио одобрење за подизање цркве. Овом приликом, пошто паша одавно није био расположен према кнезу, хтео је, под изговором да заштити права Порте у Србији, да се освети кнезу. С друге стране, кнез је нашао увреду у пашином писму и речима које му је приликом посете изрекао, па је хтео свим силама да се паши одупре. У таквој ситуацији, и паша и кнез су затражили да француски конзул посредује на смиривању тога неспоразума, што је овај и учинио, препоручујући и једном и другом да се уздрже од заоштравања око питања подизања цркве, наглашавајући да ниједан од њих није у праву, а аустријском конзулу је скренуо пажњу да се и сувише меша у унутрашње послове Србије.

У извештају од 29. августа/10. септембра 1857. конзул је саопштио о утицају Русије у Србији, која је незадовољна подпадањем њених римокатолика под јуриздикцију аустријског бискупа Штросмајера, и због његовог боравка у Мајданпеку, где га је пратио аустријски конзул, тим пре што у овом месту је било „неколико католика". Због оваквог стања, према мишљењу конзула датог у извештају од 23. маја/5. јуна 1858. *Срби су били незадовољни припадности римокатолика под аустријског бискупа Штросмајера, преко кога*

је Аустрија обезбеђивала свој интерес у Србији, па су зато настојали да се њихови римокатолици прикључе некој дијецези у Турској. Он је 15/27. јула 1860. обавестио и о предаји сграђене цркве постојећој у граду Протестантској општини, на којој свечаности је присуствовао и пруски конзул, чији се двор сматрао као заштитник протестаната.

Како је конзул јавио 6/18. јуна 1861, аустријски конзул напустио је кућу, која је била власништво Српске владе, у којој је била капела изграђена средствима саме Србије, и у којој је служио свештеник из дијецезе бискупа Штросмајера. Било је договорено да овакво стање остане, а Совјет је у принципу био одлучио да гради већу цркву, и уповажио министра иностраних дела да реши питање свештеника, јер није желио да буде аустријски поданик. Српска влада се трудила да код Свете столице, да се римокатолици у Србији ставе под јуриздикцију дијецезе која је под турском управом, како би се нашао свештеник турски држављанин, који би дошао у Београд и примио српско држављанство.

Врло је значајан извештај конзула од 18/30. новембра 1861, у коме говори о доласку у Београд опата Далтона, који је имао као свештеник овлашћење његове дијерезе са мисионарским повластицама за ширење крста, да даје апостолски благослов. Овај опет изјавио је конзулу да је дошао, да се стави у службу Французима у Београду и у Мајданпеку, и да није тражио никакав уговор са Француско-српским друштвом по питању свог издржавања.

Опат Далтон му је показао копију документа о ширењу Рима, према којој Београд и Смедерево зависе од 1858. од бугарског бискупа Суата (Soitch). Конзул га је тада ангажовао да служи Французима у Мајданпеку, с тим да се то питање реши од надлежних црквених и световних власти Француске. Све је изгледало добро уређено. Опат је чак представљен и кнезу. Успут га је пратио и сам конзул, па му је напоменуо да може тада срести и кнегињу Јулију, којој је имао предати реликвију, коју јој је била послала мати Лесиер, старешина сестара Св. Вицента д'Пол у Цариграду. Том приликом је додао да су две калуђерице одређене из исте куће за Мајданпек за подучавање деце, а да по жељи кнеза Михаила, коју је пренео Боре, старешина у Цариграду, и милосрдне сестре се припремају да ускоро дођу у Београд да помажу болесницима. Због краткоће времена, конзул није успео да Далтона наговори да о томе не говори кнезу док он не припреми терен за то. Мада је опат Далтон обећао да неће о томе у разговору спомињати, није то обећање одржао. Зато је конзул, *по зачуђености лица кнеза Михаила,* на оно што је опат говорио, схватио да кнез о томе ништа, као и он, не зна, па је био принуђен да опата прекине у говору, да би спасао „ову непријатну ситуацију". После овога, конзул је био код кнегиње Јулије, која му је спонтано причала са пуно наивности, и изненађење које је показала видећи да се остварује сан који је држала дубоко у срцу, сан о коме ником није говорила, *чак ни своме мужу, и да је о томе једино говорила папском нунцију у Бечу,* па је додала: *„Мислим, мој најдражи сан биће да се оствари нега сестара, јер овде ништа није учињено за сиромашне болеснике, али ове ствари траже да се изврше припреме за то. Треба да се за то постави захтев, не да се наметне".* На то је конзул рекао, да дели о томе њено мишљење, јер изненадна појава сестара могла би да омете тежње попуштања противника аустријског утицаја, а и Совјет је изгласао средства за градњу цркве, у којој би служио свештеник из Босне. Осим тога, конзул се бојао тешкоћа око добијања свештеника, постављеног од бискупа Суата, што је држао у тајности, сматрајући да према уговору између аустријске и Српске владе треба да служе свештеници из бискупије Штросмајера.

Почетком идуће године, 7/19. фебруара 1862, конзул је јавио, да га је Илија Гарашанин замолио, да подсети свога министра иностраних дела *на захтев Србије, да добије од Рима одобрење којим би римокатолици у Србији потпадали под неког бискупа у Турској, како би се ослободила бискупа Штросмајера, који се супротставио довођењу босанског фрањевца за свештеника, иако је постављен један у Београду.*

Из извештаја од 16/28. марта и.г. сазнаје се, да је у Београд био дошао неки италијански калуђер из реда Св. Фрање, који је припадао мостарском манастиру, с тим да прикупља милостињу. Он је са собом носио писмену препоруку аустријске владе, под чијом је био заштитом његов манастир. Тај калуђер је говорио да је његов манастир под јуриздикцијом старешине босанских фрањеваца. Конзул је одбио да се званично упише у списак приложника, јер није веровао да има право да одбије писмо упућено цару за добијање звона за нови манастир у Широком Бријегу. Допуном овога извештаја, конзул је истог дана јавио да је Петар Бакула, калуђер из Мостара, донео молбу на италијанском језику, којим моли цара Наполеона, да му пружи моћ за звоно за манастир у Широком Бријегу, у којој је истакао да је вођа „четри века противљења грађанског и верског хришћана у Босни и Херцеговини". У одговору на ово питање, министар иностраних дела је 3/15. августа затражио да му конзул пошаље обавештење о овом калуђеру, да ли дијецези у Босни и Херцеговини припада директно Пропаганди у Риму и да ли је изјава калуђера истинита.

Посебно је значајна конзулова преписка са Паризом вођена 1864. о питању римокатолика у Србији, о чему се говори при крају претходне тачке овог поглавља, па се о томе и овде износи да би француска дипломатија знала шта треба да ради. Према томе, конзул је 12/24. маја 1864. године нагласио да у Београду постоји само римокатоличка капела у аустријском конзулату, коју Српска влада сматра да је недовољна и да жели подићи одговарајућу, *с тим да свештеник не зависи од аустријског бискупа*, већ бискупа из Босне, граничне покрајине Босне, па би због овог неки договор са Римом био неопходан. У вези тога питања Илија Гарашанин је упутио писмо кардиналу Антонели, и он се нада да ће га министар иностраних дела Француске у томе подржати и затражити посредовање преко свог амбасадора у Риму.

Тада су сви римокатолици у Београду желели да им се подигне капела, и ако би био послат француски свештеник, кога би помагао конзул Француске, онда би се сачувао француски утицај, чиме би сама Француска имала добит. Конзул је, спроводећи извештај, у прилогу послао је и Гарашаниново писмо, па је замолио свога министра да по њему предузме потребне кораке. У писму од 29. априла/11. маја 1864., упућеном кардиналу Антонелу, државном секретару у Ватикану, Гарашанин, председник Владе и министар иностраних дела, писао је на француском, да су римокатолици, поданици у Србији, бројно повећани, особито у Београду, и зато Влада Србије жели омогућити да им олакша испуњење њихове жеље. Из тога разлога, пре више година одобрила је градњу капеле у Београду, и пошто се показало да она њима није довољно одговарала, уступљена је евангелистима у граду. После тога је и даље капела у аустријском конзулату служила им за верске обреде. Зато градња цркве за римокатолике била је и даље предвиђена да се подигне, за коју је било одобрено 4.000 франака.

Међутим, постоји један захтев, *који Српска влада поставља Светој столици*, који је предмет молбе којом се тражи, у нади да ће бити прихваћена. Свештеник аустријске владе одржава службу у њеном конзулату у Београду за све римокатолике. Опозив овога свештеника, који одговара аустријској влади,

сви римокатолици би остали без свештеника. Влада Србије би се задовољила прописима који би одговарао највише потребама римокатолика, *али да свештеник не припада под јурисдикцију бискупа у Аустрији, већ неком бискупу провинције која је као и Србија део Турске, као што је Босна, која се граничи са Србијом.* Сличан договор, који би одговарао потребама римокатолика српског држављанства, био би јамство за добар споразум, за који се Србија залаже да се постигне у односима са црквеним властима.

Према томе, то су разлози зашто се Србија жури да задовољи праведне духовне потребе својих грађана свих вероисповести, и жели да то преда на оцену Светој столици. С уверењем да Света столица ће оценити правично захтев Српске владе, доставља се и предлог којим се доказују основи за договор, желећи да што пре буде остварен, и зато постоји разлог веровања да зато српска власт заслужује „високу похвалу Светог Петра", писало је у писму Илије Гарашанина.

Предлог, о ком се говори у Гарашаниновом писму, гласио је:

„1. Римокатоличка црква зависиће од босанског апостолског седишта, који ће одређивати потребно свештенство и уредиће се церемоније које произилазе из његове надлежности.

2. Код постављања у босанској бискупији Св. Петар [св. отац] бринуће се о учвршћењу добри односа између Апостолске столице и Српске владе.

3. Свештеници, који ће чинити римокатолички свештеници, биће за време њиховог боравка у земљи сматрани за српске поданике, и неће зависити ни од какве стране бискупије. Бискуп из Босне договараће се са Владом српском приликом постављења.

4. Римско свештенство из Србије, што се тиче питања чисто државних, који по звањима Римске цркве прећу своја овлашћења биће директно позвани по одлуци босанског бискупа.

Ипак, због удаљености бискупског седишта, и да би се избегла нерешена питања духовних потреба римокатолика у Србији, београдски свештеник има ће широка овлашћења која дозвољавају црквена правила."

Министар иностраних дела Француске је 10/22. јула и.г. обавестио конзула, да је позвао Д'Сартигаса да преда кардиналу Гарашаниново писмо, да је замолио амбасадора да препоручи кардинала, државном секретару, предлог Српске владе, и овластио га да му достави одговор.

И заиста, министар је већ 5/17. августа јавио конзулу, да је секретар Свете столице, преко француског амбасадора, дао одговор на Гарашаниново писмо, који је и приложио. Према секретару Барнабо, рекао је Д'Сардигас, Света столица ће предложити Влади Милоша (!) Обреновића да именује једнога апостолског префекта изузетно за Кнежевину.

Што се тиче предлога Српске владе да римокатолички администратор у Србији буде из редова босанских фрањеваца, било би корисно да Гарашанин обавести Пропаганду о националности његовој. Чинило ми се, писао је министар, по извештају Д'Сартигаса да кардинал Барнабо сумња да су сви босански фрањевци поданици султана, сам апостолски викар у овом тренутку, што је необично, припада аустријској нацији.

Конзул је 2/14. октобра 1864. доставио одговор кардинала Антонелиа на Гарашаниново писмо. У њему је кардинал тражио, да за базу разговора за стање апостолског префекта у Београду буде:

1. Да сви римокатолици у Србији, латинског и оријенталног (унијатског) обреда, имају слободу својих исповедања. У том погледу нема никаквих тешкоћа.

2. Да мешовити брак буде уређен према прописима римокатоличке цркве, да би се отклонили опет од изопачености мужа римокатолика и деце.

3. Да Света столица *има потпуну слободну акцију при организовању парохија и школа, постављања свештеника и васпитача,* да би римокатолици имали потребно присуство и деци пружали одговарајуће образовање.

Гарашанин је на све ово рекао конзулу: по питању мешовитог брака да је уредно законом решено и да се томе начелу не може супротстављати. Он је био мишљења да римокатоличке институције парохије и школе, морају бити под надзором државе, као што је у Србији, па је и то одбио, али је на писмо кардиналово одговорио, јер је већ био најављен долазак апостолског префекта.

На крају, конзул је закључио: „Необично ми тужно изгледа, да би се добиле у овој земљи неке привилегије, мислим да могу рећи да молбу узалудну, Римска столица је одбила да искористи добру вољу Владе Србије, пошто није послала свештеника кога су јој тражили, чије би присуство било корисно".[8]

3. Манифестација Српске омладине 1868. приређене у част бискупа Штросмајера приликом његовог доласка у Београд

Још 1858. био је у Београду сачињен „План" за борбу противу аустријске пропаганде у Босни и Херцеговини и за настојање да се придобију Босанци и Херцеговци за Србију. У том „Плану" је истицано да се треба борити и против Хрвата који помажу ту аустријску пропаганду.Тамо је речено: „*Нарочито треба се у овом чувати од агената бискупа Штросмајера, који је глава те пропаганде хорватске, но који је подпалаћен од стране саме Аустрије да тамо ради, као и од свију богатих Хрвата, који су радњом њиховом показали да Србство мрзе и тим Аустрију помажу. Чувати се, дакле, треба и од могући граничарски официра, који су понајвише заузети за ове идеје Штросмајера*".[9] *Постоји доказ да су аустријској пропаганди, и њеној подршци од стране Хрвата, били захваћени и неки православни Срби, јер су се због зулума турског обраћали аустријском цару за помоћ.*[10]

То је било оно време када су се појачавали велики српског народа напори за ослобођење и уједињење,[11] када су 1860. руски слависти у својој посланици Србима поручивали: „Прво је неизмерна и највећа срећа ваша: јединство ваше у православљу, јединство у језгри свакога духовнога и нарастеног напредка. Тако

8 Архив САНУ. - ВН (група 4).

9 АС. - ИГ. бр. 1072. Подвлачење у тексту је моје.

10 Народна библиотека у Београду. - Р 558/1-14.

11 Др Љубомир Дурковић - Јакшић, *Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1860-1862,* Историјски записи, 21, 1964, 1-44. Има још једна загонетна брошура, која је из 1868, и није установљено ко је њен писац и ко стоји иза ње (Љубомир Дурковић-Јакшић, *Анонимна и загонетна брошура из 1868. године о организацији за устанак хришћана на Балкану против Турака,* Историјски гласник, 1-2, 1979, 141-152).

је чврсто ваше јединство у вери, да је за Турчина име Србина и православног једно исто".[12]

Илија Гарашанин се 1861. био уверио да Сабор хрватски и граничари раде на присаједињењу Хрватске Турске Аустријској Турској.[13] *Зашто се жалио и на рад бискупа Штросмајера* и изражавао је забринутост *за судбину Срба у Хрватској.* [14] Гарашанин је, у сарадњи са Антонијем Орешковићем, сачинио „Програм југословенске политике", у коме је речено: „Вера нема се ни најмање у народне ствари мешати; држави је једини основ народнос; вера нас на троје дели и раставља, зато нам и не може никада принципом за уједињење у једну државу бити, него народност пошто смо једне, а у држави све су цркве једнаке".[15] И поред тога, бискуп Штросмајер није био задовољан политиком Српске владе, па је то изражавао отворено 1868. У преписци са Матијом Мразовићем, који се залагао за признање заједничких послова с Аустријом,[16] тврдио је да Срби настоје за сарадњу са Мађарима против Хрвата. Чак је сумњао и у Андрију Брлића, преко кога је одржавао везе са Београдом.[17]

Међутим, Српска омладина, у своме романтичарском заносу за југословенство, не знајући за реално схватање Илије Гарашанина, друкчије је мислила о бискупу Штросмајеру, који је био више пута у Београду, али његов долазак 1868. био је најзапаженији. Било је то после погибије кнеза Михаила, када је изјавио да Србија са кнезом Михаилом губи „своју највећу најрелигиозну и најмодернију силу". Бискуп је дошао овога пута када је Аустро-Угарска настојала да одржи протекторат над римокатолицима у Србији и њене интересе да се не окрње.[18]

Ова посета бискупа Штросмајера Београду значајна је по дочеку, који су му приредили чланови Српске омладине. На дочеку је било преко 10.000 људи, на челу којих су били Београдско певачко друштво и његов млади и одушевљени председник професор Јован Бошковић. Певачко друштво је још 4. октобра решило да се бискупу кад дође приреде овације. Када је 20. новембра бискуп био на вечери код митрополита београдског Михаила, пред Митрополијом је приређена бакљада, у којој су учествовали масе Београђана. Ту је Певачко друштво певало „Лепа моја домовино", „Што ћутиш Србине тужни" и „Најпрej заставе славе", хрватску, српску и словеначку песму.

На прозору Митрополије стајали су један поред другог митрополит и бискуп. Председник Певачког друштва проф. Бошковић поздравио је бискупа, и том приликом рекао:

„Преосвећени владико, народ наш српскохрватски није велики бројем, али када се удружи свешћу и одушевљен љубављу к народној слободи, има га довољно да може обезбедити опстанак.

Али за то се иште, не само да смо политички самостални или да имамо своју автономију, него и да и духовно не робујемо туђој просвети, туђој науци и уметности, јер који народ не тражи да на свој начин привреди што и себи и човечанству тај се одрекао самосталности умногa рада, тај не тежи да буде достојан члан у дружини изабраних народа: шта више, такоме народу прети опас-

12 *Србль ма йослание изъ Москве,* Лајпцигъ 1860, 25. и 29 (Поводом ове посланице писано је и код Срба (Даница 1861. и 182); *Словенски йроїлас* 1860, Записи (Цетиње), 10, 1932, 164-165).

13 АС.-ИГ, бр. 109.

14 Исто.-ИГ, бр. 1207.

15 Василије Крестић, *Гарашанин и југословенска идеја,* Књижевне новине (Београд) 1. и 15. 1988.

16 *Enciklopedija Jugoslavije,* VI, 172.

17 Архив ЈАЗУ.-Шишићева заоставштина, XII-2/56 (Штросмајериана акта и кореспонденција).

18 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku,* 13-14.

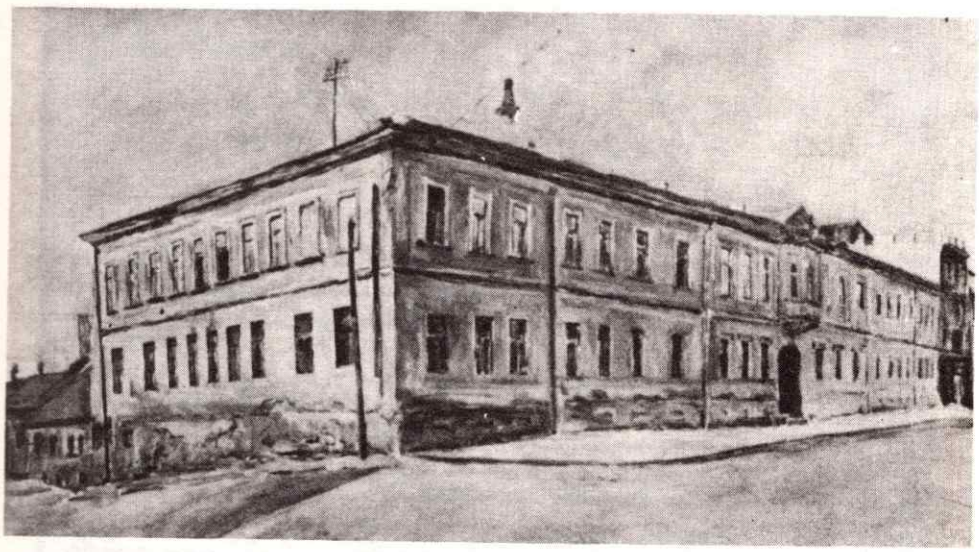

Зграда Митрополије подигнуте 1847. на темељима Двора кнеза Милоша и старе зграде Митрополије

ност да ће кад тад доћи у јарам ропства, да ће подлећи надмоћним стихијама туђинским, надмоћности бројем или изображењем, или и једним и другим [. . .].

Ми не претимо никоме овом својом заједницом, већ желимо отворено и искрено да смо у пријатељству са сваким народом, који љуби слободу, и који поштује права народа српскохрватског, где год га има".

На овај поздрав, бискуп Штросмајер је одговорио овако: „Браћо, хвала вам срдачна од мене вашим осећањима. Ја се придружујем њима и мислима, које су потекле из бистре свијести и чиста срца. Положај нашега народа је згодан и ја вјерујем у љепшу будућност његову. А, вјерујте ми да ћу и ја од своје стране гледати да допринесем к томе, колико могу, свим срцем и свом душом".

Овога пута, бискуп Штросмајер је остао у Београду три дана, само је бродом одлазио у Земун на спавање. Међутим, Београђани су га принудили да даде изјаву и против своје воље. Тада је и Јова Бошковић саставио једну поздравну адресу, коју је потписало мноштво Београђана. У тој адреси каже:

„Преузвишени господине! Добро нам дошао дико Југославије, први дични сине посестриме Троједнице, најдрагоценијег бисера њеног! Добро нам дошао у Београд!

Кад срце кипи од радости, препуно благих чувстава ту су и најбурније речи сиромашне да тумаче наше осећање.

Нисмо ни дошли да те величамо, но да ти нашки, простодушно и срдачно захвалимо за све добро што си роду учинио.

Да си велики, да си с Божије стране праведан, да све добро унапред радиш, и да љубиш слово наше мило, то се чује где се год славенски збори.

Прими, дакле, поздрав с драга срца, прими топлу захвалност свију верних, прими уверење да ће се по обзорју Југославије светло име твоје сијати као звезда на небескоме своду. Истина, обзорје ово покрито је сада густом маглом и

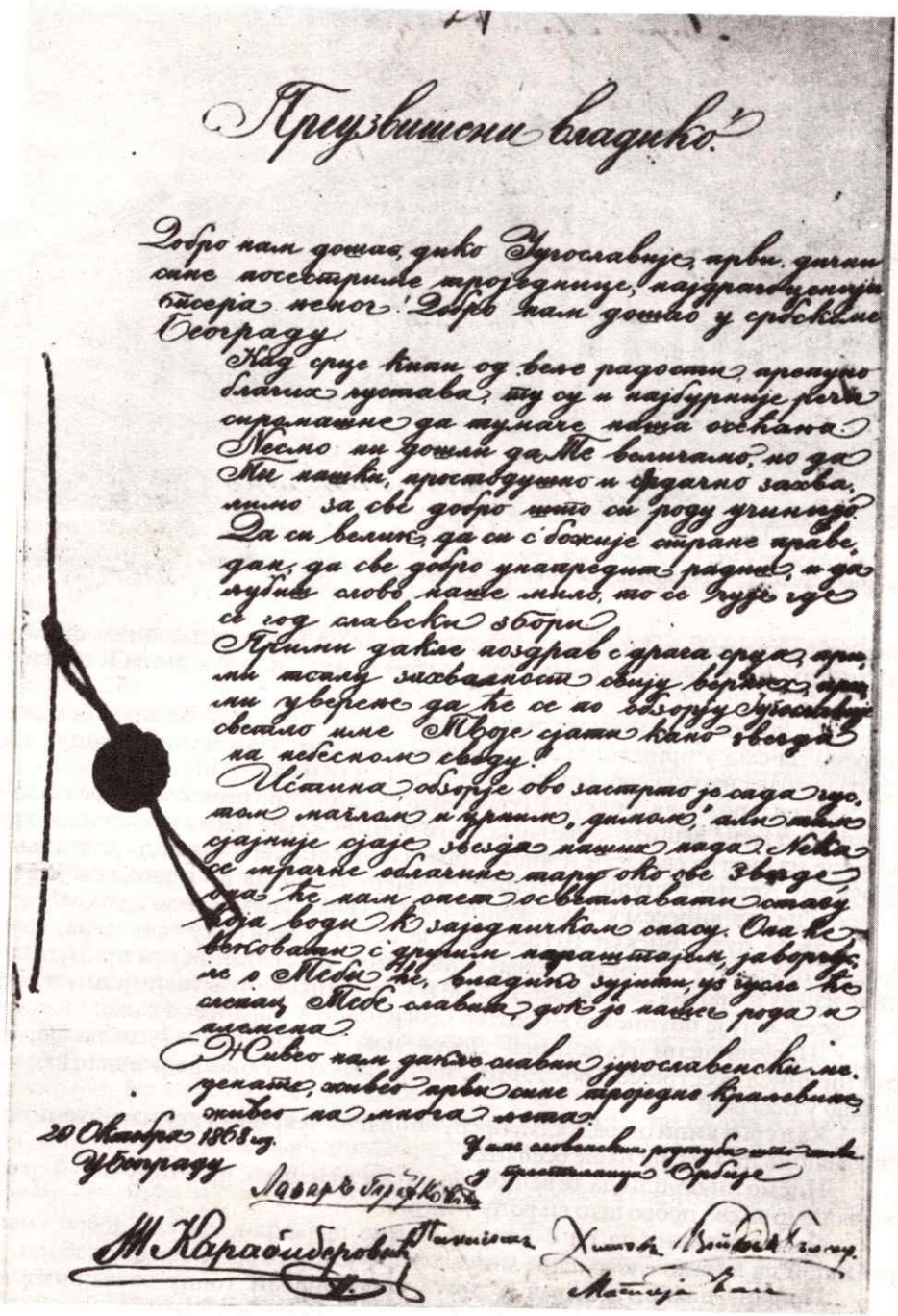

Преузвишени владико!

Добро нам дошао, дико Југославије, први дични сине посестриме тројединице, најдрагоценији бисера неног! Добро нам дошао у србскоме Београду.

Кад срце кипи од веле радости, препуно благих чустава, ту су и најбурније речи сиромашне да тумаче наша осекања. Несмо ни дошли да Те величамо, но да Ти нашки, простодушно и срдачно захвалимо за све добро што си роду учинило. Да си велик, да си с божије стране праведан, да све добро унапредит радиш, и да љубиш слово наше мило, то се чује где се год славски збори.

Прими дакле поздрав с драга срца, прими топлу захвалност свију верних, прими уверење да ће се по обзорју Југославије светло име Твоје сјати кано звезда на небесном своду.

Истина, обзорје ово застрто је сада густом маглом и црним „димом", али тим сјајније сјаје звезда наших нада. Нека се мрачне облачине тару око ове звезде, она ће нам опет осветљавати стазу која води к заједничком спасу. Она ће вековати с другим параштајем, јаворчуле о Тебе ће, владико зујити, уз гусле ће слепац Тебе славити, док је нашег рода и племена.

Живео нам дакле славни југославенски медената, живео први сине троједне краљевине, живео на многа лета.

20 Октобра 1868 год.
У Београду

У име словенскиа родтуба што тиба
у престолници Орбије

Лазаръ Грујковић

М. Карабиберовић

Паниціонъ

Хитовъ Войдовић

Матија Ваш

Поздравна реч са потписима бискупу Штросмајеру приликом његовог боравка 1868. у Београду

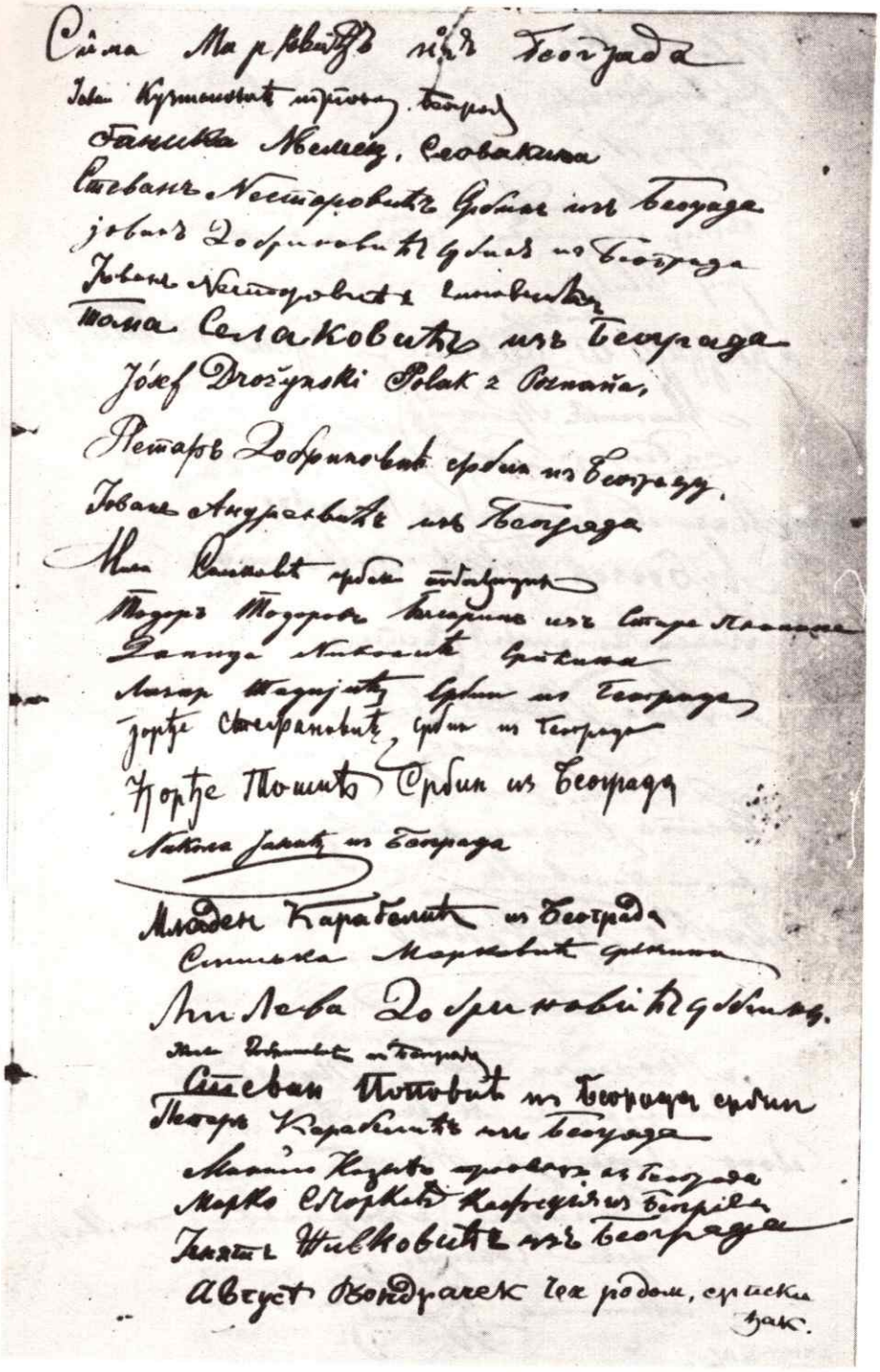

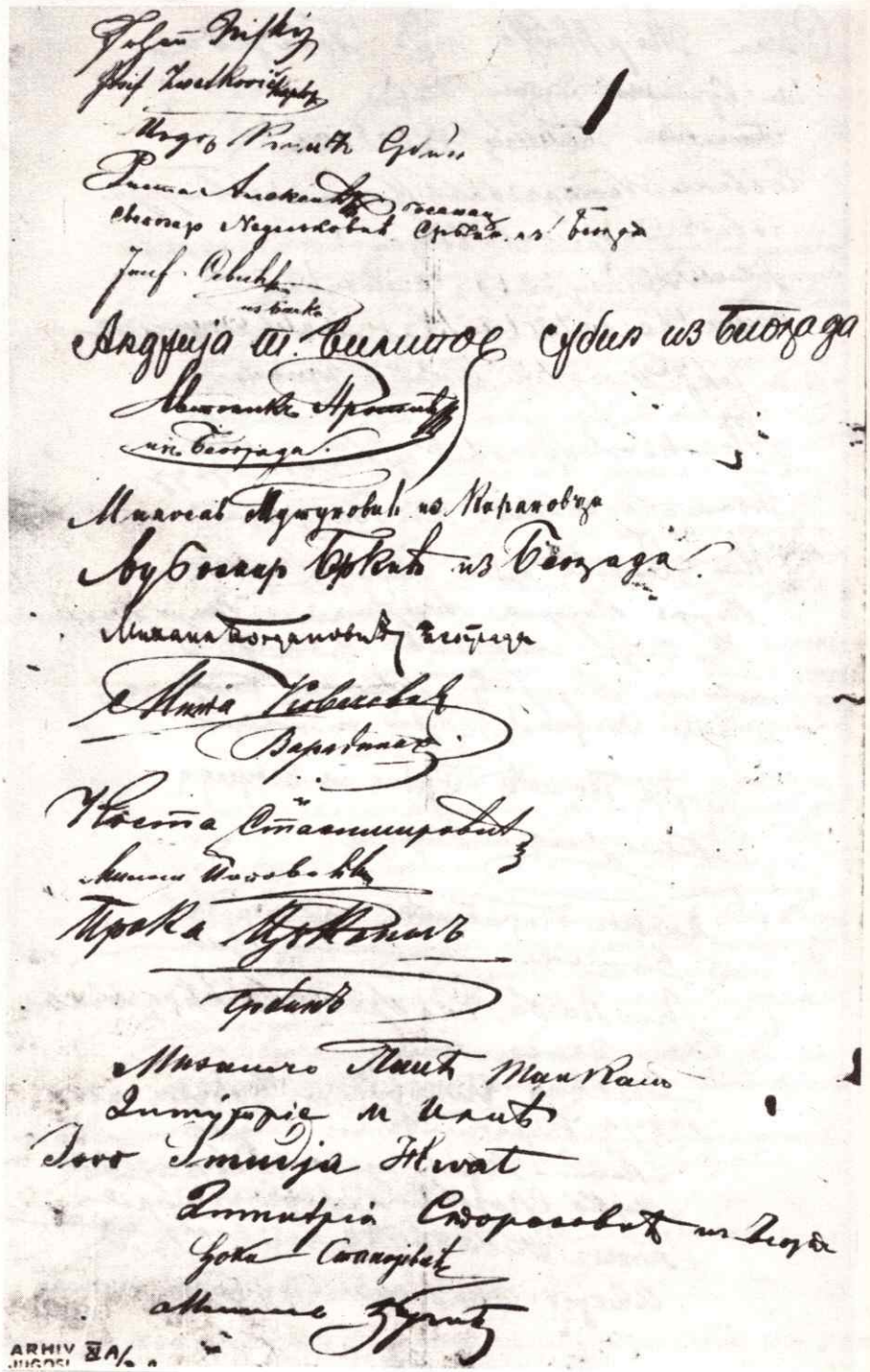

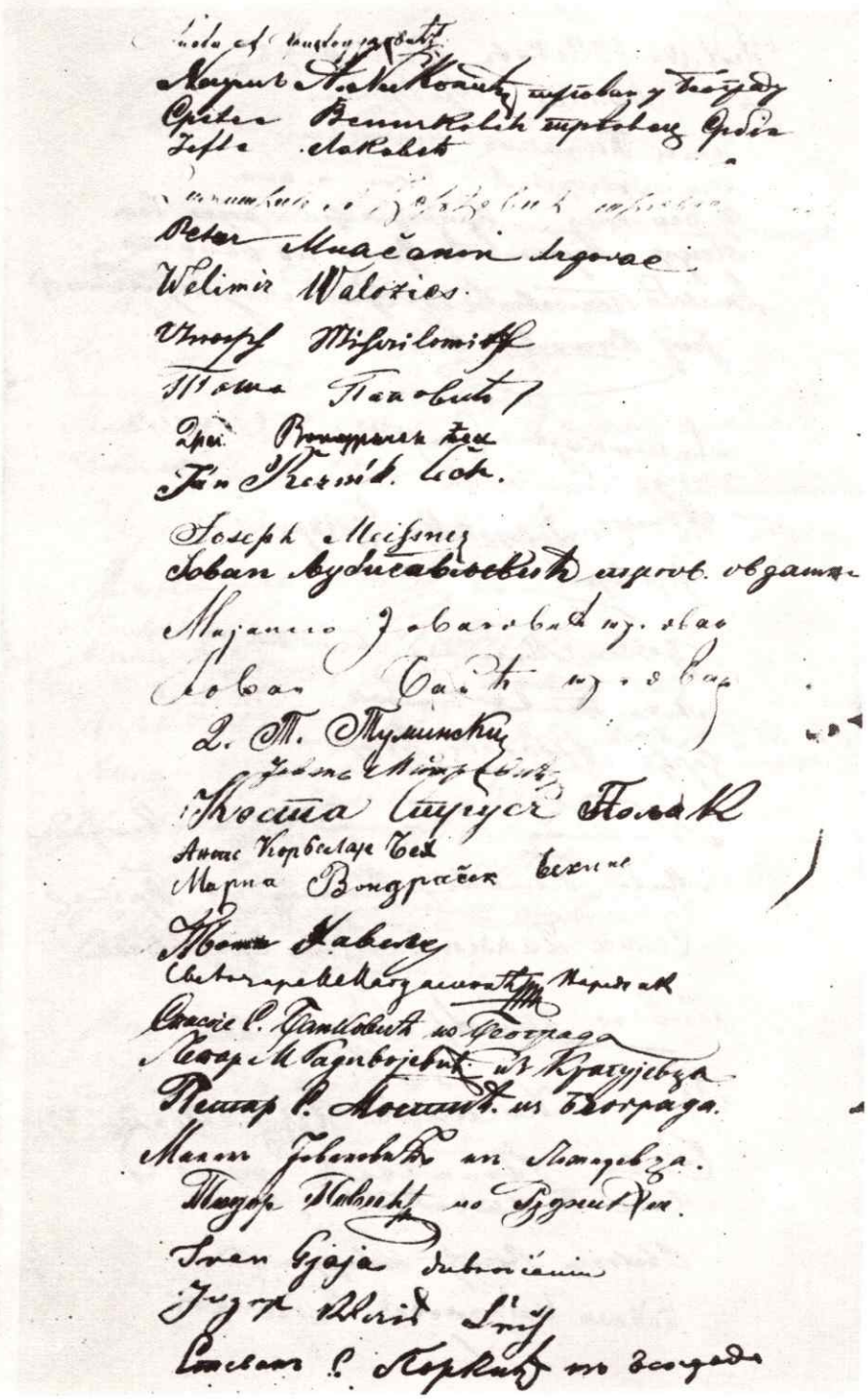

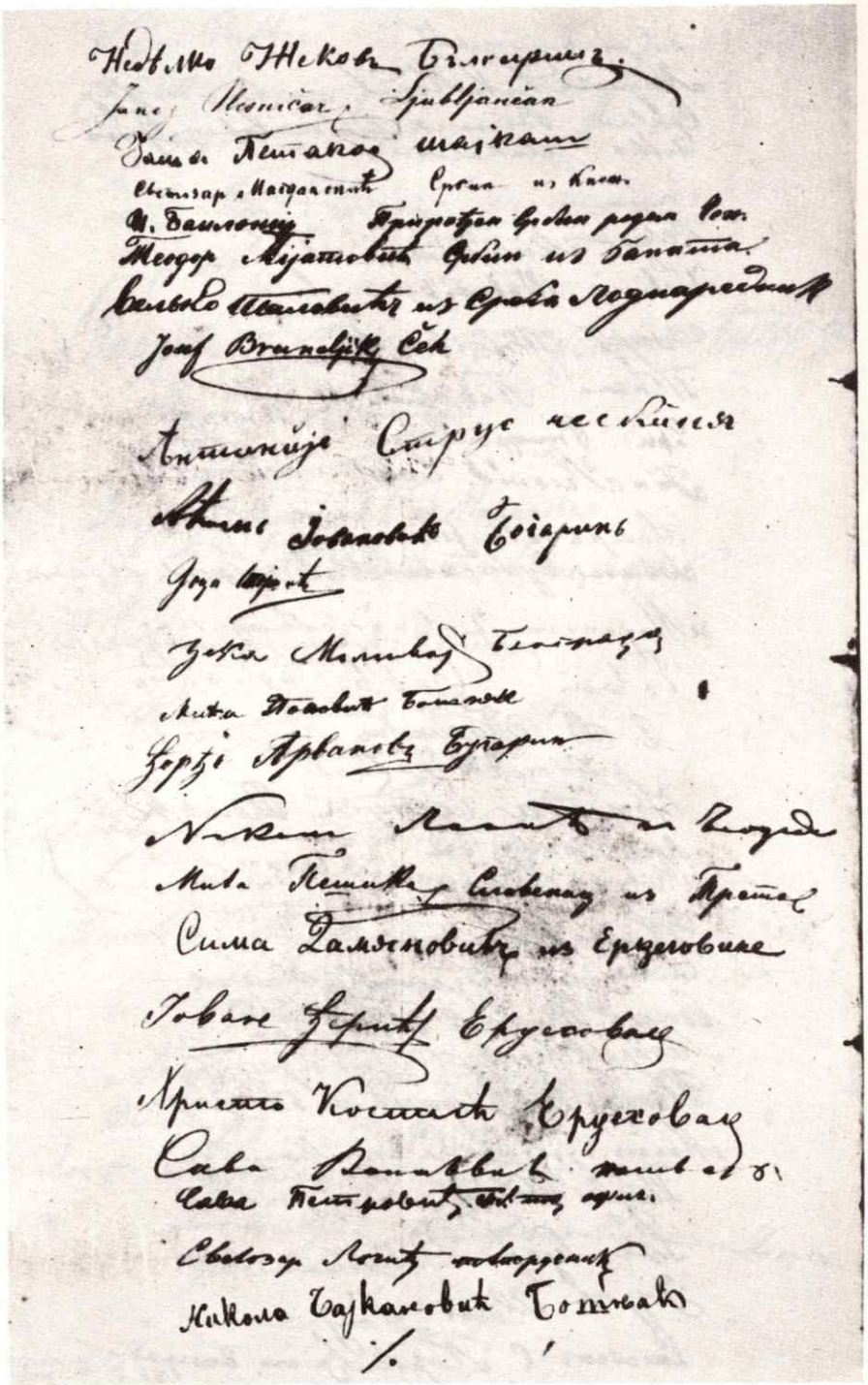

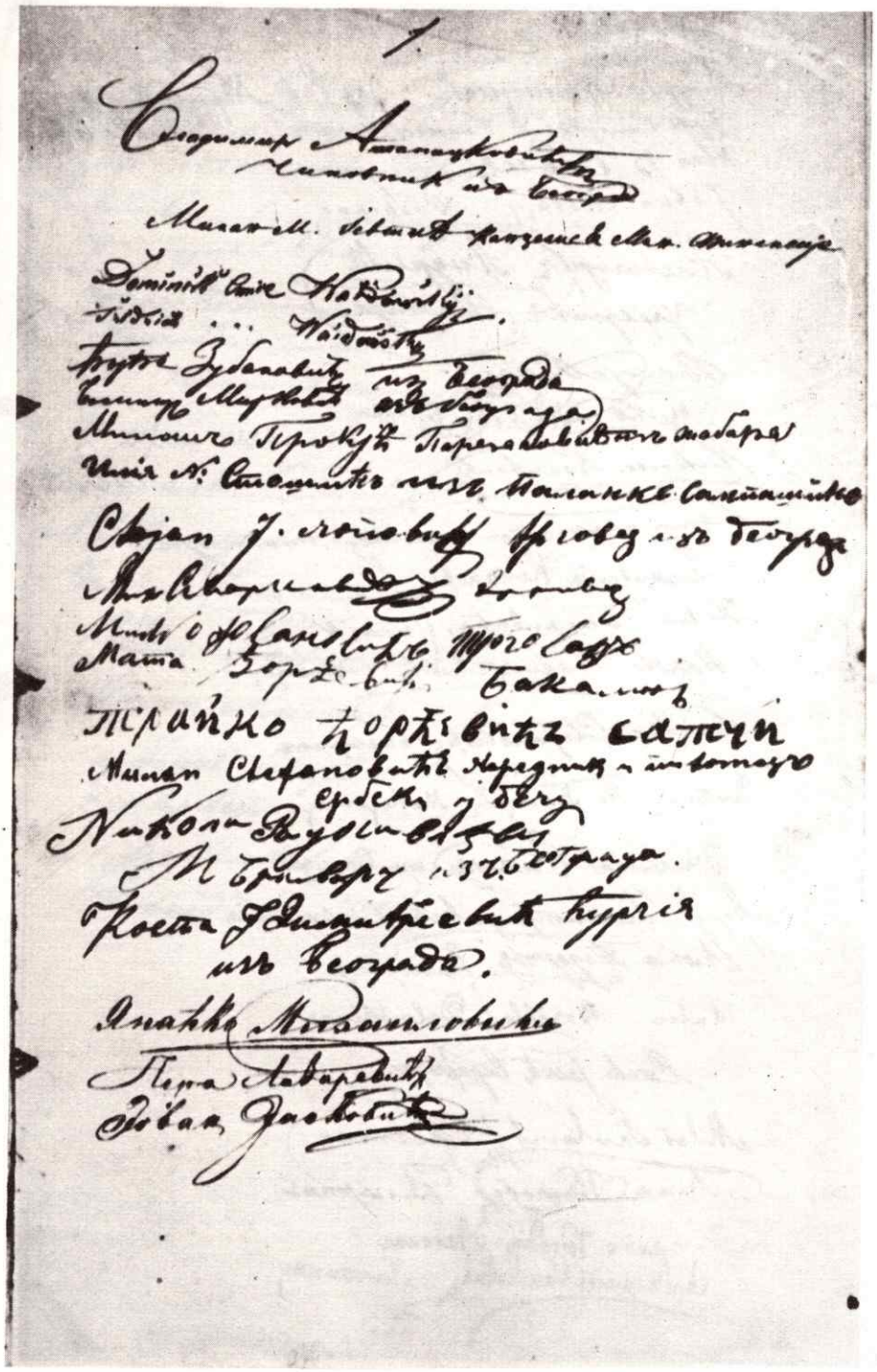

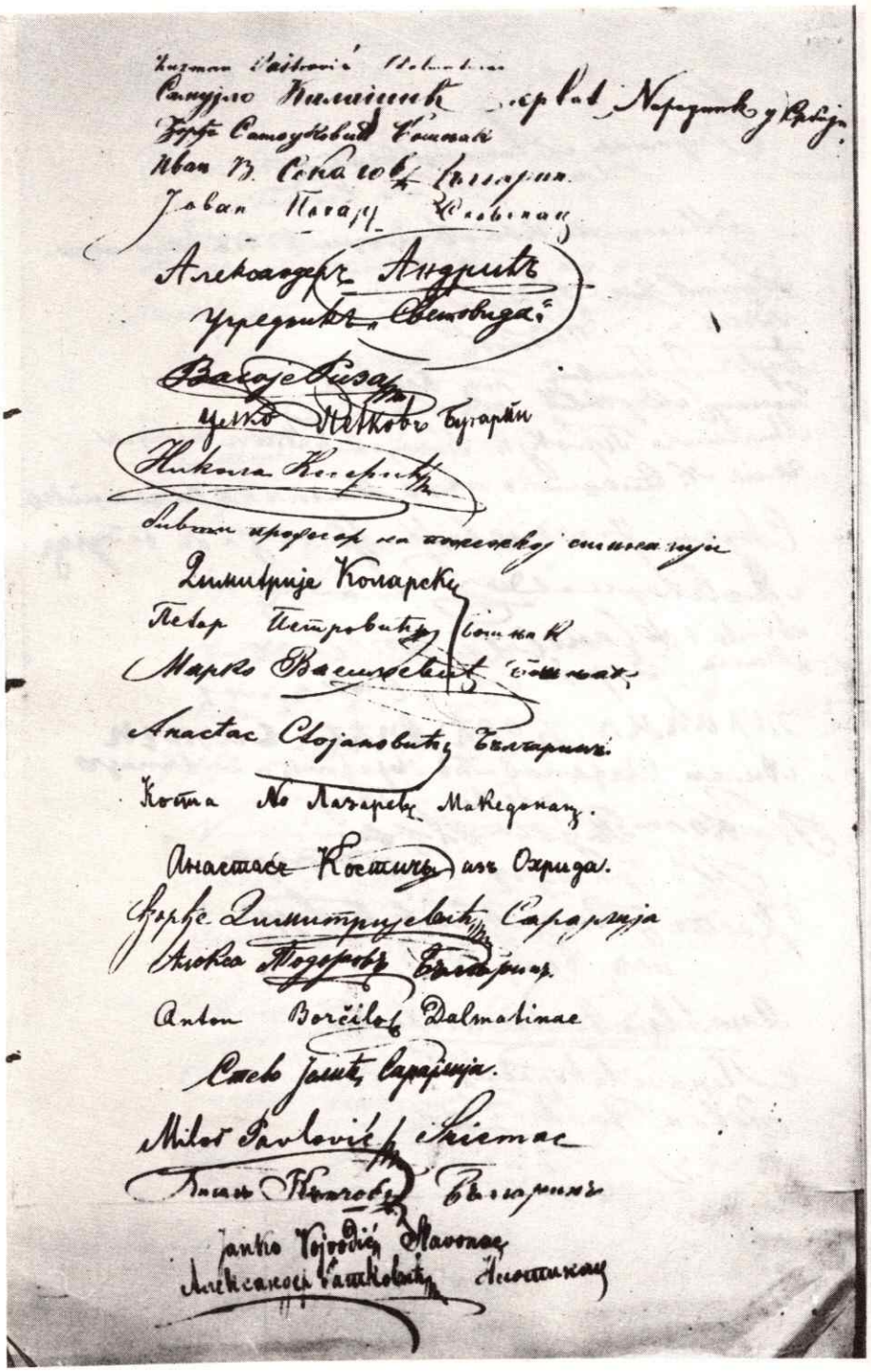

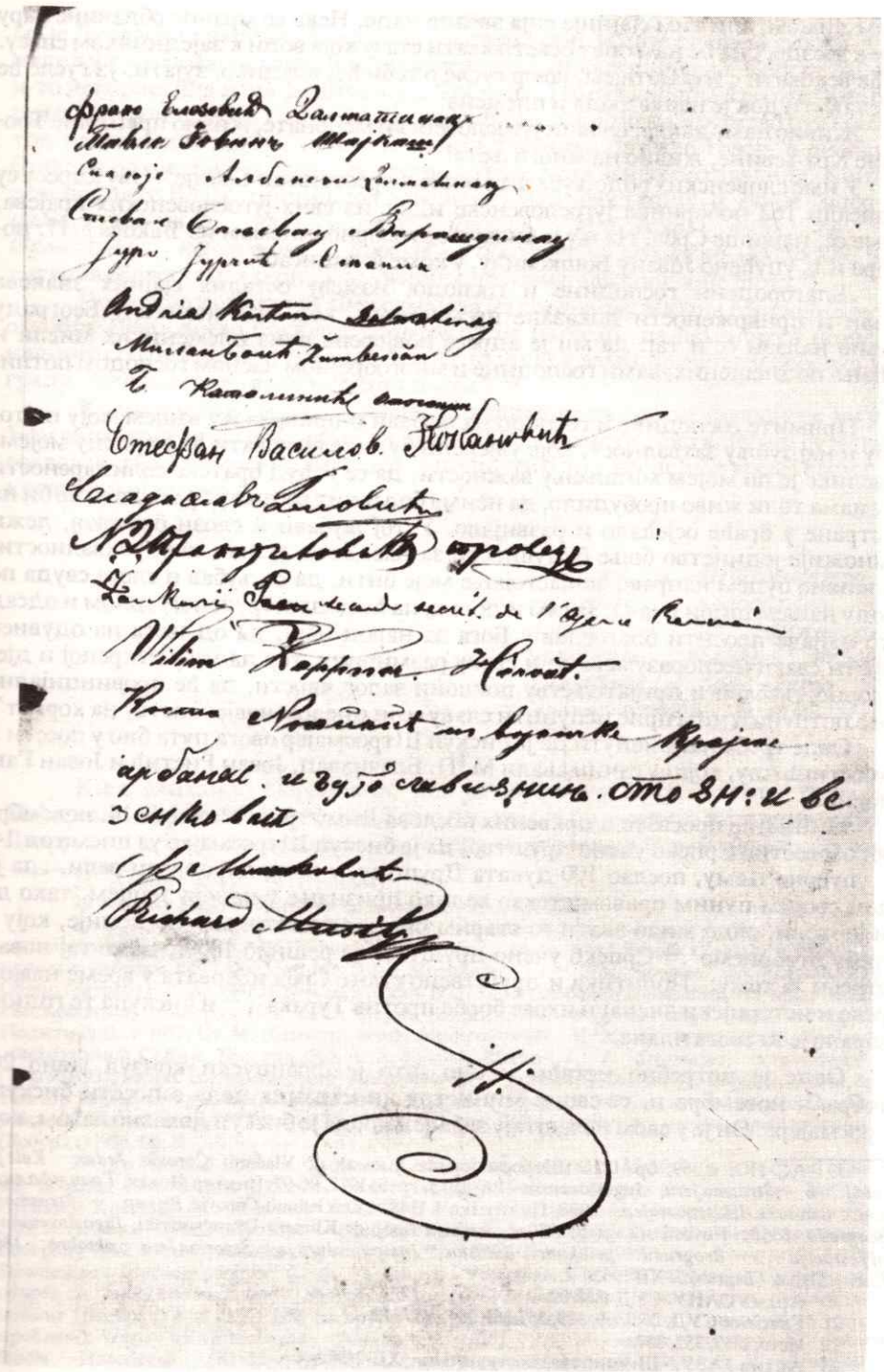

црним димом, али тим сјајније сија звезда наде. Нека се мрачне облачине тару око ове звезде, она ће нам опет осветљавати стазу која води к заједничком спасу. Она ће вековати с нараштајем, јавор гусле о теби ће, владико, зујати, уз гусле ће тебе славити док је нашег рода и племена.

Живио нам, дакле, славни југословенски меценате, живио први сине Троједине Краљевине, живио на много љета!

У име словенских родољуба што живе у престоници Србије". Ову адресу су потписали 162 поборника југословенске идеје из свих југословенских крајева, разуме се, највише Срба. На њу је бискуп одговорио, писмом из Ђакова 5/17. новембра и.г. упућено Јовану Бошковићу, у коме је написао:

„Благородени господине и господо, између осталих сјајних знакова љубави и привржености доказане према мени, кад сам ономад у Београду боравио налази се и тај: да ми је адреса повјерена пуна племенитих мисли и осјећања поднешених, вами господине и многобројном часном господом потписана.

Примите господине и господо на љубави и привржењу вашем моју најтоплију и најдубљу захвалност, која увјерени будите вјековати ће у срдсцу мојем. Од велике је по мојем мишљењу важности, да се је ћуд братске солидарсности међу нама толи живо пробудило, да неима бољи нит весеља у брата да се не би на све стране у браће осјећало и развијало. У тој љубави и слози братској, лежи најмножије јединство боље будућности за нас. Зато, у знак своје захвалности, док живио будем направо ће настојање моје бити, да се љубав и слога свуда по народу нашем шири и јача. Ја сам и досад, па ћу подвострученом силом и одсад за то најјаче просити благослов у Бога за народ наш, да од њега на одувиек одврати свако неспоразумевање и сваку размирицу, тер да му у искреној и дјелотворној љубави и пријатељству поклони залог чврсти, да ће провинцијално звање потпуно и чим прие испунити славу себи циелом човјечанству на корист".

Овде треба напоменути да је бискуп Штросмајер овога пута био у посети и Намјестништву, које су сачињавали М. П. Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић.[19]

Министар просвете и црквених послова Димитрије Матић је 14. новембра 1868. обавестио Српско учено друштво, да је бискуп Штросмајер уз писмо од 14. им. упућено њему, послао 100 дуката Друштву, у коме дародавац вели, „да је радом својим пуним правом стекао велико признање у напору нашем, тако да нам је, вели, овде мило звати га старим братом посестриме Академије, коју у Загребу отворисмо".[20] Српско учено друштво[21] је решило 1869., да се тај новац употреби за тему: „Политика и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турске и историјски значај њихове борбе против Турака",[22] и бискупа те године изабрало је за свога члана.[23]

Овде је потребно истаћи и оно што је француски конзул јавио 20. октобра/2. новембра и. г. своме министру иностраних дела о посети бискупа Штросмајера. Он је у свом извештају забележио, да је бискуп долазио лађом, коју

19 АС.-ПО, к. 59, бр. 1726 (Штросмајерова писма); dr Vladimir Ćorović, *Jedan Kalejev izveštaj o Štrosmajeru*, Jugoslovenska knjiga (Загреб) 1922, 96-97; Виктор Новак, *Тријумфални боравак владике Штросмајера 1968*, Политика 4. II 1828; dr Vladimir Ćorović, *Biskup Štrosmajer u Beogradu 1868*, Novosti (Zagreb) 1930, божићни број; dr Kliment Džambasovski, *Jugoslovenska manifestacija u Beogradu prilikom dolaska Josipa Juraja Štrosmajera oktobra 1868. godine*. Danas (Zagreb) 5. XII 1962.

20 Архив САНУ.-СУД 1868/92.

21 Гласник СУД, 25, 1869, 329, 359-361, 364, 372-373.

22 Исто, 1869, 352, 357.

23 Архив ЈАЗУ. - Шишићева заоставштина, XII-2/56.

му је Дунавско друштво ставило на расположење, и да је стигао у суботу, а да је у недељу кризмовао и увече био на вечери код „престоничара". Српска омладина је то искористила и приредила му је бакљаду. Гомила од две-три стотине била је пред Митрополијом, где је Београдско филхармонијско друштво отпевало две-три националне песме, док је један од учесника одржао говор, а бискуп је са балкона одговорио са неколико речи, што је маса живо поздравила. Конзулу је речено, да се Влада трудила да спречи ову манифестацију, *и да је маса поновима изразила незадовољење против Мађарске, што се могло тумачити негодовање против договора хрватско-мађарског*, али су сигурна обавештења, конзула, уверила да ничег сличног није било.[24]

По повратку бискупа Штросмајера из Београда, Матија Мразовић је 19/31. октобра 1868. писао бискупу: „Ми се овдје надамо, да ћемо бити поузданим начином обавештени о мњењу, што се радило у вами приликом боравка у Биограду. Зато нам је то врло нуждно знати".[25]

Колико је бискуп Штросмајер оправдао наду српске омладине и грађана Београда, који су му припремили дочек 1868, писано је доста. Једни су његово југословенство идеализовали,[26] док је по другим то у последње време веома добро критички оцењено.[27]

4. Бискупа Штросмајера злонамерно, недостојно, бездушно и на државном и црквеном закону неосновано уплитање у брак кнеза Михаила и кнегиње Јулије

Кнез Михаило Обреновић, док је боравио у Бечу, упознао се са лепом Мађарицом, графицом Јулијом Хуњади, која је била веома запажена на бечком Двору, где је била на баловима омиљена партнерка у игрању аустријском цару

---

24 Архив САНУ. - ВН (група 4).

25 Архив ЈАЗУ. - Шишићева заоставштина, XII-2/56.

26 Др Фрања Поточњак, *Штросмајер политичар према нашој народној мисли*, Срп. књ. гласник (Београд), 15, 1905,; Milutin Jakšić, *Velika ideja*, Nova Evropa (Zagreb), 11, 1924; Календар народне одбране 1925; Slobodan Jovanović, *Štrosmajer i Srbi*, Spomen spis, Zagreb 1926, 27-28; Обзир (Загреб) 1926, бр. 300; Штросмајер, кал. 1927, 32-33; Слободан Јовановић, *Из наше историје и књижевности*, Београд 1931, 91-113; Фердо Шишић, *Историја и идеја народног уједињења*, Политика 11. V 1932; Ст. М. Димитријевић, *Митрополит Михаило архијепископ београдски и митрополит Србије*, Београд 1933; dr A. Spiletak, *Biskup J. J. Stromayer*, Bosgoslovska smotra (Zagreb) 1935; Винко Витезица, *Јурај Штросмајер и југословенска идеја*, Војводина 1934, бр. 36; др Виктор Новак, *Штросмајерови погледи и односи према Српској цркви и њеним представницима*, Политика 4. II 1935, бр. 274; Б. Прокофејев, *Штросмајер и његови претходници*, Слово (Београд) 1936, бр. 11.

27 Др Никола Милаш, *Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православна*, Београд 1985; Фердо Шишић, *Бискуп Штросмајер и југословенска мисао*, Београд 1922; Василије Крестић, *Југословенска политика Ј. Ј. Штросмајера*, Историјски гласник (Београд) 1969; исти *Јавно мњење Хрвата о ослобођењу градова 1867*, Зборник Филозофског факултета у Београду 1969; исти *Хрватско-угарска нагодба 1868*, Београд 1969; исти, *Koncepcija Josipa Jurja Stromayera o istočnom pitanju*, Građa za istoriju Vojvodine, 5, 1976, 347-426; исти, *Српско-хрватски односи и југословенска идеја*, Београд 1983; исти, *Гарашанин и југословенска идеја*, Књижевне новине (Београд) 1. и 15. III 1988 (и други Крестићеви радови, пошто је он најбоље ушао у овај проблем); Waclav Felczak, *Tajna polityka w 1867 r. w swietle nieznanych dokumentów*, Studia Historiczne (Kraków) 1968; исти *Ugoda Wiegiersko-horwacka 1868 roku*, Wroclaw 1969.

Кнез Михаило Обреновић пре женидбе

Грофиња Јулија Хуњади пре удаје

Франи Јосифу, сексуалном манијаку, који је често мењао љубавнице,[28] *у чијем друштву је често виђана и о чијем пријатељству се много причало.*[29]

28 Erotika (Zagreb) srpanj 1989.

29 Она је и 1871. имала могућност за извесне тајне поступке цара Фране (Народна библиотека у Београду. - Дел. бр. 894/49 (писмо кнегиње Јулије од 15. V 1871. неком грофу).

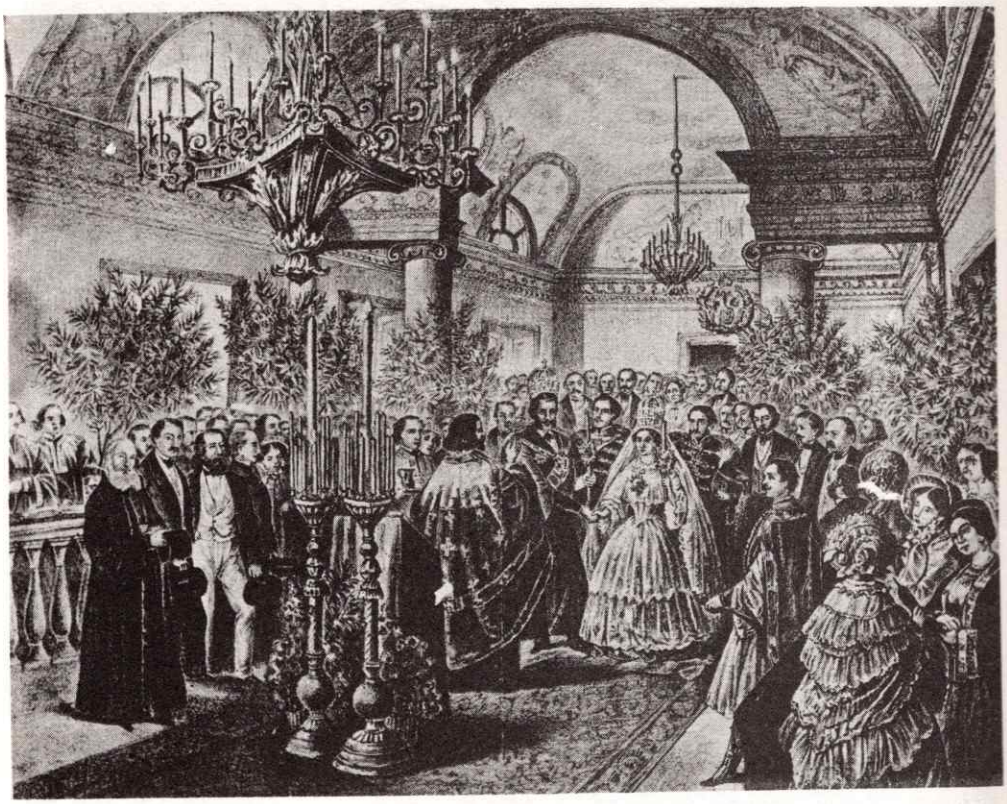

Венчање кнеза Михаила и грофиње Јулије у капели Руског посланства у Бечу 20. јула 1853.

Из познанства кнеза Михаила и грофице Јулије развила се љубав, која је довела до њиховог брака. На тражење сагласности и кнез Милош је дао очински благослав, тај велики православац, и ако је грофица Јулија била странкиња и остала у римокатоличкој вероисповести, а доцније се уверио и да је нероткиња.[30] То је

30 Др. Драг. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940, 4-6, 17-19. Прве године брака кнегиња Јулија је била веома љубазна према кнезу Милошу, писала му је често и саопштавала како учи српски језик и захваљивала се за поклоне (Универзитетска библиотека у Београду, Ибр. 927. и 928).

учинио и руски цар преко министра иностраних дела грофа К. В. Неселроде, што се види из одговора овог министра кнезу Михаилу, упућеном 4. јула 1853, који гласи:

„Мој кнеже, примио сам ваше писмо од 20. јунија, којим сообштавате ваше будуће сочетаније са грофињом Јулијаном Хуњади, и по жељи ваше светлости ја нисам пропустио писмо ваше изнети пред очи императора.

Његово императорско величанство имавши прилику састати се са грофињом Хуњадиом у Бечу, неможе, иначе, него радовати се, које вам има дати свако могуће јемство за срећу. У сљедству тога, његово величество наложило ми је, да вам у његово име честитам, и да вас уверим о благоволитељном учестију, којег вам он удостојава, и у том обстојатељству, и мени је мило, књаже, што и извршујем овај налог његовог величества, и завршујући тај налог употребљавам прилику, да и ја вашој светлости од моје стране најискреније честитам, и да вас уверим о особитом уваженију".[31]

Женидбу кнеза Михаила са странкињом многи Срби нису одобрили. То се најбоље види из мишљења Илије Гарашанина, бившег министра иностраних дела. Јер, он је почетком јуна 1853. писао Јовану Маринковићу, секретару Совјета: „Кнез Михаило канда није погодио са својом женидбом. Ово зато, велим, јер ни његови највернији то не одобравају. Он, пак, задовољан је врло. Није та фрајла ни тако лепа, веле, али је васпитана и образована девојка. Они се морају најпре венчати у немачкој, а после у грчкој цркви. Деца ће остати у нашем закону" - православној вери. Гарашанин је знао да се српски народ са тим не слаже, и зато је тврдио: „Да је то опште мненије народа нашег".

На сам дан венчања, 20. јуна 1853. *закључен је уговор у 6 чланова пред нотаријем у Бечу.* По том уговору, грофица Јулија и кнез Михаило обећавају једно другом међусобну дубоку љубав, верност и помоћ у браку (Atr. 1 Les deus époux se promettent mutuellement l' amour, le plus intime, fedélite et assistance durant leur mariage) саглашавају се о питањима материјалних средстава у току трајања брака и у случају да један умре право на наслеђе другог брачног друга. После тога, свечано црквено венчање обављено је у *Руској капели,* где су се појавили као „најлепши пар Европе", и којом је приликом присуствовао и кнез Милош.[32]

Кнез Михаило је купио недалеко Братиславе дворац, звани Иванка, са огромним земљиштем и тамо се населио са својом изабраницом. То је учинило, како би се уклонили од бечких раскоши, *а нарочито где га „неће проганити прича о Јулијаниној наклоности Фрањи Јосифу".*[33]

Пошто је 1858. кнез Милош поново дошао на чело управе у Србији, и кнез Михаило је 21. јануара 1859. стигао у Београд, затим је 3. јула и. г. допутовала и кнегиња Јулија, јер је до тада чекала да јој се уреди Двор за становање. То што није дошла са кнезом Михаилом и после честа путовања у иностранство у народу је изазивало неповерење и према њој. Незадовољство је повећавано и то што је била римокатоличке вероисповести, због чега јој била подигнута капела у Двору, па је зато био држан и римокатолички свештеник, који је вршио римокатоличке обреде, а свакако највише што је била нероткиња.[34]

---

31 Архив САНУ, бр. 9092; Страњаковић, *Михаило и Јулијана,* 24-25.

32 Српски дневник (Н. Сад) 26. VII 1853; *Procès de la princesse Julie Obrenovitch contre les héritièrs de feu le prince de Serbie Michel Milos Obrenovitch,* Vienne 1871, 4-16;

33 Симо Ћирковић, *Кнез и дама,* Политика експрес (Београд) 31. IX 1987.

34 Страњаковић, *Михаило и Јулија,* 13-31; АС.-ПО, к. 28, бр. 110.

Кнез Михаило за време развода брака

Кнегиња Јулија за време развода брака

Кнез Михаило је веома волео кнегињу Јулију, и зато јој је угађао све што је могао, чак је говорио да би се пре одрекао престола него своје жене. Међутим, у фебруару 1862, благодарећи своме пријатељу и управнику Двора Анастасу Јовановићу, познатом литографу и фотографу, који је годинама живео у Бечу и знао кнегиње Јулије живот у том граду, разочарао се на верност супруге, јер је дознао да га у љубави вара од 1855, тј. од венчања нешто после две године. *Анастас Јовановић му је доставио у руке писмо од 23. јануара/3. фебруара 1862, које је кнегиња Јулија била написала грофу Карлу Оренберіу, у ком је кнегиња истицала, да је одлучила да живи у Бечу или Венецији. То писмо је било љубавне природе, „једна жена из великог света, васпитана од језуита, која добро зна шта ће и како рећи".* Разочаран кнез Михаило на крају решио је да се разведе,[35] али је дуго то држао у тајности.[36]

Кнез Михаило је био 1863. послао у Лондон кнегињу Јулију са дипломатским задатком. Она је то искористила и за своју љубавну авантуру. Отуда је наставила да се дописује и договара са грофом Оренбергом. У једном од њених писама, упућених 10/22. априла 1863. из Лондона овом грофу стоји: „Кнеже мој поштовани, како споро пролази време од 16-га даље, чини ми се већ дуго одонда. Данас нисам изашла из куће, јер су ме болели врат и руке, имала сам неке посете, сада се досађујем. . . Јуче сам слала моје писмо не чекајући на ваше писање за вашег брата. . . Шта ћу ја. . . до септембра радити и куда управити моје кораке за ово време не знам. White, Остенде, Млеци, све то ми се провлачи кроз мозак. . ." Дакле, негде је намеравала, а није у Београд, јер је размишљала за развод брака. Тада је тражила утеху у загрљају Оренберга, њен „многопоштовани кнез". Она се тада опомињала цара Фрања Јосифа, мислила је где да се сретне са Оренбергом, а није мислила о повратку у своју Србију, и тиме стварала услов за раскид брака са кнезом Михаилом.[37]

На крају, кнегиња је изненада 1864. стигла у Београд, и то објашњавајући да се задржала државним и приватним пословима. Међутим, она се ван земље задржавала ради старања да преко брата грофа Оренберговог, који је био кардинал у Риму, нађе начина како би се могла венчати са грофом Оренбергом. Кнез Михаило, са своје стране, није ништа предузимао да јој ускрати путовање, али је много патио због њених поступака, која га је на крају почетком јула 1865. за увек напустила, отишавши прво у Беч.[38]

Према писању једног странца, пријатеља Срба, који је био у Србији од 1864. до 1866, понижавајући је био живот кнеза Михаила према жени, која је пристала да се уда из виших интереса за кнеза Србије, али се није сагласила на дељење брачног кревета „са сином чобана свиња". Нису раскидали са собом, нису доводили у питање раскида брака, чак ни до званичне сепарације; своје односе нису ни новинарским сплеткама приказивали, али нису заједно становали, јер је

35 АС.-ПО, к. 76, бр. 297; Страњаковић, *Михаило и Јулија*, 35-199; Соња Баум, *Кнез Михаило и неверна кнегиња Јулија*, Политика 29. маја 1988.

36 М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 283. Један непознати биограф кенза Михаила каже: „Брак не би срећан. Узроци су: што је нероткиња (Јулија) - стезањем каишом струка у младости, поремећени су јој органи génératives; што је другог закона. . ., што је другачије ћуди и обичаја псеудокритични, више салоне, луксуз, забаве, раскошлук, немиран и озбиљан кућни живот волећи и тражећи, што је друге народности - не љубећи Србе, и пр." (М. С. Јовановић, *Један непознат биограф кнеза Михаила*, Српски народ (Београд) 1943, божићни број. Док је кнез Михаило држао неверство у тајности, дотле се у Бечу све знало и о томе причало (АС.-ПО, к. 25, бр. 21).

37 Ћирковић, *Кнез и дама*, Политика експрес 4. IX 1987.

38 Страњаковић, *Михаило и Јулија*, 46-121.

он живео у званичном Двору, а она, лепа, млада, здрава, блистајућа жена, досађивала се негде у неком замку у Мађарској, тј. у Иванки. Видео ју је на једном балу. С времена на време долазила је на дан-два у Београд, показавши се својим поданицима, и давала доказе као да међу њом и мужем нема ништа ненормалног, па се опет враћала натраг, док се кнез Михаило понижавао и зато што нема потомство.[39]

Онда када је кнез Михаило сазнао да му жена није верна, која га је потпуно унижавала пао је био у очајање,[40] па је почео да размишља о разводу и женидби са другом. Неверност и дуго одсуство кнегиње зближило га је једној од даљне његове родбине, па је на крају затражио да га митрополит београдски Михаило разведе са кнегињом Јулијом. Међутим, митрополит му је категорички одговорио да он то не може учинити из оправданог разлога, рекавши: „Нека књаз не тражи оно што му се не може учинити; *нека тражи мој живот, али нека не тражи да мењам веру. Какав би ја био кад би то допустио? Ја не би више био православни митрополит, и свет би ваљало да ме убије камењем на сокаку*".[41]

Београдске новине су 1. маја 1865. јавиле: „Католички владика г. Јосиф Стросмајер синоћ је приспео у Земун, а данас по подне долази амо, где ће бити сутра и прекосутра", а 4. и.м.: „Као што јависмо у прошастом листу, католички владика ђаковачки преосвећени г. Стросмајер, долазио амо и овде је провео данас, одседнувши у Конзулату аустријском. При овдашњем најављењу свом био је на подворењу његових светлости и на походи код г. митрополита, и такође и код г. г. министара и г. председника Државног савета, који су му одмах походу вратили. У недељу је са свитом био на ручку код његове светлости, где су тад поред кнежевске родбине ручали и г. митрополит, г. владика шабачки Гаврило, г. г. министри, и г. председник Државног савета. Јуче је у конзулској капели служио службу Божију и том приликом кризмовао католичку децу". После тога је са својим свештеником отпутовао натраг.[42]

По свој прилици, овом приликом бискуп је разговарао са кнезом Михаилом о могућности развода кнежевог брака, пошто је митрополит Михаило категорички одбио да то уради Београдска конзисторија, која је била једина надлежна по црквеном и државном закону, јер кнез није подносио никакав доказ као разлог за развод.

---

39 Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski), *Od Kolebki przez życie. Wspomnienia*, Kraków 1937, III, 311.

40 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)*, Београд 1923, 243-259. Кнез Михаило је говорио Илији Гарашанину: „Нема на свету који би оно трпео што сам ја трпео. Е, није се могло више трпети. Мени је остало да бирам смрт или ово што сам учинио на разводу" (Гига Јакшић, *Како је поступио кнез Михаило кад се нашао у истој прилици у којој је недавно био енглески краљ Едуард VIII*, Политика 7. II 1937).

41 АС.-ПО, к. 76, бр. 297; ИГ, бр. 1527, 1545. Зна се да је кнегиња Јулија поштовала митрополита Михаила, и зато му је 1861. поклонила скупоцену митру и део архијерејског окрута, који је „сама израдила" и послала са својим писмом (Потпара (Крагујевац) 22. II 1898).

42 Видовдан (Београд) 1. и 4. V 1865. Бискуп Штросмајер је 2. маја био у великом Конаку у Топчидеру на ручку. Дошао је у пратњи аустријског конзула Тодоровића и са шест католичких свештеника, где је у разговорима са Орешковићем, који је био раније аустријски официр, родољуб хрватски, који је прешао у Србију, где је живео без званичног положаја, и био употребљаван за неке више послове и планове, зашто је добијао добру плату, и који је говорио да је неки рођак бискупа Штросмајера. Бискуп се тада возио у колима са конзулом, а римокатолички свештеници са другим (АС.-ПО, к. бр. 355 - Белешка М. Лешјанина; др Алекса Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевницима и културним радницима*, Београд 1932, III, 107-109). Подвлачење у тексту је моје.

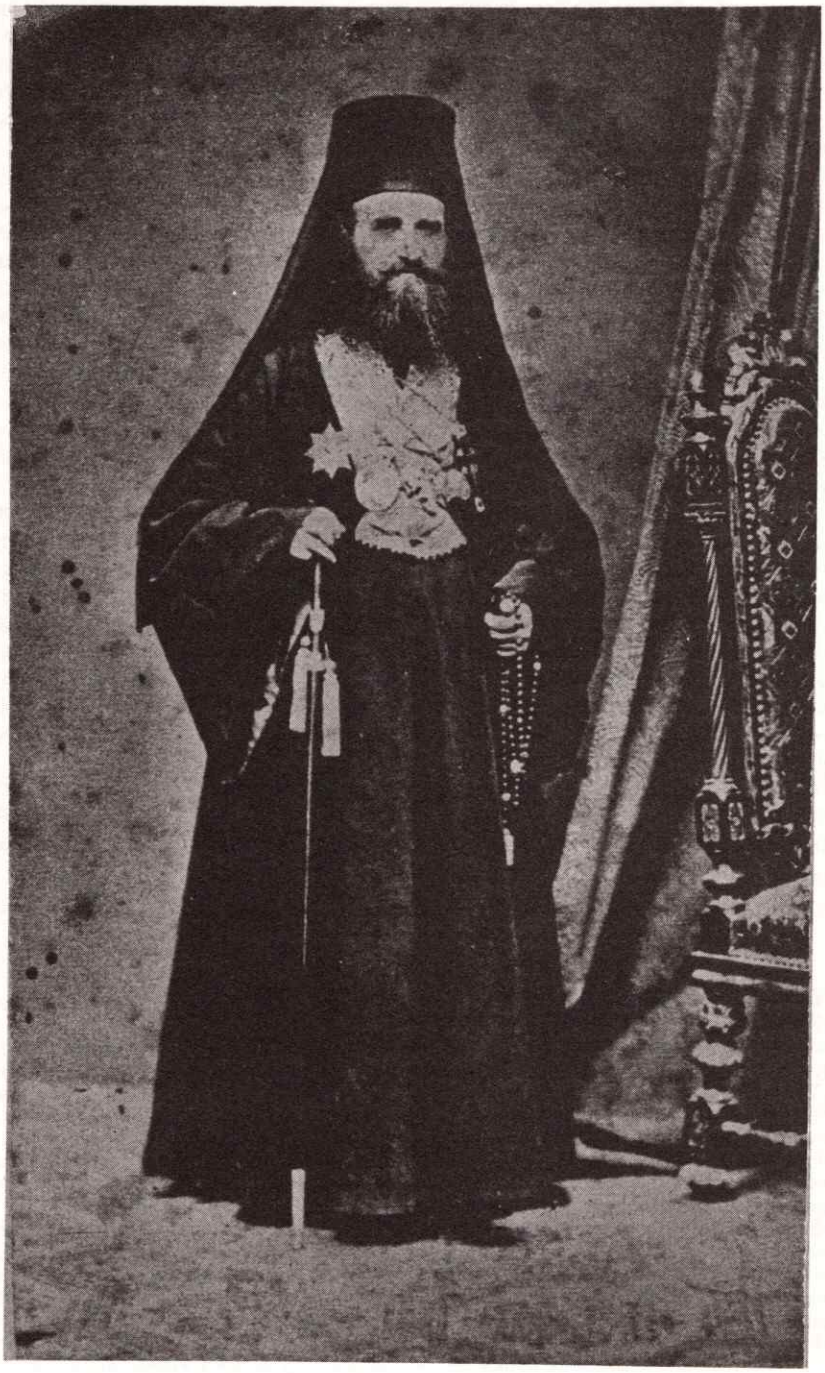

Митрополит Михаило Јовановић 1865.
(Фото: А. Јовановић)

По одласку кнегихње из Србије, кнез Михаило је покушао да се споразуме и са њом о разводу. Зато су они потписали 6/18. новембра 1865.[43] *Уговор*, „да се раставе од стола и постеље" („Les deuh parties contrastantes s'etant, après mûre rétexion, décidées à séparer de lit et de table"), обезбедивши материјална средства кнегињи Јулији.[44] *Из писма кнеза Михаила од 4. децембра 1865, упућеног бискупу Штросмајеру, јасно се види да је овај Уговор и овакав учињен по упуству самог бискупа, јер га је кнез обавестио да је потписао уговор и послао га у Беч да би га депоновали док од бискупа „буде развод следовао", како је бискуп обећао.*[45] И заиста, бискуп је 6/18. децембра 1865. сачинио писмо о „разлучењу од кревета и стола", које је гласило:

„Јосип Георгије Стросмајер, Божиом и Апостолске столице милостију епископ епархија канонично сједињени Босанске или Ђаковачке и сремске, престола папског присједник, епархије београдске и смедеревске у Књажеству Србије апостолически заступник, његовог цесаро-краљевско апостоличког величанства дјествени тајни савјетники почасни капелан, художества, филозофије и теологије доктор, Теологичког факултета у Бечком и Пештанском Универзитету колегијални члан и пр.

Изложила си нам: да је брачни твој живот, жељама и намјерама овим, до несносног стања дошло, тако, да по најдубљим сосвјести твоје нагонима, мораде раставити се од светлог супруга твог и вратити се у крило сјаине породице; тражиш: да ово разлучениje од кревета и стола, силом власти наше епископске потврдимо, уедно пак побожност твоју обезбедимо: да ти не би, због тога пут затворен био к милости Божијој и к участију свети тајни.

Светлој књагињи Јулиоани Обреновић, рођеној грофињи Хуњади, поздрав в Господу.

Познато нам је, како из собственог дознања, тако и из сообштенија, да светли књаз Србије, твој супруг Михаило Обреновић, нови брак намишљава, које мисли да му је, бринући се о потомству свом, из више призренија државни и династије његове препоручено, *а законима и канонима цркве његове дозвољено.* [46]

Ми праведним твојим жељама са овим удовљетворамо, и по дужности нашој Бога, кои је свезу брака нераздвоимом установио, из свега срца молимо, да би ти, уклонивши препоне човечим призренијама проузроковане, остварио пут повратка, по жељи срца твог, к пређашњем животу и к опредјеленију твом. Дато у Загребу, дне 18. децембра 1865. (М. П.) Јосип Георгије Стросмајер, епископ босански и сремски и апостолски викар у Књажеству Србији".[46а]

---

43 АС. - ПО, к. 28., бр. 157 (оригинал уговора); *Procés de la princesse Julie Obrenovitch conre les héritiers de feu le prince Michel Milos Obrenovitch*, 8-11 (и на румунском у Букурешту 1870); Страњалобић, Михаило и Јулије, 95-98.

44 Архив ЈАЗУ. - Ораман XV, 8.

45 Ово писмо није било званични акт, јер је без броја и печата, само је са потписом бискупа Штросмајера, који је њим прекорачио све норме канонског права о браку. Зато се о њему може говорити као писму неозбиљном, јер је са њим створио превару и забуну, чак и код кнегиње Јулије.

46 Нетачно је бискупово тврђење да закон и канон постоји у Православној цркви, па ни у Српској православној цркви. Подвлачење у тексту је моје.

46а) Народна библиотека у Београду. - Р 548/V/34;АС.-ПО, к. 26, бр. 96 (превод с латинског).

Дупликат овог писма бискуп је послао кнезу Михаилу, зашто му се кнез 28. јануара 1866. захвалио и изразио чуђење зашто му се из Беча не шаље примерак Уговора, који је потписао и послао у Беч, и зато је молио бискупа да поради на свршавању те ствари, *кад је био добар да је ошточне*,[47] што најбоље сведочи да је све то режирао сам бискуп Штросмајер. Међутим, томе је допринела и кнегиња Јулија да кардинал, брат грофа Оренберга, њена љубавника, издејствује наређење из Ватикана да бискуп Штросмајер *„стоји уз књагињу"*, *тј. да брани њене интересе, а и лично је био и он наклоњен кнегињи.* Зато је, по њеној жељи, наговорио кнеза Михаила *да јој врати њено писмо писано грофу Оренбергу*, да не би било објављено, чиме би се кнегиња компромитовала. Зна се да је митрополит београдски Михаило био 12. децембра 1865. код кнеза Михаила. „Том приликом [кнез] казао је, да му је Стросмајер писао и тражио оно писмо књегињино што га је књаж имао у рукама, рекавши књазу, да почем је књагиња потписала акт [Уговор] и она и њена фамилија желећи, да се то писмо не налази више у књажевим рукама, зато ако књаз буде склон повратити писмо, да ће тога ради доћи један свештеник из Земуна, коме ће књаз дати писмо под својим печатом. Књаз је на то одговорио Стросмајеру, да је наредио с писмом што треба, и да због тога не треба да долази [свештеник] у Београд. Митрополиту је, пак, рекао уз то: „Разуме се да нећу више имати узрока да држим код себе то писмо чим се ствар код вас сврши, даћу га онда вратити". Према томе кнез је писмо задржавао да би га поднео митрополиту као доказ прељубе, како би га овај развео.[48]

Значи, бискуп штросмајер је знао *за ово љубавно писмо, који је главни узрок за уништење чистоте брака и љубави кнеза према жени, доказ њеној неверства и нарушавање брачне заједнице, што је изазвало кнеза да размишља о тражењу излаза из те ситуације и размишља да се поново жени, разуме се и ради наследства. Међутим, бискуп Штросмајер тај узрок* није навео у свом писму *о разлучењу од кревета и стола*, да не би кнегињу компромитовао, али зато је навео као разлог *жељу* кнеза Михаила да се поново жени ради потомства.

Кнез Михаило је у марту 1866. предао митрополиту Михаилу писмо бискупа Штросмајера о „разлучењу" и затражио да га на основу тога разведе. Кад је митрополит рекао да то писмо „није никако развод", он му је обећао још један акт, кога је добио из Беча, којим се то потврђује, тј. да ће му дати Уговор са кнегињом Јулијом, *а који му није хтела послати док јој није вратио њено писмо грофу Оренбергу*.. На то, митрополит и преставници српских власти нису се сложили, јер се *писмо* и *Уговор* нису могли признати за развод, *писмо* јер није пресуда Конзисторије Ђаковачке бискупије, а *Уговор* јер је супротан параграфу 855. Грађанског закона Србије, којим се забрањива мужу и жени право на уговоре о пословима брака.[49]

---

47 Архив ЈАЗУ. - Орман XV, 8. Јован Ристић је сматрао да је бискуп Штросмајер овим актом изазвао развод (Јован Ристић, *Последња година политике кнеза Михаила*, Београд 1895, 10).

48 АС. - ПО, к. 76, бр. 297; Страњаковић, *Михаило и Јулија*, 99-101.

49 Исто. - ПО, к. 76, бр. 297.

После погибије кнеза Михаила 29. маја 1868. године.[50] на чијој се сахрани појавила и кнегина Јулија у црнини, настало је питање њених права на кнежевој имовини. Кнегиња *да би добила „свој" део повела је судски спор против књежевих сродника, и да јој је тада требало доказати да није била разведена.*[51] Тим поводом , прво је *оспоравано писмо бискупа Штросмајера,* које није било акт „ex consilio consistorii".[52]

Добро се зна да је кнегиња Јулија у пролеће 1869. намеравала, да код Бечке конзисторије обеснажи бискупа Штросмајера *писмо* о „разлучењу". и сам бискуп Штросмајер је још 4. јула 1868. јавио кнегињи да усваја њене предлоге.[53] После погибије кнеза Михаила, бискуп је 25. јуна/7. јула писао кнегињи:

„Што се тиче ваше ствари, моја кнегињо, зацело о томе немогуће је сумњати, да ви од вашег мужа ниста разведени и да онај акт, који сам вам године 65. издао, није судско решење.

Управи није оснажено суђење, никакво тајно већање и никакав суд. Сам акт се не заснива на правном пропису, што мора бити случај при свакој пресуди, *него само и једино, на вашој молби и на неподношљивом стању, које вам је причињавало намере вашег мужа.* И на крају акта стоји: да не само ја као бискуп желим да дође до поновног сједињења Божијом помоћу, него и да ово одговара жељи вашег срца. Када се врши писмени развод, онда се истовремено каже, ја желим да се што је пре могуће сјединим. Једном речју: *акта нема ни трага судског решења.* У Ђаковачкој, као свуда у дијецезама постоји законито организовани и редовно фунгирајући суд. А овај суд ни речи није сазнао о вашој ствари, а да не говоримо да је по овом водио суђење.

Ако би ово могло бити једина сметња вашим правима, онда верујем да ће једном спретном адвокату бити лако моћи да овај разлог обеснажи.

Нешто друго чуди ме. Грађански закон, који има да регулише приватноправно стање ствари, ако је већ у основи нејасно, неодређено и делимично неисправно, пошао *он не разликује ваљано између кривице и некривице.*

Али чуди ме још више: да јавно право и Устав Србије не одређује ништа што се тиче удовице. In specie ништ о суспенсији удовице, које одговара њеном положају, њеним животним условима, *при чему је тако част одговарајуће земље у питању.* Сви устави на свету имају у монархијским државама такове одредбе. Наравно, ово не би никако нанело штету вашим приватно правним захтевима. У сваком случају би *вашем положају и достојанству земље,* чија сте кнегиња била и до смрти остати, конвенирало, да у овом погледу нешто учини и то утолико више: *што млада земља зна да је ваш муж вама учинио неправду и да можда ова неправда не спада у набезначајније".*

На све ово, шта да се каже? Бискуп Штросмајер, који се ненадлежно, против свих моралних и црквених, па и државних права, умешао у брак кнеза Михаила и издао кнегињи Јулији акт, који је на крају сам попљувао, *суди о*

---

50 Још те године постављен је захтев да се кнез Михаило прогласи светитељем (Беседа) Н. Сад (20. VII 1868), а зна се да је његова рука чувана у Народном музеју у Београду као реликвија (Beogradske novine 22. VII 1916), док је писано и тражено да се дан кнежеве погибије прогласи за највећи празник у држави (Архив Југославије. -Збирка Ј. М. Јовановића - Пижона; *Дневник* 29. VI 1896). Зрна пронађена у телу кнеза Михаила чувају се у Музеју Српског лекарског друштва у Београду.

51 *Procés de la princesse Julio Obrenovitch contre les hériers de feu le prince de Serbie Michel Milos Obrenovitch, Vienne 1871.* Архив САНУ; бр. 9981.

52 АС. - ПО, к. 72, к. бр. 6. Кнегиња је покушала да поткупи Суд у Бечу (Исто. - ПО к.72, бр. 21).

53 Исто. - ПО, к. 36, 11, бр. 68.

части Србије, установљава кривицу брачну, критикује законодавство Србије, и чини предику како би она ради угледа свог, *а сам не води рачуна о свом угледу,* требала обезбедити удовици „мираз", да би могла живети пристојно у браку са својим ранијим љубавником, за кога је знао, и кнез Михаило зашто је и повео бракоразводни спор. А, ево шта је о томе кнезу, супругу кнегињину, написао у почетку горе наведеног писма, поводом кнежеве погибије: „Злочин достојан презирања, који је причинио крај животу вашег кнежевског супруга, не само да је племенити осећај потресао веома дубоко, него и све југославнске патриоте испунио тугом. *Једног од ваших најбољих и најмоћнијих пријатеља тубите у њему,* и у време бројне многе непријатеља и много лако још више лажне пријатеља и савјетника". Дакле, по бискупу Штросмајеру кривац је у браку кнез, један од „највећих и најславнијих пријатеља" кнегиње. То ти је кредо суђење бискупа Штросмајера.

Кнегиња Јулија је молила да бискуп пише и митрополиту Михаилу у Београд, да би јој издао документ, у коме би се установљавало да њен брак није био разведен. И заиста, из писма бискупа Штросмајера од 11/23. августа 1868, упућеног кнегињи, види се да је он тога дана упутио два писма митрополиту, „једно званично и друго приватно", док је 19/31. и. м. о томе више писао њој. Ево важнијих делова из тога писма:

„Моја најштованија и *најдивнија кнегињо!* У одговору на веше последње писмо јављам, и ако се добро сећам, већ сам јавио да сам писао митрополиту. Сада имам још да додам, да сам митрополиту истовремено писао *пријатељско приватно писмо,* у коме му *довољно отворено кажем своје мишљење.* Кнегињо, у интересу ваше части да на признању ваших права морате устрајати, и *да ми* ни под каквим изговором не можемо ускратити *оно што ви с најјачим правом захтевате од нас.* Ја сам му *изложио,* где с ваше стране почиње обавеза велкодушности и *да српски народ са ове стране има више да штетује,* него од супротне. Ако се добро сећам, додао сам још *да Србија утолико више мора бити заинтересована,* пошто јавно право Србије ништа не предвиђа о удовичним правима српске принцезе [...]. Званично писмо послаћу вам у аутентичном преводу када будем одговор од митрополита [...]. Ја ћу вам пошиљку најавити телеграфски на следећи начин: 'Одговор са прилогом је на путу'.

Отуда видите, *моја најдивнија* кнегињо, да сам вашој жељи у суштини учинио. Гајим наду да ће се *наша жеља испунити.* Ја, барем, не могу мислити о никаквом изговору, под којим би *нам* митрополит ускратио тражено. Иначе, морам поново изразити своје гледиште, да обавезе супротне стране морају бити да наведе доказе да сте се ви развели законски, *јер до лудила,* да би се законитост ваше брачне везе могла оповргнути, надам се нико се неће усудити.

Ваш брак је брак је по божанским и људским законима неоспоран. Такође ми изгледа неоспориво да се ви нисте развели законски. Од мене не, *пошто ви у овом погледу поседујете документ. Такође је мој првобитни документ пун супротности доказа, што више из истог се следствено може закључити да је умрли кнез на веома недопустив начин био дао повод за ваше привремено одлажење из Београда. Митрополит никад вас није развео пошто никад нисте сазнали. Његово приватно писмо је, такође, сведок тога и допустите ако би се с ове стране против вас нешто могло изнети, то би се морало*[54] *изнети аутентичан документ* из судских аката Београдске конзисторије. Што се тиче клаузуле у вашем Уговору, моје мишљење, да само овој ствари у акту за развод ништа се не може

54 Подвлачење у тексту је моје.

претпоставити. Овај Уговор је имао да регулише само вашу суспензију (subsistenz), развод предпоставља (presuponiert) легитимног судије, судски процес, аутентична документа, из који се мора појачати јуридичка основаност оног израза, који се јавља у вашем Уговору.

Ви сте могли с пуним правом игнорисати тај израз у вашем Уговору пошто сте ви, као свако, морали бити убеђени да је овај израз на овом месту без икаквог значаја. Једном речју, развод се мора правно доказати из сасвим других извора, не то што је ваш Уговор.

Према мојој *комбинацији*, ја бих вашу ствар држао за извесну, кад се не би прибојавао *подметљивости*, која у овим случајевима игра значајну улогу[...].

Имам чврсту намеру да ове јесени отпутујем у Београд, да поздравим новог кнеза и препоручим регентима католичку ствар. Јавићу вам време мојег одласка и веома молим да ме препоручите младом краљу, кога сам једном видео на повратку из Пеште и с њим разговарао".[55]

Поводом писменог посредовања бискупа Штросмајера код митрополита Михаила овај му је одговорио још пре но што је бискуп дошао у Београд. Садржај тога одговора је гласио:

„Преосвећени и поштовани господине, удова госпођа књагиња Јулија писала ми је, и тражила сведоџбу о томе, да њен брак није код нас црквеним судом раскинут. Онда јој не додак званично уверење, него у писму рекох да по тој ствари ништа није код нас рађено. После тога, поменута госпођа опет замоли, да јој званично уверење издам и ја јој учиних, као што ћете видети из писма мог. Госпођа књагиња, надам се, да ће знати и хтети у српском народу оставити своје име упоред и именом њена мужа. А како би то постигла, приликом вашег доласка у Београд имаћу чест с вама се о томе разговарати",[56] вероватно о бискупову *писму* о „разлучењу" да ли је законито.

Књегиња није била ни овим уверењем задовољна, па јетражила 1870. поново да јој митрополит даде јасније уверење, у коме би се изричито рекло да је она неразведена жена кнеза Михаила. И тада јој је митрополит удовољио и тој молби,[57] давши јој 22. априла 1870, ЕН 558 ово уверење:

„На захтевење њене светлости госпође књагиње Јулије Обреновић допуњаваном уверење наше од 17. августа 1868. год., издано јој под ЕН 1127. и објашњавамо, да је госпођа књагиња Јулија закона супруга блаженопочившег књаза српског Михаила М. Обреновића III и да наша Православна црква госпођу књагињу Јулију сматра за закону удовицу упокојеног књаза Михаила". Митрополит је ово уверење доставио Јовану Ристућу са пропратним писмом следеће садржине:

„Госпођа књагиња Јулија молила ме је да јој дам јасније уверење, да је она жена пок. књаза Михаила, па да се то потврди овде код влашког агента. Одређи јој немогу, јер смо јој пређе примили молбу, а опет казујемо истину, кад издајемо овако уверење. Молим вас, да будете добри предати књагињи ово писмено и олакшати јој труд за наредбу да га г. Јанеско потврди", тј. превод овери.[58]

На крају, са кнегињом Јулијом, пошто је добила Двор и имање Иванку, окончана је даље вођена имовинска расправа око наслеђа иза смрти кнеза Михаила, а она је затим дала изјаву:

---

55 Исто.
56 Архив ЈАЗУ. - Орман XV, 8.
57 Архив Историјског института. - Заоставштина Јована Ристића. XXXII/28.
58 Исто. - XXV/13.

„Потписана, као што сам нарочитим једним писмом, управљеним на *књаза Михаила* приликом ступања *његовог* на владу, изјавила тако и сада, побуђена истим осећањима којим сам према *Србији* и њеном младом књазу одушевљена, овим дајем драговољну изјаву, да се у име своје и својих наследника на свагда одричем сваког права, које би ми, као законитој удовици почившег *књаза Михаила Обреновића* III припадали, у смотрењу његових драгоцености, новаца, имања и добара покретних и непокретних, које се у Србији налазе, и то на корит књаза српског Милана М. Обреновића IV и државе српске, оним начином како то сада фактички постоји.

Ова моја изјава и с њом скопчање одрицања наведеног удовичког права мог односе се на све време од дана смрти мога покојног супруга *Михаила М. Обреновића* III.

Акт овај, као мој сопствени, сама сам својеручно потписала и мојим печатом утврдила, умоливши Суд вароши Београда да га надлежно одостовери. 24. априла 1870. у Београду (М. П.) Јулија, књагиња Обреновић". Ову изјаву је оверио Суд вароши Београда истог дана и завео под бр. 6.733. у свој протокол.[59]

Бискуп Штросмајер се и даље живо интересовао за судска потраживања књегиње Јулије, па је зато у псиму од 6/18. октобра 1968, у коме је ословљава као што често чини: „Моја драга и веома поштована књегињо", писао јој:

„Српска влада није на почетку, као што примећујете, повољно за вас расположена била, и довзолила је да под њеном егидом дође до поделе, која дозвољава занемарљивим ваше право и ваш положај. Влада ово чини вероватно из незнања губитком смисла и непажње, пошто би иначе *најједноставнији разум дозволио*, да се барем *удовица саслуша пре него што се тако важном и тако прејудицираном кораку да ауторитет*".

Дакле, и овде бискуп Штросмајер, критикујући Српску владу, позива „најједноставнији разум" и на потребу „саслушања" књегиње, мада то није *својим разумом*, у своје време, питање његове „драге" књегиње није спровео да га решава надлежна Конзисторија у Београду, већ је сам се упустио у *подметљивост*, како се то служи тим изразом, што се води како је то изводио и из следећег писма. Он је 29. априла/11. маја 1869. писао књегињи:

„Моја дивна књагино! понављам о оном што сам веома често рекао: *у мени поседујете све до гроба и за сву вечност интимног пријатеља* и поштоваоца, *који је истински срећан*, када се налази у положају да вам да доказ *своје љубави*, поштовања и *дивљења*. Отуда, мислим *да са мном располажете сталнко и на апсолутан начин*[...].

У параграфима брачног закона наћи ћете, да је жени у извесним *тиранским околностима законито дозвољено напустити свога мужа и станује код својих родитеља или рођака, још пре него што је реч о суђењу*. У овом положају налазили сте и ја сам настојао да вас не *одвојим од вашег мужа, зашто би се морао послужити својим судом, него* да вас привремено ослободим оног нетолерантног положаја, у који сте запали *кривцем вашех мужа*.

Акт од 1865. односи се једино на ову околнос, али никако на судски развод. *Молим адвоката, да каже: да ви рефлектујете посебно на околност, да је једно судско режење само уз садејство суда донети. Али, у вашем случају ни један суд није интервенисао*[...].

Ових дана послаћу вам бројанизе од св. оца, освећене при његовој свечаности. Молим, да их благоизволите примити као слаби доказ мојег вечитог поштовања.

59 Архив САНУ, бр. 10.567.

Моја драга кћаишњо! Молим вас да ме се стално држите и поступате као с вашим пријатељем и *најинтимнијим* поштоваоцем. *Ја ћу сав свој живот настојати, да се покажем достојан ваше пажње и љубави*".

Ни ово није било доста бискупу Штросмајеру довољно да искаже своју блискост кнегињине „љубави" и његовој бризи о њеном проблему око доказа да није разведена, што је он сам проузроковао својим поступком, који није смео један бискуп учинити. Зато, бискуп Штросмајер и даље је настојао да извуче своју „веома драгу, веома дивну" кнегињу из стања у коју је увалио. Он је 2/14. маја 1869. писао:

„*Моја веома мила, веома дивна и бескрајно поштована кћаишњо! Понављам да ме на овом свету ништа не чини тако срећним као кад се налазим у стању, да вам докажем колико много вас волим и поштујем, и колико ми је на срцу да вашим жељама у свему удовољим. Расположите са мном на апсолутан начин.*

Имате посигурно да су ваши адвокати неразборити. Колико жалим што нисам адвокат и не мигу бранит вашу ствар. Како ствари засад стоје, не могу вам друго саветовати него да се лично упутите кардиналу-надбискупу, да му *изнесете мој акт (Schrift) од 1865.* г., као и моја два последња, она тако дуга, вама достављена документа. Ви му можете још усмено изложити *да тај акт по мојем мишљењу* ништа друго не значе до: да вас ослободи од неподношљивог ондашњег стања, уклони сваки celet и обезбеди вам мирну егзистенцију вашим сродницима до даљег развоја ствари.

Реците му: да нити сте ви, нити ваш умрли муж никада саслушавани, нити је игде вођена нека врста судске природе. Сведоци никад нису саслушавани *и мој брачни суд не зна ни речицу о целој ствари.* Београдски митрополит је такође одмах сватио да так акт није развод, јер он на основу овог акта умрломе ништа не би могао јамчити.

Верујем да ово морате покушати да учините. Међутим, скрећем вам пажњу да је надбискуп хладан и одбојан карактер, да се он себе диви врстом апстрактне ерудиције, која веома често непобитним најпаметнијег човека за практичне животне циљеве. Поред овога, он је мој непријатељ и ми годинама нисмо ни у каквом односу. Никад га не посећујем, јер ја верујем да за то имам добре разлоге. Отуда, припремите се већ унапред на тешкоће и негативан одговор. У овом случају зацело ништа друго неће остати до покушај који би се на најхитнији начин учинио код св. оца, *или да се по овоме добије пресуда јуриздикције, коју би он одредио.*

Саветујем вам, да пре него што одете до Раушера, посетите апостолског нунција Фалцинетија и замолите за савет. Ако одобравате ово моје гледиште, то вам истовремено шаљем писмо Макару, да би вас истоме препоручио. Њему бисте истовремено могли показати гореспоменута документа, као и приложити ваше усмено изложење о ономе шта су вам учинили ваши адвокати. Он ће вам можда дати добар савет и у сваком случају моћи препоручити вас Раушеру".

У даљем настојању да својој „веома милој" помогне, бискуп је 8/20. маја и. г. писао јој:

„*Моја веома драга и веома дивна кћаишњо!* Јучер сам вам писао набрзину и послао примерак Брачних правила. Скренуо сам вам пажњу на параграф, који говори о конституисању бракоразводног суда, пошто је по моме гледишту ово најеклантантнији аргументат: да мој акт од 1865. г. *не може бити правна пресуда,* јер би иначе морао потећи *из овога суда, што није био случај*". Данас сам вам послао два документа. Један од мене, *којим*

посведочавам да бих се морао послужити судом да сам мислио на судско решење. Други је сведочанство ондашњег председника Брачног суда, који доказује да се у актима и у протоколима Брачног суда не налази ни траг вашег процеса. Убеђен сам да је овај аргуменат необорив. Понављам још једном: *расположите са мном на апсолутан начин.*

Важна и управо одлучујућа околност: да ви молите за дозволу да се можете причешћивати, и ја то одобравам у мом акту, очигледно доказује да овде не може бити речи о судском решењу, пошто би ова дозвола у овом случају била излишност и таутологија која се не дешава нигде и никад у брачним случајевима. Молим да хтеднете ово саопштити вашим адвокатима".

Све ово напред речено не би у потпуности допринело пуном осветљењу везе између бискупа Штросмајера и књегиње Јулије, ако се не би рекло још нешто о томе, разуме се на основу писама бискупових. Из сачуване преписке њих двоје сазнаје се за њихову ближу и интимнију везу од 1861. године.[60] Бискуп Штросмајер у првом писму, датираном 2/14. маја 1861, ословљава књегињу са „*Моја веома драга и веома вољена* књагињо!" („Meine liebe und sehr theure Fürstin"). То чини и у писмима и идуће године. Обично при крају писма завршавао је, да ће бити срећан ако би имао могућности изаћи у сусрет жељама „моје обожаване", „моје драге књегиње". У писму од 12/24. априла 1861. писао је: „Данас сам позван на најузвишенији дворски пријем. *Отуда ћу ускоро имати огромну* срећу, да вас видим и да вас обожавам [...]. Књагињо, отуда ми опростите, кад у нади да вас ускоро видим, сада се од вас на тако ужурбан начин отпоздрављам у уверењу вас да је безгранично *моје високо поштовање, обожавање и приврженост*". У писму из Рима од 9/21. фебруара 1862. јавља да је у Риму и да је у посети папи било „*речи и о вама*, моја вољена књагињо, и свети отац мислостив" да му је „наложио" да јој пренесе „његов очински благослов", па се он осећа „истински сретан да изврши овај лепи налог".

Значајно је оно што је бискуп Штросмајер писао књегињи 8/20. маја 1864, кад каже: „Милостива *најава ваше посете испунила ме је највећом радошћу и њено испуњење држаћу за најодличнију почаст.* Само жалим што је моје путовање у Рим вашој милостивој намери и идеји *најчежљивијем исчекивању* пречећи се стала на пут. Ово жалим утолико више, пошто је моја обавеза била да вама, књагињо, још давно у Београду поверим моје високо потшвање и почаст, и ту бих обавезу сигурно испунио, *да ме моје политичко убеђење и политичка делатност нису баш довели у непријатни положај према једној влади*, која по сваку цену изгледа даје предност пријатељству и оданости од оних свакако много племенитијих и поузданијих, вођењих верношћу савести и убеђењу. Знао сам да ће они нерадо гледати моју

60 Књегињиних писама има 115, датираних од 1861. до 1885, највише из 1865 (20) и 1868 (21), која се налазе у Архиву ЈАЗУ (Орман X, 8), и која нису коришћена у овом раду, док су се бискупових писама на намачком, њих 17, од године 1861. до 1875. пре другог светског рата налазила у вили Иванки код Братиславе, одакле их је преписао ристо Ковијенић, тадашјји лектор српскохрватског језика на Универзитету у Братислави, и која ми их је уступио на коришћење, а пре тога је преписе користио и Сима Ћирковић, новинар. Међу писмима које је чувала књегиња била су и Ђуре Даничића 5, који јој је био кућни учитељ српског језика од 1853. до 1856 (АС: - ПО, к. 61, бр. 148), кнеза Милоша 3, и осталих Срба по 2 или 1 (Ристо Ковијанић, *Даничићева писма кнегиње Јулије*, Зборник о Ђури Даничићу, Београд 1961, 461-467). Односи књегиње и Даничића су описани (Миодраг Поповић, *Ђура Даничић*, Београд 1959, 109-116). О преписци кнеза Михаила и бискупа Штросмајера се незна шта је са њом. Мисли се да ју је, после кнежеве погибије дочепао аустријски агент (др Франко Поточњак, *Штросмјер као политичар*, Срп. књ. гласник, 15, 1905, 350-351), док се на другом месту каже да се незна како је нестала) др Виктор Новак, *Како је и зашто нестала преписка између кнеза Михаила и бискупа Штросмајера*, Политика 7. I 1935).

појаву у Београду. Ово управо постакло ме је доприлике пре годину и по дана, да отклоним мој положај у Србији, али Света столица, *којој дугујем безусловну послушност*, није прихватила моју оставку. *И тако сам према томе данас католички бискуп у Србији, и ако је што подесно, чему да се радујем што Света столица није удовољила мојој оставци, то је зацело мисао да у овом свом положају можда могу бити од користи вама, кнегињо.*

Веома молим да будете убеђени да вам у овом погледу нудим моје незнатне помоћи(...). У недељу 21. о. м. крећем на пут. Боравићу у Риму цео месец новембар и надам се да ћу код куће бити пре Божића. *Ако можда, кнегињо, желите да се састанемо при мојем повратку или у Загребу, или Бечу, или на другом месту, спремне воље стојим вам на* услугама".[61]

Овом приликом, бискуп је дао оцену о монаху одређеном закнегињину службу, који се тада налазио у Босанској фрањевачкој семинарији у Ђакову. Он се звао Никола Шокчевић, и говорио је „словеначки и италијански". Пошто је он био млад, препоручивао је да за исповест може долазити и свештеник из фрањевачког манастира у Земуну. У колико се кнегиња са овим не би сложила, бискуп јој је нудио да пошаље *неког фрањевца из Босне*, који говори немачки и италијански, *и тамо заузима „високи чин* у Редовничкој провинцији". Зна се да је по повратку са пута писао фрањевцима у Босну да кнегињи пошаљу једног фрањевца који зна немачки и француски.

Дакле, *овде ваља нарочито наћласити; кад је у питању њезова кнегиња онда може бити послат фрањевац из Босне високог ранга, али када је у питању Србија онда није давао пристанак да би дошао фрањевац из Босне за свештеника у Београд.* Чудно, али је разумљиво с обзиром на његов однос према вољеној кнегињи, као и према Србији, *према којој се односи као Аустројугословен, и хтео да у њој спроводи уни[illegible] а она му се успротивила.*

У вези бискупа и кнегиње, поред оног што је речено на основу бискупових писама из 1868. и 1869, нису без значаја ни два последња бискупова писма из 1875, које године је кнегиња њену упутила 10 писама. У писму од 23. априла/5. маја 1875, бискуп је јавио да ће путовати у Рим, и да неће по повратку путовати преко Беча, што је жалио, али се надао да ће током те године „срести у Бечу" кнегињу, да би јој поновио колико је *бескрајно поштује, диви јој се и обожава*, док у задњем писму од 24. априла/6. маја и. г. пошто је нагласио да је добио кнегињино писмо, јављао јој је:

„Молим вас, моја веома драга кнегињо, да будете уверени, да је за мене сваки пут *празник* кад добијем једно од ваших драгих писма. Писмо, које сам управо примио, истовремено је *окрепљење* за мене у тешком раду, који обављам.

Дозволите, *моја* књагињо, да поновим, да нико на овом свету не осећа веће и присније саучешће због вашег непроцењивог губитка, као ваш пријатељ и искрени потштовалац и дивитељ, и то утолико више што сам имао срећу да се преставим вашој племенитој мајци. *Моја драга* кнегињо, надам се да ћемо се сви ми, *који смо се на овоме свету волели* и поштовали, једном поново сједињити у Богу *и ону земаљску љубав ослобођену од свих слабости, која приспоји сваком људском осећању на овом свету, наставити у вечности као чисту, незамућену и исподобну блажену*".

61 Подвлачење у тексту је моје.

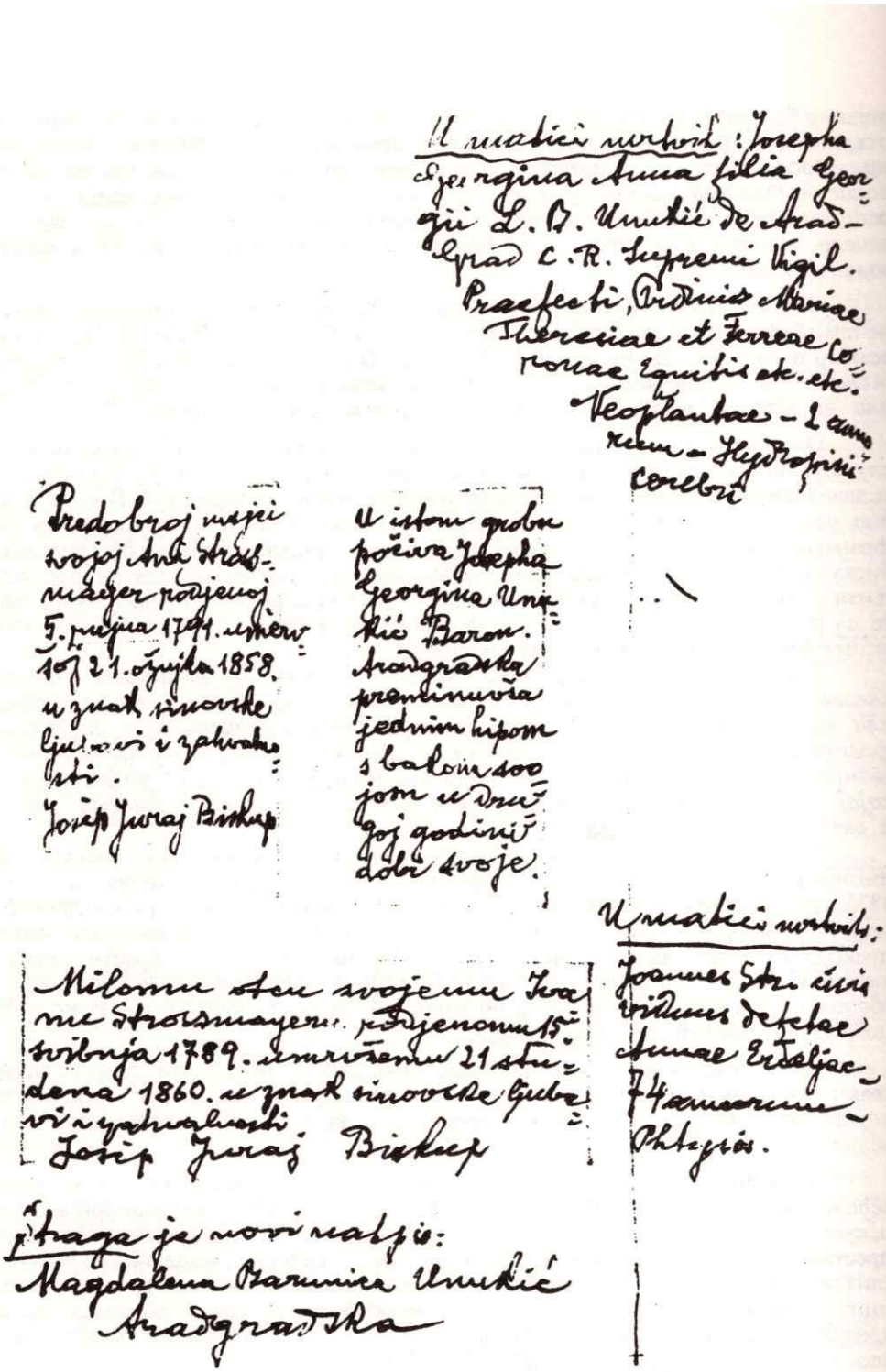

Записи на гробовима мајке и оца бискупа Штросмајера

Ово осведочење, при крају, неки приказују као доказ љубави између бискупа и књегиње.[62] Зна се, док је књегиња Јулија боравила у Београду, у томе ухватио ју је Филип Николић, у *„који је био довео ђаковачки бискуп у велики шкрипац злоупотребом књегове преписке" са нећињом.*[63]

Још за живота бискупа Штросмајера говорило се и у осјечким мађарским новинама је писало о његовом liaison-u са женама, итд. Један од угледних научних радника пре последњег рата прикупљао је, преко својих пријтеља у Хрватској, грађу и за ово питање, са задатком да нађе одговор. У тој прикупљеној грађи, између осталог говори се и о *Магдалини,* која је била „неко пуко сироче и да ју је Штросмајер дао одгојити јако фино", „да је била ванредно бистра", и била „чиста Хрватица". Пошто је „она већ довршила са својим одгојем, Штросм. ју је узео себи на бискупски двор, где је она репрезентирала његову домаћицу". Ту је „упознала генерала и бар. Унукића, који је много старији од ње". Она је бискупу „и после удаје врло много" долазила из Осијека, где јој је муж живео. Кад је овај умро „Штросм. је Магдалени поклонио у Тврђави ону велику старинску кућу, у којој је данас смештен 'Штросмајерев девојачки интернат', а некад 'Бискупско семениште', где је „често он долазио да ју обиђе. Када је она удала своју кћер Албетину за Островског", пуковника, она је „често одлазила у Загреб, а и Штросмајер с њом". За Албертину „људи су говорили да је она Штром.-ова кћерка, јер да му је нападно слична". Из једног записа са гроба бискупове мајке види се да је у њеном гробу сахрањена „Јузефа Георгина Унукић, барон. Арагродска преминувша једним хипом с баком својом у другој години доби својој", а у гробу бискупова оца сахрањена је "Магдалина бароница Унукић Арагродска".

На крају свега овога, зна се да се књегиња Јулија, која је прељубом разорила брак са кнезом Михаилом, удала за свога љубавника грофа Карла Оренберга, наджививши га, као и цара Фрању Јосипа и бискупа Штросмајера, и дочекала у дубокој старости[64] распад Аустро-Угарске и победу Србије 1918, када је успостављена Југославија.

Али, кад се све ово зна, што је напред речено, какав суд дати о бискупу Штросмајеру, томе ученом канологу, добром зналцу брачног права и свезналици Божијих и људских права, и у исто време бекрупулозном моћнику, заштићеном Ватиканом и Аустријом, злонамерном себичном мутљивцу у браку кнеза Михаила и књегиње Јулије, његовој вези са књегињом и његовом суду о „кривици" кнеза Михаила, о законодавству Србије и о томе шта је она требала учинити према књегињи Јулији како би сачувала част српске државе и српског народа; али и оној бискуповој изјави да се радује што га је свети отац и даље задржао у Србији, *јер ће моћи "бити од користи" својој драгој књегињи Јулији?*

5. Везе митрополита Михаила и бискупа Штросмајера

Сачувана преписка митрополита Михаила и бискупа Штросмајера из времена од 1867. до 1875. говори о томе како су они схватили црквено и националне проблеме тога времена. Митрополит је 12. јула 1867. писао бискупу поводом отварања Југославенске академије у Загребу:

62 Ћирковић, *Љубав бискупа и књегиње,* Политика 15. XI 1995. Подвлачење у тексту је моје.

63 Исти, *Кнез и дама,* Политика експрес 10. IX 1987. Подвлачење у тексту је моје.

64 Књегиња је живела у Бечу и 1916, када је имала 85 година Beogradske novine 28. VIII 1916.

„Обштему саучастију наше земље у радостном остварењу Академије наука у Загребу, придружујем се и своје искрено честитање томе догађају, који ће бити од важних последица за наш народ. И ово своје честитање пристоји да изјавим вама, као покровитељу и главноме оснивателју таке славенске Академије.

Ценећи вашу родољубиву заслугу и достојно старање за домовину, придружујем вашима и своје милостиве Господу Исусу Христу Спаситељу нашему, да Он благослови народ наш бољом срећом, да склони срца силног да му признаду право на обстанак што је он јуначством и поштењем заслужио, да одржи храбре борце за слободу народну здраве и живе, да помогне својом богатом милошћу умно уједињење браћу Хрвате и Србе за даљи напредак коме свестно они теже.

Академија, која се сад отвара, дај Боже, да просвећује народ наш истинитом, а не лажном просветом, да сија народу нашему, негујући у њему науку, која усрећава народе и која им даје снагу, умну и материјалну, како би се срећније потомство с благодарношћу сећала својих врлих отаца и дичних родољуба, који се ничега не страшише што им сметаше да потомству оснују бољу будућност. Бог је на страни правих, а правда ће победити и подигнути народ, који се бори за правду".

На ово писмо, бискуп Штросмајер се писмено 18/30. јула захвалио речима:

„Господине и брате у Исусу, веле цјењени и веле љубљени, хвала вам хиљаду путах на љубави којом узвишене ваше мисли и племенито чувство очитавате према народу нашем и према мени, пригодом отварања Југославенске академије. *Ово, и посјет којим браћа у Србији почаствише нашу свечаност,* [65] потврдило је за вазда у срдцима нашим ону свезу љубави и братинства, која нам је залог боље и љепше будућности.

Зна и осјећа народ наш, да му се је у будуће служити не толико оружјем тјелесним, колико душевним које се знањем и умијењем набавља, ако мисли ону цјељ постићи, да млађи, ко што је дошао у дотицај са напреднијим народних назасегне руком завјерном, и храном душевном која не кријепи, него слаби. Једини начин да се томе уђе јест, да се тада и у никаквој радњи нашој неда изводити из руках ану луч која човјечанство у светој вјери засја, показујући му пут, не само до неумрлости, него и до сваке истине и правде на овоме свијету. Ја се надам, да ће Академија и сва наша учена друштва тијем правцем поћи и заслужити вазда подпору и благослов, која по звању своме, најнежнијом својих права небу, него и према вријеменитој срећи и напредку".

Бискуп Штросмајер је, у вези свога опозиционог иступа на ватиканском сабору 1869-1870, који је једно време имао против новог догмата о папској непогрешивости,[66] дао изјаву у Times-у, а затим и деманти у енглеслком римокатоличком листу Tablet-у о нетачности унетих у његовој изјави. Уствари, у изјави је рекао *да је потребно да се римокатоличка мањина међу Јужним Словенима уједнини са православном већином,* тј. остварење уније. Међутим, деманти је дао на тражење енглеских бискупа при ватиканском сабору, али је он лично није саставио већ његов каноник Никола Ворошак, *у којој је речено да је бискуп целог живота радио да његова отаџбина привуче у римокатоличко јединство оцепљене делове све, подразумевајући ту и православне Србе.* Иза тога, због ових изјава, бискуп Штросмајер је 12. јула/2. августа 1870. писао митрополиту Михаилу:

---

65 Подвлачење у тексту је моје.

66 [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strosmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski. god. 1851-1900,*285-297; Marian Pavlinović, *Sukob biskupa J. J. Strosmayera i pape Pija IX,* Novosti (Zagreb), 2. II 1936.

„Прије неколико времена био је у Београду редовник, који вам је од моје стране поздрав донео, и у тому имао је право, али за понашање у Београду мојом поруком, није имао право. Он није од мене никакве налог примио, јер свега што у Београду бива и небива нама је правац политике садашње у Београду посве познат. Да ми ту политику *неодобравамо,* [67] само се по себи разумије.

Још ми је једно напоменути. Чујем да је изјава у енглеском листу Times-у неугодно дирнула одличнике у Београду. Изјава та није аутентична. Она је састављена по енглеских бискупих у смислу зло схваћених мојих изјава. Околности су моје у Риму такве биле, да ја нисам могао дезавујисати. Моје је мнијење, да нам је од пријеке нужде слога без које се никада из биједе и невоље ослободити не можемо, а ако разумијемо знакове времена, све нас на слогу нука, *а и она мала разликост у саставу црквеном по духу новијих догађаја све ће више и више изчезавати.* Ја то не пишем за то да преузвишеност вашу о племенитости својих намјера увјерим, недвојимбо, да сте ви о томе освједочени, *него би ми драго било кад ме ваша доброта згодном приликом пред вашими одличнщих у одбрану узела и тијем слогу међу нами поспјешила.* На крају писма, бискуп Штросмајер се пожалио на своје здравље, па је додао: „Радо би још које врјеме поживео, да видим шта ће нам из народа бити".

Из писма митрополита Михаила од 11. фебруара 1871. сазнаје се, да је њему намесник Гавриловић јавио како би Јован Ристић желио знати како мисли одговорити „бискупу Штросмајеру на његово писмо". Митрополит је то примио к знању, и послао Ристићу бискупово писмо и текст одговора истом, с молбом да текст одговора поврати, и оно што треба „другачије" учини па после писма на њега и одговор врати, како би одговор преписао, а затим га вратио „да га својим писмом" испрати.[68]

Бискуп Штросмајер је писао и Јовану Ристић, и зато му је овај 14. марта 1871. послао одговор. Према концепту одговор је гласио:

„Примио сам у своје време писмо, којим сте ме почаствовали изволели, и што вам до данас нисам одговорио, узрок је био једино у томе, што за зимљег доба нисам могао добити уредне за то прилике, премда ми је врло неповољно било, што сам толико заостати морао, а осећао сам живу потребу, да се одазовем радољубавим осећањима, којима ми се в. пр. јавити изволила.

Ни ми, пр. госп., не сматрамо Хрвате и Србе друкчије до као један народ; ако нам вероисповест и није једна, нема душе, која би у данашњем веку смела у тој неједнакости наћи основа, да раздвоји оно што је једно, да отуђи брата с братом. Мало је народа у Европи, у којих не би било разних конфесија, па нигде не видимо да је та околност сметња њиховој слози. Нека и код нас буде блажен на овај начин, па смо учинили велики корак унапред. И кад наши православци предначе у овом правцу, као што чини в. преузв. наш митрополит г. Михаило, онда сам спокојан за будућност нашег народа, јер нам је полазна тачка задобијена.

Не мање је потреба *међусобно поверење.* Ако се којој страни нашега народа догоди, да се забави око својих домаћих потреба, свесни родољуби с друге стране не треба да се предају наглости и страстним прекорима. Оваки поступци колико би били штетни толико и неправедни, јер, не треба сувише мудрости па да се увиди, да је појединi прут само у снопу јак. Верујте, да нема интереса, који би нас од заједнице југославенске раздвојио; а и ми равним правом верујемо у осећања, која нам ви изражавате у вашем писму.

Млађи нараштај, по својој бујној природи, брзо свој суд изриче; дужност је вођама народним, да га руководи и о тегобама обавештавају.

---

67 Подвлачење у тексту је моје.

68 Архив Историјског института Србије. - ЗЈР,бр. XXVI/13.

Хрватска треба да благодари господину, што таквог вођу има у вашој преузвишености; даће Бог да се такав појави у Војвођанима.

Што се нас тиче, молим вас да будете спокојан. Ми нигде нећемо допустити да се међу браћом семе раздора сеје. За извршење овог задатка на Исток чинимо што треба; кад дође дан да од својих дела рачун положимо, ми их се заиста стидети нећемо. Кака срећа, да други чланови Истока, који исти позив имају, и четвртину тога чине.

Доносилац овога писма у стању је да вашој преузв. да ближа објашњења на питања, која би му ви нашли за добро учинити; ја ћу се ограничити још само на то, да вас уверим да ћемо се ми и са мање добитка задовољити, кад знамо да на путу своме сретамо ваше одобравање".[69]

Бискуп Штросмајер је већ 16/28. марта и.г. упутио Ристићу одговор, у коме је писао:

„Немогу вам казати колико ме је обрадовало ваше велештовано писмо, које ми јучер предаде порук ваш.

Начела ваша, моја су начела. Заисто цјени неима да нас раздваја у раду нашему народному и политичкому; тим мање, велештовани пријатељу, чим смо и то у битности, по мому освиедочењу, јер си што се ваше посебне задаче тиче, која колико је узвишена, толико је тешка; ја вам смијем вазда душом и тиелом на служби скупа са приатељах уз које пристајем. Истина је, да младеж нестрпљива и да незна добро разсуђивати потешкоће већих подузећах; па се и нам старјим, који смо жестоке нарави, што сам и сам, види се кад што треба дуго чекати; али правда и разборитос захтиева да ми вами посве припустимо, да разсудите кад је вриеме подузећу, који са нашим, који сврси воде, јербо је сто пута боље дуље причекати, устрпљети се, него почети а сриетно недочекати. Ја потпуно повјерење у вама имам, а настојаћу из свих сила, да и сви моји пријатељи острпе се и потпуно повјерење у вами имају. Вас, пако, преузвишени мој господине и пријатељу, молим да ме вашег повјерења, које неизмјерно циеним, и надаље вриедним држите, кад по вашем суду одлучни час дошао, у мени имате искрена пријатеља и права брата, који ће уз вас и више намјере из свега срдца и из све душе пристати. Молим вас, да се сваколику послу на мене обратити изволите и увјерени будете да сам приправан све за обћениту ствар жртвовати.

Остале ствари ће вам приопћити порук ваш. Ја данас одлазим у Пешту, где ћу састанак имати са грофом Андрониом по његовој жељи. Наш пријатељ Данило[70] намјерава ил' Ускрсом ил' полије њега к мени доћи, а од мене до Београда поћи. Он ће вас тада потање обавијестити, у колико је мој договор са грофом Андронием успио.

Још једанпут вам најсрдачније захваљујући остајем с најодличнијим штовањем и братском љубављу. Ваш до гроба штоватељ и пријатељ".[71]

Због недостатка делова у овој преписци не може се установити главна политичка тема[72] о којој се у наведеним писмима говори, овде се даје садржај и писма од 6. јуна 1871, чији део задњи је сачуван, али потписа нема и неке речи

69 Исто, бр. IX/5.

70 Данило Медаковић (1818-1881).

71 Архив Историјског института Србије. - ЗЈР, бр. IX/5.

72 Заоставштина Јована Ристића, која је у Историјском институту Србије, била је добро сређена, пописана и приступачна, али у последње време због небриге налази се у неисправном стању и неких делова нема на месту, па се зато, приликом мог истраживања у мају 1989, није могло све искористити нужно за ови рад. То се односи и на проблем у вези договора о ослобођењу Босне и Херцеговине, када је у септембру 1870. српски посланик Филип Христић разговарао са турским великим везиром Али-пашом о бискупу Штросмајеру, када му је везир рекао: „Како је велики агитатор, несташан и лукав човек" бискуп (Гргур Јакшић, *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, Београд 1953, 16).

нису могле да се прочитају. Пошто је то нађено у заоставштини митрополита Михаила, а помиње се и бискуп Штросмајер, па питање проблема из 1868. о разводу брака кнеза Михаила и кнегиње Јулије, као и снага које су радиле на повратку Карађорђевића на власт, тај документат се наводи, разуме оно што се могло прочитати:

„Да би дао познати што сам писао 27-ог прошлог и 2-ог овог месеца, дајем ово уверење:

Још док је трајао извештај оних дана која су свршена у лето 1868, сазнало се што је у ствари, но да ли правилно на свима местима, то немогу на свој терет узети.

Бискуп Штросмајер, црквена заветина од 30-ог октобра исте године и покојни Мутије, бивши француски мисионар исто тврди.

Разна преговарања водила су се око тога и после тога, и очекивало се да ја некоима сам са услугама на среду изиђем.

Ја нисам за другога радио, да уигравам у оно што није моје.

Ал' разна мешавина, дала ми је узрока, да у једном облику изађем на среду.

То је прилично исто, само онда гди су стајали исти котеричали(?) и писари (?).

А, они који су мислили да подигну на престо једну жену, ил' раскнеза Карађорђевића ил' кога од његове родбине, далеко су стајали.

Они су се непрестано старали, како би мене упропастили, те да се опет не сазна шта они хоће.

Кад се нису могли погодити, они су се почели договарати како би други престол заузео".[73]

Познато је да је и митрополит одговорио на бискупа Штросмајера писмо, као што је то учинио и Ристић, али не тако благо. Он је добро осетио *бискупове намере на унијаћењу у Србији*, због чега су у Србији били сви незадовољни, *да није дозволио да та бискуп на језуитски начин антажује да та брани пред истакнутим људима у Србији и на слози ради, тј. на унији.* На све ово, и митрополит знао је како да му одговори, учтиво али онако како је заслужио. Ево тога одговора, упућеног 2. марта 1871:

„Нисам био рад да своме пријатељу, кога поштујем, учинити какву штету одговором, који би се поштом вама доставио, почем непријатељи траже да положај и ваш и мој поколебају лармом и виком која би многе довела у забуну.

Сада хвала г. г. намјесницима нашим, добисмо удесну прилику одговором на прећашње драго ми писмо ваше.

О политици наше Владе видим да сте сада добро извештени, те по томе нећу много говорити, а само ћу изјавити молбу да нашим заједничким радом олакшавамо тешкоће, које се појављују за остварење племенитих жеља и Владе и свију патриота *да се уједине и сва остала браћа.* Јер, поред срца које нас вуче једно другоме к братској заједници и разуму тражи да то чинимо те једино тиме избавимо се од пропасти, која нам прети од стране непријатеља наши.

Што се тиче изјаве у енглеским новинама од ваше стране, могу вам братски казати, да је ожалостила све ваше поштоватеље, не због тога што би вам ко замерио чувати своју веру и цркву, него што се наговештавају да не би трпели поред себе браћу друге вере донде док не изневере своју веру. Ми смо могли оценити тешке околности у којима сте били, али други нису могли себи протумачити ту потребу која вас је приморала да као многоцењени и на гласу

73 АС. - ПО, к. 34, бр. 18.

родољуб наредни са таквом изјавом излазите пред народ. Но, и то ће мучно упечатљење време и нова ваша родољубива дела изгладити".

Ево што је бискуп Штросмајер 16/28. маја одговорио митрополиту Михаилу, на његово писмо:

„Хвала вам лијепа на вашем писму, које не могу вам исказати колико је годило суду моме. Молим вас лијепо да увјерени будете, даће те у мени док жив будем, имати брата и пријатеља, који ће радо примати совјете ваше, радо подупирати племените намјере ваше.

Ја сам сâм осјећао, како ће изјава моја у енгleским новинама неугодно дирнути један дио народа нашега, то ме тим више пекло што у тадашњих околности није ми могуће било ствар исправити. Препустити, дакле, морам народу и повјести да ме из дијела мојих суди. Ствар, ако тако стоји: да и ми католици по томе освједочењу тежити морамо, да се наша црквена аустономија што више ојача и окријепи против неразложној централизацији која животне силе подкапа. Ко што смо, дакле, у вјери са српском браћом једно, тако ћемо, ако Бог да, данас сутра и у црквеному устројству брилижити браћи нашој.

Будимо, дакле, брате и пријатељу, нашему народу свети симбол онога јединства, које га једино од злотвора својих ослободити може.

Молим вас још једанпут, да ме правим својим братом сматрате, препревним вазда пријатељску руку вам пружити, које народу на корист служи". Жалећи се и овога пут на своје слабо здравље, завршио је писмо са речима: „Сто пута вас поздрављам и љубим, и остајем са братским штовањем и са братском љубављу до вијека, ваш брат и ваш пријатељ".

Бискуп Штросмајер, иако је покушао да нађе оправдање за изјаву у енглеској новини, и даље је наговештавао да не *одустаје у тражењу црквеног устројства „браће наше"*, тј. Срба и Хрвата. Он је ту своју намеру замотавао у братским и пријатељским изразима митрополиту, *али је она видљива јер је зрачи језуитска светлост.*

Није познато зашто је после овога престала преписка између митрополита и бискупа, или је можеа нестала, или још неоткривена. Међутим, када је требало притећи у помоћ за ослобођење Херцеговине и Босне, митрополит се обратио 20. октобра 1875. писмом бискупа Штросмајеру:

„Знам да искрено сачувствујете несрећи нашег народа, да вас боли срце што пати наша сиротиња ерцеговачка и босанска, и ви сте велику суму подарили да се ублажи и олакша тешка невоља.

А за ту сврху добри људи од Срба, и Руса, и Француза, Енглеза и Немаца и браће Хрвата образовали су Комитет, за председника овога изабрали су мене. Али сам ја још тада одговорио, да желим да будете и ви са мном равноправни председник и г. Веселитскиј је потпуно пристао на то.

Сматрајући, дакле, и вас за брата и председника овога нашег међународнога Комитета, молим вас да изволите примити бригу, да се Комитетска сврха постигне и да своме широкоме познанству по Француској, Талијанској, Германији, Аустрији, Енглеској и Америци, као и Швајцарији судејствујете, било да се скупе прилози за горе споменуту сиротињу, било да се задобије јавно европско мишљење у корист робујуће браће. Заиста је, високопреосвећени владико, грехота и срамота за хришћанску Европу, да трпи у својој средини да робује један хришћански наод, кад она неда да се купују робови ни у којој страни света".

Митрополит је, по згодној прилици, упутио бискупу два писма, 20. октобра и 23. октобра 1875, али последње није пронађено. На њих је бискуп одго-

ворио из Рима тек 13/25. децембра и. г. Тај одговор, у ком није, осим општих обећања, које нису ни споменута, ништа конкретно речено, гласио је:

„Одговарајући на штована вашега преузвишенога господства од 20. и 23. листопада, пре свега вам срдачну захвалност за пријтељство ваше поуздање, које изразисте Међународному одбору што се особе моје тиче, јер за одлику, којом сам од толико благотворнога друтшва првих европских народа уз вас почашћен.

Колико је тужно стање страдајуће наше браће, и колико је у том нечувство оних људи, који данас владају удесом хришћанских народа у Европи, грешно и срамотно је, толико је по наше срце утјешљиво мотрити како најизображенији народи брез разлике осуђују љуто сужанство нашега народа под нечовјечним јармом осмалијским, благосиљају јунаштво његово, јер муке и нужде његове сваковрсними приноси олахкоћу. Ко то опћенито суђуство, која света циљ, што мученике на смртно стратиште види, залог су ми, да ће код оне браће наше бити плодно сјеме боље им и сретније будућности.

Што је мене, будте увјерени, да ћу и одселе част мени повјерену на сваку могућу корист и утјеху биједнога онога народа намијенити, кошто сам ја обсједочени, да су и ваше намјере ка тому циљу посвећене.

Био бих драговољно поздравио совјетом својим помогао вриједнога г. Влајковића, и да ниесам, за њега у Ђакову, одсуствовао био због слабог ми здравља у овдашње блажије поднебље".[74]

6. Уставна права из 1869. о слободи јавног исповедања вере у Србији

Године 1869. донет је нови Устав у Србији, који је 1888. замењен, али је 1894. поново враћен у живор. У њему су унети најширији и прецизнији прописи о слободи вероисповести појединим вероисповестима. Ево најглавнијих тих прописа:

Чл. 31. „Владајућа је вера у Србији источно православна. А слободна је и свака друга призната вера, и стоји под заштитом закона у извршењу обреда.

Нико не може, позивајући се на прописе своје вере, ослободити се својих грађанских дужности.

Забрањују се свака радња, која би могла бити убитачна за православну веру [прозелитизам]".

Чл. 119. „Слободно јавно извршавање верозаконих обреда имају вероисповеди, које су у Србији признате, или које особитим законом буду признате".

Чл. 120. „Књаз је заштитник свију вероисповести, у држави признатих.

Духовна надлештва свију вероисповести стоје под надзором министра црквених послова, а управа унутрашњих вероисповедних послова остаје под дотичним вероисповедним канонима, за Православну цркву Архијерејском сабору, а за друге вероисповеди надлежним духовним властима".

---

74 Др Драгомир Марић, *Штросмајер и митрополит Михаило*, Хришћанско дело (Београд) 1939, 36-38; Дом и школа 1839-1939, бр. 8, стр. 14-17; Самоуправа 1939, бр. 939, стр. 3: Ст. М. Димитријевић, *Михаило архијепископ београдски и митрополит Србије* (сепарат из „Богословља" за 1933), 27-30: Радомир Поповић, *Из преписке митрополита Михаила и Штросмајера*, Богословље, 1-2, 1986, 145-152. Подвлачење у тексту је моје.

Чл. 121. „Преписка духовне власти Православне цркве са властима или саборима изван земље водиће се са одобрењем министра црквених послова. А преписка свештеника других вероисповеди са властима и саборима из земље мора се подносити на увиђај и одобрење министру црквених послова.

Никакав акт, који би дошао од духовне власти, или црквених сабора изван земље, не може духовна власт у земљи обнародовати док га не одобри министар црквених послова".

Чл. 122. „Против злоупотребе духовне власти, буди које од признатих вероисповеди, подноси се жалба министру црквених послова".

Чл. 123. „Свештена лица, у смотрењу својих грађанских одношаја и дела, и у смотрењу свог имања, подчињена су општим земаљским законима".[75]

Из ових прописа види се да су све вероисповеди подједнако правно слободне, са изузетком што је била по части и даље „владајућа" и *заштићена од прозелитизма,* јер јој је то право признато на основу историјске заслуге за опстанак српског народа, и њене залоге за очување Васкрсле Србије.

7. Захтеви бискупа Штросмајера постављени одмах по закључењу берлинског уговора 1878

Русија кримским ратом (1853-1856) против Турске желела је да ојача свој утицај на Балкану, али су је у томе спречиле велике силе, па је зато изгубила овај рат. Оне су је принудиле на потписивање у марту 1856. париског мира, којим је изгубила дотадашње покровитељство над Србијом, Влашком и Молдавијом, које је замењено колективном гаранцијом великих сила. Тиме је Аустрија успела да се православној Русији онемогући заштита над православљем и у Србији. На париском миру решено је у чл. 28:

„Књажество Србија остаће и убудуће зависна од Порте сходно царским хатовима, који утврђују и опредељивају њена права и преимућства одсад стављено под заједничко јемство уговарајућих сила". Овом тексту додато је и следеће: „У следству тога Књажество задржаваће своју независну и народну управу, као и *подпуну слободу вероисповеди,* законодавства, трговине и пловидбе".[76]

Као последица српских устанака и борбе Срба и Руса против Турске, нарочито победе Руса над Турцима, велике силе су на Берлинском конгресу 1878. поново успеле договори се против Русије и ускратили јој успехе, али су донели и одлуке значајне за Србију. Чл. 34. тога уговора признао је Србији *право на независност.* Међутим чл. 35. *ограничена јој је та суверености.* То је изреком казано:

„У Србији неће се моћи никоме разлика у вери и вероисповести противставити као узрок да буде искључен, или да је неспособан за уживање грађанских и

75 *Устав за Краљевину Србију,* Београд 1894, 9-10, 35-37.
76 *Зборник закон и уредби,* Београд 1856, X, 94; XI, 195. Подвлачење у тексту је моје.

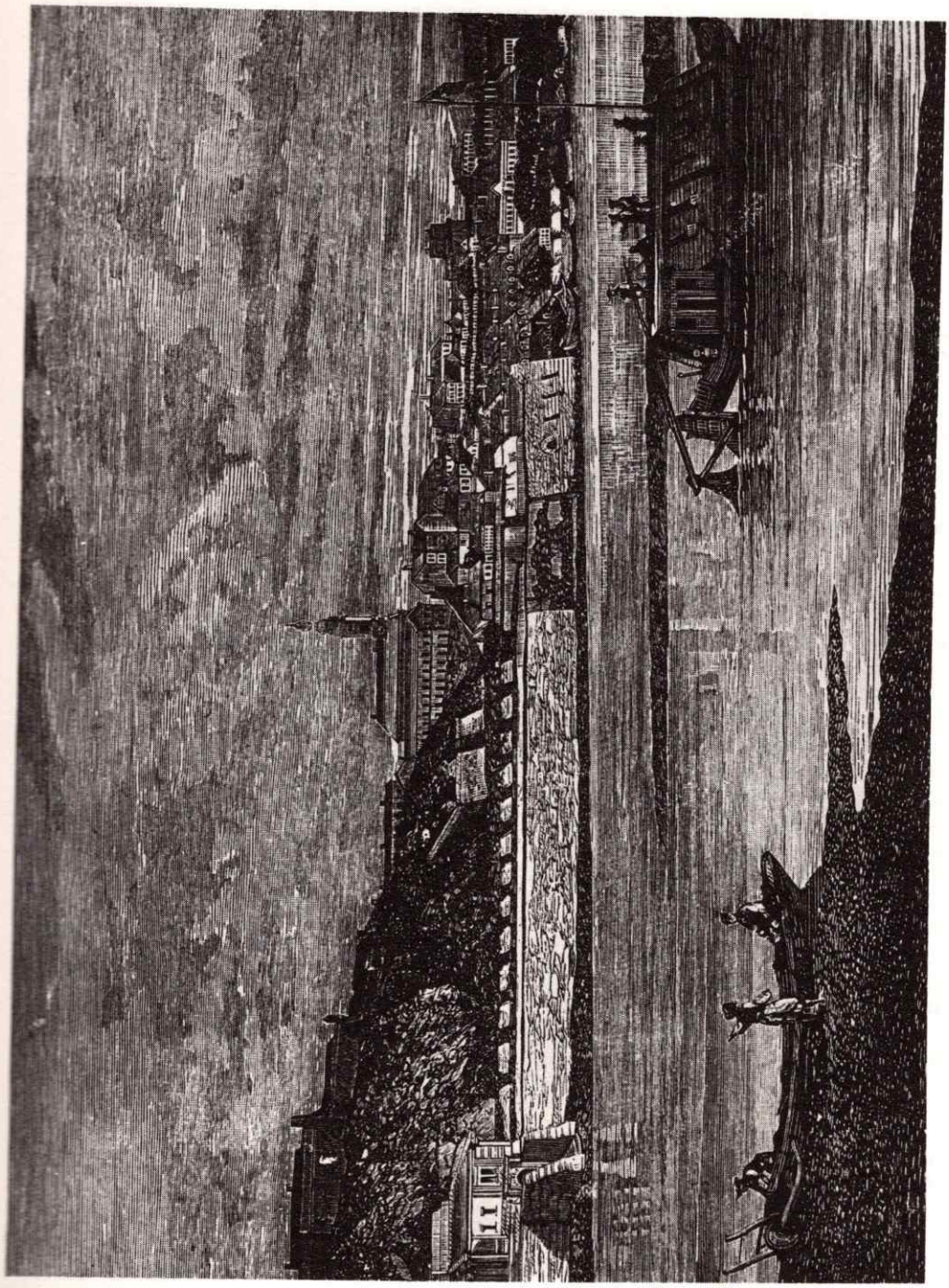

Beograd 1876.
(Газете политическо-литерарная, Художественая и ремесленая, Москва 1876, *560)*

политичких права, да не буде примљен у државне службе, звања и части или да не врши разне занате и индустрије, ма у ком месту то било".[77]

Већ те, 1878. године била је појачана римокатоличка пропаганда, што се најбоље сазнаје из писма митрополита Михаила, упућеног 24. марта и.г. у коме је писао: *„Молим вас, да прочитате ово./. Писмо Скулићево и наредите да г. Бан*[78] *телефоном јави Obzoru, да у Нишу нитти има црква нитти католика, и да језуитска пропвара не доноси користи.*

Чак и г. Матићу[79] *неки фратер из Рима пише и јадикује на нас, како смо ми гори од Турака, који су трпили управу и католике у Нишу, а ми их гонимо".*[80]

Познато је, да је бискуп Штросмајер, пошто се вратио из посете Србији,[81] 21. јуна/3. јула 1878., што значи ускоро после берлинског конгреса, послао промеморију папи Леону XIII и кардиналу државном секретару Александру Франћишкију, а допис о томе и председнику Српске владе Јовану Ристићу,[82] који је и као министар иностраних дела учествовао на берлинском конгресу, и био тек се вратио са тога конгреса. Тај допис је тзв. *предлог за закључење конкордата*, који је сведен на ових шест параграфа:

„1. Католицима је зајамчена потпуна слобода вере и обреда.

2. У мешовитим браковима неће се стављати никакве препреке слободној вољи и одлуци дотичних страна.

3. У католичким школама за хришћанску науку и васпитање (одгој) брину ће се све слободним начином католичка права. Она ће такође бити да се у осталој науци ништа не чини што би свест и ћуд католика могао на каквим начином вређати. Српска влада добила је право да утиче на наименовање апостолског викара, пароха и учитеља; то би било право звање презентације, али би имало бити резервисано право како врховној тако и провинцијалној црквеној власти свештених и учитеља, које би држава предложила, буду такви католици у чије се свестране способности потпуно поверење може ставити. Држава ће имати да даје приличну плату апостолском викару, пароху и учитељу" (Овом члану додао је бискуп Штросмајер да би „било у интересу Србије, ради њезина угледа у свету и поверења у катиличанству, да српска држава сазида у Београду угледну католичку цркву, школу и дом пароху").

4. Католици ће имати у Београду своје горбље на пристојном месту.

5. Београдски католички свештеник имаће право да походи и да крепи у вери и оне католике који живе у другим крајевима Србије.

6. Држава се обавезује да ће у случају ако број католика буде порастао свуда, где по међусобном договору државе и црквене власти, буде потребно подићи цркву, жупу (дом пароха) и школу".

Јован Ристић, када је добио овај предлог, послао га је на мишљење архимандриту Нићифору Дучићу.

---

77 *Говор г. Јована Ристића министра спољних послова држан 13. јула 1878. у тајној седници Народне скупштине о берлинском уговору*, Београд 1878, 18; Живојин М. Перић, *Берлински уговор и питање народности с погледом на Кнежевину Србију*, Архив за правне и друштвене науке (Београд), 3, 1907, 187-188.

78 Матија Бан.

79 Димитрије Матић.

80 Архив Историјског института Србије. - ЗЈР, бр. XXVI/13. Подвлачење у тексту је моје.

81 [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strosmayer biskup bosanski, đakovački i sriemski. God 1850-1900*, 767-778.

82 Rita Tolomeo, *Korespodencija Štrosmayer*-Tondini, Zagreb 1984, 11.

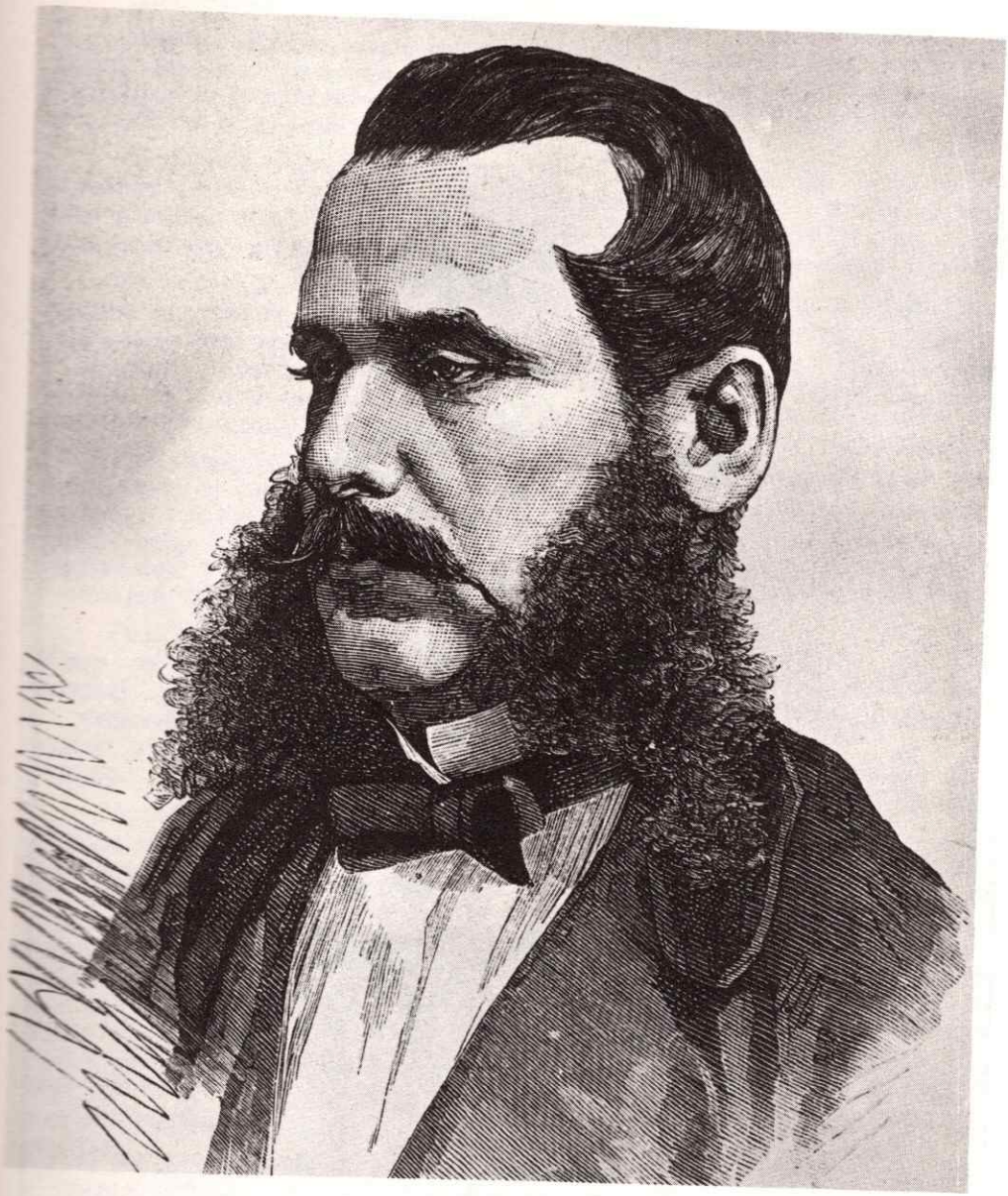

Јован Ристић
(Орао, кал. 1877, 314)

Дучићев одговор,[83] писан 15. септембра 1878, је веома важан са гледишта Православне цркве и српске државе, па се у целини овде доноси, јер је то права канонска расправа, која гласи:

83 АС. - МИД, ПО, 1904, V/13; Гргур Јакшић, *Први предлог конкордата* између Ватикана и Србије, Политика 1, 2. и 3. маја (Ускршњи број). 1932, стр. 2.

Архимадрит Нићифор Дучић
(Орао, кал. 1891, 66)

„Поштовани и драги пријатељу!

Писмо г. Штросмајера, које сте ми извољели послати на прочитање, да чујете и моје скромно мишљење о оном што се у њему предлаже, прочитао сам и управ проучио са живом пажњом. Дозволите ми, да вам у што краћим потезима излложим моје скромно мишљење.

Садржина писма, или тачније приједлог г. Штросмајера за уређење католичке цркве и школе у Кнежевини Србији, ради чега би се имала склопити и једна конвенција са Римском куријом, далеко засеже и дубоко засијеца не само у садашње, него и у далеке државне и црквене интересе Кнежевине Србије.

Зато овај предлог, који садржи у себи колико тешко, толико и осјетљиво питање, ваља свестрано, хладнокрвно и дубоко проучити; ваља прозрети његову тенденцију и интересе Католичке цркве, које мисли постићи с том конвенцијом у Србији, те, да се не би при склапању њезину увукла каква погрјешка, која би се на први поглед чинила мала и незнатна, али би могла бити од недогледних, штетних пошљедица за будућност српске државе и Српске православне цркве.

При склапању те конвенције ваља имати *на уму нашу народну историју, која је забиљежила на више своих страница грозних фанати и призора римске Пропаганде!* Утицање римских папа у српском краљевском двору (и гдје гдје и у народу) и онда, кад је српска држава била најснажнија и најславнија, колико је сметало државном развитку и напретку, толико је исто подкопавало основи наше вјере и цркве!

Рим је увијек био грозна чума за наш народ, државу и цркву! Извор честим немирима у Немањићској држави и раздорима у Српској цркви ваља тражити већином и поглавито у Риму! Интриге и пошљедице интереса римске Пропаганде у српској држави и народу и прије и за и послије Немањићског доба, на жалост јошт су у животу: видне, снажне и погибне у неким нашим крајевима!

Истина, Србија је до сада била изван доминација римског кужног утицаја и пропаганде зато што је срећом у њој насеље искључиво српско православље. Али, како се околности мијењају, разне потребе икршавају, те ни Србија не може затворити своја врата другим народностима и црквама, то ће се тешкоће и тога реда неизбежно појавити и у њезиним њедрима, које би могле задавати доста бриге сваком српском владаоцу, државнику, просвештенику и патриоту, и бити од замашних пошљедица за државу и цркву, ако се не узобраћа на то особита пажња државних и црквених власти. Ту се тек отвара нашим просвештеницима широко поље живе хришћанске, црквене, моралне, религиозне и умне радње. Нећу даље, да вас морим оваквим академичним говором, него пријећи на претрес приједлога г. Штросмајерова веома умног и ријетког хрватског патриота и католичког високонаучног бискупа.

Србија промјеном свога политичког положаја, поставши независна, природно је и логично и на начелима међународног права основи, да промијени и могуће своје односе према свом независном политичком положају. У тај опсег улази и питање о уређењу катиличке цркве у Србији, које се већ појављује на дневном реду.

Поданици, или грађани независне Србије друге народности и цркве, ваља да имају и своју црквену вишу власт у Србији, и под српским законима. Иначе, да те црквене иностране општине буду у реду осталог српског грађанства; *и да зависе у црквеном погледу од више духовне католичке, или које*

друге црквене власти изван Србије; што би била аномалија, а да не речем: Државице у држави.

Основа за уређење католичке цркве у Србији и за односе међу српском државом и Римском куријом предложио је Штросмајер у писму, које овдје претресам. Тај његов приједлог по мојему скромном мишљењу ваљало би подврћи модификацији, почем има у њему гдје што се никако не слаже: ни са законима државним, ни са интересима наше државне цркве. Па се све то, наравно, не може примити ни крунину санкцију добити.

Прва тачка у Штросмајерову писму, која би ушла у конвенцију, гласи: 'Католиком је зајамчена потпуна слобода у вјери и у обреду'. Ова се тачка, по мојему најмеродавном мишљењу, може применити без икакве измјене; јер су и до сада католици и други иновјерци уживали потпуну слободу своје вјере и обреда у Србији, што им је и нашим законима земљаским Уставом ујамчено. Само би ову и све остале тачке ваљало другчије и боље стилизовати.

Друга тачка гласи: 'У мјешовитих женидба слободној вољи и одлуци дотичних страна никакве запреке ни с једне стране стављати се неће'. Шта се разумје под 'мјешовитим женидба'? Ту се разумије то, кад католик хоће да узме за жену православну Српкињу, или које друге православне народности, а тако и Србин католкињу. У приједлогу се тражи, да држава не утиче на таке, 'мјешовите бракове'. А под ријечју 'ни сједне стране' може се разумјети, да ни црква на то не утиче формално и легално, остављајући то објема црквама моралном и религиозном утицају и слободној вољи и одлуци заручника и заручница. Колико је ова тачка супротна канонима наше цркве, а чини ми се и српском грађанском закону, *толико је и са гледишта католичке цркве и њезиним канонима противна*, и то што се овдје назире транзакција, и иначе је рационално и правично, могло би се пристати, да у том важе слободна воља одлика заручника и заручнице, у колико се њих тиче. На коју ће страну нагнути и одлучити, тј. у којој цркви да остану, зависиће поглавито од способности и умјешности црквених представника.

Али, како је, по несрећи, наше свештенство још далеко заостало, неразвијено и неизображено само свјестно, него на жалост ни духовно-богословски, ту има јаки основа зебњи, да ће успјех бивати у таквим случајевима *на страни католичкој, научној, вјештој и језуитској свештенства.*

Оно, што мало прије рекох, да се отвара нашим првосвештеницима широко поље духовне радње, имао сам на уму ову тачку. Ако наше више и ниже свештенство оба реда остане и даље на ниском ступњу науке и образованости, ако буде задахнуто духом материјалистиним и летаргичним, ако се Богословија биоградска, као једини до сада у Србији расадник свештенства за Српску цркву, која је сад независна, не преустрои и не попуни капацитетима у богословским и другим наукама, и, ако се у њу не унесе више озбиљног рада, морала, и уопште научне спреме, то ће, јамачно, католичко изображено свештенство, којему ће се отворити врата у Србији доста брига задавати, а може бити, штете моралне наносити нашој Цркви и вјери.

Трећа тачка гласи: 'У школа католичких за хришћански наук и одгој бринути се има слободним посве начином цркве католичке. На исту спада бдити такођер, да се и у осталому науку ништа не чини, што би свјест и ћуд католика, ма каквим начином вријеђати могло'. Ова тачка очигледно дубоко задире. По њој би се хтјела створити привилегисана црква католичка општина у Србији, мимо грађанске једнакости и равноправности у Уставом ујамчене

слободе за све вјере без разлике народности, које су признате у Јевропи. Зато се и не може примити ни санкционисати у оваком њезину смислу и облику.

Допуштити оно, што се тражи овом тачком,значило би: везати себи, а Католичкој цркви и католицима одријешити руке у погледу науке и васпитања. Каквих, и колико пошљедица могла би Србија имати од тога, лако је појмити и предвиђети. Пошто се првим чланком јамчи потпуна слобода вјере и обреда, могла би се допустити конфесијална школа, коју би општина, којој припада, дужна била издржавати, и опет под надзором српског Министарства просвете, и у којој би српски језик био облигаторан.

Код ове школе каже г. Штросмајер, да би у таквом случају српска држава задобила право (!): 'Да уплив врши на именовање: а) викара апостолског, б) пароха, и в) учитеља'. Дакле вели: 'Српска би држава добила право тако зване презентације, али имало би бити резервисано право, како врховној тако и провинцијалној области, свећеник и учитељ презентирани државним области буду таки католици, у којих се све стране способности потпуно повјерење ставити може'. Додавши, да би требало, да српска држава дава приличну плату: викару апостолском, пароху, учитељу.

У овој тачци, што се једном руком даје, то се другом одузима! Какво би то право било, које би вршила српска држава при наименовању: викара апостолског, пароха и учитеља католичког, кад би остало папи на вољи, да их призна, или не призна?!

По мојему мишљењу право презентације' није никакав уступак од стране Римске цркве, јер се само по себи разумије, да у независној држави ваља да буду: викар апостолски, парох и учитељ српски поданици, па и они, који би са стране изван Србије дошли на та звања и мјеста.

Што се тиче плата, по мојему мишљењу, требало би само викару апостолском одредити плату из државне касе. А пароху разписати парохију и одредити таксу за обреде, *као што је и код српског свештенства.* У недовољног броја кућа католичких, могло би се и пароху одредити привремени додатак, док не би нарастао број кућа, од којих би приход износио одређену годишњу суму. Парох би могао бити, ако не би имао много посла у парохији, и учитељ вјере католичкој дјеци и зато би могао добијати одређену награду из државне касе.

Даље вели г. Штросмајер, да би било у интересу Србије ради њезина угледа у свијету и повјерења у католиштву(!), да српска држава сазида у Биограду угледну католичку цркву, школу и дом за пароха. По мојему мишљењу то би била права раскошност и онда кад би Србија била у много бољем економском и финансијском стању. *Осим тога, тијем би Србија потпомагала својим новцима и у својој кући католицизам и римску Пропаганду!*

Нигдје у свијету ни једна држава не зида богомоље другим народностима и вјерама, ни као грађанима. Него им држава допушта и највише, што чини, да им плац безплатно, па они сами о својему трошку зидају цркву, итд.

Зидати католичке цркве, школе и домове парохијске за новце државне и давати плате из државне касе паросима и учитељима туђе народности и вјере, колико би то било, *као што вели умни католички владика и фини адвокат Римске курије т. Штросмајер 'великодушно' у католичком свијету угледно и похвално,* толико би било, ја велим, неправично према *отечественим црквама и свјештенству,* школама и учитељима, и у многим другим погледима, као што сам мало прије напоменуо, веома штетно.

Тражити од српске државе и оно што се практикује ни у једној јевропској држави, и што је још на нашу очигледну штету, то је са свијем претјерано!

Четврта тачка: 'Да би католици у Биограду имали своје гробље на пристојном мјесту'. Ова се тачка може примити у целини.

Пета тачка: 'Да би свећенику биоградском посве просто бити морало, да похађа и у светој вјери кријепи и оне католике који у Србији распршено живе'. И ова се тачка може примити.

И шеста тачка: 'Морала би се држава обвезати, да ће, ако се број католика умножи, свагдје, гдје то међусобним договором државне и црквене области нужно буде цркву, жупу и школу подићи'. И ова тачка је *у многоме претјерана,* нити се може примити у оваквом смислу и облику из разлога, која сам навео код тачке треће.

На крају приједлога пита г. Штросмајер: 'Или би српска влада жељела имати викара апостолског у Биограду, као српског поданика, или би оставила и даље ту власт апостолском викару босанском, коју врши г. Штросмајер.' Моје је скромно мишљење, да је у интересу Србије и њезина достојанства, да викар апостолски сједи у Биограду, и да је поданик српски, који би се у случају каквих злоупотреба, могао узети на одговорност.

Поред потпуне слободе вјерске и обредне, која се даје католицима у Србији првим чланом, дужност ће бити: викара и пароха поред осталих грађанских дужности, да у цркви својој спомињу у церемонијама на одређеним мјестима њихова височанства књаза, књагињу и престолонасљедника српског.

На свршетку писма моли вас г. Штросмајер, да га не оставите у неизвестности о овој конвенцији по овом његовом пројекту, ма за сада и не могли приступити дефинитивном и формалном склопу, како би могао јавити у Рим, да не би 'Света столица изгубила' добро и похвално мишљење, које јој је свагда, како вели, 'изјављивао о српском кнезу и влади'.

Ако је то своје мишљење изјављивао 'Светој римској столици', у смислу истините вјерске толеранције, грађанске једнакости, равноправности и слободе свијех грађана и вјера у Кнежевини Србији, то би било врло лијепо. Али, ако је у другом смислу, који би био угодан, 'Светој римској столици', и интересима римске католичке Пропаганде, која би хтјела читав свијет покатоличити, у таком случају, неће нам бити жао ако изгуби то 'добро и повољно мишљење'. *И нека Бог и Свети српски Сава сачува Србију, њезина узвишеног владаоца и Српску владу од таког 'доброг похвалног мишљења у Риму'!*[84]

После овог, *премда је изразио уверење да би за католике нешто требало учинити, Ристић је бискупу Штросмајеру у одговору 28. октобра и. г. наласио „да су католици који бораве у Србији највећим дијелом странци. Стога ће се, Српска влада врло тешко одлучити да у том правцу нешто подузме, тим више што Устав Кнежевине Србије јамчи слободу савјести свим грађанима, а слободу обављања вјерских обреда* свим вјероисповијестима".[85]

---

84 АС. МИД, ПО, 1904, V/13; Архив Историјског института Србије. - ЗЈР, III/9, инв. бр. 3/1370; Гргур Јакшић, *Први предлог конкордата између Ватикана и Србије,* Политика 1,2. и 3. маја 1932. О језуитима види књигу: Ignacio de Loyola, *Načelo jezuita.* Sveti Ignacije u i Družtvo Isusovaca, Beograd 197. Подвлачење у тексту је моје.

85 Tolomeo, *Korespodencija Strosmayer-Tondini,* 11.

8. Захтев бискупа Штросмајера о обнављању у Београду бискупије и фрањевачких манастира из времена аустријске окупације 1718-1739

Бискуп Штросмајер је 3/15. октобра 1880. обавестио кардинала Нина у Риму, да је увео прослављање словенских апостола Ћирила и Методија „opus sanctae uniones inter Slavos acceleretur et quo ocius consummaretur",[86] *и тиме установио темељ даљем раду на привођење православних Словена под папску власт-увођење уније код православних Словена, тј. такозвано сједињење цркава. На тај начин је отворио јасно своје карте у шри и са Србима, под видом великоі Југословена.*

На овога је подстрекавао и помагао Франа Рачки, који му је из Загреба 1/13. априла 1881. писао: „*Ја, дакле, мислим, да нам ваља озбиљан корак учинити у извођењу основа Св. Ћирила и Метода ɨледе приближавања Славенства у вјери и цркви. А тај корак био би, када би ви међу католичким Јужними Славени иницијативу поɨримили. У тој ствари разговарајте и са Штулцом,*[87] *ако и кад к вама дође, а могли би се поразговарати и с којим интелигентним свећеником своје бискупије* [. . .].

Мени се чини, да послије одступања Ристића јавни послови у Србији иду горе. Мијатовић, Новаковић, итд., паметни су људи, али не имају ни вјештине ни чврстине Ристићеве".[88]

Разуме се, бискуп Штросмајер и сам је радио на унији код Словена, на првом месту на Балкану, а још као увод у ту акцију код Срба, па је наставио да својим поступцима дави Србију, јер му је била на дохват руке, па је о решавању римокатолика у тој земљи отпочео преписку и са Стојаном Новаковићем, министром просвете и црквених послова, у нади да ће он бити попустљивији од Јована Ристића. Преписку са Новаковићем објавио је и сам овај наш научни радник. Прво писмо је од 7/19. маја 1881, и оно је по садржини најзначајније. Ево шта је бискуп писао:

„Преузвишени господине, повратив се кући, нашао сам толико посла, да једва одахнути могу, зато ћу само укратко означити ствари, које би се имале *кратким уговором са Светом римском столицом* утврдити, у сврху: да црква католичка, по жељи вис. Српске владе, уредним начином обавља звање своје у Србији.

То се је звање обављало до сад тако званом 'мисијом', то јест свећеником, кога је по вољи слао у Биоград бискуп страни, ког је у ту сврху определио и својим апостолским указом означио свети отац папа. Тај сам апостолски викар био од дуље времена ја, а послујући свештеник у Биограду био је мој свећеник. У интересу је Србије, њезине будућности, да се то стање промијени. Србија је негда, *у бољих времених, имала своју католичку диоцезу, која је у повијести* црквеној још и дан данас свој наслов носи, а то је: Diocesis Belgradensis et Semendriensis canonica unita. *Тај се наслов и дан данас у Аустрији дијели*

86 Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strosmayer*, Zagreb 1929, II, 328-330.

87 Вацлав Штулц, Чешки писац и свештеник у Прагу, који је писао о Св. Ћирилу и Св. Методију, и који је организовао Чехе на ходочашће у Рим, и после Ускрса 1881. био код Штросмајера (Šišić, *Korespodencija Rački-Strosmayer, 371, 373.)*

88 Šašić, *Korespondencija Rački-Strosmayer*, 366-377.

заслужним црквењаком. Данас, на прилику, тај наслов носи посвећени загребачки бискуп Павлешић. Што Аустрија тај нослов дијели, бити ће вальда од тале, што је Аустрија привремено барем Биоірад посједала, у свијих руку имала. У интересу је Србије, да од С. римске столице затроси, да се тај стари наслов у истинитости претвори, и да се Србији убудуће опредјели свећеник католички са значајем бискупским, који би у Биоіраду свој стан имао, и наслов носио: 'Episkopus Belgradensis et Semendriensis'. *Дашто да би тај бискуп дотле, док се може бити времена промијенила не би, био* vikarius apostolicus, *то јест бискуп, који не подпада под ниједноіа метрополиту, него који непосредно подпада под С. римску столицу.* Ако се ово начело поприми, онда слиједи да би тај бискуп могао имати око себе барем још два свећеника, један био би тако звани 'curatus' или жупник, који би жупске после обављао и у Биограду и у цијелој Србији; други би био 'skeretarius' или тајник, који би бискупу у обављању своје писарње на руци био. Само се, међутим, по себи разумије, да би висока Влада српска имала се с временом побринути, да се, у споразумљењу са бискупом, жупе католичке свагђе подижу и дотирају гдје то од потребе буде.

Док је стање Србије данашње, дотле се звани 'хијерахички ред' друкчије удесити неда. Овамо спада такође кат. школа нижега бар разреда, са 3 ил' 4 класе у Биограду, спојена, да тако рекнем, са епископатом. Наравно је јако, да би се у тој школи предавати имао српски језик тако, да дјеца католичка других порије-кла без икаке тешкоће пријећи могу у више школе, и да се повијест, итд., у такој школи тако предавати мора, како истина захтијева, и како то интерес и будућност Србије ишће. Само се од стране цркве тражи и захтијева, да школа буде католичка, и да се у њој потпуна и чиста вјера католичка учи. Ово је, мислим, и до сад било, пак ће, ако Бог да, тако увијек остати. *Ово пако све, што рекох, захтијева да се за католике у Биоіраду сазида посебна црква, у њој с једне стране стан бискупски, а друіе школа и стан за учитеља.* Дашто, да ово све стоји трошка, али што ћемо, кад се без трошка ниједна виша сврха на овоме свијету постићи не да! Бог је тако хтио, који је душевни живот, пун славе и неумрлости, спојио са тијелом, ког сваки дан хранити и уздржавати морамо.

О материјалној страни ове ствари судити је и одлучити је високе Српске владе, која најбоље знати може, што се за сад учинити, а што се боље, сретнијој будућности придржати има. Мени је само слиједеће опазити: Биоград је неизмјерно лијепо, важно мјесто. Чим се Србија буде материјално и морално више развијала, тијем ће све више и више Биоград свемирко (мондиално) лице добивати. У Биограду ће радо залазити сав страни свијет. Бити ће у њему, ако Бог да, и гости страних династичких обитељи. Међу њима и високих католика. У интересу је Србије и њезине будућности, да страни свијет нађе у Биограду накар и омању али ипак лијепу цркву, и приличан бискупски стан и школу. Те зграде у свијету на видику битићеју споменици мудрости и великодушности њ. височајности узвишенога кнеза и Владе српске. Мени се чини, да се бискупу у Биограду не би могло мање опредијелити од 5 одприлике тисућа годишњих фор., ако се мисли да части својој пристојно живи, и да би црква католичка барем имала 1.000 људи схватити. Остало би се могло по аналогији источне цркве, жупника, учитеља, отд., уредити.

Кад ово пишем, паде ми на памет, да сам њеіди читао, да је Католичка црква у старијих времених имала у Биоіраду својих завода. И зашто читам у врло писаном Чевановићевом 'Synoptico-memo-

rialis cathalogus observantis minorum provinciae S. Joanis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae pag. 94 lit. c.' ово: 'Die 17 Septembris 1739 quo nobis turcica suum virus non tantum in Christocolas sed ipsos provinciae hujus religiozos, sacra curantes effuderat egressos Belgrado fideles, Patres quoque observantes Petrusal Ersek et Venceslaus Reichovi, *conventu a Turcis occupatio* Semlinum subsecuti sunt, praeferentes *Crucificum, qui hodiedum in. residentia sernitur'*.

Одавле слиједи да су католици у Биограду још почетком 18. столећа имали самостан фратарски и цркву.[89] Без двојбе, да ће се у Биограду добро знати, где је тај самостан, гди је та црква, коју су Турци по свој прилици у мошеју претворили. Висококa Српска влада можебит би много приштедила, кад би тај самостан и ту стару цркву у горњу сврху опредијелила. Дашто, да би се у том случају ствар исправити, приредити и у укуснију форму претворити имала. На ову ствар још спада и скрб високе Српске владе, да се у споразумљају са бискупом младеж католичка негђе одгоји за свећеничко звање, и то дотле, док околности Србије не би захтијевале, да се посебно сјемениште за католичку младеж српску у Биограду подигне.

Што се, пако, тиче означења особе свећеника, која би у Биограду бискупом и викаром апостолским била, ту би дашто означила сваки пут С. римска столица, али се уједно ни њ. височајности, славному кнезу, и вис. Влади не може право одрећи, да у то означење упливају будући дотација наравним начином пружа неко право ономе који дотира бенефицију. То право, по моме мњењу, било би: jus prekum, ко што каноничко право вели, то јест њ. височајност кнез, ако би знао за свећеника вриједна, учена и у свакому обзиру достојна, замолио би С. римску столицу, да му га дâ за бискупа и викара у Биограду. Света римска столица кад би се увјерила, да је тако означени свећеник заисто са сваке стране, особито, пако, са чистоће у св. вјери и вјерности у апостолскому звању вриједан и достаојан, Света, велим, римска столица радо би се у сличном случају одазвала молби и жељи славнога кнеза. Друго би се њ. височајност кнез имао придржати право, што га канонички зову jus remonstrationis, то јест Света римска столица означила би *предбјежно особу*, коју би кано бискупа и свога викара у Биограду послати хтјела. Ако би славни кнез са личном особом био задовољан, онда би то својим путем Св. римској столици обзнанио, ако, пако, из народних ил' политичких обзира не би био задовољан, онда би и то јавио С. римској столици са разлози, који га на то нукају. Ово је, по мому мњењу, у интересу и једне и друге стране. Само се, пако, по себи разумије да разум и мудрост захтјева, да се ствар толи важна преозбиљна optima fide, светом намјером обавља, то јест његова височајност увијек на право мјесто ставља у особи означеној чистоћу вјере католичке, ревност у звању своме; а С. отац папа чист, непорочан народни и политички значај. Овим се само начином доспијева до мирна, сложна и за обе стране плодовита рада.

---

89 Подигнут је за време када су Аустријанци били окупирали Београд, и то на терену са кога су протерали Србе и све њихово порушили, а Немце населили, о чему је било речи у Уводу овога рада. Међутим, бискуп Штросмајер се позива на Чеваповићево (Словенца, фањевца 1786-1830) дело, стр. 94, а писци монографије о бискупу, М. Цепелић - М. Павић, то не сматрају да су римокатоличке богомоље у Београду на оном месту одакле су Срби протерани и њихове погомоље порушене, а Немци насељени, већ кажу: „Србија је већ негда у бољим временима(!) имала своју католичку дијецезу, која још и дан данас у црквеној повиести носи свој наслов као бискуп биоградско-смедеревачки, па зашто то не би било могуће и сада?, али не наводе када је то Србија имала такву бискупи у бољим временима [Cepelić i Pavić], *Josip Juraj Strosmayer bosansko-đakovački i sriemski. God. 1851-1900,* 768).) Како са овим помирити бискупа Штросмајера тзв. Југословдноство у жељи за „сједињење" црква, нарочито код Словена?

Овому свему начелу би имало: признање подпуне слободе свете вјере и богоштовања католичког. Ово Србији није тешко, јер је Србија ко што ја из властитога искуства, то начело увијек и до сад у пракси слиједила. У овому обзиру, неку, привидну барем, потешкоћу чине *мјешовити бракови.* Ову потешкоћу, међутим, лахко је свладати на темељу подпуне и безувјетне слободе свијести дотичних странака. То ће рећи: државна моћ не би имала ни путем легислативним ни путем административним силити странке ил' на ово ил' на оно. Двије су у Србији цркве, Источна и Западна, то јест двије су велике и моралне моћи које по звању своме упливају на свијест и одлуку својих следбеника. Држава вели: што странке под тим слободним моралним упливом одлуче: Бог им и душа им. Одлуче л' да иду у Источну цркву на вјенчање, да сву своју дјецу одхрањују у источноме обреду, добро; одличе л' да иду у Западну цркву и да католички одхрањују своју дјецу, добро и то, ја никога не силим. Нејма другога, по мому мњењу, пута, којим би се то питање, које је толике размирице у Европи породило, мирно и на корист и државе и цркве ријешило. Овим сам одприлике све исцрпио што се мени тиче барем у овој ствари битним види. *Мислим да није нужно, да разлоге развијам, који силно војују за то, да Србија чим прије слични кратки уговор са Светом римском столицом склопи.* Ти разлози вами, преузвишени мој господине, исто тако усвијест и у устих леже, ко и мени. Мени је само опазити, да је садашњи св. отац папа Лав 13, нам Славјаном, особито пако Јужним Славјаном, од срдца одан. Он ће се из свега срдца радовати ако узмогне њ. величајности, славному кнезу и јуначкому српскому народу љубав коју и услугу учинити. *Имамо у свијету, жалибоже, и премногo непријатеља, добро је, да се највиша на овому свијету морална сила за нас заузима, и да наше тежње и намјере одобрава.*

На посљетку само још једно, *али под особитом тајном.* Ја сам једно вријеме био посрединком између црногорскога кнеза, који је желио у Антивару имати свога католичког бискупа, и између Свете римске столице. Кад је цијела ствар скоро до конца доспијела, онда је бечки нунциус, садашњи кард. државни тајник Јакобини, слиједећи дипломатички спис на славнога црногорскога кнеза управио. Ја вам га шаљем, да видите, што се у њему пише. Ја мислим да се љепше, умјереније писати не да, и кнез црногорски сано мени има захвалити, да је тому тако, *а ипак није пошла за руком, јер је, ко што за цијело знам, црногорски кнез мој лист, којим сам пропратио онај спис, приопћио Јонину,* који га је читао на наочаре врло шарене, и видио у њему што никад здраво око виђети не може. Мени ће врло драго бити, ако си Србија у тому славу првенства прискрби. Ствар је по мому освједочењу посве јасна, а закон сваки остаје мртво слово; до људи је, пако, који закон извиђају, да буду разборити, умјерени и мудри. Три ријечи под упливом и управом таких људи више вриједе, него Бог зна колико пунктација под упливом и управом људи страствених, сумњичавих, који свуда погибели наслућују. *Молим вас још једанпут, да све ово, што пишем, особито, пако, о овому спису, кога молим, да ми натраг пошаљете, остаје на увијек тајна.* Ја остајем овдје до 10. од прилике јунија. Од 20. истога мјесеца сам у Риму (Ripetta 108). Остајем у Риму од 10. јулија, Молим обавијестите ме, да ли се слажете са мојими начели, и да ли би жељели да се још што год и што надода? Ако се са мном у битности слажете, онда вам два пута преостају ствар у дипломатичну форму сложити, ил' путем бечке нунцијатуре ил' непосредно путем Ватикана. Ја вам остајем свагда и у сваком случају на служби. Ако би вас смио замолити да мој предубоки наклон поручити

њ. височајности, славному кнезу. У осталом са особитим штовањем остајем преузвишености вашој вазда на служби".[90]

Кад је Новаковић добио ово на језуитски начин написано писмо, добро и опширно срочено, предао га је кнезу Милану, а овај је на њему дописао: „Непремено је нужно, сад кад Аустрија напушта капитулације у Србији, да се уреде одношаји између Рима и Србије тако, како не би *аустријски владика* имао у Србији духовну власт над католицима. Ова ствар се неће допасти шовинистима, али је она природа последица независности, и ваља радити на њеном остварењу. Предлози Штросмајерови такве су природе да се могу у начелу примити. Једино што би могло бити предмет јачих примедаба од наше стране, то је захтев да и школа буде под влашћу католичког владике или викара".

У то време био је министар иностраних дела Чеда Мијатовић од 19. октобра 1880. до 10. октобра 1881. Њега је српски посланик у Бечу, Филип Христић, 18. јуна 1881. обавестио писмом следеће: „Био је јутрос код мене папин нунције, рекавши ми колико је задовољан и срећан што је учинио овде познанство с нашим кнезом. Молио ме је, да потражим за њега аусдијенцију код његовог величанства кад у Беч дође, и да би га известио у које би дан, и у које време могао своје подворење њему учинити. Нунције рече да мисли, да из оно мало речи, што је с књазом изменио може закључити, да је Влада наша у намери, да у договору са Св. столицом регулише положај католика у Србији. Додао је са своје стране да ћемо ми код њих најбоље расположење за то наћи. Ја сам у неколико ово мишљење нунције подржао, јер је и мени његово величанство о тој намери Владиној говорио".

И заиста, кнез је примио нунција, па је после тога 28. јуна и.г., у свом писму такође Мијатовићу, писао о разговору са нунцијем:

„Валутели био је код мене, и ја сам указао: *да као независна држава полазимо на то, да владика католички у Србији не буде постављен од страног владара*, наравно да сам ову мисао накитио и изјавио да Србија, која је вазда била толерантна и не жели да има поданика без виших духовних власти, итд., и закључио сам с тиме, да он треба жељу нашу да достави Риму.

Ово би [био] имено задатак, у начелу да Рим изјави своју готовост, *да с нама закључи једну конвенцију*. У разговору појединих основа такове погодбе нисам улазио изближе. Неколико питања сам додирнуо, као питање постављања владике, о разводу брака између супруга разне вере, али то са свим академски, и упутио сам га да се с вама разговара изближе о тим стварима. Обећао сам му вашу посету, и ја се надам да чете испунити моје обећање. Имајте само на уму речи Калајеве о њему: 'C'est un homme difficile comme negocialem, car il a an caracter jeu conciliant'.[91]

Чеда Мијатовић је у јуну 1881. био у Бечу, да би потписао тајну конвенцију са Аустријом.[92] За време овог пута виђао се и са бискупом Штросмајером, са којим се разговарао о решењу питања римокатолика у Србији. Бискуп му је, том приликом, дао и предлог како да се то питање најлакше реши. Међутим, Мијатовић по повратку у Београд није му се јављао на његова писма. Због тога се он жалио Фрањи Рачком 14/26. новембра 1881:

„Наши професори у Биограду прави су слијепци. Ја не могу се дост натужити на Мијатовића. Овога љета у Бечу и на путу био је најпријазнији са

90 Стојан Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 275-280. Подвлачење у тексту је моје.

91 Архив САНУ, бр. 10132/153, 244/ж. Подвлачење у тексту је моје.

92 *Енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца*, II, 756, 805.

мном. Молио ме, да му разложим начин, како би ствар католичку уредили. Ја сам све то учинио тако уљудним начином, да не може боље, а кад тамо, ја никад не добих одговора, а могао би ми *један мој изворни спис натраг вратити.* [93]Послије повратка из Рима и опет сам га молио, да ми одговори. И опет мук. Сад ћу му трећи пут писати, дашто да ће бити уљудним тоном, али уједно и тако одлучним, да ће, ако има ћуди, дуго бољети. Кукавице су то сиње! Кад човјек на то помисли, онда би здвојио. Особито ако је *слутња* истинита, а то по свој прилици да ће бити. И бољи наши људи носе сама себе на вашар. Бог нам буди на помоћи".[94]

Кад је ово бискуп писао Мијатовићу, он већ није био министар иностраних дела, јер га је био заменио Милутин Пироћанац, на ком је положају остао до 21. септембра 1883. године,[95] па је разумљиво да је Мијатовић „изворни спис" бискупа Штросмајера морао предати новом министру који га је наследио, и зато није ни могао одговорити бискупу, али се о овом спису није могло ни до данас ући у траг. У сваком случају он је по садржају морао у суштини одговарати тексту писма бискуповог упућеног Новаковићу 7/19. маја 1881. са истом намером, што потврђује и сам бискуп у свом писму од 11/23. септембра 1884. послатог Новаковићу, који следи у овом раду.

То се ближе види и из писма бискупа Штросмајера, које је упутио из Ђакова 2/14. марта 1882. министру просвете и црквених послова Стојану Новаковићу, које гласи:

„Преузвишени господине министре, ја сам већ давно, лањске године, писао министру за онда ванјских послова, преузвишеному господину Ч. Мијатовићу и разложио опширно, како би се одношај католика напрам држави и Влади српској тако удесио, и то уговором са Светом столицом, да и висока Влада и католици буду задовољни. Ја сам то учинио изван управо пријазношћу и одобрењем преузвиш. госп. Мијатовића, којим сам се састао и у Бечу и на путовању из Беча у ове наше стране. Судећ по мисли и назорих које сам ја од истога господина чуо, мислио сам ја, да ће му *мој спис* бити угодан; али сам се преварио, јер пр. г. Мијатовић ни на то моје писмо, ни на друго које сам му касније у тој ствари послао, није ми ни до данас још ништа одговорио. Ствар ми је тијем већма у очи пала што сам првому писму приложио оригинални спис Нунцијатуре бечке, односећи се на слично расправљање са црногорским кнезом, и молио преузвиш. госп. Мијатовића, да ми тај спис, кад га проучи. натраг пошаље. Усљед овога част ми је преузвишеност вашу запитати, да ли ви стогод о том знате, пак ако може бити не знате, молио бих вас, да о том са пр. госп. Мијетовићем говорите, и да ми ваше цијењено мњење у цијелој тој ствари птиопћите. Ја сам ових дана четитао његовому величанству новому краљу, пак сам и у тој честитци напоменуо, да би добро било, да држава српска гледе католика са Светом столицом некаквим уговором склопи. Ја обричем у том обзиру његовому краљевскому величанству, а сад по вами и високој Краљевској српској влади с моје стране сваку могућу припомоћ.

Примите, преузвишени господине, и овом згодом израз мога најдоличнијег почитања".[96]

---

93 Подвлачење у тексту је моје.

94 Šišić, *Korespondencija Račkі-Strosmayer*, 424; Гргур Јакшић, *Аустро-Угарска и латинска црква у Србији 1885*, Политика 19. IV 1930; Слободна трибуна 1930, бр. 866, стр. 3.

95 *Енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца.* II. 805.

96 Новакович, *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 353-354.

Није познато шта је урађено са одговором Чеде Мијатовића, али има помена да је од јула 1881. до јула 1882. заиста вођена преписка, између Српске владе, њеног посланика у Беч и кардинала Ванутелија по питању конкордата.[97] Међутим, тада је у Београду јачала опозиција против свих оних који су са бискупом Штросмајером сарађивали, јер су се били уверили да овај бискуп настоји учвршћивати римокатолицизам у Србији, а Српски православну цркву уз помоћ уније да приведе под власт папе. Ово се најбоље приказивало у ондашњој штампи београдској. У њој су објављене и карикатуре у шаљивом листу *Брка* 1882. под насловом: 2. маја *Министар руши цркве и кључар народног позоришта;* 19. септембра *Путешествије Климента Дуброушића по Србији;* 3. октобра *„Трогательна сцена" за време бављења Климента Дуброушића у Нишу;* а 25. децембра *Напредњачко-католички „Христ Баум".*

Све су ове карикатуре биле намењене против Стојана Новаковића, због његовог покушаја у решавању тзв. *црквеног питања*, у ствари смене законите јерархије Српске православне цркве, и незаконито довођење на власт нове јерархије. *У таквој ситуацији Чеда Мијатовић није одговарао бискупу Штросмајеру,* ни да има икаква посла са њиме, а ни са политиком Стојана Новаковића.

9. Незаконите радње римокатоличких свештеника према одредбама вођења матичних књига

Због нерешеног питања око начин постављања римокатоличког свештеника, који би обављао требе српским поданицима римокатоличке вере, закон је налаго да се и римокатоличка деца тих поданика, крштених по римокатоличком обреду, унесу у црквене књиге Православне цркве ради евиденције за војне потребе.

Међутим, римокатолички свештеник при аустро-угарском посланству то законско начело није поштовао. И пошто је у Шапцу крстио дете српског поданика неког Јоза Ђорића, а није о томе дао податке надлежном првославном свештенику да је уведе у матичну књигу рођених, Шабачка епархија је у томе 23. септембра обавестила Министарство просвете и црквених послова, да када је крштено ово дете навршн 20 година не ће се моћи позвати на одслужење војног рока са осталим његовим вршњацима, јер ће се загубити траг о његовом крштењу. Ово Министарство је одмах реаговало и 22. новембра тражило да министар унутрашњих дела упути распис свима окружним начелницима, „да они закажу свима општинама својега подручја, да у случају, кад се у њиховој средини роди дете римокатоличке вере и крсти га њихов свештеник, да онда узму тачну белешку о рођењу и крштењу такога детета, да предаду нашем свештенику да је уведе у црквени протокол, *с примедбом да је дете римокатоличке вере*".[98] По овом тражењу Министарство унутрашњих дела је 26. но-

97 АС. - МИД, ПО, 1904, V/13.
98 Подвлачење у тексту је моје.

вембра и. г. упутило распис и наредило да се поступи по тражењу Министарства просвете и црквених послова.[99]

И српске војне власти су 1899. затражиле да и римокатолички свештеници подносе своје матичне књиге на преглед, да не би било злоупотреба.[100]

99 АС. - МПц, 1876, XII, 143; 1882, Б. 3196.
100 Исто. - МПц 1899, Протокол под 554, 1078.

VI ПОКУШАЈ БИСКУПА ШТРОСМАЈЕРА ДА УВЕДЕ УНИЈУ У СРБИЈИ

1. Бискупа Штросмајера „Вук у јагњећој кожи" - Тондини са „објавом" доброг пастира у српском тору

„Боље је патити због истине, него бити награђен за лаж".

Леонардо да Винчи

Владика далматински и непревазиђени канолог *др Никодим Милаш*, који је за време студија у Кијевској духовној академији упознао историју и методе римокатоличке пропаганде на превођењу православних у унију, о чему је и писао,[1] *први је у словенском православљу открио рад бискупа Штросмајера на остваривању уније*, указао на опасност тога рада и позвао православни свет да му се супростави. То је учинио када је овај дао предлог Ватикану, да се словенски апостоли Ћирило и Методије прогласе за светитеље римокатоличких Словена и када је отпочео рад на унији код балканских Словена, на првом месту код Срба, истодобно проповедајући и идеју о Југословенству, скривено под заставом бечког двора, заштитником Римокатоличке цркве.

Владика Милаш, још док је био архимандрит и професор Богословије у Задру, 1881. објавио је своју књигу под насловом *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља. Поводом римског покрета у 1880-81. год. против Православне цркве*,[2] дело какво ни до данас није нико такво написао, *које служи као приручник онима словенским представницима православне вероисповести који говоре или преговарају о уједињењу хришћанских цркава.*

Као што је познато, владика Милаш је најчешће од неког био изазиван да пише у одбрану православља и Српства, па је изазван да напише и ово дело у одбрану *православне истине; истине нераздељење цркве, коју су Ћирил и Методије својим рдом утврдили код Словена у време неподељеног хришћанства, давши Словенима црквене књиге на њиховом језику и писму.* Овога пута био је изазван, на првом месту, папином енцикликом „Grande munus", објављеном у Риму 30. септембра 1880, која је била упућена

1 *Пропаганда. Њезин постанак и данашња уредба*, Београд 1889; *Православна Далмација. Историјски преглед*, Н. Сад 1901.

2 Ово дело поновљено је фототипски у Београду 1985, коме је придодат *Поговор* (стр. 0389-0517) његовог писца и приређивача др Љубомира Дурковића-Јакшића.

Словенски апостоли Свети Ћирило и Методије

Свети Сава Српски, Свети Симеон Српски, краљ Стеван, син Вукашинов, унук Немањин и Свети Ћирило Филозоф, на икони у Морачи (око 1640)

„свима патријарсима, примасима, надбискупима и бискупима католичкога свјета, који су у милости и опћењу с апостолском столицом", и у којој се наглашавало:

1) да су „римске папе" великим свецима Кирилу и Методију област удјелили, да по Славенству апостолско знање шире";

2) да се у свим црквама уведе светковање Ћирила и Методија, што се раније није могло, јер се сада време „преиначило и по славенским крајевима државни положај, чини нам се ово доба згодно, да прискочимо на корист славенским народима. Њиово нам добро и њиов спас веома на срцу стоји. Дакле, пошто не можемо допустити да им у ичему мањка очинска наша љубав, хоћемо да, што икад више могуће, пружи се и рашири се штовање двама великим свецима";

3) да су Ћирило и Методије увек били одани папи и зато сада папа изјављује „како нема ствари, за којом му срце силније хлепи, него да узмогне провидит' њиовом (сизматичким славенких цркава) благостању и њиовој срећи, и имат' их свеколике с њим сдружене непрекидном везом слада, том највећом и најбољом споном безбједности", и

4) папа је позвао све да се моле Ћирилу и Методију, „да оном милости, коју ког Бога уживају", по свом *Истоку* хришћанство штите, просећ узстројснот католицима, а *расколнщима* наклоност к поновљењу *сједињење* с правом црквом".

Владика Милаш објаснио је зашто је папа издао поменуту енциклику: „Ево хиљада ће година бити како Православна црква слави успомену славенских просветитеља Кирила и Методија, велике победнике православне вере [. . .]. Особитим, пак, начином славе успомену њиову православни Славени, а славе ју зато што су их они духом Евангелија просвјетили, што су их истинитој христијанској науци научили, што су им показали колико се благо за њиову народност у православљу чува, што су их примјером живота свога научили колико и они живо морају бити одани православљу и узрујани у борби са непријатељима православља, ако им је народност њиова мила. Православни Славени славе их још и зато, што су их славенскоме писму, њеној ћирилици, научили, и што су их међу изображеним народима на угледно мјесто ставили. За православне Славене Кирил и Методије имају велики значај, колико са стране религиозно, толико са стране културне. За њих они су важни, и као први њиови учитељи хришћанске вјере, и као основатељи славенске културе, и отуда толика оданост светитељима Кирилу и Методију.

Тај значај, што за Славене имају Кирил и Методије познаје добро Рим, и, као што је некада умео изкористити се за себе другим светитељима, који су се код једнога народа значај народних светињама имали, или, као што данас смишља српским се светитељима послужити у нацртима својима према Српству, тако и значајем свеславенских светитеља Кирилом и Методијем хоће данас да се за себе ускористе".

Због свега тога, каже владика Милаш, Рим тражи помоћ Славена, јер и Словенима, као народу чилом, незараженом западњачством пророкују, да ће се они морати јавити културном силом, да препороде изтрунули Запад, што „кажу новији римски научници, то каже и гд. бискуп Штросмајер".

Папска енциклика покренула је хрватске бискупе, на челу са бискупом Штросмајером, да издају посланице, којима су позвали вернике на „славенско ходочашће у Рим",[3] *да се захвале оцу*, па је зато бискуп Штросмајер 1881. и одвео ходочаснике и 5. јула поздравио папу. У вези овог ходочашћа, бискуп

3 Drag. Jambrečak, *Rimsko hodočašće. Slike o slavenskom hodočašću*, Zagreb 1882.

Епископ др Никодим Милош 1894, са одликовањем: Орденом Светог Саве и руским златним маистарским крстом којима се поносио

Штросмајер је 4. септембра 1881. објавио посланицу, у којој је између осталог поручивао: „*Свети наши апостоли Кирил и Методије цијелим својим апостолским дјеловањем међу Славенима поглавито су за тим ишли, да се јединство у цркви Божјој укорени и сачува*". Ова је посланица, по речима владике Милаша, „*произвела толико зла међу Јужним Славенима и толико одалила Србе од Хрвата, да је тешко данас казати, да ли ће они икад више добра браћа бити, као што су некад била* [. . .]. *За њим поћоше сви други бискупи, који у славенским странама, гдје је Римљана, своје бискупије имају, и сви они опет једно те једно казују у својим посланицама, наиме, да је православна вјера лажна вјера и да се 'расколници' морају обратити, ако желе царства небескога*".[4]

Овде се не сме изоставити да се не спомене још једна осуда поступка бискупа Штросмајера. Она се налази у отвореном писму бискупу, које је *Људевит Вуличевић*, римокатолички проповедник, послао 30. септембра 1881. из Трста, у коме се каже:

„Господину бискупу Штросмајеру. Смјерност моја са великим и дубоким почитовањем к теби приступа, да ти речем оно што мислим и осјећам да је истина. Сви морамо свршити своју дужност.

Многи ће судити о овоме писму, и неки ће му пријатељи твоји списатеља за цијело пресудити и осудити, али ме то не тишти, што сам тврдо увјерен, да ми је добра сврха, боља доиста него све просудбе твојих дивитеља, мојих супротивника.

Не помисли ни за један тренутак, да ја пишем, еда би писмом овим име са твојим сједињо, своју маленкост увеличао и прославио величеством твојим и славом твојом. Ти си за цијело виши од мене, али ако упиташ кршћанску своју савјест можда ти одговори, да си виши од мене само што си срећнији од мене.

Немој ти помислити, и ватрено те молим да не помислиш да ја намјеравам дирати у светлост твоју, у красност красне душе твоје. Врло те ја почитујем, јер знам да си добар, на добро наклоњен и да су ти све моћи и сва дјела добру управљена. Својим пером нећу дирати у те, али ти нећу ни ропски вијенац лажних похвала плести. Ово ни теби ни мени не приличи. Пишем ти оно што мислим да је истина, а ти, добростиви бискупе, читај ове ријечи и сматрај можда ти се истина објави и мрачношћу мојом.

Свакоме су већ очите твоје вјерске намјере, свак јасно види, да оне траже подложити римпапи не мален број Слављана који нису католици. Ти се трудиш, еда би њеке српске државе ушла папска власт, и еда би се у српској совјести саставио осећај оне власти. Због тога су се по теби ових дана ражегле некадашње вјерске страсти које су, без двојбе, штетне народу и без успјеха твојих намишљајима.

Дај да мало развидимо, што је папа и његова власт, и овим ће нам се развићењем указати, били она била корисна или штетна славјанским народима.

У повјести тражимо папински извора не у богословју. Ти си богословац, а и ја сам. Ми оба знамо, да се озбиљни људи не могу потслонити на богословске разлоге. Нити богословље, нити богословац садржавају у себи знања, како већ ја доказах у другим својим писмима.

Папина власт поче кад цар Константин остави Рим, па се доцније распружи и утврди расападом Римског Западног Царства. Доиста су и прије кршћани припознали римскоме бискупу неко правенство, али само што он бјеше бискуп главног града Римског Царства, како се и данас види, да су бискупи

4 Милаш, *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља*, стр. V-XX. Види *Поговор* овој књизи, стр. 0409-0479. Подвлачење у тексту је моје.

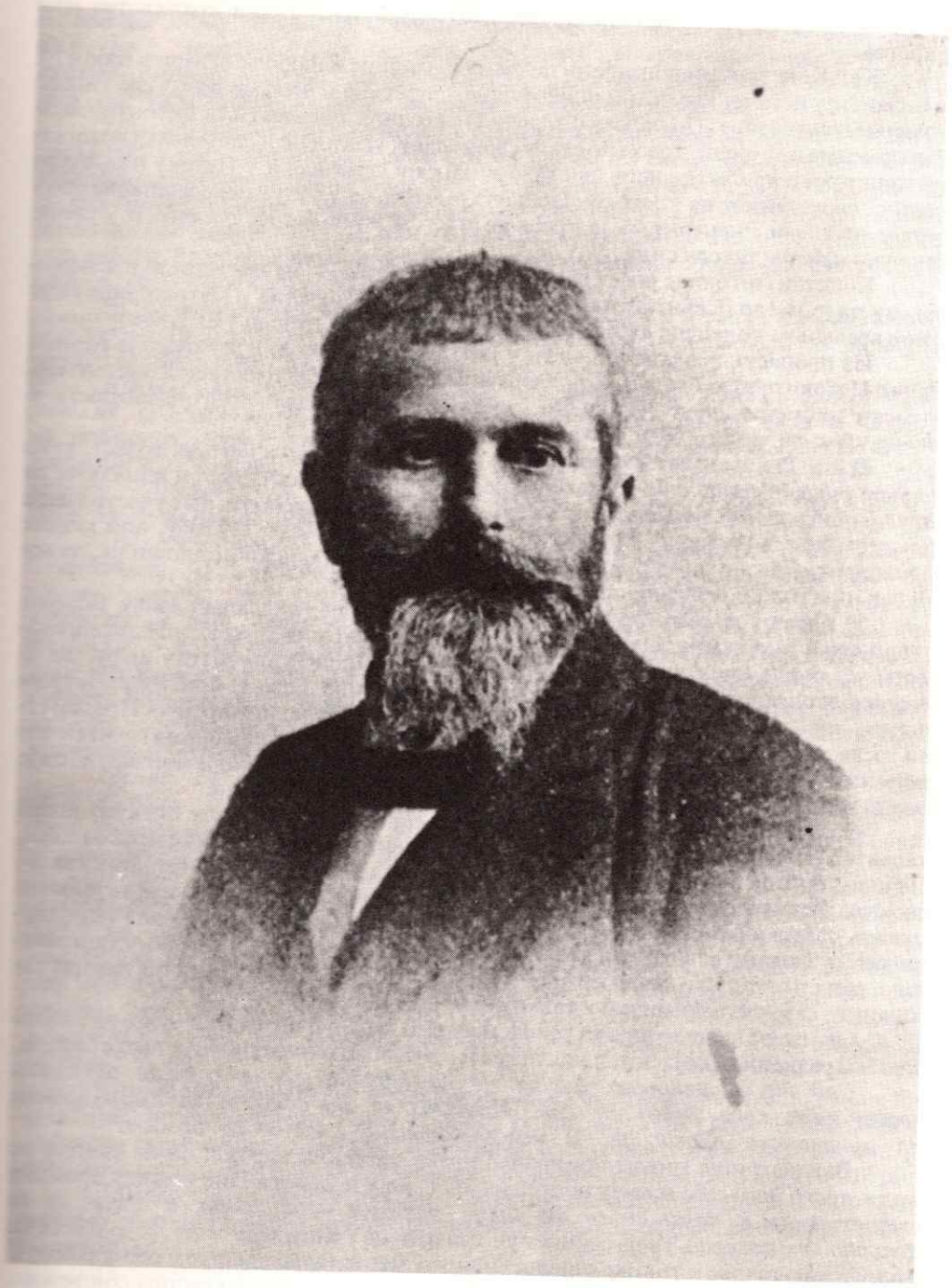

Римокатолички проповедник и књижевник Људевит Вуличевић родом из Цавтата

столних градова уважнији од других, што су ближи глави краљевства или царства.

Кад Константин поплијени по Риму најљепше и најбоље ствари и собом их у Византију понесе, Римљани почеше врло сруjати, а и читамо да му све кипове камењем оштетише. По цареву одласку Рим се поче натјецати са Византијом, и Римљанима не бијеше довољно стару своју славу, успомене и споменике новој капитоли протустављати, него још према царској свјетлости у Истоку подигоше светост свога епископа у Западу. По царскоме одласку све римске великоће бјеху мртве остале и Римљанима је требало штогод живо да их оживи, и у своме бискупу нађоше такову силу.

Константин бјеше човек врло досјетљив, али и он не могаше све превидјети, ну да је могао превидјети на које би се степене моралне и материјалне силе био с временом попео римски бискуп, и њега би био за цијело у Византију повео.

Из пропасти грађанске власти у Риму дође црковна; и за много је година Запад Истоку протустављао папу. Окрајком царске чохе што остави Константин, римски се бискуп огрну. Ти знаш, пресвијетли, да у неким згодама доста је човјеку имати чохе да буде царем.

Папа, Римљанима уздигнут, узе и римска својства и нагоне: то јест, како цареви римски прије себе државе и краљевства подлагали, тако и папа поче са другим бискупима намећати и бискупије им себи подлагати. Он учествоваше римском величанству, и другим би повољно учествовати, његову, али морам примјетити, да му се нису никад сви епископи кришћански подложили, да му Исток није никад потпуно првенства припознао.

У нарави је свих људи, који другим заповједају, власт своју Божјом утврдити и дјела своја земна небом оправдати; тако и папа да у кршћанској совјести установи своју власт; Римљанима стечену поче увлачити у вјеру, да је Римска столица Богом и Петром утемељена. Биће Богом, али није Петром доиста, што је већ доказано да Петар није никад из Палетине кренуо. Пресвијетли господине, не кретам и у вјеру, браним повијест, и ми се морамо држати повијесни кад говоримо о постојању папине власти, и нужда нам је признати, да је она у својим почецима основа римске опреке против Византији.

Слазећ низ исторични ток наћићемо доцније у римскоме бискупу шири карактер и својства латинских народа, али опћенитости кршћанске нећемо наћи. Па још доцније кад папе постану једним од малених краљева у Италији сва му својства бјеху талијанска, и ето је папа данас талијански устав, сва је католичка црква у талијанској самовољи. Папа је Талијанац, већина је кардинала талијанска, сви су папини саветници Талијанци, све су Конгрегације у рукама талијанским, сви су папински посланици Талијанцима, сви су фратарски поглавари Талијанци, сав је католицизам у талијанској власти.

Ово што ја у мало ријечи рекох, и можда не потпуно разговјетно, ти својим знањем разведи и разјасни, и чиста ће ти доћи пред очи истинитост моје бесједе.

Сад те ја умиљено питам: је ли опрезно, је ли корисно отварати врата наше куће туђој власти? Можемо ли ми одобравати твоје тежње да ватиканска власт уђе у непокатоличене славјенске државе?

Ватикан није никад припознао права свјетских народа, он на свијету не види друго него себе и своју непревареност, коју је девети Пие уснио у дремоти своје старости, *и којој си се ти прије витешки опријечивао, а после си се покорно покорио.* Твоја сјајност учини што не учини мрачност моја, и ја те не просуђујем, такове и толике смјелости није у мени. Опрости што и ово споменух!

Ватикан се труди, да све избриса еда би се све именом својим обиљежио. Он се добру људи не жртвује попут Исуса жртве свете, Богу угодне, *ну хоће да*

се народи њему жртвују. Он нам краши и матерњи језик, и неће да се њим Богу молимо. Ето, и сам ти, мој митроносни свештениче, не можеш својим језиком мисе говорити, што ти тога Рим не допусти, него ти свој језик намеће молитви и срца излијевати.

Огледај својом оштроумношћу ватиканску данашњу уставност, гледај јој пошљетке у свештеницима, у свим удима цркве, и у свему ћеш увидјети нарав, ћуд, склоности оних који из Рима владају црквом. Видјећеш, да је све у духовноме реду поталијанчено. Знам да ће сви који се у ствари не удубљују, рећи да је парадоксон ово што ја причам, али ти нећеш тако промислити, јере знаш да све уставности, биле вјерске биле свјетске, учествују нарави обима, околности дје се снују и оних људи који су им поглавити оснивателји.

За све ове разлоге, које ти ја овдје слабо наведох, чисто се и јасно свакоме преставља, да се Славјани могу држати Христових закона, али да се морају чувати ватиканских штетних уплива.

Вјеруј ми, пресвјетли бискупе, да ти се је боље маништи славјанских српских некатоличких предјела, и да је боље, Србе и Славјане оставити у оној вјери у којој су се родили, јер кад би се они подали ватиканској власти изгубили би сузнање своје силе и совјест свога народа, духовно би пошинули. Изгубили би ону мужевну цјелоћу коју Рим крњи у људима.

Погледај мало у повијест, прегледај односаје римске са Славјанима, и увјерићеш се, да горега душманина до Ватикана ми нисмо имали. Виђи повијест ових Словена близу којих ја живим. Папа их је због вјере издесетио ножем и ватром, и пати су помагали немачки цареви. Виђи повијест славне Чешке, и згрозићеш се ради прогонства којим их је свест ватиканска прогонила. Ко је у Пољацима уништио славјенску совјест? Рим зацијело. И ако добро увидиш узроке пољске пропасти, исповиједићеш, да је Рим први и највећи. Ко је узрок да су се Срби богумилци у Босни потурчили? Окрутност Ватикана и ондашњих угарских краљева.

Грозни су односаји међу нама и Ватиканом, крвљу су написани они листови повијести, и ми их морамо држати вавијек отворене пред очима својега народа, да га криви пророци не преваре и не уведу у нове напасти, у несреће горе.

Нећеш ми рећи, да су друга сад времена, јер бих ти одговорио да је ватиканска окрутост свећ иста; оно што није у дјелу јест у моћи и у ћуди: ни шпар свећ не прождире, али је свећ готов да прождере. Ти кад бјеше на ватиканском сабору врло си гледао и помњиво си затварао дворани врата на предикаоници да те не би којегод од иних монсињера иза леђа романулским бодежом убио. Ово смо знали у Италији, и ово ми потврди њеки од оних који бјеху с тобом на сабору.

Клерикална је окрутност свећ иста, свећ несита, свећ жедна. И мене би у Италији близу варошице Сачиле, у ријеку утопили, да ми у помоћ не дођоше талијански карабинијери; а у Поли, у Петрији, седамдесете и друге, хтједоше ме у гроб с мртвацем бацити и ово би ти могао освједочити пријатељ бискуп Добрила.

Дођимо својим погледом до данас, до данашњи друштвених згода, и виђимо, како је Ватикан мислио о источној борби за ослобођење наше браће на Балкану.

Ти знаш, свак зна, да је непреварени свети отац папа, Пио десети, био противан ослобођењу Срба од турског јарма; рајско му је срце жељело, да Турчин побједи, да Србин изгуби.

Мниш ли ти, пресвијетли бискупе, да би Русија била дошла у помоћ Бугарима и Србима да јој се је политика налазила спојичена са ватиканским себичним намјерама? Ти тако не мислиш, нити можеш. Руска нашој браћи дође у помоћ што је испуњена духом којим доиста не дишу свети људи у Ватикану. Ватикан има једну једину цијел, коју је Рим свеђ имао; цијел му, све себи подјармити, сва царства и краљевства својим оруђем учинити.

Морам ти рећи, да су нам очити сви науми твоји и ватикански. *Ви сте у нашему народу започели борбу против правила људскога разума, и то значи, или да сте све заборавили или да ништа нијесте још научили.* Људски разум, ова нетлијењива искра у тлијењиву тијелу, неутродно улази к својој сврси; нећете је затећи, нећете је угасити. Филозофија вас је кушала и искушала, мјерила и измјерила, и доказа вашу важност, доказа да нијесте друго него стојша. Филозофија а и повијест доказа што је кришћанство, и ми га примисмо, уведосмо у своје срце, и у срцу нам поста љубављу, жртвом, и немамо потребе од вас да нам кажете како се љуби, што не љубите; није нам потреба од вас да нам кажете што је жртва, јер се не жртвујете.

Очито је, да Ватикан започе борбу са Православном црквом, и ти хоћеш да му будеш посредовањем. Увјери се, да вас Славјани, чланови оне Цркве, познају толико колико им је доста да се од вас знају чувати. Дје сте били до сад? Дје су били ватиканци кад су се попови и калуђери ове Цркве борили за народ свој? Јесу ли они своје крви пролили и слили с нашом? Они бијаху у вијећу наших непријатеља, у вијећу крвопија, да би сазила и угушила све оно што хлепе за слободом. Некористан вам је и тај покушај, и рећи ћу разлог.

Источна је Православна црква схватила једну велику истину, то јест да се сви устави морају приклонити људима и околностима да морају бити средства, а не сврха. *Схватила је Православна црква, да свештеници морају бити за народ, а не народ за њих.* Због тога се она материјално укомади, и у Грчкој поста грчком, у Русији руском, у Бугарској бугарском, у Румунији румунском, у Србији српском. Узме народне облике и језике, али духовног свеза не прекину, што се држи у јединству Христових наука саборских екуменичких закључака.

Православна црква уђе у народе, а поста сложном чешћу устроја њихова, и народи је сматрају душом свога тијела, другом својега земног путовања, пријатељицом и тјешитељицом у смутњи и страдању. Она се утјелови у народим а не поособи у цариградском патријарху.

Ова се црква доиста не круни круном римских великоћа, али и она има своју круну; патњом се круни и надом својих народа. Њен је дјев лелек дуготрајних несрећа, њене су предуљене ноће, ноће од земље до неба продужене, којима душе излазе из тјесноћа живота, улазе к Богу и улазе у ширине вјечности. Бискупе, затвори врата на својој соби, покори памет истини, клекни пред спасоносно дрво од Крижа и са мном исповиједи, да је Исус ондје дје се црква жртвује народу.

Бискупе пресвијетли, знаш и мораш признати, да је Славенству Православна црква била корисна, и још ће му бити. *Вјеруј, да ни ти ни ја не бисмо знали говорити ни писати својим језиком да нам та Православна црква није одржала и сачувала од римскога и њемачкога нападања.*

Бискупе пресвијетли, не мутимо душâ што су већ смућене. Срби је препорађају; тешки су часови ови, трудни, веома; не дирај у нас! Ти си вођа Хрватима а не нама; теби је сврха у Риму, нама другдје; ти нас не схваћаш, не схваћаш

Српства, Славјанства не схваћаш, а и ми тебе не схваћамо, али о теби, знај да сумњамо. Ти нијеси крив што те неко двоумље и нека мрачност држе нама у сумњи, таков је твој положај; плачни положај твој! Такав положај бјеше и многим талијанским гласовитим свештеницима, који шћаху, што мишљаху да им то бјеше могуће и отаџбини и Ватикану угодити. Преварише се, и ти наравно да се превари. Знаш што ти се може догодити? Превиђам, да ћеш свршити свој живот и да нећеш ни једној ни другој страни угодити. Бискуп си, али нијеси ни чудотворац ни Славјанству вођа, таковоме те силом и срећом небо не одликова. И Ватикан сумња у теби.

Бискупе мили, живот се наш тањи, дневи нам се ускраћују; не знам може ли Тебе још штогод обманути; мене не може, зато ти у жалости срца свога говорим, да смо ми развалине развалинама обкружене; Ватикан нам порази душу. Једном ти бјех близу, и шћах онда душу своју излити и улити у твоју, али ми дворници твоји рекоше да не примаш што ти онда хтједох рећи, сад не могу, многе су се ствари на горе окренуле: *Рим у теби уби пророка.*

Ја не знам хоћеш ли се још трудити да босанске и херцеговачке Србе свежеш ватиканским колима, али ако би ти хтио поништењем и новим ропством браће своје Ватикану омилити, нашао би у Србству такову и толику опреку која би те увјерила, да ти је сила слабост.

Није невјероватно да би се ти могао свременом придружити кому год моћнијему од тебе, да навалите на Србе за ватиканска права која су данас и хрватска, али знај да би смо се онда показали у свој смјелости увријеђена народа, и почела би голема борба, страшна борба, која би нама стекла вијенац славе и вама срамоту вјечну.

Бискупе, 'буне се народи и племена' помишљају залудне ствари. Устају цареви, и кнезеви се скупљају, али чујем робове дје вичу: 'Раскинимо свезе њихове и збацимо са себе јарам њихов'. Шта ће свештеници радити? Нека се у се затворе, нека моле; врши се страшно пророчанство: 'Посљедњи ће бити први, а први пошљедњи'.

Видиш ли ти, о бискупе, што се згађа у Славенству?. . . Сматрај! . . . Преправља се преображеније свијета. Проклет био ко би нас амео!

Живи и промишљај, да те је славјанска мати родила, задојила и одгојила; прије почимљу права народности него вјере и цркве".[5]

И заиста, бискуп Штросмајер, који је био подстрекач за издавање папске енциклике 1881, од тада нарочито је преузео главну улогу да учини Србима „расколницима наклоност к поновљењу *сједињења* с правом црквом" - Римокатоличком, тј. да их преведе у унију, признају папу за поглавара цркве. За тај велики подухват чекао је „доба згодно". За ово је чекао на „доба згодно", *па је и дочекао, мислио је он.*

Године 1881, митрополит Србије Михаило Јовановић дошао је у сукоб са Стојаном Новаковићем, министром просвете и црквених послова. Он је са Архи-

5 Људевит Вуличевић, *Још једна реч владики Штросмајеру,* Хришћански весник (Београд) јануара 1882, 47-53. Вуличевић, верски проповедник, књижевник и новинар, рођен је у Цавтату 1843, школован код фрањеваца у Италији, а служио је у Скадру и више градова у Италији. Доста је писао. Живео је скромно, повучено и сиромашно. Био је велики родољуб. Умро је 1916. када га је сахранила Српска влада о свом трошку (Михаило Грбић, *Историја српске књижевности,* Нови Сад 1906, 261; *Енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца,* I, 441; Људевит Вуличевић, *Целокупна дела* (изашла пре II светског рата у Београду, који је приредио Васа Стајић и написао биографију овог писца). Библиотека српских писаца. Овај писац је написао некролог о Мату Натали (Дубровник 1895, бр. 14, стр. 1). Подвлачење у тексту је моје.

јерејским сабором одбацио Закон о црквеним таксам, којим су се нарушавали основи канона Православне цркве, ради чега био је 18. октобра и.г. уклоњен са положаја поглавара Српске православне цркве у Србији, па је отишао у Русију, а 6. априла 1883. смењени су и остали јерарси и доведена је на њихово место незаконита,[6] под управом Теодосија Мраовића, бившег архимандрита, изабраног од стране државних власти 20. марта за митрополита. Овакво безакоње није забележено, пре ни после тога, над Српском православном црквом у Српској држави. То је спровео Стојан Новаковић као министар просвете и црквених послова, у сагласност краља Милана, који је то и тражио.[7] Међутим, пошто је краљ Милан био принуђен 1889. да поднесе оставку на престо, враћен је митрополит и стара јерархија на своја места. Тиме је престало време када је краљ Милан водио политику са наслоном на Аустро-Угарску.

У време незаконите јерархије, када је у Српској православној цркви била ослабила организација, повећавао се и број страних радника с године на годину, понајвише из Аустро-Угарске, а затим из Италије и Француске и других западних држава, који су долазили претежно на изградњу железничке мреже.[8] Према првом попису становника у Србији из 1886. било је у земљи православних, 1,206.045, а римокатолика 3.405. свега,[9] а према попису из 1874. било је 4.161 римокатолика,[10] који су били размештени по целој територији Србије, али највише на изградњи железнице. Ево тога пописа:

		католика								
		мушких				женских				
Редни број	Округ	Неожењених	Ожењених	Удоваца	Свега	Неудатих	Удатих	Удовица	Свега	Свега
1.	Алексиначки	10	6	-	16	8	6	3	17	33
2.	Београдски	5	2	-	7	3	2	-	5	12
3.	Ваљевски	26	16	-	42	26	17	2	45	87
4.	Јагодински	6	10	1	17	10	8	-	18	35
5.	Књажевачки	3	3	-	6	1	2	1	4	10
6.	Крагујевачки	58	47	4	109	46	46	7	99	208
7.	Крајински	43	52	6	101	33	50	9	92	193
8.	Крушевачки	7	5	-	12	1	5	-	6	18
9.	Подрински	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.	Пожаревачки	73	69	2	144	57	64	2	123	267
11.	Руднички	5	3	-	8	4	4	-	8	16
12.	Смедеревски	35	29	4	68	28	29	5	62	130
13.	Ћупријски	10	5	-	15	1	4	-	5	20
14.	Ужички	3	6	-	9	1	4	-	5	14
15.	Црноречки	1	4	-	5	4	4	-	8	13
16.	Чачански	10	11	-	21	6	9	-	15	36
17.	Шабачки	86	59	4	149	63	59	6	128	277
18.	Варош Београд	768	513	36	1.317	750	511	214	1.475	2.792
Србија		1.149	840	57	2.046	1.042	824	249	2.115	4.161

6 Епископ Мојсеј, *Црквено питање*, Београд 1895.

7 АС. - Заоставштина Стојана Новаковића (писмо краља Милана од 6. III 1883. упућено Новаковићу.

8 Драгољуб Р. Арнаутовић, *Историја српских железница 1850-1918;* исти, *Histoire des chemise de fer yougoslave 1825-1937, Paris* 1937, 38-207; др Љубомир Дурковић-Јакшић, *О идеји и предлозима о путу од Београда до Јадрана пре 1851. године,* Годишњак града Београда 1975, 91-95.

9 *Државопис Србије,* Београд 1869, III, 41-104; Стојан Новаковић, *Католичка црква у Србији,* Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 266-267.

10 *Државопис Србије,* Београд 1879, 150.

Према попису из 1889. број се још више повећао тако да је било православних 1,874.274, док је *римокатолика* било 8.092 размештених по окрузима: у Алексиначком 40, Београдском 230, Ваљевском 181, Врањском 193, Јагодињском 134, Књажевачком 17, Крагујевачком 301, Крајинском 361, Крушевачком 20, Нишком 840, Пиротском 45, Подрињском 38, Пожаревачком 387, Рудничком 17, Смедеревском 360, Топличком 4, Ћупријском 259, Ужичком 29, Црноречком 54, Чачанском 52, Шабачком 368, а *у граду Београду* 4.263, свега 8.092 римокатолика.[11]

У оваквом стању, бискуп Штросмајер видео је згодно време да може отпочети отворену мисију за сједињење православних Срба Римокатоличкој цркви, тј. покушао је да у Србији уведе унију, и зато је тамо послао *Цезара Тондинија са задатком да успостави темељ унији.*

Италијан Тондини, рођен у Лодију 30. децембра 1831/11. јануара 1839, школовао се у родном месту и заводу Св. Фране, који су водили калуђери барнабити, а завршио је учење у заводу Лонгоне у Милану. Пореклом је био из богате грађанске куће из Бергама, из чије је породице био и један инжењер на служби у Русији за време царице Катарине II. Тондини се још у 16 години живота закалуђерио и постао члан калуђерског реда барнабита. Друг у новицијату био му је руски принц Григорије П. Шуваров (1804-1859), који је био недавно прешао у римокатоличку вероисповест.

„Тај је сусрет означио читав Тондијев живот. Шуваров (који се редовничким именом називао Аугустин Марија) упутио га је у мукотрпни посао око сједињења цркава. Тај је посао Тондини прослиједио кроз цио живот, а он га је приближио и бискупу Штросмајеру".

Пошто је 1859. умро Шуваров, Томдини је наставио његов програм, па је по угледу молитвеног покрета који је основао у Енглеској Георгије Спенсер за обраћање Енглеске, основано „Друштво молитве", које му је одобрио 1862. и папа Пије IX својом одлуком.

Тондини је 1862. примио и свештенички чин, а већ идуће године је био упућен у барнабитски одгојни завод у Паризу, откада је отпочео путовања по Европи, од које су нека веома важна. Познавао је језике, што му је омогућило држање предавања на разним скуповима и писање научних радова, чиме је скренуо пажњу на себе, не само римокатолика већ и протестаната и православних.

Објављивањем текста „Молитва за обраћање Русије" упознао се са Гагарином, Мартиновим и Балабином, који су га охрабрили и подржали за рад на мисији у Русији. Још док је био у Паризу учио је руски језик, који му је предавао Балабин. И већ 1864, његови предпостављени су му дали благослов да отпутује у Русију. Тамо је пошао под изговором да посети рођака и прикупљања новчаних прилога за „Друштво молитве" у циљу остварења обраћања православних у Римокатоличку цркву. Међутим, то време није погодовало његовом раду у Русији, јер се тамо још живо расправљало о папи Пија IX документу Litterae ad Orientalis" из 1848. и буле „Ineffabilis Deus" из 1854, а били су свежи и мучни утисци последице пољског устанка из 1863. године.[12] Осим тога, *„његова неразборитост приликом ширења летака с молитвом за обраћање Русије већ је сама по себи била довољна да царска полиција постане подозрива те му саветује да напусти Русију"*, што је 13/25. октобра и учинио отпутујући у Швецку, где је остао две године.

11 Исто, 1889, 272.

12 Пољски устанак је био у оном делу који је био под Русијом.

Године 1867, Тондини је већ у Паризу, где отпочиње истраживачко научни рад за доказивање у историји Православне цркве, којима би доказао потребу за сједињење. У том циљу је сведочанство о култу светог Петра у Русији и о другим верским питањима у тој земљи. После I васељенског сабора објавио у Лондону расправу *The Pope of Rome and the Popes of the Orientale Ortodoxchurch*, на основу које је добио докторат. У овој расправи, Тондини је доказивао да је Римокатоличка црква независна од световне власти, док је Руску православну цркву Петар Велики претворио у бирократско-административну организацију, лишивши је верских вредности, које је имао католицизам. Осим тога, овим делима хтео је да упозори оне Енглезе који су показивали склоност за приближавање Православној цркви.[13] У Енглеској је боравио 1870. и 1871. и радио на ширењу „Друштва молитве", у чему му је помогао један од „ортодоксних обраћеника", Вилиамс Палмер.

Од научних радова Тондинијевих значајни су и *Règlement, ecclésiatique de Pier le Grandt* и *L'Avenir de l'Église russe*, објављени у издањима „Sodiété Bibliograchique" у Паризу, чији је био члан.

Тондини се био укључио у живу постсаборску расправу, коју је покренуо познати енглески државник Глестон, и зато је дао 1875. у штампу расправу под насловом *Anglicanism, Old Catolicism ad the Union of the Christian Episcopal Churches*, којом је на себе скренуо пажњу енглеских читалаца и самог Глестона.

Пошто је Тондини доживео неуспех у Русији желео је да установи везу са православним Србима. Зато је 1879. молио врховног старешину барнабита да му дозволи да се може обратити бискупу Штросмајеру да би га примио на службу у његову бискупију, где би и бернабити узели учешће у плану о словенском преображењу и могли радити на унији. Ова молба одложена је на страну, јер се тада у Ватикану предвиђао план о једној мисији у Галицију, који није остварен. Међутим, пошто је Србија 1878. добила самосталност, *бискуп Штросмајер је схватио да су у њој створени услови и за Тондијев рад на унији, па га је послао, где је остао од априла 1883. до 1885. године.*[14]

Пре но што је Тондини послат у Београд боравио је код бискупа Штросмајера 1881. и 1882., где је учио и српскохрватски језик.[15] Аустријски посланик у Београду, будући је био обавештен да ће Тондини доћи у Београд, сумњичио га је у Бечу као италијанског конспиратора противу Аустро-Угарске и њене владе, и који као интригант поред политичких и верских намера имао је и своје личне интересе. И бечки нунције Венутелија је 1883. саветовао је бискупу Штросмајеру да не шаље Тондинија у Београд. *Међутим, бискуп се са тим није сложио па је упорно бранио Тондинија, тврдећи да свештеник у Београду не може бити зависан од тамошњег аустроугарског посланика, већ он у својој мисији мора бити самосталан.* У овакој ситуацији бискуп је намеравао да пође у Београд и са собом поведе Тондинија, али је од тога пута одустао по савету бечког министра иностраних дела Калнокија, који му је препоручио да не иде с обзиром на тадашње унутрашње прилике у Србији.[16]

---

13 О приближавању Англиканске цркве Српској православној цркви писано је (др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Почеци односа Српске и Англиканске цркве у XIX веку*,, Зборник Православног богословског факултета, Београд 1951, 375-391.

14 Rita Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini*, Zagreb 1984, 8-13. Подвлачење у тексту је моје.

15 Ivan Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, Mandićev zbornik, Rim 1965, 280; Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini*, 45-49.

16 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Sezare Tondini (1883-1885)*, 282-283.

Поред свега тога, Тондини је 2/14. децембра 1882. обавестио бискупа Штросмајера да је из Рима добио писмену дозволу да може у Београду обављати мисију, 19/31. т.м. захвалио се бискупу Штросмајеру на пријатељству и приложио му промеморију која се односила на „Друштво молитве", основаног на дан Св. Јосифа 1877. и које се односи *на повратак грчко-руске цркве у Римокатоличку цркву;* 14/26. јануара 1883. обавестио га је о положају римокатолика у Србији, док му је 4/16. априла 1883. бискуп Штросмајер и званично поверио званично јуриздикцију у Србији, а посебно у Београду („dantes eidem amnem facultatem et jurisdictionem, ut in regne *Serbiae,* in specie autem *Belgradi,* praedicare, celebrare et omnia sacramenta Novae Legis administrare possit, in specie autem, ut neadvenis Italis, Galis et Anglis praesto sit, ut confesienem et communionem suam passchalem pragere et praecepto Ecclesiae satisfacere possit, quem in finem tribuimus lidem quoque Speciales apsolvendi a casibus Nobis reservatis"), нагласивши да служи дошљацима Италијанима, Французима и Енглезима, који су подизали железничку пругу, па га је препоручио за ту мисију српским властима,[17] на првом месту министру просвете и црквених послова Стојану Новаковићу, коме је из Ђакова писао 7/19. априла 1883:

„Преузвишени господине министре, знам за цијело, да је тушта радника Талијана и Француза у Београду доспјело, да код железницâ посла и заслуге добије. Ти људи су већом страном католици. Моја је света дужност скрбити да исти не остану без утјехе коју света вјера пружа. У ово свето ускрсно вријеме обавезни су они напосе: да се исповједе и свету причест приме, а црква, односно ја, дужан сам им у томе обзиру згоду пружити, да религиозној својој дужности задовоље. У ту сврху шаљем ја у Биоград свећеника Тондинија, који француски, талијански и енглески добро говори, а осим тога добро познаје и немачки и наш језик.

Свећеник је то учен, побожан и реван, *способан, дакле, посве да мојој накани и светому звању свому задовољи.* Ја, дакле, што могу боље преузвишености вашој препоручујем, и молим вас, да му у колико је до вас будете у помоћи.

Ја сам и сам овом приликом желио у Биоград доћи његовом величанству поклонити се, али ми за сад околности то не дозволхавају. Каним, пако, на сваки начин то исто још ове године учинити и надам се да ми нећеју околности у тому обзиру на пут стати.

Уосталом са најодличнијим штовањем остајем преузвишености вашој препокорни слуга.[18]

Тондини је већ 9/21. априла 1883. стигао у Београд. У возу до Земуна упознао се са пруским послаником у Београду грофом фон Брајом, римокатоликом, који му је обећао пуну подршку. Из опширног писма од 11/23. априла, намењеног кардиналу Л. Билију, који је био барнабита и наклоњен Тондинију, сазнаје се о доласку Тондинија и његовој посети учињеној аустроугарском посланику и Стојану Новаковићу и другим Србима. Међутим, „због оштрине у издржавању није кардиналу одаслато", али је сачувано у Тондијевој заоставштини у Риму, „него је написано друго, блаже писмо", у коме се каже да је прво посетио аустроугарског посланика, који је, пошто је прочитао препоруку бискупа Штросмајера и видећи пред собом Тондинија, добио „febrem antidiplomaticam", па је протестовао и пре но што се поновило питање Тондијевог вршења

17 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini,* 50-52, 54-55.

18 Новаковић, *Католичка црква у Србији, Архива за правне и друштвене науке,* 3, 1907, 354.

службе не само у капели консулату већ и у унутрашњости Србије, сматрајући да ће то створити тешкоће са Српском владом, па га је упозорио да ће сам за Тондинија сносити одговорност.

После ове посете, Тондинија је позвао на ручак пруски посланик, а затим га одвео Новаковићу и присуствовао њеиховом разговору. Том приликом је Тондини споменуо о свему ономе на шта му је замерио аустро-угарски посланик, нарочито зато што ће ићи у унутрашњост земље да врши мисију. Због таквог става аустроугарског посланика, Новаковић је изразио изненађење, тим пре што Тондини није био аустроугарски поданик, па му је 17. априла[19] *издао објаву* „да међу католицима, који се у Краљевини Србији баве, врши поуке и обреде своје вере", *упозоривши српске власти да Тондинију у његовој служби не чине никакве сметње.* Пруски посланик је Тондинија одвео и италијанском отправнику послова, који је Тондинију, као Талијану и Римокатолику, обећао заштиту у његовој мисији.

Тондини, оценивши став аустроугарског посланика Кевенхилера, на основу изјаве овог из „сигурна врела", а то су: „1) Ici c'set moi l'evêque; 2) plutôt che (!) per, ettre qu'il rende à intérieur je le frae même arrêter", тврдио је „да ако су сви дипломати такви, онда да се и он сматра кандидатем за дипломата".

По Тондијевом доласку, аустроугарски посланик покренуо је питање јуриздикације бискупа Штросмајера, тј. да ли он има право мисије у унутрашњости Србије. Овом приликом бискуп је енергично доказивао право своје јуриздикције не само у Београду, *и да би то поткрепио позвао се и на то што је и сам министар просвете и црквених послова Стојан Новаковић издао Тондинију објаву да може и у унутрашњости земље обављати свештеничке обавезе. Осим тога, бискуп Штросмајер је наглашавао да је то у интересу Аустро-Угарске и Римокатоличке цркве.*

Бечко Министарство иностраних дела питало је Ватикан које су границе јуриздикције бискупа Штросмајера у Србији. У одговору од 13/25. маја 1883. речено је да су границе старе Кнежевине Србије, док је подручје, које је припало Србији после берлинског конгреса, и даље у црквеном погледу под Скопљем. Међутим, према добијеном извештају од 24. јуна/6. јула и.г. Конгрегација Пропаганде сматрала је, да је ново повећање Србије изазвало и потребу новог разграничења. Ово тим пре што је Српска влада сама одбила да римокатолике у Нишу опслужују свештеници из Софије, под чијем је ово подручје раније у црквеном погледу потпадало, и зато је Пропаганда пристала да у Нишу протегне јуриздикцију бискупа Штросмајера.[20]

У свему овоме аустроугарским властима било је стало, да им се не измени право протектората над римокатолицима у Србији, и преко њега и права мешања у унутрашње ствари српске државе, док је бискупу Штросмајеру био главни циљ да помоћу југословенске идеје освоји српске земље и преведе их у унију.

Још пре Тондијевог доласка у Београд, црквена штампа у Србији писала је о опасности од ватиканске Пропаганде, која је била почела и у овој земљи да делује свом жестином. И зато је београдски часопис *Хришћански весник* 1881. објавио чланак под насловом *Глас православног Србина на окружницу бискупа Штросмајера,* који је у целини гласи:

---

19 АС. - МПц, Протокол 1883, под бр. 523.

20 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885),* 284-287.

„Бискуп Штросмајер поздравља прошлог ускршњег поста паству своју једном пастирском посланицом, која, у колико таква расветљава односај његове цркве с њеним вјерујућим члановима, није од никакве важности за православни свијет.

Но, пресветли бискуп затрчао се осим тога, у тој посланици, још у стадо Цркве, у којој је он туђинац и у којој он никаква посла нема, *да тога ради диже се глас из те од њега нападнуте цркве, да чује његова пресветлост, како мисли народ те Цркве о његовој бискупској самозваној пошти.*

У првом реду прича његова посланица, како је папа Лав XIII просветитеље словенске Кирила и Методија уврстио у ред светаца за целокупну Цркву римокатоличку и како треба све Славенство да је благодарно папи зарад одликовања наших Светитеља. Што је Римска црква за цјелисходно пронашла наше светитеље, управо у данашње доба тек, на ступањ светитељског поштовања ставити, то се нас православни Славена, ама ни најмање не тиче, то је чисто римокатоличка ствар. У колико и на који начин треба римокатолици да своме првосвештенику зато благодарни буду, о томе нека се они сами забаве, на част им.

Да би, пак, и православни славенски свјет, за тај догађај римском престолу какву благодарност или признање дужан био, не налазимо тому ни најмање повода. Православна источна црква већ од тисућ година непрекидно слави и прослваља Св. просветитеље-апостоле славенске Кирила и Методија 11. маја, не само у календару, него осим тога, поштује их с њиховим словима, с њиховом књигом и вјероисповједи, необазирући се ни мало на време, *када су ови наши словенски просветитељи у Римској цркви, као јеретици, а писмена њихова као јеретичка сматрана.*

Пресв. бискуп иде даље, *он нас сажаљава што смо кривицом цариградског врло умног и мудрог патријарха Фотија од васионског јединства одстрањени и у раскол бачени. Он нас зове, да се зарад нашег народног опстанка опет у јединство црквено, од наших просветитеља проповједано, повратимо.*

Ову тачку требао је преосв. бискуп, као вјешт политик, да прећути, јер би за њега и науку цркве његове можда пробитачније било. Црквена и светска безпристрана историја најбољи је и свједок властољубља и високоумља римских првосвештеника већ у давна времена и њиховог одступања од науке васионске цркве.

Као учен богослов, зна гос. бискуп врло добро да у оно време, када се наши светитељи у словенском свјету на проповјед јеванђељску појавише, Римска се црква покрај све наставше распре у Бугарској с константинпољским првосвештенством престолом, још држала науке православне. Та признаје и он сам у својој посланици, да је у то доба у Римској цркви Символ вјере без додатка „filioque" читан; па зато нека се сјети да је тадашњи папа Адријан II ово вјеровање, које се и данас Православна источна црква још чврсто држи, на две сребрне таблице урезати дао и покрај олтара на гробу светих апостола Петра и Павла с десне стране, с проклеством сваком оному тко би се усудио тај символ изменити или му што додати.

Такво црквено јединство у православном исповједању вјере проповједаше и прихватише Св. Кирил и Методије. *Је ли, пак, јединство Црква римска сачувала, то ће тој. бискуп сам најбоље знати који се је и онако на римском концилу 1869, онако ватрено трудио, да спасе Римску цркву од нове једне блудње, када незнање и прождрљивост папе Пија IX,*

самој пречистој Богородици увреде нанесе, учинивши је богињом. А шта да речемо тек о прогласу „непогрешивост" римском папи? *Зашта нехришћанска мисао! Када се то зна онда је свакојако на страни Римске цркве, не само раскол, него сама јерес, које ће се православни свјет чувати, као какве напоре заразе.*

Што су се наши Св. просветитељи позиву папе Николе I одазвали, те у Рим ишли, сасвим је наравно, јер земља моравска, спадаше у патријархат римски, те су могли без зазорно њему као овдашњем дијецезану ићи, и дати да им папа Адријан II свештенике посвети, дочим је Рим још православну науку признавао и исповједао. Што су са поштовањем на римског првопрестолника гледали и то је наравно, јер се је Римска црква негда са свога православља славила, докле је у заједници с осталим православним васионским патријасима, цариградским, антиохиским и јерусалимским, била, васионски сабори који дадоше почаст старешинство патријарху римском, и дадоше ту почаст и првопрестолнику константинопољском и осталим источним првопрестолницима, по важности мјеста и цркава, којим су били поглавари, а не каквом божанском праву, јер по божанском праву, заузео би прво мјесто међу њима патријарх јерусалимски, као предсједник цркве овога града, гдје је Господ Исус учио, мучен, укопан био и гдје је славно васкрсао и на небо вазнео се. *Даклем, наши словенски апостоли непроповједаше и не признаше црквено јединство под влашћу римских папа, него они проповједаше јединство, у православном исповједању вјере, на седам св. васионских сабора установљено.*

Бит' ће просв. бискупу познато и молитва предсмртна Св. Кирила: *„да Господ сачува његово словенско стадо од ‚тријезичне' и јопаторске' јереси".* Ово се само на латинску јерархију односити може, дочим је она допуштала само три језика (јеврејски, грчки и латински) у Богослужби и већ почела била „filioque", и Шпанији потајно увиђати; за које је у Венецији Св. Кирил, латинско духовенство јавно укорио. А знаће госпд. бискуп и за писмено разлагање вјероисповиједи Св. Кирила, које је у Риму на очиглед римског папе оставио и овима рјечима подписао: *"Овако вјерујем ја с мојим браћом Методијем".* Па у тој вјероисповједи нема ни трага баш ни једној модерној догми Римске цркве; но. напротив то је сувише вјероисповједање Православне цркве, које она и данас као највећу светињу чува, а које је, међутим, Рим самовољно изневерио.

Господ. бискуп нам не рече ништа куда се дедоше после смрти Св. Методија његови ученици Св. Наум, Климент, Горазд, Аночелмар (!), Лаврентије, Сава и Константин? Сигурно и они у Рим? Не, напротив, они не одоше у отпали од православља Рим, него побегоше у Патријархат константинопољски; у бугарску државу, почем су најпре од латински бискупа у тамницу бацани, мучени, злостављани и из Римског патријархата срамно истјерани били.

У православном патријархату наставили су они као епископи своју благословену радњу у корист православља и Славенства.

А хваљена Римска столица на сабљетском сабору год. 625. забрањује православно богослужење; проклиње слова кириловска; проглашује Св. Методија кривовјерцем, те намеће себи подчињеним Славенима латинско слово и латински језик таквом ревношћу и таквим усјехом да су им њихова рођена слова тако отађена, да се данас браћа Хрвати на њих већ и блатом бацају.

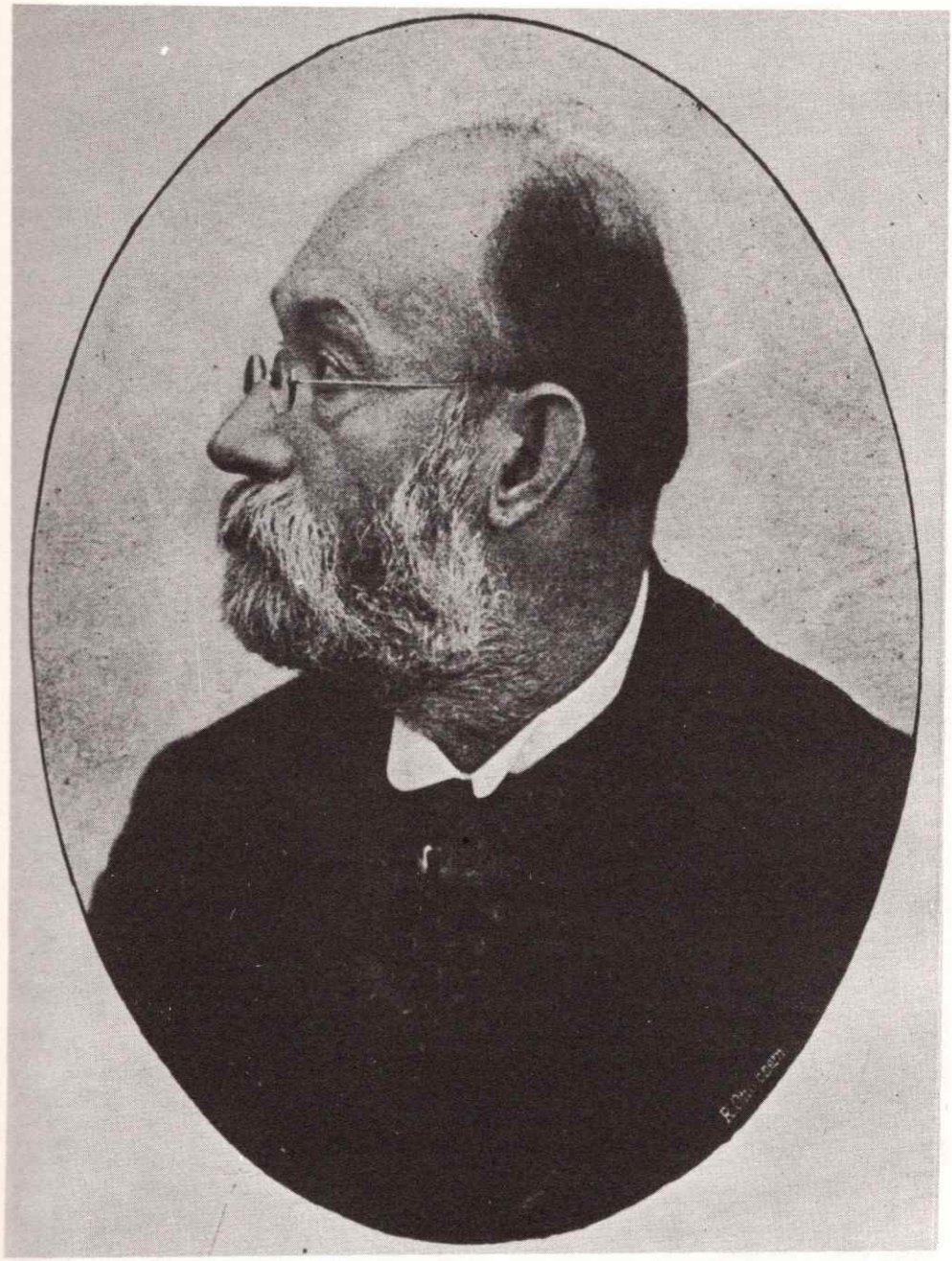

Стојан Новаковић
(Босанска вила 1900, 153)

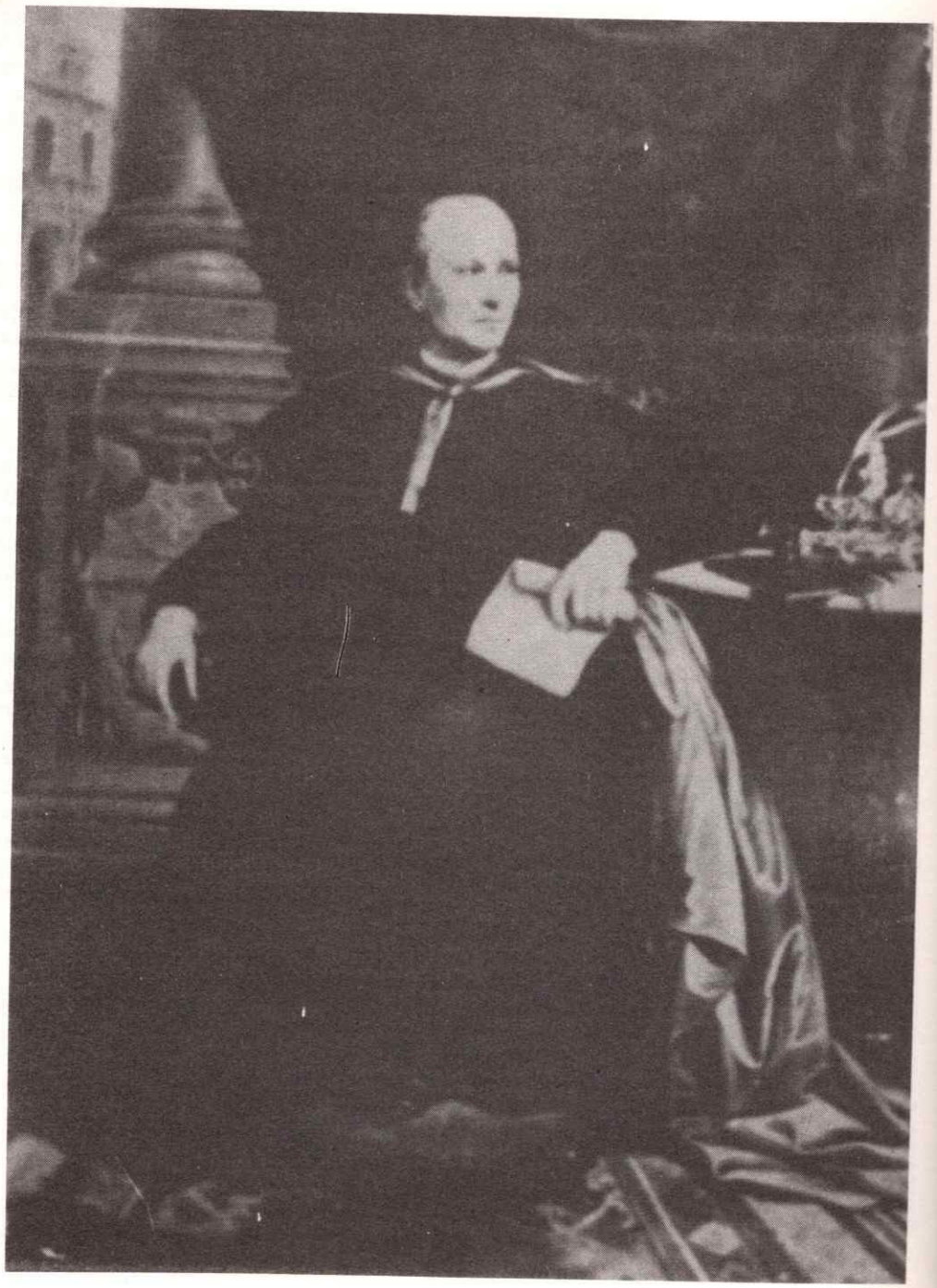

Фотографија бискупа Штросмајера из заоставштине Стојана Новаковића

Ето, таква је ваша хваљена Света Римска столица, с којом би да православне Славене усрећите. А, погледајте, међутим, на славенску, православну: Руску, Српску и Бугарску цркву, како она негује насљедство својих Св. отаца Кирила и Методија, као какав драгоцјени аманет. Гроб нашег Св. Кирила није бадава у Риму. Он је тамо непрестани укор Римској цркви што је православну науку цркве изневјерила.

Православна црква не престаје у својим службама молити се Богу о јединству Св. Божје цркве, па се и нада да ће када тада Господ Исус Христос, који је сам глава своје цркве, и римског папу до тога довести, да се усрдно покаје, као негда апостола Петра, који се Христа одрекао бјеше. Петар апостол чуо је рјечи Христове: „*Симоне, Симоне, Сатана иште да би вас чинио поменицу, но ја се молим за тебе да не погине вјера у теби, па ти, када се обратиш, утврди браћу своју*". Такве рјечи проговориће и васионска црква папи римском, када се врати православној науци Христове цркве, те ће му довикнути: „*Ја се молим, да не пропадне сасвим у теби вјера у Христа а сада када си се обратио, утврди остале патријархе, браћу своју, још боље у православној вјери*".

Ово је пут васионском католичком јединству, а не насилно и подмукло насртање, каково је Римска црква увек чинила и православно Славенство, а каково и сада покушава лицемерном прославом славенских апостола Кирила и Методија, користећи се неповољним политичким околностима Славена. Господине бискупе, зар баш вашој пресветлости паде у део, да као славенски син својом окружницом дате Славенима јудин пољубац? Знајте, да ће славенска свест ипак ускрснути а издајници примиће једну награду!"[21]

У *Хрисшанском веснику* 1881. се оспоравала објективност критике Антона Френкија о двема посланицима двојице православних епископа у Далмацији поводом словенског ходочашћа у Риму, нагласивши том приликом, да су Павле Шафарик и Јанко Колар рекли: „*Римокатоличанство учинило је више штете од ислама*"[22]

У *Гласу православља* јављено је 1882, да су се облаци појавили на словенском небу, а западњачка политика ставила је себи у задатак: Навала на Исток, а Српска православна црква са ове и оне стране Саве и Дунава нападала се, и зато јој прети опасност од римске Пропаганде.[23]

У таквој ситуацији, само долазак Тондинија у Београд и први његов наступ узбудили су духове,[24] па су београдске новине дигле узбуну. Јер, као што је бискупа Штросмајера следило наименовање за тзв. бискупа београдско-смедеревачког, *тако је проширење и разграничвање његове јуриздикције вршена без икакве сагласности Српске владе.* То је чинила римска Пропаганда у садејством бискупа Штросмајера, а резултат тога српске власти су касно то увиделе, чија ће се последица тек доцније сагледати, *нарочито кад је Тондини посејао у Нишу и Крагујевцу семе римокатоличанства.* О томе је шаљиви лист београдски *Брка* још од маја 1882. а нарочито од јануара 1883. упозоравао на опасност од римокатоличке Пропаганде и од оних који је помажу. Тако је он 16. јануара, на првој страни, објавио карикатуру са песмом под насловом *Путешествије Мидерлино у Рим или први корак у католицизам,* која је гласила:

21 Хришћански весник (Београд), 1881, 217-221. Подвлачење у тексту је моје.
22 Исто, 1881, 649-659, 708-781. Подвлачење у тексту је моје.
23 Гласник православља (Београд) 5. V 1882.
24 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885)*, 13.

МИНИСТАР РУШИЦРКВА И КЉУЧАР НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА
Министар Рушицрква (босанским калуђерицама, штога може да им допусти купити по Србији прилоге на римску цркву):
Ми смо, истина за навек дигли руке од Босне и Херцеговине, зато смо и забранили прилоге на рањене буктовашке тамнице. Ал' ви ћете добити изум јер ви хоћете да ширите праву веру по Босни и Херцеговини, а једино спасоносној православној вери стоји Србија увек на служби.

Карикатура на рачун министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића
(Brka 2. V 1882)

„Због надо..., због дико,
због наша узданице.
Због среће наших дана
због наша пропалице.

На далеке путе идеш
туђину се крећеш сада,
зато пази да како
наша нада не пострада.

Поздрави нам тамо папу,
гледај да му момилимо,
гледај верни да се с њиме
што скорије сјединимо.

Јер док нам је власт у руци
треба ватат' пријатеље
те да после не буде нам
празне руке.... празне жеље.

„ПУТЕШЕСТВИЈЕ“ КЛИМЕНТЕ ДУГОУШИЋА ПО СРБИЈИ.
Климента своме друштву „Коси“ и фратору: Помозите ми да утврдим у вери овај народ, А вера је паша: „напредњашто“ и „напштатство“. Ружит треба православље, све попове и калуђере, јер они нам сметњу да дођемо до ума. Помоз „Косо“ и фра Антуле биће нама свима добро.
„Коса“ и фратор: та, ја, ја, ја, да бу, бу да, ми бумо биекупи и арцибискупи.
Народ: Сиктер поставио од нас, јер ће бити триста чуда од вас.

Карикатура на рачун епископа тимочког Мојсија (Коса), министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића (Климента) и фратра Тондинића
(Брка, Београд 19. IX 1882)

„Трогателна сцена“ за време бављења Клименте Дугоушића у Нишу.
Климента Дугоушић: Ви ли сте они што пишете митрополиту адресе и све противу мене радите, бре ја ћу вам свима полупати посеве и очупати браде.
Попови: Нећеш бре, чекај да те ми мало крзмамо, боље ћемо но твој Тросмајер.
Деда: (осмејкује се благосиља попове и говори) Благословеније господње на вас. Дадесја нам жеља, да брљавија овци бијете.

Карикатура на рачун министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића, која свештеници туку а митрополит их благосиља
(Брка, 3. X 1882)

Карикатура на рачун министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића, епископа тимочког Мојсија и других који су радили на решењу питања римокатолика у Србији 1883.
(Брка 16. I 1883)

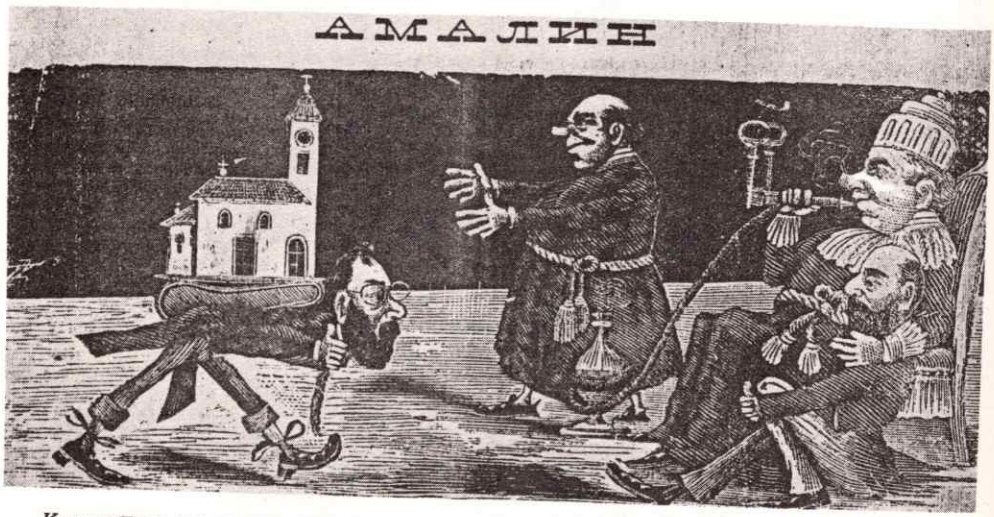

Карикатура на рачун министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића и тадашњег папе
(Брка 23. I 1883)

Гледај драги Мидерлијо
да и тамо будеш славан (?)
да оставиш ко и овде
међ публиком спомен сјајан (?)

Не бријте се моја браћо,
посрамити нећу лица
та ви знате да сам увек
био добра улизица.

БРКА

Број 21. Недеља, 8. Маја 1883 године. Година II.

СТАЈЕ ЗА СРБИЈУ:
годишње . . . . . 12 динара
на пола године . . . . . 6 „
на три месеца . . . . . 3 „

ИЗЛАЗИ СВАКЕ НЕДЕЉЕ

ПРЕТПЛАТА, РУКОПИСИ, ПИСМА И ОГЛАСИ ШАЉУ СЕ РЕДАКЦИЈИ „БРКЕ“ РОЕЗ МИЛОШЕВА УЛИЦА БР. 1. ДО ГОСТИОНИЦИ „ЛОНДОНА“

ЗА СТРАНЕ ЗЕМЉЕ
на годину . . . . . 16 франака
на пола године . . . . . 8 „
на три месеца . . . . . 4 „

ЦРКВА НА ЧЕВРНТИЈИ.

(СЛИКА ИЗ САЛАШЊОСТИ).

КАРДИНАЛ: Помози и ти мали, повуци јаче, та морамо је окренути на запад, па ма се све тумбе окренуло.

ШВАБА: Со! со! вучиш мало јаче, — добићеш колаче!! — —

БРКА: Ма нећеш је вала окренути на запад док је „Брка“ жив, па ма и ти и тај мали па и твој швабо поцркали.

МАЛИ (Шваби): Шау! теча, шта каже ер.

ШВАБО: Дас ист крос малер.

Карикатура на рачун министра просвете и црквених послова Стојана Новаковића и Шваба
(Брка 8. V 1883)

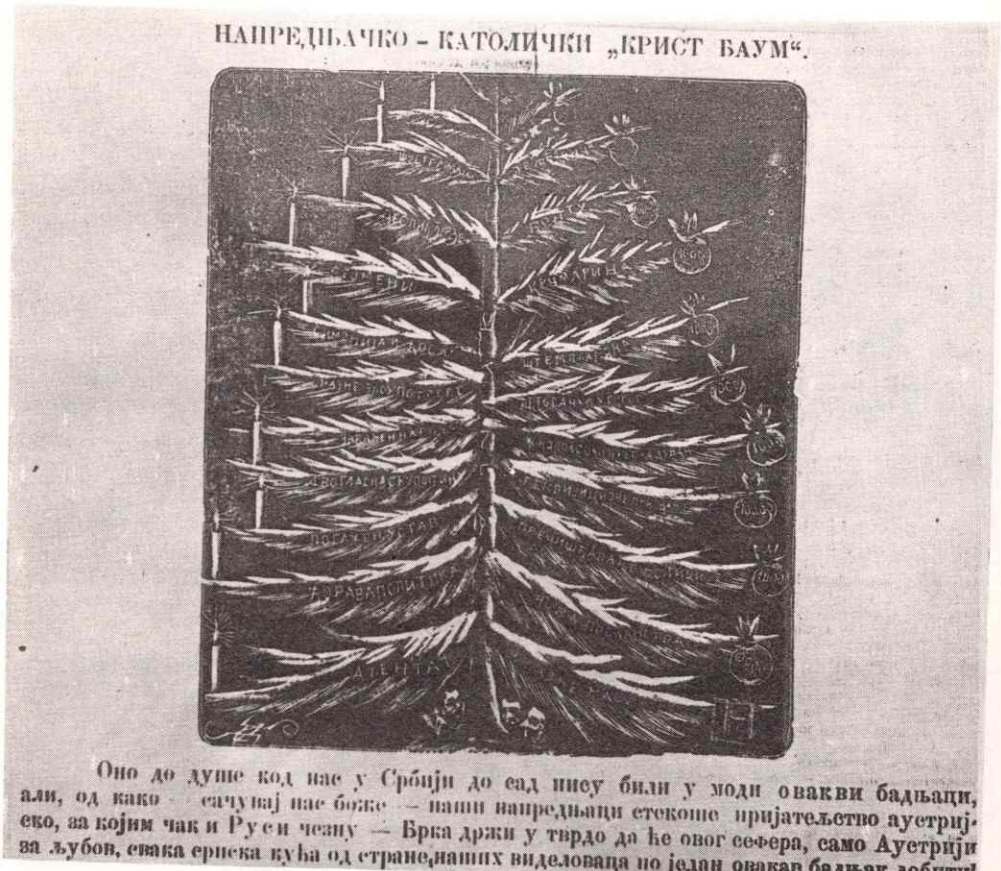
НАПРЕДЊАЧКО - КАТОЛИЧКИ „КРИСТ БАУМ“.
Оно до душе код нас у Србији до сад нису били у моди овакви бадњаци, али, од како — сачувај нас боже — наши напредњаци стекоше пријатељство аустријеко, за којим чак и Руси чезну — Брка држи у тврдо да ће овог сефера, само Аустрији за љубов, свака ерпска кућа од стране наших виделоваца по један овакав бадњак добити!

Карикатура на рачун уношења јелки место бадњака
(Брка 25. XII 1882)

За партију и начело
све би радо жртвовао
и последњи овај *мидер*
ја би вама браћо дао!

А сад амо 'Јупитеру'
и ти Миле жељо жива,
амо Стојо, амо Глишо,
да вас браца све целива.

Јер моји су дални пути,
а у путу свашта бива,
па и мене може неко
за на веки да целива.

Истина сам мојим радом
у поштењу (?) стеко гласа
да плашим се од ужаса.

Нека справа мене мори
а зебње ми душу крећу.

Због̃ом браћо... мен се чини
да вас више видет' нећу.

Ох каква би штета била
кад би стигло и то доба...
ал' не бринте састаћете с'
с оне стране - црноіа іроба".

То је *Брка* учинио и 23. јануара и.г. Овога пута објавио је карикатуру и песму под насловом *Амалин*, која је гласила:

„На дивану механоме
римски папа ено седи,
на наргиле дуван пуши
у колуте дима гледи.

А до њега с'леве стране
Мидерлија лепи седи,
а укочена ока поглед,
у даљину некуд гледи.

'Море синко, папа вели:
шта би с'вашом црквом светом.
Зар ми ниси обећао
донети је првим летом.

Та зар незнаш, да је време
да се шире власти моје,
да се пењу, да се вију
с' врх торња цркве твоје.

Сад је време, сад је доба
док је народ стешњен тако.
пренел' једном, бацил оков
онда биће наопако'.

'Свети оче, овај због̃и:
немогох је донет' туди
слаба леђа, слабо тело,
а мидер ми стеже груди.

Ал' причекај још кој' часак
док не дође зет ми Стоја,
веруј оче свету цркву
донеће на леђа своја.

Јер управа, света црква
у његовој руци стоје
а ко веран теби слуга
баци ће ј'пред ноге твоје'.

Док у збору они беху
ал' ето ти иде Стоја,
а србинску свету цркву
пон'о је на леђа своја.

Па пред папом саже главу,
па му збори: 'Оче свети,

овај овди, обећао је
свету цркву теб' донети.

Ево цркве ја је носим
нек пред ноге падне твоје.
А у њеном светом храму
нек' се ваше песме поје.

Три године ја је рушим
кријући се да сам шокац,
сад' ме теши, да је са мном,
задовољан папа - отац.

За услугу дар не тражим,
јер је мени права дика
кад од Срба православног
могу створит католика'.

Папа с' смеши па му вели:
'Ту одавна имам наду
знадох да ће тако бити
чим дођете ви на владу'".

А када је Тондини стигао у Београд, први је реаговао *Брка*, јер је 23. априла 1883. објавио песму под насловом *Јавна лицитација* са следећим садржајем:

„Дрррр, друм, друм, друм,
диж' се свете из свог мира,
трчи амо те да видиш
шта се овди лицитира.

Није шала, зло је време,
за себе се бринут' треба,
јер је прошло оно доба
кад падоше све из неба.

Сад је друго доба дошло,
дошло време да се кија
од бурмута што нам даде
комшиница Аустрија.

Дрррр, друм, друм, друм,
лицитанти, куд сте где сте?
ја продајем цркву свету,
доста пара тек понесте.

Јер немамо баш ни гроша,
ја и моји вајни друзи
што имасмо, прогуташе
аминаши и луксузи.

Сад требамо доста новца,
та нас брига јако једе
није шала јер избори
мућевитим трком греде.

Дрррр, друм, друм, друм,
журите се, журте амо,

Дррр, друм, друм, друм,
свету цркву да продамо.

Не плаште се, одте амо,
зашто бриге да вас море
кад то мирном душом гледа
онај с' неба - *'одозгоре'*.

И дођоше до два купца,
стари Швабо, није шала
а са собом још је пов'о
чак из Рима - *'кардила'*.

'Пошто море, Швабо рече,
пошто ћеш ми продат ово,
ја купујем врло радо
уточиште Исусово.

Дал' ће ово дуго бити,
јавно мнење остат' немо
шта је било видели смо,
шта ће бити видећемо!!!.

Та, имам ли то у руци,
сломијем ли веру вашу
принуће те ваше главе,
позваћете силу нашу.

Вера, црква да вам падне,
одавна је моја жеља
да постигнем то што желим,
нећу жалит блага вељa.

Дај је амо, ево пара
ево новца као кише'.
Дрррр, друм, друм, друм:
'дал ко више? дал ко више?

Први пут, сам ето казо,
и други пут, дал ко више?
и трећи пут, никог нема?'
Шваби цркву теслимише.

Свак заћута, душа стрепи
ко дај судба овом крива,
усне дрхћу и тек шану
имал још'те Бога жива".

После *Брке* огласио се лист *Народно ослобођење*, орган Народне демократске странке, који је 27. априла 1883, у рубрици *Дневна кроника*, на страни 3, објавио веома важан текст, у коме је споменут бискуп Штросмајер и Тондини. Ево тога текста:

„Да није католичка Пропаганда? Као што чујемо овде је приспео пре неки дан један од угледних католичких свештеника из Рима, доктор теологије и професор богословски у Ватикану, под фирмом: исповедника за стране раднике на великој железничкој прузи. Међутим се тај господин састаје доста често са неким политичким личностима. Ми нећемо засад да спомињемо његово име, али на сваки начин морамо да се зачудимо: нашто да се за обичну

свештеничку дужност шаље човек који заузима тако угледно место међ' католичким свештенством, као овај господин, кога је препоручио бискуп Штросмајер. То би могао да врши и сасвим обичан „патер", који ради духовних обреда не би имао да долази у додир са *политичким* личностима. *Но, по свему изгледа да се овде протура вук у јагњећој кожи и да тај господин има другу мисију.* Али ће се очито преварити у рачуну. Српски народ за време најцрњег робовања није хтео превртати вером, то су чинила само српска господа. А народ је остао вазда вери праотаца. Па што није било пређе, још мање може да буде сада. *Мисао о католичењу српског народа или ма и самој унији са Римском црквом, могла је понићи у Бакову, Риму и Бечу,* али то ће, на велику жалост дотичне господе остати само мисао, покрај свију моменталних политичких одношаја са Аустријом. Ми се за то ни најмање не бојимо, *али свакако сматрамо за нашу патриотску дужност да обратимо пажњу нашег народа на овакве црне птице.* Дакле, отварајмо очи благовремено. Толико за сад.

Плакати мисионарски. По многим кафанама, у којима се налазе радници на жељезници, а и по улицама били су јуче раздавати овакви плакати: 'Католицима. Италијанци који се находите у Београду, или у околини, извештавају се да ће један свештеник италијански служити мису (литургији), у капели Посланства аустријског у 7 сахата, од 25 (13). до 28. (16). априла, готов да исповеда све оне који би то желели. У суботу 28 (16). априла, биће на услузи цео дан изузевши од 12. до 3. У недељу 29 (17). априла, цело јутро'. Ови плакати штампани су на три језика: италијанском, француском и енглеском. Потписа нема ни штампарије где је штампано. Ово је прва 'невина' посланица оног господина из Рима, кога горе споменусмо. Шта даље буде јавићемо".

Брка је још боље приказао циљ Тондијевог доласка у Београд. Он је 8. маја 1883. објавио на првој страни карикатуру под насловом *Црква на Чевртњи (слика из садашњости),* са одговарајућим текстом испод ове карикатуре, на којој је приказано како се настоји Српску православну цркву окренути са Истока на Запад.

Тондини, ускоро по доласку у Београд, наставио је путовање у унутрашњост земље, обилазећи римокатолике на железничкој прузи од Београда до Ниша, а затим је ишао и у друга места: Врање, Крушевац, Крагујевац, Параћин, Јагодину, Сталаћ, Багрдан, Шабац, Смедерево, итд., и увек се отуда јављао бискупу Штросмајеру, који га је подржавао и обавештавао о предузетим корацима код бечких власти ради оправдања његове мисије, *коју је бискуп називао светом мисијом* („Vous êtes libre de exercer votre mission très sacrée dans l'intérieur du pay, aussi bien à Belgrad").

Сам Тондини јављао је бискупу Штросмајеру 29. јуна/11. јула 1883. како српска опозициона штампа *(Самоуправа, Народно ослобођење, Српска независност* и *Брка)* нападају Стојана Новаковића, српске власти и римокатоличку пропаганду. У јуну је штампа у Аустро-Угарској јавила да је Тондини умро,[25] па је Фрањо Рачки писао 6/18. јуна бискупу Штросмајеру: *„Срби и Бугари зазиру од католичанства јер у њем виде аустријанство.* Када сам читао, да је Тондини уморен (прем није, хвала Богу, истина), нисам се томе чудио, *јер су у Србији у њему назирали агента аустријског, од вас тамо послатога, прем није истина ни једно ни друго (!). Тако су вам сада расположени према католицизму и у Београду.* 'К чему, питао ме недавно један угледни бугарски достојанственик, сада настоји Рим подићи у

25 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885),* 56-67.

Софији католичку бискупију? Такове ми нећемо трпети, јер би такав бискуп [био] оданији Западу нег' ли нама'.

Ето тако сада стоје ствари, и вара се који мисли друкчије. Надамо се, да ће догађаји разбити предсуједе, а што ће се тада, када си источни народи видјели осигуране своје народно лице. Сада је Запад агресиван; то мора престати".

На ово умствовање Рачког, бискуп Штросмајер је 12/25. јуна јавио: „Тондини је жив. Ја сам њега морао послати, јер сам морао проводити, да се страни католици, којих на хиљаде и хиљаде сад у Србији има, исповједити и причестити, идт., могу. *Барбарство је скрајно и несносливост брутална, то је замјерити.* Међутим се је тому послу највише опирала Аустрија, и била би побиједила, *да није било моје енергије и одважности.* У тому послу би вам имао тушта приповједати. Жалосно је, да су органи Ристићеви из страначких сврха највише наваљивали на ту мисију. Нажалост куд год погледаш!"[26]

Тондини се хвалио на поступке Стојана Новаковића према њему, са којим је разговарао како решити питање римокатолика у Србији. У писму бискупу Штросмајеру од 29. јуна/11. јула јављао му је, да му је Новаковић рекао како Влада проучава тај проблем како решити, и да је он затражио да се сазна како је то питање решено у Румунији.[27]

И, заиста, то потврђује и писмо самог Новаковића, упућено јула и.г. бискупу Штросмајеру, које је гласило:

„Ваша преузвишености, још сам био под теретом дуга што вам на ваше цењено писмо још од 14. ожујка 1882. године одговорио нисам, а ваше писмо од 19. травња ове године задужи ме на ново, те се ево и журим, да се и ја једном вашој преузвишености одужим.

Најпре да споменем вашој преузвишености да сам саопштио његовом краљевском величанству жељу ваше преузвишености о доласку у Београд, и да је њ. величанство изјавило да се радује видети вас, кад год изволите доћи.

Г. Тондини ми је говорио да вам је писао и да вас је извештавао. Он је већ сад негде у унутрашњости. Човек је то врло фини и учен, и радо се користим приликом да на таком избору вашој преузвишености комплименте учиним.

Ствар о уређењу односаја католика и нама је врло на срцу. Ми бисмо радо видели ту ствар потпуно уређену сврам потребе и свију обзира једне Краљевине. Плаши нас у томе послу што се говори да је Света столица тешка у тим преговорима, а неке су прилике у том погледу врло нежне, како је вашој преузвишености, као изврсном познаваоцу свију прилика српскога и хрватскога народа, лако схватити. У прошлој години ми нисмо улазили у то, поглавито због тога што смо имали пред собом решење свога црквеног питања, па су нам политичко-технички обзири налагали да питање о католицима задржимо. Сад је наша унутрашња црквена ствар потпуно окончана, и ја се надам да ћемо првом удесном приликом предузети изучавање католичкога питања. Вашој преузвишености много сам благодаран на понуђеним услугама, којима ћемо се ми, датом приликом, радо користити.

Уверавајући вашу преузвишеност о осећањима дубоког поштовања која према вами гајим, јесам ваше преузвишености понизни слуга".

---

26 Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Zagreb 1930, III, 67-69. Подвлачење у тексту је моје.

27 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885)*, 60.

На ово писмо, бискуп Штросмајер је одговорио 13/25. августа 1883:

„Преузвишени господине министре и веле цијењени пријатељу, Вративши се из ‚Слатине' Рогатца нашао сам код куће г. Тондини-а. Он се не може дост нахвалити милости и доброте, коју му је висока Српска влада, у светому звању његовому, исказивала. Ја сам то исто и онако знао и дубоко у свому срцу осћутио, зато ево ме, да се и цијелој високој Влади и вами, преузвишени мој пријатељу, на посе из свег срца захвалим. Молим вас, кад узбуде прилика, да моју најтоплију захвалност и привржености његовом величанству подастрете. *Драго ми је такође било том згодом чути: да је у цијелој Србији и наш славни српски народ и његово свештенство врло добро, благо, сношљиво и на сваку братску љубав и слогу са једнокрвном својом браћом посве спремно.*

Хвала Богу да је тако. То нам је доказом, да је оно неразборито ненаравно трвење с обје стране умјетно, плод страствене занесености и праве слијепости, које ће јамачно нестати кад нас луч просвете интимније расвијетлила и разгријала буде.

Имам намјеру, ако иоле могуће буде, још ове јесени у Биоград доћи, да се његовом величанству краљу поклоним, и да му моју најсрдачнију харност особно изрекнем. Тада ће, ако Бог да, бити прилике, да се поближје разговоримо и посвјетујемо, како би се ствар католичка у новому Краљевству тако уредила, да и интересом Србије и Католичке цркве равно одговори. Уосталом са дубоким штовањем и братском љубављу остајем преузвишености ваше искрени поштовалац и пријатељ".[28]

Из овог писма, поред осталог, јасно се види да је бискуп Штросмајер био задовољан стањем у Србији, а нарочито што је „свештенство врло добро", што значи да је задовољан променом јерерахије, односно одстрањења митрополита Михаила, који је био најбоља гаранција у спречавању акције бискупа на унији у Србији.

У таквом стању, Тондини је неуморно обилазио римокатолике, нарочито италијанске раднике, којих је тада било 1.500-1.800. За остале је говорио да су као верници „ни месо ни риба". По његовом рачунању тада је у Шапцу било 500 до 1.000 римокатолика.[29] Бискуп Штросмајер је телеграмом 27. маја/9. јула јавио Тондинију, да благослови оне који су му помогли у „светој мисији", да су његове заслуге „непобитне" и да је његовој помоћи најзад крај. Међутим, Тондини је 20. јула/1. августа из Смедерева такође телефоном питао бискупа треба ли одложити повратак у Ђаково, јер намерава да остане још неколико недеља потребних му за рад у Шапцу, а већ 23. јула/5. августа из Шапца, такође телеграмом, питао је када ће бискуп бити у Ђакову.[30] Ипак, он је већ 30. јула/12. августа био у Ђакову,[31] и поново се повратио у Србију у априлу идуће године.

Бискуп Штросмајер је из Ђакова 3/15. априла 1884. писао Стојану Новаковићу, тада већ министру унутрашњих дела, о поновном положају Тондинија. То писмо је гласило:

„Преузвишени господине министре и веле цијењени пријатељу, као лани, тако и ове године, дужност ми је послати у Биоград и у Србију свећеника, да католичким радницима у ово ускрсно вријеме понуди утјеху и припомоћ свете

28 Новаковић, *Католичка црква у Србији,* Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 354-356. Подвлачење у тексту је моје.

29 Vitezić, *Početak organizovanja katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885),* 287.

30 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885),* 65-66.

31 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885),* 287.

вјере наше. Њ. величанство краљ, и ви сте, хвала Богу, лани са мојим свећеником задовољни били, а до Бога се хвали, да сте мому свећенику сваким могућим начином на руци били. Ја ове године и опет истога свећеника шаљем, и препоручујем га вруће милости њ. величанства и вашој доброти, а не двојим нимало, да ћете и ове године са истим мојим свећеником посве задовољни бити.

Чисто ме је стид, што нисам до сад поклон и харност пред узвишено лице њ. величества лично ставио, али вјерујете, да нисам ја тому крив, колико околности, које се често пут надвладати не даду. Молим вас, да моју најискренију привржености пред ноге њ. величаству прострете. Ја ово дана одлазим у Рим, гђе ћу мјесец дана одприлике остати, послије, пако, повратка свога јамачно ћу доћи у Биоград, да се њ. величанству поклоним и да са краљем и вами о уређењу католичке ствари поближе говорим. Мени се све чини, да уређење коначно католичке ствари у Србији посве у сагласју стоји са оном дивном мисијом, која је по Богу самоме новому српскому Краљевству у дио пала.

Вами, пријатељу, сто пут хвала на доброти и љубави, коју желим сваком згодом и приликом у подпуној мјери одвратити. С особитим поштовањем ваш искрени и вјечни пријатељ".[32]

Шаљући Тондинија на пут, бискуп Штросмајер је 4/16. априла 1884. издао му по садржају исти документ као и онај од 4/16. априла претходне године, којим му је дао јуриздикциона права у Србији, а посебно у Београду.[33] Са тим се сагласио и Калноки, министар иностраних дела Аустро-Угарске, па је Тондини почетком маја стигао у Београд. Већ 30. априла/12. маја је аустроугарски посланик у Београду Рудолф Кевенхилер у извештају јавио Калнокију, да су му посланици Француске и Италије саопштили, како им је Тондини открио свој задатак, тј. да је њему бискуп Штросмајер поверио да приправи, *како би се у Нишу* могао поставити један римокатолички свештеник, засад привремено, али биран на три године. Будући да би тај свећеник имао на бризи углавном француске и италијанске раднике, па их је молио да би му њихове владе у ту сврху дале новчану помоћ. Том приликом, *Кевенхилер је овим посланицима одговорио, да га бискуп Штросмајер о томе свом плану није ни на какав начин обавестио, а у случају, да би се јуриздикција бискупа Штросмајера протезала и на Ниш, онда се по Кевенхилеровом мишљењу „претеже на то подручје и аустроугарски протекторат, а тиме и скрб за постављање свећеника. Према томе, могла би друге католичке државе новчану помоћ у ту сврху дати само у облику милостиње дотичном свештенику. Посланици су Кевенхилеру рекли, да Тондини мисли и на градњу католичке цркве у Београду, нашто је Кевенхилер одговорио, да нешто таково није могуће, док год Српска влада не уреди са Св. столицом црквено питање у Србији*". Јављајући све ово министру у Беч, Кевенхилер је приметио и ово: „*да му је сада јасно, да Тондини тежи, како би постао 'генерални викар' српске бискупије, која би се имала установити*". Калноки је одобрио став Кевенхилеров и о свему обавестио нунција, који му је обећао, да ће Св. столица дати до знања своје мишљење, „како Тондини не би никако био погодна особа за евентуалну проведбу црквене организације у Србији, односно да дође на чело бискупије, која би се онђе установила".

---

32 Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 358.

33 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885)*,68.

Поклисар Пар[34] „имао се је код Св. столице о свему овоме информисати и заложити за аустроугарске интересе". У извештају се од 6. јуна 1884. Пар је јавио, *„да су код Конгрегације Пропаганде задовољни са Штросмајеровом иницијативом у погледу Ниша.* И кардинал државни тајник Јакобини се је у томе сложио са Пропагандом, али на Паросове примедбе о нетактичном поступању Тондијеву, и о тому, *да се у Србији његов рад почиње схваћати као антиуспешка агитација*, одвратио је кардинал, да жели умирити поклисаре с обзиром на Тондијеве тежње, да би постао генералним викаром у Нишу. Жива је жеља Св. столице, рече кардинал, да би са Србијом дошло до преговора, *али сви су покушаји досад били узалудни. Никада, међутим, неће Св. столица поставити у Србији апостолским администратором особу, која би за Аустро-Угарску била неприхватљива, јер као што Св. столица жели уредити споразумно са Србијом, једнако јој је тако на срцу слагање с аустроугарском владом.* На ове кардиналове ријечи, Пар у своме извештају, примећује да у њима назначено средство, којим би се у овом деликатном питању најлакше постигао жељени резултат. Треба, наиме, 'прокрчити у овом погледу споразум са Српском владом'. И, уосталом, на овој основи бит ће постигнут тај 'жељени резултат', иако тек након пуне године дана".[35]

Тондини, снабдевен саветима од стране бискупа Штросмајера како даље да ради у Србији, а свакако и са материјалним средствима, по повратку из Ђакова у Београд, писао је 31. маја/12. јуна 1884. бискупу да италијански и француски посланици сложно су прихватили његов предлог, *да се у Нишу постави један други свештеник*, и да се томе било испречило питање јуриздикције на оним теренима који су били после берлинског конгреса 1878. припојени Србији. Он је у свом раду био у сталној вези са Стојаном Новаковићем, и зато је 18/2. јула јављао да је Новаковић саветовао да бискуп дође после Народне скупштине. На крају, из Ниша је писао 15/27. јула да у раду нема никаквих сметњи од стране српских власти, да је Српска влада зато да у Ниш дође неки од других свештеника, *да је он мишљења да на то место дође Вилибард Чок, бенедиктанац из Софије*, и о настојању да у Нишу добије једну стару џамију за римокатоличку цркву.[36]

Овде треба нагласити на значај једног правног акта: Министар правде је 24. маја 1884. издао распис свим првостепеним судовима, у ком је, између осталог, стајало: *„У вези са актом проглашења Краљевине, основа новоме државно-правноме односају Србије, збрисала је, дакле, разликовање по вери и вероисповеди у животу грађанских права"*,[37] са чиме је дата пуна слобода исповедања вере у Србији.

И тада је заиста Српска влада била решила да приступи решавању и питања римокатолика у земљи, јер је било на дневном реду и питање мешовитих бракова. То се наслућује и из писма бискупа Штросмајера од 12/24. јуна 1884, упућено из Ђакова Новаковићу, тадашњем министру унутрашњих дела, следеће садржине:

„Преузвишени господине министре и веле цијењени мој пријатељу, њеки свећеник, доминиканац, из обитељи *Вануттели*, братучед нунција бечког и ли-

34 Људвик Пар био је аустроугарски посланик при Св. столици од 1873. до 1888.

35 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 288-289. Подвлачење у тексту је моје.

36 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885)*, 68-75.

37 *Зборник закона и уредаба*, XXXIX, 15-17. Подвлачење у тексту је моје.

сабонскога, жели походити и проучити самосталне источне стране наших страна. Он већ од дуљега врјемена пише обсежније дјело о монасих источних, пак би у настави свога рада радо рећи нешто и о самосталних наших страна. Могуће је, да тај свећеник пређе и у Србију, јер би рад видио ако не више самостана у Србији, а оно барем Раваницу. У тому, дакле, случају вруће препоручујем тога свећеника вашој милости и доброти. Ако га ви препоручите, сигурно ће свагђе бити братски примљен.

Њешто ми г. Тондини пише, да би жељели гледе двију важних ствари моје мњење знати. Ја мислим, да ће најбоље бити, да то одгодимо до времена кад се будемо састали. Ја ћу гледати да то чим прије буде. Уопће, пако, могу рећи да се те ствари, које пред г. Тондинијем споменусте, само на темељу подпуне слободе на задовољство обијех страна ријешити могу. *Ваља да држава непосредно у те ствари ни законодавним ни управним начином не дира. Двије цркве у тому обзиру једна полеі друге равне стоје; што оне, дакле, одлуче, односно на што своје привржeнике склоне, то нек буде. Држава само има задаћу: посвемашњу слободу и цркава и дотичних странака штитити и никад не допустити, да се странке силе, и у свому освједочењу и одлуци вријеђају.* О тому ћемо, ако Бог да, обширније говорити. Сваку милост, сваки обзир ког г. Тондинију указујете, сматрам ко да сте мени самому указали. Са особитим поштовањем и братском љубављу остајем увијек пријатељем".[38]

На ово писмо је бискупу Штросмајеру опширно одговорио Новаковић 30. јуна и.г., и изнео многе значајне податке, из којих се види како је Новаковић гледао на питање римокатолика у то време, као и његов однос према бискупу, стање у земљи, итд. Ево тога писма, писаног својеручно латиницом, по старом календару:

„Много поштовани и преузвишени господине, користим се повратком г. Тондинија да се одужим на цијењена писма и толико пута показану љубазну пажњу вашу.

Прво и прво шаљем две моје зимус за вријеме одмора штампане радње, које вашу преузвишеност могу интересовати. *Славенску граматику* рађену 1880, а *Хералдика* је зачета поводом проглашења Краљевине, те без тог не би ни постала, а случај зимсње доколице изведен је на хартији. Молим вашу преузвишеност да милостиво примите ове поклоне, које вам шаљем тако, како се у рафовима затекоше.

Тондини ми се хвали, да је задовољан с нашим људима, властима и земљом. *У томе доиста има код власти добре воље, а код народа срдачне толеранције.* Њега су већ и познали и навикли се на њ, и од сад ће и то помагати.

Баш првога дана по повратку из Ниша нађе ме Ванутели и предаде ми цијењено писмо ваше преузвишености. Дошао је к мени већ решен да не путује по земљи, а ја сам му, према препоруци вашој, нудио сваку услугу. Он је уосталом имао право, јер за овај посао, којим се он интересује не би заиста у нас унутра ништа нова нашао. Што се тиче доласка ваше преузвишености, ја сам Тондинију говорио, и он је рекао да ће то јавити, како би удесније било спрам данашњих околности, које се раније нису никако дале предвидети, да дођете не у августу него после повратка његовог величанства, тј. у октобру. Колико се сећам у то сте

38 Новаковић, *Католичка црква у Србији,* Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 359. Подвлачење у тексту је моје.

доба још једанред у Београду били. Ја сам рекао Тондинију да то говорим ја по мојој личној оцени, а да сам готов питати његово величанство, ако то ваша преузвишеност жели. Његово величанство ће доћи на маневре августа 25. по нашем стилу; августа 23. биће свечаност отварања железнице до Ниша, с којом се сад журимо, да би могла свршити се пре поласка краљева; 16. и 18. августа имамо краља румунског у гостима, уз то и послова и онако доста, а још више поводом пута. После повратка биће више времена и угодности.

Што се тиче посла о питању католичке цркве у Србији, могу казати вашој преузвишености, да сам једва једанпут дошао до писма вашег од 19. маја 1881, које је писато г. Чед. Мијатовића. Нејде се то писмо било затурило и сад сам случајно сазнао за њ. Ја ћу вам право казати, да незнам шта бих у начелу приметио на оне основе као основе. Уствари се све оно врши што се врши, без икаквих заједеке, сметње или незадовољства. Но, ја ћу отворено казати вашој преузвишености у чему би биле сметње. Оне су више у опортунитету, у избору момента, кад да се ствар изнесе пред нашу легиолацију, која има приволу, о којој се мора рачунати, не по обичним европским шаблонима. У први мах је могло сметати и само наше црквено питање, *које је нерасудност и познање наших црквених достојанственика натурало земљи без икакве повреде и стварног узрока, једино да би се водила агитација за рачун несрачуњене руске политике.*[39] Данас је то некако легло, али још има трага, а међутим пристигли су и други обзири. Политичка група, у којој сам и ја, имала је читаву гомилу нових необичних, а уз то и тешких и непријатних ствари, које је нови положај или напредак Србије неопходно изискивао, да протура и остварује. Имало се за то много потегнути; има се још потегнути. Уз питања борбе прво су на реду и правила тактике и обазривости. Ваша преузвишеност богатим искуством и мудрошћу својом познаје људе и зна проценити пресуде и изворе њихове.

Страх ме је, да ме не би опозиција за то ухватила, па да нове сметње ствара, а и за трошак би било потешко при великој невољи коју имамо сад с многим потребама, а слабим дохоцима. Али то би се све дало усмено на пријатељски начин третирати да обе стране остану задовољне. Оставимо то, дакле, натраг. А дотле, ја ћу се само радовати прилици да се с вашом преузвишеношћу, после већ толиког времена, видим једанпут и у Београду. Ваше преузвишености покорни слуга Ст. Новаковић, кр. српски министар унутрашњих дела"[40]

Да је тада Српска влада заиста намеравала да све ово уради види се из њеног настојања, да добије податке о томе како је то питање решила у суседству Румунија, јер је и тамо владајућа вероисповест била Православна црква, и зато је председник Владе и министар иностраних дела Илија Гарашанин 30. јуна 1884. телеграфски тражио да му посланик српски у Букурешту што пре пошаље извештај „како је у Румунији расправљено питање о Католичкој цркви, у каквим односима стоји она према држави", и да му пошаље, „ако је могуће акт уредбе која је између њих учињена". На ово тражење, Љубомир Каљевић, посланик, одговорио је 3. јула и.г.:

---

39 Мисли се на црквено питање, које је настало када су митрополит Михаило и остали епископи устали противу Закона о таксама, према којем је била уведена *симонија*, тј. наплаћивање приликом рукоположења, а не ради политике према Русији, мада је било и тога, јер је Новаковић тада водио антируску политику, са чиме се црквени људи нису слагали. Подвлачење у тексту је моје.

40 Архив Југословенске академије наука, XI /а/, Новак. Ст., 1. Подвлачење у тексту је моје.

„Господине министре, Румунија није до сада закључила никакву погодбу са поглаварем Католичке цркве. Пре неколико година, министар Бојереско намеравао је да закључи неку врсту конкордата са папом, али је доцније одустао од те намере, из зебње да у Риму не наиђе на услове много теже и за Румунију неповољније, но што су они у којима се данас овде налази Католичка црква. Остало је, дакле, оно стање ствари, које је и пређе постојало, и које је имало за основ уставну гаранцију пуне слободе вероисповеди, па ма каква она била.

На темељу овог уставног наређања, католици подижу цркве где год нађу за добро, оснивају школе које стоје под надзором Румунске владе, а уједно и под надзором католичких свештеника. Попове католичке поставља Ватикан. Њих издржавају католичке општине, узгред буди речено, има много у Румунији. Исто тако и њихове школе падају на терет католичкој општини. Влада се ниуколико не меша у унутрашњи ред цркве и свештенства. Обредне таксе и остала давања црквама, утврђују католичке општине у споразуму са владикама у Букурешту и у Јашу.

Пређе је био само један католички владика у Румунији. Његова је столица била у Букурешту. Но, ни он се није звао букурешки, већ никопољски , за то што је некада католички владика управљао и бугарском и румунском црквом, и што је у старо доба исти владика седео у Никопољу, а не у Букурешту. Пре две године, папа је изјавио жељу да управа Католичке цркве у Румунији буде одвојена од Бугарске , и да се владика букурешки, којега је наименовао за архиепископа, не зове више никопољски, већ букурешки. Влада румунска, сматрајући овај акт поглавара Католичке цркве као последицу независности Румуније, примила је понуду папину без приговора.

Том приликом раструбили су опозициони листови, да је Влада закључила неки тајни конкордат са папом, на штету православља, и да је почетак вршењу тога конкордата, наименовање једног католичког архиепископа, нарочито за Румунију, итд.

Ово су дата која сам данас, на брзу руку, прикупио у Министарству спољних послова, како би их, по вашој депеши, што скорије вама саопштио. А раније их нисам могао послати с тога што је г. Стурза пробавио неколико дана у Синаји и тек се јутрос отуда вратио, а г. Братијано и сада се налази на његовом добру".[41]

Тондини у раду није био искрен према Новаковићу, а тим и према српским властима и српској држави, који су му били омогућили слободно кретање и обављање свештеничке дужности, тј. обављање свештеничких нужних треба. Међутим, он је прекорачио границе те службе, па је са знањем бискупа Штросмајера предузео рад на успостављању основних темеља за које се заузимала Пропаганда, оснивање сталних мисија у главним градовима Србије. То се јасно види из извештаја од 5/17. августа 1884. аустроугарског посланика из Рима, упућеног Калнокију у Беч, где је изричито наведено, *да министар Новаковић није био обавештен о намјерама Тондијевим да се оснује у Нишу трајна римокатоличка мисија*, који је сматрао да новодобијена подручја припадају јуриздикцији бискупа Штросмајера као апсолутног администратора у Србији, и да је то одговарало српским интересима, *с тим да треба поставити свештеника који би био само обављао свештеничке требе и ништа више;* „*Тондини да му се чини једним од онаквих горљиваца, који*

41 АС.-МИД, ПО 1884, К/15; Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 356-357.

поврх свештеничке службе има још и друге циљеве, па да је зато и за Српску владу и за Аустро-Угарску неугодан". стоји у поменутом извештају. У писму од 12/24. августа, исти посланик јављао је Калнокију, да му је француски посланик „*поверљиво о Тондинију рекао, да он у Србији дјелује против аустроугарског протектората над католицима, а у корист Италије*".[42] Овај аргумент употребио је аустроугарски отправник послова при Св. столици у разговору са кардиналом Јакобинијем, о чему је извештио 14/26. септембра Беч. Према томе извештају, Јакобини је похвалио настојања бискупа Штросмајера, с обзиром на католике у Србији, да није његова рада не би ништа било. „Осим тога, Св. столица да се тешко може мијешати у ствари, које иду искључиво у подручје дјеловања једног бискупа. Српска влада даје проширење јуриздикционалног подручја Штросмајерове implicent признала, а против одашиљања свештеника у Ниш да се неможе ништа рећи". Међутим, када је кардинал сазнао, „да се је наиме Тондини обратио за новчану помоћ Италији, коју и добио, и све то прешутио аустроугарском посланику у Београду" деловао је на њега, рекао је: „Бацити се у наручје протуцрквене Италије, царско-краљевску владу тешко вређати" немогуће је, па је обећао да ће размислити како доћи до изласка из кризе. Отправник послова при Св. столици је, једном другом кардиналу предложио, „да барнабитски генерал Тондинија премести", и тај предлог се свидео и папи, па је и зато задужио кардинала са генералом барнабита. Отправник послова, завршавајући извештај, напомену је, „*да је Тондини само извршилац Штросмајерових идеја, па да се трајно рјешење може тек онда постићи, ако се Србија изузме из јуриздикције ђаковачко бискупа, и ако се црквено питање онђе уреди уговором са Св. столицом*".[43] О свему овом он је разговарао с кардиналом.[44]

Како је на сва та питања тада гледао сам бискуп Штросмајер најбоље се види из његовог опширног писма, упућеног 11/23. септембра 1884. Новаковићу, у коме каже:

„Преузвишени господине министре, и веле цијењени пријатељу, најпрво, молим да ми опростите, што вам тако касно одговарам. Био сам шест недеља, од прилике, одсутан, повратив се, пако, толико сам нашао неодговорних посла, да нијесам знао куд главом.

Прије свега, хвала вам најсрдачније на посланих књигах. Све што из вашег пера произилази, злата је вриједно. Читати ћу ја великим весељем те ваше књиге, како доспијем. Што се, пако, веле важнога предмета, то јест уређења католичке ствари у Србији тиче, имам вам јавити, да сам имао част примљен бити по њ. величанству краљу Србије, и то у Бечу, 4-тога, ако се не варам, овога мјесеца. *Дашто, да се говорило о предмету, који мени највише на срцу лежи, то јест о уређењу католичких ствари у Србији. Њ. величанство говорило је о тој ствари тако лијепо, тако племенито и великодушно, да је била милина управо слушати га. Ја сам, хвала Богу, од када сам викар апостолски у Србији, увијек био задовољан, највише, пако, у најновије доба, овим, пако, посљедњим говором извољело је њ. величанство све своје појачане милости и великодушности потврдити и запечатити.* Хвала му! Бог му строструко ту доброту платио! *Да је само њега и вас с једне, с друге стране, пако, мене, ствар би се доиста брзо довршила, барем би се жива клица положила, из које би све оно*

42 Подвлачење у тексту је моје.

43 Исто.

44 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Sesara Tondino (1883-1885)*, 289-290.

проникло што великодушности и праведљивости њ. величанства, што части и угледу новога Краљевства; српски и потреби цркве католичке одговара. Ја сам и пред њ. величанством развијао она своја начела, која заступам и у листових својих на ї. Мијатовића, и на вас.[45]

На тому се темељу, полег добре воље с обију страна, ствар лахко на обће задовољство ријежити даде. У тому смо се, пако, на посљетску сложили, да ја другом половином октобра у Биоград дођем, и да се тада усмено са високом Владом српском споразумијем, под оком да што и врховним одобрењем њ. величанства. Пун захвалности, наде и утјехе растадох се с краљем, и пођох, по жељи нунција апостолскога, до министра ванъских послова Калноки-а. Ту нађох, жали-боже, све противно, прем сам у нарочитој намјери к њему пошао да га ублажим, и да оне потешкоће одстраним, које ми се досад у Србији на пут стављају. Он нипошто није за то, да ја још ове године у Биоград идем, и кад му ја рекох, да се њ. величанство краљ српски у тому са мном посве слаже, одврати ми: *‚Квар што нисам ја прије о тому са њ. величанством говорио. Ја бих то и учинио, да сам знао, да ћете ви с њим бити, а увјерен сам да би својими разлози њ. величанство на моје мнење склонио и освједочио га, да је нуждно, да ви још ове године у Биоград не идете'.*[46] Ја сам већ првим почетком искрено министру рекао: да ја не бих рад нигда у Србији ишта подузети, што би макар само сјеном својом угледу и упливу Аустро-Угарске шкодити могло, иначе рекао сма му да ћу драге воље и на позитивне жеље Аустро-Угарске обзир узети, само ако се оне са дужности светога звања могу сложити даду; пак сам тада, кад је министар мој полазак у Биоград инопортуним прогласио, надодао: прем ја не видим разлога, зашт не бих ја ове године у Биоград пошао, прем знам, да се у тому и са њ. величанством краљем, и са његовом Владом посве слажем, ипак да вам добру вољу документирам, и да вас склоним, да сва остала слична питања пространије и слободоумније сматрате, ја ове године не идем у Биоград, али ако све остане тихо и мирно, ко што је, хвала Богу, данас, ја ћу у пролеће у Биоград. Прем сам, како рекох, све учинио да довјека умирим и ублажим, ипак ми то ни у овому, ни у икојему другому питању за руком не пође. Ово зато, веле цијењени пријатељу, навођам да полег искрене и дубоке моје захвалности, згодном приликом њ. величанству и сажаљење моје приопћити изволите, да нијесам у стању задану своју ријеч одржати, и ове још године, ко сам обећао, у Биоград дођи. Ако Бог да живот, и ако услијед неизмјерних мука с којима се сад даномице борити морам, још овдје будем, стало што стало, ја ћу будућим пролећем јамчим у Биоград дођи.

Што се тиче промјене у положају цркве католичке у Србији, министар Калноки је тога мнења да интереси Аустро-Угарске захтијевају, да се за сад, ни у Србију ни у Црној Гори *ништа* не мијења. Не могу увидити што би угледу и упливу Аустро-Угарске шкодило, кад би положај католика у Биограду, итд., барем ваништином својом бољи и повољнији постао. Биоград је, да тако рекнем, положајем и важношћу својом мондијална варош; она стоји свему свијету на видику. У интересу новога Краљевства њ. величанство је ту ствар преда мном врло згодно француском ријечи 'prestige' лежи, да се положај католика у Биограду чим прије поправи, и да се служба Божја католичка не обавља више у *подчињеној* и неким начином сакривеној соби министарства аустријског, него у властитој црквици. Ја не увиђам, шта би тако стање Аустро-Угарији шкодило. Та, Аустро-Угарији остаје слободно, да се према католиком биоградским великодушном и у изванредној мјери дарежљивом укаже. Пред цијелим свијетом би

45 Подвлачење у тексту је моје.
46 Подвукао бискуп Штросмајер.

јој на част служило, да својом дарежљивошћу црквицу, коју горе споменух, у цркву претвори. Уосталом је моје осведочење, да је промјена стања католика у Србији ствар, која по *праву искључиво* спада на његово величанство, и високу Српску владу с једне, а с друге стране на Свету римску столицу. Тако бих ја тога мњења био, да се ми о тому писмено договоримо, и ако Богда, споразумијемо, пак би се онда лахко налог дати могао посланику српскому у Бечу, да о тој ствари говори и да се споразумије са представницима Римске столице у Бечу, тј. са нунцијом апостолским Ванутилијем. Говорио сам ја такође са министром ванјских послова о скорашњој и неодољивој нужди, да се свећеник католички чим прије фиксира у Нишу. Људи који код железница раде, требају утјехе и покрије пе религиозне. Они сиромаси живе у конкубинату, јер није свећеника који би им бракове благословио, дјеца им сиромашна кадшто и без крштења умиру, јер никога није, који би их окрстио; људи по болницах болују и умиру без последње утјехе која је права и најпреча сваком човјеку на овоме свијету нужда, итд., итд. Сав свијет мени већ пуним правом спочитаје: 'Какви сам бискуп и свећеник, који сам у стању толико занемарити најсветије дужности свога звања, који не мари ни да душе неумрле цијеним св. муке и смрти Исусове окупљене, без сваке вишје окрепе и милости с овога на онај свијет прелазе?'

Све ово није у стању било склонити министра, да се са мном сложи. Међутим, будућ се ради о ствари неизмјерно важној, и будућ је апсолутна неодољива дужност моја, да се за те сиромахе раднике чим прије побринете. То ћу ја *на сваки начин скорим у Нишу послати отца Тондинција,* да тамо свето свећеничко звање обавља оном мудрошћу и увјереношћу, да дочим свето своје звање ревно, плодоносно врши, никому ипак на свијету повода не дате да га с икоје стране осваде. Ја, пако, тог ученога, ревнога и мирнога свећеника, ко и до сад, вашој милости, доброти и заштити *што моіу боље, препоручујем. Свака милост њему указана, указана је уједно и мени.* Добро би било особито, да се томе свећенику што год награде ради и од високе Српске владе опредијели: кад сам о тому са њ. величанством говорио, исто је ту молбу праведном прогласио, тим ријечима, будући хоца турски нешто плате за свој труд добива. Овим доврших за сад лист свој, који желим да остане *фамилијарним листом,* а ви га, добри мој пријатељу, слободно можете њ. величанству показати. Још једном на љубави и доброти, коју и мени и светој ствари, коју у Србији заступам, указујете, сто пут вам се захваљујем те је истој и у будуће препоручујем. Уосталом са особитом љубављу и особитим поштовањем остајем увијек и увијек ваш вјерни пријатељ и штоватељ".[47]

Након овог, ваља овде истаћи какво је тада било краља Милана стварно мишљење по овим питањима за које се залагао бискуп Штросмајер. Зна се да је краљ, док је био 1884. на лечењу у Аустрији, настојавао да реши питање досељених римокатолика. Он је у једном незваничном писму из Беча писао Милутину Гарашанину, председнику Владе и министру иностраних дела, да је „Рим забринут у чисто црквеном духу о положају у Србији и да би желео да се дође до неког не конкордата већ arrangement, који би прецизирао положај католичке цркве у Србији. *Ванутели мисли, да конкордату није време, јер ту се ваљда имају дискутирати начелна питања мало тугалива питања, и за њих и за нас: ваљало би урадити у конкордату положај каноничког владике, његове дужности према Србији, али и његово право. Тиме нисам за то да би владика католички имао иста права и морална и ма-*

47 Новаковић, *Католичка црква у Србији.* Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 359-392.

територијална права као наши, а довољно је памети да држи, да би то за Српску владу према своме сопственом јавном мњењу тешко било".

Али, краљ Милан сматрао је да би се на основу Устава Србије и одлуке берлинског конгреса "*могао постићи arrangement у в и д у de l' echange de notes diplomatiques између њега и Богићевића,*[48] *где би се неке ствари расправиле и уредио положају цркве. Одбрилике, видим да мисли да би у Србији могао бити један vicario apostolique за који би се од Српске владе искао agrement, као што се то исто чини сад за дипломате*". Не улазећи одређено у ову ствар, „*казао сам му да мислим, да нећемо бити у начелу противни таком arrangement, јер сам Устав то дозвољава, али сам указао одсудно, да што се мене лично тиче примићу свакоі свештеника у центрима где има католика (а не по један и два као што их сад Тондини са фењером тражи) и викаром, али све свакад са карактером стабилитета на једном месту, не путујућим као сад.*

Додао сам, да се до свршетка железница може једном у години назначити једна пасхална посета радницима, али то само дуж линије и никако унакрст à la Tondini.

Но, о свему томе можемо изближе говорити када се будемо састали. *Главна добит у мојим очима била би то што се на тај начин на веки курtисали Штросмајера, који осталом не знам на каквом основу је владика за Србију, јер никад није као такав признат.*"[49]

О даљем настојању краља Милана, *да се отресе Тондинија* сазнаје се из његових писама, упућених такође Милутину Гарашанину. Тако, из писма од 25. маја 1884. наводи се следећи текст: „Сад да пређемо на неколико ствари од већег интереса. Ванутелија сам видео и подуже говорио са њиме. *Он ће писати у Рим да Тондина опозове и известан је да ће се то морати предузимати. Односно Штросмајера рече ми, да он сада хоће sauver les apparences*[50] *и зато говори да одлаже до моі доласка*", али да нема сада изгледа да неће никако дознати када ће са Ванутелијем поново говорити. „Из целог његовог говора дошао сам до убеђења да је он за то, да Штросмајер се окане пута у Србији. Тим боље".[51]

Краљ Милан је из Глајхенберга писао 11. септембра такође 1884. „Посета Штросмајера у Србији не допада се Калнокију и, он ће живо радити да је спречи: *вели да тек што је код нас црквено питање уталожено*[52] *имао би Штросмајер својим доласком дати повода опозицији, да за Владу набија обичне бљувотиње.* Калноки, а и сам цар, живо се интересују за унутрашњу нашу кризу; јако осуђују оне који праве жалбе у партији".[53]

Из Тондијевог писма из Цема од 11/23. јула 1884. види се да је он стално крстарио по унутрашњости Србије, а највише у јужним деловима земље, како би то рекао краљ Милан, тражећи фењером католике, настојећи да реши питање подизања цркве у Нишу,[54] и зато му је био потребан долазак бискупа Штросмајера у Београд, да му помогне у раду. Кад је у августу сазнао да овај неће доћи, отпутовао је у Ђаково, водећи са собом свештеника Чока и носећи Новаковићево

48 Између Серафима Ванутелија, нунција у Бечу, и Милана Богићевића, српског посланика у овом граду, могао би се постићи договор.

49 АС.-МГ, бр. 904, l. 19-20. Подвлачење у тексту је моје.

50 Значи: „спасити спољашност, прикрити срамоту, бруку".

51 АС.-МГ, бр. 904.

52 Мисли се на незаконито и насилно смењивање српске јерархије.

53 АС.-МГ, бр. 786, l. 4.

54 Tolomeo, *Korespodenci ja Strossmayer-Tondini (1883-1885), 94.*

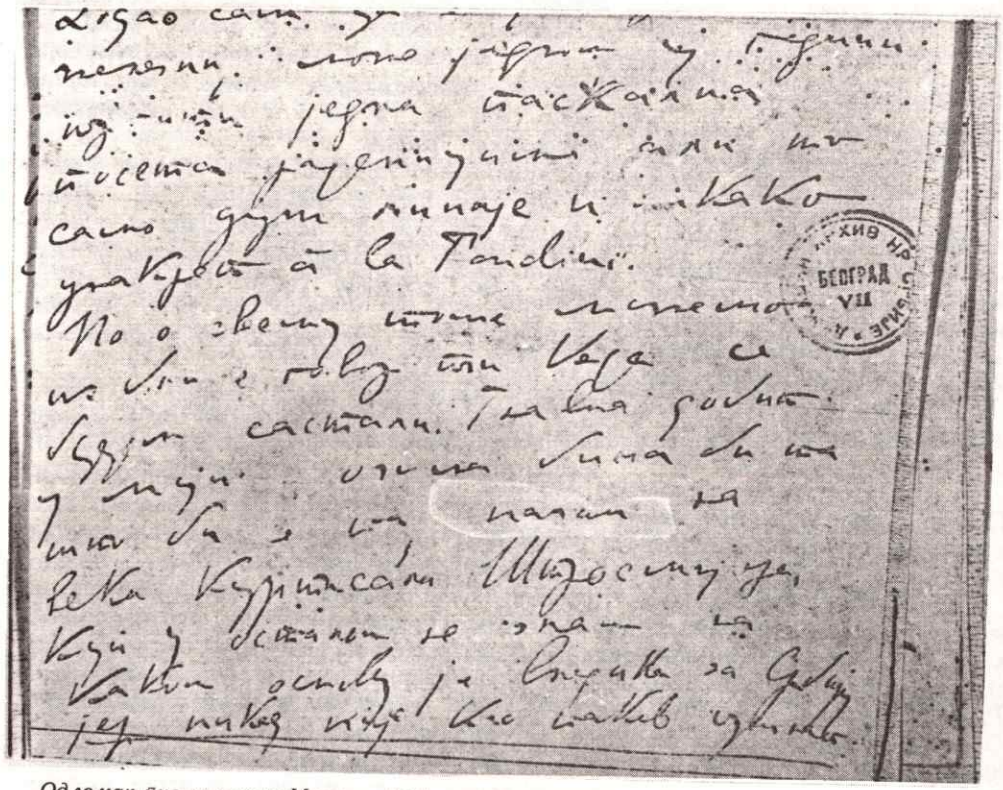

Одломак писма краља Милана 1884. у коме се говори о потреби курталисања за свагда бискупа Штросмајера

писмо бискупу. У Ђакову је био одсутан бискуп, па га је зато писмено известио о своме раду у Србији, сметњама у раду, о стању римокатолика и питању црквене организације за њих, као и свом разговору у Нишу јула 1883. са бившим владиком Нестором.[55]

Ево шта је забележио 28 августа/9. септембра 1884. у Ђакову у својој промеморији о верској ситуацији у Србији:

„*Практични закључак.* Прошле године, у присуству високих личности из Владе, имао сам у Нишу (јула 1883) врло важан разговор са покојним монсињором Нестором, нишким епископом (неуједињеним). Дискутовали смо, једну по једну, све тачке које раздвајају две цркве. Дао сам строго логично објашњење и исправио сам грубе неспоразуме, као што су 'безгрешност' уместо 'непогрешивост', итд., (о овом разговору обавестио је у једном писму нунција), а монсињор Нестор је врло пажљиво све то пратио, пружио ми је руку, у присуству поменутих личности. 'На тим основама, рекао ми је, био бих врло срећан да сарађујем на уједињењу цркава'".[56] Овако писање Тондија је невероватно, јер је једно рећи да би сарађивао на *уједињењу,* ако се Римска црква одрекне новотарија а друго зна се да је Тондини радио на *присаједињењу,* тј. на *унији,* што је показао својим радом, зашто га је бискуп Штросмајер био и послао у Србију.

55 Исто, 76-100.
56 Исто, 90.

Зна се да је сам бискуп Штросмајер још 12/24. октобра 1884. дао дозволу да Тондини оснује мисију у Нишу; 8/20. новембра одобрио његов целокупни рад, а 30. новембра/12. децембра и.г. изјавио задовољство због његовог успеха у раду јер је радио на унији.[57]

Истина је то, да је у Бечу краљ Милан лепо примио и бискупа Штросмајера, где су разговарали о питању римокатолика у Србији. Али бискуп је, на захтев бечког нунција, отишао Калнокију, код кога је наишао на отпор његовим намерама и плану о томе како решити питање римокатолика у Србији. Тада се Калнеки супротставио захтеву бискупа да у октобру посети Београд, *наиђа - сивши да је Аустро-Угарска против склапања конкордата између Србије и Ватикана, јер то није одговарало интересу Аустро-Угарске. Он је био и зато да Тондини више не иде у Београд, рекавши да је то питање тако важно, да га треба поднети цару на решавање.*[58]

И поред свега тога, у октобру 1884. Тондини се вратио у Београд, овога пута са бискупа Штросмајера именовањем га викаром у Србији са сталним седиштем у Нишу. О томе је аустро-угарски отправник послова из Београда известио свога предпостављеног министра у Бечу. Он је констатовао, *да је Тондини материјално осигурао мисију у Нишу, јер је био од Италије добио годишњу помоћ 500, а Француске 300 франака, и да од Аустро-Угарске није тражио, пошто је знао да се она противи проширењу јуриздикције бискупа Штросмајера над новодобијеним крајевима. Отправник послова, овога пута, је нарочито нагласио, да Новаковић није Тондинију признао права викаријата у његовој земљи, већ му је одобрио да може деловати у смислу „објаве", коју му је издао кад је први пут дошао у Београд.*

У овом моменту судбину римокатолика у Србији покретале су и власти црквене у Риму. У писму бискупа Штросмајера од 13. октобра/5. новембра 1884. каже се да је префект Пропаганде кардинал Симеони заузео се за дужебрижнички рад у Србији, који је писао да само у Београду има 6-7 хиљада римокатолика, а у капелу у аустроугарском посланству да може станути око 100 особа, па и за то треба дозвола за оне римокатлике који не раде у самом Посланству. Зато је кардинал препоручивао, да се у Србији доведу часне сестре, које би могле отворити школу за римокатоличку децу.[59]

Ускоро иза тога, 8/20. новембра 1884. бискуп Штросмајер је из Ђакова писао Новаковићу:

„Преузвишени господине министре, веле штовани пријатељу, част ми је послати вам у преијепису лист, ког сам ово дана добио из Рима од узоритога господина стожерника Симеони-а, председника Збора 'de Propaganda fide'. Из њега ће се увјерити преузвишеност ваша колико се у Риму на надлежном мјесту, и то пуним правом, брину за католике у Србији и колико би жељети било, да се стање католичке цркве у Краљевини Србији чим прије уреди. По мому чврстом увјерењу, то захтјева не само интерес католичке цркве, него уједно и интерес новога Краљевства. Кад се, пако, помисли да такому уређењу у сусрет иде не само међународни уговор берлински, него још више узвишени ум, племенито срце њ. величанства краља и просвијећене тежње и намјере часне Српске владе, онда ствар није толико тешка, колико би се на први поглед чинило. Како се у начину

57 Исто, 76-100.

58 Гргур Јакшић, *Аустро-Угарска и католичка црква у Србији 1885*, Политика 6/19. IV 1930; Слободна Трибуна 1930, бр. 866, стр. 3.

59 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 291.

и у битности призна слобода вјере, свијести и цркве, онда су уједно и сва остала питања, макар се на први поглед ма како замршена чинила, ријешена, наприлику питање мјешовитих женидаба и свега онога што је с тим питањем спојено. Државна власт у тому случају подпуну слободу оставља дотичним странкама и дотичним црквама, а наравно је, да се полег све те слободе, морална премоћ нагиње на ону вјеру и цркву, на коју сав српски народ и сва Влада спада. Ако, дакле, Католичка црква у таквим конкретним околностима може пригрлити начело безувјетне слободе, може га још прије частна Српска влада. Када се тако ствар овако узме, онда се сва остала питања скоро искључиво свађају на створна и материјална питања, *осим питања, да ли частна Влада српска хоће и жели у новому Краљевству ускрисити стару бискупију, која се је некада звала: бискупија биоградско-смедеревачка законито сједињена? То би значило ускрисити и поновити стару хијерархију, што бих ја желио, и што би се мени чинило да достојанству новога Краљевства и иманентној његовој мисији одговара, или, пако: мисли л' се часна Српска влада задовољити се, ко што писмо кардинала Симеони-а наваћа, самим викаријатом апостолским, или још мањим, у коему случају остаје врховна управа црквених католичких ствари у Србији, ко и до сад, у руку Збора 'de Propaganda fide'!*

За сад ми се чини од прије неке нужде 1-0 да се чим прије пристојно мјесто у Биограду опредијели за цркву католичку и за дом будућега викара или бискупа. Међутим би се, пако, по мому осьједочењу, по жељи самога стожерника Симеони-а коју у своме писму изразује одмах имала каква просторија означити, где би се католички свијет барем половином својом могао у служби Божјој сабирати. *Тим би се католици еманципирали од легација аустријске што кардинал Симеони, и што пуним правом жели.*[60] Осим овога имало би се о дотацији мислити будућег бискупа ил' викара и његових у пастви господњој сарадника, ко што и о припомоћи новчаној, да се црква и остале нужне зграде подигну.

Знам да је то у данашњих околностих за Краљевину Србију дост потешко, али што ћемо, кад на овому свијету ништ' моралнога без новчане припомоћи створити не може; а с друге стране увјерен сам, да ће новац, у такве црквене сврхе управљен, строструки плод новој Краљевини донијети. Мени се чини, да би добро и умјесно било, да се висока Влада српска још ове зиме, ил' са мном ил' непосредно са нунцијем бечким, од ових питањих у договор стави. Опростићете ми, пако, надам се, преузвишеност ваша, да се у овому важном послу на вас обраћам. Нека ме на то не само високи ваш положај, него и старо пријатељство и особито поуздање, које ме с вами веже. Молим вас, да дубоки мој наклон и неограничено моје штовање његовом величанству, премилостивом краљу изразите, и да ми чим прије одговорите, јербо је и мени узоритоме кардиналу Симеонију чим прије одговорити. Уосталом с особитим штовањем остајем преузвишености ваше особити поштовалац и пријатељ".[61]

Ускоро после тога, Тондини је 18/30. новембра 1884. свечано отворио капелу у Нишу, и тим остварио бискупа главни циљ, тј. успоставио је *клицу* римокатоличкој цркви у Србији. Париски лист *Français* је 20/31. јануара 1885. објавио опширну вест о томе под наднасловом *La liberté religiuse en Serbie*, у којој се јављало како је било могуће отворити ту прву римокатоличку капелу у унутрашњости Србије. Сам аустроугарски посланик у Београду Кевенхилер је, у

60 Подвлачење у тексту је моје.

61 Новковић, *Католичка црква у Србији*, *Архив за правне и друштвене науке*, 3, 1907, 362-364. Подвлачење у тексту је моје.

свом извештају Калнокију од 17/29. јануара је писао, да Српска влада није, према закону о школама могла дозволити отварање римокатоличке школе у Нишу, на чему је Тондини радио и отворио ју је, па је тада тврдио да се Српска влада уверила како Тондијев рад *наличи на прозелитизам, и да јој се то не допада, па би била захвална кад би био овај свештеник отпремљен из земље.* [62] И поред тога, Тондини је 11/23. фебруара 1885. обавестио бискупа Штросмајера да је у Нишу отворио и школу, изразивши наду да ће нишка болница прихватитит и часне сестре на рад.[63]

Кад је Српска влада схватила какве ће у земљи настати последице ако се Тондијев рад настави, *иза кога је стајао бискуп Штросмајер*, решила је да предузме кораке и омогући наметање Српској православној цркви унију, на чему су радили бискуп и Тондини. Зато је председник владе и министар иностраних дела Милутин Гарашанин 22. фебруара 1885. писао српском посланику у Бечу Милану Богићевићу:

„Још за време бављења његовог величанства у Бечу, владика Штросмајер изјавио је да овога пролећа дође у Београд, буди *речено по својој каноничној визитацији.*

Ова каноничка визитација само је један претекст. *Циљ, пак,* његова доласка двострука је: С једне стране овај владика ради већ на томе, *да истакне католике, који у Србији живе испод, тако рећи, моралне зависности од Аустро-Угарске.* У тој цељи већ је његов изасланик отворио капелу за католике у Нишу, а познато је и вами, да је таква досад постајала само у легацији аустроугарској у Београду. Противу ове тежње Влада краљевске нема, нити штогод имати. *Слобода вероисповедања је зајамчена. Уосталом и све дотле, док радња овога владике не би узела облик прозерлитизма, она је на земљишту на ком се сме и може кретати.*

Г-н Штросмајер радећи у правцу да католицизам у Србији учини независним од аустријског протектората, *не сметa ништа нашим интересима,* осим што нам може бити унеколико незгодно да он бира баш Србију за терен на коме ће овај рат противу Аустро-Угарске водити.

Али има нешто што је за нашу унутрашњу политику незгодно, то је да он долази амо баш у времену, кад се тако почело у нас говори то о томе, *како Влада помаже једне у својој Цркви,* Долазак његов овамо, дао би унутрашњој опозицији довољно повода, да надовезује разна подметања и неистине, и да их кроз народ протура.

Са овога разлога, Влада би врло радо видила, да г-н Штросмајер из овога разлога од ове посете одустане, бар за ову годину.

Али, осим овога разлога, који сам напоменуо и који чиним да Влада не жели, да г-на Штросмајера види у овом времену у Србији, *има још један далеко озбиљнији који ће бити увек повод, да се на њега и његов рад овде врло озбиљно мотри. Ево зашто: Г-н Штросмајер мисли, да он треба да ради на томе да се обе цркве уједине. Ово, и ако он неизноси нигде на видело, опет је јасно доказано признањем његовога изасланика у Србији і-на Тондинија, које је признање у мојим рукама.*

Немамо никаквог интереса, да ту ствар данас обелодањујемо, *али имамо капиталног интереса, да недамо да се таква радња у Србији заснива. И баш то што је он изабрао Србију за ову радњу, онда кад је Босна и*

---

62 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 291.

63 Tolomeo, *Korespondencija Strosmayer-Tondini (1883-1885)*, 103.

Херцеговина далеко ближа и за тај посао згоднија, и даје нам основа, има још једна циљ иза ове која се види, и који ма како била засад скривена, неможе ни на који начин ићи у прилог српској држави и српској друштвеној мисли, која је данас у Србији усредоточена.

Са овију разлога, које сам вам досад изложио, Влада краљева и сам краљ желе, да овогодишња посета владике Штросмајера у Београд изостане.

Из свијех, пак, разлога, влада аустроугарска поднеће код тамошњега нунцијуса, да он подејствује, да се спречи долазак г-на Штросмајера у Београд.

Но, како тај долазак ни нама негоди, то вас молим да и ви у истом код нунцијуса предествујате не наводећи разуме се разлоге које сам вам горе изложио, већ друге које за сходне видите. Могли би ту на пример, казати, да би засад тај долазак био неподесан, почем је *Влада до скора имала своје црквено питање, поводом кога је опозиција наша такво време у народу српском произвела и изазвала клевете, као да Влада иде на то да народ српски одцепи од своје Цркве, да би долазак г-на Штросмајера у ово време неизбежно постао предмет свакојаких тумачења од стране опозиције, и можда основао радњу подижући изнова, са таквом муком затворено, црквено питање у Србији.*

Кад овај корак будете учинили код нунцијуса, поставите у знање и грофа Калнокија, а и мене имајте доброту известити о резултату ваше радње по овој ствари."

Богићебић је на ово тражење одговорио 27. фебруара и. г.:

„Саобразно вашем писму од 23. тек м. пов. Н-о 112, ја сам молио нунција за дејствовање, да г. владика Штросмајер одложи бар за ову годину његово канонично путовање у Србију, из разлога што би опозиција користила се овим његовим доласком *да Владу опет напада и клевеће због наше црквене питања, које је истина свршено и сад ушло у повољнију фазу, али није још заборављено.* Нунције се врло предусретљиво одазвао овоме моме кораку, и обећао ми је издејствовати да владика Штросмајер одложи његов пут, јер и он сам увиђа да му сад није време и да би дао повода разним коментарима, премда, рече, ово није сад први пут да он његову каноничну посету одлаже, има већ две године од како се ово повторава. *Ја сам му на ово одговорио, да се и наше црквено питање од тога доба повлачи,* а ми немамо иначе ништа противу г. Штросмајеровог пута приметити, једино што желимо да се за ову годину одложи, јер налазимо да сада за ови долазак није моменат најповољнији.

Данас сам ишао г. Сегењу, јер грофа Калнокија нисам могао видети, и саопштио му да сам овај корак учинио код нунцијуса, и да је он обећао дејствовати да г. Штросмајер одложи овај пут за Србију. Г. Сегењи ми је изјавио своју благодарност што смо тражили посредовање нунцијуства, и они, рече ми од своје стране, на томе раде да г. Штросмајер одустане од овога пута и он се нада сигурном успеху".[64]

Све ово скупа сведочи, да се Српска влада бојала да бискупов долазак не изазове опозицију, *а самом бискупу Штросмајеру било је стало да искористи ослабљене позиције Српске православне цркве у Србији баш зато што је ова Црква била обезглављена протоном митрополита Михајила и осталих законитих јереја,* и да би обезбедио што боље услове *к л и ц и* римокатоличкој у Нишу да се развије, и изврши њено калемљење са *пелцером унције,* што му је био главни циљ у својој овој игри. Што се тиче Аустро-Угарске, *она није била за трајно и законито решење питања римокатолика у Србији, јер би тиме изгубила право протектора, које*

64 АС.-МИД, ПО 1885, Ш/1. Подвлачење у тексту је моје.

јој је давала право да прати и да се меша у послове Србије, ометајући њен нарочито ослободилачки рад, па са тог свог интереса и деловања.

У опширном извештају од 16/28. марта 1885. посланик Кевенхилер јавио је у Беч, *да је на место Тондинија у Нишу дошао Камалдољанин Вилибалд Чок, који је био по народности Пољак са Шљонска, а у Ниш је дошао 11. марта и. г. и преузео дужност од Тандинија 15. марта.*

На тај начин Тондини је постао слободан да по целој српској земљи обавља своје „апостолске шетње". Кевенхилер је, у свом извештају, набројао своје приговоре против Тондинија, као и оне које је имала тада српска власт. Између осталог, да је Тондини у Нишу, због спровођења својих циљева, довео себе у немогућу ситуацију за опстанак, направио је основну школу за римокатиличку децу, а нарочито изазива његова *'намештљива'* и *'невјешта'* залагања *за унију и словенску литургију, као средство за остваривање циљеве, због чега нишки владика није хтео да та више прима,* тим пре што је у париском листу *Le soleil објављен њихов разговор, у коме је речено, да је владика изјаснио наклоност према унионистичким идејама.*

У то време Тондијев рад нису одобравали италијански и француски посланици, јер су се бојали замерки од стране Аустро-Угарске. У даљем излагању грешака које је чинио Тондини, Кевенхилер навео је, да је свештеника при посланству Фалиња наговарао, да се изјасни, да је по народности Србин, зашто му је овај, наљућен због тога, отказао гостопримство у свом стану. Осим тога ишао је у Мајданпек, да би тамо организовао душебризнички центар, и да се спремао да одржи нешто у Крагујевцу, где је преговарао о куповини једне старе џамије. На крају, посланик је истакао, да је Српска влада са неповерењем гледала на Тондинијево деловање, *и да би та, према његовом мишљењу, она одмах протерала, кад би била сигурна да се не би томе противила аустријска влада.* Зато је он, посланик, био мишљења да би било протеривање Тондијево у интересу и Аустро-Угарске, пошто због *равнодушности Римске курије према аустроугарским оправданим интересима није видео други излаз.*

Тондини је одмах по повратку у Крагујевац отворио 24. марта/5. априла 1885. онде мисију, на коју је, кад је он отишао из Србије, бискуп послао из Земуна мисионара фрањевца Вјенцеслава Еринбера.[65]

Када је Тондини сазнао да га је посланик оптужио у Бечу, он је 18/30. марта 1885. писао Балнокију, и тврдио да је оптужба неистинита. После тога, 13/25. априла упутио је писмо и краљу Милану, коме је још приложио и једну *промеморију,* датирану претходног дана, о положају римокатолика у Србији, желећи да придобије краља за његов план о организовању римокатоличких верника, разуме се како је то одговарало његовој жељи, тј. да буде све то независно од бискупа изван земље.[66]

Он је у писму молио краља, да тај план одобри, убеђујући га, да ће у бискупу Штросмајеру наћи најлојалнију потпору за остварење ове жеље, па је нагласио: „Г. Штросмајер одржаће своју власт у Србији, докле год буде имало разлога за бојазан да на његово место могу метнути какво послушно, и ако несвесно, оруђе политике 'Подели Словене па владај', али он ће се одрећи сутра и са задовољством те власти, ако буде знао да ће она бити поверена једном пријатељу његова народа. Ваше величанство, процените, према томе, да ли је корисно да се

65 Vitezić, *Počeci organizovanja katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885),* 291-292, 297.

66 Тондинијеву промеморију објавио је Витезић у свом поменутом раду (стр. 302-306).

пожури с уређењем положаја католика у Србији, док је владика Штросмајер још у животу. Сав његов утицај у тој ствари неће се, извесно окренути на штету Славена".

Тондијево писмо и промемморија стигли су у руке краља када је поново избио сукоб између њега и краљице Наталије, и када је он страховао за сигурност своје династије, па је избезумљено од Аустро-Угарске очекивао, да његовом сину осигура материјалну помоћ, ако буде принуђен потражити уточиште у тој земљи. Зато је, у нервозном стању, једног дана Кевенхилеру дао на увид Тондијево писмо и промемморију, нагласивши да то чини „строго поверљиво", и да не може правити препис. Међутим, Кевенхилер то није послушао, па је у препису све то послао Калнокију у Беч, као прилог извештају од 28. априла/10. маја 1885. године.[67]

Кевенхилер је овога пута тврдио, да је „лукави барнабита" Тондини овим дао крунски доказ, да је његов боравак у Србији штетан и за Аустро-Угарску. Тондини уз помоћ маште навео је у промемморији многе нетачне податке, *којим оптужује све од реда што не одговара* његовим циљевима. Он је желио да путем „свршеног чина" принуди Св. синод и Српску владу на закључење конвенције, а затим да буде изабран за наследника бискупа Штросмајера. То је била његова мајсторија. Према Кевенхилеровом тврђењу, *краљ Милан му је рекао да је био импресиониран "језуитском тенденцијом* коју је Тондини показао", и да му неће одговарати. Осим тога, краљ му је изјавио, да он не би оклевао са протеривањем Тондинија само ако би знао да би се тим сложила и Аустро-Угарска влада. На крају Кевенхилер је констатовао, да је са овом расправом завршен и овај предмет.

У заоставштини Тондинијевој и бискупа Штросмајера нема помена о Тондијевом писму и промемморији краљу Милану. И поред тога све је то избило на дневно светло.[68]

Тондини је себе истицао као независног свештеника, и Италијана, од Аустро-Угарске, а истицањем српске независности желео је да придобије краља Милана, како би прихватио његов план, "одобрен од Штросмајера" и који је он извршавао. Према томе Тондијевом плану требало је основати три сталне мисије у Србији: у Нишу, Крагујевцу и у северној Србији (у Шапцу или Смедереву или у оба ова града), а затим добијање бољег и одговарајућег простора за мисију у Београду.

Калноки, одмах пошто је добио од Кевенхилера писмо и промемморије, 11/23. маја 1885, обавестио је нунција у Бечу и нагласио, да Тондини искривљује и његове изјаве о бискупу Штросмајеру, мада је он сматрао, да бискуп Штросмајер није погодна личност да може посредовати између Св. столице у Србији, и зато је нунције изјавио да би било добро Србију изузети испод јуриздикције ђаковачког бискупа. Према тврђењу самог Калнокија, нунције је дезавуисао и одудио Тондијеву пормеморију, после чега је он нунцију изјавио, да аустроугарска влада неће се противити прогону Тондинијеву, већ пре то сматрати пожељним. У тој ситуацији Калноки је писао: *„Чини ми се више пожељним, да изравни поступај за што доће од стране српске стране, него ли да се на нас сведе задња одговорност за ову мјеру".*[69]

---

67 Јакшић, *Аустро-Угарска и католичка црква у Србији (1885)*, Политика, 19. IV 1930.

68 Исто; Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 293-297, 302-306,

69 Подвлачење у тексту је моје.

После овога, Калноки је 15/27. маја о свему овоме обавестио аустроугарског посланика при Св. столици и препоручио му да о свему томе обавести кардинала државног секретара, нагласивши да аустроугарска влада сматра, *да Тондијев рад по својим намерама и нетактичким поступцима, не само угрожава интересе римокатолика у Србији већ и даје панславистичкој опозицији у тој земљи оружје против српског краља и Српске владе, а у крајном случају и против утицаја Аустро-Угарске у тој земљи. На крају, Калноки је нагласио у овој депоруци, да аустроугарска влада није противна да се римокатолици у Србији издвоје испод ђаковачког Бискупа, и да се питање римокатолика у тој земљи неће моћи решити ако се препусти пропаганди бискупа Штросмајера и Тондинија.*[70]

Краљ Милан није Тондијева језуитска писанија предао аустроугарском посланику у стању своје брачне кризе, како је то напред речено, *него је то смишљено учинио, да би разоткрио поступке бискупа Штросмајера и Тондинија по Србији.* Зато има оправдања.

Председник Владе и министар иностраних дела Милутин Гарашанин је још 5. маја 1885. писао краљу Молану: „Владика Штросмајер јавио је својим писмом, да 7. јуна долази у Београд. Дакле, напрезања и Кевенхилерова и моја, да ову посету спречимо, да нам у походе дође осташе узалудне. Њено величанство[71] мисли кад већ долазити мисли, да је боље да дође за време одсуствовања из земље вашег величанства. Овако и ја мислим. Примићемо га врло учтивно и врло хладно. То је највише, чини ми се, што се може за њега учинити".[72]

Гарашанин је 18. маја и. г. јавио краљу: „Владика Штросмајер одложио је свој пут до доласка вашег величанства. Како чујем, он ће вашем величанству поднети тужбу на наше власти, које попа Тондинија довољно не помажу у његовим тобожњим радњама. *Међутим, овај човек почиње да скреће моју озбиљну пажњу на себе. Његови поповски послови по Србији моју да изазову оправдане прекоре на Владу, да католицизам по земљи шири и помаже. Наредио сам да се на његову радњу најозбиљније мотри и да му власти у вршењу његове службе само онолико помоћи указују колико уствари морају. Но, овај човек, осим свога чисто службеног задатка, има овлу да дејствује на уједињење цркава, да ћу данас наредити Богићевићу, да подејствује код папског нунција у Бечу, да се овај човек одавде одазове, да га не би ја морао иначе сам упутити одакле је дошао".*[73]

И заиста, Гарашанин је истог дана, тј. 18. маја 1885, Милану Богићевићу писао у Беч:

„Већ од две године налази се у Србији један католички свештеник, именом Тондини. *Њега је делегирао владика Штросмајер и направио га својим викаром. Кад је у Србију дошао, он је путовао дуж железничке пруге и вршио венчање и крштења међу радницима католицима. У исто време служио је и католичку мису. На крају овог свога рада отишао је у Ниш и тамо отворио капелу католичку за католике који се у Нишу и околини налазе. Све ово довде сасвим је исправно,*

70 Vitezić, *Počeci organizovanja katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 293-296.

71 Краљица Наталија.

72 АС. - МГ, бр. 844.

73 Исто.

сагласно са Уставом земаљским и нарочито извесним наредбама берлинског конгреса.

Али, у последње време именован је за нишку капелу један католички поп, именом Чок, а г-н Тондини продужује своје путовање по земљи, истражујући да и по другим местима, као Крагујевцу, Шапцу, итд., оснује католичке капеле.

И ако би овом раду Влада краљева имала потпуно да буде противна из својих унутрашњих политичких разлога, опет зато желећи да буде коректна и у сагласности са својим обавезама, није му никакве сметње полагала, и задовољила се само тиме да властима препоручи да му само у онолико на руку иду у колико апсолутно морају.

Међутим, наређено је, да се на радњу овога свештеника најозбиљније пази и то из оваја разлога:

Већ одавно чуо сам, да се осим своје мисије чисто службено г. Тондинције бави пропагандом у циљу уједињења обе цркве. Ово што сам био чуо, потврдило ми се и у једном писму, које је г. Тондинције на мене управио. Кад, дакле, г-н Тондинције има у свом задатку да и у овом правцу у Србији ради, онда му се то неће дозволити, јер би такав рад био од несрећног политичког значаја по Србију, а осим тога изрично је и самим уставним забранама сваки прозелитизам.

Осим овога разлога, и коим ја имам у својим рукама својеручни доказ од самог г-н Тондинија, ја мислим да он није чист ни од политичке мисије у правцу великославенских идеја Штросмајера.

Са свију ових разлога, ја сам тврдо решен да г-н Тондинија упутим онамо одкуда је пре две године дошао, а пре него би учинио корак, који би њим због могуће ларме био непријатан, ја вас молим г-не посланиче, да код тамошњег нунција подејствујете, да се овај човек из Србије одазове. Само та околност, што се у Србији сумња за рад г-н Тондинија има више циљи, учиниће веома тешким споразумом са Римском куријом, остварење кога тако се живо жели и са једне и са друге стране.

Из овога мога писма ви ћете г-не посланиче употребити само оне разлоге које без повреде његове осетљивости употребити можете".

Посланик Богићевић је брзо деловао, и већ 27. маја и. г. послао је следећи одговор:

„Примивши ваше писмо од 18. тек. м., Пов. Н-о 271, ја сам отишао овдашњем нунцију и саопштио му како католички свештеник г. Тондини, који је од стране владике Штросмајера пре две године у Србију послат, да врши његову свештеничку дужност дуж пруге железничке, поред тога што му је дозвољено да отвори у Нишу капелу католичку, и што је путовао у Крагујевац, Шабац и још нека места у циљу основања и тамо католичких капела, чему би Влада краљева имала разлога из унутрашњих политичких обзира противити се, но, ипак му је дозволила, *он злоупотребљује овај свој положај и путујући по земљи прави пропаганду у циљу уједињења двеју цркви.*

Пошто је Краљевској влади немогуће трпети овај поступак г. Тондинија, то сам молио нунција за дејствовање, да се он удаљи из Србије, јер његово овакво понашање само може стварати и увећавати тешкоће за узајамни споразум.

Г. нунције је на ово одговорио, да он увиђа потпуно, да је наша жалба основана и да је он готов указати да се г. Тондини позове из Србије, но у исто време додао је, да је њима незгодно позвати г. Тондинија, а да другог на његово место не пошаљу.

Ја сам му на ово приметио од моје стране, пошто за то никаквог упутства немам, да за сада има у Нишу један свештеник, и да Краљева влада тражи удаљење г. Тондинија само зато што се он не држи строго дужности због које је послат, и ја мислим да се Влада не би противила пошиљању једног свештеника који би се кретао само у границама своје дужности.

После овог мог састанка са г. нунцијом, он је имао и аудијенцију код његовог величанства краља,[74] а што су они на овој аудијенцији разговарали о томе вама његово величанство пише у писму, које ми је част послати вам у прилогу".[75]

Бискуп Штросмајер чврсто је стајао иза рада Тондијевог, бранио га и није хтео ни претким да попусти. Уствари, он није хтео да одступи од своје намере да у то време приведе *у општу бар Српску православну цркву у Србији, коју је имао на дохват руке,* кад није могао остале цркве Словена. Како је он тада гледао на питање Тондијевог рада најбоље доказује садржај његовог писма од 16/28. марта 1885, упућено Стојану Новаковићу, још тада министру унутрашњих послова. Ево садржине писма:

„Преузвишени господине министре, веле штовани пријатељу, допустите да вам изновице што топлије препоручим г.Тондинија. *Он је мени у ствари, коју ја у Србији заступам, врло нуждан и скоро ненакнадив.* Човек је учен, честит, свуд по Европи доброга гласа; човјек је, који поред италијанскога, француског, енглескога, њемачкога језика, њешто и српски говори; човек је који љуби и штује народ словински уопће, а српски на посе. Ја потпуно повјерење у њега стављам и сматрам сваку милост и услугу исказану отцу Тондинију, ко да је мени самому и светому звању мому исказана. Знам, пако, јамачно, да се исто и у Риму мисли. Његов је положај у Србији само часовит, али знаменити вишји обзири и интереси захтијевају, да се његовому часовитому дјеловању, под мојом врховном управом и мојом одговорношћу, никакве запријеке не стављају. Ја ово за то навађам, јер сам чуо да је отац Тондини у новије доба у немилости код вас пао. *Вели ми се, да је њешто у француских католичких новинах писао, што се је частном Српском владом замјерило. Ја моју реч, да сам у француских новинах читао оно што је отац Тондини о окружном листу пречасноја владике нишкоја писао, и налазим, да све то у битности српскоме народу и православному владици на част и пошћење служи.*

Али, рецимо да је штогод речено ил' писано, што би се моило на криво узети, вашој је преузвишености и високој Српској влади само једну ријеч или мени непосредно, или само, у отцу Тондинију рећи, и удиљ је ствар поправљена и то за вазда.

Уопће, пако, молим преузвишеност вашу и високу Српску владу, да ми сваком згодом и приликом обзнанити благоизволите, што желите и захтјевате, пак ће се свеудиљ испунити, *ако се са мојим знањем слаже.*[76] Вјерујте ми, преузвишени мој господине и пријатељу, ја ништ' друго не желим, него да се чим прије католичка ствар у Србији тако уреди, да и жељи католика с једне стране задовољи, а с друге стране и интересу, угледу и слави његовога величанства краља и српскога народа. Ова иста мисао, занима и његово величанство, које ми је премудрим начином опет и опет нагласило да сам углед Србије пред страним свијетом захтијева, да се ствар католика чим прије уреди и

74 Пријем код краља Милана.
75 АС. - МЈД, ПО 1885, Т/1. Подвлачење у тексту је моје.
76 Подвлачење у тексту је моје.

установи. Ако ја полег старости своје и полег слабога здравља и силних својих послова још и данас остајем викаром апостолским у Србији, чиним то, вјерујте ми, само за то, јер мислим, да ћу управо ја најбоље допринијети моћи, да се та врло важна и врло деликатна ствар на обострано задовољство ријежи. Сретан ћу, пако, и пресретан бити, ако то исто скоро доживим: ако вишју моћ, који ми је Света столица повјерила, чим прије човјеку и бискупу изручити узмогнем, који ће и Српској влади, и Светој апостолској столици по вољи бити, и који ће у Србији под заштитом српских закона и Српске владе живући, прилику пружити, да се с њим у свакому важнијему случају висока Влада особно и непосредно спорзумије. Ја сам увјерен да ће се тијем не само Цркви католичкој, него и новому Краљевству српскому, гледом особито на будуће звање његово, велика услуга чинити. А то је полег добре воље и полег обичне мудрости и увјерености посве изводљиво. *Штета*,[77] дакле, била ма каквим начином сада већ тому узвишеному циљу прејудицирати.

Чујем, да се отцу Тондинију, са српске барем стране, и то замера, што се неким начином мојим намјесником и пуномоћником сматра, и што је у Нишу у мјесто себе свећеника именом Чока оставио и намјестио, али ово ништ' друго неће рећи него да ја у отца Тондинија потпуно повјерење имам. Врховна, пако, управа и права одговорност за све, што гледе католичке ствари у Србији бива, *остаје шак ари мени*. Ја сам приправан за све, што под управом мојом у Србији бива одговарати; пак ако се је каква маленкост, можебит' и догодила на црквеном пољу, коју вис. Српска влада не одобрава, лахко ју је међусобним споразумјењем поправити и за будуће ствар тако удесити, да неспоразумјењу не буде мјеста. Увјерен, пако, остајем, да се ништа крупнијега и непоправљивога на пољу црквеном и под мојом управом није догодити могло. Г. Чок који у Нишу остаје, свећеник је учен и честит, говори разне језике који су нуздни; Славјан је, Пољак из пруске Шлезије, стоји, пако, кано мисионар под управом и заштитом славнога Збора de Propaganda fide, ког сам ја оласкан по мојом одговорношћу и према високој Српској влади и према мојој вишјој црквеној области по свому увјерењу у Викаријату свому употребити. *Положај, међутим, и отца Тондинија и свећеника Чока само је интерималан, док данашњи положај траје, и док се та сила радника железница налази.* Како, пако, „конвенција", за којом се иде са Србијом гледе Католичке цркве склопљена буде, одмах ће вис. Српска влада оне органе кат. црквене управе имати које Света римска столица у споразумљењу са њ. величанством српским краљем поставила буде. Битно је за сад, опетујем, да се, међутим, ништ' не учини, што би њеким барем начином могло главној нашој сврси шкодити.

Ја вас лијепо молим, да ове моје мисли и накане одобрити и његовом величанству краљу, у знак мога најдубљега штовања, подастријети благоизволите. Ја и онако долазим првим почетком мјесеца јунија у Биоград, да паству своју походим, онда ће бити прилике да се о *свему* поближе поразговарамо и споразумијемо. Уосталом са најодличнијим штовањем остајем преузвишености ваше покорни слуга и пријатељ".[78]

---

77 Подвукао бискуп Штросмајер.

78 Новаковић *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке 3, 1907, 364- 366. У Новаковићевој заоставштини у Архиву Србије, чувана су само два писма упућена Штросмајеру, од 8/20. новембра 1884. (не цело) и од 16/29. марта 1885, као и једна бискупова фотографија, која се и објављује у овом раду. Осим тога имају две белешке: 1) „потреба цркве за католике" и 2) „Ват. конференција са Црном Гором и видети кореспонденцију са Штросмајером". Подвлачење у тексту је моје.

Ово је бискуп Штросмајер писао пун самопоуздања у своју свемоћ, када је 1885. прослављана хиљадугодишњица Св. Ћирила и Методија које је он покушао да користи као мост у раду на унијаћења Словена,[79] на првом месту суседе Србе и Бугаре, несхватајући да и његова и Тондијева насиља у Србији могу бити укрућена, што им се исте године и десило.

Државни секретар кардинал Јакобини, пошто га је о Тондијеву случају обавестио аустроугарски посланик при Ватикану, и даље је хвалио ревност и заслуге Тондијеве,које је он радом стекао за Римокатоличку цркву у Србији. Али, када му је посланик то оспорио,и категорички тврдио да је Тондинијев рад у супротности Римокатоличке цркве у Србији, и да ће га зато ова земља протерати. После тога Јакобини је обећао да ће овај случај поново изложити папи, и нарочито изложити жељу аустроугарске владе. И заиста посланик је 27. маја/9. јуна 1885. својој влади јавио, да ће папа позвати барнабитског генерала, старешину Тондијевог, да са њиме реши питање овог, тј. да се опозове из Србије.

Бискуп штросмајер је још 17/29. јуна 1885. писао Рачком: „Ја сам хтио 5. јула бити у Велеграду. Сад сам намјеру своју променио, *јер се пореметише ствари у Србији, и чујем да мисле оца Тондинија изгнати из Србије, на што ја је, како сам генерал из Рима Тондинију пише, и свети отац приволио. Ја таково поступање светога оца не разумијем. Услијед тога ћу, по свој прилици, и ја положити част викара апостолскога у Србији*". Ускоро после тога, 22. јуна/4. јула и. г. бискуп је јавио Рачком: „Јуче добих од нунција бечког лист, у коме ми јавља, да влада аустроугарска и Влада Србије не трпе више Тондинија. *Услијед тога сам ја одмах писао оцу Тондинију, да се без икакви оклевања уклони из Србије и да се ома у Ђаково врати*".[80]

И заиста, десило се оно чега се није надао ни бискуп Штросмајер ни Тондини, јер је опозив Тондинија уследио. Бечки нунције Ванутели је 19. јуна /1. јула 1885. јавио да је 21. априла/3. маја разговарао с краљем Миланом о Тондијевом опстанку у Србији, који је „иначе толико заслужан за католичку ствар", *али да је из тога разлога сазнао да му прети опасност да буде прогнат из те земље, а што му је то и потврдио и српски посланик у Бечу.* Према тврђењу нунција, *краљ није био да се Тондини казни, већ да се опозове зато што је његовим радом нарушавао српске законе. Осим тога, краљ му је изјавио, да бискуп Штросмајер не долази у Београд, јер му он не би могао изменити жеље да се опозове Тондини.*

Када је бискуп Штросмајер све ово сазнао обавестио је нунција 23. јуна/5. јула 1885. да је позво Тондинија, да се врати у Ђаково, а на његово место у Крагујевац наименовао је из Земуна фрањевца Едингера, који је тамо остао, као што се зна, до 1894. Том приликом, бискуп Штросмајер је узео у одборану Тондинија, тврдећи да је иза оптужби против њега стајала *мађарска аспирација*, којој је попуштао краљ Милан и Српска влада. Бискупо Штросмајер је ову тврдњу заснивао на основу телеграма бана Куена, који кад је дознао да је Тондини прогнат из Србије и 5/17. јула стигао у Ђаково, затражио од Калнокија дозволу да се протера и из Хрватске. Међутим, Калнокије у одговору бану Куену 8/20. и.м. одговорио је да је „на наш потицај" од Ватикана опозван, да га не би Србија прогонила због

---

79 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Култ словенских апостола Ћирила и Методија код Срба*, Београд 1986, 61-66.

80 Šišić, *Korespondencija Račkі-Strossmauer*, III, 183, 186. Подвлачење у тексту је моје.

агитације, што се заиста и десило, јер Тондини 27. јуна/9. јула напустио Београд.[81]

Према томе, кад се ово зна, бискупа Штросмајера оптуживање Мађара није било оправдано, што се тиче прогона Тондијева из Србије. Тондини је протеран на изричито тражење краља Милана и Српске владе, са чиме се сложила и аустроугарска влада. Јер, Тондини је, *као викар бискупа Штросмајера, по његовом наређењу и материјалним средствима из разних и за сада непознатих извора са Запада, прекорачивао границе дозволе дате му од стране српских власти, да може вршити треба радницима на изградњи железничког саобраћаја, а радио је насилно крштавање и вршио пропаганду, кршећи тиме земаљске законе и нарушавајући и сам државни суверенитет земље. Јер, он је проповедао прозелитизам, покушавајући да крцшом убаци „клицу" уништења као весника ћирилометодијевске идеје бискупа Штросмајера; идеје против које још 1881. подигао глас и позвао на узбуну славни владика Никодим Милаш.*[82] *Осим тога, Тондини, као италијански држављанин радио је без споразума са аустроугарским послаником у Београду, чиме је довео у питање права протектората Аустро-Угарске над римокатолицима у Србији, и зато су аустроугарске власти, само због својих интереса, подржале захтев краља Милана и Српску владу да се Тондини опозове, са чиме се морала сложити и Пропаганда, само да се не би замерила аустроугарским властима, иако је, као и бискуп Штросмајер, похвалила Тондијев рад у Србији, јер је он уосталом установио заметак римокатоличанства у Србији, што је био његов и бискупа Штросмајера велики успех.*

На крају, уз све ово што је речено о званичном ставу српског краља и Српске владе, треба узети у обзир и став јавног мишљења у народу и Српској православној цркви о непријатељском деловању Тондинија, вођеног подмукло методом језуиском, а све то под заштитом и договору са бискупом Штросмајером, *чиме је био угрожен српски народ и Српска православна црква.*

Напред, у овом раду донети су неки одломци из српске штампе, у којима је изнето нешто од онога што је српска јавност мислила и претказивала штетност Тондијевог доласка у Србији и датом му задатка за рад, *па овде,* у овом закључку, *ваља само упозорити, а затим прећи на приказ става Српске православне цркве према Тондинију и његовом раду, упереном против православља.*

Треба нарочито указати на једну веома важну ствар. *Бискуп Штросмајер је упутио на рад Тондинија у најтеже време по Српску православну цркву и Васкрслој Србији,* у време када је митрополит Михаило, који је као ђак Кијевске духовне академије и пријатељ владике Никодима Милаша, такође ђака те Академије, добро познавао језуитски метод рада за остваривање уније, на предлог Стојана Новаковића, министра просвете и црквених послова, од стране српских власти са свом јерархијом, за време тзв. *црквеног питања* од 18. октобра 1881. до 6. IV 1889. био свргнут, и на његово место, на исти начин, такође у исто време, доведена незаконита нова јерархија, знатно слабија и без ауторитета на управу Српске православне цркве. *Бискуп Штросмајер је тада*

81 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cessare Tondini (1883-1885),* 296-297.

82 Милаш, *Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља,* Задар 1881 (друго издање фотокопијом у Београду 1985, са *Поговором* др Љубомира Дурковића, стр. 0389-0517).

оценио да је погодно време и стекли се бољи услови за унију у Србији, па је 4/16. IV 1883. дан пошто су смењени после митрополита и остали архијереји са својих положаја, дао Тондинију јуриздикцију за деловање у Србији,[83] уствари овластио га да упадне у незаштићено стадо и правог пастира.

И пре доласка Тондијева, Српска православна црква у Србији будно је пратила римокатоличку пропаганду и опасности од увлачења се уније, не само у Србији већ на Балкану. Расправљајући *о антицрквеном и погибељном „Закону о изменама и допунама у Закону о црквеним властима* православне вере од 30. септембра 1862",[84] донетих 31. децембра 1882, епископ нишки Виктор и шабачки Јеврем, у писму од 15. јануара 1883. упућеном Стојану Новаковићу, указивали су на последице какве ће бити при примени тих нових прописа, између осталих и ових:

„Колико је убитачан тај нови Закон за Православну цркву који сад издајете, још је жалосније да се он баш сад ствара кад је католичка пропаганда поплавила српске земље и Бугарску у циљу, да однарођује и шири католицизам и господство папско на пропаст ова два словенска (народа) племена, и томе да се папство реџресира на Југ за оно што је изгубио на Западу.

Услед такве једностране и опасне радње на Православну цркву, радње која је противна Божанским законима, *верни својој заклетви, подижемо свој глас и протествујемо против таквог државног Закона, који одузима власт од цркве која јој припада, осуђујемо начин који подрива светињу вере, и изјављујемо, да ми нити можемо, нити смемо радити по томе Закону, јер желимо остати у православљу православни архијереји".* [85]

Ова двојица архијереја, која су ускоро смењена, у горе споменутом апелу су пророчки упозорили на опасност римокатоличке Пропаганде из Рима, на Тондијев рад, на намере бискупа Штросмајера, којим су ускоро почели да сеју „клицу" римокатоличанства у измученом и тек ослобођеном делу српског народа, Матици Србији.

И заиста, Тондини је у Нишу приман код тамошњих владика, код којих је покренуо о сједињењу, јер је од бискупа Штросмајера био овлашћен да у Србији шири Друштво за сједињење: Precum Sodalitatis pro reditu Ecclesiae Craeco-Slavicae ad catholicam, unitatem",[86] мишљења о томе, владике Нестора,[87] из маја 1883. и владике Димитрија Павловића, који је дошао на ту катедру 1880, који је од 12.новембра 1920. био и први патријарх по успостављању редовног стања у Српској православној цркви, протумачио је као да се они слажу са радом на унији, и зато је он у париском листу *Le soleil* марта 1885. објавио познати разговор са владиком Димитријем, приписујући му наклоност унији. Међутим, у немачком листу је писано сасвим другачије. Његову садржину је 28. фебруара 1886. донела задарска православна *Истина* . Ево шта је овај часопис писао под насловом *Нешто о положају Православне цркве у Краљевини Србији:*

„Још прошле године читали смо у једном немачком листу (Theol. pract. Quartal-Schrift 1885, Heft IV), да је на заузимање бискупа *Штросмајера,* викара

83 Tolomeo, *Korespodencija Strossmayer-Tondini (1883-1885),* 54.

84 *Црквено хијерархијско питање у Србији (с канонске тачке гледишта),* Глас православља (Београд) 25. I - 15. III 1883; Епископ Мојсије, *Црквено питање у Србији,* Београд 1895, 47-49.

85 Бискуп Мојсеј, *Црквено питање у Србији,* 58-59. Подвлачење у тексту је моје.

86 Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer-Tondini (1883-1885),* 111.

87 Владика Нестор је умро 10. II 1864 (Хришћански врсник 1884, 311-317, 477.480)

за Краљевину Србију, Краљевска српска влада дозволила, да се у Нишу отвори римокатоличка мисионарска постаја. Још за који дан, па ће бити управо годину дана, како је та постаја повјерена била управи мисионара Вилибалда Czok-a.. Посао је отпочет са оснивањем мисионарске школе, у кој је концем лањске школске године било око 50 дјеце из римокатоличких породица. По нишким мисионарима као да није стало до тога, да једино паству своју пасу, они би хтјели њу и умножити, наравно на рачун Православне цркве. *Кад би се они ограничили на правовјерне ријечи Божије вјерника, кад би били само за то тамо, да припадницима Римокатоличке цркве врше богослужење, св. тајне и црквене обреде, тад наравно не би нико ријечи рекао, ништи се томе противио.*

Али, кад они хоће да изађу из тих граница, кад почну узнемиравати другу цркву, *тад се бар мора бранити онај који је узнемирен.* А да то нишко друштво хоће пропаганду међу православнима, доказују већ неке ријечи у чланку споменутог листа. Писац му тужи се, да се нишки мисионари имаду борити са *'отпором'*, а тај сигурно не долази са стране њова стада. Ту се већ види, куд се нагиње. *Но, осим тога разносили су се по свијету и јасни гласови, да се око Ниша нешто мути.* Ми нијесмо хтјели ништа о овој ствари јављати, док се нијесмо извијестили колико има истине у гласовима, који су и до нас дошли. Сад, пак, на основу писања мјеродавне једне личности, које нам један пријатељ у оригиналу приопћио, *можемо поуздано казати, да је рад нишких мисионара управљен против Православне цркве.* Дакле, на жалост нијесмо зло протумачили ријеч *'отпор'* у ономе чланку. Срећом још можемо и то рећи, да су збиља на отпор наишли. Са надлежне стране учињени су нужни кораци онђе, гдје је требало, да се пропаганди на пут стане. Скора будућност ће показати колико се Краљ. српска влада сматра обвезаном, заступати интересе, или бар мир и спокојство Православне цркве. *И преосвештени Димитрије, епископ нишки, о коме смо потпуно осведочени, да је вјерни стражар и вјерни пастир свога стада, неће сигурно скрштених руку гледати, да му га други отуђују од оне цркве, која га у данима биједе и невоље од пропасти сачувала. Ми вјерујемо, да је тамошњи српски народ одан светом православљу, вјерујемо да ће Пропаганда и код њег наћи на 'отпор', али свакако стражари православља треба да су на опрезу".*[88]

Тондини је за бискупа Штросмајера 21. августа/3. октобра 1885. написао извјештај о држању аустроугарских и српских власти према његовом раду. Тај извештај је под насловом „Моја мисија у Србији и чланак XXXV берлинског уговора", па је у њему навео: да је „његова кривња" то што је радио независно од Аустро-Угарске; *да му је у грех највећи уписана „превелика ревност за црквено јединство"; и да га је Аустро-Угарска сумњичила због великих и пријатељских односа са представницима италијанских власти.*

Према Витезовићевим набрајању извода мисли из Тондијевог тога извештаја се каже: „У српском држању Тондини разликује двије периоде: 1. Периоду склоности, која је потрајала од почетка па до оног часа, кад је Српска влада мислила, да је постигла с политиком вјерске слободе 'престиж' пред Европом; 2. Периоду наклоност, која је наступила отварањем капеле и школе у Нишу (дакле од вељаче 1885), а у уској је вези са ставом Аустрије против Тондинија. У овој је другој периоди Српска влада играла 'исту комедију' као прије Аустрија: према Тондинију у Србији имала је лијепе ријечи, а код нунција у Бечу

88 Подвлачење у тексту је моје.

тражила је његов опозив, јер да ће га иначе морати из Србије изгнати. Тондини наводи, да је у писму српском министру иностраних послова М. Гарашанину од 9. српња 1885 (бацио га на пошту у Земуну, дакле кад је већ био изашао из Србије) одлучним ријечима нагласио, да се он није ни у какве политичке ствари мијешао, па да с његове стране нема никакве кривње, што је морао напустити Србију.

У посебном одломку под насловом: 'Српска идеја', Тондини истиче, да је српско православље у првом реду национално-политичке нарави. Наводећи ријечи, што му их је рекао неки дипломат, да су Срби истовремено 'невјерници и фанатици'. Тондини вели, да се 'српска идеја' састоји у установљењу српскога територијалног јединства, које да обухваћа, како се у свим школама учи, слиједеће земље: Србију, Црну Гору, Истру, Далмацију, Хрватску, Славонију, Бачку, Банат, Босну, Херцеговину, Стару Србију и Македонију. То 'српско јединство', каже Тондини, стоји у религиозности Србаља на првоме месту. Бог да долази након тога [...].

Не улазећи у критичку анализу горњих Тондијевих тврдњи, важно је напоменути, да на другом мјесту он до таквих спознаја није долазио, односно није се у томе смислу изражавао. Истом сада, када је морао напустити Србију и када је могао све своје искуство у цјелини сагледати, кушао је потражити дубље узроке свога изгона и свега збивања, што га је могао сам из непосредне близине проматрати. Он се, међутим, ипак не зауставља код наведених констатација о 'српској идеји'.

У бискупу Штросмајеру он види остварен свој вјере и патриотизма, који патриотизам да обухваћа све Славене, а у првом реду Хрвате и Србе. Зато је 'српска идеја' под другим именом такођер Штросмајерова идеја, јер само црквено јединство да може с успјехом стати на крај 'Divide Slavos et tempera'[...]".

После ових Витезовићевих извода и Тондијевог извештаја поднетог бискупа Штросмајеру, ево и његових, Витезовићевих, закључака о Тондијевој мисији у Србији: „На концу нашег излагања намећу се саме од себе неке констатације. Тондини је *као мисионар у Србији био од првог часа* заплетен у дипломатске интересе на српском подручју, који су на његов рад бацали неповолјно свијетло и у размјерно кратко вријеме онемогућиле га, са свим попратним негативним последицама. *При томе је одговорност аустроугарског посланика у Београду грофа Р. Кевенхилера и бечке владе очита. Сматрајући Тондијеву мисију поткопавањем аустроугарских интереса у Србији, бечка влада није мировала, док није Тондинија из Србије макла.* Са Србијом је Аустро-Угарска у ово вријеме била везана тајним уговором од 28. липња 1881, којим су се обадвије стране уз остало обвезале, да неће трпјети никакве дјелатности, која би била уперена против друге земље потписнице. Стављајући до знања генерала бернабита П. Баравелију инсистирање српског краља Милана код нунција у Бечу, да се Тондини из Србије опозове, кард. Јакобини је у писму од 11. липња 1885. написао такође слиједеће: 'Краљ је отворено изјавио, да нема ништа да каже против о. Тондинија, али царска влада, посебно она угарска, гледала је на његов боравак и рад у Србији кривим оком, па он, краљ Србије, коме на особито леже на срцу пријатељство с Аустријом, *морао је нужно тој влади удовољити'. С друге стране, српски краљ и Српска влада, искористивши најприје Тондијеву дјелатност као доказ за свој политику вјерске толеранције, радо су прихватили прилику да се Тондинија ријеше, кад је овај за њих и за српску јавност те посебно Српску православну цркву постао неугодан. Тако су се у*

ствари Тондинијева уклањања из Србије сложиле бечка и Београдска влада, свака из својих рачуна. Св. столица онда је *из црквено-политичке нужде затражила* од Штросмајера, да Тондинија из Србије опозове.

Иако је скрб Стросмајерова и Тондинијева *за католике у Србији оснивањем мисија у Нишу (1884) и Крагујевцу (1885) дјелимично окруњена успеха, ипак за онакав свршетак Тондијева дјеловања у Србији нису ни они сами без кривње.* Неславност бечке владе и посебно Мађара према Стросмајеру, која је у оно вријеме већ добивала и облике директног непријатељства позната је. *Но и Стросмајер сам, и у нашем случају посебно Тондини, давали су повода, да њихова црквена и вјерска дјелатност буде увучена у дипломатске интриге и борбе. Стросмајерова концепција црквеног јединства православних Славена, и посебно Срба, са Св. столицом имала је наглашен национално-политички оквир, који у својем обранбеном карактеру углавном оправдан, али у својим циљевима за будућност у најмању руку проблематичан, није могао бити успјешно средство у продубљивању вјерског живота и у истинском приближавању православних Славена Католичкој цркви. Тондијево недовољно познавање прошлости и менталитета српског народа те непромишљеност у неким наступима заводили су га на абициозне потхвате и неоправдана очекивања.*

Хисторијском, међутим, чињеницом остаје, да се Стросмајеровој иницијативи и заузимању те Тондијевој мисионарској горљивости и неутрудивости имаде захвалити, да су убрзо након берлинског конгреса могла бити ударени бар неки стални темељи пасторизације католика у модерној „Србији", констатује Витезовић.[89]

Овој оцени ваља додати, да је Тондини отстрањен на првом месту зато што је откривено у Србији његово деловање у правцу уније, као главног циља за који га је послао бискуп Штросмајер. *И само због тога је тражене од стране Србије тражено његови уклањање.*

2. Бискупа Штросмајера предлог 1887. да се конвенцијом са Ватиканом обнови у Београду бискупија успостављена почетком XVIII века под аустријском окупацијом једног дела Србије

Матија Бан, римокатолик, Дубровчанин, често је из Београда писао бискупу Штросмајеру, обавештавајући га о стању у Србији, тим пре што је био у добрим односима са Јованом Ристићем, и зато што је тражио помоћ за штампање својих дела[90] Тако је, у писму од 16. фебруара 1886. јавио, између

89 Vitezić, *Počeci organizacije katoličke crkve u modernoj Srbiji i talijanski barnabita Cesare Tondini (1883-1885)*, 29, 298-302.

90 Бан је 25. октобра/7. новембра 1895. тражио да га бискуп Штросмајер новчано помогне при плаћању трошкова око штампања својих дела. Он му је тада из Београда писао: „Знам да је изцрпљен ваш бунар, али ако још у њ цури каква жичица сребрне воде, те до мене докучи у тој количини до 20-ог овога месеца, кад ми је рок плаћању, ја ћу охрабрен устати на јуначке ноге, улетети у штампарију и платити јој пету књигу, а дати рукопис за шесту. Изволите ми јавити може ли од тога штогод бит" (Архив ЈАЗУ, бр. XI А/Бан, 5).

осталог, ово: „Ако желите одовуд што знати, рећи ћу вам да су изгледи за мир више него за рат са Бугарима, али се за рат једнако спрема, јер пријети источна катастрофа.

Вас нема да нам дођете, или сте се расрдили на Београд? Упркос недостојних нападаја на вашу личност од стране једнога листа, који, неовлашћен, представља нашу либералну странку, али не њен правац ни њена осјећања, ви у нас уживате исто високо поштовање, повјерење и популарност коју и у Хрвата. Фанатика религиозних и народних има на обје стране. Пустимо их да лупарају у обичним временима. Кад стигну пресудни часови они не рјешавају, него људи од разума и ума. Ваша личност тако узвишена стоји, да не може до ње допријети блато из простачких руку.

То је било и остаје моје мишљење и мишљење г. Ристића, и све озбиљне наше овдашње интелегенције, које се најбоље појавило приликом мога и Малетићевог јубилеја.

Молим вас не заборавите ме, и примите моје уверење мога великога поштовања и патриотичне југословенске захвалности моје".[91]

У писму од 24. фебруара и. г., Бан се захваљује за одговор, па вели: „Овога часа оде од мене г. Ристић, који затекавши ме да вам пишем, зажели знати и садржај и вашег писма и мога на њ одговора. Прочитах и једно и друго. Изненадио се, као што сам и сам, оном вјести о покушају код С. столице. О томе нијесмо до сад ништа знали. Одкуд је и преко кога покушај ишао, то нагађамо. Господи помилуј! Г. Ристић моли ме да вам пишем, да она велика цјена и вјера у вашу личност, коју је свагда имао, остају неједнако непоколебљиве, да се он зна индентификовати и с вашим срцем и вашим положајем, те разликости куда тежи срце, а што вам кадгод положај измами из уста; прво је за уважавање, а о другоме не води рачуна. Али, то свак не зна, па из своје кратковидости тако кад и кад на вас [...]" виче. Ристића је „једно само неугодно дарнуло, а то је она помоћ коју сте послали бугарским рањеницима,заборавивши на српске. Није то због саме помоћи, него због значаја тога чина. Ни српски, ни бугарски народ није крив овому несрећном рату, него су оба настрадала на правди Бога, па, вели, боље би било да су оба хришћанском љубављу од тако узвишене личности обгрљена".[92]

Бискуп Штросмајер је ове године покушао, да искористи прилику за решавање питања римокатолика у Србији, и зато је 3/25. септембра 1887. своме пријатељу Бану писао: „Велециењени господине и врли пријатељу, имао би њеке ствари, преузвишеном госп. Ристићу министру вањских послова, јавити, а у околностим у којих живим, једва ми је могуће то непосредно учинити, зато допустите, молим вас, да се у ту сврху послужим добротом и вашим пријатељством.

Већ од дуљега времена, ради се о тому, да се полозај цркве катол. у Србији посебним уговором са Светом римском столицом уреди. Мислим да је првошња Влада у томи обзиру њеке кораке и учинила. Ваљало би, дакле, само да садања Влада енергички исте кораке наставити. Ствар је сама по себи посве јасна. *Ваљало би по мому чврстом увјерењу тако ствар уредити, да се у Србији стара хиераркија, која у наслову своме још и сад обстоји, поврати, и да се тием католици у Србији туђиј служби и туђој одвисности отму.*[93] Уговор у тому обзиру са Црном Гором склопљен могао би узором и примјером служити.

91 Архив ЈАЗУ, бр. XI А/Бан, 1.

92 Исто, бр. XI А/Бан, 2.

93 Јерархија из времена 1718-1839, када је била успостављена у Београду под заштитом Аустрије, која је била окупирала Београд и северне делове Србије.

Само се, међутим, собом разумије, да би то Србију нешто новчаних жртава стајало али се без тога ништа на свиету произвјети неможе, пак, макар и знам, да се Србија данас у врло неповољних економичких и финанцијалних околности налази, ипак би се новац у то уложен, *да се црква катол. коначно уреди, и да се католици туђему упливу и туђој служби отму. Србији би се, по мому мњенију, строструко исплатило.*

То ће сватко допустити тко положај Биограда и узвишену Богом самим оприедељену циељ Србији и њезину будућност добро схватити умије. Опетујем, првашња Српска влада много је добре воље и тому правцу показала, па како сам ја добро обавјештен, ствар се поглавито на слиедећему разбила, или барем на неизвјесно вријеме одгодила. Српска је влада уређењу католичких одношаја у Србији кано conditio sine qua non, предпоставила да се литургија оксидентална, католичка, у Србији има по стародревному апостолскому привилегију, старословенским језиком обављати. По мому чврстому увјерењу, Српска је влада посве добро учинила, кад је пређешњим увиетом то исто поставила. Међутим је Света столица, колико ја слутим, *него вањским хостилним упливом*, тај увјет одбила.

Ако сам ја добро обавјештен, Света се је столица у тому обзиру двојаким разлогом послужила, и то тако слабим и неоснованим, да је на први поглед очевидно, да те разлоге није из освиедочења свога, нити из саме нарави ствари, *него из туђе сугестије, којој је сваки славјански напредак трн у оку, црпила.* Света је столица наиме чекала: *да би у случају сличне концесије одмах и Мађари захтиевали, да се и код њих служба Божја катол. обавља матерњим језиком.*

Овај разлог очевидно није никакав разлог, што је нас Славјане брига, што би у том случају радили или захтиевали Мађари? Ми само то знамо, да се код нас Славјана у тому обзиру неради о никаквој новости, него се ради о стародревном апостолском преимућству, ради се о тому, да се то преимућство опет онђе на обћу жељу и обћу корист поврати, где су га неповољне околности на посе незнанство, некајство и зависност страних људи, већим диелом страних свећеника затаманили и уништили. Лако је Мађаром одврати: дајте докажите, *да вам је прије хиљаду година тако преимућство дано и да сте га ви игда у цркви вашој рабили.*

Други, како чујем, разлог је наведен, да би у случају сличне концесије одмах бискуп босански и сриемски, то јест, да би ја за своје бискупије одмах захтиевао старословенски језик. Ово напросто није искрено говорено. Света римска столица зна у тому обзиру врло добро моје мњење и осведочење, па ако би се и опет таки разлог поновио, висока Српска влада може са свом изричитошћу одвратити, а посве аутентично зна, да тому није лако. Бискуп босански и сриемски зна вриеме од вриемена, положаја од положаја разбудити, зна да се честопут у неповољних конкретних околности неда ни најправеднија ствар извести; да ваља, дакле, узтрпљиво чекати и хору и час, кад виечити Отац наш на небу и својих руку држи.

Друго је у Србиј, гди два посве суверена фактора један напрама другому обстоје, то јест посве суверена држава српска, која *стародревни апостолски привилегиј у истересу свете ствари жели и захтиева*, а дурго посве суверена Св. столица, која је такви привилегиј небројно пута одобрила и повратила, а у најновије доба и у Црној Гори. Висока, дакле, Српска влада ваља да само мудро, енергички и неполитично истинитој, праведној светој ствари инсистира, пак јој неће побједа никако узмакнути.

Преузвишени господин Ристић, кога лиепо поздрављам, има довољно знања и мудрости, довољно снаге и енергије да све потешкоће савлада. *Конвенција са Светом римском столицом тако одговара нарави ствари провиденцијалној сврси Србије, да ће она остати вечита слава оне владе која ју извела буде. Ја бих из свега срца желио,* да се та слава приљуби и имену славнога нашега пријатеља Ристића.

Велецињени пријтељу, озбиљна, веле, вриемена живимо. До конца овога столећа, Бог сам зна, каквим променам у сусрет идемо. Ми смо се сви од из свега срца радовали кад смо зачули, да је на чело Владе српске ступио муж славни, који је једини у стању свести Србију у ону колотечину, која њезиној повиести, њезином оприедељењу одговара. Добро би било, да у њекому свеудивљеному обћењу сиенде и друге стране будемо.

Овдје се поговарало, да ви имате накану амо доћи. Небил' Бог дао! Моју кућу и мој дом сматрајте као властиту кућу и властити свој дом. Бити ћете вазда срдачно и брацки по мени примљени.

Овај лист, сигурности ради, шаљем по земунском пароку. Вас, пако, лиепо молим, да ако ми мислите одговорити, одговор пошаљите пароку земјенскому, да га мени пошаље. Поштански је пут несигуран.

Молим још једанпут, да би лиепо поздравили пријатеља Ристића, а ако имате прилике састати се са Хрватовићем и њега. Љубим вас братски и препоручујем се вашој љубави и молитви".[94]

Из писма Матија Бана од 27. октобра 1887, које је преко римокатоличког пароха у Земуну, упућеног бискупа Штросмајеру сазнаје се, да се тада нешто радило на решењу питања римокатолика у Србији. И зато се овде даје оно што је Бан писао о томе. Он то дословно каже: „Требало је да сам вам одавно одговорио. Што нијесам није до мене кривица, него до госп. Ристића, а управо, пошто ваља да будемо правични, није ни до њега, него до његових околности. Скупштина нам је на прагу, и сви предлози који ће јој се поднијети имају се најприје претресати у министарским седницама. То обухвата све његово вријеме. Поред тога, наступили су неки неспоразуми међу либерарним и радикалним члановима Министарства, и краљ је позван или да их изравна, или да Министарство мијења, било цијело или дионица.

У таким околностима скоро је немогуће, да он предузме на страни ма какав важан посао. Зато ће требати да почекамо, да се и криза и скупштина заврше.

Међутим, само ми је то казао, да се о тој ствари ради у Бечу међу Интернунцијом и нашим послаником, а доцније, кад најпре унутрашњи послови буду обновљени, да ће он приступити и тој важној ствари, за коју сте писали.

Писмо, којим сте ме почаствовали, у његовим је рукама, а кад наступи згодни час, *и ја ћу настојавати око тога моја стара идеала. Дао Бог да ја с вама заједно видим остварен*".[95]

Није се могло доћи до одговора Ристићевог, али се може наслућивати о његовој садржини из одговора бискупа Штросмајера на тај Ристићев договор. Бискуп Штросмајер му је 19. октобра /1. новембра 1887. писао:

„Хвала вам лиепа на одговору и на нади, да ћу срећу имати догодине на пролеће поздравити и погостити вас у мому дому. Будите уверени, да ћете увек код мене, не само пријатељски, него управо братски примљен бити. Сад још нешто о самој ствари.

---

94 Архив Историјског института Србије. ЗЈР, бр. III/9 (Инв. бр. 3/1380-1381). Подвлачење у тексту је моје.

95 Архив ЈАЗУ, бр. XI А/Бан, 3.

После првога могу писма на вас, *сазнао сам из поосве вјеродостојноіа извора,* да Збор за пространење св. вере (Congregatio de Propaganda fide) тражи у Босни свећеника, којима би ствар католичку у Србији поверио. Провинција босанска јур је означила неколико својих свећеника реченој Пропаганди, кано способних за горњу сврху. Ја сам почетком мислио, да то бива у споразуљену са високом Српском владом. У тому случају искрено ми је исповједити, да би ја ствар, да, премда, ми се иначе недопада, муком мимоишао. Сад из вашега часнога одговора видом и слутим, *да није тому тако,* и да Congregatia de Propaganda de fide на своју руку о тому снује и ради. Конгрегација, дакле, римска мисли давнашњи *провизориум,* новим, да тако рекнем, *провизориумом* замјенити. Моје је *чврсто увјерење*, да таква основа правим интересима Србије *ни мало неодіовара.*

Та основа одговара оним, који су се већ од више година опирали дефинитивному стању ствари у тому обзиру, и који би под *окриљем* новога тога провизориума, ради и надаље власт и уплив свој на *католике* у Србији свршити. Ја слутим, да иницијатива те нове основе управо од тих истих људи долази. У тому обзиру знати ваља сљедеће: Ја сам, ко што је знано, велики пријатељ и бранитељ фратара босански. Ја сам јих толико и толико пута проти сваковрсним нападајом бранио. Фратри су босански 20 и више година овдје код мене свој семунаириј имали; сад је тај семинариј у Мађарску пренешен, јербо се жали, да се фратри босански претворе у промицатељи њеке мађарске идеје, која за изкључивим господством у ових наших страна иде.

Ја нерадо ишта речем, што не би фратром босанским на препоруку било, али у назочном случају ради се о корисности или штети онога диела нашего народа, који је управо по свему положају позван, да велику провиденцијалну улогу у Јужном Славјанству одигра, пак, дакле, ваља сваки обзир на страну бацити, пак рећи: јест, јест! а није, није! Фратри босански живећ 400 и више година под јармом турским, привикли су се на акомдацију, и на њеку врсту шугаве дипломације. Они би увјек гледали и милост својих господара сачувати, и у потаји и онима руке пружати од којих би се слободи или каквом пробитку надали. Ово стање до код даље траје, ужасно на свиет и значај особито слабијих људи дјелује. Жали Боже! да је то исто и код нас опажам. Намјера, дакле, у данашњих околности намјестити у Биограду и у Србији фратре, особито, пако, у провизорном положају, и гдје очевидно на то, да се њима на становите сврхе послужи, и фратри босански нису данас још таки јунаци, да би знали сваку такву *напаст* одлучно одбити.

Ја, дакле, *ништашто* не би могао у данашњих околности свјетовати Влади српској, да пристане на нови *провизиријум,* и да се приволи, *да фратри босански преузму у своје руке ствар католичку у Србији.* Кад би мој углед ишта важио у Србији, ја би јој у овој ствари савјетовао:

1. *Да се стара хјераркиа црквена диоцизе беоірадске и смедеревске установи,* као што је то у Црној Гори учињено. То, да што нешто новца и нешто жртава стоји, али без овога не може ништа важнијега да постиче. Србија нек у тому обзиру учини оно, што у неповољним данашњих својих околности учинити може. Начелно нек ствар начисто изведе; остало се бољему вријемену оставити може.

2. Србија не би имала нипошто одступити од захтјева, да се литургија катол. обавља староцрквеним језиком. Догодило се све то у Црној Гори, нејма никаквог разлога зашто се то не би дозволило и Србији.

3. У означењу будућега бискупа у Београду, ваља поглавито пазити, да буде сталнога значаја, да буде душом и тјелом свому народу, дакле, у Србији, српскому народу, привезан и будућности која на Србију чека, пријатељ; да буде мира и међусобне љубави и слоге између једне и друге цркве. Такви би се човјек данас *једва* нашао у Босни; ми би га, да је на нашу нашли у Далмацији, ко што смо нашли за Антиварску надбискупију Милиновића, који звању своме посве одговара.

Ово пишем пријатељски и повјеривим начином, молећи вас лиепо, ово приопћите превиетлом господару и вељецјењеном пријатељу нашему, кому из све душе и из свега срца желим да потешкоће свлада, свога данашњег звања, и Србију на онај пут изведе, који ју сигурно до славне и провијенцијалне своје задаће води.

Уосталом, с особитом љубављу и с особитијем штовањем остајем вам вазда и вазда пријетљем и штователјем".[96]

Ово писмо довољно говори за себе, и зато му не треба коментара, сем напоменути ово: *Кад је бискуп Штросмајер постављен за апостолског администратора тзв. бискупије београдске и смедеревске без питања и сагласности Србије, тј. када јој је натоварен на леђа у име Ватикана и Аустрије, које су тиме обновиле бискупију из времена када је Аустрија била окупирала северну Србију (1718-1839), онда није критиковао никога, нити је о тој неправди давао савете како да се неправде она одбије. Али, када су у питању његови лични интереси и планови за остварење уније, онда тражи да га у томе помогне Србија.*

Ристић се лети 1888. видео са бискупом Штросмајером у Рогатицу, а када је идуће године постао намесник бискуп му је чсетитао, и овај му се за то 30. марта 1889. захвалио, али није о проблему римокатолика рекао ни једну реч.[97]

Овде је место, да се изнесе још једна тадашња значајна појава која се појачавала, и тиме отежавала и решење римокатоличког питања у Србији. Наиме, како је архимандрит Сава Дечанац,[98] 12. јануара 1889, из Ниша, мисао министру иностраних дела о страшном стању на Косову и Метохији. Он је, између осталог, јавио: „Сву ову несрећу доводи нама тамо пропаганда аустријска, која из одавних времена на томе ради, а нарочито сада, по несрећи, од скора талијанска пропаганда ради у већем размеру и од аустријске, да нас са поглавицама и са влашћу турском завађа, грдне новце расипајући међи поглавица албанских и паша са свемогућим подметањем, да ми хоћемо тамо да учинимо устанак , што то власт врло лако верује, а особито злосрећни Сали-паша, који ако се скоро не крене, он ће заиста успети да нас тамо искорени".[99] Обе ове пропаганде, аустријска и италијанска, наступале су преко римокатоличке Пропаганде, тј. њених људи, о чему ће бити касније речи, у овом раду.

Из ове, 1889, значајно је писмо Матија Бана од 29. октобра, у коме пише бискупу Штросмајеру о Полу Мелону (Paul Melon), који му је донео писамо од бискупа, у ком је овај тражио да му Бан помогне у Београду. О томе Бан пише: „Као год што ви налазите, тако и ја налазим, да је цијељ за коју он путује корис по нашу земљу, па да је ваља озбиљно прихватите. Ја сам му обећао да ћу на њој

96 Архив Историјског архива Србије. - ЗЈР, бр. III/9 (Инв. бр. 3.1385).
97 Архив ЈАЗУ, бр. XI А/Ристић, 70,1).
98 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Епископ жички Сава Дечанац и његов преглед Жичке епархије 1892 и 1896*, Краљево 1989.
99 Архив САНУ, бр. 9437.

живо радити и овде и у Приморју, и ријеч ћу му одржати. Наш министар просвјете и митрополит Михаило, кому сам га ја преставио, као и нека друга лица, с којима се састао, тако су га предусрели, да је он отишао одавде сасвим задовољан, чисто усхићен. Дао сам му и препоруку за мога сестрића у Цариграду, који као тамошњи адвокат најугледнији, има одличан положај у вишим круговима.

Наше јасне ствари у Србији иду тако, да можемо бити задовољни", јер се не треба обазирати на размирице партија нити на нити око развода краљичиног, јер са решењем тога треба сачинити, ма да се ја надам да ће се то решити што пре. Зато, „за године интимног пријатељства са Ристићем, налазим се први пут са њим у опреци, али, он вели: 'Претрпи се, па ћеш видјети крај'". На крају овога писма, уз свој поздрав, напоменуо је: „Достављам вам поздрав г. митрополита" Михаила, па је у напомени, пошто је намеравао да иде у Дубровник, дописао: „Сутра идем да се опростим с краљицом, и носим јој врло утјешне поруке тајне од Ристића".[100]

Овде узгред ваља поменути, да је ове, 1889, прослављена *Педесетого - дишњица Косовске битке,* па је те године изашла књига С. Ј. Николића *Збирка песама за ученике гимназије,* у којој је (стр. 12-14) била и песма *Лепа наша домовина,* а затим 5/17. јула и.г. донета је ова вест из Ријеке:

„Г. г. др *Андрија Бакарчић,* одвјетник, др *Еразмо Барчић,* млађи, др *Вјекослав Лутенбергер* и *Иван Крстић,* одветнички кандидати, сви на Рици, одлучише да ће прећи у православну веру. У ту сврху отидоше пре неколико дана римокатоличком свештенику, те му ту своју намеру приопћише, уз мотивацију, да прелазе на православну веру за што то, Римска курија није никад наклоњена била Словенима, већ се увек противила њиховим тежњама, а уз то разлика између католичке и правславне вере, да није него формална. Они затражише од г. свештеника, да им потврди иступ из савеза Католичке цркве. Свештеник их је умолио, да се не пренагле, већ да се и други пут њему потруде, нашто му г.г. изјавише: да је њихова намера добро промишљена и одлука чврсто створена, но да ће из штовања напрама духовном пастиру своју изјаву другом посетом поновити".[101]

На крају, наводи се и још једно писамо бискупа Штросмајера Матији Бану од 6/18. септембра 1890, које сведочи о каквом се пријатељству и поверењу тиче. Оно гласи: „Добри мој и славни мој пријатељу! Хвала вам из свега срца на честитки. Бог и вас и све ваше обилао благословом! Ви то племенитијим радом вашим и славом управо утјехом заслужујете.

Ви сте си безсмртност стекли, коју вам нитко неоте. Бог вас још дуго и дуго здрава и весела одржао!

Како је тамо у вас у Биограду? Ми овд дотле бисмо мирни док се тај напасњак[102] код вас находи, који ко лав рањен око вас обилази да вас проздре. Ако будете са њ. в. краљицом, молим положите пред њу мој предубок наклон; *неима ниђе на свијету већега и исренијега пријатеља од мене.*[103] Са љубављу и штовањем ваш пријатељ".[104]

---

100 Архив ЈАЗУ, бр. XI А/Бан, 4. Бан је 13/25. октобра бискупу срдачно честитао јубилеј (исто, бр. XI А/ 4а и 6), о чему је реч даље у овом тексту.

101 Доситије / Београд 23. VII 1889.

102 Краљ Милан.

103 Подвлачење у тексту је моје.

104 Народна библиотека у Београду, Р. 2670/57.

3. Оставка бискупа Штросмајера на част апостолског администратора у Србији

Тондини је послан 1883. од стране бискупа Штросмајера за дужебрижника у Крагујевац. Одатле је почетком 1885. дошао у Ниш, где је 27. јануара/8. фебруара „потпором Српске владе благословио капелу и школу за дјецу католичких радника на српској железници, која се тада градила". Иза тога вратио се у Крагујевац,[105] а у Нишу је оставио Пољака бенедиктијанца - камалдолца Вилибарда Чока, немачког поданика, па је на крају средином јула *морао отићи из Србије.* [106]

По Тондијеву одласку, приликом на његовом месту наименовања Чока, за нишког мисионара, бискуп Штросмајер му је дао следеће повластице да би могао обављати верске обреде римокатоличким радницима на железници: 1) одрешивати од свих цензура изузевши саучеснике у греху блуда; 2) диспензирати и замењивати завете, само не редовнике; 3) диспензирати женидбене сметње као и бискупи од 6. до 11. „facultatem quinquenalium"; 4) одржавати две мисе на дан; 5) *„примити обраћенике из кривовјерја и расколништва"*; 6) благосиљати сва црквена одела и посуђе, где се „не раби свето име"; и диспенсирати од поста у појединим случајевима.

Од самог почетка рада у Нишу Чок је настојао да му бискуп Штросмајер дозволи, да доведе неког од *бенедиктинаца из Бугарске*, како би се овај калуђерски ред увукао и учврстио у Србији. За ту дозволу се обраћао и папи, тврдећи да је тада живело у Нишу, Алексинцу, Лесковцу, Цба Цебу, Врању, Сићевцу, Петци, Црвеној Реци, Белој Паланци и Пироту 2.000 римокатолика. Он се папи жалио на бискупа Штросмајера, зато што му је саветовао да не жури градњом цркве, школе и стана, и да га новчано не помаже да би могао уредно плаћати кирију за кућу у којо је становао, и у којој је била смештена капелица и школа.[107]

Још Тондини је, по свештеничкој дужности, да се брине „за религијно одгојење деце", 8/20. децембра 1884, молио Начелство округа у Нишу, да му се дозволи отварање приватне школе у свештеничкој кући, у којој би се ученици васпитавали под надзором римокатоличког свештеника, и у којој би се предавао катикизам, читање и писање латинског језика и „нешто рачунања". За учитеља био је нашао Антонија Ђустија, који је тада радио код инж. Соколовског у Нишу, и који је знао италијански, француски и „хрватски или српски". У таквој школи учило би се још италијански, француски и немачки и други предмети, а школу би издржавали родитељи и парохија. Начелство је ову молбу спровело на решавање Министарству просвете и црквених послова, које је 25. јануара дало сагласност да се отвори школа, с тим да се накнадно достави потпун план наставе.[108]

---

105 У Крагујевцу је 1886, пошто је Тондини отишао, било само 500 римокатолика (Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku, 146).*

106 Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, III, 183.

107 Dr Perić fra Srećko, *Strossmayer i Vilibald Czok*, Almanak društva Sv. Ćirila i Metodija u Beogradu 1929, 28-29. Подвлачење у тексту је моје.

108 И у време кад је Чок одржавао своју школу у Нишу, све српске школе у Далмацији, Хрватској, Славонији, Војводини, Босни и Херцеговини издржаване су од стране православних Срба, без икакве помоћи државне (*Srbi i konfesionalne škole*, Dubrovnik 9. V 1897).

Тондијев наследник, Чок је 12. септембра 1885, у име „Католичке мисије у Нишу" јавио Министарству просвете и црквених послова, да је 28. августа и.г. „отворио нову школску годину приватне школе ове мисије", у којој је он „преузео поучавање деце оба пола". Том приликом молио је да се дозволи римокатоличкој деци која су учила у месној Гимназији, да могу после подне долазити „сваког четвртка у овд. католичку школу ради поучавања и васпитавања у католичкој вери", јер је сматрао да му је свештеничка и парохијска дужност да то чини. Тада се било уписало у први разред 10, а у други 4 учесника, све деца страних радника.[109]

Настава у овој школи је била врло слаба. Зато су, по наређењу Министарства просвете и црквених послова, директор Гимназије, срески начелник и представник основне школе у Нишу извршили 22. јануара 1892. преглед у тој школи, и том приликом су установили, да су од уписаних 20 ђака, затекли само 3 девојчице и 5 мушкараца, да је наставу изводио сам Чок, чак и српскохрватски језик, којим слабо говори. У извештају комисије се каже да је програм школе слаб и да она не личи на основну школу. Зато је тамо изричито речено: „Уопште се може рећи о овој школи, да је врло слаба и да она деца само дангубе походећи је. За децу би много корисније било, у обзиру на њихов умни развитак, да иду у нашу основну школу", и зато би је ваљало затворити.

Ова школа је и даље радила, јер 1894. било је уписано у I раз. 7, у II раз. 3, у IV раз. 5 ученика, па је Чок молио да му Министарство просвете и црквених послова додели за школу материјалну помоћ. Међутим, Министарство је, на ову молбу, 29. децембра и.г. одговорило, да је школа слаба, да у њој Чок предаје српскохрватски, *који слабо зна*, и да је школа основана са циљем „више мисионарског значаја и поглавито је у тој цељи заведена". И после тога, идуће године је Чок поновио молбу за помоћ.

По одласку Тондинија, Чок је тражио да му се дозволи служити у Нишу, „али и у свим местима округа где ће бити" његова потреба. Он је 12. септембра 1887. затражио је дозволу да може подићи цркву и школу, и већ му 20. и.м. Начелство округа нишког издаје тражену дозволу да подигне капелу, „која ће служити као богомоља католика". Дозвољено му је 13. октобра и.г. да може на торњу ставити мало звоно.[110]

О незаконитим радњама римокатоличког свештеника има више примера.[111] Међутим, најбоље се о томе сазнаје из извештаја епископа нишког Димитрија, који је тврдио да је овај Чок злоупотребио све оно што му је учињено од стране српских власти, *да је и он наставио са радом на унији, као што је то радио и његов претходник Тондини*. О томе је епископ нишки Димитрије 24. децембра 1885. писао у извештају Светом архијерејском сабору:

„*Покушаји римске пропаганде*. Ово што до сада рекосмо кратак је и површан извештај о приликама у нашој Епархији, те би сада могли одмах прећи на други део извештаја, да именујемо места и храмове, где смо држали богомоље и давали народу поуке. Али, нека нам је дозвољено да пре тога напоменемо о још једном немилом појаву, коме нису узрок унутрашње прилике, него географски положај Епархије, чија су главнија места због развијенијег саобраћаја изложена разноврсном странском утицају. Познато ће бити Св. сабору да је Римска црква у новије време, *користећи се незгодним политичким приликама православног народа на Истоку, развила живу делатност да их*

109 АС. - МПс 1898, бр. 38, бр. 43.

110 Исто.

111 Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана;* 16-23, Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 147-153.

Списак деце
која у школској години 1895/96 приватну
католичку школу у Нишу походе

I разред

1. Рудолф Трпетец 6 г. стар, католичке вере, Мацар.
2. Рудолф Замастил 6 г. стар, кат. вере, Чех.
3. Христина Хајлер, 7 г. стара, кат. вере, Словачка.
4. Барбара Антановић, 7 г. ст. кат. вере, Албанеска.
5. Ема Тверино 7 г. ст; кат. вере, Талијанка.
6. Викторија Ровер 7 г. ст; кат. вере, Талијанка.
7. Матијас Вентурини 7 г. ст; к. вере, Талијан.
8. Валентин Селенка 7 г. ст; к. вере, Пољак.
9. Јосефина Абрановић, 7 г. ст; к. вере, Хрватка.
(10. Карол Вајс 12 г. ст, кат. вере, Мацар).

II разред

1. Јосип Андраш 9 г. ст; кат. вере, Мацар.
2. Јакоб Бегуш 9 г. ст; кат. вере, Аустријанац.
3. Јорка Хајлер 11 г. ст; кат. вере, Словачка.
4. Елизабета Тверино 10 г. ст; кат. вере, Талијанка.

12. Септембра 1895 године
у Нишу.

Списак ђака у римокатоличкој школи у Нишу 1895.

отпади од православља и за себе придобије. У тој целы њени мисионари разишли су се по целом Балканском полуострву, имајући богата средства на расположењу. У области солунској обрлатили су знатан део православног народа и склонили га на унију. У Кнежевини Бугарској, у Софији, имају своју цркву и школе за мушку и женску децу. У првима раде мисионари разних редова, а у другим монахиње.

Изговарајући се религиозном потребом радника, који раде на железничкој прузи, они су у новије време почели путовати и по нашој земљи. Најпре су успели да им се одобри у Нишу капела за свршавање богомоље по својим обредима. Затим су и овде отворили школу за децу својих верника. Но, у самом почетку свога рада видело се да им главна намера пропаганда за унију.

Свештеник који је раније био,[112] ову своју намеру јавно је изказивао, које у разговору са нашим интелигентним људима, којима је доказивао користи од јединства Православне и Римокатоличке цркве, које писањем по страним новинама, како је у Србији згодно земљиште за унију. . .

Ми смо били принуђени да оваком поступању поменутог римокатоличког свештеника, јавимо како његовом високопреосвештенству г. митрополиту тако и г. министру. Услед овога тај је свештеник уклоњен, а на његово место дошао је други из Бугарске, који је предходно опомену̂т, да се не сме упуштати ни у какву пропаганду, у колико се иста забрањује и земаљским Уставом него да се сав свој рад ограничи на своју капелу и духовне потребе своје римокатоличке пастве; но, он није нашао за потребно да се по овој опомени управља и да поклања особиту пажњу прописима наших закона. Чешће смо имали прилику да чујемо, како се у згодним приликама и он упушта у разговоре, подобно онима његовог претходника. Но, немајући никаква факта у рукама нисмо приступали никаквим мерама. Међутим, он је свој рад продужио и користећи нашим дужим одсуством, док смо путовали по епархији и док је персонал Конзисторије био на феријама пошао је један корак даље којим се потпуно обелодањују његов задатак у нашој земљи.

Познато је да је Римска црква у најновије време признала и сама за светитеља словенске апостоле Св. Кирила и Методија и свечано прославила хиљадугодишњи спомен Св. Методија. Како је Римска црква овим шла на то, да докаже да су Словени од ње добили прве поуке из јеванђељске науке и писмености, и да нарочито православне Словене придобије за јединство са својом западном браћом у крилу Римске цркве; то су у спомен Методијеве хиљадугодишњице саливене споменице и одштампане слике на којима је представљено како папа благосиља Св. Кирила и Методија и упућује их на проповед. Ове споменице и слике раздао је поменути римокатолички свештеник у великом броју православнима у Нишу. Чим смо за ово сазнали наредили смо нашим органима, да нам неколико комада тих споменица и слика набаве од људи, којима су раздате. Кад је по нашој наредби учињено, обраћали смо се званичним актом полицијској власти те је римокатоличког свештеника позивала на одговор.

Пред наш полазак на Сабор чули смо од неких људи, да је исти свештеник спремио такође већи број бројаница, по римском

112 То је био Тондини.

обреду освећених, да и њих раздаје простом народу. Да ли је он не обзирући се на одговарање пред влашћу, почео и те бројанице раздавати, не знамо за сад. Но, главно је што се из овога постојаног настојавања римокатоличких свештеника, *да на овај начин долазе у саобраћај са православним, види сталан план и откривена намера Римске цркве, да у нашој земљи шири пропаганду на штету православља. Стога, држимо да је са овога места нужно, пошто у нашој отачбини наступе опет редовне прилике, предузети енергичан корак, да се овакви покушаји римокатолика сузбију једанпут за свагда. Ово је нужно тим пре, што је поменути свештеник почео и на томе радити, да доведе у Нишу и монахиње ради отварања женске школе, којима ће на сву прилику бити задатак, да пропагандишу међу женским светом.*

Прикупљене споменице и слике подносимо Св. сабору на увиђај и употребу".[113]

Епископ нишки Димитрије је и 20. септембра 1887, у свом извештају Св. архијерејском сабору о стању у Епархији, још јасније демантовао писање на страни, које су слали римокатолички свештеници из Ниша, у коим је навођено *да су нашли одобравање за потребу уније, а нарочито је овај архијерej изнео начине којима су се ти свештеници служили на увођењу уније, и то у време када су се жалили својим вишим властима, наводно како у Србији нема слободе вероисповедања и како су они ометани у својој мисији.* [114] Дакле, Епископ Димитрије је писао у извештају, који је поднео Сабору:

„Пропаганде. Претпрошле године, ми смо у своме извештају напоменули, како се Римска црква усиљава, да помоћу својих мисионара уплете у своје замке све православне народе на Балканском полуострву и да их поступно потчини својој власти. *Као што је у поменутом извештају наведено, њени су мисионари узели железничке раднике, за повод, да се у нашој земљи утврде. Да, бајаги, ови радници, који су већином били римокатолици, не би остали без религиозних услуга од стране своје цркве изаслати су мисионари, свештеници, да их врше, и да им такве услуге чине. Међутим, намера њихова доласка одмах је обелодањена, чим су ушли дубље у нашу земљу и дошли у додир са нашим народом. На сву прилику, према утврђеном плану. Ниш као место у коме се укрштају обе главне пруге, био је главни предмет њихове жудње, те је први и добио уверење и о њиховој намери и о њиховој безобзирности. Свештеник, који је најпре био, имао је главни задатак, да прегледа раднике изнађе места, где би се сем Ниша могле још основати мисије и да узгред огледа, да ли би се нашло на какав отпор, ако би се скорије приступило послу за извођење уније са Римском столицом. Он то није ни мало крио, него је, напустивши старање о својој пастви, на име чије је дошао у Србију, почео отворено проповедати, да је његов задатак, да изравна разлике, које постоје између Православне и Римокатоличке цркве и да преко Србије утврди међу њима јединство. Из људског предусретања утврди међу њима јединство. Из људског предусретања, са којим су га примали интелигентни*

113 Хришћански весник (Београд) јуни 1886, 468-469; Истина (Задар) 30. VI 1886, 287-289 (прештампано из „Хришћанског весника"). Подвлачење у тексту је моје.

114 Док је у *Хришћанском веснику* 1883. објављен чланак *Рим не мирује*, дотле је 1887. Јован Јеремић, парох бачиначки, писао о учењу бискупа Штросмајера о јединству Православне и Римокатоличке цркве, према коме је бискуп тврдио да Римокатоличка црква држи јединство цркве (Хришћански весник 1887, 801-814).

људи, он је извео, да је у Србији веома згодно земљиште за остваривање намера Римске цркве, па тако је и писао по новинама. Кад смо ми дознали за овакав његов рад, захтевали смо од државне власти, да ја ради спокојства православног становништва ових крајева без одлагања удаљи. Он је доиста ускоро и удаљен, али је раније пре него смо ми и постали епископом, израдио код државне власти те му је допуштено да у Нишу, у приватном дому, отвори капелу (на сву прилику привремену док се баве римокатолички радници) и школу за радничку децу. А јавно се хвалио, да ће се потрудити да и у Крагујевцу, или другом месту, отвори још једну цркву, и тада кад са оном у Београду буду три, римокатолици ће добити право да доведу и свога епископа.

Кад је он отишао, његов заменик наставио је посао у истоме правцу и са истом безобзирношћу. После кратког времена почео је држати додира са православнима: раздавати им римокатоличке слике, медаље и бројанице и нудити им разне услуге. Ми смо од ових слика и медаља набавили неколико комада и послали их његовом високопреосвештенству господину митрополиту, да имајући фактичког доказа у рукама, поради код господина министра, да се оваком поступку овога римокатоличког мисионара стане на пут, пошто се такав рад и земаљским законима забрањује.

После овога, за неко кратко време, а на опомену полицијске власти, поменути мисионар био се унеколико повукао, али од прошле јесени отпочео је, без икаквог зазора најживље радити у пређашњем правцу. Почео је почешће излазити у села оближња Нишу, нудити болнима услуге и молити се код њихове постеље по своме начину. Сазнавши за ово, ми смо непосредно јавили господину министру и захтевали да се једном стане на пут овим његовим поступцима. Да ли је што рађено по овом нашем захтеву, није нам познато, али да је он своју безобзирност продужио, игноришући и саме државне власти и земаљске законе, види се из тога, што је пре неки дан откривено, да он у једном крају Ниша зида сталну цркву, немајући за то потребе, пошто су се радници разишли, и не тражећи одобрење од ма које власти. И ово његово дело налази се пред господином министром, који, надамо се, неће допустити овако самовољно држање овог римокатоличког свештеника.

Из свега овога неприродног усиљавања, види се стална намера Римске цркве, да се у нашим крајевима утврди и да у њима нађе надокнаду за губитке, које је претрпела код своје пастве. Неки мисионари јавно газе гостољубље и веротпљивост нашега добродушног народа, дарујући у његову познату осетљивост према православљу, за које је везана његова историја и његов опстанак. *Римокатолички мисионари у место да иду дивљим народима и у нехришћанске земље да њих приводе светлости Христова Јеванђеља, помамни навађују на православне балканске народе и земље, да их као плен принесу Папској столици. Ове прилике, у којима се за сада налазе балкански народи, они сматрају као веома згодне за свој посао.*Отуда она њихова грозничава журба, да што пре отворе што више цркава, и ако нису потребне; *отуда прохтев да свуда отворе школе и доведу што више својих калуђера и калуђерица, да бајаги, васпитавају римокатоличку децу и негују њихове болеснике по болницама. Један њихов захтев, у овоме смислу находи се пред нашом државном влашћу. Богати фондови њихових проћераних језуита и*

других редова отворени су да се без одлагања закупљује накнаде на Балкану, где се не зна за њихове властољубиве тежње, од којих је Запад патио толико векова. Да мисионари који се нама шаљу стоје у вези са овим фондовима и религиозним корпорацијама на страни, налазе се докази у њиховим црквеним мисионарским листовима, који са највећим интересовањем стално прате њихово усиљавање, да се овде утврде.

Међутим, сав њихов труд и упињање да код нас постигну какав успех, бар је за сада сасвим безплодан. Осим чуђења њиховој безобзирности и лакоумљу нико им друге пажње не поклања. *За ово три године, од кад смо ми на епископској катедри, још није било случаја да је која у нашој Епархији повукла жеља, да замени православље са римокатоличком вером, а из бројева које смо напред навели, види се, да има међу онима што су примили православље највише римокатолика. На основу онога, што се зна о другим православним земљама на Балкану, може се поуздано рећи, да је Србија једина, која је до сада остала неприступна за римокатоличку Пропаганду.* Разуме се да ће овако стање остати све донде, догод се не допусти да у земљи продру безпослене масе римокатоличких калуђера заједно са својим капиталима, и да отварају школе за васпитавање православне деце, чиме су у другим земљама унеколико продрли.

Протестанти би хтели, да и они не изостану иза римокатолика те су у Нишу отворили конфесионалну школу за децу својих једноверника, мада је број ове деце веома незнатан, да би за њих требало отварати нарочиту школу. Но, они су се сад ограничили на ту школу, не упуштајући се више ни у шта.

Похаре цркава. У последње време ове су похаре јако учестале у нашој Епархији, *дуж друге железничке.* Прошле године похаране су неке сеоске цркве у околине Лесковца и Црква светоникољска у Нишу, али је штета била незнатна. Затим летос, у јулу, похарана је стара Пиротска црква са великом штетом, а сад овога месеца похаране су две цркве уз железничку пругу пиротску, узастопне једна за другом, на трећој ухваћен је лопов. Тако, дана 20. похарана је наново Нишка светоникољска црква, на начин потпуно безбожнички, јер су покупљени не само сребрни сасуди, крстови и друге утвари, него је и Св. тајна из дарохранионице уништена; затим 22. похарана је Црква белопаланачка, а 25. ухваћен је лопов при новом покушају да похара Стару пиротску цркву.

По начину, како су најјачи камени прозори црквени, при овим похарама обијани, и како је и сама светиња обесвећена, дошло се одмах до закључка, *да су ове похаре извршили иноверци, радници на железничкој прузи, и доиста, ухваћани крадљивци у Пироту, уколико му име сведочи, по народности је Талијан и био се упутио у Софију, од куда је и дошао за вршење ових похара* [. . .]".

На крају свога извештаја, епископ Димитрије је учинио један значајан предлог. Ево његова текста:

„А, да би се сузбиле пропаганде јеретичке иноверске нужно је да и државна власт притекне у помоћ црквеним органима. Поред тога нужно је учинити у црквеном закону измене, те оставити цркви шири круг саморадње у стварима, које се чисто њених послова тичу. *Затим је неопходно нужно покренути мисао, а доцније учинити и предлог да се све самосталне православне цркве, сем унутарње догматске везе, која их везује, утврде и сталну узајамност, како би непријатељи православља, у случају напада на једну православну цркву, нашли на отпор свију осталих. У тој целы све православне цркве требало би да имају један програм за васпитање свештеника, једнако поступање, једнаке тежње*

и једнаке осећаје. На овај начин стране пропаганде не би се олако залетале, час на једну час на другу самосталну православну цркву, јер би при сваком таком покушају имали пред собом као противника цео православни свет".[115]

У својим смишљеним настојањима, Чок је тражио помоћ и од Ватикана. Кардинал Конгрегације де пропаганде фиде, крајем 1887. послао му је преко нунција у Бечу и бискупа Штросмајера 500 талира за грађење цркве, школе и куће у Нишу и затражио да га обавести о школи и настави у њој. Овом приликом кардинал је, поводом Чоковог мишљења, тврдио да калуђери камалдунези нису „способни преузети мисију у Србији", и да не верује „да би Српска влада лако пристала на њихов долазак", па му је саветовао, да не предузима „што се не може остварити, него нека се ограничи да служи вјернике и дјецу учи".

Кардинал је о преписци са Чоком обавестио и бискупа Штросмајера, који је Чока 29. новембра 1887/10. јануара 1888. укорио што се за помоћ обраћао Ватикану, што „раскошно живи" и што „одсједа у прворазредне хотеле" приликом путовања. На ове оптужбе, Чок је одговорио, да он кад долази у Београд да врши верске обреде *код страних посланика и племића* одседа у хотел „Париз", јер не сврађа код београдског мисионара, пошто га овај није никад примио као госта.

Бискуп Штросмајер је 29. јануара/10. фебруара и.г. замерио Чоку што „има обичај хвалити се са великим повластицама и јуриздикцијом у својој мисији", и зато му их је ограничио; јуриздикцију, коју је Тондини имао није важила, јер је он могао своју јуриздикцију пренети и на другог. Зато на тражење бискупа Штросмајера, Чок 4/16. и.м. извештава да је дао једно опроштење „од запреке мјешовите вјере", да је „16 некатолика примио у католичку вјеру"; и да је 20 крштења завео у матичну књигу, „која су обавили православни свећеници". За ово уписивање у римокатоличке књиге, Чока је оптужио нишки епископ, зато што је овај прекрштавао децу која су ваљано била крштена у Православној цркви. Нишки епископ га је тужио суду и зато "*што вјенчаје лица без слободних листова и што шири прозелитизам без права и одобрења по његовој Епархији*". Због тога, Чок 1/13. септембра и.г. се оправдавао министру просвете и црквених послова, а 3/15. децембра 1889. писао је Гибелију, опату Св. Гргура на Монте Целио, да је са прилозима саградио цркву и стан, и да ради на подизању школе, *док бискуп Штросмајер само пише своје "учене посланице за Ватикан, да се чуде његовој учености, а сам ништа не чини за развој ове мисије*".

Идуће године, Чок је путовао у Рим ради прикупљања прилога за подизање школе, а по повратку у новембру јавља опату Гибели да Српска влада жели, да Св. столица што скорије именује „бискупа или надбискупа за Србију", како му је рекао министар унутрашњих послова Јован Ђаја. Овај нови црквени старешина, који би био у Београду или Нишу, добио би од државе и земљиште у Београду, где би могао сазидати цркву и друге зграде, и бавио би се за све духовне потребе римокатолика у Србији, и зато би, писао је Чок, *требало мисију одузети "од Штросмајера и дати нашој Конгрегацији*", јер би, у том случају та Конгрегација послала своје мисионаре *и отворила "новицијат у Нишу*". Пропаганда је 15/27. децембра 1890. усвојила Чоков предлог и предложила бискупу Штросмајеру, да у Србији установи "*нову мисију са надбискупом, која ће резидирати у Београду*".

Бискуп Штросмајер је почетком 1891. упутио приговор на предлог Пропаганде, бранећи стање мисије у Србији. Том приликом, замерио је Пропаганди

115 Хришћански весник 1887, 864-868. Подвлачење у тексту је моје.

што иде за тим да му се одузме апостолски викаријат у тој земљи и спречи доношење конкордта. Он није могао да се сложи са тиме, да се мисија у Србији преда калуђерима. То своје мишљење је јасно изнео у писму папи, а у писму Пропаганди категорички је утврдио *да Србија не мисли мењати "црквено стање без његова питања"*, а све друкчије да су Чокове интриге, због чега га је позвао на одговорност, запретивши да ће га отпустити из мисије ако настави са интригама, а затим му је сузио повластице, тако да је од тада могао само да благосиља литургичка сдела, даје отпусте „од озива", прима некатолике у Католичку цркву и уписује децу у матичну књигу крштених, која су уписана у књигама Српске православне цркве.

Чок је, и поред те опомене, *и даље предлагао Пропаганди да се мисија у Србији одузме бискупу Штросмајеру и преда бенедиктинцима.* Он је 34. јуна/6. јула јавио бискупу Штросмајеру, да је купио земљиште за школу и пренео га на своје име, а четири дана касније је обавестио кардинала да му је аустроугарска влада обуставила давати 500 форинти годишње помоћи и према њему заузела непријатељски став зато што је школа под српским покровитељством, и што је у цркви имао место за српске власти, а не за аустроугарског конзула. Док га је бискуп Штросмајер оштро критиковао, дотле он још више тражи преко пријатеља да се у Риму одузме од овога бискупа нишка мисија и преда калуђерима реда камалдунезима. Нови кардинал Пропаганде Ледоховски, Пољак по народности, подржавао је Чока, такође Пољака, и шаље му 1.200 франака да плати дугове.[116]

Власти у Србији су пратиле Чоков рад и нису биле задовољне са њим, зато што је он крстарио по земљи *са задатком да мисионира, држећи мисе на отвореном пољу и по кафанама, и што је венчавао мешовите бракове, а није имао на то право по земаљским законима, који су тада важили у Србији.* Зато је Влада Николе Пашића 1891. издала наредбу - распис којим је строго забранила мисионарски рад и путовање римокатоличком мисионару по земљи.[117] *Међутим, Чок се није овоі држао. Он је и даље радио по свом нахођењу.*

Године 1894. су склопљена четири мешовита брака. *О томе је писала страна штампа и Чок је био оптужен да је писао дописе о томе. Он је у лето у Цркви прочитао папску посланицу, а када је говорио о ваљаности римокатоличких бракова оптужен је, да је вређао Православну цркву.* [118]

Владика нишки Инокентије је зато оптужио Чока Првостепеном суду у Нишу. На суђењу 21. децембра 1895. Суд је констатовао, да је Чок 11. септембра 1894, приликом беседе у месној римокатоличкој цркви рекао: „Ако, као неки католици, који се овде по Нишу венчавају у Православној цркви они не добијају Божји благослов, јер венчање католика овде у Православној цркви јесте једна лудорија, то нема вредности ни пред Богом ни пред законом, *јер се ти људи моле и подпадају ђаволу а не Богу*". Чок је то признао, али се правдао да је то учинио *по тумачењу законских прописа ђаковачкоі бискупа Штросмајера.* Осим тога, Суд је нашао да је Чок и сам венчавао законом недозвољено мешовите бракове, па му је за „хуљење православне вере" изрекао казну „четири месеца затвора", да плати судске трошкове и трошкове браниоцима и сведоцима.[119] Међутим, бискуп Штросмајер је интервенисао код председника Српске

116 АС. - МПс 1898, ф., бр. 43. Подвлачење у тексту је моје.
117 Јов. М. Јовановић, *Србија и Југославија*, Гласник СПЦ 1937, 7.
118 Perić, *Strossmayer i Vilibald Czok*, 29-34.
119 АС. - МПс 1898, ф. 38, бр. 43. Подвлачење у тексту је моје.

владе, молећи га да Чока краљ помилује, ако буде пресуда пуноважна, обећавши да ће у том случају Чока *"увијек отпустити из Србије"*.[120] Апелациони суд је Чока 22. априла 1896. ослободио пресуде, а Касациони суд то 15. октобра и.г. и потврдио. О свему овом било је обавештено Министарство просвете и црквених послова.[121] Све је ово учињено на интервенцију бискупа Штросмајера, како би се избегло хапшење Чока.

У међусобном оптуживању, бискуп Штросмајер је 24. септембра/6. октобра 1896. изнео Чокове мане и прекршајне радње: да је „похлепан за имањем, чашћу и влашћу над другима"; да је често пута самовољно без дозволе бавио се дуже времена ван мисије; да је кршио своју јуриздикцију, јер се обраћао непосредно Пропаганди по питањима која спадају у надлежност његовог надлежног бискупа, тј. бискупа Штросмајера, *и радио је да се том бискупу одузме јурисдикција и да се њему повери;* да је без знања свога бискупа добивао многе хиљаде новаца са стране; да „у Србији проводи више политику него ли се бави црквеним пословима"; он је потворио легат госпође Викторије Мелцез из Љубљане", која је оставила у тестаменту 500 форинти за нишку мисију, а није и за крагујевачку; и на крају он је осуђен од стране српских власти, па му из свега тога нема места у Нишу ни у Србији. Зато је бискуп Штросмајер тражио „да се повуче из Србије" Чок, и био је предузео кораке код папе. *Чок није попустио бискупу Штросмајеру,* и сматрао је *да иза бискупа делују аустроугарски интереси,* и да настоје да га удаље из Ниша.[122]

Против Чока, који је безобзирно кршио важеће земаљске прописе односеће се на све вероисповести, митрополит београдски је 10. априла 1896. упутио Министарству просвете и црквених послова писмо следеће садржине:

„Неколико пута писасмо Министарству о томе, да римски пароси не путују по народу нашем без нарочите дозволе *и да се не зову мисионари пошто они у Србији немају прозелитирати и од Православне вере никога католичити.* И Министарство је издавало о томе строге наредбе.

Други римски свештеници држе се реда и не чине штету Православној цркви, *а у Нишу католички парох непрекидно самовољише и поступа против закона српске државе,* па се подписује мисионар, као што ћете видети из овог ./. његовог писма, које је писао господину епископу нишком.

Мисија и мисионари су онамо, иде нема хришћана, а шта ће у хришћанској православној Србији католички мисионар?

Молимо вас да изволите порадити, *да се ова срамота са Србије скине и извештем вратите прилог*".

У прилогу је било писмо Чока из мисије католичке, од 5. априла и.г., које је било упућено епископу нишком Инокентију, *неке врсте наређења,* а које је гласило:

„Пречасни господине епископе, опело душе покојника доктора Владислава Јасњевског је било вршено, од мене као надлежног пароха у кући поменутог покојника, по обредима Римокатоличке цркве јучер после подне.

Услед тога, *молим вас да не чините друго опело у Православној цркви, јер ја нисам дао јучер, ни по закону Католичке цркве, не би моіао дати за то моје одобрење.* Са одличним поштовањем, понизни Вилибард Чок, *католички мисионар и парох*".[123]

120 Perić, *Strossmayer i Vilibald Czok*, 34.
121 AC. - МПс 1898, ф. 38, бр. 43.
122 Perić, *Strossmayer i Vilibald, Szok,* 34.
123 AC. - МПс 1898, ф. 38, бр. 43. Подвлачење у тексту је моје.

КРАЉЕВСКО-СРПСКА

МИТРОПОЛИЈА

Еб. 746

У Београду 10 Априла 1896 год.

Господине,

Неколико пута писасмо Министарству о томе, да римски пароси не путују по народу нашем без нарочите дозволе и да се не зову мисионари пошто они у Србији несмеју преселитирати и од православне вере никога канонисати. И Министарство је издавало о томе сходне наредбе.

Други римски свештеници држе се реда и не чине штету православној цркви, а у Нишу католички парох непрекидно самовољише и поступа против закона Српске државе па се подписује мисионар као што ћете видети из овог /. неговог писма, које је писао господину Епископу Нишком.

Мисије и Мисионари су онамо, где нема хришћа а а шта ће у хришћанској православној Србији канонички мисионар.

Молимо вас да изволите порадити да се ова грамота са Србије скине и извешћем вратите Нам приложе.

Архијепископ Београдски
Митрополит Српски.
Михаил

Господину Министру Просвете и Црквених послова.

Писмо митрополита Михаила од 10. априла 1896. министру просвете и црквених послова Љубомиру Ковачевићу

Мисија Католичка
у Нишу
број 78

Пречастни Господине
Епископе,

Опело душе покојнога
Доктора Владислава Јасњевски
је било вршено од мене
као надлежног пароха у кући
поменутог покојника по обредима
римо-католичке цркве јучер
после подне.

Услед тога молим Вас
да не чините друго опело
у православној цркви, јер
ја писам дао јучер ни по
закону католичке цркве би могао
дати за то моје одобрење.

Са одличном поштовањем
Понизан
Вилибалд Чок
Католички мисионар
и парох.

5 Априла 1896 год.
у Нишу

Пречастном
Господину Инокентији
Епископу нишке Епархије
Х. Ах.
Ниш

Писмо римокатоличког свештеника Чока од 5. априла 1896. епископу нишком Инокентију

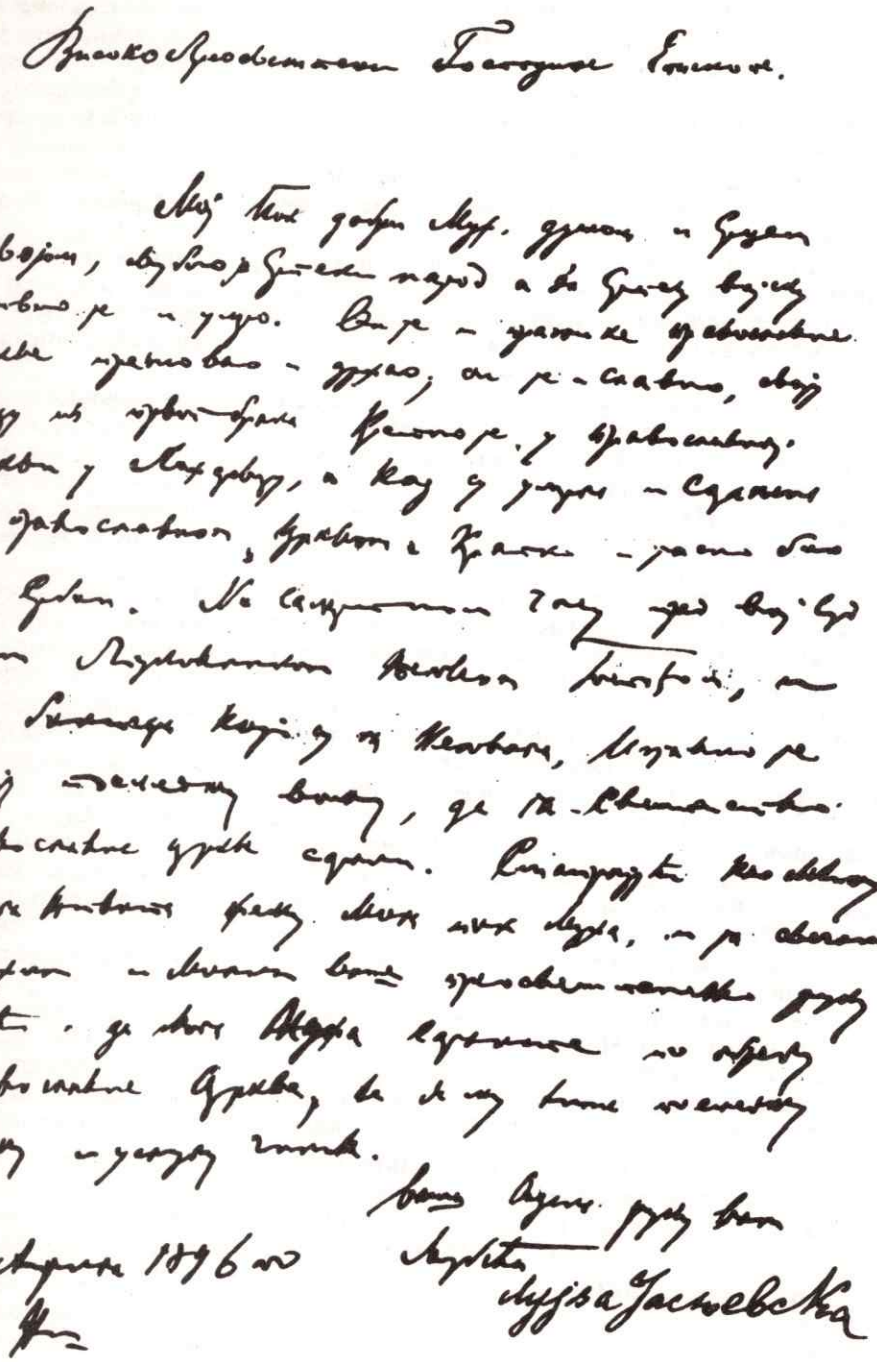

Писмо Лујзе Јањевске од 5. априла 1896. епископу нишком Инокентију

У Србији било је више Пољака који су долазили на рад, па међу њима било је и лекара. Један од тих био је Јарослав (Владислав) Јасњевски, који је био општински лекар у Пожаревцу још 1876, где је био и одборник те вароши. Доцније га сретамо под именом Владислав, пошто је прешао у православну веру, па је зато променио и име. Служио је 1888. као санитетски мајор и као референт санитета у Свилајнцу, идуће године је већ у Нишу, где је био управник Војне болнице а 1892. произведен је за санитетског потпуковника. Ту је био као референт у Моравској дивизији. Од 1876. био је дописни члан Српског лекарског друштва.[124]

Кад је Јасњевски умро, Чок је недозвољено, и законом забрањено, извршио над њим опело. После тога православни свештеник није хтео да то учини иако је Јасњевски био православац. Због тога је његова супруга Луйза Јасњевска пријавила овај случај епископу нишком. Она је 5. априла 1896. писала епископу:

„Мој пок. добри муж, душом и срцем својим, љубио је српски народ, а за српску војску живео је и умро. Он је и празнике Православне цркве признавао и држао; он је и славио, своју децу из првог брака крстио је у Православној цркви у Лазаревцу, а кад су умрла и сахрањена су Православном црквом. Кратко и јасно, био је Србин. На самртном часу пред вој. судским пуковником, његовом госпођом и два болничара, која су га неговала, изјавио је своју последњу вољу, да га свештенство Православне цркве сахране.

Сматрајући као свету мога живота жељу мога пок. мужа, и ја свечано тражим и молим ваше преосвештенство руку љубећи, да мога мужа сараните по обреду Православне цркве, и да му тиме последњу вољу и услуге учините".

Чок је упоран, безобзиран и није презао ни пред чим кад је радио протузаконито и противу Православне цркве. Ево о томе примера за то. Митрополит Михаило је 31. јула 1895. писао Министарству просвете и црквених послова:

„Римокатолички свештеник у Нишу, г. Чок, *не влада се по законима наше државе, него самовољнице и вређа Православну веру и цркву нашу. Он у беседама, које говори, обезуважава веру нашу и обреде наше цркве. Скоро је венчао једну девојку Српкињу за римокатолика, у својој цркви, многу децу, која су крштена од наших свештеника, он поново крштава у својој цркви. Он не само да је свештеник своје цркве у Нишу, него хоће да буде мисионар папски у нашој држави.*

За своје овакве поступке и вређања вере и цркве ове земље, овај је римски свештеник дат под суд, што је прећашња Влада одобрила. Молим вас, господине министре, да изволите одбранити у нашој земљи цркву и веру од оваквог самовољника, забранити г. Чоку да вређа овај народ и да се меша у послове наших парохијских свештеника, *као и недати му да врши мисионарске послове у нашој хришћанској држави, а ако неће престане да изволите допустити да Суд реши о његовим преступима злоупотребе своје дужности*".[125]

Дакле, из закључка овог писма јасно се види, да је политика чинила своје, и зато је Чок ослобођен од оптужбе за вређање Православне цркве. Митрополит је то добро знао, па је зато и молио надлежног министра да спречи незаконите радње које је чинио Чок, или да допусти Суду да му по закону суди.

Епископ нишки Инокентије 5. јануара 1896. жалио се на Чока и његов незаконити рад. Он је тога дана писао митрополиту Михаилу, да Чок *"одлази у Лесковац и околину Ниша ради пропаганде. Он православним*

124 Шематизам Србије 1876, 105; 1882, 105, 171; 1888, 160; 1889. 152; 1892, 205, 209.
125 АС. - МПс 1898, ф. 38, бр. 43. Подвлачење у тексту је моје.

хришћанима, којима је због сродства забрањен брак, саветује да приме католичку веру, па да их венча". Он и блуднице, које мењају брак, венчава, па је био принуђен због тога да препоручи Духовном суду да га прати. Треба га одстранити из земље, и то би за њега, Римокатоличку цркву и нас било најбоље, јер сеје раздор. Саветовао му је да иде из земље.

„Молим вас наредите, да ми се пошаље оверен препис о постављању г. Чока овде, и о томе какво право он има, а какво нема. Мени се чини, да он није формално-стално право добио да овде попује, а још мање да пропагандује. Мени је врло потребно да знам о Чоковом пословању, те да се могу на то позвати, кад од полицијске власти будем тражио, да неда Чоку тумарати по овом крају".

Епископ нишки је 11. јануара и.г., поново молио за документа о Чоку, нагласивши *да "је крајње време, да му се роїови подсеку, или у главу сабију"*, па ускоро опет пише: „незаборавите за Чока. Ви сте ми говорили, кад бијах код вас, да имате у својој архиви акта која се на Чоков рад односе, и по којима је он овде само привремено, *и то тек за наше католике*".[126]

О незаконитим радњама Чока расправљало се и у седници Архијерејског сабора. То се види из његове жалбе, коју је упутио министру просвете и црквених послова 2. октобра 1896, коју је потписао његов председник митрополит Михаило. Ова жалба је гласила:

"*Архијерејском сабору дошло је до знања, да католички свештеници, у чему се нарочито одликује в. о. Чок из Ниша, путују по народу, врше им појединa чинодејства, венчавају српске држављане православне вере по обредима Католичке цркве, мада је по закону противно; у својим проповедима нападају на православље; потписују се 'мисионари', и уопште да раде све оно што се не може дозволити у једној уређеној Православној држави, у којој је државна вера православна.*

Зато, Сабор, сматрајући за своју дужност, да свим силама томе стане на пут и устане у одбрану православља и Свете православне цркве, има част замолити г. министра, да изволи најенергичније стати на пут самоволи ових свештеника, којим да се забрани свако крстање и чинодејствовање ван места становања, као и венчавање лица православне вере, пошто је противно § 60. Грађ. закона и његовој допуни.

Исто тако, да им се забрани, да се потписују мисионари, јер је Србија хришћанска земља у којој нема места мисионарству, а и Устав је забранио прозелитизам и свака радња против Православне вере као државне".[127]

Ни после ових жалби Чок није престао са кршењем законских прописа и својим мисијонарским радом на штету Православне цркве, као и саме српске државе. О томе јасно се види из писма епископа нишког Инокентија, упућеног у априлу 1897. митрополиту Михаилу, који му је 24. и.м. и одговорио. Ево шта је тада писао епископ нишки:

„Поново молим вас, да најенергичније настанете где треба, *да се Чок, овај дивљи фанатик, што пре одавде уклони.* Жалосно је то, да Православна црква прати оваквог дивљег непријатеља, а да му суда нема. *Он неће да мирује никако.* Јавио сам вам, *да је он изјавио да ће по Васкрсу венчати неке православне из Алексинца, којима не дадох благослов за брак, јер им се не може дати.*

126 АС. - ПО, к. 76, бр. 260, 261, 263. Подвлачење у тексту је моје.
127 Исто. - МПс 1898, ф. 38, бр. 43. Подвлачење у тексту је моје.

Ових дана добих од једног пароха из Алексинца тражење да му дозволим други брак, а није судски разведен, и прети ако му не дозволим, да ће прећи у католике и у њихових цркви венчати се. Ово је, изван сваке сумње, Чоково масло, јер је овакви претњи већ неколико било. *Непојмљиво је, да у Православној краљевини нема власти, која би Чоку сабила рогове*".[128]

Чоке је за све што је радио, нарочито у последње време, имао подршку у Ватикану, гдје је имао свог земљака кардинала Ледоховског, префекта Пропаганде. Овај је 28. октомбра/10. новембра 1896. *изузео Чока испод јурисдикције бискупа Штросмајера*, узео право да му суди. „*На то бискуп Штросмајер полаже част апостолског администратора Србије 26. новембра.* О својој демисији пише и државном тајнику кардиналу Рамполију, жестоко нападајући кардинала Ледоховскога, што се ставио на страну Чока, и св. оцу папи жалећи се на нанешену неправду", па је обадвојици, препоручио да на своје место пошаљу у Србији др Јураја Штајлера. Кардинал Рамполи је 23. новембра/5. децембра и. г. изјавио своје жаљење зато што је поднео оставку, и изјавио је наду да ће и он даље римокатоличку цркву водити у Србији. У одговору, бискуп Штросмајер је пристао на то, *али под условом, „да кардинал Ледоховски одмах опозове мисионара Чока у Нишу, и да га премјести на друго мјесто*".

Међутим, кардинал Ледоховски је 6/18. марта 1897. јавио бискупу Штросмајеру, *да је Збор кардинала проглasио Чока невиним и да га не може из Ниша остранити*, опомињући бискупа на братску љубав „*поради тешких и строгих израза којима је Чока оцртао и тражио од њега поштовање према Св. конгрегацији*". *Бискуп Штросмајер је слично писмо примио и од папе Лава XIII.*

С тога, бискуп Штросмајер је 12/24. марта 1897. *поновио оставку на „част апостолског администратора Србије, јер му није моралитет њу даље задржати након пресуде Пропаганде, која за њега значи исто што и његово свргнуће са части апостолског викара Србије.* У другом писму, *Штросмајер моли папу, да га разреши те дужности*", што је 4/16. априла и. г. *Св. столица и уважила његову оставку.* После овога, средином 1897, *Чок је одликован орденом Св. Саве III реда, напустио Ниш и отишао у Русчук у Бугарску.*[129]

Какве су све политичке игре биле у оваквом расплету око питања одликовања Чока, овога крупног питања, могу се само наслућивати у главним контурама и доцнијим догађајима. Овде се може навести једно интересантно мишљење римокатоличког ученог писца. Он, између осталог, каже:

У овом питању „витални принцип био је јачи него ли хармонична субординација мисионара своме апостолском администратору, па је чак био присиљен рекурирати на Рим. Рим је коначно дао право мисионару Чоку.

Личне амбиције такође имају свога удјела у овом сукобу. *Чок је свим силама радио, да се мисије у Србији повјере камалдинезима, мислећи да ће он као добар познавалац прилика у Србији, као мисионар апостолскога зелуса, постати главом ове нове мисије у Србију. Он је био увјерен, да то интереси вјере захтијевају. Штросмајеру, опет, није дозвољавао његов понос, да се мисије у Србији одузму од њега. Он је исто тако био увјерен, да интереси Католичке цркве захтевају,*

128 Исто. - ПО, к. 76, бр. 227. Подвлачење у тексту је моје.

129 Perić, *Strossmayer i Vilibald Czok*, 34-35. О опасности од римске Пропаганде и раније је указивано (J. J., *Рим-папство и верска сношљивост*, Хришћански весник 1886, 192-203; исти, *Усиеси римске Пропаганде*, Хришћански весник 1889, 81-84).

да он и надаље остане апостолским администратором Србије. Осим тога, *он је хтио свој апостолски викаријат окрунити конкордатом између Св. столице и Србије.* Био је чврстог увјерења, да ће до конкордата доћи најлакше преко њега. Повјест, пако, конкордата свједочи нам, како се Штросмајер преварио. До конкордата је између Св. столице и Србије 1914. дошло по тези, коју је мисионар Чок заступао већ и год. 1890.: Самостална Краљевина Србија има директно конкордат склопити са Св. столицом. *Колико год је Штросмајер био велики Југословен, ипак се није могао отрадити од посвемашњега уплива аустроугарске дипломације. Овај уплив мисионар Чок одстранио је и зато постао жртвом аустроугарске дипломације".* [130]

Овоме мишљењу, овде би се могло додати, да се може претпоставити да су српске власти Чока, и поред свих његових незаконитих радњи, ослободиле судске казне затвора, као и дале му орден Светог Саве III реда, баш зато што је он деловао као пруски држављанин противу интереса Аустро-Угарске и противу бискупа Штросмајера, кога је својом непослушношћу принудио да даде оставку, затим је увидео да му нема опстанка у Србији, па је са орденом Светог Саве отишао у Бугарску. Овде се не сме заборавити на то да су Чок и кардинал Левандовски били Пољаци, који су хтели обнову њихових претходника утицај у Србији ради својих ослободилачких циљева. У тој политичкој игри, која је била укрштена са неколико страна, *на крају Србија се ослободила бискупа Штросмајера и мисионара Чока. А то јој је, баш, омогућило да лакше разговара 1898. о конкордату.*

Пошто је бискуп Штросмајер 25. марта/8. априла 1905. умро у Ђакову,[131] о њему је дао објективно мишљење др Франко Поточњак (1862-1932).[132] Овде се наводи онај део његовог мишљења, који одговара теми о којој се расправља у овом раду. Поточњак, који је био из Винодола и био римокатолик, констатовао је о бискупу Штросмајеру:

„Преостало би нам још да неколико речи прозборимо о оном раду Штросмајерову, с којим је стекао себи у многим деловима народа нашег велико име, *а које се испољава на пољу сједињења црква Православне и Католичке.* Иако то, строго узевши, и не би спадало у оквир ових расматрања, али, како се ипак резултати тога деловања показују и на политичкој страни опћега живота народнога, као што се, у нас бар, верска страна живота народног неда одделити од осталог опћег живота, дотакнућемо се и тога питања колико бар, да прикажемо оновну мисао од које је полазио Штросмајер у том свом раду. Свакако је од потребе већ овде истакнути историјски факат, да се деловање једне и друге вере на народ наш испољава у томе да се православље куд и камо више срасло с народним нашим животом, и елементи су се православне одржали самонароднији и мање натрунени туђинштином, него ли католички део Словена.

Полазећи са тога гледишта, био би разумљив и оправдан онај рад (ако се већ хоће да га буде), који би ишао за тим да народ поведе оним правцем који би био подобан да повољне резултате што нам их је историја показала, на сав народ протегне, и да га тако и у томе правцу отме најезди туђинској. Другим речима, морало би се ићи за тим да се парализује онај фактор који нас је, било спречавао у напредовању, било скретао са стазе којом било, у рођеном својем интересу, морали ићи, а с друге стране, да се унапређује и јача онај који нам је при раду

130 Perić, *Strossmayer i Vilibald Czok*, 36.

131 Одјек (Београд) 30. III и 2. IV 1905.

132 Др Франко Поточњак, *Штросмајер као политичар према нашој народној мисли*, Срп. књ. гласник (Београд), 15, 1905, 189-198, 262-273, 144-360.

мање искварио. Конкретно говорећи, онај рад на зближавању цркава био би појмљив, који би ишао за тим да нас што више отме штетноме утицају којем смо, *деловањем Рима*, сасвим подлегли, примајући од њега директиве *које су свагда ишле, не према нашим интересима, већ према интересима самог Рима, и оних с којима је у савезима стајао*. Ми смо били, а и сада смо, само средство које добро долази да се исцрпе, а интереси наши онима који нас исцрпљују били су увек девета брига. Шта више, иако су нас заслепљивали бајкама и фразама, да је оно што нам намењују, за нас добро и у нашем интересу, увек су очигледно радили на нашу штету и против наших интереса.

Уз тако опречне правце католицизама и православља није могуће ни говорити, камо ли радити на уједињењу тих двеју опречности. За једнога од њих вреди овде: se soumettre, ou se demettre, а да се православље неће, не може и не сме дати лишити своје слободе, о томе је начисто сваки који је и мало познао дух и карактер његов, а и значење његово по Словенство. *Уједињење, за којим је тежио Штросмајер, ишло је за тим да се Словенство окупи под врховним главарством римског папе, да га прекрије католичанством, јер је он у Римској столици гледао праву живот, спас и будућност народну, и у католичанству једну праву и спасоносну веру. Он је у том тако далеко ишао,* да је осуђивао мешовите бракове".[133]

Јован Скерлић је 1905. приказао ову Поточњакову радњу, па је о њој дао овај суд: „Разборито и ваљану студију Поточњакову требало би да прочита сваки који се не задовољава празним фразама, који вам и тражи истину, мисли преко сутрашњице и гледа даље од граничног плата".[134]

Свакако, овоме би се могло, у ово време, додати препорука: сваки који мисли и хоће да говори о помирењу цркава, а позива се на бискупа Штросмајера, требало би да прочита Поточњакову студију! Али, с тим да увек има на уму: 1) да је бискуп Штросмајер по оцу Герман, мајци Словен, задојен у Римокатоличкој цркви, васпитан и школован у римокатоличким заводима и германским школама, заснованим на учењу вишости Римокатоличке цркве и германске расе, па су у вези са тим и предодређени за вођење судбином других народа, на првом месту Словена, наводно „шизматика" - „отпадника" и „ниже расе"; и 2) да је бискуп Штросмајер од Аустрије и у договору са Ватиканом био задужен, *да Светога Ћирила и Методија, задојених у Православној цркви и школованих у византијској култури, дело преображава у мост и реко њега настоји да се Словени приведу у покорност Германима и присаједине Римокатоличкој цркви и потчине власти папе.*

Да је бискуп Штросмајер заиста свесно и одговорно извршавао дати му задатак, било тајно или јавно, добро су знали и они који су од Ђакова до Цариграда покушавали да пробију одбранбени бедем Православне цркве Словена на Балкану. О томе постоји још један доказ. Наиме, *Ј. Мобон*, старешина реда августинаца Вознесења Свете Богородице, писао је 3/15. октобра 1889. из Цариграда бискупу Штросмајеру:

„Моњсињоре, немојте сматрати неумесним писамце које узимам слободу да упутим в. е., нити сувише смелим овај корак. Као прост редовник августинованац Вознесења Свете Богородице, *ја сам задужен за словенски семинар који је наша Конгрегација основала пре неколико година у Халкедонији, на азијској обали преко пута Цариграда.* Тридесет петорица

133 Исти, 352-353. Подвлачење у тексту је моје.

134 Јован Скерлић, *Штросмајер према нашој народној мисли*, Писци и књиге, Београд 1964, II, 99-101.

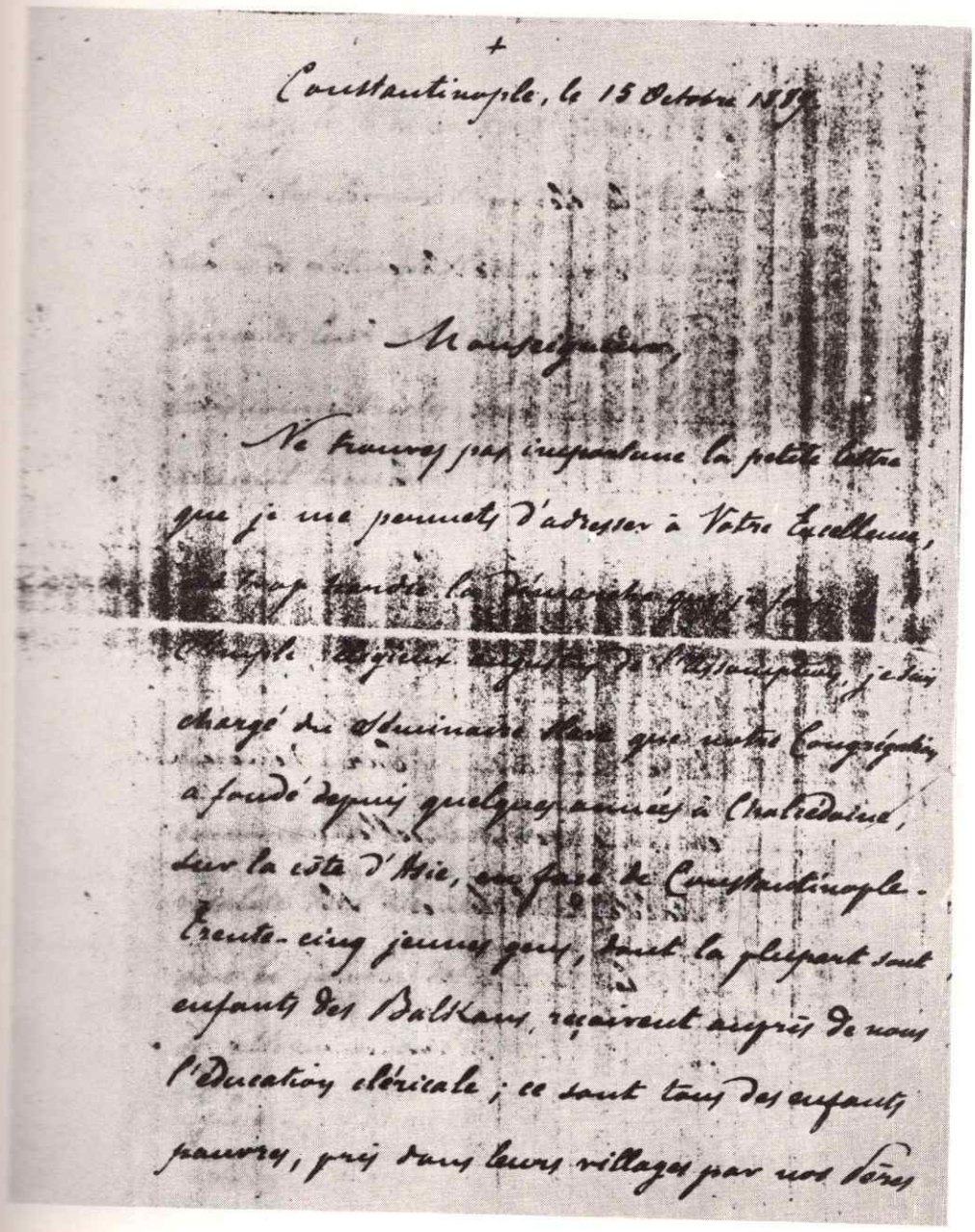

Писмо из Цариграда од 15. априла 1889. старешине реда августинаца Ј. Мобана бискупу Штросмајеру

млади људи, од којих је већина с Балкана, добијају код нас свештено образовање. Све су то деца сиротиње која су из њихових села довели било наши оци,

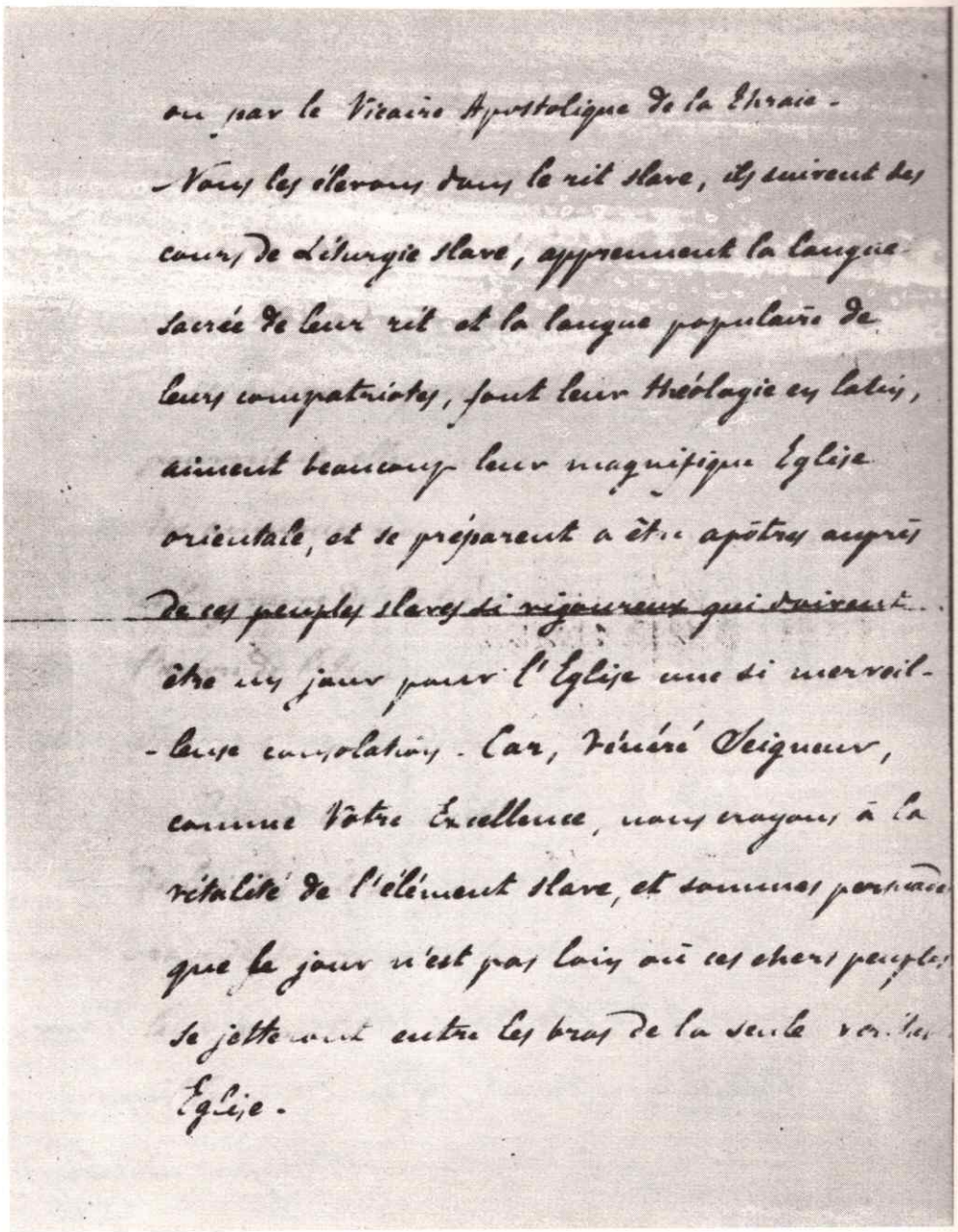

ou par le Vicaire Apostolique de la Thrace -
Nous les élevons dans le rit slave, ils suivent des
cours de Liturgie slave, apprennent la langue
sacrée de leur rit et la langue populaire de
leurs compatriotes, font leur théologie en latin,
aiment beaucoup leur magnifique Eglise
orientale, et se préparent à être apôtres auprès
de ces peuples slaves si rajeunis qui doivent
être un jour pour l'Eglise une si merveil-
leuse consolation. Car, Révéré Seigneur,
comme Votre Excellence, nous croyons à la
vitalité de l'élément slave, et sommes persuadés
que le jour n'est pas loin où ces chers peuples
se jetteront entre les bras de la sainte mère
Eglise.

било апостолски викар Тракије. *Ми их подижемо у словенском култу; они прате наставу из словенске литургије, уче свети језик своје вере и народни језик својих земљака, теологију раде на латинском, веома воле своју дивну Источну цркву и припремају се да буду апостоли уз*

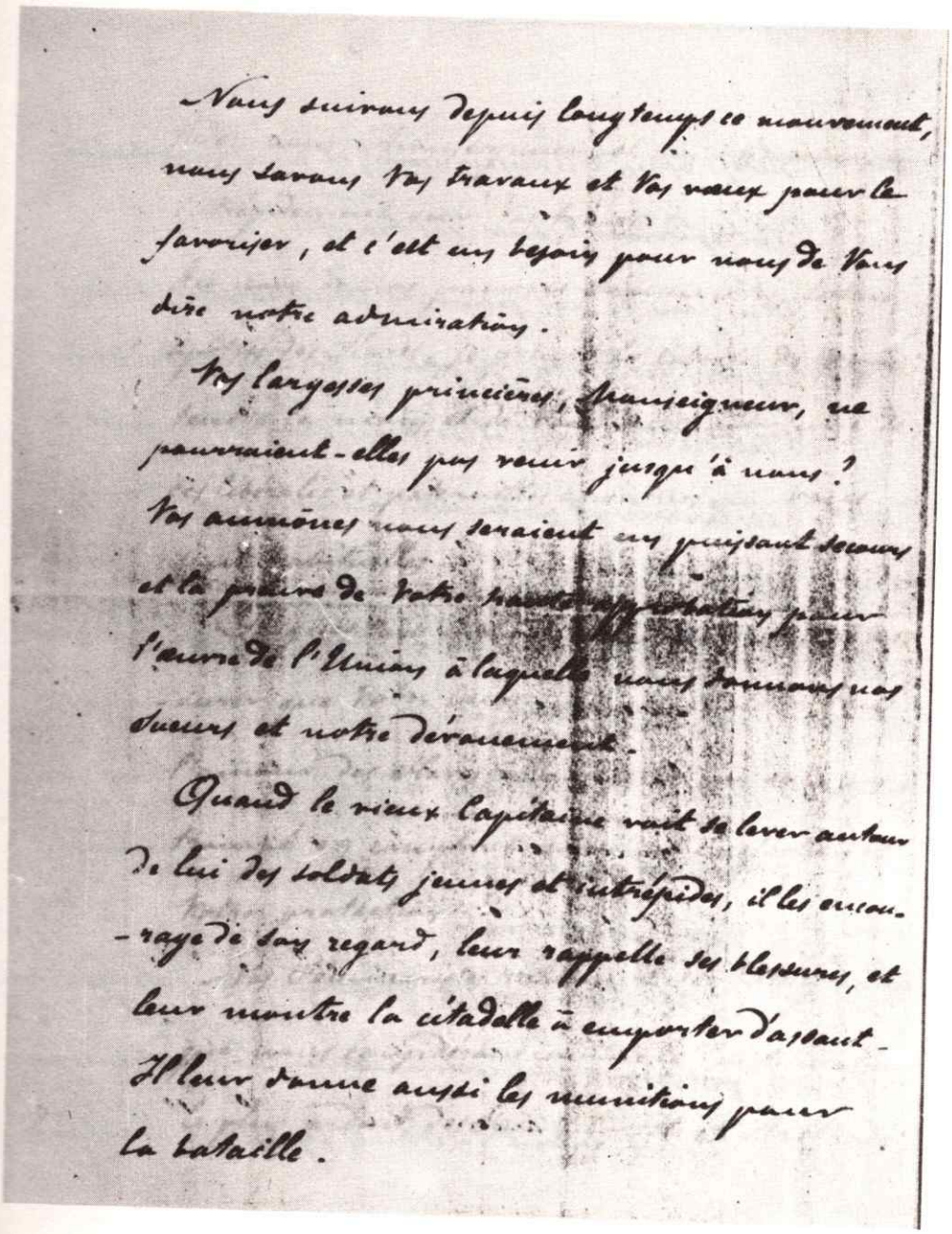

Nous suivons depuis longtemps ce mouvement, nous savons Vos travaux et Vos vœux pour le favoriser, et c'est un besoin pour nous de Vous dire notre admiration.

Vos largesses princières, Monseigneur, ne pourraient-elles pas venir jusqu'à nous? Vos aumônes nous seraient un puissant secours et la preuve de Votre haute approbation pour l'œuvre de l'Union à laquelle nous donnons nos sueurs et notre dévouement.

Quand le vieux Capitaine voit se lever autour de lui des soldats jeunes et intrépides, il les encourage de son regard, leur rappelle ses blessures, et leur montre la citadelle à emporter d'assaut. Il leur donne aussi les munitions pour la bataille.

толико жилаве ове словенске народе, који једноѓа дана треба да Цркву постану дивна утеха. Јер, постовани сињоре, као ваша екселенција, и ми верујемо у виталност словенскоѓ елемента и уверени смо да је близу дан када ће се ови драѓи народи бацити у заѓрљај једине

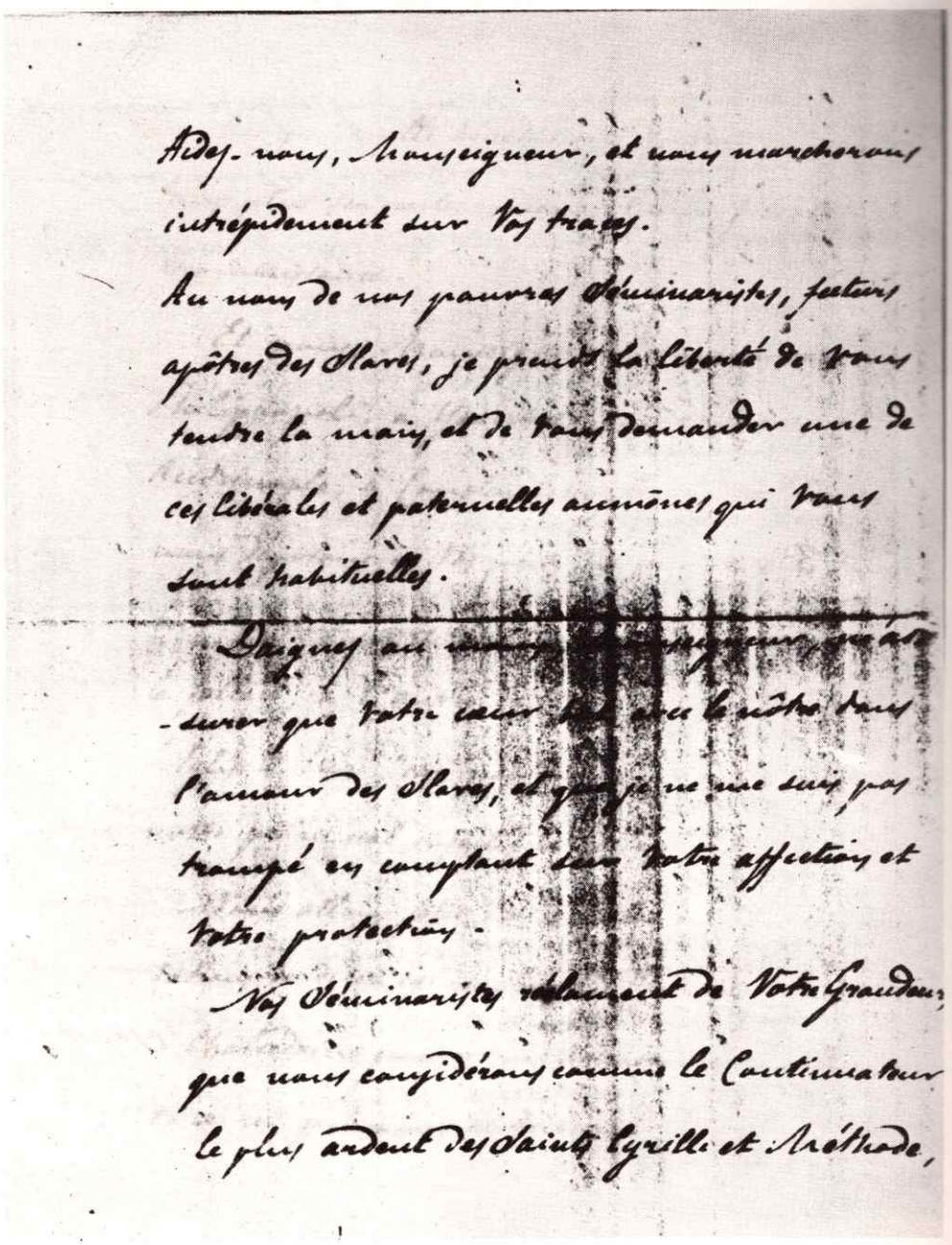

Aidez-nous, Monseigneur, et nous marcherons intrépidement sur Vos traces.

Au nom de nos pauvres Séminaristes, fecteurs apôtres des Slaves, je prends la liberté de vous tendre la main, et de vous demander une de ces libérales et paternelles aumônes qui vous sont habituelles.

Daignez au moins, Monseigneur, m'assurer que votre cœur bat avec le nôtre dans l'amour des Slaves, et que je ne me suis pas trompé en comptant sur votre affection et votre protection.

Nos Séminaristes réclament de Votre Grandeur, que nous considérons comme le Continuateur le plus ardent des Saints Cyrille et Méthode,

истините Цркве [Римокатоличке цркве]. Ми већ дуго пратимо ово кретање, знамо ваша дела и ваше жеље да га потпомогнете и имамо потребу да вам изкажемо дивљење.

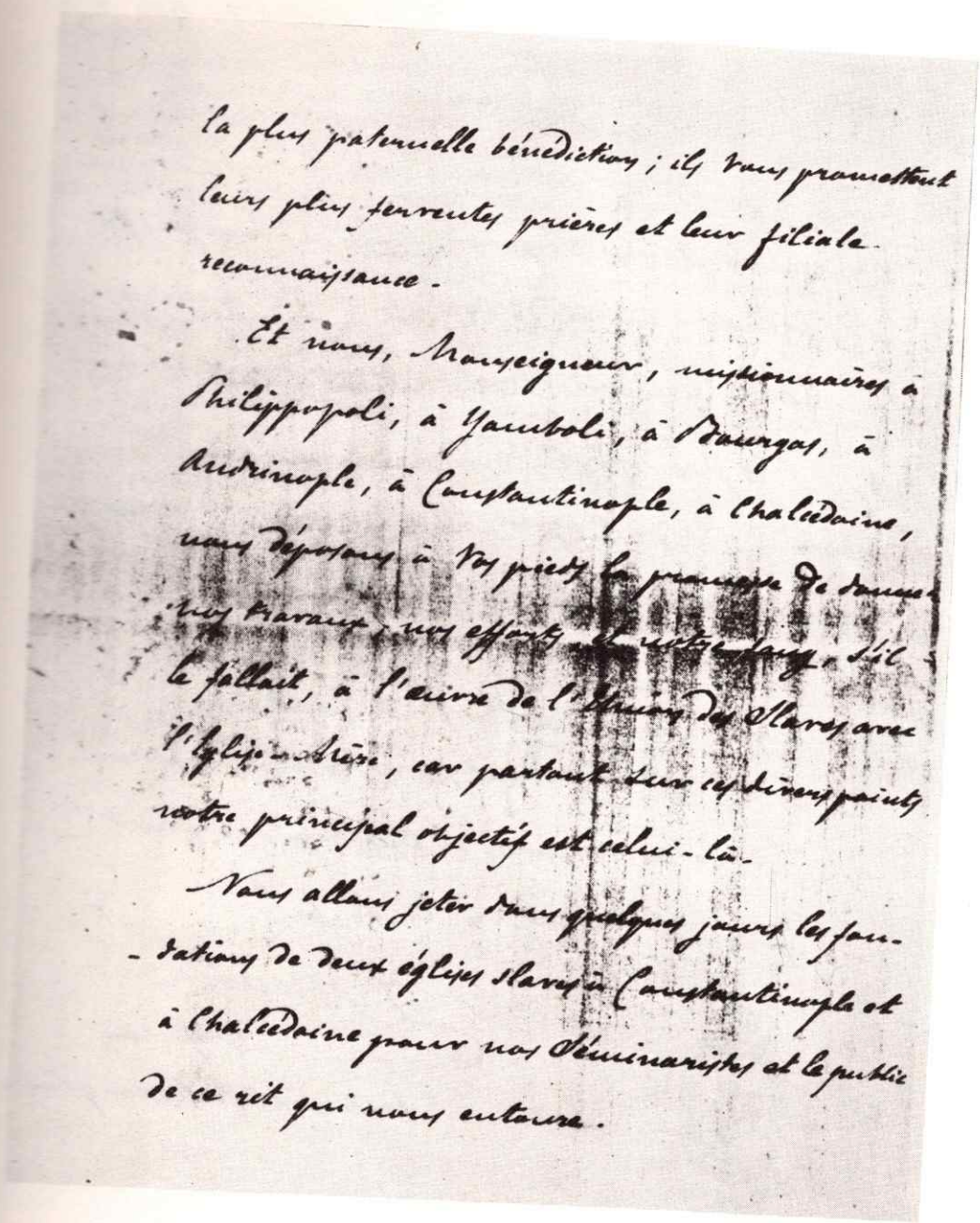

Не може ли ваша кнежевска ширина, монсењоре, да досегне до нас? Ваши прилози представљали би за нас моћну помоћ и *доказ вашеі високоі одобравања овоі дела уједињења коме посвећујемо своје напоре и своју оданост.*

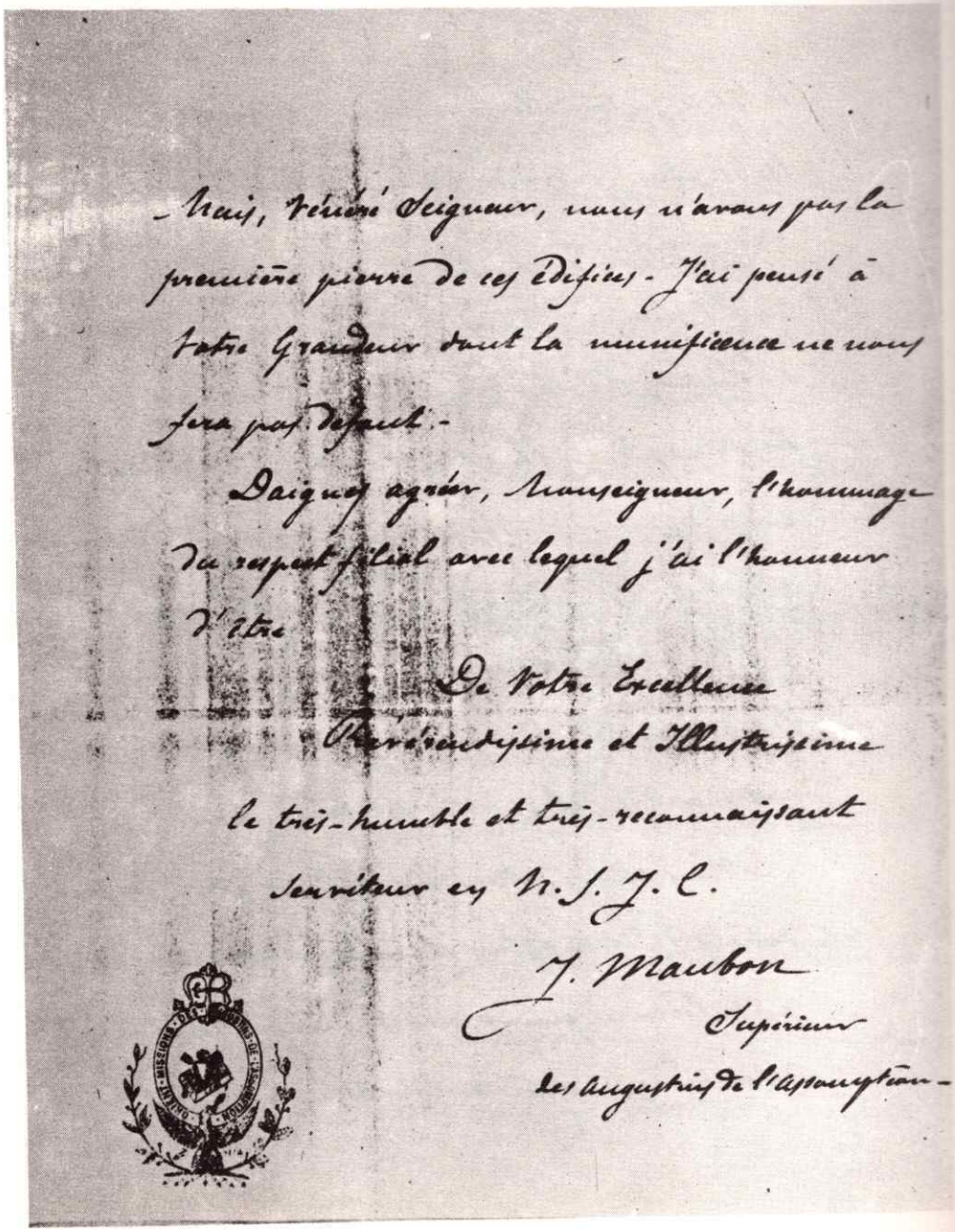

Ако се око старог капетана стану дизати млади и неустрашиви војници, овај храбри погледом, подсећа на ране и указује на тврђаву коју треба јуришем заузети. Он им такође даје муницију за бој. Помо-

зиме нам, монсињоре, а ми ћемо марширати неустрашиво вашим стопама.

У име наших сиромашних семинариста, *будућих апостола међу Словенима,* узимам слободу да пред вама пружим руку и да од вас затражим један од широкогрудих и очинских прилога који су вама својствени. Удостојите се бар, монсињоре, да ме уверите како ваше срце куца с нашим срцем у љубави према Совенима и да се нисам преварио, рачунајући на вашу љубав и заштиту. *Од ваше високости, коју држимо за највећег настављача Св. Ћирила и Методија, наши семинаристи траже најочинскији благослов; они вам обећавају своје топле молитве и синовљевску захвалност.*

А ми, монсињоре, мисионари у Филипополису, Јамболију, Бургасу, Једренима, Цариграду, Халкедонији, ми пред ваше ноге простиремо обећање да ћемо заложити своја дела, своје напоре *и своју крв ако затреба ради уједињења Словена са Црквом-Мајком, јер је посвуда на овим различитим местима наш главни циљ баш тај.*

Кроз неколико дана поставићемо темеље словенским црквама у Цариграду и у Халкедонији, за наше семинаристе и за народ ове вере који нас окружује. Али, поштовани сињоре, нама недостаје први камен ових грађевина. Помислио сам на вашу висост, чија дарежљивост нам неће бити ускраћена. Удостојите се да примите, монсињоре, изразе синовљевског поштовања с којим има част да будем ваше екселенције reverendissime i illustrissime најпокорнији и најзахвалнији слуга у Н. Г. Ј. Л."[135]

135 Архив САНУ. - ЗВН (група IV). Подвлачења у тексту су моја.

VII ПОКРЕТАЊЕ КОНКОРДАТСКОГ ПИТАЊА 1898. И СКИДАЊЕ ГА СА ДНЕВНОГ РЕДА

1. Удео бискупа Штросмајера у припремање конкордата између Црне Горе и Ватикана

Преписка кнеза Николе са Намесништвом Србије 1870. открива две значајне чињенице: 1) дволичност кнеза Николе у односу на политику Србије, и 2) рад бискупа Штросмајера, који није био у сагласности са његовим ранијим изјавама Србији по питању ослобођења Босне и Херцеговине.

„По прочитању одговора кога му је Намесништво српско послало, прочитао га је и онај додатак који му [је] послат, кога је Вагнер као програм за Босну и Херцеговину написао, и да нарочито Штросмајер и Орешковић заједно са Вагнером на томе раде, да се Босна и Херцеговина придружи Аустрији, и по прочитању реченога додатка рекао је само просто несрећни Швабе. Ја сам видео да ова ствар на његову светлост није никакво упечатљење произвело, што ми даје повода тврдо мислити, да му је позната била; тим пре што о овоме за време мога бављења никада ни речице није споменуо". Међутим, једном од сусрета кнеза са Јовановићем, није могао да се не поврати на ово за њега деликатно питање. Он је тада Јовановићу рекао: „Мајоре, мени се пришива да ја кокетирам са Штросмајером и Русијом, и још некима, да хоћу да будем краљ Србије", и дуго се бранио и заклињао да то није истина.[1] И заиста, краљ Милан, у писму од 6. марта 1883, жалио се Новаковићу како против њега делује „руско-црногорска-црквено-католичка котерија".[2]

Намесништво Србије је у марту 1870. послало на Цетиње свога поверљивог човека са писмом и поруком кнезу Николи. Био је то мајор Милутин Јовановић. По повратку овог у Београд написао је 12. маја и. г. опширан извештај о разговору са кнезом. На првом пријему он је предао кнезу писмо Намесништва, и док га је кнез читао пратио је на његовом лицу деловање садржаја писма, па је о томе записао свој утисак:

У ову црквено-католичку котерију био је заиста укључен и сам бискуп Штросмајер, јер је одржавао присне односе са кнезом Николом, кога у писмима

1 АС. - МУД, ПО, 1879, Ц/4.
2 Исто. - Заоставштина Стојана Новаковића.

1878. и 1879. ословљава са „драги мој Никола", обавештавајући га о Босни и Херцеговини и римокатоличком питању, дајући му савете шта да ради.[3] Он је Тондинија, пошто је овај био опозван из Србије, послао у Црну Гору да по његовим, бискуповим, упуствима помогне на утврђивању споразума око припреме текста конкордата између Црне Горе и Ватикана,[4] који је закључен у августу 1886, и истог месеца је честитао кнезу, изјавивши, између осталог: „Тај великодушни чин посве се сударa са узвишеним опредељењем, *које вам је Бог сам наменио у ових наших странах*".[5] Текст *Уговора* - конкордата у преводу на српскохрватском језику гласи:

„У име Пресвете Тројице његова светост папа Лав XIII и његово височанство Никола I, књаз црногорски, да би заштитили вјероисповједне интересе католика у Књажевини, одлучили су да саставе уговор, именовавши ради тога два пуномоћника, и то од стране његове светости узорити и препоштовани господин кардинал Лодовико Јакобини, његов државни тајник, а од стране његовог височанства господин витез Јован Сундечић, његов тајник особни, и нашавши их у добром и потпуном реду сагласише се у својим чланцима.

Чланак 1. Вјероисповјед католичка апостолска римска вршиће се слободно и јавно у Црној Гори.

Чланак 2. Његова светост, прије него коначно именује архијепископа барског, обзаниће Владу о особи кандидата, да види има ли чинâ и разлогâ политичке или грађанске нарави који би се томе противили.

Чланак 3. Архијепископ барски, чијој ће духовној јуриздикцији припадати сви католици у Црној Гори, зависиће у црквеним пословима непосредно и искључиво од Свете столице.

Чланак 4. Прије него започне вршење своје службе, архијепископ барски положиће у руке његова височанства књаза црногорског заклетву вјерности овим ријечима: ‚Кунем се и обричем пред Богом и на светијем Јеванђељем да ћу бити послушан и вјеран његовом величанству књазу црногорском; обећавам да нећу имати никаква договора, ни бивати при каквом вијећању, ни бодрити а ни допуштати да моје подручје свештенства учествује у буд каквом предузећу које би ишло на то да мути јавно државни мир'. Влада црногорска признаје му наслов 'пресвијетлог господина' и одређује годишњи му доходак пет хиљада форинти.

Чланак 5. Архијепископ барски имаће потпуну слободу у вршењу црквене службе и у управи своје дијецезе: моћи ће вршити сва права и повластице које му његово пастирско звање доноси по реду којега је црква одобрила. Њему су подложени сви чланови католичкога свештенства уколико то спада у вршење свештенога звања.

Чланак 6. На архијепископа барскога спада да у споразуму са Владом црногорском установљавају парохије, а када би се тицало људи који нијесу поданици црногорски, поступаће се у споразуму са Владом црногорском; ако буду црногорски поданици преставиће именовање Влади.

---

3 Архив САНУ.-ЗВН (пакет 4).

4 *Конкордат између Црне Горе и римског двора*, Истина (Задар) 1886, 355-356, 404-406; Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, III, 216-2.7; Ристо Ј. Драгићевић, *Уговор Свете столице с Књажевином Црном Гором*, Записи (Цетиње), 24, 1940, 13-26, 83-93; Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer - Tondini*, 112-120. Бискуп Штросмајер је намеравао 1887. да посети Босну, Херцеговину и Бар, али се са тим није сложио аустроугарски цар (Записи, 13, 1935, 224-225).

5 Драгићевић, *Уговор Свете столице с Књажевином Црном Гором*, Записи, 24, 1940, 23. Подвлачење у тексту је моје.

Члан 7. У парохијама гдје неузбуде здања за католички обред, архијепископ ће се споразумјети са мјесним властима да се, по могућности, за то одреди једно пристојно.

Члан 8. Архијепископ ће, по своме пастирскоме звању, управљати вјерозаконским образовањем католичке младежи по својим школама и, у споразуму са Владом, постављати свештеника или учитеља католичког за предавање вјеронауке у државним школама, и тај ће примати исту плату што примају и остали учитељи. У мјестима, пак, гдје су мјештани сасвим, или великој већини католици, Влада ће у државним школама за учитеље одабрати људе угодне државној власти.

Члан 9. Влада признаје ваљаност брака међу католицима и мјешовитијех бракова, пред католичкијем парохом по црквеним законима.

Члан 10. Брачне споразуме међу католицима, осим онога о чему суде грађански закони, пресуђиваће архијепископ барски; а у мјешовитијем браковима, изузевши такођер оно о чему суди грађански законик, Влада неће сметати супрузима да подносе своје спорове пред истога архијепископа.

Члан 11. Молитва за владаоца 'Господи спаси кнеза' пјеваће се при службама Божјим у словенском језику.

Члан 12. Ради припреме црногорскијех младића способнијех да буду католичкијем свештеницима, Црногорска влада у споразуму са архијепископом барскијем, избираће неке заслужније који ће се шиљати у Рим, да тамо сврше науке, а ради исте сврхе Влада ће издавати њима пристојну годишњу припомоћ.

За пет првијех година, трајаћи од датума овога уговора шиљаће се по два младића сваке године, а послије само по један сваке године. Ти младићи бити ће обавезни да у свему уче српски језик.

Члан 13. Ако би се у будуће појавиле какве тешкоће у тумачењу предњијех чланака, свети отац и његово височанство кнез црногорски у заједничком споразуму притећи ће да тешкоће на пријатељску ријеше.

Члан 14. Овај ће се уговор почети вршити одмах пошто га његова светлост папа Лав XIII потврди и пошто га потврди његово височанство кнез црногорски Никола I. У Риму, 18. августа 1886. Л. кард. Јакобини с. р., Јован Сундечић с. р.„ Ратификацију су 7. октобра и.г. потписали у Ватикану исти горе поменути пуномоћници.[6]

На припреми овога Уговора-конкордата *учествовао је и бискуп Штросмајер.* О томе се сазнаје и из приказа овога Уговора, који је дао Луjо Оливи у Revue d'histoire diplomatique, броју четвртом за 1887. Тамо се каже: „Тај је уговор од велике вриједности за будућност. Њега је у ствари приуготовио и о њему проговарио бискуп Штросмајер, а уређен је у Риму старањем владике православно Љубише,[7] а особито попа Сундечића, књижевника овлашћеника.[8] Разуме се бискуп је на овоме радио и преко пријатеља Тондинија, који је одлазио на Цетиње, кад се радило на припремама конкордата.[9]

После Црне Горе дошао је ред да се Римокатоличка црква обрачуна и са Србијом, у чему су иза кулиса играле улоге и оне снаге, које су допринеле да се потпише конкордат са Црном Гором, с циљем да се његова садржина пренесе и у конкордат са Србијом.

---

6 Исто; Мартин Золер, *О односу Ј. Ј. Штросмајера према Црној Гори,* Историјски записи, 35, 1978, 175-197; АС.-ПО, к. 33, бр. 133.

7 Висарион Љубиша

8 АС.-ПО, к. 33, бр. 388.

9 Tolomeo, *Korenspodencija Strossmayer-Tondini,* 115-121.

2. Неуспела припрема 1898. текста за конкордат

Године 1886., кад је потписан конкордат између Црне Горе и Ватикана, у пролеће извршена је реконструкција у Влади Србије, у коју су ушла и два римокатолика, *што је било најбољи доказ да је у Србији пуна потврда слободе вероисповести онима који су јој били верно одани. Римокатолику Ђуру Хрватовићу* поверен је ресор *министра* војног, *а Драгутину Франасовићу* ресор *министра просвете и црквених послова.* Краљ Милан је тада желео да реши питање римокатолика у земљи. И бискуп Штросмајер се обратио Франасовићу с молбом, да помогне преговоре са Светом столицом, *а сам се обратио Св. столици са захтевом да га разреши од двоструког положаја "католичког владике аустро-угарског и српског," што је ова усвојила, и тиме се краљ Милан и Србија "на веки курталисала Штросмајера", за кога је краљ Милан раније писао да не зна "на каквом основу је владика за Србију".*

После разрешења бискупа Штросмајера, Св. столица је овластила нунција Талимбертија да преговара са Србијом о конкордату. Међу захтевима, које је Србија тада (1886-1887) тражила да уђе у текст споразума било је и тражење да се *у римокатоличко богослужење уведе словенски језик*, али на то нису пристајали бечки кругови, јер су се бојали да тиме римокатолици из Србије не узбуне политички римокатолике широм Аустро-Угарске. Зато је све остало на начелној расправи самог текста. Када је Франасовић 1. јуна 1887. своме наследнику Јовану Ристићу предавао поверљива документа о питању римокатолика у Србији, тај се запрепастио од чуђења, рекавши: „Ако Бога знате шта вам је било да захтевате" питање употребе словенског језика, јер је то најопасније за Православну цркву, од свега другог, треба знати да латински језик одбија од римокатолицизма, док једнакост језика у обема црквама „дигла би и последњу препреку католичкој пропаганди и католичком прозелитизму". После овог, цело питање римокатолика у Србији је опет мировало неко време.[10]

Још 6. априла 1890. Арс. Поповић је послао Министарству иностраних дела *Service Special Telegraphique*, у коме се говорило о католичкој Пропаганди, која је претила и Србији.[11] Према томе, српски посланик у Бечу Ђорђе Симић 23. августа 1894. „саопштава свој разговор с папским нунцијем односно сметња које се, према жалби из Рима, чине католичким мисионарима и католичким црквеним обредима у Србији". И аустроугарски посланик у Београду је 10/22. септембра упозорио на жалбе римокатолика „због ограничавања слободе верницима у католичким парохијским окр[узима]". Референт Министарства просвете и црквених послова и секретар Архијерејског сабора Ђ. Б. Несторовић је 14. октобра 1892. саопштио је митрополиту Михаилу, да је, по наредби надлежног му министра, припремио „одговор на оптужбе Римске курије", које су Српској влади биле достављене преко бечког нунција и тамошњег српског посланика. Те оптужбе састојале су се у следећем: 1) да се римокатоличким мисионарима у Србији забра-

10 Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Архив за правне и друштвене науке, 3, 1907, 366-369. Бискуп Штросмајер се тада залагао за увођење словенског језика и изражавао је наду, да се то једног дана оствари, па је у писму Тондинију од 4/16. децембра 1886. напоменуо: „Што се Србије тиче, писао сам Иванишевићу и послао исти лист у Беч" (Tolomeo, *Korespodenci ja* Strossmayer-Tondini, 124-125.

11 АС.-МИД, ПО, Протокол 1890. под. 514.

њује, да у црквама своје мисије освећују мешовите бракове; 2) да се римокатолици, који желе да се венчају у православним црквама, принуђавају да се поново крсте; 3) да се римокатоличким мисионарима не дозвољава да служе службу и да предикују у римокатоличким колонијама, и 4) да се деца римокатолика, која посећују српске школе, принуђавају да уче православни закон, и да у празничне дане иду у православне цркве.[12]

Јован Бошковић, као министар просвете и црквених послова, послао је 15. октобра министарству иностраних дела оспоравајуће доказе на ове оптужбе.

Ускоро, Симић је 21. октобра и. г. јавио Министарству иностраних дела, „да га је питао папски нунције је ли истина да је министар иностраних дела изјавио пред једним од заступника, да је Ватикан предложио Влади да закључе конкордат између Српске државе и Св. столице". Јован Бошковић је поново 30. октобра одговорио „на жалбе аустријских држављана у Србији због ограничавања слободе вероисповеди у католичким окрузима", уствари растркањим по окрузима. Епископ тимочки је 7. новембра, са своје стране, доставио је Министарству иностраних дела податке о „недопустивој" радњи римокатоличког свештеника у Нишу, а Српска влада, преко свог посланика у Бечу, 30. новембра 1892. свој одговор поводом жалби римокатолика у Србији.[13]

Какво је било тада право стање римокатолика у Србији, око кога се водила ова дипломатска битка најбоље ће се видети из једног новинског чланка. *Вечерње новине*, београдски лист, од 16. августа 1893, објавио је чланак *Католицизам у Србији*, следеће садржине:

„У Нишу, где има приличан број католика разних народности, постоји католичка верска општина, која има своју цркву и школу и свештеника, који је уисто време и парох и учитељ.

Но, у Београду је број католика много претежнији, јер их је око 6.000, па опет немају ни своје цркве ни своје школе.

Сад да кажемо од куда то долази. Аустрија би пошто пото хтела, да католици у Србији остану зависни од ње (Аустрије); зато им смета, да се образује као самостална општина, већ им натурује своју посланичку капелу и свога католичког свештеника, који, разуме се, као такав мора да игра како му Посланство односно аустроугарска политика гуди, а којој не лежи у интересу, да се од ње еманципирају католици у Србији, што је по ову прилично штетно.

За доказ наводимо овај пример: војнички бегунац из аустроугарске ужива по међународном праву заштиту у земљи у којој се склони. Ако такав бегунац католик дође овдашњем (полсничком) свештенику с молбом да га венча са својом заручницом, овај по упутству своје владе пита најпре да ли је одговорио својој војничкој дужности у Аустро-Угарској, па пошто младожења не може тиме да се искаже, то му свештеник одбија тражење и младожењи не помаже ништа што изјављује да се не враћа у Аустро-Угарску, већ жели да постане српски грађанин. Најзад, не остаје молиоцу други излаз, већ или да живи са својом заручницом у дивљем браку или да се врати у Аустро-Угарску, што је обоје подједнако штетно по Србију.

А да у Београду имају католици своју самосталну верску општину и свог пароха, независног од аустроугарске владе, овај би у сличном случају радио као и онај у Нишу, тј. њему би било довољно, да будући брачни пар поднесе сведоџбу, да његовом браку не стоји никаква каноничка препрека на путу, те би брак благословио и Србија би имала мање дивљих бракова, а више становника, а

12 Римска курија није никако хтела да схвати да у Србији нема римокатолика, већ да су то радници дошли да зараде и да их је мали број који су примили српско држављанство.

13 АС.-ПО, к. 32, бр. 18; МИД, ПО, Протокол, 1892 под 1493, 1595, 1723, 1772, 1785, 1805, 1898, 1899.

узто свештеника католичког, који би се својим духовним стадом био много лојалнији спрам Србије и њених интереса, него што сме и може да буде један свештеник, који зависи од аустроугарске власти.

Надлежни би требали да проуче ову ствар, па ако одиста стоји овако како ми мислимо, они би требали да дају импулс за што скорије образовање самосталне верске католичке општине у Београду.

Тим мислимо да би задовољили и интересе Србије и интересе оних католика, који једва чекају, да се бар овде на српском земљишту курталишу курајеле и терора аустроугарског.

На основи права верске слободе католицизам је дозвољен у Србији, али као такав треба он у њој да стоји под протекторатом и надзором српске, а не стране државе."[14]

Познато је да су римокатолички свештеници имали своје парохије у Нишу и Крагујевцу, да су могли опслуживати тамошње вернике требама, али су, често не питајући за дозволу, путовали по Србији ради мисије, па су се мешали у права православних свештеника у њиховим парохијама, што је по канонима и грађанским законима било забрањено. Због тога долазило је и до жалби православних свештеника. Тако је било и 1898. када је Јулиус Биљан, римокатолички свештеник из Крагујевца, дошао у Ћуприју да у башти Кафане „Синђелић" крсти троје деце и венча један брак. По мишљењу београдског митрополита то су чинили римокатолички свештеници да муте у народу, место да обављају требе, на одређеном им месту где то могу да обављају. Тако је митрополит Инокентије 31. маја 1898. писао Министарству просвете и црквених послова:

„Врло ми је потребно да знам што пре и тачно све што се на римокатоличке свештенике у Србији односи. Држим, пак, да те људе не треба олако пуштати у народ, не само са религиозне тачке гледишта, него и ради мира и спокојства у народу са политичке тачке гледања [. . .].

Када у Далмацији, Босни и Херцеговини архијереји онако одлучно штите православље преко својих окружница, у толико пре у Православној Краљевини Србији не сме се допустити да римокатолички свештеници муте у народу".[15]

Српски посланик у Бечу је 2. августа 1893. доставио Министарству иностраних дела „меморандум папског нунција односно жалбе што се католицима не дозвољава исповедање вере", а министар просвете и црквених послова 2. децембра 1894. послао му је на увиђај „једну доставу Дух. суда о незаконитој радњи лут. свештеника".

Идуће године се настојало да се припреми предлог за конкордат. О томе има података. Српски посланик у Бечу 3. маја 1895. поднео је Стојану Новаковићу, министру иностраних дела, „извештај о новом предлогу за конкордат, који му је саопштио папски нунције", 29. августа известио „о разговору с нунцијем односно конкордата", 17. новембра да се нунције „изразио, *да би св. отац (папа) желио да за живота види утврђен конкордат са Србијом*", и молио је посланика да му се дају упутства за даљи разговор са нунцијем, па је већ 11. децембра молио Новаковића да „*проучи нацрт (пројекат о конкордату) - по жељи папе и нунција*".

Новаковић је тек 4. августа 1896. писао српском посланику у Лондон, Берлин и Петроград, и молио их „*да набаве материјал о вођењу*" послова римокатоличке вере у тим земљама. Он је писмом 15. и. м. молио и министра иностраних дела Црне Горе, да се преко барског бискупа у Бару, *са Св. столицом*

14 Подвлачење у тексту је моје.
15 АС.-МПц, Б. 3248.

уреде политички односаји, који су данас због религије на нашу штету". У спетембру су стигли извештаји из Немачке, Енглеске и Русије о тамошњем правном положају Римске цркве.[16]

И док су се жалбе римокатолика понављале, наводно да немају слободу вере, римокатоличка Пропаганда је деловала да се те жалбе упућују, иако су биле неосноване. Ту се радило о неомогућавање конкордатом римокатоличким мисионарима да раде на унији, тј. да не чине оно што су позитивни црквени и државни тада забрањивали. О томе је довољан доказ извештај епископа нишког Инокентија, упућен 11. јануара 1896. митрополиту Михаилу, кога ће доцније и наследити. Ево тога извештаја:

„Морам вам признати, да сам много страховао од конкордата. Ну, хвала Богу *и вама* што сте одбили. Јесте, било би велико зло, кад би језуити пустили званично своје конце и мреже по Србији. *Ево шта чини Чок*, и како му наши судови *повлађују због притиска страних посланика;* а шта би тек било, кад би они чврстом ногом стали на српско земљиште. Позната је њихова фанатична дрскост. Они су праве крпље (!). С ђаволима не треба тикве садити. Ено, и Црногорци ратосиљају се конкордата. Бољи ћемо бити пријатељи ако будемо даље један од другога. Па онда још ваља на ум имати, *да нема нигде у свету толеранције државе, него што је Србија.* Зар то не даје јемство, него хоће се конкордат. Ја баш убеђен сам, да, зато што смо ми сувише толерантни и што морамо водити рачуна чак о неправичним жељама странаца, односно њихових посланика, не би требало дати им још више могућности, да нам неправду чине. Па, онда узмите у обзир још и то, да би папа свог арцибискупа окружио сјајем и снабдео га таквим средствима, услед чега би наступале најсаблажљивије последице и грдне кубуре и муке. Пустити у задругу богатога, бесна и префињеног вештака значило би разорити, или бар оштетити рођену кућу. Ено што Руси раде и ако имају милијуне поданика католика, па колико бриге и муке имају. А што би тек ми могли да радимо и урадимо? Нека Бог сачува Србију ових богатих, дрских и бесних задругара".[17]

Међутим, краљ Александар Обреновић је хтео да се питање римокатолика у земљи непосредним преговорима са Ватиканом реши и тиме заштите интереси државе и Православне цркве. Због тога је у новембру 1896. посетио Беч, Рим, Неапољ, Фиренцу, Венецију и преко Беча се вратио у Београд.[18] На путу га је пратио и министар војни Франасевић, католик, са којим је и са послаником у Риму Богићевићем, и осталом свитом, посетио 14. новембра папа Лава XIII. У Ватикану је краљевски дочекан. Краљ је остао „три четврди сахата насамо с папом. Затим је примљена краљева свита". По завршетку посете код папе, краљ је са свитом посетио и папског секретара кардинала Рамполу,[19] који му је истога дана у име папе вратио посету.[20] Рамполи је посетио краља и кад се овај 21. и. м. вратио са пута у Неопољ. Према допису, потписаном из Рима 15. новембра, објављеног у *Le temps*, папа је краља примио „са највећим почаствованьима", и „ово је

16 Осто. - МИД, ПО, Протокол 1893, под 874; 1894, под 1287; 1895, под 334, 1124, 1551, 1925; 1896, под 1453, 1532, 1865, 1895, 2011; 1897, под 384, 1590.

17 Исто. -ПО, к. 76, бр. 261. Подвлачење у тексту је моје.

18 Српске новине 20. XI - 18. XII 1896.

19 Кардинал Рампола, у разговору са једним новинаром, казао је „да је њ. светлост пјесник у питању сједињења Источне цркве са Западном, и да ће се сједињење тешко икада провести. Кардинал Рампола казао је том прилико једну велику истину, јер у ствари не дијели Западну од Источне цркве нити вјера нити догмати, већ вјековни антагонизам Истока и Запада (Дневник 9. I 1898).

20 Српске новине, 16. XI 1896.

први пут да су овако велике почасти учињене једном суверену".[21] Са овога пута, краљ се 6. децембра вратио у Београд.[22] Приликом ове посете папи, краљ је изјавио жељу да се са Св. Столицом непосредно преговара, али је нагласио да у конкордат треба да уђе употреба словенског језика као црквеног. Међутим, кардинал Рампола рекао је да се томе противи Аустро-Угарска, бојећи се да би то изазвало да и католици Пољске, Чешке и Словачке затраже употребу тога језика у цркви. Ове послове имао је да води краљев лични секретар Милан Ђ. Милићевић. Српска штампа је о томе много писала. *Одјек*, орган радикалне странке, одобравао је преговоре, да би се на тај начин римокатолици у Србији одвојили од Аустро-Угарске; *Српска застава*, орган либералне странке, сматрао је да треба на томе нешто урадити, али под условом ако би „биоградско-смедеревска" дијецеза обухватила и католике у Старој Србији и Маћедонији, да бискуп буде српске народности и српског држављанства, да се васпитање свештеника и установљења богомоља ставе под контролу највиших власти, као што је то и са православним. А, ако би Римска курија везивала за друге тежње и жеље сродне онима у Босни и Херцеговини, онда би конкордат био кратког века, јер је Србија земља толеранције, али не и за мисионарску сврху. *Видело* , орган напредњака, предлагао је „уређење самосталне католичке цркве у Србији".[23]После тога, са своје стране нунције у Бечу је 10. марта 1897. актом настојавао да убеди Министарство иностраних дела у Београду, да је дошло за конкордат „као најзгодније" време. Овај предлог је председник Српске владе 18. и. м. упутио Министру просвете и црквених послова ради давања свога мишљења.[24] Ове године у *Весшику Српске цркве*, органу удружења свештеника, појавили су се чланци у којима се указивало на опасност од римокатоличке Пропаганде у Србији. Драгутин Поповић је написао чланак *Улоіа српскоі владара у борби йапсшва с йравослављем*, С. М. Веселиновић *Најновији йокреш уније*, П. Милојевић *Кашоличко духовенсшво у Бугарској*, а R. *Искрена наїомена надлежнима йри судбоносном кораку*, објављен је у мају те године. Овај последњи чланак је за то време био највише опомињујући на опасност од ударне моћи Римокатоличке цркве, и зато се овде даје онако како је гласио:

„Векови су прохујали, како Рим-папа своје очи на вредни и пун врлина и свежине духа српски народ, радећи поступно и опрезно, али и систематично и енергично, да га у своја 'очинска' наручја награби. Но, и великани и родољуби српски нису своје очи заклапали пред том вековном опасношћу. Они су вазда добро пазили и мотрили на то маневрисање, те су му увек реметили његове планове и народ свој и цркву Српско-православну од грамзљивости и пожуда Рима и језуитских табора свесно и енергично чували.

Историја српског народа и Српске цркве служи на за доказ горњега, а енергично одупирање српских владаоца и правосвештеника, тих верних синова Православне цркве и вечитих бораца и бранилаца православља, против папских насртаја и њихово мудро савлађивање свију тешкоћа услед великих претензија и пожуда римпапа служе нам за леп пример, како и ми треба, да се у сличним питањима понашамо и боримо, као и како смо дужни штитити нашу Правосл. цркву и народ од насртаја.

---

21 Исто, 20. XI 1896.

22 Исто, 8. XII 1896.

23 Јовановић, *Србија и Ваїикан*, Гласник Српске православне Патријаршије (Београд) 1937, 8.

24 АС.-МИД, ПО, Протокол 1897, под 719.

Још нам јаче стављају пред очи опасност, која Српству прети од отварања врата Србији папским џионирима, поступци и рад његових безобзирних посланика и џионира у Босни и Херцеговини за ове последње две деценије. Што азијатски варвари не могоше учинити за 500 год. то су учинили језуитске и црних и белих фратра чете за 15-20 година. Што не могоше постићи чак ни стидна инквизиција папска у XIII-XV века у Босни, *то је данас постигао један препредени језуита уз џомоћ наше жалосне браће римокатолика и непријатељске нам и образоване владе босанско-херцеговачке.* Њима у томе жалосном послу иђаху на руку на жалост и ладнокрвност према намученога народа, а још много више сујета и славољубље, честољубље, и властољубље српско-правосл. првосвештеника и њихова немарљивост и тромост у раду и дужностима чувара Српске цркве и православља.

Прелистајмо статистику Босне и Херцеговине последње две деценије, па ћемо видети страхотне цифре о напредовању римокатолицизма у тим православ. крајевима српским. Међутим, зна се да је напредовање папизма у кругу српског народа једна посмртна спрема православљу. А, како је ово идентификовано са српском националношћу, онда се слободно може рећи, да је напредак римокатолицизма још *и весник блиске несрећне будућности срп. народа, па и уништењу српскога имена. Ову предпоставку потврђују многобројни примери и догађаји, које нам историја српске народности предочава. И не само то, него сваки дан у томе нас уверавају све више нови догађаји и дела као и насртаји папства на Српство, да већ и слепи виде и опажају ту грозну опасност, која прети нашој вери прађедовској и нашему лепому имену и будућности Српства.*

Та несретна опасност беше до сада продрла у све области српске, и свуда она шири своје опасне по Српство жиле и кужни ваздух, којим трује невини и пун благости и невиности српски народ. *Једино јој се беше јако испречила Мајка Србија и снажно је потискиваше са свога прага и огњишта; увек јој чврсто затвараше врата своја, кад год је она на њих закуцала и покушала да се у Србију ушуња. Но, канда је већ сада и на њу дошао ред...*

Рим-папа, окуражен усљед појачања римокатолицизма у извесним српским областима и великим успехом у Босни, *обратио је сада поново сву своју бригу и старање, да и Краљевину Србију увуче у своје мрежове и да пошто пото отвори и њезина врата за слободан улазак његових џионира и српска поља за своје посленике и мисионаре.* По језуитској девизи, он се није устручавао ни од законолишног пута и неоправданих средстава. Препоручио је својим верним представницима и слепим присталицама римокатолицизма у Србији, *да они колико је више могуће чине разне испаде и сметње Српској влади у односу црквено-религиозног живота католика у Србији, те да на тај начин докажу, тобож јаку потребу римокатоличког епископата. И Српска влада, канда је и сама почела размишљати о томе, како и на какав би начин могла отклонити те сметње, које често чак изазивају и политичке трзавице и тешкоће.* [25] Па, да би колико толико ове отклонила она се решила, да бира од два зла једно, које је по њеном схватању мање, а то је: *Уређење хијерархијског питања римокатолика у Србији и установа римокат. епископата.*[26]

---

25 Подвлачење у тексту је моје.
26 Подвучени текст је писца.

Међутим, Влада губи из вида, да овим баш устостручава тешкоће и политичке трзавице, а не да их отклања. Јер, ова установа носи собом недогледне и врло жалосне и штетне последице за све уопште у Србији. До данашњим осуством римок. епископа, можда, причињаване су неке мале тешкоће само Влади, које је она мудро савлађивала, али установом епископата и уласком разних црних и белих чета папских у Србију спремају се недогледне и судбоносне за народ и државу последице. Управо тиме се уноси ватра и петролеум у народ, те ће се после врло често у свим крајевима Србије појављивати пожари, који ће и Владу, и Цркву и народ много узнемиравати и у бригу их бацати; и који ће олако најпосле прождрети православље, а са овим и име српско. *Нека* нико у ово не сумња!...

Српска влада решила се да отвори врата Србије четама разноврсних папских калуђерских одреда, које су својим безобзирношћу и разузданошћу изазвале противу себе и своје сопствене питомце и једноверце, те их ови на све стране тоне. И што је још чудније, Српска влада хоће да им отвори врата Србије баш онда, када их прогоне велике државе и народи, и када им затварају своја врата и они, који су срцем и душом одани римокатолицизму! . . . И, то је управо што зачуђава не само српске патриоте и него римокатолике, којима су добро познате те црне тице слослутнице, *а што и нас приморава, да о томе опет подигнемо свога гласа и рекнемо коју реч, упозоравајући надлежне у Србији на тај судбоносни корак и опасне посљедице, које Српству и православљу у будућности прете, ако се то обистини, што се о томе говори и по новинама пише, па чак још и као патриотично дело сматра и хвали! ! ! . . .*

Српска влада, при решавању тога тугаљивога питања, не би требала да изгуби из вида ону тешку борбу, коју су вековима и најславнији и најмудрији српски владаоци и српско свештенство водили противу папских насртаја и претензија: *као и ону муку и тешкоће које је народ српски услед тога претрпео. Она треба да узме у оцену и разматрање и свеколику борбу великих држава и највећих политичара у свету, па чак и римокатоличких влада и народа, противу папске дрскости, нетрпељивости и властољубља.* Она је дужна знати, да нису просвећени Немци, побожни и велеумни Французи, па чак и богати Шпањолци и Италијани цабе и безузрочно устајали противу застрањених папа и њихових пионера и мучних и лукавих језуита. *Папска чежња за влашћу и диктаторством целим светом и језуитски јавни неморал приморали су и највеће приврженике римокатолицизма, да свом снагом устану противу њих и њихових мрачних дела.* Борба је била очајна и још се повлачи, а све на штету дотичнога народа и друштва. Наша влада треба да се сети да је папска охолост и властољубивост узрок многих и највећим несрећама у Христовој цркви, па у посљедње доба и у својој сопственој, римокатоличкој, западној цркви. Није нам сада до тога да истичемо *и побрајамо овде све несреће и покоре, које су они и њихови језуити целом свету учинили, довољно је само напоменути установу црне инквизиције, па да се иоле паметан човек згрози на све њих и дела њихова.*[27]

Српској влади не може, и не сме бити свеједно, за које вероисповести православне или римокатоличке, Србин био, јер ма да тројеверско проповедање и братимљење Срба није шупља фраза, ипак је велика сметња правом јединству и слози Срба. Та свакога дана имамо пред очима примера, *како се они, који римокатолицизам приме одричу Српства и срп. имена.*[28] Љуто се варају

27 Подвлачење у тексту је моје.
28 Подвучени текст је писца.

они који мисле и држе, да Србин може опет бити Србин и очувати име српско и кад пређе у католицизам, као што су име своје очували и други римокат. народи, нпр. Французи, Немци, Чеси итд. Друге су околности код тих народа, а друге код нас. Истина, има примера да се у Далмацији неки римокатолици осећају као Срби и својим именом се поносе, али су то примери изузетни и врло ретки. Ти су људи рођени и васпитани у римокатолицизму, а очеличени у Србизму, и они подједнако обоје у грудима својим негују, али треба знати да су ренегати обично опаснији по своје, него ли прави непријатељи. Давно је изречена истина: 'Потурчењак је гори од Турчина' . . .Тако је и у овом случају. И да смо сви још у почетку примања хришћанства постали римокатолици, можда би у истом могли и очувати име своје, али сад није то никако могуће. Прелаз Србина у римокатолицизам значи одрицање свога рода и српскога имена и српске историје, славе и прошлости. За ово већ имамо довољно примера у Далмацији, Босни и Хрватској. Тамо Србин, који у последње доба прелази у римокатолицизам, он се одмах одриче целе своје прошлости и имена свога, српскога, па се назива: Бошњаком, Хрватом итд.

Спасство је једном доживело Косово, и ово је, колико штетно толико и славно за српски народ. Јер, и ако је Косово било смрт политич. живота срп. народа, оно је у исто доба улило у груди Србинове снагу за истрајност и наду на ускрснуће, јер без смрти нема Ускрса. И Богу хвала, српски је народ из косовскога гроба васкрсао, и сад се само све више и више опоравља и подиже с надом, да ће ускоро 'српска вода тећи куд је текла', као и да ће се Душанова круна скоро заблистати на глави Божјег миропомазаника и срп. краља Александра I. Сад, само треба да се чувамо од другог опасног Косова, које Спасству може донети не само срамну смрт, него и вечиту гробницу и најмање наде на ускрснуће.

Ми се нећемо овде упуштати у набројане свију зала и судбоносних посљедица, које ће неминовно наступити за народ, цркву и државу после отварања врата Србије за слободан улазак и бављење у Србији разних папских мисионара и чета. Нећемо зато, што су оне свима надлежнима добро познате, јер сваки дан и виде и читају шта се збива у оним срп. областима, у којима су се те црне чете угњездиле. . . Довољно је да се само сете, шта су радили и шта раде и какву штету Српству наносе наша једноверна браћа мисионари у Ст. Србији и Македонији, а какву опет наша једнокрвна браћа мисионари у северно-западним областима српским, и онда могу из тога приближан закључак извести, шта ће и како ће штете нанети Срп. цркви и народности, срп. држави и српској мисли римпапски мисионари и језуити. Може ко рећи, у Србији је Српска влада, па не ће моћи они чинити тако, како што се у Македонији, Босни, Херцеговини и другим српским областима чини. То би се, истина, могло у неколико речи и тако мислити кад не би ми имали пред очима догађаје у Немачкој, Француској, Русији и другим јачим државама и народима од наше државе. *Треба знати и у то бити тврдо уверен, да папски солдати не уступају ни испред какве опасности, нити се устручавају неморалних средстава. За њих је папа Бог и домовина и сав род и величина народна. За њ све, а за друге и друге ништа. Њихова је највећа светиња постављени им циљ и они к њему теже без обзира на све установе и законе државне и на јеванђељски и човечански морал и поштење.*

Наша Мајка Србија још није преболела ни све старе ударе и ране, које су њој и Српству задали разни непријатељи а нарочито мухамеданизам. Она се сада још налази у трзавици и грозници услед епидемске болести, грубога патриотиз-

ма, које је ухватило дубока корена међу сопственим синовима њезиним. *И сад још хоћемо сами да укинемо кордоне и да отворимо широм врата Србије најкужнијој болести, која к'о рак подиризa и уништава не само религиозно-морални него народносно, државни живот.*[29] Да би се чирић и шуга са народно-државнога тела отклонили, хоће да се пусти у народ куга и колера. А је ли то по хигијенским правилима мудро и савесно, то ми нећемо да разбирамо, само с пуно поузданости можемо рећи, да се тако могу карактерисати и уподобити *та два зла, оно,* које сада, тишти и притискује државу и Владу српску, и *оно,*[30] које ће давити и удавити српски народ и државу, ако се оствари што је наумљено. Према овоме и најобичнија памет умеће оценити које је зло мање за народ и државу. Држимо да за оцену не треба Соломонове мудрости.

Ми смо уверени да није лако Српс. влади носити се и непрестано борити се са претензијама ћудљивих римокатолика у Србији, али нека је опет и она обавештена и уверена, да ће још *сто пута*[30a] теже бити после, кад сваки дан буду обијали врата папски прелати и легати, игумани и игуманије црних и белих чете, каптолици и превендарије, декани и жупнци итд, итд. *Нека она зна, да дана не ће проћи кад пред министар. вратима не буде овај или онај, да ово или оно тражe овога или онога туже, оклеветају, денунцирају. За све ово, они ће сами тражити повода и што више изазивати срп. свештенике и народ на свађу како би имали више повода да се жале и да влади досађују, јер њима је главни циљ не дати мира ни спокојства никоме, како би они што више за се ловили и мисија им напредовала.* Нека се добро зна, да све што припада папи у Србији, то мора бити вољно или невољно у служби њиховој. Папски мисионари имају моћ подобно хипнотизму, и они своје тако магнетизирају, да ови много што шта бесвесно раде, стидећи се и сами тога рада. Влада, треба, да се сети, колико пута долази у опреку и са нашом правослаб. хијерархијом при избору епископа и окружних старешина, а шта ли и како ли ће чинити и радити са папом, који себе сматра не само за највећега и најстаријега на земљи, него и за непогрешивога, тј. Бога народњега?!. . . Чини нам се само овај један разлог и помисао на борбу треба да је за Владу довољан, па да олако не решава то шкакљиво и судбоносно питање, па још установом епископата римокатоличког у Србији.

Све ово може се чинити да је претерано речено, али ко је ма и један дан гледао и изучавао њих и њихову радњу, тај ће са јаком тврдњом рећи, да речено не само није претерано, него да ни хиљадити део није казано шта су они у стању учинити за достигнуће свога циља. И ми смело можемо рећи и тврдити, да је само она држава и онај народ срећан, који у кругу своме нема језуите и где је мање папске гарде и солдата.

Србија, поред свију својих разних недаћа, које су је давиле, била је до данас сретна бар у томе, што није имала у својој средини тих црних чета. *Имала је 2-3 римок. свештеника, па, канда, су јој и они сувише задавали посла и бриге, Ја, шта ли и како ли ће бити онда, кад цела фаланга црних и белих и мушких и женских чета навали на малу и без јаке заштите српску државу?!. . .* О томе требало би још сад да добро размисле сви надлежни у Србији, па тек онда нека отварају широм врата Србији тој фаланзи.

---

29 Подвлачење у тексту је моје.
30 Подвучено у тексту је писца.
30а) Исто.

Нама нису добро познати разлози и потребе које нашу Владу приморавају на тај корак, и према томе нећемо се ни упуштати у критику тога рада. А нећемо више напоминьати ни оне грозе и ужасе, које ће постићи Србија и српски народ по уласку тих светских намесника, јер то, можда, је и доцкан и не би имало никаквог успеха. *Али ћемо у место тога оставити овде неколико мисли и тачака, које би требало имати у виду при писању конкордата, ако се баш до потпуног решења тога скрупулозног и судбоносног питања дође.*[31]

Пре свега, треба добро размислити и оценити мисао: *Не би ли било боље и у свима односима целисходније подврћи римокатоличку цркву у Србији јурисдикцији Барске митрополије у Црној Гори,*[32] пошто је Црна Гора, српска Кнежевина, и нама братски расположена, имајући једнаке интересе и циљеве са Србијом, те се с те стране не би имала чега бојати Србија и њезина Влада. *Подчињење римокатолике у Србији црквеној римокат. јерархији у Црној Гори било би од немале добити по мир и спокојство Србије и Срп. цркве,* јер на тај начин већ не би било никаквих фаланги, које би тумарале рекогносцирале Србију и подгризале њезину основу. Сем тога, за горњу мисао говоре сви разлози, а држимо да нема ни једнога, који би говорио против. *При том треба имати на уму, да за 4-5.000 римокат. душа у Србији, и то већином путника и дошљака, туђих поданика, стварати епископије нема ни смисла законског ослонца, па чак ни канонског. Кад у Србији на 5-600.000 правосл. душа има само један епископ, а један протојерј на 100 до 110.000 душа, па чак има и парохија од близу толико душа колико свега има римокатолика у Србији, и онда треба ли и сме ли се дозволити да римокатолици на 4-5000 душа могу имати епископа, па још да га српска држава плаћа?* То значи: 'бити већи папа и од самога папе'.[33] А, то држимо не може ни сâм св. отац папа тражити. На сва наваљивања папска треба одговорити: *Кад у Србији буде римокатолика бар половину толико, колико има један наш православ. епископ, тада ће с мирном савешћу дозволити установа римокатоличке епископије у Србији.*[34] Дотле нити папа има право захтевати, нити Влада може дозволити, а да се не огреши о правду и осећаје свога народа.

Ако се баш дође до писања конкордата треба у њега унети ради колико толико сигурности ове тачке:

1. Римокатолици који у Србији живе потпадају у црвеноно-рел. односу под јурисдикцију барск. митрополита у ЦР. Гори (или ако баш никако није могуће под београд. епископа, али никако митрополита).

2. Митрополит, односно епископ, поставља у договору са Срп. владом, декана (проту) у Београду свештенике у унутрашњости Србије само по варошима, чије околице имају најмање 1.000 душа католика. Декан а тако и свештеници морају бити пореклом Срби и по преимућству из Србије.

3. Епископ (ако овога нема онда декан), преко овога и остали клир могу имати непосредну кореспонденцију са вишим црк. властима ван Србије само у чисто унутарњим питањима цркве, а за све друго преко министра просвете и црквв. послова.

4. Римок. клиру у Србији суди барски митрополит, односно београд. епископ у првој и последњој инстанцији у чисто црквеним питањима и

---

31 Подвлачење у тексту је моје.
32 Исто.
33 Исто.
34 Подвучено у тексту је писца.

погрешкама, а за све друге суде им срп. државне власти и судови. *Нарочито ови им суде, ако се ухвате у прозелитизму и омаловажавању владајуће вероисповести, цркве и свештенства у Србији.*

5. У Србији се не смеју подизати никакви римокат. просветни заводи, као ни мушки ни женски манастири, па чак ни хумани заводи под управом и наставом римокат. свештеника и монахиња, као ни милосрдних сестара.

6. Калуђер ниједног реда не сме се у Србији задржавати дуго, још мање настањивати, па ма под каквим то видом и изговором било; *а језуитима строго се забрањује и улаз у Србију.*

7. Митрополит барски, односно беогр. епископ, држаће канонске визитације у три године једанпут. Ове ће предузимати у договору и пристанку Срп. владе, која ће дужна бити одредити једнога вишег црквр. достојанственика и једнога чиновника, да га на путу почасно прате и брину се о његовом достојном дочеку од стране народа, пастве му. Походиће у Србији сам цркве и капеле римокатоличке, *а ове могу бити где има 80 фамилија римокатоличких.*

8. Плату и награду целом римок. свештенству одређиваће краљ са Народ. скупштином. Но, у сваком случају морају бити мање него ли правосл. првосвештеницима и протојерејима окруженим, *пошто им је и у огромној сразмери мањи број и паства и круг рада.*

9. Епископа без пристанка Срп. владе ни поставити ни збацити папа не може, а тако исто епископ декана и свештеника.

10. Деца римокатоличка имају се васпитавати у државним заводима, *а религију може свештеник недељом и празником у цркви у извесне часове предавати.*

11. *Све матрикуле (крштених, умрлих и венчаних протоколе) римокат. свештеници морају тачно водити по пропису наше државе на српском језику и за њих пред нашим судовима одговарати.*

12. *Римокат. свештеници не смеју закључивати брак ни по дозволи више црк. власти у сродству испод 4. ст. крвног и 3. ст. двород. сродства. Још мање смеју венчавати младенце других вероисповести или кад је ма које од њих православно. Исто тако не смеју крштавати децу друге вероисповести па и кад је ма и једно лице од родитеља православно, нити смеју покрштавати до пунолетства, па ма то и родитељи дозвољавали и тражили.*

13. *Проповеди могу се држати само у цркви, на срп. језику, а у кућама поуке онда, ако су сви чланови фамилије римокатолици.*

14. *Свештеници се ни у ком случају не смеју бавити политиком, и биће дужни позиву срп. власти следовати и законе и све власти у Србији поштовати.*

15. У свим молитвама дужно ће бити свештенство спомињати српског краља и његову фамилију.

16. О народним свечаностима епископ и декан дужни ће бити чинити подворење краљу, земље господару, и митрополиту, поглавару Српске владајуће цркве. И најзад:

17. *У случају ако би интереси државе и Срп. цркве захтевали, Срп. влада може не само удаљити епископа, него и епископију сасвим укинути.*

Можда ће каква добричина казати, е то је и сувише строго, а ми му на то одговарамо према 'свецима и попар', и још шта више рећи ћемо, да се још много строжије пропише, па опет они добијају, а на

нашу грдну штету нама долазе. Зато опет довикујемо надлежним: Отворите добро очи и будите мудри као змије и лукави у овом односу ко лисице, јер имате посла са[35] *језуитима!. . .*[36] *Чувајте и пазите, да се доцније не кајете, и да вас потомство не проклиње!. . .*[37]

Весник српске цркве у августу ове године, тј. 1897, још ближе одредио је свој став према питању конкордата, према коме се исказивало званично мишљење Удружења свештеника. То се види из чланка Мил. Божурића, члана Удружења, под насловом *Поводом конкордатског питања,* у коме се, између осталог, каже:

„Већ се у велико пише и говори у нас и на страни о некаквом верскоме уговору, који се мисли закључити између Србије и Ватикана, Српске православне цркве и папскога католицизма. По томе се уговору мисли установити у Србији католичка бискупија, са свима правима и привилегијама, које јој као таквој припадају. Пишући о томе конкордату, узгред и специјално, већ су исказана довољно одређена мњења, која се, узгред напомињемо, не слажу међу собом, јер им и аутори не полазе са једних истих тачака гледишта.

Међутим, такав уговор је, сам по себи, врло важна ствар по нас, јер засеца у битну страну наше вере и народности, па зато јој се мора поклонити озбиљна пажња, тим пре, што и *Католички лист* јавља, да се преговори о томе, између Србије и Св. столице примичу своме крају.

Узимајући перо у руке да о тој ствари кажемо и своје мњење, ми ћемо за сад узети ствар *начелно,* тј., зауставићемо се на томе треба ли нама такав конкордат или не.

Ми не знамо како стоји питање о томе конкордату пред представницима наше Цркве и државе, али судећи по ономе што је до сад избило на јавност, рекли би да оно неће остати не узето у претрес, па ма се на који начин свршило.

Па шта да рекнемо не само нама Србима, него и осталим хришћанским и политичким народима, а особито нашим суседима, да Србија по својој верској толеранцији, долази у ред првих не само балканских, него и западно-европских народа. Да ли та наша толеранција долази отуда, што ми и сувише прецењујемо некакав свој културни напредак, или од тога, што смо душевно толико добри, да смо постали праве слаботиње, или најзад од тога, што још нисмо у стању да појмимо историјски значај православља у нашем друштву (што је највероватније), засад је сасвим споредна ствар. За нас је много важније то, што сваки зна, да је свака народност и свака вероисповест у Србији, увек била, а и сада је потпуно слободна и заштићена државним законима.

У Србији живе мојсијевци, лутерани, калвинисти, мухамедовци и католици. То су бар за сад познате главне вероисповести. Сви ови народи, разнолике вероисповести, имају своје богомоље, у које се и моле Богу на свој начин, а без икакве сметње од стране српскога народа и српских државних и црквених власти. Па не само да српски народ и његова држава не спречава тим разним вероисповедницима да се моле Богу по својим прописима, него им српска држава чини нешто, за што нико од њих ни најобичније '*хвала*' да јој рекне. Српска држава плаћа мухамедовцима хоџу, лутеранима пастора, мојсијевцима рабина, итд. *У томе погледу само католици чине некакав изузетак!*

Католика, сразмерно са осталим вероисповестима, има данас у Србији врло мало. Па и то што их има, нису (сви) српски поданици, већ (већина)

35 Подвлачење у тексту је моје.
36 Подвучено у тексту је писца.
37 Весник Српске цркве 1897, 387-400. Подвлачење у тексту је моје.

дошљаци из разних католичких места и држава, који махом привремено живе у Србији, а по разним његовим местима. Они су (махом) поданици Аустро-Угарске државе, и као такви имају своју цркву у овдашњем Посланству, у којој се моле Богу и врше своје потребне им обреде. Они имају и своје свештенике, који су такође савршено слободни у вршењу својих специјалних обавеза. *И њима је српска држава, у своје време нудила да им подигне нарочиту цркву и да све привилеије, које имају у Србији остале вероисповести, али на то они нису хтели пристати једино из разлога, што Србија тражи од њих да остану поданици.* А, кад се све то узме у обзир (тј. што је католика сразмерно врло мало у Србији; што нису (сви) српски поданици и не желе то бити; што имају своју нарочиту богомољу, сасвим независну од нас, и најзад што имају чак и својега нарочитога бискупа, који има права да их обиђе кад год за потребно нађе), онда се само собом намеће питање: шта ће Србији конкордат с Ватиканом, шта ће да ради католички владика живећи у њој и по кога ће његов рад бити користан, а по кога ли убитачан? Стварних, дакле, разлога за конкордат и установу католичке епископије у Србији ми за сада не налазимо ни у чему.

Међу људима који се интересују овим питањем, има их који налазе да конкордат Србији и Ватикана не може бити ни од какве штете по Србију онако исто, као што јој не може донети ни Бог зна какве особите користи ни у политичком ни у верском погледу. И као за доказ таковога својега тврђења позивају се на конкордат закључен, пре неколико година између Ватикана и Црне Горе. 'Црногорци су, веле исто тако православни народ као и ми, па кад се они нису плашали папе и кад су они закључили конкордат с њим, што ми да га се бојимо'! Међутим, ствар стоји сасвим друкчије. Црна Гора заиста је закључила конкордат са папом, али је имала за то својих каких побуда. Те, пак, побуде потицале су између осталога, највише из њене политичке тежње да уједини своје племе бар у политичком смислу.

А, то је било овако. После најновијега рада српскога народа у двема кнежевинама са Турцима за своју политичку независност, проширење својих граница и ослобођење своје браће, која беху у ропству под Турцима, Црна Гора завојује од Турака многа места, која су била насељена Србима, али католичке вере. По свршетку црногорско-турског рата, ови завојевани Срби, католичке вере постану црногорски држављани и поданици, али по вери остану и даље католици. Црногорски кнез из пијетета према верским осећањима тих својих нових и бројно знатних поданика, предложи папи да се за њих оснује нарочита (католичка) епископија (у антивару), али с погодбом, да се богослужења и остала чинодејства њихове вероисповести врше на словенскоме језику. И после дугих преговора и папскога оклевања, најзад се закључи конкордат између Црне Горе и Ватикана, по коме, врховни надзор над црногорским католицима у верском погледу води њихов антиварски владика, а над свим осталим кнез и његови подручни органи.

Ну, шта је учинила у томе погледу Црна Гора из обзира према својим домаћим потребама и политичким интересима, не значи да треба то исто да учини и Србија, а без икаквих основаних разлога. У нас је врло мален број католика, српских поданика, а огромна већина (католика) који стално живе у Србији не желе да буду српски поданици. *И кад оно неће да жртвују својим поданством, онда зашто Србија да се, за њихову љубав, излаже не само сувишњим новчаним издацима, подмирујући њихове верске захтеве, него и разним непријатностима, које би се одмах почеле појављивати, чим би дошао у Србију католички владика са потребним му одабраним кадром, тим 'старим крманошима' римскога католицизма.*

Иако смо далеко од помисли да нагађамо и погађамо политичке смерове појединих и суседних нам држава, ипак, у овој прилици, изгледа нам да би наша најближа сусетка Аустро-Мађарска, била најрадија да се што пре закључи тај конкордат између Србије и Ватикана. *И само та једна околност довољно доказује, да би конкордат био још једно веће зло у нашој рођеној земљи. Таквој жељи Аустро-Мађарске не треба се ни мало чудити, јер је она увек католицизам и мисионарску радњу језуита и осталих слепих вршилаца папске воље сматрала за најмоћније и најпоузданије средство да лакше под власт и политички завојује једну или другу православну државу.*

Католичко духовништво, а нарочито оно које је у мисији, грдно се разликује од православнога духовништва сваке државе. Дакле православно духовништво живи за своје друштво делећи са њим и радост и жалост, дотле католичко духовништво живи искључиво за се и стара се да постиже теократско-апсолутистичке смерове својега врховнога команданта папе. Докле се православно духовништво стара да у своме послу васпита религиозни дух народа на чисто националној основи (у колико се то да постићи), дотле се католичко духовништво стара у своме послу да у својој пастви убије дух народних особина, народнога поноса и народних осећаја. Најзад, докле се православно духовништво стара да од своје пастве створи праве синове Божје и слободне државне грађане, дотле католичко духовништво гледа да од њега створи папско робље, чак без својега личнога 'ја'.

Стога, ако се ми поведемо са жељама наше лукаве суседтке, католкиње и уђавимо конкордат са Римом, ми ћемо католичкој Пропаганди драговољно отворити широм врата на нашој отаџбини, и за кратко време дочекати да видимо прави пораз нашега народа у верскоме погледу. Јер, католичко духовништво, немајући шта да ради међу својом (верном) паством, одмах ће живо отпочети да нам народ одвраћује од своје (православне) вере и преводи га у латинштину [. . .].

Нама не треба далеко ићи и тражити место у коме католички мисионари живе и раде па да видимо шта су и какви су они. Доста ће бити да погледамо на њих и њихову убитачну радњу по српски народ у нашој рођеној и прађедовској земљи, а међу нашом још неослобођеном браћом у Босни, Херцеговини, Старој Србији, Маћедонији и Албанији. Благодарећи несрећним политичким околностима ових српских покрајина, ти злогласни културтрегери, без мал' а за кратко време својега несрећенога рада, разорише и упропастише све што се Србином зове и православном крсту клања. О очајничкој борби коју дању и ноћу воде наша прекосавска браћа са католицима да не говоримо! Калају, данашњем врховном заповеднику покрајине, Босне и Херцеговине, највећа је брига, да, пре свега, покатоличи Србе - Босанце и Херцеговце, с убеђењем, да ће их после лако моћи да преда својој држави као покорно робље не само без своје народне историје, него и без својега крштенога имена. Том тежњом треба објаснити и оно његово непрестано довлачење у ономашње пределе Пољака, Хрвата, Јевреја итд. за чиновништво и колонисте и силно зазирање од свега што носи на себи печат православља. У томе послу католички су му мисионари само верне слуге, чији посао папа оберучке благосиља. О раду тих злогласних мисионара по другим српским покрајинама зло је говорити, а горе ћутати. И, ако по тим спрским покрајинама има много разних вероисповести, ипак католици о њима најмање воде бриге. Сва њихова пажња обраћена је искључиво на православне Србе, које они на разне начине при-

мамљују к себи, отуђују од своје вере и преводе у католицизам, старајући се, после, *да од њих створе најзаклетије непријатеље своје старе вере и народности* [. . .].

Према томе, Србију позива предачки аманет из прошлости, њена незавидна садашњост и њен национални задатак у будућност, да буде одлучно противна како самоме конкордату са Ватиканом, тако и католичким мисионарима, не само у пределима своје границе, него и на свакоме месту Балаканског полуострва. Да је среће као што није, и да је слоге међу балканским народима колико је међусобне свађе и трвења, они би сви слошки требали да устану против најезде католика, као против својих највећих вековних злотвора и најопаснијих народних непријатеља.

Али, пошто то не чине и, као што изгледа, нико међу њима не покреће чак ни мисао о томе, то значи, да балканске народе није још ничему доброме научила њихова мучна прошлост и вековно робовање, од чега их заиста није спасла некаква (уображена) толеранција или равнодушност према сојој православној вери, већ тврда вера у њену надприродну помоћ и очајничка борба за чистоту њену надприродну и очајаничка борба за чистоту њених спасоносних начела. *Све, дакле, нека се чини у нашој Цркви и држави према црквеним и државним потребама, али католичким мисионарима, Риму, Ватикану, папи и конкордату са њим, нека је далеко, красна* [*им*] *кућа од нас и наше, истина малене али дивне и много напаћене домовине! Толико за сад о српско-ватиканском конкордату*".[38]

Овде ваља навести још нешто. У *Katoličkom listu*, који је излазио у Загребу, појавио се 1/13. јануара 1898. чланак под насловом *Unija i Slavenstvo*, у ком се критикује писање у листу *Dubrovnik*, где је објављен чланак о унији, у коме је речено: „Непријатељи Славенства раде на унији једино из политичкога рачуна, вјерујући тврдо, да би се унијом једино могла зауставити коначна славенска побједа". У закључку критике на овај чланак дословно се каже: „Треба само објективну хисторију учити, и неће се овакова неправда и неистина писања неукоме свијету и невјежама под плаштом хистерије приказати. *Напротив, могли би смо 'Дубровнику' приказати мало хисторије о крижевачкој бискупији, о Марчи, из Сриема итд., што би га опоменуло, али данас је најмање мјеста таква што истицати. Метнимо с ума, и не истичемо оно, што сије мржњу против брата, истичимо радије што нас спаја.* Особито као Славени добро уважимо, да ће нас унија само зближити ојачати. Нећемо онда тако далеко заћи као 'Дубровник', који тврди да онај, који мисли провести унију, тражи, абдицирање Славенства пред његовим непријатељима". Овај критичар заташкава да се говори о принудној унији, која је спроведена над Србима у Марчи и другим крајевима Далмације, Хрватске и Славоније, и препоручује да се о томе не говори, *већ да се верује да унија само може спасити Славене. А то је оно што је стајало иза настојања да се увуче Римокатоличка црква и у Србију, која је била чиста православна држава, чије је васкрсење изборио само православни Србин, ама баш без и једног припадника Римокатоличке цркве.*

Све ово што је речено напред, објављено је у време када се вршила припрема за преговарање са представницима Ватикана о конкордатском питању. Јер, др Владам Ђорђевић, председник Владе и министар иностраних дела, 4. децембра 1897, је затражио од Министарства просвете и црквених послова „да се пошаљу-врате акта о конкордату",[39] па је Влада почетком 1898. била решила да

38 Весник Српске цркве 1897, 696-707. Подвлачење у тексту је моје.
39 АС. - МИД, ПО, Протокол 1897, под 3449.

се коначно припреми за преговоре са Ватиканом о доношењу уговора по питању положаја римокатолика у Србији. У томе је циљу 2. јануара 1898, министар просвете и црквених послова, Андра Ђорђевић упутио арихиепископу београдском и митрополиту Србије Михаилу акт следеће садржине:

„Биће познато вашем високопресвештенству, да је питање о закључивању конкордата између Србије и Римске курије занимала више пута Српску владу, и да је она и у току последњих година по иницијативи Римске курије било предмет њене озбиљне пажње. Тако је г. Симић, као посланик у Бечу још у августу 1893. године саопштио Српској влади да је нови папски нунције у Бечу, монсињор Алијарди, који је заменио дотадашњег нунција монсињора Ганимберитија, приликом једног састанка са Симићем изјавио жељу Свете столице, да се једном конвенцијом регулише питање римокатолика у Србији, те да се једном учини крај честим жалбама католика и католичких свештеника због нетолерантног држања Српске владе према њима, која чини сметње слободном вршењу њихових верозаконих обреда и дужности ујамчених им берлинским уговором и српским Уставом.

Том је приликом монсињор Алијарди у име Римске курије предао предлог г. посланику један мемоар, у коме Курија износи своје гледиште на ово стање и изјављује, да се не може задовољити с одговором и објашењењем Српске владе поводом ранијих жалби од стране католика и католичких свештеника у Србији у питању закључивања мешовитих бракова и сметњи које се чине католичким свештеницима у обављању верских обреда својој пастви *и ван круга њихових сталних мисија.*

У новембру 1894. године г. Симић је саопштио Српској влади да је приликом свог одалска у Рим ради предаје опозавних писама његовом величанству краљу италијанском имао сусрет код његове светости папе Лава XIII, и да су тада и папа и његов државни секретар кардинал Рапола повели реч о односима римокатолика у Србији, и молили да се католицима у Србији ујамчи потпуна слобода његове вероисповести у духу берилнског уговора. Тиме би се према њиховој изјави припремило земљиште за закључење конвенције између Србије и Св. столице, којом би се у свему регулисали односи римокатолика у Србији, и српска католичка црква учинила незвисна од туђега епископа као што је то сад случај.

Том приликом је Св. столица нагласила, како је таква конвенција закључена између Куније и Црне Горе, и како би био готов да подобну конвенцију закључи и са Србијом.

После извесног времена Света је столица преко свог нунција у Бечу, монсињора Алијардија учинила у овом смислу и формални предлог г. Симићу, односно Српској влади, и изјавила своју готовост, да приступи преговорима за закључивање конкордата на оним истим основама на којима је закључила конвенцију са Црном Гором у 1886. години.

На основу, дакле, ових преговора имала би се послужити конвенција с Црном Гором, с том разликом што би се у поједине одредбе ове конвенције унеле извесне измене, које условљавају специјалне прилике у Србији. *У тој циљи монсињор Алијарди предао је г. Симићу нацрт пројекта будуће конвенције са Србијом, у коме су обележене оне измене, које би се по мишљењу Курије имале учинити у конвенцији закљученој о Црној Гори.*

И за време Владе г. Ст Новаковића налазила се Краљевска влада пред једним оваквим предлогом, а приликом посете његовог величанства краља Александра код његове светости папе Лава XIII у Риму повела се опет реч између њега и папског државног секретара Рамполе о потреби конкордата.

Г. Новаковић је, продужавајући ово питање припремио, преко наших заступништва на страни, материјал односно положаја иноверних поданика у страним државама и уредбе и законе, којима се регулише унутрашњи положај римокатоличке цркве с једне и спољни одношај с Римском куријом с друге стране. По овлашћењу Српске владе г. Симић је, *као посланик у Бечу, прошле године на састанцима које је имао са монсињором Алијардијем и претресао поједине одредбе предложеног пројекта конвенције, па су споразумно утврдили текст ове конвенције, у који су унесене извесне измене по пристанку опуномоћеника Св. столице.*

И у ранијим преговорима, као и доцније, показало се да главна тешкоћа за склапање конкордата лежи у регулацији питања о мешаним браковима.

Као што вам је познато, питање ово регулисано је допуном од 1853. године § 60 Грађанског закона на такав начин, да је готово немогуће довести уредбе овог законског прописа у склад с начелима, на којима би Римска курија желела да приступи преговорима, налазећи за то ослонца у чл. 35. берлинског уговора, који гарантује потпуну слободу католицима вероисповести у Србији.

Немам потребе износити вашем високопреосвештенству разлога са којих Влада сматра да јој виши државни и национални интереси императивно налажу, да овом важном питању, које толико деценијама година отворено лежи пред сваком српском владом, поклони сву озбиљну пажњу и настане, да се овом ненормалном стању једном успешно крај учини. Ти су разлози и вашем високопреосвештенству врло добро познати.

Да би, дакле, Српска влада била у могућности да поново приступи проучавању овог питања и учини што треба, те да се оно по могућности успешно расправи, *част ми је саровести вашем високопреосвештенству нацрт пројекта предложеног конкордата са усвојеним изменама, и умолити вас, да биспе имали доброту проучити ове пројекте и дати ми ваше мишљење о њима, и тако исто и о томе, како би био положај наших поглавара цркве према католичком епископату, и како би се питање о смешаним браковима имало регулисати према схватању наше Православне цркве".*[40]

Уз овај акт достављени су: текст уговора између Св. столице и Црне Горе на српскохрватском језику, и нацрт текста на француском првобитног текста предложене конвенције између Србије и Римске курије, у који су унесене извесне измене у конкордат закључен између Курије и Црне Горе упоредио са званичним текстом за конкордат између Србије и Римске курије, по усвојеним изменама у првобитном тексту, а затим и текст тај исти на српскохрватском језику,[41] који гласи:

„Првобитни пројекат предложене конвенције између Србије и Римске курије у који су унесене извесне измене у конкордат закључен између Курије и Црне Горе.

Чл. 1. Католичка, апостолска и римска религија вршиће своје богослужење слободно и јавно у Србији.

Дефинитивни текст конкордата између Србије и Римске курије по усвојеним изменама у првобитном пројекту.

Чл. 1. Богослужење религије католичке апостолске римске у Србији биће слободно и јавно (друкчија религија смисао исти).

40 Исто. - ПО, к. 32, бр. 133, l. 1-3. Подвлачење у тексту је моје.

41 АС. -ПО, к. 32, бр. 133, лист. 4-12.

Чл. 2. а) Његова светост имајући намеру да успостави старо бискупство београдско и смедеревско скоро пре наименовања извести ће Владу у Србији о личности кандидата.

б) Док се не буду извршиле потребе за васпостављање епископије београдске и смедеревске католици у Србији зависиће од судске надлежности Викарија из апостолске префектуре.

Чл. 3. Треба да буде измењен овако: викарије или апостолски префект, који ће га заменити у што је могуће краћем року, зависиће у црквеним пословима непосредно и искључиво од Св. столице.

Чл. 4. (могао би се изостaвити).

Чл. 2. а) Његова светост имајући намеру да успостави старо бискупство београдско известиће Српску владу о личности кандидата пре његовог наименовања, *да би се знало* да ли се какви разлози политичког *или грађанског реда томе не противе* (изостављена реч 'Смедерево', а последњи став додат).

б) Док се не буду извршиле потребне припреме за васпостављање епископије београдске, католици у Србији зависиће од судске надлежности апостолског Викарија (изостављена реч 'Prefekt apostolique', а додата реч 'ecclésiastique').

Чл. 3. Апостолски викарије, а доцније епископ београдски, који ће га заменити у што краћем року, зависиће у пословима црквеним непосредно и искључиво од Свете столице.

Сви канонициу Србији подпадаће под црквени судски делокруг апостолског Викарија, доцније београдског епископа (последњи став могао би се изоставити, јер је у њему поновљено оно што је речено у чл. 2).

Чл. 4. Пре но што прими дужност, београдски ће се епископ заклети његовом величанству краљу на верност по овој форми: 'Заклињем се и обећавам пред Богом и светим Јеванђељем покорност и верност његовом величанству краљу Србије, обећавам да нећу имати никаквог споразума, нити ћу учествовати и ма каквом савету, нити храбрити или ти пак дозволити пастви, која ми је подчињена, да узме учешће у ма каквом предузећу, који би реметио државни ред и поредак'.

Влада српска признаће београдском епископу титулу пресветлог преосвештенства (monsiegneur Illustrissime) и одредиће му плату од 8.500 динара.

Чл. 5. Да се измени: епископ београдски и смедеревски, као викарије или епископски префект итд.

Чл. 5. Апостолски викарије, и доцније епископ београдски, уживаће потпуну слободу у вршењу црквених богослужбених радњи и у управи дијецезе. Они ће моћи отправљати сва права и све прерогативе својствене њиховој пастирској служби, по дисциплини која је одређена црквом, само од њих зависе чланови каноничног клира у погледу њихове службе.

Чл. 6. Епископу београдском, а тако и викарију и апостолском префекту у дужност, да се споразумно са Српском владом постарају о подизању нових парохија, *а такође и оснивању нових школа за католичку децу.*

Чл. 6. Апостолском викарију, а доцније епископу београдском припада, споразумно са Српском владом, оснивање парохија (изостављен је пасус, који говори о отварању католичких школа).

Чл. 7. Да се овако измени: у местима где не постоје цркве за котолички култ, епископ или викарије или апостолски префект, преговараће са Владом или са месним властима, да му се одреди пристојна зграда. Пошто београдски католици немају цркве ни школе, Влада се обавезује да са своје стране припомогне подмирење те потребе.

Чл. 7. *У местима где има довољан* број католика и где ово последње немају цркве за њихов култ, епископ или апостолски викарије постараће се са Владом или месним властима, да му се у том циљу одреди пристојна зграда. Београдски католици немају сада цркве ни школе на њихово расположење, и Влада се обавезује да припомогне са своје стране подмирење те потребе. Тако исто Влада се обавезује да снабде викарија апостолског, а доцније епископа београдског пристојном резитенцијом (додате су подвучене речи).

Чл. 8. Могао би бти измењен и гласио би: епископ београдски и смедеревски, ка и викарије или апостолски префект, руководиће на основу своје пастирске службе религијску наставу католичке омладине у школама, које посећују католичка омладина.

Чл. 8. Апостолски викарије, и доцније епископ београдски, руководиће на основу њихове пастирске службе религијску наставу католичке омладине у школама, које посећују католичка деца (односно наименовања учитеља верозакона, које Краљ. влада жели да се дода овом члану: може се особном експликативом потом утврдити, да то наименовање мора бити у споразуму с министром просвете).

Чл. 9. Могао би гласити овако: Српска влада признаје важност бракова између католика и смешаних бракова, закључених у присуству католичког свештеника по законима цркве. Влада оставља такође слободу да васпитају децу рођену од смешаних бракова у католичкој религији.

Чл. 9. Српска влада признаје важност бракова између католика и смешаних бракова, закључених у присуству католичког свештеника по законима цркве. Влада оставља такође родитељима слободу да васпитају децу, рођену од смешаних бракова у католичкој религији (Света столица не може у овом питању учинити уступке, али пристаје на какву другу формулу, која би то исто изражавала, ако би јој Српска влада такву формулу предложила. Могло би се рећи: 'мешаним браковима биће васпитавани у религији цркве пред којом је брак закључен', или би се могло додати: 'закључено пред католичком црквом'.

Чл. 10. Може остати исти сем промене титуле 'архијепископ антиварски' са 'епископ београдски'.

Чл. 10. Брачне спорове између католика, сем оних који се тичу грађанских права, судиће епископски викарије, и доцније београдски епископ, а у смешаним браковима, закљученим пред католичком црквом, и изузев такође оно што се тиче грађанског права, Влада ће оставити брачницима право да уступе њихове спорове суду истог епископа.

Чл. 11. Могло би бити: Формула молитве за суверена биће: 'Domine salvum fac Regni'.

Чл. 11. Формула молитве биће: 'domine salvum fac Regni' итд. и говориће се на латинском језику.

Чл. 12. Ако би се у будућности породиле какве тегобе при тумачењу предходних чланова, свети отац и његово величанство краљ Србије поступиће споразумно за пријатељско решење.

Чл. 13. Овај уговор ступиће у живот одмах после потврде његове светости папе Лава XIII и његовог величанства краља Србије".[42]

Кад је митрополит Михаило добио овај предлог нацрта за конкордат обратио се за мишљење епископима. Познат је само одговор епископа тимочког Мелентија, који је 8/20. јануара писао: „Е, не знам и не могу да појмим зашто су

42 Исто, лист. 6-9. Подвлачење у тексту је моје.

тако наврли са тим конкордатом? Или је лукави папа увидио и разумио да је сада најзгодније време за остварење његове замисли! Но, ма како било, налазим да треба да одбијете и, ако је могуће, ствар сасвим одложите до сазива Архијерејског сабора, тим прије што је и један епархијски епископ на одсуству.[43] Ако ми се пошаље тај предмет, ја ћу, одприлике, тако и одговорити, сем ако наредите да се сада овим путем краћим ријеши. Али то није предмет да се краћим путем ријешава. Молим, предајте г. министру и одсечно тражите, да се ствар одложи до Архијерејског сабора. Или, најзад, нека се Сабор сазове мјесеца априла".[44]

Митрополит Михаило је пажљиво проучио напред изложени пројекат за конкордат и дао писмену оцену о њему са становништва словенског, а посебно Српске православне цркве, и поред тога саставио и предложио нови нацрт за конкордат, па је све то 12. јануара 1898. упутио министру просвете и црквених послова. Митрополитове примедбе биле су следеће:

„Писмо ваше од 2. јануара 1898. год., Н-о 1, примио сам, и најпре имамо да вам захвалимо признање, што сте нас упознали са једном врло важном по Српство и Православну нашу цркву намером.

Ми смо слушали одавна да се говори о неком конкордату с папом Србије, па смо се били забринули, што за ову намеру морамо сазнавати из вароши, што је од већ неумесно и неправилно. Стога, хвала вам што сте били пажљиви, те и нас известили *о судбоносном кораку да се Србија веже конкордатом с папом.*

Допустите нам као поглавару Српске цркве, без чијег пристанка не би се могао закључивати конкордат, који би био на штету вере и Цркве правосавног нашег српског народа, да вам саопштимо мнење наше и наших епископа о свему томе послу и намери, коју с папске стране непрекидно изазивају на штету, а никако не у корист Србије и српског народа.

Молим вас да узмете у обзир ово: колико има у Србији лица који су католичке вере, па према томе решити може ли бити парохија и епархија, јер канони Источно-православне и Римокатоличке цркве траже да има општина за парохију, а срезови и окрузи за епархију. *А где су у Србији општине, срезови и окризу настањени католицима?*

Одавна Римска курија, или неко други, навађује на Србију, да јој ова отвори врата за пропагандирање, те да овај народ наш заведе на странпутицу, растроји, поцепа и у вери, па онда да господари њиме.

Но, све владе српске увек су бранили Србију од ове врло убитачне одвећ штетне за српски народ напасти. И томе до сада сачуваше народ од кварежи и убитачке радње римске Пропаганде, која да би постигла циљ не заустављa се, пошто њој постигнуће циља оправдава сва чак и нечовечна и безбожна средства.

Непојмимо зашто се у православној Србији, коју је својом крвљу српски народ ослободио од тешкоі јарма муслиманскоі, опасни за нашу веру и слободу мора озаконовати и пуштати у њу опасни за њу и свагда непријатељски Српству католицизам.

Сви католици који живе у Србији, а особито српски сагрђани имали су и нека имају слободу да врше по своме закону све своје обреде и тајне, пошто српска држава својим законима свакој вери признатој у њој даје потпуну слободу вршење својих обреда.

43 Био је одсутан епископ жички Сава Дечанац.

44 Др Ђоко Слијепчевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, 396.

Но, не можемо бити убеђени о тој потреби, да се у нашој земљи, коју су Срби ослободили и уредили, без икакве помоћи, а још уз сметње, уводу непријатељска Сретву православном власт, која са стране командује својом војском увек на штету и наше будућности и наше свете вере и Цркве.

Непрекидно се позивају Римљани на берлинску обавезу; али тој наредби нико у Србији не смета. Јер, све признате вере слободно врше своје верске дужности, па и Римљани. Шта се хоће више? Зар папа да заповеда у туђој православној земљи? Зар сме Србија да се почини папи, који хоће да све себи поткачи? Нека он заповеда у католичким земљама, које га признају за главу непогрешивога. *А у нас он је само старешина Римске цркве, која је јеретичка и која је одступила од одредаба свих васељенских сабора, те стоји православној цркви увек непријатељује.* Па, размислите, зашто да Србија себе потчини таквој непријатељској али? Шта ће она од тога добити? Неће имати користи, а само велике штете, које има и Црна Гора, коју су навели на танак лед. Но, међутим, у Црној Гори има округ који насељавају католици, па је ваљда и потребан њој конкордат, *али Србији никако.* Папу не признају и његови верни, и недаду му да има тако штетне конкордате какав он тражи од Србије. И Румунија је православна, *и тамо има римокатолика, као што је и краљ њихов па има ли она конкордат? Нема га. А зашто га траже од нас?*

Не само није правично, него ни умесно, да наш народ сав православни, који и плаћа порез, војује и све терете државне сноси да пусти у своју средину, па још својим новцем да издржава дошљаке, који стоје под командом туђом и ради за интересе свога господара, а не за интересе ове земље и њеног господара!

Ми смо се јако узнемирили, а са нама ће се узнемирити српско све свештенство и народ наш, што поред многих других тешкоћа, уводи у земљу и ова беда, несрећа *и сплеткашка радња којом управља папа,* са својом војском, као да је у овој земљи и овај народ завојевао.

Кад би биле вароши, срезови и окрузи насељени католицима, онда би било појмљиво, да то житељство има и црквене старешине, јер би их то житељство, то насељење и издржавало. *А како у Србији нема ни села, ни вароши, ни округа, које насељавају католици, онда ће бискуп и арцибискуп, који по свој Србији путовати и тражити овде онде по кога католика. Па за овај посао да га Србија плаћа!*

Чудновато је уображење, да ни један народ уређен у својој држави онако, како мисли да буде срећан, не може да буде без папских претензија.

Папско је много зла чинило и чини српском народу, многу је браћу Србе покосило и опет му је мало, него хоће и ову красну нашу домовину Србију, коју наши дедови и очеви ослободише и ујединише и још уређују њени синови, владалац и Влада, према својим потребама, па да допусте да је испуне опаки језуити фратри, прелати и све не на рачун нашег народа, страшно!

Молим вас г-не министре да се сетите и да у актима видите, *шта је урадио у Нишу Чок, који се звао мисионар, па је грдио нашу веру и све што је православно, и његови су људи доказивали и он је осуђен, али дејством страних он је ослобођен. А, размислите шта ће у Србији мисионар папски?* Што га не пошљу код незнабожаца, а да нас православне хришћане, који верујемо право и истинито, оставе на миру? Али јесте, ми својом истинитом вером изобличавамо папску јерес, која је противна Христовој науци.

Или, због тога што је берлински уговор решио да је слободна католичка вера у Србији, што нико не одриче, или због навале папске и католичких држава, отпочела је да Влада мисли о корисном Србији конкордату, те се и све владе и овим занимају? *Али смо уверени, да ће Влада с нама сада бити сагласна, да Србији конкордат с нама никако не треба, те смо ми и апсолутни оваком конкордату, кад нема услова за то.*

Изложивши опште примедбе довде, *налазимо да сваку тачку предложеног конкордата оценимо.* Стога, ако српска државна власт, ма из којих обзира налази, да је нужда гони да мора да закључи с папом конкордат, онда достојанство Србије и њене Свете православне цркве, која је спас Српства тражи:

1) Да се Римска црква, а како се у првом члану вели: 'религија католичка апостолска римска' а не Христове, не узноси ни у ком случају над Православном христовом црквом и вером.

Овди би напоменули да изволите тачке о папској јереси прочитате у Душановом законику.

2) Да се не допусти бискуп, него нека им буде викар, а то је прота или архимандрит.

3) У Србији нема ни једне вароши, ни среза, ни округа, који би био насељен католицима. Стога нема смисла да се каже: 'сви католици у Србији'. У Београду могла би бити једна мала општина, а у Србији нигде не може бити општине католичке. У Крагујевцу и у Нишу због радника подигнуте су римске цркве и кад није имао по један њихов фратер, па нека им буде и оселе.

4) Заклетва треба да је јасније и онаква, какву полажу српски чиновници. 'Пресветли' је хрватски, а није српски. *А зашто да држава српска даје бискупу плату од 8.500 динара, кад нема његових следбеника толико, да бар толики порез држави плаћају. Овај је терет неумешан, тим пре што тај бискуп неће да плаћа на плату порез, прирез, комору, чиме су оптерећени српски епископи, те би овај римски сјајао много боље од српских епископа, а то се не сме допустити.*

5) И досад није нико сметао, да врше римски свештеници обреде својима, *али се не може допустити да они, као неки мисионари, путују по Србији и онамо тде би био један католик, па ови због тога путују и да уз пут пропагандишу, заборављајући да је прозелитизам у Србији забрањен, а ту забрану законски они изигравају.*

Где се ко постави за пароха, ту и да врши своју дужност, како то раде и српски свештеници, а никакве мисионаре Србија не прима и не трпи.

6) *Кад се тде насели толико католика да могу образовати парохију, неће им нико сметати, али то не може да без знања и одобрења министра.*

7) *Како Срби православне вере себи зидају цркве, тако нека раде и католици, а држава неће да зида цркве римокатолицима, нити резиденцију њиховом бискупу ако та буде било.*

8) Школе су опште и државне свласти да њима управља, а вероучитеља по предлогу викара поставља министар просвете, као што се чини и са православнима.

9) Канони цркве забрањују смешане бракове, ако су пак били или се догоде, наређују да сва деца буду верна, православна (Халкид. прав. 14; Трул. 72; Лаод. 10 и 31; на основу изреке апостола Павла I, Кор. гл. 7, ст. 12-16). Стога је и Србија издала Закон о смешаним браковима, по коме ма које лице кад је православне

вере брак се закључује у православној цркви од православног свештеника, и сва деца таквог брака имају бити православне вере. Овај Закон за љубав католичког тражења Србија неможе, нетреба и несме да мења, јер би она ако задовољи римско тражење поткопала своју веру и своју Цркву, и у то смо уверени ниједна српска влада неће да чини.

10) Српским поданицима који су вере римске суди њихове брачне спорове мужа и жене римски викар, а српским поданицима смешаних бракова суди ће духовни судови Православне цркве.

11) Молитва за краља има да се допуни, јер је ова 'domine salvum fac Regni' сасвим кратка и није задовољавајућа. И ако је искрена, нека се изговори на славенском језику, како би је разумели и католици српски поданици.

12) Мислимо да се избегне свака убудућа тегоба за неправилно тумачење овог, ако се мора примити уговор, кога треба другачије написати да не буде на штету православља, треба сваку тачку јасно и тачно написати, те да не буде потреба ново тумачење.

Ако се, пак, Влада не може одбранити од навале, предлажемо вам овде пројекат конкордата".[45]

Пројекат текста конкордата што га је сачинио митрополит Михаило у предлошку гласио је:

„Пројекат конкордата с папом [може] бити без штете за Србију овакав:

Члан I Богослужење католичко, апостолско, римске цркве у Краљевини Србији слободно је и јавно.

II Његова светост папа, кад буде имао намеру да постави у Краљевини Србији свога викара, потражиће од Српске владе три кандидата за викара, па ће од предложених једног именовати и тај има бити Србин, католик и српски поданик.

III Апостолски викар зависиће у пословима црквеним од Свете столице, у грађанским од српске државе.

IV Пре него прими дужност, викар полаже заклетву његовом величанству краљу на верност оваку: 'Заклињем се пред Богом и светим Јеванђељем, да ћу бити веран и покоран његовом величанству краљу Србије Александру I, да ћу поступати по законима Краљевине Србије и да нећу ни ја имати никакве договоре или споразума ни са ким, нити ћу учествовати у ма каквом предузећу, ни храбрити, нити ћу мојим потчињеним, као ни пастви дозволити, да се ма што ради, што би било на штету Србије и што би реметило државни ред. И како ја радио, тако ми Господ Бог помогао и на страшном суду одговор давао'.

Влада српска признаваће таквог викара за старешину свештеника, његови верни католици даваће му плату.

V Викар има слободу да врши црквене службе и да управља својим клиром, како му његова црква предписује.

VI Овом викару припада право, да у споразуму с министром просвете образује парохије ако има број католика наших поданика, да може саставити парохију.

VII У местима где има довољан број, па ови немају своје цркве за богомољу, викар ће молити Министарство, *да одобри да католици или зидају себи цркву, или купе приступну зграду за своје верске потребе, као исто што раде сви, па и држављани православне вере.* А за стан викаров паства се римокатоличка има бринути да изда или купи за њега резиденцију, *као што раде следбеници других вера.*

45 АС. - ПО, к. 61, бр. 144, лист. 13-16. Подвлачење у тексту је моје.

Митрополит Михаило при крају рада и живота 1898.

VIII Викар ће руковати наставу католичке омладине у школама које походе деца католичка.

IX Српска влада признаје важност смешаних бракова и према Закону који постоји, и по канонима цркве и по закону државном имају се, *ма која лице*

било православне вере венчати у православној цркви и од православног свештеника, а сва деца у овом браку, имају се крстити и васпитавати у православној вери.

X Брачне спорове католичких парова судиће римски викар, сем оних предмета који се тичу грађанских права. Смешане бракове, у њиховим споровима судиће и расправљати духовни судови Православне цркве.

XI Молитва за краља треба да је оваква: 'Благовјернаго и христољубиваго государја и краља нашег Александра, да помјанут Господ Бог во царствии твојем, всегда, њиње и присно и во вјеки вјеков'.

XII За све што викар нема право по правилима римске цркве да изврши, њ. св. папа овластиће римокатоличког *бискупа скопљанског, који је у турској држави,* да он врши, као што је рукополагање у свештене чинове и друго, *пошто у Србији нема толики број католика, који би саставили засебну епископију.*

XIII Овај уговор ступиће у живот кад га потврди њ. в. краљ Србије Александар I и њ. св. папа Лав XIII".[46]

Уз овај предмет, који је сачуван у заоставштини митрополита Михаила, налазе се и његове белешке, које су му служиле за претходну радњу. Ту је препис чл. 5. до 8. Душановог законика, где се говори о држању према латинској јереси; испис из Пантелија Срећеновића *Српске историје,* књ. III, стр. 708-724, у коме се говори како цар Душан није дозвољавао мисионарима римокатоличким да се насељавају у крајевима чисто православним; да су 1606. Срби под патријархом Јованом пристајали да сурађују у плану за протеривању Турака из Европе. Осим тога, ту је и белешка која гласи:

„Кад је г. Новаковић, као председник Министарства, хтео одгодити преговоре с папом, он је размењао своје мисли са свима првим људима нашим, и тек онда отпочео о томе говорити. Поглавита је намера била, да у Србију живи латински епископ, под чију би јурисдикцију подпадали сви католици Старе Србије и Маћедоније, јер у нас нема католичког народа, и то под таквим условима, који не би личили на *пропаганду,* јер смо ми хришћани-ортодокци, а то би било управљено противу бугарских шизматика. Ово су ти услови:

1) Да епископ буде српске народности и српски грађанин.

2) Да се не могу отварати парохије и зидати цркве католичке без дозволе највише просветне власти у Србији.

3) Да Курија стави под црквену јуриздикцију све католике, који живе у Старој Србији, Маћедонији и Албанији.

4) Да се за свештеника спремају младићи из Србије и споменутих крајева Турске у богословском заводу у Београду, над којим би највиша власт имала право и надзора.

5) Да српски народ кандитује лица за бискупа, а папа да га посвећује и поставља.

Нигде се не сме подићи црква, где нема најмање 400 домова парохијана, а који би сами зидали цркву и издржавали је.

Пропаганда не сме бити. Епископа Србина предлаже краљ.

Још треба додати. Никако се не сме дозволити израз: *да вас васпостави цркву римску у Београду и Смедереву,*[47] може се рећи: *установи.*

46 АС. - ПО, к. 61, бр. 144, лист. 17-18. Подвлачење у тексту је моје.

47 Ово би Србе подсећало на аустријску окупацију 1718-1793, и њено насилно поткопавње православља, о чему је речено у почетку овога рада.

1728. г. издао папа булу којом забрањује покривање српских манастира, напр. Манасије, Раванице и др. Види Monumenta meridionalium, т. II под овом годином".

Поред ових исписа, налази се и један важан рукопис Ђорђа Поповића Даничара, књижевника и историчара, који је неко време у Београду радио у Пресбироу, а од 1888. био је генерални српски конзул[48] и био упознат са проблемом католика, о којима је реч, па је зато веома значајно његово мишљење о потреби и начину како закључити у то време конкордат. Ово је значајно и зато што је његово схваћање нашло места у напред изложеном ставу Новаковићевом, *а посебно што ће оно бити актуелно 1914. приликом установљења потребе да се конкорадат зашта и закључи са Ватиканом.* С обзиром на ово последње доноси се део Поповићевог рукописа, који гласи:

*„Промеморија о конкорадату са Римском курије*м.

У Србији је данас на дневном реду закључивање конкордата са Римском куријом. Питање о томе стављено је на још с обновљењем српске државе, па ако оно ни данас још није решено, не сме се отуда закључивати, да се никад ни решити неће. Решење се може одуговлачити и одгађати, као што важност саме ствари налазже, да се с њом ни у њем непренагљује, али што се даље с тим буде одгађало, тим ће јаче наваљивати само ствар, да се решењу приступи.

Код агресивног карактера Римске цркве увек је скопчана опасност по спокојство у народу од њених агитација. *Црква, која за себе вели, да су само у ње кључеви од раја, увек мора бити фанатична и паклена прозелитизму. Белиџија нам пружа речиту слику од последице 'слободне' (Римске) цркве у држави". А Белиџија је замек католичка. Такве би, пак, последице моиле настати у држави са житељством разних вера, кад би се Римској цркви у њој дао мах, лако се може наиаћати.*

Зато је у дужности не само Српској влади и управи Православне цркве у Србији, као сваком патриоту српском, да што озбиљније уочи ову ствар, како би се она раширила повољно, не само по слободи савести, него и по корист: државе и народа, по јаван мир и спокојство, по јавни ред. Стога неће ми се замерити, ако овде будем о том важном предмету изложим своје немеродавно мишљење, нека би послужило као материјал за питање о конкордату Србије са Римском куријом.

Две опасности ваља имати у виду при закључивању конкордата са Куријом. *Једна долази од поменутоі агресивноіа карактера Римске цркве* и тиче се углавном верскога мира у народу. *Специјално по српски народ показала се римска вера у моралном погледу што штетнија. Не само да у Србину убија сваку енергију, него као какав тешки облак пада му на умне и смета му у умном развитку.* Морално стање отказа у Славонији на драстичан начин показује нам последице са те стране по српско племе од Римске цркве. Уопште, може се казати, да је Римска црква имала штетне последице по словенска племена, посебице, пак, по наше племе.

Друга је опасност од Римске цркве политика. Ако се може казати *да је у средњем веку утицај њен највише сметао образовању снажније српске државе, као и да је она, уносећи у народ растројство, ускорила пропаст Србије и Босне, данас је политичка опасност поради Аустрије и њених сателитака у толико већа, уколико је Србија несразмерно слабија од суседне монархије, а устројство саме Римске цркве тим савршеније.*

48 Београдске новине до 20. октобра 1902. посветиле су Поповићу више чланака (примерак у АС. - ПО, к. 102, бр. 53/б).

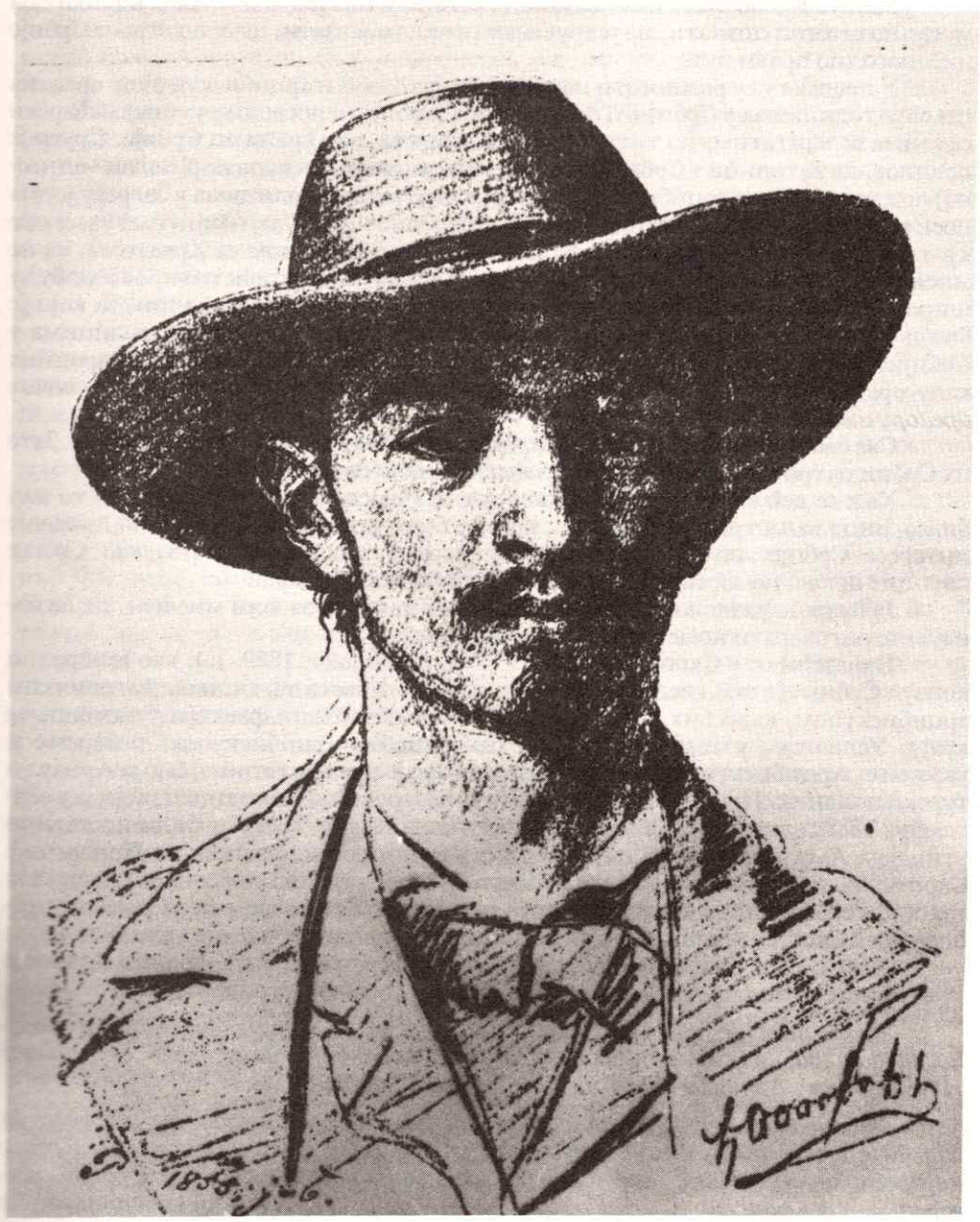

Ђока Поповић Данаичар
(Нови Сад, Н. Сад *5. V 1929)*

Избећи се од речене опасности не могу, али се могу умањити. И у томе лежи, по мом мишљењу, главни моменат, на који се ваља осврнути при закључивању конкорадата.

Мени није познато шта је до сада рађено у том погледу. Али, колико сам могао по штогод дознати, не устручавам се овде показати, да се од стране Србије није погодио прави пут.

У предлогу су различити начини: да католички арцибискуп буде врховна глава католицизма у Србији. То би довело у Србију непосредни утицај мађарски са свима велејитатима из титуле угарскога краља, као краља од Србије. Други је предлог, да католици у Србији дођу под ђаковачкога бискупа resp[ectivus--односно] под загребачког арцибискупа, тим пре што међу католицима у Загребу једна носи титулу смедеревскога бискупа in partibus infidolium. Овај начин има узасе оне кратковиде политичаре, који шверцују за неким братством са Хрватима, па не мислећи много, мисле, да ће се то братство најбоље искористити, ако се буду широм отворила врата Србије католичкој пропаганди. Трећи начин, за који је био и Илија Гарашанин, био би да босански бискуп буде глава католицима у Србији, а своју духовну власт да врши преко босанских фратара, као народних калуђера. *Уверио сам, да Илија Гарашанин не би данас тај начин препоручивао.*

Сва ова три начина дала би широм маха сплеткама Аустрије у Србији. Зато их Србин патриот никако не може и не сме усвојити.

Кад се већ мора радити конкордат са Римском куријом (па било то кад било), онда ваља тражити начина, који ће бити понајмање штетан по државне интересе Србије, по интересе српског народа, по православља, као Србске народне цркве, по верски мир и спокојство у српској држави.

Ја ћу овде разложити своје мишљење о начину, за који мислим, да ће понајбоље одговарати поменутим постулатима.

Налазећи се у Скопљу (од септ. 1888. до 26. окт. 1889. г.), као ђенерални конзул Србије, ја сам гледао, а у зимне дане ступим са тамошњим католичким арцибискупом, како бих познао и тога не мало важнога фактора у тамошњем крају. Успео сам у томе толико, да сам задобио арцибискупово поверење и уважење. Арцибискуп тадашњи Андреа (умро је пре три године) био је Арнаут и турски поданик. Пре тога био ја арцибискуп Церовић, Далматинац, који је у септембру 1888. отишао из Скопља за бискупа на Хвару. Њега су били поставили утицајем Аустрије, кад је арцибискупска столица премештена из Призрена у Скопље. Ако Порта није могла да избегне његово постављење, она је удешавала тако, да се Церовић најпосле растоциљао Скопља, а Порта је успела те је за арцибискупа у Скопљу постављен њен поданик. Ова околност овде је врло важна.

Друго, што сам тада могао да констатујем, то је, да католици Арнаути имају више симпатија спрам Италије, него ли спрам Аустрије.

Како нам је у политичком погледу од Аустрије увек претећа опасност, то би, мислим, свакако за нас корисније било, ако би утицај Италије на Арнауте увек остао предоминантан.

Ова два момента дала су ми повода, да сам дошао до уверења, да би за случај закључивања конкордата са Римском куријом, за Србију најпробитачније било, кад би се за главу католицима у Србији уговорио скопљански арцибискуп. Он би и даље седио у Скопљу и долазио би у Србију онда, кад, мислим, да потреба цркве његове то изискује (ради кризмовања, освећења цркве итд.). У Србији имао би свога викарија, који би био у чину архиђакона или абата, и који би потребну администрацију водио. Арцибискуп би могао од Србије имати дотацију, рецимо, од 3.000 дин., тиме би он био врло задовољан, јер у време мога бављења у Скопљу имао је једва толико. Његовом викару у Београду могло би се дати, рецимо, 2.000 дин. и стан.

При постављању арцибискупа договорила би се Србија увек са Портом и радила би на томе, да он буде арнаутске народности. Исто тако викарије би морао бити Арнаутин. *Ова народност не може нам бити опаснија од наших шокаца, који ће преко Загреба увек одржавати са Бечом. Ако би се остали свештеници за католике у Србији узимали из Италије, сречшо би се аустријски утицај и даље.*

Осим тога, што би смо на речени начин добили у тој ствари Порту, као савезника, ми бисмо преко Арнаута арцибискупа и викарија добили утицај на католике Арнауте у Скопљанској арцибискупији (која обухвата Косовски вилајет). Код јаке племенске сваће међу Арнаутима тај би се утицај у знатној мери ширио и међу мухамеданцима Арнаутима, што није од мале важности за Србију.

На овај начин Србија би преко викарија и арцибискупа утицала на аустријске и друге католике у Србији, дакле, (као што) данас Аустрија преко свога свештеника утиче на српске поданике римске вере.

Никако се не бих сложио с оснивањем нове бискупије у Србији и постављањем у њој бискупске столице. За ово не било стварнога разлога. У Србији нема ни 3.000 католика, али и од ових једва је која стотина српски поданик. За тако мален број оснивати дијецезу нема смисла. Србија и онако може да рефлектује само на своје држављане, па кад би већ несразмерно било давати засебна бискупа на 3.000 душа, тим мање има форме намешатње бискупа за неколико католика. *Бискупа већ и зато не би требало пуштати у Србију, пошто би ту одмах ишли и клоштери, фратрови и думне, семинарије и клирици, капитула и сав онај апарат, којим Римска црква располаже за прозелитизам.* При негоцијацима ваљало би, по мом мишљењу, на чисто одбити евентуални захтев оснивања нове бискупије у Србији.

Исто тако, не би се смело допустити подизање клоштера и долазак фратра и думани, као ни отварања њихових школа. За ово мало католика та ствар била би излишна. Отворено ваља Курији казати, да ту ствар не би одобрила Народна скупштина, *сматрајући је као чисто смицалицу за пропаганду, а никако као подмиривање ствари верске потребе.*

Докле би се у Србији могло пустити само парохијско католичко свештенство?[49] Ако би се хтело да оснива где у Србији нова парохија католика, за тај случај, ваљало би у конкордату одредити минимум од католичких *српских поданика*, за које би се нова парохија имала основати. Ја особито акцентујем на *српске поданике*, који у дотичном месту *стално* живе,[50] јер на туђе поданике и на привремене жиљце не може се узимати обзир.

Земаљски закони не дозвољавају прозелитизам. Али не би шкодило то и у конкордату споменути.

Што се тиче могућности језика, ја не бих инсистовао, да се (по примеру Црне Горе) миса за католике у Србији словенски држи. Ово већ и зато не, што католици у Србији већина су од друге народности. Онда не зато, што се од стране католичке (хрватске = аустријске) пропаганде словенска миса узима као неки мамац за прелаз на унију. Римска курија претпоставиће латинску мису; буде ли, пак, она предлагала славенску, ми се овој нећемо противставити.

Осим наведених разлога против оснивања нове бискупске столице за Србију, говори против тога и историја. *У српској држави у средњем веку*

49 Подвлачење у тексту је моје.
50 Подвлачење је Поповића.

био је примат барски архиепископ (pripas Serviae). *Осим приморских бискупија, у којима је католика било посве мало. Бискуп за Србију имао је столицу у Призрену. Ако будемо захтевали, да скопљански архиепископ (који је још пре 20 година седио у Призрену) буде дијецезан и над Србијом, ићи ћемо само за оживљавањем стања историјом освештаноја:* папи може то бити право, па старао се за католике у Србији посебни бискуп, или скопљански арцибискуп, али нама то никако није свеједно. Тиме, пак, што би у Скопљу седила глава Римске цркве у Србији, повратила би се (у погледу на Римску цркву) установа цара Јустинијана I, који је архиепископа поставио у Првој Јустинијани (Justiniana Prima), за коју неки држе данашње Скопље, али ће бити, да они имају више права, који је међу код данашњега Таора на севера од Велса.

На сваки начин морало би се уговорити у конкордату, да се без знања и пристанка Србије не може постављати нов арцибискуп у Скпољу, као ни викарије, нити парох.

Најпосле држим, да би Србија у преговорима са Курцијом о конкордату требало да стоји у договору са Русијом".[51]

Док је митрополит Михаило, у име Српске православне цркве у Србији, припремао примедбе на нацрт конкордата, који му је био доставио министар просвете и црквених послова, у *Веснику Српске цркве* јануара 1898, српско свештенство је поново упозорило на последице доношења конкордата. Уредник овога гласила Петар Милојевић је то најбоље изразио у чланку *И опет о „конкордату"*, који је гласио:

„Ово кобно питање, о коме је и раније било речи у овом часопису, било је, после своје прве појаве притајало се, и лед, који нам је због тог питања, ледио нашу верску и патриотску осетљивост, почео се био кравити, али оно сада поново, и по самим полуслужбеним изворима опет долази на дневни ред, и оправданом зебњом притискује нам узвишене и свете осећаје спрам вере наше, спрам народности и миле нам домовине српске.

Ми смо за цело време, и од првог дана када се појавило ово кобно питање по нас, узели га у хладну и озбиљну оцену, истраживали му ма какав оправдан разлог по наше, било верске, било државне, или националне интересе, и ми га нигде и ни у чему не нађосмо. И то нас тера да усљед нове појаве његове, опет на овом месту поново запитамо се, а запитамо и меродавне: шта ће Србији тај црквени уговор са Римском црквом којим се, и ми смо тврдо уверени, Римској цркви дају јака права и повластиве на земљишту наше Краљевине, а држава наша нема ништа много, и никакве велике користи за себе од тога очекивати и добити, па чак ни у погледу односа оно неколико странаца, спрам наше државе, који у њој као страни поданици налазе се?

Ми напред осећамо, како је незгодно, исцрпно писати о једном оваком питању пре него што знамо његове детаље. Али, чекајући на њих, који би нам сигурно пружили и више података за ово наше гледиште, ми се бојимо да са овом својом дужношћу на спрам овог овако важног питања не задоцнимо, ако би на његово дефинитивно решење чекали, па смо решили да пишемо, ма и начелно по овом питњу, пре него постане свршено дело, те да тиме одужимо део своје дужности спрам његове појаве.

Ми, као што рекосмо, нисмо могли наћи оправдања и никаква разлога за ово питање код нас, ни са гледишта на интересе верске, ни државне, и прво, што би имали овде записати то је: шта ће делање једне туђе цркве *хришћанске* у

51 АС. - ПО, 153, бр. 133. Подвлачење у тексту је моје.

једној држави *хришћанској,* и какав ће бити њен позив ту у тој држави *хришћанској* [52] Ми разумемо сваку цркву хришћанску, која својом еванђелском службом трчи међу нехришћане и хришћански непросвећене дивљаке, да међу њих уноси светлост еванђелске истине и науке. Али, њену мисију не разумемо у једној држави, у којој луча еванпелске светлости и науке сија својим божанским сјајем више од 1.000 година, тим пре, што и сами сљедбеници њене и кључне вероисповести не трпе никакве оскудице у намиривању својих вероисповедних потреба код нас, јер имају ту и своју цркву, и свог свештеника, па у близини нашој и свог надлежног епископа, коме подпадају за више црквене потребе. Није ли онда свакоме јасно, да би радња Цркве римокатоличке у нашој држави, била пре свега другога, него радња искључно вероисповедна, а која је и каква је та њихова друга, и главна, радња, данас је свакоме и сувише познато.

И ако, нажалост, има још кога код нас и међу нама, коме та радња њихова није позната, ми им пружамо прст, не у далеку Хрватску и Далмацију, у којима су римокатолици поцепали, завадили, одродили и закрвили рођену браћу, него им указујемо на ближе суседство, упућујемо их у Босну и Херцеговину, у Стару Србију и Македонију, па нека виде и увере се, шта ради папство са својом извежбаном војском, и својим 'Петровим новчићима', и какав је позив и задаћа њихова у туђини и на туђем огњишту, *за чију слободу није никад канула ни једна кап крви њихове.* Јасно је дакле, да би циљ њихова доласка у нашу државу, као државу хришћанску, под датим им повластицама, био тај, да ту, на земљишту нашем, *на још крвавом огњишту Хаџи Ђере и Хаџи Рувима, на томе још велимо крвавом земљишту, поред крвавог коца Игумана Пајсија, и мученика за православну веру, Ђака Авакума, папство развије свој рад и своју борбу против оне исте вере, за одбрану које, Поп Лука је припасао ратничко оружје, Архимандрит Меленције ударао у добош, Прота Ненадовић по љутој цичи и мразу обијао прагове туђих дворова, а народ српски нештедимице проливао своју јуначку крв.*

И, ми данас без икакве нужде и стварне користи, отварамо широм капије на нашој држави и врата на нашим домовима тој опасној, туђој најезди, која нас и до данас није остављала на миру, *но нам је шиљала своје агенте у виду назарена, фармасона и осталих њених пионира, чији је задатак био, да у народу нашем ослабе веру наших предака, која је азда била јаки бедем за одбрану имена и народности, и да тиме утру пут и спреме сигурнији успех њиховом даљем завојевању, којима ми хоћемо, конкордатом да начинимо, за ту одсудну битку, мост њиховим легијама, и дозволимо да своје убојне редуте ископају и подигну на прагу нашем, на гробовима наших јунака, палих за веру и слободу нашу.*[53]

Јест, они ни до сада нису нас остављали на миру, но су из даљине, пређеко разних агената пуштали своје отровне стреле на нас, на веру и цркву нашу, али се са мање опасности по нас и са мање успеха по њих. А, ми их сада, као такове и са таквом опасном намером, пуштамо на огњиште наше, да ту са нама воде тешку и неравну борбу,[54] *што се противи здравом обзиру, и сваком добро схваћеном интересу нашем.*

Ако смо дужни водити борбу са њима боље да је водимо из даљине, ван успешног домашаја њихових опаких стрела, устремљених на цркву и народност нашу, него да је водимо прса у прса. *Наши су стари доживели по њих и по*

52 Подвлачење у тексту је писца.
53 Подвучено у тексу је моје.
54 Подвучено у тексту је писца.

нас кобно 'Косово', можда само зато, што нису своје непријатеље, по правилима војне тактике, пресретали у кланцима и боГазама на Граници своје земље, но их пустили на своје огњиште, на отворено поље заштта су јако страдали и они и потомство њихово кроз неколико векова, па делом страда и данас.[55] *И, ми данас то исто чинимо, пуштајући своје освајаче непријатеље на своје огњиште, у своје домове, да ту са њима борбу водимо. А, опет понављамо, без икакве нужде и потребе, и без довољне спреме да их можемо дочекати и са успехом борбу водити.*

Рећи ће нам се: па где је наша Црква и наше свештенство? И зар потомци оних див јунака наших, палих у борби против дивљег фанатичког ислама, а за веру и слободу своју, нису кадри прихватити борбу против питоме најезде представника једне цркве хришћанске? Знајући да ће нам се поставити то питање, ево ми смо готови да на њега отворено и без икаква увијања одговоримо ово: прво, да није мудро миран развитак своје Цркве и државе излагати непотребној борби, из које и победилац, као из сваке борбе, излази рањен и искрзан, а побеђени често уништен; а друго, према свим околностима, које су имале, и које и данас имају пресудна утицаја на моћ и победну снагу наше Цркве у тој *неравној* Борби, ми не можемо рачунати на позитиван успех, а нарочито на успех без икакве штете и губитака по нас.

Ми нарочито ударамо гласом на овај израз, *'у неравној борби'*,[56] јер Српска црква не броји ни пун један век од свог ослобођења испод удараца обесног ислама, и онда се још од тих удара није одморила и опоравила; друго, није никаква тајна, да је њену моћ овако искрзану и уморну у петовековној борби са исламом, мого раслабио и заморио и културно прогрес, кроз који је наша млада држава форсираним маршем јурила у борбу у њену не само издржавала, него и данас очајнички води и бије. И ми њу, тако малаксалу и уморну и у сред те културне борбе, у којој, од фијука непријатељских куршума са свих страна, тако рећи неможемо ни да очима прогледа, хоћемо да уведемо у борбу са једном и сувише мудром организованом силом освајачком, која је само с' поља, свој ратнички плашт нашарала крвавим крстом Спаситељевим, а под њим у десној руци скиптар теократског тероризма, а у левој примамљиву кесу са 'Петровим новчићем', који је данас у Европи, не девета, но седма сила светска, и са којом тако спремном и тако организованом, изгледа нам, ми хоћемо и без нужде, да се у коштац хватамо.

Ми молимо, да нас нико погрешно не разуме. *Ми немамо ништа против слободе вероисповести Римске цркве. Она је и до сада код нас, као и све вере и вероисповести налазила и налази пријатељске предусретљивости и најузвишеније трпељивости у свом вероисповедаком животу. То желимо да им се ни убудуће не закрати. И, оно против чега ми устајемо, није вероисповест Римске цркве но недозвољена радња и тежње властољубивости папске и његових трабаната, који плаштом вере заоГрћу најопасније смерове и рад свој, упућен вазда против јединства државног и националног, радећи вазда да припрабе под папску власт цео живот народа и државе, и то свуда изазива љуту борбу и метеже.*[57] А, ми данас на маленом зељишту слободне Краљевине Србије бијемо љути бој у борби културној; препорађамо се на пољу уставном,

55 Подвлачење у тексту је моје.
56 Исто
57 Исто.

које нам такође изазива доста унутарње борбе; бијемо са похлапним освајачима националну борбу за ослобођење неослобођеног Српства. И кад нам је и то све много и премного за нашу младу снагу државну, ми хоћемо још да отворимо борбу и на једном, по нас врло деликатном и клизавом пољу, и то са силом, која се органски уређује више од хиљаду година, и која своју материјалну моћ црпе из свих пет части света. И, кога истављамо ми на супрот тој тако организованој, и материјално силној армији? Истављамо једну шаку свештенства са малом богословском спремом, пред докторе филозофије и теологије. Истављамо борце гладне и босе, који сами пружају руку за уделу, од које имају да живе; пред борце са пуним џеповима и безбројним новчаним фондовима, уводимо на послетку у ратни окршај и свака искушења са оваком борбом и пред оваким непријатељем људи, народ, малаксао у верском одушевљењу. Пред битку најопасније је прецењивати своју снагу, а подцењивати снагу онога противника, зато ми ево јавно признајемо и исповедамо, да је српски свештеник онако исто нејак, млад и неискусан за оваку тешку и неравну борбу, као што му је и његова отаџбина, дојучерања турска провинција, нејака и млада. Он је тако исто нејак, млад и неискусан за ову неравну борбу, како је нејак, млад и неискусан и српски државник, и српски трговац, и српски занатлија и српски земљорадник, и сви српски редови, као дојучерања раја турске спрам оних, који су хиљадама година спремали се и усавршавали у свим гранама свога народног живота.

Па, на крају свега довде, начелно и укратко реченог, ми се питамо: би ли мудро, би ли државнички, би ли напослетку патриотски, било нашу Цркву и нашу државу, онако уморну, онако још младу и неспремну, овако збуњену у културној и националној борби са њеним моћним суседима излагати још и тој опасној и неуравној борби са непријатељем, који је хиљаду година спремао се за ту борбу, и који располаже једном *'силом европском'*, *'Петровим новчићем'*, који свуда, а ваљда на Оријенту нашем, најјачу снагу има.

Да би смели, када Богу угодно буде, са мирном савешћу изаћи пред лице наших неумрлих великана, палих за веру и слободу нашу, ми молимо и преклињемо све надлежне и позване, да не пренагљују са овим, и сувише по нас крупним питањем, и да уштеде нашој напаћеној земљи овај по њу тешки и велики терет у борби, без којег јој може бити".[58]

Митрополити Михаило, као што је напред речено, на тражење министра просвете и црквених послова од 2. јануара 1898, упутио је 12. и. м. своје примедбе на предлог за конкордат, после чега је умро 5. фебруара, на чије место је после четири дана изабран за митрополита Инокентије епископ нишки,[59] који је био добро упознат са незаконитом деловању римокатоличких свештеника у Нишу и начину деловања римокатоличке Пропаганде у Србији. Три дана, тј. 3. фебруара, пред смрт митрополита Михаила, председник Владе др Владан Ђорђевић је поново затражио да му министар просвете и црквених послова врати „сав материјал о преговорима за конкордат". И, заиста, министар Андра Ђорђевић је 12. фебруара вратио „сва акта која се односе на преговоре за закључење конкордата између Србије и Св. столице.[60]

У августу ове године, тј. 1898, у *Веснику Српске цркве* појавио се чланак А. Обрадовића под насловом *Резултати католичке Пропаганде на Истоку*, којим се опомињало на ширење римокатоличке Пропаганде и опасно-

58 Гласник Српске цркве 1898, 23-29.

59 АС. - МПц 1898, Б. 3247 (предмет о смрти митрополита Михаила).

60 АС. - МИД, ПО, 1898, Протокол под 301, 405. Према Регистру ПО за 1898, под 2115, акта су прешла у 1901, а затим у 1904, К/254, тј. у К/VI.

сти од тога, о чему се тада гласно писало. Ево тога чланка: „*Новоје времја*, у своме 8029. броју од 6. јула о. г., доноси у чланку *Католическаја пропаганда на Востоку*, податке о ширењу католичанства на Истоку. Ми тај чланак доносимо цео у преводу, имајући намеру, да скренемо пажњу нашега јавнога мишљења, као и најнадлежнијих односно животнога питања наше Цркве и државе *конкордата* с папском столицом. Резултати, које католичанство достиже из године на годину, дају нам повода да судимо о судбини Православља у србији с једне стране, и увођење Србије у средњевековну религиозну борбу, с друге стране. Србија је до данас живела ван религијске борбе и не би ни мало било паметно на крају деветнаестога века уводити је у средњевековна предања, кад она има данас да се рачуна на зрелим идејама нашега столећа. Истина, да закључење конкордата није првина са данашњим нашим престолом. То је било и у време наших најстаријих династија у старој српској држави. Но, баш зто, што је било, не би требало да се понавља, ако верујемо да је historia vitae magistra. Велим, да не треба, јер онда је било друго. Какву је улогу играла папска личност онда, какву данас? Онда су наши краљеви и цареви закључавали конкордат ради саме користи својој држави, а данас, какву корист конкордат доноси нашој држави? Користи никакве не може бити, него само штете. Нови конкордати са папском столицом уводе нашу мирну Србију у средњевековну борбу, и друго се не може очекивати. Папство средњих векова и папство новога времена, држи се истих принципа-вечите реакције. Довољно је да напоменемо борбу папства са императорством из средњих векова, и борбу папа са револуцијама и јединством Италије или са Пијемонтом, из нашега времена. Ово је довољно да нас подсети на идеје папства, које су дијаметрално противне идејама које су поникле у нашем веку. Идеје папства, као што рекох, вечита реакција по суштини, и сад од куда има смисла при решењу многих назрелих питања нашега времена, да *Српски Пијемонат* иде на уступке вечито реакционарној политици и старању религиозне борбе?!

Истина је и то, да је данашњем папству сила уништена, последњим покушајем уништења његове *духовне* кнежевине од стране Италијанскога Пијемонта (1870), но баш за то не би требало, јер папа са својом благочестивом војском, осећајући да нема опстанка на земљишту слободне Италије, кренуо се на Исток, нарочито словенски, да потражи себи склоништа и quasi-конкордатима хоће да обезбеди себи земљиште за 'апостолски', боље *папски* рад. Уопште, историјска судбина папства даје нам повода да закључимо, да држава као што је Србија ни мало мудро не би чинила, кад би ишла на сусрет таквим идејама, као што су идеје папства. Младој држави нашој други су идеали. То је убеђење, које руководи, по нашему мишљењу и српску црквену јерархију, која је показала да уме штитити националне идеје српске државе. Ево какве резултате о католичкој Пропаганди доноси *Новоје времја*.

Недавно је изашао извештај *Конгрегације Пропаганде* у коме су обележени успеси покатоличавања на Истоку. Ти су успеси врло велики. Католичком пропагандом на Истоку управља из Рима кардинал Ледоховски и она се врши с великим напором.

Аустријска окупација Босне и Херцеговине значајно је појачала покатоличавање у овим областима, премда се оно тамо јавило у првој половини XVIII века. Општи број католика, по званичноме извештају за 1898. годину, у свима босанско-херцеговачким епархијама 334.142 (свега становника 1,591.040, међу којима су 675216 *православци*). У Сарајеву и Травнику постоје католичка богословска семеништва, којима управљају језуити, а у Травнику се налази и

католичка гимназија. Обраћају на себе пажњу различни добротворни заводи, који се налазе готово у свима већим и знатнијим местима, о њима се старају мушки и женски ордени. Ако сравнимо цифре од ове године, које се односе на пропаганду, са цифрама из извештаја 1895. године, види се, да пропаганда овде јако напредује.

У Румунији данас има 152.000 католика, где је услед пропаганде број њихов за четири године нарастао за 40.000 људи. Највеће успехе достигнла је пропаганда у Букурештанској епархији.

У Црној Гори католичење такође се умножило. По штампаним извештајима за 3 године римокатоличко становништво у Кнежевини нарасло је на 1.000 људи. Општи број католика који живе у Црној Гори, досеже до 6.350 људи.

У Македонији, пак, и поред свега старања католичка пропаганда нема никаквога успеха. За три године овде се број католика није помакао.

У Цариградском апостолском вијаријату, који шири своју духовну управу на Цариград, Једрене, Солун, Битољ са њиховим окрузима, у Азији, на малоазијске области (изузетак чини Смирнанска епархија) са острвима, која им припадају, живе 45.000 католика. За три године број католика није се увећао, али зато је број свештеника увећан са две до три стотине људи.

Бугарска у црквено-административном одношењу дели се на Софијско-пловдивско апостолски викаријат и на Никопољску (Рушчурску) епархију. Први, којим управљају капуцини, по извештају 1898. године броји 14.800 католика (1895 г. било је 12.800) 23 цркве с 27 свештеника и до 37 школских и богоугодних завода; друга подчињења ордену пасиониста, броји 12.000 католика, 10 цркава, свештеника 14 и 10 школских и добротворних завода.

Католички живаљ Грчке и Архипелага дели се на три архиепархије: Атинску, Коријатску и Наксоску и четири епархије са 34.710 верних, 180 црква и капела, 109 свештенослужитеља, две богословске школе, и 72 обичних школа и богозгодних завода [...].

Најјачи успеси Пропаганде примећују се у Румунији, Грчкој Краљевини, делимично у Босни, Црној Гори и међу Коптима. Свуда и на свим местима католичка Пропаганда ради са великим рачуном, смотреношћу и умешношћу, не жалећи ни труда, ни материјалних издатака само да достигне одређене циљи".[61]

Овога пута, када се радило озбиљно на припремању текста за конкордат, скоро нагло се престало са радом на томе. *То је изазвао један озбиљан разлоі.* У ватиканском листу *Le Vera Romana* од 1/13. новембра 1897, објављен је један чланак, у коме је речено јасно и гласно оно шта је хтео то тада Ватикан. Ево шта:

„Да би спасао своју народност од силних амбиција (ірчкоі Фара и Петербурскоіа Св. синода) Београд ће се, а пре а после, окренути Риму, одакле је наједанпут добио своје спасење... Кад се Срби увере, да их Рим воли и да је вољан бранити њихова права (у Сп. Србији и у Маћедонији), обреде и обичаје, њихово напредовање морално, религиозно и материјално, онда ће њихов повратак у католичко јединство бити осигуран.

61 Весник Српске цркве 1898, 749-752.

Конкордат, који се има закључити само ће освештати ту унију и учиниће је корисном за све православне цркве на Истоку. Од Црнога мора до Јадранскога и Јонскога,[62] *између народа разних који ту живе, српски је народ најжилавији, најкомпактнији, најподобнији за цивилизацију. Будућност је његова".*[63]

У Београду, *Одјек*, орган радикалне странке је 15. фебруара 1898. прено још нешто шта је у Риму објављено, а то је следећи чланак под насловом *Рим Београду*, у коме је писало:

„Већ и сам по себи је интересантан и значајан чланак, што га је ватикански лист *Le Vera Roma* донео о Београду, Србији и Српству поводом питања о конкордату, тј. питања о уређењу католичке цркве у Србији. Али је ван сваке сумње у толико интересантнији и значајнији за нас што нам долази баш у тренутку, кад се *у Београду за Србију бира црквени поглавар, управник Аутокефалне цркве српске, који има да води велику реч у овом важном питању о конкордату, па где треба да се сложе, 'управа Свете столице с тежњама и интересима Краљевине Србије', како лепо и правилно вели ватикански лист, и где аустријски утицај ставља тешкоће и смета слободи уговорача како духовито опажа исти лист!*

Они којима је у део пало да данас дају свој глас, *ко ће бити глава цркве у Краљевини Србији не смеју из вида испустити ни ту важну околност, да је једно од првих и важнијих питања пред којима ће се наћи нови поглавар црквени и питање о уређењу католичке цркве у Србији, питање које засеца дубоко не само у интересе Србије него још више у интересе Српства, којему треба и мора бити увек глава и сложер Краљевина Србија!*

Сам чланак овај, по преводу *Дубровника*, гласи: *'Рим и Биоград'*. Није намјера наша да опишемо ова два главна града, како би се могао судити по натпису. То би био врло пространа предмет, те се не би могао скучити у мало редака. Ипак ће занимљиво бити ако споменемо да су ова два славна града више пута кроз дуге вијекове, дошла у дотицај и да су их знаменити догађаји приближили и сложили.

За дуге крајине турске противу крста, кад је Биоград постао јевропска обрана од муслиманског варварства, који је владалац чешће и боље од папе звао на оружје и подупирао се свијем силама својијем вјерне крсташе који су ишли у помоћ Грцима, Славенима и Мађарима, нападнутијем са свију страна од бијеснијех невјерника, *борба је најживља, а успјех најславнији, и нада све најодлучнији био управо у Биограду, у среде српске земље.*

Коначна је побједа христијанска против Турака великијем дјелом дјело онога славенскога народа, који се с јадранскијех обала простире до Марице и до Егејског мора. Овај народ, који се нашијег дана тако хитро уздиже и расте у пространом крају, великоме модром Дунаву на југ, заслужује, и по постању својем и по повјести својој, и по својијем борбама за независност, особито мјесто у догађајима јевропскога Истока.

62 О резултатима на овим просторима превођења православних у римокатолицизам и увођење уније писано је и код Бугара (Др Стефанъ Цанковъ, *Българската православна църква одъ ослобождението до настояще време*, Совия 1939, 290-298; Кирил патриархъ български, *Католическата пропаганда сред Българите през втората половина на XIX век* (1859-1865), София 1962).

63 Јовановић, *Србија и Ватикан*, Гласник Српске православне Патријаршије 1937, 8-9. Подвлачење у тексту је моје.

Један исти језик, српски којим говори 14 до 15 милиона душа;[64] заједничке традиције, иста вјера хришћанска, један исти дух породични, иста љубав ка кутњем огњишту и домовини, а могло би се додати исте врлине и исти пороци уједињавају раздијељене удове, које политика баци под различите скиптре, теже да од Јужних Славена учине пространу и могућну цјелину, коју у не недалекој будућности чека славна судбина.

Најглавнији ступ ове зграде лежи у Биограду, главном граду српском, на по пута међу Бечом и Цариградом, на великој жељезничкој прузи која спаја Запад с Истоком, на обали величанствене ријеке, која служи као трговински пут Њемачкој, Аустрији, Угарској и свима балканским државама до Црнога мора и до граница руских. Лежећи на Дунаву, Биоград везује средњу Јевропу за азијске обале. Он пружа руке да промиче корист и прибави богатство толиким разним народима. Право је, дакле, што овај положај политички и географски, којему се има зашто завидјети, привлачи пажњу личноти које је *Промисао поставила на чело владама и људима којима је поосао да раде за морални и вјерски напредак, богаство и добро стање човечанства.*

Ово је, чини нам се, разлог с којег се орлов поглед великога папе и дубокога политичара, који сједи у Ватикану, обратио најпрво на Исток, а затим особито на словенске земље да оствари оњу узвишену и плодну мисао: сједињење цркава.

Стога смо радосно и са срцем отвореније на наду поздравили основу, која жели да установи пријатељске одношаје, и да створи конкордате с разнијем владама Балканскога полуотока. *Јучер је потписан уговор међу Црном Гором и Ватиканом, данас је ред на Србију, ову језгру, овај природни центар, ову важну тачку свијех Јужнијех Словена. Свети је отац, како нас увјеравају, послао у Биоград за одасланика о. Вујичића ученога фрањевца Босњака, да настави договоре заметнуте пре године дана и више у Бечу, и да се тако дође до склапања толико жељенога конкордата.*

Договарати се у самом Биограду о једном послу, који се тиче Србије, то нам се збиља чини мисао изврсна и сасвим законита. Премда га је, по нашем мишљењу, себезнала политика сила, које су потписале берлински уговор, одвећ случила, *премда је сарије речено да се не простире до Јадранскога или Јегејскога мора, како би му требало за природни развој његов, за трговину његову, за економско богаство његово, шак мало Краљевство Србија заслужује да се преговори воде прво с њим и у њем кад се о његовој кожи ради.*[65]

Уговарати у Бечу по зависнијем очима које жуде за Маћедонијом, насељеном Србима, у Бечу ће аустријски утјецај мора, наравно, да смета слободу уговорача, па чак и да ставља запреке успјеху овога подхвата, значило би увриједити без потребе осјетљивост Владе српске; значило би створити једну тешкоћу више једном послу који их већ има толико; то би једном ријечи значило учинити да споразум с Римом омрзне народу српском, који се с толикиме правом поноси традицијама својим и независношћу својом.[65a]

Ето зашто ми бегенишемо срећну мисао, коју је у доброј мудрости својој имао свети отац, да се обрати право на Биоград и да пошаље одличнога посред-

64 Уредништво се од ове бројке оградило и дало ову примедбу: „Писац овога чланка прецјењује бројну снагу српскога народа. По најновијим статистикама не може се проценити више од 10 милијона душа које говоре српскијем језиком" - „Уред.".

65 Подвлачење у тексту је моје.

65a) Подвлачење у тексту је писца.

ника свога, који ће уговарати на самом мјесту гдје рад његов може бити успешнији. С те је стране све равно и радо се надамо, као што и живо желимо да отац Вуичић оправда поуздање св. оца папе, склапајући сретно конкордат, који ће сложити права свете столице с тежњама и интересима Краљевине Србије". На крају је потпис писца овога чланка *Дипломат*, иза кога се псеудонима крије познатог нам састављач.

Поводом овога чланка, дописник *С. Петербурскија вједомости* је писао, а београдски *Одјек* 27. фебруара 1898. то је пренео што је објавио руски лист, за руску јавност. Ево тога текста, под насловом *О конкордату:* „У својем политичком прегледу доносе *П. вједомости* од 21. фебруара овај одзив непознати папског листа *'Vere Rome'* - 'Београд и Рим'.

Кад се први пут у штампи почело говорити о преговорима између Ватикана и Београда, ми смо поздравили мисао о оснивању самосталне католичке епархије у Србији. У Србији је, истина, врло мало католика, али ипак њих има, и у садашњим приликама они су тако везани са суседном хапсбурском монархијом, која им шаље духовне пастире. Ми смо мислили, кад се постави само стални епископ у Србији, и то епископ родом из Краљевине Србије, прекинуће се веза између Србије и Аустрије, која тако грамжљиво погледа на Балканско полуострво. *Али, ако Ватикан помишља само на то, како да се чвршће учвасти на Балканском полуострву и да на њему што шире разбаци своје мреже, онда је боље и да нема никаквог уговора. Православна вера тело је онако исто национална и словенска као што је католичка-романска; а изгубити православље или прећи у унију Словенину је често једно исто што и изгубити своју народност. Ако папа, дакле мисл, да ће оснивањем српске католичке епархије обезбедити успех унији, онда је дужност новог српског митрополита прекинути сваке преговоре с Ватиканом, јер је с политичком, па чак и религиозном пропагандом свештенства из Аустрије лакше борити се него с домаћом католичком пропагандом".*[66]

Овај исти руски лист објавио је 8. априла још један значајан чланак. Овога пута допис из Београда, тим пре што се у њему саопштава разговор дописника са митрополитом о конкордату, који је пренео београдски *Одјек* 15. априла 1898, али су у тексту изостали делови, вероватно цензурисани. Пренети чланак у *Одјеку* је гласио:

„*О Конкордату.* 'Петроградске вједомости' доносе у своме броју 8. ов. м. допис из Београда, који је посвећен закључењу конкордата између Србије и папског престола.

Услед непобитне важности овога питања, вели се у том допису, не само за Србију него и за цео православни свет, изнећу вам укратко његову историју.

Још за време владе Александра Карађорђевића и за министровања Илије Гарашанина, који је у историји српских кабинета познат са својих часних односа према Русији, први пут је покренуто питање, како би било корисно закључити конкордат с Римском црквом из чисто националних обзира, *ставити Србе, католике у Босни, Херцеговини и другим српским покрајинама ван граница слободне српске Кнежевине и духовну независност од ње, која је по мишљењу тадашњих патриота требало [да] одигра улогу Српског Пијемонта, мишљењу које је особито рељефног израза нашло у владавини Михаила III. Главни у овом питању и може се рећи његов покретач био је хрватски католички епископ Штросмајер, тада још потпуно независан у својим словенским убеђењима,* а помоћници

66 Подвлачење у тексту је моје.

су му са српске стране били тадашњи чиновници у Кнежевини: С. Сретеновић и Н. Крстић.

Били су отпочети преговори, али се ствар свршила само тиме што је изишао 1853. Закон о мешовитим браковима, по коме су се деца, рођена у Србији од родитеља разне вере, морала крстити као православна и остати у Српској православној цркви. Тај закон и сад вреди. Такав положај овог питања трајао је све до берлинског конгреса. Тад је 35. чл. берлинског уговора обавезао независну Србију, да не само јерархијском уређењу својој вероисповести без разлике. Од тога доба, уз припомоћ Беча, Рим је опет почео износити свије захтеве.

Све владе у Србији за то време, услед прилика и које је берлински уговор ставио Србију у међународним животу, морале су водити рачуна о закључењу конкордата, и, од истина, и водиле су га, али опет у смислу националног уједињења Срба. У том погледу највећи је радник био негдашњи српски посланик у Бечу, Ђорђе Симић. Али поред свега тога, никакав фактички посао није предузимат, и ако су настојања Рима и Беча постала врло жива пошто је закључен конкордат с Црном Гором. Рим се непрестано жалио на равнодушност Србије и истицао је како је бајаги ужасан положај католика у њој, *а аустроугарска штампа сликала је тај положај у најмрачнијим бојама, тврдећи да је католицима забрањено вршити требе, сахрањивати се итд.* Српска је штампа доказивала обрнуто и хватала у лажи аустромађарске, неки пут и документално. Али, ипак је ствар само на томе остајала, и на стварне преговоре није прелазила.

Путовање краља Александра у Рим 1897. г. с новом је снагом истакло питање о конкордату, који је после већ добио и конкретну форму, и Рим је преко Беча од то доба поднео Српској влади *четири пројекта конкордата,* а Српска влада, *без учешћа пок. митрополита Михаила, саставила је три контра-пројекта.*

То је укратко историја питања о конкордату до наших дана. У последње време, пред болест која га је у гроб одвела, митрополит Михаило *добио је од Српске владе пројекат конкордата (четврти), у последњој редакцији, на коју је Српска влада нашла да се може пристати.*

Каква је била та редакција?[67]

До самртне болести српског првосвештеника имао сам прилике да с њим говорим о конкордату, који је непрестано мучио душу његову.

'Ево погледајте! Добио сам пројекат конкордата из Министарства. Ако буде воља Божја те ме натерају да примим овај пројекат, онда боље да умрем пре тога. . ., пројекат, то су широм отворена врата западном католичанству у нашу Србију. . ., и од нашег православља, додаде свети отац с чемерним осмехом, ништа неће ни остати. . .'.

Ја на брзо погледах пројекат, и после дугог разговора с покојним митрополитом видео сам да је он имао рашта и бринути.

Што је *прво и најбитније* у пројекту то је: *што* се за поглавара католичке јерархије у Србији поставља генерални викаријус, а не епископ. А то значи, и ако је викаријус по пројекту формално потчињеном римском престолу, да он de facto у свима својим каноничним функцијама мора тражити санкцију епископске власти, тј. у овом случају, најближег католичког епископа, на пример епископа Угарске, Босне итд. Из овога излази да ће избор и постављење свештеника бити фактички у рукама тога епископа, који ће, наравно, обилазити, учешће и пристанак српске државне власти.

67 Исто.

Друго, пројект није ничим ограничио католичке калуђерске ордене да се не наместе и у Србији, и најзад, *треће,* што ја сматрам да је најгалвније, пројект ни речи не говори о погодбама, обиму, границама, пропаганде, која језди у ослабљењу, и материјално и духовно. Православну Србију у име римског престола. Не треба бити особити зналац тенденција Римокатоличке цркве, па да човек види да је ћутање о томе с рачуном учињено.

'За пројекат је Влада, а с њом се сад тешко борити. . . Ја смерам да напишем свој пројекат, дако их убедим. . ., наравно ако већ није. . .', рече митрополит.

'Пишем о тој ствари К.П.[68] дако они за времена помогну. . ., али осећам да баш нећу преживети овај конкордат. . . Е, до виђења! Сад очекујем чланове Сабора; с њима ћу да говорим о овом нашем православном јаду'. После благослова ја се опростих.

Ово дана прочитао сам у српском преводу говор В.К. Саблера: '. . .силном тугом дисала су писма митрополита Михаила; он је предвиђао рушење мира у Српској цркви. . .'. У овој оцени има много истине. Мир у Српској цркви још за сад није нарушен, али то се очекује сваког часа; проносе се гласови невероватнији од невероватнијега.

Ако има ма колико истине у овим гласовима, онда ће пројект пок. митрополита о конкордату остати у фијоци.

Српске патриоте брину како да се сад конкордат овакав, какав Аутокефална српска црква не жели уопште и не закључује, како да се не закључи конкордат само за то што је он потребан садашњем кабинету за циљеве његове спољне и унутрашње политике. Срби веле: па зар закључење конкордата није против одржања status quo на Балканском полуострву, које је утврђено састанком царева у Петрограду и показано онако јасно у истоветним нотама министра Аустрије и Русије, које су саопштене балканским државама?

Зар држе да је нарушење мира у Српској цркви мање опасно за европски мир него ако се наруши на граници Маћедоније и Босне? На ова питања Срби очекују одговор с две стране: од митрополита Инокентија и од Русије. Шта ће одговорити високопреосвећени Инокентије, показаће време, али многи држе да митрополит неће ни одговарати, пошто га садашња Влада неће ни питати, кад има контра пројекат пок. митрополита Михаила, тј. кад има начелни пристанак Цркве да је сад потребно закључити конкордат с Римом. А шта ће одговорити и како ће помоћи Русија?

Нажалост, ја морам рећи, да све српске странке и виђени људи сматрају однекуд садањег руковоћу у Посланству као човека који је врло близак секретару Мил. Милићевићу. О његовим политичким убеђењима у Београду се пак зна, да је он, бајаги за то да се на Балкану потпуно разграниче сфере утицаја (Србија да потпадне под коначну власт Аустрије). Отуда се Срби јако боје, да представке нашега представника не буду тек форме ради и са сасвим равнодушне у том за Србију живом питању.

Наравно, не обзирући се на мњење Срба, надати се да ће одговор Русије бити истинска помоћ новом архипастиру Српске цркве, да победи заблуду управљача Србије, који су вољни примити поменути пројект конкордата.

68 Побједоносцеву. Подвлачење у тексту је писца.

Али, *'да ли ће за време доћи помоћ'* из Русије, узвикујемо ми с покојним митрополитом? Ја *позитивно* знам да је садашња Влада решила, да по што по то сврши с питањем о конкордату и да сврши по жељи папског престола и Беча.

Очевидно, 'њест страха Божија пред очима их' (Пс. 35. г.)".

Да је ово заиста овако било, има ево још једно сведочанство, које потиче из онога времена. Познати теолог и историчар прота Стеван Димитријевић 1933. писао је:

„Један од најјачих притисака на митрополита Михаила чињен је, да би дао пристанак на онда спремљен тежак конкордат с Ватиканом. Србија је била једина држава у свету, која није имала католичког епископа, *не зато што та намерно није хтела, него што није било толико католика у њој, а нарочито би по рођењу био поданик Краљевине. Презало се од бискупа несловена,* а из родољубља се хтело, да оно мало католика интелектуалаца и занатлија, досељених у Србију, остане под јурисдикцијом ђаковачког дијецезана, бискупа Штросмајера. *Због оваквог држања Србије, Ватикан јој се свети закулисаним утицајем и на међународним конгресима, кад се решавала судбина Србије*[69] *и у финансијском свету, кад јој је потребан био кредит његов. И кад се, за време, мимо народне воље, наметнутог краткотрајног утицаја Аустрије у Србији, смиловало на њу и преко Бонтуове групе дозволило, да се римокатоличким капиталом сагради железница у Србији, та се милост скупо по Србију, а фатално и по Бонтуа завршила.*

И пред смрт митрополита Михаило, из државних потреба, а и утицајем врховног команданта војске, краља Милана, чињен је притисак на њега од стране Владе Ђорђевића да се сагласи на пројекат конкордата Србије с Римом, који је широм отварао врата римској Пропаганди. *Пре него што ће се разболети, митрополит Михаило је данима био сетан и нерасположен.* У том сетном расположењу, он се 28-ог јануара, јадао онда протођакону своме, сада протопрезвитеру града Београда Николи Божићу, у колко се он сећа, одприлике овако: *'Да сам умро у Русији, остао бих славан и неокаљан, а сада хоће чизма да ми стане на част. Неживи ми се више. Тражи се од мене, да се сагласим на конкордат са Римом, који би Православну Србију разбио колонијама у циљу католичке Пропаганде, и посредног ширења од аустријанштине насељених унијата и римокатолика, нарочито од неке земље трку римске Пропаганде на овако духовно мрцварење нашег народа'.*

И поред оваквих покушаја, митрополит Михаило углавном није имао више стварних непријатеља", на самом крају живота.[70]

Када је садржај чланка из ватиканског листа *Le Vera Romana* од 1/13. новембра 1897. доспео у руке Андри Ђорђевићу, и све примедбе на пројекат за конкордат, *међу којима су биле и митрополита Михаила,* као и професора Богословије Стевана Веселиновића и писање штампе, и пошто је у Београду био незапамћен револт против насртљивости и наметања диктата од стране Ватикана, управо да на стално ограничи тек крвљу стечену независност Србије, и стави је у понижавајући положај, *тада је он, Андра Ђорђевић, министар просве-*

69 Та освета се испољила и на берлинском конгресу, када је српска независност ограничена наметање јој обавеза да дозволи продирање римокатолицима мисију у чисто православној Србији.

70 Ст. М. Димитријевић, *Михаило архијепископ београдски и митрополит Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и неимар Југословена,* Београд 1933, 44.

ште и црквених послова, у чијој је надлежности припреман коначни предлог текста за конкордат, написао председнику владе, да док је он на положају министра просвете и црквених послова, "тај конкордат неће бити закључен, а држим да на тај конкордат неће приступити ни председник Министарског савета и ниједан од мојих колега" - министара. Председник Министарског савета др Владан Ђорђевић, после тога разговарао је са митрополитом Михаилом, и затим изјавио што и министар просвете и црквених послова.[71]

Тада је Српска влада решила, да прекине разговоре о конкордату, *пошто ју је ватикански лист уверио да је Ватикану био главни циљ уништење Срба*, односно *одвајање од Грка и Руса*, и да уз помоћ присаједињених Срба учини насртај на цео православни свет. Осим тога, тада ни аустроугарским властима није било у интересу да се дође до конкордата. За то има доста потврда, а један је од њих и писање Лоазоа.

Код нас је веома познат *Шарл Лоазо* (1861-1945), француски писац и новинар, кога је бискуп Штросмајер 7/19. марта 1890. са кћерком Константина Војновића (оца Лује и Ива Војновића) венчао у Цркви Св. Марка у Загребу,[72] али понекад његове посете му нису биле миле због „просјачења", тј. тражења новца.[73] Кад је Лоазо 1898. у Паризу објавио књигу *La Balkan slave et la crise austrichienne*, и у њој о споразуму 1866. између кнеза Михаила и бискупа Штросмајера о сарадњи уједињења Јужних Словена, изазвао је буру против бискупа, о чему је писано у загребачком *Obzoru* 18. јуна, 6. јула и 14. августа 1898, и доказивано да то није било. То је демантовано и у монографији о бискупу Штросмајеру.[74] Са тим се слажу мишљења Поточњака[75] и Шишића.[76] У свом делу, Лоазо је писао и о преговорима око конкордата. Он је о томе могао имати обавештења од самог бискупа Штросмајера, код кога је имао увид и у нека документа о томе. *Ево шта је он о томе написао:*

„Преговори у циљу конкордата били су, у току пролећа између Свете столице и Србије. Радикално министарство, које је морало да поднесе оставку у октобру, било је расположено да их настави, из истог разлога који је постицао црногорску дипломатију: жеља да се елиминише један од начина аустријског увлачења.[77] Шта ће бити од тога под Министарство [др Владана] Ђорђевића, који је изгледа више склон да прихвати савете те силе, и који сматра присуство краља Милана у Београду као њен дар за радосно ступање на престо? Аустро-

---

71 Јовановић, *Србија и Ватикан*, Гласник Српске православне Патријаршије 1937, 8-9. Подвлачење у тексту је моје.

72 Архив Цркве Св. Марка у Загребу, књиге „Oziva" 1890-92, под бр. 79. О њему је тада писано код нас: „Бугари о Шарлу Лоазоа књизи Словени, Балкан и криза Аустрије" (Одјек (Београд) 13. и 18. IX 1898). Више о њему је писано: Revue d'histoire diplomatique, 60/2, 1946, 145-156; 74/2, 1960, 97-99; E. Maserati, *Momenti della questione adriatica (1896-1914), Albania e Montenegro fra Austria e Italia*, Verona 1981, 9-27. Лоазо је много писао и о нама (види његову заоставштину у Архиву САНА, има његових писама и у Народној библиотеци у Београду, Р. 558 (X) 55, 256, XI/45). Он је писао и о бискупу Штросмајеру: у Народној одбрани (Београд) 1905, 91 (приказ брошуре Лоазоа о бискупу, објављене у Паризу); бискупа Штросмајера „Споменици" 1926, 29-33.

73 Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, IV, 402, 411.

74 M. Cepelić-M. Pavić, *Josip Juraj Strossmayer*, 735-736.

75 Др Франко Поточњак, *Штросмајер као политичар*, Српски књижевни гласник, 15, 1905, 348-351.

76 F. Šišić, *Kako se u Hrvatskoj razvijala politička i državnička svijest*, Jugoslavenska njiva (Zagreb), 2, 1923, 10.

77 Радикална влада ће то учинити тек 1914, о чему ће бити речи касније у овом раду.

Угарска од петнаест година омета све конкордатске пројекте. Прелиставајући неколико досијеа о њеној политичкој активности у тој ствари,[78] не мислимо само да пружимо нашим читаоцима први увид у доста занимљива документа; они ће ту наћи кључ за ту ситуацију, која се неправилно назива *религиозном* у том делу Полуострва.

Доста је необично наћи у почетку тих преговора једно писмо краља Милана пуно усрдности. Подстрекнут од стране бискупа Штросмајера, он пише славном прелату 31. марта/12. априла 1882:

'Нова Краљевина сматра, да је један од првих задатака, које јој намеће њена данашња ситуација, да сачува оно поштовање слободе савести и различитих верских обичаја, којим се Србија одликовала до данас (?) и које представља славу нашег просвећеног столећа (sic.).[79] Зато унапред са задовољством гледам на услуге, које ће ваша екселенција моћи да учини мојој Влади код Свете столице, за срећивање ситуације католика у Србији'.

Управо следеће године се указала прилика ђаковачком бискупу, великог присталици верског помирења међу Словенима, да преко једног поверљивог мисионара, Тондинија, италијанског барнабита, проучи расположење српског и политичког мњења. Хиљаде радника из Пиемонта и Пуил радили су на изградњи линије Београд-Ниш-Врање. Ништа природније него да апостолски викар Србије обавеже једног од њихових земљака, да им пружа верску помоћ и охрабрење. Међутим, одмах на почетку, аустријска дипломатија изражава сумње. 'Не видим никаквог *законског* разлога, пише му г. Кевенхилер, аустријски посланик у Београду, 22. априла 1883, да се *дозволи* једна таква мисија. Моји претпостављени, Министарство иностраних дела, се у тој тачци сасвим слаже.' Интервенише, чак, Нунцијатура, која телеграфише Штросмајеру да задржи Тондинија *ad graviora et molestra incommoda vitanda, in ordine tam religioso quam politico.* Уосталом, на енергична бискупова тражења, забрана је укинута 5. маја.

У Београду Тондини се не може пожалити на пријем од стране Владе, високог свештенства и политичара са којима разговара. Краљ Милан га прима у аусдијенцију и изјављује: 'Конкордат је *потреба* за Србију. Њено достојанство захтева, од које је постала Краљевина, да духовни вођа петнаест хиљада католика не борави у иностранству'. Али, министар чује управо објаву сутрашњег принципа у аустријском посланству: 'Сматрао сам да треба да се супротставим вашој мисији, признаје му Кевенбилер, јер је то *принцип* наше политике, наслеђен од Шванцерберга и Метерника (sic.), који ми спроводимо, по јуриздикцији *аустријског* бискупа, врста контроле над католицима у Србији'.

Значи ли то да је г. Кевенбилер страшан, сувише брљив чувар наслеђа Шванцерберга и Метерниха? Никако. Он само изражава мисао царског и краљевског министарства речима, које нешто касније г. Калноки прихвата и чак превазилази. Зато налазимо доказ у извештају који је Штросмајер упутио Нунцијатури, после разговора који је водио у Бечу 1884, прво са краљем Миланом, затим са министром иностраних дела. У његовом тексту треба навести више делова тога извештаја. Има, уосталом, ствари које су јасније на латинском.

Бискуп ђаковачки тврди, да је од краља Милана лично чуо следећу изјаву: 'Нарочито је у мом интересу и у интересу моје Владе, да ствари католика у Србије не остану више у овом неизвесном и жалосном стању'. Али кад се отворио пред г. Калнокијем, овај се зачудио што није учествовао као трећи у преговорима, дајући, чак, на знање да сматра својом ствари да измени краљевско

78 То је могао учинити код бискупа Штросмајера.

79 Оба ова знака чуђења: знак питања и знак чуђења су Лоазоа, а који ће се, и поред тога, доцније показати пријатељ Срба.

расположење. 'Љути ме што нисам разговарао са краљем о томе тако важном питању, пре него што сте се ви са њим састали. Сасвим сигурно би он променио мишљење и говорио би вам друкчије'. Да ли је, значи, његова екселенција против принципа конкордата између Свете столице и једне стране силе? Чујмо његов одговор: 'До пре много времена није могло бити ни речи о таковој евентуалности (конкордату). Није право (!), наш је интерес, да се *супростављамо* свакој промени верског *статус квоа*, не само у Србији, него, чак, и у Кнежевини Црној Гори'.

Такве су биле најзанимљивије фазе једне ствари која се вукла од 1882. и за коју се сада може проценити да је њено одлагање *sine die* дело православног 'фанатизма'. Инсистирали смо на њој, јер она показује укратко оно што се погрешно назива аустријским 'протекторатом' на Полуострву. Остаје нам још да установимо друга дејства формула *divide et impera*, проширење на духовно подручје".[80]

3. Покушај наметања фрањеваца из Босне за администратора над римокатолицима у Србији

У настојању решавања питања јурисдикције над римокатолицима у Србији, било је више оних који су желели да извуку корист за своје циљеве. Поред оних о којима је већ било речи било их је и других.

Митрополит Михаило писао је 26. августа 1870. Јовану Ристићу:

„Имам да вам саопштим једну молбу секретне природе. Свештеник Западне цркве, капелан у Пешти Јован Тодоровић, Србин, који је због несрећни неки околности принуђен био из православља прећи у Римску цркву, гоњен унутрашњим немиром савести тражи помоћ и начина да се врати у православље, или да, ако ми нађемо да је корисније, да остане у Римској цркви поднесе родољубиве услуге Српству и православију. У том случају, вели да би се он могао пензионисати и тада се искључиво бавити са том услугом, али би му требало давати неку помоћ, јер са пензијом која би била врло мала, не би могао живети, ни путовати.

Ја држим, да је боље да остане у Римској цркви, и да ради за ствар православија код унијата и католика, као што би и политичком обзиру могао услуге учинити, јер вели да морају се ствари скоро развити на пољу политичком.

Ја би желео да сами примите овог свештеника и с њиме се разговарате и оцените, да ли је искрено то што предлаже и како нађете за сходно онако наредите, да му се каже. Мњенија би био да се саслуша и добро прими, а што се тиче решенија, да му се преко поверени лица доцније објави, када се у Пешти уверимо од људи који га познају, какав је човек. Ако га желите примити и саслушати, изволите ми јавити кад да дође к вама".

Пошто Тодоровић није дуго добио одговор поводом свога предлога поново је дошао у Београд. И овога пута је митрополит 31. марта 1871. писао Ристићу. Ево садржаја тога писма:

„Познати вам поп Јован Тодоровић из Пеште опет дође и моли за одговор. 'Десет месеци, вели, чекао сам, па ево опет дођо да коначно сазнам на чему је ствар са мном'. Он описује стање Мађарске у врло очајном положају. *Он моли*

80 Charles Loiseau, *Le Balkan slave et la crise autrichienne*, Paris 1898, 215-219.

да ви (ако је то могуће) кажете г. Калају, да је овај свештеник вам род по жени и да би вам мило било, кад би г. Андрашши обратио пажњу на њега и узео га за референта у Министарству културе; јер би онда могао доћи на ђаковачку бискупију, ако би г. Штросмајер прешао у Загреб. И кад би то било, вели поп Јово, онда би видели Срби какво су створили пријатеља.

Ја мало разумем такве изјаве, могу ли се или не чинити, само по молби попа Јована саопштавам његове речи, и молим да јавите хоћете ли га и кад примити, па највољо би да га сами саслушате и с њиме што за добро нађете и свршите. Ако ли то не узможете, молим за две три речи шта ћу да му одговорим, па нек иде, прамда би, реко би, боље било да оде задовољан".[81]

Шта је било са овим несрећником није се дало установити. Међутим, бискуп Штросмајер, пошто није могао да спроведе своју задњу унијатску акцију у Србији, јер је у њој био изгубио поверење у његове „добронамерно југословенство", покушао је да Србе врати на раније њихову жељу и потраживања помоћи од босанских фрањеваца у решавању питања римокатолика, па је зато место себе покушао да им наметне свога човека озлоглашенога сарајевског надбискупа Штадлера. Али, овога пута спотакао се о чврстину Светосавске цркве и косовског патриотизма, о чијој се слободи и самосталности не дозвољава разговарати; тим пре, што је бискуп Штросмајер те разговоре намештао да се воде под заставом аустроугарском.

Зато је митрополит Михаило будно пратио сваку акцију вођену ка слабљену православља код Словена, а посебно Срба, која је долазила из Аустро-Угарске и из Рима. То се добро види и из његовог једног апела за помоћ из Русије, коју је тражио 6. фебруара 1895, упућене преко Константина Побједоносцева руском цару. Овога пута је потражио заштиту православља и Срба у Босни и Херцеговини. Он је, тада, изнео како Аустро-Угарска у тим земљама ради на учвршћењу и ширењу римокатоличке вероисповести на штету православља и српскога народа, као и самог Словенства. У тој молби је навео, да је Аустро-Угарска у Босну и Херцеговину довела језуите и друге редове папског свештенства, завела римокатоличке школе, подигла више цркава и манастира, довела фанатичне Пољаке и друге слуге за чиновнике, који свуда пропагирају и помажу римокатоличку вероисповест; подцењујући православље и његове обреде, тако да нико не сме рећи реч у заштиту православља и словенске узајамности. Мухамеданцима су се давале привилегије и обећања да би и они радили против православља и Словенства.

Митрополит Михаило је нарочито истакао, да је у Босни и Херцеговини вођена пропаганда против Словена, Русије, Србије и Црне Горе и њиховог православља. Зато је писао: *„Аустрија систематски и отворено ради против Црне Горе и Србије, против прве подстрекава Бокељце и Арнауте, а против Србије подиже босанске мухамеданце, свуда слаби све православно и словенско".*[82]

За унију у Босни и Херцеговини највише је радио Јосип Штадлер пошто је 1881. наименован за врхбосанског надбискупа са седиштем у Сарајеву.[83] О том раду на унији писано је у листу *Dubrovniku.* На његов чланак *Unija* одговорио је *Katolički list* 1/13. јануара 1898. у чланку *Unija i Slavenstvo,* чији је текст наведен у почетку другог дела овога поглавља због његове изузетне доказне ваљаности део

81 Архив Историјског архива Србије. - ЗЈР, бр. XXVI (13/Инв. бр. 26/881 и 26/888). Подвлачење је моје.

82 АС. - ПО, к. 31, бр. 144.

83 Анакреот, *Бискуп Штросмајер и унија (Глас из Херцеговине),* Dubrovnik 12. IX 1897.

се и овде даје, јер у закључку тога чланка се дословно каже: „На концу најодлучније нам је одбити, да су потицатељи уније, ма у којем вијеку, употребљивали 'тровање, батине, тамнице и сваковрсна прогањања', да вјернике приводу на унију. Треба само објективну хисторију учинити, и неће се овакова неправедна и неистинита писања неукому свијету и невјежама под плаштом хисторије приказивати. *Напротив, моћи би смо 'Дубровнику' мало хисторије о Крижевачкој бискупији, о Марчи, из Срема итд., што би га опоменуло, али данас је најмање мјеста такова што истицати. Метнимо с ума, и не истичимо оно што сије мржњу против браћа, истичимо радије што нас спаја. Особито* као Славене добро уважимо, да ће нас унија само сближити и ојачати.[84] Нећемо онда тако далеко заћи као 'Дубровник', који тврди, да онај који мисли провести унију, тражи абдицирање Славенства пред његовим непријатељем".

Ево, у таквој опасности од Пропаганде из Рима и аустроугарске власти која је стајала иза ње, су обе деловале на српској земљи, бискуп Штросмајер је предлагао да Св. столица на његово место наименује бискупа Штадлера.[85] Међутим, Св. столица је наименовала босанског фрањевца Ивана Вујичића, подчињеног бискупу Штадлеру, не тражећи мишљење о томе Српске владе, и то када се озбиљно размишљало и радило на конкордату. То је учињено при крају живота митрополита Михаила, који је ускоро заклопио своје уморне очи, чак, недочекавши ни на избор његовог наследника.[86]

Још 20. децембра/1. јануара 1898. дубровачки лист *Dubrovnik* је објавио вест: „Po. Cor. јавља из Рима: Ватикан ће послати за свог изванредног апостолског посланика у Београду босанског фрањевца Вујичића. Овај ће имати да поспјеши закључење конкордата међу Србијом и Ватиканом. Према расположењу краља Александра, ватикански кругови суде, да ће мисија Вујичића уродити плодом".

И заиста, о свом наименовању за „намјесника католичке мисије за Србију" фра Иван Вујичић је, из Сарајева 7/19. фебруара 1898. упутио Министарству просвете и црквених послова следећи допис:

„Високом Кр. српском министарству просвете у Београду. Будућ се је преузвишени господ. Јосип Јурај Стросмајер код Св. столице у Риму службено захвалио на *управу католичке мисије у Београду и Краљевини Србији*, Света је столица *прошле* године преко нашега Врховнога фрањевачког старешинства у Риму понудила нашу фрањевачку Босанску редодржаву, да она прими споменуту католичку мисију у Краљевини Србији.

Наша Редодржава, имајући код куће силнога духовнога посла, а уз то мало редовника, крај највеће прама Св. столици послушности, не би могла никакве изван Босне духовне мисије примити. Али, имајући на памети:

а) *да примивши поменуту мисију, долазимо међу народ српски, народ наш, народ по Богу и повјести исти;*

84 Шта би непотписани кланкокописац рекао сада када се толико документовано пише о злочинима и геноциду за време рата 1941-1945, на терену, где је тада читан његов чланак? То што је он тражио и данас починиоци геноцида траже: *Треба заборавити што је било, јер ко то спомиње чини злочин*, тврде ти злочинци и њихови наследници.

85 Perić, *Strossmayer i Vilibard Czok*, 35. Подвлачење у тексту је моје.

86 Митрополит је умро 6, а нови митрополит Инокентије заменио га је 15. фебруара 1898. (Српске новине 6-10, 17. II 1898).

б) *да су скоро искључиво сами наши пређи из ове исте фрањевачке Редодржаве кроз више столећа у старој и давнашњој Србији духовну над католицим паству имали, док јих невјерника сила није уништила,*[87]

ц) да нас вежу исти обичаји, исти језик, и да нас је једне и друге до прије неколико деценија иста судбина народње патње и прогонства кроз више столећа пратила;

д) *да је високо Кр. српска влада више пута прије протекших година сама по себи нудила споменуту мисију нама босанским фрањевцима, а ми ју због неповољних околности, жалибоже, онда нисмо могли примити,* све ово промотривши, ми фрањевци босански врло радо смо примили понуду и позив Апостолске столице и одмах смо *без ма икаква устезања* него својевољно предложили Св. столици да сад три особе, и то велеч. о. фра Ивана Вујичића, за апостолскога намесника, о. фра Босиљка Бехавца и о. фра Фрању Јунића као његове помоћнике, с примедбом да Св. столица призна подпуно право Фрањевачке босанске редодржаве *на духовну мисију* у румокатолика у Краљевини Србији.

Света је столица, *концем прошле године*, подпуно усвојила предлог наше Редодржаве, те споменути три фрањевца за предложену им част потврдила и потребите декрете већ издала, који се налазе у рукама дотичника, подиеливши уједно право нашој Редодржави, *да сва католичка мисија у Краљевини Србији једино и искључиво подпада под управу наше Редодржаве.*

Будућ је споменут о. фра Иво Вујичић, нови намјесник за *католичку мисију* у Краљевини Србији био више времена болестан, а с *друге стране, требало је имати неке информације од Нунцијатуре апостолске у Бечу,* зато је до сада одгађано да се споменуте одредбе и наименовања Св. столице од стране наше до знања ставе високом Кр. српском Министарству.

Данас, ми ниже потписани: прво као новонаименовани апостолски намјесник за Краљевину Србију, а други као провинцијал-редовник и старешина фрањеваца босанских, овим најсмјернијим писмом узимамо си част најпокорније вис. Кр. српском министарству просвјете до знања ставити споменуте одредбе Св. столице у Риму.

Прије него тамо пођемо, усуђујемо се најучтивије замолити вис. Кр. српско министарство просвете, да изволи јавити новоименованом апостолском намјеснику: *да ли висока Српска влада има што проти споменутом одредбом и наименовању дотичних фрањеваца за њихову службу у Краљевини Србији?*

Очекујући повољан од Вис. краљевске српске владе одговор, јесмо с предубоким почитанијем о. фра Иван Вујичић, наименовани намјесник католичке мисије Србије, о. фра Андрео Ћувић, провинцијал босанских фрањеваца".

На ово писмо није одговарано и није ни узимање на разматрање. Међутим, загребачки лист, *Katolički list*, од 1/13. јануара донео је јавности ову вест, која је стигла и до митрополита Михаила:

87 Римокатолички калуђери су иза војске са запада, која је у борби са Турцима окупирала наше земље, долазили и радили на унији, а када су се те војске повлачиле и они су са њим то чинили, док су јадни православни свет остајао на својим огњиштима чекајући нова страдања, а његово свештенство набијање на колац. А није познат случај да је који римокатолички свештеник сачекао долазак Турака или да је од њих набијен на колац.

„*У Србији* није још увијек дошло до потпуна, изразита, конкордата ни до установљења јасне католичке хијерархије. Преговори још се увијек настављају, али од часа до часа настане у тим преговорима станка, те не има изгледа, да ће то питање бити тако скоро ријешено. За сада је установљено мјесто *'prefecta missionis*[88] са цијело у Биограду. За префекта је именован вриједан и честити босански фрањевац дон Иво Вуичић, вриједан духовник и бистра глава. Уз њега ће преузети душобрижништво у Србији наши дични Босанци. Ми се од наших честитих фрањеваца много надамо, *те ће освјетлати лице Цркви католичкој, хрватском народу и себи.* Колико су они допринъели за свету вјеру само у Босни! Бог их добри пратио и *у сусједној нам братској Србији. Префекта ће алаћати Ватикан, јер Српска влада за сада није волъна у то име ништа давати.*[89] Ми смо уосталом у нашем листу биљежили разне фазе преговора о конкордату, те су наши читатељи о томе довољно обавештавани. Боље стоји католичка ствар у *Црној Гори.* Тамо се на заузимање дичног барског надбискупа Милиновића, и потпором Св. оца папе, његовог височанства кнеза Николе и нашега бискупа Штросмајера, гради на Цетињу католичка црква, који и тиме може послужити као пример Србији и њеном владару".

Српски посланик у Бечу је тек 20. јуна 1898. обавестио Министарство иностраних дела, да је Св. столица Ивана Вујичића наименовала за администратора католичких послова у Србији.[90] По пријему овога обавештења, Министарство иностраног дела је 23. јуна и.г. јавило Министарству просвете и црквених послова, „да је Столица у Риму одредила г. Јована Вујичића, *калуђера фрањцшканскоі реда из Босне,* који је још прошле године дошао у Србију (!), *пошто се њен досадашњи администратор ђаковачки бискуп т. Штросмајер са те дужности повукао*". Затим је српски посланик у Бечу, 4. августа писао Министарству иностраних дела, да га је нунције „питао да ли Вујичић, администратор католичких послова у Србији, може доћи у Србију и примити дужност" и да он, посланик, „о овоме неће да дâ писмену" изјаву.[91]

Министар просвете и црквених послова је тек 4. септембра и.г. обавестио новоизабраног митрополита Инокентија о наименовању Вујића, ради знања и давања мишљења о томе. Митрополит је 21. септембра писао епископу тимочкоме Мленетију о томе:

„Добих ових дана писмо од г. министра, који ми јавља, да је наш посланик у Бечу добио акт којим папа, на место Штросмајера, поставља францишкањца Јована Вујичића, за свога намесника. Одговорних г. министру, да овога незваног *госта-наметљивца* ваља обвезати, да се он строго ограничи само на надзор својих фратара, а да они не прелазе круг онога места, у коме попују - *да по Србији не шумарају.* Јуче послах г. министру поверљиво званично писмо, у коме изјавих, *да ја фрањцшканаца ни за какву званичну чињеницу признати нећу.* Тражим и од г. министра, да и он тако ради, па чак и приватни додир с њима избегава. Наведох разлоге за ово. Казах, *да је папство атак на људску савест, не само у католичким земљама, него и на православном Истоку, да су они само дошљаци - гости.* Рекох, г. министру, да се од свега

88 У примерку овог броја *Католичког листа,* сачуваног у заоставштини митрополита Михаила, ово место је оловком подвукао сам митрополит Михаило, а са стране је такође цео текст означио, што сведочи колико је све то на њега утицало, а затим и на судбину конкордата, јер се прозрело шта су бискуп Штросмајер и Хрвати спремали „братској Србији".

89 И ово је митрополит Михаило подвукао оловком.

90 АС. - МИД, ПО, Протокол 1898, под. 1495; МПц, Протокол 1898, под 971.

91 Исто. - МИД, ПО, Протокол 1898, под 2035. Подвлачење у тексту је моје.

ваља уздржати, док не будем у могућности, да моме гласу присајединим и глас Архијерејског сабора. Ја ово питање нећу изнети пред вас званично у Сабору, јер нећу да му дам важности, него ћу с вама о томе говорити у нашем личном разговору.

Мудре су зверке ови Латини, али и ми Шумадинци имамо мозга, да нећемо на њихов лепак".[92]

Министар иностраних дела је 11. септембра обавестио Министарство просвете и црквених послова, да је српски посланик у Бечу добио од тамошњег нунција писмо од 5/17. септембра 1898, којим га је обавестио о постављењу Вујића за администратора католичких послова у Србији, у ком је нунције писао:

„Monsieur le Minister, Comme j 'ai eu l 'honneur de Vous en informer de vive voix, le Pere Vujičić (!) de l'Ordre des Francicains a été nommé par la Saint Siège à la place de Monseigneur Strossmayer Administrateur s'est dégà rendu à Belgrade et je prie Votre Exsellnce de voulor bien le recommander à la haute bienveillance et protection du Gouvernement Royal".

По добијању овог накнадног обавештења, министар просвете и црквених послова Андра Ђорђевић је 16. септембра писао председнику Владе и министру иностраних дела др Владану Ђорђевићу:

„Како гласи писмо о.г. Бујичић се већ налази у Србији, иако се по свом доласку није пријавио мени ради наступања.

Ја налазим, да је овакав поступак овог господина неисправан и да може дати повода сукобима, који би могли имати непријатних последица.

Путовање по Србији ради обилажења католичких свештеника и контролисање њихова рада требало је свакако да буде са знањем мојим и одобрењем.

Стога ми је част скренути вашу пажњу на ово и умолити вас, да бисте изволили приликом пријема дипломатског тела скренути пажњу овдашњег аустроугарског посланика на оваку радњу папску администратора и напоменути му, да је у интересу његовом и олакшања поверене му мисије, као и уклањања могућих сукоба потребно, *да о путовању г. Вујичића по Србији будем на време обавештава.*

На тај начин, бићу у исто време у могућности да јачи надзор над радом његовим и брижљивије пратим кретање његово и његових органа у земљи.

Шта будете по овој ствари учинили, молим вас да имате доброту известити ме".[93]

О даљем решавању овога проблема није се учинило ништа. Митрополит Инокентије се 22. септембра 1898. захвалио др Владану Ђорђевићу „на поступку са Вујичићем", а српски посланик у Бечу је 23. и 24. и.м. депешом обавестио га „о писању новина о Вујичићу и диспозицијама Српске владе према њему", као и „о питању које му је нунције учинио односно" Вујачића, па је тражио упутство" о томе, нашто му је депешама одговорено 24. и 27. септембра.[94]

За овај проблем зна се за једну врло интересантну вест по садржају, објављену у Београду 27. маја 1898, па се овде она доноси у целини:

„*Штросмајер и Мађарска валада.* Париски *Temps* доноси, у броју од недеље овај занимљиви телеграм из Пеште: 'Врло карактеристични сукоби за односе између Свете столице, Мађарске и Хрвата изроди се између папског нунција у Бечу Тољатија, Банфијеве владе и ђаковачког архиепископа Штросма-

92 Исто. МПц, Протокол 1898, под 971; Слијепчевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије*, 399. Подвлачење у тексту је моје.

93 АС. - МПц 1898, Б. 3247. Подвлачење у тексту је моје.

94 Исто. - МИД, ПО, Протокол 1898, под 2115, 2035, 2058.

јера, тим поводом што је мађарска влада именовала на владичанску столицу Београда и Смедерева in partibus каноника Крапаче, и што је Римска курија са своје стране именовала каноника Ворошеко на владичанство in partibus у Зенополу и за помоћника Штросмајера.

Римска курија код које persona gratisima одбија потврду наименовања Крапаче, који је пунокрвни Мађар, дакле Мађарска влада са своје стране неће да потврди наименовање Ворошека, који је Хрват пореклом и искрено предан Штросмајеру. Овај ће се сукоб јамачно растегнути и на друга питања Свете столице и Пеште, која су одавно у току и која се тешко расправљају, нарочито од случаја с Аљердијем 1895. и од кад је у Мађарској уведен грађански брак".[95]

И ово сведочи каква су се копља ломила око утицаја у Србији, али она је имала снаге да се супротстави свему томе. Ево још један пример за то: Зна се да је Вујичић заиста дошао у Београд и 18/30. септембра 1898. затражио пријем код председника Владе др Владана Ђорђевића, *али га овај није примио. Он се на њега извикао и визит карту, којом се пријавио за пријем , поцепао му, рекавши да је његово именовање учињено без сагласности Владе и да је он босански фрањевац који може бити на чело римокатолика у његовој земљи.* После тога Вујичић је истог дана напустио Београд, а *Вечерње новине* су у броју 61. донеле вест: *„Римокатоличка црква у Србији.* Пре извесног времена саопштио је папин нунције усмено посланику у Бечу, да је Римска курија одредила босанског фрањевца г. Вујичића, место бискупа Штросмајера, за администратора римокатоличке цркве у Србији. Г. Вујичић, после овога саопштења, допутовао је и сам лично у Београд, где се као новонаименовани администратор католичке цркве у Србији пријавио г. министру-председнику. Приликом ове посете, г. министар-председник саопштио је г. Вујичићу, *да је ова промена од толико великог значаја и важности, да за вршење оваквог важног посла није никако довољно просто усмено саопштење бечког нунција, него је висока Курија требало да се званично обрати нашој Влади за одобрење, па тек онда, пошто наша Влада да свој пристанак и одобрење на предложену јој личност, може овај отпочети и вршење дужности. Па, како Римска курија није тако поступила, то је, као с поуздане стране дознајемо, забрањено г. Вујичићу да отправља своју дужност у Србији. Међутим, у овд. меродавним круговима тврди се, да је наша Влада вољна и спремна, да ово питање регулише путем према одредбама Устава и земаљским законима".*[96]

Дакле, још једном Српска влада је заштитила суверености земље и *одбила мешање се у њена права, и то је оно зашто је од 1898. престао рад на конкордату, о којем ће се поново радити тек 1914, када су за то били бољи услови.*

Стеван М. Веселиновић, истакнути српски богословски писац, близак црквеним и државним владајућим круговима, који је пратио покретање распре око питања римокатолика у земљи, 1903. дао је најбоље објашњење зашто до тада, тј. 1898, није могло доћи до решења питања римокатолика у Србији. Ево тога објашњења:

„Право да кажем, ја не видим овђе никаква пораза, него успеха, ако је све то тако било. А не видим у исто време ни идеју, која би пропадала, јер пренос управног јерархијског права са ђаковачког бискупа на другог неког бискупа, опет ван Србије, није никаква државна идеја.

95 Одјек (Београд) 27. V 1898.
96 Wagner, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku*, 45-46.

Каква корист по Србију, ако се на место једног страног бискупа, постави други бискуп, ако каквог Штросмајера замени какав Штадлер? Екстериторијални утицај, та највећа невоља по државе, остаје у оба случаја: дисциплинска и судска власт шак је у рукама туђина, ван државне територије.

Зато 'неуспех' у преносу управног јерархијског права са једног туђинског бискупа на другог, такође туђинског, ми можемо сматрати као срећан исход из једне тешке ситуације, у коју смо случајно запали захваљујући 'мудрости' неких државника".[97]

97 С. М. Веселиновић, *Конкордат између Србије и Ватикана. Државно и црквено-правна студија Ђ. Б. Несторовића*, Дело (Београд), 25, 1903, 644. Подвлачење у тексту је моје.

VIII ПРИПРЕМЕ 1913. ЗА ЗАКЉУЧЕЊЕ КОНКОРДАТА

1. Афера 1901-1902. око својатања Светојеронимског завода у Риму и право архиепископа барског на титулу Примаса Србије

"Криво се куну а криво мјере та наша браћа западне вјере; Рим, вјера њихна - провала, зјало, у ком је наше братимство пало!"

(Краљ Никола I Петровић,
Балканска царица,
Цетиње 1910, 20)

Поуздано се зна да је и 1901. покретано питање конкордата у Србији. Влада Србије је 4. августа те године телеграмом јавила своме посланику у Риму Миленку Веснићу, да „пристаје на преговоре" са Ватиканом о конкордату, а овај је истог дана писмом јавио Влади, „да је досије о конкордату послао по професору г. Павловићу" Драгољубу, да га донесе у Београд. Тада, већ у почетку рада на доношењу конкордата појавиле су се о томе разне гласине у страној штампи, па је Веснић морао „демантовати телеграмом Тана" писање.[1]

И, заиста задарски лист *Српски глас* од 16/29. августа 1901. донео је значајну вест:

„*Конкордат.* Бечка 'Информација' доноси из Рима да су између Србије и Ватикана отпочели преговори о закључивању конкордата. У тој цијељи, каже 'Информација', држао је српски посланик Веснић више конференција са кардиналом Рамполом. Конкордат, који ће се закључити, биће сличан конкордату са Црном Гором. По томе се може закључити, да Србија као и Црна Гора жели да се ослања на Ватикан, да би проширила свој утицај на Истоку. Тако 'Информација'. А ми би смо је могли, кажу 'Вечерње новости', толико само информисати, да Србија никада није жељела нити жели тражити у Ватикану помоћ при ширењу свога утицаја на Истоку. Биће прије да је то једна пуста жеља 'Информацијиних' информатора, којима је много до тога да Србија закључи конкордат и да је усреће разни мисионари".

Стеван М. Веселиновић, који је 1903, после мајског преокрета и доласка на власт Петра I Карађорђевића, тврдио је, да у то време нису постојали основи „на којима би се коренило уверење, да Србија и сад стоји пред конкордатским

1 АС.-МИД, ПО, 1904, V/13. У том писању мора да је суделовао и Шарл Лоазо, о чијем писању се тада указивало (Српски глас (Задар) 26. VII/8.VIII, 9/22.VIII 1901), и који ће доцније бити уплетен у више случајева када само буде говора о односу са Ватиканом, чак и 1937.

питањем, као питањем акутним, било по спољашњом политиком утицају, било по унутрашњој каквој државној потреби". Образлажући такво мишљење, он је писао:

„Има питања, која не засецају само област научног истраживања истине, у област политике с представницима, него и још у једну сврху, где је ћутање у јавности претежније од сваке мудре речи. Кардинал Консалви, та дипломатска сирена својега времена, ћутањем и канцеларијским радом је у оваким питањима више допринело својим тежњама, него моћни Наполеон I својом штампом захтевима царства. У питањима, где научна истина стоји далеко ниже од друштвене користи, публикација списа о њима пре може довести штети, него користи. Ту, ни писци, ни приказивачи, немају права да напомену све што би могли, и што би донекле неопходно било ради правилне преставе ствари. Ту није толико потребна јавна реч, колико канцеларијски рад и мудри савет; публикације у овом случају, нити могу гарантовати утврђење изнете истине, која би се као таква могла признати, које условљавају у моментима државне истине".[2]

Међутим, тако се увек не дешава. Из пописа поверљивих аката о овом питању, која је преузео 1904. министар Љубо Јовановић, сазнаје се, да је у октобру из Рима долазио 1901. у Београд Гика и био примљен код краља, али се не види којим поводом, да је од 22. августа 1901. до 11. децембра 1902. вођена преписка између српског посланика у Риму и Владе Србије по питању Завода Св. Јеронима у Риму и боравку црногорске мисије у томе граду у вези тога Завода; и на крају да је у то време и српски посланик у Паризу доставио Српској Влади „одговор нунција", вероватно о конкордату.[3]

Године 1901. збило се нешто због чега је настала критика и протести. Завод Светог Јеронима у Риму пореклом сеже у XIII век. Дуго је имао назив *словенски*, а у XV веку се име замењује називом *илирским*. Овај Завод је 1842. Аустрија преузела под заштиту, а 1862. у њему је основан колегиј Св. Ћирила и Методија за клирике и свештенике, који су учили у Риму. Међу његовим каноницима неко време је био Франо Рачки (1857-1859), најоданији друг и саветник бискупа Штросмајера. По бревеу Лава XIII Slavorum gentem имао се тај Завод преуредити у богословско семениште и предати у руке Хрватима, од 29. јула/1. августа 1901. под именом Collegium Hieronymianum pro Criatica gente. У првом члану закона тог колегија се каже, да се колегиј оснива за хрватски народ, у који се примају само питомци за свештенике, који су родом и језиком Хрвати. Чланом 9. набројане су бискупије које су овлашћене да шаљу своје питомце.

Кнежевина Црна Гора 1901. уложила је протест у Ватикану због новог назива Collegium Hieronymianum pro Criatica gente, зато што су и Срби католици из Барске надбискупије имали право на тај завод.[4]

---

2 Веселиновић, *Конкордат између Србије и Ватикана. Државна и црквено-правна студија Ђ. Б. Несторовића*, 15, 193, 641-643.

3 АС.-МИД, ПО, 1904, V/13.

4 Енциклопедија С. Х. С., II, 146-148; dr Lujo Vojnović, *Konkordat s Sv. Stolicom i naše nacionalno pitanje*, Zagreb 1923, 39, 77, 58; др Михаило Лановић, *Конкордат Југославије с Ватиканом*, Београд 1925, 77-87; др Виктор Новак, *Трагична трилогија хрватског илиризма*, Јевност (Београд) 27. II 1927. Поводом покретања овога питања изашла је у Риму 1902. књига Le Marguis R. Swiney de Masbanaglass-a под насловом *Le Monténégro et le Saint-Siège. La Question de Saint-Jerôme*, у којој се говори и о Примасу Србије, о конкордату са Црном Гором и Заводу Светог Јеронима, и где су дати значајни детаљи. У Заводу Св. Јеронима настојали су да православне преведу у Римокатоличку веру. Тако су покушали и са Теофаном Даниловићем, двадесетогодишњим пострижником манастира Савине, који је на превару римокатоличког свештеника одведен преко Трста, на путу за Кијево у Духовну академију, обавестио га да је у Риму отворен „православни Завод и да је он ректор истог". Кад је сазнао да је преварен побегао и дошао у Београд код митрополита Михаила (АС.-ПО, к. 31, бр. 397).

О Заводу Св. Јеронима у Риму, односу Црне Горе и Ватикана по питању имена овог Завода, па и Ватикана према Србима уопште 1901-1902, сазнаје се нешто више из писања *Српског гласа*, који је био добро обавештен о томе. Ево шта је овај лист писао:

1) „*Глас из Црне Горе.* Најновији атентат на српску народност, извршен папским бреветом Slavorum getem, изазвао је, сасвим природно, живо огорчење у свему српском народу, те се је очекивала јавна изјава слободних српских држава, у колико се тај бреве директно њих тиче. Црна Гора је већ проговорила овом значајном изјавом, која је штампана на првом мјесту у 36. броју званичног 'Г. Црногорца':

'Од како је у Аустро-Угарској распирена позната борба између браће Хрвата и Срба, изгледало је већ, као да је и Ватикан пристао уз прве, јер при разним својим манифестацијама, није се могло опазити, да признаје, да има својих сљедбеника и у српском народу, као што их има у бугарском и у руском. Српска православна црква тим може бити задовољна, а што Ватикан, на штету универзалности своје цркве, тако поступа, то је његов посао.

Ми смо ту неприродну борбу између рођене браће вазда сажаљевали, али смо од ње далеко стајали, јер смо је сматрали као пролазном заблудом, која не може опстати међу људима од савремене просвјете и разбуђене националне свијести.

Али је 1. авг., по новом календару, изашао у том смислу један папски бреве, који се дотиче и Црне Горе. Ево у чему је ствар: у Риму је постојао од старине илирски завод Св. Јеронима, у коме су католици и из српскојих крајева, похађајући Рим, одсједали, и у случају болести, његе налазили. Сада се у Ватикану нашло за добро, да се с тога завода избрише *илирско* име, и да се намијени образовању католичких клирика, рода и језика *хрватскога*, изрично pro croatica gente. Но, то се нас још ништа не би тицало, да се у тај хрватски народ не убраја и Барска арцибискупија.

Ми бисмо тој одлуци Свете столице могли доскочити, шиљући наше католичке клирике за више образовање на другу страну, пошто их у Црној Гори нема хрватског рода и језика, што је услов уживања тог Завода. *Али, не можемо допустити да се једним тако свечаним актом једне највише власти црквене уноси туђа политика у наш народ и у нашу државу.*

Осим тога, *Барска арцибискупија носи наслов Примаса Србије* (Primas Serbiae) из најстаријег доба српске државне самосталности. Историску судбину Србије дијелима је наравно и ова првосвештеничка столица Српске католичке цркве, и Божијим Провиђењем, нашијех дана, њ. краљевско височанство књаз Никола I ослободио је и обновио ту старославну столицу, обезбједивши јој потпуну религиозну слободу, склопљеном конвенцијом са Ватиканом, и она је тако ступила у нов живот да дијели судбину Црне Горе.

Али сада поменути папски бреве служећи политици, која је заузела противничко становиште према народу српском и ономе, када је у Србији С. Столица установила достојанство Примаса Србије, на крају крајева, *инволви ра у себи укидање тога достојанства. А, то не може допустити Црна Гора,* којој припада то достојанство, а које стоји на пут оној политици, која је надахнула најновији папски бреве. Доста је споменути, да је Света столица установила то највише достојанство своје цркве у класичној Зети, да се оцијени важност те установе по Црну Гору, и отуда да се увиди колика је наша дужност, да сачувамо тај драгоцјени остатак златне наше прошлости.

Св. отац у уводу свога писма изјављује своју љубав према Словенству, и да ту љубав и докаже, вели, да мјесто досадашњег *илирског* завода Св. Јеронима

установљује завод за *хрватски* народ. *Српски* народ је једна грана *Словенства*, као што га обухвата и *илирско* име; а најновија политичка доктрина наметнута хрватском народу, непризнаје и нијече егзистенцију српског народа: и та одлика светог оца сада се усваја? То очевидно противуречје између његове љубави према Словенству и његове противне Српству доказује, да св. отац није имао на ум, одакле потиче и куда смијера та хрватска доктрина, те су његови савјетници, који стоје на челу те политичке струје, могли издејствовати такву одлуку.

Зато се не може вјеровати, да ће Ватикан, кад ствар пажљиво проучи, и увиди посљедице поменуте своје одлуке, за ичију љубав остати при њој, тако неправедној против егзистенције српскога народа, коме је сам Бог дао право, да живи и да се развија својим самосталним животом, које му право нико не може одузети, ако му и може за вријеме шкодити.

У сваком случају, *ми најенергичније улажемо протест против новог назива и нове намјене Светојеронимског завода у Риму, ограђујемо се против моралних и правних последица те одлуке у будућности, а већ стварне посљедице неће имати мјеста у опсегу наше власти*". [5]

2) „*Црна Гора и папски бреве 'Slavorum gentem'*. У своме последњем (46) броју *Глас Црногорца* доноси ово саопштење:

'Врло је чудновато, како римски листови не могу да правилно схвате задатака наше мисје у Ватикану, мада смо одма у нашем првом саопштењу чисто и бистро опредјелили наше становиште према бревеу Лава XIII од 1. августа т. г. изричито и категорички изјавивши да се нас не тиче ни реформа Светојеронимског завода у Риму ни његов преобратај у колеж.

Понављамо: нас се највише тиче оно што се у поменутом бровеу игнорира српски народ у српском Поморју (Serbia Maritima) и оно што отуда слиједи, то јест игнорирање, што значи укидање старославног достојанства католичке цркве, које је папа Александар II г. 1067. нарочитом булом дао Барској архибискупији, достојанство Primariae sedis totius regni Serbiae, а за вријеме дукљанског господара славног Михаље Војиславића, ком исти папа даје наслов краља српскога - Rex Serblorum. То су достојанство слиједећих вјекова папе више пута признавале, и најпослије на ватиканском концилу г. 1870, кад је односна комисија одређивала, којим ће редом оци гласовати по хијерархијском достојанству, дошло је до питања и достојанство Српскога Примаса и нарочити одбор састављен од неколико отаца (judices querelarum et contoversiarum) одлучио је да барски арцибискуп Carolus Pooten гласује са осталим примасима, и то други по реду и тако је гласовао, јер су ови ријешили, да се исти има сматрати esse in eadem primatus possessione (Acta ed decreta s. s. oecumenici concilii vaticani).

Убрзо иза тога Црна Гора је ослободила и присајединила Зету, у којој је нашла то достојанство католичке цркве, и склопивши конкордат са Ватиканом, у нов га живот увела. То тако старо и ријетко достојанство, као једно драгоцијено добро земаљско, Црна Гора колико има права, толико исто има и дужности да чува, тим више што је на њезиној страни тако очевидно право, које јој нико не може данас не признати, а најмање Ватикан, који је позван да чува установе на цијелом земном шару а не да их руши.

Зато је Књажевска влада по овој vigilantibus jura послала нарочиту мисију у Ватикан да најприје уложи протест против оног бревеа у колико вријеђа њено државно право, па уз то, ако узможе на лијепе да ту повриједу излијечи.

---

5 Српски глас (Задар) 6/19. IX 1901.

То је задатак наше мисије у Ватикану, и од свог протеста наша Влада неће одустати докле год не обезбједи своје право и то земаљско добро, то јест достојанство Српскога Примаса, које је послије пада српске државе вјековима у моралној области постојало, а које би се данас хтјело укинути, кад га је Црна Гора обновила и пут му отворила да дође до првога свога сјаја.

Је ли могуће да римски листови не могу ово схватити како треба и потпуно уважити?'".[6]

3) *„Светојеронимски завод и Срби.* Нашим читаоцима позната је светојеронимска афера, изазвана папским бреве-ом 'Slavorum gentem'. Познато им је, да се је та афера и нас Срба у велоко тицала, јер је споменутим бреве-ом било не само затајено него и мистифицирано српско име и угрожено српском историјом освештено право. Познато им је, даље, да смо ми Срби, наравски, устали против те мистификације, и проти њој уложили протест. На посљетку није им непознато, да је Црна Гора, којој је тим браве-ом специјално била нанесена голема неправда, одаслала у Рим нарочито изасланство са мисијом, да у Ватикану скрене пажњу на ту нанесену неправду и поради да се ствар доведе у ред на основу и у границама права и правичности. О задатку и успјеху те мисије проносили су се по различитим новинама различити гласови, већ према расположењу, које влада код односних новина према томе кораку Црне Горе. О њеном задатку ми смо у последњем броју донијели аутентично саопштење званичног листа Црногорске владе. О њеном успјеху доносимо данас извјештај, који је стигао бечкој 'Политичкој кореспонденцији' из Рима а који гласи:

'Црногорско изасланство у питању Светојерменског завода свршило је *ванредно успјешно* свој посао. Була 'Slavorum gentem' неће бити укинута, али ће бити дотјерана прама захтјевима Црне Горе. Кнезу Војновићу[7] нарочито је речено, да се *ништошто није хтјело вријеђати католичке Србе*,[8] већ да се ту ради о *погрешки*, што је учинило лице, коме је ствар била повјерена, назвавши погрешно све југословенске католике Хрватима'.

Које је управ то лице, те је направило ту крупну погрешку, и поднијело св. оцу да је санкционише, о томе се у овом извјештавају изријеком ништа не каже. Али да директне кривице за ту погрешку треба тражити у хрватско-католичким бискупима *Штросмајеру, Штадлеру, Марчелићу, Уцеллини ет комп.*, то је више него истина".[9]

4) *"Црна Гора и Светојеронимско питање.* Римски дописник бечке 'Нове слободне пресе' објелоданио је у томе листу једно саопштење о Светојеронимском питању, у коме се, између осталог, налази и ова глупост: 'Црногорска мисија није имала никакав други циљ, него да за Хрвате изводи врело кестење и да *великохрватску роботу прокрпумчари под црногорском заставом*'. У свези с овим каже се, како су хрватски бискупи бајаги истакли свога

6 Исто, 8/21. и 15/28. XI 1901.

7 Луjо Војновић (Сплит 1864-Загреб 1951), Србин римокатоличке вере. Он је 1896. ступио у црногорску службу, као секретар кнеза Николе, 1899-1903 је и министар просвете у Црној Гори, 1901-1902. вршио је функцију црногорског опуномоћеног посланика при Ватикану. Неко време био је на челу владе Црне Горе, а 1913-1914. био је њен изасланик на мировној конференцији. Од 1915. до 1919. заступао је Српску владу у Риму и Паризу. Доста је писао, па и Барској надбискупији (E. Maserati, *Momenti della questione adriatica (1896-1914). Albania e Montenegro fra Austria e Italia*, Verona 1981, 140, 144; *Bibliografija studija i članaka*, Zagreb 1968, IV, 457; *Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, 530). Он је написао чланак *О српском католичком архиепископу барском*, објављен у *Бремену* 1924, бр. 1082, стр. 2.

8 Подвучено у тексту је пренето.

9 Српски глас 23. XI/6. XII 1901. Подвлачење у тексту је моје.

колегу, барског арцибискупа, да поведе агитацију у корист Хрватства колегије па да је он 'умио вијешто експлоатисати амбицију црногорског књаза'.

Ову бесмислену вијест пронијеле су многе новине, а међу њима и римски *Il giornale d'Italia*, који је на то, од једне добро упућене личности[10] добио у ствари допис, који овако гласи:

'Допустите, уважени директоре, познаваоцу цијелог закулисаног тога Светојеронимског питања, да проговори укратко о римском допису 'Нове слободне пресе', који је објављен у јучерашњем броју вашег журнала.

Споменути допис који би хтео да разбистри ситуацију, не чини друго него је још више помећује. Генеза бревеа испричана је тако да се може разумјети да изасланик и изасланици, који су извијестили Вијеће и Аустроугарско посланство код Квиринала, нијесу смишљали друго него мистификације. Дописник ћути 'et pour ceuse' како су прошли преговори међу Вијећем и послаником Пастијем, а то би било поучно да се сазна.

Али голема дволичност, која би се могла назвати лажју, чини ми се да је то, што се хоће да увуче у ствар Црне Горе увјеравањем о споразумном дјеловањем архибискупа барског Милиновића и књаза Николе. Тако голему глупост није могуће ни замислити ни написати: хоће се збиља неке особите игноранције па да се једном српском владаоцу, као што је црногорски књаз, припишу панхрватске тежње. Кад би то стајало, онда би се он задовољио бреве-ом 'pro croatica gente', који уводи у сферу хрватског утјецаја све српске земље, а не би отворено и без увијања протестовао у име цијелог српског свијета на Балкану одашиљањем специјалне мисије у Ватикан.

На страну са сваким испитивањем праве генезе цијелој овој размирици, која се дугује провокацијама и сплеткама хрватских бискупа, ствари су се, у колике се оне тичу Црногорске књажевине, развиле на овај начин:

Књаз Никола, без икакве идеје да се огријеши о талијанску владу и да јој брка послове, бави се питањем само о специјалној тачки, која се тиче католика у његовој земљи, он ради независно остављајући потпуну слободу другим заинтересованим државама да бране свака своје право.

Када је књаз, око половине августа ове године, имао згоду, да упозна важност и природу бревео, остаде немило дирнут ради његових последица за Католичку цркву у Књажевини, јер не треба сметнути с ума да је арцибискуп барски примас католичкијех Срба, па је према томе и њихов преставник. Стога књаз Никола, далеко од сваке абициозне помисли, али поносит да је представник Српства, које је страшно било збркано са Хрватском, дозове себи, у резиденцији у Никшићу, пресвијетлог Милиновића да положи рачун о свом деловању, кад је у својству примаса Срба католика, допустио да га замењују с Хрватима.

Архибискуп изјави да је радио bona fide и да га није услишила Света столица о дефинитивној редакцији бревеа, које му је садржај разабрао тек из јавних новина. У исто доба поднесе увјерење о својој оданости књазу и Цркви српско-католичкој, којој је он поглавица.

Шта више: кад се је књаз повратио на Цетиње, сазове Вијеће министара и дозове Милиновића, да понови оно што је изјавио књазу.

Иза тога Вијећа одлучило се, да се пошаље у Рим министар правде, кнез Војновић, са шпецијалном мисијом код папе да добије потврду о ономе, што је Света столица већ признала, конкордатом од год. 1886, бива, потврду о српском карактеру народа и католикâ у Црној Гори, које преставља барски примат, те, према томе, да колегиј треба да има назив, који утврђује овај израз, и да Црна

10 Луjо Војновић.

Гора има удјела у администрацији ради надзирања, да би питомци сачували карактер своје народности. Књаз је хтио да архибискуп прати министра Војновића, баш стога да одржи чврсте учињене изјаве'".[11]

5. Док се расправљало о *Светојеронимској афери*, у којој *улоі а бискупа Штросмајера* свакако није могла *бити мала*, пошто је *он водио старања о томе Заводу*, појавио се, добро урађени научни чланак Никодима Милаша, потписан његовим добро познатим псеудонимом Janus, под насловом *Primas Serbiae (istoriska crta)*, који је гласио:

„Поп Дукљанин, писац XII вијека, у својој књизи *Regnum Slavorum* (c. 12) описује један црквено-народни сабор, који је држан ок. 877. године у Дувну (Delminium), и каже, да су на том сабору били три кардинала, као легати римскога папе Ивана VIII, три посланика грчкога цара Василија, српски краљ (rex Serblorum) Светополк, и много других црквених и државних великодостојника, и на том сабору да је установљена *Дукљанска* (зетска) надбискупија, и да су јој подређене биле бискупије: Барска, Уцињска, Свачка, Скадарска, Дриватска, Пулатска, Которска, Будванска, Српска (Sorbium), Босанска (Bosonium), Травунска (Tribunium) и Херцеговачка (Zachluimum), свега 12 бискупија. Од ових бискупија прве су шест насељене биле романо-латинским народом, Которска и Будванска истим народом помјешаним са Србима, а пошљедње четири искључиво српским народом.

Књигу попа Дукљанина не сматрају довољно поузданим историјским извором, али у питањима Дукљанске и Барске цркве сматрали су да се може признати за истинито, што је тај Поп написао. 'In rebus de sua metropoli relatis utpote caesteris antiquior, omnino spernendus non est', пише I. Lucius за Дукљанина (De regno Dalm. et Croat. lib. II, s. 14). D. Farlatus (Illyr. sacr., VII, 5) примајући за истину оно, што је Дукљанин казао, пише, да је од тога доба (877. г.) Дукљанска црква добила не само име митрополитска права у превалитанској области, него и преко граница те области, и постала је прва и поглавита надбискупска катедра за Српску краљевину и за Српску цркву *primaria sedes et fastigium regni Serblorum pariter et ecclesiae Serblianae.*

За град Дукљу (Dioclea) тврди се, да је 927. године био разрушен и тада је престала постојати и Дукљанска надбискупија, а дотичне бискупије прешле су под власт других надбискупа, главним начином под власт митрополита и надбискупа сплитског.

Око 1095. г. имао се држати у Сљету обласни црквени сабор. Тадашњи спољетски надбискуп Дабралис позвао је на тај сабор све бискупе суфрагане, а између ових бискупе: барског, которског, уцињског и свачког. Ова су се четири бискупа укрцала у један брод, који их је имао одвести у Спљет. Због бурног времена на мору брод се тај разбије и потоне, а с њим заједно и сва четири бискупа, на острву Хвару (а у мјесту које се послије назвало 'Punta dei vescovi'). Да се не би унапријед изложили насљедници ових бискупа сличним опасностима ради далечине њихових бискупија од Спљета, грађани поменутих градова (cives, urbium paedictarum) измоле од римског папе, да се оснује у Бару нова надбискупија, којој да се подреде бискупи оних градова. Ово све подробно казује арцијакон Тома у својој 'Historia Salonitana' (c. 15).

Поред овог црквено-административног узрока за установљење Барске надбискупије у XI вијеку, био је још други узрок, политички. Господар Зете био је тада Михаил Војислављевић (1046-1081). До пре четврти XI вијека све су тадашње српске кнежевине признавале врховну власт византијске царевине, а

11 Српски глас 21. XII 1901/3. I 1902.

уједно и власт цариградског патријарха. Михаилов отац Војислав ослободио је од потчињености тој царевини Зету и Травунију. Власт цариградскога патријарха остајала је ипак и даље над тим кнежевинама. За вријеме Михаилово догодио се (1053. г.) познати сукоб између цариградског патријарха Михаила Керуларија и папе римскога Лава IX, и тада се црква, Грчка и Римска, разједините. Готово сав српски народ остане уз Грчку цркву, осим онога што је био у држави Михаила Војислављевића. Михаил објави, да његова држава остаје уз римскога папу. На ово је он можда побуђен био тијем, што је велик дио његових поданика био романо-латинског племена, а по нагађању историка, побуђен је био Михаил на то главним начином, што је желио постати краљем, и рачунао је да ће помоћу римског папе то као најлакше постићи. За посланика у томе имао је да послужи тадашњи барски бискуп, учени и енергични Петар, који је уједно и сам имао свој интерес, да би уздигао тијем углед своје катедре. Михаил напише тадашњем папи Александру II, и пошље му нарочите посленике, а то и јесу они cives дотичних градова, о којима спомиње арцид. Тома, да би барски бискуп уздигнут био на достојанство надбискупа, и да би установљена била самостална митрополија у Бару. Молбу ову Михаилову папа уважи, и 18. марта 1067, изда булу на име Петра барског, којега именује надбискупом са митрополитском влашћу над бискупијама: Зетском, Барском, Которском, Плашком, Свачком, Скадарском, Дриватском, Пулатском, Српском, Босанском и Травунском, и над свима манастирима, како латинским, тако и словенским (tam Latinorum, quam Slavorum), шаље му pallium и овлашћује га, да 'crux ante eum ubique geratur *per Dalmatiam et Slavoniam*', а то би било од прилике, у Боки Которској, Црној Гори, Босни, Херцеговини и Србији.

Овом папином булом установљена је била формално Барска католичка надбискупија, и на барску катедру прешла су сва она права, која је по одредби оног дувањског сабора 877. г. уживао прије дукљански или зетски надбискуп. Прешао је овој Надбискупији и онај значај црквени, што Farlati наводи, да је имала Дукљанска надбискупија, то јест *Барска надбискупија* постала је сада *primaria sedes regni Serbiorum et ecclesiae Serblianae.*.

Установом Барске надбискупије добила је сталну основу у Зети католичка вјера. Дописивања између кнеза Михаила Војислављевића и папе Гргура VII служе овоме најбољим доказом. Папа Гргур зове Михаила *carissimus filius B. Petri.*

Овакав положај католичке цркве у Зети трајао је и за вријеме Михаилова нашљедника Бодина (1081-1101). И католичка је вјера ту једина тада владала, тако да у свој кнежевини није било ни једног православног свештеника. Кад се мало послије Бодинове смрти родио у Подгорици Немања, морао га је крстити латински свештеник, јер није било никаквог правосл. свештеника, који би тај обред обавио.

Углед и значај Барске надбискупије подигао се још јаче за вријеме Вукана, другог сина Немањина, који је по очевом завјештању био кнез зетски. Озловољен овај Вукан на брата свога Стевана, којега је отац оставио нашљедником власти над Србима, одлучи послије очеве смрти отети брату власт и прогласити себе српским краљем. Послужио се ради овога посредовањем барског надбискупа код папе. По надбискуповом упутству обрати се Вукан писмом папи Иноценцу III, који се одазове Вукановој молби, и пошље у Бар два своја легата, који су имали да ствар уреде. Држан је тада (1199) црквени сабор у Бару, на коме је сабору било шест бискупа, надбискуп барски Иван и папски легати. На томе сабору утврђено је било све што се цркве тиче, и показао се високи углед и значај, што је тада имао барски надбискуп.

Послије овога доба почиње већ опадати дотадашњи значај Барске надбискупије, с једне стране ради тога, што су мало послије тога основане биле српске православне дијецезе: Зетска, Хумска, Дабарска и др., а с друге стране, што није имала као дотле заштите код српских владара.

И за све вријеме док је постојала српска држава, а то је било до 1459. године, слабо је живота показивала та надбискупија. Мелициатес, которски бискуп прве половине XIV вијека, пише да у његово доба барски надбискуп имао је за суфрагане само арбанашке бискупе (Farlati, VII, 14).

У половини XV вијека дошао је Бар и Арбанија под власт Млетачке Републике, која је ту владала све до 1521. године, кад је морала Турцима да уступи власт над том земљом. За ово вријеме почињу поједини барски надбискупи настојати да подигну колико више могу углед значај своје катедре, користећи се у томе заштитом млетачке владе, а и мисионарским радом у српским, сада већ под турском влашћу, провинцијом дотичних католичких мисионара.

Године 1475. постао је барски надбискупом Стеван Тељати, Млечанин, човјек учен и врло уважаван у Риму, особито код тадашњега папе Сикста IV. Мало се времена налазио онај надбискуп у Бару, него је готово све вријеме проводио на Западу, бавећи се највише књигом. Између другога онај се надбискуп бавио и тијем, да проучи постанак и историју своје Надбискупије. Проучио је књигу Попа Дукљанина о оном дувањском сабору 877. године, кад је установљена била српска црквена јерархија, и кад је надбискупска дукљанска катедра постала primaria sedes за сву српску краљевину, а знао је да су булом папе Александра II (1067) прешла на барску надбискупску катедру сва права, што је имао дукљански надбискуп. Проучавање ово довело је Стевана до убјеђења, да ако је његова катедра primaria sedes regni Serblorum, то је он досљедно као надбискуп те катедре primas Serbliae. Кардинал Јурај Кости одобри ову мисао Стеванову, и у Римској курији почеше од тада сматрати да барског надбискупа, као на законитог примаса српске цркве, наравно католичке. То је било около 1481. године. Поменутом кардиналу Кости посветио је Стеван једну своју књижевну радњу, и у посвети он себе назива: S. Antibarensis ecclesiae inutilis Archiepiscopus totiuque Serviae Primas.

Стеванов нашљедник на надбискупској барској катедри био је од 1485. г. Филип Гај, који носи такођер наслов totius Serviae Primas. Види се дакле да је тај наслов још за Стеванова живота био ухватио корена.

У званичним папским писмима до тога доба наслов се овај барског надбискупа не спомиње. Први се пут тај наслов налази се у писму од 26. новембра 1523. папе Клемента VII, управљеном уцињском бискупу Лаврентију, којим писмом папа га именује барским надбискупом и да уједно администира и уцињску бискупију. У томе свом писму папи пише да 'Antibarensis ecclesiae Archiepiscopus pro tempore existens Primas totius Regni Serviae existit' (Theiner, *Vetera monum. Slavorum merid.*, I, 578; Farlati, VII, 100). Слиједеће године 7. маја исти папа даје овом надбискупу право 'crucis prae se ferendae per Sclavoniam et Dalmatiam', понављајући тијем оно, што је папа Александар II, признао 1067. првом барском надбискупу Петру. Опет овај исти папа у свом писму од 24. новембра 1530. признаје поменути наслов барском надбискупу Лудовику Клерикату и даје му старјешинска духовна права над свима вјернима, 'civitatis Antibarensis et provincias Serviae et aliarum partium sub Turcarum tyrannide constitutarum'.

Сви барски надбискупи послије овога доба носили су наслов: Primas Serviae. У бискупским каталозима XVII вијека проширена је била духовна јурисдикација

ових надбискупа и надбискупијама: Биоградском (у Србији), Призреноском и Смедеревском.

Према овоме што смо до сада навели, наслов српског примаса што носи данас барски надбискуп, постао је около 1481. године, а добио је званичну потврду 1523. од папе Клемента VII. Хтјели су у XVII вијеку доказати, да тај наслов датира од времена папе Александра II, дакле, од друге половине XI вијека. Ово је истакао најприје дворски проповједник Алберта аустријског dr Albert Miraeus; и за тијем то се исто чита у једној 'Relatio de statu ecclesiae in Albania et Serbia veteri' од год. 1685, коју је Theiner штампао у својој збирци докумената (II, 217). Ово побија Farlati доста солидном аргументацијом, те пише; 'Nullam satis sertam epocham invenio, ex qua repeti oportent initia Primatus ecclesiastici regni Serbiae, qui annexus est Metropoli Antibarensi; quare inter caetera vetustate incomperta hoc quoque in incerto relinquamus licet' (*Illyr. sacr.*, VII, 16). Уосталом ово што Farlati каже, треба разумјети само за доба прије 1523. године, јер он исти приводи ријечи папе Клемента, из који се види, да је онај наслов већ тада постајао.

И дјелу 'Reise durch die Gebiete der Drin und Wardar пише Hahn, да се обраћа барском надбискупу Карлу Поотен (који је постао надбискупом 1855) ради овога питања, и на основу надбискупова одговора Hahn каже: Der Erzbischof von Antivari Führt den Titel eines Primas des Konigreich Serbien, ein Titel, dessen Ursprung unbekannt ist, der aber Papst Clemens VII im Jagre 1523. bestätigt wurde'".

*
* *

На ово питање ми смо се осврнули ради сувременог његовог интереса, и привели смо само оно, што се тиче спољашње стране питања, не дирајући сасвијем унутрашњу његову страну".[12]

Дакле, ово је Милаш написао *у вези борбе вођење из Црне 1901-1902, а помоћнута и Србима из других крајева, нарочито из Србије,* која је принудила Ватикан да 13. фебруара/1. марта 1902. име Collegium Hieronymianum Croatorum да замијени са именом Collegium Hieronymianum Illyricorum, под којим именом су се разумевали Јужни Словени, а на молбу надбискупа барског, далматинског фрањевца, Шиме Милиновића, папа Лав XIII је 22. фебруара/7. марта и. г. изричито одобрио, да се барски арцибискуп служи титулом Serbiae Primas i totius regni Serviae Primas.[13] Тако је тај проблем тада коначно окончан.

И о удовољењу захтевима Црне Горе у то време је доста писано, из чега се много којешта рекло врло значајно за нашу историју. Ево само неких написа:

1) *Црна Гора, Србија и Ватикан.* Под овијем натписом доноси швајцарски уважени лист *Journal de Genève* од свог римског дописника занимљиву кореспонденцију, из које вадимо овај одломак:

'Приметио сам, како француска штампа доноси прилично нетачне вијести о мисији у Риму кнеза Војновића, изванредног посланика књаза Николе црногорског. Допустићете ми да вам у том погледу саопштим неколико података, које сам могао поцрпсти на самом извору.

12 Исто, 30. IX/3. X 1901; Исток (Земун) 1901, 16-17.

13 Dr Ivan Marković, *Dukljansko-barska metropolija,* Zagreb 1902, 163-177; Енциклопедија С. X. X, I 676, III, 147. Из Милићевићевог писма из 1891-1894. види се да је био у добрим односима са кнезом Николом, коме преноси поздрав од бискупа Штросмајера (АСАНУ.-ЗВН), (пакет 4).

Ви се јамачно сјећате, који је био повод овој црногорској мисији код Ватикана. *Breve,* којим је папа проводио реорганизацију Светојеронимског института за Славене, крстијаше Хрватима, ушљед неупутне стилизације, све Славене јужне Аустрије. Том редакцијом, коју је у осталом она сама десавујисала, као да је Света столица, јамачно без своје кривице, хтјела да учини услугу идеји Велике Хрватске, о којој многи аустријски Хрвати сањају.

Књаз Црногорски, у име католика Кнежевине Црне Горе, који припадају српској народности, хтео је да ректифицира нетачну квалификацију у папској одлуци, и мисија, коју је он у Рим послао, није имала друге сврхе, него да изради преинаку познате буле *Slavorum gentem.* Ватикан је, у том погледу, већ унио једну концесију. Он предлаже да се новој були удари овај наслов: *Pro Croatica gente et Serbis catholicis dioceseos Antivari.* Црна Гора пристаје на такву редакцију, под увјетом да се, у односној були, надбискупу барском призна титула 'Примаса свију Срба католика, *primas totius regni Serbiae*'. Но, том се додатку страшно противе у Бечу, а већ је лако погодити зашто. Ма и не било тако мишљење оправдано, оно се ипак тамо држи е Црној Гори водне зуби за Србијом. Кнез Петар Карађорђевић, начелник династије, која се за Обреновићима такмичи о српску пријесто, вјенчао је, као што је познато, једну од кћерију књаза Николе, а већ знамо како се овоме од вајкада приговара да би желио да под своју власт или под власт својега зета окупи српске земље.

Кад би Ватикан признао католичком надбискупу барском титулу *примаса за цијело Сриство,* аустроугарска влада страхује да се у том факту не учи освећење политичких амбиција, која би напротив хтјела да *протежира* династију Обреновића. Ето, како се догађа, те око простог натписа једне папске буле, настају толике контроверзије и толике утакмице политичко-народне природе.

Свету столицу најзад ово питање посве слабо занима, и она би по свој прилици готова била, да удовољи оправданој жељи Црне Горе. Но, како да савлада изричиту противност Аустрије? То ће нам казати тек скора будућност.

Кнез Војновић, одасланик књаза Николе, с којијем сам се нашао отраг мало дана, као да тврдо вјерује у успјех своје мисије. Он је, уосталом, ово дана предао кардиналу Рамполи формални *ултиматум* у смислу: или да Света столица удовољи захтјевима Црне Горе, *или ће књаз Никола прекинути сваки одношај са Св. столицом и сматрати конкордат 1887. (!) као да ниje ни склопљен.*

Црна Гора, истина је, не заузимље много простора на европској карти: али јој њене везе с Русијом и Италијом, те морални престиж што га на Балкану ужива, дају такову моћ и обезбијеђују такав утјецај на источне, па и европске ствари, да би га лудо било потцењивати. Стога, држим да ће у Ватикану двапут промислити, прије него ли се ријеше на прелом са Црном Гором'".[14]

2) *"Рим,* 8. марта. Синоћ кардинал Рампола и кнез Војновић[15] потписаше споразум о бреве у *Slavorum gentem,* којим се укида хрватска титула Јеронимскога завода и замењује насловом за *илирска,* тј. *југословенска алемена.* Чине се знатни уступци Барској надбискупији, наређујући засебно учење српскога језика и ћирилице. *Потврђена је барскоме надбискупу титула Primas Serbiae.* Данас папа примиће црногорску мисију. Кнез Војновић предаће папи ручно писмо књаза Николе. Црногорски успјех побуђује сензацију у дипломатскијем круговима".[16]

14 Српски глас 7/20. II 1902.
15 Луjо Војновић
16 Српски глас 20. II/13. III 1902.

3) *"Ватикан и Српство.* У посљедњем броју донијели смо телеграм из Рима, из кога се разабире, да је познати спор око Завода Св. Јеронима у Риму, послије дугог и бурног седмомјесечног трајања, на посљетку ипак приведен крају.

Није потребито нашим читаоцима шпецијално објашњавати поступак и повод томе спору, јер је о томе у овоме листу, у више махова, било доста говора. Наши читаоци, дакле, знају, да је прошлога љета папска була *Slavorum gentem,* којом се завод Св. Јеронима у Риму одређује 'pro Croatica dente', а међу земље које имају права на тај Завод и у којима, према томе, станује та тобожња 'Croatica tens', убраја се чак и Црна Гора, Босна, Херцеговина, Славонија и Далмација. Стога није било никакво чудо, да је ова ватиканска одредба, којом се еминентно српским крајевима натурио хрватски карактер, изазвала огорчење у свему српскоме народу.

Сва српска журналистика устаде листом против овој големој неправди нанесеној српском имену и српском народу, те похвалом једнодушношћу изрази своје неодобравање и необоривим историјским документима доказа грну абнормалност, у коју је упао Ватикан овом својом одредбом. Но, све то, заједно са писменим и телеграфским протестима од стране католичких Срба, не би ипак ништа или врло слабо помогло, да се јуначка Црна Гора, увијек одлучна гдје су у питању српски народни интереси, није дигла на обрану угрожених права српскога народа, а у првом реду на обрану оног историјом освештеног права, које припада њезиној Барској арцибискупији. Црногорској мисији, састављеној од кнеза Војновића и арцибискупа Милиновића, спадало је у дужност, да код Ватикана прикаже, колику је он грдну и неопростиву погрешку споменутом булом урадио пред историјом и пред српским народом. И црногорско изасланство живо потпомогнуто од претставника братске Србије, извршило је своју мисију на потпуно задовољство. У Ватикану су узели у претрес ту преставку, и послије дугог и свестранијег претресања, дошли су на посљетку до увиђавности да су захтјеви црногорске мисије потпуно оправдани и сагласни са историјским и природним правом".[17]

4) *"Црна Гора и Ватикан у светојеронимском питању.* 'Глас Црногорца' доноси у посљедњем броју под натписом 'Наш споразум са Св. столицом' дудг чланак, којим означује циљ и замашај црногорске мисије код Ватикана и њенога успјеха у политичко-националном спору, који је створен апостолским бревом од 1. августа пр. год.

Бревом 'Slavorum gentem' потврђена су национална права Црној Гори и национална осјећања цијелога Српства. 'То, и ништа друго, каже 'Г.Ц.' изазвало је мисију Св. столици, учињена повреда отклонила код Ватикана очувао нетакнут државно-правни положај Црне Горе, везане са Св. столицом конкордатом. У то име изванредни посланици њ. кр. в. господара имаху да издејствују промјену титуле Св. Јеронимском заводу враћајући му пространи наслов основан *на равноправности* и једнакости племенској'.

Значајни лист Црногорске владе оповргава мишљење, да је Књажевска влада тражила 'измјенама титуле и укидање бреве Slavorum gente, каже 'Г.Ц.', Књ. влада требала да тражи по оном правном аксиому: 'Lex posterior derogat priori' из тога што ми нијесмо имали ништа да приговоримо бреву у свему ономе, што се односи на оснивање Св. Јеронимског завода, који ће нам бити од користи, као и свима онима, који на тај Завод имају права'. Црногорска влада изаслала је нарочиту мисију у Ватикан да уложи протест оног брева, *у колико вријеђа*

17 Исто, 7/20 III 1902.

њено државно право. Тражити више било би и неумјесно и обијесно. Књ. влада није могла пасти у такву погрешку.

'Цијела историја Св. Јеронимског хоспиција доказује јасно, да се хрватско име и племе у њему није никада спомињало као засебни и искључиви етнографски појам, него да је под илирским именом братска слога и једнакост владала између Срба и Хрвата, па неко вријеме и Словенаца, који се у илирском имену налазаху на окупу у светој заједници једне више националне мисли. Тако је Св. столица то име вазда и схваћала, шта више признавала му је још и пространији смисао, како то јасно свједочи була папе Урбана VIII од 1. јуна 1627, односно оснивања Завода у Лоренту'.

Црногорска мисија је потпуно успјела са својим захтјевима, који су били израз и потпуна сагласности Црне Горе са Србијом и осјећања свега народа српскога. 'Она је *оборила предрасуду о диоби народности по вјерама* у нашем народу и све рђаве информације, на основи којих је Св. столица била издала онако усудно ријешење. Књ. је влада у току преговора са Св. столицом имала највеће задовољство, да прими поновљене исправе Св. столице: како ни св. отац, ни кардиналски одбор, који је о бреву 'Slavorum gentem' вијећао, не би се никад ријешили за наслов 'pro Croatica gente', да су били обавјештени, који се уштрб тиме наноси српскоме народу и српскоме карактеру црногорских католика и онијех изван Црне Горе'.

Црногорска мисија одбила је један први предлог Св. столице, којим се признаваше Српство католика Барске надбискупије, јер 'макако се оним додатком даваше *правно* задовољење црногорској држави опет би се индиректно подржавала *погрешна теза, да сви остали Срби католици Срби ван граница црногорскијех нијесу Срби.* Пространо име за Св. Јеронимски завод бјеше постулат наше Владе. Она је тијем држала, да ће се одужити не само својој првој дужности, да штити свој национални и државно-правни карактер, него и ишчекивању цијелога Српства, у колико је у Св. Јеронимском заводу заступано'.

И тако након преговора, које је сâм св. отац у аудијенцији од 23. фебруара назвао као 'у некијем часовима врло тешки и озбиљни', потписа се између нашега првога посланика грофа Војновића и кардинала државнога секретара, у име високих уговарајућих страна сретни споразум 22. фебруара, по коме ће се Св. Јеремонски завод од сада у будуће звати: Collegium Hier. Illiricorum.

А да не би никакве сумње било, да се под тим називом крије каква једноставна тјесногруда тенденција, наша је мисија издјествовала, да Св. столица у истом првом члану споразума изјави, да се под именом 'Iliri' разумију *сви католици Јужни Словени дијецеза заступаних у Св. Јеронимском заводу.* Књ. влада је држала, да треба издејствовати још неке гаранције у самом Заводу за администрацију и за васпитање црногорских питомаца. И једном и другом је захтјеву удовољено. У колико се односи на управо питање, од пет чланова административног одбора, поменутијех у чл. 7. статута Завода Св. Јеронима, *један* ће члан бити предложен кардиналу протектору од надбискупа барскога заједно са свим осталим бискупима поменутих дијецеза. За ову тековину требало би, да и сви остали бискупи ван граница наших, буду Црној Гори благодарни, јер је Књ. влада успјела овим уступом Св. столице, да један члан припада, као самосталну, искључиво црквеним веледостојницима, да заступа чисту сагласну вољу њихову (пошто се прва три de jure сами управљачи Завода, именовани од св. оца у смислу чл. 3. и 4. реченог устава).

Св. је столица уједно пристала, да за питомце Барске архијецезе у Св. Јеронимском заводу буде одвојено васпитање *на српском језику и ћириловским писменима.* На тај начин сачуваће они у потпуној мјери њихову народну индивидуалност и неће бити подложени утицају неприродног и ненационалног васпитања.

Тим споразумом наш са Св. столицом није још потпун био. Свечаним декретом истога дана Конгрегације конзисторијалне, којој је са̂м папа префект, св. је отац приликом папског јубилеја потврдио нашем барском надбискупу и свим његовим законитим насљедницима на барској бискупској столици стародревну титулу примаса Србије *(Primas Serbiar)*, повративши тако стари сјај примацијалне српске столице барске, која сјећа све Србе на сјај и величанство тадашње моћне наше царевине.

Тражењем и добијањем ове обнове најбоље су сузбијена настојавања, да се стави у извјесни антагонизам достојанство поглавара аустокефалне Православне цркве у нашој држави са нашим католичким примасом, и најјасније је објављено начело вјерске сусретљивости нашљедно у владарском дому Петровића, и стално у народу црногорском.

Ти на хришћанској висини налазећи се вјерски одношаји у Црној Гори одавно су признати, а св. отац да́је им нова израза свога високог мјеродавнога признања. У своме писму књ. кр. в. господару св. отац изјављује: 'Жеље вашега кр. височанства доказују нам, да се захтјевања *свагда осјећањима, која су предходила стипулацији конкордата;* са наше стране онај интерес, који смо тада обратили Црној Гори, није се одиста смањио, *и садашњи преговори, повољно свршени, томе су прави докази*'.

Овим споразумом са Св. столицом Црна Гора је постигла лијеп успјех општенародни. Ма како скроман био на пространом пољу јевропских политичких комбинација, он без сумње подиже углед српском имену и, кад тад, побудиће на спасоносније размишљање и оне, који му данас нијесу наклоњени.

Хвала мудрости папе Лава XIII и његовом широком схватању славенског питања, сама је Св. столица, тај моћни морални фактор у свјетској политици, уништила опасну теорију *дентификовања једнога племена југославенскога са католичком вјером* и тако знатно допринијела нашој државној кристализацији на чисто народној основи.

Ми смо увјерени, да ће и наша браћа Хрвати, у овом часу без разлога озлојеђени, у брзо увиђети, да у нашем успјеху нема побјеђених. Нема побјеђених, па нема и побједитеља.

Побједитељ је само *народна мисао,* која је природно заступана била од независне српске државе на општу југословенску корист.

У том погледу наш споразум са Ватиканом је поучан и рјешитељан за даљу будућност'".[18]

5) Године 1902. изашла је у Загребу познатог римокатоличког историчара др Ивана Марковића монографија под насловом *Дукљанско-барска метрополија,* коју је написао у Сињу. Он је у предговору 13/26. фебруара и. г. нагласио, да та монографија „није ни у каквој вези с догађајима, који има неколико мјесеци да занимају наш југославенски свијет", за коју му је, у току рада, слао податке Метод Родић, секретар Барске надбискупије.[19]

18 Исто, 28. III/10. 1902.
19 Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, 162-177.

Међутим, Марковић је XII поглавље своје монографије *посветио питању Примаса Србије,* па је у њему на латинском и српскохрватском језику објавио и одлуку папе Лава XIII од 22. фебруара/7. марта 1902, којом је потврђено право барском надбискупу, да може носити титулу *Примас Србије.*[20] Према томе, и ова је монографија писана поводом рада црногорске мисије у Риму, макар то одбијао и сам писац.

6) После четири године објављена је расправа др Морица Фабера под насловом *Право барских надбискупа на наслов „Примас Србије",*[21] коју је отпочео са текстом на српскохрватском језику одлуке папе Лава XIII, донете 22. фебруара/7. марта 1902. која гласи:

„Велечасни господин Шимун Милиновић, надбискуп барски у Црној Гори, извјестио је дне 2. јануара т. г. његовој светости папи Лави XIII, да су његови предходници на столици Надбискупије барске обичавали себи надијевати наслов Примаса Србије; овим насловом да су се служили и на саборима тридентинском и ватиканском, па да га ни данашњи барски поглавица католичке цркве није никада напустио; па додаје: да, и ако се крај древности те губитка старих обележја не могу изнијети сигурни и несумњиви документи у доказ и основаности тога наслова, то се ипак, по његовом властитом свједочанству, из обичаја старих као и новијих надбискупа барских може увидјети, да се је тај наслов, изузевши неко кратко вријеме, вазда настављао и у обичају био. Стога речени надбискуп, поводом 25-годишњице његове светлости Лава XIII, моли његову светост, да поменуто име и наслов надбискупу барском потврди те да га њему и његовим насљедницима, кријепећу свог апостолског ауторитета и доброте потврди и дозволи.

Његова светост папа је у својој милости и доброти након свестрана промишљања закључила, удовољити поднешеној молби како слиједи, те је својом апостолском моћи, опраштајући све оне поменуте, који су се до данас могли породити против постанка и употребе тога наслова, баш кријепећу тог апостолског ауторитета дозволила и изјавила, да се не само садашњи барски надбискуп, него и његови насљедници у будуће несметано и дозвољеним начином служе називом и насловом Примаса Србије, начином, који се раби и који је у обичају у апостолске столице при таквим дозволама, а све без обзира на углед и личности онијех, који би можда тому противословили. У потврду тога одредила је његова светост, да се изда и отпошаље консисторијални декрет те да се изворник похрани међу списе Св. консисторијалне конгрегације.

У Риму, дне 7. марта а. д. 1902. Каролус, патријарха царградски, тајник Св. консисторијалне конгрегације".[22]

7) После првог светског рата, када је почело да се покреће питање склапања конкордата између уједињене државе Југославије и Ватикана, у београдском листу *Време* од 5/18. децембра 1942. појавио се чланак под насловом *Једна национална позиција у опасности.* Пред укидањем приматства српске католичке цркве у Бару, због чега су се у Црној Гори били појавили узнемиривајући гласови, да Влада нове државе намерава да барском надбискупу укине

20 Исти, 175-177.

21 Др Мориц Фабер, *Право барског надбискупа на наслов „Примас Србије",* Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини (Сарајево) 1905, 445-477.

22 Исти, 445.

титулу Примас србије. Поводом тих гласина и тога чланка, др Луjо Војновић, који је у име Црне Горе 1901-1902. заштићивао интересе Барске надбискупије и барског надбискупа објавио је 9/22. децембра и.г. такође у *Времену* чланак под насловом *О српском католичком примаштву барског архиепископа*, у које је говорио о историјском праву Примаса Србије и како је извојевана одлука папе Лава XIII од 22. фебруара/7. марта 1902., и који је Војновић завршио са следећим закључком:

„Црна Гора, и овим закључујем кратка моја разматрања, присаједиливши се Србији и осталим једнокрвним земљама, допринела је велике жртве на олтар народнога и државнога јединства, а није ни издалека гунђала као Хрватска, која није била независна држава. Чим је Црна Гора награђена била за ово дивно дело самопреговарања у интересу целине? На ово је најбоље одговорио г. Марко Трифковић са својим експозеом у Министарском савету. Пак зар да и овако омаловажена и занемарена Црна Гора изгуби још сјајну приматску титулу стародревне Барске српске архиепископије, кад је већ изгубила диадем?!

Најзад, укинуће приматске католичке титуле кад се у исто време поновљеним сјајем повратила, након 500-годишње еклипсе, славна наша Пећска српскоправославна патријаршија, била би крвава иронија, а уједно и профанисање једног блиставог листа наше националне историје, за рачун на знам чије болешљиве сујете или не знам којег хипертрофичног и изазивачног регионализма".

8) Др Лазо Томановић, који је био на највишим положајима у Црној Гори, уредник *Гласа Црногорца*, судија Великог суда, а од 1907. до 1912. председник Владе, 1927. осврнуо се на покретано 1901. питање *Примаса Србије*, па је у једном свом чланку рекао следеће:

„Прохујали су вјекови српске прошлости, пуни славе и црних дана... Па се почетком прошлога вијека српски народ почео помаљати опет на свјетској позорници, тако да је Павле Соларић, Доситејев 'благонадежни јуноша', у свом 'Поменику', из Млетака, првом књижевном центру, ускликнуо: *'Уповајмо на Господа сил и будет'*. Тада је била пала Млетачка Република и владика Петар I сашао у Боку, а Карађорђе на Дунаву дигао устанак. *Већ је Србија била на домолу!*

Па је наших дана 1869. био сазван концил у Риму, највиши у католичком свијету. Ту долази скадарски арцибискуп *Каролус Потен* и налази на концилу одређено му мјесто међу осталим арцибискупима. Али је он био и *представник барске столице*, па протестира и тражи мјесто међу *примасима*. На првом мјесту сједјели су кардинали, па патријарси, па примаси. То питање концил је предао свом одбору који је расправљао сличне спорове. Одбор је, између осталога, нашао да је на *Трентинском* концилу, који је осудио *Хуса*, барску столицу заступао улцињски бискуп и да му је папа одредио друго мјесто међу примасима. Тако је арцибискуп Потен заузео мјесто као Примас Србије до Примаса Германије, који заузимље прво мјесто.

Та појава Србије до Германије на концилу, који је био привукао на себе пажњу све Јевропе, у доба када је начело народности било почело преображавати мапу Јевропе, и када је Аустрија, истиснута из Италије, тражила накнаду на Балкану, та је појава њу поразила. *Србија јој је стала на пут!*

У тој муци Аустрија се заузимље да *испод земље* подкопа достојанство католичке јерархије у српском народу. Најприје је организирала оно *свесловенско ходочашће* у Риму. Ту су били представници руског и бугарског народа, а српски народ био је искључен, да се тим докаже да нема *Срба католика*.

Али јој то није било доста. Требало је још да и *Ватикан то санкционише.* Па је сарајевски арцибискуп *Штадлер* сазвао ону конференцију југословенског епископата на *Локруму* до Дубровника. Наравно није се могло знати на коју је сврху била сазвана конференција. Али ће се и то дознати.

Одмах иза те конференције изашло је оно папино бреве о преустројству *Илирског* завода Св. Јеронима у Риму (овде треба разликовати папину *булу* Slavorum gente, која је претходила овом *бреву).* Па у чему се састојало то преустројство? Да га папа намијени pro gente Croatica!

Аустрија је триумфирала. Ватикан је потврдио да нема Срба католика. *Дакле нема више смисла да постоји ово достојанство католичке јерархије у српском народу.*

Али је ово достојанство барске столице било у Црној Гори, па је њена Влада била дужна да га одбрани, и њено саопштење у званичном листу *Гласу Црногорца* протестирало је против тог бревеа. Отуд ова жучна полемика у нашој штампи између српских и хрватских листова. Ватикански орган *Osservatore Romano* одговорило је да је *то тражио југословенски епископат!* Новосадски *Бранник* тражио је да се арцибискуп барски Милиновић стави под суд због његовог учествовања на Локрумској конференцији.

Кад се ово збивало, књаз Никола је обилазио народ по сјеверозападној граници. Кад се повратио у Никшић, где је у Двору љетовао, позвао је арцибискупа у госте, да се извијести о том питању. У исто доба позвао је и мене као владиног *стручњака* по овом питању, да му реферишем. Архијепископ је три дана гостовао за фамилијарном трпезом књажевом. За трпезом је књагиња водила разговор са арцибискупом. О питању овом није било ни ријечи. Кајаз је насамо сасвим академски разговарао са арцибискупом. Па су се потпуно споразумели. Милиновић је припадао оним далматинским народњацима, који су били колико Хрвати толико и Срби. Био је учен човјек, који је признао да *илирство* обухвата и Србе као и Хрвате. Па је усвојио главно гледиште, узевши на себе да то докаже у Ватикану. Он је био увјерен да ће успјети код државног секретара кардинала *Рампола* уз папу Лава XIII, који су били еманципирани од Тројног савеза. Тицало се само да уз *gente croatica* буде *et serbica.* И књаз и арцибискуп су мртви. Али ја имам рукопис арцибискупов који овај споразум потврђује.

Кад је арцибискуп крећао пут Рима, на Цетиње се био повратио са допуста књажев секретар конте Лујо Војновић, па га је Влада додала арцибискупу да му буде од помоћи као *Србин католик,* што ће осујетити никшићски споразум, јер је у Риму тако питање дошло на зелени сто дипломације при Ватикану, а арцибискуп остао у *позадини.* Преко цијеле зиме конте Војновић је био у контакту са Владом, која није одступала од свог гледишта, да се бреве има допунити са оне двије ријечи, а дипломација је налазила да се питање ријеши са *измјеном нота.* Делегат владин најзад обратио се књазу на Ријеци, гдје је зимовао, и он је пристао на ту измјену нота између владиног делегата и државног секретара Рампола.

У Риму је тада био посланик Србије Веснић, који је пратио развој тога питања, па је министеријални *Одјек* са *Dubrovnikom* то решење питање поздравио као *дипломатски успјех* Црне Горе. А књаз Никола је уживао. Али ми је војвода Гавро, као министар иностраних дела, одговорио да је то *дипломатски пораз* Црне Горе. Предсједник Владе био је војвода Божо Петровић. Они су оба још живи. *И бреве је недотакнут остао у снази.*

Дипломацији при Ватикану, у којој је имао прву ријеч аустроугарски посланик, није то доста било, него је потакла арцибискупа да тражи од Ватикана *лиценцу* да може носити *титулу* Примаса Србије, *као да то достојанство*

није Барске столице! И та је погрешка огорчила посљедне дане доброга и честитога старца Милиновића; али није нимало смањила његово поштовање свих кругова у Црној Гори, јер тим није могао ништа наудити барској столици, него само себи. А то се поштовање показало најбоље за вријеме болести и смрти његове. Дворски љекар др Перазић није се одмицао од његове постеље. А с вишим почастима није могао бити сахрањен ни од државе ни од народа. И православну цркву ту је заступао рашко-захумски владика *Кирил.*

Скадарски арцибискуп Потен био је родом из Прусије, по свој прилици *Пољак,* па је онако свјесно на концилу и истакао тако старославно достојанство католичке цркве српскога народа, једино у читавом Словенству.

Ватикански концил био је прекинут француско-немачким ратом, па кад настави свој рад, у бољим приликама, опет ће на њему бити Примас Србије до Примаса Дерманије. Сада је на барској столици Србин, рођени Баранин, пресвијетли *Добречић,* који је у Риму науке свршио са докторатом, па је свјестан своје дужности и свог права. А сиромаштво столице нимало не може удити јој том достојанству, него још више симпатије изазвати.

Наша влада већ му је подигла двор. Али то није доста. Свакако треба да и у *конкордату* са Ватиканом буде споменуто ово високо достојанство на достојном мјесту као драгоцјена старина српскога народа из најдубље његове прошлости.

Један од највећих државника у свјетском рату Лојд Џорџ прогласио је српски народ, обзиром на његову велику прошлост, бесмртним. Изгледа као да то наша дневна штампа не схвата. Особито престоничка је дужна да његује нашу прошлост.

Прошле године хрватска штампа славила је хиљадугодишњицу свога краља *Томислава,* чим је будила у народу националну свијест. А што је уздржало националну свијест раздробљенога српскога народа кроз вјекове него славне успомене? Зар нам оне нијесу од више потребе, пошто смо се ујединили?

Међу тим успоменама је и *првопрестоница хришћанства читавога Словенства,* која је никла у *Дукљи,* пошто су наши апостоли Св. Кирил и Метод Словене обратили у хришћанство и азбуку им дали, поред грчке и латинске азбуке, које су у цркви владале.

Тако је ова *властитина искључиво Србије,* остла урезана у тучним таблицама као Primaria Sedes (првопрестоница) *хришћанства читавог Словенства".* [23]

9)Идуће, 1928, године појавио се нови чланак о Примасу Србије, у коме се на крају подвлачило и ово:

„Интересантно је при крају напоменути, да се у Бару и дан данас налазе под једним истим кровом двије цркве: православна и католичка, а манастир Свете Богородице Ртачке нијесу порушили Турци, него убојне галије сусједне Венеције. Случај за оно вријеме, борбе крста са некрстом, јединствен и нечувен у историји. Сама, пак, чињеница да је свештенство оба обреда непоколебљиво стајало уз народ, затим да се и дан данји истим црквама и истим гробљем једновремено служе обадвије хришћанске вјероисповести, најбољи су доказ толеранције и високе националне и културне свијести овога краја у коме лукави Млечић није никад могао своје гнијездо савити.

Тако, прва српска држава Зета, данашња Црна Гора, колијевка ријетких великана, насљедница славне Дукље даде Српству, односно југословенству,

23 Др Лазар Томановић, *Primas Serbiae,* Записи (Цетиње), 1/6, 1927, 347-350.

међу многим даровима и првог српског краља Михаила и прву српску Примасију, најстарије словенско владичанство на Балканском полуострву".[24]

2. Интересовање архиепископа барског и Примаса Србије 1913. за припреме конкордата између Србије и Ватикана

У току припремања предлога текста за конкордат између Србије и Ватикана интересовао се за то и барски архиепископ и Примас Србије др Никола Добречић. Зато је српски посланика са Цетиња др Михаило Гавриловић 22. јануара 1913. јављао претседнику Владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: „Част ми је спровести вам у прилогу извод једног писма барског архиепископа др Н. Добречића министру просвете Јов. Пламенцу, у коме се огледа његово мишљење о конкордату, који Србија намерава да закључи са Св. столицом". Тај прилог, из писма Добречића од 16/29. јануара 1913, упућеног Пламенцу је врло важан, јер је од историјског значаја, гласио је:

„...Желео сам нарочито да говорим с вама односно конкордата, који ће се убрзо склопити између Свете столице и Краљевине Србије. О томе сам назад два-три дана и њ. в. господару упутио писмо. Ја сам мислио, да ће се конкордат склопити тек после закљученог мира, али сада читам у новинама како се је министар српијански Јовановић изразио, да Србија хоће што пре да склопи конкордат са Св. столицом.

Господине министре, ви знате да *ова моја старославна столица је примацијална, дакле, најпрво црквено достојанство у читавом Српству, не само титулом него првом јурисдикцијом. Она је, за време старог српског царства, имала 12 подручних митрополија, те и данас их има, ако не* de facto, бар de jure. *Црна Гора, дакле, треба да се поноси овом стародревном примаском столицом, те да настоји како ће јој повратити онај сјај који је вековима уживала.*

Изјављујем искрено, да ово пишем једино у интересу наше мале отаџбине и нашег љубљеног господара. Пишем и вама о овој ствари, као шеву наше просвете, како би говорили са њ. в. краљем, да нас не умакне ова лепа прилика, те да се и господар и Кр. влада заузму да Краљевска влада Србије призна овој столици Примаство српско, те ову важну мисију склапање конкордата повери мени, Србину родом и срцем, а не туђину. Уистo доба да Краљевина Србија призна изричито у конкордату примаску власт ове примацијалне столице, над свим католицима у Краљевини.

Ја држим, да је ово врло важна ствар за нашу отаџбину, јер Примаство српско најбоље показује где је Пијемонт Српства.

Ово пишем сада из бојазни, да не буде касно кад се окупи Нар. скупштина. Пошто је *ово ствар веома важна* у сваком погледу, о томе вам пишем, као поверљиво (?), поверљиво, јер ће у томе погледу бити великих интрига од стране непријатеља Српства".

---

24 Блажо Ђуровић, *Прва Српска Примасија*, Зетски гласник (Цетиње) 1928, Божићни број (бр. 1-4), стр. 10-11.

Пашић је 1. фебруара и. г. све ово прочитао и забележио је да је „узео к знању".[25]

Архијепископа барског и Примаса Србије Добречића настојања да сачува титулу Примаса Србије и да, на основу оправданог историјског права, *прошири јуриздикцију и на целој територији Краљевине Србије*, нису се завршила његовом акцијом само на Цетињу. Он је због тога путовао и у Рим. Отправник послова Посланства Краљевине Србије у Риму јавио је 7. августа 1913. године:

„Од неколико дана бави у Риму католички бискуп Црне Горе г. Добричић. Био је да ме посети као преставника Србије, и тада ми је рекао да је дошао ради црквених ствари. Како сам се после тога састајао с њим још у два маха, а и из разговора, који сам имао с овд. црногорским генералним конзулом г. Евг. Поповићем, мени се чини да је г. Добричић дошао по нарочитом послу од стране Црне Горе, и да се он односи на питање о католицима Арбанасима и *питање о конкордату који Србија спрема да утврди са Ватиканом.*

Г. Добричић носи титулу Primas Serbiae и по старим документима папским његова јуриздикција простире се и на данашњу Стару и Нову Србију, те је врло вероватно да би г. Добричић желео да види да се данас успостави призна та јуриздикција и од стране Србије. У том смислу је он вероватно говорио и с папом и са другим ватиканским веледостојницима.

Г. Добричић прави утисак доброг Србина, који искрено жели да ми уредимо питање о католицима што корисније за нас. Приликом посете своје код папе, која је трајала готово читав сахат, он је говорио најлепше о Србији, *и изнео је као најтолерантнију земљу у Европи у погледу верских слобода.* Побијајући многе осуде, које су долазиле из аустријске штампе, рекао је папи: *'Ја бих, свети оче, више волео да будем митрополит у Београду него у Паризу, кад се говори о верској толеранцији'*, нашта му је папа одговорио, смешећи се: 'Хајде, добро, онда да те пошаљемо за митрополита у Београд'.

У том смислу говорио је кардиналу Мери дел Валу и старом Рамполи. Г. Добричић ме уверава да свуда, где стане хвали Србију с искреним убеђењем, да ће код нас католици живити исто тако слободно као и православни [...].

Г. Добричић је даље говорио о потреби, да Србија отвори једну католичку богословију, где би се васпитали католички свештеници у српском народном духу. Он, такође, мисли да би за прво време требало основати известан број добрих и спремних свештеника из Далмације и Хрватске, *који би се одазвали позиву кад би били добро плаћени,* што Србија може учинити.

Односно самог конкордата, Добричић би желео, рекао бих, знати најпре сам наш пројекат и дати нам своје мишљење и савете. Он добро познаје ватиканске кругове, лепо је у њима примљен и могао би нам бити од користи. Он би још волео доћи и до Београда кад би га наша Влада позвала. Најзад ми је г. Добричић рекао, да би добро било да и присуствује преговорима, које ћемо водити с Ватиканом, али, рачуна се, само тако кад би га наша Влада наименовала за члана те комисије.

Мени је част доставити све ово, а Министарство зацело познаје г. Добричића из извештаја нашег Посланства са Цетиња, те ће моћи проценити уколико се могу примити ове његове услуге".[26]

---

25 АС. - МИД, ПО, 1913, к/5.

26 Исто. - МИД, ПО, 1913, к/5. Подвлачење у тексту је моје.

Овај акт је 13. августа и. г. саопштен Министарству просвете и црквених послова, које је јавило „да се бискуп Црне Горе Добричић бави у Риму и стога, мисли, да би он могао бити од користи при склапању конкордата".[27]

3. Припремне радње 1913. за конкордат између Србије и Ватикана

Пошто је Србија 1912. успешно завршила предвиђени део ослободилачког рата одмах је у проширеном крају отпочела успостављање законодавног реда, којим је грађанима обезбеђивала *живот, част и имовину, као и пуну слободу и равноправност.* То је учињено брзо, енергично и у духу војничке прокламације команданта Треће армије, генерала Божидара Јанковића, изданој 17. октобра 1912, у којој је заповеђено:

„Ми доносимо у једној руци правду, истину, поштење и част, а у другој барут и олово. Ко нам изађе на сусрет као брат загрлићемо га братски. Земан је дошао да се Турска Царевина распада и да ми и ви у љубави живимо".[28]

Ускоро после освете Косова, министар просвете и црквених послова Љуба (Љубомир) Јовановић, покреће „успавано питање"[29] римокатолика у Србији, јер су се са њеним проширењем стекли били услови за решавање тога питања. Он је поверљиво већ 23. новембра 1912. писао председнику Владе и министру иностраних дела Николи Пашићу:

„Познате су вам све неповољне последице негдашњег стања у коме се налазе католици Србије, услед њихове црквене зависности од католичког ђаковичког владике, прелата аустроугарске државе. *Те су прилике биле повод да су српски државници још у време полузависности наше државе покушавали, да изнађу пут и начин како би се једним декретним споразумом са Ватиканом српски поданици римокатоличке вере еманциповали од те стране црквене власти и у Србији организована католичка црквена управа сагласно са нашим државним интересима. Што се уређењу тога питања до сада није приступало са решеношћу, да се оно мора привести крају, несумњиво је један од најглавнијих разлога у томе што је у Србији био врло мали број католика, једва да је нешто преко 10.000 душа (по целој Србији), готово самих туђих поданика.*

Сад је, међутим, ово питање добило сасвим и други значај. Победничким ратом граница Краљевине Србије проширене су тако, да се у извесним областима налази не само велики број католика, него су у појединим местима тих области и седиште представника појединих организованих установа римокатоличке цркве (општини у Скопљу и другим местима, као и владичанство у Призрену).

Над овим католицима, истина, нема власт црквену поглаварство из стране државе, али су они до сада стојали, заједно са својим

---

27 Исто. - МПц, Поверљиви протокол Црквеног одељења за 1913, под бр. 29.
28 Српске новине (Београд) 17. X 1912. Подвлачење у тексту је моје.
29 Веселиновић *Конкордат између Србије и Ватикана*, Дело (Београд), 25, 193, 642.

црквеним поглаварством у земљи, под протекторатом Аустро-Угарске.

Ове околности су биле поводом те сам имао част са вама изнети мисли о томе, да ли би се још сад имало приступити бар припремним радовима на томе, да се једним споразумом са Римском куријом створи организација католичке цркве у Србији, зависна само од српске државне власти и од поглавара цркве у Риму.

И, нашавши код вас пуну сагласност о потреби приступити решењу овог питања; сем тога, имајући у виду и то што је већ и у јавност процурила вест, да Аустро-Угарска предузима кораке у Ватикану да над католицима Нове Србије остане и даље њен протекторат, као и то, да је ово питање у Министарском савету нашло на одобрење, част ми је умолити вас овим, господине министре председниче, да изволите наредити што треба, да се што пре предузму следећи кораци у овоме послу.

Пре свега, слободан сам умолити вас, да изволите упознати Крањ. посланство у Риму са горе изнешеном потребом регулисања римокатоличких верских односа у проширеној Србији, и наредити му да оно стави у дужност нашем конзулу г. Скотиу, нека он, као личност која по сазнању има јаких веза са ватиканским круговима, поверљиво и опрезно сондира терен за закључење једног конкордата са Србијом у горе истакнутом циљу. У случају повољног резултата тога сондирања, ја бих онда имао част учинити вам даље потребне предлоге о заједничком раду са вама, да се ово питање, по могућности, што пре повољно оконча".

Након тога, Министарство просвете и црквених послова је 22. децембра и. г. упутило посланствима у Софији и у Букурешту акт, којим је тражило да му по могућности пошаљу „на расматрање све законе, уредбе, правила и друге податке, који се односе на стране вероисповести" у Румунији и у Бугарској, тј. неправославних, „а нарочито оне текстове који се специјално тичу муслиманског и католичког становништва".

На ово тражење, посланик у Софији др М. Спалајковић је послао „привремена правила о духовној управи над муслиманима у Бугарској", а за римокатолике је јавио да „не постоји у Бугарској ни закон ни привремено правило". Посланик у Букурешту, у одговору, нагласио је, да „Румунија нема конкордата с Ватиканом мада овде има католичка епископија, коју румунска држава субвенционише" годишње; „школе, цркве и друге установе, неправославних вероисповести, издржавају се саме од прилог својих верних. Главног, пак, муфтију за Добруџу поставља Румунска влада по препоруци шеих ул исламата".[30]

Ради опште потребе, Србија је већ 14. децембра 1912. донела *Уредбу о уређењу ослобођеног предела*[31] у којој је дато уређење нових општина, срезова, округа, организација судова и *Општих наређења*, међу којима су и ови прописи:

„Члан 74. Сви су грађани пред законом и властима једнаки.

Члан 75. По овој уредби судиће се подједнако свим нашим грађанима у ослобођеним пределима, били они хришћанске, мухамеданске или друге које признате вере.

Члан 76. Грађани мухамеданске и грађани хришћанске и сваке друге законом признате вере, имају права и слободу на равно вршење верозаконских обреда својих вероисповести.

30 АС. - МПц, 1913, Б. 3302. Подвлачење у тексту је моје.
31 Службени војни лист (Београд) 17. I 1913, стр. 16-30.

Члан 77. *Прозелитизам се строго забрањује и казни.*

Члан 78. Државна је вера Источно-православне аутокефалне цркве.

Члан 79. Хришћани Источне вере стоје под духовном управом митрополита српског, који управља или непосредно за време или преко епархијских архијереја, који се поставе по канонима наше свете цркве.

Члан 80. Све јавне и приватне школе и други заводи и установе за образовање, стоје под надзором државних власти.

Члан 81. Основна државна настава обавезна је за све грађане ослобођених предела без разлике".

Пошто су, на основу краљеве прокламације од 25. августа, ослобођене области званично присаједињене Матици Србије, истог дана је, на предлог Владе, краљ решио, „*да се за присаједињене области Старе Србије* уведу у живот ови прописи из *Устава Краљевине Србије од* 5. јуна 1903. године", међу којима је било и ово:

„Члан 3. *Државна је вера у Србији Источно-православна.* Српска је црква аутокефална. Она не зависи ни од које стране цркве, али одржава јединство у догмама с Источном васељенском црквом [...].

Члан 18. *Слобода је савести неограничена.* Све признате вере слободне су и стоје под заштитом закона, у колико вршење њихових обреда не вређа јавно ред или морал.

Члан 19. *Забрањује се свака радња управљена против Источно-православне вере у Србији (прозелитизам)* [...].

Члан 189. *Унутрашња управа Источно-православне цркве, припада Архијерејском сабору. За друге вероисповести унутрашња управа припада духовним властима. Духовне власти, како Источно-православне цркве, тако и свију осталих признатих вероисповести у Србији, стоје под надзором министра просвете и црквених послова.*

Уређење црквених власти и богословских школа Источно-православне цркве доноси се законом по договору министра и Архијерејског сабора.

Члан 190. Црквене власти суде свештеницима за кривице учињене у свештеничким дужностима, изузимајући оне кривице, које се казне по Кривичном закону. Жалбе против злоупотреба црквених власти, ма које вероисповести у земљи, подносе се министру црквених послова.

Свештена лица и црквене установе, у погледу грађанских односа и имања, подчињени су земаљским законима.

Члан 191. *Преписка духовних власти Српске источно-православне цркве са страним црквеним властима, саборима и синодима, врши се са одобрењем министра црквених послова. Службена преписка других вероисповести у Србији са страним црквеним властима, саборима и синодима, мора се такође подносити на увид и одобрење министру црквених послова.*

Службена писма или наредбе црквених власти, сабора или синода са стране не може никаква црквена власт у Србији обнародовати, ни извршити без знања и одобрења.

Члан 192. *Све јавне и приватне школе и други заводи за образовање стоје под надзором власти*".[32]

У ослобођеној Старој Србији *затечен је и један број римокатолика, који су били углавном под управом бискупа призренског (или скопског).* На ширењу римокатоличке пропаганде у тим крајевима највише је

32 *Устав за Стару Србију*, Београд 1913, 4, 8, 29-30. Подвлачење у тексту је моје.

допринела Аустрија, која је долазила из разних праваца, па и из Босне и Херцеговине.[33] На том послу понајвише су радили фратри пореклом Хрвати или Пољаци.[34] У опису Призрена архимандрита Саве Дечанца, и о том се доста говорило, па се то и овде наводи:

„Римокатоличке вероисповести *Албанези,* или боље рећи, *покатоличени Срби,* који су заборавили и не знају свој језик, имају једну основну школу, у којој предају на талијанском језику малој деци, од које опет свако зна говорити српски, а италијански ни једне не зна. Од пре неких година нису имали више ђака у школи од 26, и ову школу помагао је аустријски цар.

Овде они имају и једну цркву, храм Св. Димитрија, која је била развалина до кримског рата, па тада француски конзул, из Скадра, дође с некаквим султанским ферманом у Призрен, те оте ову цркву од православних и преда је римокатолицима исто онако, као оно што и Цинцари отеше Св. Спас. Тог је времена та иста пропаганда, аустро-француска, и у манастиру Дечанима пробала да ли може силом или обећањима и давањем успети, да се спомиње при богослужењу римски папа. Римокатолици су сада подигли ту: школу, цркву и митрополију, па и звонару, али им звона не дају Турци да наместе.

Они овде имају и епископа, који има под својом управом 7 парохија, а то су 1. Призрен, 2. Ђаковица, 3. Пећ, 4. Зумби, 5. Мартур, 6. Јањево и 7. Зера. Ну, овај западњачки епископ овде у Призрену, по имену некакве старе њихове митрополије скопљанске, још из времена српске царевине, титулира себе скопљанским митрополитом, а у Призрену су тек у новије доба дошли, где до скоро никада нису имали ни једне сталне куће римокатоличке.

Западњачка пропаганда, у овим српским пределима, уз помоћ Рима, Аустрије и Француске, држи, пише и јавно говори, да јој је сада Призрен крајња предстража Католичке цркве, према православном Истоку. Па с тога, држим, неће бити сувише да, и ако узгредно и кратко, наведем овде и њихову, у српској домовини, спрему, управљену против Српства, којега има преко 2.000.000 душа, а њих, колико има, видеће се из следећих навода.

У целом овом пространству, на ком српски народ станује, изван Краљевине Србије, Црне Горе и Аустрије, у Турској Царевини, једва да има између Срба свега до 100.000 душа римокатолика, јер по самом њиховом рачуну имају до 13.355 кућа, 102.304 душа.

Растурени су на 150 сахати у накрст, овде онде, по нашим земљама, те им није ни ово веровати, да их има оволико, колико сами кажу; јер они често запишу у свој тефтер православне житеље, села и домове у род католички, али по врх свега тога њиховог малог броја, они опет имају 8 епископија, између којих 3 су митрополије, а један митрополит носи титулу примаса (патријарха) старе српске царевине.[35] Још имају 137 парохијских свештеника и мноштво сваког реда, западњачких калуђера. Али зна се и то, да на више места нису веће парохије од 10 кућа. Тако, нпр. у Пећи, до ратова, није их никад било више од 20 кућа, а од рата до сада има их преко 60 кућа; међутим, свагда су ту били по два свештеника и један калуђер! У Призрену и у тој целој епархији, ако их има једва до 2.000 душа у оних пређе поменутих 7 парохија, па у самом Призрену, никад није било мање од 6 свештеника и 5 калуђера, из одреда реформираних (минорита).

---

33 АС. - МИД, ПО, 1905, XIX (несређена грађа); Одјек (Београд) 25. III 1898; Алекса Ивић, *О римској пропаганди у Босни и Херцеговини,* Београд 193; С. М. Веселиновић, *Уједињење цркава,* Гласник Православне цркве у Краљевини Србији (Београд) 1912, 33-34).

34 Српски глас (Задар) 29. VI/1. VIII, 27. IX/10. X 1901.

35 Мисли се на барског бискупа.

Заводе имаду: 1. папски колегијум, завод за образовање клира под надзором језуитам, а издржава се аустријским трошком; 2. реалка, под руководством францишкана, коју такође Аустрија издржава; 3. провизорна мисионара; 4. ораториум, стоји у свези са свима парохијама; 5. у свакој парохији имају по једног старешину из реформираних Светога Франциишка који се о духовним стварима брине; 6. још имају 9 мисионарских *шпација*, зборних места.

Осим ових њихових установа, њима још дају са стране огромна средства за подизање цркава и манастира, а то обично бива на темељу старих српских задужбина, као што је, особито од пре неког времена, свуда по главним местима подизао школе и цркве цар мексикански Максимилијан (од 1850. до 1860. год.), што је после њега, исто тако продужио и бечки цар, као што већ сами назови: Латини у Призрени називају цркву (подигнуту на темељу православне) и школу 'царском'.

Ово је довде прибележено из самог њиховог распореда пре десет година, а није ни сумњати, да после српско-турских ратова нису они удвојили и утројили, до сада, своју снагу притиву тамошњег српског народа и православља".[36]

Сви ови римокатолици су били повезани са Бечом, што се види из извештаја скопског генералног конзула у Старој Србији. Српски конзул у Приштини, телеграмом од 22. августа 1912, јавио је Министарству иностраних дела, да је призренски бискуп отпутовао преко Скопља у Беч на неки састанак римокатоличких поглавара из Турске, и да су такође отпутовали и изабрани римокатолички представници из околине Призрена четири, а из Ђакова и Пећи по три, чије трошкове покрива Аустро-Угарска. Конзул из Скопља је 30. августа и. г. јавио, да се са тамошње станице последњих дана одлазило за Беч по неколико Арнаута из Горњих крајева „у друштву са по једним или два свештеника", сви обучени лепо и „чистије него обично". Њих је отишло око 20, а пре тога отишао је из Скопља и римокатолички арцибискуп, како се говорило на еухаристички конгрес.[37]

У току ослободилачког рата у Старој Србији *њени римокатолици нису помагали српској војсци.* Али, зна се само, да је др Никола Добречеђ, арцибискуп барски и Примас Србије, 1. новембра 1912. упутио српском посланику на Цетињу писмо следеће садржине:

„Преузвишени господине, веома усхићен сјајним побједама, које је братска нам српска војска, у тако кратком времену, одржала над непријатељем, не могу изоставити а да вас не замолим, да изволите поднијети од стране моје њ. в. краљу Петру и Кр. влади моја најискренија честитања на великом успеху, са најтоплијим молитвама, које непрестано Даваоцу побједи уздижем, да се што прије оствари завјетна српска мисао о нашој напаћеној браћи, на крају крајева, сине сунце толико жељене слободе.

Част ми је извјестити вас, да сам одмах послије објаве рата држао у мојој Катедри свечане молитве за успјех савезног оружја.

Молим вас да изволите послати Управи Црвеног крста Краљевине Србије мој мали прилог од сто перпера, који вам данас упутницом шаљем.

Изволите, г. министре, примити увјерење мога особитог поштовања. Др Никола Добречић, арциб. барски, Примас Српски".

Министарство иностраних дела је преко посланика послало признаницу Српског Црвеног крста о пријему поменутог новчаног прилога од 105 динара, коју му је послао арцибискуп барски и Примас Српски.[38]

---

36 Архимандрит Сава, *Призрен,* Братство (Београд) 1888, 69-72.
37 АС. - МИД, ПП, 1912, 152.
38 Исто. - МИД, Посланство на Цетињу, ф. IV, бр. 964, 980.

Ст. Бар, 1 Новембра 1912

Преузвишени Господине,

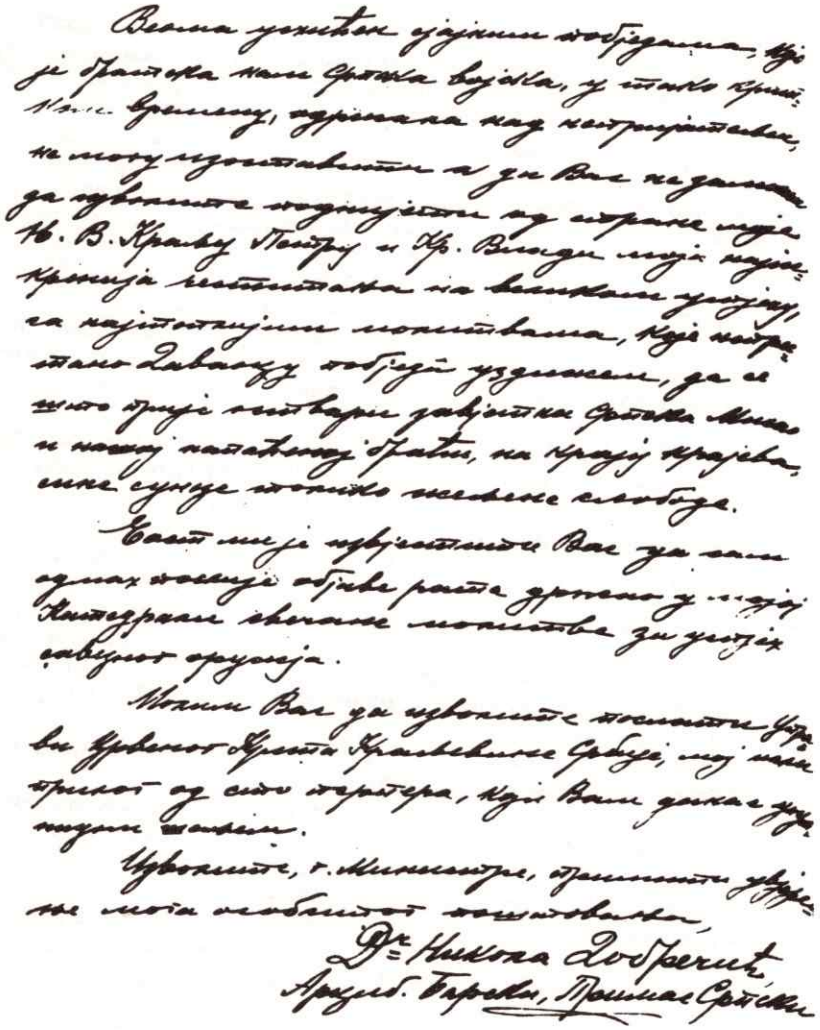

Писмо арцибискупа барског и Примаса српског др Николе Добречића 1912.

Овде се мора истаћи *једна помоћ од стране Пољака, који су римокатолици, у Познању, познатом по пријатељским расположењима према Словенима на Балкану*, за време балканског рата био је организован „Комитет за скупљање прилога за рањене балканске Словене". Овај Комитет послао је новчани прилог црвеним крстовима Србије и Црне Горе. Тако је, Министарство иностраних дела Србије 4. децембра 1912, преко свога Посланства на Цетињу, послало Црвеном крсту Црне Горе 2.355,50 динара, који су били послани из Познања.[39]

Зна се, државне и војне власти Србије су на новоослобођеним областима поступале строго по законима и Уставу земље. Војне власти су о рамазану и о бајраму дозволиле мухамеданцима, где нису имали своје прангије, да користе војне топове, и било им је дозвољено и даље да могу одређивати време „по турском" начину, како би сачували своје обичаје.[40]

О верској толеранцији сачуван је још један поуздан документ који је под насловом *О држању Србије према муслиманима и католицима у новим областима. Разговор са шефом Одељења за вере у Министарству просвете и црквених послова Србије г. д-ром Михаилом Ј. Пећанцем*, датом неком саговорнику из Босене. У том разговору, између осталог, стоји:

„На ваше постављено ми питање: 'Каква су општа начела, којима ће се придржавати мјеродавни фактори Краљевине Србије при уређивању вјерских односа у Новој Србији уопште и са погледом на муслимане и католике напосе, и каква су расположења владаоца и садашње Владе Краљевине Србије у овом важном питању, не само за Србију него у извјесној мјери и за остало Српство и Словенство?' г. др Пећанац је одговорио:

Што се тиче начела, који ће се придржавати фактори Србије у питању вјерских односа, она се налазе пре свега у слободоумном Уставу Краљевине, који гарантује потпуну слободу вјероисповести свима њеним грађанима, без разлике вјероисповједања. Одмах, у првој Уредби од 14. децембра 1912. о начину управљања у новим областима Србије, тако рећи за време рата, има одредба, сагласна са основним начелом Устава Српске Краљевине[. . .].[41]

Као што видите, Србија може светла чела, да укаже на основна начела, којих се придржава при утврђивању односа у својим новим пространим областима. Она може са њима да се поноси пред српском и словенском браћом ван граница Краљевине и пред целим културним светом.

А, што се тиче гаранције, да ће се начела приводити у дјело и да се већ приводе, о чему ме такође питате, о томе не може нико смуњати ко макар површно познаје меродавне факторе Српске Краљевине.

Пре свега, позната је већ просветном свету скрупулозна привржености Уставу своје државе нашег узвишеног владара његовог величанства краљ Петра, и његов начин непоколебљиве сталне бриге, да се безусловно од стране свију и свакога почитује Устав Српске Краљевине, и да се не вређају уставна права њених грађана. Поштовањем Уставом гарантована верске слободе свих поданика његове државе, то је импертиван захтев садањег владаоца Србије, који још нарочито годи његовој племенитој души и већ због тога, што су за време његовог дугогодишњег бављења у Швајцарској и целим његовим бићем завладали осећаји према слободи, савести и вероисповести грађана [. . .]".

---

39 Исто, бр. 1021.

40 Исто, МПц 1913, Б. 33029.

41 Овом приликом изостављају се текстови из поменуте Уредбе и Устава, да се не би понављали, јер су напред наведени у целини.

У даљем разговору, Пећанац је тврдио да тада владајућа радикалска партија, чији је вођа председник Владе и министар иностраних дела Никола Пашић, а министар просвете и црквених послова Љуба Јовановић су довољна гаранција да се начела Уставна поштовати на целој територији Србије. Затим је Пећанац говорио о томе шта је учињено у ослобођеним крајевима на уређивању верских односа. Што се тиче мухамеданаца, рекао је Пећанац, да је „Влада такорећи још у току самог рата одмах издала потребне наредбе, да се изнађу и попишу имања верских установа наших муслиманских суграђана, како не би прикрили и притисли људи који би с обзиром на њихово управљање тим имањима могли да се представе као своју сопственост и томе подобно. *Оном послу коме је у вас у Босни приступљено тек 2 године иза окупације,*[42] Србија је учинила тако рећи одмах: Образован је нарочити Одбор за Вакуфе, коме је стављено у дужност, да у споразуму са верским старешинама муслимана припреми такво управљање вакуфима, које ће најбоље одговарати интересима вјерских установа муслиманских житеља Нове Србије. Сада се већ зна за сва имања тих установа, и, кад се, по закључењу уговора између Србије и Турске, буде приступало верској организацији муслимана у Србији, ови ће се наћи у Србији као у својој рођеној кући [. . .]. Влада је осигурала материјално вјерске старешине муслимана у новим областима". О правном положају вакуфских добара даје реферат тадашњи доцент Правног факултета др Лаза Марковић.[43]

У ослобођеним областима, не само што римокатолици нису помагали у току ослободилачког рата, већ су ускоро после рата почели да роваре и воде пропаганду против православља. То се види и из ове вести: *"Католичка пропаганда.* Тек што смо мало ближе дошли у додир са пропагаторима папске власти на Балкану, а већ морамо, и ако је непријатно, да забележимо крајњу необазривост и ненаивност тих људи према законима и земљи у којој живе. Католички фратри у новоослобођеним крајевима не задовољавају се својим тајним махинацијама против православља и српског народа у тим крајевима, већ, као протежери нама непријатељски расположене сусетке, и јавно се старају да у околини Скопља и Косова буне Арнауте против нас тако, да су једног од тих туђинских агената сами Арнаути прешевске казе морали физичким разлозима образумети. Не би било рђаво кад би позвани, приликом решавања већ заподенутог питања о конкордату Србије с Ватиканом, имали у виду ове 'услуге' нашем народу интернационалиста папске власти у свету, и законским путем ставили сваког на своје место".[44]

Ову акцију католици су, под заштитом Аустро-Угарске, и даље настављали. Неки *Р. Д.* објавио је чланак под насловом *Католици у Јањеву,* у коме се говори и томе. Тамо се каже:

„Језуитско гнездо сред Косова. Приштина, 4. новембар. Ономад сам био у лепој варошици Јањеву, која броји до 4.000 становника, а удаљена је свега час и по од 'бијеле цркве Грачанице' на Косову. Био сам и вратио сам се отуда тужан и саломљена срца. Лепо српско Јањево, место где се ни речице другог језика сем српског не чује, гнездо је католичких језуита. Четири хиљаде становника има Јањево, а већ више од половине варошице данас су католици.

Педесет и више година је како је у Јањево, где ни једне душе турске, арнаутске или др. није било изузев Срба, упао је први језуита, фратер. Затим су дошли још неколико. Народу, који је пиштао под Турцима, обећавали су златна брда и заштиту, ако пређу из православља у католичанство. И заиста, у први мах

42 Ово сведочи да је говорник био из Босне.

43 АС. - МПЦ 1913, Б. 3302; 1914; Б. 3303.

44 Гласник Православне цркве 15, II 1913. Подвлачење у тексту је моје.

неколико кућа одазвало се том позиву и прешло је у католичанство. Аустријски конзул из Приштине живо се заузео за нове католике код турских власти. Њих нико није дирао; они су уживали сва права; на њихову част и имање нико није нападао, и под тим примамљивим условима, кућа за кућом примала је католичку веру, тако да данас у Јањеву после педесет година има половина Срба католичке вере.

Но, није се само на томе остало. Радило се енергично, систематски. Аустрија је подигла својим новцем католицима врло лепу цркву и школу са свима удобностима, дала им болницу у којој су стално на раду четири милосрдне сестре, довели су два свештеника, које она плаћа, два учитеља и две учитељице. Један од ових учитеља већ је 24 године у Јањеву, има плату 280 круна месечно, стан, осветљење и огрев.

Црни језуити овај су народ упропастили и заглупили га католичким фанатизмом. Свака два сата са цркве бију звона, а католици у Јањеву имали су привилегију да звоне и за време Турака, и народ одма ма где био и ма шта радио, остави посао свој, баци се на колена, крсти и чита молитву.

Дваред недељно сваки католик у Јањеву одлази на мису, исповеда се и причешћује, као да је за свега неколико дана починио туце греха, а сваке јутрење и вечерње пуна је црква паства. Свим могућим допуштеним и недопуштеним средствима служе се фратри да дођу до циља.

Сем тога што је установљено о трошку Астрије болница, подигнута црква и др., сви добри католици у Јањеву примају бесплатно познати католички часопис 'Пресвета девица Луцка' и још један други, коме сам име заборавио.

Сваки католик такође бесплатно добија једаред годишње по један молитвеник, а учитељице, од којих је једна из Луксенбурга а друга из Загреба, ако је које дете болешљиво одлазе његовој кући, обилазе га и поучавају док не прездраве.

У близини Јањева постоји једна капела у пећини која је споља засвођена. У капели има само један Богородичин кип, кад се уђе с лева. Ту већином жене долазе да се моле Богу, доносећи Богородици цвеће.

С поља, над засвођеним вратима стоји натпис латиницом 'Пресветла девица Луцка', а на улазу је гвоздена капија са филаретима, на чијој средини стоји крст.

Сваки добар католик кад прође туда, па ма колико пута то било за један дан, мора да клекне и да очита 'Оче наш' и 'Богородице дјево', равно на латинском, јер иначе не би био добар католик, а фратри изражавају сумњу да би се, ако би се молио на другом ком језику, његова молитва примила. А народ, верује у своје фратре.

За време Турака, без ичије заштите, Јањевци су се, да би очували себе и своја имања, ставили под моћну заштиту католичанства. Сада, пак, од како су Срби дошли, Јањевци се осећају више Срби него католици и отворено прилазе нама. Католичка је црква све празнија, пред 'Пресветом девицом Луцком' све се мање клечи, а фратри се узврпољили, па држе сваки дан проповеди, одоше им кола низа страну.

Питамо се, да ли ће се фратрима и у слободној Србији допустити да вршљају ко по своме спахилуку, као што су вршљали по разграђеној Европској Турској? И ако смо за верску трпељивост, ми не смемо дозволити да се средством покатоличавања однарођује наш живаљ.

Нису се фратри угњездили само у Јањеву на славном Косову; њих има свуда. Примера ради наводим Призрен, где их има девет, и призренску католичку цркву, која има чак и оргуљу са овим карактеристичним натписом на

немачком језику: 'Својим једноверним католицима Фрањо I'. Па, ко ствара католике у Новој Србији? Наша немарност и аустријски безобразлук. Друго се може отклонити тек кад нестане првог".[45]

У то време појавио се још један проблем, а то је *пропаганда протестантских свештеника* у Старој Србији и Метохији. То се види из објављеног чланка под насловом *Од којих нам је било горе и теже?* У овом чланку се преноси писање у листу *Штампа*, бр. 4. за 1913. Тамо је речено:

„Не зазирући ни од простих нитковлука, ти агенти окупили су готово из дана у над, писати о немилосрдности и зверском држању српске и бугарске војске према муслиманима. Између осталог један протестански поп одаје у својим прљавим дописима и необичну дозу дрскости заклањајући се за немачки конзулат у Кавали.

За оне који прате рад немачких политичких агената на Балкану, није ни мало скривен разлог таквом њиховом понашању. Док је постаојала Турска, она је била широка база за немачки политички рад и за њихове планове на Истоку. Немачки дошљаци извргнули су се били у повлашћену класу, а немачка влада била је дуго година најскупљи турски жандар према свима њеним народностима. Њихови учитељи и попови, плаћени из фонда немачке националне пропаганде, били су помоћници и турске политике. Никад они нису, ни у часовима најтежих патњи хришћана у Турској, подизали свој глас у њихову корист.

Ти хришћани из Пруске, Баварске и других немачких земаља, били су заборавили хришћанство због привилегија политичких и материјалних, које су и они и њихова држава у Турској уживали.

Сви ти лицемерни пастори протестански играли су стално неморалну улогу заштитника муслиманских према православним хришћанима, као год што играју неваљалу и противхришћанску улогу према Пољацима у Пруској, благосиљајући драгонске изузетне законе којима пруска влада јавно, на очиглед целе Европе, отима земље свима Пољацима, који не пристају да се претопе у Немце.

Кад та каста у својој рођеној земљи игра тако гнусну улогу према својим сугрђанима пољске народности, није никакво чудо што они исто тако неваљалу улогу игра према хришћанским народима и у земљи у којој је дошла ради грабежа.

Сигурно због тога што су ту њихову улогу знали, нису никад ни Срби, ни Бугари, ни Грци апеловали ни на људско, ни на хришћанско саосећање тих немачких агената, надајући се, да ће једном синути слобода народностима у Турској из властитих извора снаге њихове браће.

Тај тренутак је и дошао. Али, као што друкчије није ни могло бити, у истом часу кад је свануло напаћеним српским, бугарским и грчким страдалницима, смркло се свима оним дошљацима, који су се по Европској Турској били размештали ради разних себичних ћелепира. Немачкој национално-економској пропаганди осванули су, такође, мутни дани, који су предходили њене ликвидације, јер на место лењих и тупих Турака, које су нерад и незнање гонили у канџе немачке, оним земљама имају од сад да владају Срби, Бугари и Грци.

Балканским ратом изгубила је Турска велике провинције, а немачка пропаганда изгубила је своју базу за прозелитизам политички и економски. *Пут те пропаганде, који води преко Аустрије прекинут је до сад био само*

45 Гласник Православне цркве 15. XI 1913.

Србијом. Сад је прекинут на целој територији од Саве до Дунава па до Белог и Јегејског мора, и тај прекид не може се никад више премостити.

Хришћанске Јуде, остале су на Балканском полуострву без своје жртве".[46]

Др Милан Пећанац је 20. фебруара 1913. поднео министру просвете и црквених послова податке о бројном стању римокатоличког живља на подручју Скопске надбискупије (од архиепископије са седиштем у Призрену), и то први списак по парохијама и према броју домова и душа:

Број	Парохије	Домова	Душа	Напомене
1.	Призрен	223	958	
2.	Призрен и у 18 села	123	1092	
3.	Зими са 4 села	81	778	
4.	Ђаковица	62	302	
5.	Ђаковица са 62 села	660	5434	
6.	Пећ	45	247	
7.	Пећ са 62 села	345	3460	
8.	Митровица	12	63	
9.	Јањево	391	2218	
10.	Феризовић	30	130	
11.	Стубла	41	324	
12.	Лептица са 5 села	267	1586	
13.	Скопље	148	818	
	Свега	2431	11.146	

У другом списку, који је поднео др Пећанац, су имена села са ознаком броја домова и душа у њима, да би приказао колико су римокатолици приказивали парохије са малим бројем домова и душа, јер је у њима било „доста католичких села у којима имају по две-три куће, а прилично и таквих где католичко село сачињава једна кућа", нарочито око Пећи: Бролић, Прапрачан, Баран, Косарићи, Чолопек, Суркау Расуја; око Призрена: Отмаћа и Горица. итд.

Све ове податке, Пећанац је добио од арцибискупа призренског Мједија, који је замолио да се они јавно не објављују, зато Пећанац каже да је главни разлог, „да се публиковањем података не компромитују његови аустроугарски претпостављени, који њега и све његове органе плаћају".

Дајући оцену о овим подацима, Пећанац каже: „Подаци ови Надбискупске канцеларије су сигурно преувеличани. Ја сам у Феризовићу, односно Урошевцу, са тамошњим протом и једним грађанином утврђивао број домова, и ови двојица људи, који знају сваку кућу у Феризовићу, могли су набројати свега 21 кућу, убројивши у њих и неколико кућа нежењених људи. Наша власт је вршила поверљивим начином попис католичких домова и нашла да их има 17. Сигурно је, дакле, да правих домова има збиља 17, а надбискупова канцеларија каже да их има 30. Са Ђаковицом стоји исто тако, или управо још горе. Надбискупова канцеларија тврди да у тој вароши има 62 католич. дома, а, међутим, наше власти известиле су команданта Треће армије г. ђенерала Јанковића, да их има свега 27. То исто ми је тврдио са највећом упорношћу и начелник станице у Ђакову, један од наших учитеља из Ваљевског округа".

Дакле, Пећанац је већ у фебруару 1913. имао званичне спискове свих римокатолика, манастира, парохија и школа на територији Арцибискупије скопске, која је „до Демир капије на југ". На севере допирала је Надбискупија до више

46 Весник Српске цркве 1913, 120-121; Архив Србије. - МИД, ПО, 1913. к/5; МПц 1913, Б. 3302; 1914, Б. 3303.

Ниша, а сад је српска територија, па до кат. упр. Св. столице у црквено праву, а затим до босанске границе, на Истоку до бугарске границе, а на југозападу до границе битољског вилајета; северозападу сопатске бискупије и прлатске бискупије". На основу свих ових података, Пећанац је дао горњи извештај.

Пећанац је и 22. марта и.г. поново поднео извештај о прикупљању података о римокатолицима у ослобођеним крајевима. И овде је нагласио да му је арцибискуп Миједије нерадо дао податке, али кад је поновио да он то захтева у име „високе српске власти (Министарства)", а ако то не учини сматраће се да стоји „под неким страним утицајем", уствари под Аустро-Угарском. На крају, Пећанац наглашава да су подаци увеличани, па их не треба уважавати за коначне, јер је „при проверавању података" нашао да су „нетачне".

Осим ових спискова за римокатолике, Пећанац је био прикупио и податке за мухамеданску вероисповест. Све је то чињено да би се могле те вероисповести организовати *и за њихове старешине одредити плате.* Овај посао је рађен преко целе 1913, проверавајући тачност спискова који су добијани од надбискупа Миједије као и од мухамеданских одговорних власти. И већ у другој половини 1913. исплаћиване су плате римокатоличким свештеницима по списку арцибискупа Миједије, који су се тада налазили на територији Краљевине Србије. Тај списак свештеника и њихових помагача је од 29. децембра 1913. имао свега 9, који је у Призрену Lazarus Miedia, archiepiskopus Scopiensis, а оверио га начелник Призренског округа Ђ. Матић. Ови свештемослужитељи служили су у свега 12 цркава, колико их је тада било, и то: у Призрену „Помоћница хришћанства", Зими „Св. Венерадо", Ђакову „Св. апостол Петар и Павле", Пећи „Св. Катарина", Злокућан „Св. Јован Крститељ", Глођану „Св. Антон Падовински", Митровици „Св. Мих. Аранђел", Јањеву „Св. Никола Барски", Феризовићу (Урошевцу) „Св. Анђели Чувари", Ступли „Св. Јосип", Летници „Вознесење Блажене Девице на небо", и у Скопљу „Пресветога срца Исусова".

Овде ваља указати на још једну појаву постојања разне пропаганде против православља у Старој Србији. То се види из поверљивог извештаја Полицијског инспекторијата у Скопљу од 25. августа 1913, а који гласи:

„Од начелника Округа битољског добио сам данас извештај ове садржине: 'Унијатску цркву, која се налази у дворишту католичке цркве, данас није посетио ниједан Бугараш, а у будуће моћи ће је посећивати само они Словени који су још пре неколико година прешли у ýнијат, и то по нарочитом допуштењу полицијске власти.

Ових унијата има тридесет и осморо и сви су потпуно безначајне личности. Њихова имена доставио ми је овдашњи француски конзул уз изјаву, да ни он ни католичка мисија неће имати ништа противу тога, једино у жељи да не стварају непријатности Српској влади и српским властима, да власт и ако буде потребно просто забрани долазак у цркву сваком другом лицу сем ових. Држим да се овој мери неће морати прибегавати, јер се сви бугараши, који су прошлог празника били у унијатској цркви отресају сваке везе са унијатима и уверавају, да су далеко и од помисли да мењају своју веру. Цео овај покрет може се слободно сматрати као пропао, бар за сада, а кад једном буде извршена анексија престаће све интриге и лажи, које се лако лепе за народ у овим крајевима огрезнуо у прошлости у разним пропагандама и интригама.

Сматрам за дужност да нагласим предусретљивост овд. француског конзула Деберна приликом регулисања ове ствари увек до сада, па и овом приликом г. Деберн се показао као велики пријатељ Срба и противник Аустрије. Он ми

је до сада многе ствари саопштио у поверењу, па ми је тако и јуче саопштио, да је јуче изјутра долазио код њега овд. руски конзул Кохмански и ревносно се распитивао о покрету за прелаз бугараша у унијат, молећи га најзад за списак унијата. Овај захтев учинио се г. Деберну сумњив и стога га одбио'".[47]

Министарски савет Србије је *још 11. јануара 1913. решио да се проучи питање "уређења римокатоличке цркве и закључењу конкордата између Србије и Римске столице"*, и зато је српски посланик на Цетињу 22. јануара молио да му се пошаљу ближа обавештења „о пројектованом конкордату", вероватно зато што се тамо водило рачуна како ће Српска влада имати став према положају „Примаса Србије" у Бару, што ће се видети из доцнијег излагања у овом раду. На ово је, после два дана, председник Владе и министар иностраних дела Никола Пашић одговорио: „Још нема пројекта о конкордату".

И заиста, министар просвете и црквених послова Љуба Јовановић је 24. јануара, *у вези Владине одлуке од 11. и. м.*, затражио од министра иностраних дела „сва акта о преговорима, који су раније вођени по овој ствари, како би комисија на основу тога припремног материјала могла продужити започети посао". Сва та поверљива документа по списку су 1. фебруара лично предата Љуби Јовановићу, који је већ 31. јануара затражио да му министар иностраних дела од посланика на Цетињу прибави „најсигурнија обавештења по питању" примене конкордата између Црне Горе и Св. столице, тј. „шта би требало евентуално изоставити, додати, изменити или допунити у конкордату" који се припрема. На ово тражење, Пашић је 1. фебруара одговорио, да о овоме свему има података у послатом предмету, и да „специјални разлози" постоје да се нови подаци „преко посланика на Цетињу" не траже.[48]

Министар Љуба Јовановић је дао изјаву веома значајну о положају мухамеданаца и римокатолика у Србији, коју је објавила *Српска реч*, одатле је пренела и *Самоуправа* 31. јануара и 1. фебруара 1913, а затим *Весник Српске цркве* у броју за март-април и.г., где се каже:

„1. *О муслиманима.* До сада је, рекао је министар, Србија имала мали број муслимана, сем Цигана, који су и овде били Цигани. Због тога њихово питање није нарочито регулисано и ако им је указивана сва могућа пажња од стране власти и Народне скупштине. *Докле српским православним свештеницима још нисмо сатили да регулишемо положаје и док за ове до сада држава није сатила да жртвује ни 10 пара, дотле се за муслимане у сваки државни буџет редовно уноси сума на све хоџе и друге верске службенике.* Те суме су толике, да не стоје у сразмери према броју и важности муслимана у Србији. Како Србија сада добија велики број рођених муслимана, та пажња биће још већа. Наравно муслиманска вера не може господство сачувати, *али неће ни која друга вера господарити.*[49] Свима муслиманима ће се дати Уставом обезбеђена једнакост пред судом и властима у погледу права и дужности политичких и грађанских, као што су их и до сада имали. Црквена имовина, вакуфи, остаће под њиховом управом, а џамије и текије поштоваће се као православне цркве. И за време самог рата пазиле су на осетљивост муслимана и власти и војске. То и они сами признају, а то је констатовала и цариградска штампа. То се најбоље види по томе, што сем болесних мухацина, који нису имали невоље ни из Босне да се селе, као ни одавде, а жртве су интрига и своје глупости, нико се од муслимана није иселио из ослобођених крајева. Чак и они, који су се за време ратних операција уклонили испред војске

47 АС. - МИД, ПО, 1913, к/5.
48 Исто.
49 Подвлачење у тексту је моје.

непрестано се враћају. *И њ. в. краљ и престолонаследник и влада, појединци њени чланови, обећали су муслиманима равноправност и заштиту, не тражећи од њих ништа више но што и од других грађана.* Муслимани, сем војске, нису се ни противили ни борили против српске војске, и због тога нису ни трпели од ње. Несумњиво се дешавало, да су сами мештани хришћани хтели да се свете над муслиманима за раније зулуме и утврде. Колико се могло одмах у почетку то се сузбијало и сада већ нема ни трага од тога.

Једини изузетак у томе чине Арнаути. Они су једним знатним делом, било преваром, било фанатизовани од стране турских власти, били против Срба, те су услед тога настале борбе са српском војском. У тим борбама било је што, на жалост, увек бива у таквим случајевима, када се становништво с оружјем у руци одупре победној војсци. Арнаути су се толико заборавили, да су пуцали на војнике после своје предаје; то су радили не само из шума но из кућа у самим варошима. На тај су начин многе стотине српских војника пале. Наравно да то није могло проћи без казне која је била немила и самим онима, који су је морали вршити. Те су појаве престале и свет се враћа редовном животу, тако да на целом простору од Рудог (Босна) до Гумење и Кавaје влада ред и једнакост у целоме становништву. Србија, која је умела то стање да створи за неколико недеља, умеће и решити питање о својим новим муслиманским грађанима на начин, који ће њима чинити задовољство а нама част.

II. *О католицима.* И раније је постојала намера и било је покушаја, рекао је г. министар, да се због католика у старим приликама реши питање о конкордату, али се са разних узрока у томе није успело. Сада сам одредио комисију да спремни дођу за преговоре с Римом. Ми се нисмо спремали за ове догађаје, јер су нам Турци наметнули рат. Комисија има да се позабави питањима, која црква ставља на дневни ред и чим она сврши посао, почеће преговори.

Према расположењу представника наше Цркве ја с те стране не видим тешкоће.

Није тачно, да ће Аустријанци свештеници бити искључени и да неће бити свештеници у Србији. То су или интриге или погрешна обавештења. Ми немамо намере да никог искључујемо па ни Аустријанце. Свакако у том погледу могу нам бити од веће користи аустријски Словени, но на пр. Французи и Италијани. Сви они који желе да се посвете културном дизању народа и овим крајевима биће нам добро дошли, а најмилији ће нам бити они који о свом пореклу и спреми највише пруже могућности и погодаба за што успешније просвећивање оних запуштених крајева. У раније време свештеници у овим областима били су питомци великог бискупа Штросмајера и добијали су своје образовање у ђаковачком сјеменишту. Доцније су њих потиснули питомци 'сјемеништва' у Скадру. Први су оставили врло лепу успомену и у народу и код свих познавалаца тамошњег народног живота.

Ја се надам, да ћу наићи на довољну предусретљивост и код Рима. Наша је дужност, а и државна потреба, да ово питање решимо. Наши су разлози врло прости. Устав наш признаје и католичку веру и цркву у Србији. Но, то је општа одредба, као што су све уставне уредбе општег карактера и оне треба да се регулишу посебним законом. О регулисању цркве морају се одредити права и дужности и односи према држави и Папској столици. У погледу односа према држави морамо водити рачуна о двема стварима. По Уставу државна је вера у Србији православна и Устав забрањује протекцију на штету православне вере. Са те стране дужни смо заштити и чувати интересе Православне цркве. С друге стране држава треба да сачува опште право надзора јавног реда и државне безбедности. *Но, држава ће дати све потребне земаљске гаранције, да*

католичка црква и њени представници могу потпуно вршити дужност према пастви и да ни у коме погледу не могу бити сметани ни они ни паства или у вршењу дужности према својој савести. И не само да нећемо чинити никакве сметње слободном кретању о слободном развитку Католичке цркве, *но ћемо јој указати заштиту и сваку помоћ која јој је потребна. . .*

Надамо се, да ће се са стране папске столице водити рачуна о факту, да је Србија национална држава и да је Католичка црква у српским земљама стара и има лепих традиција и да у српској историји има забележених сведочанстава о благодатној узајамности између Католичке цркве и српског културног и државног живота. И ако је већина српског народа у прошлости и садашњости православне вере, ипак су католички елементи били знатни у његовом историјском животу. И сама наша најславнија Немањићка династија, која се одликовала преданошћу православљу, није била искључива, најмање непријатељска према Католичкој цркви. Познате су и историјске везе свих главних представника те династије и Римске столице, почињући од Немање, па завршујући са Душаном Силним. Најзнатнији међу њима Немања, Милутин и Душан Силни, зидали су и давали прилоге католичким црквама, и често су се женили католичким принцезама. Трагови те узајамности и данас су видни нарочито на уметничким споменицима XII, XIII и XIV века. Сматрам да ће и сада католичка црква бити културни чинилац у подизању тих запуштених и упропашћених крајева. Ти крајеви које је наша војска ослободила пре турске најезде су несумњиво били најкултурнији у унутрашњости Балканског полуострва, док су сада несумњиво најзапуштенији".[50]

Министар просвете и црквеиј послова Љуба Јовановић у својој надлежности је, *у вези Владине одлуке од 11. јануара 1913.* још 23. и.м. саставио Комисију за припрему материјала за конкордат, у коју су ушли под његовим председништвом: Марко Ђуричић, министар на расположењу, као заменик председника, Слободан Јовановић, професор међународног права на Универзитету, Стеван М. Веселиновић, ректор Богословије у Београду, Чедомир Митровић, професор за канонско право на Универзитету, др Милан Пећанац, референт за црквене послове у Министарству просвете и црквених послова и др Љујо Бакотић, адвокат из Шибеника и правни писац.[51]

Оправданост покретања питања конкордата у ово време види се понајбоље и из излагања тадашњег доцента Правног факултета на Универзитету у Београду др Лазара Марковића, које је дао у чланку под насловом *Питање конкордата између Србије и Рима*, објављеног у часопису странке Николе Пашића, којој је припадао и сам Марковић, а који је у целини гласио:

„Србија је једна од срећнијих земаља, у којој не постоји верско питање. С једне стране то, што је огромна већина грађана православне вере, а с друге стране слободоумни дух којим је државна управа прожета, учинили су да влада мир у верским односима. Правни односи Православне цркве регулисани су Уставом и специјалним законима о црквеним властима. По тим прописима црква је истина подчињена држави, али ужива изузетан положај. За њу не вреде просто прописи о удружењима, пошто је цркви признат и карактер јавноправне личности. Православна вера је државна вера. И зато Православна црква има потпуну аутономију за своју унутарњу управу, која припада Архијерејском сабору. Та аутономија је нешто знатно више од аутономије правних лица, корпорација приватног права.

---

50 Весник Српске цркве 1913, 257-260, (број за март-април).

51 Исто, 119; Dragoljub Živojinović i Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo,* Beograd 1988, 19-23.

Др Љубо Бакшић
(Leksikon pisaca Jugoslavije, N. Sad 1972, *133)*

И зато се Архијерејски сабор, који састављају сви епископи, појављује и као јавноправни орган, јер врши и функције, за које би се иначе имала држава да постара.

Што се тиче, пак, осталих вероисповести, у Устав се налазе основни прописи о њиховом правном положају. Из тих прописа види се, да су у питањима унутрашњег уређења оне потпуно изједначене са православном вером, као да и иначе никаквих сметња законских нема за правилно и успешно вршење њихових задатака. И хришћанске вероисповести (Католичка и Протестанска) као не хришћани (Јевреји и Турци) имали су и имају могућност да слободно врше своје верске дужности и да од своје вере и цркве примају оне услуге и ону помоћ, која би им била потребна. Није овде место да се о томе опширно говори, као и да се наводе и материалне жртве које је српска држава чинила, да би потпомогла успешно функционисање цркава. Те су ствари у осталом довољно познате. Предмет овог написа тиче се специјално католика и будућег положаја католичке цркве у Србији.

Католичка црква није имала до сада у Србији неки нарочити правни положај. За њу су вредели општи прописи Устава о страним вероисповестима. Како је, пак, број католика био врло незнатан (око 7.000) и како су они били растурени по целој Србији, то је појмљиво што се организација католичке цркве практички није могла извести. При свем том српска држава је покушала једном, да путем споразума са Римом учини нешто више за католике, и да им, и ако су малобројни и растурени обезбеди организовање, и да их шта више и материјално помогне. Тај покушај, међутим, није успео. Умешали су се политички моменти, који су споразум осујетили. Данас је, пак, питање о правном положају католичке цркве у толико постало актуеланије, што је Нова Србија добила један део ставновништва католичке вере. Дужност је према томе српске државе, да што скорије и што повољније по обе стране реши питање о организацији католичке цркве и њеном правном положају.

При одређивању правног положаја католичке цркве српској држави би била отворена два пута: 1. да сама држава, на основу своје суверене власти, једнострано пропише сва правила о организацији и уређењу католичке цркве, о њеном функционисању и њеној заштити не додирујући једино питање чисто унутрашњих односа, за које је према Уставу меродавно католичко црквено право; 2. да држава путем нарочитог споразума са представником католика и католичке вере, Римском куријом, утврди основне принципе, по којима би се извела организација католичке цркве у Србији и обезбедило њено правилно функционисање. Први начин ако је са формално-правног гледишта допуштен и могућ, практички био би тешко остварљив, поглавито с тога, што Католичка црква начелно не допушта стварање засебних, аутономних, земаљских цркава. Црква католичка је једна и не може се рашчлањивати. Према томе, кад би Србија својим позитивним законодавством и створила аутономну католичку цркву, ова би била у немогућности да функционише, јер прави католици не би пристали да буду орган такве цркве. На другом месту, остављајући на страну то, што би овакво решење било практички тешко изводљиво, треба нагласити, да апсолутно није ниједан разлог не говори против оног другог решења, које би се извело у споразуму са Римом. Никаква начела антипатија не постоји у Србији према таквом споразуму, већ напротив, сви позитивни кругови желе да се питање реши сасвим правилно и у слагласности са освештаним начелима Католичке цркве. Такво је једно начело, да је папа представник католика и да он одређује правни положај њихов. Не би се ниуколико слагао са верском толеранцијом, којом се Србија увек одликовала, кад би се покушало решење, које би довело католике у тежак положај према њиховом поглавару, папи. Отуда је разумљиво, што нико

није ни мислио на први начин, већ је одмах, чим је покренуто питање о регулисању положаја католика, једино и искључиво било говора о споразуму са Римом, о конкордату, као да други који начин није уопште ни могућ. То је доказ да се ово питање на надлежном месту правилно схватило и врло је вероватно да ће се и правилно решити.

Сад је питање у томе, какав споразум, какав конкордат треба да се закључи. Предходно ваља напоменути, да израз *конкордат* има један чисто историјски значај. Тим именом називани су уговори између *католичких* држава и Рима, о правном положају католика, кад је папска власт сузбијана и кад је држава почела у црквеноправне односе да увлачи у своју сферу надлежности. Световна власт је постепено рушила црквене прерогативе, тако да се Римска курија нашла принуђена путем нарочитих уговора, који су названи конкордатом, обезбеђивати своје привилегије и своја права. Са државама, у којима је мали број католика, не закључује се конкордат, у горњем смислу речи, већ просто уговор или конвенција. Тако је Рим закључио 1886. са Црном Гором не конкордат, већ уговор. Али, ова историјски објашњива разлика између конвенције и конкордата, у суштини својој данас је безначајна и сасвим је споредно да ли ће се уговор звати конкордат или просто уговор или конвенција. Главно је садржина тог споразума.

Уговор или конкордат има држава српска да закључи са папом. Папа је, као што је познато, духовни старешина католика, без обзира на то којој држави они припадају. То старешинство папино признаје данас већина европских држава. Кад Србија приступа закључењу нарочитог уговора или конкордата са папом, онда она самим тим признаје папи онај узвишени положај, који он има по канонима Католичке цркве. То признање је за Римску курију од велике важности, јер се сад и Србија може убрајати у земље које формално признају папину власт. Папин положај је тако узвишен, да он и ако нема државе у правном смислу речи, ипак има све прерогативне суверена. Те прерогативе, међутим, зависе од фактичног признавања од стране појединих држава. Кад се једна држава упусти у преговоре са папом, она му онда сасвим тим и прерогативе признаје. То је случај и са Србијом.

Пошто је папа једини правни представник католика и Католичке цркве, онда по себи проистиче, да ако се правни положај католичке цркве има утврдити споразумом Србије са неким трећим, тај трећи може бити једино папа, односно Римска курија, и нико други. Ми овде мислимо да Аустро-Угарску и верско-црквени протекторат, који је она имала над католицима у оним земљама, које су сад саставни део српске територије. Такав протекторат могла је имати Аустро-Угарска само у једној нехришћанској држави, где су хришћани били остављени на милост и немилост нехришћанским властима. У турској је Аустрија била, као носилац протектората, у неку руку извршни орган Рима, са задатком да заштити католике. Папа није био у стању ту заштиту да пружи католицима, јер није имао на расположењу принудних средстава, која су једино имала вредности у очима турских власти. Рурска је респектовала само силу, а папа није имао силе. Кад су ти католици дошли под српску власт, ситуација се сасвим променила. Србија формално признаје врховну власт папину над католицима и хоће с папом да се споразуме о правном положају католичке цркве. Самим тим улога Аустро-угарске као посредника и извршиоца папиних захтева, потпуно отпада. Чим Рим хоће сам да преговара, сви повереници Рима морају се повући. Наравно, ми претпостављамо да Римска курија, свесна као и увек своје самосталности, хоће и жели са Србијом да утврди споразум о католицима. Ако би Рим, пак, био другог мишљења и ако би се и према Србији хтео послужити Аустро-Угарском, остављa-

јући њој да се стара о судбини католика у Србији, онда би и српска држава, у пуној свести своје дужности, морала према томе да се управља. Она би онда сама, силом своје суверене власти, регулисала положај католика и католичке цркве. Протекторат Аустро-Угарске вредео је према Турској, а не и према Србији. То је један уговор јавног права, који вреди само inter partes и не прелази на следбенике уговорних страна. Без обзира на тај протекторат, који према Србији не вреди, положај католичке цркве био би просто одређен једним законом. Али, до тога бесумње неће доћи.

После првог формалног питања о уговорним странама истиче се главно питање о односима који се конкордатом имају регулисати. Та питања, према садашњем стању ствари, задиру и у државну и црквену сферу и треба их разграничити. За правило и једино могуће разграничење и регулисање меродавни су извесни прописи српског Устава, који се морају поштовати. У тим прописима садржано је неколико принципа, који се ни конкордатом не смеју повредити. То су ови принципи:

1) Први је уставни принцип, да све духовне власти, како оне Православне цркве, тако и других вероисповести, стоје под надзором централне власти: министра црквених послова, који је уједно и министар просвете. Тај надзор је израз идеје, да је црква у својој спољној организацији потчињена држави. У њему се даље огледа и тежња световне власти да заштити грађане од злоупотреба црквене власти, односно потреба да цркву и њене органе заштити својим ауторитетом и својом силом. Из тога по себи проистиче нужност овог надзира, који мора остати и у погледу католичке цркве.Конкордатом се то не може изменити (чл. 189. Устава):

2) Преписка духовних власти Српске православне цркве са страним црквеним властима, саборима и синодима, врши се са одобрењем министра црквених послова. Службена преписка других вероисповести са страним црквеним властима врши се такође преко Министарства црквених послова. Наредбе страних црквених власти не могу се обнародовати ни извршавати без одобрења министра црквених послова (чл. 191. Устава). Овде се не мисли на обичну администрацију, већ једино на комуникацију наредаба, прописа и одлука Врховних црквених власти. Редовна администрација и неслужбена кореспонденција стоји ван те контроле. Ни ово стање не може се конкордатом изменити, нити се том контром државном, која је неопходна, вређају интереси католичке вероисповести.

3) Унутрашња управа црквена припада црквеним властима, односно вероисповести (чл. 189. Устава). Ово начело најбоље показује колико је слободоумни дух у Србији. И без нарочите концесије свака вероисповест има право на унутарњу аутономију, чиме је држава знатно изашла на сусрет појединим религијама.

4) Црквени судови, црквене власти суде свештеницима само за оне кривице, које би биле учињене приликом вршења свештеничке дужности, а које не би биле предвиђене у општем Казненом законику (чл. 190. Устава).

5) Слобода савести је неограничена. Све признате вере слободне су и стоје под заштитом закона, уколико вршење њихових обреда не би вређало јавни поредак или морал. Забрањене су све радње, које би биле управљене птотивно Источно-православне вере (чл. 18. и 19. Устава).

Ово су све уставни прописи, који одређују границе, преко којих се не може прећи. Те су границе довољно широке, да се може изићи на сусрет свима оправданим и разумним жељама и потребама католика. Према томе, за конкордат је остављено широко поље. На првом месту утврдиће се питање о диоцезама, о њиховом образовању и издржавању. Ту ће држава морати изићи на сусрет като-

лицима и поднети и материалне жртве око подизања и одржавања цркава као и око издржавања црквених органа, уколико црквене општине или парохије не би биле у стању да се саме издржавају. Затим долази питање личности, тј. питање избора. Ово ће се решити, као што је свуда готово решено: споразумом Курије и српске државе у овом или оном облику. Главно је да се утврди принцип, да без сагласности оба фактора ниједан епископ не може бити изабран. Право избора свештеника за поједине парохије биће остављено епископу. Држава ће, међутим, прописати услове под којима ће неко бити постављен за свештеника. Главни услов биће, као и за епископа, српско поданство. Кандидата ће бити дозвољено међу Србима или Хрватима католицима. Питање о језику службе је истина унутарње црквено питање, али ће покрај свега тога Српска влада тражити да Курија одобри службу на старословенском језику. У свима овим питањима биће лако постићи споразум, само ако буде на обема странама добре воље.

Тешкоћа ће бити у питањима брачног права. Ту је црква у раније време присвојила право одлучивања у многим брачним односима и световно законодавство с тешком муком отима мало по мало поједине црквене привилегије. Врхунац развитка у том правцу ослобођавања од црквеног утицаја огледа се у установи грађанског права, чиме је брак потпуно одвојен од цркве и црквених права. У Србији, међутим, у области брачног права црква је и данас тако рећи свемоћна. У Србији се још ни дотле није дошло, да се бар црквена јурисдикција уклони, да се у место духовних судова редовни судови упуте на расправљање брачних спорова. Католичка црква и католичко црквено право такође су врло упорни у задржавању своје надлежности у области брачног права. Нарочито је католичко црквено право доста ретрогандно у свима овим питањима, па је велико питање, како ће се конкордатом задовољити и захтеви Католичке цркве, а у исто време обезбедити развитак, тако потребан, брачног права у правцу еманципације од цркве и црвених органа. Само ради ориентисања додирнућемо овде главније тачке споразума који се има утврдити.

1) По данашњем праву у Србији се бракови католика закључују по прописима католичког црквеног права у и у Католичкој цркви. Услови за брак ако и поједине брачне сметње одређују се по начелима католичког црквеног права. Са оваком привилегијом Рим ће бесумње бити задовољан, ма да би многи правници, међу које се и писац ових редака убраја, желели да се питање о условима за брак регулише искључиво Грађанским закоником, за све грађане подједнако, без разлике вере. Али како је за сада то питање овако решено, то ће се бесуње и конкордатом задржати исти систем. Многе веће тешкоће наступају код тзв. мешовитих бракова, где је једна страна католик, а друга православна или протестантска. По данашњем праву у Србији, ако је један супруг православне вере, брак се мора закључити пред православним свештеником и деца се морају васпитавати у православној вери. На ово Курија неће пристати и држава српска може, бар по нашем мишљењу, да изиђе унеколико на сусрет захтевима њеним. Тако, за бракове између католика и протестанта може се прописати, да се морају закључити у Католичкој цркви. Код бракова између православних и католика могла би се успоставити равноправност цркава, тако да би од нахођења супруга зависило, да ли ће се венчати у Православној или Католичкој цркви. Тим се, тако бар ми мислимо, ниуколико не би штетили интереси ниједне цркве, ни Православне, а још мање Католичке.

2) Питање о разводу брака чиниће предмет нарочитог расправљања. Католичка црква у начелу не допушта развод брака. У место тога она у извесним случајевима кривице једног брачног супруга осуђује супруге на вечити одвојени живот (separatio perpetua). Српско право у начелу допушта развод брака.

Допуштеност развода брака је питање личне слободе грађана. Тешко ће бити одузети то право једној категорији грађана-католицима. С друге стране Католичка црква не може одустати од једног свог тако битног принципа. Споразум се може овако постићи: за католике неће бити развода брака, већ само одвојеног живота, а држава српска може доцније, ако се покаже покрет у корист допуштења развода брака и католицима, установити цивилни брак и тако омогућити цивилни развод. За мешовите бракове треба инзистирати да остане допуштен развод брака у случају кад је брак закључен пред православним свештеником.

За брачне спорове и данас су у Србији надлежни духовни судови. Према томе и католицима ће моћи бити одобрена црквена јурисдикција. Спорове код католика расправља епископ. То право се и епископу католичком у Србији може одобрити.

Што се тиче најзад питања веронауке, и ту ће држава српска имати да се постара, да крајеви, у којима има католика, добију католичког вероучитеља. У том погледу жеље католика биће задовољене, само ако не буду управљене против православне вере.

У српском народу постоји позната пословица: 'Брат је мио, које вере био'. На том гледишту сви образовани Срби и данас стоје. Вера не може и не треба да подели један и исти народ. Па исто то вреди и за грађане једне државе, макар били они чланови другог народа. Овде се мисли специјално на католике Арнауте, уколико би они дошли под српску власт. Као у политичком, тако и у верском погледу они ће стварно бити изједначени са припадницима православне вере.

Готовост Србије да правни положај католика регулише конкордатом са Римом, решеност и на материјално помагање и издржавање католичких цркава и свештеника, то су јасни знаци високе културности, којом је задахнута Влада Краљевине Србије. Нема сумње да ће се то увидети и ценити и да ће и Римска курија од своје стране све учинити, да се оствари споразум, који је у обостраном интересу, али којим бесумње много више добија сама Курија".[52]

У овом се чланку, поред осталог, указивало на најважнија питања учења Православне и Римокатоличке цркве, као и заштите државних интереса како унутрашњих тако и спољних. Осим тога, писац чланака, покушао је да даде правно мишљење како би се требало решити сва ова питања при решавању питања католика у Србији у томе часу. И на крају, садржина чланка може да се донекле сматра гледање Пашићеве владе на питање конкордата.

Када се заиста сазнало да је Српска влада решила, да припрема конкордат, у Аустро-Угарској је на то брзо њена штампа реаговала. О томе је српски посланик из Лондона 28. јануара 1913. телеграмом јавио: „Новине бечке непријатељски пишу о преговорима за конкордат. Држим, било би прерано почињати тај посао пре него што се закључи дефинитиван мир". На то је истог дана Пашић одговорио, да се за сада не мисли о закључивању конкордата, већ се само „прибира материјал и питање штудира".

Званичне београдске *Српске новине* са своје стране брзо су реаговале на писање стране штампе. Оне су 26. јануара 1913. пренеле из *Месаџера* од 19. јануара/1. фебруара писање о томе следећи текст:

„*Аустрија против конкордата са Ватиканом.* Исти лист од свог дописника из Беча извештава, да се у тамошњим католичким круговима тврди: да Аустрија намерава не само задржати протекторат над католицима у Албанији, него, чак, и над онима који ће, према новом стању на Балкану, припасти Србији.

52 Дело (Београд), 66, 1913, 389-396.

Аустрија ће се, дакле, супротставити закљученој конкордата између Србије и Ватикана. Без сумње гроф Берхтолд је већ учинио кораке на Ватикану. Аустрија ће тражити за манастире и верске католичке конгрегације, које ће прећи у Србију, иста права која имају у Албанији, тј. потпуна верска слобода, ослобођење од царине и посредне порезе".

Српске новине су и 31. јануара и.г. донеле и овај извод из штампе: *„Италијанска штампа* 'Коријера дела сера' (25. јануара)/7. фебруара, у чланку из Рима вели: 'Поводом писања аустријских новина, да ће се бечка влада одупрети закључењу конкордата између Србије и Ватикана', поводом тога интервенисали смо једну свештеничку високу личност Ватикана, која нам је без оклевања рекла:

'Ако Србија жели да се споразуме са Светом столицом у уређењу интереса њених римокатоличких поданика, нема те велике силе која би могла спречити. Србија није вазал Аустрије, или друге државе, те према најелементарнијим нормама међународног права има слободу и право закључења конкордата. Ако, пак, аустријска влада својим индиректним утицајем хтедне у тај конкордат унети нарочито клаузуле, то ће она имати посла једино са Ватиканом, који ће имати да види хоће ли или неће узимати те аустријске захтеве, да би и даље очувао односе са римокатоличком државом. Али је извесно да Света столица не може да не цени корак Српске владе, која иде на то, заштити своје римокатоличке поданике.

Кад стигне српски изасланик у Рим, сви су изгледи, да ће се преговори отпочети и покаже ли се у Србији расположење и помирење, као у Црној Гори 1886. године", лако ће се моћи закључити споразум, *„тим пре што сама иницијатива Србије, непосредно, одаје поштовање моралном* утицају папе и ауторитету Свете столице".[53]

Чим је у јавности избила вест, да ће Влада, због нових својих поданика римокатоличке вере, закључити с Ватиканом конкордат, неколико листова обратило се за коментаре неколицини истакнутим личностима, па су њихова мишљења и објавили, које је *Весник Српске цркве* објавио у свесци за јануар-фебруар 1913. Према томе, *Тријовински гласник*, у броју 21. објавио је чланак *Питање о конкордату*, у коме је писано:

„У комплексу питања, која ничу из стања створеног овим нашим садашњим ратом, заузима видно место и питање о уређењу односа између Католичке цркве и наше државе. То се питање мора довести у ред као и сва остала, која су истог постанка са њом. Шта више, држимо да ће се питању о уређењу католичке цркве у Србији морати да уступи првенствено пред многим другим такође хитним пословима. Тај посао неће ићи без тешкоћа. Регулисање његово не зависи само од наше воље и нашег законодавства. Оно и ти су елементи потребни па да се ствар реши повољно и на општу корист, али решење тога питања зависи много и од спољашњих сила, којима не управља наша воља и наша рука.

Питање о уређењу и односу католичке цркве наспрам државе у Србији зависи на првом месту од Ватикана, од римског папе. Али не зависи баш сасвим ни од њега, а не у толико, уколико је Ватикан свакад подложан политички утицају католичких држава, које су остале до краја верне папству. Нарочито Аустро-Угарска има силна утицаја на одлуке Рима, кад се те одлуке тичу посредно или непосредно каквих аустроугарских интереса. Владалац суседне монархије носи и титулу 'апостолског краља'. На ношење те титуле даје му права круна угарска краља Светога Стевана.

53 Подвлачење у тексту је моје.

Између Беча и Ватикана у Риму има свакад необично велике узајамне пажње и узајамних обзира. Да то само једним примером расветлимо.

Владалац суседне монархије у савезничким односима је с Италијом и са њеним краљем. Тај однос траје већ деценијама, али цар Фрања Јосиф, 'апостолски краљ Угарске' није хтео да посети ни свог савезника краља Умберта ни садашњега краља Виктора Емануела. Није могао да то учини зато, што су обзири наспрам Квиринала (краљевског двора) и наспрам Ватикана (папског двора) подједнако тешки, а при томе у међусобном сукобу.

Папа се никад не би могао помирити са тим, да 'угарски апостолски краљ' буде гост краља Италије, која је папство лишила светске власти и његове римске државице, нити да тај 'апостолски краљ' прво посети свога савезника краља Виктора Емануела, па тек потом њега, папу.

Једном речју, цар Фрања Јосиф није могао ићи у Рим, што је хтео да остане подједнако пажљив и према Квиринálу и према Ватикану, јер су му и један и други двор подједнако потребни. Квиринал као савезник у рату, а Ватикан као савезник у миру, *јер Аустрија има у католичком свештенству најпоузданије своје агенте за све политичке задатке њене.*

Аустрија, која је у таквим односима с Ватиканом, има могућности да нам прави огромне сметње у закључењу конкордата. Те сметње могу бити веома велике, али не и пресудне.

Ватикан има својих великих интереса, да је питање Католичке цркве у свима земљама регулисано, сређено. На то Ватикан много полаже и затим настојава на томе, да са свима државама, у којима живе католици, ма и у најмањем броју, има конкордатом регулисане односе. И наш је интерес у томе, да дођемо до тих регулисаних односа. И тај интерес није мали, није обичан. Он дубоко засеца у наше националне интересе и наше спокојство од сваког туђинског штетног утицаја на католике у Србији. Увиђајући колике би користи имала Србија, што би и у томе питању дошла до сређених односа, и што би католичку цркву у Србији отели испод туђег, страног утицаја. *Аустрија ће напрегнути све силе и употребити сав свој утицај у Ватикану, да Србија до тих сређених односа не дође.* Сасвим разумљиво, јер тај туђински утицај Србија треба конкордатом да истисне из крајева, где год има у нас католика, тај утицај она врши и врши га само на своју властиту корист.

У крајевима, које је ослободила наша јуначка војска има и насеља католичког; има и Срба и Арбанаса католика. Њихови свештеници импортују се из Аустро-Угарске, примају отуд плату и служе верно ономе ко их плаћа. Над католицима у тим крајевима Аустро-Угарска је вршила до сада протекторат. Ништа топлије не жели него да тај протекторат врши и даље. Колико својих свештеника, плаћеника, толико би имала својих конзула и агената политичких.

Конкордат, који би Србија закључила с Ватиканом, отргао би католике испод тог опаког и опасног протектората аустроугарског и крајеви у Старој Србији где има католика, били би ослобођени ровења и интигровања белосветских католичких попекања, који су прости најамници и слепи послушници Беча.

После свега, што смо напред рекли, биће ваљда за сваког довољно јасно колико је по нас Србе важно то питање о конкордату. Али је још важније како ће оно и на који начин да се реши. Није довољно само везати уговор с Ватиканом, него у томе уговору треба све предности, што год може да за свагда одстрани од нас туђински утицај на католичко свештенство, коме је поверена духовна брига над српским католицима.

Није довољно, дакле, да се што пре закључи с Ватиканом уговор, него треба пре да се тога свестрано испита шта све мора да обухвати та нова погодба,

и да се затим свима силама настојава на томе, да све то и уђе јасно и прецизно у поједине тачке уговора. Тек кад се тако поступи онда ће католичка црква у Србији моћи да своје верске интересе доведе у склад с нашим државним интересима, и да српски католици, и Срби и Арбанаси, буду потпуно ослобођени туђег старатељства и штетних утицаја са стране.

Питање о конкордату, дакле, мора да се реши и што пре и што повољније по правилне и добре односе између државе и Католичке цркве. Против закључења конкордата несме бити ни један свестан и разуман Србин. Доста је што ће против њега бити Аустро-Угарска и што ће се са њом и њеним моћним утицајем у Риму имати да изражава неравна борба.

Желети би било да наша штампа, да наша јавност, не ради насупрот тежњи за закључењем конкордата, јер би такав рад ишао директно у корист тежњи аустријских. Напротив, сви треба да свесрдно помогнемо Владу, која буде хтела да закључењем конкордата створи у Србији *српску католичку цркву*.

Редакција *Трибуне* прикупила је одговоре на питање о конкордату: његовог високопреосвештенства господина митрополита Димитрија, министра просвете и цркве послова Љуб. Јовановића, и ректора Богословије Св. Саве, протојереја Стевана Веселиновића, и те одговоре објавила је у бројевима 701, 796, 799, и 802.

Господин митрополит је мишљења да са овим не треба хитати, и ма да ту хитњу диктују неки политички разлози ипак држи, да се питање о конкордату неће и не треба да решава без сарадње Цркве. Признавајући потребу да се регулишу односи наших поданика католика, господин митрополит је дао знаке праве хришћанске љубави и верске толеранције рекавши, да му је сваки Србин мио. *'Ја бих свакога римокатолика, нека је само добар Србин, искрено заиграо'*. Умесна је и праведна примедба *Трибине,* да би се тако што тешко чуло из уста једног римокатоличког прелата. Још један захтев ставља поглавар наше Цркве: да се конкордатом ниуколико не би смела нанети штета нашој Православној вери и цркви.

Господин министар је изнео овакво своје мишљење: 'По нашем Уставу забрањен је прозелитизам, а већ само се посеби разуме, да се ми, при вођењу преговора за склапање конкордата морамо обазирати на факат да је у Србији државна вера Источно православна. *Према томе кад год се поведе реч о овоме питању треба искључити чак и могућност опасности по Православну цркву.* На конкордат се код нас не мисли нити би до њега дошло због каквих сукоба између Католичке цркве и наше државе, већ се на њему ради због тога што је време да се и то питање реши. Јер код нас, и у старим границама нашим. Католичка црква нема своје организације. Она, и ако Устав признаје слободу свих вероисповести, сем оних које специјално искључује, као организована у ствари није постојала. Код нас у Београду има једна црква на земљишту аустроугарског посланства и под заштитом његовом. То је више црква аустроугарских поданика но католика наших поданика.

Досад је број наших грађана био збиља мали и није било велике потребе, да се срећују њихове црквене прилике. Зато се то стање могло трпети. У новим крајевима пак има више католика, и сам факат њиховог постојања истиче ово питање на дневни ред. Ја лично сматрам да није било згодно за положај Србије и у Европи и на словенском југу, што он и до сада то питање није решила, јер се врло често од тога против Србије правило једно оружје, и тај факат навођен као доказ наше нетолерантности, искључивости, пак чак и непријатељства према католичкој Европи.

Али, поред тога разлога, који диктује међународни углед Србије, има и један практичан разлог. У турској царевини било је католика, и они остају на томе земљишту које ће бити наше. По старим међународним уговорима закљученим са Турском, неке од страних држава имале су протекторат над тим католицима. Колико оне полажу на ово своје право види се и по томе што је Француска, која је одвојила Католичку цркву и отказала конкордат с Ватиканом, баш за време овога рата истакла то своје право и најугледнији француски политичари тражили од своје владе да она ово право врши и развоја. Специјално на земљишту које је окупирала наша војска, сретамо се с фактом да је Аустро-Угарска ту имала и вршила у пуној мери протекторат над тамошњим католицима. То стање није престало и за време наше окупације.

Турска је са своје некултурности и верске нетолерантности коју налаже Коран, у ствари била дужна да толерира мешање туђих држава у верске прилике. *Само се по себи разуме да се такво стање не би могло слагати ни са достојанством ни са суверенитетом Краљевине Србије. И то нам такође налаже дужност да се с Римском столицом споразумемо и регулишемо питање о опстанку организацији Римске цркве и да примимо на себе дужности, које ће дати сву потребну законску заштиту.*

Мени је познато да код нас има извесног неповерења према овоме раду. Али колико одајем признање патриотским и верским мотивима и зебњама, толико сматрам да је то у ствари неоправдано. Пре свега, мисли се да би организација католичке цркве била противна нашој националности. *Тако апсолутно не би морало бити, а историјски је факат, да је у многим земљама Католичка црква у значајним историјским моментима, солидарна с народним животом и да је дала масу представника* који су били, на пример и добри Талијани, и добри Французи, и добри Немци. Узмимо фрањевце у Далмацији и у Босни, који су се за неколико стотина година толико сродили с народним животом, да о томе не треба говорити ни једном образованом Србину. Свакоме је познато шта је за Хрвате урадио Штросмајер или један Рачки. У нашим новим крајевима на Косову, у Метохији су редовници до пре кратког времена били питомци Штросмајерови, а представници српске државе никад нису имали разлога да се на њих жале. О томе најбоље сведочи факат, да су ти свештеници потпуно испремештани, када се тамо почела преко цркве водити политика против нашим интересима.

Слушао сам да се спомиње као да је у своје време митрополит Михаило био против конкордата. Мени ова ствар није потпуно позната, али могу рећи ово:

Од тога времена има преко петнаест година, и може бити да би и сам митрополит Михаило, да је жив, променио мишљење. Даље, онда се ово питање почело водити онако како не треба, те је већ и то могло бити разлог да митрополит Михаило буде против конкордата. И најзад, он је, по свој прилици, водио рачуна и о расположењима црквених кругова у Русији. Та расположења нисмо ради ни ми игнорисати. Али од оног времена и у Русији се много што шта променило, а сем тога и Русија нам врло често даје примере да се не могу игнорисати важни фактори из европског и средње европског живота. При томе је несумњиво, да је Србија до сада била најправославнија земља на свету. И у Русији, и у Грчкој, и у Ц. Гори је било више неправославног живља. Зато нема сумње да ће Србија и од сада умети да чува интересе православља. Цело је питање у томе на који ће се начин регулисати ти односи'.

Ректор Богословије, протојерej г. Веселиновић за сада је објавио само то, да је Србији потребна конвенција с Ватиканом, а не конкордат, па је одмах затим изложио своје мишљење о основици ове конвенције. Он каже:

'Србији уопште конкордат *није* потребан. У дипломатском језику Ватикана реч 'конкордат' означава уговор, који Папска столица закључи с каквом римокатоличком државом. Србија је некатоличка држава и већ по томе њен будући уговор с Ватиканом неће се звати конкордатом, него *конвенцијом.*

Између конкордата и конвенције велика је разлика. Конкордат гарантује римокатоличку веру у њеном интегритету, са свима правима и прерогативима, који јој (према папском схватању) припадају по божанском праву и каноничким санкцијама. Где год постоји конкордат, ту се римокатоличка религија обезбеђује као *апредоминантна* (види конкордат с Аустро-Угарском од 1855, чл. 1), или још више: као *једина* религија државе (види конкордат са Шпанијом од 1845, чл. 1, конкордат са Сицилијом од 1818, чл. 1).

Конвенција има много ужи задатак: да обезбеди верску толеранцију римокатоличке вероисповести у државама некатоличким.

Из ове опште напомене излати да је конкордат за Србију немогућ већ с тога, што се њиме римокатолицизам унапред претпоставља: или као главна, или као једина религија државе. Такво схватање римокатолицизма у Србији било би противно чл. 3. и 19. Устава за Краљевину Србију.

Србија, дакле, не може имати конкордат, него конвенцију. Треба ли Србији конвенција с Ватиканом? С правне стране тачке гледишта конвенција је уобичајена као државноправна потреба, да се њоме нормирају права и дужности поданика римокатоличке вероисповести. Држава не може оставити ни једну институцију у неодређеном положају, ако жели да одомаћи државни ред и друштвени мир. По томе, конвенција је с Ватиканом могућна, па и потребна, али није и једина форма, којом се положај римокатолика даје нормирати у држави.

Конкордати и конвенције су у исто време и невољне ствари за сваку без разлике државу, па била она католичка, или некатоличка. Невољне ствари, али не због верског ривалства у државама, него због тешкоћа друге врсте. Они се тешко састављају, и повлаче за собом небројане тешкоће, нарочито по живот некатоличких народа. Сваки конкордат и свака конвенција показују се као варијанта неизбежне борбе између универзиализма и национализма. Римокатолицизам штити принципе универзализма, дотле државе гледају да одрже принципе народности. Та борба се најтеже одазива на римокатолику, који је увек на раскрсници између своје цркве са њеним универзалним и интернационалним законом, и своје државе где се задовољавају националне тежње. Ватикану пада у део тешка улога, да балансира између те две интересне сфере. Но, како изгледа, Ватикан у последње време тешко балансира. Год. 1870. он је у овом балансирању изгубио Италију, па затим Француску, Шпанију и Португалију. И ових дана изгубљен је баланс у Немачкој где је савезно веће одлучило да се донесе закон противи језуитског рада, са ограничењима, која су заиста врло поучна и са свим оригинална.

Конвенције се тешко склапају колико због споменутог сукоба принципа, толико и због тога, што Ватикан не тежи обезбеђењу само верске толеранције својих једновераца, него хоће и преко те потребне и опасне границе. А кад би он, горким искуством научен у последње четири деценије, застао на тим границама, са којих се једино и даје ћесарево ћесару и Божије Богу, ја бих без колебања и с пуним срцем могао рећи, да је конвенција Србије с Ватиканом и потребна и корисна.

Основица за конвенцију с Ватиканом треба да је права брига државних чинилаца у ове дане. Наша Влада, као што је напоменуто, још није изабрала основицу за преговоре. Међутим, до данас постоје два главна мишљења по томе предмету. По једном од њих за основицу може послужити црногорска конвенција од 1886. године, а по другоме пројекти српске конвенције из 1897. год. Прво мишљење је дошло као последица једног политичког поступка, на име: црногорску конвенцију предложио је папа Лав XIII краљу Србије Александру I при посети Ватикана крајем 1896. год. и краљ је, неподозревајући ништа у томе предлогу, дао свој пристанак на њ. Отуда је после црногорска конвенција играла значајну улогу у преговорима вођеним у Бечу 1897, између кардинала Аљардија, папског нунција и српског посланика г. Михаиловића. Друго мишљење засновано је на уверењу да је Србија 1897. стекла извесно искуство, и то тадашњи рад на српској конвенцији може бити основицом и данас.

Ја не делим ни једно од ових мишљења, а ево зашто. Црногорска конвенција је извесна питања решила противно општем схватању, али боље рећи, није их ни решавала, него их је напросто оставила другој уговорној страни на решавање. То је неопроштен грех. Јер, кад се крупна питања остављају на милост и немилост другом уговарачу, онда логика не налази разлога за преговарање. Уговори су споразуми, окончање преговарања; где нема ни споразума ни преговарања, ту у ствари нема ни уговора. И разуме се, да је Ватикан искористио ову неразумљиву српску доброћудност, и ставио такве одредбе као да је имао највише повлашћење за Црну Гору. Отуда је могао доћи, да римокатолицизам који баш на тим питањима у Аустро-Угарској врши притисак на све вероисповести, улази с истим улогом и у Црну Гору. Дејство његово у А. Угарској се још и раније разуме: тако је он предоминантна религија. Али одкуд долази та предоминација у држави, где римокатолицизам може да тражи само верску толеранцију?

Пројекти српске конвенције из 1897. год. имају и већих недостатака. Они дају доказ непознавања ствари. Србија је, као нека потпуно безправна земља, прихватила тим пројектима све погодбе које су јој постављене; сама пак није успјела ни у најбитнијим захтевима. Она је неразложно пристала била, да се у рестаурира такво римокатоличко владичанство, које је и административном и у судском одношају имало да буде зависно од неке иностране бискупије. То у суштини и не би било владичанство, јер за Србију се пројектом предвиђа само vicarius generalis. Србија је, дакле, у пројекту пристала и на екстериторијални утицај, и на потпуну зависност своје римокатоличке цркве од иностраних епископа!. . .

Данашња основица мора бити сасвим другојачија, јер је о положају римокатоличке цркве данас сасвим другачије. До скора је огромна већина римокатолика у Србији била туђинскога порекла и туђинскога *поданства.* Данас је римокатоличка већина *поданик Србије.* И Србија је дужна да положај својих нових поданика озакони.

Ради овога посла потребно је пре свега сачекати да се утврде границе државне територије, и затим извидити статистички бројно стање нових поданика римокатоличке вероисповести, проучити материјалне прилике у којима је тај живаљ до сад боравио, проценити културну и интелектуалну снагу његову и ту утицајну моћ, с којом нови елементи улазе и зграду државе српске. Према томе, а не према чему другом, има да се цени, како умесност уговара, тако и његова садржина.

На основу тога материјала израдиће се основица, која мора бити у духу државног Устава. Она мора бити израз чл. 18, 19, 189, 191. и 192. Устава. Све што

би било преко тога и мимо тога стало би у опреку са Уставом и довело би до нежељеног судара међу религијама, као и до неумерених тежњи осталих признатих вера.

Накратко: основица за преговоре треба да се састави с погледом на то, да је римокатолицизам *призната вера* у Србији и да има пуно право на *верску толеранцију*. Ако ли се основицом буде предвидело нешто и преко тога, у циљу верског паритета и предоминације, онда би основица та била не само неуставна, него и Кобна'.

Пијемонт, у броју од 20. јануара такође саопштава мисли једнога од наших најугледнијих и најпросвећенијих свештених лица. То лице о конкордату, између осталога, рекло је и ово:

'Налазим да је питање о конкордату најневажније од свих питања, која су поникла на ватреном земљишту нашег Полуострва за последњих сто дана. Ја морам да кажем то, пошто сам се преварио у очекивању да ће то рећи наши слободни мислиоци. Они ћуте сад кад треба говорити.

Ја се не бавим политиком, но у овом времену кад се и без наше воље све мора гледати кроз мутне наочаре политике, посмотримо ствар кроз те наочаре. Нама балканским хришћанима није могла остати неуочена непријатељска хладноћа Рима према извршеном делу ослобођења оних, који се на Балкану крстом крсте и у папу не верују. Ослобођење балканских хришћана нашло је више симпатија код социјалистичких атеиста на конгресу у Базелу, ко код кардинала у Ватикану. Треба двојити расположење наше браће Словена-католика од расположења Ватикана. Пријатељ Турака, Ватикан се осетио љуто погођен турским поразом. Туркофилски и аустрофилски Ватикан силно се компромитовао у очима балканских хришћана, и то не једино православних него и католика. Откуд то сад да *ми* шаљемо делегате у Ватикан, који је претрпео фијаско са својом антибалканском агитацијом? Ако треба папи конкордат, нека пошаље он своје делегате у Београд. Нама конкордат не треба. Чиме је то папа задужио српски народ, да се Краљевска влада овако сервилна према њему показује? Да ли србоцерским писањем аустронемачке клерикалне штампе, која је за време целог рата заједно с језуитима слала Богу молитве за победу муслимана над хришћанима? Не, не, питање конкордата је за нас најневажније питање.

Католицизам би могао живети у миру с православљем на нашој територији, само не на догматској основи. Догматска је основа сувише различна, да би се брзо могла уједначити. Нас не деле само старе догме но и нове; не само filioque него (и нарочито) paraque! Него на једном другом терену, на терену националне политике православље и католицизам могу не само живети у миру него и радити на послу.

Интернационализам Римске цркве може се по потреби и по вољи Рима овда-онда потпуно ставити у службу националних аспирација појединих народа. Пример: Хрватска, Ирска, Шпанија, Баварска. Православље је, као што знате, сувише национално. Ако би папа, дакле, своме политичком интернационализму дао на нашем земљишту колорит национални, југословенски, као Штросмајер и дум - Иван Стојановић, онда би могло бити и мира и узајамне симпатије међу двема верама.

А ако та папа не би учинио, него би покушао да води код нас какву политику противну нашој националној политици, ми ћемо се онда сетити, да постоје и разне врсте католицизма *без папе*. У Борби с Римом Руси помажу *маријавитизам*, Немци и Швајцарци *старокатолицизам*, у Француској још живи *галиканизам*, у Италији нагло расте *модернизам*. Буде ли Ватикан против нас и у сутрашњем миру као што је против нас у

данашњем рату, никаквим конкордатом неће он моћи спречити стварање таквих информативних покрета међу нашим католицима, покрета који могу брже но што се мисли довести до остварења Штросмајеровог идеала, тј. до отцепљења католичког дела Југословенства од Рима. Рим не може везати и држати уза се Југословене конкордатима, но искреном симпатијом и стварима помоћи. Но, ја верујем, да ће се у Ватикану наћи довољно памети, да се не иде даље старим путем, који би Римску цркву довео до коначног компромитовања код Југословена. Конкордат је, дакле, последње питање међу питањима.

Сва остала питања су важнија. Влада није ни једног погледа поклонила хаотичном стању Православне цркве у новоослобођеним крајевима. Питање о регулисању односа између Српске цркве и Цариградске патријаршије још виси у ваздуху. Питање о изравњању егзархиста са Патријаршијом још није ни у ваздух избило. Међутим, Влада решава на првом месту питање о конкордату, које се тиче Арнаута. Јесмо ли се ми борили за слободу Арнаута или за слободу Срба, Бугара и Грка? По чему је важније питање о Арнаутима-католицима, који су заједно са својим црквеним поглаваром стајали у овом рату против нас, него питање о Цркви православној, или него ли, чак, и питање о муслиманима? Међу свима овим питањима о конкордату је последње. Наша браћа Дубровчани и Сплићани смејаће се нам кад чују с каквом сервилном куртуазијом односи се Српска влада према арнаутском католицизму. Наша браћа Србо-Хрвати католици стоје вером ближе нама православним него Арнаутима - католицима. Питајте, читајте рецимо *Obzor* или *Hrvatski pokret* или *Dubrovnik*'.

Чланци о конкордату у бр. 12 и 16. *Штампе* и у броју *Правде* од 7. фебруара имају за циљ, да на извесне околности скрену пажњу надлежних, позивајући да решењу овога питања не приступају без *довољне* претходне припреме и јасно одређеног гледишта на начин како се има конкордат закључити, те да Србија ни политички не буде оштећена, нити, пак, да Срп. православна црква што изгуби. Нарочито се тежи томе, да А-Угарска не задржи протекторат над католицима.

Срби католици и Хрвати под А-Угарском поздравили су овај покрет. Будући културно једно с нама, они желе да и верски односи буду регулисани, како бисмо све ближе једни другима били.

Katolički list (загребачки) у свом 8. броју такође говори о конкордату. Саопштавајући мишљење г. министра просвете и црквених послова, објављено у *Србобрану*, *Katolički list* се осврће на чланак у *Narodnim novinama*, у коме се вели, да 'Србија не може склопити конкордат са Св. столицом без А-Уграске, и то из тога разлога, што наша монархија (А-Угарска) одавна врши протекторат над католицима Арнаутима, а друго и стога, што и данас још врши ђаковачки бискуп јуриздикцију над католицима у Србији'. . ., јер се тај протекторат оснива на једном међународном уговору, који Србија мора респектовати. Са овим мишљењем *Narod. novina* не слаже се *Kat. list*, већ излаже: 'Идеја протектората сама по себи казује, да је протекторату место само у извесним приликама, тамо где само Св. столица и црква не могу довољно да заштите своје верне. Кад, пак, која држава хоће да склопи конкордат са Св. столицом, тим хоће да уведе *нормалне* прилике за своје католичке поданике, па у том часу сав посао о уређењу верско-црквених прилика спада једино на Св. столицу. Ми овде нећемо да загазимо у какву политику, него идемо са чистога црквенога и канонскога стојалишта, јер једино верско-црквени интереси имају бити меродавни при склапању конкордата'. Овакав принцип истичу и *Riječke novine*. Но, наставља *K.1.* 'А-Угарска и ако нема права, самом појму о конкордату, да непосредно утиче при његовом клапању, по међународном праву (берлински конгрес има о

томе одредбу) као велика сила има право захтевати да католичка вера буде изједначена са другим вероисповестима, да католици буду држављани друге категорије. Ту гаранцију за католике она има да тражи и од хришћанских држава и од аутономне Албаније, у којој ће муслимани имати сву власт, а познато је како они мрзе на хришћане'.

На мишљење *К. 1.* о праву А-Угарске ми можемо додати да католицима ни досад у Србији није било рђаво, па неће ни одсад. И зато ће бити сувишно, ако поред папе, још и А-Угарска буде захтевала неке особите гаранције за католике. Мешању А-Угарске треба једном учинити крај, јер католици треба да знају да им на Балкану мешање А-Угарске може само шкодити, јер она на рачун вере тера своју политику'".[54]

И уредник *Весника Православне цркве,* свештеник Душан Димитријевић, дао је своје мишљење по питању конкордата. Оно је значајно што је допуна свега онога што је раније објављено у *овом гласилу* Удружења свештеника Српске православне цркве, па је зато дато под насловом *Ми и конкордат.* Ево тога мишљења:

„Ново стање, створено на Балкану, победом савезничке војске, изазвало је потребу, да се морају узети у претрес и решавање многа нова питања. Сва су она и потребна и хитна зато предстоји напоран и смишљен рад познатих чинилаца, да би се сва благовремено и успешно могла решити и донети. Међу овим питањима стоји и питање *о уређењу односа између наше државе и Римокатоличке цркве.* Шта више, решењу овога питања по неким дају првенство. По нашем мишљењу, свакако је корисно, што ово питање још сада овако акутно креће, да би се могло успешно решити, кад се границе нове Србије буду одредиле.

Српска држава и није имала потребе ово питање досад да решава нити о њему да се брине, јер је у Србији био, према становништву, мали број католика, који су већином били страни поданици. Данас друкчије стоје ствари, јер ће у Новој Србији бити од католика већина њени поданици, којих је положај у верском погледу дужна српска држава да регулише.

По нашем Уставу у нашој држави забрањује се прозелитизам, а све признате вере уживају верску слободу. Како је, пак, римокатолицизам призната вера, то по самом Уставу има права на права на верску толеранцију, и питања о римокатолицима у новој Србији мора се и решити у духу Устава, интереса државних, гарантујући егзистенцију римокатоличке цркве.

Досад је ово питање било регулисано у некадашњој Турској Царевини на тај начин, што је Аустро-Угарска имала и вршила протекторат над тамошњим католицима, а то је разумљиво кад се зна верска нетрпељивост Корана, и према томе је Турска, хтела не хтела, морала допустити мешање других држава у верске ствари. Данас је протекторат Аустро-Угарске безпредметан и непотребан, зато и мора отпасти, јер је Србија хришћанска држава, где је Уставом гарантована слобода вероисповести, и она се по самој природи мора бринути сама о својим поданицима и о њеховом верско-моралном напретку, као год и о осталим просветно-културним условима живота. Мешање Аустро-Угарске, као што је протекторат над римокатолицима, у управу пословима једне хришћанске државе, као што је Србија, значило би унизити је у очима осталог хришћанског културног света, значи подривати јој слободу и државну независност. То се не може и не сме допустити и зато је оправдан поступак наше Владе, да уговор о егзистенцији римокатоличке вероисповести у нашој држави регулише непосредно са главом

54 Весник Српске цркве 1913, 106-118.

Римске цркве - папом. Осим тога, што је овако схватање оправдано, оно је још и у духу уређења саме римокатоличке цркве, јер је власт целокупне Римокатоличке цркве сконцентрисана у рукама самог римског папе и никога више другог. Он једини има право и власт да непосредно преговара са државама целог света, зато и велимо, да је наша Влада потпуно правилно схватила своју дужност, кад је овај начин узела у решењу овога питања.

Друга је ствар како ће се ово питање решити, тј. да ли ће оно својим решењем одговарати потребама наше Цркве и духу нашег државног Устава. Али кад знамо, да се питање о конкордату има решити уз садејство наше Цркве, кад знамо, да на њему раде наши најистакнутији познаваоци вере и нашег друштва, онда немамо права, бар за сада, никога сумњичити нити пак за шта страховати. И ми мирно очекујући успешно решење овога питања ипак смо у праву да учинимо неке напомене, које се односе: на уређење свештеничког стања у опште, јер без сумње српска држава и не сме допустити да римокатоличке свештенике плаћа А-Угарска као досад, већ ће она, спр. држава, узети на себе обавезу да њихово стање регулише и да их плаћа. На тај начин, потребно је да наша држава поведе озбиљно рачуна и о издржавању православног свештенства, које је питање до сада остало нерешено; потребно је да има у виду издатке истога, у сравњењу са римокатоличким свештенством које је без породице. И ми не сумњамо, да ће о овоме водити строга рачуна, јер је православно свештенство својим радом и заслугама то потпуно заслужило, без обзира на правду и свој привилеговани положај у српској држави.

Познато је, да се питање о уређењу материјалног стања православног свештенства има решити на два начина: један је на основи системске плате, за који се свештенство Краљевине Србије већ толико пута на својим скупштинама изјаснило, само сада сразмерно већим издацима и потребама православног свештенства према римокатоличком, а други је, на који је свештенство пристало, предлог је данашњег г. министра просвете, да се државом огарантује примање резервног свештеничког бира у месечним ратама, да се осигура приход парохијски, да свештенство има пензију поред других бенефиција. Само ова два начина по којима би било регулисано стање свештенства у Краљевини Србији одговарају потребама вере и државе, и од њих један треба да буде примљен, имајући при том увек на уму сразмеру потреба и издатака једног и другог свештенства.

Питање о конкордату са Ватиканом, као што рекосмо, истиче се међу првима, па према томе и питање о уређењу стања римокатоличког свештенства има се решити. Али ће то решење несумњиво бити скопчано са питањем о уређењу стања и православног свештенства, а у овоме уређењу нас разговор садашњег министра просвете г. Љ. Јовановића, који је имао са сарадником *Трибуне* на чије је питање о овоме г. министар одговорио:

'Рано је још говорити о томе на који би се начин имало регулисати њихово стање, али је извесно да би се морало одмах регулисати. Разуме се, да ће се решити и питање о преуређењу стања код нашег свештенства на чему се одавна ради'. Сарадник *Трибуне* додаје: *'Изгледа да ће сама фаталност хтети да се питање о преуређењу стања нашег свештенства веже с питањем о конкордату, јер римокатолички није научио, нити уме са своме парохијанину, после свршеног обреда да пружи длан. Значи, ако се само дође до конкордата, његово ће стање од првог дана бити потпуно регулисано. А како се наша Црква апсолутно не сме запоставити, што је нагласио и сам г. министар просвете, питање о преуређењу стања нашег свештенства, само собом се истиче на дневни*

ред с једним решењем, којим ће српски свештеници несумњиво бити задовољни. Јер, прво, њихово се питање везује за једно тако рећи међународно питање, и друго, они се не смеју запоставити. Када се овоме дода позитивна уверења г. министра црквених послова и пре но што се и мислило да ће питање о конкордату бити покренуто, српски свештеници могу бити потпуно мирни и задовољни' *(Трибуна,* бр. 796. од ове године).

Улога додељена стицајем прилика државних у прошлост српском православном свештенству, најсавесније је извршена. Улога коју је српско свештенство имало у данашњим догађајима испуњена је до поштовања. Улога која предстоји српском православном свештенству у будућности велика је, али је тако исто света и узвишена и несумњиво је, да ће српско православно свештенство и овом приликом показати свој моћни и благотворни утицај на веру, просвету и културу. Зато оно данас и није противно конкордату, оно радо прима утакмицу у раду, јер ће на тај начин морати још увек труда уложити али још и боље резултате постићи, јер зна да је борба живот и да у тој борби побеђује онај, који у себи има морална ослонца, који никад није недостајао српском православном свештенству.

Мада смо уверени, да је само једино истинита Православна хришћанска црква и да нема нити може бити две истине, али смо исто уверени, да се до истине може доћи, ако противника убедимо да позна истину приволимо да је прими. Љубав хришћанска диктује нам, да поштујемо противника, али у исто време свим средствима која нам на расположењу стоје да радимо те да само истина победи.

У великој борби вера првих хришћанских векова 313. год. миланским указом допуштена је слобода вероисповести, а већ после десет година призната је хришћанска вера за државну веру. Дакле, немамо разлога бојати се противника, кад смо убеђени да је с нама истина, да је с нама Бог.

Утакмицу, коју су нам садашње прилике наметнуле примамо, али са правом тражимо од српске државе да српско свештенство, чија је вера призната Уставом за државну веру, *стави ако не у бољи, оно бар у исти положај са свештенством других вера*, да му према томе *осигура* стање и даде могућности, да оно може ову утакмицу на верско-моралном и просветно-националном пољу издржати. Први услов поред осигурања стања јесте *наука*, којом се данас православно српско свештенство мора наоружати у борби са противником, зато је данас неминовна потреба, *да се одмах на нашем Универзитету установи теолошки факултет*, који ће подмиривати ову преку потребу, јер римокатоличко свештенство располаже факултетском спремом. Држава не сме допустити, на штету своје државне вере, неравну борбу, не само у свом сопственом интересу имати свештеника своје вере слабије спреме од свештеника других вера.

Тако исто нов закон о црквеним властима источно-православне вере још није готов и ако се он поодавно тражио, а у последње је и нарочита комисија образована за његову израду и рачунало се, да ће се ускоро израдити и озаконити. При промењеним државним и црквеним приликама, тај се закон мора што пре донети, управо тога дана узаконити кад и конкордат, и ради потпуности у састав тога закона треба да уђе не само конкордат, већ и закони других вера као мухамеданске и јеврејске. Ово је потребно ради тачног прегледа и прецизног знања права и дужности не само православних већ и римокатоличких, муслиманских и јеврејских свештеника. Такав закон требао би да доноси назив *Закон о верама.*

Ми у најбољој намери истакосмо ове захтеве, а уверени смо да ће се с нама сложити сваки Србин, зато и тражимо од Српске владе, да се ови захтеви и остваре, а одлагања сада несме, нити може бити'".[55]

Уредник *Весника Српске цркве*, у мајско-јунском броју, објавио је и ове примедбе на писање *Katoličkog lista* о ономе што је напред речено:

„*Katolički list*, у бр. 14. од ове год., поводом изнетих мишљења у нашој штампи компентентних личности о конкордату, који је *Весник Срп. цркве* прикупио и изнео у свесци за јануар-фебруар, поред осталог пише: 'Српски клир није никада вољан, да би дошло до регулисања односа између Католичке цркве и Краљевине Србије' и наставља да наша тврђења да католицима ни до сада није у Србији било рђаво, да католици у Србији немају јавних цркава, не смеју одржавати свечаности и јавнога богослужења, да се католичким свештеницима пречи слободно душебрижничко деловање, да су католици у невољном положају, па вели, конкордатом католици не иду ни за каквом предоминацијом у Србији, него за тим да могу слободно живети, несметано се развијати, да имају исте политичке правце како и православни, да њихова црква у свом верском и социјалном раду има потпуну слободу и самосталност.

Овим писањем *Katolički list* даје слику потпуног непознавања стања ствари са конкордатом у Србији. Ми би могли и саме католике ангажовати, те да утврде неистине изнете у *Katoličkom listu*, али то није потребно, јер сматрамо да овако писање *Katoličkog lista* није потекло из злонамере већ из необавештености.

Своје наводе са српски клир није никада вољан да би дошло до регулисања односа између Католичке цркве и Краљевине Србије, *Katolički list* већ је у свом 19. бр. демантовао, јер овде и сам признаје и износи, да ће у Србији доћи до конкордата, јер је већ одређена комисија од министра просвете свршила свој посао и Србија би била вољна дати потпуну слободу католичкој вери, уредити им школе, свештеницима осигурати пристојни живот, чак и основати богословију за католички клир. Да је, дакле, у истини свештенство православно у Краљевини Србији противно конкордату, заиста неби се овако и оволика права дала католицима пошто је у изради материјала за конкордат учествовала Православна црква са својим најјачим снагама. Нити је, дакле, православно свештенство било противно уређења католичке цркве у Србији, нити за то има разлога, а то смо ми јасно истакли у нашем листу чланком *Ми и конкордат*, штампаном у св. март-април, из кога је у потврду овога и *Katolički list* цитирао извесне пасусе. Истина је, на против, као што смо и тврдили, да српска држава није до сада имала потребе за конкордат, јер је у Србији био мали број католика растурених по разним крајевима и страних поданика. Наравно да је и српско свештенство ово мишљење делило. Данас ствари сасвим друкчије стоје, данас ће их бити у Србији 28.400 душа, те је и по мишљењу и државних и црквених власти потребан конкордат, којим ће се регулисати односи и права католика, српских поданика, према држави српској и Православној вери, *која као државна вера мора имати надмоћност и привилегован положај над свима другим верама.*[56]

Наше, пак, тврђење да католицима ни до сада, без конкордата, није било рђаво, и да су имали све што је требало имати у верском погледу, истинито је, јер су они у Србији имали своје свештенике, своје цркве у Београду, Крагујевцу и Нишу, и ако у тако малом броју, у црквама врше богослужење без икакве сметње и контроле, њихови свештеници врше верске потребе и обреде својим парохија-

55 Исто, 137-141 (број за март-април).

56 Такав положај је тада имала и Римокатоличка црква у Аустро-Угарској, на чијој територији је излазио и *Katolički list*

нима католицима у свему слободно. Пошто је земаљским Уставом загарантована слобода вероисповести, то је у гимназијама, средњим и основним школама веронаука обавезна за православне, а за католике и др. вере тражи се добре оцене из веронауке од њихових свештеника, па да могу прећи из разреда у разред, тражи се слободна жеља од пунолетних католика, као и др. за прелазак у православље, па и то православни свештеник може извршити по благослову епископа; католици су у државној служби као и православни, *има их и били су министри војни, унутрашњих послова, спољашњих послова,* па кад и *министри просвете и црквених послова, има их професора, начелника министарства, лекара, инжињера,* итд., као и православних и са истим правима.

После свега овога, *Весник Српске цркве* је донео и ово писање: „*Katolički list*, бр. 22. од ов. год., доноси ове редове: '*Конкордат између Србије и Ватикана.* Упућене новине јављају, да је комисија за израду нацрта за конкорадат своје пословање довршила. Чим буде склопљен мир, поћи ће два српска изасланика у Рим, да ступе у преговоре са Св. столицом. Споразум је осигуран, јер је Србија као 'либерална' *држава толико изашла у сусрет цркви, да католичкој религији и католичком клиру признаје сва она права, која ужива државна православна вера и њезино становништво.* Углавном држала се комисија црногорскога конкордата, ну у неким тачкама ће српски конкордат бити још повољнији него ли црногорски. Главне тачке конкордата имале би бити следеће: Католичкој вери признаје се слобода у духу Устава, који свим држављанима даје потпуну слободу вероисповедања. Католици којих ће бити у границама Старе и Нове Србије око 30.000, добивају црквену јерархију. Број бискупа биће према потреби. Бискупе плаћа Влада, те имају право на државну мировину. Њихово именовање би имало слиједити споразумом између Владе и Св. столице, може бити тако, да Св. отац има право предлога, а држава право брисања непођудних кандидата, како је то у Прусији. Жупници би се прво имали издржавти од бировине, коју би имала доприносити свака католичка кућа. Бировина је као наше лукно, само што се плаћа у новцу. Жупници имали би се постављати споразумом бискупа и Владе.

Држава ће се бринути и око религиозних узгоја католичке деце и у ту сврху постављаће се на нижим и средњим школама катихете.

За одгајање и стварање свештеника оснивање се богословија. Где ће јој бити седиште још није одређено, али по свој прилици у Скопљу, јер ће се тамо подигнути Универза, а католичка теологија биће један факултет дотичног свеучилишта. Професори теологије изједначени су у чину с професорима православне Богословије. Професоре теологије и катихете плаћа Влада и она их поставља у споразуму с бискупом.

Обзиром на бракове, Влада признаје ваљаним сваки брак склопљен пред католичким свештеником, и то не само онда кад обе странке припадају католичкој вероисповеди, него и у случају да јој једна странка и не припада. Брачне парнице спадају у јуриздикцију католичког духовног суда, и то онда ако су оба супружника католици. У случају мешовитих бракова поступаће се овако: ако је једна страна католичка а брак је свршен пред католичким свештеником наступа надлежноаст грађанских судова, који ће морати да суде по начелима католичког канонског права. Ако је венчање извршено пред православним свештеником, грађански судови судиће по прописима православне цркве. У овој се тачки конкордат разликује од црногорскога. По конкордату Црне Горе брачним парницама суде само судови, а није одређено у коме случају суди католички, а коме православни, већ је избор препуштен слободној вољи странака.

Родитељи одабирају религију деци код мешовитих бракова, а ако ништа не одреде, деца би имала припасти православној вери.

Ова установа у осталом нема особите важности, јер је до оваквих случајева доћи врло тешко. Остаје још једно веома важно питање: црквени језик. Србија стоји на становишту, да се у цркви уведе глагољица, као у Црној Гори.

Тако казују новинске гласине, којима пропуштамо и сву одговорност за исправност горњих података. Дужност је нашега листа, да будно прати развој овога питања, пак ћемо према горњим начелима и заузети своје стојалиште. Већ сада можемо рећи, да предлози Српске владе нису у неким тачкама у складу са канонским правом'.

Толико *Katolički list* о конкордату између Србије и Ватикана. Ми износимо ове редове *Katoličkog lista* нашим читаоцима без икаког коментара. Доцније, док проверимо и дубље уђемо у ову ствар конкордата ми ћемо проговорити о истоме и тражити од надлежних да нам објасне, у чему је и зашто је православна вера државна вера, која су њена преимућства пред другим црквама и могу ли се остале вероисповести у Србији изравнати у свему са државном православном вером".[57]

И Главни одбор Удружења свештенства монашког реда, чије је седиште било у манастиру Раковица код Београда, био је неспокојан што се поверљиво припремало решавање питања конкордата, оно је зато тражило да му Министарство просвете и црквених послова даде о томе обавештење. Одговор на тај захтев, овог Министарства од 20. априла, гласио је: „Поводом акта Главног одбора Удружења свештенства монашког реда, бр. 17. од 20 марта ове године, част ми је, у вези тога усменог саопштења, известити вас о мишљењу господина министра, да Комисија, образована у циљу проучавања питања о закључењу конкордата између Србије и Папске столице, служи само као саветодавна, те према томе њена решења немају обавезан карактер. Како је ова ствар још у току рада, то ће се господин министар у даном случају користити љубазном понудом Главног одбора Монашког удружења за питање за чије би правно решење требало и његово мишљење".[58]

Вести о раду на припреми конкордата имале су одјека и у иностраној штампи, где су коментарисане како је коме у интересу било. И српски посланик Јован М. Јовановић из Беча је 10. августа 1913. јавио Влади следеће упозорење:

„Са једне сасвим пријатељске стране речено ми је, да би требало што пре настати да се закључи са Ватиканом погодба за наше нове поданике католичке вере. *Аустро-Угарска чиниће сигурно сметње*, али можда ће Ватикан претпоставити да конкордатом регулише положај својих верних, него ли да стане као до сада. Са те стране сазнајем, да би француска и италијанска влада учиниле што се може у Ватикану, да дође до конкордата.

Како се овде рачуна на заштиту католика, као средства за будуће политичке комбинације, то би добро било, да се у томе правцу настави рад. Ако се не успе конкордатом, можда би требало нешто путем закона урадити, *јер овдашњи Словени католици, маса верује, да се католици у Србији налазе у положају подчињеном. Тим се аргументом још и данас иште против Србије међу њима, њиме се служе да раздвоје онде, где су се Словени без разлике вере удружили.*

Ја пишем о овоме поново у жељи, да се отклоне многе тешкоће и тамо нама и Словенима Јужним овде".

57 Весник Српске цркве 1913, 390-393.
58 АС. - МПц, 1913, Б. 3302.

После овога обавештења, Пашић је 15. августа наредио, „да се убрза припрема за конкордат".

И српски посланик из Рима је 15. августа јавио, да се тамо, нарочито римокатолички црквени кругови, интересују о питању римокатолика у Србији, па је предложио да му се доставе потребни подаци о римокатолицима, како би их уступио М. Бофртону, шефу једне секције у тамошњем агрикултурном међународном институту, да би написао чланак у *Le Correspondent*-у, католичком листу. Он је 28. септембра јавио да је изашла једна „нотица" у ватиканском листу *Osservatore Romano*, у којој се побијала вест да је у Рим стигла српска комисија за закључење конкордата са Ватиканом. Осим тога, он је истакао, да је готово у исто време изашао у бечкој *Reichspost*-у један чланак којим се напада Србија као најнетолерантнија земља у верском погледу", а затим је наставио: „Католички се кругови врло интересују тим питањем о конкордату између Србије и Ватикана, и у разним листовима излази, с времена на време, по која нотица, готово увек несимпатично за Србију. Како се ми не бранимо довољно од тих оптужба, и како нарочито не дајемо довољно обавештења о самом конкордату, није чудо што се ватиканским и католичким круговима придаје прилично веровање овим оптужбама". Пашић је ово прочитао и *2. октобра наредио да се његова садржина саопшти министру просвете и црквених послова, где* се радило на изради нацрта за конкордат.[59]

На основу овог Пашићевог наређења, министар просвете и црквених послова задужио је Луја Бакотића за праћење стране штампе и подноси му извештаје о томе шта она пише. И заиста, Бакотић је тражени извештај поднео већ 4. октобра 1913. министру, који гласи:

„Господине министре, услед вашег налога, а у вези са писмом Краљ. министарства иностраних дела од 2-ог овог месеца, част ми је изложит вам следеће:

Деманти који је пре кратког времена донео *Osservatore Romane* односио се на вест изашлу у неким страним новинама, да је већ стигла у Рим одасланство Српске владе, које има да води преговоре о конкордату. Како је ова вест била нетачна, то је тај демант био потпуно на свом месту.

Што се тиче чланака изашлих у последње доба у бечкој *Reichspost*,[60] то је стари мотив којима у устријско. клерикалној штампи периодично јавља од када је наша Влада изјавила намеру да с Римском столицом закључи конкордат. Сам *Reichspost*-а, која је и пре тога исто тако писала, писале су у истоме тону и друге аустријске новине, а и по која италијанска, али не од оних које уживају неку новинарску репутацију, или заступају какву важну италијанску странку. Тако је на пример *Politische Correspondent* од 4. фебруара о. г. (по новом), истичући право протектората Аустро-Угарске над католицима у Албанији, писала да ако Србија намерава да закључи конкорадат са Римском столицом, она ће то учинити искључиво у циљу да тиме сузбије аустроугарски протекторат над својим новим католичким поданицима, да их доцније узмогне трактирати како буде само она хтела, тако су исто писали и бечки од 9. фебруара 1913. (п. н.) и други аустријски листови, истичући наду да Ватикан неће склопити конкордата са Србијом.

Али треба да се спомене и то, да је у броју од 7. фебруата о. г. (п. н.) лиса *L'Echo de Paris* штампан допис из Рима, у коме се истиче како се у Риму, колико

59 Исто. - МИД, ПО, 1913, к/5. Подвлачење у тексту је моје.

60 Министар просвете и црквених послова је још 15. априла 1913. доставило Бакотићу један чланак из овог бечког листа, да би био упознат са његовом садржином „поводом расправљања у Ватикану о неким почасним правима, која би се имала уступити Аустро-Угарској (над) католичким црквама" у освојеним крајевима (АС. -МПц, 1913, 3302).

Председник Српске владе Никола Пашић

владиним толико и у ватиканским круговима, сматрају као потпуно неоправдане протетензије наглашене од стране бечке штампе, и од стране неких аустријских политичких личности, према којима би Аустрија требала да се противи закључку конкордата. У Риму се сматра (каже су ту) да Србија није држава потчињена Аустрији, но да је она потпуно независна и суверена држава, и да према томе она има право да се у погледу опредељивања законске ситуације католичке цркве у њеним границама, директно споразуми с Ватиканом. И, ако Србија предложи Ватикану један либералан конкордат нема разлога с којим би Ватикан могао да одбије такву понуду Српске владе, тим мање што и сама иницијатива вођења таквих преговора садржи и несумњив израз хомогијалности према религијском ауторитету и према моралном упливу самога папе.

Сем тога, изишли су, по том истом предмету, опширни чланци, пуни најтачнијих података и политичких опсервација, у *Journal des debatsd* од 5. фебруара 1913 (форми дописа из Беча), пак у *Messager de Paris* од 12. фебруара 1913, у *L'Action* од 11. фебруара, у *Le Grand National* и *La Bataille* од 14. фебруара 1913 (све п. н.), у којима се истиче и брани оправданост српског становишта у погледу овог питања.

По овоме можете да увидите, да су они листови, који се по том питању несипатично изразују о Србији више аустријски него католички.

Зато ми, по мом мишљењу, неби имали потребу да се *сада* у погледу овог питања заметне нека нарочита новинарска кампања. Али би имали потребу да се исправе неке нетачности које изгледају као да су од наше стране у јавност пуштене, и да се обележи принципијелно становиште Српске владе у овој ствари.

Ту недавно изашао је, поводом горе споменутог писања *Raichspost*-а у миланском *Corriere della sera* један интервију са нашим отправником послова у Риму, чију садржину потписани држи да треба приписати било фантазији, било индискрецији кореспондента тог листа, јер нити су изложена факта истинита, нити су ту наглашене побуде тачне, шта више ове последње никако не одговарају намерама Српске владе. Мислим да је одвише јасно, да ми нећемо да закључујемо конкордат због католика који се налазе преко наше границе, но само за *наше* католичке држављане. Ту се, на том пољу, испољава наш државни интерес, и Србија је на том пољу већ одавно почела да ради. Први почеци тог рада датирају још од године 1864, кад је Србија била још вазална Кнежевина и кад су у београдској тврђави још били турски гарнизони. Треба надодати, да у то време у Србији није било ни једне хиљаде католичких житеља, од којих ваљда 200 српских поданика; па ипак је Србија водила бригу да и том маленом броју својих држављана гарантује потпуну верску слободу и црквену самосталност.

Природна је само ствар да се тај рад, који је још тада започет, а око којега је и доцније рађено, сада на ново прихвати, кад је услед последњег рата за ослобођење број српских држављана католичке вероисповести знатно порастао, и да се он прихвати са одлучном намером да се овога пута и крају приведе.

Стога је намера наше Владе да путем једног конкордата уреди одношаје Католичке цркве према држави и државе према тој цркви сасвим схватљива и оправдана и без прекорачивања граница озбиљности њезине садржине и важности њезинога циља. Ако се то хоће, пак, као аустр. штампа, намерно да превиди, то се онда чини не у циљу да се помогне Католичкој цркви, но само у циљу да се нашкоди Србији.

Али је добро да се зна, да онај који би предузео нешто чиме би се настојало да отешчавају или зар и осујете кораци које ће Србија у скором времену предузимати за закључење конкордата с Ватиканом, тај ће да ради и више против самих

католика у Србији, и уопште против Католичке цркве него против Краљевине Србије. Јер, ма какви били појмови верске толеранције, ма колико либерална била начела нашег Устава, ма колико се ми показали широкогуди у верским питањима, да је, чак, једном и наш војни министар (госп. генетал Франасовић) био католик, ипак ће се католици, буду ли они остати под којим год туђим протекторатом, сматрати у таквом случају барем у толико туђу, у колико им тај туђи верски протекторат одузима од потпуности њиховог грађанског индивидуалитета, па и њихова ће се вероисповест сматрати више као вероисповест која се је приљубила уз туђу државу, но као слободно универзална католичка вероисповест која у Србији сме и може рачунати на потпуну слободу. Последице таквог положаја могу бити јасне свакоме који хоће да гледа и уме да види.

То све под недозвољеном претпоставком кад би Србија, у својим новим границама *хтела* да *тражи* нека права верског протектората, који је пре Турака признавала неким силама у разним уговорима о миру. Кажемо кад би Србија *хтела* то да призна, јер је иначе очигледно да оно што у том погледу може да опстане у Отоманској Империји, за то што у њој важи муслиманско-теократски принцип суверенитета, не може никако да постоји у земљи као што је Србија, у којој важи систем секуларног територијалног суверенитета.

С ових разлога може да се увиди да је Србија потпуно искрена кад каже да она жели, да у својим католичким држављанима гледа суграђане који уживају сва она права, која су уставом свим српским поданицима огарантована.

Нових католичких поданика биће у Србији од прилике до 20.000. Колико је Србији стало, да они дођу до своје потпуне верске самосталности, може да се увиди и по томе што она већ сада, још пре закључења конкордата, из државне касе хонорира колико архиепископа у Скопљу толико и католичке свештенике у другим местима новоослобођених крајева.

Што се тиче, пак, садржине самог конкордата, то ће он као свака уговорна садржина и као сваки други уговор који закључују уговорне странке, зависити од воље обејух уговарача. Али се већ сада може да каже, да је Србија склона да закључи тај уговор на најлибералнијој основи и огарантујући потпуну слободу католичкој цркви. То ће бити добро да се и путем јавности нагласи". Овај извештај је достављен и председнику Владе и министру иностраних послова Пашићу, а он је на њему 12. октобра 1913. написао: „То је ствар министра просвете".[61]

Министар просвете и црквених послова Љуба Јовановић је, пре слања у Рим др Луја Бакотића, дао београдском дописнику листа загребачког *Србобрану* изјаву, вероватно у циљу да обавести тамошње римокатоличке кругове и осталу јавност у добронамерну српску политику према римокатоличком питању у Србији, која је вођена тада. Он је, у изјави, између осталог, рекао:

„Католички свештеници, који су се затекли при ослобођењу у нашим новим областима, остали су и до данас на својим местима. Они су изјавили своју најдубљу лојалност и изразили су жељу, да остану на својим парохијама. Српска влада је прихватила њихову молбу и они су, као и свештеници осталих вероисповести добили сталне плате, веће од оних које су добијали до ослобођења примали од конзулата заинтересованиј држава. Тако је било и у Црној Гори, изузимајући фратра Палића који је, као бунтовник, убијен од спроводника, када је покушао да бежи.

'У буџету је превиђена само једна бискупска столица, у Призрену, са месечном платом од 1.000 динара? питао сам. Зар католици у Србији неће имати више бискупа?'

61 АС. - МИД, ПО, 1913. к/5.

- 'Да, рекао ми је г. министар, али то је буџет само до краја ове године, јер дотле се, по свој прилици, неће моћи решити место о арцибискупу'.

- 'А тада?'.

- 'Арцибискуп ће имати столицу у престолници, у Београду. Он ће бити дијецезан католичке епископије, која ће захватати старе границе Србије. Поред њега биће у Скопљу или евентуално у Призрену, други католички епископ, чија ће епископија захватати границе Нове Србије'.

- 'Хоће ли та једна епископија бити довољна за католике у Новој Србији?'

- 'Разуме се. Сваки наш епископ имаће, а има и сада, много више цркава, манастира, свештеника и верних под својом влашћу. Уосталом, ако би се и када се буде указала потреба, Србија неће имати никаквог разлога, да се оглуши о верске потребе својих поданика'.

- 'Може ли се знати, како стоје преговори с Ватиканом?'.

- 'Ја се надам, да ћу вам ускоро моћи одговорити на то питање. Међутим, могу још сад нагласити, наставио је убедљиво г. министар, да правилном уређењу католичке цркве у Србији не стоје никакве сметње на путу. Зависи то, на првом месту, од тога, што се у Србији другим очима гледа на веру него ма где ван Србије. Са овог места и овог стола, *као министар просвете и црквених послова управљао је школом и црквом у Србији мој земљак, католик Јован Ђаја!*[62] Никоме није пало на памет да се побуни против тога, што је један католик шеф Православне цркве и школе. Појмљиво је, да ће још мање коме падати на ум, да се буни на католике у њиховој цркви, докле кретање њихових присталица буде у границама Устава, закона и конкордата.

Ја вам само напомињем, да крај свих несрећних прилика од ослобођења Нових Крајева до свршетка ратовања, управо до данас, није било тамо ни једног сукоба који би представљао какву опасност по споразум. Такође са задовољством истичем, да су и католици у Београду и старим границама Србије од увек били најкоректнији, јер су уживали пуно спокојство у погледу своје вере. Нема сумње, да ће они бити још лојалнији и још спокојнији у питању своје вере, кад добију свога арцибискупа'.

- 'А личност арцибискупа? Је ли о њој већ говорено? Др Бакотић, у једном интервју-у, поменуо је старог фрањевца фра Радића? питао сам даље г. министра'.

- 'Још је рано, да се о томе говори'.

- 'Ако отац Радић, који се једном као бискуп морао вратити из Београда, не буде заузео место првог католичког арцибискупа у Србији, неће ли на ту столицу доћи који од далматинских католика?, упутио сам последње питање г. министру'.

- 'Можда, завршио је министар. Или који од католичких свештеника из Хрватске. Има тамо дивних људи и честитих слуга Божјих'.[63]

Комисија, коју је министар просвете и црквених послова образовао у јануару 1913, са затадком да проучи питање закључења конкордата, пошто је то урадила, поднела је министру 27. априла и. г. свој резултат рада, који је значајан за историјат овог питања, јер су чланови Комисије имали увид у целокупну документацији сакупљену о томе питању, која је касније нестала, из које су могли сазнати како се раније радило по питању католика у Србији, па су на основу свега тога дали своје мишљење и предлог. Резултат рада Комисије гласио је:

---

62 Јован Ђаја, Дубровчанин, био је министар унутрашњих дела од 1. маја 1890. до 11. марта 1892, а не министар просвете и црквених послова. Подвлачење у тексту је моје.

63 Гласник Православне цркве 15. XI 1913.

„Питање о закључењу каквог споразума, конвенције или конкордата између Србије и Ватикана, било је предмет размишљања и рада српских државника још у доба независности Србије. Још тада су истакнутији државници осећали потребу уређења црквених односа римокатоличких житеља Србије, на основу споразума о томе са поглаваром Римске цркве. Главни циљ, који су државници имали тада пред очима, био је у томе, да с једне стране еманципују Србију од црквене власти викара са седиштем у страној држави, а у лицу бискупа ђаковачког Штрсомајера, а с друге стране да се организује католичка власт у Србији, слободна од каквог страног црквеног поглаварства, сем оног, које по природи уређења Католичке цркве има највиша црквена власт у Риму над свим католицима, па би је морала имати и над католицима у Србији. Том тежњом и разлогом националне политике руковођени покојни Илија Гарашанин и К. Цукић, покушавали су директним преговорима са Ватиканом и са непосредним старешинама над католицима у Србији, папиним викаром бискупом Штросмајером да се образује католичка парохија у Београду, чији би парох био српски поданик, а она би зависила од бискупа босанскога. Иако, према извештају Управе вароши Београда од 1861. г., који је био примљен уз акта, која су стављена била на расположење изасланику тадашње Српске Кнежевске владе, у Београду (а овај је био једино место у Србији где је било католика у већем броју) није било више од четрдесет и осам породица католичке вере, који су са свима осталим католицима по Србији бројали 3.450 душа, ипак су горе речени српски државници продужили су најозбиљније са покушајима да постигну свој горе истакнути циљ. Они су се, међутим, одбили о упорност Римске курије, којом је бранила интересе своје цркве у питањима о мешовитим браковима и још о неким незнатнијим елементима за споразум. Управљањем католичком црквом и верским пословима у Србији је продужено да се врши из Ђакова. Вршење католичких верских обреда остало је и даље у капели Аустроугарског посланства, а верско обучавање деце у школи истога Посланства.

Ово стање затекло је 1878. г. када се на берлинском конгресу имало решити о новом положају, који се има дати Србији. Тада је признање њене независности, поред опште погодбе (чл. 35), да се у Србији разлика вере не може сматрати као сметња за уживање грађанских права и политичких права, обухватило и другу погодбу: 'Да се зајамчи потпуна слобода обреда и исповедања какве било вере у Србији, како за српске поданике, тако и за странце, и да се ничим неће моћи спречавати ни јерархична организација различитих вера ни њихове везе с духовним старешинама'.

Уговорима са страним државама, по прогласу њене самосталности, укинуте су све друге повластице странаца у њој, само је у погледу од старинских привилегија аустријских поданика опет остало оно стање које је горе истакнуто: да се црквеним животом католика у Србији управља из стране државе, из њеног Посланства у Београду.

Да би се ово абнормално стање у пуном смислу те речи довело у ред, године 1880-1885. чињене су измене мисли иницијативом непосредног старешине српских католика ђаковачког владике Штросмајера, између њега и тадање Краљевске владе, а нарочито министра просвете и црквених послова г. Ст. Новаковића, о основи за споразум између Србије и Ватикана. Тада је Штросмајер, *нарочито ударајући гласом на напред поменуте одлуке берлинског уговора и опште начела о слободи савести и вероисповести, као и на историју римокатоличке цркве у Србији, према којој је некад у овој постојала католичка дејецеза београдско-смедеревска,* предложио и нацрт за тај споразум. Према томе нацрту у Србији би се организовала католичка

црква, зависна само од Римске столице, а оно тешко питање о мешовитим браковима имало би се решити тако, што ће се иставити слобода брачним странкама да оне реше, како с погледом на питање пред којим ће се свештеником брак благосиљати, тако и с погледом на религиозно васпитање деце. Осећајући и сами потребу споразума с Ватиканом, меродавни су фактори улазили у оцењивање тога предлога и у рад на закључењу конкордата уопште, али према свему што се о томе разабрати, излази, *да су највећи фактори у Бечу омели повољан свршетак те ствари.* Поред општих интереса те државе да задржи утицај на католике у Србији и питање словенске срлужбе, за коју су се српски државници заузимали да је нарочито побудило меродавне факторе у Бечу, да омету повољан резултат започетог рада.

По овако неповољном свршеном првом покушају у раду на закључењу конкордата, првог после берлинског уговора, ствар је застала за више година. Тек по закључењу конкордата између Црне Горе и Ватикана, а поводом представака папиног нунција у Бечу о држању српских државних разних власти према католицима и према њиховом свештенству које тобож није одговарало одредбама берлинског уговора ни принципу слободне вероисповести, приступило се поново, а нарочито 1893. г. раду на закључењу конкордата.

У току 1894-1895. дошло је и до утврђивања нацрта за конкордат на основици црногорског конкордата, чије упоредне текстове нам је част приложити. Радило се и доцније (1897) у истом смислу, али нарочито озбиљан покушај да се овај циљ постигне, може се узети рад посланика у Риму г. Веснића 1901. г., који је био успео да ангажује папиног државног секретара за нацрт конкордата, чији се текст такође налази у приложеном упоредном прегледу досадашњих важнијих нацрта конкордатских.

Свим овим нацртима је био полазна тачка црногорски конкордат, а циљ у томе, да се у Србији организује католичка црквена власт у смислу уставних начела Краљевине. На изменама мисли о тим нацртима је, међутим, опет и остало. До званичних директних преговора између Србије и Ватикана није се дошло.

При улажењу у садашњи рад на конкордату у смислу напред истакнутог захтева г. министра, Комисија пре свега налази, да нова ситуација Србије остварена њеним проширењем, показује у већој мери потребу закључењу конкордата него што је био случај у првим периодима времена, у које је рађено на закључење истога. Пре свега, број католика српских држављана до 29.000 душа. Сем тога, док у непроширеној Србији није било ниједне домаће организоване католичке црквене власти, дотле у проширеној Србији постоје парохије и Ариепископија скопљанска, чије је седиште сада у Призрену; манастири мушки и женски, као и вероисповедне мушке и женске школе.

Приступивши раду, који би г. министру имао да послужи као материјал за постизање горњег циља, Комисија је држећи се стављеног јој у дужност задатка, и ради континуитета досадашњег рада на овом питању, узела у обзир црногорски конкордат, са досадашњим пројектима, и држећи се уставних прописа земаљских закона, дошла до ових констатација и закључака:

Пре свега, Комисија налази да је чл. 18. Устава утврђено признање римокатоличке вероисповести. Чланом 35. берлинског уговора, који за Србију конституише међународно-правну обавезу, утврђено је то исто са додатком, да се у Србији не може ометати хијерархијска организација неправославних вероисповести, чиме је дат основ за признање црквене организације римокатоличке цркве. Према томе на челу римокатоличке цркве у Србији, у духу њеног унутрашњег уређења имао би да стоји један епископ, кога би постављала Крал-

евска влада у споразуму са Св. столицом, а који би стајао у непосредној зависности од Св. столице. Већ с обзиром на околност да у Србијих нема католичких црквених имања из којих би се овај епископ издржавао, с обзиром на то што он треба да буде српски поданик, што треба да се онемогући његово тражење извора за живот на другој страни, као и с погледом на рад у Србији с обзиром на плаћање вероисповедних старешина, католички епископ Србије примао би плату из државне касе и имао сва права и дужности државног чиновника, подразумевајући ту и дужност полагања нарочите прописане заклетве. По мишљењу Комисије, према садашњем броју католика био би довољан један бискуп. Што се тиче његове титуле, њу би имала да одреди Влада у договору са Св. столицом.

Образовање епархије и уређење њихових граница вршила би Краљевина влада у споразуму са Св. столицом, а установљење парохија и постављање пароха имао би да врши епископ у договору са Краљевском владом.

Титулари парохија, као и других црквених јединица у Србији, имали би њени подници, и издржавање њихово би се осигурало државним буџетом уколико то не би могло бити осигурано парохијским приходом.

Кандидати за титуле појединих црквених установа (парохија и др.) добијали би стручну спрему у домаћој школи, у којој би настава била на српском језику. Наставници ове школе постављали би се између министра просвете и архиепископа (односно епископа), а свештенике који би предавали веронауку постављао би министар просвете и црквених послова на предлог архиепископа (односно епископа).

Што се тиче мешовитих бракова, Комисија је нашла да је приликом ранијих покушаја о закључењу конкордата највише тешкоће задавало питање о мешовитим браковима. Комисија је поматрала ово питање и с уставно-правног и с црквено правног гледишта.

С политичког гледишта нашла је, мешовите бракове треба допустити и олакшати пре него спречавати и отежавати, јер ће се на тај начин најлакше ублажити разлике које постоје у српском народу.

С гледишта уставно-правног, Комисија је нашла, да Устав сматра истина Православну цркву за државну, али да се међу оним повластицама, које јој као државној цркви признаје не налази се искључиво право мешовитих бракова. С друге стране, Католичка црква на основу тога што је призната, не може потраживати за себе право да има тако пуноважно као и Православна црква закључује мешовите бракове, јер при закључивању тих бракова шири власт ван круга својих припадника. У питању мешовитих бракова законодавац би према томе имао одрешене руке и према Православној и према Католичкој цркви. Али, с погледом на чл. 18. Устава који проглашава неограничену слободу савести, Комисија је нашла да би најбоље одговарало Уставу кад би се оставило самим брачним странама да изаберу цркву, пред ком ће брак закључити.

С црквено-правног гледишта, Комисија је нашла, да су обе цркве и Православна и Католичка биле од почетка противне мешовитим браковима; да је између њих у погледу тих бракова долазило до великих заоштрености, али да ипак зато ниједна црква није остала доследна при своме гледишту него је у пракси чинила од њега одступања и да може бити нема ниједног питања у коме су цркве толико компромисне као и о мешовитом питању.

Узимајући све то у обзир, Комисија је нашла, да би било најбоље када би се у мешовитим браковима оставили самим брачним страницама да изаберу цркву пред којом ће брак склопити, што значи, да би се мешовити бракови закључивали како пред православним тако и пред католичким свештеником.

Протојерej г. Ст. Веселиновић одвојио је своје мишљење о овом питању. Он је изјавио, да су по догматском учењу Православне цркве бракови са католицима забрањени, јер су католици јеретици, да мешовити бракови који у Србији постоје немају никакве законске санкције и да би се повредио уставни положај Православне цркве, ако би се једној само толерираној цркви, као што је Католичка, допустило да исто тако пуноважно закључује бракове мешовите, као и државна Православна црква.

У питању суђења брачних парница у мешовитим браковима, Комисија је нашла, да би због тога, што би у томе грађански судови као незаинтересовани могли бити објективни од судова, њима требало оставити суђење брачних спорова у мешовитим браковима.

А што се тиче васпитања деце у оваквим браковима, ту би следовало следствену начелу решења о закључивања мешовитих бракова, требало такође оставити слободу супружницима да реше у којој би се вери имала васпитати деца. Само у случају неспоразума, остала би да се васпитавају у Православној вери.

Ако би била углавном начела, која је Комисија нашла да јој ваља истаћи за оријентацију г. министра при утврђивању одредаба за евентуалан уговор или споразум са Римском столицом. Ако би, пак, г. министар нашао да би требало да му се поднесе пројекат закона о конкордату, онда би по мишљењу Комисије тај посао могао да врши г. др Лујо Бакотић.

Овом приликом, међутим, Комисија за своју дужност има напоменути, не само католичких већ и других вероисповести (муслимана, протестаната итд.) са погледом на то, што би ваљало ближе одредити положај Православне вере као државне према осталим вероисповестима као и уопште, односно појединих вероисповести међу собом и према држави, требало што пре приступити доношење закона о вери. За случај да би овај закон био донесен пре закона о конкордату, знатно би се огрничио и материјал који би имао да обухвати закон о конкордату, јер би многа питања била већ решена тим законом".[64]

Док се радило на овом пројекту, аустроугарска дипломатија је настојала, да очува своја права над римокатолицима у Старој Србији. Она је пристајала на конкордат, али под погодбом:

„Ако се Србија обвеже да ће суспендовати све одредбе Устава о слободи штампе, удруживања, као и одредбе Кривичног закона и поступака, којима се иде на руку акцији Срба против угледа, сигурности, унутрашње и спољашње, какве суседне државе, онда ће Аустро-Угарска признати суверенитет Србије на крајеве ратом добијене од Турака и одрећи се слободија (капитулација), далке и над католицима..."

Српски посланик, чија је горња тврдња, тада је био у Бечу Јован М. Јовановић, који је раније радио као конзул у Скопљу и добро познавао овај проблем. Он даље сведочи, да је то било крајем августа 1913. а да му је почетком септембра исте године, казао гроф Бердхолд, кад му је саопштио о присаједињењу нових крајева Србији: „Добро, али морам скренути пажњу на важне интересе Католичке цркве у тим крајевима...", чиме је ставио до знања да Аустро-Угарска има резерве на ову акцију Србије.

Зато, по речима Јовановића, „после месец дана (29. X 1913) Аустро-Угарска је упутила ноту Српској Влади. Овде, она подвлачи, да верски протекторат и

64 Весник Српске цркве 1912, 12-27; 1913, 142-153; Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*, Београд 1900, I, 112; 424; II (1905), 54-55.; Živojinović i Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo*, 20-23. Подвлачење у тексту је моје.

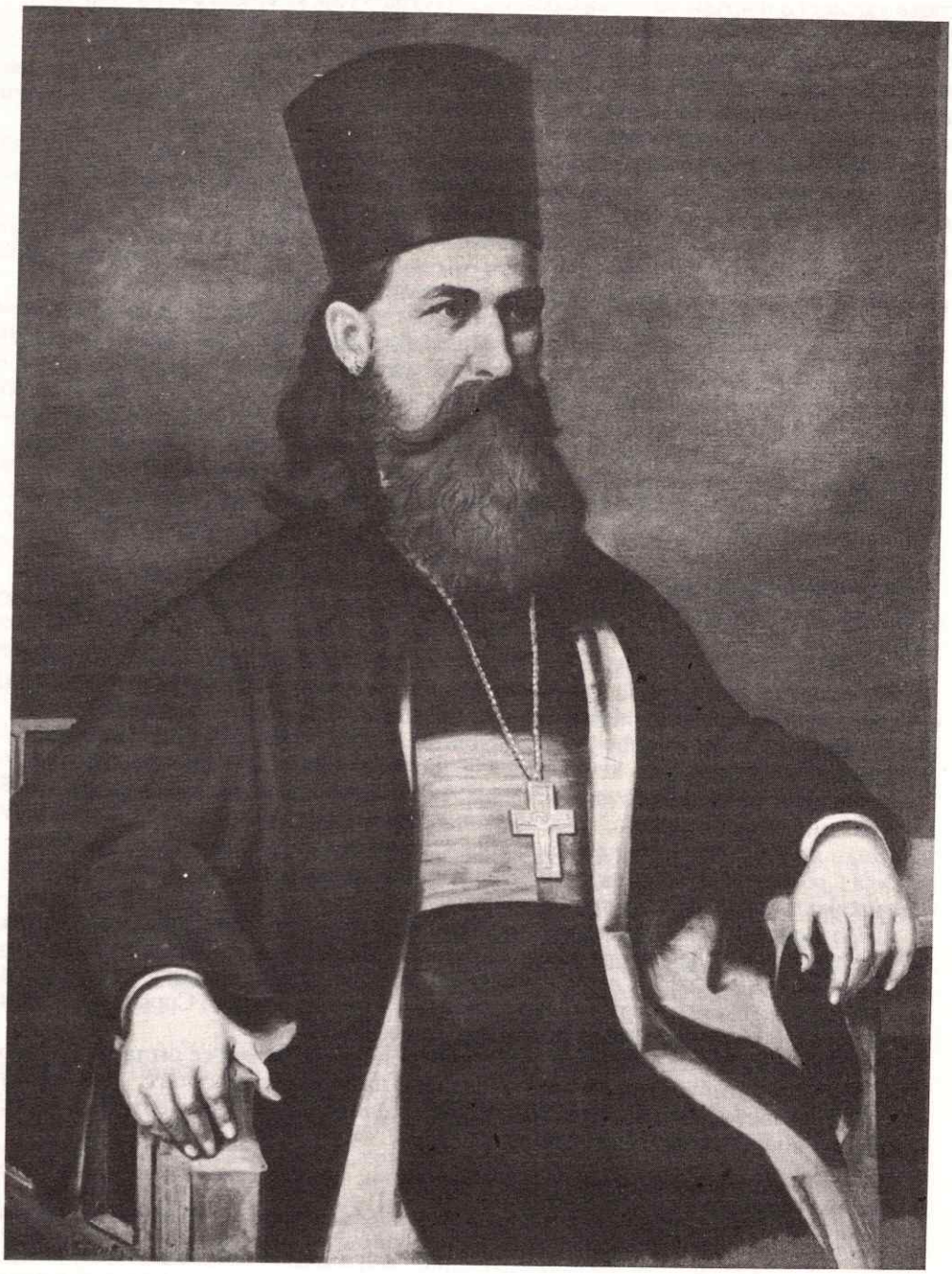

Стеван Веселиновић ректор Богословије у Београду
(Рад: Н. Бркић, 1953)

даље у целости постоји у Јужној Србији... Аустро-Угарска влада би, *да тај протекторат прилагоди новим приликама... и то конкордатом између Србије и Св. столице, којим би се очували морални и материјални интереси који су до сада овим протекторатом били заштићени...* Тај протекторат инволвира не само право, него и обавезу њену према Св. столици, коју аустроугарска влада мора испунити".

Према овоме захтеву Србија „би морала примити ове обавезе у конкордату: а) материјално издржавање католичког култа и свештенство, б) јемчити правни и материјални опстанак парохијских школа у Јужној Србији, у којима је арнаутски наставни језик, а католички свештеници учитељи. Такав конкордат, који би задовољио Курију и у другим црквеним питањима Аустро-Угарска би задржала само почасна права која јој традиционално припадају".[65]

На крају, Српска влада је донела одлуку да је у прегорима са Ватиканом представља *као њен повереник др Лујо Бакотић*, који је био аустроугарски поданик. Он је крајем 1913. кренуо за Рим. Пошто је морао понети „са собом важне хартије и документа", придодат му је дипломатски курир, који је то носио, јер је била бојазан да би Бакотића на граници могли подврћи „прегледу".

Бакотић је одмах по доласку у Рим отпочео преговоре, у којима је имао највише тешкоће око формулсиања мешовитих бракова. Он је већ 7. децембра предао тамошњем српском посланику „опширан извештај са прве седнице у Ватикану о конкордату", па је тај извештај, и уз њега „нацрт конкордата од стране Ватикана" послат министру иностраних послова.[66]

О тешкоћама у преговорима говори и допис из Рима, који је потписан иницијалима *R. S.*, а који је објављен у београдском листу *Политика.* Он је у целини гласио:

„Након толиких отезања, небројених препрека и тешкоћа, несавладљивих не због замашности питања којих су се тицале, већ због тврдоглавости са којом се на њима стајало, после католичке Нове године започеће се ван сваке сумње званични преговори између Папске столице и Српске владе. Тако ће, најзад, доћи до конкордата којим ће се регулисати положај католичке цркве у Србији.

Прошле недеље срео сам се са др Лујом Бакотићем, који је и раније био овде сондирајући мишљење и расположење Ватикана. Али је он као и увек био закопчан до краја. Из Ватикана се такође врло обазриво говори о току споразумевања са Србијом. Па, ипак сазнало се за многе и многе карактеристичне појединости које су се уплеле у ова преговарања.

Из Беча се са највећом напрегнутошћу и необично вештим маневрима пазило да се до тих преговора уопште не дође. Поуздано се зна, да је из Беча стављено до знања Ватикану, да ће Аустро-Угарска добити нове знатне концесије и нарочито гарантовану потпору, ако остави, да Беч сам реши са Српском владом питање о католицима у Новој Србији и њиховој заштити.

Међутим, Папска столица одбила је понуду. Из Беча се онда покушало утицати у појединим питањима које има да реши конкордат. Давани су нетражени савети, указивало се на извесне околности, утицано је да се створи, Бучу потребно, мишљење и гледиште.

---

65 Јов. М. Јовановић, *Србија и Ватикан*, Гласник Српске православне цркве 1937, 9-10. Подвлачење у тексту је моје.

66 АС. - МИД, ПО, 1913, к/5; МПц 1913, Б. 3302, Поверљив протокол Црквеног одељења за 1913, под бр. 69-76. Питање мешовитог брака било је стално на дневном реду. Оно је највише изазивало спорове и при доношењу конкордата (др Милан Пећанац, *О мешовитом браку између Источно-православне цркве и Западно-римске цркве уопште и као елементу у преговорима између Србије и Римске столице пре проглашења независности Србије*, Весник Српские цркве 1912, 874-891; 1913, 27-38, 142-152).

Унеколико махова учинило се, да ће интриге из хабзбуршке престонице успети и да ће сваки споразум између Србије и Ватикана бити онемогућен. Аутентично је утврђено, да је бечки представник покушао, у томе смеру, чак и са недопуштеним средствима. Али се пребродило преко свију тих препрека и измене мишљења, ради петходне сагласности за преговоре, настављене су.

Али, докле се с једне стране избегло тим искушењима, подметнутим из Беча, дотле су истакнуте извесне тешкоће из средине самог Ватикана. Тврди се, наиме, да је сам папа у питању преговора са Србијом стајао на становишту које је можда сувише конзервативно. Међутим, када се ушло у преговоре и када су добијене све потребне информације, постало се распложенијим и преговори су почели тећи много глађе.

Од једно добро информисане личности обавештен сам, да је у двема најглавнијим тачкама постигнута сагласност. Те две најглавније тачке су: прво, питање о језику на коме ће се служити служба по католичким црквама у Србији, и друго, питање о језику на коме ће се водити преписка између: а) католичких црквених власти у Србији и српских власти, и б) католичких власти у Србији и њихове власти у Србији.

Успело се узајамним попуштањем доћи до споразума, да служба у тим црквама и свима верским обредима буде на словенском језику, а да преписка између католичких власти у Србији и Ватикану буде на језику који Ватикан буде желео. Што се тиче преписке са српским властима, она ће се водити на српском језику.

И са треће стране било је нечега, што је утицало на извесне отежење у преговорима. Када се већ дошло до тога, да се могло приступити мењању мисли за поједине погодбе конкордата, узет је за основицу црногорски конкордат. Ватикан је био вољан да усвоји такве исте односе и са Србијом, разуме се, са потребним формалним изменама.

Међутим, када се приступило претресању појединих тачака у томе конкордату, видело се да су многи односи остали нерегулисани, нејасни или чак нису ни додирнути. Са српске стране настојало се, да се све то регулише. Настало је извесно затезање. Али се, најзад, успело са српске стране убедити Ватикан, да је у интересу обеју страна пречистити сва питања.

После свих тих третирања, општи је утисак да се прошло преко свих криза и да су односи између Србије и Ватикана на сасвим добром путу. Овде се очекује долазак званичног српског делегата за преговор са Ватиканом, др Миленка Вестнића, посланика из Париза. Када се конкордат закључи, доћи ће на ред питање о католичком архиепископу у Србији. Како сам обавештен, у Ватикану још нису одређено истакли своје мишљење у погледу личности новог првосвештеника".[67]

Овде се даје и још о једној тешкоћи, која је тада ометала рад на доношењу конкордата. Пошто питање плате римокатоличком свештенству није се дало решити то је поново пре Бакотићевог одласка у Рим покушало се да се реши и то питање. Зато је министар просвете и црквених послова 7. септембра 1913. писао инспектору црквених послова у Скопљу:

„Као што вам је познато, католички архиепископ у Призрену и они католички свештеници што су, по ограничењу Албаније, *остали на нашој те-*

67 Гласник Православне цркве (Београд) 1913, 492-493. У Влади се помињало име „арцибискупа" фрањевца фра Радића(!), „који се једном морао вратити из Београда" (Исто, 493). Можда је то Метод Радић, секретар барског надбискупа. Поуздано се зна да се Српској влади нудио свештеник Јозеф Медин, који је тада служио у Америци (АС. - МИД, ПО, 1913, к/5).

ритторији, примају плату од аустроугарске државе, сада по објављеном указу о анексији, то више не сме и не може да буде.

Због тога вам се препоручује, да преко дотичних надлежних представника полицијских власти, тактичним али одлучним начином, *ставите до знања, како његовој преосвештености господину архиепископу призренском Миједини, тако и свима свештеницима на српској територији, да од сада моіу примати плату само од српске државе* и даће им се *иста исплатити одмах, чим се буду обратили, било вама било Министарству просвете и црквених послова". Они су то "дужни примити к знању", јер "као наши нови поданици и свештеници Краљевине неће моћи примати плате стране земље", тј. Аустро-Угарске.*[68]

Ово Министарство је 1. октобра и. г. упутило телеграм начелнику Округа призренског следеће садржине: „Затражите од католичког архиепископа Мједије, да вам даде списак свих католичких свештеника који имају парохија и седишта (срез, округ) за свакога посебице, као и колику је плату месечно до сада сваки имао, па ми то одмах доставите".

Архиепископ скопски Лазар Миједије је 9/22. октобра доставио тражене податке, из којих се овде наводе најважнији:

Бр. Име и презиме	Место радно	Седиште парохије	Годишња плата
1. Стефан Краснићи	Призрен	Ђаковица	400 круна
2. Луиђи Крта	Призрен	Ђаковица	350
3. Мартин Бериша	Пећ	Ђаковица	350
4. Паскал Прелај	Скадар	Взум (Зумби)	500
5. Михаило Тарабулузи	Призрен	Призрен	500
6. Паскал Краснић	Призрен	Призрен	350
7. Давид Попа	Скадар	Злокућани	350
8. Томаш Бериша	Јањево	Феризовић	1000
9. Ђузепе Рамој	Стубла	Скопље	900
10. Никола Мазрек	Јањево	Митровица	800
11. Никола Гласновић	Јањево	Јањево	500
12. Лука Филић	Јањево	Јањејво	400
13. Томаш Гласновић	Јањево	Летница	400
14. Симеун Ђокић	Летница	Летница	400
15. Тадија Ивановић	Јањево	Стубла	700

Светозар Томић, инспектор Министарства просвете и црквених послова за Косовску област је 10. новембра 1913. јавио како је поступио по наредби Министарства од 7. октобра, нагласивши, да је лично разговарао са Лазаром Миједином, арцискупом, „у згодној форми, напоменув, да оно што се могло радити у разривеној Турској Царевини не може и нема потребе да се ради у Србији. Турска, не само да ништа није трошила на муслиманско духовенство и просветне раднике, него је равнодушно посматрала све што је са стране на томе пољу рађено". Пошто је „и иначе, добар пријатељ" са г. Миједином, могао му је ово рећи „као пријатељу", и уз то и „жељу наше Владе, да свакога културног радника истински помогне и створи му могућност, да свој положај достојно репрезентира". Осим овога, Томић му је споменуо, да ако жели може се састати и са министром просвете и црквених послова.

Почевши од октобра дато је наређење, да се отпочне месечном наплатом свештеницима по 50 динара, а већ 29. децембра 1913. из Призрена достављен је

68 АС. - МПц, 1913, Б. 3302. Подвлачење у тексту је моје.

нови списак свештеника, који су се налазили на територији ослобођених крајева, а који су после разграничења са Црном Гором, њих свега 9, радили: у Скопљу, Летници, Стублама, Феризовићу, Јањеву, Митровици и Призрену.[69] Међутим, ти свештеници нису хтели примати плату од српских власти, о чему ће бити речи у овом раду нешто мало даље.

69 Исто. - МПц, 1914, Б, 3303.

IX ЗАКОН О КОНКОРДАТУ ИЗ 1914. ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ВАТИКАНА

1. Незванични и званични преговори са Ватиканом 1914. за установљење текста конкордата и чињене сметње

Бакотић је 12. јануара 1914. замолио депешом, да му Министарство просвете и црквених послова што пре даде одговор „о свим тачкама конкордата", чији је нацрт био послао почетком децембра прошле године, нагласивши да се „без потпуног одговора о свима тачкама неће моћи ништа урадити у Ватикану". На ово тражење, Министарство је 15. јануара послало овај одговор: „Пројекат конкордата мора проћи Министарску седницу. Одговор ће вам се послати у току ове седмице.

Непитајући нипошто директно, потребно је прецизно сазнати у Ватикану, какве и које приватне школе они имају у виду, у којима би епископи самовласно постављали и смењивали вероучитеље".

После тога, Посланство Краљевине Србије у Риму је 16. јануара јавило, да је Бакотић приликом разговора у Ватикану о учитељима вере стекао утисак, да Ватикан жели „обезбедити предавање веронауке" у приватним школама „на начин тај што ће моћи постављати" учитеље. На то је Министарство иностраних дела 17. јануара упутило Посланству у Рим следећу депешу: „У последњој седници Министарског савета претресан је контра-пројекат конкордата и у многоме се изашло у сусрет Ватикана. Сад се израђује одлука". Ова одлука је 1. фебруара послата Посланству. Она се састојала у упуству о конкордату, и наређено је да је треба сматрати „као дефинитивна, пошто их је одобрио и господин министар - председник Пашић".

Посланство је 22. јануара затражило, да му се објасни да ли је одлуком Министарског савета усвојена формално „по којој држава обезбеђује католичким свештеницима приходе бира", а затим је 25. и.м. Бакотић молио да му се „што пре" одговори на питање „да ли је Министарски савет усвојио или одбацио формулу" - дефинитивну одлуку о нацрту конкордата. Из Београда су 26. јануара упућени одговори: „Држава обезбеђује католичким свештеницима примање бира" и „Министарски савет усвојио формулу".

Посланство је 11. фебруара са руским куриром послало Бакотићев извештај о току преговора, а у свом писму од 20. и. м. је јавило:

„Истина је да ови преговори не ангажују ни једну ни другу страну; ту ограду је нарочито учинио Ватикан што предвиђа да доцније може бити каквих

измена кад овај први нацрт буде подвргнут оцени и решавању кардиналског савета. У том савету ће вероватно и искрснути и тешкоће које се сада не могу предвидети и које ће бити изазване држањем Аустрије. Неоспорно је да ће у кругу кардинала бити известан број који ће покушати да осујети остварење конкордата, не би ли питање о положају католика у Србији остало онако како је било пре рата. *Аустрија ће све покушати да у томе успе, прво што би у Србији имала једно средство шиканирања, и друго, што се њено старо право протектората не би откриило и према томе остало у садашњој новој Албанији, а то је за аустријске циљеве можда главније него ли питање о конкордату између Србије и Ватикана.*

Према оваком стању овог питања, разумљиво је што се талијанска влада интересује за наше преговоре с Ватиканом. Знајући за то још израније, отишао сам јуче код шефа министровог кабинета, г. Гарбасо-а, да се нарочито о том распитам. Гарбасо ми је без устезања рекао да је тачно да талијанска влада прати с интересовањем садашње наше преговоре и желела би да ми у томе успемо. Италији смета то питање аустријског протектората над католицима у Албанији, и ако би сад Србија успела да га се ослободи, тиме што ће начинити конкордат с Ватиканом, онда ће самим тим и на истој основи и Албанија, сада независна држава с хришћанским владаром, моћи помоћу конкордата регулисати положај својих католика. Ја сам му тада казао да је Српска влада понудила Ватикану веома добар конкордат и да се надамо да с те стране неће бити великих тешкоћа. Али је неоспорно да ће Аустрија радити преко својих оданих људи у ватиканским круговима да не дође до тог конкордата; она је баш ту недавно без икаквог нарочитог разлога поделила приличан број декорација виђенијим ватиканским личностима, осим ако тај разлог није био баш наши разговори с Ватиканом. Ми, дакле, предвиђамо тешкоће, и ако би оне биле такве природе да нас изложе ма каквом сукобу с Аустријом, ми ћемо напустити само питање о конкордату. Ми имамо доста других отворених питања с Аустријом, да не желимо стварати нова. Да ли ће Аустрија субвенционисати и протектирати пет-шест католичких попова у крајевима Нове Србије, то није вредно једног сукоба. Србија жели искрено да регулише положај својих католичких поданика и због тога се она сама обратила Ватикану; али је број тих поданика тако мален да он за нас не представља велику тешкоћу ако се не би дошло до конкордата. Међутим, Италија има озбиљних разлога да Србија успе у садашњем свом покушају, и у томе нас може помоћи што би употребила свој утицај у Ватикану, на супрот аустријском утицају.

Гарбасо ми је одговорио да они знају за акцију Аустрије; знају и за подељене декорације које и они објашњавају исто као и ми. Истина је такође да су односи добри између Ватикана и италијанске владе, и да она у оваквим питањима може имати извесних утицаја, и замолио ме да извештавам о могућим тешкоћама које би искрсле од стране Аустрије, а он се нада да ће се министар Сан-Ђулијано сложити с тим да се на згодан начин потпомогну наши преговори.

Ја мислим *да Министарство неће имати ништа против тога да у згодном облику обавештавам Консулту ако би у току даљих преговора с Ватиканом радила Аустрија да онемогући конкордат, јер од тога обавештавања можемо имати само користи*".

Министар просвете и црквених послова Љуба Јовановић сагласио се са овим предлогом, а и Пашић је 27. и.м. одобрио да се извести италијанска влада о конкордату.

Из Београда је већ 19. фебруара депешом дат одговор на добијени Бакотићев извештај. У том се одговору говори у чему су тада били неспоразуми око усаглашавања текста конкордата. Тамо се каже:

„Краљевска влада нема ништа да примети на ваш извештај о члановима, 4, 7, 11, 15, 18. и 20-ом. Исто тако усваја се текст ноте, с тим да се у 1. тачци после речи: „потпуну слободу савести" дода: „и према томе слободу преласка из једне вере у другу".

Што се тиче чл. 10, Краљевска влада би могла пристати на жељу Ватикана, ако би у једној ноти дао уверења Краљевској влади, да ће епископи увек тражити од министра пристанак за именовање пароха.

Влада пристаје и на предложену стилизацију чл. 12, али покушајте све што можете да Ватикан пристане једном нотом изјавити Краљевској влади, да питање о поданству професора сматра као ствар српског законодавства.

На одредбу сличну члана 8. црногорског конкордата Влада никако не може пристати, као и на Ватиканом предложени завршни члан, сем према стилизацији, коју ви предлажете, или какву другој коју бисте нам предложили, а која би својом прецизношћу искључила једнострано тумачење.

Можете поновити раније изјаве, да ће се Влада старати о материјалном обезбеђењу црквених службеника, да је предвиђена наплата била и за католичке свештенике, који се већ купе и да је у скупштинском финансијском одбору једногласно усвојен предлог Владе, којим се у буџет предвиђа помоћ католичким свештеницима у дванаест хиљада динара, која је према њиховом малом броју више него довољно. Ако налазите за потребно, можете поновити и раније изјаву о отварању Српског посланства у Ватикану".[1]

У току ових разговора у Ватикану, римокатолички свештеници у Србији кршили су законске прописе и обављали рад на штету Православне цркве;[2] у новоослобођеним крајевима нису хтели да примају црквене плате, које су им нуђене од стране Србије. Због тога је министар просвете и црквених послова 21. јануара 1914. обавестио Бакотића да је архиепископ из Призрена отпутовао у Рим „ради конкордата".[3] И Црна Гора интересовала се за преговоре Бакотивећеве у Риму, јер је и она имала проблем са албанским католицима, о чему најбоље сведочи један чланак објављен у *Гласнику Православне цркве* од 1. марта 1914. Он је гласио:

"Бојкот против Арбанаса католика. Услед тога што се у новооснованој „држави" Албанији, која је подигнута на гробовима српских хероја и потоцима њихове крви, повела хајка на све што је српско, то су грађани града Подгорице издали следећи проглас:

'Браћо, у Скадру на Бојани, старој српској престоници, грози опасност опстанку српског живља, кога тако немилосно гоне Арбанаси - римокатолици, који подгризају живот његов.

То непријатељско расположење према нашој браћи у Скадру датира још одавно, али сада је достигло врхунац, јер су окуражени стварањем аутономне Албаније, која је вековима у српском Скадру држала и одржавала, упркос непријатељима, којима бијаху окружени са свих страна.

Браћо, у Скадру се одигравају такви призори према нашој браћи, да њихове јаде не можемо и не смемо гледати скрштених руку.

---

1 АС. - МИД, ПО, 1914, V/13. Из овога предмета нема докумената објављених у књизи *Документа о нашој спољној политици Краљевине Србије 1903-1914,* Београд 1980, књига VII, св. 1.

2 Весник Српске цркве (Београд) 1914, 156-157.

3 АС. - МИД, ПО, 1914, V/13.

На дан српског Просветитеља, кога Срби у Скадру весело прослављају и за време бивше Отоманске Царевине напали су Арбанаси - римокатолици школску омладину, па су били и тукли јавно на улици. Није ни то доста било него бојкотују српске радње, па и оне муслимане који не одобравају зверски поступак њихов.

Јавно руже Црну Гору и Србију и славом увенчане њихове владаоце, а врхунац њиховог варварства је уништавањем гробова оних наших хероја, који животе дадоше у надчовечанским јуришима на Бардањолу, Брдици и Тарабошу.

Браћо, уништавање тих наших светиња обавија тугом срца наша и мора изазвати код сваког правог Србина оправдани гњев, јер пали мученици чије свете кости тако мрцваре, својом смрћу створише живот њима, који ето сада кињење и злостављају српски живаљ и приморавају га на коначно напуштање Скадра.

Грађани града Подгорице без разлике звања и положаја одржаше на дан 29. јан. об. год. скуп, на коме решише да се и код нас у Црној Гори проведе бојкот против римокатолика - Арбанаса, привремено настањених у нашој домовини, а који од нас згрћу грдне капитале. У ту циљ организован је потписати Централни одбор, који овим путем апелује на све родољубиве грађане Црне Горе, да бојкотују све арбанашке радње и онемогуће им опстанак у земљи нашој.

Позивамо вас, да по српској дужности учините ово: да бојкотујете и ви сваки у свом месту, а обавезно и на страни Арбанасе - римокатолике, онако како их у Подгорици бојкотују родољубиви грађани.

То од вас тражимо ми; то од вас захтевају и сени оних ваших мученика, који јуначки животе положише око Скадра.

Ко се не би нашем апелу придружио сматрао би се издајником према напаћеном Скадарском Српству а таква ће бити бојкотован и јавно жихосан.

У то име напред! Напред против Арбанаваа - римокатолика!! Подгорица, 2. феб. 1914. год., Централни одбор за провођење бојкота: председник Хусејин Лукачевић, подпредседник Зарија Гвозденовић, секретар Милета Минић; чланови: Филип М. Протић, Буто Метхаџовић, Смаил Ђурбузовић, Лазар Бркић, Ахмет Ефовић, Смрдан Ненезић, Душан Вуица, Алекса Милне, Садик Бибезић, Филип Вуковић, Ристо Стругар, Лука Велимировић, Алил Лукачевић, Ахмет Лукачевић, Филип С. Пејовић, Азма Османагић, Таир Ачковић, Џемо Лукачевић и Никола Нилевић".

У оваквој ситуацији, са Цетиња још 20. фебруара 1914. спрски посланик је јавио како се тамо предвиђало решење насталог питања. Он је у свом извештају доставио и препис таквог предлога. Ево његовог извештаја:

„На краљев захтев др Лујо Војновић му је спремио једну промеморију у којој предлаже за Црну Гору отпочињање преговора са Св. столицом односно католика у крајевима који су анектирани Црној Гори.

Мени је част скренути вам пажњу на ту прememорију у којој стоји ово:

'Католици у анектованим крајевима зависе у црквеном положају од епископа призренског. Призрен, пак, припада Србији. С друге стране они су потчињени протекторату Аустро-Угарске, који је то право протектората добила свиштовским миром'.

Овако стање ствари може се укинути само новом поделом са Св. столицом. Јер, чак, и са гледишта црквене хијерархије, католици анектованих крајева продужиће да сматрају призренског епископа као свога духовног поглавара, доклегод Св. столица не закључи нов хијерархијски аранжман са Црном Гором.

У овом питању могу бити две солуције:

1) Или признати зависност црногорских католика од призренске диецезе (као што је нпр. бреславски архиепископ пруске Шлезије духовни поглавар католика и у аустријској Шлезији), или

2) Одвојити црногорске католике од призренске епископије потчинивши их Барској архиепископији или новом епископу, тј. диецези која би се имала установити, наравно по пристанку Св. столице. Ако би Црногорска влада била за прво решење требала би именовати у Пећи једног прелата, који би хијерархијски увек зависио од Призрена, али који би имао власт да врши епископске функције на црногорској територији. Оваква солуција не би била повољна по Ц. Гору, јер би могла изазвати трење између Србије и Црне Горе".

Поводом овог извештаја јављено је посланику на Цетињу, да министру иностраних дела Црне Горе „саопшти жељу" Српске владе „односно конкордата", а овај му је „одговорио да ће се Црногорска влада саобразити тој жељи". Каква је жеља била Српске владе види се јасно из акта Министарства просвете и црквених послова од 2. марта, који је упутио председнику Владе и министру иностраних дела Пашићу, где се каже:

„Примио сам, са захваљношћу, ваше писмо од 25. прошлог месеца, бр. 761, у коме сте ми изволели саопштити о намери Црногорске владе, да и она још сад преговара са Ватиканом о допуни свога конкордата са погледа на присаједињење области Црној Гори. Наравна ствар, да се могу само сложити са вашом наредбом Краљ. посланику на Цетињу да изјави тамошњим меродавним круговима, да би боље било да они причекају на резултате наших преговора са Ватиканом пре него би отпочели преговоре, које мисле да спадају повести по овој ствари. Али, у допуну овој вашој наредби, ја налазим да би требало истаћи Краљ. влади на Цетињу још и следеће:

Пре свега, требало би је упознати са тим, да према пројекту нашег конкордата са Ватиканом, има да буде архиепископија у Београду са епископом у Скопљу. Досада Архиепископија призренска престаће да постоји. а, како ће београдска архиепископија и скопска епископија обухватити *само* старе и нове границе Србије, то због тога неће моћи долазити ни до каквог трвења између две братске државе.

Сем тога, ваља имати на уму да ће наши преговори са Ватиканом у најскоријем времену бити завршени у једном или другом правцу, после чега ће бити јаснија ситуација те ће се Црна Гора моћи сигурније определити са погледом на своју горе речену намеру, а својим одустајањем да пре свршетка наших преговора ступа у преговоре са Ватиканом учиниће да се ствар наших преговора не компликује и евентуално и због тога не отегне".[4]

Вести о преговорима око конкордата у страној штампи је различите коментаре износила. *Corriera della sera* је донела од свога дописника овај чланак:

„Писали смо више пута о отпочетим преговорима Српске владе за закључење конкордата са Св. столицом, *који би имао главни циљ да обори данашњи аустријски протекторат на римокатолицима у Србији.* Као што је познато, Српска влада упутила је пре неколико месеци у Рим г. Бакотића и овластила га да поведе претходне преговоре. И збиља, он се већ више пута састајао и преговарао са једним високим прелатом ватиканског државног секретаријата, и на тим састанцима, како изгледа, дошло се до сагласности у многим тачкама, чак и важним. Али од неког времена ти су преговори, и ако строго поверљиви, прекинути. Г. Бакотић још није отпутовао из Рима и не зна се да ли ће и кад наставити преговоре.

4 Исто.

Ватикан држи у највећој тајности узрок прекида поменутих преговора. *Многи основано држе да је услед интервенције аустријске владе, која је одлучно противна конкордату између Србије и Ватикана.*

То мишљење, уосталом, појачано ових дана једним чланком званичнога *Reischpost*, који је у суштини говорио да се Аустрија не противи закључењу поменутог конкордата, *али да тежи да контролише његово извршење. Очито је, дакле, да је Аустрија одлучна да и даље задржи протекторат над католицима у Србији и ако у индиректној форми, дајући јој на тај начин погодно средство за једнако мешања у унутрашње ствари Србије*

Лако је разумети зашто Србија није хтела пристати на тај услов, који би је довео, у извесним питањима, под зависност велике силе, Ватикан, пак, налази се сасвим разоружан под аустријским пресијама; постоје многе везе, многи интереси између Ватикана и хабсбуршког дома да би се Св. столица могла пустити у конфликт са аустријском владом.

Ствар овако стоји и отуда прекид преговора. Међутим, са српске стране уверавају, да се тиче само моменталнога прекида и да се неће дуго чекати на обнављање преговора. Но, не може се за сада ништа поуздано предвиђати".[5]

Српски посланик из Беча 27. фебруара је јавио Пашићу: „Уз ово писмо шаљем вам превод уводног чланка из *Reischposta*, листа који има свеза са најупливијим круговима аустроугарским. Ово чиним зато што вам можда није пао у очи, а и зато што сам видео да су га запазили у амбасадама које се интересују јако проблемом протекторатом над католицима у Албанији. *Њима је, поред тога, изгледало необично да се износи једно исто питање пред Србију и ствара јој тешкоће у тренутку кад се налази на решавању питања о источним железницама.*

Овом приликом могу да вам саопштим, да између Аустро-Угарске и Италије постоје готово потпуна несагласност у питању протектората над католицима у Албанији. Самим фактом што је престало господарство турско сматрају у Консулти да је престао и протекторат Аустро-Угарске у Албанији. Тако исто мишљење као да дели и француска влада. Због овога питања намеравао је Сан-Ђулијано у марту месецу доћи у Беч, ако не остане и даље министар. Због тога питања ће доћи и нови министар иностраних дела талијански у Беч. Разговори обећавају да буду живи, поред свега тога што су се односи између два савезника, у последње време, прилично побољшали у срдачности".

Преговори о конкордату нису напредовали како је Влада предвиђала. То се види из једног акта, у коме је 9. марта 1914. изричито наглашено, да је још јануара 1913. било предвиђено 25.000 динара за трошкове око конкордата. Али, пошто су се преговори продужили затражено је 5. марта 1914. да се одобри још 10.000 динара. Пре тога, министар просвете и црквених послова саопштио је председнику Владе и министру иностраних дела Пашићу, да може Бакотићу депешом саопштити следеће:

„Примио сам ваш извештај од 9. тек. месеца по новом са утврђеним текстом конкордата у Ватикану, који се има поднети кардиналској колегији.

Краљевска влада прима текст и овлашћује вас да можете пристати на изостанак алинеје чл. 11 о поданству наставника семинара, али да ипак чините све што је могуће у прилог идеје исказане у тој алинеји, у смислу последњих инструкција, а евентуално у смислу вашег последњег предлога о томе. При тим

5 Гласник Православне цркве 15. II 1914. Подвлачење у тексту је моје.

преговорима имати на уму, да је Влада готова примити за те наставнике у државним средњим школама. Али, свакако гледајте да ти ваши кораци у вези са чл. 11 не задрже главну ствар".

Влада је желела да се преговори што пре окончају, и зато је већ 17. марта Пашић јавио посланику у Паризу др Миленку Веснићу: „Преговори са Ватиканом, које смо неофицијално водили, при крају су. Пре него што би дефинитиван био текст утврђен, ја вас молим да одете у Рим, у приватној мисији. Тамо прегледајте део материјала и пошаљите ми лично ваше мишљење о њему. Доцније добићете пуномоћство за званичне преговоре и потпис". Пашић је истога дана наредио посланику у Риму да са Бакотићем упознају Веснића о дотадашњем раду око конкордата и даду му „цео материјал на преглед". Веснић је већ 20. марта јавио да из Париза креће за Рим.

Два дана касније, отправник послова у посланству у Риму, тј. 22. марта, послао је Пашићу следећу депешу:

„На основу телеграфског одобрења Министарства од 27. фебруара о.г. да могу упознати талијанску владу о току наших преговора с Ватиканом за закључивање конкордата, имао сам пре неки дан састанак с министром Сан-Ђулијем специјално ради тога питања. Министар ми је рекао да њих јако интересују наши садашњи преговори с Ватиканом и да желе наш успех. Како закључење нашег конкордата стоји у вези с протекторатом Аустрије над католицима Арбанасима, то је у њиховом интересу да овај протекторат отпадне прво у крајевима који су припали Србији, па после и у самој Албанији, где Италија уопште није хтела још да дирају то питање с Аустријом.

Ја сам министру укратко изложио што смо до сад урадили: да је чисто техничка страна већ свршена, да је текст пројекта углављен, и да Ватикан спрема сад извештај за конгрегацију кардинала који имају дефинитивно да проуче ствар. *Тешкоће политичке природе могу сад искрснути. У Ватикану су нам већ напоменули да имају извесних обавеза према Аустрији и да ће она извесно тражити неко право протектората над црквама.* У Ватикану су, чак, налазили да то право није велико да бисмо га ми могли признати, јер усред Рима има цркава које су под протекторатом (патронатом) појединих католичких држава. Упозорио сам министра да се то упоређење не може чинити у овом случају, јер ово право патроната Аустрије произилази из међународних уговора а не на основу обичних завештања и задужбина, тако да би Аустрија имала права задржати то право и у Албанији.

Министар се сложио са мном и рекао да они имају везе са Ватиканом и да се надају да нам могу бити од користи. Они имају нарочитог човека који им служи за посредника и преко њега ће покушати да дознају да ли Аустрија ради и шта ради. Његов шеф кабинета, г. Гарбасо, кога сам видео сутрадан казао ми је да је већ позвао тога посредника да дозна да ли и шта Аустрија ради против наших преговора, као да и код појединих кардинала поради да их задобије за пријем конкордата. Г. Гарбасо ће ме извештавати шта буду урадили.

Како је посланик др Веснић дошао јуче ради самог питања о конкордату, то сам обавестио г. посланика о овоме и замолио га да се згодним начином и он састане с министром Сан-Ђулијаном и разговара о овој ствари. Г. др Веснић ће то учинити ових дана, а ја ћу имати известити Министарство о резултату тог састанка".

Посланик Веснић, пошто је дошао у Рим и прегледао део материјала и предлог о конкордату, послао је Пашићу извештај ове садржине:

„Соображавајући се наредби вашој, послатој ми шифрованим брзојавом бр. 118, од 18. ов. м., ја сам кренуо за овамо што сам пре могао, и стигао сам у Рим

у петак 21. о.в. м. Отправник послова г. Михаиловић упознао ме је истог дана са г. д-ом Бакотићем; обојица су ми затим ставили на расположење сав материјал који се односи на уређење питања ради ког сте изволели упутити ме овамо, а уз то су ме упознали са свима приликама у којима се ово налази данас, уколико су им ове биле познате до овог тренутка. Усменим обавештењима г. др Бакотић допунио ми је оно што се већ налази у његовим извештајима упућеним до сад Кр. влади по том предмету. Проучавање целокупне грађе одузело ми је подоста времена, које у овом тренутку нисам могао искоришћавати како бих желео, већ ни стога што сам овде пао у католичку страсну недељу, кад је живот као службених тако и осталих друштвених редова до појединости унапред утврђен.

Проучив дефинитиван нацрт конкордата, који ће бити предложен Конкрегацији кардинала за ванредне црквене послове, пошто је Кр. влада дала свој начелни пристанак на њ, мени је част изјавити вам, да налазим, да је он заснован на доста широкој основи, на много широј него што су били ранији нацрти , и да је по моме скромном мишљењу то врло добро, пошто је то захтевало ново стање стварно двама последњим ратовима, и пошто ће на тај начин установе које се њим предвиђају моћи боље и успешније одговорити очекивањима и надама које на њих полажу обе уговорне стране. Тако је установа у Србији једне црквене покрајине с њеним засебним уређењем једна врло срећена ствар којој се озбиљно треба радовати, и чија важност ни мало не постоји испод жртава, које овим уговором Србија узима на себе, и које на први поглед изгледају велике, кад се не има на уму ништа друго осим данашњег бројног стања католика у Србији.

Како се Краљевска влада начелно већ сложила с овом основом, то не би било практично уносити с наше стране у њу ништа, што би морало собом довести нова преговарања. Узев, међутим, у обзир да се може десити да надлежна Кардиналска конгрегација нађе за сходно предложити нам какве измене у овој основи, онда да би се том приликом ваљало користити и покушати да се издејствује ово што иде:

а) У изјави којом има да се допуни и објасни конкордат, и која треба да има исту снагу као и он, требало би изоставити позивање на берлински уговор, пошто је оно за саму ствар излишно, док би с друге стране могло бити повод разним тумачењима, како код нас тако и на страни. Ја се ни мало не бих изненадио, *ако би ми једнога дана дознали да је она и унета у њ по жељи и савету са стране,* јер и ако се Света столица позивала до сада у појединим случајевима на ту одредбу берл. уговора, то је било за то, што она за своје правне односе с нама није имала других основица. Онога тренутка, међутим, кад се између нас и ње закључи конкордат којим се уједначавају непосредно њој права и повластице, позивање на друге моћне уговоре, у чијем стварању она није имала удела, постаје излишно. Има, међутим, једна околност, ради које би ми имали рачуна да ту одредбу примимо као средство самоодбране против *једностраних захтева једне од сила потписница берл. уговора,* о чему ћу имати прилике говорити мало даље.

б) Протектованим чланом 11. наша Влада узима на се обавезу да даје католичком 'una equa annua dotazione, restando all'autorità ecclesiastica rispettiva la sura di sistemarlo e governarlo in conformità alle discipline ecclesiastiche. . .'. Можда не би било с горега одредити мало изближе ову субвенцију или бар њену сразмеру, како доцније око тога не би било неспоразума. Много је важније, међутим, утврдити да у састављању програма предавања и наставног плана у школи Министарство просвете суделује у свему што не би носило чисто верско обележје. Другојачије не може бити. Уосталом ни наше јавно мњење ни Народна скупштина не би могли разумети оснивање ма какве школе у Србији, у чијој

управи наша држава не би имала видније удела. По себи се разуме, да Светој столици треба дати сва јемства, да државна сарадња и надзор у том семинару неће имати у себи ништа што би се и у најмањој мери косило с духом и интересима католичке вере.

в) Према духу нашега народа требало би у молитви за владаоца, предвиђеној чланом 16, да се помиње именито дотични краљ, ако томе не би стајала на путу каква канонска препрека.

г) Одредба члана 19, која се односи на ослобођење од пореза епископски и парохијски домова, чиними се сувише апсолутна за један међународни уговор. С друге стране природна је тежња Св. столице, да те домове ослободи од намета. Стога ми се чини да би било најбоље или стилизовати мало друкчије овај члан, или у његовом погледу унети у изјаву један став, којим би се изразила мисао, да ови домови фискално не могу никад бити стављени у неповољнији положај него одговарајући домови православних епископа и пароха. Држим да би се Св. столица могла задовољити оваквом одредбом. Њоме би се, међутим, изашло на сусрет тешкоћама, које би се у овом погледу могле појавити доцније.

Што се тиче да исти домови као ни зграде семинара не могу никад бити употребљени ни наштa друго, и она је сувише апсурдна. Стога би се могла ублажити додатком на крају речи: без пристанка дотичнога архиепископа, епископа или пароха. Ја држим да би овај додатак био усвојен и у Ватикану, и то без великих тешкоћа, пошто се њиме обезбеђује изнимка и потпуна заштита, док се у исто време оставља могућност надлежним представницима Католичке цркве да у крајње изузетним случајевима могу нешто од тих домова ставити привремено на расположење држави, нпр. за болнице на случај рата и тога подобно.

д) Најпосле у чл. 21, требало би изоставити на крају речи: 'in armonia col diritto canonico', једно стога што се по себи разуме да Св. столица неће ништа предузимати што не би било у складу с каноничним правом, а друго, и нарочито зато, што се на тај начин не води никако рачун о основним законима Краљевине. Ако би се, дакле , са стране Св. столице остало на томе да се горњих пет речи задрже у овом члану, онда би требало наставити да им се дода: 'e colle leggi fondamentali del Regno'.

При истицању ово неколико напомена, ја полазим, разуме се од претпоставке, да је Кр. влада имала на уму одредбе чл. 189-193. Устава, кад је дала свој начелни пристанак на ову основу конкордата.

*
* *

Веома је познато, господине председниче, да се Француска увек интересовала питањем о нашем непосредном споразуму са Св. столицом с обзиром на положај католика у Србији. И у том интересовању она је остала данас иста која је била још око половине прошлог столећа, поред свих промена које су се у њој извршиле, па чак и поред раскидања дипломатских односа с Ватиканом. И пошто сам примио вашу наредбу, да овамо дођем, ја сам поверљиво упознао с њоме главнога начелника Министарства спољних послова г. Маржерија, који ми је изразио радовање да ми настојавамо решити што пре то питање. Видео сам уз то и главније пријатеље наше у Француској, који су се увек за њу интересовали, и који су им овом приликом обећали своју помоћ на меродавном месту. Најпосле, нисам пропустио разговарати опширно овде о томе и с г. Барером и његовим помоћником де Билијем, на чију евентуално потпору можемо увек рачунати, мада Француска нема редовних односа с Ватиканом, као што знате. Врло сам

пријатно био изненађен запазио из разговора с г. Недидовом, представником Русије код Св. столице, да Царска влада гледа симпатично на онај наш рад, што је доказ срећног преображаја у мишљењима руских меродавних кругова. Влада Италије и Немачке су у истиним мислима.

Пошто сам проучио грађу, коју сам овде затекао, било је потребно да видим и овамошње меродавне личности те да се и сам уверим о позваним расположењима према нама у овом послу. Тако сам у првом реду видео државног секретара његове светости папе, кардинала Мери дел Вала и његовог помоћника преосвећеног Пашелија, с којим је др Бакотић и водио непосредни преговор, обојицу, разуме се, поверљиво.

Њ. ем. кардила Мери дел Вал примио ме је врло предусретљиво, и скоро три четврти часа говорили смо о овом предмету доста исцрпно, при чему сам ја настојавао на том да ми њиме не чинимо друго него обнављамо односе из времена кад су они били и многобројни и изврсни, и кад је било, чак, поглавара Цркве римске, који су стајали у сродничким везама са српским краљевима као што су Инокентије IV и Гргур IX (кад сам у доцнијем разговору ова историјска факта поменуо оцу Пашелију, молио ме да му означим историске изворе за њих; рад би да их изнесе и пред Кардиналску конгрегацију). Тиме се објашњује и наша тежња да дођемо до споразума са Светом столицом, чим је Србија обновљена у XIX столећу. Сматрао сам да није излишно да му поновим, што је вероватно већ знао, да смо ми верски трпељиви народ, зашто сам му дао и неколико доказа. Кардинал је те изјаве примио с приметним задовољством, и уверавао ме да се и са стране Свете столице гледа врло симпатично на повољно решење овог питања, *наводећи у неколико махова разговор на тешкоће на које при том можемо због жеље владе Аустрије да јој се при том зајамче и осветају извесна почасна права, и настојавајући при том на томе да ми та питања уредимо с Бечом благовремено! На постављеном му питању: да ли је аустријска влада чинила у том смислу какве кораке у Ватикану? он ми је одговорио негативно, додајући при том да зна, да је известан корак учињен у Београду, којом је приликом изјављено да ц. кр. влада нема ништа против закључења овог конкордата, разуме се само с том резервом. Немајући овде текста те аустријске преставке, и немајући ни шта је Кр. влада на њу одговорила, ја сам лако запазио да је ипак било говора о том питању између Ватикана и бечке владе, и резервишући дефинитивну одлуку Кр. владе о томе изјавио сам своме сабеседнику, да Кр. влада не признаје право ником осим Светој столици да се меша у послове верске и односе њених католичких држављана, да је један од разлога са којих ми хитамо да закључимо конкордат, и са којим смо при досадашњим преговорима показали толико предусретљивости баш у томе, што желимо да отклонимо и сенку какве стране ненадлежне заштите наших католика, и да ће се цела ствар компромитовати ако бечке претензије, уколико би их било, добију одређенији облик. Додао сам уз то, да у ширим слојевима конкордат није популарна ствар, и да његове одредбе може примити и у дело привести само једна јака влада, и само један јак ауторитет, као и да је за то потребан подесан психолошки тренутак. Наласио сам му тежњу истакнуту у вероватно познатом вам чланку, 'Der Vatikan und die Serbischen Staaten' објављеном (очигледно из службених извора) у бечком Reichspost (јутарњи лист бр. 114. од 10. марта ове године), и одмах додао да Србија неће примити никакву сличну комбинацију, и да не видим: како би је могао примити ни*

сама Света столица, нашта ми је одговорио да она то и не мисли чинити (против ове захтева, ако би он службено био истакнут, могао би послужити онај став из изјаве, о коме је било речи у првом делу овог извештаја под а) додав при том да се он прима само као доказ више искрености наших намера).

Кардинал Мери дел Вал држи да су захтеви аустријски чисто почасне природе, и да таквих примера има пуно у католичком свету; да аустријски цар има таквих права у Риму, у Паризу, итд., и да она почичу као и права других капитора и приложника из жртава које је дотични владалац принео подизању, оправљању или одржавању извесног храма, на шта сам изјавио да су српски владаоци подизали у нашим новим крајевима и одржавали католичке храмове, кад се у њима није још ни знало за Аустрију, тј. у XI, XII, XIII и XIV столећу; да уз овај захтев, ако он доиста постоји, није ни оportун, пошто би и ми а нарочито Русија могла по том примеру и на истом правном основу истаћи тако исто неосporне захтеве. Овде ми је долазило да се за ова 'извесних почасних права' интересује и италијанска влада због Албаније, о чему је већ раније говорио Сан-Ђулијано г. Михаиловићу, а о чему је он и са мном разговарао опширно обећав ми своју помоћ, ако при његовом решењу нађемо на тешкоће и наглasio ми при том (што сам уосталом знао изодавна) да они имају начина дејствовати на Ватикан мада с њим не стоје у службеним односима.

Сазнао сам тако исто из другог извора поузданог, да овамошњи немачки посланик при Ватикану г. Милберг (који је у овом тренутку отсутан из Рима) сматра да ће Папска курија у крајњем случају прећи преко ових обзирада из Беча, ако нађе да јој је интерес да закључи конкордат, мада је и мене као и друге надлежне сабеседнике државни секретар по неколико пута уверавао, да му то неће бити могуће учинити без захвалности коју Римска црква дугује бечком двору.

После ових и других уверавања, кардинал Мери дел Вал, а за њим и отац Пашели изјавили су ми, да ће се ускоро именовати Кардиналска конгрегација ad hoc, која ће имати да проучи и оцени ову основу, што су сложни систем рада у Ватикану може потрајати неколико недеља, после чега ће се цела ствар поднети на одлуку светом оцу. Користио сам се овом приликом да и Кр. влада мора још једном свестрано проучити цео овај предлог, *којим су учињени знатни уступци Св. столици*, да ћемо, вероватно, и ми имати да иставимо извесне резерве, што би био случај тим пре, ако би ових било с противне стране. Кад за ово дође тренутак, онда би било неопходно потребно, бар се мени тако чини, да ја дођем на који дан тамо, пре него би пошао овамо за дефинитивне преговоре и потписивање".

Овоме извештају, Весниħ је 3. априла, као напомену, дописао ову допуну:

„Пошто сам по католичком Ускрсу могао видети неколико доглавника Свете столице, и с њима говорити о послу нашега конкордата, а пошто би моје даље бављење овде до састанка Кардин. конгрегације било готово узалудно, док у овом тренутку имам важних службених послова у Паризу, одлучио сам још данас вратити се на редовну ми дужност, о чему вас у овом тренутку и брзојавно извештавам. Резултат мојих последњих поверљивих разговора своди се на утисак, *да је бечка влада отпочела живљу акцију против нас у Ватикану, и то не непосредно и отворено, већ дејствујући посредством својих алената, којих има врло много. Синоħ сам што више чуо, да је учинила и непосредни корак у овом правцу, те сам умолио г. Михаиловића и*

дра Бакотића да се о томе што пре обавесте, мада ми то на први поглед не изгледа вероватним.

Иако сам ја са своје стране очувао потпуно поверљиво обележје мога садашњег доласка и бављења у Риму, и меродавним, па и ширим друштвеним круговима знао се тачно циљ мога пута, што је, вероватно, дошло из самих ватиканских кругова. У средњим и нижим слојевима њиховим све је за споразум са Србијом, што ипак није без значаја".

У то време Српској влади стизала су уверавања, да има поузданих доказа, да је Аустро-Угарска чинила сметње у преговорима на конкордат, да би очувала своје право мешања се у питања римокатолика у Србији. О томе је 3. априла јавио из Беча Пашићу српски посланик следеће:

„Из врло добро обавештенога извора дознао сам, да је Аустро-Угарска, сазнавши да наши преговори с Ватиканом теку добро, да се управо примичу крају, покушала да се умеша. Начелник Министарства иностраних дела барон Макио бавио се пре кратког времена инкогнито у Риму, са задатком да непосредно расправи са Папском столицом питање које толико тишти Аустро-Угарску. *Он је имао да каже секретару Мери дел Валу да Аустро-Угарска жели, да у будућем конкордату између Србије и Римске столице имаде и одредба по којој би Аустро-Угарска имала некаква права, или боље рећи право контроле над извршењем одредби у конкордату. Исти тај извор казује и то, да су се у Риму прилично изненадили оваквоме тражењу Аустро-Угарске, али како је Аустро-Угарска највећа католичка држава то не може да одбије просто захтев, тим пре што се из Беча навалује да се нађе ма како блага формулација за ову жељу Аустро-Угарску.*

Италија још увек стоји на томе, да је Аустро-Угарска берлинским уговором своју привилегију изгубила у погледу протектората над католицима, а које су проистицале из разних уговора и да су те привилегије могле да се примењују само у Турској, а не хришћанским земљама".[6]

Пашић је већ 8. априла овај извештај послао министру просвете и црквених послова ради знања, а овај је поверљивим актом од 15. априла затражио од инспектора просвете и црквених послова за Косовску област следеће податке:

„Препоручујем вам, да прибавите потребне податке о свима *католичким црквама*, и о томе да ли је и у колико је Аустро-Угарска држава или њен владалац дао средства за подизање сваке од њих, ако већ о томе нисте раније послали податке из подручја целе Области, која вам је поверена.

Сем тога, ви ћете да сазнате и да ме известите, да ли је било и да ли има још каквих видних знакова протектората Аустро-Угарске на црквама или у црквама католика у подручју поверене вам Области, на пр. грбова државе или државног поглавара над вратима цркве, натписа, нарочито израђених почасних столова за преставнике те државе, итд.

Акт овај сматрајте као врло поверљив и хитан, и поклоните сву вашу пажњу да ми пошаљете тачна и брза обавештења, која у њу тражим".

Ови су подаци тражени да би се са њима могло оспоравати право задужбинара, ако их је било, о којима се тада указивало у Ватикану. Међутим, српске власти су тражиле и податке о свештенству Римокатоличке на ослобођеним крајевима, да би им се могла исплаћивати плата. О овоме сведочи

6 АС. - МИД, ПО, 1914, V/13. Подвлачење у тексту је моје.

вест и са терена. Начелник округа у Призрену 4. априла 1914. послао је инспектору просвете и црквених послова за Косовску област у Призрену Светозару Томићу извештај ове садржине:

„У вези акта господина инспектора од 5. пр. месеца Ибр, 49, односно ваше напомене да се од овд. арцибискупа Миједија на згодан начин затражи требовање за плате његову и његовог персонала, ја сам са архиепископом о овоме питању повео разговор, као и о томе зашто ни он нити католички свештеници *не примају одређене им плате од Министарства просвете, а из отворених кредита при овд. благајни, он ми је изјавио, да он зна да му је одређена плата, али како је он чинио питање о томе Конгрегацији папској, а од ње још није добио никакав одговор, то да плату не могу ни он ни свештеници примити, док тај одговор не добије.*

Моје је уверење, господине инспекторе, *да они ову плату неће никад пристати да примају пошто су под утицајем аустријског конзула. Тек са склапањем конкордата са Папском столицом, то ће питање бити регулисано, и тада можда ће примити, тј. ако би овај арцибискуп и данашњи свештеници остали.*

Као питомци аустријски, они су школовани у њиховим школама у Скадру, Босни и Херцеговини, а по народности већина Арбанаси, они нам никада неће симпатисати, па ма како их и колико плаћали. Моје је уверење, да све њих треба заменити са свештеницима бар словенског порекла из Далмације и Хрватске".

Спроводећи овај извештај, инспектор Министарства просвете и црквених послова за Косовску област 7. априла јавио је министру просвете и црквених послова, између осталог и ово: „Ја сам и раније знао да не примају нашу плату нити епископ Миједије нити католички свештеници и учитељи. Они не само што не примају плату, *но неће ни да опште са нашим надзорницима.* Попови и учитељи католичке вере, да их плаћа епископ Миједије, а он сам вели да се издржава од новца, што му пружа 'провизност'. Са приватне стране, овде у Приштини, чуо сам да је владика Миједије отишао у Рим ради конкордата".

Министар просвете и црквених послова је још 21. фебруара 1914. обавестио Бакотића у Риму, да свештеници римокатолички и њихов арцибискуп Миједини неће да приме плате од Србије, и подсетио га да му је раније писао како је претходне године био „унео у вуџет" одређену суму за плате архиепископу и свештеницима католичким, али да они нису хтели да примају плате.[7]

Док су српске власти радиле на срећењу прилика у ослобођеним крајевима и питања римокатолика, а у Риму на доношењу конкордата *Хришћански весник* је у априлској свеци за 1914. објавио чланак под насловом *Конкордат* ове садржине:

„Имало је изгледа да ће се питање о конкордату прилично брзо решити. Узимајући у обзир с једне стране искрену жељу Србије са којом је и покренула то питање, и с друге стране то, што су у Ватикану српски погледи праведно оцењени и призната њихова оправданост. Но, ипак се то питање као што видимо веома одуговлачи. *Очигледно је да се са извесне стране ради да до конкордата не дође. За нас ни до сад није била тајна ко то, као и због чега, ради на томе да се решења тога питања осујети.*

Да само ми не мислимо тако, тј. да и за друге то већ није тајна доказ је овај чланак ватиканског дописника *Corriere della sera:*

'Писали смо више пута о отпочетим преговорима Српске владе за закључење са Св. столицом, *који би имао главни циљ да обори данашњи*

7 АС. - МИД, 1914, Б. 3303.

аустријски протекторат над римокатолицима у Србији. Као што је познато, Српска влада упутила је у Рим г. Бакотића и овластила га да поведе претходне преговоре. И збиља он се већ више пута састајао и преговарао са једним високим прелатом ватиканског државног секретаријата, и на тим састанцима, изгледа, дошло је до сагласности у многим тачкама, чак и важним. Али, од неког времена ти су преговори, и ако строго поверљиви, прекинути. Г. Бакотић још није отпутовао из Рима и не зна се да ли ће се икада наставити преговори.

Ватикан држи у највећој тајности узрок прекида поменутих преговора. *Многи основно држе, да је услед интервенције аустријске владе, која је одлучно противна конкордату између Србије и Ватикана.* То је мишљење, уосталом, појачано ових дана једним чланком званичнога *Reichspost*-а, који је у суштини говорио да се Аустрија не противи закључењу поменутог конкордата, *али да тражи да контролише његово извршење. Очито је, дакле, да је аустрија одлучила да и даље задржи протекторат над католицима у Србији и ако у индиректној форми, дајући јој на тај начин погодно средство за стално мешање у унутрашње ствари Србије.*

Лако је разумети зашто Србија није хтела пристати на тај услов, који би је довео, у извесним питањима, под зависност суседне велике силе. Ватикан се, пак, налази сасвим разоружан под притисцима Аустрије. Постоје многи интереси и многе везе између Ватикана и хабсбуршког дома, да би се Света столица могла пустити у конфликт са аустријском владом.

Тако стоји ствар, и отуд прекид преговора. Са српске, пак, стране уверавају, да се само моментално прекида, и да се неће дуго чекати на обнављање преговора; но, не може се за сада ништа поуздано знати".[8]

У *Веснику Српске цркве,* за април исте године, доста је полемисано са писањем штампе, нарочито српском. Он то доноси у чланку под насловом *Преговори у Ватикану.* Ево његова садржаја:

„Доносећи вест о пројекту споразума који су израдили кардинал Мери дел Вал и г. Веснић, министар Србије у Паризу, којим се предвиђа да ће Србија и Св. столица одржавати правилне дипломатске односе, и да ће се, по томе споразуму, за свету литургију употребљавати словенски језик, а као службени језик у односима између Свете столице и Србије италијански, београдски дописник *Journal-a de Débats* напомиње, како се извесни београдски листови жале у име православних што установљење једне католичке арцибискупије у Старој Србији, и двеју у Новој, даје католичком елементу у Србији важност несразмерну према броју исповедника те вере. . .

Поводом ових гласова, у поменутом париском журналу, наш полуслужбени лист, *Самоуправа* у броју од 30. ов. м., у чланку *Конкордат* доноси следећу изјаву: 'Колико ми знамо, у српским листовима ми нисмо могли запазити незадовољство о коме говори београдски дописник великог француског листа. Може бити, али ми то не тврдимо, да таквих погледа има међу појединим свештеницима мањег образовања. Али је несумњиво да озбиљније свештене кругове онакав распоред католичких епископа у Србији ни уколико не може узнемиравати, пошто ће тим епископијама припасти онај и онолики број католичких припадника, колико их стварно има у Старој и Новој Србији.

8 Хришћански весник (Београд) 1914, 72-73. Подвлачење у тексту је моје.

Међутим, поводом овог питања можемо напоменути, да је Србија, по својем властитом нахођењу, *предузела иницијативу* за споразумно решење тога питања са Светом столицом, и да је врло задовољна што је тај споразум и постигнут, јер се правилним регулисањем овога питања отклањају све могуће заблуде и неспоразуми, који би могли потећи из неуређених односа са Римокатоличком црквом и неуређеног положаја њених припадника у Србији. Овако, пак, ти ће се односи развијати нормално, и, надајмо се, у добро схваћеном интересу обеју страна.

Овим споразумом, у исто време, отклањају се од Србије све оне злонамерно пуштене легенде о религиозном фанатизму српскога народа. Српски народ одиста, жарко љуби своју Православну веру, али нема мржње, него има само поштовање за туђу. Конкордат између Свете столице и Србије утврђује и легализује таква расположења у Срба, и Србија, за цело нема, разлога да због тога буде незадовољна'.

На ово полуслужбено саопштење, ми бисмо имали ставити две-три примедби. Доиста, буџетом за нове области за 1914. предвиђена је плата само једном арцибискупу. Но, гласови се врло упорно одржавају, те је могућно поверовати, да ће тако и бити, а плата за три католичка епископа предвидеће се буџетом за 1915. год. и од тада редовно убудуће. На тај захтев Ватикана можда је са наше стране и дат пристанак, но позитивно се још не зна. *Потпомогнут од Аустрије, Ватикан је могао стављати свакојаке услове.* Погрешно мисли *Самоуправа*, да оволики број католичких епископа не узнемирава озбиљније свештеничке кругове, јер она треба да зна, да кад 27.000 католика у Србији добију три епископа, колико онда треба да добију три и по милијуна православни Срби.

Чудимо се, да је *Самоуправа* могла допустити писцу чланка *Конкордат*, који је свакако човек *великог образовања*, а не као што смо ми свештеници, људи мањег образовања, те стога, како он мисли, и противни оволиком броју католичких епископа у Србији, да објављују нешто што је противно истини. Није истина, 'да у српским листовима ми нисмо могли запазити незадовољство о коме говори београдски дописник великог француског листа'. . . Поједини 'свештеници мањег образовања задовољни су у свему' у Србији, па зашто би били незадовољни конкордатом, кад имају уверења, да преговоре воде људи *већег образовања?* Али није задовољан на пр. писац чланка *Србија и Ватикан* (*Штампа* од 17. III о.г.). Судећи по самом овом напису, писац његов не може бити човек мањег образовања. А *Самоуправа* ово, као што видите, није могла запазити ни до 30. априла!

У истом броју *Самоуправе* саопштава се ово мишљење талијанских листова:

'Ми смо већ више пута нагласили, како Србија предузима кораке да закључи конкордат са Светом столицом, и како је се у почетку наилазило на велике тешкоће, нарочито између државног секретара и једног српског изасланија. *Те су тешкоће биле разне природе: неке дипломатске, због мешања бечке владе која је радила да се закључење конкордата омете, да би се тако монархија сачувала једног ударца у спољној политици на Балкану у питању протектората. Друге сметње, не мале, биле су искрсле директно између Србије и Ватикана односно питања о мешовитим браковима.*

Но, како се сад тврди из ватиканских извора, те су сметње готово отклоњене и прелиминари конкордата српско-ватиканског већ су потписани'".[9]

9 Весник Српске цркве 1914, 334-336. Подвлачење у тексту је моје.

Како су преговори текли у ово време саопштавао је отправник послова из Рима Љубомир М. Михаиловић. Он је 22. априла јавио Пашићу веома важне вести:

„Прекјуче, у недељу, била је прва седница кардинала који имају да проуче пројекат конкордата између Србије и Ватикана, али како је известан број кардинала био одсутан, било због слабости било због послова, то није још донесена никаква одлука. Друга седница ће бити у прву недељу кад ће се вероватно знати какво ће мишљење поднети папи ова Конгрегација.

Повереник талијанске владе, барон Х. Монти, директор црквених фондова, с којим сам се састајао неколико пута, ради енергично у ватиканским круговима да пројекат конкордата буде примљен. Барон Монти има честе пословне везе с Ватиканом, а како управља фондовима који представљају вредност од преко пола милијарде динара, то је са свим разумљиво што има стварна утицаја у Ватикану. До сада се видео с петорицом кардинала и говорио им у корист конкордата. На јучерашњем састанку барон Монти ми је овако резимирао ситуацију: Он мисли да ћемо на Конгрегацији бар већину ако не и све кардинале имати за конкордат; *Аустрија ради енергично да себи обезбеди извесна почасна права. Она ће утицати директно на папу, јер код кардинала неће по свој прилици моћи успети; ми треба да останемо чврсто на досадашњем нашем држању, то јест не пристајати ни на какве уступке Аустрији. Ватикан, истина има обзира према Аустрији, али је овој још потребнији Ватикан. Како су овде у питању само Ватикана, није немогуће да Аустрија морадне сасвим попустити; треба од наше стране дејствовати директно на кардинала Мери дел Вала највише може имати утицаја на папу у овом питању.*

О свему овом упознао сам одмах г. Бакотића и замолио га до недеље отиде једном до Мери дел Вала, а исто тако и после састанка Конгрегације. После тога биће потребно да отиде лично и до папе.

Барон Монти ми је такође обећао да ће гледати и он да види папу и говори с њим о овом питању.

По заузимању барона Монти рекло би се да се талијанска влада заиста озбиљно заинтересовала за успех наших преговора. Част ми је замолити да са садржином овог извештаја буде упознат г. министар просвете и црквених послова. Препис писма послао сам данас г. др Мил. Веснићу, нашем посланику у Париз".

У оваквој ситуацији, 8. маја је из Рима Бакотић телеграфски тражио, „да му се пошаље телеграмом одговор на његово последње писмо о изменама о конкордату, јер свако одуговлачење могло би бити на штету брзог свршавања преговора". Пашић је лично истог дана, овај захтев саопштио министру просвете и црквених послова, и зато је овај већ идућег дана упутио Бакотићу одговор следеће садржине:

„Усвајам ваш предлог у писму од 9. тек. месеца по новом, да се у ноти о прелазу из једне у другу веру изостави реч 'слободно'. Исто тако дотацији семинара.

Питање о признању уније најнепријатнија и најнепопуларнија је ствар у Србији, већ због познате вам историје о мученима православних Срба у Аустро-Угарској (Хрватској и Далмацији) за присиљавање на прелаз у унију. Због тога, неопходно је потребно да се о унији не унесе ништа у конкордат. Ако се не може никако избећи, онда у ноти стилизовано да се односи на уређењу status quo, а никако на какво прелажење православних грађана у унију. Унијата је у Новој

Србији *и иначе врло незнатан број у неколико села око Ђевђелије и Дојрана.*

Покушајте, да се за буквиђу словенске службе употреби реч словенско писмо, које би поред ћирилице обухватило и глагољицу, или да се спомену обадве".

На крају, када је текст био усаглашен, одређени су да га потпишу од стране Србије Миленко Веснић, посланик у Француској и Белгији, а од стране Ватикана кардинал Мери дел Вал, државни секретар, и зато је Пашић 8. маја наредио Веснићу да крене у Рим и да му се тамо пошаље пуномоћије. У исто време наредио је Веснићу, да „посети одмах руског посланика на Ватикану" и одржава „сталне везе с њим, јер нам може бити од велике користи".

Веснић је, пред одлазак из Париза за Рим, телеграмом 12. маја тражио да му пошаљу „тамо обавештење о могућим уступцима Ватикану, с обзиром на захтеве за заштиту католика од стране Аустро-Угарске и означити какве". Већ после два дана, *Пашић је наредио да се Веснићу саопшти „да нећемо дати никакве уступке Аустро-Угарској, јер је циљ конкордата да се искључи протекторат аустријски ма у најблажијој форми".*

Пешић је добро знао шта је спремала Аустро-Угарска, и зато је 19. маја телеграмом јавио Веснићу у Рим, да похита са конкордатом, јер је имао знакова „да се Аустрија спрема чинити нове сметње". На овај захтев одговорено му је из Рима, да се тамо у Посланству верује, „да је потребно хитати", да ће се „за неколико дана" знати на чему су, као и да „изгледа за сада повољна" ситуација.

Иза тога, Пашић је 30. маја јавио у Рим, да му „пре него што би донели одлуку" пошаљу текст „односно школе и патроната". На ово је, из Рима 31. маја отправник послова упутио овај одговор: „Ватикан жели наш пристанак засебном нотом, да данашње католичке парохијске школе могу продужити егзистирати као приватне, о трошку цркве; да се веронаука у њима може предавати на језику ученика.

Што се тиче патроната, Ватикан задржава право да решава сваки случај, који би се појавио, на основу канонског права. Мишљење је моје, да према данашњим општим политичким приликама можемо усвојити све ово. Код последњег питања имамо уз то могућности на решење на основу чл. 21. конкордата. Молимо што пре дефинитивну одлуку". Овај извештај Пашић је 1. јуна „узео на знање". Идућег дана је министар просвете и црквених питања телеграмом послао у Рим Посланству *овај значајни одговор:*

„Усвајам предложени текст о даљем постојању данашњих католичких парохијских школа, *с тим да не остане никакав траг и веза између тих школа и туђих државних власти (добијање субвенције, употреба уџбеника и из тих држава и слично).*

Препоручујем вам да се старате, да се стилизација подеси само за католике, а не и за унијатске школе, и да се не би какој од бугарски језик протурио поред арбанашкој".

Одмах иза овог, министар је 3. јуна телеграмом јавио: „У вези депеше од 2. ов. м. овлашћујемо вас, да предложену допуну о патронату усвојите са додатком, да се сваки посебни случај спора изричито решава, а да се не спомиње канонско право".[10]

Пре коначног утврђивања текста конкордата и потписивања, Драгутин Д. Димитријевић свештеник и уредник Весника Српске цркве, у мајској свесци 1914, објавио је веома значајан чланак, чија је садржина гласила:

10 АС.-МИД, ПО, 1914, В/13: Архив Југославије. - 80-52 (239, 117) Збирка Ј. М. Јовановића Пижона). Подвлачење у тексту је моје.

„Пројекат конкордата, који треба да се усвоји, како и страна и наша штампа доноси, готов је, Српска влада делегирала је за тај посао свога посланика у Паризу г. Веснића, који је са делегатом Ватикана утврдио текст пројекта. Какав је овај текст, из кога би се могло судити у колико је наша православна вера заштићена, а католичкој дата права, непознато нам је. У нашем Министарству просвете и црквених послова ревносно демантују све, што би се могло узети као каква попустљивост и незаконитост у погледу наше православне вере, али тако исто не показују ни право стање ствари. Ово је, дакле, још државна тајна, која се има открити тада, када овај пројекат дође пред Народну скупштину.

Па ипак, поред свега овога, ми смо позвани дужношћу, да наше читаоце упознамо са оним, што је у штампи изнето, односно пројектованог конкордата.

У конкордату се предвиђа, да ће Србија одржавати правилне дипломатске односе са Ватиканом, и према томе Србија ће имати свога дипломатског представника у Ватикану, а Ватикан у Београду; да ће у Београду бити седиште надбискупа са платом 16.000 дин. и још два бискупа са седиштем у Скопљу и Призрену са платом од 12.000 дин.; да ће се у Београду отворити католичка семинарија коју ће држава издржавати; да ће се Народној скупштини поднети предлог о платама католичких свештеника; да ће бискупа, по предлогу Српске владе, постављати папа, а свештенике бискуп; да се литургија служи на словенском језику, а службени језик у односима између Ватикана и Србије да буде италијански; да се призна мешовити брак закључен од католичког свештеника као законит; да положај будућег епископа српско-католичког буде равноправан са положајем српско-православног, итд. Углавном овим пројектом конкордата задовољна је и Српска влада, која је, како *Самоуправа* вели, 'по својем властитом нахођењу *предузела иницијативу* за споразумно решење тога питања са Светом столицом и да је врло задовољна што је тај споразум и постигнут', и Ватикан, јер 'Српска влада, колико је нама познато, стојећи на најширој подлози, што се дотиче верско-црквене слободе католика у Краљевини Србији и узгоја домаћег католичког свештеничког подмлатка као и његове материјалне стране, издигла се преко очекивања различитих страних државника' (*К. 1.*, бр. 21).

Разумљиво је задовољство Српске владе по преговорима са Ватиканом, јер је она желела да избегне аустријски протекторат, који је и беспредметан и непотребан, када су нове области потпале под Србију где је Уставом огарантована слобода вероисповести и када се сама Србија о својим поданицима и о њиховом верско-моралном и културном напретку има старати; разумљиво је задовољство и оних у Ватикану, јер како показује *К. list*, они су попустљивошћу у одредбама конкордата још и изненађени, што значи да су у овом случају до краја искористили политичку ситуацију у којој се Србија налази, али, према оваквом стању ствари, да ли је и да ли може бити задовољна и Српска православна црква? То је питање које нас интересује.

Али, пре него што одговоримо на ово питање, потребно је да се поново изјаснимо, *да Српска црква, односно свештенство у начелу није било, нити је сада противно конкордату са Ватиканом. Напротив, оно је зато да се свака вероисповест обезбеди законом, уколико то Устав и земаљски закони допуштају, оно је увек било зато да тачно сазна и да се јасно одреде права и дужности како њему тако и другима, јер само на тај начин поштујући туђа права оно има разлога надати се да се и његова права поштују, јер само на тај начин оно може успети и одговорити својој дужности. Друга је ствар, да ли је свештенство православно у Србији противно оваквом пројектованом конкордату, оволикој попустљивости Српске владе и неочекиваној предусретљивости. Ово*

је углавном питање на које имамо да одговоримо према стању ствари које је у штампи о пројектованом конкордату изнето.

Кад смо већ констатовали да су Српска влада и Ватикан задовољни постигнутим резултатима по делу пројекта конкордата, самим тим је оправдана зебња православног свештенства, да се иде на то, да се конкордат закључи на штету православне вере, јер не може тек бити да су 'и вуци сити и овце на броју'.

Незадовољство и бојазан свега уопште свештенства као и искрених и оданих православној вери чланова Христове цркве, потенцирана је начином рада Министарства просвете и црквв. послова на овом питању, јер у одбор за израду пројекта конкордата није ушао ни један представник Српске цркве, ма да је у њему било одличних познавалаца богословља, и према томе, конкордат је израђен и на његовом се озакоњењу ради без договора и знања српских православних представника. Само овај факт потврђује, да се у конкордату са ватиканом хтело протурити од стране Министарства просвете и црквв. послова нешто, што се коси са интересима и правима Православне цркве, а унапред се знало, да на то представници наше Цркве не би могли пристати. Зато се у последње време и пуштају гласови из истог Министарства, да је закључење конкордата чисто државна ствар и да ту Православна црква нема посла. Гледиште из основа погрешно и незаконито, које је и навело Владу на оволика попуштања. Јер, како може бити да Православну цркву не интересују црквена питања, која регулисава православна држава са другим црквама? Ако су то уопште питања црквена, онда је веће право црквено него државно. Тако исто однос цркве у једној држави, то је питање пре дотичних цркава, него државе, јер оне су боље упознате са тим питањима и правилније га схватају и боље постављају него државне власти. Зар је тајна брака државна а не црквена установа и зар једне цркве овде треба да буду индиферентна: хоће ли се брак закључивати од стране њених или иноверних свештенослужитеља? Понаособ, зар Православну цркву не интересује начин издржавања иноверног свештенства, његова спрема за рад и др. погодбе? А кад се овоме дода још и то, да је по Уставу православна вера повлашћена у Србији, која је самим тим повезана да се меша у сва могућа црквена питања, која држава регулисава са другим црквама, и да заштићавања своја законска права, онда је чудна кураж оних, који могу, не позивајући наравно довољно ствари, још и такве наводити у своје оправдање.

Нас не изненађује овакав поступак, ми смо већ навикли да видимо како се систематски православна вера и њени свештенослужитељи игноришу и запостављају. То се уосталом у последње време тако понавља при сваком важнијем црквеном и државном акту, па и ако се што обећа, то се брзо заборави. Колико је пута обећавано од стране надлежних и меродавних поправака свештеничког стања на савременој основи и на крају крајева ништа; колико ли је пута обећавано доношење новог савременог закона, без кога нема основе за црквени напредак, којим би се реформисала црква и оспособила за живот и решила многа неодложна црквена питања, па ништа; колико обећања и лепих разговора отишло је у неврат, и зар се онда самим овим и оваквим радом Православна црква не игнорише, запоставља и потцењује? Зар се према овоме наша Црква не налази у незавидном положају, јер је држава од Цркве све узела и Цркви није ништа дала; држава се богато користи услугама Цркве, а мало или нимало у замену за то даје. И зато што Православна црква од своје стране ради добро и напретка државе, зато што она сада служи већином искључиво државним циљевима, држава мисли да је у праву, да доведе и егзистенцију православља у питање. То ће већ ићи и зато ће против себе имати они, који тако мисле, и целокупну Цркву и православни народ. Јер онај народ и Православна црква који су створили

ову државу, неће тако лако пустити, да на штету православља ма ко у овој држави ради. Православна црква имала је јака утицаја у времену основања Немањића државе, за време робовања српског, за време устанка и уређења државног, за време спољашње и унутрашње политичке борбе; она ће несумњиво имати исти утицај и у даљем државном животу, што ће бити од не мале користи саме наше државе.

Ако је уосталом тачно, што смо у овом чланку према писању посведневне штампе изнели о пројекту конкордата, онда је он *противуставан,* јер се на тај начин њиме изједначава католичка вера са вером државном, највишег повлашћења, и у овом случају, ма колико присталице оваквог конкордата тврдили да је уставан, ипак ће бити приморани да, пре његовог озакоњења, мењају поједине уставне одредбе.

Тако исто, пројектовани конкордат је противан §§ 60, 92. и 99. Грађанског закона, којим се признаје важност брака, кад је од надлежног свештеника православне вере благословен и заведен у књиге венчаних при православним црквама установљене, итд., те значи, пре него што се пројектовани конкордат узакони, потребно је учинити измену овога закона. Не треба говорити, да ће овим изменама бити погођена Православна црква и вера.

Пројектованим конкордатом не само што је Католичка црква изједначена са православном, која је државна и према томе повлашћена у Србији, него је шта више њој дата превласт и може се поуздано рећи, да ће од тога времена, кад конкордат буде озакоњен, католичка вера бити повлашћена у Србији а не православна. Да то и утврдимо.

У Краљевини Србији, и Старој и Новој, има око 27.000 католика и на тако мали број држава има да плаћа једног надбискупа и два бискупа, док једна православна епархија у Србији броји по 4,5 и 8 стотина хиљада, па и преко милијон душа (београдска). Успех зависи од рада, а радити са 5-6.000 душа и са 5, 6, 800.000 и преко милијон није све једно. Дакле, католичким епископима куд и камо лакше је вршити надзор и бити у живој вези са својим свештенством и хришћанима, него православним, који морају да одржавају везе у својим епархијама посланицама, писмима, канцеларијским актима, итд. Према томе, католички епископи су у бољим приликама од православних, *дакле у повлашћеном положају.*

Католичких свештеника биће у Србији око 20, дакле, на сваког свештеника пашће нешто више од хиљаде душа. Православни свештеници једно на друго имају на опслугу 3-4000 душа, негде више, као у Азањи где на два свештеника има 8.676 душа, или у Лапову где на два свештеника има 6.762 душе. Према овоме је јасно: колико један католички свештеник може урадити у својој пастви на верско-моралном и културном пољу, а колико православни свештеник. У Срезу лесковачком има 64.323 душе и ту раде 23 свештеника са једеним намесником, а у Србији има 27.000 католика где ће радити један надбискуп, два бискупа и двадесет свештеника.

Дакле, католичко свештенство биће у бољем положају и изгледу на успех него православно и према томе *оно ће имати повлашћен положај.*

Католичком свештенству осигураће се награда месечна, имаће систематску плату, дакле оно, што православно свештенство тражи од српске државе за тридесет година и то не ради каквог побољшања свога материјалног стања, колико ради саме своје службе и успеха у раду, а српска је држава једва стигла да своме свештенству осигура тек у овој години 80% бира. Из овога излази да ће се католичко свештенство на рад безбрижно за свој материјални положај, а пра-

вославно очекиваће и даље милостињу од својих парохијанае и државе и просиће свој насушни хлеб. И у овом случају католичко је свештенство у повлашћеном положају.

Католичко свештенство имаће своје парохијске домове, као што има у целом свету, а православни свештеник нека се и даље брине, кубури и задужује да направи себи скромну кућу, која ће колико толико повољно утицати на здравље његове многобројне породице, или нека и даље станује по влажним, маленим и опустелим сеоским домовима. И због овога је *католичко свештенство у повлашћеном положају.*

Католички свештеник, материјално осигуран, без породице, има да се брине само о своме раду и да очекује од њега само успеха; док православни свештеник треба прошњом да заради за се и своју породицу, за издржавање и васпитање своје деце и хтео не хтео, био он пун одушевљења за рад, идеалисао, благодарећи државној бризи, првенствену пажњу мора да поклони своме и своје породице опстанку, и тек ако доспе и ако могадне својој парохији, раду и успеху у њој. И овде су *католички свештеници у бољем положају.*

И тако, поред осталог, довољно је и ово да утврди *повлашћени положај у Србији у овом случају не вере државне источно-православне, већ римокатоличке, јер ће се према пројектованом конкордату српска држава старати и водити бригу углавном о римокатоличкој вери и цркви у Србији.*

Истина да је г. Јовановић, министар просвете и црквених послова, у пр. години изјавио сараднику *Трибуне,* да ће регулисање питања материјалног стања римокатоличког свештенства повући собом и преуређење стања нашег свештенства, јер се наша Црква апсолутно не сме запостављати, ипак по досадашњем раду, а не по говору, за српско становништво, у праву смо изјавити сумњу и бити песимисте.

За утакмицу у раду на добро народа и његове верско-морални и културни напредак, може бити мерило само кад су и погодбе једнаке; кад тога нема, онда је унапред осуђен на неуспех онај, који је у рђавијим приликама, а то је у овом случају српска православна, по Уставу државна вера.

Но, и то није све. Треба познавати мисионарски рад римокатоличког свештенства и средства која му стоје на расположењу, и тек тада се може имати ма и приближна слика онога стања, које у току неколиких година има да се покаже у нашем народу. Њихови разни калуђерски редови, мушки и женски, са јаким фондовима, нагрнуће у Србију, развиће што је више могућно мисионарски рад у корист католика; њихове сестре милосрђа разићиће се по болницама; подизаће хумане установе; најбоља имања постепено ће прећи у њихове руке као у Пољској, итд., а све ће то несумњиво ићи у корист римокатолика а на штету православља, које је готово без икаквих средстава, да се може свету показати у хришћанском духу.

Па и наша државна политика, ма колико да се упућује у правцу националних идеја, не може остати неопажена, мора имати тешкоћа, само ако представници Католичке цркве нису прожети српским и словенским националним идејама, јер ће они радити, ма и тајно, у корист политике, која одговара тежњама Римске цркве. По нашем закону, епископи морају сву преписку страну водити преко Министарства просвете и црквених послова, па опет је познат факт, да су многи и наши епископи, у циљу својих политичких погледа, често пута водили преписку преко свога странога консулата. Наравно, да се ово не може повољно одазвати ни на нашу спољну ни унутрашњу политику, јер преписка епископа са страним државама ствар је савести, а римокатолички епископ,

само ако нису задахнути српским националним идејама, лако могу радити по већ познатим својим принципима.

Овакво стање ствари заповедно тражи од нашег Архијерејског сабора, да на првим својим седницама настоји, да се тачно упозна са пројектованим конкордатом, и да се озбиљно позабави како њиме, тако и осигурањем Православне цркве и њених свештенослужитеља, како би могла паралисати рад и утицај иноверних цркава. Боље је у почетку оствари регулисати, јер доцније све је теже и горе по саму ствар".[11]

2. Усвајањем Закона о конкордату Србија се ослободила аустроугарске протектората над римокатолицима, који је ограничавао њен суверенитет

После дугих преговора о тексту конкордата и његовом усаглашавању, Веснић је могао из Рима 11/24. јуна 1914. телеграмом јавити:

„Данас у подне потписан конкордат са Св. столицом и извршена измена нота за његову допуну. Затим и папа примио у свечану аудијенцију и том приликом држали пригодне говоре. У суботу враћам се у Париз. Писмом опширније".

Приликом потписивања конкордата дати су и допунски документи, ради допуне. Зато је ватикански представник у допуну текста конкордата, и као његов саставни део 11/24. и. м, доставио представнику Србије следећи текст, штампан уз текст конкордата:

1) „Његова светлост пристаје, да се римокатолици латинског обреда у Србији могу служити у светој литургији старословенским језиком и глагољским словима у новим парохијама које ће (на основу језика односних парохија) Св. столица поименице означити, итд.

Сем тога, његова светлост проширује на горе именоване парохије одлуку Свете конгрегације одреда од 18. децембра 1906, бр. 4196, уколико се са истим уређује употреба римскога обредника (при крштењима, венчањима, погребима, итд.), као и певање и читање молитава, апостолских посланика и Евангелија на српском језику.

Обредник, Евангелије и молитве о којима је говор у предњем ставу, могу бити писани књижевним словима која се данас употребљавају у Србији".

2) „Кардинал, државни секретар, у намери да би се избегла свака тешкоћа, која би могла да се појави у извршењу конкордата, срећно закљученог, и да би се положај Катиличке цркве и њених установа у Краљевини Србији, у свим својим тачкама урадио на најбољи начин и са споразумом обеју власти, моли његову преузвишеност господина д-ра Миленка Веснића, изванредног посланика и опуномоћеног министра Србије, да би му у име своје Владе изјавио: 1. Да ли ће према српским законима моћи постајати и даље као приватне школе већ постојеће католичке парохиске школе у новим крајевима анектованим Краљевини, прибављајући средства за своје издржавање од месних црквених власти?; 2. да ли ће се верска настава сообразно са прописима Тридентинског концила и начелима, која је Св. столица увек исповедала и штитила, предавати на језику који ђаци добро разумеју?"

11 Весник Српске цркве 1914, 335-352.

Са своје стране представник Српске владе дао је истог дана, тј. 11/24. јуна две изјаве. Он је у првој изјавио:

„1) Да слобода вероисповести, санкционисана 1. чланом поменутог конкордата, обухвата како слободно узајамно опћење верника и епископа са Св. столицом, било усмено било писменим путем, тако и прелаз извршен слободно и својевољно из других у католичку вероисповест.

Слобода узајамног осећања, а осим што проистиче из самог текста реченог члана конкордата слаже се и са чл. XXXV берлинског уговора, који у Србији вреди као акт међународног права, тако и као државни закон, јер је у том облику реципиран од стране надлежних законских фактора.

Што се тиче својевољног прелаза у католичку вероисповед, она се оснива на чл. 18. Устава, који обезбеђује свим грађанима, без разлике потпуну слободу савести, и према томе и слободу својевољног прелаза из једне вере у другу.

2) Кр. влада сагласно са принципима, садржаним у горе наведеном конкордату, да архиепископ и епископ могу, са дозволом Владе, позвати у своје епархије редове и конгрегације обеју полова признате од стране Св. столице у духовном и моралном интересу вере и обреда.

Ова се изјава сматра да има у свим својим тачкама једнаку вредност као и сами чл. конкордата".

У другој изјави, Веснић је написао:

„1) Да закони Краљевине Србије допуштају постајање приватних школа, и да према томе, по прописима тих школа могу постајати слободне и даље као приватне школе, прибављајући средстава за своје издржавање од месних црквених власти, већ постојеће католичке парохијске школе латинског обреда у новим крајевима анектираним Краљевини;

2) да ће се верска настава предавати на језику који ђаци разумеју"

Иза овога, државни секретар Св. столице је 12/25. јуна и.г. упутио ноту влади Аустро-Угарске следеће садржине:

„Света столица жели, да изјави своју захвалност за велика добročинства Протектората, која је Аустро-Угарска кроз векове вршила у областима присоједињеним сада Србији, а црквене власти признаће сообразно законском праву сва почасна права везана (празнина у препису текста) у овим областима".

Истог дана, државни секретар Св. столице предао је копију горње изјаве Веснићу, а овај му је такође тога дана потврдио пријем исте, и том приликом је написао: „Потписани изванредни посланик и опуномоћени министар Србије имао сам част примити ноту његове еминенције високопоштованог господина кардинала државног секретара, под данашњим датумом, са приложеним преписом саопштења ц. кр. аустроугарској влади и хитам, да изразим своју благодарност што му је то достављено, *тим пре што он држи да у томе писму није била потребна никаква засебна изјава, пошто је конкордат који је срећно закључен, меродаван и* за питање споменуто у реченом саопштењу".[12]

Кад је све ово било готово, Пашић је 12. јуна јавио Посланству у Рим:

„Молим изјавите Ватикану у име Краљ. владе радост за успешно свршење преговора о конкордату".

Веснић је из Париза 16. јуна обавестио Пешића, да је пред полазак из Рима примио његов телеграм, да је пре тога Бакотић отпутовао, а да је „у име обојице дубоко захвалан" на „ласкавом суду нашег рада надахнутог" његовим „поверењ-

12 АС.-МИД, ПО, 1914, V/13; Архив Југославије. - 80-52/239, 115-123.

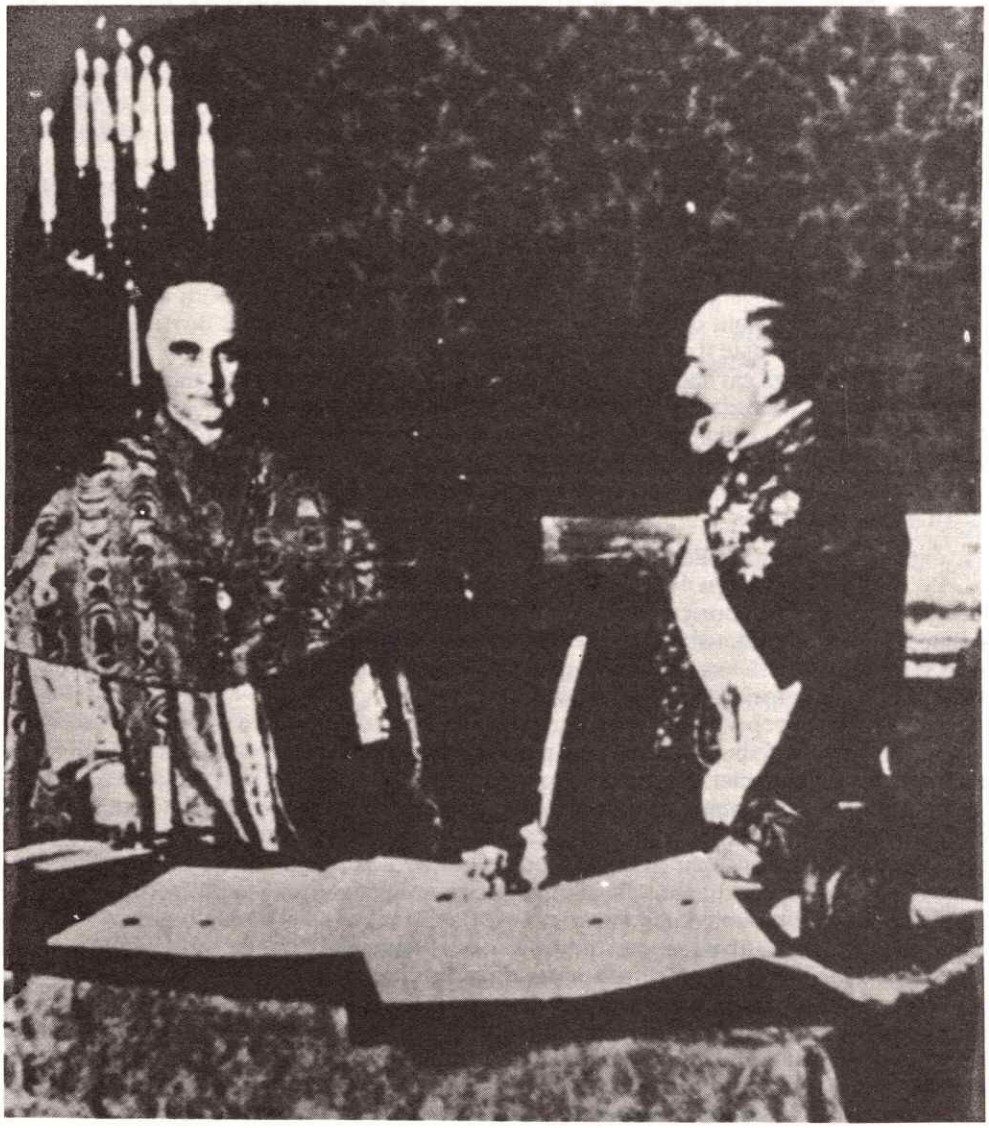

Потписивање Конкордата у Ватикану 1914.
(D. R. Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, Beograd 1978,*302)*

ем и жељом да се задовоље интереси целокупног нашег народа", а отправник послова у Посланству из Рима је такође истог дана, министру просвете и црквених послова јавио да ће „конкордат са извештајем посланика Веснића", послати „по руском куриру", који стиже у Београд у суботу, „ако не буде Министарство друкчије одлучило".[13]

Према депеши Љубе Јовановића, министра просвете и црквених послова, коју је 21. јуна 1914. послао Посланству у Рим, сазнаје се, да је Народна скупштина сазвана у ванредни сазив у Нишу за 14. јули и. г., *примила* „конкор-

13 АС.-МИД, 1914, V/13.

дат на првом најважнијем читању једногласно поименичним гласањем после говора мога, проте Ђурића, председника Клуба скупштинске већине и свештеника Милошевића из опозиције, који су топлим изразима препоручили Скупштини пријем конкордата као доказ, да Србија и у овим озбиљним данима високо цени постигнут споразум са Светом столицом којим се гарантује потпуна верска слобода њених католичких поданика". Министар је у овој депеши препоручио Посланству, да упозна „са овим меродавне факторе у Ватикану преко царско-руског посланика у Ватикану Нелидовела, или другим подесним путем".[14]

Одбор народне скупштине за проучавање конкордата између Србије и Свете столице, чији је био председник Стојан Новаковић, чланови: Мил. С. Мостић, Јаков П. Чорбић, Св. Атанацковић, Сима Златичанин и Ил. Илић и секретар Богдан Ј. Јанковић, поднели су 20. јула следећи свој извештај:

„Католичка црква у Краљевини Србији до овог тренутка је под протекторатом Аустро-Угарске у новим областима, а у престоници Србије вршење службе за католике у цркви је аустроугарског посланика, дакле на месту, које ужива право екстериторијалности. Врши је римокатолички свештеник аустроугарски поданик под заштитом и под заповестима Аустријског посланства, водећи књиге умрлих, рођених и венчаних католика независно од српских надзорних власти. И једно и друго датира од турског времена и од капитулације Аустрије са Турском. Међутим, у свим уређеним државама, које нису католичке, одношај Католичке цркве према држави уређен је нарочитим погодбама и конвенцијама, тако да је Католичка црква у потпуно самосталном положају. Ово што је у Србији ни мало се не слаже са суверенством српске државе. Многе српске владе, још од половине прошлог века, покушале су да овоме стању учине крај и да га уреде на правилан самосталне државе достојан начин, али без успеха.

Законским предлогом о конкордату између Србије и Свете столице у Риму, поднесеним данас Народној скупштини учињен је крај томе неправилном стању.

Римокатоличка црква у Краљевини Србији добија по овом конкордату организацију, сагласну са основним државним законима. Сем тога, овим законским предлогом утврђује се ред Католичке цркве у Србији, који је извод из досадашње подчињености Одељењу Пропаганде фидеи у Риму што је од јаког значаја за углед српске државе и њених односа са католичким црквеним поглаварством.

Што се тиче ваљских одредби у тексту конкордата оне одговарају потребама слободног верског живота римокатоличких поданика Србије, сагласно начелима Устава Краљевине и берлинског уговора, по коме је слобода свих признатих вероисповести у Србији, као и њених хијерархијских организација.

Како у овом законском предлогу о конкордату нема одредаба, које би се противиле начелима земаљског Устава, и како се њиме регулишу односи између Римокатоличке и Српске цркве на начин, који ће бити од користи за државу и *пуно суверенство Србије*, то је Одбору част предложити Народној скупштини да га изволи усвојити".[14a)]

14 АС.-МИД, ПО, 1914, V/13. Неколико докумената из Архива Министарства иностраних дела из 1914. објављена су у књизи *Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, Београд 1980, књ. VII, св. 1-2.

14а) Подвлачење у тексту је моје.

После овог, Народна скупштина је, у вези писма министра просвете и црквених послова од 19. јула, на основу њене одлуке од 14. и. м., 26. јула у Нишу послала министру просвете и црквених послова *Закон о конкордату између Србије и Свете столице у Рим*, ради „највише потврде", коју је потписао у име оболелог краља Петра I, престолонаследник *Александар*, на ратном попришту у Ваљеву 24. августа и. г., председник Министарског савета и министар иностраних дела *Никола Пашић* и сви чланови Владе,[15] а затим је објављен у званичним *Српским новинама*, у броју 199. од 3. септембра 1914. као и засебно у Нишу 1915, на 13 страни величине 16°.

Према томе, *Србија је на време ратификовала и објавила текст конкордата*. Међутим, *Ватикан је то урадио тек 7/20. марта 1915*. То се види из објављеног текста конкордата у Риму под насловом *Concordato stipulato fra La S. sede ed il governo di Serbia*, без означене године издања, на 12 страна, где се на крају текста каже: „Le ratifiche del Concordato vennero scambiateilin Roma 20 marzo 1915".[16]

После ове ратификације од стране Ватикана, угледни богословски лист *Bessarion* и званични ватикански лист *Osservatore Romano*, доносећи текст конкордата, са задовољством су пропратили овај догађај, *док је Аустро-Угарска „иако у рату протестовала и покушала да спречи ратификацију. Али је Енглеска прискачила у помоћ савезнику и документ је био потписан"*.[17]

Дакле, од једне и друге стране, потписани текст конкордата 11/24. јуна 1914. ратификован је у Србији исте године, а у Ватикану тек идуће године. Његов текст је на српскохрватском гласио:

„Конкордат између Србије и Свете столице у Риму. У име Пресвете Тројице, пошто су његово величанство Петар I, краљ Србије, и његова светост папа Пије X, у намери да заштите верске интересе католика у Краљевини Србији одлучили да закључе један конкордат, именујући у ту сврху два пуномоћника, и то: његово величанство преузвишеност господина Миленка Р. Веснића, свога изванредног посланика и опуномоћеног министра у Француској и у Белгији, итд.; његова светост пресветлог и високопоштованог господина кардинала Rafaela Mary del Val, свога државног секретара.

Ови су измењали своја пуномоћства, и нашавши их у потпуном раду сагласили су се у овом што иде:

Члан 1. Римокатоличка апостолска вероисповест вршиће се слободно и јавно у Краљевини Србији.

Члан 2. У Краљевини Србији оснива се једна црквена покрајина, која се састоји из Архиепископије београдске, са седиштем у престоници, чија област обухвата границе Србије пре уговора о миру лондонског и букурешког од године 1913, и из суфраганске Скопске епископије, са седиштем у Скопљу, које обухвата новоослобођене крајеве, прелазећи из надлежности *Верске Пропаганде* у редовно стање.

Члан 3. Архиепископ београдски и епископ скопски, у чију духовну управу спадају сви римокатолици Краљевине Србије, зависиће у црквеним пословима непосредно и искључиво од Свете столице.

---

15 АС.-МПц, 1914, Б, 3303; Dragoljub R. Živojinović, *Varvarstvo u ime Hristovo*, Beograd 1988, 34. Подвлачење у тексту је моје.

16 Примерак у Народној библиотеци у Београду, II-302767.

17 Др Владимир Николић, *Конкордат с Римом*, Самоуправа (Београд) 10. VIII - 11. IX 1919. (навод из 11. IX 1919). Подвлачење у тексту је моје.

НАРОДНА СКУПШТИНА
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
Бр. 2065

У ~~Београду~~ Нишу 26. јула 1914

Господине Министре,

У вези Вашега писма од 19. јула ове године Ц.Бр. 6. част ми је известити Вас, да је Народна Скупштина сазвана у ванредан сазив за 14.јули 1914. године, на 6. састанку 26. јула 1914. године, решила:

З А К О Н

о

КОНКОРДАТУ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И СВЕТЕ СТОЛИЦЕ У РИМУ.

Под / шаљем Вам два примерка оригинална решења Народне Скупштине ради Највише потврде, с молбом да изволите по потврђењу један примерак задржати за Архиву повереног Вам Министарства а други примерак изволите вратити Народној Скупштини ради реферисања Скупштини према чл. 64.б. закона о пословном реду у Народној Скупштини који ће се по том чувати у Скупштинској Архиви.

Под /2. шаљем Вам и Указ спремљен на основу скупштинског решења ради Вашега даљега поступка.

Примите Господине Министре и овом приликом уверење о моме одличном поштовању.

Председник
Народне Скупштине,
[signature]

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА.

Одлука народне скупштине од 26. јула 1914. послата министру просвете и црквених послова о усвајању закона о конкордату

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
ПЕТРА I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
Краља Србије
МИ
АЛЕКСАНДАР НАСЛЕДНИК ПРЕСТОЛА

Проглашујемо и објављујемо свима и свакоме, да је Народна Скупштина, сазвана у ванредан сазив за 14. јули 1914. године у Нишу на VI. састанку 26. јула 1914. године решила, и да смо Ми потврдили и потврђујемо:

ЗАКОН

О

КОНКОРДАТУ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И СВЕТЕ СТОЛИЦЕ У РИМУ

који гласи:

У ИМЕ ПРЕСВЕТЕ ТРОИЦЕ

Пошто су Његово Величанство Петар I Краљ Србије и Његова Светост Папа Пије X, у намери да заштите верске интересе католика у Краљевини Србији одлучили да закључе један конкордат — именујући у ту сврху два пуномоћника, и то:

Његово Величанство: Његову Преузвишеност Господина Миленка Р. Веснића, свога ванредног посланика и опуномоћеног Министра у Француској и у Белгији и т. д.;

Његова Светост: пресветлог и Високопоштованог Господина Кардинала Рафаела Merry del Val, свога државног Секретара;

Ови су измењали своја пуномоћства, и нашавши их у потпуном реду сагласили су се у овом што иде:

Члан 1.

Римокатоличка апостолска вероисповест вршиће се слободно и јавно у Краљевини Србији.

Члан 2.

У Краљевини Србији оснива се једна црквена покрајина, која се састоји из Архиепископије Београдске, са седиштем у престоници, чија област обухвата границе Србије пре уговора о миру Лондонског и Букурешког од године 1913 — и из суфраганске Скопске Епископије, са седиштем у Скопљу, која обухвата новоослобођене крајеве — прелазећи из надлежности *Верске Пропаганде* у редовно стање.

IN NOME DELLA SANTISSIMA TRINITÀ

Sua Santità il Sommo Pontefice Pio X e Sua Maestà Pietro I Re di Serbia, allo scopo di tutelare gli interessi religiosi dei Cattolici nel Regno di Serbia, hanno risoluto di fare un Concordato, nominando a tale effetto due Plenipotenziari, cioè:

per parte di Sua Santità: l' Emo e Revmo Signor Cardinale Merry del Val Suo Segretario di Stato; e per parte di Sua Maestà: Sua Eccelenza il Signor Milenko R. Vesnitch, Inviato Straordinario e Ministro Plenipotenziario di Sua Maestà il Re di Serbia in Francia e nel Belgio, Gran Croce dell' Ordine di San Sava, dottore in legge ecc;

i quali, scambiati i loro rispettivi Pieni Poteri e trovatili in buona e dovuta forma, convennero negli articoli seguenti:

Art. 1.

La religioue cattolica apostolica romana avrà il suo libero e pubblico esercizio nel Regno di Serbia.

Art. 2.

Si costituisce nel Regno di Serbia una Provincia Ecclesiastica, composta dell' arcidiocesi di Belgrado, con sede nella capitale del Regno — avente come territorio quello compreso nei confini della Serbia prima dei trattati di Londra e di Bukarest dell' anno 1913 — e della diocesi di Scopia, suffraganea, con sede in detta citta, passando dalla giurisdizione di *Propaganda Fide* al diritto comune.

Прва страна Закона у конкордату

Бр. 71969.

ИЗ ВАТИКАНА 24. ЈУНА 1914.

Доле потписани Кардинал Државни Секретар има част да у допуну и као саставни део Конкордата саопшти Његовој Преузвишености Господину Д-ру Миленку Р. Веснићу, изванредном посланику и опуномоћеном Министру Србије ово што следује;

Његова Светост пристаје да католици латинског обреда Краљевине Србије употребе у Св. Литургији старословенски језик и глаголска слова у оним парохијама које ће се посебице назначити на основи језика којим говоре дотични парохијани.

Сем тога Његова Светост протеже на те парохије одлуку Св. Конгрегације обре-

Допуна Закона о конкордату (прва страна)

дâ од 18. децембра 1906. Бр. 4196 у колико се њоме уређује употреба Римског обредника (при крштењима, венчањима, погребима и т. д.) као и певање и читање молитава, апостолских посланица и Еванђеља на српском језику.

Обредник, Еванђеља и молитве о којима је говор у горњем ставу — могу се штампати књижевним словима која су сада у употреби у Србији.

Потписани Кардинал користи се и овом приликом да понови Преузвишеном Господину Министру израз свог високог поштовања.

Р. Кард. MERRY DEL VAL.

Препоручујемо Нашем Министру Просвете и Црквених Послова, да овај закон обнародује, а свима нашим Министрима да се о извршењу његовом старају; властима пак заповедамо да по њему посту-

пају а свима и свакоме да му се покоравају.

24. августа 1914. године
у Ваљеву.

Александар с. р.

(М. П.)

Видео и ставио државни печат,
Чувар државног печата,
Министар Правде,
М. С. Ђуричић с. р.

Председник
Министарског Савета,
Министар Иностраних Дела
Ник. П. Пашић с. р.

Министар Финансија,
Д-р Л. Пачу с. р.

Министар Унутрашњих Дела,
Стој. М. Протић с. р.

Министар Грађевина,
Ј. П. Јовановић с. р.

Министар
Просвете и Црквених Послова,
Љ. Јовановић с. р.

Министар Правде,
М. С. Ђуричић с. р.

Министар
Народне Привреде,
Др. В. Јанковић с. р.

Министар Војни,
пуковник,
Душан П. Стефановић с. р.

Потписи Закона о конкордату од стране престолонаследника Александра и председника Владе Николе Пашића са члановима Владе

ЗАКОН

О

КОНКОРДАТУ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ

И

СВЕТЕ СТОЛИЦЕ

НИШ
ШТАМПАНО У КРАЉ. СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1915

Насловна страна Закона о конкордату објављеног у Нишу 1915.

CONCORDATO

STIPULATO

FRA LA S. SEDE ED IL GOVERNO DI SERBIA

Насловна страна Конкордата на италијанском објављеној 1915. у Ватикану

per avventura dagli stessi non contemplate, la Santa Sede e il Regio Governo procederanno, di comune intelligenza, ad un'amichevole soluzione, in armonia col diritto canonico.

Art. 21.

La presente convenzione entrerà in vigore immediatamente dopo la ratifica di Sua Santità il Sommo Pontefice e di Sua Maestà il Re di Serbia.

Art. 22.

Lo scambio delle ratifiche avrà luogo in Roma nel più breve tempo possibile.

Roma, 24 giugno 1914.

RAFFAELE Card. MERRY DEL VAL.

MIL. R VESNITCH.

Задња страна текста Конкордата на италијанском објављеног 1915. у Ватикану

AGGIUNTA AL CONCORDATO

DAL VATICANO 24 GIUGNO 1914.

Il sottoscritto Cardinale Segretario di Stato, a complemento del Concordato e come parte integrante di esso, ha l'onore di significare a Sua Eccellenza il signor Dottor Milenko Vesnitch, Inviato Straordinario e Ministro Plenipotenziario di Serbia, quanto segue:

Il Santo Padre consente che i Cattolici di rito latino del Regno di Serbia, in quelle parrocchie che (in base alla lingua parlata dai rispettivi parrocchiani) verranno nominatamente designate dalla Santa Sede, possano servirsi della lingua paleoslavica nella sacra liturgia e che in essa possano usare i caratteri glagolitici.

Inoltre Sua Santità estende alle suddette parrocchie il decreto della S. Congregazione dei Riti del 18 dicembre 1906, n. 4196, in quanto con esso viene regolato l'uso del Rituale Romano (nei battesimi, matrimoni, funerali, ecc.) e il canto o la recita delle preci, dell'Epistola e del Vangelo in lingua slava.

Допуна Конкордата на италијанском објављеног 1915. у Ватикану (прва страна)

Il Rituale, l'Evangelistario e le preci, di cui è parola nel precedente capoverso, possono essere stampati coi caratteri civili attualmente in uso in Serbia.

Il sottoscritto Cardinale profitta ben volentieri di questa occasione per rinnovare al prelodato signor Ministro i sentimenti dell'alta sua considerazione.

RAFFAELE Card. MERRY DEL VAL.

Le ratifiche del Concordato vennero scambiate in Roma il 20 marzo 1915.

Допуна Конкордату на италијанском објављеној 1915. у Ватикану (друга страна), са ознаком да је ратификован ток 20. марта 1915.

Члан 4. Пре него би дефинитивно именовала Архиепископа београдског и епископа скопског, његова светост ће саопштити Краљевској влади име кандидата, да ова види има ли разлога и политичке или приватне природе, који би томе наименовању стајали на путу.

Члан 5. Архиепископ београдски и епископ скопски примаће из државне благајне, први 12.000 динара систематске плате, и 4.000 динара додатка, а други 10.000 динара плате, са правом на пензију у износу не мање од државних чиновника.

Члан 6. Службена титула архиепископа београдског и епископа скопског гласиће: 'пресветли и високопоштовани господин'.

Члан 7. Пре ступања на своју дужност архиепископ београдски и епископ скопски полагаће у приступу једног владиног изасланика заклетву верности овим речима: 'Заклињем се и обећавам пред Богом и на Св. Еванђељима да ћу бити послушан и веран његовом величанству краљу Србије и да нећу имати никаква договора ни присуствовати каквом већању, нити бодрити а ни допуштати да моје подручно свештенство учествује у било каквом предузећу, које би ишло на то да ремети државни јавни поредак'.

Члан 8. Архиепископ београдски и епископ скопски имаће потпуну слободу у вршењу црквене службе и у управи својих епископија. Они ће моћи да врше сва права и повластице која им њихово пастирско звање доноси, по реду који је црква одобрила: њима су, у дотичним епископијама, подложни сви чланови католичког свештенства у свему што спада у вршење свештеничке службе.

Члан 9. Архиепископ београдски и епископ скопски ће, свак у својој епископији, установљавати парохије у споразуму са Краљевском владом. Они ће такође постављати парохе. Али кад би то имали да буду лица што нису српски држављани, поступиће се у споразуму са Краљевском владом; буду ли у питању српски држављани, епископи ће претходно потражити обавештења код надлежног министра има ли дела или разлога политичке или грађанске природе која би се томе постављању противила.

Члан 10. Верска настава католичке младежи стајаће, у свим школама, под надзор архиепископа и епископа, у дотичним епископијама. У државним школама њу ће вршити вероучитељи које ће споразумно наименовати надлежни епископ и министар просвете и црквених послова. Епископи ће моћи да забране предавање веронауке, и у државним школама, оним вероучитељима који би се показали неподесним за то звање, саопштавајући такву своју забрану министру просвете и црквених послова, коме ће се у исто време предложити друго свештено лице за попуњавање дотичног места. Држава ће плаћати вероучитеље у државним школама. За вероучитеље могу бити постављени и пароси.

Члан 11. Да би се припремили српски младићи за римокатоличке свештенике, установиће се један семинар у престоници или у њеној близини, који ће сама црквена власт уредити и о њему се старати, док ће Краљевска влада на то одредити сходну годишњу помоћ. Наставни језик за нецрквене предмете у овом семинару биће српски.

Члан 12. Влада признаје важност брака међу католицима и мешовитих бракова закључених пред католичким свештеником, по прописима Католичке цркве.

Члан 13. Брачне спорове између супружника католичке вере, као и између супружника из мешовитих бракова, закључених пред римокатоличким свештеником, судиће католички духовни дудови с изузетком расправа чисто цивилних односа.

Члан 14. Католички супруг у мешовитим браковима закљученим пред римокатоличким свештеником, имаће право уговора да ће деци из тог брака бити васпитана у католичкој вероисповести.

Члан 15. Молитва за владаоца: 'Господе спаси краља', певаће се при Божијим службама, према месним приликама, на српском или на латинском језику.

Члан 16. Држава признаје Католичкој цркви представљеној својим легитимним хијерархијским властима и редовима, обележје правног лица и способности да врши сва права која јој као таковом припадају.

Члан 17. Црква може, по прописима грађанског права, стицати, држати и са њима слободно управљати, како покретна тако и непокретна добра, намењена потребама саме цркве и њених установа у земљи. Ствари које она стиче, као и њене задужбине непосредне су исто тако као и добра српских грађана.

Члан 18. Својина цркве биће подложна јавним наметима исто тако као и својина српских грађана, сем зграда намењених служби Божјој, семинара и епископских и парохијских домова, који ће бити ослобођени од сваког намета и који се неће моћи употребити ни на што друго.

Члан 19. Свештеници и клирици неће бити обавезни да врше јавне службе противне свештеном позиву и животу.

Члан 20. Ако би се у будуће појавиле какве тешкоће у тумачењу одредаба овог конкордата, или питања која у њему случајно нису предвиђена, Влада Краљевине Србије и Света столица решаваће их заједничким споразумом и у складу са канонским правом.

Члан 21. Конкордат ће стати на снагу чим га својим потписом потврде његово величанство краљ Србије и његова светост папа.

Члан 22. Измена потврда извршиће се у Риму у што краћем року.

Рим, [11] 24. јуна 1914. R. кардинал Mery del Val. Mil. R. Vesnitch".

Из Ватикана је уз конкордат дата и ова изјава:

„Бр. 71. 969. Из Ватикана [11] 24. јуна 1914. Доле потписани кардила државни секретар има част да у допуну и као саставни део конкордата саопшти његовој преузвишености господину д-ру Миленку Беснићу, изванредном посланику и опуномоћеном министру Србије ово што следује:

Његова светост пристаје да католици обреда Краљевине Србије употребе у Св. литургији старословенски језик и глагољска слова у оним парохијама које ће се посебице назначити на основи језика којима говоре дотични парохијани.

Сем тога, његова светост протеже на те парохије одлуку Св. конгрегације обредâ од 18. децембра 1906. бр. 4196, у колико се њоме уређује употреба римског обреда (при крштењима, венчањима, погребима, итд.), као и певање и читање молитава, апостолских посланица и Еванђеља на српском језику.

Обредник, Еванђеља и молитве о којима је говор у горњем ставу, могу се штампати књижевним словима која су сада у употреби у Србији.

Потписани кардинал користи се и овом приликом да понови преузвишеном господину министру израз свог високог поштовања".[18]

Примена *Закона о конкордату*, односно његових одредби, ступиле су на сангу одмах. Оне су спровођење иако је 28. јула Аустро-Угарска објавила рад Србији. То се види и из овог примера: министар просвете и црквених послова је 30. јула у Нишу донео следеће решење:

---

18 АС. - МИД, ПО, В/13 (ПП, к/VI).

„Како је објавом рада са Аустро-Угарском, као и примање конкордата са светом столицом у Риму, римокатоличко свештенство у нашој држави остало без плата и издржавања, одлучујем: 1. Да се од 1. јула о. г. издаје католичком архиепископу у Призрену плата и доходак, који су одређени парт. 17., поз. 1. овогодишњег државног буџета; 2. да се од 1. јула о.г. издаје из парт. 172, поз.2. овогодишњег буџета помоћ овим католичким свештеницима: дон Јулију Бињану у Нишу 480 динара годишње, свештенику у Скопљу 1.000 дин. годишње, свештенику у Митровици 900 дин. годишње, свештенику у Феризовићу 1.072 дин. годишње свештенику у Стублу 800 (дин. годишње), 2 свештеника у Јањеву по 540 д. (годишње), 2 (свештеника у) Летници 480 (дин. годишње), 2 (свештеника у) Призрену (по) 540 (дин. годишње).

Помоћ католичком свештенику у Нишу издаваће се на благајни овог Министарства, а за све остале отвориће се кредит на дотичним окружним благајнима". Према акту Министарства просвете и црквених послова од 6. августа и. г., упућеног Благајни истог Министарства, плаћено је у Скопљу Ђузетију Ромају, Николи Гласничу и Мартину Берњину у Призрену, Николи Масарику у Митровици, Михаилу Парабулуси и Луки Фигху у Јањеву, Томазеу Гласновићу и Симону Ђокићу у Летници, Томи Бериши у Феризовићу и Тодору Ивановићу у Стублу.[19]

Овде треба напоменути да је тада у Призрену имала римокатоличка црква три звона, а православна само једно, јер није имала средства да још једно куши, како би се и звонима оглашавала, „да је Душанов Призрен васкрснуо и да као будан на арнаусткој граници објављује своју славу, али и претњу непријатељима којима он мути планове завојевања", каже се у извештају окружног проте из Призрена Косте П. Јовановића од 13. фебруара 1914. године. Већ у јулу исте године Министарство грађевина препоручило је, а Министарство просвете и црквених послова одобрило, да Воја Ст. Станковић направи у Призренској православној цркви престо за краља.[20]

По закључењу конкордата и његовој ратификацији у Србији појавили су се оцене о томе значајном уговору, којим је *на крају Србија стекла пуну самосталнос, јер њим искључила-отклонила ону ограниченост суверенитета која јој је наметнута берлинским уговором 1878, по коме је било дато Аустро-Угарској право протектората, тј. да се стара о римокатолицима у Србији, што је она користила за мешање у њене унутрашње и спољне послове.* И зато је, усвајањем конкордата Србија тек 1914. добила пуни суверенитет.

Неке оцене дате у српској и страној штампи, као и са гледишта Српске православне цркве *Весник Српске цкрве*, у јунско-јулској свесци 1914. донео је у чланку под насловом *Политички и црквени листови о цркви и свештенству*, у коме се каже:

„Поводом закључења конкордата између Србије и Ватикана, које је дефинитивно извршено и 11. јуна о. г. конкордат потписан, наши и страни листови донели су чланке, у којима се овај акт посматра само са политичке тачке

19 АС. - МПц, 1914, Б. 3303.
20 Исто.

Краљ Србије Петар I у време рата

Престолонаследник Александар са својим сарадницима на ратишту

гледишта. Сви се слажу у томе, да је Србија закључењем конкордата добила у дипломатској борби која се развила између ње и Аустро-угарске. Интересантније и важније чланке, прегледности ради, доносимо овде с напоменом, да ћемо доцније о конкордату објективно говорити са нашег гледишта, гледишта Српске православне цркве и њеног свештенства, уколико досад није било говора о томе у нашем листу. Текст конкордата доносимо у овом броју на стр. 496.[21]

Самоуправа у броју од 14. јуна донела је чланак *Закључење конкордата*, у коме се каже:

'Преговори, вођени за закључење конкордата са Светом столицом, од стране кардинала Мери дел Вала, с једне , и министра Србије у Паризу г. Веснића, с друге стране, уродили су плодом. То значајно и крупно питање завршено је потпуним споразумом. Потписивањем тога конкордата биће први међународни акт, који ће утврдити својим потписом њ. в. краљевић-престолонаследник Александар, заступајући у вршењу краљевске власти својега узвишеног родитеља за време трајања његове слабости.

Узимајући иницијативу за закључење конкордата са Светом столицом, Влада Краљевине Србије желела је пре свега, дати доказа о потпуној верској слободи на територији Српске Краљевине. Та слобода, de facto, и до сада је постојала. Конкордатом са Ватиканом, Влада Краљевине Србије имала је намеру, да, томе стању, које је већ постојало, даде и пуну правну форму, то јест, да уговорним уређењем положаја својих држављана римокатоличке вероисповести, отклони из расправљања њихових верских односа све моуће забуне и евентуалне спекулације непознатих туђинаца, које би, могле потећи из тежње за мешањем у унутрашње ствари Краљевине. Света столица схватила је сву искреност намере Српске владе у тежњи, да својим држављанима римокатоличке вероисповеди обезбеди, путем редовног међународног уговора, пуну могућност за слободно вршење њихова култа, па излазећи са свим оправдано, у таквој тежњи Српске владе, главни интерес за припаднике своје цркве у Србији, изашла је са пуном предусетљивошћу на сусрет тим тежњама. Плод те сагласности у погледима, био је конкордат, који ће ускоро добити и потребне ратификације са највших места, и којим ће се, с једне стране, положај римокатолика у Србији уредити на правилној уговорној основи, а с друге од Србије отклонити евентуални покушај туђинског непознатог мешања у њене унутрашње послове, под фирмом религиозне заштите њених држављана римокатоличке вероисповести.

Та сагласност у интересима озбиљно је јемство, да ће се и даљи односи између Свете столице и Србије развијати у духу пријатељског и корисног споразума. Солидно уређен религиозни положај припадника Римокатоличке цркве у Србији допринеће јачем развијању не само њихове цркве, него и интелектуалне, а то је такође резултат, који иде у прилог и интересима Србије. И њени држављани обеју вера осетиће тада да су подједнако драга деца своје Отаџбине, те ће се такмичити у раду за њено добро и напредак'.

Тројински гласник у свом 128. броју доноси превод чланка *Нов пораз* из бечког листа *Zeit*. Чланак гласи:

---

21 Бесник Српске цркве 1914. је објавио (стр. 496-499) пуни текст конкордата, али превод са оригинала, а *Пастирска реч, недељни религиозно-морални и поучни лист за свештенство и народ*, који је излазио у Београду, донела га је 22. јуна 1914. из листа *Italia*, али није дослован текст. Године 1934. у Београду је изашао пуни текст у књизи *Zbirka konkordata* (стр. 35-44). О редоследу доношења конкордата види књигу Francesco Konci, *La chiesa e i vari stati. Rapporti - Concordati Tratati. Per una storia del diritto concordatario*, Napoli 1954, где на стр. 89. говири о конкордату између Србије и Ватикана.

'И Ватикан (папски двор) напушта брод, којим тако поузданом руком управља граф Берхолд. Службеним телеграмом се јавља из Рима, да је данас потписан конкордат између Ватикана и Србије. *Србија је постигла једну дипломатску победу над Аустро-Угарском*, којом се њени ратни успеси, толико важни за будући развој њених односа спрам наше монархије, на значајан начин допуњују. У новоосвојеним областима Србија је стекла знатан прираштај албанских католика, који су првобитно имали да постану једна нова неприлика за Србију. Јер над тим католицима има Аустро-Угарска протекторат, стечен ратовима, које је она у XVII и XVIII веку с успехом водила против Турске. У нашим клерикалним дипломатским круговима већ се са нескривеном злурадошћу гледало на овај низ распри, које ће ницати између православне Србије и њених аустријским протекторатом оптерећених католичко-арбанашких држављана.

Али, Срби су имали друге мисли. Већ у новембру 1912, у сред првог балканског рата, објавили су своју намеру, да с Ватиканом закључе конкордат. У први мах то је сматрано за српску разметљивост. Држало се, да ће аустроугарска дипломатија на основу свога протектората над арбанашким католицима уложити енергичан протест против тог конкордата, којим се иде на уништење њеног протектората, и да ће је у птоме помоћи и Курија као још једину државу, која је с њом. Србија се није дала заплашити. Она је послала јачу мисију у Ватикан. Преговори су отпочели. Руски посланик код Ватикана г. Нелидов, потпомогао је Србе на најодлучнији начин. Да ли је кнез Шенбург Хартенштајн, наш амбасадор, кога ми једино и имамо на Ватикану, предузимао против српских тежњи, то не знамо. Али да није ништа успео то је извесно. Посланик руски постигао је што су хтели он и Србија, конкордат је постао дело. *Католички Арбанаси не стоје више под протекторатом Аустроугарске Монархије: њихов архибискуп и њихови бискупи полагаће заклетву верности краљу Петру, а њихови свештеници васпитаваће се у католичком семинару који ће Српска влада установити у Призрену. Ватикан је новој српској држави дао свој благослов.*

Религиозни значај конкордата не интересује нас у овај мах ништа, интересује нас само политички. Протектора над албанским католицима, који су потпали под Србију, пропао је и тиме је створена прејудикација и за протектора над католицима у Албанији, који је као што се зна и иначе трн у оку Талијанима. Буде ли албанска држава постала једном способна за живот, Талијани ће се већ поставити да та држава, која у погледу верске слободе не сме изостајати иза Србије, дође такође до закључења конкордата с Ватиканом, који јој га, према спрпском преседану, не сме одрећи. И онда је цео арбанашки протекторат наше Монархије, *који је толико новаца стао и који је имао да јој обезбеди толике користи*, сасвим изгубљен и нашој Монархији извучена је испод ногу главна основица њеног утицаја у Албанији, Италија, која већ и сад добро стоји с мухамеданцима Арбанасима, у толико ће лакше, уз помоћ националистички поталијањеног Ватикана прићи ближе Арбанасима. А какво ће тек дејство имати та пријатељска погодба између Ватикана и Србије, и против воље наше дипломације на Хрвате, који у нашим границама живе, које осим латинске азбуке још једино вера дели од православних Срба? Какво ли ће дејство имати на наше Србе и уопште Југословене? *Војним успесима Србије придружује се сад и један неслућен дипломатски успех и то баш на пространом пољу наше дипломатије, на пољу католичанства.* Привлачна моћ Србије за наше Југословене мора да расте, а престиж Аустро-Угарске мора да опада. Наша дипломација претрпела је опет један осетан пораз. Великосрпски агитатори биће

сад појачани једним новим моћним кором, католичким бискупима и католичким свештеницима Србије'.

Овај чланак *Зајд*-а пропратио је *Трговински гласник* овим речима: 'Вара се наш бечки колега ако држи да ћемо ми агитовати. Ми смо задовољни, што смо се конкордатом ослободили једне несносне напасти, а то је био аустријски протектора'.

Corriere della sera, констатујући да је потписан конкордат између Србије и Ватикана, у подужем чланку (који је у преводу донела *Самоуправа*), вели:

'Конкордат је потписан са званичном свечаношћу у апарагманима државног секретара, Мери дел Вала. Били су присутни томе свечаном акту, осим поменутих заступника, д-р Веснића и Мери дел Вала, још и министар Пачели, секретар свештеничких ванредних послова, монсињор Канали, заменик државног секретара, д-р Бакотић и каноник Кардон, који су сарађивали на припремама за закључење конкордата.

Пре потписа, пуномоћници су прочитали своја пуномоћија и показали их; затим излазећи из секретарових апартмана, д-р Веснић је испраћен свим војним и званичним почастима, које припадају његовом положају. Швајцарска гарда, која се налазила у предсобљу у свечаном оделу, учинила му је почаст. Затим је српски посланик, праћен главним папиним коморником, уведен у апартман Пија X и примљен одмах у аудијемцију код папе. Ту је изговорио кратак говор, изјављујући да је радостан што му је била указана част да узме учешћа у акту од тако великог значаја. У исто време изразио је своје чврсто веровање да ће конкордат бити нов елан мира и напретка у Краљевини Србији. Пије X одговорио да је радостан што је постигнут споразум и он је такође изјавио топлу жељу да конкордат отвори нову еру пријатељских односа између Св. столице и Србије, и да обезбеди слободу и благостање католика у Србији.

Закључење конкордата примљено је у римским католичким круговима са задовољством; али оно се мора сматрати као велика политичка победа Србије. У ватиканским круговима, наравно, сматра се као један успех католицизма, једно што признају моралну снагу Католичке цркве и папства чак и у православним земљама, друго, што утврђује праву и сопствену католичку јерархију у српској Краљевини, тој јединој држави у Европи, која је до сада није имала. И збиља, у једноме од најглавнијих чланова конкордата утврђује се образовање једне еклезијастичке српске провинције, са архибискупом у Београду и двама бискупима у крајевима српским и арбанашким, који су сада присаједињени Србији; међутим, до сада је Србија еклезијастички зависила од аустријских бискупа, или је била земља мисионарска.

И баш с тога, пошто се потписом конкордата престаје ипсо факто аустријски протекторат над католицима у Србији, политичка победа Србије врло је значајна. Још од назад читавог века Аустрија је имала протекторат над католицима у српско-арбанашким крајевима Турске, који су после балканског рата припали Србији. То старо право, аустријско није било лако оборити. И та ситуација сачињавала је, не само понижење Српске Краљевине, него и вечиту опасност од аустријске интервенције. Српска влада је зато одлучила да се курталише тога вазалства, регулишући директно са Ватиканом питање католичких поданика, те је одмах по свршетку балканског рата предложила закључење конкордата.

Ватикан није могао одрећи Србији преговоре, као држави цивилизованој и независној; али је из почетка био одложио преговоре док међународна комисија не изврши ограничење Албаније и док велике силе не признају Србији нове

границе. Ватикан је на тај начин хтео чекати док сазру догађаји и док види како ће држање заузети Аустрија према конкордату, који ће окрњити њене интересе на Балкану.

На противност бечког кабинета, као што се говори, није се дуго чекало. Аустријски дипломатски кругови у Риму, понављају се често, да је конкордат са Србијом утопија и да неће бити никада закључен. Подсећали су чак и на факат, што је Србија још пре двадесет година, кад је кардинал Ајарду био папин нунција у Бечу, покушала да закључи конкордат, али су одмах преговори прекинути због неких верских тешкоћа.

Разуме се колико је Ватикан био забринут аустријском опозицијом, јер је Аустрија велика католичка држава; ма с друге стране опет није могао правити се невешт заузимању Русије за Србију, нити игнорисати право ове последње према међународном друштву, сматрајући Србију као цивилизовано образовану државу. Српска влада, међутим, била се заузела заиста тешкога посла, али са одлучношћу да успе. Иако је Аустрија у високим ватиканским круговима егзистирала, да ће тај конкордат остати мртво слово, цитирајући конкордат са Црном Гором који још није постигао жељени циљ, али Србија је поступила врло политички и трезвено. Она је усвајала сваки предлог који јој је Ватикан постепено стављао, те се је овај просто нашао пред питањем, кога се није могао одрећи. Уосталом, држање Србије даје се објаснити, јер свако њено унутрашње питање, било политичко или религиозно, од врло мршавог је значаја према великом факту да се Србија, *прикаже пред Европом као држава потпуно слободна, која се отреса неке врсте вазалства са аустријским протекторатом.*

Но, поред свега тога Аустрији је резервисано њено старо право, тј. резервисана јој је извесна нормална контрола екзекуције тога конкордата, тако да она фигурира као гарант тога извршења. Ово право није ушло у текст конкордата, али ће бити узето у правилник који ће бити додатак конкордату, и који се сада израђује; тај правилник неће бити тако брзо потписан.

Српски кругови у Риму потпуно су задовољени са закључењем конкордата'.

Самоуправа у броју од 25. јуна, у чланку *Око конкордата*, доноси ову важну изјаву:

'Неки страни листови, са рђаво прикривеном злурадошћу, донели су, како, уговором о конкордату, није регулисано и питање о словенској служби за припаднике римокатоличке вероисповести у Србији, те да, према томе, не може бити ни говора о словенској служби у римокатоличким црквама у Србији.

Ради обавештења читалачке публике, и оних који се јаче интересују овим питањем, у стању смо известити читаоце, да је питање о словенској служби по католичким црквама у Србији уређено између Свете столице и Српске владе путем измене нота, које, као додатак уговору, имају исту снагу као и текст самог уговора. Према постигнутом споразуму, биће допуштено богослужење на словенском језику оним римокатоличким црквама, чији чланови буду изјавили своју жељу у томе правцу.

Према томе стању ствари, питање о богослужењу на словенском језику, по римокатоличким црквама у Србији, не само да је повољно и правилно расправљено, него је показана предусретљивост Свете столице према жељама Српске владе, код тога питања, једно јемство више, да ће се односи између Србије и Ватикана све боље развијати у духу пријатељскога споразума, и да ће, таком срећном сагласношћу у добрим распложењима обеју страна, само боље напредовати ствар, која је уређена конкордатом, и бити у потпуности очуван онај велики интерес, који се ујамчава њиме. На показану предусретљивост од стране Свете

столице, код питања о служби Божјој на словенском језику, којом се, од стране Ватикана утврђује несумњива брига његова само о верским интересима својега духовнога стада, Влада Краљевине Србије одговориће најпотпунијом искреношћу и добром вољом према остваривању тих интереса. У Министарству просвете већ су предузете потребне мере, да се у што краћем року времена подигне римокатоличка богословија у Призрену, или којем другом месту у новоослобођеним крајевима, као год што ће се, и код других потреба Римокатоличке цркве у Србији, код Владе Краљевине, увек моћи да рачуна на пуну предусретљивост и потребну пажњу. Споразум, у коме је Света столица дала доказа о потребним обзирима према националној савести својих припадника у Србији, без сваке сумње, много ће допринети, да се њени припадници у њој осећају потпуно као на својем дому. То ће нарочито повећати важност и учврстити пуну реализацију споразума, којим обе стране имају разлога бити потпуно задовољне'".[22]

После уједињења 1918. постављало се питање: Да ли је овај конкордат на снази? О томе је 1938. расправљао канолог Сергије Троцки, и констатовао: „Тај конкордат важи у Југославији не само као закон, него и као међународни уговор".[23]

---

22 Весник Српске цркве 1914, 520-526.

23 Сергије Троицки, *Да ли важи у Југославији конкордат са Србијом 1914. год.* Архив за правне и друштвене науке, 53, 1938, 160-161. Др Михаило Лановић је у свом раду *Конкордат Југославије с Ватиканом*, објављеном у Београду 1925, на страни 41-42. изразио мишљење, да у новој заједничкој држави важни су конкордати с Ватикани које су закључиле Аустрија, Црна Гора и Србија. По његовом мишљењу: „Наши су, дакле, конкордати, са становишта и црквеног и државно правног, за извесна наша подручја *државни закони*, па треба да се као такви и поштују, али они су и само државни закони и ништа више, па могу да се у свако доба новим законима допуне, измене или и после укину". Са овим гледиштем се слажем и ја. Др Станимир Спасојевић, у својој расправи *Конкордат Србије са Ватиканом* (Гласник СПЦ 1985, 124-129), на крају констатује, да је конкордат Србије са Ватиканом „имао великог утицаја на збивања око конкордата" 1937. године.

X УЧЕСНИЦИ НА ИСТРЕБЉИВАЊУ СРПСКОГ РОДА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

1. Држање Ватикана према Србији и њеном ратном циљу

О поступцима Ватикана према Србији за време првог светског рата, који јој је наметнула Аустро-Угарска, доста је писано, а у последње време у томе предњаче Сима Симић и Драгољуб Живојиновић.[1]

Овде је довољно нагласити, да је Ватикан у првом светском рату био на страни аустроугарске државе, која му је служила као римокатоличка тврђава, из које је заштићавана и подржавана његова пропаганда за присаједињење православних цркава, на првом месту Српске православне цркве, која му је била прва на удару, у чему га је помагао и бискуп Штросмајер и његови једномишљеници, иако су они знали да је Ватикан зарад Аустро-Угарске и противник Хрвата.[2] Према томе, у интересу своме Ватикан је за време рата радио да очува Аустро-Угарску, и тиме је, разуме се, био против ратног циља Србије. То се јасно види и по његовом држању за све време рата у односима са Србијом.

Ускоро после потписивања конкордата и насртања Аустро-Угарске на Србију, у Ватикану почињу да оптужују Србију, да не спроводи одредбе конкордата. Отуда код Срба на то настају разумљиви одговори. У *Веснику Српске цркве,* за јуни-јули 1914, појавио се овај прилог:

„*Ватикан већ сумња.* Још се ни мастило на потписаном уговору између Србије и Ватикана није тако рећи осушило, а Ватикан се већ почео побојавати: да ли ће Србија испуњавати одредбе уговора. Римокатолички лист *Il Laboro,* говорећи о срећно потписаном конкордату, налази да католици Краљевине Србије *морају бити* вечно благодарни папи Пију X за поменуто дело. Но, да би католици наши *требали да буду* захвални и Српској влади, која је дала све што је Ватикан само пожелео. *Il Laboro* не налази за потребно да каже.

Ватикан доиста није могао друкчије него да прими конкордат са Србијом. Папа и његови министри надали су се, да ће Србија дати шаком оно што они траже, али су се изненадили кад су видели да Србија даје не шаком већ капом и

1 Sima Simić, *Jugoslavija i Vatikan,* Zagreb 1937; исти, *Ватикан и Југославија,* Титоград 1958; др Драгољуб Живојиновић, Ватикан и први светски рат 1914-1918, Цетиње 1978; исти, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države,* Beograd 1980; Dragoljub Živojinović i Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo,* Beograd 1988.

2 Milan Stanić, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima,* Djelo (Zagreb), 1, 1948, 23-33.

врећом. И они нису могли, нити имали шта више да траже, јер им је православна Србија дала више него свака друга држава, па и она где су католици у већини.

И сад, уместо да Ватикан буде потпуно засићен, он кроз *Il Laboro* овако поручује: 'Сад је на Српској влади да манифестује своју благодарност и признање римском Понтификату држећи се верно и лојално поменутог уговора'. Српска влада, дакле, после свега што је дала, мислећи да ће заситити оне у Ватикану (као да их није познавала) дочекала је да још ових дана буде осумњичена. Ако је и од језуита, много је.

Страхујући ваљда, да овај 'срећно потписани конкордат' неће донети онолико користи римокатолицима уколико кроз конкордат са Србијом предвиђа, Ватикан понова на крају чланка поручује:

'Понављамо да је на Српској влади да лојално примењује услове конкордата, јер Србија не сме заборављати, да вршећи верно услове конкордата, не само што ће одговарати својим обавезама него ће то радити и у своме политичкоме интересу, тако да српски католици не би имали прилике да жале за старим временима и да траже друге народе за заштиту својих интереса. Што се тиче Свете столице, она ће тачно вршити своје обавезе, а видећемо да ли ће и Србија то исто радити'.

Кад год који нештедимице даје при преговорима другоме, код овога се увек јавља сумња у добру намеру онога првога. Тако је овде прошла и наша Влада са својом верском политиком.

Ватикан може мирно спавати и не бринути се ништа. Србин одржава своју реч увек. Он је у томе каваљер за причу. У томе је толико претеривао, да је и пропадао, а реч своју није погазио.

Нека језуите не изигравају конкордат и нека не искоришћују случајне недостатке и празнине овог уговора без договора са Србијом, а што се тиче ове, она ће увек бити готова да се само уговора придржава. То је од нас Срба, мислимо, доста".[3]

У ово време, пошто је конкордат био потписан и рат противу Србије био се разбуктао, објављен документат у једном чланку најбоље сведочи о мрачним циљевима Ватикана, циљевима Аустро-Угарске и шта су оне са римокатолицима Јужних Словена спремале *против Срба и православља*. Ево каква им је паукова мрежа спремана:

„Кад је Римска држава услед унутрашњих несугласица и управног трулежа почела пропадати, опажамо у њој чудновату појаву, да се боре за надвлађе две силе: светска и духовна. Права, све то слабија, мораде подлећи, коју представљаше младо крепко хришћанство, побеђујући са нимбом чудотворности сав Рим, који услед материјал-уживања беше сасвим изможден.

Чим је било пренесено тежиште императорске власти у Бизанц, почела је бледети слава некада свемогућних римских императора и дизати се сјај папа, који су више и више смањивали свој чедни начин живота те преузимали навике некадашњих раскалашних владалаца Рима. И у истини оно о чему је можда снивао најпредузетније римски император, постигао је папа Иноцент III. Владао је са апсолутизмом наследника Октавијана Августа, и ако са мањим развитком материјалне снаге, такорекућ целоме, хришћанскому Латерану наличио је животу на дворовима најрасипнијих императора римских. Духовни поглавари хришћанства почеше се сматрати за наследнике римских императора у нехришћанскому свету, а живот на папинском двору?

Чим дођоше до тога, не беше им више доста, само духовног оружја. Захтевало им се такође сурове снаге као знака своје јакости и свог суверенитета. И

3 Весник Српске цркве, 1914, 544-545. Подвлачење у тексту је моје.

доиста су неки папе знали да си створе освајалачке војске, које су постале правом казном Божјом за папинско полуострво, које је природа снабдела таквим чудом свега светског блага. Али војне снаге стајале су много новца; овај су, пак, римске папе више волели да примају, неголи издају. Зато су си врло лукаво измислили други, јевтинији начин за ширење своје пропаганде. Са освајачима споразумеше се, да за њиховим војскама шаљу своје свештенике. Овако настаде некакав уговор о узајамној успостави државне и духовне власти. Католицизам постаде најсилнијим и најуспешнијим савезником освајачких кнезова. Они су додуше доцније сами долазили у већу или мању овисност од римских папа, али им то ни мало није сметало, пошто су тадашње социјалне прилике, основане на начелу индивидуалног ропства, изискивале означено узајамно осигурање власти.

Империјалистичким пожудама римских папа била је на путу Источна (Православна) црква, која си је освојила начело тесног споја са државом, у којој је имала своје вернике, те зато, није допуштала никаквог извана долазећег уплива у њих. На тај начин постаде Православна црква народном црквом, те постаде као таква заштитницом народне свести и из тога извирајуће националне снаге; док је Католичка црква све више развијала се у латинску верску институцију, због чега су јој напокон нелатински народи, као Немци, Енглези, Нормани, почели окретати леђа.

Папинство зна врло добро, да неће никад више ни Немца, ни Енглеза примати у загрљај 'једино спасоносне' Католичке цркве. Они су осетили тај загрљај, па зато од њега беже, и ако имаду особито Немци пуно разлога бити захвални католицизму, јер им је једино он омогућио разнародити све оне некад словенске земље, које престављају најјачу њихову националну снагу.

Зато, пак, папинска Курија није још напустила надâ, да својему империју подчини православне Словене, уздајући се, да ће јој то успети, пошто они нису благодати тесног духовног споја са папизмом осетили на властитом телу, као што су их осетили пре споменути народи. За примамљивање сва су јој средства добра. Ставља се у позу добре мајке, која сву своју децу задојава истим млеком Божје милости. Уз то даје обећања и чини уступке. Највернија пријатељица пропале Аустрије научила је од ње давати обећања и чинити уступке само док то изискују прилике, али увек са Католичкој цркви тако добро познатом reservatione mentali. Ко је сретнији од папинског Рима, ако му није потреба даних обећања изнудити и ако може учињене уступке опозвати! Најпоучнија је сведоџба о томе њихов поступак у погледу словенског богослужења у оним хрватским и словеначким крајевима, који су по рапалском уговору на жалост пали под талијанску власт.

А и то није Риму доста. Папа је талијански националиста, како талијански краљ, да не кажем, како Д'Анунцио. Пошто, пак, зна да Југославија са својом већином српског племена и под православном династијом Карађорђевића неће никад бити спремним попришћем за његов империјализам, Ватикан јој не само није склон, него по поузданим вестима, које имам, *ради интезивно, али при том опрезно, како само он знаде, у католичким пределима наше Краљевине, у Далмацији, Хрватској и Словенији, да све ове територије одцепе од православне Србије, те као илирска краљевина дођу под жезла Хабзбурговаца.*

Зна ли наша Влада за то? Ако не зна, нека јој буду ове речи потицалом, да овому 'раду' Ватикана посвећују потребну пажњу. Да би имала прави појам о осећајима папинства према православној Србији, додајем ево овде у тачном преводу извештај аустро-угарског отправника послова код Ватикана грофа Палфија, који је извештај под бројем 35 п. послао ц. и кр. Министарству спољних

послова у Бечу, дне 29. јула 1914. Овај извештај, чији је оригинал у Државном архиву у Бечу у свесци 'P. A. 801 Interna LXX' гласи:

'Његовој екселенцији, господину министру ц. и кр. Куће и Спољних послова, господину грофу Бертхолду.

У доба највише политичке напетости, као што је ова коју ми сада преживљујемо, ради људска фантазија са двојним интензитетом те се често при том прескаче преко свих запрека, које би морао здрави разум да си постави.

Тако се међу другим последњих дана поновно протурила вест, да се сада већ и папа умијешао у препор са Србијом те да се обратио на његово ц. и кр. апостолско величанство са замолбом, да сачува хришћанске народе од грозоте рата.

Неки у *L' Italie* изашли чланак, иде у својој наивности тако далеко, да конструише директни konnex међу конкордатом са Србијом и терминираном нотом аустро-угарске владе, тврдећи, да ова нота иде за циљем, да придобије у другој форми оно, што је Монархија уговором Србије са Светом столицом изгубила. Дакле, revanche за конкордат!

Из ове бесмислене премисе следује наравски без даљег исто тако логички колико криви закључак о интервенцији папе.

Уочи комбинација штампе неће бити неинтересантно упознати право мишљење Курије. Приликом моје посете пре два дана код кардинала државног секретара, скренуо је овај, наравски, разговор одмах на велика питања и проблеме, којим се данас Европа бави. *Али, у примедбама његове ексцеленције није се могло ништа осетити од какве благости и помирљивости.* Ноту послати Србији, коју је означио ванредно оштром, *одобравао је шак искрено, те је уједно индиректно изразио наду, да ће Монархија и истрајати.* Наравски, припоменуо је кардинал, 'каква је *штета, да Србија већ давно није поништена*' (klein gemacht), јер би онда било то могуће много лакше учинити, без тако великог ризика недогледних могућности, него данас. *Ова изјава одговара и мишљењу папе, који је наиме у току последњих година више пута изразио своје сажаљење, што је Аустро-Угарска пропустила, да казни (züchtigen) своог опасног суседа на Дунаву.*

Могло би се питати, како се то може разумети, да се Католичка црква у доба, кад је вођена поглаваром quasi светим (heiligmässigen), заузетим од правих апостолских идеја, показује овако ратоборним (kriegerisch)? Одговор је врло једноставан. *Папа и Курија виде у Србији прождрљиву (fressende) болест, која постепено продире до мозга Монархије, те је мора са временом растројити.* Аустро-Угарска јесте и остаје упркос свих других експеримената, које је Курија подржавала у току последњих деценија, католичка држава katexochen, најјача кула вере, која је цркви Христовој у наше доба остала. Срушити ову кулу значило би, дакле, за цркву изгубити њезину највећу опору и гледати пропаст њезиног најјачег борца и *у борби против православља.*

Како је, дакле, за Аустро-Угарску директна зависност себе одржавала, да ону прождрљиву болест, ако устреба и силом, одстранити из свог организма, *тако је и за Католичку цркву индиректна заповест, да учини све или да барем обори све, што би могло овој сврси да послужи.*

Гледајући у овом светлу даде се међу апостолским мишљењем врло лако поставити мост.

Ц. и кр. отправник послова Palfy, m.p.'".[4]

Да је у Ватикану постајала неограничена мржња према Србима, њиховој држави и Цркви, као и сумња да ће се у њој извршавати одредбе конкордата

4 Illyricus, *Циљеви ватиканске политике*, Нови живот (Београд), 8, 1921, 103-107.

налази се сведочење у једном документу за који се зна. Јован М. Јовановић, српски посланик у Бечу, кад је рат отпочео 1914. постављен је за помоћника министра иностраних дела, на чијем челу је био сам Никола Пашић, председик Владе. Јовановић је био у посети Ватикану, и после тога је 2. априла 1915. поднео поверљив извештај под бр. 26. Министарству просвете и црквених послова, у коме је предложио, да се у Ватикан пошаље једно поверљиво лице, које би собом понело одличја „за папине веледостојнике у вези са закључењем конкордата, и то за кардинала Мери дел Вала Белог орла I степена, за моњсињоре Канели Св. Саве II-ог степена и монсињора Пателu Св. Саву III степена. Могли би се одликовати и данашњи кардинал државни секретар као и његов први помоћник монсињоре Тедешини. Али за то има времена. Свакако већ сада треба подарити Св. Саву III степена пречасном оцу Кордону.

Нови повереник Краљевске владе имаће такође за задаћу, да преда Папској канцеларији и листу лица (три), која св. отац има, по њеној жељи, том приликом да одликује.

У нарочитом саслушању који сам имао код св. оца, овај ме је, између осталог питао о здрављу њ. в. краља, и умолио ме при растанку поднети његовом величанству уверење његовог уважења. Настојавао сам предочити како његовој светлости, тако и његовим најближим сарадницима неопходну потребу што отвореније узајамнога поверења са Краљевском владом, и он је изволео обећати ми упућивати у томе правцу своје потчињење.

На ову мисао био сам наведен нарочито тужбама са којима ме је кардинал нови државни секретар сусрео од првог часа виђења, као да се тобож код нас католици (нарочито извесни католички свештеници) гоне. Пошто се он повратио на ову оптужбу, ја сам против ње протестовао врло одлучно, изјавив му, да ми је жао што тим оптужбама не могу поклонити веру ни једног тренутка, пошто Краљевска влада таквог чиновника не би могла оставити некажњена, чак кад би га у нашој служби и било, што ми је тешко веровати.

Тако исто, био сам принуђен протестовати против сумњичења у озбиљност наше добре воље за извршење конкордата, додав да ћемо ми тачно примењивати његове одредбе, колико до нас то буде стајало; да је, међутим, за то потребно узајамна сарадња између Св. столице, која би имала означити у најкраћем року ближи уређењем епархија у данашњој Србији, постављањем епископа, уређењем парохија, итд.

Част ми је овом приликом, додати вам, да сам на формално постављено ми питање одговорио да Краљевска влада не види никаквих ни политичких ни финансијских препрека за увођење конкордата у живот. Овај сам формални одговор дао, јер сам осетио, да се *од њега чинила зависним измена потврде; у разговору са кардиналом Гаспаријем истицао сам, потом, да све то има бити, колико прилике буду допуштиле.*

Захваљујући к вама, тако и Краљевској влади на поклањаном ми поверењу, и овом приликом, *и жалећи што нисам успео постићи све што се отуди желело (што ми је осталом било познато само посредним путем) мени је част* [. . .]".[5]

Овај документ нема првог дела, јер није пронађен, и из њега се може претпостављати, да је Јовановић био у посети Ватикану, да би се измењали потврђени - ратификовани документи конкордата. И кад се све зна ово о чему

5 АС.-МПц, 1913, Б. 3302. Подвлачење у тексту је моје.

Јовановић говори у свом извештају, *онда је јасно зашто је Ватикан тако дуго одуговлачио са ратификацијом конкордата, који је коначно учињен тек 7/20. марта 1915*, што карактерише ватиканску политику према Србима, који чине јак отпор његовој Пропаганди, зашто има и сувише много доказа, у чему је Пропаганду подржавала и у то време Аустро-Угарска, бивша покровитељица римокатолика на Балкану.

Било је одуговлачења и око успостављању српског представништва при Ватикану. То се види из Бакотићевог писма из Рима од 1. јуна 1915, упућеног министру иностраних дела, у коме се каже:

„Како сам неки дан депешом јавио, у Ватикану су одговарали овако на послату им ноту. Нота је ранијег датума но што је разговор који су имали сам папа и кардинал државни секретар са госп. Веснићем. И како је госп. Веснић и папи и кардиналу државном секретару усмено казао већ сву садржину оне ноте, нашто су они и одговорили, то они сматрају да је питање ноте већ решено што је утврђено, *да ће за прво време и за уређење неких питања предвиђених у конкордату, поставити се у Риму један наш официозни (не још и официјелни) одасланик.*

Будући је то тако, и будући да је гоп. Веснић на то изричито пристао, шта више и рекао им да ће у том својству доћи у Рим госп. Гавриловић, чиме су се они потпуно сложили, они сматрају да је то питање потпуно довршено. Нека госп. Гавриловић дође у Рим, и он ће врло радо бити примљен. Чим пре, тим боље, а кроз кратко време то ће се официозно представништво претворити аутоматски у стално посланство.

Као што сам вам раније такође јавио, ја сам разговарао са руским послаником код Ватикана, а и он саветује, да се овај посао овако реши као што говоре у Ватикану, *само додаје да он мисли да треба, да се пожуримо, како ћемо да се користимо одсуствовањем аустро-немачке дипломатије, која је услед ступања Италије у рат отпутовала из Рима.*

Него сад, кад дође госп. Гавриловић, треба да се мислимо како ће се, да се изврше нека поједина питања конкордата: као епископа, постављање пароха, итд. Нама је то у ратно доба прилично незгодно. Ми ћемо по свој прилици желети, да епископи који се буду наименовали буду људи из наших крајева, а ми такове у ово доба не можемо никако добити. Обзиром на то, ја сам у ранијем свом писму, упућеном министру просвете и црквених послова, предложио био да ми предложимо Св. столици, да за време трајања овог рата проширимо црквену јуриздикцију садашњег епископа Миеди на сву Србију (јер док се сва Србија не обухвати у државну јуриздикциону област наших епископа, траје и даље надлежност аустријских епископа у погледу територије, која остаје у границама пре уговора лондонског и букурешког), али с тим да та јуриздикција носи карактер привремени, до свршетка овог рата. После закљученог мира приступиће се наименовању епископа и извршењу осталих тачака конкордата које сам рат спречава, да се сада одма примени и у дело проведу.

То је једно, друго је питање декорација, у погледу којега сам такође питао био инструкције. Све те инструкције моћи ће се сад дати господину Гавриловићу, а буде ли он отпутовао из Ниша још пре но што стигне ово моје писмо, ипак је поможено тиме, што ћете већ на основу овог мог писма моћи да пошаљете инструкције, које нађете да су целисходне по овим питањима, добијајући тиме нешто у времену".

Др Михаило Гавриловић, истакнути историчар, постављен је за посланика при Ватикану, где је остао до 1917. За време бављења у Риму исписао је велику грађу из Ватиканског архива, која се сада налази у Архиву Српске академије

наука и уметности у Београду. *На тражење Пашића, да се реши питање проширења јуриздикције надбискупа, смени ранији због држања према српским властима и постави нови са седиштем у Београду, Гавриловић је средином 1915. предлагао да се тадашњи скопски надбискуп, не водећи рачуна о његовим ранијим грешкама, прихвати јер би привремено био бољи него неки нови, који се у Ватикану истакао.* О Гавриловићевом извештају је 21. августа се расправљало на седници Министарског савета.[6]

Гавриловић је био много активнији 1916. Он је више пута био у посети код папе. Из телеграма, послатог 4. фебруара, каже се да је предходног дана био код папе у приватну посету, коју је затражио кад му је кардинал Гаспари предао папин прилог за српске избеглице. Из разговора за време те посете Гавриловић наводи: 'Папа је највише говорио о Црној Гори и отворено критиковао савезнике, 'који увек доцкан стижу'. Изгледа да Енглеска ужива најмање његове симпатије. Питао ме шта мислим о приликама у Русији! Чини му се да тамо ствари не иду најбоље. О нама је рекао, у конвенционалним изразима, да жали патње нашег народа и да се нада да је Србија уверена о добром расположењу Св. столице према њој. За доказ је навео што је она закључила онакав конкордат са Србијом. Папа ме је даље питао о краљу, претстолоначенику, о стању наше војске, којој друштвеној класи највише припадају избеглице наше у Италији. У тим питањима није било ничег што би требало истаћи".

У фебруару ове године, Гавриловић је, „по предходном пристанку Папске канцеларије", предао питања за око две стотине и педесет породица у Србији, „у деведесет разних места", за које су се интересовале српске избеглице у Италији, па је Св. столица „по милосрдној иницијативи светог оца" предузела да добије одговоре на предата питања. И заиста, Ватикан је ово хумано дело на задовољавајући начин обавио. То се види из Гавриловићевог телеграма, упућеног 8. октобра 1916, који гласи:

„Католички свештеник из Бастије (Корзика) послао је Ватикану масу писама наших исељеника, који тамо живе, с молбом да та писма Св. столица пошаље у Србију на начин која зна, јер је то једини сигуран начин да се јаве својим породицама. Папа је био дирнут како множином писама, тако и молбом, и наредио је да се, противно скорашњој изјави Држ. канцеларије да Ватикан неће више примати на спровођење писама заробљеника и интернираних лица, учинити изузетак за Србе. Сва су та писма већ послата нунцију у Беч, с наредбом да учини што треба да се дотичнима коресподенција преда адресантима у Србији". Тога дана је Гавриловић јавио да је отпутовао у Беч нови папски нунције Вафре ди Болци, и да је молио кардинала Гаспарио, да га упозна са Бањалучком афером „и папском интервенцијом", а и сам је лично о томе говорио са нунцијем, и он му је „обећао да ће томе питању повести сву своју пажњу, као што то поменуто питање и заслужује".

Пашић је 3. октобра 1916. послао Посланству у Рим телеграм следеће садржине:

„Наши Јужни Словени католичке вере подејствовали би најјаче на папу, ако би се њих неколицина скупили и тражили аудијенцију код папе, и замолили га да њихове националне жеље помогне, да се уједине са Србијом и да га увере да за њихову веру неће бити никаква опасност, него ће уживати потпуну равноправ-

6 *Записници седница Министарског савета Србије 1915-1918*, Београд 1976, 119-121; Архив Југославије. - 80-34, 159, лист 58-59 (збирка Ј. Јовановића Пижона). Подвлачење у тексту је моје.

ност са православнима. Ако се сложе, јавите ми телеграмом". Садржај овога телеграма послат је и Посланству у Лондону.

Поводом овога Пашићевог телеграма, српски посланик при влади Италије, Михаило Ристић је 4. октобра одговорио: „Није могуће ништа урадити. Прво није саветно због Италије према јужнословенској мисли, а потом што су Југословени који би по овом државном положају могли у име осталих говорити, већином делом ван Италије. Односно евентуалног држања Св. столице казаће своје мишљење Гавриловић".

И заиста, на овај Пашићев захтев, Гавриловић је већ 6. и.м. одговорио ово:

„Мислим да би питање у аудијенцији виђенијих Словена кат. вере код папе требало одложити за доцније, то јест док се питање државног јединства Јужних Словена не почне, колико толико, практично расправљати. У данашњим приликама, кад се папа устеже да интервенише у неким чисто хуманитарним питањима, као што је на пример исељавање становништва из окупираних крајева у Француској, невероватно је да би се он умешао у политичко питање уједињења Јужних Словена, за које се дело предпоставља слом Аустро-Угарске. Да се папа огради, да не може примити групу Јуж. Словена или да пред њом учини изјаве које ни би нама шкодиле у корист, то би било велико агитационално средство у рукама нашег непријатеља и овде и у Аустрији. Од овога једно би се сигурно десило, како због папске неутралности тако из специјалних обзира према Аустро-Угарској.

Што би се у данашњим приликама могло урадити то је, да какво угледно лице од нашег племена, и познато као добар католик, као случајно пролазећи кроз Рим, посети у овим тешким данима потребу, да изађе пред свога највишег духовног пастира. Том приликом то би лице могло много штошта рећи у смислу вашег телеграма бр. 7059, и могли би се видети шта би могло очекивати од папе каква депутација или група Јужних Словена.

Такав начин употребљавала је Француска. Тако су долазили у Рим, остављајући на страну многа лица из црквене хијерархије, Анатонизар, последњи амбасадор при Ватикану, Бертран, познати писац са свог дела о Св. Августину и други. Знам добро, да је њихов пријем био формално леп, али да од њих нико није чуо што је желео чути.

Може бити да не би било рђаво, да Југословенски одбор у Лондону, узевши за повод какву новинску инсинуацију о опасности по католицизам у уједињеној Југославији, упути мемоар Св. столици, којим би бранило то јединство са гледишта безбедности католичке цркве у тој новој држави, и, унапред, изјавио наду да ће Света столица, прешавши преко свију интрига које ће неминовно бити везане за овај проблем, не само благословити непоколебљиву жељу својих католичких синова за јединство са Србијом, него и да ће помоћи то уједињење".

По овом питању, Пашић је истог дана, тј. 6. октобра 1916, дао нову инструкцију, која је гласила:

„Нисам тражио да се одмах чини званична посета, већ каквом приликом погодном и кад буду виђени Јужни Словени, а добри католици, били у Риму. Не мора бити то у виду какве депутације, већ лично кад се ко тамо нађе да учини поклон папи. Не би било за сад ни умесно да иде нека депутација молити папу помоћи у њиховим националним тежњама, али би појединци могли ићи на поклон папи и том приликом дошли би сигурно у говор на стање које код њих постоји, и може се као узгред рећи како би желели да се ослободе и уједине, и како не би било никакве штете за католицизам. Говор удесити према стању духовном у Ватикану. Што се тиче замерке Италије, на то треба обратити пажњу кад се може говорити то са разлогом јаким, особито кад се тиче вере. Главно је да

наша браћа католици не избегавају додир са Ватиканом. Ако не може папа да их прими примиће их кардинали, са којима се такође може говорити. Ако они избегавају додир и општење, онда се тим ствара нерасположење и подозрење код Ватикана и то нам може шкодити. Посете треба да имају карактер приватни и верски".

По овом питању, Гавриловић је свој извештај од 6. октобра допунио новим од 10. и.м., у коме је говорио о „резервисаности Ватикана у југословенском питању". Он је Пашићу писао: „Као што вам је познато, талијанска штампа доноси, готово сваки дан, тенденциозне чланке о југословенском покрету. Само орган Ватикана *Osservatore Romano* ћути у тој огорченој кампањи. Он је до сада донео само један чланак о југословенском питању, и то не у намери да директно третира тај проблем, већ у циљу да се потсмехне националистичко-демократској теми талијанској штампи што је у претерању питања о Далмацији одступила од свога 'спасоносног' демократизма, а што хоће то питање да решава на начин империјалистички, тј. на начин који одговара демократским начелима. Чланак је изашао 12. VII 1916, и мени је част приложити га овде у преводу г. Л. Бакотића".

Поводом предлога турске владе о размени ратних инвалида, папа се започео бавити „једним много опширнијим предлогом размене ратних заробљеника", и зато је Св. столица 3/16. децембра 1917. затражила и од Српске владе сагласност за то. Међутим, Српска влада је 16. јануара и.г. одговорила да нема турских заробљеника.

Преко Ватикана тражено је обавештење о положају српских свештеника одведених у Бугарску. Делегат код Ватикана 8. августа 1918. доставио је Министарству финансија - Одељењу за заробљенике и интерниране, следећи извештај од Ватикана:

„Екселенцијо, позивом на ваше две ноте, бр. 197. и 320, част ми је саопштити вашој екселенцији одговор софијског апостолског викара, који је Светој столица тек добила:

'Лично' сам ишао у Министарство војно у Софији због посла српских свештеника интернираних у Бугарској. Изложио сам молбу и добих одговор, да није могуће да се они врате својим црквама. Молио сам онда, да њихов положај буде мање тежак, а пуковник који је надлежан за заробљенике и интерниране, осигурао ми је да положај свештеника није тежак, јер док остали интернирани пребивају у концетрационим логорима, њима се указује пажња држећи их по хотелима и приватним кућама. Сем тога, њима се даје дупла порција хлеба према оној која се даје слободним грађанима, са додатком нечег другог као супе, зеља, итд. Истина, рече пуковник, пошто су интернирани фали им слобода, али такве су ратне прилике.[7]

Сам сам, пак, имао прилике, да се сретнем са грчким епископом из Димотике, који је такође интерниран. Пошто сам га упутио о његовом стању и о његовом живљењу, одговорио ми је, да се нема на што жалити јер као интернирани његов живот није толико тежак'".

У ово ратно време, Српска влада је водила старање и о Заводу Св. Јеронима у Риму. Када су италијанске власти конфисковале палату у којој је било седиште аустроугарске амбасаде, код Свете столице, италијанска штампа је писала да треба конфисковати и Завод Св. Јеронима, чије је имање велике вредности, и било је у рукама Аустро-Угарске. Разлог за овакав захтев оправдаван је тиме што

7 Колико су ове тврдње нетачне најбоље сведочи, поред осталих рад Ст. М. Димитријевић, *У спомен изгинулим и у ропству умрлих свештеника српских*, објављеном у Нишу 1929; др Реља В. Катић, *Истина о убиству скопског митрополита Вићентија*, Православље (Београд) 1. VII 1989.

је овај Завод сматран као „добротворна установа страног националног карактера, над којим црквена власт има само религиозну контролу, док је она материјално у рукама Аустрије". Гавриловић је 19. септембра 1916. обавестио Српску владу, да је Ватикан узео у заштиту Завод, али и да писање италијанске штампе влада Италије не цензурише писано, и додао је том приликом, да несумњиво „задужбина Св. Јеронима припада Југословенству, јер је основана у XV веку за Далматинце, односно Илире. Такав карактер признат је тој задужбини и доцнијим папским писмима".

Чим је добио овај извештај, Пашић је упутио 5. октобра Гавриловићу телеграм, којим је тражио да прикупи доказе, „да је институт светога Јеронима југословенска установа", благовремено да их достави „ради протеста код талијанске владе ако би покушала да њега присвоји". На крају, Пашић је нагласио, да мислим да ће Гавриловића „Света столица у том помоћи". На ово је Гавриловић одговорио 8. и. м., да је председништво удружења Pro Dalamacia интервенисала код италијанских власти у корист Завода Св. Јеронима, али да италијанска штампа и даље о томе пише, прилажући текстове чланака, па је препоручио да се о овом обавести Црногорска влада, „која због права Барске архиепископије на Светојеронимску задужбину има титулу да званично протествује". Пашић је овај предлог прихватио, и већ истог дана решио да се умоли Црногорска влада, „да уложи протест". Осим тога, препоручио је „Југословенском одбору протестовати што се тражи, да се установа Светог Јеронима уступи Италији пошто ова установа није њој намењена".

Гавриловић је 11. новембра 1916. послао чланак, објављен у ватиканском званичном листу *Osservatore Romano*, у коме се говори о смрти цара Јосифа и његовим заслугама, између осталог, на првом месту за Римокатоличку цркву, и као пример се наводи његово држање 1912. на међународном евхаристичком конгресу, да би се чланак завршио са речима: „При сутону његовог дугог дана, старцу било је суђено да буде сведок *и још једне ужасне трагедије, ужасног сарајевског убиства, од кога је после постекла цела бескрајна серија зала, која се сручила на човечанство, терористрасни и крвави рат, у коме стари монарх завршује свој дуги и буран живот.*

Клечећи пред његовим гробом, где се надамо да ће у вечности уживати онај мир који свет не може дати, и који није никад потпуно ни дао, а од кога данас изгледа да се је изгубила свака слика, и да је исчезао сваки појам, изражујемо жељу, да владавина његовог узвишеног наследника узмогне, да угледа доба мира и благостања, *колико за народе који су под његовим царством,* толико за цело човечанство".[8]

Гавриловић је, истог дана, послао текст чланка *Погрешни кораци*, потписаног иницијалима Љ. Њ. који је такође изашао у истом званичном ватиканском листу 6/19. новембра 1916, у коме се додирује питање наше народности. Пошто тај чланак сведочи о ватиканском ставу по питању ратног циља Србије, он се овде наводи у целини, и гласи:

„И поред миланских изјава поштованог Бозели-а, *полемика у погледу аспирације на Јадранско море живо се наставља, не толико од стране оних који бране тезу да треба да се поштују национална права народа који живи у далматинским пределима, колико од стране оних који анализирају велику опасност која би настала за Италију оног дана када би се у more nostrum формирала нова једна држава, која би њим осporавала слободу маловидбе по мору* (цензурисано 11 редова).

8 Подвучено у тексту је моје.

За оне који, силазећи са пиндарских висина раног лиризма, хоће да отворено нормирају рачуне свога интереса, признајући као идеју водиљу практичног патриотског образлагања искључиво онај, 'свети егоизам', који је нарочито кован за итало-аустријски рат, избор је ... лак: не остаје но да се ради на томе да, кад се рат сврши, на противној обали Јадранског мора не буде никога, који ће ту да истакне нову конкурентну заставу.

Појмља је због тога ватра којом ови последњи обасипају свако могуће конституисање једне државе, као што су појмови и оптужбе који они дижу против народа из којих би се та држава састајала. Али, једно нам није јасно: овакву кампању, да употребе и развију аргументе, који мада у садашњем тренутку могу да служе њиховим плановима, ипак кваре, и то озбиљно, или бар могу да озбиљно покваре ону срдачну слогу која треба, да држи на окупу не само странке у земљи, но који ваља да постоји и између савезника за подмиривање интернационалних интереса.

И збиља, ми читамо о неком српском друштву у Лондону, чији би циљ требао да буде задобивање енглеске у корист свих славенских интереса, па и оних у погледу Јадранскога мора, и према томе интереса Југославије. Видимо скоро сваког дана чланке, који упозоравају на опасност једног одвише великог руског уплива на *mare nostrum*, и то преко словенских држава које би ту имале своје излазе, своју трговину и своја војна пристаништа. Сазнајемо из неких новина како су народи из којих имала се састати та нова држава једна *Longa manus* московске царевине, док нас други уче да су ти исти народи највероватнији грађани Аустро-Угарске царевине.

Него сад, све ово, што би се у нормално и мирно доба било и оправдано за обрану интереса отаџбине, може у овом моменту, у коме је ствар Италије интимно везана са оном њених савезника, међу којима су баш, ти у првој линији Енглеска и Русија, да побуди страховања и сумње које, ма и биле неосноване, стављају ипак јавно мишљење у неко стање неизвесности које сигурно није добро ни за срдачност, ни за интимност.

Ако је мислио о јединственом и о јединственој и једновременој одбрани попимљена за то што се од ње очекује најбољи плод, није дало правог патриотизма око којег побуђује такву забринутост и поштује јавно мишљење у публици једног од савезника.

Неможе да се оспорава важност приговора који се подижу за будућност, а против могућности једне југословенске државе на другој страни Јадранског моа, *и ми је нећемо да оспоравамо онима који после мира претпостављају сигурност свога дома, пуком моралном задовољству да гледају како се преко пута диже нов дом у коме ће моћи проводи миран живот онај који до тада није имао свога крова, али би ми хтели да се такви приговори са врха у намери да их не би заборавили они који владају отаџбином, и који имају и право и дужност да их истакну где треба, и то са оном срочном јасноћом која не мути, но напротив утврђује међународне односе.*[9] Ми би хтели да се ти преговори не мећу сваки дан пред очи читаоца и да се они непретресу, нерасправљају, не образлажу сваког дана, а на начин којим се алармира не толико влада колико ону јавну свест, која, пошто може лако да се плаши, прими тим путем само врло штетних импресија.

Неможемо, пак, да мислимо да је само штампи поверена брига да буде над националним интересима и да упозорава пажњу владе на опасност које она пронађе. Таква претпоставка, која би садржавала тешку увреду за оне који треба да бдију и да чувају добра отаџбине, садржала би и једно очевидно претеривање

9 Исто.

у погледу штампе, оно обично претеривање, које је она место да буде тумач правде, инспиратор и управља јавним мишљењем.

Ми мислимо, а ово наше мишљење није ново нити га сад ми по први пут изразујемо, да и признајући штампи право да указује на опасности, које она мисли да види пре других, треба да се она изражава да у томе сувише инсистира, нарочито кад њен глас може, као у случају којим се бавимо, да постане штетан и за јавно мишљење и за рад владе. Реч је о погрешним корацима".

Према Гавриловићевом извештају од 1. новембра, види се да му је кардинал Гаспари рекао, „да је добио извештај од нунције у Бечу, да му је бечка влада саопштила корак за мир, који су учиниле централне силе, али да Ватикан до јутрос није добио ни од нунција нити с друге стране садржај саопштења, односно текст ноте. Према томе неистинити [су] сви гласови у итал. штампи, који се односе на некакву ноту коју је тобож Немачка упутила Ватикану по том питању". Гавриловић је 16. и. м. јавио да је и ватикански званични лист демантовао „како је аустријски цар молио папу да посредује за мир". Он је 22. тога месеца обавестио, да је у папином говору у Конзисторији осудио у рату све учињене зле повреде „Божијег и људског закона", и да се „по номенклатури тих зала, осуда односи, готово у целини, на централне силе"

Гавриловић је у име Владе честитао папи Нову годину и да је то папа „лепо примио", захваливши се и изјавивши за Владу најлепше жеље. После тог протоколарног дела, као и иначе у Гавриловићевом извештају од 16. децембра 1916, „папа је говорио и о бројним стварима нарочито о политици, и рекао укратко сведено ово о ноти савезника која је тога јутра била изашла у *Messagiero-y:*

„Сад није требало говорити о томе ко је одговоран за рат. То треба покушати преговарати, ставити централне силе уз зид, и тражити да кажу своје услове. Па ако би оне казале: Ми хоћемо Белгију, Србију, итд., онда би било јасо за цео свет да савезници не могу примити такве услове и одговорност за продужење рата пала би на цент. силе. Поменуте силе, из куртоазије, саопштиле су нам 24 сахата раније своју намеру да предаду поменуту ноту за мир. Ми смо на то похитали оговорити препоручивши, да услови буду такви, да се заиста дође до мира и прекине ово страховито крвопролиће, на сваки начин discutables. Ја мислим да се је почело преговарати, да би се дошло до мира. Ја сам се надао, да ће код савезника проговорити тактика преговарања. Сонинов говор, чини ми се, да је био у томе духу. Овакав одговор какав су дали савезници, просто одбијање, биће штетан за њих како у односу према неутралним силама тако и према њиховим поданицима, који су жељни мира. Изјава о судбини која је намењена Цариграду само погоршавају тај ефекат".

Српски посланик у Лондону јавио је још 12. септембра 1916. да „према извештајима из Хрватске и Словеначке велики део тамошњег католичког свештенства, који [је] наклоњено уједињењу са Србима у једну независну државу, жали што се код Ватикана не ради ништа у томе правцу; боји се да Ватикан није задобијен за италијанско становиште. Ово потврђују и католички чешки кругови, који имају великог удела за енергичну интервенцију у корист наши људи из Бањалучког процеса".

Међутим, Српска влада је предузимала велике напоре да би нашла римокатоличке свештенике, које би послала на службу у редове добровољаца, међу којима је био известан број римокатолика. Због тога је Пашић 17. октобра 1916. јавио Гавриловићу: „Командант Корпуса српског у Русији саопштава, да је неопходно потребно послати што пре из Завода Јеронима у Одесу три-четири хрватско-словеначких глагољаша, одани једном речи заједници, ради хрватс-

ких и словеначких добровољаца католика. Молим учините корак путем који знате и известите ме о резултату. Свештеници имаће пристојно издржавање".

На ово тражење, Гавриловић је телеграмом одговорио 21. новембра и. г.:

„Изгледа да ће бити врло тешко наћи свештенике као што је означено у вашем телеграму бр.7332. од 17. октобра, јер су сви они аустријски поданици морали напустити Италију. Завод Св. Јеронима затворен је. Ватикан је јако задовољан што сам, према вашем телеграму, потражили његову помоћ у овој ствари, али из горњег разлога предвиђа тешкоће. Ватикан ће обавестити да ли случајно какав свештеник није заостао у Италији. Може бити да ће бити таквих свештеника међу заробљеницима италијанским. Ватикан ће се и [о] томе обавестити и видети да ли се они могу ослободити.

Ватикан одбија од себе сваку политику. Ако се такви свештеници нађу њима ће бити казано ко их тражи, где има да иду и за чије душе да се брину, па ако им се то свиди они ће се примити те духовне мисије. Ватикан хоће само да задовољи нашу похвалну жељу, да нас помогне наћи потребне војне свештенике за нашу браћу католике".

Пашић је и 2. децембра телеграмом наредио Гавриловићу „умолити Св. столицу", да одреди „свештенике који ће вршити обреде црквене, само они треба да буду по народности Срби, Хрвати или Словенци, како би могли остати са католицима добровољцима, и ако, међутим, Св. столица добије прилику да може послати свештеника глагољаша, молимо Св. столицу и њега пошаље".

На Гавриловићево тражење 26. новембра /8. децембра 1916. свештенике глагољаше, Ватикан је 3/16. јануара 1917. одговорио „да таквих" нема „на расположењу". Они, како је „односна нота Св. столице интересантна због начелног становништва Ватикана у питању употребе српскословенског језика", Гавриловић је у преводу доставио ту ноту, која је гласила:

„Потписани кардинал државни секретар има част потврдити редован пријем цењеног писма ваше преузвишености бр. 292, а датум од 8-ог текуће године, које се писмо односи на религијску службу српске добровољачке дивизије у Одеси.

Потписани, примајући на знање похвалну бригу коју себи задаје Кр. Српска влада, да би за духовну негу речених добровољца прибавила католичке свештенике српске, хрватске или словеначке народности, жали у исто време што мора да саопшти вашој преузвишености, а преко вас Кр. влади, да Света столица нема овде на располагању свештеника тих народности.

Кад би, пак, Царско руска влада дозволила каквом свештенику аустријском поданику, који би припадао тим народностима, да у ту сврху иде у Одесу, Св. столица је готова да предузме потребне кораке код ц. к. аустроугарске владе.

Очекујући успех корака што би в. п. хтела, да у ту циљ предузме код Руске владе, потписани се радо користи овом приликом да вам поново изрази своје највише поштовање. П. кард. Гаспари".

Разумије се, Српска влада није могла тражити да свештеници по аустроугарском одобрењу долазе у добровољачки одред, из разумљивих разлога, јер би били убачени непријатељи који би радили за Аустро-Угарску. Међутим, Пашић није одустао да трага за свештеницима католицима, и зато их је тражио у заробљеницима у Италији. Он је 19. јануара 1917. тражио да му Гавриловић одговори, да ли међу заробљеницима Јужних Словена има католичких свештеника који би се могли уптребити за чинодејство у добровољачком одреду у Русији". Није се могло установити шта је на ово одговорио Гавриловић.

Јован М. Јовановић, посланик у Лондону, је 20. фебруара 1917. доставио Влади телеграмом следеће саопштење: „Са стране једне пријатељске казали су ми, да би било добро, можда, да се поравња пут за наше уједињење, ако би се дискретно сондирали ради расположења у Ватикану. Код католичких кругова може преотети маха покрет за спасавање Аустро-Угарске. Саопштено Крфу, Риму и Паризу". Саопштење садржаја овога телеграма достављено је 21. и. м. преко Посланства у Риму и Гавриловићу. Из једног писма од 4. августа 1917, које је Гавриловић упутио у Лондон посланику Јовановићу, каже се да је овај разговарао са кардиналом Гаспаријем о папиним апелима упућеним зараћених страна, овај му је кардинал у више наврата говорио, „да Ватикан мисли да Србија има бити рестурирана као и Белгија, само односно надокнаде није био тако категоричан као односно Белгије".[10]

После овог, Министарски савет је 10. маја 1917. донео одлуку да Гавриловића премести из Рима за посланика у Петроград.[11] Остао је при Ватикану само др Лујо Бакотић, који се после рата залагао, да се што пре отвори посланство при Ватикану, и да се донесу из Београда „декорације које ће се дати лицима из Ватикана, која су радили на конкордату". Године 1919. долазио је у Рим и архиепископ барски и Примас Српски Добречић. И заиста за посланика при Ватикану постављен је Бакотић.[12] Добречић је био 1922. и у Паризу, где је био у Посланству, одакле је 2. марта В. М. Михаиловић посланику у Лондону, између осталог, писао и ово: „Добречић" путује сутра у Рим, да види новог оца, па ће у Србију. Много вас поздравља и каже, да би дошао у Лондон да се није разболео [...]. Још ме је Примас замолио да вас замолим, да је папин нунције у Београду дао интервју, да ће се ускоро закључити конкордат, те би вам био захвалан када бисте писали у Београд, да се приликом преговора за конкордат не изгуби из вида важност Српске Примасије".[13]

2. У име кључева Светог Петра рушење на Ловћену Његошеве задужбине - Цркве Светога Петра Цетињскога, да би се угасила српска православна свећа и на том месту подигао споменик апостолском заштитнику Римокатоличке цркве Франи Јосипу I

„Бог вас клео, погани изроди".
(Његош, *Горски вијенац*, ст. 73)

Непријатељи православног Српства увек су ступали у акцију иза туђинског освајачког рата, коме су верно служили. То је било и у првом светском рату, када

10 АС. - МИД, Посланство у Риму (из несређене грађе); Архив Југославије. - 8012/59, лист 28. Подвлачење у тексту је моје.

11 *Записници седница Министарског савета Србије 1915-1918, 417.*

12 Архив САНУ, бр. 10408/4, 5, 9, и 11. Писма Бакотићева др Михаилу Гавриловићу (у заоставштини Гавриловића има још података у бр. 10452, 10457). Бакотић је објавио чланак под насловом *Срби католици у Далмацији*, који је изашао у књизи *Срби у Далмацији. Од пада Млетачке Републике до уједињење*, Београд 1928.

13 АС. - МГ, бр. 37.

је Србија водила борбу да и њих јаднике ослободи ропства за увек. Ево два изразита представника тих:

а) Удео превртљивог Стјепана Радића и његове партије

Стјепана Радића, који је справом назван преврдљивцем,[14] подједнако га је помагала Српска православна црква и српска држава. Ево доказа: Године 1886. Радић је био на свом ђачком путовању по Подравини и Посавини. Том приликом је посетио и Београд. О томе је сам причао: Из Загреба пошао сам са 86 новчића, а вратио сам се са 32 форинта, премда нисам нигди новце молио. Директор београдске Велике школе дао ми је на силу 10 динара, а православни свештеници у Сријему примали су ме једнако гостољибиво као и католички свештеници".[15]

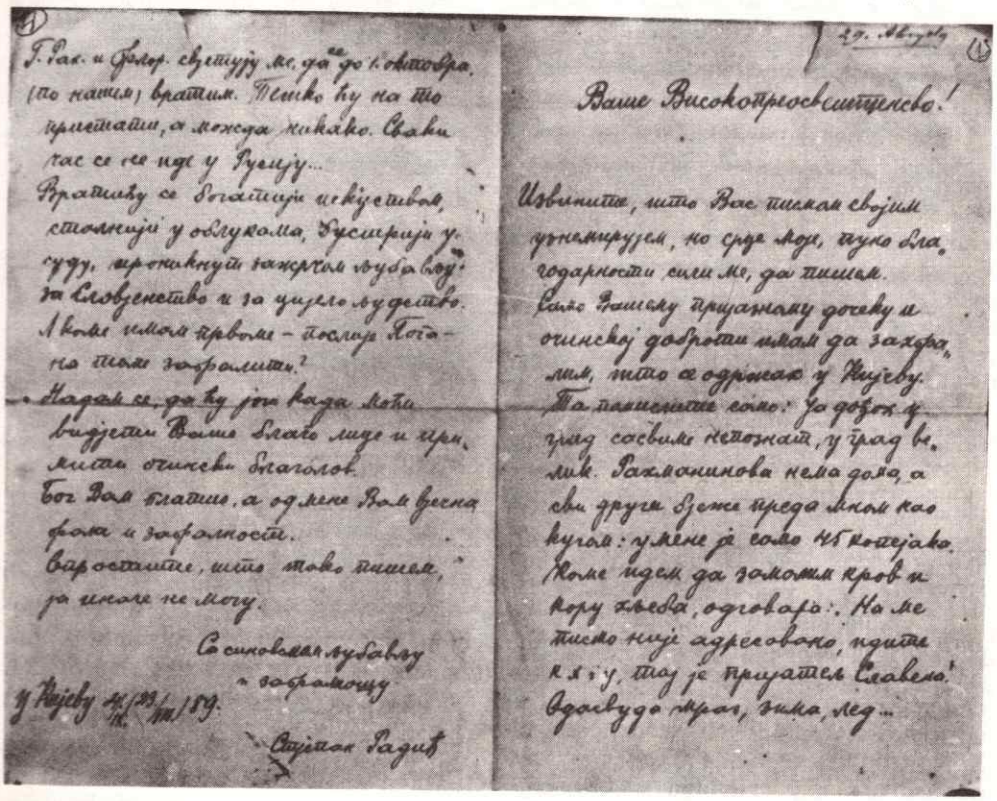

Г. Рах. и Флор. свјетују ме, да се до 1. октобра (по нашем) вратим. Тешко ћу на то пристати, а можда никако. Сваки час се не иде у Русију...
Вратићу се богатији искуством, стаљнији у облукама, Дустрији у суду, проникнут зажрчом љубављу за Словјенство и за цијело људство.
А коме имам првоме – послије Погана томе зафалити?
Надам се, да ћу јоге када моћи видјети Ваше благо лице и примити очински благолов.
Бог Вам платио, а од мене Вам вјечна фала и зафалност.
Спростите, што тако пишем, ја иначе не могу.

Са синовском љубављу и зафалношу

У Кијеву 23/IX/89.

Стјепан Радић

29. Августа

Ваше Високопреосвештенство!

Извините, што Вас писмом својим узнемирујем, но срце моје, пуно благодарности сили ме, да пишем.
Само Вашему пријазному дочеку и очинској доброти имам да захфалим, што се одржах у Кијеву.
Та помислите само: Ја дођох у град сасвим непознат, у град велик. Рахманинова нема дома, а сви други бјеже преда мном као кугом: у мене је само 45 копејака.
Коме идем да замолим кров и кору хљеба, одговара: „На ме писмо није адресовано, идите к Х і у, тај је пријатељ Славена!"
Одасвуда мраз, зима, лед...

Писмо Стјепана Радића из Кијева 1889. митрополиту Михаилу

После шест разреда гимназије, Радић се спремио на пут у Русију, да би тамо научио руски језик. За тај пут потребна му је била нечија помоћ. Зато је Радић дошао у Београд код митрополита Михаила, који се био недавно вратио из Кијева. Њега је митрополит лепо примио, дао му препоруку на кијевског професора и председника Словенског добротворног друштва Рахмањинова, и „од

14 Јеремија М. Митровић, *Превртљиви Радић*, НИН 24. III 1989.
15 М. Марјановић, *Стјепан Радић*, Београда 1937, 16.

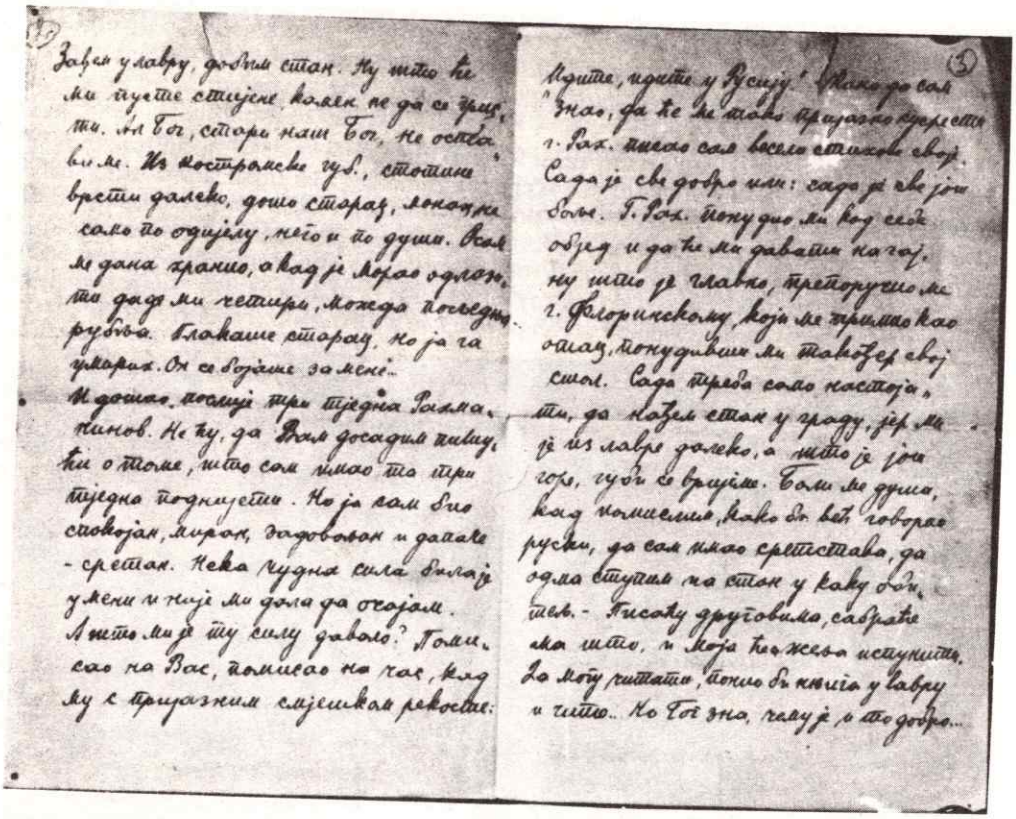

своје сиротиње дао му 10 динара на пут".[16] Како се Радић снашао у Кијеву, ко га је помагао, шта све учио и коме је био за то захвалан види се из његовог једног писма од 23. августа/4. септембра 1889. писаног ћирилицом, упућено митрополиту Михаилу, које је овај примио 29. августа. То писмо је гласило:

„Ваше високопреосвештенство, извините, што вас писмом својим узнемирујем, но срце моје, пуно благодарности сили ме, да пишем. Само вашем пријазном дочеку и очинској доброти има да захвлим, што се одржах у Кијеву. Та, помислите само: Ја дођох у град сасвим непознат, у град велик. Рахмањинова нема дома, а сви други бјеже преда мном као кугом: у мене је само 45 копејака. Коме идем да замолим кров и кору хљеба, одговора: „На ме писмо није адресовано, идите к. х. у. тај пријатељ Словена". Одасвуд мраз, зима, лед...

Зађем у Лавру, добијем стан. Ну, што ће ми пусте стијене, камен не да се гристи. Ал' Бог, стари наш Бог, не остави ме. Из костромске губ., стотине врсти далеко, дошао старац, монах, не само по одијелу него и по души. Осам ме дана хранио, а кад је морао одлазити даде ми четири, можда последња рубља. Плакаше старац, но ја га умирих. Он се бојаше за мене...

И дошао после три тједна Рахманинов. Нећу, да вам досадим пишући о томе, што сам имао та три тједна поднијети. Но, ја сам био спокојан, миран, задовољан и дапаче сретан. Нека чудна сила била је у мени и није ми дала да очајам.

16 Исти, 18

А што ми је ту силу давао? Помисао на вас, помисао на час кад ми с пријазним смјешком рекосте: 'Идите, идите у Русију'. Кано да сам знао, да ће ме тако пријазно сусрести Рах., писао сам весело стихове своје. Сада је све добро, или сада је све још боље. Г. Рах. понудио ми код себе објед и да ће ми давати на чај, ну што је главно, препоручио ме г. Флоринскому, који ме примио као отац, понудивши ми такођер свој стол. Сада треба само настојати, да нађем стан у граду, јер ми је из Лавре далеко, а што је још горе губи се вријеме. Боли ме душа, кад помислим како би већ говорио руски, да сам имао средства, да одма ступим на стан у какву обитељ. Писаћу друговима, сабраће ма што, и моја ће се жеља испунити. Да могу читати понио би књига у Лавру и читао... Но, Бог зна, чему је и то добро...

Г. Рах. и Флор. савјетују ме да се до 1. октобра (по нашем) вратим. Тешко ћу на то пристати, а можда никако. Сваки час се не иде у Русију. Вратићу се богатији искуством, сталнији у одлукама, бистрији у суду, проникнут жартвом љубављу за Словјенство и за цијело људство. А, коме имам првоме, послије Богу, на томе захвалити?

Надам се, да ћу још када видјети ваше благо лице и примити, благослов.

Бог вам платио, а од мене вам вјечна фала и зафалност. Опростите, што тако пишем, ја иначе не могу. Са синовском љубављу и зафалношћу *Стјепан Радић*. У Кијеву, 4. IX (23. VIII) 89".[17]

Радић се обраћао за помоћ и бискупу Шторсмајеру. То се види из његовог писма, које је упутио бискупу из Париза 3/16. марта 1898. Он је тада писао: „Преузвишени господине, кад сам вам, пред 1 ½ године одприлике, иза свога боравка у Москви споменуо, каним свакако у Париз, истакнуо сам за тај свој наум три разлога, дотично три задаће и научити наравно француски у говору и у писму и, ако буде могуће, усавршити своју публицистичку наобразбу, стећи и формалну потврду за своје звање.

Хвала Богу и поштованим, ако и малобројним пријатељима, прво сам двоје задаће готово посвема рјешио и тим се знатно приближио и к трећој.

Али у то и најревнији пријетељи и најпожртвованији подупиратори почеше омалаксавати. Није ни чудо. Сав је народ у претешким приликама; има га дапаче што умире од глади и што невин чами у тамницама и по затворима. Праведно је, дакле, да родољуби у бризи за цјелину заборављају или не недоспијевају да помогну појединцима. А и мој правац у народној полицији, особити, пак, моје стајалиште и мишљење о народном јединству Хрвата и Срба, пак, о странчарско-догматском карактеру наше политике и хрватске и словеначке и српске, да не говорим о својој непомирљивости прбти упливима туђинским и протухришћанским, многе је огорчило или барем отуђио, чак, толико, да заборавља на све везе пријатељске и народне.

Уза све то, слушајући и глас разума, који ми вели, да ништа не оставим само на пол започето, а равнајући се и одлуком савјести, да сам народне помоћи свијестан, обраћам се изравно на вашу преузвишеност овом молбом, да ми ваша преузвишенсот изволи припомоћи у пристојном уздржавању још три мјесеца, што ме дијеле од празника (15. III - 15. VI).

Сад ми се истом почело отварати широко поље дјелатности, које познавање словенских и њемачких прилика у једну руку, а у другу прилична сигурност и у стварима француских и уопће међународним стичу ми симпатија, стварању познанства и олакшају свезе, које опет и моје знање проширују и моје способности развијају.

17 *Црква. Календар Српске православне Патријаршије*, Београд 1946, 47-48.

Али, што ми је највише на срцу то је радња, за коју се већ одавно спремам. Наслов јој је *La Croatie actuelle, les croates et les slaves au Sud.* Да се ово моје писмо није одвише одуљило, осмјелио бих се да вам пошаљем потоњи нацрт, који је у млогих побудио, премда је сасвим суморан, и велики интерес за хрватске прилике и искрене симпатије за мене сама.

Потребну грађу, колико ми је још мањка, каним сабрати преко празника (15. VI - у. XI о. г.). На том ћу путовању, чврсто се уфам, с помоћу старих ако Бог да, и нових пријатеља ствар тако урадити, да будуће године нећу доћи у овако критичан положај. Каним, најмање, осим ова три мјесеца, провести у Паризу још седам мјесеци (8. XI о. г. до 15. VI 1898).

Није ми до дипломе, што је имам добити на концу друге године, јер ми та диплома у Хрватској ионако не даје изборнога звања и јер се политичке прилике у Аустрији тако развијају, да ћу моћи испословати опозив изгона свога из Цислитане, а да не тражим милости и да не затајим ни час свога мишљења, те тим уклонити је до тога, да моја политичка наобразба буде што потпунија и што темељитија и да везе што их почех склапати буду трајне.

У чврстој нади, да ћете ми ви, преузвишени, и радо и издашно помоћи да ова три мјесеца узмогнем и радити, а не тек живјети, боље животарити, љубимвам посвећену десницу смјерно и понизно ка кршћанин, одано и захвално као Хрват, поносно и са штовањем као *Стјепан Радић*".[18]

Када је Радић 1902. био затворен у Загребу, Српска влада је послала новчану помоћ његовој породици. Решење о томе донето је 10. фебруара и. г. То решење министра иностраних дела гласило је:

„Г. Стјепан Радић, публициста из Загреба, налази се по одлуци земаљских судова, због познатих догађаја у Загребу, у тавници. Како је г. Радић зарађивао себи хлеб својим публицистичким и новинарским радом, то је сада за време његова тамновања његова породица без икаквих средстава за живот.

Собзиром на то што је г. Радић својим писањем по великим европским часописима и по неким листовима о нашим стварима у Ст. Србији и Македонији о патњи народа у тим крајевима, које је изазвало у једном делу европског јавног мњења осуду; собзиром на то, и што се г. Радић својим одсудним држањем и говором, и ако Хрват, показао као бранилац Срба, то решавам: да се његовој породици изда из кредита на достојније заступање 200 - две стотине динара у злату и пошаље преко д-ра Станоја Станојевићам доцетна Вел. школе".[19]

А како се Радић за ово Србији одужио? Ево неколико примера из Радићевог рада против Србије за време првог светског рата, управо после избијања рата 2/15. јула 1915. Тада је упућена цару Фрањи Јосифу следећа депеша:

„Његовом величанству Фрањи Јосифу Првом - Беч, Кабинетска писарница. Услед неизмерног одушевљења свега хрватскога народа, Странка права и *Хрватска сељачка странка* с највећим заносом поздрављају превишњи навјештај рата *подмуклом непријатељу пређасне династије и наше Монархије и напосе Хрватске.*

Хрватски народ непоколебљиво одан вашем величанству и читавој династији, као кроз столећа и овај пут храбро и неустрашиво хрли у прве бојне редове у овом праведном и светом рату, да већ једном темељито обрачуна са химбеним Србством и његовим покровитељима под лозинком: 'Боже живи, Боже чувај, краља нашег и наш

18 Архив САНУ. - ЗВН (пакет 4).

19 АС. - МИД, ПП 1902, 587. Зна се да је то учињено 7. јула 1912. Донето је решење да се из истог „кредита на достојно заступање" и књезу Иви Војновићу, књижевнику, по 200 динара у злату издаје месечно од 1. јула 1912 (исто. МИД, ПП 1912, 902).

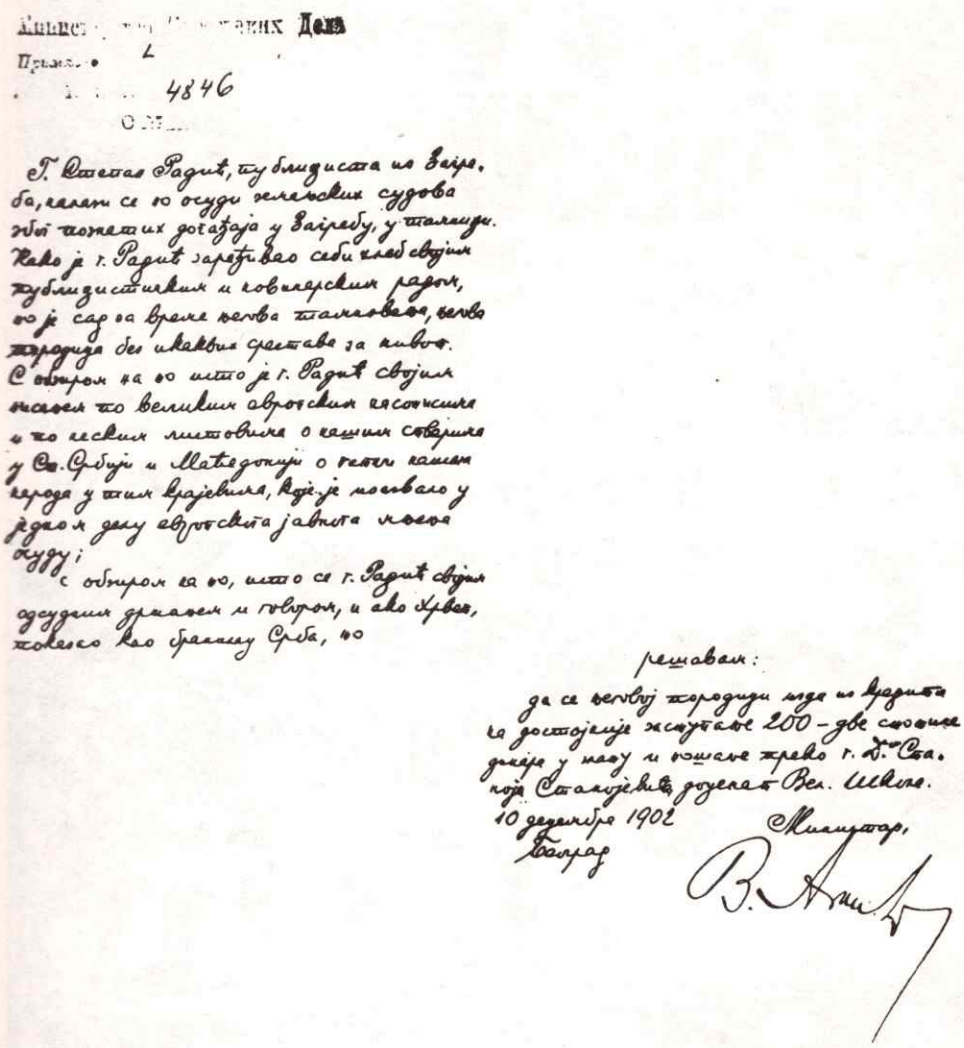

Министарство Иностраних Дела
Примљено 2
4846

Г. Степан Радић, публициста из Загреба, налази се по осуди земаљских судова због пожатих догађаја у Загребу, у тамници. Како је г. Радић заређивао себи хлеб својим публицистичким и новинарским радом, то је сад за време његова тамновања, његова породица без икаквих средстава за живот. С обзиром на то што је г. Радић својим писањем по великим европским часописима и по неским листовима о нашим стварима у Ст. Србији и Македонији о тешки нашега народа у тим крајевима, које је почивало у једном делу европскога јавнога мњења осуду;

с обзиром на то, што се г. Радић својим одсудним држањем и говором, и ако Хрват, показао као бранилац Срба, то

решавам:

да се његовој породици изда из кредита на достојније заступање 200 – две стотине динара у злату и пошаље преко г. Д-ра Станоја Станојевића, доцента Вел. Школе.

10 децембра 1902
Београд

Министар,
В. Ам[illegible]

Решење Министарства иностраних дела 1902. о додели помоћи породици Стјепана Родића осуђеног у Загребу на затвор

дом!". За Странку права др Хорват, за Хрватску сељачку странку Стјепан Радић".

Радић је у листу *Dom* за 1914, бр. 42, под насловом *Dole srpske ubojiće* napisao i ovo:

„Сада *иде све даје живот свој за краља и домовину у тај презнаменити час мора и наше свећенство ступити напријед и створити исто такву хрватску војску за мир, какву су наши официри стварали за рат... Ми смо, додуше, приправни били и пригрлити Србе као праву нашу*

1914 / 33.

ILUSTROVANI LIST

IZLAZI SVAKE SUBOTE — POJEDINI BROJ 20 FILIRA U I IZVAN ZAGREBA. — PRETPLATA GODIŠNJE K 10·—; ZA POL. GODINE K 5·—; ZA TRI MJESECA K 2·50; ZA INOZEMSTVO GODIŠNJE K 15·—. — OGLASE PRIMA UPRAVA PO CIJENIKU U UPRAVI. — SLIKE SE NA ZAHTJEV VRAĆAJU. — NASLOV ZA PRETPLATU I OGLASE: UPRAVA, GUNDULIĆEVA ULICA 18. — NASLOV ZA SLIKE I RUKOPISE: UREDNIŠTVO, MAROVSKA ULICA 24. — TELEFON BROJ 2-50.

BROJ 33. - ZAGREB, 15. KOLOVOZA 1914. - GOD. I.

Ratno oduševljenje u Zagrebu

. Poljske vojne kuhinje na sveučilišnom perivoju. — 2. Zagrebačko občinstvo oduševljenim ovacijama prati za odlaska vojsku, oja je okićena cvijećem, hrvatskim trobojkama, noseći na čelu vojske veliku hrvatsku zastavu. — 3. Vojska i občinstvo prolazi Sveučilišnim trgom. — 4. Pozdravljanje posljednih redova odlazeće vojske sa prozora zagrebačkih kuća.

(Ovaj broj sadržaje 41 sliku o današnjim ratnim i raznim drugim zanimivostima).

Ратно одушевљење у Загребу 1914. против Србије

родну браћу, али уз тај увјет: да с нама заједно раде за јакост наше Царевине. Али, видећи ми како Србија мрзи нашу Царевину, ми смо по-

II III 423
1914 29.

ILUSTROVANI LIST

IZLAZI SVAKE SUBOTE — POJEDINI BROJ 20 FILIRA U I IZVAN ZAGREBA. — PRETPLATA GODIŠNJE K 10·—; ZA POL GODINE K 5·—; ZA TRI MJESECA K 2·50; ZA INOZEMSTVO GODIŠNJE K 15·—. — OGLASE PRIMA UPRAVA PO CIJENIKU U UPRAVI. — SLIKE SE NA ZAHTJEV VRAĆAJU. — NASLOV ZA PRETPLATU I OGLASE: UPRAVA, GUNDULIĆEVA ULICA 18. — NASLOV ZA SLIKE I RUKOPISE: UREDNIŠTVO, MAROVSKA ULICA 24. — TELEFON BROJ 2-50

BROJ 29. - ZAGREB, 18. SRPNJA 1914. - GOD. I.

Demonstracije u Dubrovniku

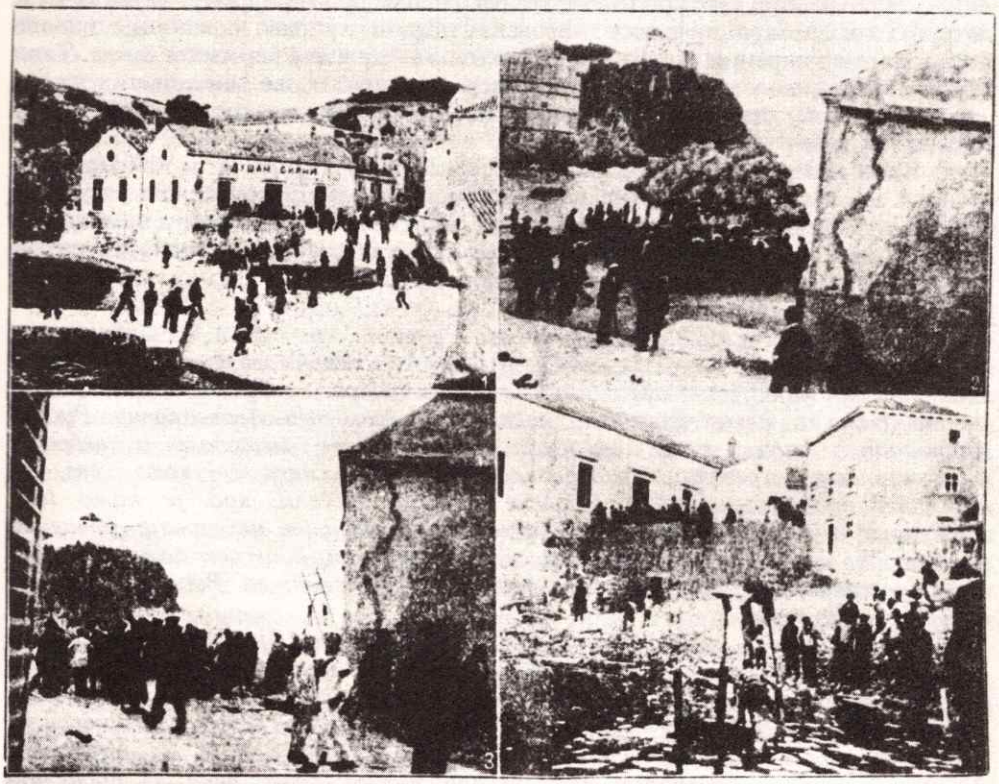

Povodom umorstva prijestolonasljedničkog para priredili su Hrvati u Dubrovniku manifestacije spojene s demonstracijama protiv Srba: 1. Navala na srpsko gimn. društvo „Dušan Silni"; dio demonstranata demolira u zgradi. — 2. Demonstranti potapljaju društveni čamac. — 3. Skidanje natpisa. — 4. Gimnastičke sprave pobacan umore.

Демонстрације 1914. у Дубровнику против Србије

литику њихову увијек побијали и осуђивали. Зато су послије сарајевског атентата, планули на Србе и наши Хрвати католици заједно с нашим муслиманима, или су нашим Турцима једнога те истог даха.

Једни смо и други одушевљено клицали: Живио Фрањо Јосиф I! Слава Фрањи Фердинанду! Доље српске убојице и њихови заштитници! Једни смо и други одушевљено од срца пјевали: 'У бој! У бој! Још Хрватска ниј' пропала!'. Једни смо и други лијевали и још лијевамо своју крвцу за истога владара и за Царевину и за милу домовину Хрватску.

Сва наша хрватска политика мора на то пазити, будући да је хрватска политика уједно и хабзбурска и царевинска... Нама је Хрватска једино сигуран обстанак у нашој Царевини Хабзбурској".[20]

Ево како је Радић писао 15/28. јула 1914. у листу *Hrvatska*, главном органу „Странке права за хрватске земље", а под насловом *Шта је Србија крива Европи и Славенству?* Чланак је гласио:

„Европа је прије свега велики културни појам. Кад кажемо Европа, мислимо ту понајприје на енглеску солидност, богаство и слободу, на француску књижевност и филозофију, на руску књигу, на талијанску глазбу, итд. У Европи је данас тако големо културно благо, толико неизмјерна вриједност душевних и материјалних добара, да је посве наравска ствар, што управо најмоћније државе и владари најискреније и најустраније раде на одржању европског мира. Тако нам је свима живо у памети идеално и неуморно настојање данашњега руског цара Николе II, да се Европа подвргне своме међународному мировному судишту и да се разоружа.

Како је Русија од природе *непобједима у обрани*, а неисцрпна у врелима за своју будућност, то је ово царево настојање нашло на таково разумијевање свеукупнога руског друштва, да се ништа величанственога замислити неда. О свему тому сам сâм се увјерио, гледајући сав тај мировни покрет и разговарајући с толиким представницима руског друштва. Но, најједном све се промјенило.

После анексије 1908. *разлетило се Русијом на стотине Србијанаца, који невјероватним лажима, а ненадкриљивом сретношћу дирнуше у најосјетљивије жиче руског народа. Ту се говорило и писало само о том, како сва католичка Аустрија православну Русију непомирљиво мрзи, како Аустрија најсуровијом методом и небројеним златом преводи православне на католицизам, како све, а нарочито православне своје Славене дави и прогони, куд је камо горе од Турака, и да аустриски Хабзбурговци не сањају и не сањају о ничем другом него о том, како би се што скорије притојили све пољске и малоруске земље, и како би Русију потиснулу не само за Вислу и Дњепар него и за Волгу.*

Страшно је било само пољедати како је дјеловао овај отров ушприцаван непрастано у име светога православља и све тобоже за опстамак велике Русије. Чуо сам на своје уши, како су српски изасланици из Србије и Босне у Петрограду и у Москви на сва уста говорили: 'Добро, пустите нас, да нас десет милијуна Срба погине на најгрознији начин, нека ми слободно умремо као жртва, само нека не настрада велика и света Русија'.

20 Павле Е. Јуришић, *Кроз нашу националну кризу*, Београд 1924, 3. Подвлачење у тексту је моје.

Ја сам о томе говорио доста обширно, и у Сабору год. 1910, те сам цитирао руске и француске брошуре, којима су Срби Русију управо поплавили и у којима је врвјело од таквих лажи. Надбискуп Стадлер има табоже големе посједе и на милијуне дохотка, како фратри читава села и крајеве покатоличују прегрштима злата и оружничким бодежима; како аустријска влада шаље славенске, напосе чешке чиновнике у Босну, и изричитим налогом, да пљачкају српско пучанство, и да сваки тај чиновнички тим брже у својој служби напредује, што више и страшније народ опљачка.

Овакве бездушне лажи ширило је напосе она босанска депутација, која је у ожујку 1909. обишла све евроспке депутације, да запријечи признање анексије, а којој и првак сарајевски одвјетник Васиљевић и остали чланови припадају данас заједно с д-ром. Давидовићем међу најлојалније елементе у Босни. . .

Сав овај отров бездушни лажи постигао је напокон свој циљ то више, што су Срби прије тога још с већим успјехом исто овако информирали Чехе који су тим информацијама у својој наивности вјеровали већ зато, што су Срби у својој 'искрености' безобзирно и пред њима оптуживали и босанске Чехе као најгоре аустријске тлачитеље и шпијуне.

И тако је Србима успјело право Ефијалтово дјело у два правца: највећу и најмирољубивију свјетску државу задојише невјероватном мржњом и неповјерењем према другој највећој славенској држави, према хабсбуршкој Монархији, те већи дио рускога новинства задахнуше оном површношћу и страшћу, која не доликује ни закупним листовима малених народа; у другу руку први и најпросвјећенији славенски народ, у ком је славенска идеја доспела свој врхунац баш другим славенским конгресом 1908, заведоше на такву странпутицу, да су ме најугледнији Чеси, на мом повратку и из Русије 1909, у Прагу питали: 'Ну колико још Срба каните пождерати?' Србија је, дакле, крива што Европа данас нема јаџачега заговорника безувјетника европскога мира, и што су славенске пчеле, како је Чехе домишљато звао пок. Прерадовић, за нас Хрвате постале тако насртљиве, као какве мађарске осе.

Споменимо на концу још то, да Србију данас у Петрограду заступа и да у руском крунском бићу има глас онај исти Спалајковић, који је 1907. као своју докторску дисертацију о Босни и Херцеговини написао у Паризу тако лажну и управо инфамну књигу, да је од њега нисам никоме могао доћи, премда ми се приказивао најискренијим суплемеником и готово пријатељем, да сво чешко новинство пише још и сада као под магичним дојмом онога народнога јединства, којему је према српској основи Фрањо Фердинанд имао бити тек првом жртвом.

Русија је данас тако мало мирољубива, да је највећа нада за европски у војној спреми и одлучности Њемачке, како то истичу напосе француски листови. Чешка је опет на таквој странпутици, да чешке новине цитирају само бечку *Zeit*, а за новине, које су нама Хрватима пријатељски примјерице за *Reichspot* не смажу доста погрдних израза у име славенске узајамности.

Не треба, дакле, истом испитивати и приказивати, што је све Србија скривила нашој Монархији и нама Хрватима, и што тако страховито избија из дипломатске ноте нашега извањског уреда од 24. ов. мј., да спознамо и да се увјеримо, како за такон и толику кривду мора прије или пслије надоћи и заслужена казна".

Радић да би овај отров против Срба зачинио, спевао је и објавио химну династији хабзбурговаца, назвавши је *Nova habzburska himna.* Ево њене садржине:

„Боже живи, благослоби
главу дома хабзбурског,
ред и право да обнови
у сред копна европског:
Хрватску да уједини,
круни чешкој врати сјај,
негве скине Украјини,
маком Пољске створи крај.

Десет пука свију раса
Хабзбургу је бедем јак.
Хабзбург свима је лука спаса,
свима новог жића знак:
Пољак, Хрват и Словенац,
Чех и Словак, Бугарин,
Украјинац, Румуњ, Њемац,
још и равне пусте син.

Свима Дунав њиве топи,
њима вјеру даде Рим,
свима Исток крвцу попи,
Њемачја је узор свим
бројем изнад сто милијуна,
духом, тиелом људство цвиет,
хабзбурска над њима круна,
пред њима - културе свиет".[21]

б) Удео генерала Саркотића и његовог војаштва

У писању у Хрватској против Срба истакла су се, поред осталих и два листа на хрватскосрпском језику, дубровачка *Prava Crvena Hrvatska* и загребачки *Ilustrovani list*. Још пре избијања рата, у *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj* изашао је један чланак под насловом *Pitanje Južnih Slovena*, у коме се говорило о победи српске војске на Балкану и ратној слави, која је опијала „сва јуначка срца, а највише омладину", што је обновило југословенску идеју, која је била Гајева и Старчевићева, али коју Срби нису хтели прихватити. Из бојазни од појаве југословенске мисли, овај лист је упозорио да она сада долази из Србије, па је саветовао да се ње чувају Хрвати, јер би „коначни успех био тај, да нестане хрватскога народа, да се не спомене више хрватско име, да не буде више хрватског језика, хрватске повјести, ни хрватске књижевности". Из ових и других разлога, лист је констатовао, да ће ускоро „будућност показати", да је југословенски покрет „велика утопија".

21 Hrvatska (Zagreb) 19. VIII 1914; Dom 22. VIII 1914; Ст. Кобасица, *Стјепан Радић*, Београд 1924, 29. За све ово Радић после рата није узиман на одговорност. После његове смрти преузео је вођство Радићеве странке др Влатко Мачек, који је 1914. кренуо у рат против Србије. Он је у Хрватској 25. регименти као резервни поручник командовао 3. четом, док је као десетар у 3. воду 10. чете био резервни поднаредник Броз. Мачек у својој књизи пише: „Ја сам доживио моје ратно крштење у наступелом окршају са Србима... Лично сам узео учешће у крвавој борби код Пећинаца и Попинаца. У тој смо борби уништили једну читаву дивизију... Гонили смо непријатеља преко Саве у саму Србију... све до Колубаре... Био сам лакше рањен (Vladko Maček, *In the struggle for freedom*, New York 1957, 61-64; Černjul Bruno Armando, *Mladi revolucionari u Kraljevići*, Narodna armija (Beograd) l. XII 1967, стр. 9); Политика 11. V 1990, стр. 32). Овде, није на одмет подсетити, да је тај исти Мачек 7. априла 1941, тј. други дан када је нападнута Југославија, у Ваљеву, на седници Југословенске владе, у којој је био потпредседник, изјавио да даље не иде са Владом већ да иде у Загреб, где је 10. и.м. издао позив члановима своје странке да се прикључе Павелићу и помогну га у оснивању тзв. „Независне Државе Хрватске", у којој су касније извршени незапамћени злочини против Срба и њихове Цркве, тј. у којој је извршен геноцид и уништена Српска православна црква. Међутим, Броза су српски комунисти, који су дигли устанак у Србији, извели из Београда на ослобођени терен, где га је 17. септембра 1941. прихватила Колубарска чета да као главни командант води устанком у Југославији...

Высокопреосвященный Петръ Петровичъ
Владыка Черногорский и Брдский
Посвященъ во Градѣ Св. Петра, въ Церкви Преображенія
Господня, въ Августѣ 1833 г.
Eminentissimo Pietro Petrovich
Vladicka di Montenero e Berda
Consacrato in S. Pietroburgo, gli 6 Agosto 1833

Владика црногорски и брдски Петар II Петровић Његош 1833.

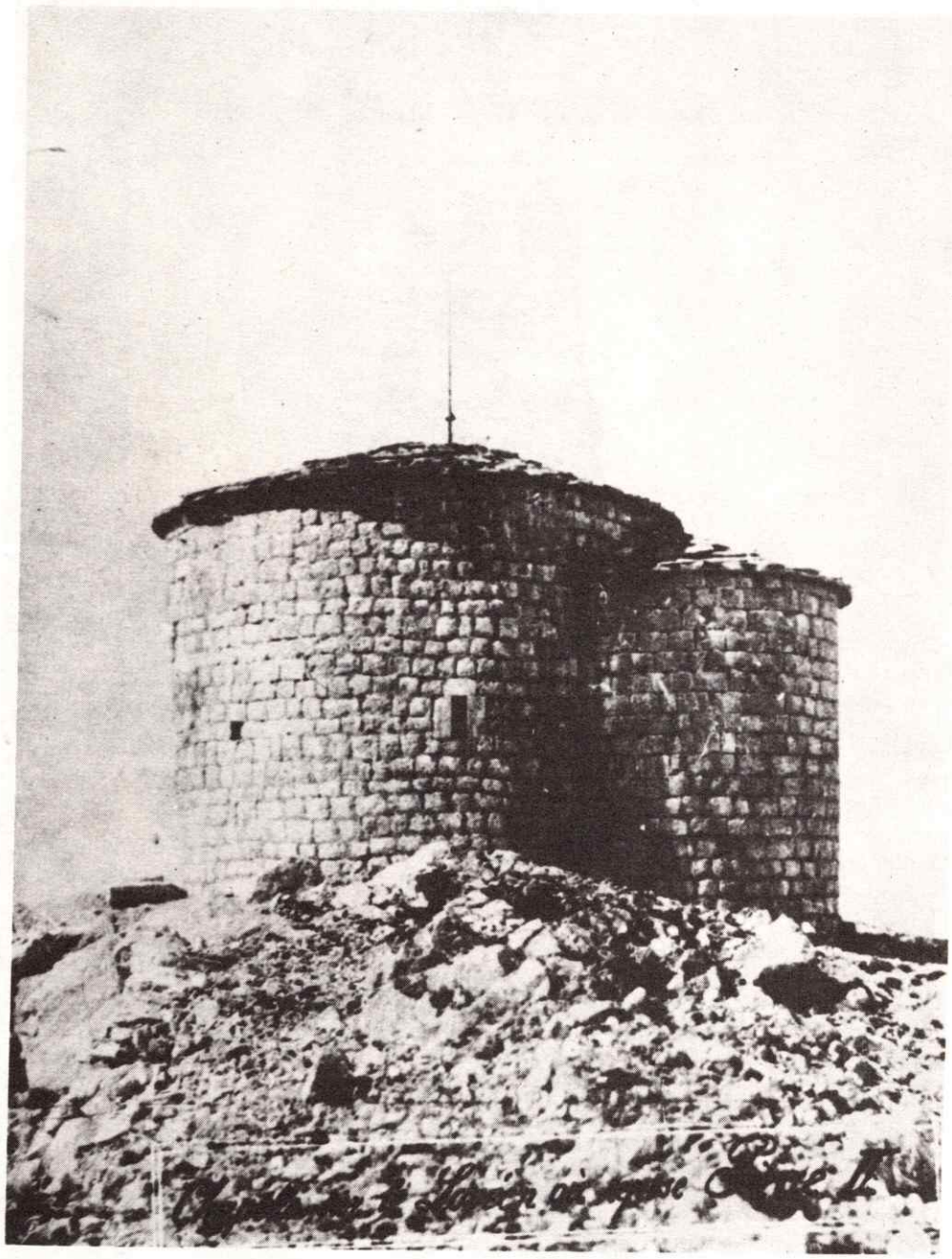

Његошева задужбина на Ловћену - Црква Свете Петра Цетињског подигнута 1845.

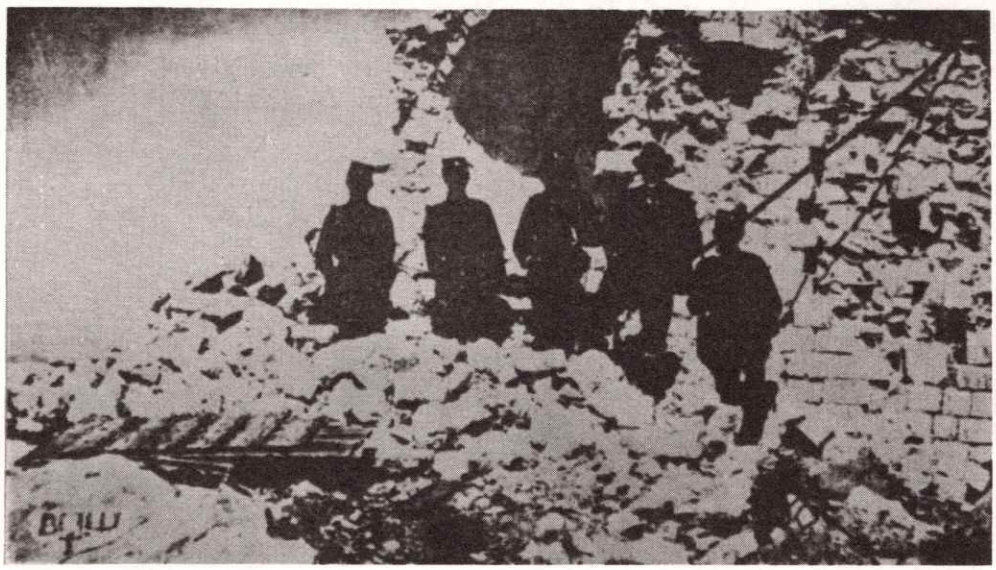

Порушена Његошева задужбина на Ловћену да би се на њеном месту подигао споменик Фрањи Јосифу

Значке за учеснике аустро-угарских освајача Ловћена

Ratna trofeja u Zagrebu. Na zgradi zbornog zapovjedništva u Zagrebu izložena je jedna crnogorska ratna zastava, što ju oteše naši vojnici Crnogorcima za bojeva u istočnoj Bosni. Taj barjak jasan je znak pobjedonosnih bojeva

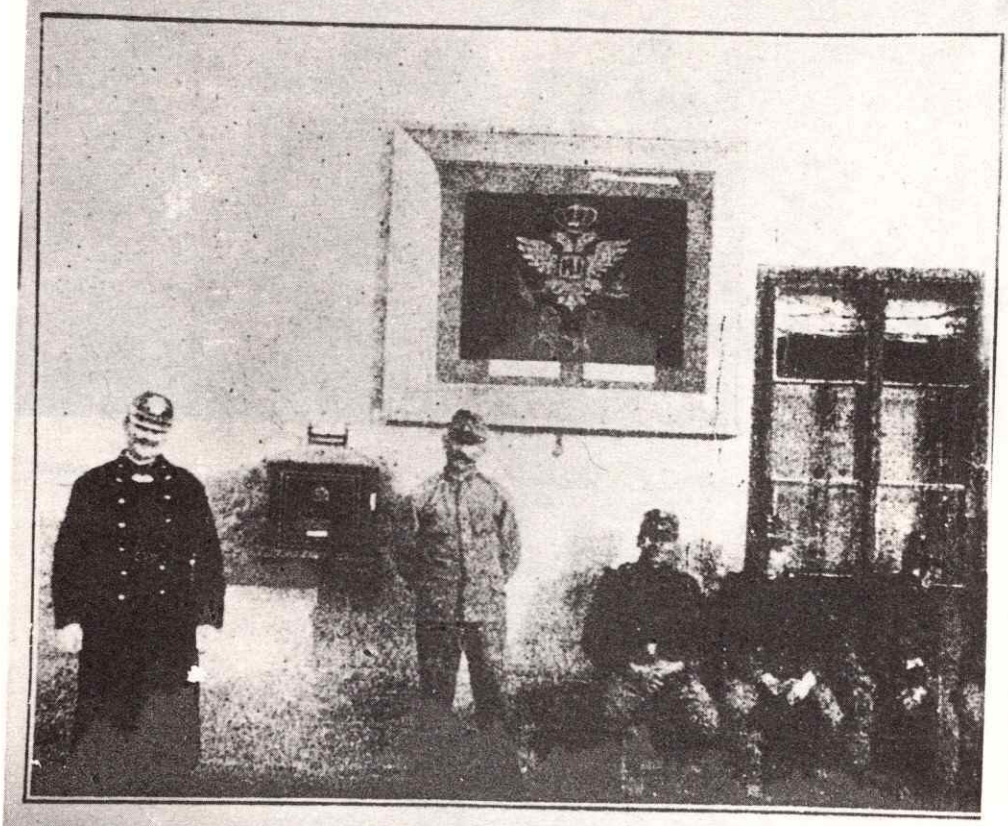

naših četa protiv Crnogoraca na bosansko-crnogorskoj granici, gdje su Crnogorci, pretrpjevši teški poraz, raspršeni i potučeni, a što in nije potučeno, to se je jedva spasilo u bijegu, da ne dospije u ropstvo.

Црногорска ратна застава изложена поруза у Загребу
(Ilustrovani list 14. I 1916.).

Са ове позиције, овај лист је био најизразитији представник *римокатоличких и хрватских екстремиста*, који су Црну Гору назвали „Правом Црвеном Хрватском" и присвајали је као такву, доста је писао о Ловћену и против Срба. Зато је у чланку *Narod je progovorio* оштро осудио убиство Фердинанда,

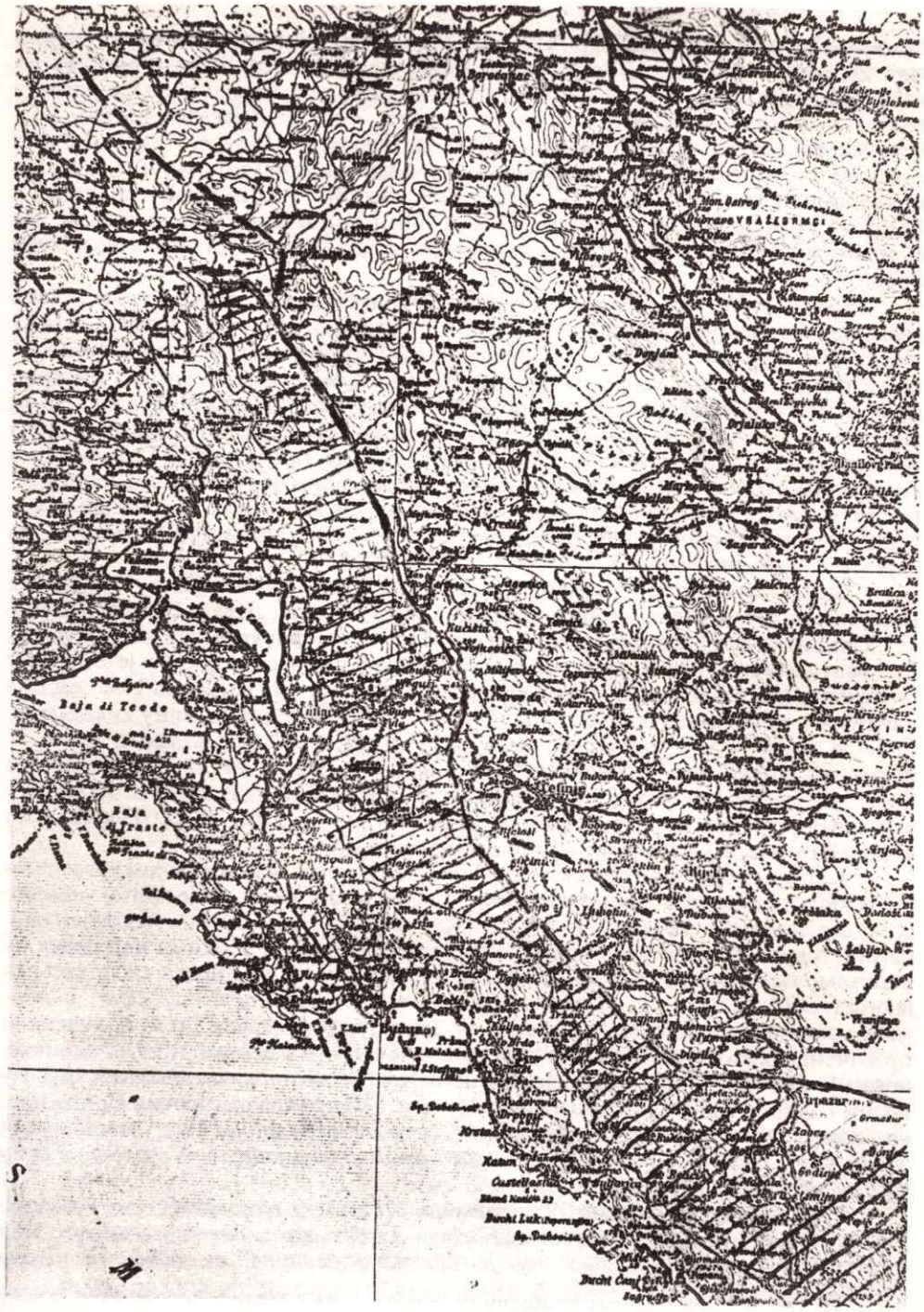

Карта Црне Горе са ознаком предвиђене границе за анектирање Ловћена и других пограничних предела
(Ilustrovani list 27. I 1916)

подвлачећи да Хрвати и Срби никада нису могли доћи до уједињења. Зато, у том моменту, када су се Хрвати пробудили, тврдио је овај лист, нема тога од вођа „србо-хрватских" и југословенских који би смео да се појави пред народом са неком заједничком идејом. Одмах иза овога, лист је приказао погром над Србима, који се десио у Дубровнику, Пилама, Плочама и Груди. У тим местима скидане су српске заставе, разбијани натписи са ћирилицом, и у Српској црквено-школској општини, Српској читаоници, Радничком друштву и Српском гимнастичком друштву Душа Силни уништена је сва имовина. Из Конавља протерано је три стотине радника - тежака Срба из Херцеговине и Црне Горе.

У чланку *Na oružje Hrvati! Vaš kralj vas zove!* истицано је, да Хрватима „изван границе Монархије опстанка нема", да је „Хрватска у тегоби". Крајем 1914, у чланку *Pad Biograda*, јављено је: „Биоград је пао! Храбра наша војска пете армије, под заповједништвом генерала Франка, победоносно и свечано улази у Биоград на 10 сати ујутру оног дана када се по цијелој нашој земљи, нашој држави, слави ријетки год милог нам владара" цара Фрања. На бедемима Калемегдана залепршала се аустроугарска застава. „Пад Биограда, приестонице Србије, али и гниездо уротничко и убојица, камен је смутње и главни проузрочитељ овог свјесног рата". Зато, падом Београда *„и српска се свијећа гаси"*. По освајању Београда, генерал Франк је честитао цару Фрању „66-годишњицу владавине", за коју му је и освојио Београд.

Са оваквим антисрпским отровом вођена је битка за освајање Ловћена, на њему рушена Његошевог гроба и освајању Црне Горе, тзв. „Праве Црвене Хрватске". Ова битка је вођена под вођством генерала чисте крви хрватске, васпитаника Римокатоличке цркве и југословенства бискупа Штросмајера. То је био овог бискупа пријатељ именом генерал Стјепан Саркотић. Он се родио 1858. од оца учитеља у селу Синцу код Оточца. Године 1879. завршио је војну академију. *Сам је писао да је одржавао везу са бискупом Штросмајером, коме је повјеравао политичке послове, и овај му је изјавио да се разочарао на Србе.* Службовао је у окупираној Босни и Херцеговини, и тамо се истакао у угушивању устанака херцеговачко-бокешких, нарочито 1882. После тога унапређиван је, а 1911. и у чин фелдмаршалајтнанта.

Када је избио први светски рат, Саркотић је из Загреба „са својом хрватском ('Вражјом') дивизијом кренуо на српско ратиште. Уствари, он је водио угарско-хрватске домобранске трупе, и са 4. домобранском дивизијом учествовао је у окупацији Мачве, у којој су извршени познати незапамћени злочини над српским живљем, његовом црквом и имовином, о чему је тада писала цела светска јавност. *Због успеха у Мачви био је наименован гувернатором окупиране земље у Србије, али* када су аустроугарске трупе биле потучене и пребачене преко Саве, Саркотић је позван у Беч, и већ у децембру 1914.[22] именован је за генералног гувернера Босне и Херцеговине и команданта трупа у Босни и Херцеговини и Далмацији, које су и 1916. деловале против Црне Горе, *на првом месту око заузећа Ловћена и капитулацији ове земље, чији борци су доживели да први пут пред непријатељем развију белу заставу и предају оружје.*

При освајању Ловћена 29. децембра 1915/11. јануара 1916. учествовао је генерал Саркотић са јединицама из Босне и Херцеговине. За његове заслуге, цар Фрања, пред своју смрт, *дао му је баронску титулу, а затим је добио*

22 Под његовом управом почињени су злочини Срба у Босни и Херцеговини, о чему говори и књига Владимира Ћоровића *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата*, Београд 1989.

титулу фон од Ловћена, а хрватски песник Иван Трнски спевао му је песму под насловом *Osvojitelju Lovćena gen. војсковођи др Стјепану вл. Саркотићу*, коју је донео 13/26. маја и.г. у Загребу лист *Hrvatska*. Та песма је гласила:

„Соколе сиви!... Имасмо људи,
имасмо повјест правих јунака
умом и мачем... Нит' удес љути,
нити им спомен прекршила рука
нити им спомен прекрила рака
с гусала рода свуда озвоњава.

Да ли Хрват... Ловћен то збори
Термопил овај љутих мегдана,
одакле твоја слава сад учи
на удес свију злогуких врана,
ко класје коса твоја је шака
срушила овог гордог јунака...

Хрвати зато хвалу ти кличу,
хосна пјева Дукљанин сваки,
у грудима наде нове им ничу
на бољи живот, поносни, лаки;
сатро си главу гладној аждаји,
слободу дао зетској домаји!

Ни Цезар ниси, ни Александар,
ни Осман моћни, ни Бонапарте,
што силном војском миенат је кадар
народа малих домова карте,
Зриновић ти си, што дома и краља
браниш и чуваш од змајских раља!

С Олимпа лиру скинут бих хтио,
достојно да те славити могу,
јер главу ти си душманину свио,
рад ког сам сузу пролио многу;
осињак овај вјечног немира,
корито сад пресахлог вира.

Соколе сиви!... Геније Хрвата
искрену хвалу сада ти шаље:
Хрватска круну од сухог злата
хрватској мајци сјат' и даље!...
хвала ти, лане, јуначка хвала
од свих Хрвата с мора и жала!"

По заузећу Ловћена и Црне Горе било је решено да се после рата сав планински венац са Ловћеном до Цетињског поља и од Скадарског језера до реке Бојане прикључе Аустро-Угарској, а Новопазарски санџак Босни и Херцеговини. Према томе Црна Гора би можда остала од Цетиња до реке Таре. Сам Саркотић предлагао је да се и тај део прикључи Босни и Херцеговини. Према тим плановима решено је било да се на Ловћену поруши Његошева задужбина, Црква Светог Петра Цетињског, а његове кости снесу на Цетиње у Манастир, како би се за увек на Ловћену угасила „*српска свећа*" да не гори у Његошевој задужбини и онемогући српско ходочашће на Његошевом гробу. *То је урађено у* јулу 1916, а на том месту биле су предузете мере, да се подигне споменик цару Фрањи Јосифу „у славу заузећа јадранског Гибралтара, а потомцима на изглед". Конкурс за избор модела организован је у Херцегновом *у Хрватском дому*, на

чему је радио академски сликар Марко Рашица, рођени Дубровчанин, који је био и један од 17 уметника са подручја до Дубровника, који су за овај споменик понудили више радова. На крају конкурса *изабран је модел Марка Рашиће.* Како је требало да изгледа тај споменик *цару Фрањи Јосифу* описала га је 3/16. септембра 1916. *Prava Crvena Hrvatska*, која је кумовала тој работи. Ево тога описа:

„Споменик представља генија побједа и славе. Обзиром на велику висину геније је казан у једној врсти туника са кацигом. Овај, стигавши на највећу висину Ловћена (Штировник), ослонио се на вјечна времена прекрижав руке на мачу. На врху мача је моgрам Ф. Ј. I (симбол војске нашега ћесара), а на десној страни мача је уклесан хисториски датум: 11/I 1916, тј. дан освајања Ловћена од наше непобједиве војске. Генија овјенчава око главе, низ тијело и преко мача ловоров вијенац (симбол славе). Овај вијенац као и писмена бит ће само од црвена камена, да их свака заставе на Јадрану узмогне видјети и поклонити се толико ономе монограму толико сретноме хисторијскоме датуму. Геније ће бити окренут према јадранској пучини и противној италијанској обали. Он је стража Јадрана и источне јадранске обале. Геniју острага приљубљена је уз тијело трокутна кула као обрана против заврлетним навалама. У споменику је, дакле, реинкорпорисана снага, одбрана, слава и побједа под величанственим монограмом нашега витешкога владара Франа Јосипа I".[23]

3. Претварање Краљевског двора у Београду у римокатоличку цркву с циљем да се угаси огњиште Србинове државности

„Што се црним задоји ђаволом обешта се њему довијека".

(Његош, *Горски вијенац*, ст. 685-686)

Са доласком окупаторске аустроугарске војске у Србију дошли су иза ње, као што је и раније чињено, многи фратри,[24] а затим апсотолски војни бискуп Емерик Бјелик у Београду. Он је 1916. свечано дочекан од стране војне и цивилне аустроугарске власти, на челу које је био и сам гувернер.[25] О циљу ове посете писале су и швајцарске новине. Оне су 21. марта/3. априла донеле ову вест:

„Из војног новинарског стана јављају: 'Премда је било већ за време мира око 8.000 београдских становника римокатолика, налазила се у Београду само једна малена католичка црквица, наиме капелица Посланства.[26] Једна најпрвих брига наше управе беше да нађе згодну провизорну просторију, да могу многобројни католици из војске и из цивилног становништва учествовати код читања службе. *У ту сврху издабрана је и адаптирана престолна дворана оруженог Краљевског двора.*[27] Апостолски фелдвикар, бискуп Бјелик

23 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Његош и Ловћен*, Београд 1971; исти, *Његош и Ловћен прво светског рата*, Гласник СПЦ 1988, 157-183.

24 Биржевия въдомости 13. V 1916.

25 Beogradske novine 1. VII916.

26 У Аустроугарском посланству, раније конзулату.

27 Подвлачење у тексту је моје.

Одвођење српских сељака у загребачки логор
(Ilustrovani list 14. X 1914)

(који је то марта стигао у Београд) очитао је дне 2. априла, у присуству целокупног официрског кора, војног гувернера, гарнизона и хиљаде побожних, прву свечану мису (Пештански *Vilag* јавља да је 'крунска дворана' у двору преправљена за цркву, коју је Бјелик, војни старешина благословио".[28]

Бискуп Бјелик је добро организовао службу за римокатолике не само у Београду. Војни супериорат имао је у Београду седиште, на челу кога је био курант Климковски, који је, на тражење Свете столице, слао извештаје са подацима о траженим лицима у Београду и унутрашњости.[29] Познато је да је подигнута Римокатоличка црква у Шапцу, која је 26. јула/8. септембра 1916. освећена.[30] осветио ју је свештеник Верен, а свечаности су присуствовале војне власти, које су и прилоге дали да се црква подигне.[31] То је урађено за Римокатоличку цркву, а

28 *Преглед листова*, Женева 15(2) иV 1916; *Nir Ist* 6/19. V 1916; Beogradske novine 15. VII 1916.
29 Beogradske novine 16. VII и 22. VIII 1916.
30 Исто, 11. IX 1916.
31 Reichspost 11. IX 1916.

Onamo 'namo! Petar: Vodi me, sinko, mome Nikiti!
Vodič: Da, ako ga još gdje dostignemo, veličanstvo..

Подругљива карикатура на рачун краља Петра II и краља Николе I
(Ilustrovani list 15. I 1916).

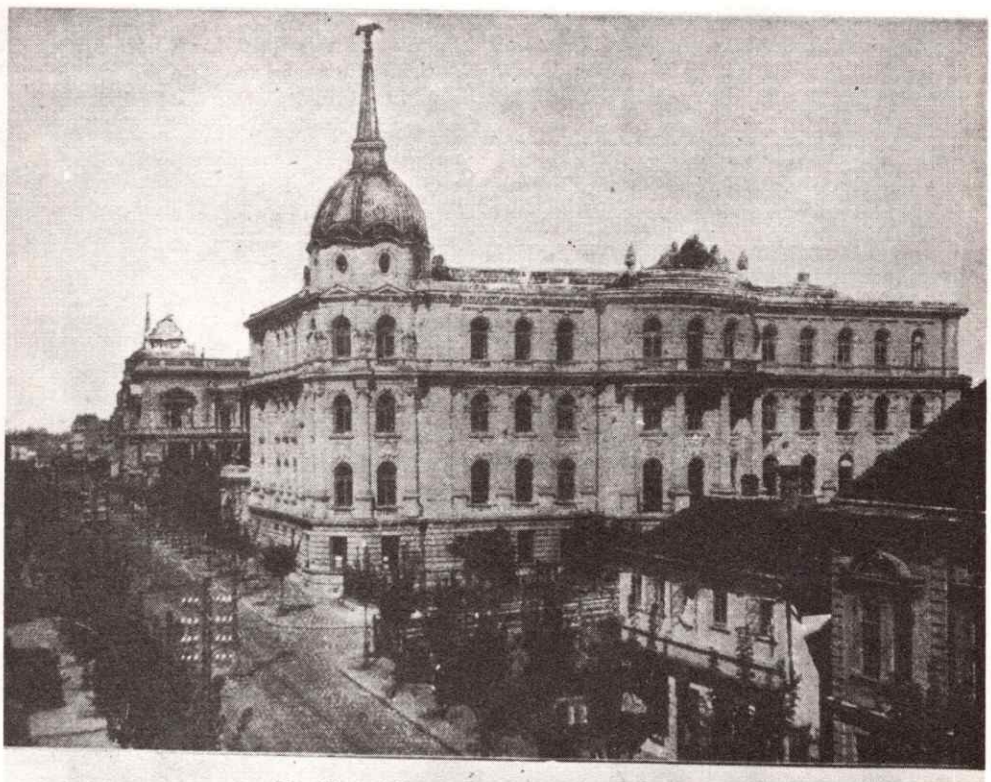

Die König Milan-Strasse mit den beiden Konaks

Двор краља Петра I
(Avala. Illustrierte Bielange der „Belgrader Nahrichten" 20 V 1918).

Српска црква је у Шапцу лежала у рушевинама, нанетим аустроугарским окупаторским трупама.

Колико је био бискуп задојен мржњом, не само против Срба и њихове цркве, него чак и против Православља и Словенства, види се још из једног примера у његовом раду. Он је руски саборни храм Светога Николе у Прагу претворио у римокатоличку цркву за војну команду, а на освећењу говорио је не само немачки и мађарски, него и чешки.[32] *Његову акцију подржао је Ватикан, јер га је именовао за апостолског војног бискупа.*

Служба у римокатоличкој цркви у Краљевом двору у Београду, као и у *жупској цркви у Посланичкој улици* редовно се обављала. О раду и времену богослужења редовно се обављало у вестима београдских окупаторских новина. За војнике протестанте богослужење се обављало у православној Вазнесенској цркви, на којима је проповед држана на мађарском језику.[33] На служби у Краљеву двору и у жупској цркви за децу проповеди су држане и на „српскохрватском језику",[34] док су за евангелисте службе одржаване у њиховој цркви у улици Вука Караџића.[35]

32 Alkotmany 2. II 1916.
33 Beogradske novine 20. V 1916.
34 Исто, 5. VIII 1916.
35 Исто, 5. I 1916.

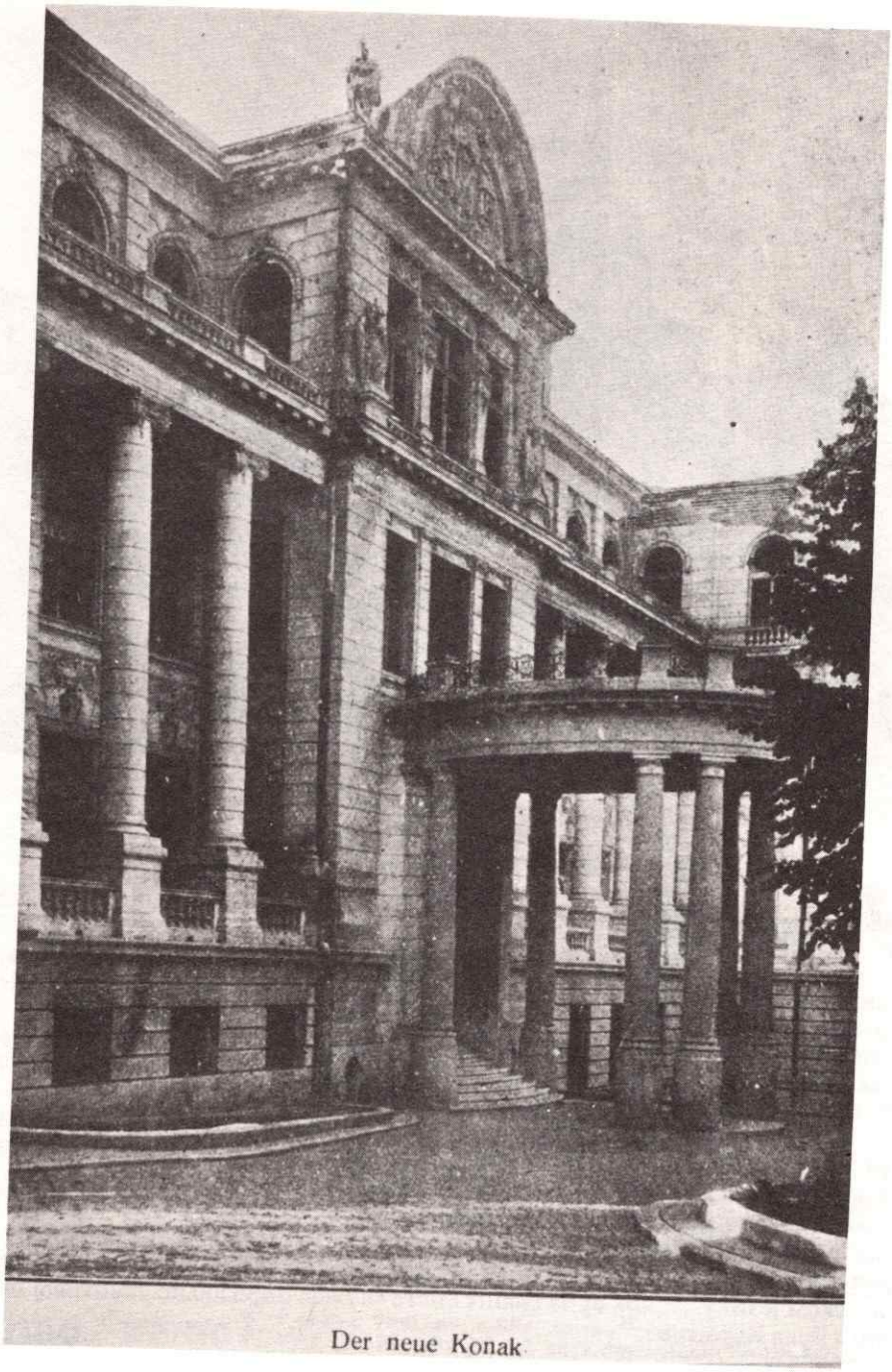

Der neue Konak

Улаз у Двор Петра I
(Avala 20. X 1918).

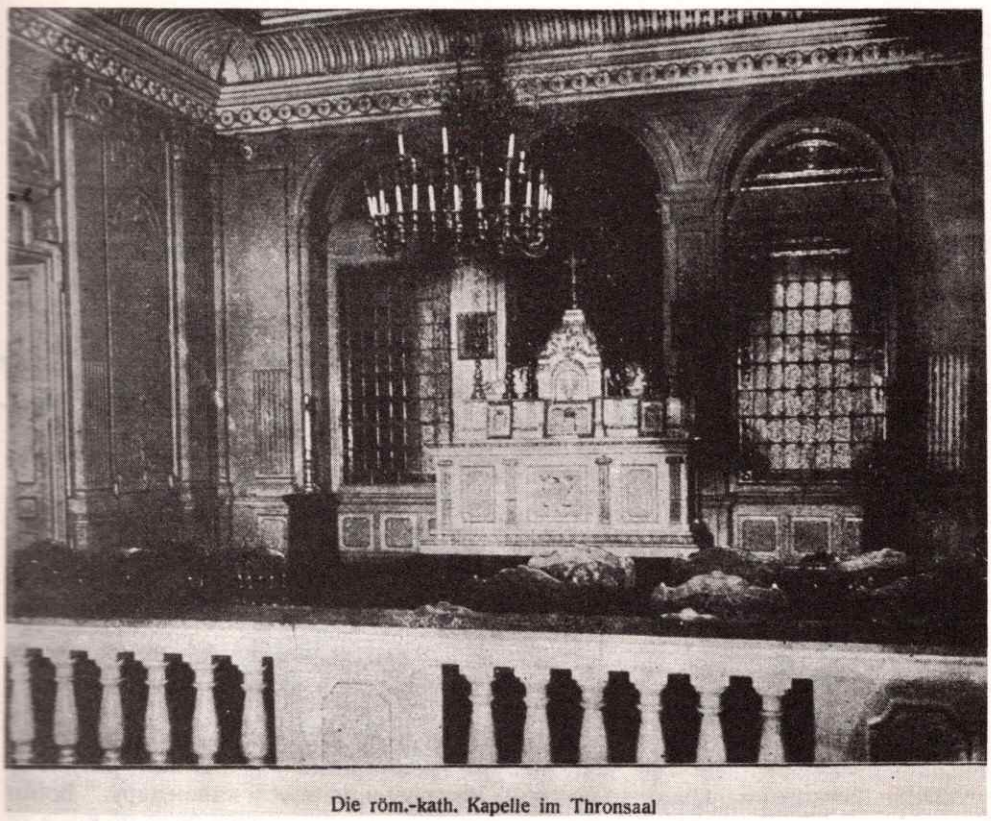

Die röm.-kath. Kapelle im Thronsaal

Римокатоличка црква у сали трона у Двору краља Петра I
(Avala 20. X 1918)

За време рата, римокатолици су слободно одржавали процесе, које су се обично кретале из цркве у Краљевском двору, а затим улицом краља Милана, Милоша Великог и Посланичком ка парохијској цркви у аустроугарском посланству. У процесији су учествовали војни гувернер, војни супериор Климковски, војни свештеници, грађани и ђаци римокатоличке вероисповести.[36] Аустроугарска школа, која је пре рата била под заштитом аустроугарског посланства, није радила прве две године рата, а зато је у априлу 1916. наставила са радом на истом месту.[37]

Из новина се сазнаје да је у православној цркви у Београду, тј. у Саборној цркви, било прво бдение 23. марта 1916. године,[38] али је забрањено одржавање врбице,[39] а тек 1917. био је прослављен Божић и бдение и у Крагујевцу, и то за децу и ратне заробљенике.[40]

36 Исто, 23. VI 1916. Пред рат 1909. аустроугарски конзулат налазио се у Кнез Михаиловом вензу 16 (сада улицеПариска и Кошћушка), док се аустроугарско посланство налазило у Улици Студеничкој 20 (садашњој Светозара Марковића), а римокатоличка капела у Улици крунској 23, садашњој Пролетерских бригада (Б. Лазаревић, *Београд*, Београд 1909, 38. 61, 76.

37 Исто, 17/30. IV 1916.

38 Исто, 4. IV 1916.

39 Исто, 16. IV 1916.

40 Исто, 10. I 1917.

Br. 43. ž. ŽUPNI URED SV. BLAŽA U ZAGREBU

DOPISNICA

Velečasni

župni ured katoličke misije

Beograd

Srbija.

Službeno: u ženidbenom poslu prosto od poštarine.

Документат о йостојању римокатоличке мисије у Беоіраду за време йрвоі светскоі рата

По окупацији, аустроугарске војне власти су у Београду покренуле лист *Beogradske novine*, чији је био уредник Јурај гроф Оршић-Славотићки, разуме се штампан латиницом, хрватско-српским језиком и по новом календару.[41] Војни гувернер је 22. априла 1916. у Србији увео нови календар, с тим да се до краја те године у званичном саобраћају наводи нови и стари календар, али православнима била је остављена могућност да празнике могу светковати по старом календару. Ова наредба је 7. маја ступила на снагу,[42] и она је строго спровођена, и зато је цепни календар за 1917, који је био издао са старим календарским означењима, забрањен.[43] Овај командат је био 11. јула 1917. издао наредбу наставницима у школама на „српско-хрватском језику", *да употребљавају само латиницу, а уџбеници су штампани такође латиницом.* Било је остављено да се „старословенском ћирилицом" може учити „у вези грчкоисточне вероисповести", само као писмо.[44] По наређењу војних власти уклоњени су сви натписи ћирилични на улицама и надлештвима.[45] Поред тога, уведен је у употребу и мађарски језик.[46]

41 Prava Crvena Hrvatska 31. IX 1915. Новине су јавиле, да ће у Београду поред новина на „хрватскосрпском" језику излазити и новине на немачком и мађарском (Утро Росије 5. V 1916; Narodne novine 31. V 1916), а на Цетињу на немачком, мађарском, хрватском и албанском језику (Noe Cirhep Reitung 7. VIII 1916; Hrvatska 27. VIII 1916).

42 N. F. Presse 25. V 1916; Reichspost 9. VIII 1916.

43 Beogradske novine 3. I 1917.

44 Reichspost 9. VIII 1916.

45 Београдске новине 1916, бр. 42. Из Пожеге је јављено, да је седница Пожешке жупске скупштине „један франковачки члан" предложио да се забрани ћирилица у Хрватској и Славонији. Међутим, „велики жупан Драган витез Трнски није предлог ставио на дневни ред, јер се о том може тек после рата расправљати", рекао је (Die Drau 19. VII 1916.

46 Az Est 14. V 1916.

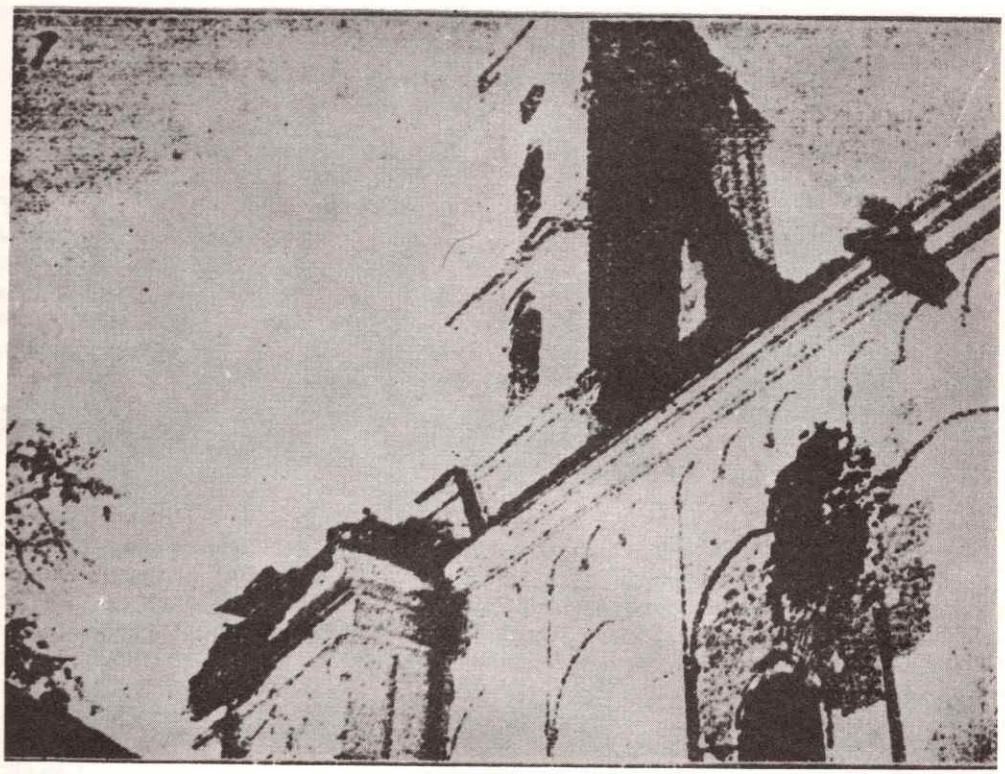

Саборна црква у Шайцу у рушевинама
(Ilustrovani list 3. X 1915)

Лист на „српско-хрватском језику", како су тада окупатори називали наш српски језик, настајао је писањем о прошлости и праву присуства аустроугарских трупа у Београду, и да подсете на своја права и освајачке успехе, и тиме докажу, да имају Немци право спроводити германизацију и под њиховом заставом ширење Римокатоличке цркве, како је то и раније чињено. Већ у априлу је објављен чланак у коме је нарочито истакнуто, да је од 1860. настало јаче досељавање аустроугарских држављана ради зараде, и да су добро живели, јер је био јевтин живот. Они су хтели да оснују аустроугарску колонију, у којој су били трговци, банкари, агенти осигуравајућих друштава, извозника, итд. Према овом чланку, било их је око 10.000, од којих 80% радници. Те године основано је у Београду „Удружење за помоћ" онима који се нису могли одмах снаћи, и на тај начин помагало се досељавање, уствари планска колонизација у српској земљи.[47] Објављен је и Тодора Стефановића Виловског чланак *Беоīрад ūод царем Карлом VI* 1717-1739. године.[48] Затим је објављен чланак у наставцима *Беоīрад ūод ūринцем Евīенцијем Савојским*,[49] као и чланак о опсади Београда 1789. године.[50] Овим чланцима се упозоравало на право које Германи имају на онај део Београда који су колонизовали 1718-1739, и у вези тога и право на повраћај Римокатоличкој цркви право да се на том терену обнове своје бивше храмове, шири,

47 Beogradske novine 19. IV 1916.
48 Исто, 15. VII 1916.
49 Исто, 10-13. VIII 1916.
50 Исто, 18. и 20. VII 1916.

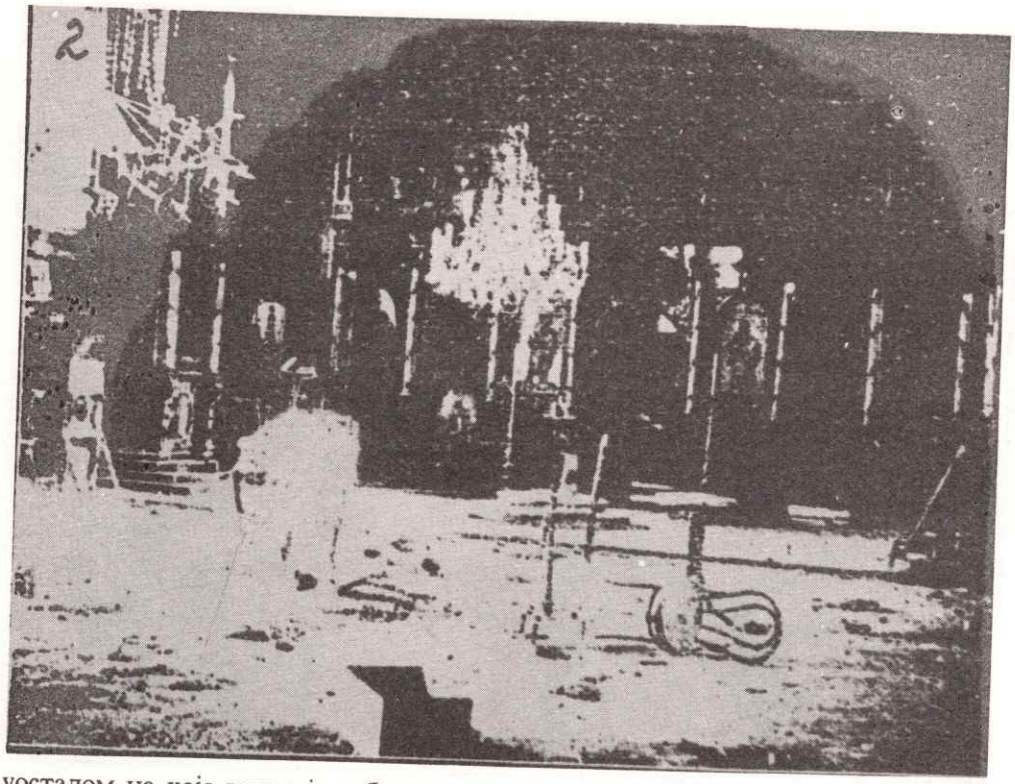

уосталом на које право је и бискуп потсећао и био постављен за апостолског викара у Србији.

Овде се мора указати на још једну злочинасту идеју, коју је покренуо почасни члан Мађарске академије науке *бискуп Вилхелм Фракмон*. Он је предложио да се у Београду подигне мраморни споменик *на Краљевом двору*, који би приказивао победу Јана Хуњадија, и то да тај споменик уради мађарски вајар.[51] Овоме се не треба чудити, јер није то усамљени случај иза кога су стајали људи из Римокатоличке цркве. Тада је у београдском листу писало и о подизању *Ратног споменика на Ловћену*.[52]

Не сме се заборавити, а да се не спомену још две чињенице, које се односе на страдање српског народа. Новине су јавиле да је нађено звоно „у самостанској цркви Св. Ловре у Шибенику названо 'Карађорђе' и донето је из Србије".[53] Писало је и реликвији кнеза Михаила Обреновића у Народном музеју у Београду, уствари о његовој руци у крви.[54]Одмах иза тога писало је и о књегињи Јулији, која је тада живила у 85. години живота, као удови по кнезу Карлу Оренбершком.[55] Можда и то није било случајно, тим пре што се не зна за даљу судбину споменуте реликвије кнеза Михаила, бившег супруга књегиње Јулије.

51 Vilag 1. IV 1916.

52 Beogradske novine 23. IV 1916.

53 *Преглед листова*, Женева 17 (4) VII 1916. За време од 1914. до 1918. из Србије однето је осам стотина вагона црквених звона која су претопљена за оружје, међу којима су била и са Опленца, а Ватикан је ћутао (Политика 14. IV 1989).

54 Beogradske novine 22. VII 1916.

55 Исто, 28. VII 1916; Авала (Београд) 20. X 1918.

4. После рата 1918: То исто, али у име Христа 1941-1945. и Magnum crimen

За сва нечовечна и нехришћанска дела, почињена над српским народом, његовом Црквом и државом, почињеним у име очувања и проширења Аустро-Угарске, моћног заштитника Римокатоличке цркве, у чему је и она активно учествовала, победоносна српска војска и њене грађанске власти нису дозволиле на терену југословенских земаља да се узимају на одговорност за почињена недела у току рата. Ево једног од најлепших доказа о томе: Милош Црњански, велики српски књижевник, враћајући се из ратног вихора, записао је 12. јануара 1919. у Новом Саду:

„У Земуну сам много говорио са Коњевићем, а видео сам и наше 'Југословене'. Чудим се Србијанцима, нигде се не свете, а освета је једино што код нас помаже".[56]

Каснији догађаји дали су право Црњанском. Јер, још у току рата, пре марта 1917, изашла је у Паризу књига *L'Unité de l'eglise et le Schisme grec od abe* И. Буквe-а, са предговором Алфреда Боуриларда, ректора Католичког института у Паризу, која је била написана оштро против Православне цркве,[57] и тиме чинила доказ да Римокатоличка црква не мирује, *и да има спремну акцију и за југословенске земље,* што се и догодило. Када се после уједињења надбискуп загребачки Антун Бауер, у име бискупа у новој држави, писмом обратио папи Бенедикту XV и изложио му настале проблеме у римокатоличкој цркви у новим условима, у земљи *где се још пушила проливена српска крв за слободу,* папа га је у одговору од 12/25. августа 1919. подсетио на обавезу законског права Римокатоличке цркве и задужио га *да ради на присоједињењу Римокатоличкој цркви оно што је у току рата измученог Срба православаца преостало.* Уствари, папа је отворено наложио уништење и Српске православне цркве, тј. присаједињење, поред осталих и ове Цркве. Ево тога налагода папиног:

„Часни брате, поздрав и апостолски благослов! Примили смо прерадосна срца писмо, пуно оданости, што си нам га недавно послао, такође у име осталих бискупа Хрватске, Србије и Словеније, који се с тобом састадоше у Загребу, да се брижно посаветујете о пословима и потребама својих бискупија.

То писмо, наиме, потврђује приклоност спрам римског папе и привржености овој Апостолској столици у име свих вас и заједно ваших вјерника, те посвједочује да ћете, како ти и твоји у бискупској служби другови, сву своју помњу поглавито свратити на то, да религија и вјера након толиких и таквих погибељи поново с помоћу Божјом посвуди процвату, да се верници вашега стада у Христу преобразе и обнове, да свећенство и пук наредбе и правила Законика црквеног права поштују; *напокон, да се постигне прежељни повратак несједињених цркви у средиште апостолског јединства.*[58]

Све нам то доноша велику утјеху, нарочито јер се чврсто надамо да ће читав клер тих бискупа, заједно с својим пуком, у свему и по свему поћи стопама бискупа. Стога смо врло захвални теби и часној браћи твојим друговима на увјеравању о синовској послушности. Истодобно нас нука срце на очитовање, да од

---

56 Радован Поповић, *Живот Милоша Црњанског,* Београд 1980, 37. Подвлачење у тексту је моје.

57 Архив САНУ, бр. 10409.

58 Подвлачење у тексту је моје.

ваше синовске оданости није мања очинска љубав, којом Христовој љубави најњежније грлимо вас и ваша стада. Ужгани овом очинском љубављу дијелимо из дна душе заједно с вама згоде и незгоде, радост и жалост, којима ова нужна и нестална времена обилују.

Стога, не само да схваћамо већ и као своје усвајамо оне тјескобе, бриге и скрби душа ваших, што произилазе из претешких невоља ових година, за које држите, да их морате открити нама као Христову намјеснику и оцу кришћанске обитељи, а које понајчешће прате поремећене јавних прилика и тешкоће промјене и догађаје.

Ми, дакле, тугујемо с вама и од жалости нам се стежу очинске груди; те утоликој ојађености духова ништа не желимо више него да вам пружимо неку утјеху, како смо то и до сада с великим весељем настојали чинити, кад нам се пружила пригода, да засвједочимо љубав и бригу своју било према бискупима, било према вјерницима тих крајева.

А, јер знамо, да у овом тешком стању јавних прилика, што су га нарочито створиле тешкоће прошлога рата и нови развој према будућности, имате и још ћете имати сосова, кад ћете осјетити потребу, или корист саобраћаја с оцем свих вјерника, то вас од срца понукујемо, да се устручавате обраћати се, остранивши све запреке, синовским начином на врховног пастира, како то и доликује стаду и пастирима крћанким, те да од њега тражите и свијетло и правило и утјеху и помоћ за што подесније равнање цркве.

Коликогод пута пружите, дакле, пригоду, па покажемо љубав свога срца спрам добростања ваших цркви, бић' ће нам доиста веома драго, те ћемо уложити сву бригу и мар намјесника Христова, да испитамо све оно, што ћете ви сматрати за своју дужност да предложите Апостолској столици, као што и сада чинимо у стварима, што нам их је поднио такође и у ваше име часни брат бискуп љубљански. Међутим, и молимо и желимо, да свемогући Бог обилно излије росу небеских милости врху вас и бискупија ваших. Као залог свих милости и као јамство наше посебне љубави подјељујемо у Господу од свега срца апостолски благослов теби брате, осталим бискупима тиг покрајина, а тако и њихову свећенству и пуку".[59]

Из досадашњег излагања, у овом раду, непобитно је довољно доказано, да у Србији није вођена никаква борба противу римокатолика, односно Римокатоличке цркве. Срби и Српска православна црква су се само бранили од наметнуте им опасности по веру, националност и државу, тј.: 1) од римокатоличких мисионара који су језуитским поступцима радили да Србе *покатоличе* или бар *поуснијате* и *приведу* их папи *под власт*, и 2) од насртања Аустрије, односно Аустро-Угарске, која је користећи се својим правом протектората над римокатолицима, помагала мисионаре Римокатоличке цркве и мешала се у унутрашње и спољне послове Србије. Једном речју, она је ометала унутрашњи развој и борбу Матице Србије за ослобођење неослобођених српских земаља, које су биле још под Турском и Аустријом, односно Аустро-Угарском.

Србија се није мирила са оваквим стањем и зато је настојала да га одстрани уговором-конкордатом са Ватиканом. И зато је 1914, када су се за то стекли сви услови, Пашић је убрзавао рад на остварењу уговора-конкордата, да би се Србија ослободила подчињености Пропаганди фидеи и искључио аустроугарски протекторат над римокатолицима, који јој је био 1878. берлинским конгресом наметнут, чиме је био ограничен њен суверенитет.

И таман кад је Пашић у томе успео, тј. кад је 1914. потписан конкордат, Аустро-Угарска је објавила Србији рат, у чему су је подржавали Ватикан и

59 Katolički list (Zagreb) 16. I 1919; Гласник Српске православне цркве 16/29. VIII 1920.

нарочито римокатолици из југословенских земаља. Један од вођа тих римокатолика, Радић, вођа Хрватске сељачке странке, борећи се за опстанак Хрвата под Аустро-Угарском, а тиме и против ратних циљева Србије, он је већ у јулу 1914. пророчански најавио да ће за Србију „прије или послије надоћи и заслужена казна" зато што се је била против Аустро-Угарске. За ово га после рата није нико узимао на одговорност, као ни друге који су са њиме починили многа злодела против Срба, и зато се Милош Црњански 1914. могао чудити Србијанцима што се „нигде не свете", тј. што никога нису узимали на одговорност. Међутим, наследник Радићев, као председник Хрватске сељачке странке и учесник у рату на бојишту против Срба и покољу у Србији, Влатко Мачек, је 7. априла (п.н.) у Ваљеву напустио седницу Југословенске владе, чији је био потпредседник, и отишао у Загреб, где је 10. истог месеца позвао своје страначке присталице да подрже Павелића, који је отпочињао геноцид над Србима, или како би Радић рекао извршавати заслужену казну.

То исто је радила и Римокатоличка црква. Папа Бенедикт је XV 29. јула/12. августа 1919, како је већ раније наведено, наложио загребачком надбискупу Антону Бауеру, да са осталом браћом бискупима на југословенском простору *„напокон да се постигне пожељени повратак несједињених цркви у средиште апостолског јединства"*.

Какав је, после рата, Римокатоличке цркве, под управом загребачког надбискупа, био налет само на православни Београд, у коме није било римокатоличке цркве, може се сазнати из једног поузданог доказа. Јожо Петровић, који је живео и радио у Београду после ослобођења, 1941. када је избио рат избегао је у Сарајево и ту се запослио. Он је постао равнатељ познатог Земаљског музеја, који су усташе назвали „Хрватски земаљски музеј". Овај Петровић је у *Гласнику Земаљског музеја* за 1942. написао ово:

„Кад сам дошао у Београд, имали смо црквицу у бившем аустријском посланству. Одлазећи из Београда оставили смо шест католичких цркава. Све болнице у рукама часних сестара, сва кућна послуга је наша. Бућевци имају своје хрватско друштво, затим је основан Хрватски дом, чији сам члан био од мојега доласка у Београд, основасмо Напредкову подружницу у Радишину, а колико је вјерских друштава било не бих умео рећи. Невјерујем да је тјеловска процесија у Загребу била импозантнија од наше у Београду".[60]

У току рата 1941-1945, римокатоличке цркве у Београду, као и у унутрашњости Србије, *нико није повредио*. Међутим, непријатељска коалиција, која је деловала као наследник Аустро-Угарске, и Римокатоличка црква, настављајући борбу против Срба, били су се окомили на Православну цркву која је прво обезглављена хапшењем патријарха *Гаврила*, који је цео рат био у разним логорима, да би на крају дочекао ослобођење у логору Дахау, и то као једини од поглавника сих цркава. За то време, наследник надбискупа загребачког *Бауера, Алојзи Степина*, помагао је Павелића у остварењу геноцида над Србима, а нарочито убијању и прогону српских владика, свештеника, монаха, монахиња и црквених чиновника, уништењу црквене организације, рушењу и паљењу цркава, и на крају *оснивању* тзв. „Хрватске православне цркве" у чему је учествовао и свој благослов давао *представник Ватикана папин легат Марконе*.[61]

У овим злочинима под вођством надбискупа Степинца, и благословом папиног делегата Марконе, истакао се и *ђаковачки бискуп др Антун*

---

60 *Гласник Хрватског земаљског музеја* у Сарајеву 1942, 522-523; Светозар Душанић, *Храм Свете Саве у Сплиту*, Светосавље (Аустралија) 1984, бр. 4, дтр. 4.

61 Miloš Obrkneževič, *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i hrvatska pravoslavna crkva*, München-Barcelona 1979; Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље*, Београд 1989.

Акшамовић, васпитавани у *духу југословенства бискупа Штросмајера,* и то у непосредној близини самог бискупа Штросмајера, јер је од 1902. био професор Семиније у Ђакову, која је била дело бискупа Штросмајера. Као такав, он је 1920. сео на бискупску столицу самог бискупа Штросмајера, па је зато у складу учења бискупа Штросмајера и заповеди папе Бенедикта XV, за време страховладе усташа, наредио да се у Ђакову штампа његов позив Србима за покрштавање и да га усташка авијација достави из ваздуха. Ево садржака тога позива:

„Пријатељски савјет.

Господин Исус Крист је објавио да ће бити један од овчињака и један пастир. Ову слику је узео из свдашњега сељачкога господарства, да га људи боље разумију. Син Божји Исус Крст је дошао на земљу, да за вјечни живот приправи и да спас донесе свим људима. Зато нам он објављује: 'Бит ће један овчињак и један пастир'. То значи: Бит ће једна црква и један црквени поглавар, који је Кристов намјесник на земљи и врховни свећеник у Христовој цркви.

То јединство цркве треба да проведемо у Независној држави хрватској.

Становници грчко-источне вјере!

Чујте овај пријатељски савјет. Бискуп ђаковачки примио је до сада у Свету католичку цркву на хиљаде грађана, који су од државних власти добили свједоџбу честитости. Угледајте се у ову своју браћу, пак се пријавите што прије за прелаз у Католичку цркву. Ви ћете несметано унапређивати своје господарство и одгајати своју омладину за Бога и за државу хрватску. Ви ћете у Католичкој цркви осигурати спас неумрлих душа према оној светој опомени Спаситеља нашега Исуса Христа: 'Неће у Краљевство небеско доћи онај, који говори: Господине, Господине, неко онај који врши вољу Оца небескога'. *Пријатељ народа".*

Из овога прогласа може се закључити, да је бискуп Акшамовић захтевао прекрштавање Срба, ако хоће да буду спасили животе од усташке државе, односно од усташког ножа. Дакле, тражено је под принудом смрти прелаз у Римокатоличку цркву, зашто се целог живота борио бискуп Штросмајер и зашто је 1919. папа Бенедикт XV дао „заповед". За извршење овог злодела, бискуп Акшамовић је од Павелића добио орден „Велереда са звиездом", како је то у образложењу наведено: „За предану сарадњу с државном владом и државним областима у свима вјерским питањима". Приликом пријема овога одликовања, ђаковачки бискуп, према писању Hrvatskog lista од 20. априла/3. маја 1943, је рекао: „Ја господо, ову чињеницу наглашвама у ту сврху, да изјасним своју радост што поглавар, носилац државног врховништва наше Независне државе Хрватске у представницима Католичке цркве види своје помагаче".[62]

Павелићеви усташе деловали су и у Матици Срба, у оном делу који је био под окупацијом немачке војске. У њиховом раду помагала их је римокатоличка црква *Христа Краља у Београду.* О томе сведочи копија извештаја Усташког стожера број 9, који је пронађен *иза олтара* те цркве. Његова садржина је гласила:

„Велеможном господину стожерноме, поручнику поглавникове тјелесне бојне, Загреб. Драги стожерниче, храбри усташо! Шаљем ти лист по нашем храбром усташи Звонку уз благослов католичке црква Христа Краља у нашем будућем Београду.

62 Псуњски, *У име Христа свештиње у пламену,* Југославија 1944, 22-23 (штампан илегално у Београду).

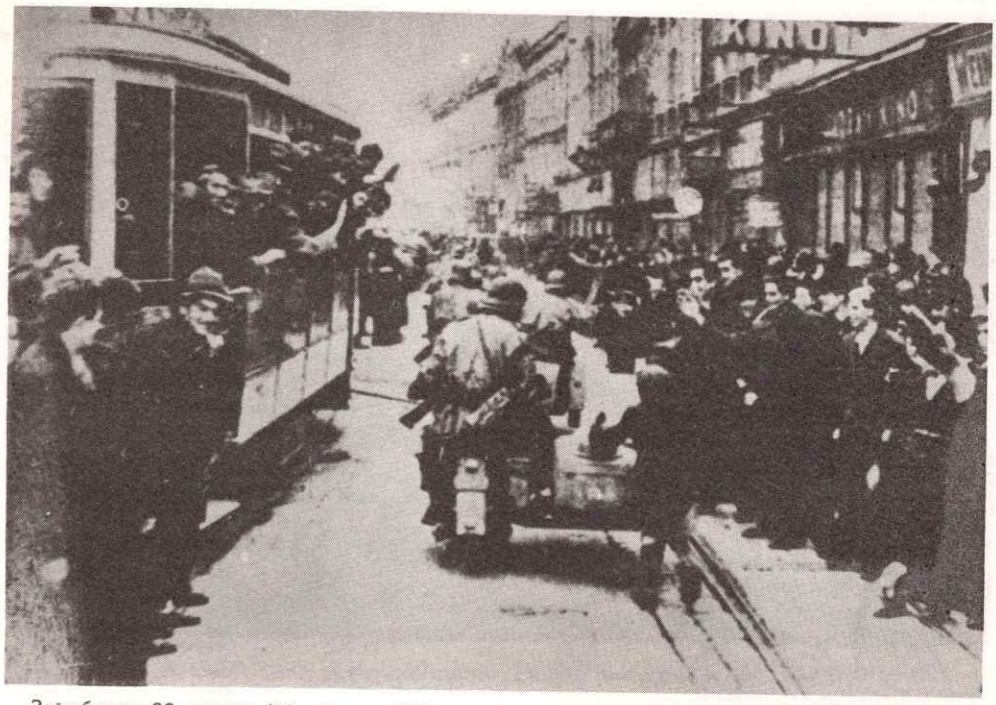

Загребчани 28. марта/10. априла 1941. са одушевљењем дочекују као ослободиоце улазак немачких трупа
(Der Kampf auf der Balkan, Берлин 1942)

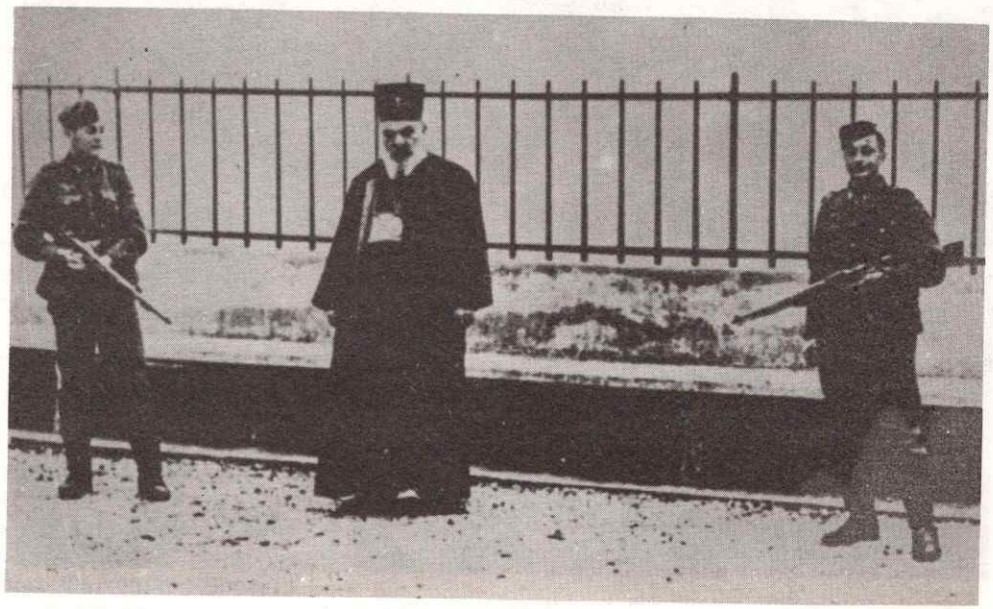

Хапшење априла 1941. у Острогу патријарха Гаврила и одвођење га у затворска и логорска мучилишта

Представник Ватикана папски легат Марконе и Анте Павелић

Представник Ватикана и папски легат Марконе и надбискуп загребачки Степинац са усташама и Немцима

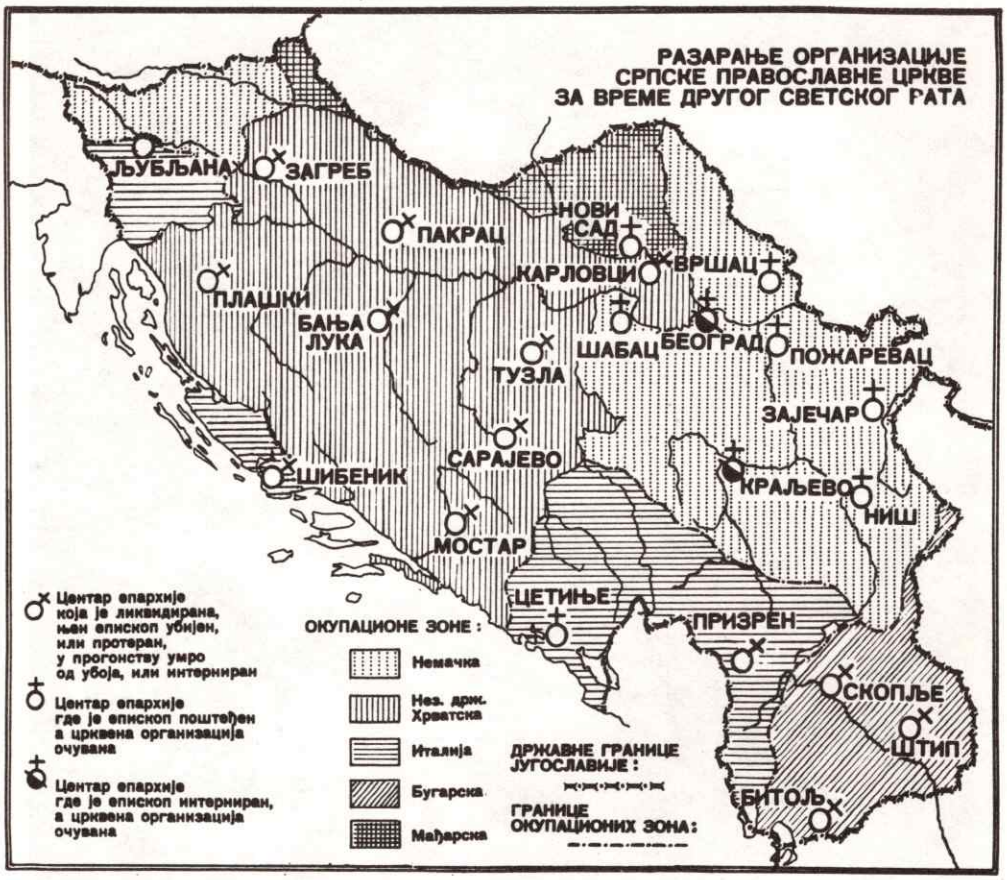

Карта разорне 1941. организације Српске православне цркве

Приповедао ми је Звонко, да су наши храбри усташе, муслимани и католици, побили и поклали српске Цигане (!) у Мачви и Шапцу.

Звонко ми рече, да је он сам својом руком заклао двадесет и пет у Мачви, те му зато Католичка црква опрашта све грехове, и свети отац папа наградиће све храбре хрватске синове, који су ставили под католички мач ове балканске шизматике.

Сви католици Хрвати и муслимани, усташе у Београду, учлањени су у нашој тајној усташкој организацији и чекају нестрпљиво анексију Београда, хрватског града, домовини Хрватској.

У цијелој циганској Србији разапели смо уходарску мрежу, која ради пуном паром. Заостали Хрвати и муслимани остали су у привидној служби циганске Србије и имаде их приличан број у сваком уреду и по министарствима и осталим бранжама. Навели смо ти и тајне шифре за дописивање. Загреб ће послати упуте, које имају делегати у циганском Београду.

Главни стожер ради на томе, да се униште православци на Балкану, на славу Католичке цркве.

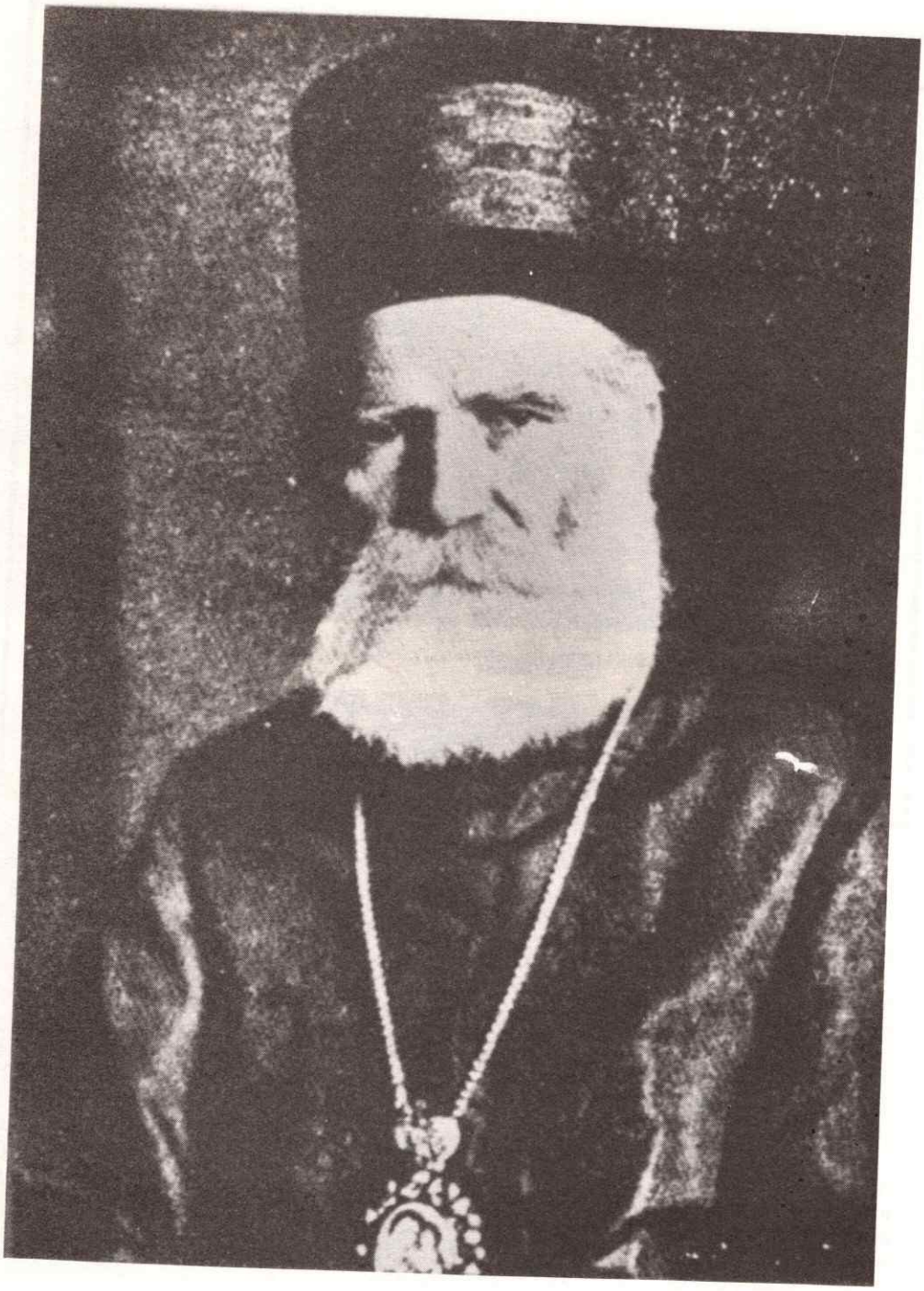

Митрополит добро-босански Петар Зимоњић убијен 1941. негде у Хрватској

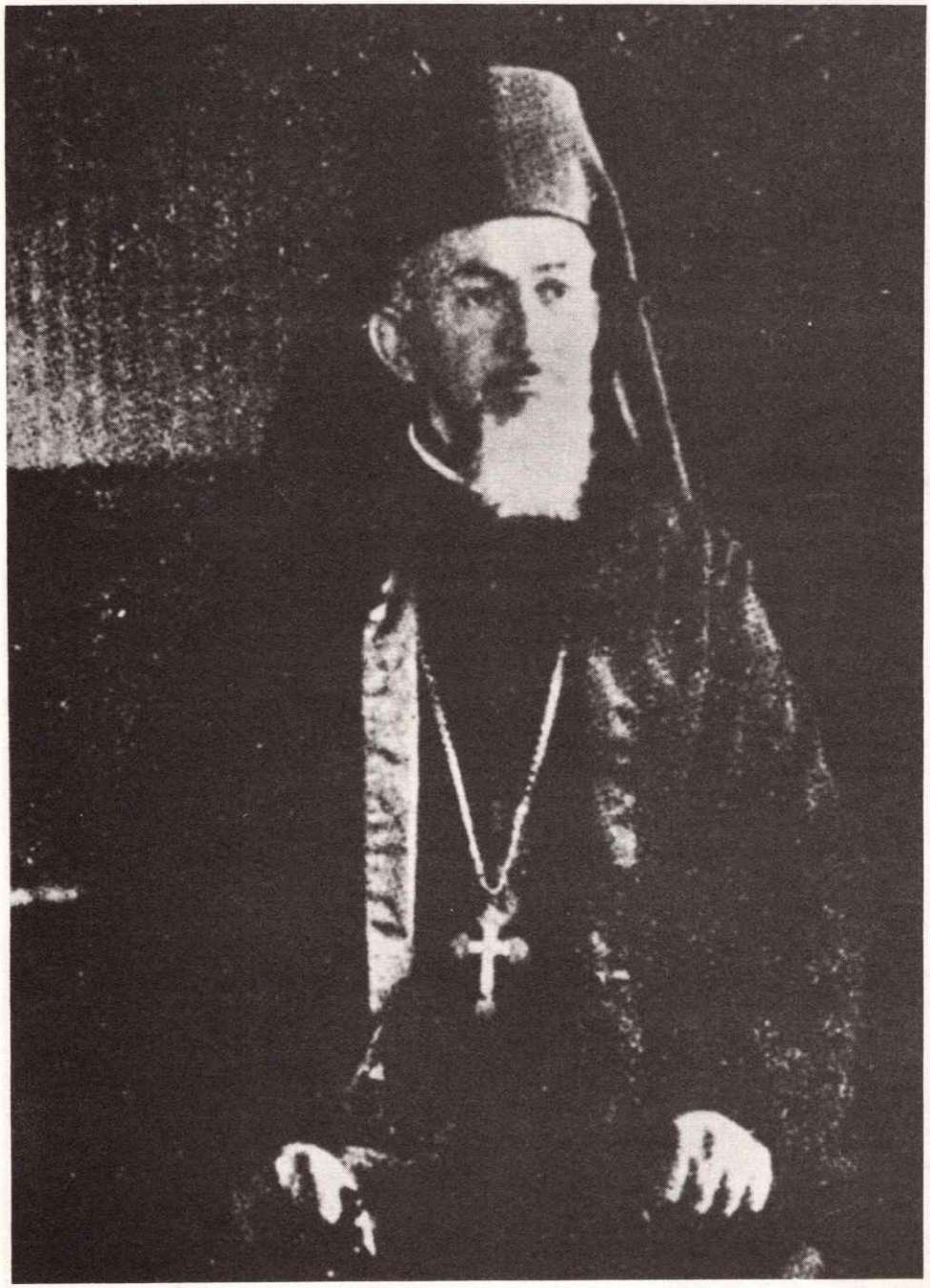

Епископ горњо-карловачки Сава убијен 1941. негде у Хрватској

Епископ бањалучки Платон убијен 1941. и бачен у реку Врбас

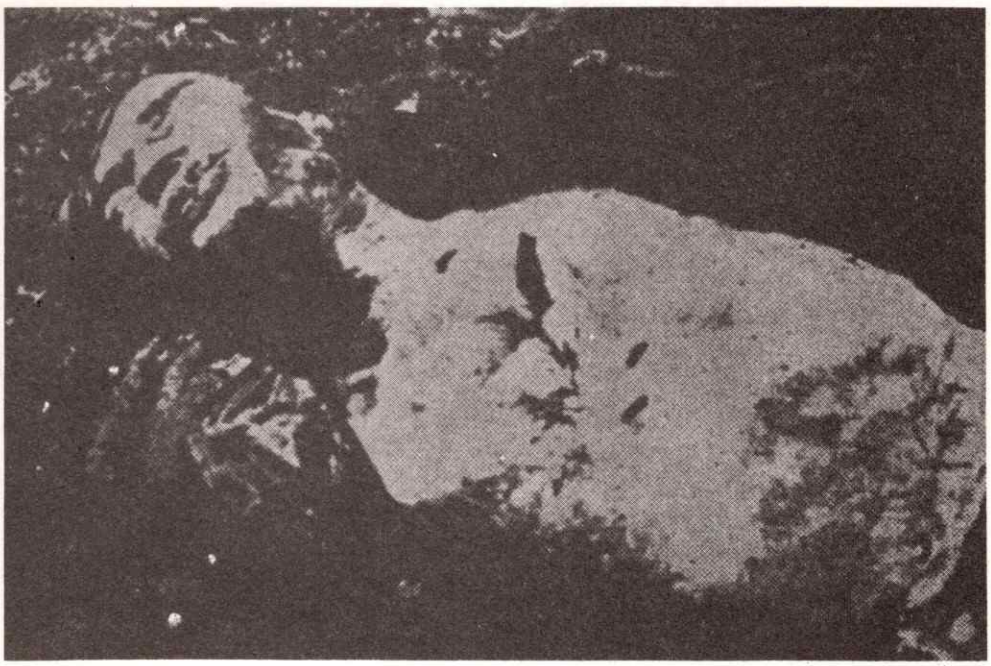

Унакажено тело епископа Платона извађено из реке Врбаса - огледало средстава ширења Римокатоличке цркве и хиљадугодишње хрватске културе
(Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Саопштење бр. 66-93, Београд 1946, 772).

Сабирамо податке о српским комитама и војводама, јер смо дошли у посјед њихових списа и наређења. Дакле, видиш да хрватска ствар напредује преко Дрине до Ниша и од Ниша до Солуна.

Податке смо послали са писмима. Пренио их је број 129. у Земун. Информирај се код главног стожера у Загреб да ли је број 129. уручио све. Новац за Ниш и Крагујевац шаљемо редовно. За дом спреман! Усташки стожер број 9.

ПС. Уз лист се прилаже отисак печата 'Топличког четничког одреда' са грбом и потписом отсеченог са једног списа".[63]

Овоме треба додати још један доказ како су усташе вршили злочине у Матици Срба као и у Хрватској. Често су слати усташе у Београд са посебним задацима, између осталог и да убију кога Немца, да би Немци извршавали одмазду и убијали за једног Немца сто Срба, како је то било одлучено за Србију. То су чинили и пребацивањем преко Саве. И да би се од тог зла одбранили кришом организовали су се поједине групе грађана за хватање и ликвидирање тих непријатеља. И сам сам имао прилику да учествујем у таквој акцији са својим пријатељем Милуном Радичевићем, власником кафане „Ловћен" у Сарајевској улици, преко пута зграде Министарства железница. Такви су усташе сачекивана на обали Саве, где су стизали ноћу у чамцима.

Какви су били ти усташе, ево једног доказа о њиховом лику:

„Београдска полиција је ухватила Химлију Берберовића из Босанског Новог, који је пре рата био запослен у Београду, па је као добар познавалац

63 Исти, *Хрвати у светлости историјске истине*, [Београд . Месеца марта 1944, 223-225 (штампано илегално).

PRIJATELJSKI SAVJET

Gospodin Isus Krist je objavio da će biti jedan ovčinjak i jedan pastir. Ovu sliku je uzeo iz svakdanjega seljačkoga gospodarstva, da ga ljudi bolje razumiju. Sin Božji Isus Krist je došao na zemlju, da za vječni život pripravi i da spas donese svim ljudima. Zato nam on objavljuje: Bit će jedan ovčinjak i jedan pastir. To znači: bit će jedna Crkva i jedan vrhovni crkveni poglavar, koji je Kristov namjesnik na zemlji i vrhovni svećenik u Kristovoj Crkvi.

TO JEDINSTVO CRKVE TREBA DA PROVEDEMO U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ.

Stanovnici grčko-istočne vjere!

Čujte ovaj prijateljski savjet. Biskup đakovački primio je do sada u Svetu Katoličku Crkvu na hiljade gradjana, koji su od državnih vlasti dobili svjedodžbu čestitosti. Ugledajte se u ovu svoju braću, pak se prijavite što prije za prelaz u Katoličku Crkvu. Vi ćete kao katolici moći ostati u svojim domovima. Vi ćete nesmetano unapredjivati svoje gospodarstvo i odgajati svoju omladinu za Boga i za državu Hrvatsku. Vi ćete u Katoličkoj Crkvi osigurati spas nemrlih duša prema onoj svetoj opomeni Spasitelja našega Isusa Krista: „Ne će u kraljevstvo nebesko doći onaj, koji govori: Gospodine, Gospodine, nego onaj koji vrši volju Oca nebeskoga".

Prijatelj naroda

Bisk. tiskara — Djakovo

Штампани програм ђаковачког бискупа др Антуна Акшамовића на присилно прекрштавање Срба

Присилно прекрштавање Срба у селу Дубици у хрватској
(Старт, Загреб 28. II 1981)

Главни извршиоци 1942. насилног оснивања тзв. „Хрватске православне цркве" били су представник Ватикана и папски легат Марконе (седи у белој ризи) и загребачки надбискуп Степинац, уз присуство протестантског бискупа Поља и истакнутих усташа и Немаца

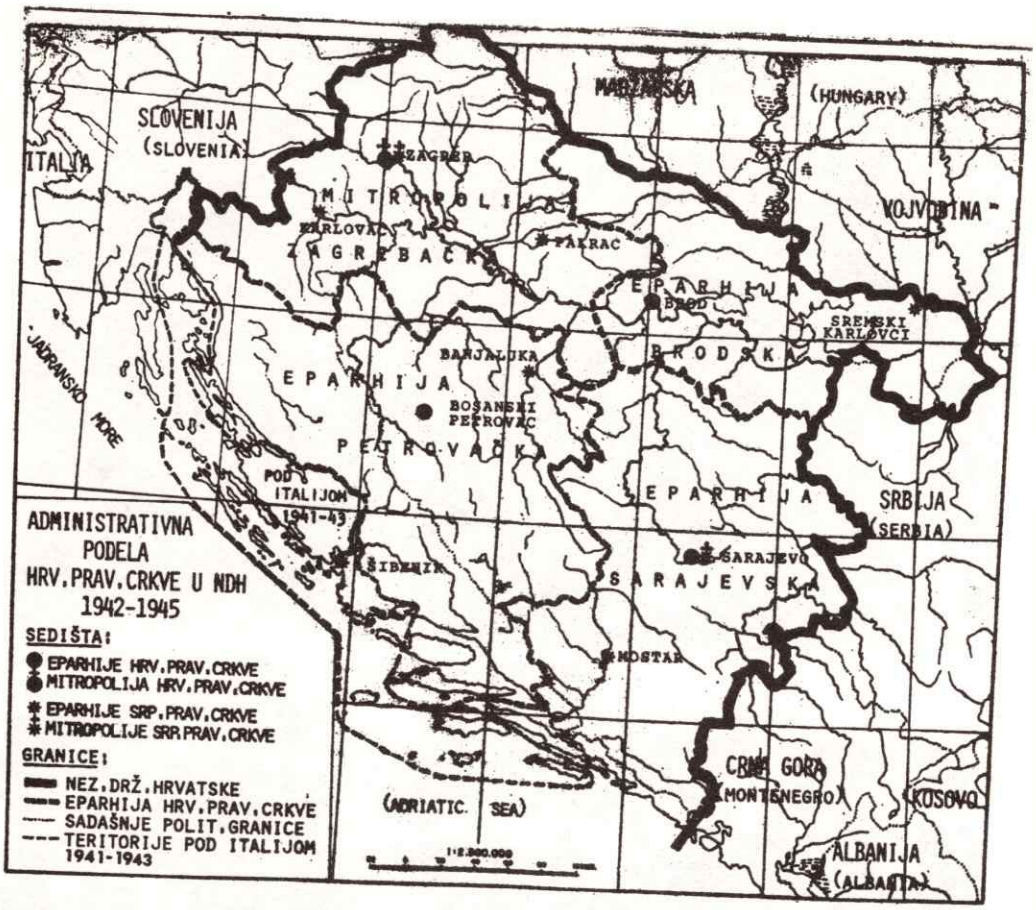

Карта тзв. "хрватске православне цркве"
(Miloš Oberkneževi ć, *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i hrvatske pravoslavne crkve.* München-Barcelona 1979, 225)

прилика упућен у Београд да настави са усташким неделима. Берберовић је по лишењу слободе пред полицијским поднаредником у Коларчевој улици бр. 1. о својим усташким злочинима између осталог изјавио и ово:

'Почетком мјесеца јуна 1941. добила је моја сатнија налог да иде у Глину. По доласку у Глину, прво смо претресли град, па смо затим ишли по селима. Ово претресање трајало је око 15 дана. Кад је са претресањем завршено, дошли су усташе из Загреба и Петриње, па смо тада добили налог да по селима сакупимо све православне мушкарце од 20 до 45 година старости. У прво вријеме вршили смо хапшење мушкараца. Њих смо сакупљали по селима и доводили их у Глину, где смо их стављали у судски затвор. Ту су остајали у затвору по неколико дана док се затвор не напуни, а тада су их убијали.

Убијање је вршено на више начина. Неке су затварали у православну цркву у Глини. У цркву је могло стати око 1.000 људи. Тада је командир станице одређивао 15 људи који имају да врше клање. Прије него што пођу на свој поход, давао им је алкохолно пиће и то неким рум, а некима љута ракија, па кад се напију, онда су их са ножевима пуштали унутра. За време клања је пред црквом

Павелићеви оружници 3. септембра 1943. у посети код папе Пија XII

постављена стража, а ово је чињено ради тога што су се неки православци пењали на звонику, па су затим скакали са ње. Ја сам био одређен да вршим клање у три маха. Сваком приликом ишли су и неки официри, Добрић Јосип[64] и Михајло Цветковић, а поред њих је било и усташких официра. По уласку у цркву, официри су стајали код вратију и посматрали наш рад, а ми смо вршили клање. Убијање је вршено на тај начин, што смо неке ударали прво у срце, неке клали преко врата, а неке ударали где стигнемо. Ако неки Србин не би био од првог ударца смртно погођен, тога су усташе приклали ножем. За време клања није горјела свјетлост у цркви, већ су били одређени специјални војници, који су рукама држали батеријске лампе и тиме нам освјетљавали простор. У више махова десило се, да је по неки Србин налетио на нас песницом или пак да је у некојега ударио ногом, али је тај био одмах искасапљен.

За вријеме овога клања била је у цркви велика галама. Присутни Срби викали су: 'Живео краљ Петар, Живела Југославија, Живела Краљица Марија, Живела Србија, Доле Усташи, Доле Павелић' итд. Клање је почињало у 22 сата увече, трајало је до 2 сата. За вријеме док је последњи Србин био жив ове су манифестације трајале. Овакво клање у цркви десило се седам до осам пута, а ја сам учествовао три пута. За вријеме клања сви смо били толико упрљани у крвљу, да се униформа није могла очистити, већ смо је замјењивали у магацину, а касније се прала. Црква је послије сваког клања прана. Кад се клање завршавало, долазили су камиони и носили лешеве. Обично су их бацали у ријеку Глину, а неке закопавали. Неке су православце изводили на обалу ријеке Глине где су их стријељали из митраљеза. Ово стрељање вршено је одједном на 300 до 400 људи. Они су сви постављени поред обале у двије врсте, па су повезани један за другога и тако гађани из митраљеза, који су били постављени у непосредној близини. Лешеви ових лица, која су стрељана поред обале, бацана су и ријеку Глину. Неке групе Срба извођене су из затвора и стрељане у близини мјеста Глине поред шуме, па су послије закопани на мјесту гдје су стрељане.

Прикупљање Срба вршено је на тај начин, што је у одређено село ишло око 70 усташа и 30 нас војника, а сви смо били под командом усташког официра. Село је увек било опкољено, па је унутра улазила одређена група, која сакупља Србе. Кад буде цијело село сакупљено, онда смо их стражарно спроводили у судски затвор. У прво вријеме доводили смо само мушкарце, а доцније и женска лица, од 15 до 50 година старости. Приликом овога довођења видио сам да су усташе, неки моји другови и војници силовали жене и дјевојке, па су их затим одводили у Глину. Видио сам да су усташе као и војници долазили у логор одакле су одводили жене које су хтјели, па су над њима вршили обљубу, негђе на периферији града, па су их поново враћали у затвор. Од стране официра ово није било забрањено, јер су и сами официри ово чинили".[65]

Ето, Србине, и за ово није одговарано после рата, као што није ни после првог светског рата. А, ко је то спречио? Лажни интернационалисти црвене и жуте боје. . .!

---

64 Капетан I класе Југословенске војске (*Списак официра и осталих војних службеника у војсци хрватске државе*, Београд 1941, 23 (друго издање).

65 Псуњски, *Хрвати у светлости историске истине*, 225-227.

ИМЕНА ЛИЦА

Адријан II, 253-154
Азис - паша, 144
Акшамовић Антун, 542, 550
Алауповић Тугомир, 72
Алберт Мирeус, 392
Александар, 17
Александар, 20
Александар I, 27, 29, 53
Александар II, 386, 390-392
Александар од Витемберга, 105
Алијарди, 345
Аљардије, 429
Анакреот, 375
Андрејевић Игуманов Симеон, 70, 73
Андрони, 216
Аночелмар, 254
Антонели, 133-134
Арнаутовић Драгољуб Р., 248
Арсенијевић Лазар, 148
Атанацковић, 133
Атанацкоић Димитрије, 45
Атанацковић Св., 477
Ачковић Таир., 456

Б. С., 10-11
Бакарчић Андрија, 300
Бакотић Луја, 5, 417-418, 438-498, 504, 507, 512
Бакула Петар, 197
Бан Матија, 5, 45, 75, 92-95, 161, 222-297, 300
Баравели П., 293
Барер, 461
Баришић Рафаило, 45, 70, 72
Барнабо Ал., 107, 163, 180
Барум Менас, 19
Барчић Еразмо, 300
Бауер Антун, 539, 541
Бенедикт, XV, 539, 541-542
Бенсони Карол, 161
Берберовић Химлија, 549, 552-554
Бердхолд, 446
Бериш Том, 492
Бертран, 506
Бертхолд, 494, 502
Бехавац Босиљак, 377
Бибезић Садик, 456
Били Л., 251
Биљи Јулије, 332
Бирг, 161
Бистшановски Људевит, 70, 98-99
Бјелик Емерик, 530-531
Бјељоглавски Валери, 74
Блазнавац М. П., 192
Богићевић Милан, 277, 281, 285-286
Бодин, 390
Божић Грга, 47
Бозели, 508
Бозолато Ђакопиеро, 89
Борбић Јаков П., 477
Боршекац, 16
Бофранац М., 438
Бочар Фр., 95, 101
Бочкар Едмундо, 136, 141, 161
Бошковић Јован, 182, 188, 192, 331
Бошњак Марко, 173
Брај, 251
Бранковић, 47
Браун Георгије, 139
Бркић Лазар, 457
Бркић Н., 447
Брлић Андрија Торкват, 98, 100-101, 169
Брлић Матија, 182
Брлићи, 95
Брлић-Мажуранић Ивана, 99
Брњин Мартин, 492

Бузињски Михаило, 56, 70, 76, 85, 89-90
Бускве И., 539
Буфантен Мишел, 19

Ваблцаар Јован Георгије, 38
Вагнер Вјекослав, 38, 111, 114, 123-124, 134, 136, 153-154, 156, 182, 301, 380
Вагнер Павле, 157
Валисије, 26
Ванило Мирослав, 21
Ванутели, 250, 270, 276-277
Василије, 389
Васиљевић, 521
Васојевић Никола, 51-56, 71
Велимировић Лука, 456
Вељковић Јован, 148
Верен, 531
Верешчињски Александар. 72
Веселиновић Рајко, 21, 22
Веселиновић Стеван М., 334, 380-384, 403, 417, 426, 428, 446-447.
Веселитскиј, 218
Веснић Миленко, 383, 399, 449, 459-496, 504
Вецковска Хелена, 97
Видершал Људевик, 88
Виктор Емануел, 425
Винцентић Лука, 10
Висоцки Јежи, 8
Витвиц Стева, 88
Витвицки Антоније, 88
Витковић Димитрије, 127
Витезић Иван, 250, 268, 270, 274, 279, 281, 283-285, 290, 292-294
Витезица Винко, 193
Војиновић Иво, 372, 516
Војиновић Константин, 372
Војиновић Луjo, 372, 384, 387-389, 392-395, 398-399, 556
Војислављевић Михаило, 389-390
Волковска Зиноида, 86
Вракмон Вилхелм, 538
Враницани, 161
Вуица Душан, 456
Вуличевић Људевит, 5-6, 243
Вујичић Иван, 368, 376-380
Вукајловић Јелисеј, 94
Вукан, 390
Вукашин, 239
Вукашиновић Милка, 4
Вуковић Филип, 456
Вукомановић Алекса, 128
Вучић Перишић Тома, 70

Гавранић Берислав, 72
Гавриловић Јован, 39, 94, 165, 215, 222
Гавриловић Михаило, 6, 401
Гаврило, 10, 541, 543
Гаговић Арсеније, 26-27
Гај Људевит, 8, 39, 79, 83, 94-95, 101, 391
Гарашанин Илија, 38-39, 45, 75, 79-84, 92, 113, 148-150, 169, 173, 176, 179-182, 199, 272, 358, 368, 443
Гарашанин Милутин, 277, 281, 285, 293
Гарбасо, 454, 459
Гаспари, 504-505, 511-512
Гвозденовић Зарије, 456
Генчев Николај, 68, 70
Герили Акојзи, 38
Гибели, 308
Гика, 384
Гласнић Никола, 492
Гласновић Томзе, 492
Глестон, 250
Глигорије, XV, 107
Голуб В. М., 94
Голуб Драгутин, 75
Горазд, 254
Грбић Михаило, 247
Громов И. В., 142-143
Грујић Јеврем, 148
Грујић Никанор, 128
Грујић Радослав М., 21, 23, 25, 51
Гучетић Лукша, 97, 99

Дабралис, 389
Давидовић, 521
Давидовић Димитрије, 52-53
Давидовић Живко, 148
Далтон, 178
Дамјановић Симеон, 68
Даниловић Теофан, 384
Даничић Ђура, 210
Д'Анунцио, 501
Деберн, 414-415
Де Билије, 461
Дедић Мартин, 130
Де Кадар, 90

Де Лојала Игнације, 6, 228
Демидов, 103
Дентон В., 53, 162
Дерманије, 400
Дечанац Сава, 299, 350, 406-407
Димтрије, 291, 305, 307, 416
Димитријевић Драгутин Д., 469
Димитријевић Душан, 432
Димитријевић Ст. М., 27, 29, 193, 219, 371, 406
Димотике, 507
Динарић Стјепан, 21
Дионисије, 26
Добрашиновић Голиб, 128
Добречић, 400-402. 407-408, 512
Добрић Јосип, 553
Дожић, види Гаврило, 128
Драгићевић Ристо Ј., 328
Дрлић Растислав, 72
Д'Сартигас, 180
Дубец Матија, 162
Дурковић Љубомир, 6, 8, 10, 27, 32, 37, 45, 51, 53, 55-56, 71, 73, 76, 85, 93, 118, 127, 163, 181, 237, 240-241, 248, 250, 284, 299, 230
Дучић Јован, 222
Дучић Нићифор, 6, 222, 224
Душан Силни, 355, 417, 492
Душанић Светозар, 541

Ђокић Симон, 492
Ђорђевић Андра, 345, 363, 371-372, 379
Ђорђевић Владан, 363, 371-372, 379, 446
Ђорђевић Тихомир Р., 38
Ђурбазовић Смаил, 456
Ђурић Вељко, 541
Ђурић Милан, 477
Ђуричић Марко, 417
Ђуровић Блажо, 401
Ђустије Антоније, 301

Ебен Јосиф, 157
Евгеније, 15
Едингер, 289
Едуард VII, 201
Екмечић Милорад, 76, 85, 87, 90, 91-93
Енгел од Ваграјна, 20
Енекес Иван, 113, 135

Ердемац Ана, 106
Еринберг Вјенцеслав, 285
Ермаел Антон, 137
Ерчић Властимир, 23
Есмаер Антон, 161
Ефијал, 521
Ефовић Ахмет, 456

Живановић Јован, 149
Живанчевић Милорад, 73,83
Живковић Радомир, 4
Живојиновић Драгољуб, 417, 446, 478, 499

Заљески Богдан, 88, 93, 102
Заљески Јузеф, 88, 96, 102
Заљески Дионисије, 96
Замојски Владислав, 86, 91-92, 97, 100
Зах Фрања, 5, 38, 77-84, 93-95, 161
Зачек Вацлик, 72
Звјерковски Људевит, 73, 75, 77, 95-96
Звонко, 542
Зимонић, види Петар Зимонић
Зјељињски Зигмунд, 8
Зјељињски Људевит, 73
Зјалковски Павел, 46, 71
Златичанин Сима, 477
Золер Мартин, 329
Зорнић Коста, 161
Зрињовић, 529

Иван, 390
Ивај VIII, 389
Ивановић Алекса, 37, 128, 406
Илешић Ф., 8
Илирикус, 502
Илић Ил., 477
Инокентије, 309, 312-315, 332-333, 362, 370, 376, 378-379
Инокентије IV, 462
Иноћентије IX, 15
Иноценти III, 350

J. J., 316
Јакић Фрања, 45
Јакобини, 289, 328
Јаковљевић, 137

Јакшић Гргур, 27-28, 201, 216, 228, 279, 284
Јамбречак Драг., 240
Јанковић Алекса, 142-143, 148
Јанковић Богдан Ј., 477
Јанковић Милован, 165
Јанковић Паин, 148
Јановски Људевит, 85
Јасњевски Владислав, 310-314
Јасњевски Луџза, 310-314
Јеж Теодор Томаш, види Милковски
Јелачић Јосип, 96, 106
Јеремић Гаврило, 148
Јеремић Јован, 305
Јеленић, 132
Јовановић Анастас, 200, 202
Јовановић Вићентије, 15
Јовановић Јован, 26
Јовановић Јован М., 205, 309, 334, 336, 372, 446, 448, 469, 503, 505, 512
Јовановић Милутин, 327-328
Јовановић Коста П., 492
Јовановић Љуба, 384, 401, 410, 415, 417, 416, 426, 433, 441, 454-497
Јовановић Михаило, види Михаило Јовановић
Јовановић Петар, види Петар Јовановић
Јовановић Платон, 548-549
Јовановић Стеван, 139
Јовановић Слободан, 173, 193, 200-201, 417
Јосић Блаж, 45, 130-133
Јосиф, 5
Јосиф Фрањо I, 107, 111, 213, 412, 422, 425, 508, 516, 528-530
Јунић Фрањо, 377
Јуришић Павле В., 520
Јуркјевич Ј., 8
Јустинијан, 360

Калноки, 269, 275, 277, 279, 281-282, 284-285, 289, 372
Каљевић Љубомир, 272
Канели, 503
Карађорђе, 26-27, 29-30, 38-39, 128, 398, 538
Карађорђевић Александар, 70, 75, 77, 96, 109-110, 120, 122, 141
Карађорђевић Александар I, 478, 484, 493
Карађорђевић Петар I, 383, 393, 407, 478, 484, 532-533
Караула Ловро, 45-46, 132
Караџић Вук, 47, 70, 128
Караџић Мина, 128
Кардон, 495
Карић В., 37
Касано Јован, 161
Катарина II, 27, 249
Катић Реља В., 507
Кашић Душан, 51
Кевенхилер, 269, 283, 284-285, 293, 373
Кенђерски Силвестер, 99
Керуларије Михаило, 390
Кецмановић Илија, 45, 72
Киам-паша, 45
Кирил, 68. 92, 102, 366
Клемент VII, 391, 393
Клерикат Људвик, 351
Климент, 254
Климентије, XI, 15
Климковски, 545
Кломишек Еразнир, 161
Кнез Лазар, 128
Ковачевић Ђука, 138
Ковачевић Јозо, 45
Ковачевић Љубомир, 311
Ковачевић Никола, 161
Ковачевић Ристо, 210
Ковачевић Тома, 45-46, 130-132
Козачински Мануел (Михаило), 23
Колар Јанко, 255
Консалви, 384
Константин, 254
Коњевић, 539
Копитар, 49
Кордан, 503
Косев Димитр, 56, 68
Костенич Ксенија, 57, 96
Кости Јурај, 391
Костић Мил. С., 477
Кохмански, 415
Коча Капетан, 26
Кошћушко, 535
Крал Андрија, 19
Крапача, 380
Крестић Василије, 102, 182, 192
Крстић Иван, 300
Крстић Н., 369
Круљиковски Карољ, 73-74
Куен, 289
Купрешанин Јаков, 139, 161

Куршида-паша, 175

Лав IX, 390
Лав XIII, 316, 328-329, 333, 345, 355, 384, 386, 392, 397-399, 429
Лаврентије, 254, 391
Лазаревић Б., 535
Лакордер, 97
Лановић Михаило, 384, 397
Лебл Кајман, 38
Ледоховски, 316-317
Лелеум, 74
Леон XIII, 222
Леополд I, 17
Леповски Јан, 137
Леснер, 178
Лешјанин М., 201
Лешјанин Рајко, 148
Линдер Јосиф, 161
Линдермајер Емерик, 139, 156-157, 161
Литковски Јован, 161
Литнер Јосиф, 138
Лишчањски Адам, 54, 56
Лоазо Шарл, 372-374, 386
Ловчевић Ст., 150
Лозанић Сима, 5
Лонтка Јежи, 46
Луј XIII, 10
Лукачевић Алил, 456
Лукачевић Ахмет, 456
Лукачевић Станислав, 75
Лукачевић Хусеин, 456
Лукачевић Џемо, 456
Лутенбергер Вјекослав, 300
Луције, 399
Лучић, 417, 446

Љ. Њ., 508
Љељевељ Јоахим, 97
Љубиша Висарион, 329

Мајнорт Хермах, 161
Мајолани Јосип Марију, 107
Макар, 209
Макио, 474
Максимилијан, 407
Мелентије, 35, 37
Малнер Јован, 137
Мандић, 250
Марић Драгомир, 219
Мариновић Јован, 94, 149, 199
Марјановић Стјепан, 41-45
Маржели, 461
Махмуд II, 70
Мачек Владко, 522, 541
Машић Ђ., 414
Марковић, 162
Марковић Иван, 392, 396-397
Марковић Лазар, 417
Марковић Светозар, 535
Марковић Сима, 535
Марковић Стефан, 149
Маркони, 541, 554, 551
Марсије, 17
Мартић Гргур, 169
Масарик Никола, 492
Маслић Иван, 137
Матасовић Јосип, 72
Матић Никола, 139
Медаковић Данило, 216
Медић Јузеф, 449
Медовић Аћим, 5
Мелентије, 349
Мелону Полу, 299
Мери дел Вал, 402, 462-496, 503
Меристофил, 49
Мерчимбо Јован, 161
Метерних, 373
Метхаџовић Буто, 19
Мец Којетан, 19
Мијатовић Чеда, 229, 233-235, 272, 275
Мијатовић Лазар, 414, 450, 463, 504
Миладинов Константин, 102
Милаш Никодим, 6, 9-10, 51, 88, 127, 129, 193, 137, 190, 389-392
Милберг, 463
Милиновић Шиме, 378, 388, 394, 397, 399-400
Милкау Катанаил, 137
Милићевић М. Ђ., 21, 120, 334, 370, 392
Милковски Зугмунт, 201
Милне Алекса, 456
Милосављевић Илија, 153
Милосављевић Петар, 334, 360-363
Милошевић, 477
Милутин, 417
Милутиновић Коста, 51
Милутиновић Сима, 48-49
Минић Милета, 456
Митровић Ђорђе, 76, 172

Митровић Јеремија Ј., 513
Митровић Чеда, 417
Михаило, 202-205, 213-219, 247, 272, 282, 290, 300, 311, 313, 315, 330, 333, 335, 349-460, 363, 369, 370-371, 374-377, 427, 513
Михаиловић Љубомир М., 429, 460, 463
Михаљевић, 26
Михановић, 47
Мицкјевич Адам, 57, 73, 76, 96, 98-99
Мишан Јован, 161
Мјечиславски Марина, 86
Мобон Ј., 318, 325
Модрожић М., 163-164
Мојсеј, 259, 260, 291
Монден Иполит, 5
Монталамберг, 88, 91
Монти, 468
Мраовић Матија, 182, 193
Мраовић Теодосије, 248
Мунћан Завиша, 4

Наполеон I, 374
Натал Матон, 247
Нестић Иван, 109
Невидовал, 477
Неволи Јован, 161
Недидов, 462
Недић Мартин, 45, 132
Немањићи, 417, 472
Немања, 239, 390, 417
Ненадовић Алекса, 148
Ненадовић Јеврем, 148
Ненезић Смрдан, 456
Неселроде К. В., 199
Нестић Иван, 109
Нестор, 228, 291
Несторовић Д. Н., 129, 151, 153, 173, 302, 330, 330, 381, 384
Никетић Свет., 29, 37
Никола I, 10, 254
Никола II, 520
Николајевић Димитрије, 162
Николајевић Константин, 74, 92
Николић Владимир, 478
Николић Јован, 161
Николић Мишко, 37
Нилевић Нико, 456
Николић С. Ј., 300
Новак, 142
Новак Виктор, 6, 40-41, 105, 173, 192-193, 210, 384
Новаковић Стојан, 27, 229, 233-235, 248, 251-291, 327, 330, 332, 345-346, 355-356, 443, 477

Његош, 30, 77, 512, 523, 525, 528-530
Њемец Антон, 139

Обреновић А., 363-365
Обреновићи, 73
Обреновић Александар, 333, 345, 355, 368-369, 429
Обреновић Јулија, 155-157, 178, 193-213, 217
Обреновић Љубица, 45
Обреновић Милан, 5, 276-285, 287, 289-290, 291-293, 300, 330, 371, 373, 535
Обреновић Милош, 29, 32-33, 38, 41-45, 49, 73-74, 161, 182, 199, 210, 535
Обреновић Михаило, 45, 153, 157, 178, 180, 182-213, 368, 370, 372, 535, 538
Обреновић Наталија, 284-285
Обркнежевић Милош, 541-552
Одије, 17
Озанам, 98
Олбин Јован Б., 51
Оловчић Антон, 45
Олшевски Хенрик, 8
Околъски Александар, 70
Оренберг Карло, 200-213
Орешковић Антоније, 182, 201, 327
Орешковић-Славотићки Јурај, 536
Орпишевски, 46, 78, 89
Османагић Азма, 456
Островска Албертина, 213
Островски Ј. Б., 38, 100

Павелић Анте, 541-542, 544
Павић Матија, 105-106, 133, 213, 227, 231
Павловић Драгутин М., 13-14, 20-21, 23, 26, 105, 383
Павловић Димитрије, види Димитрије
Павловић Мелентије, види Мелентије

Пајић Матија, 47
Палагиа Едварг Ј., 8
Палмер Вилиамс, 250
Палфи, 501-502
Пантелић Душан, 26-27
Панчић Сима, 161
Пар Људевит, 270
Парабулус Михаило, 452
Пателi, 462-543, 503
Паул Иван, 106
Паулови, 106
Пашалић Филип, 45-46, 89-90, 92
Пашић Никола, 309, 401, 403, 415, 438-439, 453, 496, 503-508, 510, 540
Пејичић Христоф, 19
Пејовић Филип С., 456
Перазић, 400
Перић Живојин, 145, 2222
Перић Срећко, 301, 309-310, 316-317, 376
Перишић Аврам, 70
Перовић Аврам, 45
Перуничић Бранко, 139, 142, 162-163, 165
Петар, 390-391
Петар I, 26, 529
Петар Велики, 23
Петар Зимонић, 546
Петар Јовановић, 36-37, 39, 115
Петровић Вукашин Ј., 35
Петровић Ђорђе, 161
Петровић Јожо, 541
Петровић Мита, 49
Петровић Мојсије, 13-24
Петровић Ник. Ј., 35
Петровић Никола, 137
Птровић Никола I, 327-330, 378, 383, 385, 388-389, 393, 399, 529, 532, 534
Петровић Петар I, види Петар I
Пећанац Милан, 409-410, 413, 417, 448
Пецковићка, 162
Пиварски Казимјеж, 8
Пије IX, 86, 106, 249
Пије X, 478, 495
Пијераци Ђузепе, 97
Пирођанац Милутин, 234
Пјеро, 19
Пламенац Јован, 401, 409
Побједоносцев, 370, 374
Поотен Карло, 392
Поп, 551
Поп Дукљанин, 385, 391
Поповић Арс., 330
Поповић Васиљ, 27
Поповић Душан, 13-14, 20-23
Поповић Ђорђе, 165, 356-360
Поповић Миодраг, 210
Поповић Радован, 539
Поповић Радомир, 219
Поточњак Франко, 193, 210, 317-318, 372
Прела Михаила Виала, 106-107
Прелог Милан, 47
Прикартис Јаков, 161
Прокофејев Б., 193
Протић Филип М., 456
Псуњски, 542, 549, 554
Пурковић Миодраг, 127
Пуцић Медо, 97

Р. Д., 410
Р. С., 448
Равита Фр., 71
Радић Стјепан, 513-522, 541
Радичевић Милун, 549
Радишић Вукашин, 70, 72-73, 127
Радонић Јован, 6
Радосављевић, 111
Радуловић Ристо, 47
Рајковић, 47
Рампола, 316, 333-334, 345, 402
Располије, 19
Раумањинов, 513-514
Раушер, 209
Рачки Фрања, 266, 284, 289
Рашица Марко, 530
Рехберт, 102
Ристић Јован, 192, 202, 204, 207, 215-217, 229, 294-295, 297, 374
Ристић Михаило, 5'6
Ристић Стојна, 4
Ришеље, 10
Роземберг, 17
Ромар Ђузепи, 492
Руварац Димитрије, 21, 25, 128

Саблер В. К. 370
Сава, 254
Сава Трлајић, 547
Сали-паша, 299
Сакић Стефан, 127
Саркотић Стјепан, 522, 528-529
Сарон, 98

Саурер Едит, 103
Свети Наум, 254
Свети Сава, 128, 239, 241
Свети Петар Цетињски, види Петар I
Свети Симеон, 239
Свети Ћирил и Методије, 238-239. 253-254, 289, 304, 318, 384, 400
Сегењу, 282
Семененко Пјотр, 86, 99-100
Сивјак, 75
Сикст IV, 391
Силви Јован, 38, 137, 156-157, 161
Симеони, 279
Симић Алекса, 77, 132, 145
Симић Ђорђе, 300-301, 345-369
Симић Сима, 499
Скерлић Јован, 318
Слијепчевић Ђоко, 350, 379
Смичклас, 95
Смоковска-Петрова Ванда, 69, 93
Смољиковски Павел, 86-88, 97, 101-103
Сокољски Јосиф, 72, 102
Сокуљски Франћишек, 71
Соларић Павле, 398
Спалајковић М., 404
Спасојевић Станимир, 497
Спилетак А., 106, 193
Сретеновић Сава, 167, 369
Стајић Васа, 247
Станић Милан, 499
Станишић Павле, 148
Станковић Воја Ст., 492
Станојевић Бранимир, 11
Станојевић Јеремија, 148
Станојевић Станоје, 6
Стеван, 239
Стеван, 390-391
Степинац Алојзи, 11, 541, 551
Стефановић Стефан, 148
Стефановић-Виловски Тодор, 537
Стоило Панта Х., 49
Стојановић Иван, 430
Стојановић Исидор, 70
Стојанчевић В., 45
Стојковић Жика, 161
Стрњаковић Драг., 45, 72, 113, 123, 133-134, 199-200
Стратимировић Стеван, 26, 29-31
Стругар Ристо, 456
Ступек Хајнрик, 161
Суат, 178
Сундечић Јован, 328-329
Тајнер, 391-392
ТајсићМилош, 49
Талимберт, 330
Тамбора Ангело, 89
Тедешини, 503
Терлецки Ана, 85
Терлецки Владимир, 78, 84-103
Тирович Марјан, 97
Ткалчић Тибуриje, 113
Тодоровић, 201
Тодоровић Јован, 374
Толомео Рита, 222, 228, 237, 250-251, 255, 266-270, 277, 281, 291, 328-329, 300
Тољати, 379, 391
Тома, 389
Томановић Лазо, 398-400
Томић Светозар, 450, 453
Тондини, 249-294, 304, 329-300
Топаловић Мате, 39, 41, 92-95, 99-101
Трлајић, види Сава Трлајић
Трнски Драган, 529
Трнски Иван, 529
Трифковић Марко, 395
Трифуновић Миљца, 148
Троицки Сергије, 497
Турн, 20
Турчиновић Јосип, 10

Ћаја Јован, 5, 308, 442
Ћирковић Сима, 197, 200, 210, 213
Ћирковић Владимир, 192, 528
Ћувић Андрео, 377

Унукић Магдалина, 213

Фабер Мориц, 397
Фавре ди Болци, 505
Фалић, 283
Фалкони Карло, 11
Фалцинети, 209
Фарлати Д., 389, 391-392
Фауст, 49
Фелчак Вацлав, 193
Фердинанд, 45
Фигеј, 17
Фигуреја Рајмундо, 19
Фигх Лука, 492
Филиповић Антун, 47
Филиповић Јосип, 47

Флоренски, 515-517
Фотије, 9
Франасовић Драгутин, 5, 530, 441
Франко, 528
Франкони Корда, 107
Франковић Себастијан, 222
Фрања Јосиф I, 106, 195, 199-200, 525, 528
Фрања Фердинанд, 520-521
Френкиј Антон, 255

Хавер Францискијус, 20
Хамбургер Паридон Петридон, 75
Хан, 392
Хенделсман Марцели, 46, 53, 56, 68, 71-72, 75-77
Хартенштајн, 494
Хартунг Мартин, 19
Хаулик Георгије, 95, 100, 128
Хербез Тодор, 5
Хоесик Фердинанд, 98
Холуб Вендел, 161, 138
Хорватовић Ђура, 5, 297
Хосиге Иполит, 173
Христић К. Н., 153
Христић Стеван, 83-100
Христић Филип, 216, 233
Хуњади Јан, 538
Хуњади, види Обреновић Јулија
Хусеин-паша, 70

Цанков Стеван, 366
Цар Стјепан, 79, 83
Цветковић Михаило, 553
Цврлеа Вјекослав, 6
Цепелић М., 47, 105-106, 133, 313, 222, 231
Церман Август, 139, 161
Церовић, 358
Цикојевић Анте, 47
Црњански Милош, 539, 541
Цукић Коста, 169-170, 443

Чавловић Паја, 45, 93
Чајковски Михаил, 46, 70-74, 85, 88, 90-103
Чарнојевић Арсеније, 127
Чарториски Адам, 46, 53-54, 56-84, 89, 91-103
Чарториски Адам, 46, 53-54, 56-84, 89, 91-103
Чижев Ф. В., 83
Чок Вилибалд, 277, 283, 288, 292, 301-325, 351

Џамбасовски Климент, 192

Шајман М. М., 8
Шарова Крумка, 68
Шафарик Јанко, 5, 94, 165
Шафарик Павле, 255
Швабић Павле, 29, 129
Шванценберг, 373
Шишић Фердо, 105, 110, 134, 141, 182, 193, 229, 234, 267, 289, 301, 328, 372
Шмерлинг Антон, 102
Шмит Мелхиор, 38
Шокчевић Никола, 211
Шпанић Људевит, 161
Шпачек Јован, 161
Шпец Филип, 137, 156-157, 161
Шполрер Јосиф, 38
Штадлер Јосип, 375-376
Штајлер Јосип, 141
Штанлехнер Јозеф, 38
Штросмајер Јосип Јурај, 5-9, 39-40, 47, 85, 93, 95, 98, 100-237, 301-330, 371-373, 376, 380-389, 416, 427, 430-431, 443, 499, 513, 528, 542
Штросмајер Јошан Георг, 14, 105
Штросмајер Паул, 105
Штулц Вацлав, 229
Шуваров Григорије П., 249
Шуњић Маријан, 130, 132-133

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 5

I УВОД 13

1. У име Христа поробљавање српског народа и рушење његових цркава . . . 13
2. Поучени поступцима Аустрије и Римокатоличке цркве, Срби су учинили покушај да установе заметак војничког организовања за устанак 25

II ОБНАВЉАЊЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ ПОЧЕТКОМ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА 29

1. Васкрсење Матице Срба и обнављање државе Србије 29
2. Појава радника-арбајтера римокатолика у Србији и на помолу наметање јој питања решавања права вероисповедања тих дошљака римокатолика . . 38
3. Кнез Милош из пријатељских и хришћанских побуда помогао је 1836. обнову фрањевачког манастира у Земуну под Аустријом 41
4. Сарадња управљача Србије са босанским фрањевцима 45
5. Почетак сукоба због уплитања Аустрије у послове Србије 47
6. Значајно мишљење симе Милутиновића о ватиканској пропаганди 49

III ИСКОРИШЋАВАЊЕ РОДОЉУБИВИХ ПОЉАКА, У ВРЕМЕ КАДА СУ СЕ БОРИЛИ ДА ОБНОВЕ ПОДЕЉЕНУ И ПОРОБЉЕНУ ОТАЏБИНУ, У РАДУ ЗА УВОЂЕЊЕ УНИЈЕ У СРБИЈИ 1840-1848 51

1. Покушај увођења уније уз помоћ самозваног кнеза Николе Васојевића . . . 51
2. Покушај увођења уније уз помоћ француских лазариста у Цариграду . . . 56
3. Покушај увођења уније уз помоћ Фрање Заха 77
4. Покушај Хиполита Терлецког да неметне 1848. унију Србији и његова сарадња са бискупом Штросмајером 84

IV ОТПОРИ НАМЕТНУТОЈ ЈУРИЗДИКЦИЈИ НАД РИМОКАТОЛИЦИМА У СРБИЈИ ПОД ЈУРИЗДИКЦИЈОМ БИСКУПА ШТРОСМАЈЕРА 105

1. Подчињавање дошљака римокатолика у Србији под јуриздикцијом бискупа Штросмајера 105
2. Законом из 1853. регулисање положаја римокатолика у Србији 111
3. Бискупа Штросмајера 1854. оштро критиковање закона и положају римокатолика у Србији и протест 124
4. Наметљива и насилничка критика бискупа Штросмајера закона о положају римокатолика у Србији 126

5. Неуспео покушај 1854-1855. да се добије фрањевац из Босне за свештеника 130
6. Подизање у Београду римокатоличке цркве 135
7. Уступање 1860. римокатоличке цркве и куће за свештеника Аугзбургској општини у Београду 151
8. Потраживање црквених ствари из аустријског конзулата и њихова судбина 153
9. Школа у Београду за римокатолике 1857-1859. 157
10. Из Београда слање књига на поклон римокатоличкој омладини 163

V НОВА НАСТОЈАЊА ДА СЕ РЕШИ ВЕРСКО ПИТАЊЕ РИМОКАТОЛИЧКИХ ДОСЕЉЕНИКА 167

1. Покушај 1862-1864. да се реши верско питање римокатолика 167
2. Учешће француске дипломатије у настојању Србије да се из Аустрије пренесе јуриздикција над римокатолицима српске држављаности 174
3. Манифестација Српске омладине 1868. приређене у част бискупа Штросмајера приликом његовог доласка у Бепград 181
4. Бискупа Штросмајера злонамерно, недостојно, бездушно и на државном и црквеном закону неосновано уплитање у брак кнеза Михаила и књегиње Јулије 193
5. Везе митрополита Михаила и бискупа Штросмајера 213
6. Уставна права из 1869. о слободи јавног исповедања вере у Србији 219
7. Захтеви бискупа Штросмајера постављени одмах по закључењу берлинског уговора 1878 220
8. Захтев бискупа Штросмајера о обновљењу у Београду бискупије и фрањевачких манастира из времена аустријске окупације 1718-1839 229
9. Незаконите радње римокатоличких свештеника према одредбама вођења матичних књига 235

VI ПОКУШАЈ БИСКУПА ШТРОСМАЈЕРА ДА УВЕДЕ УНИЈУ У СРБИЈИ 237

1. Бискупа Штросмајера „вук у јагњећој кожи" - Тондини са „објавом" доброг пастира у српском тору 237
2. Бискупа Штросмајера предлог 1887. да се конвенцијом са Ватиканом обнови у Београду бискупија установљена почетком XVIII века под аустријском окупацијом дела Србије 294
3. Оставка бискупа Штросмајера на част апостолског администратора у Србији 301

VII ПОКРЕТАЊЕ КОНКОРДАТСКОГ ПИТАЊА 1898. И СКИДАЊЕ ГА СА ДНЕВНОГ РЕДА 327

1. Удео бискупа Штросмајера у припремању конкордата између Црне Горе и Ватикана 327
2. Неуспела припрема 1898. текста за конкордат 330
3. Покушај наметања фрањеваца из Босне за администратора римокатолицима у Србији 374

VIII ПРИПРЕМЕ 1913. ЗА ЗАКЉУЧЕЊЕ КОНКОРДАТА 383

1. Афера 1901-1902. око својатања Светојеронимског завода у Риму и право архиепископа барског на титулу Примаса Србије 383

2. Интересовање архиепископа барског и Примаса Србије 1913. за припреме конкордата између Србије и Ватикана 401
3. Припремне радње 1913. за конкордат између Србије и Ватикана 403

IX ЗАКОН О КОНКОРДАТУ ИЗ 1914. ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ВТИКАНА . . 453

1. Незванични и званични преговори са Ватиканом 1914. за установљење текста конкордата и чињене сметње 453
2. Усвајањем Закона о конкордату Србија се ослободила аустро-угарског протектората над римокатолицима који је ограничавао њен суверенитет . 474

X УЧЕСНИЦИ НА ИСТРЕБЉИВАЊУ СРПСКОГ НАРОДА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 499

1. Држање Ватикана према Србији и њеном ратном циљу 499
2. У име кључева Светог Петра рушење на Ловћену Његошеве задужбине - Цркве Светог Петра Цетињског, да би се угасила српска православна свећа и на том месту подигао споменик апостолском заштитнику Римокатоличке цркве Фрањи Јосифу 512
а) Удео превртљивог Стјепана Радића и његове партије 513
б) Удео генерала Стјепана Саркотића и његовог војаштва 522

3. Претварање Краљевског двора у Београду у римокатоличку цркву са циљем да се угаси огњиште Србинове државности 530
4. После рата 1918: То исто, али у име Христа 1941-1945 и Magnum crimen . . 539

ИМЕНА ЛИЦА 565